תורת משה

הוא פירוש

אלשיך לתורה

דברים

מאת

רבי משה אלשיך

מהדורה מעוצבת

עיצוב: זהבה גרליץ

דעת

ירושלים תשע"ח

עמוד השער ותוכן

ספר דברים 3
פרשת דברים..... 3
פרק א 3
פרק ב 40
פרק ג..... 51
פרשת ואתחנן..... 58
פרק ד..... 65
המשך פרק ד 74
פרק ה 112
פרק ו 134
פרק ז..... 153
פרשת עקב 161
פרק ח 178
פרק ט 196
פרק י 218
פרק יא 241
פרשת ראה 259
פרק יב..... 267
פרק יג..... 289
פרק יד..... 299
פרק טו 309
פרק טז..... 328
פרשת שופטים..... 338
פרק יז 350
פרק יח 365
פרק יט 375
פרק כ 383
פרק כא 394
פרשת כי תצא 400
פרק כב..... 420
פרק כג 426
פרק כד..... 446
פרק כה 453
פרשת כי תבוא 462
פרק כו..... 463
פרק כז 486
פרק כח 493
פרק כט 534
פרשת נצבים 536
פרק ל 550
פרשת וילך..... 562
פרק לא 563
פרשת האזינו 584
פרק לב..... 584
וזאת הברכה 615
פרק לג 615
פרק לד..... 640

ספר דברים

חסדי ה' אזכיר תהילות ה', כי ראה בעניי ויתן לי גם את זה ברוב חסדיו, ויזכני לעשות גם בו כעת מהדורא קמא, ואליו אני נושא את נפשי, יפליא חסדו לי לברר וללבן כל אמרות אלוה צרופה בכל ספרי תורתו וכל כתבי קדשו במהדורא תניינא, ואל הגומל לחייבים טובות אשלם תודות ברכות והודאות.

פרשת דברים

פרק א

א אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל
בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה מוֹל סוּף בֵּין-פָּארָן וּבֵין-תֹּפֶל וְלָבָן וַחֲצֵרֹת וְדִי זָהָב :
ב אַחַד עָשָׂר יוֹם מֵחֹרֵב דֶּרֶךְ הַר-שֵׂעִיר עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ :
ג וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעַשְׁתֵּי-עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ
דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ אֲלֵהֶם :
ד אַחֲרֵי הַכֹּתוֹ אֵת סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן
וְאֵת עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן אֲשֶׁר-יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרֹת בְּאֶדְרֶעִי :
ה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר :

לקדושים אשר בארץ המה ראתה עיני כוונות מתחלפות בכוונת ספר משנה התורה הזה דרך כלל. ולאהבת הקיצור לא העליתי זיכרונם הלא בספרתי, בלתי אם אשר אני הגבר ראה עני דעתי הקצרה בקצרה. הלא הוא, כי הן אמת כי חכמים יגידו כי בשתים יתחתן המתחתן במלך ה' צבאות:

אחת, בעיון תורתו יתברך, כי על כן כלת משה קראה ה'.

שנית, במעשה.

כי שני אלה המה כוללות מכלל יופי כל השלמויות כנודע בשערים המצויינין לכל יודעי דעת. על כן, כאשר ידע האדם הגדול מכל האדם את עתו, רצה לזכות את ישראל בשניהם כאחת. למען ישמעו ולמען ילמדו לעשות רצון אביהם שבשמים לטוב להם בעולם הזה, לעולם ירשו ארץ ולבנות ולנטוע נצר מטעם בעולם הבא.

א אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּמִּדְבָּר בָּעֲרָבָה מוֹל סוּף בֵּין-פָּארָן וּבֵין-תֹּפֶל וְלָבָן וַחֲצֵרֹת וְדִי זָהָב :

ובמעשה החל, בתוכחת מגולה, על אשר לא טוב עשו וגמלו להם רעה, שעם היותו יתברך דומה לצבי למהר להעלותם אל ארץ טובה ומהלך אחד עשר הולכים בשלשה, הם קלקלו לעצמם יחוגו וינועו במדבר ארבעים שנה ויקבר שם כל הדור ההוא. ועל כן למען ישכילו זאת ולא ישובו לעשות עוד כמעשיהם הראשונים, ומה גם אחרי מותו, על כן טרח משה בכל משנה התורה הזאת, להוכיח את ישראל באהבתו אותם, למען ידבקו במלכם יתברך, וישובו מדרכם להטיבם באחריתם. ועל כן מצא את לבו להוכיח במישור בכל תוקף השתדלותו לקיים עליהם כשרון המעשה.

ועל כן מפתח דבריו ערך לפניהם מערכת מעשיהם אשר לא טובים, כמאמר רבותינו ז"ל (**ספרי** דברים א) **במדבר בערבה כו'** וכי במדבר היו והלא לא היו אלא בערבות מואב. אלא, **במדבר,** הוכיחם על מה שאמרו במדבר מי יתן מותנו ביד ה' כו' כשכלתה פרוסת מצרים.
בערבה, על מעשה השיטים.
מול סוף, על אשר המרו על ים בים סוף, ובקשו לחזור לאחוריהם, ועל אומרם המבלי אין קברים במצרים.
בין פארן, על המרגלים.
ובין תופל ולבן, חזרנו על כל המקרא ולא מצינו מקום ששמו תופל ולבן. אלא על דבר המן שאמרו ונפשנו קצה בלחם הקלוקל. והוא מאמר המתרגם אתפלו על מנא.
וחצרות, במחלוקתו של קרח.
ודי זהב, על מעשה העגל, כד"א וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל (הושע ב י).
ואחרי כן ראה להשלימם בלמוד, הוא העיון. וישם לפניהם כל חלקי התורה שבכתב ושבעל פה כלליה ופרטיה עד בלתי השאיר דבר, כאומרו **הואיל משה באר כו'.**

והנה טרם נבוא אל הביאור, ראוי לשים לב:

א. למה זה השמיט מכלל מוסריו אלה **מסה ומריבה ותבערה וקברות התאוה**, ולא עוד אלא שהשמיטן פה וחזר אחר כך והזכירן, כדבר שנאמר (לקמן ט כב) **ובתבערה ובמסה ובקברות התאוה מקציפים הייתם את ה',** ואומר (לקמן ו טז) **לא תנסו את ה' אלוהיכם כאשר נסיתם במסה.**

ב. למה בחר בתוכחה מסותרת ויטמינה ברמז, ולא פצה שפתיו לפרש להם ביאור המלות הקשות ונעלמות האלה, ולא יסתר דבר מוסרו הטוב ברמז הרומז במלות סתומות. ואם מפני כבודן של ישראל, מה היה שאחרי כן לא חש על כבודן באמור להם **ממרים הייתם עם ה'** (לקמן ט ז), **מקציפים הייתם את ה'** (שם כב), ובחורב **הקצפתם כו'** (שם ח).

ג. למה זה הזכיר חטאתם שלא כסדרן, כי הלא הראשון שבכולם היה מה שהמרו **בים סוף**, והזכירה שלישית אחר **הערבה** שהייתה האחרונה שבכולם, אשר הייתה ארבעים שנה אחריה. **ובמדבר** שהייתה שניה הזכירה ראשונה. **ודי זהב** שהייתה אחריה והיה ראוי תזכר מיד הזכירה באחרונה לכולן. **ובערבה** שהייתה בסוף כולן הזכירה שניה.

ד. למה במן ובעגל לא הזכיר את שמות מקומם כאחרות.

ה. כי היה מספיק על המן יאמר ולבן, ולשתוק ממלת **תופל.**

וכן בעגל היה ראוי לומר **וזהב,** ומה ענין אומרו **ודי זהב**.

ו. בפסוק אחד עשר יום כו', שיראה משולל טעם וגזירה ובלתי מקושר לא למעלה ולא למטה.

ז. כי אחר שמענין פסוק **ה' אלוהינו דבר אלינו בחורב וכו'** והלאה הוא ענין תוכחות משה, למה לא נסמך אל פסוק הראשון שבפרשה שהוא מן התוכחות, ולא יפסיק בינתיים בפסוק **ויהי בארבעים שנה כו'** ובפסוק **אחרי הכותו כו'** ופסוק **בעבר הירדן כו'.**

ח. למה יודיע שהיה **בארבעים שנה כו'.**

ט. אומרו ככל אשר צוה, שהוא ידוע, שודאי כי כך היה שלא יצווה זולת **אשר צוה ה'.**

י. אומרו ככל בכ"ף הדמיון. **וכן** מלת **אליהם** מיותרת.

יא. למה הודיע אלוהים אותנו שהיה **אחרי הכותו כו'.**

יב. למה הודיע שהיה **בעבר הירדן כו' כאשר צוה והואיל משה באר כו'.**

וגם למה לא היה טרם בואם אל עבר הירדן.

יג. אומרו התורה הזאת לאמר, כי אומרו **לאמר** משולל הבנה, כי לא יצדק בו לאמר לזולת.

והנה על הקושי האחד על מה שלא הזכיר **מסה ומריבה ותבערה וקברות התאוה** אפשר לומר, כי בלשון מאמרו הוזכר תרוצו, באומרו **אשר דבר משה אל כל ישראל.** והוא, כי להיות פי משה המדבר להוכיח בשער אל כללות ישראל לתת חיתת אשמותם רבה עליהם בעיניהם. על כן הס שלא להזכיר **מסה ומריבה ותבערה וקברות התאוה.** והענין, כי הלא **במסה ומריבה** הנה גם עליו עברה כוס חמתו יתברך באומרו על המים יען לא האמנתם בי כו' (במדבר כ יב), ואיך תפול חיתת תוכחתו עליהם, אם תחילת דברי פיהו יזכיר מה שלקה גם הוא ויתעבר גם בו ה'. וגם ענין **תבערה במתאוננים** לא היה רק במקצתם, ואיך יתחיל להוכיח את כולם במה שלא היה כולל רק בקצה המחנה.

ושמא תאמר כי גם שבקרח הוא ועדתו החלו, הלא הקהיל קרח את כל העדה. וכן במרגלים בכו כל העם בלילה ההוא. ועל כן הס שלא להזכיר **תבערה.** וגם **קברות התאוה** כי האספסוף היו אשר התאוו תאווה ולא עם בני ישראל, ואיך יתחיל בתוכחת בלתי נוגעת לכל ישראל ויהי מוסר לכולם.

וזה יאמר הכתוב **אלה הדברים** של קושי **אשר דבר משה,** כלומר, כי למה שהיה משה המדבר הוכרח יהיו אלה, ולא **מסה ומריבה** הנוגע אליו גם הוא. ולהיות אל כל ישראל שהוא הכללות, לא יאות יזכיר ענין מתאוננים הוא **תבערה.** ולהיותם ישראל מקבלי התוכחות לא יזכיר האספסוף, וזה דקדק באומרו **ישראל**. נמצא כי באומרו **דבר משה אל כל ישראל** כלל את שלשתן.

עוד יתכן דרך שני, כולל ישוב כל הקושיות שהערנו. והוא, כי הלא המוכיח בשער, ומה גם אל חכם ונבון כעם בני ישראל שבדור ההוא הוא דור דעה אשר שמעו קול ה' אלוהים מדבר מתוך האש. הלא יחוש מוכיחם פן יקוצו בתוכחתו, וח"ו תהיה תקנתו קלקלתם, כי תגדל אשמתם לפניו יתברך אם בתוכחות תגעל נפשם. על כן בחר לשון ערומים ופיו פתח בחכמה, לתהות בקנקניהם אם נכון לבם לקבל תוכחות מוסר באהבה ובסבר פנים יפות, אם אין. על כן התחיל לדבר בם דברי עונות ברמז בשצף קצף, לראות אם יתחמץ לבבם בצד מה, או אם יקבלום באהבה. ואשר יראה יעשה, אם יקבלום באהבה, עוד יוסיף להפליא בתוכחת מגולה. ואם אין, ימשוך ידו.

ויהי כן כי בהחילו ברמז הרומז על אשמותם, וירא, כי אין סר זעף, כי אם מקבלים בענות צדק ובאהבה רבה. אז נחרץ להרבות במוסר ותוכחת מגולה כי מצאם כלי מוכן לקבל. על כן מצא את לבו אחר כך להקשות ולדבר ולומר, **ממרים הייתם כו', מקציפים הייתם כו', ובדבר הזה אינכם מאמינים כו',** וכיוצא דברים רעים כאלה. ובכלל הדבר הזה הס שלא להזכיר בפסוק הזה הראשון **מסה ומריבה ותבערה וקברות התאוה,** כי הלא בפתח דבריו התנכל לבלתי הוכיחם בפירוש. כי דאג פן יתחמץ לבבם, כי אם בדרך רמז. ועל כן אמר בלבו אם אזכיר להם **מסה ומריבה ותבערה וקברות התאוה** אין תוכחת מגולה גדולה מזו, כי בהזכיר שמותם מתגלה רעתם ויזכור עוונם. אך בראותו כי קבלו תוכחתו ואין מכלים, אז דבר ויקרא בקול גדול את כל מעשה הרעה **באר היטב,** למען הכניע את לבם, ובכללם את שמות מזכרת עוונם **מסה ומריבה כו'.**

והתחכם במאמריו, לבלתי התחיל בדבר לא יסכון להכניעם, אם יהיה התוכחת דבר שתשובתם בצדם, למעט וההביל אשמתם. כי לא יעשה רושם בלבבם, גם כי ישמעו אחרי כן דבר מר אשר עשו, אחרי כי רפתה התחלת שמיעתם. על כן אמר בלבו, אם אמור אומר להם ראשונה **אשר המרו על ים בים סוף,** הלא לקל יחשבו התחלת מוסרי באמת באמור הלא אז עדיין לא הטהרנו מעבוד עבודה זרה אשר השתקענו בה ולא קנינו יהידות כמעט, ולא יפלא מה שהייתה יראת ה' בלתי תקועה בקרבנו. על דרך מאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** ב יט) כשאמר להם משה החדש הזה אתם נגאלים, אמרו ישראל עדיין כל מצרים מלאה מעבודה זרה שלנו והיאך אנו נגאלים. על כן לא החל מ**מול סוף**, רק מהשני

שהוא **במדבר,** על אומרם **מי יתן מותנו ביד ה' בשבתנו כו',** אשר היה אחרי קריעת ים סוף. כי אז כבר קנו יהידות בלבבם ויאמינו בה' כו'. כי אפילו רחב ויתרו שהיו נכרים נתגיירו על ידי נס קריעת ים סוף, ומה גם עם בני ישראל שתתחזק אמונתם אמונת אומן. וזהו **במדבר.**

ומפני שהיה להם פתחון פה עדיין בצד מה להקל מן אשמתם על אומרם **מי יתן מותנו כו',** באמור, כי אין אדם נתפס על צער חסרון לחם, ואז כלתה פרוסת בצק מצרים ולא היה להם לחם. על כן סמך לזה מיד **בערבה** על עוון השטים, כי אז שמנו עשתו ברוב כל, כי היו בעיר מושב ומלאים מביזת ארצות סיחון ועוג ולא נמנעו מלהחטיא.

ועדיין היה אפשר לומר, כי גם זה יש בו צד תואנה להקל אשמה, באומרם כי הלא רוב טובה הוא גרמת בעיטה, כנודע, כי גדול ניסיון העושר מניסיון העוני, כי כן מידת ישראל כי בצר פקדוהו יתברך מה שאין כן ברב טוב. על כן סמך ואמר **מול סוף**, לומר, אם כה תתאנו, הלא במול סוף מאי איכא למימר. כי הלא אדרבה היו בצער ועם כל זה חטאו. הנה כי לא רוב טובה גרם, כי גם בעת צרה לא בטחו בו יתברך.

ועדיין הייתה תואנה מה, לומר, כי אדרבא מהקטין את ערכם לא חשבו את עצמם כדאים לינצל מארבע צרות רעות שהקיפום מארבע רוחותם, **ים סוף** מצד אחד, **ומדבר** משני רוחות מלאים נחשים כקורת בית הבד, ומרוח רביעית מרכבות פרעה וחילו, ומה גם אחרי אכלם זכותם בצאתם ממצרים. על כן אמר **בין פארן** על דבר המרגלים יוכיח, כי ראיתם כי היה ה' עמכם וממהר להכניסכם לארץ. כי הלא עין בעין ראו כי מהלך **אחד עשר יום מחורב עד קדש ברנע** הלכו בשלשה ימים, כל כך הייתה שכינה מתלבטת למהר להכניסם לארץ, באופן כי שם אין לומר כי חשבו לא יאבה ה' להצליחם לקוטן צדקתם, כי לו חפץ ה' לבלתי הצליחם לא הראם את כל זאת.

או יאמר, שמא תאמרו כי שם ראיתם את שרו של מצרים נוסע אחריכם, ועל כן יראתם, כי אמרתם לו היה רצונו יתברך לתת את מצרים בידינו למה לא פקד על השר תחילה, כענין (ישעיה כד כא) יפקוד ה' על צבא המרום כו', אך מה' יצא הדבר למוגגנו ביד עוונכם. הנה **פארן** יאמר כי שם שמעתם סר צלם מעליהם הוא השר של כנען ועם כל זה מאנתם לבטוח בה'.

ושמא תאמר כי שם אין אשמת דבר רק על עשרה אנשים המרגלים כי אחיכם המסו את לבבכם בהביאם את דיבת הארץ רעה. הנה **בין תופל ולבן** יוכיח כי שם מי פיתה אתכם.

ואחשבה מנה שתי גופי עבירות אשר עברו פעם אחת. והוא מה שאמרו ז"ל (**במדבר רבה** יט יב) באומרו (במדבר כא ה) וידבר העם באלוהים ובמשה שהשוו עבד לקונו בתיבה אחת, כי לה' יתברך ולמשה כאחד אמרו לשניהם **למה העליתונו,** והוא עוון פלילי עצום מאד.
שנית, אומרם **ונפשנו קצה בלחם הקלוקל.** וזהו **תופל ולבן.** על מה שחברו עבד עם קונו אמר **תופל** שהוא לשון חיבור, ועל מה שדברו על המן אמר **ולבן**.

ושמא תאמר, כי מה שהשוויתם אותי לקוני לא לנגוע בכבודו יתברך כוונתכם חלילה, רק לכבדני שהשוויתם אותי לקוני. ועל דבר המן, היה, כי לא הכרתם כי היה נבלע באיברים כי עוד רוחניותו בו בהיותו ממשיי, וחשבנו תבקע כרסינו. הנה **וחצרות** יוכיח, במחלוקת של קרח, כי אם לכבדני היה עם לבבכם למה קמתם עלי בהקהיל קרח את כל העדה. ואם במן לא ידעתם טבעו, עלי מה תאמרו כי הלא ידעתם את כל האותות והמופתים אשר עשיתי לעיניכם.

ואם תאמרו אלי, כי הנה הלא חטאת קרובי ובית אבי הייתה, ולו חדלו קרובי המקהילים עליך את כל העדה לא חטאנו עם ישראל, וחן חן לקרובך שפתנו ויוכל, ולמה תביישנו על חטאת עמך בן אחי אביך. ועל כן אמר **ודי זהב** יוכיח, כי שם נאמר **מי לה' אלי ויאספו אליו כל בני לוי** כי אין גם אחד חטא בעגל.

ושמא תאמרו, כי רוב כסף וזהב אשר נתן לנו ה', וכמאמרם ז"ל (בכורות ה ב) שלא היה איש מישראל שלא הוציא ממצרים תשעים חמורים נושאי כסף וזהב ושמלות החטיאוני, והוא מאמר רבותינו ז"ל (ברכות ט ב) על פסוק **וינצלו את מצרים כו'.** הנה אין זו טענה כי הן לו עשיתם את העגל מכסף, הייתה חטאתכם קלה כמדובר כמעט, באומרם, כי כסף שהרביתי לכם החטיאכם. אך הנה לא עשיתם אותו כי אם מזהב, אשר ממנו לא הרביתי לכם, כתלונתו יתברך באומרו (הושע ב י) וכסף הרביתי לה וזהב עשו לבעל. על כן הנני מזכירו בפניכם באופן תופר טענתכם, והוא הטעם הנזכר. והוא אומרו **ודי זהב,** כלומר, הלא מה שדי לכם בלבד נתתי מהזהב ולא הרביתיו ככסף. באופן כי סרה טענת אומריכם כי מה שהרביתי לכם הטעה אתכם. וזהו אומרו **ודי זהב.**

ב אַחַד עָשָׂר יוֹם מֵחֹרֵב דֶּרֶךְ הַר-שֵׂעִיר עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ :
וכהתימו לרמוז דברי תוכחותיו, גלה כוונתו, באומרו **אחד עשר יום כו'.** והוא לומר, כי דברי עונות הנאמרים באמת גרמו להניעכם במדבר ולהתם פגריכם בו, נגד רצונו יתברך, שהיה לנחץ ביאתכם לרשת ארץ, כי כל כך הייתה שכינה מתלבטת למהר להורישם הארץ כי **אחד עשר יום היה מחורב כו'** ויביאכם בשלשה ימים כמו שאמרו ז"ל (**ספרי** ב).

ג וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעַשְׁתֵּי-עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ
דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ אֲלֵהֶם :
ד אַחֲרֵי הַכֹּתוֹ אֵת סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן
וְאֵת עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן אֲשֶׁר-יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרֹת בְּאֶדְרֶעִי :
ה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר :
ו ה' אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב-לָכֶם שֶׁבֶת בָּהָר הַזֶּה :
ז פְּנוּ וּסְעוּ לָכֶם וּבֹאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל-כָּל-שְׁכֵנָיו בָּעֲרָבָה בָהָר וּבַשְּׁפֵלָה וּבַנֶּגֶב וּבְחוֹף הַיָּם
אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְּבָנוֹן עַד-הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פְּרָת :

ואחר אומרו הדבר הראשון אשר רצה משה לאמר שהיא התוכחת. גלה לנו גם הדבר השני שהוא **באר את התורה.** והוא ענין שלשת הכתובים האלה כאחד **ויהי כו', אחרי הכותו כו', בעבר הירדן כו' הואיל משה באר כו'.**

ג וַיְהִי בְּאַרְבָּעִים שָׁנָה בְּעַשְׁתֵּי-עָשָׂר חֹדֶשׁ בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֹתוֹ אֲלֵהֶם :

והענין, לתת טוב טעם למה איחר מלבאר את התורה עד סמוך לסילוקו הוא חדש אדר אשר מת בו, על כן אמר **ויהי כו'.** והוא מאמרם ז"ל על מאמר משה אליהם באומרו (דברים כט ג) **ולא נתן ה' לכם לב לדעת כו' עד היום הזה**, אמרו ז"ל (עבודה זרה ה ב) מכאן שאין אדם יורד לסוף דעתו של רבו עד ארבעים שנה. והוא, כי לפעמים על בלתי רדת לסוף דעתו ועומק טעמו, קבלתו ישגה בין דין לדין. וזה מאמרו יתברך **ויהי בארבעים שנה** שהוא אחר הפלגת זמן. וגם סמוך למיתתו, שהוא **בעשתי עשר חדש באחד לחדש** שהוא איזה ימים סמוך לסילוקו, **דבר משה אל בני ישראל ככל כו'** כי זה כל התורה.

ופירש הטעם בנועם מאמרו באומרו **ככל אשר צוה ה' אותו אליהם.** כלומר, תדע למה היה זה אחר **ארבעים שנה** עם היותו כבר סמוך למיתתו. הלא הוא, כי אז היה זמן שהם ירדו לסוף דעתו, שאין אדם יורד לסוף דעתו עד ארבעים שנה. והוא, כי בעצם הנה סוף דעתו של משה הוא אשר קבל מאתו יתברך בעצה שהוא תכלית נקודת האמת. אך טרם מלאת הארבעים שנה לא הגיעו ישראל לגדר תדמה קבלתם ממשה אל קבלת משה מהקב"ה, כי אם בהשמטת עומק נקודת טעמי קצת דברים הגורמים שינוי בכמה דברים. אך אחר ארבעים שנה אז הוא זמן שיורדים לסוף דעתו כאשר קבלו מאתו יתברך. וזהו **ויהי בארבעים שנה כו'.** למה עשה כן, הלא הוא, על כי אז נעתקה קבלתם ממנו אליהם עד גדר ש**ככל אשר צוה ה' אותו** כן היה **אליהם.** כי אז ירדו לסוף דעתו שהוא ככל אשר קבל מאתו יתברך. על כן אז רצה לבאר להם כל התורה כאחד למען בכל חלקיה ירדו לסוף דעתו. מה שאין כן בכל המשך

הארבעים שנה כי אם שהוא שונה הלכה בכל יום לאטו, אך עתה שירד לפניהם כל חלקי התורה כאחד. וזהו אומרו **ככל** בכ"ף הדמיון לדמות קבלתם ממשה אל קבלתו מהקב"ה.

ד אַחֲרֵי הַכֹּתוֹ אֵת סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן וְאֵת עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן אֲשֶׁר-יוֹשֵׁב בְּעַשְׁתָּרֹת בְּאֶדְרֶעִי :

ועוד טעם שני אל אשר איחר לסדר למודם כאחד, כי המתין עד **אחרי הכותו כו'.** והוא, כי באמור יחד כל פרטי התורה ודקדוקיה העצומים והרבים אשר לתורה שבעל פה, הלא יהיה עול סבלה בעיניהם כהר גבוה ותלול וכמשא כבד יכבד מהם כאשר היה במתן תורה, כמו שאמרו ז"ל ב**תנחומא** פרשת נח (ג) כי על כן הוצרך הוא יתברך לכפות עליהם את ההר כגיגית שלא היו רוצים לקבל עול תורה שבעל פה כי כבד הוא מאד. על כן לא רצה משה לסדר כל למודו יחד להם בל יופלג בעיניהם עד **אחרי הכותו כו',** כי אז החלו בעיניהם לראות יד ה' הטובה עליהם כי נתן להם ארצות גויים ועמל לאומים עצומים וכן רבים, עם ערים בצורות גדולות מאד, ועל כן יבושו בשת לקוץ בעול תורה, חלילה, כי גם את הטוב קבלו מאת אלוהים. ועל כן טוב להם כי ישאו עול תורה גם כי רב מאד הוא, ויאמרו ללבבם, כי על כן הוא יתברך מטיב להם כי היא חייהם.

ה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בְּאֶרֶץ מוֹאָב הוֹאִיל מֹשֶׁה בֵּאֵר אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת לֵאמֹר :

ולמה לא היה מיד **אחר הכותו כו'** אלא אחרי שהוא מופלג, הלא הוא, כי הנה **בעבר הירדן** במקום שהוא **ארץ מואב** שם **הואיל משה באר כו'.** והטעם הוא, על מה שעתיד לאמר אחרי כן.

ו ה' אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב-לָכֶם שֶׁבֶת בָּהָר הַזֶּה :

ה' אלוהינו דבר אלינו בחורב כו'. וזהו אומרו **לאמר**, שהוא, זה ש**ביאר את** כל התורה **בעבר הירדן** שהוא מקום כניסתם לארץ, הוא על מה שעתיד **לאמר** לפנים **ה' אלוהינו כו'.**

והוא כענין מאמרינו על פסוק (דברים יא לא - לב) **כי אתם עוברים את הירדן כו' ושמרתם לעשות את כל החוקים ואת המשפטים כו',** שהוא מה שביארנו שם, שאומר הוא יתברך, אל יעלה על רוחכם שעיקר בואכם לארץ הוא לאכול מפריה ולשבוע מטובה, כי אם לקיים בה מצות ה' להתקדש בקדושתה להיות קדושים. וזהו **כי אתם עוברים כו'** לא להנאת העולם הזה רק כדי **ושמרתם לעשות את כל החוקים כו'.** וכן אמרו רבותינו ז"ל (סוטה יד א) שעל כן התחנן משה ליכנס לארץ לקיים מצות התלויות בה. וכן כתבנו פרשת לך לך שלא בישר הוא יתברך לאברהם לתת לזרעו את הארץ עד בואו עד מקום שכם עד אלון מורה, שהוא מקום שיקבלו זרעו שם את התורה באלה ושבועה, כי הר גריזים והר עיבל הם אצל אלוני מורה.

ועל כן בהיות ישראל **בעבר הירדן ביאר להם משה את התורה,** להורותם, כי עיקר עברם את הירדן לכך הוא. וזה כיוון באומרו **לאמר**. שהוא, תדע למה **בעבר הירדן** שהוא מקום העברת ישראל לארץ **הואיל משה באר את התורה הזאת**, מפני מה שרצה **לאמר ה' אלוהינו דבר אלינו בחורב** מקום שניתנה בו תורה, אשר שם ראוי לאמר **רב לכם שבת בהר הזה -**

ז פְּנוּ וּסְעוּ לָכֶם וּבֹאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל-כָּל-שְׁכֵנָיו בָּעֲרָבָה בָהָר וּבַשְּׁפֵלָה וּבַנֶּגֶב וּבְחוֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְּבָנוֹן עַד-הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פְּרָת :

פנו וסעו לכם ובאו הר האמורי כו'. כי עיקר התורה הוא בארץ ישראל. על כן מטעם זה **הואיל משה באר את התורה** במקום **עבר הירדן** שמשם עוברים לרשת את הארץ. ובזה יבאו על נכון אומרו **לאמר** בפרשה זה ובשאחריו.

עוד יתכן, כי באומרו **ויהי בארבעים שנה** עודנו מדבר בענין התוכחת, ואומר, אשר תראה שלא הוכיחם משה עד הנה והוא אחר ארבעים שנה, אל תתמה על החפץ, כי הלא **בעשתי עשר חדש כו'.** והוא אמרם ז"ל (פסחים נו א) על יעקב אבינו שהוכיח את בניו סמוך למיתתו. אמר להם שמא יש בכם מי שאינו עמי ביחוד ה' ח"ו, ענו ואמרו לו שמע ישראל כו'. והנה אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** דברים ב) למה איחר יעקב מלהוכיחם עד סמוך לפטירתו. ואמרו שני טעמים:

אחד שלא יהיה מוכיח וחוזר ומוכיח.

ועוד טעם אחר, שלא הוכיחם מתחילה, פן יכעסו וילכו אל עשו או ישמעאל.

ויהיה הענין, כי אחר שהושרשו ביהידות עד עת בא מות אביהם לא יבעטו עוד.

ושני הטעמים האלו יתכן אמרם הוא יתברך פה. וזהו **ויהי בארבעים שנה כו'.** לומר, מה ש**ויהי בארבעים שנה** התוכחת הנזכרת ולא מקודם, הלא הוא, משני טעמים:

אחד, שהיה **בעשתי עשר חדש באחד לחדש** שהוא ששה ימים סמוך למיתתו. כי להיות בזמן ההוא לא יהיה חוזר ומוכיח עוד. והוא הטעם האחד שאמרו רבותינו ז"ל. וגם מהטעם השני לבל יקוצו וילכו אחר עשו וישמעאל, על כן טוב להמתין עד יושרשו שנים רבות בתורת ה' ומצוותיו, וזהו ככל אשר ציוה ה' כו'. לומר, תדע גם כן למה המתין עד כה, הלא הוא בזמן אשר **ככל אשר צוה ה'** בתורתו אותו כך היה **אליהם**, כי הושרשו וקנו בקנין בהמשך השנים הרבות עד נדמו למשה, ו**ככל אשר צוה ה' אותו** כך היה הכל **אליהם.** וכן אמרו רבותינו ז"ל (עבודה זרה ה ב) שלא הגיעו לסוף דעתו עד אז. באופן, שעתה אין פחד יקוצו בתוכחתו וילכו אחר עשו וישמעאל.

או יהיה סוף הפסוק ענין אחר. והוא לומר, **ויהי בארבעים שנה** התוכחת הנזכרת למעלה ולא מתחילה, הלא הוא להיות סמוך למיתתו, כי הלא היה **בעשתי עשר חדש באחד לחדש** הוא חדש הסמוך לאדר שמת בז' בו. והוא, כי אז הוא הזמן המיוחד לכך כנלמד מיעקב מהטעמים הידועים מרבותינו ז"ל כי אין צורך לפרש הטעמים.

ושמא תאמר מן התימה היא כי משה אשר אהב לישראל כאב לבנים יכניעם בתוכחת הלז, ומה גם במה שנמשך אחרי כן באומרו **ממרים הייתם מקציפים הייתם כו'.** לזה אמר, **אשר דבר ה' כו'.** והוא מאמר רבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז תשצה) הזכרנו פרשת בלק, והוא, כי ראויות היו הברכות ליאמר מפי משה והתוכחת מפי בלעם, אלא שאמר הקדוש ברוך הוא מוטב יוכיחם משה מאשר יוכיח הרשע הזה את בני, כענין יהלמני צדיק כו' (תהלים קמא ה). וזה יאמר **אשר דבר משה** שדבור הוא לשון קושי, והוא על התוכחת, אל תתמה איפה הכניעם משה אשר אהבם, כי אדרבא לכך נבחר שהוא מאהבה מסותרת שהוא **ככל אשר צוה ה' אותו.** כלומר, לא מלבו הוכיחם והפריז על מידותיו, כי הלא **ככל אשר צוה ה'** כי על פיו יתברך היה ורב טוב לבית ישראל, שמלאך אכזרי כבלעם לא שלח להוכיחם כי אם אותו אליהם, שמה ש**צוה את משה** היה להיות **אליהם** בני ישראל, שלא רצה הוא יתברך כי אם יהלמם צדיק ויוכיחם. וזהו אומרו **אותו אליהם** ש**צוה אותו** להיות **אליהם,** ולא היה פחד יקוצו בתוכחת משה כי זולת הטעמים הנאמרים באמת גם היה **אחרי הכתו כו'** כי בזכותו ועל ידו נצחו **את סיחון אשר יושב בחשבון** ופרט **את עוג** שהיו בידו ממש, כמאמרם ז"ל (ברכות נד ב) שלקח רומח בידו ארוך עשר אמות והוא עשר וקפץ עשר אמות והכהו, וזהו **ואת עוג כו'** ועל כן אין ספק כי האיש משה גדול מאד בעיניהם ולא יקוצו בתוכחתו. וזהו אומרו **אחרי הכותו** שחוזר אל משה הנזכר.

וכהתימו לומר ענין התוכחת, אמר על ענין התורה **בעבר הירדן כו' הואיל משה באר.** ולמה היה במקום המיוחד ההוא, לזה אמר לאמר להיות עתיד **לאמר ה' אלוהינו דבר אלינו בחורב כו' פנו וסעו לכם כו'.** והוא, כי אין דבר מכינם ומגן בעדם ועוזרם לרשת ארץ כתורה, וזהו אומרו **ה' אלוהינו דבר אלינו בחורב לאמר פנו וסעו כו',** ועל ידי כן **ובאו כו',** כי לא תצטרכו להלחם כי אם כבאים אל נחלת אביהם. וזהו אומרו **בעבר הירדן כו'** אשר משם היו מוכנים לעבור לרשת ארץ ביאר התורה. והטעם הוא **לאמר**, בשביל מה שעתיד לאמר **ה' אלוהינו דבר אלינו בחורב כו',** שיורה, כי הכנה לרשת ארץ היא התורה, על כן גם הוא עשה ככה שהכינם במעבר אשר הם בו לבוא לרשת.

עוד יתכן דרך אחרת, בשום לב אל אומרו **אלה הדברים אשר דבר משה כו'** מה המה הדברים האלה, אם חוזר אל כל דברי הספר, אי אפשר כן, כי הלא ארבע פסוקים שאחר פסוק ראשון אינם דברי משה. ואם הוא על פסוק ראשון ופסוק **ה' אלוהינו דבר אלינו כו'** אם

כן היה לו להתחיל מפסוק **ויהי בארבעים שנה כו',** ואחר פסוק **בעבר הירדן כו'** יאמר **אלה הדברים אשר דבר משה כו'** ויסמוך אחריו פסוק **ה' אלוהינו דבר אלינו כו'** עד סוף הספר.

ועוד נשים לב אל מאמר רבותינו ז"ל (**דברים רבה** א ד) כי ראויות היו התוכחות ליאמר מפי בלעם אלא כו', אם היה מה שנאמר פה ברמז **במדבר בערבה כו',** לא היה כל כך קושי. ועל פי דרכנו נשוב בדרך אחרת על אשר הקשינו למעלה, איך נשמר משה לבלתי הוכיח את ישראל תוכחת מגולה וקשה כי אם ברמז שרמז להם באומרו **במדבר בערבה כו'** כמפורש למעלה, ואיך אחרי כן הקשה לדבר בשפה ברורה דברים קשים כגידים **מקציפים הייתם כו' ממרים הייתם כו' מיום דעתי אתכם** ודומים לאלו. אך נאמר כי הוא יתברך רצה להוכיחם תוכחת מגולה בכל הדברים הקשים האמורים בפרשה זו ושבאחריה, ועל כן מאס בבלעם כי אם שיהיו על ידי משה. אך משה מעצמו לא ערב אל לבו להוכיח רק ברמז, ומה גם לרבותינו ז"ל (**דברים רבה** א ו) שאפילו לא היה רוצה להוכיח כלל על שאמר **שמעו נא המורים.** וזהו **אלה הדברים אשר דבר משה.** כלומר, **אלה** שהם ברמז **הדברים אשר דבר משה** מעצמו **אל כל ישראל** כי בוש מכולם להוכיח בפירוש רק ברמז, **במדבר בערבה כו'** לרמוז אשר עשו במקומות ההם. וגם רמז להם באומרו סך ימים שמחורב עד קדש ברנע, מה שגרמו, כי הוא יתברך היה מנחץ ביאתם לארץ והם האריכו הזמן.

אמנם **ויהי בארבעים שנה** למה שהיה סמוך למיתתו אז דבר משה דבור של קושי, **ככל אשר צוה ה' אותו אליהם.** שהוא כל דברי התוכחת מגולה ולא כדברים שדבר משה מעצמו. והוא, כי הלא בהיות **בעשתי עשר חדש באחד לחדש** שהוא סמוך אל המיתה לא יקפידו עליו. וגם טעם שני שהיה **אחרי הכותו כו',** כי בזכותו הכה **את סיחון ואת עוג** כמדובר למעלה, ועל כן לא יקוצו בתוכחתו כי גדול הוא בעיניהם.

עוד שלישית, כי הלא אז **הואיל משה באר את התורה הזאת** כדי **לאמר** אחרי כן התוכחת מגולה שמתחילת מ**ה' אלוהינו כו'** והלאה. והוא, כי על ידי השרישם בלמד להם כל התורה, יקנו קדושה וענה צדק לשמוע בתוכחות. וזהו **הואיל משה** מ**באר את התורה הזאת** כדי **לאמר, ה' אלוהינו דבר כו'** שהוא התחלת התוכחת מגולה **אשר צוה ה' לאמר אליהם.** ולא כדברים אשר דבר משה שהיה הכל ברמז. ולפי זה מה שאמר **ויהי בארבעים שנה כו' דבר משה ככל אשר צוה ה'** שהוא להוכיח בגלוי. ואחר שנתן טעם לבל יקוצו, פירש ואמר מה הוא **אשר צוה ה' אותו אליהם,** והוא מאמרו **ה' אלוהינו דבר אלינו כו'** כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

ו ה' אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב-לָכֶם שֶׁבֶת בָּהָר הַזֶּה :
ז פְּנוּ וּסְעוּ לָכֶם וּבֹאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל-כָּל-שְׁכֵנָיו בָּעֲרָבָה בָהָר וּבַשְּׁפֵלָה וּבַנֶּגֶב וּבְחוֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְּבָנוֹן עַד-הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פְּרָת :

ח רְאֵה נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת-הָאָרֶץ בֹּאוּ וּרְשׁוּ אֶת-הָאָרֶץ
אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם וּלְזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם :
ט וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר לֹא-אוּכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם :
י ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנְּכֶם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב :
יא ה' אֱלֹהֵי אֲבוֹתֵכֶם יֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים וִיבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם :
יב אֵיכָה אֶשָּׂא לְבַדִּי טָרְחֲכֶם וּמַשַּׂאֲכֶם וְרִיבְכֶם :
יג הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וּנְבֹנִים וִידֻעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וַאֲשִׂימֵם בְּרָאשֵׁיכֶם :
יד וַתַּעֲנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב-הַדָּבָר אֲשֶׁר-דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת :
טו וְאֶקַּח אֶת-רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וִידֻעִים וְאֶתֵּן אוֹתָם רָאשִׁים עֲלֵיכֶם
שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֲשָׂרֹת וְשֹׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם :
טז וְאֲצַוֶּה אֶת-שֹׁפְטֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר
שָׁמֹעַ בֵּין-אֲחֵיכֶם וּשְׁפַטְתֶּם צֶדֶק בֵּין-אִישׁ וּבֵין-אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ :
יז לֹא-תַכִּירוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט כַּקָּטֹן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי-אִישׁ
כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תַּקְרִבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו :
יח וְאֶצַוֶּה אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא אֵת כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן :
יט וַנִּסַּע מֵחֹרֵב וַנֵּלֶךְ אֵת כָּל-הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא אֲשֶׁר רְאִיתֶם דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי
כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֹתָנוּ וַנָּבֹא עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ :
כ וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּאתֶם עַד-הַר הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ :
כא רְאֵה נָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת-הָאָרֶץ עֲלֵה רֵשׁ
כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אַל-תִּירָא וְאַל-תֵּחָת :
כב וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וְיַחְפְּרוּ-לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ וְיָשִׁבוּ אֹתָנוּ
דָּבָר אֶת-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה-בָּהּ וְאֵת הֶעָרִים אֲשֶׁר נָבֹא אֲלֵיהֶן :

ראוי לשים לב:

א. למה עזב כל העונות שרמז למעלה ותפס עוון מרגלים להאריך בו.

ב. אומרו אלוהינו מי לא ידע כי הוא אלוהינו יתברך שמו.

ג. אומרו לאמר כי אינו לאמר לזולת.

ד. אומרו רב לכם שבת כו', שיורה שעל שישבו שם הרבה ציוה **פנו וסעו כו'**, הלא בלעדי זה הוא ראוי.

ה. אומרו פנו וסעו, כי שתי התיבות מיותרות כי בכלל אומרו שיבואו **הר האמורי** הוא הנסיעה.

וגם מלת **לכם** מיותרת.

וגם אומרו ובאו כי הראוי יאמר ולכו.

ו. למה מפרט כל מקום בפני עצמו **הר האמורי כו'** ולא אמר ממקום פלוני עד הנהר הגדול ויכלול כל מה שבינתיים.

ז. אומרו ראה נתתי לפניכם את הארץ, שנראה שהוא דבר נראה בחוש ואיננו.

ח. אומרו מלת **ראה** לשון יחיד וכל מה שאמר למעלה ולמטה הימנו אמר בלשון רבים.

ט. למה מזכיר **אשר נשבע** מי לא ידע כי נשבע להם.

י. אומרו לאברהם ליצחק וליעקב, למה לא הטיל וי"ו ביצחק כמו ביעקב או גם ביעקב לא יטיל וי"ו כי אם יאמר ליצחק ליעקב, או יקצר ויאמר לאברהם יצחק ויעקב.

יא. אומרו לתת להם והלא אמרו רבותינו ז"ל כי אין זה מתקיים רק לעתיד לבוא (**ילקוט** רמז תתא).

יב. אומרו ואומר אליכם כו', איזה יחוס יש לזה עם הקודם, **ולא עוד** אלא שאומר **בעת ההיא** כאילו מהעת שנאמר בו הקודם נמשכה אמירתו זאת.

יג. אומרו לאמר כי אינו לאמר לזולת.

יד. אומרו לא אוכל לבדי כו' מה פשעם מה חטאתם שאמר אז להם **לא אוכל שאת אתכם.** ואין לומר שהוא על ריבויים ונלאה לדונם ולהנהיגם, כי הלא אחרי כן מפרש ואומר **איכה אשא לבדי טרחכם כו'.**

טו. למה בין פסוק **לא אוכל לבדי כו'** לפסוק **איכה אשא לבדי** מפסיק בשני פסוקי דרחמי.

טז. מה מקום לברכות אלה פה. ולמאמרם ז"ל (**דברים רבה** א ו) שעל ידי כן שקבלו התוכחות ברצון זכו לברכה ושעל כן ברכם, אם כן איפה, היה ראוי לסמוך זה מיד אחר פסוק ראשון שיהיה תיכף לתוכחה ברכה.

יז. אומרו והנכם היום ככוכבי השמים כו', למה נתייחדה פה ברכת הכוכבים מברכת החול או עפר הארץ.

יח. אומרו לרוב שהוא מיותר וכן מלת **ככם.**

יט. למה נתן קצבה תחלה לברכתם ואחר כך שולל הקצבה ואומר **ויברך אתכם כו',** עד שהוצרכו ז"ל (**ספרי** דברים יא) לומר שאמרו לו וכי קצבה אתה נותן לברכתנו והשיב זה משלי אך ה' יברך אתכם בלי קצבה, ולמה עשה מה שהוצרך לתקנו.

כ. אומרו כאשר דבר לכם היכן דבר להם.

כא. אומרו ותענו אותי ותאמרו כו', כי מהראוי לא יאמר כי אם ותאמרו כו' ולשתוק מ**ותענו אותי.**

כב. למה יספר עתה שמינה דיינים ושציוה את השופטים **שמוע כו' לא תכירו פנים כו',** כי אין זה מן התוכחות.

ומה גם כי בענין המרגלים היחל באומרו **פנו וסעו כו'** ותיכף אחר הפסוק ההוא היה ראוי יסמוך פסוק **ונסע מחרב כו'.**

כג. אומרו ואצוה את שופטיכם כו' לאמר, כי אומרו **לאמר** אינו לאמר לזולת.

כד. אומרו בין אחיכם, שהראוי יאמר שמוע את אחיכם מאי **בין.**

כה. אומרו כקטון כגדול תשמעון, האם היה עולה על לב שלא ישמעו כקטון כגדול.

כו. אומרו כי המשפט לאלוהים הוא, שהיה לו לומר כי משפט אלוהים הוא.

כז. אומרו ואצוה אתכם את כל הדברים אשר תעשון, שאם חוזר אל השופטים היה לו לומר אותם. ואם אל כל ישראל, **הדברים אשר יעשון** זה כל התורה, והיתכן שבעת ההיא למדם את כל התורה.

כח. אומרו ונסע מחרב ונלך כו', כי הראוי יאמר ונלך ולמה יזכיר הנסיעה, או יאמר ונסע ונלך מחורב ולא יפסיק בין נסיעה להליכה בשם המקום.

כט. אומרו ואומר אליכם באתם עד הר האמורי כו', כי פסוק זה כולו משולל צורך וטעם וגזרה.

ל. אומרו ראה נתן ה' כו', למה יאמר פסוק זה לשון יחיד מה שאין כן לפניו ולאחריו.

לא. במה היא ראייתם שאומר **ראה נתן כו'.**

אמנם הנה כתבנו כי בפסוק ראשון הוכיח ברמז מהטעמים הנאמרים למעלה, ומפסוק זה והלאה החל להוכיח בפירוש ובאורך. אך עדיין בזה לא עלתה ארוכת קושיית החילו בענין מרגלים מביתר דברי עונות, כי לא בראשון היחל ולא באחרון סיים כי אם מאמצעותו לקח.

והנה הטעם אשר יפול לב אדם עליו, הלא הוא, כי הנה עיקר תוכחות מוסרו בעת ההיא **בעבר הירדן** אשר שם הוא מבוא לבוא לרשת ארץ, הלא היה מפחד לבבו פן טרם יעברו ומה גם אחרי מותו יעשו אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ואשמו, ויסף עוד להניחם במדבר וכמקרה המרגלים גם הם יקרם. על כן שת לבו להתחמץ בכל עוז להוכיחם בל ישובו לכסלת עון אשר חטאו. וישם לפניהם עון מרגלים, כי גם אז היו נוסעים לרשת ארץ ויבואו עד הר האמורי לבא לרשת כאשר יפרש, ועם כל זה נזורו אחור וינועו ארבעים שנה במדבר ושם נפלו פגריהם עד תום כל הדור, כן אתם גם אתם הישמרו לנפשותיכם שאתם קרובים לרשת ארץ פן תעשו את הרע ותאבדו דרך ירושת הארץ.

ובדרך הזה נדע מה להשיב על שתי הערות הראויות לבוא אליהן.

א. כי פסוק **אחד עשר יום מחורב כו'** יראה כנכנס בין הדבקים, כי אחר הזכירו זיכרון תרועת מקרה כל מקום אשר חטאו בו בפסוק הראשון שהיא התוכחת, מיד היה ראוי יסמוך פסוק **ויהי בארבעים שנה כו'** שהוא טעם אל האמר התוכחת בימים ההם בזמן ההוא. כי למאמר רבותינו ז"ל (**ספרי** ב) שהוא לומר ראו נא איך השכינה הייתה מתלבטת למהר להביאכם אל הארץ כי הנה **אחד עשר יום מחורב כו'** והוא יתברך הוליך אתכם בשלשה ימים, עם כל זה אין זה מן התוכחות כי אם הוראת חסידותו יתברך. ואם הוא לומר שהיו ישראל כפויי טובה שאת כל הרעות הנזכרות עשו ולה' יגמלו זאת, הלא לעונות אשר היו קודם לכתם מחורב כ**מול סוף ובמדבר ודי זהב** אין זו תוכחה על כפיות טובה ההיא.

ב. כי גם פירושם ז"ל (**בספרי**) שהוליכם יתברך בשלשה ימים שהוא עיקר הכוונה חסר מן הספר ולמה לא נזכר, ואין זה מהדברים שאמרו בהם לקצר בתוכחת מפני הכבוד.

אמנם, למה שאחר שכל ישעו וכל חפץ להעירם בל יוסיפו עוד לחטוא פן יוסיפו לדאבה עוד במדבר, כאשר קרה להם בעוון מרגלים. על כן אחר שהזכיר עוון זה ברמז, ראה והנה היה מקום לבעל דין לחלוק ולומר כי מעון מרגלים אין ראיה להכביד אשמת ישראל. ואדרבא, יאמרו כי לא לרצון היו ישראל לפניו יתברך בימים ההם למהר להורישם ארץ זבת חלב ודבש, כי קרוב היה עדיין מה שעשו עגל בחורב, שעל כן קלה שבסבות הספיקה להניחם במדבר ארבעים שנה. כי אם לא היה רק בעוון מרגלים לא היה כדאי העוון ההוא לאותו העונש, כי הלא כל עם בני ישראל היה להם טעם ליפטר ולומר, אחינו המסו את לבבנו (לקמן פסוק כ), אך בלעדי דיבתם רעה שלמים היינו. ואפילו המרגלים עצמם היה להם בית מנוס לאמר, אשר ראינו אמרנו כי עז העם ושהערים בצורות גדולות מאד ושגם בני ענק ראו שם. ואפילו על אומרם ארץ אוכלת יושביה היא (במדבר יג לב), היו יכולים להשיב כי כן ראו והמה לא ידעו כי האלוהים עשה לשלא ישגיחו במרגלים (**ילקוט** שלח רמז תשמג).

על כן אחר אומרו **ודי זהב** שהוא עון העגל, והיה מקום לחשוב כי מדאגה מהעוון הגדול ההוא היה עיקר הקצף, כי לא שב אפו יתברך מהם בעצם, ועל כן ביום פקדו עוון מרגלים הכביד על דבר העגל, שאם לא כן לא כבדה אשמת מרגלים לכל העונש ההוא. על כן מה עשה, סמך ואמר **אחד עשר יום מחורב כו'.** לומר, דעו איפה כי לא כן הוא, כי הלא בחורב עצמו אשר עשו בו את העגל, משם הורה יתברך רצונו הרב ועצום למהר להורישם את הארץ, כי **אחד עשר יום מחרב כו'** והוליכם בשלשה. ולא פירש סוף הענין שהוליכם בשלשה ימים, מפני שרצה אחרי כן לפרש הענין הזה באורך, כאשר יבוא בס"ד. והוא כתני והדר מפרש, שלא הזכירו פה כי אם לסמוך אל ודי זהב מן הטעם שכתבנו.

ו ה' אֱלֹהֵינוּ דִּבֶּר אֵלֵינוּ בְּחֹרֵב לֵאמֹר רַב-לָכֶם שֶׁבֶת בָּהָר הַזֶּה :

ועל כן, אחר אומרו אחר כך טעם אל התוכחות בזמן ההוא ונמשך גם הודעת **באר את התורה,** חל עליו חובת ביאור אומרו למעלה **אחד עשר יום כו'** שהוא על ענין מרגלים, שהוא ענין תוכחתו בעת ההיא כמדובר. ומפרש אשר פירשו ז"ל איך הורה יתברך טוב רצונו למהר להורישם הארץ אלא שעון מרגלים היה גדול מאד. וזה החילו לבאר באומרו **ה' אלוהינו דבר אלינו כו'.** לומר, ראו נא איך היה רצונו יתברך למהר ביאתנו אל הארץ, כי הלא **ה'** למה שהוא **אלוהינו כו' פנו וסעו ובאו הר האמורי כו'.** והוא, כי הנה ידענו מרבותינו ז"ל (כתובות קי ב), כי ישראל הדר בחוצה לארץ דומה כמי שאין לו אלוה.

ובזה נבוא אל הענין. והוא, כי אמר כי **ה'** למה שהוא **אלוהינו**, וישראל הדר בחוצה לארץ דומה כו', על כן למה שיצדק בעצם היותו **אלוהינו דבר אלינו וכו'** לבוא מיד אל הר האמורי, להתחיל משם לרשת ארץ, שנהיה הארץ אשר נכון יהיה בו שם אלהותו עלינו.

ואומרו **לאמר** הוא על דרך מאמרם ז"ל (**ספרי** כו) על פסוק **ואתחנן אל ה' בעת ההיא לאמר** (דברים ב ו), שהוא כדי שיאמר לו יתברך תשובה, שאמר איני זז מכאן עד שתשיב תשובה. ועל דרך זה יאמר פה, מה ש**ה' דבר אלינו** היה כדי **לאמר**. שהוא, כדי לאמר ישראל תשובה על אומרו יתברך שילכו לרשת ארץ, למען יגלו לבם אם יאמרו כן נעשה. או ימאנו, כי ימאסו בארץ חמדה.

ומה עשה הוא יתברך כל התואנות שהיה אפשר להם להתאנות, קיצץ אותם מעתה. והוא.
א. כי היה אפשר יאמרו כי מה יהיה להם בארץ ישראל שאין להם בחורב, כי הלא שם ניתנה תורה. וגם ששם היה עוון העגל, כבר שם נתקן ונבנה המשכן אחר לוחות שניות, ועשו ישראל דגלים כמלאכי השרת מחנות מחנות. ושם ה' הולך לפניהם ועננו כבוד ומן ובאר, שהיה להם מעין עולם הבא, שאפילו האומות היו אומרים אלוהות הם אלו, כמו שאמרו ז"ל (עיין **במדבר רבה** ב ג). ושפע הנותן שם התורה לא ימיש מההר ההוא, וטוב לנו פה מבמקום אחר.
ב. אשר אמרו למשה שלא היה רצונם רק לדעת את הדרך ילכו בה ואת הערים אשר יבואו אליהן ועל כן יאמרו לשלוח מרגלים.
ג. והיא פן יאמרו בפירוש כי שם בארץ כנען עם גדול ורב ורם ומי יתייצב לפניהם.
על כן לבל יאמרו כדברים האלה, הקדים ואמר, על הראשונה, **רב לכם שבת כו' פנו כו'.** לומר, הן אמת ידעתי כי רב ודבר גדול יש לכם על ידי **שבת בהר הזה,** כי הוא מקום שנתנה בו תורה זה פעמים, וגם פה שכינה מרחפת עליכם כעל ארבע מחנות שכינה.

ז פְּנוּ וּסְעוּ לָכֶם וּבֹאוּ הַר הָאֱמֹרִי וְאֶל-כָּל-שְׁכֵנָיו בָּעֲרָבָה בָהָר וּבַשְּׁפֵלָה וּבַנֶּגֶב וּבְחוֹף הַיָּם אֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי וְהַלְּבָנוֹן עַד-הַנָּהָר הַגָּדֹל נְהַר-פְּרָת :
אך דעו לכם כי גדולה מזו תהיה לכם בארץ, כי עתה אתם רחוקים משורשיכם. ועתה **פנו וסעו לכם ובאו כו'.** והוא אשר כתבנו בפרשת לך לך מארצך כו' כאשר הארכנו במקומו, כי למה ששורש נפש כל חי דבקה בשכינה אשר היא למעלה כנגד ארץ ישראל. ועל כן בהיות איש הישראלי בחוץ לארץ הוא נפרד משרשו, אך בבואו אל הארץ רוחו בקרבו תקרב אל שורשו. נמצא, כי בלכתו ארצה כנען הוא כהולך ומתקרב אל עצמו ושורשו ועיקרו, מה שאין כן עודנו בחוץ לארץ שהוא כנפרד קצתו מקצתו. ועל כן אמר הוא יתברך לאברהם לך לך, לומר, אל עצמך לך, והתקרב אל עיקרך, כי פה הוא כאילו אתה רחוק ממך כמפורש אצלנו במקומו. וזה הדבר רצה הוא יתברך לומר פה, באומרו **רב לכם פנו וסעו לכם.** כלומר, לכם אל עצמכם אתם נוסעים והולכים, כי שם שורשיכם. ועל כן לא אמר ולכו כי אם **ובאו,** כמי שבא אל ביתו

ועיקרו, כי לביאה תתייחס ולא להליכה. ושיעור הכתוב **פנו וסעו,** שתהיה פנייתכם ונסיעתכם אל היות פונים ונוסעים אל עצמיכם ולכם, שהוא לידבק אל שורשיכם.

ועל השנית, והיא לבל יאמרו כי אין הענין רק לדעת את הדרך ילכו בה ואת הערים אשר יבאו אליהן על ידי מרגלים. על כן הקדים מעתה ואמר, הנה זה הוא הדרך תלכו ואלה הם הערים אשר תבואו אליהן תחילה, **באו הר האמורי** ומהם אל כל שכניו **בערבה בהר ובשפלה** ואחר כך **בנגב** ואחר כך **בחוף הים כו'.** הרי סידר לפניהם את הדרך ילכו בה והערים אשר יבאו אליהן.

ועל השלישית, כיוון בכפל אומרו **פנו וסעו ובאו כו',** כי היה די יאמר פנו לכם ובאו. וכן אומרו **ראה נתתי לכם כו'.** לומר, הנה זאת אעשה לכם, כי טרם תגיעו אל הר האמורי תראו כולכם כאחד אות ומופת ביאתכם שאביא אתכם ותצליחו, ותכירו מעתה כאילו כבר היא כבושה לפניכם. והוא ביאור פסוק **אחד עשר יום מחורב כו'** כאשר פירשוהו ז"ל (**ספרי**). כי פה פירשו יתברך לפניהם באמור להם יסעו מחורב עד קדש ברנע. והוא אומרו **פנו וסעו ובאו.** לומר, עם היות כי רב הדרך מהלך **אחד עשר יום** לא תצטרכו רק שלשה ימים. אחד, **פנו** שהוא יום פנותכם מפה. ויום נסיעתכם מחניית הפנייה שבלילה. ויום שבו תבאו אל הר האמורי שהוא מחוז החפץ. ועל שלשתם אמר **פנו וסעו ובאו.**

א. פנות **מחורב.**

ב. נסיעה ממקום שתחנו.

ג. יום ביאה אל **הר האמורי.**

וזה לכם אות ומופת על הצלחתם, כי בזה יראו כל ישראל כאחד כי **נתתי לפניכם את הארץ** כי אחד עשר יום הלכתם בשלשה ימים. וזהו -

ח רְאֵה נָתַתִּי לִפְנֵיכֶם אֶת-הָאָרֶץ בֹּאוּ וּרְשׁוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם וּלְזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם :

ראה נתתי לפניכם את הארץ כי כאחד תראו ותכירו זה, וזה אומרו **ראה** לשון יחיד.

וזה הדבר אמר להם משה בבוא אל הפועל, באומרו (לקמן פסוק יט) **ונסע מחורב ונלך את כל המדבר כו' ונבא כו' ואומר אליכם כו' ראה נתן ה' אלוהיך לפניך את הארץ כו'.** שהוא, כי אמר הדבר הזה להם **באר היטב.** והוא, כי הנה **ונסע מחורב ונלך כו' ונבא כו'.** לומר, הנה בשלשה ימים נעשה לנו הדרך של אחד עשר יום. האחד, מה ש**ונסע מחורב** שהוא יום היציאה משם. ואחר כך יום שונלך במדבר שכל ההליכה בו היה במדבר, שהיה יום השני, שלא היה נסיעה מחרב ולא הגעה אל קדש. ויום השלישי שבו **ונבא עד קדש ברנע.** ואז **ואומר אליכם** הנה באתם עד הר האמורי בשלשה ימים, אשר עד המקום הזה הוא מהלך **אחד עשר יום.** אשר ה' אלוהינו נותן, כלומר, שהוא מחוז חפצינו על ידי אות ומופת, כי זה

ראה כל ישראל כאחד. כי זה הוראה כי נתן ה' אלוהיך לפניך את הארץ, ואינך צריך רק עלה, כבוא אל נחלת אבותיו. הנה כי מאמרנו פה הוא אשר דבר להם משה בשעת מעשה, להעמידם על הדבר, ואמר אותו בסגנון אשר אמרו יתברך כמדובר.

עוד הוסיף הוא יתברך ואמר פה, **באו ורשו את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם כו'**. והוא מאמרנו על חילוק שבין שבועת האבות. כי לאברהם נשבע הוא יתברך לתת את הארץ לזרעו (בראשית יב ז), וכן ביעקב (שם כח יג), אך לא ליצחק, אך אמר לו האלוהים, והקמתי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך (שם כו ג), למה לא נשבע לו בפני עצמו, כי אם נגרר אחר אברהם שיקים מה שנשבע לאברהם. אך הוא במה שידענו כי שלשה האבות חלוקים במידותיהם, אברהם מתייחס אל מידת החסד, יצחק אל מידת הדין, יעקב אל מידת רחמים. ועל כן, בקבל כל אחד מתנה, כל אחד מקבל לפי מידתו, באופן כי אשר ייטיב ה' לנו על פי שבועתו לאברהם, על צד החסד יהיה. ואשר נשבע ליעקב, יתקיים על צד הרחמים. ועל פי הדברים האלה, אם היה נשבע הוא יתברך ליצחק, היה מתקיים על צד הדין. על כן מאהבתו יתברך את עמו מה עשה, לא נשבע ליצחק בפני עצמו, כי אם נשבע לו לקיים מה שנשבע לאברהם אביו. כלומר, אותה השבועה על צד החסד שהייתה לו אקיים לך. וזה מאמרו יתברך פה, לומר, אולי תמצאו תואנה לסרב ללכת לארץ על חולשת זכותכם, פן מידת הדין יעכב בירושה כעת אל תיראו, כי הלא במתנת הארץ אין בה שייכות למידת הדין כי אם לחסד ולרחמים. כי הלא **אשר נשבע ה' לאבותיכם** לא רצה לישבע ליצחק בפני עצמו כאשר לאברהם וליעקב, לבלתי הכניס בדבר מידת הדין, כי אם אשר נשבע לאברהם היה גם ליצחק, שהוא על פי מידת אברהם כאומר והקימותי כו' אשר נשבעתי לאברהם אביך. וזהו שאמר ליצחק ולא אמר וליצחק, מה שאין כן ביעקב שאמר וליעקב. כי לא נשבע בפני עצמו כי אם ליעקב, לשתף רחמים עם חסד לאברהם, כלומר על כן אל תיראו.

ואשר אמרתי **באו ורשו,** אם הוא נותנה לכם איך היא ירושה, הלא הוא, כי אני נשבעתי לתת להם, ואם כן מה שאתן לזרעם הם כיורשים מאבותיהם, וזהו אומרו להם ולזרעם אחריהם. והוא, כי אפילו שאין מתקיימת מתנת האבות רק לעתיד, לא יבצר כי מעתה נתנה להם, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** נח ו) על אומרו גר ותושב (שם כג ג), אם תרצו הריני גר ואם לאו אהיה תושב כי לי הארץ. וכן באומרו וגם הקמותי את בריתי לתת להם את ארץ כנען כו' (שמות ו ד) כמפורש שם במקומו, כי לשיתקיים גר יהיה זרעך כו' ארבע מאות שנה מלידת יצחק, לא ניתנה להם הארץ למורשה, כמבואר שם אצלנו.

הנה, עד פה סיפר משה גודל חשקו יתברך להביאם את ישראל לרשת את ארצו, בייעודים וסילוק כל תואנה ועיכוב, ושהוליכם מהלך **אחד עשר יום** בשלשה, למען יראו בעיניהם איך

הייתה שכינה מתלבטת להביאם לארץ ולהצליחם. עתה בא לגלות איך מאז הוכר כי מאסו בארץ חמדה, וזהו המשך כל הפסוקים הבאים האלה כאשר יבוא בס"ד.

והוא, כי היעלה על לב, כי אפילו מלך, אם אמור יאמר לקצת עבדיו הנני נותן לכם מתת, בואו וטולו לכם, שלא יחוגו וינועו ללכת לקחתה, או לפחות בדבר שפתים יחזיקו לו טובה, או לפחות יאמרו הננו מוכנים לקבל. ואין ספק כי אם יעמדו ולא יענו, כי יראה כי אין זה כי אם רוע לב ולא שלמים הם עם מלכם. והנה זה קל וחומר בן בנו של קל וחומר שיאמר להם מלך מלכי המלכים **רב לכם שבת כו' פנו וסעו כו' ובאו הר האמורי כו' ראה נתתי לפניכם את הארץ כו',** ואין צריך לומר שלא נסעו לעשות וגם לא השתחוו להחזיק לו יתברך טובה, כי אם אפילו תשובה ומענה לשון לומר כן נעשה לא אמרו, כי אם עמדו לא ענו. והנה כתבנו, כי מאז דבר אלוהים הדבר הזה היה כדי שיאמרו ויענו אשר עם לבבם, כי זה כיוון באומרו **ה' אלוהינו דבר אלינו בחורב לאמר,** שהוא דבר אלינו כדי לאמר תשובה, והם לא ענו דבר, הנה הוראה כי מאסו בארץ חמדה.

ט וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר לֹא-אוּכַל לְבַדִּי שְׂאֵת אֶתְכֶם :

על כן בראות משה את הדבר הרע הזה, ענה ואמר, **לא אוכל לבדי שאת אתכם.** והוא שאמר, הנה מעתה שאתם מתחילין במידות מגונות, **לא אוכל עוד שאת אתכם**. והוא על דרך רבותינו ז"ל (**דברים רבה** א ח) שעל היות אשמת העם על ראש המנהיג אמר כן, ולכן רצה למנות אחרים (סנהדרין ז ב), כי היכי דלמטינהו לכל חד שיבא מכשורא. והוא לפי דרכנו שאמר אחר ש**ה' אלוהינו דבר אלינו לאמר** שנשיב לו על כל הטובה הזאת, ואפילו לא עניתם לו דבר, אחר רוע מדה זו, **לא אוכל לבדי שאת אתכם,** כי כל אשמת רוע מידתכם היא על המנהיג. ואם כן, מכאן והלאה **לא אוכל לבדי שאת אתכם,** כי מעתה תתחילו לקנות מידות אשר לא טובות.

והנה אמרו רבותינו ז"ל באלה ה**דברים רבה** (א ט), שאמר משה לישראל יכולני לסבול אלף אלפים.

כיוצא בכם, אבל מה אעשה שהקדוש ברוך הוא **הרבה אתכם** על גב דייניכם והוא, כי לא לבלתי יכולת בידו להנהיג עם רב הוא עושה, כי אם לבל העמיס על עצמו כל אשמותיהם. ופירש ענין זה באומרו **הרבה אתכם.** והן אמת שיראה דוחק בלשון הרבה. ויתכן יהיה זה בכתובים בפשיטות לפי דרכנו, כי על מה שלא ענו אליו יתברך, שהייתה הוראת מאיסה בארץ ומיעוט דרך ארץ שלא השיבו על מה שדבר אליהם הוא יתברך, על כן אמר מהיום והלאה שאתם קונים מדות אלו, **לא אוכל לבדי שאת אתכם.**

י ה' אֱלֹהֵיכֶם הִרְבָּה אֶתְכֶם וְהִנְּכֶם הַיּוֹם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב :

ולא יעלה על רוחכם שעל ריבוייכם אני נלאה להנהיגכם, שהלא לא אמרתי כי אם על העתיד, שמעתה **לא אוכל לבדי שאת אתכם.** ואילו היה על ריבוייכם, למה אמרתי לא אוכל לעתיד, והלא גם עד כה **ה' אלוהיכם הרבה אתכם והנכם כו'** ולא קצתי עד כה מהנהיג אתכם, ולא עוד, כי אם אפילו -

יא ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵכֶם יֹסֵף עֲלֵיכֶם כָּכֶם אֶלֶף פְּעָמִים וִיבָרֵךְ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר לָכֶם :

יוסף ה' אלוהי אבותיכם ככם אלף פעמים. וגם אם עוד **יוסיף ויברך אתכם כאשר דבר לכם,** שהוא האמור ליעקב ופרצת ימה וצפונה כו' (בראשית כח יג). שהוא מלא כל הארץ שדבר לכם כלומר בשבילכם, עם כל זה לא אקוץ על ההנהגה. כי מה שאמרתי **לא אוכל לבדי** אינו על בחינה זו, רק -

יב אֵיכָה אֶשָּׂא לְבַדִּי טָרְחֲכֶם וּמַשַּׂאֲכֶם וְרִיבְכֶם :

איכה אשא לבדי טרחכם שאתם מטריחים. **ומשאכם,** את רוע מידותיכם שהוא על הראשים ודברי רבותיכם. זהו שיעור כללות הענין.

ולהתכת הכתובים נשית לב אל אומרו תחילה אלוהיכם ואחר כך אמר **אלוהי אבותיכם,** ואחר כך **כאשר דבר לכם.** אך אמר, עד כה, למה שהוא יתברך **אלוהיכם הרבה אתכם כו'.** ואם יתוסף גם זכות היותו **אלוהי אבותיכם יוסף עליכם אלף פעמים.** ובהשתלש מה שדבר עליכם ליעקב ופרצת הוא משולל קצבה.

יג הָבוּ לָכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וּנְבֹנִים וִידֻעִים לְשִׁבְטֵיכֶם וַאֲשִׂימֵם בְּרָאשֵׁיכֶם :

ומסיים מאמרו ואומר **הבו לכם כו'** שיעזרוני לישא שיבא מכשורא.

יד וַתַּעֲנוּ אֹתִי וַתֹּאמְרוּ טוֹב-הַדָּבָר אֲשֶׁר-דִּבַּרְתָּ לַעֲשׂוֹת :

ואומר משה, הנה על זה היה ראוי תשיבו דבר ותאמרו, כי אם כל כך גדלה אשמתנו על בלתי ענות תשובה לאלוהינו, הנה נשיב אליו יתברך כי חטאנו לו, והנה **ותענו אותי.** כלומר, אותי עניתם אך לא אליו יתברך, וזהו **ותענו אותי.**

ולא עוד, אלא כי ותאמרו **טוב הדבר אשר דברת לעשות.** כי הוראתם כי תרצו להיותכם נושאים במשא אשמותיכם אנשים רבים להרבות לעשות אשר לא טוב, כי רבים נושאי אשמותיכם. כלומר, כי אינכם שבים לתקן אשר עותם.

טו וְאֶקַּח אֶת-רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם אֲנָשִׁים חֲכָמִים וִידֻעִים וָאֶתֵּן אוֹתָם רָאשִׁים עֲלֵיכֶם שָׂרֵי אֲלָפִים וְשָׂרֵי מֵאוֹת וְשָׂרֵי חֲמִשִּׁים וְשָׂרֵי עֲשָׂרֹת וְשֹׁטְרִים לְשִׁבְטֵיכֶם :

ורבותינו ז"ל (**ספרי** יד) פירשו לעשות, כלומר, לא תהיה דבורך בלי לעשותו בפועל, כי אם לעשות. ולפי הפשט, יאמר טוב הדבר אשר דברת, אך לעשות בפועל גם אתה. והוא, כי אנחנו שאמרת לנו **הבו לכם** שנעשה אנחנו, לא נדע להבחין אשר המה חכמים, כי על כן **ואקח** אני בעצמי **את ראשי שבטיכם.**

עוד יתכן באומרו ואומר אליכם כו'. כי אמר משה, אולי מה שאינכם משיבים למאמרו יתברך, הוא, כי אתם בושים ממני. כי עתה כל השררה והדיינות שלי, ואז בהתחלק הארץ לשבטים יוכרח למנות דיינים בכל שבט ובכל עיר ותתמעט שררתי. זה אינו כלום, כי גם מעתה אני חפץ בזה, כי **לא אוכל לבדי שאת כו'.**

ולא שאני מטיל בכם עוון חלילה, ולא על היותכם רשעים חלילה, כי הלא על דבר הריבוי **ה' אלוהיכם הרבה אתכם,** ואם הוא יתברך אוהב אתכם מי יקוץ בכם. וגם אינכם רשעים, כי אדרבא **והנכם היום ככוכבי השמים** שהוא צדיקים, כמו שאמרו ז"ל (**דברים רבה** א יג) על פסוק ומצדיקי הרבים ככוכבים (דניאל יב ג), חמה ולבנה יש להם בושה כו' כוכבים אין להם בושה. וזה יאמר, אינכם כחמה ולבנה שיש להם בושה כד"א חפרה הלבנה ובושה החמה (ישעיהו כד כג), כי אם אתם ככוכבים שאין להם בושה כי צדיקים אתם, כד"א ומצדיקי הרבים ככוכבים. וזהו אומרו **לרוב**, שני דברים,

כי הייתה כוונת המראה אחד הריבוי כאומרו **אם תוכל לספור אותם.**

שנית, הצדיקים. אלא שהצדיקים אין כולם צדיקים ככוכבים בכל דור, אך הבטיח שלא יחסרון ממנין יהי"ה. שאמר, **כה** ככוכבים שאמרתי שאין להם בושה **יהיה זרעך,** שלא יעברו מנין יהי"ה בכל דור.

על כן אמר פה **והנכם היום** צדיקים ככוכבים, לא מנין יהי"ה או יותר מעט הוא מה שאתם צדיקים ככוכבים עתה, כי אם לרוב. כי דמיון הכוכבים לרוב הוא הצדקות ולא המיעוט כמנין יהי"ה. והוא מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מט"ו ירושלמי ע"ז פ"ב ה"א) כי מנין יהי"ה יש צדיקים בכל דור. ומי אמר להם שהוא נאמר על הצדיקים ואינו בכתוב, אך הוא כי מראת הכוכבים היא הוראת היותם צדיקים, ואמר **כה יהיה זרעך** (בראשית טו ה) ככוכבים שהוא משל אל הצדיקים כד"א ומצדיקי הרבים ככוכבים, לא יעדרו מנין יהי"ה. ובדור הזה עתה דמיון הכוכבים הוא לרוב ולא למיעוט.

או על דרך זה תהיה ענין הברכות האלו, בהזכיר משל רבותינו ז"ל (תענית ה ב) שאמרו על ענין אחר בפסוקים אחרים, ויתכן יצדק גם פה בס"ד. והוא שמשלו משל, אל אדם עיף ויגע שהיה בדרך ומצא אילן יפה ענף בצל עב ופירותיו רבים וערבים מאד ותחתיו מעיין מים טובים קרים ומתוקים, ויאכל וישת וינח ויישן בצלו ותשב רוחו אליו. כשבא ליפטר משם, אמר, אילן אילן במה אברכך, אם אומר שירבו פירותיך הרי הם רבים, שיהיו מתוקים הנה הם מתוקים,

שתהיה יפה ענף הרי אתה כן, ואם שתהיה על מעיין מים טובים הרי לך כן, אלא מה שאברכך הוא, יהי רצון שכל נטיעות שיטעו ממך יהיו כמותך. וזה אחשוב אמר משה, אל יעלה על רוחכם שאני קץ בכם, כי אדרבה הנני מברך אתכם. ומה תהיה ברכתי אתכם, אם אומר שתרבו הרי **ה' אלוהיכם הרבה אתכם**. ואם הוא שתהיו צדיקים, הרי **והנכם היום ככוכבי השמים,** שהוא שיהיו צדיקים דומים לכוכבים כד"א ומצדיקי הרבים ככוכבים, וזה לרוב, ולא למיעוט, ובזכותם מתקיימים השאר, כענין **כה יהיה זרעך** שלא יחסרון מנין יהיה מהדמות לכוכבים לקיים הדור, כי אם דמיון הכוכבים הוא לרוב ואם כן במה אברכם, הלא הוא כי **ה' אלוהי אבותיכם יוסף עליכם ככם,** כי כל נטיעות שהשם יתברך יוסף מזרעכם עליכם יהיו **ככם** צדיקים, **ככם** הדומים לכוכבים שאין להם בושה לעולם, שיהיו צדיקים **ככם** אלף פעמים בצדקתיכם, שתהיה תוספת יתירה על העיקר. והוא כמשל הנזכר שכל נטיעות שיטעו ממנו יהיו כמותו.

ועוד אוסיף לברך אתכם, והוא כי **ויברך אתכם כאשר דבר לכם.** והם שני דברים:
אחד, ש**ויברך אתכם** הוא בעצמו ולא על ידי שליח.
שנית, שלא יהיה בהסתר פנים, ש**ויברך אתכם** על ידי זולתכם כמוני או זולתי, כי אם **כאשר דבר לכם** בסיני, שהיה פנים בפנים כך יברך אתכם פנים בפנים, שאושר זה אין לו שיעור.

טז וְאֶצַוֶּה אֶת-שֹׁפְטֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר שָׁמֹעַ בֵּין-אֲחֵיכֶם וּשְׁפַטְתֶּם צֶדֶק בֵּין-אִישׁ וּבֵין-אָחִיו וּבֵין גֵּרוֹ :

הנה אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** יד) כי מאמר ישראל באומרם טוב הדבר אשר דברת לעשות, שהוא, שהיה אומר כל אחד, הדיין שיהיה קרוב אלי או ממשפחתי או משבטי הוא יעזרני. והנה בזה אפשר חש משה, בשומעו מענה פיהם כי זאת הייתה עם לבבם, על כן להסיר מלבם יצווה על זה, והוא מאמרו **ואצווה את שופטיכם בעת ההיא לאמר.** כלומר, כי **בעת ההיא** על מה שהיה בלבם שיעזרום, **בין אחיכם** הקרובים לכם קרוביהם או דייני שופטיהם, הוצרכתי **לאמר שמוע בין אחיכם.** לומר, אל תמהרו להצדיק את אחיכם שמשבטיכם או ממולדתכם, כי אם אדרבה שמוע בעצם בין אחיכם הקרובים לכם, כי להם תהיו מתונים בדין.
או יאמר על דרך זה, **לאמר שמוע כו'.** כי כדי לאמר אתם פסק הדין, תבינו תחילה על ידי חקירה ודרישה מה ש**בין אחיכם** שהוא מה שבקרבו ובלבו. וזה אמר בין, כי לפעמים מרמה ומהתל בפיו וצריך להוציא מה שבין קרבו להוציא לאור משפט, ומה גם בהיות הנדון קרוב לדיין שבוטח בו יהפך בזכותו ויחקרו הרבה ויוכל לחפות האמת. וזהו אומרו לשופטים, **שמוע בין** אשר הם **אחיכם** קרובים לכם, שהוא לשון הבנה כד"א שמענו אדוני (בראשית כג ו). ומה שאצטרך להזהיר הוא לקרובים, להוציא מלבם של חושבי און שקרוביהם יעזרום, אך ליתר העם, מאליכם **ושפטתם צדק בין איש ובין אחיו** שאינם אחיכם. וכן **ובין גרו** כי אצליכם שווים זה וזה כאח כגר.

יז לֹא-תַכִּירוּ פָנִים בַּמִּשְׁפָּט כַּקָּטֹן כַּגָּדֹל תִּשְׁמָעוּן לֹא תָגוּרוּ מִפְּנֵי-אִישׁ כִּי הַמִּשְׁפָּט לֵאלֹהִים הוּא וְהַדָּבָר אֲשֶׁר יִקְשֶׁה מִכֶּם תַּקְרִבוּן אֵלַי וּשְׁמַעְתִּיו :

לא תכירו פנים במשפט כו'. פנים שהוא לכבד את זה יותר מזה, ואין צריך לומר חלילה להטות משפט, כי אם אפילו בעשותך משפט, וזהו אומרו **במשפט.**

ועוד שנית תעשו, והוא **כקטון כגדול תשמעון.** והוא, כי הנה הטיל כף הדמיון בכל אחד, לאמר, או כקטון את הגדול או כגדול את הקטן. ויהיה ענין מאמרם ז"ל במקום אחר (שבועות לא א), שאם יבואו לדין אחד לבוש אצטלית זהובה ואחד בלויי הסחבות, שיכול העני לומר, או הלבישני כמותך או לבוש כמותי. וזה יתכן יאמר בהיות כ"ף הדמיון בכל אחד, **כקטון כגדול,** כלומר **כקטון** את הגדול העשיר, או **כגדול** את הקטן הרש **תשמעון.**

עוד שלישית, והיא **לא תגורו מפני איש** להטות משפט גבר מאימת שכנגדו, כי הלא **המשפט לאלוהים הוא.** והענין, מאמר יהושפט (דברי הימים ב יט) כי לאלוהים תשפוטו. והוא, כי אם הוא יתברך גזר בראש השנה לתת לראובן מאה מנה ולשמעון מאתים, והיה לזה דין ודברים עם זה כי תבע זה את זה מנה, ולפי האמת הוא פטור, ועל כן הוא יתברך השופט כל הארץ דן אותו לפטור ונתן אל הנתבע די קצבתו אשר קצב עליו מראשית השנה, וחייבו זה הדיין, נמצא סותר משפטו יתברך אשר שפט את זה לפטור ועל מנה זו השלים לו קצבתו, ועתה יצטרך להשלים לו המנה הזה. וההיקש בזה בחברו על דרך זה, שיצטרך להסיר מנה זה מקצבתו אשר קצב, או להעלותו בחשבון קצבתו אשר קצב לו, וחזר הדין אשר דן הוא יתברך. נמצא, כי הדיין לא לאדם הוא דן כי אם **לאלוהים**. כי האדם, הוא יתברך ממלא חסרון הנגזל בדינו, ומחסיר מהלוקחו שלא כדין. אך **לאלוהים הוא המשפט** כאילו אותו יתברך הם דנים. והוא מאמר יהושפט (דברי הימים ב, יט ו) כי לא לאדם תשפוטו, כי לאלוהים תשפוטו. והוא אומרו פה **כי המשפט לאלוהים הוא,** ואם כן האיש אשר תגור ממנו ותבוא להטות משפט לזכותו שלא כדין, נמצאת בשבילו מחייב את האלוהים כביכול, ואם כן ממי ראוי תגור מן הקדוש ברוך הוא שלא לעוות את דינו, או מאיש חרש את חרשי אדמה.

עוד ציוה להם, שלא יחושו הדיינים אל כבוד, בדין שלא ידעוהו, שלא יבושו לומר לא ידענו זה ויעוותו משפט מפני הכבוד. כי אם **את הדבר אשר יקשה מכם תקריבון אלי.** כלומר, לא תשאלו לי כאשר יהיו עמכם הבעלי דינים, פן תבושו מהם, כי אם אתם לבדכם תקריבון אלי. והוא נקל לאמר לבעל דין שחפץ להתיישב בדבר ומחר ישובו. ולא תאמרו אולי גם יקשה ממני או שכחתיו כי בשר ודם אני, כי הלא ושמעתיו מפי הגבורה, כענין עמדו ואשמעה מה יצוה ה' (במדבר ט ח).

עוד יתכן באומרו ואצוה את שופטיכם כו'. לומר, כי אמר משה אולי מה שמתעצלים ישראל על ביאת הארץ אינו ממאוסם בה, כי אם עד יראו בעצמם זכות יעזרם, והנה אין זכות צודק בעצם לזה, כי אם משפט וצדקה, כדבר שנאמר (ישעיהו א כז) ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה. ועל כן אמר **ואצוה את שופטיכם בעת ההיא לאמר.** כלומר, במה שבעת ההיא היא עת כניסת הארץ ראוי לאמר שהוא משפט וצדק זה **שמוע כו' ושפטתם צדק,** הרי משפט וצדקה, והשאר כמדובר.

יח וְאֶצַוֶּה אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא אֵת כָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן :

ואמר כי כאשר הזהיר את הדיינים בשופטם, כן הזהיר את הבעלי דינין המון העם, כיצד יתנהגו עם הדיינים ועם אחיהם, וזהו **ואצוה אתכם כו' את כל הדברים אשר תעשון.**

יט וַנִּסַּע מֵחֹרֵב וַנֵּלֶךְ אֵת כָּל-הַמִּדְבָּר הַגָּדוֹל וְהַנּוֹרָא הַהוּא אֲשֶׁר רְאִיתֶם דֶּרֶךְ הַר הָאֱמֹרִי כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֹתָנוּ וַנָּבֹא עַד קָדֵשׁ בַּרְנֵעַ :

הנה כתבנו ענין שני כתובים אלו, שאמר משה, הנה הראיה שאמר הוא יתברך שבדבר ההוא תראו הצליחו יתברך אתכם בירושת הארץ, שהוא כי מהלך **אחד עשר יום** הלכתם בשלשה ימים, הנה ראיתם בעיניכם, כי הנה **ונסע ונלך ונבא כו', ואז**

כ וָאֹמַר אֲלֵכֶם בָּאתֶם עַד-הַר הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ :

ואומר אליכם הנה **באתם עד הר האמורי** בשלשה ימים, שהוא מחוז חפצנו **אשר ה' אלוהינו נתן לנו** והיא שלא בטבע,

כא רְאֵה נָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ אֶת-הָאָרֶץ עֲלֵה רֵשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ אַל-תִּירָא וְאַל-תֵּחָת :

בזה **ראה** כי **נתן ה' אלוהיך לפניך כו'.** ואומרו לשון יחיד, כי כולם כאחד ראו זה בפירוש. אך זאת אצווה לך, והוא, **אל תירא ואל תחת.** לומר, אם תירא ולא תבטח בה', על עוון מוראך תחת לפניהם, לכן **אל תירא** ובזה **אל תחת.** וזהו לא תירא ולא תחת. הנה כללות כל מאמריו אלה, כי אחר מאמריו יתברך אליהם, **רב לכם שבת כו' פנו וסעו** כתוב **ראה נתתי לפניכם כו' באו ורשו,** יורה גודל חשקו יתברך להיטיב להם להורישם את הארץ. ומאשר עמדו לא ענו עוד, הורו מאסם בארץ חמדה, וכן מכל הנזכר למעלה כמדובר. ואחר שנלאה משה לדבר בם ולהוכיחם ולהורותם ההשגחה עין בעין, באופן שאז הוכרחו להשיב, אז דברו בלשון ערומים כאשר יבוא בפסוקים הבאים בס"ד.

כב וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וְיַחְפְּרוּ-לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ וְיָשִׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר אֶת-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה-בָּהּ וְאֵת הֶעָרִים אֲשֶׁר נָבֹא אֲלֵיהֶן :

כג וַיִּיטַב בְּעֵינַי הַדָּבָר וָאֶקַּח מִכֶּם שְׁנֵים עָשָׂר אֲנָשִׁים אִישׁ אֶחָד לַשָּׁבֶט :

כד וַיִּפְנוּ וַיַּעֲלוּ הָהָרָה וַיָּבֹאוּ עַד-נַחַל אֶשְׁכֹּל וַיְרַגְּלוּ אֹתָהּ :

כה וַיִּקְחוּ בְיָדָם מִפְּרִי הָאָרֶץ וַיּוֹרִדוּ אֵלֵינוּ וַיָּשִׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר

וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ :

כו וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלֹת וַתַּמְרוּ אֶת-פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם :

כז וַתֵּרָגְנוּ בְּאָהֳלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ בְּשִׂנְאַת ה' אֹתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם

לָתֵת אֹתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידֵנוּ :

כח אָנָה אֲנַחְנוּ עֹלִים אַחֵינוּ הֵמַסּוּ אֶת-לְבָבֵנוּ

לֵאמֹר עַם גָּדוֹל וָרָם מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצוּרֹת בַּשָּׁמָיִם וְגַם-בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ שָׁם :

כט וָאֹמַר אֲלֵכֶם לֹא-תַעַרְצוּן וְלֹא-תִירְאוּן מֵהֶם :

ל ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם הוּא יִלָּחֶם לָכֶם כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה אִתְּכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם :

לא וּבַמִּדְבָּר אֲשֶׁר רָאִיתָ אֲשֶׁר נְשָׂאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא-אִישׁ אֶת-בְּנוֹ בְּכָל-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר

הֲלַכְתֶּם עַד-בֹּאֲכֶם עַד-הַמָּקוֹם הַזֶּה :

לב וּבַדָּבָר הַזֶּה אֵינְכֶם מַאֲמִינִם בַּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם :

ראוי לשים לב:

א. מה ענין צורך התקרבות כולם אליו לומר הדבר ההוא.

ב. מה ענין אומרו ויחפרו, ולא אמרו ויתורו.

ג. אומרו וישיבו אותנו דבר, שהוא מיותר, כי אין ספק שהמרגלים להשיב דבר משתלחים.

ד. כי הלא גם את הדרך אשר יעלו בה והערים אשר יבאו אליהן הכל נאמר מפיו יתברך באמרו **ובאו הר האמורי וכו',** שמונה והולך סדר הדרך והערים אשר יבאו אליהן אחד לאחד. **ויגדל קושי זה** על משה באומרו **וייטב בעיני הדבר,** איך ייטב בעיניו אחרי שגם שאלתם זו אמרה הוא יתברך.

ה. כי אומרו ויפנו ויעלו הוא מיותר, כי בכלל אומרו **ויבאו עד נחל אשכול** הוא.

ו. כי הלא כל הארץ הלכו וירגלו, ואיך יאמר **ויבאו עד נחל אשכול וירגלו אותה,** שיורה כי רק נחל אשכול תרו אותה בלבד.

ז. למה יזכיר מה שלקחו **מפרי הארץ.**

ח. אומרו וישיבו אותנו דבר ויאמרו טובה הארץ וכו', כי לא אמרו **כי אם עז העם** (במדבר יג כח) **ולא נוכל לעלות אל העם** (שם לא), ויוציאו דיבת הארץ רעה **כי ארץ אוכלת יושביה היא,** ולמה השמיט משה כל דיבתם רעה ואמר שאמרו **טובה הארץ,** אם אוכלת יושביה כמאמרם הייתה איך הייתה טובה הארץ.

ולא עוד אלא שאומר שאמרו **אשר ה' אלוהינו נותן לנו,** ואדרבה הם אמרו **ולמה ה' מביא אותנו לנפול בחרב** (שם יז ג), ואיך יאמר שאמרו ש**ה' אלוהינו נותן לנו.** וגם ויאמרו **היא** תיבה מיותרת.

ט. אומרו ולא אביתם לעלות ותמרו כו' כי הלא בכלל אומרו **ולא אביתם לעלות** הוא שהמרו את פי ה', וגם מה היה באהליהם שאמר **ותרגגו באהליכם.**

י. איך למעלה אמר **ולא אביתם לעלות,** שמורה כי לא מיראה עשו כי אם שלא אבו לעלות. ומאומרם **בשנאת ה' כו' לתת אותנו ביד האמורי,** נראה כי מיראתם היו מתעכבים.

יא. שאחרי כן הוא אומר **אחינו המסו את לבבנו,** שנראה כי רע עליהם המעשה למאן לעלות אלא שאחיהם המסו את לבבם, והוא הפך כל הקודם.

יב. אומרו אנה אנחנו עולים, הם דברים יתרים ומשוללי טעם, וגם הכל כלל הפסוק הקודם הוא.

יג. אומרו לכם במצרים, כי הלא לא הוריש הוא יתברך את המצריים מפני ישראל שיאמר כאשר עשה כו', כי הלא הוא מה שצריך עתה שהוא להורישם, מאשר עשה להם במצרים.

יד. אומרו ובדבר הזה אינכם מאמינים כו', מה הוא הדבר הזה, אם הוא בנתינת הארץ הרי נאמר בפירוש שאדרבה אמרו **בשנאת ה' אותנו כו'.**

טו. כי פסוק **ההולך לפניכם כו'** היה ראוי ליכתב אחר פסוק **ובמדבר אשר ראית כו'** ולא יכניס ביניהם פסוק **ובדבר כו'.**

כב וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כֻּלְּכֶם וַתֹּאמְרוּ נִשְׁלְחָה אֲנָשִׁים לְפָנֵינוּ וְיַחְפְּרוּ-לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ וְיָשִׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר אֶת-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר נַעֲלֶה-בָּהּ וְאֵת הֶעָרִים אֲשֶׁר נָבֹא אֲלֵיהֶן :

אמנם אחרי אומרו את אשר הכיר חטאם **במחשבה,** שחטאו עד כה בשתיקה כמפורש למעלה, בא עתה ויאמר איך חטאו גם **בדבור,** שבאו לרמות את משה לפתותו בפיהם ולבבם למרע. ואחר כך יאמר איך חטאו **במעשה,** שאחר אומרו יתברך **לא תעלו ולא תנגפו כו',** המרו את פי ה' ויעלו ההרה במעשה.

והנה טרם יענה, ראה פן יוכלו לאמר אליו אם אשר לא טוב עשינו בשלוח המרגלים, הלא על ידך נעשה כי אתה שלחתם בידך, ולמה לא אמרת לנו אל נא אחי תרעו, כי מה בצע במרגלים. אם לראות כי טובה הארץ, כמה פעמים העיד אלוהי עולם כי ארץ זבת חלב ודבש היא. ואם לראות כי חזקים המה מכם ולא תוכלו למו, ה' ילחם לכם, והלא הוא יתברך האומר לכם **באו ורשו,** ואין זה כי אם שהוא יתברך ימגן צריכם בידכם ותבואו כבוא אל ירושת אבותיו. ואם לראות הדרך אשר תלכו בה והערים אשר תבואו אליהם, הלא גם את זה דבר אלוהים באומרו **ובאו הר האמורי** ואל כל שכניו **בערבה בהר ובשפלה ובנגב ובחוף הים.** באופן שהיה להם פתחון פה להטיל קצת אשמה בצד מה על משה.

על כן אמר, ראו התנכלותכם כי לא נתתם לי מקום לדבר, כי הנה **ותקרבון אלי** באחדות אחד כולכם, ומי יעלה על לבו שכל ישראל כאיש אחד הייתה רעה בלבבם, ובאים לרמות ולמרות את פי ה' ויבחרו לשון ערומים.

ב. כי הלא **ותאמרו נשלחה אנשים**. לומר, אם תחשדנו שמיראת יושבי הארץ אנו עושים ולא בטחנו בה' איש מלחמה ובהבטחותיו יתברך אשר הבטיחנו, אם כן לא היינו משלחים רק נבזים ושפלים פחותי הערך, שגם אם רואיהם יכירום כי מרגלים הם ויסתכנו, לא נשים עליהם לב. אך מאמרנו הוא נשלחה אנשים שהם ראשי עם - כנודע שכל אנשים שבמקרא חשובים (**במדבר רבה** טז ד) - ואיכה נשים את גדולי שבטינו בסכנה, אך אין זה, כי אם בטוחים אנו, ואין הכוונה רק שגם אנחנו עולים, כי אם שיקדימו אלו וילכו לפנינו, וזהו **נשלחה אנשים לפנינו.** וגם אין דעתנו שירגלו את העם יושב הארץ אם נוכל להם, כי אם **ויחפרו לנו את הארץ** לבדה, ולא שירגלו כי אם **ויחפרו,** והוא כי ישיתו לב אל הדרכים איזו היא דרך ישרה ללכת בה מסולקת מכשולות ומהמורות, כי בזה ידמו לחופרי מכשולות מהדרכים, וזהו **ויחפרו כו',** ומה גם אם ידעו כי ארץ הרים ובקעות היא.

גם אל תחשדנו שהוא לרגל אם טובה היא אם רעה, כי אין אנו חפצים רק שישיבו אלינו דבר אחד והיא איזה הדרך כו', ולא אם טובה היא אם רעה, כי זה הוא מה שלא שאלנו.
ועדיין היה מקום למשה לאמר, הלא גם כן אמר אלוהים את הדרך תלכו בה והערים אשר תבאו אליהן כסדרן והלכתן, באו **הר האמורי כו' עד הנהר כו',** על כן המתיקו בפיהם רעה, באומרם **וישיבו אותנו דבר כו',** לומר, הן אמת כי גם זה פי ה' דבר ונאמן הוא יתברך לעד, אך הנה אמר אליך ולא לנו, וגם הוא אל ולא איש, ויותר מתיישב לב האדם באדם כמותו המדבר בו פנים בפנים, ומשקיט לבו ואומר אל תירא, כי אני הייתי במקומות ההם וידעתי איזו היא דרך ישרה שיבור לו האדם, וזה אמרו **נשלחה אנשים** כמונו, **וישיבו אותנו** ממש דבר פה אל פה את הדרך כו'. מה שאין כן עד כה, כי הוא יתברך דבר אותך ולא לנו דבר. ועם שהוא אמת וטוב, הנה יותר הוא מתיישב לבב אנוש מהדובר בו והוא אנוש כערכו.

כג וַיִּיטַב בְּעֵינַי הַדָּבָר וָאֶקַּח מִכֶּם שְׁנֵים עָשָׂר אֲנָשִׁים אִישׁ אֶחָד לַשָּׁבֶט :
על כן על כל דבריכם שהיו כסף סיגים מצופה על חרש, **וייטב בעיני הדבר** כי האדם יראה לעיניים. ואז לראות אם מורא יושבי הארץ נפל עליכם, מיד **ואקח אנשים כו'** שהוא חשובים ראשי שבטים איש אחד לשבט, באומרי שאם מפחד אויב הייתם עושים לא הייתם מסכנים ראשיכם לשבטיכם, כי גם שאמרתם **נשלחה אנשים** שהם חשובים לא על ראשי השבטים חשבתם.

כד וַיִּפְנוּ וַיַּעֲלוּ הָהָרָה וַיָּבֹאוּ עַד-נַחַל אֶשְׁכֹּל וַיְרַגְּלוּ אֹתָה :
והביטו וראו רעתכם כי רב, כי הנה **ויפנו ויעלו ההרה** כי בפנותם מפה שהיה בלי מכשול, כך **ויעלו**. שלא ראו לא שטן ולא פגע רע מאימת יושבי הערים ההם. וגם אחר כלותם מתור הארץ חזרו **ויבאו עד נחל אשכול** אשר שם בני הענק, כי לשון **ויבאו** הוא על החזרה, **וירגלו אותה.** והוא ענין מאמר **תנא דבי אליהו** (פרק כט) פרשת שלח לך, שאמר להם אל תכנסו

כגנבים, ואם יאמרו למה באתם אמרו על עסקי רימונים ותאנים כו', והוא לשלא יכירו כי מרגלים הם ויסתכנו. ודעתי הייתה שיקנו כסוחרים מפרי הארץ בל יראו כגנבים כדרך האתרים. והם לא עשו כן רק נכנסים כמרגלים, ומה גם במקום ענקים, וזה יאמר **ויבאו עד נחל אשכול וירגלו אותה,** שהורו גם שם במקום ענקים כי מרגלים הם וזהו **וירגלו אותה.**

כה וַיִּקְחוּ בְיָדָם מִפְּרִי הָאָרֶץ וַיּוֹרִדוּ אֵלֵינוּ וַיָּשִׁבוּ אֹתָנוּ דָּבָר וַיֹּאמְרוּ טוֹבָה הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵינוּ נֹתֵן לָנוּ :

ולא אמרו נקנה בכסף מפרי הארץ ולא נתראה כגנבים, כי אם **ויקחו בידם מפרי הארץ,** כי בידם כרתו משם זמורה ותאנים ורימונים שהוא כגנבים, וזהו **ויקחו בידם** כי לא במחיר קנו מדעת בעליהם. כי זה יורה גודל השגחתו יתברך שעם כל זה לא נזוקו, ומזה היה להם להכיר ולבשר כי בידם ניתנה הארץ למורשה.

ואחר כך **ויורידו כו',** והוא במה שאמרו רבותינו ז"ל (סוטה לד א) כי נעשו שתי כתות:

העשרה מרגלים

ויהושע וכלב.

העשרה נשאו הפירות, שמונה האשכול, ושנים האחד נשא תאנה והאחד רמון. וכוונתם לומר כי כמו שפירותיה משונים כך אנשיה משונים. אך יהושע וכלב שלבם שלם לא הביאו כלום.

ובזה נבוא אל הענין, והוא, בשום לב אל ייתור אומרו **ויאמרו,** שהיה די יאמר וישיבו אותנו דבר כי טובה הארץ כו'. אך יאמר, כי שתי כתות היו:

אחת, אשר לקחו מפרי הארץ ויורידו אלינו שהם **עשרת המרגלים** שהם הורידו הפירות אלינו, הם השיבו אותנו דבר שהוא הידוע מדבתם רעה.

והיה כת אשר לא הורידו דבר שהם **יהושע וכלב**, הם אשר **ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלוהינו נותן לנו,** הם יהושע וכלב כמאמר הכתוב שם **ויהושע כו' ויאמרו כו' הארץ אשר עברנו כו' טובה הארץ מאד מאד** (במדבר יד ח) שהוא הפך הדיבה רעה של מורידי הפירות. ואם כדבריכם, שלא מדאגה מרעת יושבי בה ולא מעלות יושבי בה על לבבכם אולי לא טובה הארץ שלחתם המרגלים כי האמנתם את ה', אם כן ודאי שאת יהושע וכלב המחזיקים אמונתכם בו יתברך היה לכם לשמוע, אלא שלא אביתם להלוך ברוע בחירה.

עוד יתכן באומרו וישיבו אותנו דבר כו'. והוא, כי יתכן קרה להם כמעשה דגדעון (שופטים ז יא) שרצה לנסות הצלחתו במה שישים ה' בפי אנשי מלחמתו. וכן ביהונתן (שמואל א, יד י), אם כה יאמרו עלו עלינו. וכן כתבנו, שבזה נסה יהושע בשלחו את המרגלים חרש לאמר (יהושע ב א), ששתקו כדי לאמר אנשי הארץ ישיבו דבר, וכן היה כי אמרה רחב ידענו כי נתן

ה' לכם את הארץ וכו' (שם פסוק ט). וכן במרגלים אשר שלח משה, אמרו ב**תנא דבי אליהו** (פרק כט) שאמר להם תלמי ידענו כי כל הארץ של אלוהיכם היא והוא נתנה לכם כו'.

ונבוא אל הענין, והוא, שיתכן כי זה כוונו באומרם אל משה **נשלחה אנשים כו' וישיבו אותנו דבר,** שהוא שישיבו אותנו הדבר אשר ישמעו שם ויהיה לנו לסימן הצלחה, על דרך מה שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז תתו) על אומרו (תהלים עב ב) מנחה ישיבו, כי מנחה שנתן יעקב לעשו ישיבוה אז, על דרך זה דבר מה שיאמרו ישיבו לנו. ויתכן כי כן היה, כי אפילו המרגלים הגידו, לא כחדו את מאמר תלמי אליהם, וזהו יאמר **ויקחו בידם כו' ויורידו אלינו,** שהם העשרה אנשים שהורידו הפירות, והם עצמם **וישיבו אותנו דבר,** הוא דבר ששמעו מתלמי, הרי שאפילו מוציאי דיבה בישרו טוב וסימן יפה, וגם ויאמרו שהם האחרים יהושע וכלב, **טובה הארץ כו'.**

כו וְלֹא אֲבִיתֶם לַעֲלֹת וַתַּמְרוּ אֶת-פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם :

ואם כן, מה שלא עליתם הוא רוע בחירה, כי **לא אביתם לעלות** כמדובר. וגדולה מזו, כי **ותמרו את פי ה',** והוא כפירוש המפרשים על מלה זו ודומה לה שהוא לשון החלפה והמרה. ויהיה הענין, כי אשר אמר לכם **פנו וסעו כו' באו ורשו כו',** שהייתה הכוונה להטיב לכם להורישכם את הארץ למה שהוא אלוהיכם, אדרבא המריתם פיו כי אמרתם (במדבר יד ג) **ולמה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב,** ואם כן איפה הייתה החלפה והמרה חלילה בין פי ה' ולבו, כי היה בפיו אומר שתבואו ותרשו ובלבו היה הפך זה שהוא להפילכם ביד האמורי, וזה עוון עצום מאד חלילה. האם לעושהו יאמר איש שיש בפיו החלפה הפך מה שבלבו, וזהו **ותמרו את פי ה'.**

כז וַתֵּרְגְּנוּ בְאָהֳלֵיכֶם וַתֹּאמְרוּ בְּשִׂנְאַת ה' אֹתָנוּ הוֹצִיאָנוּ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לָתֵת אֹתָנוּ בְּיַד הָאֱמֹרִי לְהַשְׁמִידֵנוּ :

ועוד הוספתם כי כאשר **ותרגנו באהליכם,** שרבו בכם בני בתיכם איך תאמרו שתפלו ביד האמורי, והלא שכחתם כל אשר עשה לכם ה' במצרים, וככחו אז כחו עתה כי לא ישתנה חלילה. על כן בראותכם זה שבתם ואמרתם, כי לא שב ה' מלהיטיב כי לא אדם הוא להינחם, וגם לא מבלתי יכולת חלילה, כי אם שמאז הוציאנו ממצרים בכל הנפלאות היה למען הפילנו ביד האמורי, וזהו **ותרגנו כו'.** ולהשיב למריבים אתכם אמרתם כי **בשנאת ה' אותנו** שהוא על עבודת אלילים במצרים, **הוציאנו** בכל נפלאותיו **לתת אותנו ביד האמורי.** והוא כי לשמור שבועת האבות להביאם אל הארץ, רצה להביאם ואחרי כן ינקם מהם.

כח אָנָה אֲנַחְנוּ עֹלִים אַחֵינוּ הֵמַסּוּ אֶת-לְבָבֵנוּ לֵאמֹר עַם גָּדוֹל וָרָם מִמֶּנּוּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצוּרֹת בַּשָּׁמָיִם וְגַם-בְּנֵי עֲנָקִים רָאִינוּ שָׁם :

ואחרי דברכם הדברים הרעים האלה, בקשתם לחפות כדרך כל חוטא שחש על הדבר הרע אשר דבר, ופן יחשדהו שומע, שב כמתחרט ונותן אמתלא לדבריו ואומר, חלילה לי לדבר כדברים הרעים האלה אך פלוני היה סיבה וכיוצא בזה, כן עשו אלו כי אחר כל הדבר הרע אמרו **אנה אנחנו עולים אחינו כו'.** לומר, הנה לפי האמת אנה כלומר לאיזה מקום שיהיה אנחנו עולים, או עד מקום שיאמר עליו עד **אנה**. כלומר, כי אין מקום לעלות עוד. ואם נשים לב אל מספר **אנה** שהוא **נ"ו**, הוא כמספר עד שמים העליונים עם הכולל, יאמר עד השמים העליונים אנחנו עולים, כי יש ספק בידינו לעלות כי ה' אתנו, אך מה נעשה כי אחינו המסו את לבבנו והיו סיבה לדבר ככל הדברים הרעים שדברנו. וזהו **אחינו המסו את לבבנו,** כדי **לאמר** מה שאמרנו אשר לא כדת וזהו **לאמר**. ומהו אשר בו **המסו את לבבינו,** הלא הוא כי היו **עם גדול ורם ממנו כו'.**

כט וְאֹמַר אֲלֵכֶם לֹא-תַעַרְצוּן וְלֹא-תִירְאוּן מֵהֶם :

ואז **ואומר אליכם** הלא אמרתם כי מחמת אשר שמו מורך בלבבכם אתם יראים, אך נהפוך הוא כי בעוון אשר אתם נכנעים על דברי המרגלים הפך הבטחתו יתברך, עוון זה הוא המפיל מורא על לב, אך **לא תערצון** מדברי המרגלים ובזה **לא תראון מהם.**

ל ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם הוּא יִלָּחֵם לָכֶם כְּכֹל אֲשֶׁר עָשָׂה אִתְּכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֵיכֶם :

והנה לכם ראיה נצחת, **אחד,** כי **ה' אלוהיכם ההולך לפניכם,** ולמה **הולך לפניכם** אם לא שהמבקש את נפשכם יפגעו בו תחילה, למען ישמידנו הוא יתברך טרם הגיעו אליכם, וזהו **ה' אלוהיכם ההולך לפניכם,** ודאי שאינו כי אם כדי שהוא **ילחם לכם** טרם הגיע האויב אליכם.

ושמא תאמר, היתכן שיהיה הוא יתברך עצמו הורג באויבינו שהם בשר ודם, לזה אמר לא כן, כי אם **ככל אשר עשה ה' אתכם במצרים לעיניכם,** והוא במה שידענו כי שרו של מצרים שמו מצרים (**שמות רבה** כא ה), והוא מאמר הכתוב (שמות יד י) **וישאו בני ישראל את עיניהם והנה מצרים נוסע אחריהם ויירא מאד כו',** כמו שאמרו ז"ל, כי ראו את השר ששמו מצרים בא לעזור לעמו, ועל כן מה עשה הוא יתברך, הפיל את השר ההוא, וזהו (שם ל לא) **ויראו בני ישראל את מצרים מת על שפת הים וירא את ישראל את היד הגדולה כו',** אך לא הערב רב. ומה גם ל**ספר הזוהר** כי אומרו על שפת הים הוא שפת הים של מעלה. וזה שאמר משה פה, מה שאמרתי ש**ה' ילחם** לא עם בשר ודם, כי אם **ככל אשר עשה ה' אתכם במצרים,** הוא שרו של מצרים **לעיניכם,** כי אתם בני ישראל זכיתם לראות מפלת השר בעיניכם, כן יעשה גם עתה שיפיל את השר תחילה **לעיניכם** ואחר כך תשמידון.

לא וּבַמִּדְבָּר אֲשֶׁר רָאִיתָ אֲשֶׁר נְשָׂאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר יִשָּׂא-אִישׁ אֶת-בְּנוֹ בְּכָל-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הֲלַכְתֶּם עַד-בֹּאֲכֶם עַד-הַמָּקוֹם הַזֶּה :

ושמא תאמרו, הלא גם אחרי מות שרם והורע מזלם האם גרעו מחיות ונחש ושרף ועקרב אשר אין להם לא שר ולא מזל וירעו וישחיתו. לזה אמר, הנה **ראית** גם כן **במדבר** בעיניך, שעם היותו מקום נחש כקורת בית הבד ועקרב כו'. ובעיניך גם כן ראית, **אשר נשאך ה' כאשר ישא איש את בנו** בזרועו בל יכשל בלכתו בדרך, כך נשאך בעני כבודו למעלה מהארץ אשר שם נחש ועקרב. ואדרבה היה הענן ממיתם ומאבדם מלפניך, כן יאבד את אלו מלפניך, כי לא גברו אחרי מות שרם מחיות המדבר.

לבוא אל הענין נזכירה מאמרם ז"ל פרשת בשלח (**שמות רבה** כה ו), בא וראה ענוותנותו של הקדוש ברוך הוא:

מלך בשר ודם עבדו מוליך לפניו את הנר

והקב"ה בא בעמוד אש לילה להאיר להם,

מלך בשר ודם עבדו הולך לפניו ליישר לפניו את הדרך

והקב"ה הולך לפניהם יומם לנחותם הדרך,

מלך בשר ודם עבדיו הולכים לפניו לתור לו מנוחה

והקב"ה הולך לפניהם לתור להם מנוחה,

מלך בשר ודם עבדו מרחיץ ומנעיל את רבו

והקב"ה וארחצך ואנעלך כו'.

הנה הורו עוצם ענוותנותו יתברך מה שאין הפה כמעט ראוי ורשאי לדבר, שעושה לעמו מה שעבד עושה לרבו.

לב וּבַדָּבָר הַזֶּה אֵינְכֶם מַאֲמִינִם בַּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם :

ובזה נבוא אל הענין, והוא, כי אחר אשר הפליג משה להתלונן על ישראל, שעל כל הטובה אשר עשה להם במדבר שנשאם כאשר ישא איש את בנו, היו כפויי טובה ובלתי מאמינים במאמרו, שב ואמר להם, הנה ממקום שבאתי אני חוזר ואומר, כי אינו מן התימה מה שלא תאמינו בו, כי כביכול ברוב ענוותנותו אשר התנהג עמכם היה סבה שלא תאמינו בו. והוא, כי הלא המה ראו כי עשה להם מה שעבד עושה לרבו, ועל כן אומרים בלבם, היתכן כי מלך מלכי המלכים יעשה לעבדיו וכו' מי יאמין לדבר הזה, על כן זה היה סיבה לבלתי האמין בו שהוא העושה להם כל זה. וזה מאמר משה **ובדבר הזה,** כלומר בשביל דבר זה שעושה לכם, הוא סיבה ש**אינכם מאמינים בה'.**

לג הַהֹלֵךְ לִפְנֵיכֶם בַּדֶּרֶךְ לָתוּר לָכֶם מָקוֹם לַחֲנֹתְכֶם בָּאֵשׁ לַיְלָה לַרְאֹתְכֶם בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר תֵּלְכוּ-בָהּ וּבֶעָנָן יוֹמָם :

ומה הוא הדבר הזה, הלא הוא, כי הוא **ההולך לפניכם בדרך** מה שהוא דבר שעבד עושה לרבו, וכן **לתור לכם מקום לחנותכם** שגם הוא מה שעבד כו', וכן **באש לילה לראותכם כו'** כעבד המוליך פנס לפני רבו, **ולא עוד** אלא **בענן יומם** כי יביא עמוד אש טרם יחשוך בעוד שענן עדיין לפניהם, כמו שאמרו ז"ל (שבת כג ב) על פסוק לא ימיש עמוד הענן כו' (שמות יג כב). וזהו אומרו **ובענן יומם,** כי בא **באש לילה לראותכם.** ולא בלבד בא באש אחר שמש עמוד הענן, כי אם בעוד שהענן שם יומם שהוא טרם יחשיך. ועל כן על רוב טובה הבעיטו כי מי יאמין יעשה אדון הכל לעבדיו ככה, על כן לא אפלא מכם כי בגלל **הדבר הזה** הוא מה ש**אינכם מאמינים** כמדובר.

לד וַיִּשְׁמַע ה' אֶת-קוֹל דִּבְרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע לֵאמֹר :

לה אִם-יִרְאֶה אִישׁ בָּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַדּוֹר הָרָע הַזֶּה

אֵת הָאֶרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לַאֲבֹתֵיכֶם :

לו זוּלָתִי כָּלֵב בֶּן-יְפֻנֶּה הוּא יִרְאֶנָּה

וְלוֹ-אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר דָּרַךְ-בָּהּ וּלְבָנָיו יַעַן אֲשֶׁר מִלֵּא אַחֲרֵי ה' :

לז גַּם-בִּי הִתְאַנַּף ה' בִּגְלַלְכֶם לֵאמֹר גַּם-אַתָּה לֹא-תָבֹא שָׁם :

לח יְהוֹשֻׁעַ בִּן-נוּן הָעֹמֵד לְפָנֶיךָ הוּא יָבֹא שָׁמָּה אֹתוֹ חַזֵּק כִּי-הוּא יַנְחִלֶנָּה אֶת-יִשְׂרָאֵל :

לט וְטַפְּכֶם אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לָבַז יִהְיֶה וּבְנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ הַיּוֹם טוֹב וָרָע

הֵמָּה יָבֹאוּ שָׁמָּה וְלָהֶם אֶתְּנֶנָּה וְהֵם יִירָשׁוּהָ :

ראוי לשית לב:

א. אל אמרו וישמע ה', כי יאמר גזרתו יתברך, וידוע הוא כי שמע כי לא כבדה אוזנו משמוע.

ב. אומרו את קול, מלת **קול** מיותרת.

ג. וישבע לאמר, כי אין צודק בו **לאמר** לאחרים.

ד. אומרו איש באנשים האלה, והיה לו לקצר ולומר אם יראו האנשים האלה.

ה. אומרו זולתי כלב כו', למה לא שיתף עמו את יהושע.

ו. אומרו הוא יראנה ולו אתן את הארץ אשר דרך בה כו', כי הלא יאמר שלו יתן את הארץ ובכלל הדבר הוא שיראנה, ולא שיאמר ולו אתן את הארץ כו'.

ז. גם בי התאנף ה' בגללכם, כי הלא לא על עוון זה התאנף ה' עליו.

ח. אומרו התאנף ה' לאמר, שיותר היה צודק יאמר ויאמר גם (עתה) [אתה] ולא יאמר לאמר כי אינו לאמר לזולת.

ט. ענין **יהושע** גם שלא כלל אותו עם כלב, לא יפרידנו כל כך להכניס מה שבו התאנף ה', ולומר אחר כך ענין יהושע.

י. למה יאמר **העומד לפניך**, שהוא מיותר.

יא. אומרו וטפכם, למה יזכיר להם הבאים, וטוב היה להוכיח אשר לא זכו לבוא.

יב. מה זו הכפלה הלז, **המה יבאו שמה ולהם אתננה והם ירשוה.**

לד וַיִּשְׁמַע ה' אֶת-קוֹל דִּבְרֵיכֶם וַיִּקְצֹף וַיִּשָּׁבַע לֵאמֹר :

אמנם יאמר, כי אחר הגזים משה להם עוון מרגלים, הנה היה מקום להקשות לו ולומר, אם כן איפה מה היה כי כל שבועתו יתברך לא הייתה רק שלא יראוה והאריך לכל אחד שלא יחיה פחות משששים שנה. לזה אמר, הנה אין זה, רק מרוב חסידותו יתברך, כי עשה לכם שני דברים:

אחד, ש**שמע ה'** הוא שם הרחמים, ולא נתן אתכם ביד מידת הדין.

וגם לא הביט אל המחשבה שבלב כי אם **את קול דבריכם** אך לא אל מה שבפנים.

והוא כי הנה פרשת שלח לך (במדבר יד לא) אומר על הטף, **והם יירשו את הארץ אשר מאסתם בה,** שהיא מאיסה בלב מה שבקול דבריהם לא אמרו, רק שמפני היראה היו עושים. **ועוד** היטיב לכם לבלתי הניח את מידת הדין לקטרג עליכם ולכלותכם, ועל כן מה עשה נשבע על גזרתכם. ולמה הוצרכה שבועה, אך הוא לבל הניח פתחון פה למידת הדין להכביד יותר עד כלה, וזהו **ויקצוף** שם הרחמים הנזכר, **וישבע.** ותדע למה נשבע, הלא הוא **לאמר אם יראה כו'** כי נשבע לאמר גזרה זו, ולא רעה הימנה האפשרית על ידי מידת הדין, אך אחר השבועה לא תחלוק מידת הדין לבטלה.

לה אִם-יִרְאֶה אִישׁ בָּאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה הַדּוֹר הָרָע הַזֶּה אֵת הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לָתֵת לַאֲבֹתֵיכֶם :

או יאמר וישבע לאמר, לומר אם מידת הרחמים הייתה עמנו למה נשבע אם יראה, היה די יאמר אם יבאו אל הארץ, ולמה מנע מהם גם הראיה. לזה אמר **וישבע לאמר אם יראה,** ולא נשבע לאמר אם יבאו, הלא הוא לשלול את זולתו, כי אם איש באנשים האלה לא יראו **הדור הרע הזה** בייחוד ולא זולתם.

לו זוּלָתִי כָּלֵב בֶּן-יְפֻנֶּה הוּא יִרְאֶנָּה וְלוֹ-אֶתֵּן אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר דָּרַךְ-בָּהּ וּלְבָנָיו יַעַן אֲשֶׁר מִלֵּא אַחֲרֵי ה' :

ואמור מעתה מי היה זולתם שבא לשלול אותו, אם הוא **כלב** שכיוון לומר הם לא יראו אך **הוא יראנה,** וזה אומרו **זולתי כלב הוא יראנה,** אי אפשר שבא למעט זה, כי הלא **ולו אתן את הארץ כו',** ואם גם הארץ יתן לו מכל שכן שיראנה, ואם כן למה הוצרך למנוע ראיה מהדור לשלול את כלב שיראנה. ושיעור הכתוב הנה **וישבע לאמר אם יראה,** ולמה מנע הראיה אם הוא להבחין ביניהם ל**כלב** ש**זולתי כלב הוא יראנה,** ולא הם, הלא אמר **ולו אתן את הארץ,**

ואם כן גם באמור אליהם אם אתם תבואו אל הארץ, הייתה הכוונה לומר אלה לא יבאו **זולתי כלב,** ואם כן את מי בא למעט באמרו **אם יראה.** אך אין זה רק כי -

לז גַּם-בִּי הִתְאַנַּף ה' בִּגְלַלְכֶם לֵאמֹר גַּם-אַתָּה לֹא-תָבֹא שָׁם :

גם בי התאנף ה' בגללכם, ויהיה כנודע מרבותינו ז"ל (**דברים רבה** ב ה) כי נשאר משה עימהם להביאם עמו לעתיד לבוא, ועל כן נשבע לכם **אם יראה,** למה שמה שהתאנף בי לא היה רק **לאמר גם אתה לא תבא שמה**, שהוא על הביאה, אך הראיה לא ימנע ממני, והוא מאמרו יתברך (דברים לב נב) כי **מנגד תראה את הארץ ושמה לא תבא**. ועל כן להבחין ביני וביניכם, אמר בכם **אם יראה** ולא אם יבאו פן יראה כי אני ואתם שווים. וזהו אומרו פה **לאמר גם אתה לא תבא,** כלומר שבי הראוי **לאמר** הוא לשון ביאה שהוא **לא תבא שמה,** על כן מאז אמר בכם לשון ראיה, להבחין ביני וביניכם כי אני אראנה. ועל דרך זה אמרו רבותינו ז"ל (יומא פו ב), שבקש משה שיכתב עונו בתורה, בל יראה שבעוון המרגלים נשאר חוצה.

לח יְהוֹשֻׁעַ בִּן-נוּן הָעֹמֵד לְפָנֶיךָ הוּא יָבֹא שָׁמָּה אֹתוֹ חַזֵּק כִּי-הוּא יַנְחִלֶנָּה אֶת-יִשְׂרָאֵל :

והראיה שאין אשמתי כאשר מנעוני מבוא אל הארץ כאשמתם חלילה, כי אם אפילו מה שנגזר עלי הוא **בגללכם** להביאכם לעתיד, שאם לא כן גם אני הייתי נכנס, כי הלא כל כיבוש הארץ אשר תכבשו מאתי הוא לכם, כי הלא ה' אמר אלי, **יהושע העומד לפניך,** בזכות עמדו לפניך תשלים עליו שפע, כי **אותו חזק,** שהוא בסמיכות ידיו עליו, שעל ידי כן **הוא ינחילנה את ישראל.** ומה שנשמר בל יהיה אומר לשון ראיה למעט את כלב ולא נשמר שהיה למעט את יהושע, הוא ברור ובלתי צריך לומר אותו, כי נודע היה ביניהם נבואת אלדד ומידד, שמשה מת ויהושע מכניס (סנהדרין יז א), ומכל שכן שינחיל ארץ.

או שיעור הכתובים, וישמע ה' כו', לומר, אל יעלה על רוחכם כי כמוני ככם בענין זה ובעוון זה, כי אני שלחתי המרגלים ואנכי הסבותי הרעה הזאת. כי הלא **וישמע ה' את קול דבריכם,** כי על השליחות שנשתתפתי עמכם לא היה קצף, כי אם על דבריכם שאחר כך, מה שאין לי חלק בזה. והראיה, כי **נשבע לאמר אם יראה** ולא אמר אם יבאו. ואת מי בא לשלול, אם הוא על ששלל ואמר **זולתי כלב,** וכיוון ש**הוא יראנה,** והיה להבחין ביניהם ובינו, הלא **ולו אתן כו'** והיה די הבחנה בין העדר ביאה לנתינה, אך הוא על כי **בי התאנף ה' כו',** ועלי הייתה ההבחנה. והשאר כדלעיל.

לט וְטַפְּכֶם אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לָבַז יִהְיֶה וּבְנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ הַיּוֹם טוֹב וָרָע הֵמָּה יָבֹאוּ שָׁמָּה וְלָהֶם אֶתְּנֶנָּה וְהֵם יִירָשׁוּהָ :

ושמא תאמרו, במה נתקיימה שבועתו יתברך אשר נשבע להביא אותנו לארץ, באומרו (שמות ו ו - ח) **לכן** שהיא שבועה, **אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי אתכם כו' והבאתי**

אתכם כו', הרי שנשבע לדור הזה. וכן הוא אומר פרשת שלח לך (במדבר יד ל) אשר נשאתי את ידי לשכן אתכם בה, במה תתקיים השבועה ההיא. לזה אמר **וטפכם.** כלומר, נוסף על יהושע וכלב גם טפכם, כי **המה יבאו שמה** ולא יתעכבו על מאמרכם, באופן שהם יעשו את שלהם ואני אעשה את שלי. והוא, כי ועם ש**אמרתם** בפניהם ש**לבז יהיו**, לא ישימו לב על דבריכם, כי אם שיבטחו בה' והמה יבאו שמה מאליהם בבטחה, ואז אני אעשה את שלי, כי ולהם אתננה. ואחר כך הם יוסיפו להטיב מעשיהם, ועל כן **והם יירשוה.** והוא במה שידענו כי מתנה יש לה הפסק וירושה אין לה הפסק, ובזה יאמר הנה אני **להם אתננה** בתורת מתנה שיש לה הפסק, שאם יחטאו תהיה לזולתם. אך ידעתי כי בצדקתם המה יירשוה, כי יעשו מהמתנה ירושה, שאין לה הפסק כל ימיהם.

מ וְאַתֶּם פְּנוּ לָכֶם וּסְעוּ הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יַם-סוּף :

מא וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלַי חָטָאנוּ לה' אֲנַחְנוּ נַעֲלֶה וְנִלְחַמְנוּ כְּכֹל אֲשֶׁר-צִוָּנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ

וַתַּחְגְּרוּ אִישׁ אֶת-כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ וַתָּהִינוּ לַעֲלֹת הָהָרָה :

מב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֱמֹר לָהֶם לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלָּחֲמוּ

כִּי אֵינֶנִּי בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִּנָּגְפוּ לִפְנֵי אֹיְבֵיכֶם :

מג וְאֲדַבֵּר אֲלֵיכֶם וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וַתַּמְרוּ אֶת-פִּי ה' וַתָּזִדוּ וַתַּעֲלוּ הָהָרָה :

מד וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בָּהָר הַהוּא לִקְרַאתְכֶם

וַיִּרְדְּפוּ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂינָה הַדְּבֹרִים וַיַּכּוּ אֶתְכֶם בְּשֵׂעִיר עַד-חָרְמָה :

מה וַתָּשֻׁבוּ וַתִּבְכּוּ לִפְנֵי ה' וְלֹא-שָׁמַע ה' בְּקֹלְכֶם וְלֹא הֶאֱזִין אֲלֵיכֶם :

מו וַתֵּשְׁבוּ בְקָדֵשׁ יָמִים רַבִּים כַּיָּמִים אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם :

פרק ב

א וַנִּפֶן וַנִּסַּע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יַם-סוּף כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֵלַי וַנָּסֹב אֶת-הַר-שֵׂעִיר יָמִים רַבִּים :

ראוי לשית לב:

א. אל אומרו ותאמרו אלי, שהוא מיותר, ומהראוי יאמר ותענו חטאנו, או ותאמרו חטאנו, ולא יאמר ותענו ולא מלת אלי.

ב. אומרו ונלחמנו ככל אשר צונו ה', כי הלא לא נמצא כזה שצוה למו ה' שילחמו.

ג. אומרו ותמרו את פי ה' ותזידו ותעלו ההרה, כי הוא דבר אמרו כמה פעמים, ומהראוי לא יאמר רק ותמרו את פי ה' ותעלו ההרה או ותזידו ותעלו ההרה.

ד. אומרו וירדפו כו' כאשר תעשינה הדבורים, מה ההידמות הלזה ומה ייחס היה להם עם מעשה הדבורים.

ה. אומרו ותשובו ותבכו, למה ירמוז להם הבכי הראשון באומרו **ותשובו,** והיה די יאמר **ותבכו.**

ו. אומרו לפני ה', כי מי לא ידע כי אין דבר אשר לא לפני ה' הוא כי מלא כל הארץ כבודו.

ז. אומרו ולא שמע ה' בקולכם ולא האזין אליכם, שהוא דבר אמור שתי פעמים.

ח. שהתחיל בשמיעה וסיים בהאזנה, וכן התחיל בקול וסיים בעצמם באומרו **אליכם.**

ותגדל הקושיא בכלל שיש לנו מרבותינו ז"ל (**ילקוט** האזינו רמז תתקמב) כי שמיעה מרחוק והאזנה מקרוב, ואיך אחרי אומרו **ולא שמע ה' בקולכם** שיורה על היותו יתברך רחוק מהם, ואיך יסמוך ויאמר **ולא האזין** שיורה כי קרוב היא.

ט. אומרו ותשבו כו' כימים אשר ישבתם, שאם כל כך ימים כאשר ישבו פעם הראשונה, מה יתן ומה יוסיף הודעה זו.

י. אומרו ונפן ונסע כו', הלא כמו שמייחס כל הנדבר אליהם למעלה, כן היו ראוי יאמר ותפנו ולא ונפן. וגם מלת **ונפן** יתירה. וכן **כאשר דבר ה' אלי,** מה צורך לאמרו כי מפורש הוא למעלה באומרו **ואתם פנו כו' דרך ים סוף.**

מ וְאַתֶּם פְּנוּ לָכֶם וּסְעוּ הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יַם-סוּף :

אמנם משה עודנו עומד ומושך תוכחתו. באמור אליהם, אחר כל הדברים הרעים אשר אמרתם על דברי המרגלים, עוד הוספתם על חטאתיכם בכמה פנים.

אחד, כי אמר אליכם **ואתם פנו כו' דרך ים סוף** ולא עשיתם,

מא וַתַּעֲנוּ וַתֹּאמְרוּ אֵלַי חָטָאנוּ לה' אֲנַחְנוּ נַעֲלֶה וְנִלְחַמְנוּ כְּכֹל אֲשֶׁר-צִוָּנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ וַתַּחְגְּרוּ אִישׁ אֶת-כְּלֵי מִלְחַמְתּוֹ וַתָּהִינוּ לַעֲלֹת הָהָרָה :

כי אם **ותענו אותי כו'** לעלות אל הר האמורי.

שנית, כי חשבתם לשוב מעונכם אולי ינחם ה' על הרעה, וריפאתם השבר על נקלה, כי הלא מהראוי היה להתחנן לפניו יתברך בצום ושק ואפר בעיניים מקור דמעה נוכח פני ה', עד ישוב ירחמכם. אך אתם אפילו לא עניתם אליו, כי אם **ותענו** אותי ולא לו יתברך מתחננים לפניו. וכן הוידוי לא אמרתם אליו יתברך חטאנו לך, כי אם **ותאמרו אלי חטאנו לה'** כמספר דבר קל, וכאילו בזה כבר נתקן ונמחל ולא היה יותר, כי אם **אנחנו נעלה כו'** בלי שום הכנעה מכם לקוניכם כאשר ראוי לשבים מפשעיהם. ואמרתם **ונלחמנו** כאילו במלחמתכם התשועה, ואפילו לא יחלתם עד אעמוד ואשמעה מה יצוה ה', כי אם מיד **ותחגרו כו',** וגם זו מן התוכחות שהוראתם כי בחרבכם תירשו ארץ.

מב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אֱמֹר לָהֶם לֹא תַעֲלוּ וְלֹא תִלָּחֵמוּ כִּי אֵינֶנִּי בְּקִרְבְּכֶם וְלֹא תִנָּגְפוּ לִפְנֵי אֹיְבֵיכֶם :

ועוד חטאתם גדולה מזו, כי עד כה הייתם **כשוגגים** ואחר כך הייתם מזידים. כי חזר הוא יתברך והתרה בכם, ויאמר אמור להם **לא תעלו ולא תלחמו כו' ולא תנגפו כו',** ועל ידי התראה זו נעשיתם **מזידין** כאומרו ותזידו לעלות ההרה, מה שאין כן קודם התראה כי הייתם כשוגגים, שלא ידעתם אם נתרצה לכם ה' על יד אמרכם חטאנו לה'.

מג וְאֶדַבֵּר אֲלֵיכֶם וְלֹא שְׁמַעְתֶּם וַתַּמְרוּ אֶת-פִּי ה' וַתְּזִדוּ וַתַּעֲלוּ הָהָרָה :

ולא עוד אלא שהיה חטאתכם כפול, אחד, כי **ותמרו את פי ה',** שהחלפתם מאמר פיו שהוא משמעות **ותמרו** וכיוצא בו כמפורש בספר השורשים. והייתה ההחלפה, כי הוא יתברך מעולם לא אמר שיצטרכו להלחם, כי אם כבוא אל נחלת אבותיו, וזהו **באו ורשו** (לעיל ח), וכן והכחדתיו (שמות כג כג), ואיבתי את אויביך וצרתי את צורריך (שם פסוק כב), וגם את הצרעה ישלח כו' (לקמן פז כ), באופן שלא נתלית ירושתכם את הארץ במלחמתכם, ואתם באתם **ותמרו את פי ה',** והוא על אמרם **ונלחמנו ככל אשר צונו ה',** והוא הפך כל מאמריו יתברך אשר צוה, וזהו **ותמרו את פי ה',** לומר, שהוא צוה לכם להלחם.

שנית כי **ותזידו** לעלות כו' במזיד, מה שאין כן מתחילה שהייתם כשוגגים.

מד וַיֵּצֵא הָאֱמֹרִי הַיֹּשֵׁב בָּהָר הַהוּא לִקְרַאתְכֶם וַיִּרְדְּפוּ אֶתְכֶם כַּאֲשֶׁר תַּעֲשֶׂינָה הַדְּבֹרִים וַיַּכֻּתוּ אֶתְכֶם בְּשֵׂעִיר עַד-חָרְמָה :

כי אין צריך לומר על ידי להט החרב וחנית וכידון שירדפו אתכם, כי אם **ויצא האמורי כו'** ולא בחרב ובמלחמה, כי אם **וירדפו אתכם כאשר תעשינה הדבורים** כאשר תפוצינה אנה ואנה כי יגביהו קול הברה, וכל שמעם יברחו פן יוזקו בעקיצתם, כן גם אתם רדפו **אתכם** בקול הברתם **כאשר תעשינה הדבורים,** וזה הספיק להבריחכם, ואין זה רק על כי אין ה' בקרבכם. ואחר ניסתכם **ויכתו אתכם כו'.** והביטו וראו כאשר אין ה' בקרבכם (מה) ואז –

מה וַתָּשֻׁבוּ וַתִּבְכּוּ לִפְנֵי ה' וְלֹא-שָׁמַע ה' בְּקֹלְכֶם וְלֹא הֶאֱזִין אֲלֵיכֶם :

ותשבו ותבכו כו', והוא, כי אמרתם בראות שלא נעניתם, אין זה כי אם אחד משני דברים:

או על שלא בכינו כי שערי דמעה לא ננעלו,

או על שלא הייתה תשובתנו ממנו אל ה' לאמר לפניו חטאנו לך, כי אם אל משה אמרנו חטאנו לה' ולא שווה להם, וזהו **ולא שמע.**

על כן לתקן שתי אלה,

אמר על האחד ותשובו ותבכו,

ועל השנית אמר לפני ה' שהוא מהם אליו יתברך לנוכח אתו ולא כבתחילה שאמרו למשה **חטאנו לה'** ולא שווה להם. וזהו **ולא שמע ה' בקולכם,** שהוא כאשר אמרתם לי חטאנו לה', כי עדיין הייתם רחוקים שהיא גדר שמיעה שהיא מרחוק. וגם על אשר בכיתם, שהבכיה

מקרבת את האדם לה' ברוך הוא, כי על כן שערי דמעה לא ננעלו עם כל זה **לא האזין אליכם**, לומר, כי גם שהבכי גורם האזנה מקרוב, עם כל זה **לא האזין** למה שהוא **אליכם.** והוא אשר דקדק באומרו **ותשובו ותבכו**, שהוא להשוות בכייה זו אל הראשונה, שהוא כאשר ויבכו העם בלילה ההוא (במדבר יד א) כי אותה הבכיה לא הייתה על אשמותם מתוך תשובה, כי אם מאימת האמורי, כך בכיה זו לא מחמת תשובה בכו על אשר חטאו לה', כי אם בכו על ש**ויכתו אותם עד חרמה** ולא על עוונם. וזהו **לא האזין אליכם,** שהוא להיות אליכם כי לא בכיתם בכיה ראויה כאמור.

מו וַתֵּשְׁבוּ בְקָדֵשׁ יָמִים רַבִּים כַּיָּמִים אֲשֶׁר יְשַׁבְתֶּם :

ועוד חטאתם, כי לא עשיתם מאמרו יתברך באמור לכם **ואתם פנו וסעו דרך ים סוף**, כי אם **ותשבו בקדש ימים רבים,** ולא שתקנתם שם דבר מאשר קלקלתם כי אם הייתם שם **כימים אשר ישבתם** מתחילה.

פרק ב

א וַנִּפֶן וַנִּסַּע הַמִּדְבָּרָה דֶּרֶךְ יַם-סוּף כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֵלַי וַנָּסֹב אֶת-הַר-שֵׂעִיר יָמִים רַבִּים :

וכאשר לא ראיתם שם תועלת הודתם אלי, **ונפן** יחד **המדברה דרך ים סוף כאשר דבר ה' אלי** מאז. ואמר כי הפניה והנסיעה הייתה **כאשר דבר ה' אלי,** שלא בכוונה לסבוב את הר שעיר, כי אינו מאשר ינחילנו ה'. אך **ונסב את הר שעיר ימים רבים,** כי היה לבבכם לכבוש אותו, והוא מה שלא דבר ה' אלי כאשר יבוא בס"ד.

ב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי לֵאמֹר :

ג רַב-לָכֶם סֹב אֶת-הָהָר הַזֶּה פְּנוּ לָכֶם צָפֹנָה :

ד וְאֶת-הָעָם צַו לֵאמֹר אַתֶּם עֹבְרִים בִּגְבוּל אֲחֵיכֶם בְּנֵי-עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר

וְיִירְאוּ מִכֶּם וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד :

ה אַל-תִּתְגָּרוּ בָם כִּי לֹא-אֶתֵּן לָכֶם מֵאַרְצָם עַד מִדְרַךְ כַּף-רָגֶל

כִּי-יְרֻשָּׁה לְעֵשָׂו נָתַתִּי אֶת-הַר שֵׂעִיר :

ו אֹכֶל תִּשְׁבְּרוּ מֵאִתָּם בַּכֶּסֶף וַאֲכַלְתֶּם וְגַם-מַיִם תִּכְרוּ מֵאִתָּם בַּכֶּסֶף וּשְׁתִיתֶם:

ז כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ יָדַע לֶכְתְּךָ אֶת-הַמִּדְבָּר הַגָּדֹל הַזֶּה

זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ דָּבָר :

ח וַנַּעֲבֹר מֵאֵת אַחֵינוּ בְּנֵי-עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר

מִדֶּרֶךְ הָעֲרָבָה מֵאֵילַת וּמֵעֶצְיֹן גָּבֶר וַנִּפֶן וַנַּעֲבֹר דֶּרֶךְ מִדְבַּר מוֹאָב :

ט וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אַל-תֵּצַר אֶת-מוֹאָב וְאַל-תִּתְגָּר בָּם מִלְחָמָה

כִּי לֹא-אֶתֵּן לְךָ מֵאַרְצוֹ יְרֻשָּׁה כִּי לִבְנֵי-לוֹט נָתַתִּי אֶת-עָר יְרֻשָּׁה :

י הָאֵמִים לְפָנִים יָשְׁבוּ בָהּ עַם גָּדוֹל וְרַב וָרָם כַּעֲנָקִים :

יא רְפָאִים יֵחָשְׁבוּ אַף-הֵם כַּעֲנָקִים וְהַמֹּאֲבִים יִקְרְאוּ לָהֶם אֵמִים :

יב וּבְשֵׂעִיר יָשְׁבוּ הַחֹרִים לְפָנִים וּבְנֵי עֵשָׂו יִירָשׁוּם וַיַּשְׁמִידוּם מִפְּנֵיהֶם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם

כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יְרֻשָּׁתוֹ אֲשֶׁר-נָתַן ה' לָהֶם :

יג עַתָּה קֻמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת-נַחַל זָרֶד וַנַּעֲבֹר אֶת-נַחַל זָרֶד :

יד וְהַיָּמִים אֲשֶׁר-הָלַכְנוּ מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ עַד אֲשֶׁר-עָבַרְנוּ אֶת-נַחַל זָרֶד שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה

עַד-תֹּם כָּל-הַדּוֹר אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לָהֶם :

טו וְגַם יַד-ה' הָיְתָה בָּם לְהֲמֵם מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה עַד תֻּמָּם :

ראוי להעיר:

א. במה הוא **רב** להם **סוב את ההר ההוא**.

ב. איזה טעם היה להם לישראל להתגר מלחמה עם אדום, שהוצרך להזהיר **אל תתגרו בם**.

והקושי הלז, גם הוא **במואב ובבני עמון** בסמוך.

ג. ואת העם צו לאמר, כי האם עד כה לא היה מדבר על העם באומרו פנו לכם.

ד. אומרו לשון **צו.**

ואומרו לאמר, שאינו לאמר לזולת.

ה. מה היא הפלגת השמירה הזאת, שאמר **ונשמרתם מאד.**

ו. אומרו אוכל תשברו מאתם, מה צורך להם לקנות מהם בהיות להם **מן ובאר.**

ז. אומרו כי ה' אלוהיך ברכך בכל מעשה ידך, אם הוא שלא יחוש אל מה שיקנה אוכל ומים בכסף כי ה' אלוהיו ברכו, האם כל כך היה צריך שהוצרך אל טעם זה.

ח. אומרו בכל מעשה ידיך, כי לא היו עושים במדבר שום מעשה רק למוד בלבד.

ט. אומרו ידע לכתך כו', מה חידש לנו שידע לכתם **במדבר,** ואיך מתייחס אל ראש הפסוק כי יראה בלתי מקושר אליו כלל.

י. אומרו ה' עמך לא חסרת דבר, הוא לבלי צורך ומשולל קשר עם הקודם.

אך הנה ידענו מרבותינו ז"ל (**בראשית רבה** מד כז), כי שלשה עממים שחסרו מעשרה שנדר הוא יתברך לאברהם באומרו (בראשית טו יט - כא) **את הקיני כו',** הם ארצות **מואב ובני עמון ושעיר**. כי כעת נתן שלש אלה ירושה לעשו ולעמון ולמואב, עד אחרית הימים שיתקיימו כל העשרה לאבות בעצמם עם זרעם אחריהם. באופן, שלא נשארו לישראל בימי יהושע כי אם שבע. והנה אין ספק כי לא נעלם מישראל כי שלש ארצות אלו הם מן העשרה שנדר הוא יתברך לאברהם. ועל כן בהיותם בתחום כל איזו מהן, הלא יתחמץ לבבם אם ימנעם ה' מהם כאשר נשבע לאבותיהם. על כן בכל אחד משלש אלה הוצרך הוא יתברך להזהירם בל יתגרו בם מלחמה.

ג רַב-לָכֶם סֹב אֶת-הָהָר הַזֶּה פְּנוּ לָכֶם צָפֹנָה :

והחל עתה בשעיר שהיו כבר עליו עוברים בגבולו, ואחרי כן השנים האחרים כאשר יבוא בס"ד בסמוך. ואמר **רב לכם.** כלומר, רב לכם צרה על שכונתכם הרעה סביב לארץ אדום. והוא מאמרם ז"ל (עיין **במדבר רבה** יט יא) כי על שכונת אדום חסר מהם אהרן, על כן פנו לכם להנאתכם צפונה.

ד וְאֶת-הָעָם צַו לֵאמֹר אַתֶּם עֹבְרִים בִּגְבוּל אֲחֵיכֶם בְּנֵי-עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר וְיִירְאוּ מִכֶּם וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד :

והנה חלק הנקראים בני ישראל הם השלמים שבהם, אין צריך להם אזהרה יתירה, כי שלומי אמוני ישראל המה. אך המון העם, אשר בשם עם יכונה, אליהם צריך זירוז גדול כהבנת לשון צו, שהוא לשון זירוז. והוא, כי דרך החיילות, שהקלים ופוחזים שבהם מתפרצים מהחיל ושולחים יד באשר ימצאו במקומות אשר יעברו בהם, גם אם יהיו אנשי שלומם. על כן אמר הוא יתברך ואל העם, הבלתי שלמים, שדרכם לישמט מהחיל לשלול ולבוז, אליהם צו בל יהרסו מהחיל לעשות כן.

ולמען חזק אותם בצווי זה, ציוה אותם שיהיו הם האומרים ומצווים ומכריזים הדבר, שבהיותם כשוטרים על הדבר יזהרו הם לבלתי עשות, וזהו **צו לאמר אתם עוברים כו' אל תתגרו בם.** כי יצווה את העם לאמר הדבר הזה.

ואמר **ונשמרתם מאד,** הלא הוא, כי הנה ברכת החרב ניתנה לאדום, ואין ישראל ניצולים ממנה כי אם בעשותם רצונו יתברך. ועל כן אמר, הנה **ויראו מכם** מברכת הקול. ואין להם פחד, כי אם לכם מחרבם הקשה. על כן **ונשמרתם מאד,** כי אין לכם הצלה מברכת חרבם, רק בעשותכם רצוני.

ה אַל-תִּתְגְּרוּ בָם כִּי לֹא-אֶתֵּן לָכֶם מֵאַרְצָם עַד מִדְרַךְ כַּף-רָגֶל כִּי-יְרֻשָּׁה לְעֵשָׂו נָתַתִּי אֶת-הַר שֵׂעִיר :

אך עתה שאני מצווה **אל תתגרו בם,** אם תעברו רצוני חרבם תבוא בלבבכם. ופירש הוא יתברך הטעם ואמר, **כי לא אתן לכם מארצם כו',** כלומר, לכם לא אתן כי אם לאבות לעתיד לבוא עם הנשאר בציון כו'. והטעם, **כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר.**

ו אֹכֶל תִּשְׁבְּרוּ מֵאִתָּם בַּכֶּסֶף וַאֲכַלְתֶּם וְגַם-מַיִם תִּכְרוּ מֵאִתָּם בַּכֶּסֶף וּשְׁתִיתֶם:

והנה אפשר שלא יבטחו בכם ויתחילו להתגר בכם מלחמה, על כן אדרבה תראו עצמכם כמבקשים שלום **ואוכל תשברו מאתם בכסף ומים כו'** להתנות. אך לא שתשאלו מהם לקנות שיראה כמבקשים ליאחז בם, כי אם **מאתם,** שהוא אם הם יבואו למכור לכם תקנו, וזה אמר **מאתם,** אך לא שתתחילו אתם לבקש מהם שימכרו לכם.

ז כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ יָדַע לֶכְתְּךָ אֶת-הַמִּדְבָּר הַגָּדֹל הַזֶּה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ לֹא חָסַרְתָּ דָּבָר :

וטעם אל חילוק זה, הלא הוא, **כי** הנה **ה' אלוהיך ברכך** באופן תוכל לקנות בכסף, אך לא שתבקשו אתם לקנות, כי הלא מה ש**ברכך** לא היה כי אם ב**מעשה ידיך**, שהוא במצרים בלבד, כי גם היו מרוויחים אגב עבודתם כנודע. כי זולת מה שנצלו את מצרים, היה להם עושר ומקנה ותבואות. אך במדבר הזה, זה ארבעים שנה, לא היה לך מעשה שתתברך בו, על כן די לך **תקנה מאתם,** שהוא אם יבואו למכור לך ממה שמביאים אתם, אך לא שתבקש אתם מהם.

ושמא תאמר, למה לא אבקש מעצמי לקנות ממנעמיהם, כי תאווה נפשי לאכול, כי אין לפנינו דבר **בלתי אל המן עינינו.** לזה אמר, הנה **ידע לכתך את המדבר כו'** אשר אין בו מיני אוכלים ומשקים. באופן לא יבצר ממך תאוות נפש אל כל מאכל אשר יאכל ומשקה אשר ישתה. על כן מה עשה הוא יתברך, **ארבעים שנה ה' אלוהיך עמך לא חסרת דבר,** כי כל מה שתתאווה תמצא טעמו במן (יומא עה א). ואם כן איפה, אל תתאוו למנעמיהם, כי טוב לך המן מהכל, ומה גם כי בזה **לא חסרת דבר,** אך באכלך ממאכלם, כי תקנה מאכל אחד, לא יהיה לך זולתו, אך במן לא יחסר כל לך, כי הכל בו.

ח וַנַּעֲבֹר מֵאֵת אַחֵינוּ בְּנֵי-עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר מִדֶּרֶךְ הָעֲרָבָה מֵאֵילַת וּמֵעֶצְיֹן גָּבֶר וַנִּפֶן וַנַּעֲבֹר דֶּרֶךְ מִדְבַּר מוֹאָב :

ואז על ידי כך, **ונעבור מאת אחינו** וביטלנו אפילו עבור בגבולו.

ט וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אַל-תְּצַר אֶת-מוֹאָב וְאַל-תִּתְגָּר בָּם מִלְחָמָה כִּי לֹא-אֶתֵּן לְךָ מֵאַרְצוֹ יְרֻשָּׁה כִּי לִבְנֵי-לוֹט נָתַתִּי אֶת-עָר יְרֻשָּׁה :

וכאשר קרה לנו עם שעיר קרה לנו עם מואב. כי גם שהוא מהעשרה עממין שנדר הוא יתברך לאברהם, לא ינתן לכם כי **ירושה נתתי את ער לבני לוט.** עם היות כי ארץ רפאים הוא, שהיא אחד מהעמים אשר נדרתי לאברהם וזו מהם.

י הָאֵמִים לְפָנִים יָשְׁבוּ בָהּ עַם גָּדוֹל וְרַב וָרָם כַּעֲנָקִים :

כי **האימים לפנים ישבו בה,** והם עצמם רפאים,

יא רְפָאִים יֵחָשְׁבוּ אַף-הֵם כַּעֲנָקִים וְהַמֹּאָבִים יִקְרְאוּ לָהֶם אֵמִים :

כי **רפאים יחשבו** לגיבורים **כענקים**, ועל כן שינו את שמם וקראום **אימים** על שמטילים אימה. אך **רפאים** הם לפי האמת, והוא הנזכר בעשרה עממין. עם כל זה לא ינתן לכם, כי **לבני לוט** שלקחוה מהאימים שהם רפאים **נתתיה ירושה.**

והנה דרך זה הוא קרוב לדרך המפרשים ז"ל, אך הנה ב**בראשית רבה** (מד כז) אמרו רבותינו ז"ל כי קנזי היא ארץ אדום שהיא שעיר, וקני וקדמוני הם ארצות מואב ובני עמון. ולפי זה ארץ רפאים שנאמר פה, אינם רפאים של שבעה עממין שנאמרו לאברהם. על כן אחשוב דרך אחרת, ויתיישבו לפי דרכנו עוד הערות שאין צורך להזכירם. והוא, כי גם זה מהתוכחות שמוכיח את ישראל, ואומר ראו נא כמה נתקשיתם מאימת יושבי ארץ ירושתכם, ולא אמרתם ללבבכם כי אלוהי עולם ה' הנותן לכם ארץ ירושתכם כי הכל שלו וכאפס ותוהו הם לפניו כל יושבי הארץ. והביטו וראו כי הנה שעיר ניתנה לעשו, **כי ירושה לעשו נתתי את הר שעיר,** וכן ארץ מואב גם שהיה מהעשרה שניתנו לאברהם, **לבני לוט נתתי את ער.** והנה הער הזאת, **האימים לפנים ישבו בה** שהם **עם גדול ורב ורם כענקים,** כי על כן, רפאים יחשבו גם הם, כמו שיחשבו הענקים. וגם יותר גבורים מענקים, כי המואבים עצמם שלקחו את ער מידם היו כל כך יראים מהם שקראום אימים, כל כך נפלה אימתם על מואב, ועם כל זה לקחו מואב את ער מידם והרגום. ואיך היה זה בטבע והוא פלאי עצום. אך הוי אומר, כי אין זה רק על כי אחר שהוא יתברך **נתן לבני לוט את ער ירושה** הצליחם ונלחם להם לכובשה, וזה הוא במאי דסליק מניה שהוא במואב.

יב וּבְשֵׂעִיר יָשְׁבוּ הַחֹרִים לְפָנִים וּבְנֵי עֵשָׂו יִירָשׁוּם וַיַּשְׁמִידוּם מִפְּנֵיהֶם וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתָּם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶרֶץ יְרֻשָּׁתוֹ אֲשֶׁר-נָתַן ה' לָהֶם :

וכן **בשעיר** שפתחנו בה, ישבו החורים לפנים שהיו אלופים גדולים כנזכר פרשת וישלח (בראשית לו), ועם כל זה **בני עשו,** בניו ממש, יירשום טרם היות ממנו רב, וישמידום וישבו תחתם. ואיך היה זה אם לא שעל שהוא יתברך **נתן ירושה לעשו את הר שעיר**, על כן הצליחו לכובשה.

וזה תוכחת מגולה לישראל, שלא בטחו בו יתברך יתן בידם את הארץ **אשר נתן להם לירושה**, ונפל עליהם חיתת יושביה שהוא עוון המרגלים.

ושמא תאמר, איך יחשבו ער ושעיר מתת ה' ירושה למואב ועשו, אם הם הוצרכו להרוג יושביהם ולקחת אותם מידם. זה אינו כלום, כי הנה זה הוא כאשר עשה ישראל לארץ ירושתו, ולא יחשבו ללסטים שלוקחים ארצות גויים ועמל לאומים, כי הלא אשר נתן להם ה'. כלומר, כי אשר נתן להם הוא ה' מהוה כל ההוויות אדון הכל, כשרצה נתן לאלו ואחר כך לטובים לפניו נתנה. כמאמר רבי יצחק (**תנחומא** בובר בראשית יא, הובא ב**רש"י** תחילת

בראשית) באומרו, לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחדש הזה כו', אלא מפני אומות העולם שלא יאמרו לסטים אתם כו'.

יג עַתָּה קֻמוּ וְעִבְרוּ לָכֶם אֶת-נַחַל זָרֶד וַנַּעֲבֹר אֶת-נַחַל זָרֶד :

לכן, עתה שלא היה לכם לב ללמוד מאלו, ונתקשיתם בשליחות המרגלים, **קומו צאו** מהיותכם קרוב לארץ, **ועברו לכם את נחל זרד.**

יד וְהַיָּמִים אֲשֶׁר-הָלַכְנוּ מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ עַד אֲשֶׁר-עָבַרְנוּ אֶת-נַחַל זָרֶד שְׁלֹשִׁים וּשְׁמֹנֶה שָׁנָה עַד-תֹּם כָּל-הַדּוֹר אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לָהֶם :

ואומר משה עתה לבניהם ראו מה שאירע לאבותיכם על העוון ההוא, כי הנה **והימים אשר הלכנו** נעים במדבר **מקדש ברנע כו' שלשים ושמונה שנה.** כלומר, ולכן אתם הבאים אחריהם לרשת ארץ היזהרו לבלתי תחטאו, פן יוסיף הוא יתברך להניחכם במדבר.

טו וְגַם יַד-ה' הָיְתָה בָּם לְהֻמָּם מִקֶּרֶב הַמַּחֲנֶה עַד תֻּמָּם :

וזה שאמרתי שלא נתעכבנו נעים במדבר יותר משלשים ושמונה שנה, יש להחזיק טובה לשם הרחמים, כי **יד ה' הייתה בם להמם מקרב המחנה** שלא יהיו יותר מהסכום הזה, לבלתי תתעכבו אתם חוצה, כענין **ובניכם יהיו רועים במדבר עד תום כל הדור כו'** (במדבר יד לג).

טז וַיְהִי כַּאֲשֶׁר-תַּמּוּ כָּל-אַנְשֵׁי הַמִּלְחָמָה לָמוּת מִקֶּרֶב הָעָם :

הנה פסוק זה היה צודק יותר בתחילת פרשה הסמוכה, שהיא גיזרת פסוק זה, **ויהי כאשר תמו כו'** מה היה אומרו, הוא, כי ה' אמר אלי אתה עובר כו'. אך בסוף פרשה זו בלי גיזרה, הלא כמו זר נחשב. אך אחשוב רמז בהאמר פה ענין אחר, והוא הנודע מרבותינו ז"ל (**איכה רבה פתיחתא** לג) כי כל יום תשעה באב היו חופרים קברים, והמשלימים ששים שנה היו נשארים מתים בקבריהם, ובשנה אחרונה שנמצאו כולם חיים לא האמינו, והיו מנסים עד חמשה עשר באב. הנה כי ביום תשעה באב שקודם לשנה ההיא כלו מתי מדבר, כי על כן קמו חיים כולם בשנה שאחריו. וזה ירמוז באומרו **ויהי כאשר תמו כו',** כי ביום של **ויהי כאשר תמו,** הוא הלילה שהוקבע בו בכיה לדורות.

יז וַיְדַבֵּר ה' אֵלַי לֵאמֹר :

יח אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת-גְּבוּל מוֹאָב אֶת-עָר :

יט וְקָרַבְתָּ מוּל בְּנֵי עַמּוֹן אַל-תְּצֻרֵם וְאַל-תִּתְגָּר בָּם

כִּי לֹא-אֶתֵּן מֵאֶרֶץ בְּנֵי-עַמּוֹן לְךָ יְרֻשָּׁה כִּי לִבְנֵי-לוֹט נְתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה :

כ אֶרֶץ-רְפָאִים תֵּחָשֵׁב אַף-הִוא רְפָאִים יָשְׁבוּ-בָהּ לְפָנִים וְהָעַמֹּנִים יִקְרְאוּ לָהֶם זַמְזֻמִּים :

כא עַם גָּדוֹל וְרַב וָרָם כָּעֲנָקִים וַיַּשְׁמִידֵם ה' מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם :

כב כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לִבְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר
אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת-הַחֹרִי מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם עַד הַיּוֹם הַזֶּה :
כג וְהָעַוִּים הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצֵרִים עַד-עַזָּה כַּפְתֹּרִים הַיֹּצְאִים מִכַּפְתֹּר הִשְׁמִידֵם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם :

הנה אומרו מה ש**עבר את גבול מואב** הוא לבלי צורך, ומהראוי לא יאמר רק אתה תקרב **מול בני עמון אל תצורם כו'.**
ועוד, מה בא ללמד כי **ארץ רפאים תחשב** אף היא.
ומהו השינוי כי על **ער** אמר רפאים יחשבו אף הם, שייחס הדבר אל העם, ופה אל הארץ באומרו **ארץ רפאים תחשב כו'**.
ועוד, כי מן הסתם שהקרא **ארץ רפאים** הוא על כי **רפאים ישבו בה,** ואם כן למה הוסיף ואמר **רפאים ישבו בה לפנים.**
או יאמר זה ולא יאמר ש**ארץ רפאים תחשב.**
ועוד, אומרו שקראום **זמזומים** מה בא להודיענו.
וכן מה שחזר פה להזכיר ענין **כאשר עשה לבני עשו,** שהרי נאמר עניינו פעמים.
ועוד, אומרו והעוים, שיראה סיפור לבלי צורך.

יח אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת-גְּבוּל מוֹאָב אֶת-עָר :
אמנם, הנה למעלה נאמר כי בעברם **את גבול מואב** בימי כל הדור אנשי המלחמה, אמר להם הוא יתברך **אל תצר את מואב כו' כי לבני לוט נתתי את ער ירושה.** יורה, כי לעמון ומואב שהם בני לוט, לא נתן כי אם את ער. ועל כן עתה בעברם את גבול מואב וער, ויתקרבו מול בני עמון, ואמרו ישראל הנה ארץ בני עמון לא ניתנה להם ירושה, כי אם את ער לשניהם. לזה אמר, **אתה עובר את גבול מואב את ער.**

יט וְקָרַבְתָּ מוּל בְּנֵי עַמּוֹן אַל-תְּצֻרֵם וְאַל-תִּתְגָּר בָּם כִּי לֹא-אֶתֵּן מֵאֶרֶץ בְּנֵי-עַמּוֹן לְךָ יְרֻשָּׁה כִּי לִבְנֵי-לוֹט נְתַתִּיהָ יְרֻשָּׁה :
וקרבת מול בני עמון אל תצורם באמור כי ארץ מושבם לא ניתנה להם כי אם את ער לשניהם. תדע לך **כי לא אתן מארץ בני עמון לך ירושה, כי לבני לוט נתתיה ירושה.**

כ אֶרֶץ-רְפָאִים תֵּחָשֵׁב אַף-הִוא רְפָאִים יָשְׁבוּ-בָהּ לְפָנִים וְהָעַמֹּנִים יִקְרְאוּ לָהֶם זַמְזֻמִּים :
ושמא תאמר, אם כן איפה, למה נאמר **בארץ מואב לבני לוט,** שיורה שהוא לשניהם, וכן על ארץ בני עמון לבני לוט גם הם, והוא לו לבדו. לזה אמר, **ארץ רפאים תחשב אף היא,** כלומר, **אף היא תחשב ארץ רפאים** כארץ מואב, ועל כן בבחינה זו נאמר על כל אחד מהם לבני לוט, על כי זו וזו ארץ רפאים תחשב. נמצא, כי מה שנקרא ארץ רפאים לשניהם היא. וטעם הקרא ארץ רפאים, היא, על כי **רפאים ישבו בה לפנים.**

ואחר אומרו מה שארץ בני עמון גם היא ירושה להם כמדובר, הוציא הנפקותא לנותרים אחרי מות כל אנשי המלחמה. והוא, כי למעלה על שעיר ועל ארץ מואב, שהיה מה שנאמר לישראל שלא יתגרו בם כי **לעשו נתן ה' את שעיר לירושה ואת ער לבני לוט,** הזכיר מה שמואב השמידו את האימים אשר היו מטילים אימה גם על מואב, וכן בני עשו השמידו את החורים שהיה שלא בטבע, למה כי ה' אשר נתנה להם לירושה היה עימהם. והיה כמוכיח את ישראל שלא למדו מאלו, כי גם הוא יתברך הנותן ירושה לישראל יעזרם. אך עתה כאשר תמו כל אנשי המלחמה, אמר הוא יתברך למשה, שיאמר לדור הזה הבאים לירש, שני דברים:

אחד, שלא יתגרו בבני עמון כמדובר.

שנית, שמהם ילמדו לעתיד, על כן אל יהי מורך בלבבם כאבותם.

ומבני עמון יראו וילמדו, כי הלא **העמונים יקראו לרפאים זמזומים,** אנשי מזמות ותחבולות, באופן כי מי יוכל להם.

כא עַם גָּדוֹל וְרַב וָרָם כַּעֲנָקִים וַיַּשְׁמִידֵם ה' מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם :

וגם כן כי היו **עם גדול ורב ורם כענקים,** ועם כל זה **וישמידם ה' מפניהם ויירשום כו',** ואיך היה זה, אלא כי האלוהים עשה לקיים מאמרו אשר אמר לתת לבני לוט את ארצם ירושה. כלומר, ואם כן איפה, מזה תלמדו גם אתם לבטוח בה', כי ארץ ירושתכם יתננה בידכם.

כב כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לִבְנֵי עֵשָׂו הַיֹּשְׁבִים בְּשֵׂעִיר
אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֶת-הַחֹרִי מִפְּנֵיהֶם וַיִּירָשֵׁם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

ומפני שיקשה להם, כי בשלמא לעשו, למה שהוא מזרע אברהם ויצחק, להסיר מהם תלונה למה לא יקחו חלק בארץ, על כן **נתן להם ירושה את הר שעיר.** אך את בני לוט, מאין ולאין הוצרך לתת להם ירושה. לזה אמר, **כאשר עשה לבני עשו כו' אשר השמיד את החורי כו'. לאמר,** אם קשה בעיניכם ללמוד מבני לוט, למדו מבני עשו, כי לולא ה' היה להם לא השמידו את החורי. ולמה עשה כך, אם לא לקיים ירושתו. כן יעשה לכם.

כג וְהָעַוִּים הַיֹּשְׁבִים בַּחֲצֵרִים עַד-עַזָּה כַּפְתֹּרִים הַיֹּצְאִים מִכַּפְתֹּר הִשְׁמִידֵם וַיֵּשְׁבוּ תַחְתָּם :

ושמא תאמר, אם מה שנצחו בני עשו את החורי שלא בטבע, וכן עמון ומואב את ארץ רפאים, היא הוראה שמן השמים ניתן להם ירושה. אם כן איפה, גם כל תחום ארץ ישראל מעזה עד נחל מצרים לא ירשו ישראל, כי הלא כפתורים היוצאים מכפתור השמידו את העווים וישבו תחתם, עם היות שאין היוצאים מכפתור אנשי שם, וישמידו את העוים וישבו תחתם, ונאמר כי עזרם ה' ויתנם להם לירושה, ואם כן למה ניתן להם רשות לישראל לרשת עד נחל מצרים. לזה אמר, אינו דומה, כי העווים לא היו בבתי ערי חומה כי אם בבתי החצרים אשר אין להם חומה סביב, על כן **כפתורים היוצאים מכפתור** יכלו להם והשמידום **וישבו תחתם.**

כד קוּמוּ סְעוּ וְעִבְרוּ אֶת-נַחַל אַרְנֹן
רְאֵה נָתַתִּי בְיָדְךָ אֶת-סִיחֹן מֶלֶךְ-חֶשְׁבּוֹן הָאֱמֹרִי וְאֶת-אַרְצוֹ הָחֵל רָשׁ וְהִתְגָּר בּוֹ מִלְחָמָה :
כה הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל-פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל-הַשָּׁמַיִם
אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֲךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ :
כו וָאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמִּדְבַּר קְדֵמוֹת אֶל-סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן דִּבְרֵי שָׁלוֹם לֵאמֹר :
ל וְלֹא אָבָה סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן הַעֲבִרֵנוּ בּוֹ
כִּי-הִקְשָׁה ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-רוּחוֹ וְאִמֵּץ אֶת-לְבָבוֹ לְמַעַן תִּתּוֹ בְיָדְךָ כַּיּוֹם הַזֶּה :

ראוי לשית לב:

א. אל אומרו, ועברו כו' ראה נתתי בידך, כי אין אומרו ראה צודק רק בנראה לעין, ובמה היה רואה כי הוא יתברך נתנו בידו.

ב. אומרו והתגר בו מלחמה אחר אומרו **החל רש,** וגם הוי"ו יתירה ובלי הבנה, כי הראוי יאמר התגר בו מלחמה.

ג. כי אחר אומרו יתברך יתגר בו מלחמה ושכבר נתנו בידו, למה שלח משה אליו דברי שלום, **ולא עוד** אלא שמשנה ואומר שלא היה חפץ רק לעבור בארצו ובדרך ילך לא יטה ימין ושמאל, כאשר עשו בני עשו והמואבים, והוא לא כן ידמה, רק להשמידו ולקחת את ארצו כמאמרו יתברך.

ד. אומרו ולא אבה סיחון העבירנו בו כי הקשה ה' אלוהיך את רוחו ואמץ את לבבו למען תתו בידך, הנה יראה שאילו היה מודה סיחון להעבירם בו לא היו נוגעים בו, ואיך יתכן זה אחרי אומרו יתברך **נתתי בידך את סיחון.**

ה. כי מאומרו הקשה ה' כו' למען תתו בידך יורה שאילו לא היה מקשה את לבו, והיה מניחם לעבור בו, לא היה נותנו בידם. ואם כן איפה, למה יקשה את רוחו להענישו על הדבר.

ו. אומרו ראה החלותי תת לפניך כו', במה ראה זה והוא טרם ילחם בו וינצחהו.

ז. אומרו ויתנהו ה' אלוהינו לפנינו, כי מהראוי יאמר בידינו, ולא לפנינו.

אך הנה ספרה תורה פרשת חוקת (במדבר כא), את אשר עשה אלוהים לישראל בנחל ארנון כמפורש במקראות שם כאשר ביארו רבותינו ז"ל (**במדבר רבה** יט יד) כי נחל ארנון היה רחב שבעה מילין ושני הרים בשני צדיו וכו', ואז שוררו עלי באר. והנה היוצא מנס זה שהיה בנחל ארנון, הוא שני דברים:

א. כי זה סימן כי ה' עם ישראל, כי מי שעשה להם נס זה, מכל שכן שיתן לפניהם את יתר האמורי, אשר עם סיחון מלכם, הקמים עליהם.

ב. כי אין ספק, כי לא מבלעדי סיחון מלכם הלכו האמוריים להתחבא במערות להפיל את ישראל. נמצא, כי על סיחון גם הוא אשמת דבר.

כד קוּמוּ סְעוּ וְעִבְרוּ אֶת-נַחַל אַרְנֹן רְאֵה נָתַתִּי בְיָדְךָ אֶת-סִיחֹן מֶלֶךְ-חֶשְׁבּוֹן הָאֱמֹרִי וְאֶת-אַרְצוֹ הָחֵל רָשׁ וְהִתְגָּר בּוֹ מִלְחָמָה :

ונבוא אל הענין, והוא, כי אמר אלוהים לאמר לישראל, **קומו סעו ועברו את נחל ארנון.** ומאשר תראה בנחל ההוא, תראה עין בעין כי **נתתי** לפניך **את סיחון.** כי אשר עשה נפלאות גדולות לבדו בלי ידיעתכם, הוא ילחם עם מלכם ויתר האמורי אשר אתו. וזהו אומרו **ועברו את נחל ארנון ראה נתתי.** כי מאשר תראה בנחל ארנון, תהיה כרואה בפירוש **כי נתתי** לפניך כו'.

כה הַיּוֹם הַזֶּה אָחֵל תֵּת פַּחְדְּךָ וְיִרְאָתְךָ עַל-פְּנֵי הָעַמִּים תַּחַת כָּל-הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן שִׁמְעֲךָ וְרָגְזוּ וְחָלוּ מִפָּנֶיךָ :

ולא אמר התגר בו מלחמה, כי אם **והתגר בו,** להורות, כי יקדים תחילה דבר אחד, והוא, שיקרא אליו לשלום תחילה. והטעם הוא, כי **היום הזה אחל תת פחדך כו',** כי בשמוע שמעך אשר לא ראוך יפחדו ויירא. אך כי יבואו לפניך ורגזו, וגם וחלו מפניך כי אור פניך יבהלם. ולכן צריך לא תעשו דבר שיראה שלא כהוגן, שטרם עשות סיחון אשר לא טוב השמדתם אותו, כי שומעי שמעך לא ידעו אשר עשו עמו בנחל ארנון שביקשו להשמידכם, על כן טוב הוא תקרא אליו בתחילה לשלום, כי אז יאשם במענה רך ורע, או בערוך מלחמה נגדך. וזה אמר -

כו וָאֶשְׁלַח מַלְאָכִים מִמִּדְבַּר קְדֵמוֹת אֶל-סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן דִּבְרֵי שָׁלוֹם לֵאמֹר :

ואשלח מלאכים כו' כי אל האמורי שלחתי מלאכים מפני שומעי שמענו שיפחדו, באומרם אלוהות הם, כמו שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** ג ה), ולא יאמרו לסטים אנחנו חס ושלום, כי ארץ סיחון אינה מירושתנו. וגם לא מבקש רעתנו. על כן שלחתי **דברי שלום לאמר**, כלומר, לא בכוונת השלום עמו, כי אם **לאמר,** שהוא כדי לאמר הוא על זה תשובה ולהאשימו עליה.

עוד היה אפשר לומר באומרו **לאמר**, שהוא, **ואשלח מלאכים כו',** וכל זה למה, מפני ש**דברי שלום** ראוי לאמר, כענין וקראת אליה לשלום. אך בדרך הקודם נמשכים בו הכתובים יותר.

ל וְלֹא אָבָה סִיחֹן מֶלֶךְ חֶשְׁבּוֹן הַעֲבִרֵנוּ בּוֹ כִּי-הִקְשָׁה ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-רוּחוֹ וְאִמֵּץ אֶת-לְבָבוֹ לְמַעַן תִּתּוֹ בְיָדְךָ כַּיּוֹם הַזֶּה :

ושמא תאמר, מה היה אם היה עונה ואומר, גם אני נאה דורש שלומכם, עברו בארצי לא תרעו ולא תשחיתו עד אשר תעברו גבולי כדברי שליחותכם, אז האם היו מושכים ידם מהלחם בו, לא יתכן, כי הלא הוא יתברך אמר אליו **ראה נתתי לפניך את סיחון כו' והתגר**

בו מלחמה, ואם היה עושה, הלא היה נמצא משה ח"ו בדאי בדברי שליחותו. על כן אמר, **ולא אבה סיחון כו'.** שהוא מה שאמרתי באמרי **לאמר,** שהיו ה**דברי שלום** על אשר הוא היה עתיד לאמר, כן היה, אך לא היה פחד אולי לא יאמר כן ויודה לדברי שליחותי, כי הלא **הקשה ה' אלוהיך את רוחו,** כלומר, למה שהוא יתברך אלוהיך, וזה היה מבקש רעתך על ידי האמורי עמו של סיחון, שביקשו להרגך בנחל ארנון, כי לא מבלעדי מלכם נעשה הדבר. ולכן אמץ רוחו והקשה את לבבו, **למען תתו בידך.** [כי] חייב הוא על דבר נחל ארנון, על כן **הקשה את רוחו.** שאילו היה מודה לשליחותי, לא היה הוא יתברך נותנו בידינו מפני חילול ה' חלילה, בל תראה השליחות רמאות או בלתי עומד אני בדבורי. והוא מה שכתבנו שלא היו דברי השליחות כי אם מפני השומעים, בל יאמרו שלא חטא לישראל והשמידוהו על לא חמס בכפיו, כמדובר.

לא וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי רְאֵה הַחִלֹּתִי תֵּת לְפָנֶיךָ אֶת-סִיחֹן וְאֶת-אַרְצוֹ הָחֵל רָשׁ לָרֶשֶׁת אֶת-אַרְצוֹ :

הנה כל האמור לעיל היה דבר ה' אלי לאמר לכם. אך בצאת סיחון לקראתנו למלחמה אז אמר **ה' אלי ראה החלותי כו'.** כלומר, דבר שאני הייתי רואה ולא אתם. והוא, כי תחילת הפלת מלך וחילו הוא הפלת שרו תחלה כד"א יפקד ה' על צבא המרום כו' (ישעיה כד כא). ולא כל אדם זוכה לראות הפלת השר הרוחני, כי אם גבר כמשה, או בני ישראל בקריעת ים סוף (**שמות רבה** כב ג), כי אז בעת רצון ההוא, הפליא חסדו להם ויראו את מצרים, הוא השר, מת על שפת הים, אך לא עתה. על כן אמר **ויאמר ה' אלי ראה,** כלומר, אלי בלבד אמר **ראה החלותי תת לפניך את סיחון,** שהוא ראותי את השר נופל. וזהו ריבוי ה**את** באומרו **את סיחון.** ולזה קרא התחלה, שאם לא כן לא היה ראוי לאומרו רק אחר אומרו **ויצא סיחון כו' למלחמה.** אך קרא התחלה אל מפלת שרו מטרם צאתו למלחמה. ועשות בו קצת חבלה.

לב וַיֵּצֵא סִיחֹן לִקְרָאתֵנוּ הוּא וְכָל-עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה יָהְצָה :

לג וַיִּתְּנֵהוּ ה' אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ וַנַּךְ אֹתוֹ וְאֶת-(בָּנָו) [בָּנָיו] וְאֶת-כָּל-עַמּוֹ :

לד וַנִּלְכֹּד אֶת-כָּל-עָרָיו בָּעֵת הַהִוא וַנַּחֲרֵם אֶת-כָּל-עִיר מְתִם וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף לֹא הִשְׁאַרְנוּ שָׂרִיד :

הנה אם היה סיחון נסגר בחשבון, היו צריכים להשחית את העיר לכובשה ולהרוג את כל עמה. ומה גם לרבותינו ז"ל (**תנחומא** חוקת כג) שאמרו כי סיחון אפילו בשדה לא היה כל העולם כדאי לו, וחשבון אפילו היה מלא יתושים לא היו יכולים לה. באופן שלא היה אפשר להרגו אם היה נסגר בחשבון עד נתוץ והאביד והרוס את כל העיר. וכן בכל עיר מעריהם, אם אנשים היו בתוכם, ומה גם בערי המבצר, שהיו צריכים להשחית את הערים כולם, ואיך היו ישראל יורשים אותם וכולם נהרסות. על כן אחר אומרו

לב וַיֵּצֵא סִיחֹן לִקְרָאתֵנוּ הוּא וְכָל-עַמּוֹ לַמִּלְחָמָה יָהְצָה :

ויצא סיחון הוא וכל עמו, שנשארו הערים ריקניות מהאנשים, אמר הנה זה מאת ה' יצא.

לג וַיִּתְּנֵהוּ ה' אֱלֹהֵינוּ לְפָנֵינוּ וַנַּךְ אֹתוֹ וְאֶת-(בָּנָו) [בָּנָיו] וְאֶת-כָּל-עַמּוֹ :

כי **ויתנהו ה' אלוהינו לפנינו** ולא נסתר ממנו בעריו. באופן כי **ונך אותו ואת בניו כו' ואת כל עמו,** שנמשך מזה -

לד וַנִּלְכֹּד אֶת-כָּל-עָרָיו בָּעֵת הַהִוא וַנַּחֲרֵם אֶת-כָּל-עִיר מְתִם וְהַנָּשִׁים וְהַטָּף לֹא הִשְׁאַרְנוּ שָׂרִיד :

ש**ונלכד את כל עריו בעת ההיא,** כלומר, שלכדנום כאשר המה, והיה בעת אחת, וזהו אומרו **בעת ההיא,** לא הוצרכנו זמן כאילו אם היו נסגרים בתוכם והיינו צרים עליהם ימים רבים. שהיו שתים רעות:

אחת, שהיינו מחריבים הערים.

שנית, שהיינו צריכים ימים רבים.

אך עתה, **ונלכוד את כל עריו,** בנויות ולא חרבות. וגם היה **בעת ההיא,** ולא בזמן רב. ואז **ונחרם את כל עיר מתים,** שקראם כך לרמוז כי מתים היו כבר עם סיחון. וגם **הנשים והטף,** שלא היה מעכב, כי מתו כל האנשים במחנה.

עוד יתכן, קרא **עיר מתים** את כל העיר שהייתה מיוחדת לעבודה זרה, על דבר התקרובת שנקרא זבחי מתים, ואמר שהחרימוה לגמרי.

פרק ג

ב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי אַל-תִּירָא אֹתוֹ כִּי בְיָדְךָ נָתַתִּי אֹתוֹ וְאֶת-כָּל-עַמּוֹ וְאֶת-אַרְצוֹ וְעָשִׂיתָ לּוֹ כַּאֲשֶׁר עָשִׂיתָ לְסִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן :

אמרו רבותינו ז"ל (**זהר** ח"ג דף קפד) כי עוג שימש את אברהם, ונימול על ידו. ועל כן היה ירא משה, פן יעמוד לו זכות אות ברית. על כן אמר לו הוא יתברך **אל תירא אותו.** והוא, כי המה ראו אומרו **אתו,** זה פעמים. על כן דרשו על אות ברית, שאותיות **אתו,** כאותיות **אות.** והוא אות של ברית קדש.

ובזה אחשוב לבוא אל כוונת אומרו **ויאמר ה' אלי,** ולא אמר אלי לאמר, ויהיה לאמר לישראל שלא ייראו.

אך לזה נשית לב, כי אחר שהוא רשע למות, למה היה ירא מהיותו נמול.

אך אין ספק שהוא על כי כל ישראל שהיו אז, אחרי מות כל הדור שנימולו במצרים היו ערלים, כנודע, כי כל הנולדים במדבר לא מלו, על כי לא נשבה רוח צפונית (ילקוט יהושע רמז ה). ועל כן עלה על לב משה פן יהיה קטרוג, על כי עוג אשר כנגדם בא הוא מהול והם ערלים. על כן אמר הוא יתברך למשה, **אל תירא אותו,** כי על אות הברית, לא אתנהו ביד ישראל אשר הם ערלים, **כי אם בידך** משה, שמלבד כי מהול נולדת גם זכות מילה **בידך.** והוא, כי משה מל את כל יוצאי מצרים כנודע מרבותינו ז"ל (**במדבר רבה** יא ו). על כן זכות מילת משה תכבה את זכות מילת עוג, שלהיות התעוררות מילתו לנגד את ישראל. וכן היה, כי משה בידו הרגו כקבלת רבותינו ז"ל (ברכות נד ב).

עוד יכוון באומרו נתתי, ענין מאמר רבותינו ז"ל במדרש (**דברים רבה** א כב) כי בהיות יצחק מוטל בעריסה, אמר עוג, במה מתפאר אברהם כי הלא באצבעי הקל אוכל לעשותו גל עצמות. אמר הקדוש ברוך הוא, חייך שאתה בעוצם כחך ומלכותך תיפול ביד אחד מבני בניו. וזהו יאמר לפי המדרש ההוא, **כי בידך נתתי אתו**, ולא אמר אתן, לומר, כי מאז נתנו בידו, באומרו שיפול ביד אחד מבני בניו כי על משה נאמר. ואל יעלה על רוחך כי גם שלא יועיל לו זכות מילתו לגמרי, יועיל קצת לבל ישמד כסיחון. לזה אמר, **ועשית לו כאשר עשית לסיחון.**

ואומרו **אשר יושב בחשבון,** שהוא מיותר. אפשר בא לתת טעם, **שמא תאמר,** היתכן שלא שווה לו כלל זכות מילה. לזה אמר, **כאשר עשית כו'.** לומר, האם חשבון בהיותה ביד מואב הלא הייתה עומדת לה זכות בת לוט, ואחרי כן בהיותה ביד סיחון הותר לכם לכובשה, כי עתה סיחון הוא היושב בחשבון ולא מואב. כן זכות ברית היה אפשר יעמוד לעוג עודנו ברשות אברהם, מעין ישמעאל שבחיי אברהם ישכון ואחרי מותו נפל. אך בצאתו ממנו וטמא בריתו, בוטל זכותו. וזהו **ועשית לו כאשר עשית לסיחון כו' אשר יושב בחשבון,** שעל היות הוא היושב בחשבון כבשוה. כן על הדרך הזה בעוג, כמדובר.

ג וַיִּתֵּן ה' אֱלֹהֵינוּ בְּיָדֵנוּ גַּם אֶת-עוֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן וְאֶת-כָּל-עַמּוֹ וַנַּכֵּהוּ עַד-בִּלְתִּי הִשְׁאִיר-לוֹ שָׂרִיד :

אחרי אומרו מאמרו יתברך אליו **אל תירא אותו כי בידך נתתי אותו,** חש פן יקפידו ישראל לאמר האם כל כך גרענו לפניו יתברך שלא ינתן אויבינו בידנו כי אם **בידך,** ואם כן איפה מה נעשה אחר סילוקך בכיבוש הארץ. על כן שב ויאמר, **ויתן ה' בידינו גם את עוג,** לומר, כי ידי וידכם אחת היא, ובידינו שלי ושלכם נתנו. כי אומרו **בידך** הוא להיותי עמכם, שמצטרף זכותי עמכם. והראיה כי הלא בסיחון לא נאמר אלי בידך נתתי אותו, כי אם סתם, וגם עוג הוא כן. וזהו אומרו **גם את עוג** להשוות אותו **אל סיחון.** והוא מה שכתבנו למעלה שלא הוצרך צירוף זכות משה, רק על דבר המילה. אך במה שהוא שווה לסיחון אין צריך זכות משה. ואם כן, אין לכם מוראת מלכי ארץ ישראל על סילוקי, כי אותה הבחינה איננה בהם.

ח וְנִקַּח בָּעֵת הַהִוא אֶת-הָאָרֶץ מִיַּד שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן
מִנַּחַל אַרְנֹן עַד-הַר חֶרְמוֹן :
ט צִידֹנִים יִקְרְאוּ לְחֶרְמוֹן שִׂרְיֹן וְהָאֱמֹרִי יִקְרְאוּ-לוֹ שְׂנִיר :
י כֹּל עָרֵי הַמִּישֹׁר וְכָל-הַגִּלְעָד וְכָל-הַבָּשָׁן עַד-סַלְכָה וְאֶדְרֶעִי עָרֵי מַמְלֶכֶת עוֹג בַּבָּשָׁן :
יא כִּי רַק-עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים הִנֵּה עַרְשׂוֹ עֶרֶשׂ בַּרְזֶל
הֲלֹה הִוא בְּרַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן תֵּשַׁע אַמּוֹת אָרְכָּהּ וְאַרְבַּע אַמּוֹת רָחְבָּהּ בְּאַמַּת-אִישׁ :
יב וְאֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת יָרַשְׁנוּ בָּעֵת הַהִוא
מֵעֲרֹעֵר אֲשֶׁר-עַל-נַחַל אַרְנֹן וַחֲצִי הַר-הַגִּלְעָד וְעָרָיו נָתַתִּי לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי :
יג וְיֶתֶר הַגִּלְעָד וְכָל-הַבָּשָׁן מַמְלֶכֶת עוֹג נָתַתִּי לַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשֶּׁה
כֹּל חֶבֶל הָאַרְגֹּב לְכָל-הַבָּשָׁן הַהוּא יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים :
יד יָאִיר בֶּן-מְנַשֶּׁה לָקַח אֶת-כָּל-חֶבֶל אַרְגֹּב עַד-גְּבוּל הַגְּשׁוּרִי וְהַמַּעֲכָתִי
וַיִּקְרָא אֹתָם עַל-שְׁמוֹ אֶת-הַבָּשָׁן חַוֹּת יָאִיר עַד הַיּוֹם הַזֶּה :
טו וּלְמָכִיר נָתַתִּי אֶת-הַגִּלְעָד :
טז וְלָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי נָתַתִּי מִן-הַגִּלְעָד וְעַד-נַחַל אַרְנֹן תּוֹךְ הַנַּחַל וּגְבֻל
וְעַד יַבֹּק הַנַּחַל גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן :
יז וְהָעֲרָבָה וְהַיַּרְדֵּן וּגְבֻל מִכִּנֶּרֶת וְעַד יָם הָעֲרָבָה יָם הַמֶּלַח תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה מִזְרָחָה :

ונקח וכו'. הנה זה כבר נאמר למעלה.

ב. אומרו אשר בעבר הירדן, כי נודע הוא כי כל זה היה טרם עוברם את הירדן.

ג. אומרו צדונים יקראו כו', למה יודיענו זה.

ד. מה בצע לשוב לפרט תחום עוג לגבולתיו כאומרו **כל ערי המישור כו' עד סלכה כו'** ממלכת עוג, יהיה די מה שאמר למעלה בפרט, **ששים עיר כל חבל ארגוב כו'.** ובכלל, עם ממלכת סיחון, כאומרו **ונקח כו' מיד שני מלכי האמורי מנחל ארנון עד הר חרמון.**

ה. למה נאמר פרט ממלכת עוג בפני עצמו באומרו **כל ערי המישור כו' ממלכת עוג,** ופרט ממלכת סיחון.

ו. אומרו כי רק עוג נשאר מיתר הרפאים, מה יתן ומה יוסיף לנו הודעה זו.

ז. גדולה מזו, כי מה צורך להודיע כי **ערשו ערש ברזל ושהיא ברבת בני עמון** ושיעורה **תשע אמות ארכה כו'.**

ח. היתכן שלא היה ארכו יותר מאמה אחת על שנים ברחבו.

ט. כי הלא אמרו רבותינו ז"ל (ברכות נד ב), כי משה היה גבהו עשר אמות ויקח רומח בידו ארכו עשר אמות וקפץ עשר אמות, הרי שלשים אמה, ולא הגיעה מידתו אלא לקשר שעל כף רגלו. באופן כי לערך זה היה יותר ממאתים ארכו, ולפי הערך הנזכר היה רחבו קרוב למאה אמה.

י. אומרו באמת איש, מי זה האיש, אם הוא כל איש דעלמא אינו כל כך גוזמא, ומה גם זה שיצדק עם הפלגת רבותינו ז"ל. ואם הוא כדעת המתרגם באמת עוג עצמו, אין זה השיעור על דרך אנשים בערך אמתם כלל.

יא. באומרו כי רק עוג נשאר כו', מה בא למעט, שנראה כאומר כי רק זה היה שנשאר ולא אחר, ומי זה זולתו שבא למעט אותו.

יב. למה חוזר וכולל הכל באומרו **ואת הארץ הזאת ירשנו בעת ההיא מערוער כו'.**

יג. למה יודיענו פה איך חילק הגבולים לשני השבטים וחצי.

יד. מה שחזר ואמר ההוא יקרא ארץ רפאים, שיראה לבלי צורך.

אמנם הנה בכלל התוכחות להזהירם לעבוד את ה' לעשות רצונו, הוא גם כן להודיעם חסדו יתברך, שמרבה להיטיב יותר מאשר נדר לאבותיהם, לבל יהיו כפויי טובה. כי זה כל חסדו יתברך וכל חפצו על כל אשר מרבה להיטיב, שנודה לה' חסדו, שעל ידי כן נזהר בעבודתו למען חיינו, כי אינו צריך אלינו, כי אם צדקנו מה ניתן לו. והענין, כי הנה בכלל השבעה עממין שנדר לאברהם הוא יתברך לתת לנו, הוא ארץ רפאים, כי הקני והקנזי והקדמוני נשארו לעתיד לבוא. אך מהשבעה הנשארות לנו, בכללם היא רפאים.

ח וְנִקַּח בָּעֵת הַהִוא אֶת-הָאָרֶץ מִיַּד שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִנַּחַל אַרְנֹן עַד-הַר חֶרְמוֹן :

ונבוא אל הענין, אמר משה הביטו וראו את אשר הגדיל לעשות הוא יתברך עמכם. כי הנה **ונקח את הארץ מיד שני מלכי האמורי,** ולא מהאמורי אשר מהירדן לפנים, אלא **אשר בעבר הירדן,** שהוא חוץ מגבול הארץ אשר נדר הוא יתברך לתת לישראל. ולא שיעור מועט, כי אם **מנחל ארנון עד הר חרמון,** עם היות חרמון חזק. כי -

ט צִידֹנִים יִקְרְאוּ לְחֶרְמוֹן שִׂרְיֹן וְהָאֱמֹרִי יִקְרְאוּ-לוֹ שְׂנִיר :

צידונים יקראו לחרמון שריון, שהיה קשה ליכבש ככבוש את איש לבוש שריון. **והאמורי יקראו לו שניר,** שהוא כמו שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** ג ד) על פסוק מראש שניר (שיר השירים ד יט, ועיין ירושלמי שביעית פ"ו ה"א), שהוא שונא את הניר, על דרך זה יקראו לו שניר, שתמיד הוא כקרקע שלא משלו בו לחרוש אותו לעשותו ניר. כלומר, שאין מי שיכול לכבוש אותו.

י כֹּל עָרֵי הַמִּישֹׁר וְכָל-הַגִּלְעָד וְכָל-הַבָּשָׁן עַד-סַלְכָה וְאֶדְרֶעִי עָרֵי מַמְלֶכֶת עוֹג בַּבָּשָׁן :

ושמא תאמר, הלא אחד משבעה עממין אשר נדר הוא יתברך לאברהם, זולת הקני וקניזי וקדמוני, אחד מהשבעה הנותרות היא רפאים, והארץ הזאת ארץ רפאים תחשב, כי סיחון ועוג נשארו מיתר הרפאים, באופן כי גם גבולם מירושתנו היא. לא כן הוא, כי הן אמת כי **כל**

ערי המישור וכל הגלעד כו' הם **ערי ממלכת עוג בבשן,** ומזה יש לכם טענה זו. אך לא בחלק סיחון,

יא כִּי רַק-עוֹג מֶלֶךְ הַבָּשָׁן נִשְׁאַר מִיֶּתֶר הָרְפָאִים הִנֵּה עַרְשׂוֹ עֶרֶשׂ בַּרְזֶל הֲלֹה הִוא בְּרַבַּת בְּנֵי עַמּוֹן תֵּשַׁע אַמּוֹת אָרְכָּהּ וְאַרְבַּע אַמּוֹת רָחְבָּהּ בְּאַמַּת-אִישׁ :

כי הנה **רק עוג מלך הבשן** הוא ה**נשאר מיתר הרפאים,** אך לא סיחון. באופן שלפחות כל חלק סיחון היה תוספת יתירה לכם מאתו יתברך, עודף על נדרו.

ותדעו כי זה לבדו **נשאר מיתר הרפאים,** כי **הנה ערשו** כשהיה מוטל בעריסה עודנו ילד, היה **ערש ברזל.** כי היה מהרפאים שיחשבו אף הם כענקים, והיה צריך ערש חזק לסובלו. מה שאין כן סיחון כי לא מהרפאים היה.

ועוד ראיה שנית, כי **הלא היא ברבת בני עמון,** ואיך נשארה שם. אלא להיותו מהרפאים שהיו תושבי הארץ מימי קדם. והוא מאמר הכתוב למעלה על ארץ בני עמון, ארץ רפאים תחשב אף היא רפאים ישבו בה לפנים. באופן, כי בזמן ההוא נולד שם עוג מהרפאים שישבו בה לפנים.

ולהביא ראיה איך מילדותו שהיה מוטל בעריסה היה כענק וצריך ערש ברזל, ולא נאמר אולי לא היה זה לו כי אם בגדלותו בהיותו זקן וכבד. לזה אמר, **תשע אמות ארכה וארבע אמות רחבה.** וזה לא יתכן באדם אחר שהגדיל, שלא יהיה ארכו יותר על שנים ברחבו יותר מאמה אחת. אלא ודאי שהוא בזמן שנולד, כי אז כל אדם נולד קצר בערך הזה, אמה יתירה ארכו על כפל רחבו או פחות מאמה. וזהו באמת איש, שהוא באמת כל איש דעלמא. ולכן אי אפשר שיהיה זה על ערשו שאחר גדולתו, כי הרפאים יחשבו כענקים, ולא שיעור זה בלבד יהיה ארכו.

יב וְאֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת יָרַשְׁנוּ בָּעֵת הַהִוא מֵעֲרֹעֵר אֲשֶׁר-עַל-נַחַל אַרְנֹן וַחֲצִי הַר-הַגִּלְעָד וְעָרָיו נָתַתִּי לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי :

באופן, שעם היות שארץ עוג מתייחסת לרפאים, עם כל זה **ואת הארץ** כולה **ירשנו,** שהוא כל מלכויות שני המלכים. ולא היה ממלכת סיחון שהיא התוספת דבר מועט, כי הלא **מערוער אשר על נחל ארנון,** שהוא תחילת מלכות סיחון, **עד חצי הר הגלעד,** שהוא מסיחון, שאינה ארץ רפאים, הספיק לשני שבטים שלמים כי אותם **נתתי לראובני ולגדי.**

יג וְיֶתֶר הַגִּלְעָד וְכָל-הַבָּשָׁן מַמְלֶכֶת עוֹג נָתַתִּי לַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשֶּׁה כֹּל חֶבֶל הָאַרְגֹּב לְכָל-הַבָּשָׁן הַהוּא יִקָּרֵא אֶרֶץ רְפָאִים :

אך **ויתר הגלעד וכל הבשן שהוא ממלכת עוג,** לא הספיק כי אם **לחצי שבט המנשה**, עם היות כי **כל חבל הארגוב לכל הבשן ההוא** בלבד **יקרא ארץ רפאים.** אך לא כל אשר נתתי לשני השבטים גדולים ושלמים, כי הנה התוספת גדלה על אשר היה ארץ רפאים.

יד יָאִיר בֶּן-מְנַשֶּׁה לָקַח אֶת-כָּל-חֶבֶל אַרְגֹּב עַד-גְּבוּל הַגְּשׁוּרִי וְהַמַּעֲכָתִי וַיִּקְרָא אֹתָם עַל-שְׁמוֹ אֶת-הַבָּשָׁן חַוֹּת יָאִיר עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

ולפרש יותר הענין אמר, הנה כל כך היה מועט חלק עוג על של סיחון, כי הלא **יאיר בן מנשה** לבדו **לקח את כל חבל ארגוב כו'** שהוא חלק עוג.

טו וּלְמָכִיר נָתַתִּי אֶת-הַגִּלְעָד :

ולמכיר את הגלעד.

טז וְלָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי נָתַתִּי מִן-הַגִּלְעָד וְעַד-נַחַל אַרְנֹן תּוֹךְ הַנַּחַל וּגְבֻל וְעַד יַבֹּק הַנַּחַל גְּבוּל בְּנֵי עַמּוֹן :

אך **לראובני ולגדי** שלקחו חלק סיחון היה שיעור רב מאוד, שהוא **מן הגלעד ועד נחל ארנון כו' ועד יבק כו'**

יז וְהָעֲרָבָה וְהַיַּרְדֵּן וּגְבֻל מִכִּנֶּרֶת וְעַד יָם הָעֲרָבָה יָם הַמֶּלַח תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה מִזְרָחָה :

והערבה והירדן כו' ועד ים הערבה כו'. הנה כי גדול היה אשר לא יקרא ארץ רפאים, שהוא תוספת מהנקרא ארץ רפאים, כי תוספתו יתברך יתירה על העיקר. כלומר, ועליכם לשבח לאדון הכל, ולהחזיק לו טובה על כל הטובה לעבדו בלבב שלם, לרשת ארץ עולם ועד.

יח וָאֶצַו אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חֲלוּצִים תַּעַבְרוּ לִפְנֵי אֲחֵיכֶם בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל כָּל-בְּנֵי-חָיִל :

יט רַק נְשֵׁיכֶם וְטַפְּכֶם וּמִקְנֵכֶם יָדַעְתִּי כִּי-מִקְנֶה רַב לָכֶם יֵשְׁבוּ בְּעָרֵיכֶם אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם :

כ עַד אֲשֶׁר-יָנִיחַ ה' לַאֲחֵיכֶם כָּכֶם וְיָרְשׁוּ גַם-הֵם אֶת-הָאָרֶץ

אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָהֶם בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְשַׁבְתֶּם אִישׁ לִירֻשָּׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם:

כא וְאֶת-יְהוֹשׁוּעַ צִוִּיתִי בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הָרֹאֹת אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֵיכֶם לִשְׁנֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה כֵּן-יַעֲשֶׂה ה' לְכָל-הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר שָׁמָּה :

כב לֹא תִּירָאוּם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם :

ראוי לשים לב:

א. אל אומרו בעת ההיא, מה צורך להודיע שאמר זה **בעת ההיא** ולא אחרי כן.

ב. אומרו לאמר, שאינו לאמר לזולת.

ג. כי הלא כל מאמריו עם כללות ישראל המה, ואיך יאמר **נתן לכם את הארץ הזאת לרשתה** כי **חלוצים תעברו,** שלא יצדק זה רק לראובני ולגדי ולחצי שבט מנשה, ואם כן מהראוי יאמר ואצוה אותם כו' ויחזור אל שני השבטים ולחצי הנזכר בסמוך, שנתן להם ארץ סיחון ועוג.

ד. למה יגיד להם עתה כל זה, ומה גם כי גם המה ידעו וראו כל הסיפור הזה, שאמר משה לשני השבטים וחצי מהם.

ה. אומרו ואת יהושע צויתי כו', למה יודיע מה שציוה ליהושע.

ו. אומרו בעת ההיא, מה יתן ומה יוסיף אם היה בעת ההיא או אחרי כן.

ז. אומרו לאמר, כי אינו לאמר לזולת.

ח. למה אמר ליהושע **עיניך הרואות כו' כן יעשה ה' לכל הממלכות,** ולא אמר זה דרך כלל לכל ישראל.

ט. אומרו לא תיראום כו' כמדבר עם רבים, ולא ידבר כי אם עם יהושע בלבד.

יח וְאֶצַּו אֶתְכֶם בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר ה' אֱלֹהֵיכֶם נָתַן לָכֶם אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ חֲלוּצִים תַּעַבְרוּ לִפְנֵי אֲחֵיכֶם בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל כָּל-בְּנֵי-חָיִל :

אמנם יאמר, הנה בשפתי ספרתי את כל אשר היטיב ה' עמכם, והוא לחזק לבבכם כי כן יעשה יתברך לכל ממלכות ארץ ישראל. והנה היה מקום לאמר, אם כן איפה, למה זה ציווית על בני גד ובני ראובן ומנשה יעברו חלוצים לפנינו, אם ה' יעשה המלחמה כאשר עשה לסיחון ולעוג. וגם את יהושע ציווית וחזקת אותו למלחמה, שנראה כי יש פחד ואימה מהם, יותר משני המלכים האלה. לזה אמר, **ואצו אתכם** דבר אחד כדי לאמר דבר אחר. והוא, כי אין צו אלא זירוז כמאמר רבי שמעון (**תו"כ** פרשה א), כענין צו את יהושע וחזקהו כו' (לקמן פסוק כח). ופירש ואמר, מה שציוויתי וזירזתי אתכם, הוא אמרי, **ה' אלוהיכם נתן לכם את הארץ הזאת.** כלומר, ולא ידיכם הושיעו אתכם, כי לא בקשתכם ובחרבכם כבשתם אותה, כי אם **ה' נתן כו'.** והייתה זו הקדמה כדי לאמר אחר כך **חלוצים תעברו כו',** כי על יד ההקדמה ההיא לא יעלה על רוחכם כי חלוצי צבא עושים המלחמה, כי אם לה' התשועה.

כ עַד אֲשֶׁר-יָנִיחַ ה' לַאֲחֵיכֶם כָּכֶם וְיָרְשׁוּ גַם-הֵם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָהֶם בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן וְשַׁבְתֶּם אִישׁ לִירֻשָּׁתוֹ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם:

וגם דקדקתי באומרי **תעברו לפני בני ישראל.** כי אין הכוונה להלחם, רק לעבור העברה בעלמא לפני בני ישראל. כי אין הכוונה רק **עד יניח ה' לאחיכם כו',** שלא יתחמץ לבכם שאתם במשכנות מבטחים והם עדיין מטולטלים, עד סוף כיבוש וחילוק.

כא וְאֶת-יְהוֹשׁוּעַ צִוִּיתִי בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר עֵינֶיךָ הָרֹאֹת אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' אֱלֹהֵיכֶם לִשְׁנֵי הַמְּלָכִים הָאֵלֶּה כֵּן-יַעֲשֶׂה ה' לְכָל-הַמַּמְלָכוֹת אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר שָׁמָּה :

וכן על ענין יהושע, מה ש**את יהושע צויתי בעת ההיא,** לא לחזק אותו להלחם, אלא אדרבה לחזק לבו לומר שלא ירך לבבו, שלא יצטרך להלחם. וזהו **ואת יהושע צויתי,** הנה הציווי היה **לאמר** לו, **עיניך הרואות כו' כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה עובר שמה.**

כב לֹא תִּירָאוּם כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא הַנִּלְחָם לָכֶם :

ואמר אחר אומרו יתברך מה שציוה ליהושע, מסיים ואומר לישראל **לא תיראום** גם אתם כאשר צויתי ליהושע, **כי ה' אלוהיכם הוא הנלחם לכם.**

פרשת ואתחנן

המשך פרק ג

כג וָאֶתְחַנַּן אֶל-ה' בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר :

כד אֲדֹנָי ה' אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת-עַבְדְּךָ אֶת-גָּדְלְךָ וְאֶת-יָדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי-אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה כְמַעֲשֶׂיךָ וְכִגְבוּרֹתֶךָ :

כה אֶעְבְּרָה-נָּא וְאֶרְאֶה אֶת-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנֹן :

כו וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלָי וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי רַב-לְךָ אַל-תּוֹסֶף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בַּדָּבָר הַזֶּה :

כז עֲלֵה רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְשָׂא עֵינֶיךָ יָמָּה וְצָפֹנָה וְתֵימָנָה וּמִזְרָחָה וּרְאֵה בְעֵינֶיךָ כִּי-לֹא תַעֲבֹר אֶת-הַיַּרְדֵּן הַזֶּה :

כח וְצַו אֶת-יְהוֹשֻׁעַ וְחַזְּקֵהוּ וְאַמְּצֵהוּ כִּי-הוּא יַעֲבֹר לִפְנֵי הָעָם הַזֶּה וְהוּא יַנְחִיל אוֹתָם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּרְאֶה :

כט וַנֵּשֶׁב בַּגָּיְא מוּל בֵּית פְּעוֹר :

פרק ד

א וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע אֶל-הַחֻקִּים וְאֶל-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם :

ב לֹא תֹסִפוּ עַל-הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ

לִשְׁמֹר אֶת-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם :

ג עֵינֵיכֶם הָרֹאוֹת אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' בְּבַעַל פְּעוֹר

כִּי כָל-הָאִישׁ אֲשֶׁר הָלַךְ אַחֲרֵי בַעַל-פְּעוֹר הִשְׁמִידוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִקִּרְבֶּךָ :

שאלות לפרק ג

לבוא אל ענין הפרשה ראוי לשית לב:

א. איזה קשר יש לזה עם הקודם.

ב. אומרו בעת ההיא, מה יתן ומה יוסיף אם היה **בעת ההיא** או בזולתה.

ג. אומרו לאמר, כי אינו לאמר לזולת, עד שהוצרכו רבותינו ז"ל (**ספרי** כו, הובא ב**רש"י**) לפרש שלא יזוז משם עד ישיב לו הוא יתברך, וחוזר אומרו **לאמר** אליו יתברך שישיב ויאמר לו.

ד. אומרו שני שמות אלו יחד, והאחד שם **אדנות** והשני **הוי"ה** בנקודת אלוהים.

ה. אומרו אתה החלות כו', וכי האם מה שראה כל האותות והמופתים אשר עשה ה' במצרים ועל הים ובמדבר יאמר שהכל הייתה התחלה בלבד, ומהראוי היה יאמר אתה הראת את עבדך את גדלך כו'.

ו. כי איך יאמר להראות את עבדך, והלא גם לכל ישראל הראה הוא יתברך את כל זאת.

ז. אומרו אשר מי אל בשמים, שיורה כי יש אל זולתו יתברך חלילה רק שאינו עושה כמעשיו וכגבורותיו.

ח. אומרו אעברה נא כו', מה ענין אומרו **נא,** שאם הוא לשון בקשה היה לו לומר נא אעברה כו'.

ט. אומרו ההר הטוב כו', על איזה הר ידבר, אם הוא על הר המוריה איך יאמר הזה כאילו הוא לפניו, ומהראוי יאמר ההוא.

י. אומרו והלבנון שהוא בית המקדש, ועדיין לא היה.

יא. אומרו ויתעבר ה' בי למענכם, איך יאמר שהוא למענם והתורה מכרזת ואומרת (במדבר כ יב) יען אשר לא האמנתם בי כו' לכן לא תביאו כו'.

יב. מה הנה שלש פעמים שנאמרה מלת **אלי** בפסוק זה והיה די באחד.

יג. אומרו רב לך, מה נתן לו ומה הוסיף לו שאמר רב לך.

וגם אומרו אל תוסף הוא מיותר.

יד. אומרו עלה ראש הפסגה כו', אם להיותו גבוה בראש הפסגה תשלוט עינו בכל ארץ ישראל ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה אינו בטבע, כי הלא אם יעלה איש על הר גבוה ותלול לא תראינה עיניו אפילו מהלך יום אחד, ומה גם כי יש בינתיים הרים גבוהים יותר מהפסגה שיפסוק ראייתו. ואם היא השגת ראיה רוחנית במראות אלוהים, מה צורך אל הפסגה.

טו. איך בנשיאת עיניו יראה ארבע גבולי ארץ ישראל כאחד, והוא שיעור ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, **ואיך יאמר ימה וצפונה כו'.**

טז. מה הוא הסדר הזה **ימה וצפונה כו',** כי אחר אומרו צפונה היה ראוי יאמר מזרחה הסמוך לצפון, ואחר כך תימנה.

יז. כי הוא היה למזרחה של ארץ ישראל בעבר הירדן שהוא גבול מזרחי, ואם כן היותר קרוב לראות הוא מזרחה, ואיך הזכירה באחרונה.

יח. אומרו וראה בעיניך, כי מי לא ידע כי רק בעיניו יביט ויראה.

יט. אומרו כי לא תעבור כו', כי הנה מלת **כי** בלתי צודקת, והראוי יאמר אך לא תעבור כו', **ומה גם** שהוא מיותר, שמבלי יאמר כי לא תעבור כו' מובן, שבכלל האמור הוא.

כ. אומרו וצו את יהושע כו', כי הרי ציוהו מתחילה, כאמור בסוף הפרשה הקודמת (פסוק כא) ואת יהושע צויתי כו'.

כא. אומרו את הארץ אשר תראה, כי אומרו **אשר תראה** הוא מיותר.

כב. אומרו ונשב בגיא כו', איך יתקשר עם הקודם.

שאלות לפרק ד

כג. אומרו ועתה ישראל שמע כו', האם יש עת לשמוע ועת שלא לשמוע שיאמר ועתה ישראל שמע כו'.

כד. אומרו שמע לשון יחיד ויתר הפסוק לשון רבים.

כה. אומרו לא תוסיפו כו' לשמור את מצות ה' כו', מי לא ידע כי כל הציווי הזה הוא כדי לשמוע ולשמור את מצוותיו יתברך.

כו. מה שסמך **ואמר עיניכם הרואות כו'** יראה בלתי מקושר אל הקודם, ויותר היה צודק למעלה אחר אומרו **ונשב בגיא מול בית פעור.**

מה גם כי לשון **עיניכם הרואות** יראה כמביא ראיה אל האמור ואיננה.

המשך פרק ג

כג וְאֶתְחַנַּן אֶל-ה' בָּעֵת הַהִוא לֵאמֹר :

והנה הדרך האחד אשר יפול לב אדם עליו על דבר הסמיכות. הלא הוא, כי אחרי אומרו **ואת יהושע צויתי בעת ההיא** היה פתחון פה להתלונן על משה לאמר, הלא כאב לבנים היית לנו תמיד כנשר יעיר קנו על גוזליו ירחף, ומה זאת עשית לנו כי נטשתנו. כי הלא היה בעת רצון אשר נתן ה' בידך את שני מלכי האמורי והתחלת להוריש ארצם לנחלה, אז תחת חלות פני אל ויחננו תחילה תבוא עמנו אל הארץ, כי זכותך הייתה עומדת לנו כי אתה תעבור ואתה תנחילנו אותה, כי לא ימנענה ה' ממך אחר החילו תת לפניך ארצות גויים ולחלקם נחלה לישראל עמו, ואדרבה **את יהושע צוית בעת ההיא** תחתיך ואתה עזבתנו. לזה אמר, אל יעלה על רוחכם כדבר הזה, כי דעו איפה כי הנה **ואתחנן אל ה' בעת ההיא** שכבשתי סיחון ועוג, שבעת ההיא הייתה עת ראויה **לאמר** התפילה הזאת כי הייתה עת רצון, וזה אמר **בעת ההיא לאמר.**

או יאמר, כל כך היה רחוק הוא יתברך משמוע תפילתי זאת, כי הנה **ואתחנן אל ה' בעת ההיא** כדי שירשני לאמר לפניו דברי תפילתי זאת, ועם כל זה ולא שמע אלי באחרונה.

כד אֲדֹנָי ה' אַתָּה הַחִלּוֹתָ לְהַרְאוֹת אֶת-עַבְדְּךָ אֶת-גָּדְלְךָ וְאֶת-יָדְךָ הַחֲזָקָה אֲשֶׁר מִי-אֵל בַּשָּׁמַיִם וּבָאָרֶץ אֲשֶׁר-יַעֲשֶׂה כְמַעֲשֶׂיךָ וְכִגְבוּרֹתֶךָ :

ואתפללה ואומרה **ה' אלוהים אתה כו',** לומר, הלא יקרני כמקבל מרבו מנה חסר דינר, שאמור יאמר העבד לאדוניו למה זה עינך תרע מהשלים כל המנה, אחר אשר **החלות** ונשאר מעט מהרבה, ויקרא עליך שם נותן מנה, מה שאין כן בהעדר האחד, כי נמצאת מתחיל ולא גומר. כן הדבר הזה.

או מעין זה, הלא תדמה אל מקבל הכנות הראויות לקבלת מתנה, ולא יקבל את המתנה עצמה. והוא, כי הנה כל ניסי מצרים ועלות ישראל מתוכם, וגם הנעשה ממצרים ועד הנה, הוא התחלה והכנה אל נתינת הארץ, כי הוא תחילת המחשבה וסוף המעשה. כי על כן, מאז דבר ה' אל משה אמר **וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו אל ארץ כו'** (שמות ג ח). ובפרשת וארא כתיב (שם ו ו) **לכן אמור לבני ישראל אני ה' והוצאתי כו' והבאתי אתכם אל הארץ כו'.** וכן מתן התורה שאחרי כן, גם כן היא הייתה לשיקיימוה בארץ, כי שם עיקר קיומה כנודע. ומלחמות סיחון ועוג היא הכנה כבישת בית שער ליכנס לטרקלין. נמצא הכל כהתחלה אל נתינת הארץ. נמצא בהעדרו מליכנס, כמתחיל לקבל מתנה ואינו גומר תכליתה, כאילו כל הקודם בלתי שלם רק כמקבל הכנות המתנה ולא עיקרה.

וזה אמר **אתה החלות כו',** כי כל הראותך **את גדלך** להטיב את ישראל. **ואת ידך החזקה במצרים**. ואשר הראיתני אשר **מי אל בשמים ובארץ** שהוא **במתן תורה**, והוא באשר נשים לב אל אומרו **אשר יעשה,** כי מלת אשר היא מיותרת. אך הם שני דברים:
אחד, אשר מי אל בשמים ובארץ, והוא, כי **במתן תורה** ראה משה עין בעין היותו יתברך במצב אחד בשמים ובארץ. והוא מה שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז רפד) מהכרח הכתובים, על ומשה עלה כו' (שם ט ג), מלמד שהרכין הקדוש ברוך הוא השמים ושמי השמים העליונים על הר סיני ממש, נמצא היה יתברך כאחד בשמים ובארץ. ועל היום ההוא אמר **אשר מי אל בשמים ובארץ** כאחד, כלומר כמוך.

ועוד, אשר יעשה כמעשיך **בבאר ומן ושלו ועננו כבוד, וכגבורותיך במלחמת האמורי וסיחון ועוג.** וזה יורה אומרו **אשר יעשה,** כי מלת אשר מיותרת אך הם שני עניינים כמדובר. והנה כל זה היא התחלה ש**החלות כו' להראות**, שחוזר אל כל הפסוק. ותכלית כל זה הוא העברה אל הארץ, ואם כן אחר עשותך כל ההכנות והתחלות למה יבצר התכלית, כי לא שלם כל אשר הראיתני בהעדר תכלית. ועל כן **אעברה נא כו'** ולא תהיינה הכנות בלי תכלית.

או יאמר, שקרה למשה אתו יתברך כאשר יקרה למראה עבדו זקן ביתו כל בית נכאתה ומחמדיו הטובים, מבלי יבקש העבד מאתו, רק מעצמו יראהו. ואחר כך יחנן קולו בכמה תחנות, יראהו המלך כיס מלא דינרין, אשר לא יערכו למאומה בערך אשר הראה לו המלך מעצמו, ולא יתרצה אליו. כן הדבר הזה, והוא, במה שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז תתיד) **אתה החלות** [**להראות את עבדך** נסים וגבורות, שנאמר ויאמר משה] אסורה נא ואראה את המראה כו'. ויהיה הענין, **אתה החלות** להראות אותי **את גדלך,** הוא כביכול את כבודך, אלא שלא רצה משה, דכתיב ויסתר משה פניו מהביט אל האלוהים. ואמר לו אחר כך, כששאל הראני נא את כבודך, כשרציתי לא רצית כו'. ואמר עתה, **אתה החלות,** כלומר, שהיה אומר לישראל ראו עתה כי **ואתחנן אל ה'** כמה מיני תחנות, ומה גם לרבותינו ז"ל (**דברים רבה** יא ו) שאמרו שהתחנן כמנין **ואתחנן,** והיו לומר אחר כך **אתה החלות כו',** כלומר, בלי תחנונים החלות מעצמך **להראות את עבדך את גדלך** וגם **את ידך החזקה,** הם נסים ונפלאות מידך.

ועם שגם ישראל ראו היד החזקה, לא היה בגדר שראיתי בעיני, **אשר מי אל בשמים ובארץ** כו'. כי גם שישראל רואים בעיניהם כי אין בארץ יעשה כמעשיו, ויש אתם אמונה שלימה שגם בשמים אין עושה כמעשיו, וראו מופתים גדולים כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כט ט) שאמר הקדוש ברוך הוא אנכי ה', ואילו היה חלילה רשות אחר היה עונה. וגם השתיק הוא יתברך את כל העולם ועשה שלא יהיה לקולו בת קול היא ההברה, לבל יטעו באחר וידעו כי אין זולתו, באופן שכל הנסים הם מידו יתברך, ודאי גם שלא עלו השמימה לראות ממש כי אין שם זולתו. אך עלתה מעלת משה על כל זה, שעיניו ראו ממש ולא זר, כי הוא עלה למרום והראהו הוא יתברך הכל, כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** רמז תשלט) על בכל ביתי נאמן הוא (במדבר יב ז), כי כל מה שלמעלה הראהו ולא נעלם דבר אשר לא הראה לו, באופן הוא ראה בעיניו כי אין בשמים וגם בארץ אשר יעשה כו'. ואם כן בערך כל זה, אין הראותך לי עתה את הארץ כי אם דבר קל וקטן מאד, וזה אומרו אעברה נא ואראה את הארץ.

כה אֶעְבְּרָה-נָּא וְאֶרְאֶה אֶת-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן הָהָר הַטּוֹב הַזֶּה וְהַלְּבָנֹן :

ואם באנו לדקדק לשון **נא,** יאמר, אף גם לא אשאל יהיה בחברת ישראל, רק אעברה עתה ואשובה לי ואחרי כן ילכו בני ישראל. כי לא בקשתי רק בעד **ההר הטוב הזה והלבנון** כאשר הוא. כלומר, כי גם שידעתי שלא אראה בית המקדש בנוי בימי, גם כי אכנס עתה לא תבצר קדושה מההר עצמו, והוא **ההר הטוב הזה,** הוא הר האמורי. וממנו אתפשט עד **הלבנון,** הוא מקום מקדשנו. הנה כי יגעתי באנחתי מאז לבוא אתכם, ולא שווה לי.

כו וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלָי וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי רַב-לָךְ אַל-תּוֹסֶף דַּבֵּר אֵלַי עוֹד בַּדָּבָר הַזֶּה :

ואל נא תאמרו כי מה שלא נעניתי היה על שתליתי הנאת השאלה על עצמי, אך לו שאלתי להנאתכם להנהיגכם הייתי נענה. לא כן הוא, כי הלא אדרבה מה שהתעבר עלי היה למענכם, ואיך הייתי מועיל יותר אילו בקשתי לסבתכם, וזהו אומרו **ויתעבר כו'.** ובזה **לא שמע אלי.** כלומר, בעד הנוגע אלי לא שמע למענכם. תראו נא ודעו כי כן הוא, שעל הנוגע אלי פייסני ואמר **רב לך,** כלומר, זכות **רב לך** גם כי תיאסף בחוץ לארץ, כי רב מאד זכותך. וזה אמר אלי פעם שנית, לומר, **ה' אמר אלי** שהוא על הנוגע אלי **רב לך,** ואילו הייתי חייב בדיני בעצם מצד עצמי, לא היה מפייסני. אך אין זה כי אם ש**התעבר ה' בי למענכם.**

ולא עוד אלא שהוסיף ואמר **אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה.** והוא, כאשר נשית לב אל אומרו **דבר אלי,** כי אומרו אלי יראה מיותר. אך הוא כי אין ספק כי תועלת בנו בכורו ישראל הוא כבודו יתברך, ואמר הקדוש ברוך הוא למשה, על הנוגע אליך **רב לך,** וזהו אומרו **אלי רב לך.** ועל הנוגע אל כבודי, שהוא להדריך את ישראל לעבודתי, ובפרט שתהיה הארץ נוחה ליכבש בזכותך לפניהם שהוא בדבר נוגע **אלי**, **אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה.**

כז עֲלֵה רֹאשׁ הַפִּסְגָּה וְשָׂא עֵינֶיךָ יָמָּה וְצָפֹנָה וְתֵימָנָה וּמִזְרָחָה וּרְאֵה בְעֵינֶיךָ כִּי-לֹא תַעֲבֹר אֶת-הַיַּרְדֵּן הַזֶּה :

והראיה כי **רב לך** הלא הוא כי הנה **עלה ראש הפסגה** וראה נא זה בחוש, כי **שא עיניך ימה כו'** ויגלה הכל לפניך, ולא במראה וחזיון נבואי, רק **וראה בעיניך,** כלומר, בעיני בשר לך. כי זה יהיה הוראה לך גדולה כי **רב לך,** ואין חומרך צריך לקנות שלמות בהיכנסו שמה, כל שכן נפשך. כי הלא **וראה בעיניך כי לא תעבור,** כלומר, שלא יחסר מאיכות ראייתך עתה מאשר היית רואה בעברך לארכה ולרחבה, כי אם מציאות ההעברה לבדה, אך הראיה שווה תהיה בעצם. וזהו **כי לא תעבור כו',** שלא יחסר רק העדר העברה.

כח וְצַו אֶת-יְהוֹשֻׁעַ וְחַזְּקֵהוּ וְאַמְּצֵהוּ כִּי-הוּא יַעֲבֹר לִפְנֵי הָעָם הַזֶּה וְהוּא יַנְחִיל אוֹתָם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר תִּרְאֶה :

הנה כי אשר היה לכם מקום להתלונן עלי, מדוע את יהושע ציוויתי להביאכם אל הארץ, ולא שמתי פני בעת רצון ההיא לבקש מאתו יתברך, ינחני לבוא אתכם טרם אצווה את יהושע, אולי אוכל אועיל ואהיה מגן לכם. דעו לכם כי כן עשיתי כי **ואתחנן אל ה' כו'** ואתפללה בכל מאמצי כחי. ועל ידי שמתשובתו יתברך אלי, למאן לעשות שאלתי ובקשתי, נתגלגל שאמר אלי **וצו את יהושע וכו'.** באופן כי אשר אמרתי למעלה **ואת יהושע צויתי,** היה אחרי מאמרו יתברך אלי **צו את יהושע כו',** שהייתה תשובה על אשר התחננתי אעבר עמכם, אם כן בטלה תלונתכם. וביאור מאמרו יתברך באומרו **צו את יהושע כו',** הוא אמור, הלא יגעת ברוב תפילות לבוא אל ארץ ישראל, והנה אמרתי כי על הנוגע אליך **רב לך,** ואם דעתך כדי

שבזכותך יזכו כל ישראל לנחל את הארץ, העלה על דעתך כי אתה עתה מנחילנה משני צדדים:

אחד, כי אתה תצווה את יהושע ותחזקהו ותאמצהו מאצילות רוחך טובה, שעל ידי זה הוא יעבור והוא ינחיל כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** יהושע רמז ז) שבזכות עבור יהושע מנחיל, על כן לא כבשו העי בפעם הראשונה, על שלא הלך עימהם. נמצא כאילו אתה המנחיל, כי מידך היה לו הכח ההוא.

עוד שנית, כי ראייתך אשר תביט בארץ תקנה הכנה בה להיותה נוחה ליכבש לפניהם, על דרך מה שאמרו בהלוך אברהם בה (בבא בתרא ק א). וזהו **והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה** שהוא על ידי אשר תראה, ובזה אומרו **אשר תראה** אינו מיותר.

עוד יתכן מעין זה דרך שני בכתובים, גם פסוק **ונשב בגיא כו'** ופסוק שאחריו. והוא, כי למה שכל ישעו וכל חפץ משה פה בתוכחותיו וסיפורי הטבותיו יתברך אליהם למען הרחיקם מן החטא, בל יוסיף עוד הוא יתברך להניחם במדבר כאשר עד כה, ולקרבם לידי זכות, ומה גם אחרי מותו, כי יחדל מהם ראש המלמדם תורה ומצות ומדריכם בדרך ישרה, ומה גם אחרי עוון השטים כי רע ומר היה המעשה ההוא, עד גדר כי לולא עמד פינחס ויפלל ותיעצר המגפה היו עדי אובד חס ושלום. על כן לא יבצר מהם מזמה להרהר ולומר, מי יודע אם גם שהחיינו וקיימנו על דבר פינחס ושם נפשנו בחיים, אך אולי רפתה יד רחמנותו מאתנו בגלל הדבר ההוא ולא יהיה לנו לעזר ולהועיל, כאשר היה עמנו במלחמת סיחון ועוג אשר היה קודם עוון השטים. על כן יוסיפו להרהר ולומר, כי מי יתן והיה משה עימהם העומד בפרץ לפניו יתברך להיות להם מעיר לעזור.

לכך הקדים ואמר, ראו נא מה גדלה אהבתו יתברך אתכם לעשות למענכם יותר מאשר יעשה למעני, וכי גם אשר חטאתם בשטים, עוד ידו נטויה על אויביכם להלחם לכם ולהטיב אתכם, כאשר טרם עוון השטים. כי הביטו וראו את כל אשר עשה למעני במלחמות סיחון ועוג, באומרו (לעיל ג) כי בידך נתתי אותו כו', ועם כל זה, **ואתחנן אל ה'** כמה תחנות בעת ההיא, שהייתה עת רצון מוכנת, לאמר ואני תפילתי לה' עת רצון. ואתפללה ואומרה ה' אלוהים כו' כמפורש בקודם. ולא הקשיתי לשאול כי אם דבר קטון, והוא **לאמר** כי מה שנשבעת היה לכן לא תביאו, שלא נהיה אנחנו המביאים את העם ראשים עליהם. אך אינני שואל רק אעברה נא, כאחד העם ואראה כו', ועם כל זה ולא שווה לי.

ולא דחה תפילתי אם לא לאהבתכם, כי **ויתעבר ה' בי למענכם כו'.**

ויהיה ענין מאמרם ז"ל (**דברים רבה** ב ה) על השאר משה במדבר כדי להביא עמו לעתיד לבוא את דור המדבר לעולם הבא. משל לאדם שאבד פרוטה במקום חשך, ובקש נר לבקשה ולא היו נותנים לו. מה עשה, הטיל שם דינר זהב, ושאל נר לבקש דינר זהב, וייקר הדבר

בעיניהם והדליקו לו את הנר ויתנו בידו, ויבקש הדינר ותמצא גם הפרוטה אגבו. כך הטיל הקדוש ברוך הוא את משה במדבר, כי זכותו תאיר להביאו ואת כל דור המדבר אשר עמו. וזה יתכן יאמר, ראו נא כמה חביבים אתם, אפילו אחרי הרגיזכם לפניו יתברך, אם אליו תשובו. כי בהיות תפילתי אליו יתברך עת רצון, ולא שאלתי דבר קשה כי אם מה שלא ינגד את שבועתו יתברך, כי הוא אמר לא תביאו, ואני לא שאלתי רק **אעברה נא כו'** כאחד העם. ועם כל זה **ויתעבר ה' בי למענכם,** שהוא למען אהבתכם להביאם את דור המדבר עמי לעתיד, אם שלא על חנם נשארו המה פה. ולמען אהבתכם, **ולא שמע אלי** על הנוגע אלי. **ויאמר ה' אלי**, על הנוגע אליך אל תחוש אל אשר תזכה בבואך לארץ, כי **רב לך.**

ושמא תאמר אם כל כך תחבב את עמך כי זכותי תועיל לנותרים האלה ליירש את הארץ, **אעברה נא כו'** ואחרי כן אם טוב בעיניך, אשובה לי ואמות במדבר. לזה אמר **אל תוסף דבר אלי עוד בדבר הזה.** ופירש, אשר אמרתי **רב לך,** ראה כי כן, כי **עלה ראש הפסגה כו'** כמדובר בקודם. ואם הוא על הנוגע אל ישראל, שיהיה נח להיכבש הארץ בפניהם, הנה **וצו את יהושע כו'** כמדובר. נמצא כי גם עתה, זכותך היא העומדת להם.

כט וַנֵּשֶׁב בַּגָּיְא מוּל בֵּית פְּעוֹר :

ולכן אחרי הודיעו אתכם כי גם את דור המרגלים אשר קצף מאד עליהם, עם כל זה חשבו מחשבות לבל ידחו, **ויתעבר בי** להשאירני פה למענכם. לכן אף על פי ש**ונשב בגיא מול בית פעור,** אשר פה חטאתם בשטים, עם כל זה לא תתייאשו מן הרחמים כמאז.

פרק ד

א וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע אֶל-הַחֻקִּים וְאֶל-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם :

כי **ועתה ישראל,** כלומר, גם עתה, אחר עוון הגיא **שמע ישראל אל החוקים כו' למען תחיו.** וגם לא תצטרכו להלחם, כי אם **ובאתם וירישתם וכו'.**

או יאמר, שאמר משה, אחר שציווני השם יתברך שאצווה את יהושע שיעבור וינחל, ישבנו **בגיא מול בית פעור** שהוא מקום אסיפתי כנודע (לקמן לד ו), ושם נאמר לי (במדבר לא א) **נקום נקמת בני ישראל כו' אחר תאסף אל עמך**. על כן עתה שהוא סוף זמני, **שמע ישראל אל החוקים כו' אשר אנכי מלמד,** שאם לא עכשיו לא תלמדו עוד ממני. ואינו דומה הלומד מתלמיד של הקדוש ברוך הוא ללומד מתלמיד של בשר ודם.

[סדר תפילת משה]

עוד יתכן דרך נכונה ונמשכת גם עם פסוקים שאחר הנזכרים האלה. וטרם נבוא אל ביאור שיעור המשך הכתובים וקשריהם, נבאר ראשונה סדר תפילת משה רבנו ע"ה וכוונת פרטיה, ותשובתו יתברך אליו **באר היטב,** ואחר כן שיעור הענין. ויותרו בו כל הספקות אשר הערנו מראש ועד סוף. והנני בא. והוא, כי משה אדונינו ע"ה, המלמדנו דעת לעבוד את ה', שם לפנינו אורח מישור לפקוח עיניים עורות מראות, לפני מי הוא עומד בהתפללו, לפני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא. כי מי לה' ישכיל זאת כי יבין, כי הן לו היה לפני מלך בשר ודם אנוש כערכו, יראה ורעד יבוא בו ואימתו יבעתהו. ומה יעשה כי יקום ויתפלל לפני אלוהי האלוהים ואדוני האדונים, כי יוצר הכל הוא וכל העולמות כאין נגדו. ומה הוא היתוש הנתוש הלז אם מוח לו בקודקודו שלא יאחזנו פלצות, כי יכיר שפלותו וקוטן ערכו.

שנית זכור יזכור כמה לו עונות וחטאות, ואוי מי יחיה אם ה' יבוא במשפט עמו. ומה גם בשיתו שומו לבו ונפשו, כי משארות אשמותיו צרורות בשמלותיו על שכמו, ואיך ישא פניו לבקש תפילה מאלוהי עולם ה', יעשה חפצו תחת אשר הכעיסו, ויתן את שאלתו ובקשתו, ולא תכסנו כלימתו כדי רשעתו. ולא יאמר אל לבו, אילו קרבני לפני האלוהים ונבוא יחדיו למשפט, ואם ירשיעון אלוהים אותי או אזכה בשופטי לתת את שאלתי, ידעתי כי לא ינקוני, כי כמה לי עונות וחטאות. ומי שם פה לאדם בלייעל איש אוון לבקש מלפני מי אשר חטא לו, ולא תאלמנה שפתיו. גם אשר דעה קנה, גם כי צדיק תמים יהיה הלא לא יבצר ממנו השערת גדולתו יתברך להיות חל מלפניו, על בלתי עצר כח להתפלל באמת, באמור, הלא אימתו יתברך יבעתני. ומה גם כי אבחרה דברי עמו ראויים לערוך לפניו, ומה אני כי בער אנכי מאיש, אדעה מלין יעננו בהם שיהיו לרצון אמרי פי.

כי על כן סדרונו קדמונינו מסדרי תפילתנו, לומר ביום הזיכרון, אוחילה לאל כו' אשאלה ממנו מענה לשון כו'. וביום הסליחה האריכו הרחיבו לשון לבקש מלפניו יתברך יהיה עם פיפיות עמו בית ישראל, יורם מה שיאמרו ולא יכשלו בלשונם כו'. וגם על זה פקח עיניו עזרא הסופר ובית דינו, וישימו פתח דברינו בכל תפילה, פסוק אדני שפתי תפתח כו' (תהלים נא יז) להעיר לבב אנוש על ככה, שהחי יתן אל לבו לפני מי הוא עומד, כי צריך לבקש מאתו יתברך יודיענו מה נאמר לו. ובזה ישקיף וירא לשית לבו ונפשו אל הדברים אשר ידבר נאותים אל קונו, ולא יחטיא. והמה בחרו בפסוק הלזה, שהוא מכוון ומיוחד אל הענין שהוא שם אדנות, אשר הוא פתח שער התפלות, וממנו נבקש פתוח יפתח שערי שפתותינו, בדרך נכון לבוא תפילתנו בפתחי שערי תפילה לאל עליון גואלנו.

באופן, כי השם פניו לערוך תפילה לפני האלוהים, שלש אלה יעשו לו.

אחד, יהיה נבזה בעיניו נמאס כדל שואל, וכעני כי יעטוף לפני מלך גדול יעשה עמו צדקה. ככה יתן אל לבו, כי ריקה נפשו מכל זכות, ובלתי כדאי לקבל טוב מאתו יתברך, אם לא בתורת חן וחסד.

שנית, ישים נגד עיניו עונותיו, כי יחרד וילפת פן תנגדהו מידת הדין מלתת את שאלתו ובקשתו, על אשר חטא על הנפש, ואדרבה תהפך לו לאויב. על כן ישפוך נפשו לפני קונו, יפן ברחמיו אליו במידת רחמים כרוב רחמיו.

שלישית, גדולתו יתברך, כי מי בשחק מכל שרפי קדש, יערוך לאלוהים תפילה נאותה לפי גדולתו יתברך, ומה גם עתה איש האדמה. וכאשר נשאו ז"ל (עיין **שמות רבה** טו ז) קל וחומר, ומה מלאכי השרת שלא יאמרו לפניו יתברך בלתי אם שלש תיבות, קדוש קדוש קדוש, מרוב יראה ורעד וחלחלה תיתך אש זיעתם עד דנהר דינור נגיד ונפק מהם, בני אדם על אחת כמה וכמה.

והנה מעמד שלש אלה ספרה התורה אשר עשה משה בהתפללו, וסדרם הכתוב אחד לאחד. **על הראשונה אמר, ואתחנן** כי לא שמתי לבי היותי כדאי לקבל טוב על זכותי, כי על כן אמרתי אהיה נא מאותם שאמרת (שמות לג יט) וחנותי את אשר אחון, אף על פי שאינו ראוי. וכמאמרם ז"ל (**שמות רבה** מה ו), שאמר הוא יתברך כי יש לו אוצר, לתת ממנו למי שאין לו משלו זכות, ומשם **וחנותי את אשר אחון.** וזה מאמר משה **ואתחנן,** החשבתי את עצמי בגדר אשר הוא יתברך נותן מתנת חנם ואמר עליהם וחנתי כו'.

ועל השנית, אמר, אל ה', כי שמתי פני אל שם הרחמים יפן אל רחמיו, ולא אל מידת הדין על אשמתי. ועל כן בקשתי לי עת רצון. וזה אומרו **בעת ההיא,** כשכבשתי את סיחון ועוג.

ועל השלישית אמר, לאמר ה' אלוהים כו'. לומר, כי כדי לאמר אני תפילה הוצרכתי אל שם אדנות יפתח שפתי ואענה, כענין שם אדנות שבהם שפתי תפתח כו'. והוא פתח שער התפילה, יביאנה ויעלנה באופן תמשך עלייתה עד מקום שידו מגעת, הוא מעט מאלוהים, שהוא עד שער מ"ט מחמשים שערי בינה, שהוא כי המידה ההיא תתייחס אל שם הויה זה, בנקודת אלוהים.

או נאמר דרך קצרה שכל כוונת הכתוב על השלישית לבדה. ואמר **ואתחנן אל ה' בעת ההיא,** כדי לאמר לי מענה לשון על ידי שם אדני, עד תבוא תפילתי אל השם השני כמדובר. ואחרי אומרו אשר התחנן **אל ה',** כדי **לאמר** לו הוא יתברך מה שיאמר לפניו ויורהו מה שידבר, שהוא במקום פסוק ה' שפתי כו' שהוא הקדמת תפילתנו, החל בשלש ראשונות.

ויאמר, ה' אלוהים אתה החלות כו' את גדלך על ברכת אבות, שכללותה היא שהוא אלוהי אברהם יצחק ויעקב, ושעם היותו אל עליון בא אל העולם הזה להיות גומל חסדים טובים. ופירושו שאינו כאיש האדמה, שאפילו מה שנקרא חסד של אמת, שהוא מה שעושה עם המתים, אינן חנם לגמרי להיקרא חסדים טובים, שהוא מקווה מן החיים יעשו עמו כמעשהו, דמאן דיקבר יקברוניה דידל ידלוניה כו' (כתובות עב א). אבל חסדיו יתברך הן הם אשר יקראו בעצם חסדים טובים, שאין בהם שום בחינת תגמול בשום פנים בעולם. וגם מביא גואל לבני בניהם.

והנה כל זה היה ענין מראה הסנה למשה, כי בא הוא יתברך עם היותו אל עליון, ונתראה בסנה הנמוך לבא כביכול למטה כמיצר בצרת ישראל. ואמר (שמות ג ו) **אנכי אלוהי אביך אלוהי אברהם אלוהי יצחק ואלוהי יעקב.** ובא לגמול להם חסדים טובים, כאומרו **ראה ראיתי את עני עמי כו' וארד להצילו וכו'.** ואמר (שם י) **ועתה לכה ואשלחך אל פרעה והוצא את עמי בני ישראל כו',** שהוא מביא גואל את משה לבני בניהם של האבות.

ועל זה אמר **אתה החלות להראות את עבדך את גדלך,** שהוא ענין כללות **ברכת אבות** המתייחסת אל הגדולה כנודע. ואמר לא בלבד הודעתני ענין ברכה זו, כי אם גם **החלות** מעצמך **להראות** לי בחינת ברכה זו, שהיא **את גדלך** בשכינה. וכן היה לולא משה הסתיר פניו, כי ירא מהביט אל האלוהים.

ועל ברכת גבורות אמר, **ואת ידך החזקה,** כי ביד החזקה הוציא ה' את ישראל ממצרים, והוא מעין ברכת גבורות שהוא יתברך רב להושיע. משיב הרוח, להביא הארבה. ומוריד הגשם, ברד. ומכלכל חיים בחסד, כאשר החסיר בברד וארבה כל אוכל ולא נשאר כל ירק בעץ, וכלכל את ישראל. והיה ממית כל בכורי מצרים ואת השר כאומרו **וירא ישראל את מצרים מת כו',** ומחיה את בכורי ישראל ממות ואז הצמיח ישועה.

ועל ברכת קדושת ה' אמר, אשר **מי אל בשמים ובארץ כו',** והוא ענין ברכת **אתה קדוש כו'.** וביאור עניינה יהיה, אתה לבדך קדוש, ואין זולתך שיוחלט בו תואר זה. וגם שהמלאכים יקראו קדושים, הוא בערכנו, אך לא לפניך כי אם בדרך השאלה. והראיה, כי הלא וקדושים שהם מלאכי השרת, יהללוך סלה. וידוע כי הלולם הוא לאמר לפניו יתברך קדוש. ואם כן, אילו היה שמם קדושים בעצם, מה הוא ההלול שיהללוך בתואר זה, אך הוא כי אין קדוש כה', כי אין בלתך שיצדק בו תואר זה בעצם וראשונה. והוא דבר גדול דיבר הנביא בשמו יתברך, באומרו (ישעיהו מ כה) ואל מי תדמיוני ואשוה יאמר קדוש, שהיה ראוי יאמר אמר ה', ולא יאמר קדוש, אך כוון אל מי מקדושים אשר בשמים ממעל תדמיוני ואשוה לדעתכם, הוא עצמו יאמר קדוש לפני, ואילו אצלי היה נחשב לקדוש איך יהללני בתואר ההוא.

והראות בחוש ענין ליודעי דעת, הלא הוא כי בבוא המלאך אל העולם הזה בהיכנסו בגבולו, יתלבש מלבוש מעין העולם הלז ויראה כתמונת האיש הלז איש האדמה, מה שאין כן שכינתו יתברך חלילה. ואין זה כי אם שקדושתו יתברך לא תשתנה, ואין כח לאיכות העולם השפל לפעול באיכותו חלילה, כי הלא העולם הזה עם כל העולמות כולם משועבדים אליו, כי יוצר הכל הוא. מה שאין כן מלאכי השרת, כי גם הם נבראים בעולם השפל.

וזה ענין מאמר משה באומרו לעומת ברכת ה' שעניינה שאין דומה לו יתברך ככל קדושים עמו, **אשר מי אל בשמים ובארץ,** שהוא הענין בטעמו ובראייתו אשר כתבנו, כי הוא יתברך קדוש באמת, מה שאין כן שום מלאך רוחני. כי על כן יוכל אל להיות בשמים ובארץ בנחת, בלי קבל התגשמות מאיכות העולם השפל חלילה, כאשר יחויב לכל כח רוחני זולתו בהגיעו אל תחום העולם הלזה, להתגשם מלבוש דק מעין העולם ולהראות כתבנית אדם. כי זה הוראה כי הוא יתברך קדוש ושמו קדוש לבדו, כי על כן לא יעצרנו הגשם אשר לעולם השפל מהשאר תמיד בקדושת רוחניותו, כי העולם משועבד אליו כמדובר. וזהו **אשר מי אל בשמים ובארץ כו',** כי בכלל מה ש**החלות להראות את עבדך** הוא **אשר מי אל** כמוך יהיה **בשמים ובארץ** כאחד. והוא במתן תורה כמאמרם ז"ל (**ילקוט** יתרו רמז פד) כתוב אחד אומר (שמות יט כ) וירד ה' על הר סיני, וכתוב אחד אומר (שמות יט ג) ומשה עלה אל האלוהים, אלא מלמד שהרכין הקדוש ברוך הוא השמים ושמי השמים והגיעם על הר סיני. נמצא שהיה בשמים והיה בהר. וזהו **אשר מי אל בשמים ובארץ,** כי היה בתואר אל עודנו בשמים ובארץ, מה שאין כן לשום מלאך אשר ידמו אותו לאל, כי לא יהיה לו כח להיות לו תואר רוחני להיות בארץ כמו בשמים.
ועוד ראיה שניה, כי הוא יתברך פועל שני הפכים כאחד, כח רחמים ודין, ככתוב אצלנו על פסוק דודי צח ואדום (שיר השירים ה י), מה שאין כן שום מלאך. וזהו אשר יעשה כמעשיך ושיהיו גם כן מעשיך כלולים מגבורה ודין.

או במה שידענו מחכמי האמת, כי מידת רחמים אשר ברכת אתה קדוש מתייחסת אליו, היא משותפת מחסד ודין. ועל כן להיות שאומר **אשר מי אל כו'** לעומת הברכה ההיא, אמר בה אשר יעשה כמעשיך של בחינת היד הגדולה הנזכרת, וכגבורותיך של היד החזקה.
הנה סיים ענין שלש ראשונות, **אבות וגבורות וקדושת השם**. ואחר כך בא לשאול צרכיו ואמר, **אעברה נא ואראה כו',** לומר, אינני מקשה לשאול נגד שבועתך ה', כי הלא היא לכן לא תביאו, שלא אהיה המביא אותם בישורון מלך, כי אם **אעברה נא.** וגם לא לחפץ שררה, רק **ואראה** בלבד כאחד העם.

ואמר **את הארץ הטובה כו'.** ולבוא אל הענין נקדים, כי הן אמת כי אינו דומה כח שפע המגיע לאדם בארץ ישראל מעבר הירדן ולפנים אל המגיע לאשר בחוץ יעמוד. כאשר חזון הרבנו על זה פרשת לך לך על ענין אברהם, כי טרם יבוא ארצה כנען לא זכה אל מראה כי אם (בראשית יב א) ויאמר ה' אליו לך לך, ולא נאמר וירא אליו ה', כאשר אחר שויעבור אברם בארץ, כי אחר שויעבור אברם בארץ כי אז (שם ז) וירא ה' אל אברהם כו'.
עוד שנית, כי הנה ידענו כמבואר אצלנו, כי בית ראשון היה בזכות אברהם, וקראו הר (בראשית כב ב) כי חזר ונעשה הר אחר החורבן. ובית שני בזכות יצחק, וקראו שדה (שם כד סג), כי כשדה נחרש על יד טורנוסרופוס כנודע (תענית כו ב). והשלישי, המקווה במהרה בימינו, הוא בזכות יעקב, וההוא יקרא בית (שם כח יז), שהוא יתקיים לעד.

והנה עוד ידענו מרבותינו ז"ל (**בראשית רבה** טז ב), כי הטוב האמור פה הוא בית המקדש, כאומרו (שם ב יב) וזהב הארץ ההיא טוב, לא נברא זהב אלא כדי לצורך בית המקדש, נאמר כאן וזהב הארץ ההיא טוב, ולהלן הוא אומר ההר הטוב. וכן באומרו והלבנון, פירשו ז"ל (גיטין נו ב) על בית המקדש, כאומרו (ישעיהו י לד) והלבנון באדיר יפול, אין לבנון אלא בית המקדש, כד"א ההר כו' והלבנון, מכאן שאינו נופל אלא ביד מלך, כד"א באדיר ואין אדיר אלא מלך כו'. והלא כמו זר נחשב, כי בימי משה לא היה בית המקדש בארץ.

אך יתכן, כי אמר משה **אעברה נא ואראה,** כי על ידי עברי שמה אשיג ראיה יתירה מאשר לי פה, למה שהיא **ארץ הטובה אשר בעבר הירדן.** כי לא בלבד **אראה הארץ,** כי אם גם אשיג שם לראות אשר לעומתה, וזהו אומרו **את הארץ הטובה,** כי מלת את תרבה, וזהו **ואראה את הארץ,** שהוא הארץ שלעומתה למעלה היא ארץ העליונה. ובהגיעי אל הר המוריה אוסיף עוד, כי שם אראה הר אשר למטה, וגם בית ראשון העתיד לבנות שם. וזה אומרו **הטוב,** הוא אשר נברא בזכות אברהם, שהוא מידת החסד שנקרא טוב. וגם **הזה,** הוא בית שני כד"א (בראשית כח יז) מה נורא המקום הזה שהוא על בית שני, כמבואר במקומו, שבזכות יצחק. ולהיות כי חסרו בו חמשה דברים מאשר היה בבית ראשון (יומא נב ב), על כן מלת **הזה** עולה חמש פחות ממלת **הטוב.** ואחר כך **והלבנון,** על בית שלישי שכולו לבניות, שהוא רוחני וקיים לעד. ולמד מיעקב בזה, כי כאשר הלך אל הר המוריה, שם ראה השלשה בתים כמפורש אצלנו במקומו.

ואמר, כי על ההעברה אל עבר הירדן לא מנעו, רק למען ישראל. וזהו **ויתעבר ה' בי למענכם,** שהוא למען הביא עמי מתי מדבר לעתיד לבוא. או יהיה ענין מאמרם ז"ל במקום אחר, שאם היה משה רבנו ע"ה נכנס לא היו גויים שולטים בבית המקדש. ובזה יתכן יאמר פה **למענכם,** פן יתבטל שעבוד מלכויות ויתעתדו לגיהינום, אשר שעבוד מלכויות תמורתו.

ועל שבקש לראות בית ראשון ושני, אמר **ולא שמע אלי.** שהוא מהטעם הנזכר, כי אם היה נכנס ורואה אותה, לא היה נחרב אפילו הבית הראשון, ועל כן **ולא שמע אלי.** ומעתה רמז מה שעתיד משה בחורבן לבקש שוב ה' את שיבת ציון בבואו עם האבות בחרבן, **ולא שמע** לו **ה',** כמאמרם ז"ל ב**איכה רבתי** (**פתיחתא** כד). ובזה הייתה לו תשובה על בית ראשון ועל השני, כי בכלל ראותו העדר האחד בטעמו הוא העדר השני.

ועל השלישי אמר, אם כוונתך היא לראות באושר שבבית השלישי, כי גדול יהיה כבודו ואורו עד אין קץ, ותחפוץ בהשגה הגדולה ההיא. על זה **ויאמר ה' אלי רב לך,** גדולה מהשגה זו יש לך.

ואם הוא על הנוגע לך שהוא כי תחפוץ לראות מעתה, אשר יגלה כבוד ה' את כל הארץ הזאת, כי שש אתה בראות היקר הנוגע אלי, אף על פי כן **אל תוסף דבר אלי,** כלומר, על הנוגע **אלי** עוד כו'.

ואם כוונתך היא כי צר לך צאת נפשך בחוץ לארץ, שאינו כנגד נפשו וארצו העליונה, נמצאת נפשך יוצאת במקום טומאה ועולה דרך החיצונים שלעומת חוץ לארץ למעלה, ומשם תלך אל ארץ החיים שלעומת ארץ ישראל, אשר שם שרשי נשמות כל ישראל. ככתוב אצלנו במאמרם ז"ל (**תנחומא** ברכה ג) שהיה משה משיח עם נפשו ואומר לה, להיכן את עתידה לילך, והשיבה אתהלך לפני ה' בארצות החיים, והשיב לה, שובי נפשי למנוחיכי כו' (תהלים קטז ט). וביארנו שם, שהיה חושש שהייתה נפשו מצירה פן תלך לארץ החיים דרך החיצונים אשר לעומת המדבר אשר היא יוצאת שמה, והשיבה היא, כי לא כן הוא, כי אם אתהלך לפני ה' בארצות החיים. והוא, בכל מקום אשר משה שם אתו עמו כל ארץ העליונה, כי מי גדול ממנו להיות מרכבה אל השכינה בכל מקום אשר ימצא שם. באופן כי בצאת נפשו תעלה דרך ארצות החיים עד לפני ה' הגדול.

וזה יאמר הוא יתברך פה למשה, אם אשר תחוש הוא על צאת פה נפשך בחוץ לארץ, פן תלך דרך החיצונים ולא תעלה אל ה' דרך ארץ החיים, כאשר אם היית בארץ ישראל, ומה גם ב**הר הטוב והלבנון** נוכח שער השמים. אל תחוש, כי **עלה ראש הפסגה,** לומר, **עלה ראש הפסגה** אשר שם הוא מקום צאת נפשך בו, כי הוא הר נבו, ושם עליה תהיה לך ולא ירידה כאשר בזולתך אשר תצא נפשו בחוץ לארץ. וזהו אומרו **עלה ראש הפסגה.** והנה **שא עיניך,** כלומר השמימה, ותראה על ראשך ארבע מרכבות ארץ העליונה שלעומת ארץ התחתונה. ותראה **ימה,** הוא מחנה שכינה של צד מערב, **וצפונה כו'.** ואמר הסדר הזה, לרמוז כי גם בדין הוא זוכה לכך, כי על כן מערב וצפון, שהם מחנות של בחינת הדין מהם תתחיל לראות. וגם אחר

כך **תימנה** הוא מחנה מיכאל בעל החסד. **ומזרחה** שהוא של רחמים. ובזה יתיישב אומרו **מזרחה** באחרונה, עם היותו אז הוא במזרחה של ארץ ישראל.

ואין צריך לומר בעיני השכל במראות אלוהים, כי אם גם גופך זך עד גדר שתראה בעיניך, הם עיני בשר לך. ואם כן איפה, ודאי שלא יחסר כל לך גם פה, כי תתהלך בארצות החיים, באופן **שמה** ש**לא תעבור**, הוא **את הירדן הזה.** כלומר, אך בתחומו העליון כבר עברת ואתה בתוכו. וזה כי **לא תעבור כו',** לומר, **כי לא תעבור** מה שלא תעבור הוא **את הירדן הזה,** אך לא העליון כי בקרבו אתה יושב, ולא יבצר שמאליו ימשך, מכל שכן שכל ארץ שלמטה גם כן יראה.

או שיעור הכתוב, עלה ראש הפסגה ושא עיניך השמימה, ותראה מראות נבואה ארץ החיים בגבולי מחנותיה כמדובר, וגם וראה בעיניך הוא את הארץ העליונה לגבולותיה, כי מכח העליונה הושתה כולה לפניו כקערה. וזהו ושא עיניך אל הארץ העליונה, ועל ידי כן וראה גם בעיניך עיני בשר המתייחס להן, היא כל ארץ ישראל באופן שלא יחסר לך, רק **כי לא תעבור כו'.** אך הראיה, כל כך תראינה עיניך אותה, כאילו עברת **את הירדן** וכל מקומותיה.

ועל אשר היית מועיל בבואך עם ישראל, כי תהיה נוחה להיכבש בפניהם, לזה **וצו את יהושע** [**וחזקהו ואמצהו**], כי על ידי מה שתחזקהו ותאמצהו מסמיכות ידך שנוסף על זכותו, תערה עליו רוח קדושה מן הרוח אשר עליך, שעל ידי כן הוא יעבור והוא ינחילנה. ויתוסף על זה ראייתך אתה את הארץ, כי על ידי הביטך בה תשרה בה רוח קדושה להכניע כח יושביה, ותהיה נוחה להיכבש, וזהו אומרו **והוא ינחיל את הארץ אשר תראה.**

הנה נא כתבנו ביאור סדר תפילת משה רבנו ע"ה ותשובתו יתברך. ונבוא אל שיעור כוונת המשך המקראות מהפסוק הראשון עד הנה, ופסוקים שמ**ונש**ב **בגיא** והלאה בדרך קצרה. הלא הוא, כי למה שגדלה אהבת משה את ישראל כאב לבנים, על כן בראותו כי קרוב יום סילוקו מהם, וירא פן אחרי כן ירפו ידיהם מיראת חטא, ועשו אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשינה ואשמו, ותהיה להם המכשלה ההיא עיכוב אל ירושת הארץ אשר הם עוברים את הירדן לבוא לרשת, באופן תיעזב מהם אחרי הורישם אותה. על כן שם לפניהם כלל גדול אשר הוא יהיה להם למחזיק ולמעוז לבל ימוטו לעולם. ועוד כלל אחר מורם ממנו, כאשר יבוא באחרונה בס"ד.

וזה הדבר הראשון אשר בו היחל מהפרשה הקודמת, והוא מאומרו (לעיל ב טז) **ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה למות כו'** והלאה. והוא לומר, שימו לבבכם ועיניכם אל הדבר הזה, והוא, כי האיש אשר אין בידו מכשול עוון, כל הגויים כאין נגדו ולא ייירא מרבבות עם, כי יכול

יוכל להם. אך אם לה' יחטא איש, אז יכנע אפילו מבריה קלה שבעולם. כלומר, שעל כן יזהרו לנפשותם לבלתי יחטאו, ואם חטאו שיזהרו לתקן, טרם יצא הקצף מלפני ה' חלילה. וזהו אומרו **ויהי כאשר תמו כל אנשי המלחמה כו'** אשר היה בידם עוון המרגלים, הנה מאז הטהרתם מעון גדלה הצלחתם. **וידבר ה' לאמר, קומו סעו ועברו את נחל ארנון ראה נתתי בידך את סיחון כו',** ותראו פלאי פלאות אשר עשה עמכם. הוא בין מאשר היה בנחל ההוא, אשר נחבאו האמוריים במערות ויקרב ה' את הרי ארץ ישראל נגד מואב, ויתקע שני הסלעים תוך המערות, וידרכום כדורך בגת. ובהיפרד ההרים ראו אשד הנחלים מדם החללים, ויעלה הבאר איבריהם וישטחם לפני ישראל (**תנחומא** חוקת). בין מניצחון סיחון אשר יושב בחשבון כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** סוף רמז תשסד), שאפילו היה סיחון בשדה לא היו כל העולם יכולים לו, ואפילו כו' והוכפל הדבר שהיה סיחון יושב בחשבון, וישמידוהו ויקחו את ארצו כו'. וכן את עוג ואת כל עמו ואת ארצו, כי הייתה הצלחה גדולה אשר אין לה שיעור. ואז הבטיחכם יתברך, כי זה הוראה והתחלה את כל אשר יעשה עמכם בעבר הירדן, כאומרו **היום הזה החלותי תת לפניך כו'.** ועל כן אז **ואת יהושע צויתי בעת ההיא לאמר, עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' לשני המלכים האלה, כן יעשה ה' כו' אשר אתה עובר שמה לא תיראום כי ה' אלוהיכם הוא הנלחם לכם.**

והנה, כל כך היה ראוי הוא יתברך שידבק בכם וחפץ לרחמכם ולהלחם לכם, כי הנה **ואתחנן אל ה' בעת ההיא,** שהייתה עת רצון לכם, כי לא היה עוון ביניכם. ואומרה **ה' אלוהים כו'** כמפורש למעלה, וכל אשר הרביתי להתפלל, לא היה על שאלת הדבר קשה, רק **אעברה נא** כיחיד, לראות בלבד בלי שררה. ועם היות כי הוא יתברך לא נשבע, רק על כן לא תביאו, שהוא שלא נהיה המביאים, אך לא לבוא כאחד העם, ועם כל זה כל כך אהב אתכם שלא קבל תפילתי, וזהו **למענכם**, שהוא למען אבוא לעתיד עם אבותיכם דור המדבר. וזה לא עשה למענם, כי לא לרצון היו לפניו יתברך, כי אם למענכם, חס על אבותיכם בזכותכם כי אתם לא חטאתם. והראיה כי רצונו יתברך היה טוב עמי, כי הלא אמר **אלי עלה ראש הפסגה,** והראני לפייסני מראות גדולות כמדובר, באופן כי כל אשר **התעבר בי** לא היה רק **למענכם,** כי אהב אתכם כאמור.

ולהיות אז עדיין עת רצון, אמר אלי הנה אינך צריך לבוא אתם להיות להם מעיר לעזור לכבוש את הארץ, כי יהושע מספיק על ידי מה שתחזקהו באשר תשפיע בו. כי **צו את יהושע וחזקהו כו'** כי על ידי כן **הוא יעבור והוא ינחיל,** כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** יהושע רמז ז) כי כל מקום שהיה הוא בא היה נח מיד להיכבש. אמר עתה הנה כל זה שהיה הוא יתברך תולה הצלחתכם בביאת יהושע, באומרו **כי הוא יעבור והוא ינחיל** כמו שאמרו ז"ל כי כל מקום כו', הנה היה בהיותכם כולכם זכאים ולא נמצא ביניכם עוון אשר חטא, אך מה נעשה כי **ונשב בגיא** אחרי זאת **מול בית פעור**, אשר שם היה עוון השטים.

ושמא תאמר אשר חטאו מתו, לזה אמר **ונשב,** כלומר, כי כולנו שם ישבנו ולא מחינו, זולת פינחס, כי על כן היה חיוב כליה אלמלא פינחס, כמאמרו יתברך (במדבר כה יא) בקנאו כו' ולא כליתי כו'.

המשך פרק ד

א וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל שְׁמַע אֶל-הַחֻקִּים וְאֶל-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם :

על כן, עתה **ישראל שמע כו',** לומר אם מתחילה שהייתם משוללי אשמה הייתה הצלחתכם תלויה ביהושע, עתה ישראל תעשו עיקר מעצמכם, כי אין זכות הצדיק מועיל לחטאים, כי אם להגין מפני הרעה לא להשפיע טובה. לכן מה שראוי לכם עתה, אחר עוון פעור, הוא שתעשו באופן תהיו זכאים וראויים אתם, שבזכותכם תבואו ותרשו את הארץ. וזהו אומרו **ועתה ישראל שמע כו' למען תחיו ובאתם וירשתם.** כלומר, שלא יתלה בחברת זולתכם, רק תבואו ותרשו את הארץ **אשר ה' נותן לכם,** מחמת שנשבע לאבותיכם לתת לכם. ומפני שהיה אפשר יאמרו לו, הרי אנו על ירדן יריחו, ומתי יהיה לנו פנאי להתעסק במצות לשנזכה בהם על ידם לרשת את הארץ. לזה אמר **שמע אל החוקים אשר אנכי מלמד אתכם לעשות,** כלומר, במה שתשמעו ותכוונו בלבבכם על מנת לעשות, יספיק לש**תחיו ובאתם וירשתם כו',** כי יעלה עליכם שכר כאילו עשיתם.

ואמרו **למען תחיו,** יהיה כי היותם חיים עדנה הוא על ידי חסד אל, כמו שאמר הכתוב (במדבר כה יא) ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי, נראה שאלמלא כן כולם היו חייבים כליה. ואמר שעל ידי שמוע לעשות, תמשך עוד זה שתחיו בזכותכם ולא על צד החסד, וזהו אומרו **למען תחיו.**

או יאמר, למען תחיו, מה שתעשו עיקר הוא **למען תחיו** לחיי העולם הבא, אלא שאף על פי דרכו יועיל גם כן ש**וירשתם** שהוא עושר העולם הזה.

והחילו בלשון יחיד באומרו **שמע ישראל כו',** ויצא בלשון רבים באומרו מלמד אתכם, יהיה, כי בשמיעה ישתוו כולם כאחד, אך בלימוד כל אחד ילמד לפי הכנת שכלו, על כן באומרו מלמד שהוא בענין הלימוד, אמר **אתכם.**

עוד אפשר, כי אז בשמיעה היה ראוי יהיו יחד כולם ולא יאמרו קצתם חברי ישמעו ויגידו, כי לא ישתווה השומע ממנו לשומע מפי המגיד. אמנם בעשיה אין קפידה אם תהיו כולכם יחד, או כתות כתות. כל אחד בפני עצמו ראוי להתעסק בתורה ובמצות, גם כי טוב יותר ברבים. ועל כן באומרו **לעשות,** אמר **אתכם.**

ב לֹא תֹסִפוּ עַל-הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם וְלֹא תִגְרְעוּ מִמֶּנּוּ לִשְׁמֹר אֶת-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם :

הנה בפרשת פינחס הוכחנו מהכרח המקראות, כי שתי כתות היו בעוון השטים:

אחד, המון עם אשר זנו את בנות מואב וישתחוו לאלוהיהן, ועליהם אמר הכתוב (במדבר כה א) **ויחל העם לזנות אל בנות מואב.**

שנית, אשר בשם ישראל יכנם, הם שלומי אמוני ישראל מבחר העם, ואלה לא הלכו אחר בנות מואב ואלוהיהן, כי רע עליהם המעשה, אך הם אשר חטאו עם בנות מדין בלכתם אחרי בעל פעור. כי שכלם הטעם, כי היו בעיניהם כמבזים העבודה זרה, בפעור עצמם בפניה. ולא ידעו כי זאת הייתה עיקר עבודתה, כמדובר למעלה. ועל כת זו נאמר (שם ג) **ויצמד ישראל לבעל פעור.** ושתי אלה אחשוב כיוון באומרו **ונשב בגיא כו'.**

כי באומרו **ונשב בגיא רמז האחד,**

ובאומרו **מול בית פעור רמז השני.**

על כן, על מציאות העוון, אמר **ועתה ישראל שמע אל החוקים כו',** ככל הכתוב למעלה, שהוא כי עתה שחטאת אל תסמוך על זכות זולתך **ושמע אל החוקים כו',** שעל ידי כן כל הגויים כאין נגדך, שאין ערוד ממית אלא חטא ממית. והוא השלים הכלל הגדול שבו היחל למעלה.

ועתה בא לומר הכלל השני שכתבנו, שהיה מורם ממנו, והוא אומרו **לא תוסיפו כו'**. והוא, כי הנה בעושי רשעה יש שני סוגים, יש רעים וחטאים ביודעם כי רעה הם עושים, ויש שלמים וכן רבים מתפתים מרוח מבינתם להוראת היתר לפי שכלם. ועד ממהר שלמה המלך עליו השלום, באומרו כי אמר אלוהים (לקמן יז יז) לא ירבה לו נשים, הלא נתן טעם ולא יסור לבבו, ואם כן איפה אני שחכמתי מכל האדם, ארבה ולא אסור לבבי, וחטא ואשם (סנהדרין כא ב). וההיקש בזה היה לישראל עון פעור, כי טעו בשכלם ועברו ונענשו. וזה הדרך הוא אשר יצר לב האדם יטעה בו את הכשרים שבעם. על כן, אחר אומרו יתקנו עתה ישראל אשר חטאו בגיא, בא להוציא נפקותא לתת כלל גדול זולת הקודם בעבודתו יתברך, וגדולה היא מאד. הלא היא, בל יתנהג איש לפי שכלו במצות ה', להוסיף או לגרוע מנקודת מצוותו יתברך אשר ציוה ימין ושמאל, אפילו כמלא נימא. ואין צריך לומר בכוונת הטות ממצוותו חלילה, כי אם אפילו בכוונת עשות רצונו יתברך, אז יותר אל יצא איש מאומה ממאמרו יתברך. והוא בל יאמר הכהן המברך את ישראל, הלא טוב להוסיף ברכה על ברכת ה' אשר ציוונו לברך את ישראל יברכך כו', ולומר ה' אלוהי אבותיכם יוסף עליכם ככם אלף פעמים כו'. או אם יאמר

איש, הלא נתייחס למוסיפים בעבודת ה', אם נכתוב חמשה פרשיות בתפלין בקדושה ובטהרה, או נסבב עצמנו בחמשה או ששה ציציות, וכן אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** ראה נה) כי לכך נאמר **לא תוסיפו.** הרי כי אפילו בכוונה לעבוד את ה' אין להוסיף, וזה יאמר **לשמור כו'.** כלומר, **לא תוסיפו כו'** אפילו תהיה הכוונה כדי לשמור את כל דברי התורה כו' כאשר כתבנו.

ג עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' בְּבַעַל פְּעוֹר כִּי כָל-הָאִישׁ אֲשֶׁר הָלַךְ אַחֲרֵי בַעַל-פְּעוֹר הִשְׁמִידוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מִקִּרְבֶּךָ :

ומהיכן נלמד זה, הלא הוא כי **עיניכם הרואות כו',** והוא כאשר כתבנו כי עיקר עוון פעור בישראל לא היה רק בחשבם כי היו מבזים העבודה זרה בפעור עצמם בפניה, והעולה על רוחם שעבודת שמים היו עושים, ועם כל זה לא נמנע ה' מלהשמידם. ומזה ראו ראיה אל האמור. כלומר, ראו עתה שאין עבודת ה' תלויה בשכל אדם, כי אם בעשותו את אשר יצווה ה' בלי תוספת וגרוע, כי הנה **עיניכם הרואות את אשר עשה ה' כו' כי כל האיש אשר הלך אחרי בעל פעור,** גם שהיה עולה על רוחו שזכות תחשב לו, **השמידו ה'.** ואם כן, ממנו נקח לבלתי הוסיף בכל דברי התורה לפי שכלנו. והוא מה שרמז למעלה, באומרו **מול בית פעור,** להוציא נפקותא זו משם, כאשר פירש עתה.

ומפני שעדיין היה מקום לומר שאין משם ראיה שלא יתנהג האדם לפי שכלו בעבודת ה', כי אולי מה שה' השמידם לא היה על פעור, כי אם על אשר הזנו את בנות מואב ומדין, לזה אמר מקרבך. והוא, כי הנקראים בשם ישראל לא נטו אחרי הזימה, רק **ויצמד ישראל לבעל פעור,** אלא שאחרי כן נתפתה זמרי שהיה מישראל, ופרסמו הכתוב כמו שנאמר **והנה איש ישראל בא כו',** שעד כה לא היה איש ישראל בעיקר הזימה. גם שאפשר היו קצת, עיקרם היה על דבר פעור ואותם השמיד ה', כאומרו **השמידו ה' אלוהיך מקרבך.** כלומר, אותם אשר מקרב ישראל המה ומעיקרם, כי הם עיקר אשמתם על פעור היה. ואמר גם כן כי כל האיש, לומר אין צריך לומר העובדים את פעור בכוונת עבודה זו המזנים גם כן, כעשרים וארבעה אלף משמעון, אלא כל האיש אשר הלך, לכלול אף ההולך לבד אחרי פעור, אפילו בכוונת בזותו אותו.

ד וְאַתֶּם הַדְּבֵקִים בַּיהוָה אֱלֹהֵיכֶם חַיִּים כֻּלְּכֶם הַיּוֹם :

והראיה, כי הנה לא נשארו רק אשר נדבקו בה' לגמרי, ולא דבק בידם כל מאומה מן החרם, אפילו שלא בכוונת עבודה. וזהו **ואתם הדבקים בה' אלוהיכם חיים,** אך לא אשר לא דבקו, כאשר כתבנו. והוא מאמרם ז"ל (סנהדרין סד א) **ויצמד ישראל לבעל פעור,** לא דבקו רק כצמידים בזרוע שהוא רפויים בלתי דבקים בעצם, ועם כל זה השמידם ה'.

והנה עדיין היה מקום לומר, כי אשר פער עצמו אליו על מנת לבזותו לא נאשם, אך מה שהשם יתברך הפגיע בו, הוא על עוון אשר חטא הנמצא אתו ממקום אחר. לזה אמר **חיים כלכם.** כלומר, שאם כך היה, הנה גם אשר לא הלכו אחריו כלל לא יבצר מהם עוון ממקום אחר, ולא השמידם ה', רק **חיים כלכם** ולא מת אחד. ואם כן ודאי אמור מעתה כי אותם שהלכו אחרי בעל פעור בעוון פעור מתו, ולא בזולתו.

ה רְאֵה לִמַּדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים
כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה' אֱלֹהָי לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :
ו וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם כִּי הִוא חָכְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים
אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֵת כָּל-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עַם-חָכָם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה :
ז כִּי מִי-גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר-לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו כַּיהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּכָל-קָרְאֵנוּ אֵלָיו :
ח וּמִי גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר-לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צַדִּיקִם
כְּכֹל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם :
ט רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-רָאוּ עֵינֶיךָ
וּפֶן-יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ :
י יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב בֶּאֱמֹר ה' אֵלַי הַקְהֵל-לִי אֶת-הָעָם
וְאַשְׁמִעֵם אֶת-דְּבָרָי אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לְיִרְאָה אֹתִי כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל-הָאֲדָמָה וְאֶת-בְּנֵיהֶם יְלַמֵּדוּן :
יא וַתִּקְרְבוּן וַתַּעַמְדוּן תַּחַת הָהָר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד-לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרָפֶל :
יב וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אַתֶּם שֹׁמְעִים וּתְמוּנָה אֵינְכֶם רֹאִים זוּלָתִי קוֹל :
יג וַיַּגֵּד לָכֶם אֶת-בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים
וַיִּכְתְּבֵם עַל-שְׁנֵי לֻחוֹת אֲבָנִים :

ראוי לשית לב:

א. הנה אומרו ראה, נראה כמביא ראיה מראות עיניהם ואיננה.

וגם אומרו ראה לשון יחיד, ושאר הכתוב לשון רבים.

ב. אומרו כאשר צוני ה', וודאי כי כאשר ציוהו יתברך היה. ורבותינו ז"ל אמרו (נדרים יד ב) שבא ללמד איסור ללמד בשכר, אלא מה אני בחנם כו'.

ג. צריך לבקש דרך ימשכו בו הכתובים, וגם פשט הכתוב הוא על קיום המצות ולא על דרך הלימוד.

ד. אומרו בקרב הארץ אשר אתם באים שמה לרשתה, כי באומרו **בקרב הארץ,** ידוע הוא שהיא **אשר באים לרשתה.**

ה. באומרו ושמרתם ועשיתם כי היא חכמתכם לעיני העמים כו', האם תלויים קיום המצוות על אמור העמים כי כולנו חכמים.

ו. אומרו כי מי גוי גדול כו', איך נמשך שבא זה פה, ומה גם בלשון כי, שיראה כנותן טעם אל הקודם.

ז. אומרו כה' אלוהינו כו', כי הלא מקביל אל אומרו **כי מי גוי גדול כו'**, היה לו לסיים, כמונו בכל קראנו אל ה' אלוהינו.

ח. אומרו ומי גוי גדול אשר לו כו', אם הכוונה שיאמרו העמים **מי גוי גדול אשר לו חוקים ומשפטים צדיקים,** היתכן כי הם יודו כי טובים משפטינו משלהם.

ט. אומרו צדיקים, ומהראוי יאמר צודקים, כי לא יצדק תואר צדיקים אם לא באנשים ודומיהם.

י. אומרו ככל התורה כו', כי מהראוי היה יאמר בכל התורה, ולא ככל התורה בכף הדמיון.

יא. בפסוק רק השמר כו' יש דברים כפולים כו'.

יב. באומרו יום אשר עמדת כו', אם גיזרת הענין הוא פסוק שאחריו למה האריך, והיה די יאמר יום אשר עמדת לפני ה' בחורב ותקרבון כו', כי ידוע הוא כי הקהילם ה' לשמוע את דבריו. וגם למה ראש הכתוב בלשון יחיד, והשאר בלשון רבים.

יג. באומרו ותקרבון כו', אם היה ההר בוער באש ודבריו יתברך שמעו מתוך האש, למה יזכיר **חשך ענן וערפל.**

יד. שכל ענין זה יראה בלתי מקושר אל ענין הקודם.

טו. בפסוק וידבר כו', מלת **זולתי קול** ואומרו אחר כך **זולתי קול** הוא מיותר.

טז. אומרו ויגד לכם את בריתו, מה חידש להם בזה.

ה רְאֵה לִמַּדְתִּי אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה' אֱלֹהָי לַעֲשׂוֹת כֵּן בְּקֶרֶב הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם בָּאִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

ויתכן שאחר צוותו על החוקים, והיה מקום יאמר נא ישראל, איך אעשה אשר לא אדע לו טעם, לזה אמר להם ראה כל איש ישראל ראיה הנראית לעין. והיא כי הנה ידעתם כי לא יבצר ממני כל דבר, כמו שאמרו ז"ל (**במדבר רבה** יט ד) ויקחו אליך פרה כו', שידע משה סוד פרה אדומה, וציוה יתברך שלא יגלה אותה להם, אלא שהסוד יהיה אליך בלבד. והנה ראו כי אשר **למדתי אתכם חקים כו',** הם אשר ציוני ה' אלוהי בהיותו מייחס אלהותו עלי בעצם, הלא הוא, טרם ייחס אלי עוון לגזור עלי שלא אבוא אל הארץ. **אשר ציווני** מאז **לעשות** אני אותו **בקרב הארץ** אשר כעת אתם באים שמה. כלומר, ולא אני. ועל כן ראוי לכם לדעת, כי לא המה, רק דברים בעלי איכות ואושר גדול.

ו וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם כִּי הִוא חָכְמַתְכֶם וּבִינַתְכֶם לְעֵינֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר יִשְׁמְעוּן אֵת כָּל-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאָמְרוּ רַק עַם-חָכָם וְנָבוֹן הַגּוֹי הַגָּדוֹל הַזֶּה :

ושמא תאמרו כי יקשה עליכם ענין החקים, על דבר האומות המונים את ישראל באומרם כי הם דברים חסרי טעם, כמו שאמרו ז"ל על הפרה אדומה (הובא ברש"י, עיין **תנחומא** חוקת ז). לזה אמר, אל ירע זה בעיניכם, כי אם **ושמרתם את החקים כו'. כי** אדרבה **היא**

חכמתכם, אשר ישמעו את כל החקים האלה. כי גם שיראו הדברים זרים בעיניהם, לא יאמרו כי לא מחכמה אנו עושים אותם, כי אדרבה יאמרו **רק עם חכם ונבון** עושי החקים האלה. כי יאמרו, מה זה שישראל נענים בכל קראם, ולא כן הם. אם על המשפטים שהם קרובים אל השכל, גם להם משפטים. ואם כן, מה יש לישראל שאין לגויים, אינו אלא החוקים, ואם כן עליהם נענים, ואיך יתכן אם אין בהם טעם. על כן יגזרו אומר כי אם יש להם טעם הוא להם שאין חכמתם גדולה כישראל,

ז כִּי מִי-גוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר-לוֹ אֱלֹהִים קְרֹבִים אֵלָיו כַּיהוָה אֱלֹהֵינוּ בְּכָל-קָרְאֵנוּ אֵלָיו :

ועל כן יאמרו, הלא מי חכם גדול ונבון כגוי הגדול הזה, כי רק עם בני ישראל חכם ולא הגויים, כי לחכמה גדולה תחשב לישראל עשייתם החקים, אחר שעליהם יחיו, וה' קרוב אליהם. כי לא יחשבו שעל המשפטים הקרובים אל השכל, יזכו ישראל להיות ה' קרוב אליהם, כי גם המה עולה על רוחם שמשפטיהם קרובים אל השכל, לכן ידונו שהוא על החוקים אשר אין להם כהם, כי יאמרו כי ישראל משיגים בחכמתם סודם. וזהו כי יאמרו **רק עם חכם כו'** כי הלא מי **גוי גדול כו'.** שיענו כהם, באומרם שאם על המשפטים גם להם משפטים, אך אין זה רק על החוקים, שאם הם רחוקים מן השכל, היא להם אך לא לישראל, שהם **עם חכם ונבון.**

ואומרו כה' אלוהינו, ולא יצא באשר נכנס לומר **כי מי גוי גדול** כישראל.

וגם ה**גוי** הזכירו בלשון יחיד ואת ישראל בלשון רבים

באומרו כה' אלוהינו ולא אמר אלוהי.

וגם כפל אומרו כה' אלוהינו, למה כופל התוארים.

וגם אשר הערנו, שכאשר נכנס בגוי היה לו לצאת בישראל ולומר כמונו.

אך יאמר, כי במה יראו הגויים שהחקים הם שיעמדו לנו, הלא הוא, כי המה יראו שני דברים: **אחד,** שגם בהיות שהם באחדות אחת ליקרא גוי גדול באיכות מידותם, וגם **אשר לו אלוהים קרובים אליו,** שאלוהיהם אשר הם עובדים, קרובים אליהם פסיליהם תוך ביתם שהיו להם אלוהיהם. כאשר הוא **ה' אלוהינו בכל קראנו אליו,** עם שהוא בשמים הוא קרוב ונמצא לנו **בכל קראנו,** אין צריך לומר בהיות לנו אחדות להיקרא אלוהי, כי אם גם בהיקרא **אלוהינו,** שנתייחס אנחנו לרבים. והוא מה שנודע שהפירוד יתייחס אל החוטאים, עד גדר ששם הרחמים נעשה לנו דין. וזהו **ה' אלוהינו,** שהוא כי תהיה לנו צרה ורוגז כעצור את השמים ולא יהיה מטר, כי אז נצלי ואתי מיטרא.

ומה גם כאשר **קראנו אליו,** שהוא בהכירנו כי אין מושיע זולתו יתברך, בלי שום בטחון זולתו, רק כאשר **כל קראנו** הוא **אליו** יתברך לבדו, כי אז ימצא לנו יתברך. והוא מאמרם ז"ל בגמרא (תענית כה ב), שאמר רבי פלוני כמה דברים ולא נענה, ובא רבי פלוני ואמר אין לנו מלך אלא

אתה ונענה מיד. באופן שעל ידי **קראנו אליו,** יראו הגויים כי המלך הקדוש יעננו מיד, יגזרו אומר שאין דבקותו יתברך עמנו, רק על החוקים שאינם להם כמדובר.

ח וּמִי גּוֹי גָּדוֹל אֲשֶׁר-לוֹ חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים צַדִּיקִם כְּכֹל הַתּוֹרָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם :

אמר, הנה אלה הגויים טועים בחשבונם, בחשבם כי החקים לבדם הם שיעמדו לנו ולא המשפטים שהדעת מקבלם, באמור בלבם שגם להם משפטי דעת אשר גם בהם הישרת העם. אך לא ידעו ולא יבינו, כי לא כן הוא, כי גם המשפטים מדבקים אותנו עמו יתברך. וזהו **ומי גוי גדול אשר לו חקים ומשפטים צדיקים.** כלומר, כי שווים המה. אשר לא כעולה על רוחם כי על בחינת משפטים לא תבצר גם מהם.

והענין, מה שכתבנו פרשת משפטים, כי לא על חנם ייחד לנו המשפטים האלו מזולתם, ולא אמר כי אחר שכוונת המשפטים למען היישר את העם, בל איש את רעהו חיים יבלעו, מה לנו אם יהיה על פי המשפטים האלה, או על ידי משפטי נימוסי הגויים המסודרים על פי חכמיהם, כי גם בהם תמשך הנהגה והישרה את העם.

אך הוא, כי במשפטי נימוסיהם אין בהם איכות קדושה זולתי הישרה במציאות. אך במשפטי ה' אמת, יש קדושה רבה, והמקיים משפט ממשפטיה מפליג אור קדושה למעלה בשורש המתייחסת אליה, וממשיך שפע אורה, עד שהמקיים משפט ה' יברא כח קדוש, כעושה כל מצווה שקונה לו פרקליט אחד. והוא רם וגדול האיכות מעין אותיות התורה שכלה שמותיו יתברך (**זהר** יתרו דף פז א) אשר בכל צירוף אותיותיה יש ויש כחותיו יתברך חיים וקיימים בלתי נפרדים ממנו יתברך. וזהו אומרו **חקים ומשפטים צדיקים,** ולא אמר צודקים, לומר, כי הם כחותיו יתברך חיים וקיימים, שמכל אחד נברא מלאך חי וקיים, וריבויים יקראו צדיקים, ונקראים צדיקים על שם היותם ממשפטי צדק.

ואל תתמה, כי הלא המה **ככל התורה כו',** כי כאשר כל התורה שמותיו יתברך, שהם כחותיו יתברך חיים וקיימים וקדושים לעד, כן הם **החוקים והמשפטים צדיקים.** כי לא יעדרו מציאות המשפטים מהאותיות שבהם נכתבו בתורה, שכל אותיותיה שמותיו יתברך חיים וקיימים כנודע. כי אין שמותיו יתברך כשם מלך בשר ודם, שאין לו איכות זולתי הוראת על מי ידבר. אך שמו יתברך, הוא בלתי נפרד מאיכותו וקדוש יאמר לו כרבי שמעון בר יוחאי וכמאמרם ז"ל **במדרש חזית** (**שיר השירים רבה** ב יג):

ודגלו עלי אהבה, ודיגולו, מלך בשר ודם אם יתן איש אצבעו על פניו יכעוס עליו ויהרגנו, ואדם שם אצבעו על האזכרה ואינו כו' וזהו ודגלו עלי אהבה ע"כ.

והנה אין הנדון דומה, דמה ענין השם הכתוב בספר אל פני המלך, אך אין זה כי אם ששמו יתברך הכתוב אינו אזכרה בעלמא, כי קדושת איכותו כאילו שם פני מלך ממש כי הוא אחד ושמו אחד. כי על כן, ספר תורה שאחד מהאזכרות נכתב שלא לשמה, הוא פסול.

ונחזור אל הענין שאמר להם משה **חקים ומשפטים צדיקים ככל התורה כו',** כי **המשפטים** עצמם כחות קדושה חיוניים המה, **וצדיקים** יקראו, **ככל התורה** שהיא שמותיו של הקדוש ברוך הוא. והמתנהג בם נדבק בשמותיו יתברך וקונה קדושה גדולה כמדובר.

ט רַק הִשָּׁמֶר לְךָ וּשְׁמֹר נַפְשְׁךָ מְאֹד פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר-רָאוּ עֵינֶיךָ וּפֶן-יָסוּרוּ מִלְּבָבְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וְהוֹדַעְתָּם לְבָנֶיךָ וְלִבְנֵי בָנֶיךָ :

הלא אמרתי לך, כי כל משפט הוא כח קדוש רוחני.

ושמא תאמר במה יודע כי כן הוא, ואם אנכי אאמין על ראותי אותות ומופתים, מה אעשה לדור אחר אשר לא ראה דבר, ואם אומר אליו לא ישמע את דברי. לזה אמר, **רק השמר לך כו',** לומר, רק דבר אחד עשה, ויתחזק זה בך ובזרעך. על הנוגע לגופך מצרות העולם הזה, **ושמור נפשך מאד,** מדינה של גיהינום. **פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך,** את הדברים עצמם, כד"א (שמות כ טו) וכל העם רואים את הקולות, רואים את הנשמע מה שאין הפה יכולה כו', ואין העין יכולה לראות (**מכילתא**), הנה כי ראיית הדברים עצמם הם כחות רוחניים, באופן שאל תשכח ודאי אחר שראו עיניך. ובזה אל הנוגע אליך אין צריך ראיה גדולה מזו.

ועל נינך ונכדך, עשה זאת איפה והזהר **פן יסורו מלבבך,** כי כל עוד שהם שקועים בלבבך, כשתלמדם לבניך ולבני בניך יכנסו בעצם הדברים בלבותם ויאמינו כאילו המה בעצמם ראו את הדבר. וזה אומרו **והודעתם,** ולא אמר והגדתם כו' וכיוצא, כי אם **והודעתם,** כי יהיה גדר הודעה בדבר, שיצדק לומר כי ידעו כי כן הוא. והוא כלל גדול כתוב אצלנו במקומות רבים, כי בדבר הזה תלוי קבלת תוכחות מוסר ודברי תורה אל שומעיהם, כי אם אומרם מוציאם מקרב לבו, מן הלב יצאו ואל לב שומעיו יכנסו. אך אם הוא מן השפה ולחוץ, גם באוזן שומעיו לא יעשו רושם. ככתוב אצלנו על פסוק ושננתם לבניך (לקמן ה ז) כו', ועל פסוק (משלי ג ד) קשרם על גרגרותיך, - לדורשם - כתבם על לוח לבך לשיתקבלו לשומעים, ואז ומצא חן כו'.

ואחר השתלש הדבר שלש דורותיו, יושרש הדבר עד לעולם, על דרך מאמרם ז"ל (בבא מציעא פה א) כי כשהתורה נמצאת שלשה דורות משם ואילך תורה חוזרת על אכסניא שלה לעולם שנאמר לא ימושו מפיך ומפי זרעך כו' מעתה ועד עולם.

ואגב אורחיה רמז דרך להשריש את האדם בעבודת קונו, שהוא כי עינא ולבא שהם סרסורי דעבירה ישקע במצות ובזה לא ישעו אל דברי שקר, וזהו אל תשכח את אשר ראו עיניך, באופן יהיה נגד עיניך תמיד וגם אל **יסורו מלבבך** מהטעם הנזכר.

י יוֹם אֲשֶׁר עָמַדְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב בֶּאֱמֹר ה' אֵלַי הַקְהֶל-לִי אֶת-הָעָם וְאַשְׁמִעֵם אֶת-דְּבָרָי אֲשֶׁר יִלְמְדוּן לְיִרְאָה אֹתִי כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר הֵם חַיִּים עַל-הָאֲדָמָה וְאֶת-בְּנֵיהֶם יְלַמֵּדוּן :

לכאורה יאמר, הלא אמרתי לך שתזכה על ידי מה **שלא תשכח** את הדבר **אשר ראו עיניך,** ועל מה ש**לא יסורו מלבבך,** שבזכות זה יאריכו ימיך עד ש**הודעתם** לשני דורות **לבניך ולבני בניך**. תדע לך מה גדול טובך באשר הזהרתיך **שלא תשכח כו',** כי בזה תזכה לחיות עד שתודיע לשני דורות, כמו שאמרתי **והודעתם לבניך ולבני בניך.** מה שאין כן על ידי קבלת התורה מאז, כי לא הבטיחך ה' רק לדור אחד, בזכות קבלת התורה, כי הלא **יום אשר עמדת לפני ה' אלוהיך בחורב באמור ה' כו',** לא הייתה ההבטחה רק **ואת בניהם ילמדון,** אך לא לבני בניהם. מה שאין כן עתה, על ידי מה שתזהר **שלא תשכח כו' ולא יסורו מלבבך,** שתזכה להודיע גם **לבני בניך** כאשר אמרתי לך.

ונמשך אל הקודם, יאמר, הלא אמרתי לך כי ראית את הדברים עצמם, שהם כחותיו יתברך חיים וקיימים בלתי נפרדים מאיכותו, שהוא ענין רואים את הקולות רואים את הנשמע.

ושמא תאמר מי יגיד לנו שהרוחניות שראינו היו כחותיו יתברך מאיכותו, ולא היה רוחניות מלאך במלאכות ה' הדובר בנו מאתו יתברך כאילו פיו יתברך המדבר. על כן הנני מביא לכם ראיות:

אחד, כי הנה אשר אמרתי **הדברים אשר ראו עיניך,** היה זה **יום אשר עמדת לפני ה'**, שהוא כאשר אמרת, רצוננו לראות את מלכנו, ואדבר עמו פה אל פה. וזהו **יום אשר עמדת לפני ה'** ממש, כי נתראה לך. ואם כן אם אותו יתברך זכית לראות, ודאי שאת קולו ממש שמעת, כי ממנו יתברך שראית היה הקול יוצא. וזהו האות שהקול היה הבל פיו כח מתאצל ממנו.

ועוד ראיה שנית, והוא, **באמור ה' אלי הקהל לי את העם ואשמיעם את דברי,** שלא אמר ואשמיעם דברי, מאי **את?** אך הוא מאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א יג):

> כי כל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא, היה מדבר עם כל אחד ואחד מישראל ואומר לו, מקבלני את עליך, כך וכך מצות יש בי, כך וכך קלים וחמורים יש בי כו', והיה אומר לו הן, מקבל את אלהותי והיה אומר לו הן, מיד היה נושקו על פיו והולך ונחקק על הלוח, שנאמר קול ה' חוצב להבות אש.

כמבואר מאמר זה אצלנו בביאור שיר השירים.

ועל זה יאמר, שאמר הוא יתברך **ואשמיעם את דברי** שהוא כי דברי הם עשרה דברות ידברו בם, שהם עשרת דברותיו חיים וקיימים נאצלים בהבל פיו למעלה מאד מגדר מלאך עד אין קץ. וזהו **ואשמיעם את דברי** שדברי עצמם ידברו בם שאשמיעם מה שיאמרו דברי אליהם. הנה כי מה שהיו רואים את הקולות הוא הבל פיו יתברך כח מאיכותו.

ושמא תאמר הלא שני הדברים האלה לא יסבלם שכל, שיראה הוא יתברך את עצמו כביכול, וישמיע מדבוריו שהם עשרה כחות מאתו ידברו בם כאשר ידברו איש אל רעהו. והנה על זה אמרו רבותינו ז"ל במקומו (**שיר השירים רבה** א יג) אחרי אומרם ששאלו ישראל ואמרו רצוננו לראות את מלכנו כו', וכי נותנים לתינוק כל מה ששואל, אלא צפה הקדוש ברוך הוא שהיו עתידים לעשות את העגל, אמר אם לא אתן להם שאלתם, יאמרו, אילו הראנו אלהותו ודבר בנו לא עשינו את העגל כו'. וזה אחשוב כוון פה באומרו, **אשר ילמדון ליראה כו',** לומר, מה שעמדת לפניו ממש, שנתראה לך ואמר להשמיעך את דבריו, הלא לא יפלא כי עשה למען תראוהו **כל הימים וכו',** ולא תתפקרו על שלא היה מתראה לכם, ולמען שגם את בניכם תלמדון.

יא וַתִּקְרְבוּן וַתַּעַמְדוּן תַּחַת הָהָר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ עַד-לֵב הַשָּׁמַיִם חֹשֶׁךְ עָנָן וַעֲרָפֶל :

ושמא תאמר, הן אמת שאמר הוא יתברך ישמיענו את דבריו ממש כמדובר, ואולי לא בא זה אל הפועל שלא זכינו לכך. לזה אמר, ראה כי לא כח מלאך היה אשר ראית כי אם כח אלוהי ממש. כי הלא **ותקרבון ותעמדון תחת ההר וההר בוער באש עד לב השמים חשך כו'.** והוא, כי ארבעה מסכים הם לפניו יתברך, **רוח סערה וענן גדול ואש מתלקחת ונוגה לו סביב.**

יב וַיְדַבֵּר ה' אֲלֵיכֶם מִתּוֹךְ הָאֵשׁ קוֹל דְּבָרִים אַתֶּם שֹׁמְעִים וּתְמוּנָה אֵינְכֶם רֹאִים זוּלָתִי קוֹל :

והנה, אם כח מלאך היה חפץ ה' להראות, למה לא השמיעכם את הקול מתוך המסכים, שהם **חשך ענן וערפל,** כי אם **וידבר ה' אליכם מתוך האש** שבפנים, היא האש הגדולה אשר אין שם מקום למלאך.

ועוד כי **קול דברים אתם שומעים,** כי קול היוצא מהדברים אתם שומעים, כי כל דבור ודבור מן העשרת דברות היה מדבר עם כל אחד מכם, והייתם שומעים קול היוצא מהדברים.

ועדיין אפשר תאמרו, כי מי יאמר שהבל פיו יתברך ואיכות הדבור אשר מאיכותו היה המשמיע קול ומדבר בנו, ואולי היה מלאך גדול האיכות רם ונשא קרוב אל ה', והיה המדבר אלינו בשמו יתברך. לזה אמר, **ותמונה אינכם רואים זולתי קול,** והוא מאמרנו למעלה, כי בזה יבחן אם כח אלוהי הוא הנמצא פה או מלאך. כי כאשר הוא כח אלוהי, לא יתלבש חלילה בבואו אל העולם השפל, למה שכל העולמות משועבדים אליו. מה שאין כן בהיותו מלאך, כי בבאו אל גבול העולם השפל, יקבל התלבשות מעין העולם הלז ויעשה כמעשה אחד האדם. כאשר התראו ליוסף וימצאהו איש כו' (בראשית לז טו, וכמבואר ב**בראשית רבה** פד יג), וכן ביהושע (יהושע ה יג) ומנוח (שופטים יג) וגדעון (שופטים ו). וזה יאמר, קול הדברים עצמם היה מה שאתם שומעים, לא של מלאך, והראיה כי **ותמונה אינכם רואים זולתי קול,** ואילו

היה מלאך הייתם רואים תמונה, כי מתלבש פה כתפארת אדם. אחר היותכם תחת ההר, ושם ראיתם את הקול, ובעולם השפל הזה אם היה מלאך היה מקבל תמונה. אך ודאי שלא היה רק קול יוצא מהדברים בעצמם, שכל דבור היה מדבר עם כל אחד מכם.

יג וַיַּגֵּד לָכֶם אֶת-בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר צִוָּה אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים וַיִּכְתְּבֵם עַל-שְׁנֵי לֻחוֹת אֲבָנִים :

ועוד הכרח אחר, כי הלא הקול ההוא היה מגיד לכם בריתו, והוא מה שכתבנו מרבותינו ז"ל (**שיר השירים רבה** א יג) שהיה הדבור אומר לישראל כל תורה שבעל פה התלויים בדבור ההוא, כך וכך קלים וחמורים יש בי, כך וכך גזרות שוות יש בי כו'. וזהו **ויגד לכם את בריתו,** היא תורה שבעל פה המתייחסת אל בריתו, כמאמרם ז"ל (גיטין ס ב) על פסוק כי על פי הדברים האלה כרתי אתך ברית כו' (שמות לד כז), על תורה שבעל פה כרתי אתך ברית. והענין כי היה מגיד בריתו של עצמו, באומרו כך וכך גזרות שוות יש בי. ואילו היה אומר כך וכך יש בדיבור הזה, היה אפשר לחשוב אולי דברי פי מלאך הם, אך באומרו יש בי, יורה כי פי הדבור הוא הדובר בך, וזה אומרו **ויגד את בריתו** כלומר של עצמו.

והביטה וראה כמה גדלה קדושת רוחניותם בלי לבוש, כי הלא אחרי כן, **ויכתבם** הוא יתברך **על שני לוחות,** והוא מאמר שהזכרנו שהיה אחר כך נחקק הדבור על הלוח. והנה הלוח היה אז להבות אש כמאמרם ז"ל במאמר הנזכר, שלמדו חקיקת הדבור בלוח מפסוק (תהלים כט) קול ה' חוצב להבות אש, ואיך הדבור נחקק בו אם היה בו ממש. וגם היות על ידו יתברך שאין לו עסק רק על משולל התלבשות, וזה אמר **ויכתבם** הוא יתברך.

ושמא תאמר, הלא ראינו הכתיבה בלוחות אבנים גשמיות, לזה אמר, על לוחות אבנים, לומר, כי כשכתבם היו למעלה מלוחות אבנים, כי היו למעלה רוחניות בתכליות, שהיו להבות אש, כי עד בואם למטה לא נתלבשו. וגם היה בגדר המכתב אל המגלה הסובל הכתיבה, כי המכתב חשוב ודק ממנה נמצא כי רוחניות הקול הנחקק שם, היה גדול מרוחניות הלוחות, עם היות שגם מעשה אלוהים המה. וזהו **על שני לוחות,** ולא אמר בשני לוחות. אם כן הוי אומר כי גדול כבוד הקול אשר ראו עיניך, כי מכבוד אלוהי ישראל הוא, כמדובר.

עוד יכוין באומרו על שני לוחות, לומר, כי גם בהיות הלוחות למטה בארץ ויתלבשו ונעשו אבנים ממש, לא נתלבש המכתב. כי מה ש**ויכתבם** היה איכות כתיבתו גם אחר היותן **אבנים** למטה, כי הייתה כתיבתן עולה אל איכותן. וזהו **על הלוחות,** ולא אמר בלוחות, שהוא למעלה מהן ולא בהן. כאשר על כן, כשהשליכן משה מידיו ראה אותיות פורחות באוויר. והוא, כי להיות איכות הדבור אשר נחקק בלוח לא נתלבש גם אחרי היותו פה בעולם הזה. ועל כן מ"ם וסמ"ך היו בנס גם בשניות, להיותן מעין הראשונות.

יד וְאֹתִי צִוָּה ה' בָּעֵת הַהִוא לְלַמֵּד אֶתְכֶם חֻקִּים וּמִשְׁפָּטִים לַעֲשֹׂתְכֶם אֹתָם בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

הנה נא הואיל משה לשוב להזהירם על כובד עוון עבודה זרה כפעם בפעם. ויירא פן יאמרו ישראל, עד כמה אתה חוזר ומצווה עניין עבודה זרה, מה שבארבעים שנה שהיית עמנו לא הזכרת לנו עניין זה, זולת הכתוב בעשרת הדברות. לזה הקדים ואמר, דעו לכם כי זולת אשר קבלתם בחורב, גם כן **ואותי צוה ה'** עוד **חקים ומשפטים לעשותכם אותם,** ומה שאמרתי ללמד הוא בארץ, כי שם אלמדכם, כי עדיין לא נגזר עלי שלא אבוא אל הארץ. והוא, כי סמוך למתן תורה היו עתידין ליכנס לארץ, כמפורש למעלה על פסוק אחד עשר יום מחורב כו'. אך עתה נהפך לי הדבר, אשר אתם בלבד עוברים שם ולא אני. על כן מה שהיה לי להכביד עליכם בארץ, אני מזהיר בכל עוז מעתה.

טו וְנִשְׁמַרְתֶּם מְאֹד לְנַפְשֹׁתֵיכֶם כִּי לֹא רְאִיתֶם כָּל-תְּמוּנָה בְּיוֹם דִּבֶּר ה' אֲלֵיכֶם בְּחֹרֵב מִתּוֹךְ הָאֵשׁ :

ומה שהייתי מניח עיקר האזהרה הזאת עד בא אל הארץ, הוא, שהעיקר הוא להישמר מאשר עבדו שם הגויים, **ונשמרתם מאד לנפשותיכם.** כלומר, שאם תמירו את כבודכם לא יגיע לו יתברך דבר חלילה, כי אם חטאת מה תפעל בו, אך הפגם הוא בשביל נפשותיכם, וזהו **ונשמרתם מאד לנפשותיכם.** והוא, כי לא אחשוד אתכם בפתיות גדולה לעבוד עץ ואבן, כי אם לעשות דמות תערכו לו יתברך להיות זכרונו יתברך לפניכם, או דמות משמשיו. ועל כן, על דמות אלוהי עולם הנה **לא ראיתם** בו יתברך **כל תמונה** לו יתברך, כאשר נתראה אליכם, ואם כן מה דמות תערכו לו חלילה לעשות דמותו.

טז פֶּן-תַּשְׁחִתוּן וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כָּל-סָמֶל תַּבְנִית זָכָר אוֹ נְקֵבָה :

ופן תשחיתון על עוון זה, ועוד מעט תעשו **פסל תמונת כל סמל** דמות משמשיו גם הם, והוא דמות ארבע חיות. פני אדם לעשות דמות **זכר או נקבה,** שזה מן הסתם הוא באדם.

יז תַּבְנִית כָּל-בְּהֵמָה אֲשֶׁר בָּאָרֶץ תַּבְנִית כָּל-צִפּוֹר כָּנָף אֲשֶׁר תָּעוּף בַּשָּׁמָיִם :

ואחרי כן **תבנית כל בהמה אשר בארץ** העליונה, שהיא פני שור או פני אריה, כי חיה בכלל בהמה, וגם ריבוי הכל. או תבנית **כל** עוף **כנף אשר תעוף בשמים** הוא דמות פני נשר. הרי דמות ארבע חיות.

יח תַּבְנִית כָּל-רֹמֵשׂ בָּאֲדָמָה תַּבְנִית כָּל-דָּגָה אֲשֶׁר-בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ :

ועוד מעט תמשכו אל דמות **כל רומש באדמה,** הם כחות שתחת ארץ העליונה, חיצונים המתאחזים ליזון ממנה ונקרא **רומש באדמה.** ועוד מעט ותעשו **תבנית כל דגה** אשר במים

העליונים, אותם שהם **מתחת לארץ** העליונה, הם כחות חיצונים שבתהומא רבא. כי תהיו יורדים ממדרגה למדרגה, עד גדר השפל הזה לעשות תבניתם פה, לכוון העבודה אל מה שאלה הם דוגמתם. ואוי מי יחיה בשומו אל לעבוד אותו אחת מאלה, ויעזוב אלוהי עולם ה'. שכל אלו לאפס ותוהו נחשבו לו כי הבל המה.

יט וּפֶן-תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשָּׁמַיְמָה וְרָאִיתָ אֶת-הַשֶּׁמֶשׁ וְאֶת-הַיָּרֵחַ וְאֶת-הַכּוֹכָבִים כֹּל צְבָא הַשָּׁמַיִם וְנִדַּחְתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם וַעֲבַדְתָּם אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים תַּחַת כָּל-הַשָּׁמָיִם :
כ וְאֶתְכֶם לָקַח ה' וַיּוֹצִא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבַּרְזֶל מִמִּצְרָיִם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם נַחֲלָה כַּיּוֹם הַזֶּה :

ראוי לשית לב, כי להזהיר שלא יעבדו **שמש וירח וכוכבים,** למה יאמר **פן תשא עיניך השמימה,** האם בא ללמדנו היאך יראו עינינו **שמש וירח וכוכבים,** ואם כן טוב טוב היה יאמר ופן תעבוד **את השמש כו' והשתחויתם להם.**

ועוד, כי אדרבה, אברהם אבינו לא הכיר את בוראו כי אם על ידי הביטו בשמש ובירח (**זוהר** ח"א דף פ"ו א), שראשונה חשב כי השמש הוא אלוה. כשראה כי השמש באה ועלטה היה ויצא הירח, אמר גם כי אין השמש אלוה, כי הלא בא השמש ויצא הירח במקומו. וכן לא זה וזה, כי הרי יש גם כוכבים משמשים לעתותם. אם כן ודאי כי גבוה מעל גבוה, יוצרם ומסדרם במשמרותם. ואם כן איפה, איך יאמר משה רבנו ע"ה, שממקום שבא אברהם לעבוד את ה', משם יבואו לעבוד עבודה זרה.

ועוד אומרו כל צבא השמים, כי אחר הזכירו אותם דרך פרט, למה חזר וכלל אותם.

ועוד אומרו ונדחת, מהו הדחוי ההוא.

ועוד אומרו אשר חלק ה' אלוהיך אותם כו', שיראה שהעמיד את העמים תחת השמש והירח והכוכבים.

והנה לדעת האומרים (שבת קנו א) אין מזל לישראל יתיישב הענין, כי חלק להם ולא לישראל. אך לאומרים כי יש מזל לישראל, יקשה. וגם אם נפשוט מהא כמאן דאמר אין מזל, לא נמלט מקושיא, כי אם כן איפה בטלה בחירת האומות לגמרי, ולמה יענשו על עשותם הרע, ויהיה שכר לחסידי אומות העולם.

והן אמת כי הדרוש הלז ארוך מאוד לעמוד על בוריין של דברים, ואנכי חזון הרביתי במאד מאד על הדרוש הזה בשער המזלות אשר בקרב שערינו, על כן החשתי מלכתוב בדבר פה. ומה גם, לא לבי הלך לפרש אומרו ולא חלק להם על המזלות, כאשר יבוא בס"ד.

ועוד ראוי לשית לב אל אומרו ואתכם לקח ה', מהיכן לקחם.

ועוד אומרו ויוציא אתכם מכור הברזל, מה עניינו פה אצל הקודם, כי יראה כי אין לו ייחס כלל ועיקר.

וגם מה היה כי בשום מקום אשר הזכיר יציאת מצרים לא קראו **כור הברזל** זולתי פה, ולא דבר ריק הוא.
וגם אומרו להיות לו לעם נחלה, מי לא ידע כי לכך היה.

יט וּפֶן-תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשָּׁמַיְמָה וְרָאִיתָ אֶת-הַשֶּׁמֶשׁ וְאֶת-הַיָּרֵחַ וְאֶת-הַכּוֹכָבִים כֹּל צְבָא הַשָּׁמַיִם וְנִדַּחְתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם וַעֲבַדְתָּם אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָם לְכֹל הָעַמִּים תַּחַת כָּל-הַשָּׁמָיִם :
אמנם יאמר בשום לב אל אומרו **השמימה**. כי כלל בידינו מרבותינו ז"ל (**בראשית רבה** נ ד), כי ה"א בסוף תיבה במקום למ"ד בראשה. והוקשה להם מפסוק ישובו רשעים לשאולה (תהלים ט יח), אשר שם ה"א בסוף תיבה ולמ"ד בראשה. ותרצו, שהוא להפליג הדבר עד אמבטי התחתונה שבשאול. ועל דרך זה יראה כי גם באומרו **השמימה** יהיה כן, שיש ה"א בסוף תיבה וה"א בראשה. ועל דרך זה אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** מד יד) על הבט נא השמימה (בראשית טו ה) שהעלהו למעלה מכיפת הרקיע.

ונבוא אל הענין, אמר, **ופן תשא עיניך השמימה,** שהוא עד למעלה מעולם הגלגלים שהוא עד עולם המלאכים קו לקו. כי **וראית את השמש** המשמש ביום, **ואת הירח והכוכבים** המשמשים בלילה, וגם תגיע להביט **כל צבא השמים,** הם המלאכים שעליהם.
והנה על הבחינה הראשונה שמעולם הגלגלים, הם **שמש וירח וכוכבים, ונדחת** מהם מלהחשיבם לאלוהות, והוא, כי תשית לב אל חקירת אברהם, שדחה עשות עיקר מה**שמש** כי הירח היא צרתו בצדו, וכן ה**שמש** ינגד את ה**ירח**.
אך על הכת השני, הוא **כל צבא השמים, והשתחוית להם ועבדתם** כדרך העובדי כוכבים, שכל עובדי כוכבים יש לו שר עליו מלמעלה. אך חלילה לך, כי הלא **אשר חלק ה' אלוהיך אותם לכל העמים.** והוא מאמרם ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק כד) כי אשר הפיץ הוא יתברך את כל העמים, שבעים מלאכים שהיו שם עמו חילק שבעים אומות להם, שר לכל אומה, ואת ישראל לקח לעצמו.

ומפני שהיו ישראל בחלאת זוהמת נחש, שקועים בחיצוניות, בלתי כדאים להיות לו ולתת להם תורתו, על כן הורידם מצרימה לצרפם כזהב בכור, שיצאו הסיגים והזהב לבד, ככה במצרים היה ככור, שהוא תכלית קליפת החיצוניות, כי שם צירפם, והסיגים נשארו דבקים שם, וימותו בימי החשך. ואשר היה זהב טוב אחד מחמשה, או למאן דאמר אחד מחמשים, או מחמש מאות (**מכילתא** בשלח, פתיחתא), נבחר לקבל התורה, ולהיות לו יתברך לעם נחלה. וזה מאמר הכתוב **אשר חלק ה' אלוהיך אותם** הוא את **צבא השמים** הנזכר, שחילק על שרים של שבעים אומות, אך -

כ וְאֶתְכֶם לָקַח ה' וַיּוֹצֵא אֶתְכֶם מִכּוּר הַבַּרְזֶל מִמִּצְרָיִם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם נַחֲלָה כַּיּוֹם הַזֶּה :

ואתכם לקח ה' לחלקו. ולהיותכם בחלאת זוהמת נחש מעין החיצונים ההם, על כן הותכתם במצרים, **ויוציא אתכם מכור הברזל** שנתתם שם, ליצרף **להיות לו לעם נחלה** ראויים לכך. ואם כן איפה, למה זה תכנס בחלאת אשר הפרידך והעלך גם עלה הוא יתברך מהם **להיות לו לעם נחלה,** ותיסוג אחור להיות נחלתם.

או שיעור הכתובים, ופן תשא כו', לומר, הלא אמרתי לך, כי תבוא לעשות תבנית כל הדברים העליונים להשתחוות אל התבנית שלמטה בכוונת אל מה שהוא דוגמתו למעלה. אמר עתה, ופן תעשה בדרך אחרת, כי לא תעשה תבנית מה למעלה להשתחוות אל התבנית, כי אם **תשא עיניך השמימה וראית** בעיניך **את השמש כו',** או את **כל צבא השמים,** גם שלא תראנה, **ונדחת** מעל אלוהיך, **והשתחוית להם** ממש ולא לתבניתם **ועבדתם.**

ושמא תאמר כי אין רע רק השתחוות **לכוכבים,** אך **לצבא השמים** הלא מלאכים המה, לזה אמר **אשר חלק ה' כו',** את המלאכים, הם **צבא השמים, לעמים.** לומר, כי גם הם לא בידם טוב אומותם, כי אם מה' שמשלשל להם טובה על ידם ולא לעובדם, אך גם לזה לא לכם, כמדובר בקודם.

כא וַיהוָה הִתְאַנַּף-בִּי עַל-דִּבְרֵיכֶם וַיִּשָּׁבַע לְבִלְתִּי עָבְרִי אֶת-הַיַּרְדֵּן וּלְבִלְתִּי-בֹא אֶל-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה :
כב כִּי אָנֹכִי מֵת בָּאָרֶץ הַזֹּאת אֵינֶנִּי עֹבֵר אֶת-הַיַּרְדֵּן וְאַתֶּם עֹבְרִים וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת :
כג הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן-תִּשְׁכְּחוּ אֶת-בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כֹּל אֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :
כד כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא אֵל קַנָּא :

הנה זה יראה בלתי מקושר כלל אל הקודם.
ועוד, אומרו על דבריכם, ואדרבה התורה אומרת **יען לא האמנתם בי כו'.**
ועוד אומרו כי אנכי מת, הוא בכלל אומרו למעלה. **וישבע כו'.** ומה גם אומרו אחרי כן אינני עובר את הירדן, שהוא האמור בפירוש למעלה, וגם הוא בכלל אומרו **אנכי מת בארץ הזאת.**
ועוד אומרו ואתם עוברים כו', כי הוא הדבר האמור באומרו **נתן לך נחלה.**
ועוד אומרו השמרו לכם פן תשכחו כו' ועשיתם פסל כו', כי הוא הדבר אשר הזהיר למעלה בסמוך באורך, ולמה הפסיק בינתיים וחזר אל הענין.
ועוד אומרו השמרו לכם כו', כי אומרו לכם הראשון והשני מיותרים.
וכן אומרו אשר צוך ה' אלוהיך מיותר הוא, כי ידוע הוא.

כא וַיהוָה הִתְאַנַּף-בִּי עַל-דִּבְרֵיכֶם וַיִּשְׁבַּע לְבִלְתִּי עָבְרִי אֶת-הַיַּרְדֵּן וּלְבִלְתִּי-בֹא אֶל-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה :

אך יאמר, הלא ציוויתי על עוון עבודה זרה, והנני שב ומזהיר ואומר, כי אל תבטחו לומר, כי אלוהינו מרחם, וכמה הכעסתם אותו במדבר ועבר על פשעיכם, כן יעשה גם עתה. כי הלא דעו לכם, כי אני הייתי סובל עול אשמתכם עמכם, והייתם מתקיימים. והראיה, כי **וה' התאנף בי על דבריכם,** עם שעיקר העוון בכם היה, כי הלא המה מי מריבה אשר רבו בני ישראל את ה'. עם כל זה אתם לא הוזקתם ותעברו את הירדן **וישבע לבלתי עברי.**

ושמא תאמר כי גם אנכי לא עשיתי רצונו יתברך בדבר ההוא, ועל כן נענשתי. הנה היה מספיק שלא אהיה המביא, אך לא שאפילו כיחיד לא אעבור.

ולא עוד, כי אם שאפילו בא אל הארץ ולשוב פה למות בחוץ לארץ לא הניחוני, עם היות כי לא בכוונת עבור רצונו יתברך עשיתי חלילה כמפורש במקומו. מה שאין כן אתם, כאומרו (במדבר כ יג) **אשר רבו בני ישראל את ה',** ועם כל זה אתם נוחלים, ואני אפילו ביאה בעלמא איני בא. וזהו **ולבלתי בא אל הארץ,** כלומר, אפילו מציאות ביאה. והוא **אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה,** עם היותכם אתם העוברים רצונו בעצם. ומה גם, כי אפילו אם הייתי נכנס ושב ומת פה, אין הדעת סובלו, כי היתכן -

כב כִּי אָנֹכִי מֵת בָּאָרֶץ הַזֹּאת אֵינֶנִּי עֹבֵר אֶת-הַיַּרְדֵּן וְאַתֶּם עֹבְרִים וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת :

ולא עוד, אלא שאפילו **אינני עובר את הירדן,** אפילו העברה לשוב למות פה, **ואתם עוברים וירשתם את הארץ הטובה,** האם טובים אתם ממני. אך אין זה, רק כי עונותיכם סבלתי עמכם, לכן מעתה שאין מי שיסבול עמכם **הישמרו לכם פן תשכחו כו'.**

ולבוא אל הענין, נשית לב על ענין העגל, כי רצה יתברך לכלותם, לולא משה בחירו עמד בפרץ. ועם כל זה אמרו רבותינו ז"ל (שבת פז א) שאמר לו הוא יתברך על שיבור הלוחות יישר כחך ששברת. שידונו כפנויה ולא כאשת איש (**שמות רבה** מו א). יורה כי אילו היה העוון אחר קבלת הלוחות, היה יתברך מכלה אותם ולא הייתה תקומה. ועם כל זה כל אשר חטאו בו לא נשאר עד אחד, כי אשר בעדים והתראה הרגו בני לוי בבית דין שער הזקנים. ואשר חטאו בעדים ובלי התראה מתו בהשקאה כסוטות. ואשר בלי עדים מתו במגפה (יומא פו ב). באופן כי אילו חטאו כולם לא היה נשאר אחד.

והלא כמו זר נחשב, כי הלא הוא יתברך אמר **לא תעשה לך פסל כו' לא תשתחוה כו' כי ה' אלוהיך אל קנא פוקד עון אבות על בנים על שלשים ועל רבעים,** הנה שמאריך ארבע דורות. וכן בחורבן הבית, האריך הארבע דורות והוסיף עד השבעה בתי דינים שעבדו עבודה

זרה (גיטין פח א). שהיה מאריך כל עוד שלא ביטלו עסק התורה כנודע מרבותינו ז"ל (עיין ירושלמי חגיגה א ז). ואם כן איפה, למה בעגל לא היה מאריך להם.

אך שתי תשובות בדבר:

אחד, כי את הדור עצמו אשר עין בעין ראו את כבוד ה' וכרת עימהם את בריתו, לא יאריך להם.

עוד שנית, והוא מאמר רבותינו ז"ל (**שמות רבה** מב ז) שאמר הקדוש ברוך הוא למשה, משל לחתן שנתן לכלתו בידו שני תכשיטין, ושלח לה על ידי שליחו שמונה אחרים, והיא אבדה השנים כו'. כך אמר הקדוש ברוך הוא למשה, שני דברים וכו' ושמונה על ידך, ולא עברו כי אם השנים ששמעו מפי הקדוש ברוך הוא. וזהו **סרו מהר מן הדרך אשר צויתים** (שמות לב ח), שהוא **אשר צויתם** אני בעצמי.

כג הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן-תִּשְׁכְּחוּ אֶת-בְּרִית ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָכֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כֹּל אֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :

ושני הטעמים האלו אחשוב דבר להם משה. באומרו **השמרו לכם** הדור הזה, **פן תשכחו את ברית ה' אשר כרת עמכם** ממש פנים בפנים, והוא **הטעם הראשון.**

שנית, כי מי יתן והייתם עוברים אחד מהשמונה דברות שהיו על ידי, אך לא יהיה כי אם **ועשיתם פסל תמונת כל,** שהוא הדבר **אשר צוך ה' אלוהיך** בעצמו, וזהו אומרו **אשר צוך.** והוא מאמרו יתברך באומרו **סרו מהר מן הדרך אשר צויתים.**

ואפשר שגם מאומרו **הנה אנכי מת**, היחל לרמוז זה. כלומר, **הנה אנכי מת**, ועל כן ירא אני כי יותר תשמרו אשר צויתי אני מאשר **צוך ה' אלוהיך,** החי וקיים לעולם ועובר עמכם. כי תשכחו את ה', **ועשיתם פסל תמונת כל אשר צוך כו'** כמדובר.

כד כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא אֵל קַנָּא :

ועל כן על שני הטעמים האלה הנאמרים, לא יאריך לכם ארבעה דורות, כי אם מיד יפקוד, **כי ה' אלוהיך אש אוכלה הוא.** ועם כל זה נתראה לפניכם לדבר עמכם, שהוא **הטעם הראשון**. **וגם אל קנא,** מקנא על מה שיותר חשבתם המצות שנתן על ידי מאשר על ידו יתברך, ולכן יפקוד מהר.

או שיעור הכתוב, כי ה' אלוהיך אש אוכלה ואינו צריך לעשות פעולה כדי שאשו תאכלכם, רק בהיותו מקנא בלבד. וזהו **אש אוכלה הוא אל קנא,** שהוא **אש אוכלה** בהיותו **אל קנא**, כי מיד רצונו יפעל. באופן כי יש הפרש בין הדור ההוא לדורות שאחריהם, וזהו אומרו **לכם.**

וגם אשר סמך ואמר, **כי תוליד בנים כו'**. לומר, מה שאני מזהיר הוא **השמרו לכם** בני הדור הזה, כי לכם המשפט במהרה, מהטעמים הנאמרים **כי ה' אש אוכלה הוא**. אך **כי תוליד בנים ובני בנים כו',** אז לא יפקוד עד כמה דורות, שהוא עד ש**ונושנתם בארץ כו',** והוא להיותם דורות שאחריכם. ולפי זה מאמר הכתוב באומרו (שמות כ ה) **כי ה' אלוהיך אל קנא פוקד כו'** הם שתי חלוקות. והוא בשום לב אל זק"ף קט"ן שעל מלת קנא, והוא לומר, **לא תשתחוה להם** אתם שבדור הזה, **כי ה' אלוהיך אל קנא,** מתחרה לנקום מיד.

וגם יש חלוקה אחרת לזולתך, שהוא **פוקד עון אבות על בנים,** שהוא לדורות שאחריכם. ובזה יתכן עוד פירוש אחר, באומרו **אש אוכלה,** הוא לעשות משפט מיד ולא לפקוד על שלשים ועל רבעים, כי אם **אל קנא** שהיא החלוקה הראשונה. אך לא משם והלאה, שהוא **כי תוליד כו'** שיאריך. ועל כן הדור הזה, בעוון העגל הכביד עליהם כל כך הוא יתברך.

עוד יתכן באומרו כי אנכי מת כו' השמרו כו', לומר, אל יקרה אתכם כמעשה העגל, שאמרתם (שמות לב א) **כי זה משה האיש כו' לא ידענו מה היה לו,** ועל כן בקשתם לעשות אמצעי במקומי. כן גם עתה, **הנה אנכי מת כו', השמרו לכם פן תשכחו את ברית ה' אלוהיכם אשר כרת עמכם** ביניכם ובינו יתברך, ולא הוצרך אמצעי, ותבואו לעשות פסל כו' לאמצעי כענין העגל, עם היות **צוך ה' אלוהיך** בינו ובינך ולא הוצרך אמצעי. **כי ה' אלוהיך אל קנא כו'.** לומר, אל תאמר בלבבך, אם הבל הוא אל תקנא בו כי כלום מקנא אלא גיבור מגיבור כו' (עבודה זרה נה א), כי הלא אינו מקנא על הפסל, כי הבל הוא, כי אם עליך, כי הוא יתברך עם היותו ה' כי אין חקר לגדולתו, מייחד אלוהותו עליך ונקרא **אלוהיך.** על כן הוא מקנא, כי תמירהו על תוהו, וכל מה שיגרע ערך העולם הזה תאשם יותר. וזהו אומרו **כי ה' אלוהיך** שמייחס אלוהותו עליך, **אש אוכלה הוא,** ואתה חומרי. על כן הוא **אל קנא**.

או משיב בדרך אחרת. והוא, כי מה שהוא יתברך מייחד אלוהותו עליך, הלא הוא להיות נפשך חלק אלוה ממעל, ועל כן הוא מקנא יהיה חלקו תחת זרים, כי על זה נוחם יסתר. ושיעור הכתוב, **כי ה',** למה שהוא **אלוהיך,** שחלקו יתברך אמרה נפשך. שעל כן נקרא **אלוהיך** ולא של זולתך. על כן עם היות ש**אש אוכלה** הוא וכל אלוהי העמים הבל לפניו, עם כל זה הוא **אל קנא**, על שומך חלקו יתברך תחת זרים והבלים חלילה.

כה כִּי-תוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים וְנוֹשַׁנְתֶּם בָּאָרֶץ וְהִשְׁחַתֶּם וַעֲשִׂיתֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כֹּל וַעֲשִׂיתֶם הָרַע בְּעֵינֵי-ה' אֱלֹהֶיךָ לְהַכְעִיסוֹ :

כו הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ כִּי-אָבֹד תֹּאבֵדוּן מַהֵר מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא-תַאֲרִיכֻן יָמִים עָלֶיהָ כִּי הִשָּׁמֵד תִּשָּׁמֵדוּן :

כז וְהֵפִיץ ה' אֶתְכֶם בָּעַמִּים וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר בַּגּוֹיִם אֲשֶׁר יְנַהֵג ה' אֶתְכֶם שָׁמָּה :

כח וַעֲבַדְתֶּם-שָׁם אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם עֵץ וָאֶבֶן אֲשֶׁר לֹא-יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמְעוּן וְלֹא יֹאכְלוּן וְלֹא יְרִיחֻן :

כט וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ וּמָצָאתָ כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :

ל בַּצַּר לְךָ וּמְצָאוּךָ כֹּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים וְשַׁבְתָּ עַד-ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקֹלוֹ :

לא כִּי אֵל רַחוּם ה' אֱלֹהֶיךָ לֹא יַרְפְּךָ וְלֹא יַשְׁחִיתֶךָ וְלֹא יִשְׁכַּח אֶת-בְּרִית אֲבֹתֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם :

ראוי לשים לב:

א. אל אומרו כי תוליד לשון יחיד, **ונושנתם** לשון רבים.

ב. למה פרט שני דורות.

ג. אומרו והשחתם ועשיתם פסל, כי בכלל עשות פסל היא השחתה, והוא הדבר בעצמו.

ד. אומרו ועשיתם הרע כו', כי אינו תוספת על האמור, כי עשיתם פסל הוא עשות הרע.

ואם מה שחדש הוא אומרו **להכעיסו,** כי עשותם הפסל יהיה להכעיס, יאמר מתחילה ועשיתם פסל תמונת כל להכעיסו.

ה. כפל אומרו אבד תאבדון.

ו. כי בכלל אומרו אבד תאבדון הוא שלא יאריכו ימים, ולמה חזר ואמר **לא תאריכון ימים** עליה.

ז. למה חזר ואמר **כי השמד תשמדון,** ולמה שינה מלשון איבוד להישמד, ולמה כפל גם בזה.

ח. אומרו והפיץ ה' אתכם כו', כי אחר אבודם והשמדם לא ישאר מהם שיפיץ ה' אותם.

ט. אומרו ועבדתם שם כו', כי בכלל אומרו **עץ ואבן** היא היותם **מעשה ידי אדם.**

ואם עץ ואבן הם בלי צורה, איך הם מעשה ידי אדם.

ואם הוא דבר בפני עצמו, יאמר **ועץ ואבן.**

י. אומרו אשר לא יראון כו', האם לא יחסר להם זולת ארבעה דברים אלו, והלא יחסר כל בם כי **עץ ואבן** המה, וטוב טוב היה שלא למנות דבר.

יא. אומרו ובקשתם משם לשון רבים, ושאר הפסוק בלשון יחיד.

יב. כי קודם אומרו **ומצאת כי תדרשנו,** היה ראוי יאמר **ושבת עד ה' כו',** האמור בפסוק שאחריו.

יג. אומרו בצר לך ומצאוך כו', מה ענין אומרו **בצר לך,** אם בגלות הרי הוזכר למעלה.

וגם מי לא ידע כי לא ימצאום הדברים האלה אלא **בצר,** וגם מלת **לך** מיותרת.

יד. אומרו ושמעת בקולו, כי בכלל התשובה הוא.

טו. אומרו כי אל רחום כו', אם היה אומר שייטב להם ה', היה צודק על זה הנותן טעם שיאמר **כי אל רחום כו',** אך לא הזכיר רק התשובה.

ואם הוא אומרו לא ירפך כו', אין זו הטבה כקום עשה שיצדק בה אומרו **כי אל רחום כו'.**

וגם על ידי התשובה, לא בלבד יהיה העדר צרה, כי אם גם הטבה בקום עשה, כענין אומרו פרשת נצבים (לקמן ל, ב ג ה) ושבת עד ה' כו' ושב ה' את שבותך כו' והביאך כו'.

ואם הוא כלול באומרו ולא ישכח את ברית אבותיך, לשתוק מאומרו **לא ירפך ולא ישחיתך,** כי בכלל מאתים מנה.

טז. אומרו אשר נשבע להם.

כה כִּי-תוֹלִיד בָּנִים וּבְנֵי בָנִים וְנוֹשַׁנְתֶּם בָּאָרֶץ וְהִשְׁחַתֶּם וַעֲשִׂיתֶם פֶּסֶל תְּמוּנַת כֹּל וַעֲשִׂיתֶם הָרַע בְּעֵינֵי-ה' אֱלֹהֶיךָ לְהַכְעִיסוֹ :

אמנם בא משה ויגד להם את כל אשר יקרה אותם מראשית אחרית, למען ישכילו את אשר יעשו ויבינו לאחריתם. והנה בספר שופטים (ב ז) נאמר, **ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע, וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע, וימת יהושע כו', וגם כל הדור ההוא נאספו אל אבותם, ויקם דור אחר אשר לא ידעו את ה'.** ויספר דרך רעתם, והוא, תחילה החלו לעשות הרע בעיני ה' בזימה להתחתן בם, ואחרי כן עבדו את אלוהי נכר, כאומרו (שם ג ו) **ויקחו את בנותיהם להם לנשים ואת בנותיהם נתנו לבניהם ויעבדו את אלוהיהם**. והן זה שאמר משה אל בני ישראל, הדור הטוב ההוא הנותרים מהדור אשר מתו במדבר, הנה **כי תוליד בנים,** אתם בני הדור הזה המתייחסים ליחיד כי כשרים אתם, הדור הראשון טוב יהיה. אך ה**בני** ה**בנים**, שהוא הדור האחר האמור בספר שופטים, שיקום אחר שיאספו כל הדור אשר האריכו ימים. הדור אחר הוא בראות עצמם כי נתיישנו בארץ, לא ישיתו לב כי לה' הארץ ומלואה, וירום לבבם בחשבם כי כחם ועוצם ידם עשה להם את החיל ההוא ויבעטו, וזהו **ונושנתם בארץ.** ועל ידי כן **והשחתם,** תחילה בזימה להתחתן בם, כי השחתה היא זימה כד"א (בראשית ו יב) כי השחית כל בשר את דרכו. ואחר כך **ועשיתם פסל תמונת כל,** והוא האמור שם **ויקחו את בנותיהם כו',** ואחר כך **ויעבדו את אלוהיהם.** ונמשך הדבר לזמנים הנאמרים בספרי הנביאים. וכל עוד שלא עשו להכעיס, רק להנאתכם בחשבם כי בם יושפעו מהוברי השמים ומשרי העמים אשר בשמים ממעל, גם ה' האריך להם. אך אחרי כן בדורות הקרובים לחרבן, אז עשו ממש להכעיס, ועליהם אמר **ועשיתם הרע כו' להכעיסו**. אז בימים ההמה ובזמן ההוא,

כו הַעִידֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ כִּי-אָבֹד תֹּאבֵדוּן מַהֵר מֵעַל הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא-תַאֲרִיכֻן יָמִים עָלֶיהָ כִּי הִשָּׁמֵד תִּשָּׁמֵדוּן :

העידותי בכם היום כו' כי אבד תאבדון. אבד, **בחורבן ראשון**. **תאבדון, בחורבן שני.** ואין האיבוד מן העולם, רק מן **הארץ אשר אתם עוברים את הירדן כו',** שהוא גלות.

ושמא תאמר, למה עשה כן הוא יתברך, ולא הניחם בארצם ותייסרם רעתם שם, ולא יגלו לארצות אויביהם, לזה אמר **לא תאריכון ימים עליה.** והוא אצלי מאמר הכתוב (ירמיהו ט א)

מי יתנני במדבר מלון אורחים כו'. שאומר הוא יתברך, הנה גרשתי את בני ואני נותרתי בירושלים, באופן יתערבו בני בגויים. וטוב טוב היה להפך השיטה, לעזוב את עמי וללכת מאתם, כאשר היה במדבר באמור הוא יתברך כי לא אעלה בקרבך (שמות לג ג). והיא תלונת המקונן באומרו (איכה א א) איכה ישבה בדד העיר רבתי עם, שנתרוקנה מהעם, והוא יתברך נשאר בה, כי הייתה כאלמנה, ולא אלמנה ממש כי לא זזה שכינה מכותל מערבי (**שמות רבה** ב ב). אך הענין הנביא דבר, והוא, כי מאז נברא העולם הר המוריה מושב אלוהים במקום המזבח, נגד שער השמים, כמאמר יעקב (בראשית כח טז) אכן יש ה' במקום הזה, ועל כן שם הקריב את קרבנו אדם ונח ואברהם. אך המדבר אינו בית אלוהים, ואשר ישב שם ה' עם ישראל היה כאורח במלון אורחים עראי עד הגיעו אל מקום אשר שם ביתו.

ונבוא אל הענין, אמר הוא יתברך, מי יתנני שמה שאירע לישראל בירושלים שהמרו בי, היה במדבר. כי למה שהמדבר היה לי מלון אורחים, אעזבה את עמי מאתם במקומם ואלכה מאתם. כלומר, כי אך בירושלים, כי שם ביתי והם אורחים אצלי, איך אעקור דירתי ממקום ששם ביתי ואניחם שם.

ושמא תאמר אהיה עימהם בארצם ואייסרם שם, אי אפשר כי כולם מנאפים, וכל מקום שאתה מוצא זנות אנדרולומוסיא באה והורגת רעים וטובים (**בראשית רבה** כו י). ולא ליחידים כי אם עצרת בוגדים, כי הם קבוצים לבגוד בזימה, כד"א (ירמיהו ג כ) בגדה אשה מרעה, כענין מעשה שהיה והוציאוה עשרה במטה (קידושין פ ב). באופן שאם הייתי מניחם שם הייתי מכלה אותם, על כן טוב להם הגירושין, שגלות מכפרת עוון. וזה מאמרו יתברך **כי אבד תאבדון מהר מעל הארץ,** שהוא לגרשם ממנה.

ושמא תאמר למה לא תניחנו בה ושם נקבל ייסורין, הלא הוא, כי אם אניח אתכם עליה **לא תאריכון ימים עליה כי** אם **השמד תשמדון** שהוא כליון מות, על דרך מאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** ז א) על ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו (לקמן ט כ), זה כלוי בנים, אלא שתפילת משה הועילה להשאיר חציים. ועל כלוי הבנים אמר **כי השמד,** על דרך ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו. ועל כלוי אבותם אחרי כן אמר **תשמדון,** והוא מהטעם שכתבנו. על כן, לבל תכלו לגמרי, הגלות טוב לכם. וזהו -

כז וְהֵפִיץ ה' אֶתְכֶם בָּעַמִּים וְנִשְׁאַרְתֶּם מְתֵי מִסְפָּר בַּגּוֹיִם אֲשֶׁר יְנַהֵג ה' אֶתְכֶם שָׁמָּה :

והפיץ ה' אתכם בעמים, שהוא גלות. ולא דרך גיעול ברוגז, כי אם **והפיץ ה'**. כי שם הרחמים יבחר לכם הדרך הזה, לטוב לכם מהשאר שם. והוא אשר אמר **כי אבד תאבדון** גירושין כמדובר. **אבד,** על **חורבן ראשון**. **תאבדון,** על **חורבן שני**. כי לא בחר ה' ישארו בארץ, פן ישמדו. **והפיץ ה'** אותם בכל אחד מהם, עד גדר שתתמעטו **מתי מספר**. ואף השאר אותו

המעט לא היה אם מסתלק הוא יתברך מכם, אך אדרבא ינהג אתכם כי לא יעזבכם כי אם כמנהיג אתכם ממקום למקום ומגוי אל גוי.

כח וַעֲבַדְתֶּם-שָׁם אֱלֹהִים מַעֲשֵׂה יְדֵי אָדָם עֵץ וָאֶבֶן אֲשֶׁר לֹא-יִרְאוּן וְלֹא יִשְׁמְעוּן וְלֹא יֹאכְלוּן וְלֹא יְרִיחֻן :

ואחרי כן, אחר **תאבדון** האמור שהוא **חורבן שני,** בהמשך החורבן השני בשמדות, **ועבדתם שם אלוהים מעשה ידי אדם עץ ואבן,** כאשר היה בעת חורבן שני בקרב הגויים. והוא, כי אל חתיכת עץ או אבן דומם בלי צורה לא יעבדו, אך חרש חכם בחרושת אבן ובחרושת עץ ביקשו להם, לצייר צורה בעץ ואבן כתפארת אדם לעבדה ולהשתחוות עליה. וידוע כי אין הצייר נותן בהם חושים, כמאמרם ז"ל (מגילה יד א) על פסוק אין צור כאלוהינו (שמואל א, ב ב) אין צייר כאלוהינו, אדם צר צורה ואינו נותן בה רוח חיים, צר עין ואינו נותן בה ראות, צר אזן ואין נותן בה שמיעה כו'. והיא מאמרנו על פסוק אוזן שומעת ועין רואה ה' עשה גם שניהם (משלי כ יב), לומר, כי עשיית אוזן ושתהיה שומעת, ועין שתהיה רואה, ה' הוא שעשה גם שניהם. אך בן האדם לא יעשה רק אחד, שיצייר עין אך לא תהיה רואה, וכן יטע אוזן אך לא תהיה שומעת. באופן כי מה שהיה קודם שיצייר בה הצורה, הוא שיהיה אחרי כן, עץ ואבן כבראשונה, כי לא נתנו בה חושים על ידי הציור. נמצא שאין בפסילי עץ ואבן המצוירים, זולת מציאות העץ ואבן, רק מעשה ידי האדם אשר ציירו בו, והוא דבר שאין בו ממש. נמצא שלא תעבדו כי אם את מעשה ידי אדם כי הלא אחר הציור עדיין הם עץ ואבן. וזהו **ועבדתם שם אלוהים מעשה ידי אדם עץ ואבן.**

והטעם הוא, כי ידי אדם אשר ציירום לא נתנו בהם חושים. כי הלא עדיין לא יראון כי ציירו עין, ולא נתנו בה חוש הראות. וכן נטעו אזן ולא שמו חוש השמע בו וזהו **ולא ישמעון**. ושמו פה ולא נתנו בו חוש הטעם, וזהו **ולא יאכלון**. וכן ישימו אף ולא נתנו בו חוש הריח, וזהו **ולא יריחון.** באופן שאחר שהצורה לא הוסיפה בדומם דבר, כי עודנה עץ ואבן כבראשונה, ואילו לא עשו הצורה לא הייתם משתחווים להם. נמצאתם עובדים את **מעשה ידי** ה**אדם**, אשר עשו ב**עץ ואבן** שהוא דבר שאין בו ממש.

והנה הזכיר ארבעה חושים מהחמשה, ואת חוש המישוש לא הזכיר. ויהיה הטעם כי הנה ארבעה המה מיני עבודות אשר יעבדו הגויים בימים ההם, הלא המה **השתחוויה תפילה זביחה הקטרה.** ולתת דופי בארבעתן אמר,

על ההשתחוויה, **אשר לא יראון** את אשר תשתחוו ותורו הכנעה בפניהם.

גם השנית, כי תרבו תפלה איננו שומע, וזהו **ולא ישמעון.**

וגם השלישית היא **תקרובת עבודה זרה להאכילם,** אמר **ולא יאכלון.**

ועל ההקטרה אמר **ולא יריחון.**

כט וּבִקַּשְׁתֶּם מִשָּׁם אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ וּמְצָאתָ כִּי תִדְרְשֶׁנּוּ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :

ועל יד ראותכם גריעות עבודתכם, כי הם **מעשה ידי אדם עץ ואבן** ומחוסרי החושים, תתנו אל לבכם לבקש את ה', כי תכירו האור מתוך החושך. וזהו אומרו **ובקשתם משם,** כי משם ימשך להם לבקש את אלוהי אמת, הוא ה' אלוהים. ואומר כי תבקשוהו, אך בפירוד לבבות, וזהו אומרו בלשון רבים את מי שאינו מתייחס לאלוהי ישראל רק בהיותכם לאחדים, וזהו **את ה' אלוהיך.** ועל כן לא כולם ימצאוהו, כי אם **ומצאת** בלשון יחיד, כי אחד מכלל רבים יהיה אשר ימצאנו. לומר, כי מעט יהיו שיזכו לצאת מתוך ההפיכה אל מקום שיעבדנו. והוא **כי תדרשנו בכל לבבך** בשני יצריך, **ובכל נפשך,** שהוא בשום לבך אפילו הוא נוטל את נפשך (עי' ברכות נד א). כי מעט מהרבה יזכה לצאת מקרב הגויים אשר בגזרות העבידוך עבודה זרה ונשקעת בהם בכך.

ל בַּצַּר לְךָ וּמְצָאוּךָ כֹּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים וְשַׁבְתָּ עַד-ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְּקֹלוֹ :

ועוד אחרי כן יבוא זמן, כי **בצר לך ומצאוך כל הדברים האלה באחרית הימים.** והוא כי יאמרו לך עבוד עבודה זרה או נהרגך, שהוא כאומרים לך, או אבד את נפשך או נהרוג את גופך. וזהו בצר לך, שהוא את גופך ומצאוך כל הדברים האלה הנזכרים, שירצו להעבידך עץ ואבן שהם הדברים הנאמרים למעלה. והוא **באחרית הימים** והם חבלי משיח. ואז **ושבת עד ה' אלוהיך,** לומר, הנני מבטיחך כי אז תשוב **ושמעת בקולו** יתברך ולא בקול המאיימים עליך, כי תאמר כי טוב לך מות על קדוש ה' מעבור רצונו יתברך חלילה. והוא מאמרם ז"ל (סנהדרין צז ב) כי גדולה הבטחה שהבטיח הוא יתברך לישראל שעל כל פנים יעשו תשובה באחרית הימים, והביא דבריהם ז"ל ה**רמב"ם** ז"ל בהלכות תשובה (פרק ז הלכה ה).

לא כִּי אֵל רַחוּם ה' אֱלֹהֶיךָ לֹא יַרְפְּךָ וְלֹא יַשְׁחִיתֶךָ וְלֹא יִשְׁכַּח אֶת-בְּרִית אֲבֹתֶיךָ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לָהֶם :

ושמא תאמר כי הלא תהיה נכוה בשתי אשות, **אחת** פן תפתך בחירתך לעבור לבל תהרוג ותאבד, כענין (שבת קד א) הבא ליטמא פותחין לו. **שנית,** שאם יהיה שתחזיקו ליהרג ולבלתי עבור, אולי את כולכם יהרגו למשחית. אל תיראו, **כי** הנה **אל רחום ה' אלוהיך.** כי שתי מידות לו יתברך:

אחת, שעליה נקרא **אל** שהוא מידת חסד.

שנית, שעליה נקרא **רחום** שהיא מידת רחמים, וזהו **כי אל רחום ה' אלוהיך.**

ועל האחת אמר לא ירפך כדרכו יתברך כי בא ליטמא פותחין לו, כי אז יתנהג במידת חסד ש**לא ירפך** להניחך ביד יצרך, כי אם יחזיק בך לזכות אותך ולהטות בחירתך אל היצר הטוב.

ועל השנית אמר ולא ישחיתך, כי אם כשתאמר ליהרג ואל תעבור יצילך מידם.

ולא ישכח את ברית אבתיך אשר נשבע להם לעצמם, באומרו לך ולזרעך אתן (בראשית כו ג). כי הוא האושר האמתי משותף עם האבות לפי הראוי להם, שהוא גדול מכל אשר היה בבית ראשון ובשני, וזהו **אשר נשבע להם.**

או יאמר **ולא ישכח כו' אשר נשבע להם.** והוא סיום מאמרו באומרו **כי אל רחום כו'**. והוא ענין הכתוב אצלנו, על מה שהוא יתברך נשבע לאברהם על הארץ הטובה, ונשבע ליעקב, אך ליצחק לא עשה כן, רק קיים לו שבועה שנשבע לאביו באומרו (בראשית כו ג) והקמותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך. אך הוא כי לכל אחד נשבע לו בפני עצמו הוא לפי מידתו. באברהם, על פי מידת החסד אשר לו. וליעקב, על פי מידת רחמים המתייחסת לו. וליצחק, לפי מידת הדין המתייחסת לו. על כן רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל, לפיכך אמר אם אשבע ליצחק, יהיה על פי מידתו היא מידת הדין, ואוי מי יחיה משומו על פי המידה ההיא. על כן אמר ה', טוב טוב הוא לישבע לאברהם לפי מידתו וליעקב לפי מידתו. אך ליצחק, לא אומר אליו רק והקמותי את השבועה אשר נשבעתי לאברהם אביך, שהוא על צד החסד שהיא מידתו.

והוא מאמרנו על פסוק (דברי הימים א, טו טז) אשר כרת את אברהם ושבועתו ליצחק, שזה חסדו אשר עשה שלא נשבע ליצחק בפני עצמו, כי אם שושבועתו של אברהם ליצחק שהוא על צד החסד. וגם זה מאמרינו על פסוק תתן אמת ליעקב כו' (מיכה ז כ), לומר ליעקב ולאברהם תתן לכל אחד מידתו, אמת ליעקב חסד לאברהם, אך ליצחק לא, שהוא דין.

ושמא תאמר לא יתכן לבלתי תת דין גם ליצחק מידתו, לזה אמר **אשר נשבעת כו'.** לומר, אתה ה' החלות בזה, כי הלא זה הוא אשר נשבעת לאבותינו מימי קדם. כי לאברהם נשבעת וכן ליעקב, אך ליצחק לא היה רק לקיים שבועת אברהם שהיא לבלתי תת מדתו ליצחק, באופן כי באלה חפצת, ולא במידת רוגז לבניך. ואם כן, גם עתה תיתן אמת, הוא רחמים ליעקב, וחסד לאברהם, ולא מידתו ליצחק.

וזה יהיה מאמר הכתוב פה, לומר הלא אמרתי לך **כי אל רחום ה' אלוהיך,** שהוא מידת חסד **אל** ומידת רחמים. ושמא תאמר הלא מידת הדין תקטרג, לזה אמר **ולא ישכח את ברית אבתיך אשר נשבע להם.** כלומר, אותם **אשר נשבע להם** שהם אברהם ויעקב, אך לא אשר לא נשבע לו כי אם שאמר שיקיים את השבועה אשר נשבע לאביו. באופן שלא ישכח, כי מאז רצה להתנהג עמכם בייעוד העתיד בחסד ורחמים בלבד, שהוא אל רחום שאמרתי, ועל כן אל תתמה על החפץ באומרי **כי אל רחום ה' אלוהיך** כמדובר.

לב כִּי שְׁאַל-נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר-הָיוּ לְפָנֶיךָ לְמִן-הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל-הָאָרֶץ וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד-קְצֵה הַשָּׁמָיִם הֲנִהְיָה כַּדָּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אוֹ הֲנִשְׁמַע כָּמֹהוּ :

לג הֲשָׁמַע עָם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ-הָאֵשׁ כַּאֲשֶׁר-שָׁמַעְתָּ אַתָּה וַיֶּחִי :

לד אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים לָבוֹא לָקַחַת לוֹ גוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמַסֹּת בְּאֹתֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כְּכֹל אֲשֶׁר-עָשָׂה לָכֶם ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ :

לה אַתָּה הָרְאֵתָ לָדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְּבַדּוֹ :

לו מִן-הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעֲךָ אֶת-קֹלוֹ לְיַסְּרֶךָ וְעַל-הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת-אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה וּדְבָרָיו שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ :

לז וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת-אֲבֹתֶיךָ וַיִּבְחַר בְּזַרְעוֹ אַחֲרָיו וַיּוֹצִאֲךָ בְּפָנָיו בְּכֹחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרָיִם :

לח לְהוֹרִישׁ גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמְּךָ מִפָּנֶיךָ לַהֲבִיאֲךָ לָתֶת-לְךָ אֶת-אַרְצָם נַחֲלָה כַּיּוֹם הַזֶּה :

לט וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל-לְבָבֶךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל-הָאָרֶץ מִתָּחַת אֵין עוֹד :

מ וְשָׁמַרְתָּ אֶת-חֻקָּיו וְאֶת-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ וּלְמַעַן תַּאֲרִיךְ יָמִים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ כָּל-הַיָּמִים :

ראוי לשום לב:

א. איך תצדק שאלה לימים, מי שם נטע אזן לימים לשמוע, או שם להם פה לדבר.

ב. אומרו ולמקצה השמים כו', איך יצדק לומר שישאל **למקצה השמים ועד קצה השמים** שהוא דבר משולל הבנה.

ג. איך יתקשר זה עם הקודם.

ד. אומרו השמע עם כו', כי מאומרו **כאשר שמעת אתה** נראה כי **שמע עם קול אלוהים** אך לא **כאשר שמעת אתה.**

ולא עוד, אלא שמאומרו **ויחי** יורה כי יש עם ששמע כמוהו אלא שלא עמד חי בשומעו, והלא לא נמצא **עם** ולשון אשר הייתה בו שמיעה כזו כלל.

ה. אומרו או הנסה אלוהים וכו', למה הקדים ענין מתן תורה לענין יציאת מצרים שהוא **או הנסה אלוהים כו'.**

ו. אומרו הנסה, מה הניסיון הלז, ומהראוי יאמר או הבא אלוהים לקחת כו'.

ז. אומרו במצרים לעיניך, כי מי לא ידע כי המסות **ואותות כו'** הנאמרים כי **במצרים** היה, ושהיה לעיניהם.

ח. אומרו לכם לשון רבים **ולעיניך** לשון יחיד.

ט. אומרו אתה הראת לדעת כו', כי הלא זה היה במתן תורה, והיה ראוי לאומרו קודם פסוק **או הנסה** סמוך אל פסוק **השמע עם כו'.**

י. אומרו מן השמים השמיעך את קולו כו', כי זה הוא ענין פסוק **השמע עם קול אלוהים כו',** והיה ראוי יהיה סמוך אליו.

ועוד אומרו ליסרך, כי לא לייסר היה רק להשמיע תורתו.

יא. אומרו ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, כי הלא אחר כך אומר גדולה מזו, באומרו **אתה הראת כו'** שהוא כמו שאמרו ז"ל (**פסיקתא רבתא** סוף פרשה ה) שכביכול הראה את כבודו, מה בא להוסיף באומרו שהראם **את אשו הגדולה.**

וגם אל אומרו השמיעך את קולו יש הקושי עצמו, כי גדול מזה הוא ענין **אתה הראת** שאמר למעלה, ומה בא להוסיף.

יב. אומרו ודבריו שמעת מתוך האש, מה יתן ומה יוסיף היות שמוע דבריו מתוך האש או מתוך דבר זולתו.

יג. אומרו ותחת כי אהב כו' ויוציאך כו', מה זה היה שאחר אומרו כל הפסוקים הקודמים על יום מתן תורה חזר עתה על יציאת מצרים.

יד. מי לא ידע שעל שאהב את האבות ויבחר בזרעם הוציאם ממצרים.

וגם אחר אומרו אבותיך, היה ראוי יאמר זרעם אחריהם, ולא **זרעו אחריו.**

טו. אומרו ויוציאך בפניו, כי לא נזכר מי שיצדק עליו לאמר שהוציאו בפניו,

וגם למה הודיע אלוהים אותנו שהייתה היציאה **בכחו הגדול.**

טז. אומרו להוריש כו' ממך מפניך, כי מלת **מפניך** מיותרת,

וגם היה לו לומר לפניך.

יז. אומרו וידעתם היום כו', כי לא נזכר איזה הוא הדבר שידע היום.

יח. אומרו והשבות אל לבבך, שיורה שללבבם היה קושי שעתה ישיב אליה דבר, ואין מכל זה בכתוב כלום.

וגם איך יודע לו **כי ה' הוא האלוהים כו',** אם הוא במה שאמר למעלה **אתה הראתה כו',** הרי נאמר שם,

וגם למה לא סמך זה לזה.

יט. אומרו ושמרתם כו', איך מתקשר אל הקודם,

וגם ענין זה נאמר במלות שונות למעלה זה כמה פעמים.

כ. אומר למען ייטב לך כו', שיורה מצווה אותם יהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס.

אמנם, אחרי אומרו כי עוד ידו יתברך פתוחה לקבלנו לעתיד, אחר עבדנו בגלויות **מעשה ידי אדם עץ ואבן,** כי נשוב עדיו, **ולא ישכח את ברית** אבותינו **אשר נשבע להם** לתת להם ממש עמנו כל הטובה אשר הבטיח ונשבע באומרו לך ולזרעך וכו' (בראשית כו ג) שהוא יותר מאשר הטיב לזרעם לבדם אלף פעמים, ככל אשר הפליגו הנביאים מהשופע העתיד. וגם שנהיה למודי ה' כמו שאמרו ז"ל שהוא לשמוע מפיו יתברך תורה ולא יקרנו אסון מות כאשר בתחילה, כי אם נשמח בו וישמח בנו במהרה בימינו. והנה היה אפשר יתחמץ לבב אנוש באמת, באמור, האם אחרי עבוד בקרב הגויים **מעשה ידי אדם עץ ואבן,** הישוב עוד הוא

יתברך להאיר פניו אתנו ולרצותנו, שהבטיחנו כי נשוב בתשובה לעתיד כי יהיה עמנו ולא ירפנו. לזה אומר, אל תחוש על זה, כי הלא הוא יתברך נאות לנו ואנו נאותים אליו יתברך כי חלקי ה' אמרה נפשנו. והראיה מהחוש, כי אחר עבוד את אלוהי מצרים חרד אלינו את כל החרדה ההיא על הר סיני.

לב כִּי שְׁאַל-נָא לְיָמִים רִאשֹׁנִים אֲשֶׁר-הָיוּ לְפָנֶיךָ לְמִן-הַיּוֹם אֲשֶׁר בָּרָא אֱלֹהִים אָדָם עַל-הָאָרֶץ וּלְמִקְצֵה הַשָּׁמַיִם וְעַד-קְצֵה הַשָּׁמָיִם הֲנִהְיָה כַּדָּבָר הַגָּדוֹל הַזֶּה אוֹ הֲנִשְׁמַע כָּמֹהוּ :

וזהו **כי שאל נא לימים ראשונים,** הם הימים שמיום החדש השלישי שבאו לסיני עד יום שנתנה תורה. והוא, כי שם על יום ראשון לסיון נאמר (שמות יט א) **ביום הזה באו מדבר סיני.** ושם הערנו מאי היום הזה, היום ההוא מיבעי ליה. אך הוא כי למדנו מ**ספר הזוהר** (ח"א דף רכד א), כי הימים שנעשים בהם מצות ומעשים טובים קונים קדושה והויה רוחנית קיימת לעד. ועל כן נאמר ויקרבו ימי ישראל (בראשית מז כט), ויקרבו ימי דוד (מלכים א, ב א), כי חיים רוחנים המה קיימים לעד. וכענין זה הוא הששת ימים שהיו ישראל לפני השכינה בהר סיני. וזהו אומרו היום הזה, כמורה באצבע כי רוחני וקיים הוא. ואם היום הראשון כך, כל שכן שאר הששה ימים, ועליהם יאמר **כי שאל נא לימים ראשונים.**

ובאיזה ימים אמרתי, הלא הוא באותם אשר היו לפניך. כי הימים עצמם היו ניצבים לפניך כי חיים וקיימים היו אתך, **שאל נא** להם. כי הדור הזה שנשארו אחר מתי מדבר, שהיו פחותים מבני עשרים ביציאת מצרים, היו צדיקים גמורים. הם אשר הורו באצבע על הים ואמרו זה אלי, כי הכירוהו מאז היה מניקם דבש וחלב במערות צורים בדמות צח ואדום. ומי שאיכות זה להם, לא יבצר מהם דבר עם הימים הרוחניים ההם. ואליהם אמר **כי שאל נא,** כלומר עתה שכלו מתי מדבר ונשארתם אתם כולכם צדיקים, לא יהיה שום עיכוב שהוא. כי יגידו לך מה שאינך זוכר שהייתם קטנים שיגידו לך שאלה זו. והיא, האם **למן** היום **אשר ברא כו' השמע עם קול אלוהים כו'.**

לג הֲשָׁמַע עָם קוֹל אֱלֹהִים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ-הָאֵשׁ כַּאֲשֶׁר-שָׁמַעְתָּ אַתָּה וַיֶּחִי :

ושמא תאמר כי גם האומות שמעו, והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** ה ט) כי היה הקול מתחלק לשבעים לשון והיה נשמע מסוף העולם ועד סופו, לזה אמר **מדבר מתוך האש**. והוא אשר כתבנו למעלה במקומו מהכרח הכתובים והענין, ולשון מאמרי רבותינו ז"ל באומרם היה הקול מתחלק לשבעים לשון. אך הוא כי ארבעה מסכים ישנן לפני השכינה.

סערה,

וענן גדול,

ואש מתלקחת,

ונוגה לו סביב.

וידוע כי **המסך הראשון** הוא **סערה**, שם היו נאחזים שרי האומות כי חיצוני יחשב. ועל כן **קול ה'**, אשר היה קול יחיד כיחודו יתברך, היה מתפשט ויוצא דרך המסכים עד החיצון הלז, ואז כל שר מקבל אחר התפשטו עד שם לפי מציאותו, וזהו אומרם ומתחלק לשבעים לשון. ומכח כל אחד מהם היה נשמע בעולם, ושומע כל עם את לשונו היוצא מהשר שלו.

אך ישראל, לא הייתה קבלתם מהמסך החיצון ההוא, כי אם **מהשלישי,** שהוא דק ורוחני. והיה ה**קול** דק וקדוש מ**האש** ההוא עד גדר שהיה מתייחס כמשל קול היוצא מתוך השופר. כי הקול דק ובלתי נראה, והשופר עצם גשמי. על דרך זה היה המסך השלישי ההוא כדבר מלובש, שקול ה' היוצא מתוכו היה מתייחס אל קול היוצא מתוך השופר. וזה מאמר הכתוב (שמות ט טז) **וקול שופר חזק מאד,** ואומר (שם ט) **ויהי קול השופר הולך וחזק**. כי בצאתו מתוך האש וחוצה, שהיה בלי לבוש, היה מתחזק יותר. וזה מאמר וידבר ה' אליכם **מתוך האש.**

וזה מאמר משה פה **השמע עם קול אלוהים,** ולא תאמרו כי גם האומות שמעו שבעים לשון, כי הלא אתה שמעת **קול אלוהים** ממש **מתוך האש,** שהיה מתוך האש **המסך השלישי,** ולא שנתלבש הקול עד היות מעין מסך **האש**, כי אם **מדבר מתוך האש,** שהיה **קול אלוהים** באיכותו ממש יוצא **מתוך האש**. כי לא היה המסך, רק כשופר המקיף את קול התוקע בתוכו, והוא כגשמי בערך הקול. וזהו **מדבר מתוך האש כאשר שמעת אתה**. כלומר, איני אומר אלא **כאשר שמעת אתה,** כי האומות לא שמעו באופן זה. כלומר, כי אותם הימים יעידו לך כל זה, כמו שמתקרבים להעיד ימי הצדיק בסילוק מה שפעל בהם. כלומר, ובזה תדע כי גם שעבדת עבודה זרה לא יבצר ממך כאושר מתן תורה בשובך עד ה', כאשר היה לך אחר עובדך עבודה זרה במצרים, כי אינך כיתר אומות כמו שיעידו ממתן תורה.

ושמא תאמר, מה יתרון יחשב לנו, אחר שעל ידי ששמענו כן יצאה נשמתנו ונשארנו פגרים מתים. לזה אמר **ויחי,** כלומר, שאם זולתך היה שומע את הקול ההוא ומת, לא היה חוזר לחיות כאשר חיית אתה. ואין זה כי אם להיות איכות נפשך קדוש לא שיברתך הקול לגמרי רק לפי שעה, וחיית אחרי כן. והן לו הייתה נפש זולתך תחת נפשך, למה שהיא נגדית אל קדושתו לא תעצר כח לשוב לחיות אחרי מותה.

לד אוֹ הֲנִסָּה אֱלֹהִים לָבוֹא לָקַחַת לוֹ גוֹי מִקֶּרֶב גּוֹי בְּמַסֹּת בְּאֹתֹת וּבְמוֹפְתִים וּבְמִלְחָמָה וּבְיָד חֲזָקָה וּבִזְרוֹעַ נְטוּיָה וּבְמוֹרָאִים גְּדֹלִים כְּכֹל אֲשֶׁר-עָשָׂה לָכֶם ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּמִצְרַיִם לְעֵינֶיךָ :

ושמא תאמרו, הלא גם הוא יתברך הלך אל עשו ולישמעאל לאמר להם שיקבלו את התורה, ולא רצו. הרי שגם בחר ה' באלה, אלא שבעטו בתורה, ואיך תאמר כי אין כמונו נאותים אליו יתברך, ושעל כן השמיענו את קולו, והנה כי גם בהם בחר ואילו רצו גם הם היו שומעים קול

אלוהים כמונו. אל תאמרו כדבר הזה, כי **או הנסה אלוהים לבוא כו',** כלומר, אדרבה משם ראיה, כי הנה הוא יתברך בא לנסותם אם יודו אם לאו.

ושמא תאמרו כי גם אותנו נסה אלא שהודינו לו. הנה אינו דומה, כי האם נסה אתכם כדרך שנסה אותם, לא כן היה, כי הלא אל עשו וישמעאל לא הלך הוא יתברך אלוהים בכבודו ובעצמו, כי אם הופיע מהר פארן (לקמן לג ב) הופעה בעלמא אל השר, וכן וזרח משעיר (שם) זריחה מה, אך לא בא יתברך בעצם אליהם, כאשר בא אליכם בעצמו, כד"א (שמות יב כג) ועבר ה' לנגוף כו' ואמר (שם יא ה) אני יוצא בתוך מצרים. וזהו אומרו **או הנסה אלוהים לבוא,** שהוא לבוא בעצמו, כי בא יתברך בכבודו ובעצמו. ולא בצדקתנו, כי הלא **גוי מקרב גוי** היינו הללו עובדי עבודה זרה כו' (**שמות רבה** טז ב, כא ז, **ויקרא רבה** ח א).
ועוד שנית, והוא, כי חרד אלינו את כל החרדה ההיא **במסות באותות ובמופתים ובמלחמה וביד חזקה כו'.**

ולא עוד, אלא שהכניע והמית את שרו של מצרים למענכם, כד"א (שם יד ל) **וירא ישראל את מצרים מת כו'** ואמרו רבותינו ז"ל (עיין **שמות רבה** כב ג) מתים לא נאמר אלא מת, מלמד כי שרו של מצרים, מצרים שמו, ואמר כי ראו אותו מת. ושם כתבנו על אומרו **וירא ישראל,** ואחר כך **וייראו העם** (שם לא), ואחר כך אומר **ויאמינו בה'.**

וקשה כי האם עד כה לא האמינו בה'. אך הוא כי הנקראים ישראל קנו איכות קדושה על ידי קריעת ים סוף, שראו השר הרוחני מת בעיני בשר למו. אך לא הנקראים בשם עם, הם הערב רב. אך מה שקנו הנקראים בשם עם הוא כי **וייראו כו',** מה שלא היה להם מתחילה.
וזה יאמר פה **ככל אשר עשה לכם כו',** לומר, כי אשר עשה **במצרים,** הוא השר הנקרא מצרים, לכם היא, לצורך כולכם אשר נמצאתם בים. אך היה **לעיניך,** כי לא הכל ראו את המראה, כי אם היחידים אשר בשם ישראל יכונו, וזהו אומרו **לעיניך** לשון יחיד, אחר אומרו **לכם** לשון רבים. וכל זה היה ניסיון אם יודו אם לאו באחרונה, כי בחיריים הם. ועם כל זה נסה אלוהים ועשה את כל הדברים האלה למען ישראל, ולמה היה כל זה, אם לא על שאין עם חלק אלוה ממעל כמוך, על כן חרד אליך את כל החרדה הזאת.

לה אַתָּה הֻרְאֵתָ לָדַעַת כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים אֵין עוֹד מִלְּבַדּוֹ :
ועוד עשה לך ויעידוהו הימים ההם, שהוא דבר עולה על כל אלה. והוא, כי **אתה הראת,** כביכול את עצמו, כמאמרם ז"ל (**פסיקתא רבתא** סוף פרשה כ) מלמד שפתח שמים ושמי השמים והראם את כבודו יתברך, ומי כמוך יוכל לסבול זה מכל העמים. וזהו אומרו **אתה הראת,** כלומר, **אתה** ולא עם אחר זולתך.

ולא בצדקתך, כי אם אדרבה **לדעת כי ה' הוא האלוהים,** לבל יעלה על רוחך ספק. ולמען תדע כי אשר היה איש מלחמה על הים, שהוא הוראת תואר אלוהים, הוא המלמד תורה לישראל, ולא היה אז רשות אחד פועל דין ורשות אחד פועל רחמים חלילה. וזה מאמרם ז"ל (עיין **מכילתא** יתרו, בחדש פרשה ה) על פסוק אנכי ה' אלוהיך כו' (שמות כ ב), שאמר הקדוש ברוך הוא אנכי המתראה פה בבחינת רחמים, הוא אשר הוצאתיך מארץ מצרים במראה דין, וזהו אומרו פה **לדעת כי ה' הוא האלוהים.**

ועוד טעם שני, והוא **לדעת כי אין עוד מלבדו.** והוא גם מאמרם ז"ל (ילקוט רמז רפו) על הפסוק הנזכר שאמר הוא יתברך, הנני מתראה ואומר אנכי ה' כו' אם יש זולתי יענה ויאמר לפני. באופן שנודע **כי אין עוד מלבדו.** ואל מי מהעמים חש הקדוש ברוך הוא לעשות כדבר הגדול הזה, להעמידם על האמת לבלתי יחטאו עם שעדיין לא היו כדאים כמוך.

והנה עדיין אומר כי הראה להם את כבודו, למען ידעו **כי אין עוד מלבדו.** שהוא על כי אמר אנכי ה' כו', אינו הכרח עצמי לפני הבא לחלוק, כי אפשר שהוא אלוה בשמים ויש זולתו חלילה מושל בארץ, כי אם ה' רם להשגיח בה ועל השמים כבודו. לזה אמר הנה לכם לעיניכם אות ומופת חותך, כי הלא מן השמים השמיעך את קולו. והוא מאמרם ז"ל פרשת יתרו (**ילקוט** רמז רפד), כי הנה כתוב אחד אומר וירד ה' על הר סיני (שמות יט כ) וכתוב אחר אומר ומשה עלה אל האלוהים (שם ג), אלא מלמד שהרכין הקדוש ברוך הוא השמים ושמי השמים העליונים על סיני. כלומר, כי על השמים היה אלא שהשמים עצמם היו על ההר.

עוד אמרו (**שיר השירים רבה** פא יד), כי כאשר שאלו ואמרו רצוננו לראות את מלכנו ולשמוע מפיו, וכי נותנים לתינוק כל מה ששואל, אלא ראה הקדוש ברוך הוא שהיו עתידים לעשות את העגל, אמר אם איני מתראה, יאמרו אילו הראנו את כבודו לא היינו עושים. ואחשוב שהכוונה היא, אילו הראנו את כבודו היינו מכירים כי אין צריך אמצעי בינינו ובינו יתברך, ולא עשינו אלוהים אשר ילכו לפנינו לאמצעי, במקום זה משה האיש.

ונבוא אל הענין, אמר, הנה הראה לכם הוא יתברך כי אין זולתו בשמים ובארץ, כי יוצר ומושל בכל הוא, כי הלא **מן השמים השמיעך את קולו.** ולמה היה קולו מעל לשמים, הלא הוא כדי **ליסרך,** שתיקח מוסר לבל עשות אמצעי בינך ובינו על כי האלוהים בשמים ואתה על הארץ. כי הלא **מן השמים** מדבר בך עם היותך על הארץ, הנה כי אלוהי השמים הוא וגם אלוהי הארץ. כי הלא **ועל הארץ הראך את אשו הגדולה,** ודבריו היוצאים מעל השמים שמעת אותם מתוך האש אשר היה בארץ, כי מתוך האש שהראך בארץ היה קולו מן השמים משתלשל ובא אליך. הנה ראית כי הוא יתברך כאחד בשמים ובארץ, ולא יעצרנו הגשם, באופן ראית בחוש **כי אין עוד מלבדו** בשמים ובארץ.

או יאמר בדרך אחרת. הלא אמרתי לך כי אחר עבדך אלוהים אחרים, תשוב עד ה' וייטיב אחריתכם כאשר נשבע לאבותיכם לתת להם. והנה אפשר לכם יתחמץ לבבכם ויפג לבלתי התחזק בדבר אמונת אומן, והוא, באמרכם כי הלא לא יעדרו עיכובים.

א. אולי המזל ינגדנו ויהיה בעזרת שונאינו.

ב. כי הנה הבחירה חפשית תמיד, ומי יודע במה נבחר אם לטוב אם להפכו, ומידתו יתברך לבלתי הכריח. ואיך נבטח באושר העתיד ומכשלת הבחירה תחת ידינו, פן לא נטה אך להרע.

ג. כי הלא שרי האומות המה ינגדונו. ומה גם אם יהיו כעוזא שרו של מצרים, שהיה מקטרג ואומר הללו עובדי עבודה זרה והללו כו'. ועשה קטרוגו רושם, עד שכמעט היו ישראל ליאבד כמו רגע, נמסרים ביד מלאך הדין, עד שהוא יתברך בקש להם זכות, וישב את מלאך האלוהים ההולך לפני מחנה ישראל לפקוד עליהם חטאתם, ויוליכהו לאחריהם להפך הדין על המצריים (**ילקוט** רמז רלג). באופן שגם לעתיד, אפשר ימסרו ויעמדו השרים למנוע טוב מישראל בקטרגם. ומה גם אם יאמרו, הללו **מעשה ידי אדם עץ ואבן** עובדים והללו כו' ויתאזרו כולם נגד ישראל

ד. כי אם יהיה ה' עוזר לנו במידת רחמיו, אולי מידת הדין תקטרג, ויקרה להם בימים ההם כאשר בזמן החורבן, שעל ידי קטרוג מידת הדין נאמר וממקדשי תחלו (יחזקאל ט ו) אל תקרי ממקדשי אלא ממקודשי (שבת נה א), ויחלו בזקנים אשר פתח הבית, הם צדיקים שבישראל.

ה. אולי אחר החורבן שנסתלקה שכינה מהארץ, עזב ה' אותם ביד החיצונים כאשר כתבנו **בחבצלת השרון,** שהיה דעת נבוכדנאצר, עד הראהו יתברך את כל הנוראות אשר ראו עיניו.

על כן, להסיר מלבם של ישראל חמשה העיכובים האלה, בא האלוהים על ידי משה נביאו ויאמר.

על האחד, שהוא על ניגוד המערכות, אל תשית לבך, כי הלא אם אשר עשיתי לך מן ההשגה אשר הייתה במתן תורה, לא על ידי הוראת מערכות השמים היה. כי הלא **שאל נא כו'.** והוא, כי הבקי בחכמת הוברי השמים וכסיליהם, יוכל לשפוט על פי המערכות למפרע, מה שגזרו הכוכבים זה אלף שנה או יותר, בשום לב אל סדר אשר היו המזלות והכוכבים בימים ההם לפי השערת תכונת התנועה השמימית, לפי ערך אשר הם היום, על פי השיעור הידוע להדרגות סיבובם. ועל דרך זה בכל שנה עד בהר"ד. וזהו **שאל נא לימים ראשונים** עצמם, לפי תכונת כל יום בהשערה למפרע **למן היום כו'.**

ולא בלבד למפרע על העבר, כי אם גם **מקצה השמים** מאז כוננו **עד קצה השמים** הוא סוף התמדתם, עד אשר כעשן ימלחו, כל מה שעתידים לגזור, אם ידעת בחכמת אצטגנינותם. ואם לא ידעת **שאל** אם **נהיה כדבר הגדול הזה או הנשמע כמוהו,** אפילו דומה לזה מאשר שמעו כי אם היה כח במזל לבד, היה נשמע. והדבר הוא, **השמע עם קול אלוהים כו' כאשר שמעת אתה ויחי.** ואם כן הוי אומר, כי לא על פי המזל היה, כי אם כח אלוהי העושה כרצונו

בעולמו. כלומר, ואם כן גם לעתיד אל תירא מפחד המזל ינגדך, כי הלא כאשר היה במתן תורה שלא על שפיטת המזל, יהי לך כן.

ועל השנית שהיא על הבחירה, אמר אל תירא, כי אם כן לפי זה שהייתה תשובה העתידה מסופקת, נמצא שגם כל האושר העתיד לישראל מוטל בספק, ואם כן איפה אם חס ושלום לא ישובו כראוי לעתיד, נמצא כל מה שחרד הוא יתברך במצרים לבוא הוא יתברך בעצמו במקום גלולים, ואשר הרבה אותותיו במצרים ואשר עשה בהם שפטים, ובשר שלהם, להוציא את ישראל מתוכם, לריק. כי אשר קבלו התורה ופסקה זוהמתם לא נעשה אז התכלית, כי שב ונתקלקל בעגל, וכשחזר התיקון נשאר התיקון לעתיד. ואם הטוב העתיד אינו ודאי, מר ממות שימצא כי נפל כריסא בבירא, ולא חשיד קודשא בריך הוא דעביד ניסא ודבר לבטלה.

וזהו **או הנסה כו',** לומר, או התאמר שנסה **אלוהים** דרך נסיון, מסופק אם יהיה אם לא יהיה, וחרד את כל החרדה ההיא לבו, כלומר בעצמו יתברך, **לקחת לו גוי מקרב גוי.** כי אין לומר כי על אשר היו שם שהיו צדיקים עשה, כי הלא היו **גוי מקרב גוי,** הללו עובדי עבודת אלילים והללו כו' (**שמות רבה** טז ב, כא ז, **ויקרא רבה** ח א), אך היה על התכלית העתיד. וגם חרד לעשות **מסות ואותות ומופתים כו'**, והחשוד הוא יתברך חלילה עשה את כל זאת דרך ניסיון, על מה שתכלית רצונו ישאר בספק, שיקרם לעתיד כאשר קרה במתן תורה שנתקלקלו בעגל. אך אין ספק, כי יודע אלוהים כי בלי ספק ישובו באחרית הימים, ויבוא כל האושר המקווה אל הפועל הגמור. כי גם שאין הידיעה מכרחת, לא יבצר שלא יגרע מידיעתו יתברך דבר ככתוב אצלנו בשערים בשער הידיעה בס"ד.

ועל השלישית אמר, ככל אשר עשה לכם ה' במצרים, הוא שרו של מצרים. לומר, כי תאמינו וכן ממנו תראו, כי כאשר עשה לשרו של מצרים המנגד אתכם, כן יעשה לכל הדומים אליו הקמים עליכם לנגד אתכם. וזהו **ככל אשר כו' במצרים,** הוא השר ששמו כך לעיניך, כד"א וירא ישראל את מצרים מת הוא השר כמדובר.

ועל הרביעית, מקטרוג מידת הדין, אמר **אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלוהים.** והוא, כי זולת הוראת כי הדין והרחמים אחדים המה, ואין בהם מציאות פירוד חלילה,
עוד הורה להם הוא יתברך במתן תורה, כי על ידי ששבו ישראל ממעשה ארץ מצרים על ידי מילה וטבילה, נעשה ייחוד למעלה. כנודע מחכמי האמת, כי כל פרי תורה ותשובה ומעשים טובים לייחד למעלה שני השמות הקדושים האלה, להשפיע טובה לישראל (ועיין **זוהר** ח"א דף יב, וח"ב דף קסא). באופן שעל ידי כן, אפילו ממידת הדין יושפע טוב, ומה גם שלא יהיה קטרוג. ואם כן איפה, גם אתה ישראל אל תירא מקטרוג מידת הדין לעתיד, כי על ידי מה ש**ושבת עד ה' אלוהיך**, שאמרתי שהוא עד עשות ייחוד בשני שמות אלו, אל תירא מקטרוג כי

גם רצון יהיה לך. וזהו אומרו **עד ה' אלוהיך,** שהם שני שמותיו יתברך **ה' האלוהים.** כי תעשה תשובה עד עשות אחדות ב**ה'** הוא **מידת רחמים,** ו**אלוהים** הוא **מידת הדין,** יהיה בהם ייחוד, עד יכונה האלוהים לאלוהיך שלך עושה רצונך.

וגם רבותינו ז"ל אמרו (יומא ו א) על אומרו **עד ה' אלוהיך** (הושע יד ב), גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, כי זולת פשט מאמרם כי על ידי העוון נפרד כד"א (ישעיה נט ב) כי אם עונותיכם היו מבדילים כו', על ידי התשובה שם שב ומתדבק עד כסא הכבוד.

גם יתכן, שבכלל מאמרם הוא מה שכתבנו, שעושה שלום ודבקות לכסא הכבוד הוא כח הדין עמו. והוא, כי על ידי זכות התשובה, עושה ייחוד בשתי הבחינות ונפשו נדבקת שם, כי על ידה נעשה, והוא כשושבין בינתיים, ואז אין פחד קטרוג כמדובר.

ועל החמישית, אמר אין עוד מלבדו. כי גם זה הכירו אז, כמדובר בקודם. ואם כן איפה איך יעלה על לב שלסיבת חורבן הבית, או על שום סיבה זולתה, יסתלק על השמים כבודו ותיעזב ארץ ביד זולתו. כי אחר שאין מלבדו מי יעצור כח לקיים העולם בלתו, כי גם אילו יצויר ימסור העולם השפל ביד מלאך, לא יהיה רק כצינור שעל ידו יורק וישתלשל השפע מאתו יתברך, ובלעדו לא יוכל לחדש בעולם אפילו על יתוש קטן. כי אין לו משלו כח כלל לעשות קטנה או גדולה, אם לא אשר יצווה ויתן לו האלוהים כח לעשות. כי על כן קצף ה' קצף על המלאכים האומרים כי משחיתים אנחנו (בראשית יט יג) כו' ולא הניחם לשוב אל מחיצתם עד מאה ושלשים ושמונה שנה כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נ יג), על כי הוא יתברך הנותן להם כח, ולא מהם ולא מהמונם. באופן כי מהחששה החמישית גם היא אין פחד.

לו מִן-הַשָּׁמַיִם הִשְׁמִיעֲךָ אֶת-קֹלוֹ לְיַסְּרֶךָ וְעַל-הָאָרֶץ הֶרְאֲךָ אֶת-אִשּׁוֹ הַגְּדוֹלָה וּדְבָרָיו שָׁמַעְתָּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ :

ועוד, כי גם שיעלה על רוחך שעל ידי החורבן תסתלק שכינה למעלה, אל תחשוב שתתרוקן הארץ ממנה. כי זה דרך הקדושה, כי בהסתלק ממקום שקבעה בו לא תבצר מציאותה משם לגמרי. כי על כן כאשר עיקר שכינה עלתה אז, עם כל זה לא זזה מכותל מערבי, ולא יבצר כי גם עתה מלא כל הארץ כבודו. וזה יהיה ענין הפסוק, אל תחשוב יהיה זמן תהיה שכינה למעלה ולא למטה, כי הלא ראה כי **מן השמים השמיעך את קולו** בהיותך בארץ **ליסרך,** שתקבל מוסר בל יעלה על רוחך כי תצטרך אמצעי בינך לבינו יתברך, שהרי מן השמים מדבר בך בלי אמצעי. והוא ענין מאמרם ז"ל (**שיר השירים רבה** א יד) הזכרנוהו למעלה, שעל מאמר ישראל רצוננו לראות מלכנו ולשמוע מפיו, אמרו וכי נותנים לתינוק כל מה ששואל, אלא צפה הקדוש ברוך הוא שהיו עתידים לעשות את העגל, אמר אם לא אתראה ואשמיעם קולי, יהיה להם פתחון פה כו'. וזהו **מן השמים השמיעך כו' ליסרך** בל תעשה עגל, כי מעל השמים

היה הקול יוצא, כי שם עיקר שכינה, ועל כל זה ועל הארץ הראך את אשו הגדולה, וראית והכרת כי קולו יתברך היוצא מן השמים היה משתלשל ובא אליך מתוך האש שעל הארץ, הנה כי לא יעצרנו הגשם להשגיח ולהיות גם על הארץ מתחת כאחת.

עוד יתכן, באומרו **מן השמים השמיעך כו',** שיאמר מאמרם ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א יג), כי כל דבור ודבור שהיה יוצא מפי הקדוש ברוך הוא, היה מדבר עם כל אחד ואחד ואומר לו, מקבלני את עליך כך וכך מצות יש בי כו'. וזה יאמר, **מן השמים השמיעך את קולו ליסרך**, בל תעשה עבודה זרה, אשר ידע אלוהים שתעשה, כענין מאמרם ז"ל (**שמות רבה** מב ה), אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות, כי בצאתם ממצרים יעשו עגל בחורב. על כן, **מן השמים השמיעך את קולו ליסרך** לאמר **לך אנכי ה' כו'** לכן **לא יהיה כו' לא תעשה לך פסל כו'.** שעל שיקבלו מוסר, לא מנע מהם כח לשמוע שתי דברות אלה מפי הגבורה. ואחר כך **ודבריו,** שהם מה שהיה כל דבור ודבור הולך ומדבר בך, אותם **דבריו** שדברו בך **שמעת מתוך האש,** היא האש הגדולה. וגם על פי דרך זה, הוא על המכוון הקודם בשיעור הכתובים.

עוד יתכן בפסוק זה, כי אמר **אתה הראת** את כבודך כביכול לדעת שני דברים:
אחד, כי ה' הוא האלוהים, כי שם דין ושם רחמים אחד הם.
שנית, הודיעך **כי אין עוד מלבדו.**

ושמא תאמרו, אדרבה מאשר הראנו בסיני בבחינת רחמים, הפך אשר ראוהו על הים, יפקפקו באחדות המידות, לזה אמר, מה שהראך **כי ה' האלוהים,** הוא, ש**מן השמים השמיעך את קולו לייסרך,** בל יעלה על רוחך כי אשר ראית אותו על הים כאיש מלחמה ועתה כמלמד תורה, אל יעלה על רוחך כי שתי רשויות יש חלילה, אחד פועל דין והוא שראית על הים, ואחד פועל רחמים והוא שראית בסיני, כי דע לך כי **אנכי ה' אלוהיך,** שהוא שני המידות יחד. כי אני הוא **אשר הוצאתיך מארץ מצרים** וראיתני כגיבור בעל דין, ועתה אני עושה ממה שאני מתראה בבחינת רחמים.

ואשר אמרתי שהיה גם כן **לדעת כי אין עוד מלבדו,** הוא, כי אל יעלה על רוחך כי לרוממותו אין שייכות בארץ חלילה, על כן **ועל הארץ הראך את אשו הגדולה,** ולא עצרה הגשם אשר לארץ.

ושמא תאמר, הלא היה מקום לחלוק ולומר, אולי אותה האש אשר על הארץ הוא כח אלוה אשר לו שייכות בארץ הוא, ולא אשו של אלוהי השמים. לזה אמר **ודבריו שמעת כו'.** כי דבריו של אלוהי השמים אשר הראת כשפתח הרקיעים, כמו שאמרו ז"ל (**פסיקתא רבתי** סוף פרשה כ), שמעת אותם משתלשלים מתוך האש הגדולה אשר ראית על הארץ. הנה **כי אין**

עוד מלבדו, כי אין עכירות הארץ מונעת השגחתו. ועין בעין ראית שבת אלוהים גם יחד בשמים ובארץ, מקשר ומשלשל דבורו דרך העולמות על הארץ מתחת, ואין זולתו.

לז וְתַחַת כִּי אָהַב אֶת-אֲבֹתֶיךָ וַיִּבְחַר בְּזַרְעוֹ אַחֲרָיו וַיּוֹצִאֲךָ בְּפָנָיו בְּכֹחוֹ הַגָּדֹל מִמִּצְרָיִם :
אחרי אומרו גדולתו יתברך כי יוצר הכל הוא **ואין עוד מלבדו,** ראה והנה יוכל איש לדבר ולומר, אם כן איפה למה זה חרד בעצמו ובכבודו להוציא אתכם ממצרים, ולא עשה על ידי אחד ממלאכיו, כי כולם שלו המה. לזה אמר, **ותחת כי אהב את אבותיך ויבחר** במי ש**זרעו אחריו,** הוא יעקב שזרעו מיוחס אחריו מורם ממנו כיוצא בו, והוא מאמר הכתוב (ישעיהו מא ח) יעקב אשר בחרתיך זרע אברהם אוהבי. כי על כן זכות אבותיו תלויים בו כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** סג ב) שאפילו לא ניצול אברהם מכבשן האש אלא בזכותו של יעקב. וכן אמרו כי ביצחק יקרא לך זרע, ולא כל יצחק, שהוא יעקב. על כן **ויוציאך** ה', **בפניו** של ה' בעצמו יתברך, כי פניו הלכו בקרב, כאומרו (שמות יב יב) ועברתי בארץ מצרים, אני ולא מלאך.
ועוד טעם שני והוא, מפני שרו של מצרים, כי מצרים שמו, ולא היה מלאך יכול לו. וזה אמר **בכחו הגדול ממצרים,** כי הוצרך כחו הגדול על מצרים, שהוא השר הנקרא מצרים.

לח לְהוֹרִישׁ גוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמְּךָ מִפָּנֶיךָ לַהֲבִיאֲךָ לָתֶת-לְךָ אֶת-אַרְצָם נַחֲלָה כַּיּוֹם הַזֶּה :
אך להוריש גויים גדולים ועצומים ממך לא הוצרך ילך הוא יתברך שם, כי אם מלפניך, כי נתתי חיתת פניך בלבם של סיחון ועוג. כי שם, שלא היו הסבות שאמרתי על יציאת מצרים, לא הוצרכו פניו יתברך, כי אם פניך בלבד. כי הוא יתברך לא הוצרך להלחם, רק להביאך **לתת לך את ארצם נחלה,** כבא אל נחלת אבותיו ואין מכלים.

לט וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל-לְבָבֶךָ כִּי ה' הוּא הָאֱלֹהִים בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וְעַל-הָאָרֶץ מִתָּחַת אֵין עוֹד :
הנה בפסוק זה שמעתי דברים רבים. והטוב שבהם הוא, לומר, **היום,** הוא השמש, וממנו תראה שפועל הפכים, משחיר האדם ומלבן הפשתן וממס הדונג ומקשה המלח. כי ודאי תדע בלבך, כי אין שינוי בשמש רק לפי הכנת המקבל. ובזה **והשבות אל לבבך,** בראותך איש מוצלח, וכיוצא בו איש רש, כי אין שינוי בנותן, **כי אם ה' הוא האלוהים,** ואשר הוכן לקבל דין מקבלו ואשר הוכן לקבל רחמים גם כן הם יבואונו רחמיו יתברך. אך אין זה רק על חצי הפסוק, ובלתי מתקשר עם סופו. וגם אומרם כי היום אמר על השמש, אינו פשוטו.

על כן אחשוב מקושר אל מה שאחריו, כי הוא יתברך מוכיח את בנו בכורו ישראל על יד משה נביאו, כאב את בן ירצה. שאומר לו, בני שים נא כבוד והישר דרכיך, פן אכה אותך מכה רבה, עד תבוא להכיר האמת ותשוב מדרכיך, ואז רחם ארחמך. אך שמע בקולי איעצך, ואשר תעשה אחרי המכות הגדולות להכיר האמת, עשה מעתה טרם אכה בך, ויהיה שלום לך

מעתה ועד עולם. כן אמר הוא יתברך, הנה **כי תוליד בנים כו' ונושנתם ועשיתם כו' העדותי בכם היום כי אבד תאבדון כו' והפיץ ה' כו'** וימצאוך צרות רבות ורעות, עד עבוד **אלוהים מעשה ידי אדם כו',** ובאחרית הימים הנני מבטיחך, כי **ושבת עד ה' אלוהיך,** ואז ארחמך **לא ארפך כו', כי אל רחום ה' כו', כי שאל נא לימים ראשונים כו' השמע עם כו',** כן אעשה לך להבא.

והנה **אתה הראת לדעת כו' כי ה' הוא אלוהים כו' מן השמים השמיעך את קולו ליסרך כו' ויוציאך בפניו כו' להוריש כו'.** ועל כן הנני בא להקדים לך עצה, ולומר לך, מה בצע כי תשכח את ה' אלוהיך ותלך אחרי אלילים, ותבואך רעה ימים רבים ושנים להירפא באחרית הימים, הלא לא יהיה טוב לך כי מעתה תשקע ידיעת גדולת קונך בלבך, לשמור את כל מצוותיו תמיד. ומה שאתה עתיד לעשות אחר כל הצרות תעשה מעתה ותרוויח, כי תנצל מהצרות הגדולות אשר יבואו עליך רעות רבות וצרות. כי הלא מה שאתה צריך לידע בסוף דעהו היום, וזהו **וידעת היום.**

ומעתה **והשבות אל לבבך,** שהם השני יצרים, כנודע מהפרש שבין לב ללבב. וכשהם מריבים זה עם זה, תשיב להם ותאמר, **כי ה' הוא האלוהים בשמים ממעל ועל הארץ מתחת,** כאשר ראית בעיניך כאשר **אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלוהים בשמים כו' אין עוד,** ותכניע בזה יצרך הרע.

מ וְשָׁמַרְתָּ אֶת-חֻקָּיו וְאֶת-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ וּלְמַעַן תַּאֲרִיךְ יָמִים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ כָּל-הַיָּמִים :

ועל ידי כן מעתה **ושמרת את חקיו** למה שהם חקיו, **ואת מצותיו אשר אנכי מצוך היום.** כי בזה **אשר ייטב** ה', לא יהיה **לך** בלבד, ולא **לבניך**, כי אם **אשר ייטב** יהיה **לך ולבניך אחריך ולמען תאריך כו' אשר ה' נותן לך כל הימים.** כלומר, כי בזה יהיה מה שנותן לך כל הימים. ולא שיהיה הפסק גלות בינתיים אם תחטא והארץ תיעזב ממך, כי אם יהיה טובך נמשך לך מעתה **כל הימים.** וכלל בדבריו **מזוני** באומרו **ייטב לך. ובני,** באומרו **ולבניך. וחיי,** באומרו **ולמען תאריך ימים כו'.**

מא אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה שָׁלֹשׁ עָרִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרְחָה שָׁמֶשׁ :

מב לָנֻס שָׁמָּה רוֹצֵחַ אֲשֶׁר יִרְצַח אֶת-רֵעֵהוּ בִּבְלִי-דַעַת וְהוּא לֹא-שֹׂנֵא לוֹ מִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם וְנָס אֶל-אַחַת מִן-הֶעָרִים הָאֵל וָחָי :

מג אֶת-בֶּצֶר בַּמִּדְבָּר בְּאֶרֶץ הַמִּישֹׁר לָרְאוּבֵנִי וְאֶת-רָאמֹת בַּגִּלְעָד לַגָּדִי וְאֶת-גּוֹלָן בַּבָּשָׁן לַמְנַשִּׁי :

מד וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר-שָׂם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

מה אֵלֶּה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם :

מו בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּגַּיְא מוּל בֵּית פְּעוֹר בְּאֶרֶץ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן אֲשֶׁר הִכָּה מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם :

מז וַיִּירְשׁוּ אֶת-אַרְצוֹ וְאֶת-אֶרֶץ עוֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרַח שָׁמֶשׁ :

מח מֵעֲרֹעֵר עַל-שְׂפַת-נַחַל אַרְנֹן וְעַד-הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן :

מט וְכָל-הָעֲרָבָה עֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה וְעַד יָם הָעֲרָבָה תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה :

הנה פסוק זה משולל קשר, לא במה שלפנים ולא במה שלאחר.

ועוד, אומרו רוצח הוא **אשר ירצח את רעהו,** כי מלת **רוצח** היא מיותרת.

ועוד כי באומרו, אז, יורה כי העת ההיא מיוחדת לכך, ומה היום מימים.

ועוד באומרו וזאת התורה כו', כי גם פסוק זה משולל קשר, וטוב טוב יכתב קודם **לבראשית ברא אלוהים.**

ועוד, באומרו אלה העדות והחקים כו', איך מייחס הדבר אל צאתם ממצרים והיה בסוף שנת ארבעים לצאתם משם.

ועוד, אומרו בעבר הירדן כו', כי זה כמה פעמים נאמר למעלה שהיה כל משנה התורה הזאת בעבר הירדן.

ועוד למה נתן כל הסימנים האלה, שהיה **בגיא ומול בית פעור** ושהיה **בארץ סיחון אשר ישב בחשבון.**

ועוד, אומרו אשר הכה משה ובני ישראל, כי למה יפרט את משה בפני עצמו.

ומה גם שהכל מיותר, כי נודע היה כי ביד ישראל נפל, **וירשו את ארצו.**

וכן כל מה שמאריך מאמרו **ויירשו את ארצו** והלאה עד סוף הפסוק השלישי, יראה שהוא לבלי צורך.

אמנם לבוא אל הביאור נזכירה מאמר ה**רמב"ם** ז"ל בשמונה פרקיו (בהקדמה למסכת אבות ח) על דרוש המזל, אם שופט וגוזר ומחייב אם אין. שכתב כי אין המזל מחייב דבר, שאם כן תיפול התורה חלילה. כי איך יגזור הוא יתברך להמית את הרוצח אשר ירצח את רעהו, והלא אנוס הוא, כי הרוצח נולד אשיד דמא, והנרצח במזל ליהרג, ואם כן איפה אנוס היה ולמה ימות. ועל דרך זה יקשה בהורג שוגג, כי למה יגלה והמזל דחקו, כי הנרצח נולד במזל מות המיתה ההיא, ומה גם כי בשגגה הדפו. אך אין זה כי אם ללמוד כי אין המזל מחייב כלום.

ובזה נבוא אל הענין, והוא בפרש תחילה ייתור אומרו ה**רוצח**, כאשר הערנו. והוא ענין מאמרם ז"ל (מכות י ב) על פסוק **ואשר לא צדה** (שמות כא יג), שאמרו שאין הכתוב מדבר, אלא באחד שהרג מזיד בלא עדים והתראה, ולא נהרג. ואחד הרג שוגג ולא נודע ולא גלה. מה הקדוש ברוך הוא עושה, מזמין אותם שיעלה ההורג שוגג בסולם רעוע, ויפול הסולם על

אשר המית במזיד. נמצא ההורג מזיד מת, וההורג שוגג גולה כמשפטו מתחילה. וזה יתכן יאמר פה, באומרו לנוס שהיה רוצח פעם אחת, ואחר כך אשר ירצח את רעהו פעם שנית. כי הרג את מה שהוא רעהו ברציחה שהרג מזיד, ואז ההורגו בשוגג נס אל אחת הערים האל וחי, ומשלם חובו שנתחייב מאז המית שוגג את הראשון.

מא אָז יַבְדִּיל מֹשֶׁה שָׁלֹשׁ עָרִים בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרְחָה שָׁמֶשׁ :

ונבוא אל הענין. והוא, כי הנה דין זה כולל, עונש ההורג מזיד שלא ימלט מקטל, וההורג שוגג לא ימלט מגלות. ואין ספק, כי כל אשר יעלה על לבו כי המזל שופט ומחייב, כי יקרא תגר בין על מות ההורג מזיד בין על גלות ההורג שוגג. ואם כן איפה, ראה משה כי בהבדילו ערים למקלט, על ההורג שוגג את מי שהרג מזיד, שכל אחד משניהם לוקה את מי שראוי לו, זה מת וזה גולה, הלא יתחמץ לב בני ישראל בשומעם. כי עולה על רוחם כי המזל מחייב על איש להרע או להיטיב, ולא יאמינו לדברים. על כן מה עשה משה, אחר כל מאמריו אלה אשר סיים, כי בו השרישם באמונת אלוהותו יתברך כי אין עוד מלבדו, וכל הוברי שמים ושרי העכו"ם הבל המה, בהכרחיות עצומות מן החוש אשר ראו עין בעין כמפורש למעלה באר היטב, אז ראה להבדיל שלש ערים, וזהו **אז יבדיל משה כו'.**

מב לָנֻס שָׁמָּה רוֹצֵחַ אֲשֶׁר יִרְצַח אֶת-רֵעֵהוּ בִּבְלִי-דַעַת וְהוּא לֹא-שֹׂנֵא לוֹ מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם וְנָס אֶל-אַחַת מִן-הֶעָרִים הָאֵל וָחָי :

ופירש הטעם ואמר, **לנוס שמה רוצח כו',** שהוא כמו שכתבנו שמדבר על מי שהרג שוגג ולא גלה, ואחרי כך נפל על מי שהרג מזיד והמיתו, והוא גולה. כלומר, כי על כן יכפל הקושי לחוזים בכוכבים, בין על מות ההורג מזיד, בין על גלות ההורג שוגג. באופן שהטיב אשר עשה משה, לבלתי עשות ההבדלה ההיא רק בזמן ההוא, כאומרו **אז יבדיל כו'** כמדובר.

מד וְזֹאת הַתּוֹרָה אֲשֶׁר-שָׂם מֹשֶׁה לִפְנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

הנה ייעד למעלה, בתחילת ספר משנה התורה הזאת, להוכיח את ישראל וגם לבאר את התורה הזאת. והנה החל בתוכחת תחילה, והשרישם בעיקר אמונת אלוהותו יתברך, כי **אין עוד מלבדו.** ואחר כך החל כאשר אמר, **הואיל משה באר את התורה כו'.** וזה החילו **וזאת התורה אשר שם משה.** והוא, כי יראה הרואה דברים שנאמרו בסיני ולא נשנו פה, כענין שמיטת קרקעות ודומה לו, ודברים הנאמרים במשנה התורה שלא נאמרו למעלה, באופן פן יעלה על לב איש, כי שינה משה במשנה התורה הזאת דבר או דברים מהנאמרים בסיני, וחלילה לנאמן ביתו יתברך לשנות, אפילו כמלא נימא. על כן באה אלינו תורתנו הקדושה מפי עליון ויעיד ואמר דעו איפה כי **זאת התורה אשר שם משה לפני בני ישראל** במשנה התורה, אלו הן בעצמן

מה אֵלֶּה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר דִּבֶּר מֹשֶׁה אֶל-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם :

העדות והחקים והמשפטים אשר דבר משה אל בני ישראל בצאתם ממצרים, שהוא בהר סיני. כי כל אשר היה מאז, הוא אשר נשנה פה בערבות מואב, בלי פחת ויתור כלל.

מו בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן בַּגַּיְא מוּל בֵּית פְּעוֹר בְּאֶרֶץ סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר יוֹשֵׁב בְּחֶשְׁבּוֹן אֲשֶׁר הִכָּה מֹשֶׁה וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל בְּצֵאתָם מִמִּצְרָיִם :

ושמא תאמר אם כן איפה למה חזר ושנאה פה, לזה אמר חמשה טעמים:

א. למה שהיה **בעבר הירדן,** שהוא סמוך לביאת הארץ, למען יהיו זריזים בקיום התורה בארץ, כי שם עיקר קיומה כנודע (**ספרי** עקב מג). על כן רצה משה לחזר כל התורה, תהיה לפניהם כשלחן ערוך סמוך לביאתם. וזהו אומרו **בעבר הירדן,** כי היה כבר במעבר.

ב. והוא להיות **בגיא** שהוא מקום פטירתו, כד"א (לקמן לד ו) **ויקבור אותו בגיא,** וסמוך לסילוק הרב מחזר למודו לתלמידיו להעמידם על האמת, כי אם לא אז אימתי.

ג. להיות כי אז חטאו **בפעור,** ויקצוף עליהם הוא יתברך לולא עמד פינחס ותיקן. על כן הוצרך לשנות להם כל התורה, לטהרם ולקדשם בהם בכל כלליה ופרטיה, כי היא צרי ומרפא כל טומאת עוון ופשע. ולזרזם בתורה ומצוותיה, בל ישובו עוד לכסלה. וזהו אומרו **מול בית פעור.**

ד. להיות **בארץ סיחון וכו',** שהוא אחר קבלתם טובה והחלו ליירש ארץ, כי אז טוב לקבל עול תורה מאהבה על כל הטובה שאז קבלו, וזהו אומרו **בארץ סיחון.**

ה. להיות **אשר הכה משה ובני ישראל,** והוא, כי אז הכירו גדולת משה, כי עיקר הצלחתם במלחמת סיחון ועוג היה על ידו של משה, באופן כי אז יעשו רושם יותר מאמריו בלבותם, ומטים אוזן, באומרם כי ה' עמו וכל דבריו האמת והצדק. על כן עתה סמוך למלחמה זו, חזר לבאר להם את כל דברי התורה, וזהו **אשר הכה משה כו'.**

מז וַיִּירְשׁוּ אֶת-אַרְצוֹ וְאֶת-אֶרֶץ עוֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן שְׁנֵי מַלְכֵי הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרַח שָׁמֶשׁ :

ועל אשר אמר כי היה אחר קבלתם טובה ביאר, כי לא מעט הייתה הטבתם, כי הלא נחלו נחלה רבה מאד, כי הנה **ויירשו את ארצו את ארץ עוג כו'** שהוא -

מח מֵעֲרֹעֵר אֲשֶׁר עַל-שְׂפַת-נַחַל אַרְנֹן וְעַד-הַר שִׂיאֹן הוּא חֶרְמוֹן :

מט וְכָל-הָעֲרָבָה עֵבֶר הַיַּרְדֵּן מִזְרָחָה וְעַד יָם הָעֲרָבָה תַּחַת אַשְׁדֹּת הַפִּסְגָּה :

פרק ה

א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹּבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם :

ב ה' אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחֹרֵב :

ג לֹא אֶת-אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת-הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אִתָּנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֹּה הַיּוֹם כֻּלָּנוּ חַיִּים :

ראוי לשים לב אל אומרו שמע לשון יחיד, ושאר הכתוב לשון רבים.

וגם אל מלת **היום** שהיא מיותרת.

ועוד, אומרו ולמדתם אותם ושמרתם לעשותם, מי לא ידע כי שמוע את כל התורה הוא לשמור ולעשות.

ועוד, באומרו לא את אבותינו כו' כי אתנו אנחנו אלה פה, כי אומרו **אנחנו** הוא בכלל אומרו **אתנו,** ובאומרו **אלה** הוא כאילו מדבר על אחרים שאינם בכל אשר אמר עליהם **אתנו אנחנו,** ואינם.

כי באומרו אנחנו על כללות ישראל אמר.

וכן אומרו פה מיותר.

וכן אומרו כלנו חיים, מה בא להודיע, כי מי לא ידע כי הוא וכל אשר ידבר אליהם כי כולם חיים.

א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אֶת-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי דֹּבֵר בְּאָזְנֵיכֶם הַיּוֹם וּלְמַדְתֶּם אֹתָם וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשֹׂתָם :

אך הנה בהינדב משה ללמדם שנית את כל התורה בערבות מואב, קרא את כולם ואמר, **שמע ישראל** באחדות כולכם כאחד. וזהו **שמע ישראל את החקים כו',** כי לא בכל עת תמצאו אותי לדבר באוזניכם, כי אינו דומה הלומד ממני ללומד מתלמידי, כי הנה **אנכי דובר באזניכם היום.** כלומר, כי היות **אנכי דובר** מפי אל **אזניכם** אינו אלא היום, כי הוא סמוך לסילוקי. ולא תאמרו, הן אמת כי טוב הוא ללמוד מפיך, אך לא כל אדם ראוי לכך, כי אם התלמידי חכמים, ושאר העם כי יהיה להם דבר יבאו אליהם. לזה אמר **ולמדתם אותם כו',** לומר, היזהרו פן יקרכם שעל שגגת למוד תחשבו לעשות מצווה ותחטאו, כעובדא דרבי עקיבא וכו' (ירושלמי נזיר פ"ז ה"א). ועל כן מזהיר משה ואומר, הלא אמרתי כי כל ישראל כאחד תשמעו. והטעם הוא, ש**למדתם אותם ושמרתם לעשותם** בלבבכם, הלמוד כדי לעשותם על פי למודכם, ולא לסמוך על הזולת, פן תשגו ולא תעשו אותם אם לא תלמדו, ותסמכו על היודע לשאול ממנו. כי טרם תדעו הדבר תחטאו, כי לא תדעו עשותם נכוחה.

ב ה' אֱלֹהֵינוּ כָּרַת עִמָּנוּ בְּרִית בְּחֹרֵב :

אמר, הנני בא לכרות אתכם ברית בין ה' וביניכם. אל תחשבו ותאמרו, כי הענין הוא כי הברית אשר כרת ה' בחורב לא היה רק עם הדור ההוא אשר יצאו ממצרים מבן עשרים שנה ומעלה,

אך לא לאשר לא הגיעו לעשרים, ועל כן אתה בא לכרות עמנו ברית, כי איש אין אתנו שהיה אז בן עשרים, כי כבר מתו בעוון מרגלים.

או אם תאמר, שגם אנחנו, הילודים בזמן ההוא בחורב זה ארבעים שנה, היינו בכלל הברית ההוא, מה שאתה בא לכרות ברית עתה, הוא על אשר נולדו מאז זה ארבעים שנה. על כן הנני מודיעכם כי לא כן הוא.

ג לֹא אֶת-אֲבֹתֵינוּ כָּרַת ה' אֶת-הַבְּרִית הַזֹּאת כִּי אִתָּנוּ אֲנַחְנוּ אֵלֶּה פֹּה הַיּוֹם כֻּלָּנוּ חַיִּים :

כי לא את אבותינו בלבד כרת ה' אותו **הברית**, **כי אם אתנו** בין **אנחנו** שהיינו בעולם מזמן ההוא בחורב, בין **אלה פה** שהוא הילודים אחרי כן, שהם **פה** ולא היו שם. כי לא כן הוא, כי גם כל העתידים לבוא היו שם נפשותם, באופן כי אין זה, אלא שאני חוזר לכרות ברית עם כולכם פעם שנית. ומה שאני מזהירכם כעת, ואיני ממתין עד הכנס לארץ, כי אז יהיה עיקר הברית כענין אשר בהר גריזים ובהר עיבל. הלא הוא, כי עתה אני חי עמכם ואז לא אהיה, ועל כן חפצתי תהיה הברית על ידי עודני חי. וזהו אומרו **היום כולנו חיים.** כלומר, אך אחרי כן לא נהיה כולנו, כי יעדר איש מכם והוא על עצמו כמדובר.

ד פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ :

ה אָנֹכִי עֹמֵד בֵּין-ה' וּבֵינֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת-דְּבַר ה' כִּי יְרֵאתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא-עֲלִיתֶם בָּהָר לֵאמֹר :

ו אָנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

ז לֹא-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פָּנָי :

ח לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל כָּל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתַּחַת וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ :

יט אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר ה' אֶל-כָּל-קְהַלְכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הֶעָנָן וְהָעֲרָפֶל קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יָסָף וַיִּכְתְּבֵם עַל-שְׁנֵי לֻחֹת אֲבָנִים וַיִּתְּנֵם אֵלָי :

כ וַיְהִי כְּשָׁמְעֲכֶם אֶת-הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל-רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם :

כא וַתֹּאמְרוּ הֵן הֶרְאָנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת-כְּבֹדוֹ וְאֶת-גָּדְלוֹ וְאֶת-קֹלוֹ שָׁמַעְנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רָאִינוּ כִּי-יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וָחָי :

כב וְעַתָּה לָמָּה נָמוּת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם-יֹסְפִים אֲנַחְנוּ לִשְׁמֹעַ אֶת-קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וָמָתְנוּ :

כג כִּי מִי כָל-בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ-הָאֵשׁ כָּמֹנוּ וַיֶּחִי:

כד קְרַב אַתָּה וּשְׁמָע אֵת כָּל-אֲשֶׁר יֹאמַר ה' אֱלֹהֵינוּ וְאַתָּ תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֵת כָּל-אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה' אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ :

הנה בענין הדברות בעצמן כתוב אצלנו פרשת יתרו בס"ד. אך נשים פנינו אל שני הכתובים אשר דבר משה פה קודם לעשרת הדברות, ולאשר דבר אחרי כן באומרו **את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם כו',** וקצת פסוקים שאחריו.

והוא בשום לב תחילה.

א. אל אומרו פנים בפנים דבר ה' כו', מה בא ללמדם שלא ידעו שפנים בפנים דבר ה' ושהיה **בהר מתוך האש.**

ב. כי ענין פסוק זה, נאמר בפרשה זו למעלה פעם ושתים.

ג. אומרו אנכי עומד בין ה' וביניכם, מי לא ידע בכל אלה כי הוא היה סרסור בין המלך ה' ובין העם.

ומה גם במתן תורה שעל זה ידבר, כמפורש פרשת יתרו.

והנה על השלישית הזאת, היה אפשר להשיב ולומר, שכיוון לומר, אל תחשבו כי נבואתכם ממני נשתלשלה לכם, כי אם מה ש**אנכי עומד בין ה' וביניכם** לא היה רק להגיד לכם את דבר ה' בלבד. אך כל זה איננו שווה לצאת ידי חובת הכתובים.

ד. אומרו כי יראתם מפני האש, כי הלא מה שיראו מפני האש לא היה רק אחרי שמוע מפיו יתברך השתי דברות. ואשר היה סרסור בין המלך הקדוש ובין העם הזה, גם מתחילה מיום אחד לחדש שהיה בכל יום הוליך ומביא שליחות מאתו יתברך אליהם ומשיב דבריהם אליו יתברך יום יום.

ה. אומרו ולא עליתם בהר לאמר, כי אומרו **לאמר** משולל הבנה, כי אינו לאמר לזולת.

ו. כי אומרו כי יראתם מפני האש ולא עליתם, יורה, כי מיראת האש לא עלו ההרה, והלא בלעדי זה היו מצווים מאתו יתברך כאומרו (שמות יט יב) **השמרו לכם עלות בהר כו'**.

ז. אומרו אחר הדברות, **את הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם,** כי הלא לא שמעו מפי הגבורה רק שתי הדברות האלה בלבד, כי השמונה היו מפי משה, ואיך על כל הדברות שהזכיר אמר **הדברים האלה דבר ה' אל כל קהלכם כו'.**

ח. אומרו מלת **את,** מה באה מלת את לרבות, ומה כיוון לסיים במלת **האלה.**

ט. למה הודיענו שהוא **מתוך האש הענן והערפל.**

י. למה שינה, כי בפסוק זה אמר **חשך ענן וערפל**, ובפסוק שאחריו הוא אומר **ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך וההר בוער באש,** ולא אמר מתוך האש והענן והערפל כאשר אמר בפסוק הקודם.

יא. באומרו ולא יסף, מה עניינו. כי כפירוש המפרשים אינו נראה צורך הודיע משה הענין ההוא.

יב. אומרו ויכתבם על שני לוחות, היפלא מישראל כי נכתבו העשרת דברות על הלוחות.

יג. כי הלא מה שנתנם אליו היה ארבעים יום אחר מתן תורה, כאומרו (שם לא יח) **ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו כו',** שהיה ביום הארבעים לעלייתו. ואם כן, איך יאמר **ויתנם אלי** שהיה ארבעים יום אחר מתן תורה, ופסוק שאחריו **ויהי בשמעכם את הקול כו'** עודנו מדבר על יום מתן תורה.

יד. אומרו הן הראנו כו', כי כל זה הכתוב הוא מיותר, ומהראוי שלא יאמר רק מאמרו פרשת יתרו (שם כ טז) **דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות.**

טו. אומרו הן הראנו את כבודו ואת גדלו כו', יורה, כי אם לא היה שהראה להם כבר כבודו וגדלו לא היו מקפידים על המוות, והוא פליאה כי מבלי זה מי זה האיש החפץ במוות.

טז. כי אומרו ואת קולו שמענו מתוך האש, הנה בכלל הוראת כבודו וגדלו הוא גם זה, ומה גם שהיו רואים את הקולות.

יז. אומרו היום הזה **ראינו כי ידבר אלוהים את האדם וחי,** והלא נהפוך הוא, כי הנה קיימו וקבלו רבותינו ז"ל (**שמות רבה** כט ג) כי נפשם יצאה בדברו יתברך שני הדברות ראשונות, והתורה בקשה רחמים עליהם, והחיה אותם הוא יתברך. ואיך יאמרו **ראינו כי ידבר אלוהים את האדם וחי,** והוצרך הוא יתברך להזיל עליהם מהטל שעתיד הקדוש ברוך הוא להחיות בו את המתים.

ועוד, שאם **ידבר אלוהים את האדם וחי,** אם כן אתם גם אתם ידבר עמכם ולא תמותו, ואיך תאמרו **ועתה למה נמות.**

יח. אומרו כי תאכלנו האש הגדולה כו', ובפרשת יתרו אינו תולה הדבר בזה, כי אם במציאות הדבור, באומרו **ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות.**

יט. אומרו ועתה למה נמות, כי מלת **ועתה** מיותרת.

כ. אומרו למה, שיראה בלשון שאלה או תלונה, וטוב טוב היה יאמר ויראים אנו פן נמות **כי תאכלנו האש כו'.**

כא. אומרו אם יוספים אנחנו לשמוע כו', כי מלת **עוד** היא מיותרת, כי בכלל מלת **יוספים** הוא.

כב. אומרו כי מי כל בשר אשר שמע כו', כי מה זו ראיה משאר עמים, הלא הובדלו בהשגתם מכל העמים.

כג. אומרו קרב אתה ושמע, מה זו קריבה, ויאמרו לו שמע אתה כו'.

כד. אומרו ואת תדבר אלינו, שהוא לשון נקבה, ולא אמר ואתה תדבר אלינו כו'.

כה. אומרו ושמענו ועשינו, כי מלת **ושמענו** מיותרת כי בכלל אומרו **תדבר אלינו** הוא.

כו. אומרו וישמע ה' את קול דבריכם, מה בא ללמד ששמע ה' את קול דבריהם, ומהראוי שלא יאמר רק מה שדבר ה' אליו אחרי דבריהם אלה.

כז. אומרו שמעתי את קול דברי העם הזה, כי גם זה ששמע לא היה צריך לאומרו.

כח. אומרו הטיבו כל אשר דברו, כי הלא דבר אחד היה, ומה ריבה הכל באומרו **הטיבו אשר דברו.**

כט. אומרו מי יתן והיה לבבם זה כו'.

אמנם, הנה אחד מן השאלות אשר נתעצמו בה ראשונים אשר קדמונו, הלא היא, על מה עשה ה' ככה להניח עיקרי הדת כולם תלויים באמונה, ואם יבוא איש לדרוש ולתור בחכמה לעמוד על אמיתתן לא יוכל למצוא, באשר הוא אדם ילוד אשה קצר דעת וחכמה. ומה גם כי יבוא לשפוט את אשר עדן לא היה, מאשר היה. ומה שקודם הטבע, ממה שאחר. ומה שלמעלה מעלה אשר עין לא ראתה, ממה שהאדם יראה לעיניים. ואם יעלה על רוחו, יעשה לו דלי וחבלים יאחזוהו להיות דולה ומעלה בהם בחכמתו מים כבירים עיקרים ברים וברורים, אשר כהם לא היו מן העולם. ולפעמים יפסק החבל וישבר הדלי, כי טעה באצטגנינות שלו והעלה חרס בידו, או יצא לחוץ ממרכז הדת ויהיה עדי עובד. על כן כמה גדולים אשר בארץ היו מן המתמיהין על ה', למה לא מסר בתורתו דרך חכמה השיג בה עמודי עיקרי דתו ואמונתו האמיתית.

אך אמנה, אמרתי אני בלבי כי לא טובה השאלה אשר שאלו בפעם הזאת, כי הוא דבר אשר לא יתכן. כי אם היה מודיע להם דברים עליונים, אשר עין לא ראתה ולא שערום אבותיהם, תכפל ההכחשה. ואם דרך חכמה מהוה להוציא מתוכה דברים העליונים, מי יתן נעלם מנגלה לא אחד. ואין דרך להשיג זה מזה. ועל כן חשבתי למשפט, כי על כן בחר לו יה דרך אחרת, וגדולה היא אלי על כל סוגי הוכחות וראיות האפשריות להיות בעולם. הלא היא הראיה מן החוש, כי עליה אין תשובה ולמדין ואין משיבין. הלא הוא, כי את הדור אשר בחר לתת להם את תורתו, הגדיל לעשות לפניהם מה שעין בעין יראו כל עיקרי הדת מראש ועד סוף, רואים בעיניהם וכממשמשים בידיהם דברים אשר לא שערום כל אומה ולשון מני שים אדם עלי ארץ, באופן שלא נשאר להם פקפוק ודרך לנטות מדרך עיקרי הדת כמלא נימא. ולא במקום אחד בלבד עשה הוא יתברך את כל זה, כי אם במן ובמתן תורה כמפורש אצלנו למעלה.

אך אמנם, משה רועה נאמן, בזמן היפרדו מצאן מרעיתו ראה להזהיר אותם ולהזכירם פה את כל אשר הראם הוא יתברך את כל עיקרי הדת, ולבאר לפניהם כל הדברים הנאמרים באמת למעלה ברמז, לפרשם להם באר היטב, למען יהיו לפניהם כשולחן ערוך. ולהסיר איזה פקפוק מלב איזה מהם על אחד מהעיקרים, כענין ההשגחה כאשר יבוא בס"ד, וכיוצא, באופן יהיה לפניהם העקוב למישור, והיה צדק אזור מתנם והאמונה אזור חלצם. ועל כן, ביציאת מצרים עשה הוא יתברך אותות ומופתים בכל היסודות ושלשה עולמות ועשר מכות, לעומת עשרה מאמרות, כמפורש אצלנו במקומו בס"ד, למען יראו בעיניהם ענין חידוש העולם. ולא רצה לתת תורה לעמו, עד הכינם כולם כאחד להיות מתנבאים על ידי פיסוק הזוהמא (שבת

קמו א), כמפורש אצלנו פרשת תולדות ובכמה מקומות. וגם השתדל הוא יתברך שלא יבצר מישראל משמוע כל השתי דברות בשלמות מפיו יתברך. כי הוא צורך להזכיר להם את אשר הראם עיקרי דתו יתברך, ועיניהם ראו ולא זר.

והנה ידוע, כי אשר קדמונו יש גבלו מ**ספר העיקרים** לשלשה (**ר"י אלבו**) ויש לשבעה (**אור ה', קרשקש**) וכיוצא בזה. אך ה**רמב"ם** ז"ל העמידם על שלש עשרה, ואחריו כל אדם ימשוך. והן אלה אשר חשבתי רצה הקדוש ברוך הוא להראותם לישראל עמו, דור מקבלי תורתו. ומשה נאמן ביתו, שב לחזקם בלב כל עם בני ישראל בהסתלקו מהם. והנה הנם כלשונם, אשר אמרם ה**רמב"ם** ז"ל (פירוש המשנה פרק חלק) עם שנשנה הסדר אשר כתבם הוא זה לשונו:

א. מציאותו יתברך.

ב. נבואה.

ג. השגחה, כי יודע מעשה בני האדם ואינו מעלים עיניו כאומרם עזב ה' את הארץ.

ד. ייחוד ה', שנאמין שזה שהוא סבת הסבות אחד הוא.

ה. היותו קדמון, שהוא חידוש העולם.

ו. שכר ועונש, שהוא יתברך הנותן שכר לעושה רצונו ומעניש את העובר.

ז. שאליו ראוי לעבוד ולעשות מצותיו ושלא יעשו כזה למי שהוא תחתיו במציאות מן המלאכים ומן הכוכבים והיסודות.

ח. שלילת הגשמות.

ט. תורה מן השמים קדושה וטהורה.

י. ההעתק שהוא מאתו יתברך ולא מזולתו, ועליה אין להוסיף וממנה אין לגרוע.

יא. ימות המשיח.

יב. תחיית המתים.

יג. נבואת משה רבנו ע"ה שהוא למעלה מכל הנביאים ע"כ.

ד פָּנִים בְּפָנִים דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ :

והנה בראשון החל באומרו **פנים בפנים,** הרי **מציאותו** יתברך עין בעין.

ובאומרו **דבר ה' עמכם,** הרי **נבואתו** שדבר הוא יתברך עימהם.

ובאומרו **בהר מתוך האש,** הרי **ידיעה והשגחה** על הארץ מתחת, כי קולו שמן השמים שלשלו עד הארץ מתוך האש, היא האש האמורה למעלה באומרו **ועל הארץ הראך את אשו הגדולה ודבריו שמעת מתוך האש,** הרי **השגחתו על הארץ** לדבר עם בני אדם, דרך השתלשלות אשו הגדולה על הארץ ממש.

ה אָנֹכִי עֹמֵד בֵּין-ה' וּבֵינֵיכֶם בָּעֵת הַהִוא לְהַגִּיד לָכֶם אֶת-דְּבַר ה' כִּי יְרֵאתֶם מִפְּנֵי הָאֵשׁ וְלֹא-עֲלִיתֶם בָּהָר לֵאמֹר :

וירא, והנה על זאת היה מקום לבעל דין לחלוק ולומר, אם כן איפה, למה זה היית אתה לעם מול האלוהים והבאת אתה את הדברים אל האלוהים, וכמאמר הכתוב באומרו (שמות יט ח) *וישב משה את דברי העם אל ה'* (שם ט), **ויגד משה את דברי העם אל ה'.** ואם **השגחתו וידיעתו** על כל משלה, למה הוצרכת להגיד אליו מאמרנו, בעלותך למעלה אל האלוהים אשר על ראש ההר, ולא שמע ממנו. לזה אמר, **אנכי עומד בין ה' כו'.** לומר, אל יעלה על רוחכם כדבר הרע הזה, כי למען הודיע לה' מאמרכם הוצרכתי להיות בין המלך ובין העם, חלילה, כי הנה מה ש**אנכי עומד בין ה' וביניכם,** לא היה רק **להגיד לכם את דבר ה',** כלומר, אך לא להגיד לה' את דבריכם חלילה.

והראיה לזה הוא, **כי יראתם מפני האש,** שאמרתם **הן הראנו ה' אלוהינו את כבודו ואת גדלו כו' ועתה למה נמות קרב אתה ושמע ואת תדבר אלינו כו'.** שהוא, כי אז לא עלה משה למרום להגיד את דברי העם, כי מיד עודנו עומד אתם משה, השיב הוא יתברך תשובה למשה על דבריהם.

וזה שאמר פה בקוצר נמרץ, פירשו משה להם בסמוך באר היטב. והוא, כי אחר אומרו (לקמן כא) מאמרם אליו **הן הראנו כו' ועתה למה נמות כי תאכלנו האש כו' קרב אתה ושמע כו',** אמר (לקמן כה) **וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי,** כי אז היה שומע בדברכם אלי. וכן השיב הוא יתברך להחזיק הדבר, ואמר אלי, **שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך,** כלומר, בדברם אליך הייתי אני שומע, **הטיבו כו'.** ולא בלבד שמעתי דבורם, כי אם גם אשר בלבבכם גלוי לפני, כי על כן אני אומר (לקמן כו) **מי יתן והיה לבבם זה להם ליראה כו'.** וזאת הוראה להם כי רעיוני לבם ידע, כי הלא כל אחד ידע בעצמו כי עדותו יתברך אמת כי לבם נכון עם אל, ומבשרם יחזו אלוה וידעו כי ה' רואה ללבב.

ונחזור אל הענין, כי אמר משה **הנה ראיתם עיקר שלישי** הוא ענין **ההשגחה,** באשר **דבר עמכם מתוך האש.** ואשר היה מתחמץ לבבם על היותו עומד בינו יתברך ובין העם, השיב להם תשובה והעמידם על האמת, שלא היה רק להגיד לכם את דברי ה', אך לא להגיד לה' את דבריכם. וזה דקדק באומרו, **בין ה' וביניכם,** ולא אמר ביניכם ובין ה', שהוא על מה שמה' אליהם בלבד. והביא ראיה, מאומרו **כי יראתם מפני האש** כמדובר. ואשר נאמר למעלה (שמות יט), **וישב משה את דברי העם כו' ויגד כו',** הנה למעלה במקומו ביארנו עניינו, כי על כן אמר הדבר ההוא, ואין כאן מקום שאמרו להאריך בדבר.

אמר להם משה, הנה לכם עוד ראיה מוחשת מכם ובכם, והוא, כי **ולא עליתם בהר כו'.** והוא, כי הנה אמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט** רמז רפד), כתיב (שמות יט כ) ומשה עלה אל האלוהים,

וכתיב (שם ג) וירד ה' על הר סיני, אלא מלמד שהרכין הוא יתברך היות שמים ושמי השמים על הר סיני. נמצא היה על ההר עם היות על השמים כבודו. אמנם, ישראל היו בתחתית ההר שהוא למטה, כי הוא יתברך העיד בהם ישמרו מעלות בהר כו'.

ו אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתִיךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

ונבוא אל הענין, אמר אם חס וחלילה נעדרה השגחה חלילה, היה לו יתברך לפחות להתיר לכם תעלו ההרה, למען תשמעו אמרי פיו שתהיו אליו, אך הנה **ולא עליתם בהר** כדי **לאמר אנכי ה' אלוהיך,** כי **לאמר** לכם **אנכי,** שהם הדברות, לא הוצרכתם לעלות ההרה כי אם בהיות האלוהים בשמים אשר למעלה מההר ואתם על הארץ בתחתית ההר שמעתם דברותיו, ואין לכם השגחה מוחשת מזאת. וזהו **ולא עליתם בהר לאמר אנכי כו'.** הרי **שלשה עיקרים.**

ובאשר שמעתם מפי הגבורה השתי דברות, נתאמתו לכם עוד עיקרים רבים על פי הדבר שהראה להם עין בעין אמיתתם. והוא, כי באומרו **אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך כו'.** והוא, מאמרם ז"ל (**פסיקתא זוטא** בשלח) שהוכיח להם על **ייחודו** יתברך, שהוא אחד ואין שני. שאמר להם, הלא ראיתוני על הים כמראה גיבור איש מלחמה, ועתה כשליח צבור. אל יעלה על רוחכם שיש אחד פועל דין ואחד פועל רחמים חלילה, רק דעו איפה כי אנכי שתראו אותי בהוראת רחמים, הוא אשר הוציאך בדמות איש מלחמה. ואמר, אם יש אחר חלילה יענה אחרי. וגם השתיק עליונים ותחתונים (**שמות רבה** סוף פרשה כט), ולא הניח היות לקולו בת קול, בל יאמרו שאותה הברה הוא אחר חלילה. הנה הורה להם בזה **העיקר הרביעי** שהוא **הייחוד.**

ועוד ידוקדק ענין זה בכתוב, שאמר אל יעלה על רוחכם שיש שתי רשויות, פועל דין ופועל רחמים, כי הלא **אנכי,** כלומר האחד הדובר בך, נקרא **ה'** שהוא רחמים, ונקרא **אלוהיך** שהוא תואר דין, **אנכי** הכל כי אין שניות חלילה. והראיה היא, **אשר הוצאתיך מארץ מצרים,** כי שם ראית דין ורחמים כאחד. מכה בכורי מצרים, ומציל בכורי ישראל. וההיקש ביתר המכות, שכל אחד הייתה (בא) [בה] רוגז למצריים ורחמים לישראל כאחד. ומה גם במה שהוא עיקר היציאת מצרים שהוא קריעת ים סוף, כי אז על הים הכירו גם התינוקות את הקדוש ברוך הוא, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כג ט) שהיו אומרים זה אלי שהיה מניק אותנו דבש וחלב מסלע והיה צח ואדום.

וראוי לדעת, מה ענין אומרו שהיה צח ואדום, ושכך ראוהו בהניקו יתברך אותם. אך הוא כי המה ראו שהיו בצער תחת הקרקע חלול, והוא בחינת דין ורוגז, ובמה שהיה מפרנסם היה רחמים יחד, הרי צח ואדום. על כן, בראות על הים שהיה פועל שני הפכים, שקע את אלו

ומציל את אלו, אז אמרו זה אלי, שעושה שני הפכים כאשר היה עושה לנו. ועל כן גזרו אומר כי ה' שהוא רחמים, הוא איש מלחמה, וזהו ימינך ה' תרעץ אויב. נמצא כי בים היה נראה בפירוש היות דין ורחמים כאחד, הרי הוראת **הייחוד**.

וגם החמישית שהוא יתברך **קדמון שחידש העולם,** גם זה הורה להם הוא יתברך בדברו אתם פה אל פה, באומרו להם **אשר הוצאתיך כו'.** לומר, כי באשר הוצאתיך משם ראית בעיניך חידוש העולם. והיא הסכמת כל המפרשים, כי יציאת מצרים הוא הוראת חידוש העולם. ומה גם בכתוב אצלנו במקומו, הורה לישראל במכות ההם שליטתו בארבע יסודות העולם. ובעולם הגלגלים, בהכניעו את מזל טלה. וגם בעולם המלאכים, בהכניעו שרו של מצרים זה פעמים:
אחד על ידי השחין, כמו שאמרו ז"ל **ויהי השחין בחרטומים ובכל מצרים,** חרטומם כתיב. **ופעם שנית** על הים, כאומרו (שם יד ל) **וירא ישראל את מצרים מת** מתים לא נאמר כו' (**שמות רבה** כא ה). וגם ככתוב אצלנו בשערים, כי עשר מכות הורו על עשרה מאמרות שבהם נברא העולם, וכן היו מורם מהם כיוצא בהם. הרי הורה כי המה ראו את מעשה ה', כי הוא יתברך חידש את העולם.

וגם העיקר הששי, הוא בכלל אומרו **ה' אלוהיך אשר הוצאתיך כו'.** כי הורה יתברך רחמים לישראל עושי רצונו, הוא **שכר ועונש.** כי הלא באשר הוציאם על ידי העניש את פרעה במכות הגדולות, בעברו רצונו כאומרו (שם ח טז - יז) **שלח את עמי ואם אינך משלח הנני מביא כו',** הרי כי ראו עונש את העובר רצונו. וכאשר בהוצאה ראו הטיב הוא יתברך את האבות שעשה בשבילם כאשר נשבע להם, וגם הציל בכורי ישראל על ידי דם פסח ומילה, הרי הוראת השכר לעושי רצונו, הנה לפניהם **שכר ועונש.** וזהו ענין הנפקותא שהוציא ואמר (שם כ ה - ו) **פוקד עון כו' ועושה חסד כו' לאוהבי ולשומרי מצותי.**

וגם העיקר השביעי, והוא, כי **אליו יתברך ראוי לעבוד** ולא למלאך או כוכב כו', זה הורה באמור להם **מארץ מצרים מבית עבדים.** והוא בשום לב, שהיה די יאמר ממצרים, ולא **מארץ מצרים.** שנית אומרו **מבית עבדים,** כי מהראוי יאמר מהיות עבדים ולא מבית עבדים. אך יאמר באשר כתבנו מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כא ה) כי שרו של מצרים, מצרים שמו, ועליו נאמר **וירא ישראל את מצרים מת.** הרי כי מלבד ההצלה מהמצרים גם מהשר האוחז בם הייתה ההצלה, וזהו אומרו **מארץ מצרים,** שהיא מארץ של מצרים, הוא השר, כי הכניעו הוא יתברך כמדובר. וגם שידד את המזל, והוא מה שידענו מרבותינו ז"ל (**מכילתא** יתרו א), שמזל מצרים היה מחייב שעבד לא יצא משם לחירות ולא ירים ראש. נמצא כי מצרים בית של עבדים יקרא, שהוא מקום ובית קבוע להם בל יצאו משם לעולם, וזהו אומרו **מבית עבדים.**

הרי ראית כי גם שידד המזל והכוכב של מצרים, אם כן איפה **אין לעבוד לזולתו** יתברך, כי ידו בכל משלה, כי יוצר הכל הוא.

ז לֹא-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים עַל-פָּנָי :

ולכן הנפקותא היוצאת מזה הוא כי **לא יהיה לך אלוהים כו'**

ח לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל כָּל-תְּמוּנָה אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתָּחַת וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם מִתַּחַת לָאָרֶץ :

לא תעשה כו' אשר בשמים ממעל כו', כי אליו יתברך לבדו, הוא מי שראוי לעבוד ולא לזולתו חלילה. הרי שבע עיקרים בדברות ששמעו פנים בפנים בפירוש מפי הגבורה. והוא כמו שכתבנו כי על כן עשה יתברך, בל יחסר דבר מכל השתי דברות שלא השמיעם פנים בפנים על העיקרים היוצאים מהם, שהראה להם כי עין בעין ראו אותם כאמור. נשארו ששה אשר אין בשאר הדברות ראיה להם, כי אין בהם סיפור מה שראו בעיניהם מהעיקרים, רק מציאות מצות.

יט אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה דִּבֶּר ה' אֶל-כָּל-קְהַלְכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הֶעָנָן וְהָעֲרָפֶל קוֹל גָּדוֹל וְלֹא יָסָף וַיִּכְתְּבֵם עַל-שְׁנֵי לֻחֹת אֲבָנִים וַיִּתְּנֵם אֵלָי :

על כן כהתימו משה להעתיק כל המאמרות, בא להורות להם איך תוך עניינם יראם גם כל יתר העיקרים, והחל **בשמיני** שהזכרנו, הוא **שלילת גשמות.**

והתשיעי, והוא **ההעתק.**

ואמר **את הדברים האלה דבר ה' כו'.** והוא, כי כל את הוא מרבה.

והענין, כי הלא בדברות אחרונות אלה יש שינוי.

כי למעלה (שמות כ ח) אמר **זכור**,

ופה נאמר **שמור.**

למעלה (שם יד) אמר **תחמוד**,

ופה נאמר **תתאוה.**

למעלה (שם יג) נאמר **עד שקר,**

ופה **עד שוא**.

אך אמנם קיימו וקבלו רבותינו ז"ל (ראש השנה כז א) כי זה וזה אמת, **וזכור ושמור** בדבור אחד נאמרו, וההיקש ביתר הדברים. מה שאין הפה יכול לדבר ואין האוזן יכולה לשמוע. וזה יאמר להם משה, הנה לא תוכלו להכחיש כי **את הדברים האלה כו' דבר ה',** שמרבה ה**את**

כל מה שנשתנה מהקודם. ואם כן, אין זה כי אם שבדיבור אחד נאמרו זה וזה, ששמעתם בדיבור אחד. ואם כן, אין לכם ראיה **לשלילת הגשמות** גדולה מזו, כי הוא מה שאין הפה גשמי יכולה לדבר.

ובכלל הדבר הוא **ההעתק,** כי במה שהוסיף אמרים על דברות הקודמים הודו לו שגם זה שמעו מפי הגבורה עם שאינו כתוב שם, כי זכרו עתה כשומעם ממנו, כל שכן כל מה שאומר להם משה בכל התורה, שנאמן הוא שאינו מוסיף ולא גורע מאשר שמע מפי הגבורה כמלא נימא. והוא מאמרם בסוף דבריהם, באומרם **ואת תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה' ושמענו ועשינו.** כלומר, אל תכריחנו לשמוע מפיו, למען לא נפקפק במאמריך שאתה אומר איזה דבר מדעתך. כי הנה ידענו כי **את תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה'** בלי שינוי, ולא נסתפק כי אם **שמענו ומיד ועשינו**. כי **נאמין** כאילו את הכל שמענו מפי הגבורה הרי **תשע עיקרים.**

ועל העשירית, והיא **תורה מן השמים**, אמר **את הדברים האלה דבר כו',** והוא, כי הנה על שתי הדברות ששמעו מפי הגבורה הנה ידעו שהיו מן השמים, אך מה שאפשר יפול להם ספק הוא בשמונה דברות אשר שמעו מפי משה. על כן כהתימו כל השמונה דברות אחרונות, אמר **את הדברים האלה,** כלומר גם אלה הדברים האחרונים ששמעתם מפי, **דבר ה' אל כל קהלכם.** והוא מאמרם ז"ל (עיין **ספרי** האזינו שלח) שהיה קולו של הקדוש ברוך הוא מיטטרון למשה, וגם אמרו (עיין ברכות מה א, **מכילתא** יתרו בחדש ד) שהיה יתברך כמו סניף למשה.

והענין בשום לב איך אמרו רבותינו ז"ל (ראש השנה כז א) זכור ושמור בדבור אחד נאמרו מה שאין הפה יכולה לדבר, והלא משה אמרם ואיך אמר זכור ושמור בדבור אחד. אך הנה, אין זה כי אם שרצה הקדוש ברוך הוא שגם השמונה דברות ישמעו מקולו יתברך, לקדשם בהם הכוללים כל התורה. אלא שלא יכלו לקבלם מבלי השתלשלות משה רבנו ע"ה שיתערב קול ה' בקולו של משה, באופן כי גם בהם קול ה' היו שומעים.
ולא עוד אלא שאמרו רבותינו ז"ל **במכילתא** (שם ט) כמפורש אצלנו פרשת יתרו, כי גם בכל דבור מהשמונה, גם הם היו נרתעין לאחוריהם שנים עשרה מיל, והיו צריכים למלאכי השרת ידחום להחזירם למקומם בכל דבור. וכן אמרו רבותינו ז"ל, שכל דבור ודבור מכל עשרת הדברות היה מדבר עם כל אחד ואחד מישראל, ואומר לו מקבלני את עליך כך וכך מצוות עשה וכו', מיד הדבור היה נושקו על פיו, והיה נחקק על הלוח, שנאמר קול ה' חוצב להבות אש. כב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א יג), כמבואר אצלנו ב**ספר שושנת העמקים**.

הנה כי גם השמנה דברות מפיו יתברך שמעום, רוחניות בתכלית כמדובר, אלא שלא יכלו לקבלם כי אם על ידי משה, שהיה קולו יתברך בא אל פי משה, ויוצא יחד בקולו של משה, ובאמצעותו עצרו כח לקבל. וזה אחד מהפירושים שביארנו במקומו, על פסוק **פה אל פה**

אדבר בו (במדבר יב ח), כי מהראוי יאמר פה אל אוזן אדבר בו, אך כיוון, שהיה קול ה' הולך מפה הקדוש ברוך הוא אל פה משה, ונמצא הוא יתברך מדבר עם בני ישראל בו במשה, שהיה משה כצינור שבו היה מוריד קולו יתברך ומשמיע לישראל.

ובזה יתיישב מה שבפסוק זה הוא אומר **מתוך האש הענן והערפל,** ובפסוק שאחריו הוא אומר **מתוך האש** בלבד. אך הוא. כי בדברות הראשונות היה מתוך האש בלבד, ועל כן פרחה נשמתם כי לא עצרו כח להתמיד הרבה, אך בשמונה שאחרי כן, למען היות לקול מבוא להתערב בקול בשר ודם הוצרך להשתלשל במסכים יתירים, שהוא **מתוך האש הענן והערפל.** על כן הושם לפניהם מסכים מענן וערפל לפני האש הגדולה, על דרך זה הוא מאמרם ז"ל, באומרם שהיה קולו של הקדוש ברוך הוא מיטטרון למשה, שהוא לומר כי נשתלשל קולו יתברך דרך מסכים עד גדר מטטרון, כדי שיאות למשה להתערב בקולו.

ונבוא אל הענין, אמר, הנה גם הדברים האלה שאמרתי בסמוך שהם השמונה דברות אחרונות דבר ה'. כי גם שהיו נראים כיוצאים מפי, מה' יצא כל דבור להם. והראיה כי כן היה, כי הלא היה **אל כל קהלכם.** והוא, כי מחנה ישראל היה שנים עשר מיל (סנהדרין ה ב), ולמאן דאמר ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א יג) היו במתן תורה שמונה עשר מיל, ואיך יתכן יעצר כח קול איש לישמע כל כך מילין. אך אין זה כי אם קול ה' בכח שהיה באמצעות משה, נשמע בכל המחנה. וזה מאמר הכתוב (שמות יט יט) משה ידבר, שהוא כאשר דרכו לדבר במה שהוא אדם, אלא שה' יעננו בקול להשמיע לכל קהל ישראל בכל מחניהם. וזה הכירו ישראל מטרם ידברו אל משה, באומרם **דבר אתה עמנו ונשמעה וכו',** כמפורש אצלנו במקומו וכו' ונשמעה כי אין הכוונה רק שלא ידבר עמנו אלוהים בלי אמצעותך פן נמות. וזה הדבר אשר הביא עדות לישראל באומרו **הדברים האלה**, גם השמונה דברות דבר ה' ולא אני לבדי. והראיה, כי הלא היה **כל קהלכם** כאחת, שהוא שנים עשר מיל על שנים עשר מיל, מה שאי אפשר קהל שבשיעור כזה לשמוע בקול איש כמדובר.

ושמא תאמרו, איך עצרת כח שיתערב קול ה' בקולך ואתה בן אדם. אל תתמהו, כי הלא היה **מתוך האש הענן וערפל,** שהוא מתוך שלשה מסכים. ולא מפני שנשתלשל כל כך נתעבה ונתלבש, כי הלא היה עדיין **קול גדול** האיכות, כי הלא **ולא יסף.** כי לא היה כקול איש אשר בצאתו מפי איש יעבור והנה איננו, אך זה לא יסף ונחתך, כי אם נשאר קיים ונצחי.

והוא מה שכתבנו מ**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א יג), כי אחר צאת כל דבור מפיו יתברך היה מדבר עם כל אחד מישראל כו', ואחר כך היה הולך ונחקק וכו'. והוא, כי הלוחות היו אז למעלה מעשה אלוהים שהם להבות אש, וקול ה' הוא הדבור היה אש דק מאש הלוח, וחוצב ונחקק בלהבות אש הלוח, וזהו אומרו **קול גדול** האיכות, והראיה כי **לא יסף,** שלא הפסיק

מלדבר עמכם מקבלני את עליך כו'. וגם אחרי כן היה נשאר בקולות רוחניות, עד שהיו נחקקים על ידו יתברך בלוחות. וזהו **ויכתבם על שני לוחות אבנים,** ולא תשוער כתיבתו יתברך אם לא דבר רוחני על לוח רוחנית, כדבר שנאמר (שמות לב טז) **והלוחות מעשה אלוהים המה והמכתב מכתב אלוהים הוא.** ועם כל הרוחניות ההוא, גם בהיותו כתוב בלוחות, הנה ויתנם אלי שאני בשר ודם, ואי אפשר לי לקבלם אם לא גשמיות ממשיות.

הנה כי היה בהם אש רוחניות עם היותם ממשיות, ואין זה כי אם שאוכל לקבלם הלבישם, אך תוכם רוחני כנשמה בגוף. כך אל תתמהו בתורה שהיא אש מן השמים, איך היא גשמית פשטיית, כי לשנקבלהו התלבשה, ולא יבצר אש דת רוחניותה מתוכה. וזהו **ויתנם אלי,** כי למה שבשר ודם אני, הוצרך להגשימם ליתנם אלי. וזהו אומרו **ויכתבם כו' ויתנם אלי,** לומר, שעם ש**ויכתבם על שני לוחות,** אשר אי אפשר יכתוב הוא יתברך אם לא מכתב רוחני על לוחות רוחניות, עם כל זה היו **לוחות אבנים** מוגשמות, כדי שעל ידי כן **ויתנם אלי.** והוא מאמר הכתוב (שמות לא יח) **ויתן אל משה ככלותו לדבר אתו לוחות אבן,** כי עם היות הכל רוחניות, כדי לתת למשה היו לוחות אבן ממשיים.

הנה כללות כל מאמריו אלה, להורות שעיניהם ראו ולא זר היות התורה מן השמים, אפילו השמונה דברות אחרונות, כי גם המה מאת ה' צבאות יצאו, והיו **קול גדול ולא יסף.**

ושמא תאמר, אם כן איפה האיך התורה פשטיית אצלנו, ואיה רוחניות איכותה לפי שורשה, ואם אבד רוחניות קדושתה אחרי כן חלילה, אם כן מה בצע בהיותה מן השמים. על כן אמר **ויכתבם כו'.** לומר, הנה מזה תבינו ותשכילו זאת, כי הלא **ויכתבם על שני לוחות,** ואין זה רק הוראת רוחניות התורה והלוחות, אלא שאחר כך הלבישם ועשאם **אבנים** למען אוכל לקבלם, שעל ידי כן **ויתנם אלי.** כן התורה, הלבישה הוא יתברך לכם למה שאתם גשמיים. ולא תאמרו אם כן איפה אבד רוחניותה וקדושתה, לא כן הוא חלילה, כי הלא **ויתנם אלי,** שהוא מיד ליד, ואיך יתכן יתן ה' בידו דבר גשמי, וגם איך יתכן יקבל ילוד אשה בידו ויאחוז דבר רוחני, אך אין זה כי אם הוראה, כי גם בעת האחז התורה ביד בן האדם עוד בה רוחניות מתייחס אל קדוש ה' צבאות, וגם שנראה התורה פשטיית יש פנימי ופנימי לפנימי עד אין קץ.

ולא זה בלבד, כי אם שגם בפשט יש בה קדושה, כמאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א נב), שאמרו לו לרבי עקיבא הנה בן עזאי דורש והאש מתלהטת סביבותיו וכו', כמפורש אצלנו ב**ספר שושנת העמקים** כי אמר לו, הלא עלה בדעתך שאין רוחניות פנימיות התורה מתעורר ומאיר, כי אם לעסוק בסודותיה העמוקים והפנימיים. ולא כן הוא, כי אם שהסוד אל הפשט היא כנפש שבתוך הגוף, שמראה בהירות פנים על ידי היות נחת רוח לאדם. ומה גם בדבר שהנפש נוחה הימנו, כי יצהבו פני האיש ההוא משמחת הנפש שבתוכו

ששמחה בו. כן במצות עסוק בתורה, גם על דרך פשטה גם רוחניותה תשמח ותראה צהיבות פנימיותה חוצה, ומה גם בכוונת ייחוד בחינות תורה נביאים וכתובים, שאין ספק כי תתעורר אש דת פנימיותו חוצה כאדם הגשמי, כי הנפש אשר בקרבו תצהיל פניו חוצה. וזהו אומרו היו הדברים שמחים, כי היה האש ההיא כאדם השמח, שמראה עריבות פנימיותו חוצה.

ואל תתמה, כי הנה היו כנתינתן מסיני. והוא, כי כאשר בסיני הייתה אש מלהטת, והדבור עצמו היה אש רוחני, **וכל העם רואים את הקולות,** מה שאין עין יכולה לראות, עם היות כי לא מעשה מרכבה היה הוא יתברך מדבר אליהם, כי אם **אנכי ה' אלוהיך אשר הוצאתיך כו' לא יהיה לך כו',** שהם דברים פשטיים. ועם כל זה היה כל האש הגדולה וכל הכבוד ההוא, באופן כי אין זה אלא שאש תוכיות הדבור היה שמח ומתראה חוצה, כן הדבר הזה, והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני. אלא שנתן טעם, למה שאר האדם שקורא או דורש בפשטיות התורה אין האש מלהטת סביבותיו, לזה אמר הייתי חורז כו'. והוא, כי תורה נביאים וכתובים הם כנגד מידות העליונות, שהמקשרן דרך ייחוד שורשן בכוונתו, מעורר מידות העליונות להשפיע מרוחניותן חוצה. וזהו אומרו הייתי חורז, שהוא מקשר מה שכנגד המידות ההם, ועל ידי כן היו הדברים שמחים ומגלים אש רוחניותן לחוץ. הנה הורה להם משה רבנו ע"ה היות **תורה מן השמים** בכל בחינותיה, כמדובר. הנה נא הראה להם **עשרה עיקרים**.

כ וַיְהִי כְּשָׁמְעֲכֶם אֶת-הַקּוֹל מִתּוֹךְ הַחֹשֶׁךְ וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ וַתִּקְרְבוּן אֵלַי כָּל-רָאשֵׁי שִׁבְטֵיכֶם וְזִקְנֵיכֶם :

נשארו שלשה והם: **ימות המשיח, ותחיית המתים, וגדולת נבואת משה רבנו ע"ה** על כל נבואת זולתו. ועל שלשה אלה אמר משה לישראל, הנה הודיתם בפיכם כי את שלשתם ראיתם. וזהו **ויהי כשמעכם את הקול כו'**

כא וַתֹּאמְרוּ הֵן הֶרְאָנוּ ה' אֱלֹהֵינוּ אֶת-כְּבֹדוֹ וְאֶת-גָּדְלוֹ וְאֶת-קֹלוֹ שָׁמַעְנוּ מִתּוֹךְ הָאֵשׁ הַיּוֹם הַזֶּה רָאִינוּ כִּי-יְדַבֵּר אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וָחָי :

ותאמרו הן הראנו כו'. והוא, כי שלשתן ראו ישראל במעמד הקדוש ההוא. והוא, כי שם נגלו אליהם האלוהים כמאמרם ז"ל (**שיר השירים רבה** א יד), כי אמרו, רצוננו לראות את מלכנו. וכן עשה הוא יתברך כי פתח שמים ושמי השמים והראם את כבודו, הה"ד **אתה הראת כו',** הרי מעין **ימות המשיח,** כד"א (ישעיה מ ה) **ונגלה כבוד ה' וראו כו'.** וכן המה ראו **תחיית המתים** בעצמם, כי בשתי דברות ראשונות ששמעו מפי הגבורה מתו כולם, והחיה אותם הוא יתברך. ואחר כך אמרו, **דבר אתה עמנו ונשמעה.** הרי ראו **תחיית המתים.** וגם **גדולת משה רבנו ע"ה** ראו, כי הנה היו כולם נביאים בהקיץ פנים בפנים, ועם כל זה ראו **יתרון נבואת משה,** כי כולם לא עצרו כח לקבל שפע הנבואה ההיא, ויצאה נפשם מגופם. אך משה עמד

חי, ולא הרגיש שום התפעלות, כי גם גופו היה זך ובהיר, ולא עצרו הגשם מלסבול שפע קדושת הנבואה ההיא, כי רב כחו מכל הנביאים.

והן כל אלה דברי משה אל בני ישראל, לאמר להם, איך הם הודו כי עין בעין ראו את שלש העיקרים האלה הנותרים, וזהו אומרו **ויהי כשמעכם את הקול מתוך החשך כו',** והוא במה שכתבנו כי בשני דברות הראשונות **ראו את אשו הגדולה** על ההר, ושמעו מתוך האש הדברות ההם, אך באחרונות על אומרם פן תאכלנו האש הגדולה הזאת, הושם מסכי ענן וערפל כמדובר למעלה, בל ייראו מהאש הגדולה.

ונבוא אל הענין, אמר הנה **ויהי כשמעכם את הקול,** בלי מסכי ענן וערפל רק **מתוך החשך.** שהיה החשך ההוא לבל לזון עינינו מהאש הגדולה. כי הנה **וההר בוער באש,** שהוא בדברות ראשונות, בלי מסכים. אז, **ותקרבון אלי ותאמרו,** מה בצע שיחזור וישמיענו הוא יתברך שאר דברות כאשר השמיענו מפי הגבורה השנים, ולא מפיך. אם הוא למען הראותנו את כבודו, שהוא מעין ימות המשיח, שהוא כי אז ונגלה כבוד ה' וראו כו', הרי כבר הראנו בשתי הדברות, וזהו אומרו **הן הראנו ה' אלוהינו את כבודו.** ולא כבודו בלבד, כי אם גם כן **ואת גדלו,** הוא גם ה' הוא שם ה' כד"א **אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלוהים,** שהם שני השמות, אלא שהיה וודאי דרך התפשטות ומסכים, וזהו **ואת גדלו.** ואם הוא למען נדע ונכיר **יתרון גדולת משה ונבואתו** על נבואתנו, וגם לראות **תחיית המתים,** גם אלה, הנה היום הזה ראינו **כי ידבר אלוהים את האדם וחי.** שהוא, כי ראינו יתרון נבואתך על נבואתינו. כי אנחנו שמענו ומתנו, ואתה נשארת חי. ואין זה רק כי גדול כח השגת נבואתך עלינו, כי עצרת כח בגוף ונפש לדבר בך אלוהים בלי מסך, ועמדת חי. וזהו אומרו **היום הזה ראינו,** ש**את קולו שמענו מתוך האש.** שלא עצרנו כח רק לשמוע, כלומר אך לא לחיות. מה שאין כן אתה, כי היום הזה ראינו אחר ששבנו לחיות, כי יש אדם שידבר עמו אלוהים, ולא מתוך האש כי אם בלי מסך, ולא יצאה נפשו כאשר קרה לנו שיצאה נפשנו עם היות ששמענו מתוך האש. והוא, על משה עצמו, שגדל כח נבואתו כמדובר, כי על כן עצר כח להתקיים.

כב וְעַתָּה לָמָּה נָּמוּת כִּי תֹאכְלֵנוּ הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת אִם-יֹסְפִים אֲנַחְנוּ לִשְׁמֹעַ אֶת-קוֹל ה' אֱלֹהֵינוּ עוֹד וָמָתְנוּ :

הרי בזה הודתם יחד גודל נבואתי על נבואתכם, עם שגם נבואתכם הייתה בהקיץ, שהיא גדולה על כל נביאים. וגם תחיית המתים, כי ראיתם אחר שהחיה אתכם ה', כי אתם הוצרכתם למות ולחיות, ואני לא ראיתם בי שנוי כי לא מתי והחייני. ועל כן אמרתם, אם כן איפה אחר שכל התועלות האפשריות להשיג על ידי **דבר עמנו אלוהים** כבר השגנום, שהם:

ימות המשיח,

ותחיית המתים,

ויתרון נבואת משה.

אם כן, **ועתה למה נמות,** מה בצע עתה במיתתנו פעם שנית, אחר כי כל התועלות המושגות במיתתנו אינם, כי כבר הושגו. אם כן **למה נמות,** לאיזה דבר תועיל מיתתנו. ואין צריך לומר אם היינו מתים ונשארים גויתינו על פני המדבר, כי אם אפילו אם בהמשך הנפש למעלה היה האש הקדוש הזה אוכל את גויותינו, וזהו **כי תאכלנו האש הגדולה,** כי הלא טוב מזה הוא השאר בחיים. ואם האש הגדולה היא שכינה, יאמר, מה בצע במות, גם **כי תאכלנו האש הגדולה הזאת,** שהיא כמיתת נשיקה שתשאב ותמשיך את נפשנו אחריה, עם כל זה טוב לנו החיים, שנזכה לקיים תורה ומצות. וזהו **קרב כו' ושמענו ועשינו,** ויהיה לנו זכות שמיעה ועשיה בחיים שטוב לנו מלמהר מיתתנו, גם שנירש במותנו גן עדן, כי מה בצע לאדם כי ימות טרם קיים תורה ומצוות שיוליך בידו, במה תתענג בדשן נפשו. וזה כיוון גם כן באומרו **למה נמות,** אף **כי תאכלנו כו',** ועדיין לא שמענו ועשינו ונלך בלי זכיות. לכן **קרב אתה ושמע כו' ושמענו ועשינו.**

ושמא תאמר אולי לא נמות, ואילו יונח שנמות אולי נשוב אחר כך כבראשונה ונחיה. לא טוב הדבר, כי הלא המיתה היא ודאית, **כי אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה'** הנה **עוד ומתנו** כלומר, עוד פעם שנית נמות כבראשונה. אך התחיה אחר המוות היא מסופקת, וקרוב הדבר שתעדר.

כג כִּי מִי כָל-בָּשָׂר אֲשֶׁר שָׁמַע קוֹל אֱלֹהִים חַיִּים מְדַבֵּר מִתּוֹךְ-הָאֵשׁ כָּמֹנוּ וַיֶּחִי:

כי מי כל בשר אשר שמע כו' ויחי. והוא כענין מה שקרה ביום הפורים, שכטוב לב רבה ביין קם ושחטיה לרבי זירא, ובעא רחמי ויחי. ולתקופת השנה קם ושב וקרא אותו, ואמר לו נשוב ונשתכר. אמר לו לאו, דלאו בכל שעתא מתרחיש ניסא לשוב לחיות אחר השחיטה (מגילה ז ב). ועל דבר זה אמרו, הנה המוות היה כדבר טבעי, אך תחייה אחרי כן הוא נס, **כי מי כל בשר אשר שמע כו' ויחי** אחר מותם. ואם כן, אחר שהוא על דרך נס למה נכניס עצמנו בכך, כי לאו בכל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא. ואם נדקדק אומרו **ומתנו,** ולא אמר נמות. אפשר כיוון שתהיה המיתה נוספת על הקודמת, שהוא לישאר במות לעולם. **כי מי כל בשר כו'** באופן שהוא ניסא, ולאו כל שעתא מתרחיש כמדובר.

כד קְרַב אַתָּה וּשְׁמַע אֵת כָּל-אֲשֶׁר יֹאמַר ה' אֱלֹהֵינוּ וְאַתָּ תְּדַבֵּר אֵלֵינוּ אֵת כָּל-אֲשֶׁר יְדַבֵּר ה' אֱלֹהֵינוּ אֵלֶיךָ וְשָׁמַעְנוּ וְעָשִׂינוּ :

ושמא תאמר, כי תועלת שוב לשמוע את קול ה', יהיה להסיר ספק אם תוסיף או תגרע מאשר יאמר לך ה', שהוא ענין ההעתק שאמרנו, שהוא אחד מהעיקרים הנאמרים. הנה אין לנו חלילה ספק בזה, כי הנה **קרב אתה ושמע כו',** ובטוחים אנו כי **את תדבר אלינו את כל אשר ידבר ה',** כלומר ולא תגרע ולא תוסיף דבר, כי נאמן אתה. והוא כמו שכתבנו למעלה, כי המה

ראו כי אפילו מה ששינה בתיבות עשרת הדברות, זכרו כי זה וזה שמעו בדבור אחד, והכירו כי נאמן הוא, ומה שלא אמר בפעם הראשונה ביאר ואמר בשנית, בל יחסר מהם דבר מכל אשר שמעו בדבור אחד.

הנה כי אמר להם משה, כי כאשר הוא סיפר להם אשר ראו התשעה עיקרים בעיניהם, כן הם בעצמם ספרו לו בפיהם איך ראו והכירו גם הארבעה אחרים אחד לאחד, באופן כי כל השלש עשרה עיקרים בעיניהם ראו ולא זר, ואין ראיה כראיית החוש. ויתחזקו העיקרים בלבותם ובנפשם בל ימוטו מהם, ויספרום לבניהם.

ואמר **ואת תדבר** ולא אמר ואתה, לומר אל תענה ותאמר, כי אולי לא אספיק להשמיע בקולי אל כל קהלכם בכל מחניכם שנים עשר מיל על שנים עשר מיל. לזה אמרו לו, עם היות שקולך חלוש, שעל כן נתאר אותך לנקבה תשת כח שהוא אומרו **ואת,** עם כל זה **תדבר אלינו ושמענו.** כי נשמע ולא תעדר שמיעתך ממנו כולנו, כי אם **ושמענו.** והוא, כי הכירו גדולת משה, כי לא יבצר ממנו כי הוא יתברך יחבר קולו עם קולו של משה כאשר היה. ואפשר כי באומרו **ואת תדבר,** רמזו לו כי השכינה אשר אתו המתוארת לנקבה, היא תדבר עמנו בחברתך.

ושיעור הענין **אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' אלוהינו,** שהוא שם **ה'** עם שם **אלוהים אלוהינו** היא השכינה, שעל ידה ישתלשל הקול, לא נסבול כי אם **ומתנו.** אך בדברך עמנו, לא יהיה רק שהשכינה תדבר עמנו על ידך. ושעור הכתוב, שעודם מדברים עם משה שידבר הוא בפיו, חשו פן יאמר משה אולי לא ישמע קולי בכל המחנה, כי בשר ודם אני. על כן שמו פניהם אל השכינה שעם משה ויאמרו לה, כי לא קול משה בלבד נשמע, כי אם **ואת** גם כן **תדבר אלינו.** כי בקול משה ישותף קולך, ועל ידי כן **ושמענו,** כי ישמע הקול בכל המחנה. וגם על ידי היותך מדבר עם קול משה, ימשך שגם **ועשינו,** כי קדושת דבורך תכיננו לעשות יותר מדיבור בשר ודם לבדו.

או יאמר **ואת כו' ושמענו כו',** לומר, אל תאמר כי אם תדבר אתה לא נשמע שנים עשר מיל קולך, ועוד כי יותר תזכנו לעשות בשמעכם מפיו יתברך. כי אין זה עיכוב, כי הלא **את תדבר,** כי מדמה אתה לנקבה, המקבל דבר ה' בפיך שיענך בקול. וזהו **ואת,** לרמוז השפיעו יתברך בקולו קול עוז, על ידי כן **ושמענו** בכל השנים עשר מיל, וגם נקבל הכנה לעשות וזהו **ועשינו.**

כה וַיִּשְׁמַע ה' אֶת-קוֹל דִּבְרֵיכֶם בְּדַבֶּרְכֶם אֵלַי וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי שָׁמַעְתִּי אֶת-קוֹל דִּבְרֵי הָעָם הַזֶּה אֲשֶׁר דִּבְּרוּ אֵלֶיךָ הֵיטִיבוּ כָּל-אֲשֶׁר דִּבֵּרוּ :

כתוב למעלה שאמר הוא יתברך להחזיק דברי משה על דבר ההשגחה, לומר כי אין הוא יתברך צריך סרסור להשמיע בעלותו אל האלוהים מה שאמרו ישראל, כי אם **שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך,** שהוא בדברם אליך בתחתית ההר מבלי תגיד לי. והוא מאמר משה לישראל בפסוק הקודם, כמפורש למעלה. ואמר **היטיבו כל אשר דברו,** לומר, גם שבתחילה אמרו רצוננו לראות את מלכנו ולדבר עמו פנים בפנים, ולא רצו שתדבר אתה אליהם, ועתה היפכו ואמרו **דבר אתה עמנו ונשמעה ואל ידבר עמנו אלוהים,** שיראה כמתהפכים הם בכל שעה, ולבם לא נכון. לא כן הוא, כי אם **היטיבו כל אשר דברו,** בין אשר אמרו בראשונה בין אשר התהפכו אחרי כן, כי אנוסים הם אך לבבם שלם, כי -

כו מִי-יִתֵּן וְהָיָה לְבָבָם זֶה לָהֶם לְיִרְאָה אֹתִי וְלִשְׁמֹר אֶת-כָּל-מִצְוֹתַי כָּל-הַיָּמִים לְמַעַן יִיטַב לָהֶם וְלִבְנֵיהֶם לְעֹלָם :

מי יתן והיה לבבם זה להם כו'. ובאומרו **לבבם,** שהם שני לבבות יצר הטוב ויצר הרע. (ואמרם) [ואומרו] זה, הוא, כי ייחדו השני לבבות, ויעבדו את ה' בשניהם. כמאמר הירושלמי (סוף ברכות) על אברהם, בפסוק ומצאת את לבבו שלם, כי שני הלבבות מצא הוא יתברך שלמים ונאמנים, גם את היצר הרע באחדות עם היצר טוב כאומרו נאמן לשון יחיד.

והנה אמרו רבותינו ז"ל (עבודה זרה ה א):

> שאמר להם הקדוש ברוך הוא, כפויי טובה בני כפויי טובה, בשעה שאמרתי לכם **מי יתן והיה לבבם זה כו',** היה לכם לומר, אתה תן. בני כפוי טובה, בני אדם הראשון, שאמרתי לו למה אכלת מן העץ, אמר אלי, האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ כו'. ע"כ.

והלא כמו זר נחשב, שיקראם כפויי טובה על שלא אמרו תן אתה. והלא לא מכפיית טובה בא להם זה, כי אם שחשבו כי אולי יחשבם למקשים לשאול, ובושו ממנו, או כי לא ידעו אם יועיל להם.

ועוד, כי אדרבא, יראה, שכל כך מחזיקים לו יתברך טובה על כל אשר היטיב להם, שיבושו מלשאול יותר.

ועוד, כי הלא אמרו רבותינו ז"ל (ברכות לג ב), הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ואיככה יוכלו לומר תן אתה.

ולא עוד, אלא שמאשים הוא יתברך אותם על שלא אמרו כן.

ועוד, אומרו בני כפויי טובה, כי מה ענין זה אצל מאמר אדם האשה כו', כי שם הייתה תואנה להתנצל, ופה היה שלא שאלו מה יהיה עם לבבם ליראה את ה'.

אך הנה יש הפרש בין קודם השגת שלמות הכישרון לאחר השגתו. כי בבוא אדם ליטמא פותחין לו, ואם יבוא ליטהר מסייעין אותו בלבד (שבת קד א). אך אחרי השתלם בכישרון, לא בלבד סיוע מה' כי אם יתנו לו גם כח מלמעלה להתמיד כל גדר כישרונו, שרגלי חסידיו ישמור בל יצא דבר בלתי מתוקן מתחת ידו ולהרחיקו מן החטא, ולצוות עליו בכרוז עליון על כל כחות המחטיאים, היזהרו בפלוני ובתורתו (עיין קידושין פא א). אך רוצה הוא יתברך שיכירו כי הוא המטיב להם בזה, וישאלו ממנו יתברך על הדבר. וזה החל הוא יתברך לפתוח פה לאלם, באומרו, **מי יתן והיה לבבם זה להם כו'**, למען יתנו אל לבם ויאמרו, מכלל שיש יכולת ליתן דבר גדול כזה, ואם ישנו, איננו זולתו יתברך, ויתעוררו לבקש מלפניו יתברך ויתן להם, ולא כן עשו.

והנה, אם ככה היו עושים היה גדרם רב מאד, כי השיגו עד גדר שגם יצרם הרע השיגה ידו להתייחד עם היצר הטוב, כמשמעות אומרו לבבם, שהוא על שני היצרים. אך למה לא פיתחה אוזנם לעשות כן. אך הוא שאמרו בלבם, אם הוא יתברך נתן לנו את היצר הרע לצרף אותנו, איך נבקש ממנו להמתיקו ולייחדו עם היצר הטוב להיטיב, ויהיה הפך רצונו. והנה אין זה רק שעולה על רוחם, כי לא להיטיב לאדם ניתן לו היצר הרע. אך לא כן הוא, כי אם שרצה הקדוש ברוך הוא לזכותנו בו להכפל שכרנו, כמשל השפחה שאמרו ב**ספר הזוהר** (ח"ב דף קסג א). על כן קראם כפויי טובה, שלא הכירו כי לטוב להם ניתן להם היצר הרע, כאשר אדם לא הכיר שלהטיב לו ניתנה אשה, ויאמר האשה אשר נתתי עמדי כו', להורות כי לא לטובתו נתנה לו אשה.

וסיים הכתוב ואמר, **למען ייטב להם כו'**. והלא כמו זר נחשב, שנראה שנהיה משמשים את הרב על מנת לקבל פרס. אך יאמר הוא יתברך, הנה תשוקתי היא, **מי יתן והיה לבבם זה ליראה אותי**, והלא השומע ישמע כי זה תאבתי, יהרהר בלבו אולי לעצמי אני דורש שאהנה ביראתם אותי כמלך בשר ודם. אך לא כן הוא, כענין אם צדקת מה תתן לו (איוב לה ז), אך אין זה כי אם זה אהבתי **למען ייטב להם ולבניהם לעולם.**

כז לֵךְ אֱמֹר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאָהֳלֵיכֶם :

כח וְאַתָּה פֹּה עֲמֹד עִמָּדִי וַאֲדַבְּרָה אֵלֶיךָ אֵת כָּל-הַמִּצְוָה וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תְּלַמְּדֵם וְעָשׂוּ בָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ :

פרק ו

א וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵיכֶם לְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

ב לְמַעַן תִּירָא אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר אֶת-כָּל-חֻקֹּתָיו וּמִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבֶן-בִּנְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וּלְמַעַן יַאֲרִכֻן יָמֶיךָ :

ג וְשָׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וַאֲשֶׁר תִּרְבּוּן מְאֹד כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

ראוי לשים לב:

א. אל מלת פה, שהיא מיותרת, או אחר אומרו **פה** לא יאמר **עמדי.**

ב. אומרו את כל המצוה, כי הראוי יאמר את כל המצות.

ג. אומרו נותן להם לרשתה, כי הראוי יאמר אשר ירשו ולא יאריך כל כך.

ד. אומרו ושמרתם לעשות, כי יותר יצדק יאמר ושמרתם ועשיתם, שיהיה על לא תעשה ועשה.

ה. אומרו בכל הדרך אשר צוה ה' אלוהיכם אתכם תלכו, כי הלא כל זה בכלל הפסוק הקודם.

ו. אומרו למען תחיון, שנראה שיעשה על מנת לקבל פרס.

ז. אומרו והארכתם ימים בארץ אשר תירשון, כי הלא זה הדבר האמור באומרו **למען תחיון.**

פרק ו

ח. אומרו וזאת המצוה החוקים כו' לעשות בארץ, כי הלא כל ענין פסוק זה נאמר למעלה, **ואדברה אליך את כל המצוה והחקים כו' ועשו בארץ כו'.**

ט. אומרו למען תירא את ה' כו', איך יצדק יאמר כי **זאת המצוה והחוקים והמשפטים צוה ה'** אותם **למען תירא,** והלא נהפוך הוא כי הלא המורא סיבה לקיים המצווה כו', ולא שקיום המצוה והחקים הם למען ייראו את ה'.

ולא עוד, אלא שאחר אומרו **למען תירא,** אומר לשמור את כל חקותיו, שיורה כי היראה תבוא לידי שימור, והוא הפך הקודם שאמר **המצווה והחוקים** היו להביא מורא.

י. אומרו אשר אנכי מצוך, כי מי לא ידע כי משה היה המצווה בשמו יתברך.

יא. אומרו אשר אתם עוברים שמה לרשתה, הרי נאמר למעלה **בארץ אשר תירשון**.

יב. אומרו ולמען יאריכון ימיך, שמורה כי טוב לעבוד את ה' על מנת לקבל פרס אריכות ימים.

יג. אומרו ושמעת ישראל כו', כי הלא זה נאמר למעלה כמה פעמים.

יד. אומרו כאשר דבר ה' אלוהי אבותיך לך ארץ כו', כי איך אומרו **תרבון מאד** הוא **כאשר דבר ה' לתת ארץ זבת חלב ודבש,** מה לתבן את הבר.

כז לֵךְ אֱמֹר לָהֶם שׁוּבוּ לָכֶם לְאָהֳלֵיכֶם :

אמנם אמר, הנה ה' אמר אלי **לך אמור להם שובו כו'.** והלא תאמרו, איך יתכן נשארת שם עם ה' ארבעים יום וארבעים לילה, ואתה אדם ולא אל.

שנית, שאם לקבל תורה שבעל פה וכל יתר מצות זולת העשר דברות, הלא היה די לנו אשר שמענו שנים מפי הגבורה, וכל השמונה גם המה מפיו יתברך, שהיה מערב קולו בקולך.

ומה צורך לכל השאר.

לזה אמר, **על הראשון** -

כח וְאַתָּה פֹּה עֲמֹד עִמָּדִי וַאֲדַבְּרָה אֵלֶיךָ אֵת כָּל-הַמִּצְוָה וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תְּלַמְּדֵם וְעָשׂוּ בָאָרֶץ אֲשֶׁר אֲנֹכִי נֹתֵן לָהֶם לְרִשְׁתָּהּ :

ואתה פה עמוד עמדי, לומר, **ואתה** פה שהוא מקום שרפי קדש, אל תתמה לומר איך תתקיים כי הנה **עמוד עמדי.** והוא ענין מאמרם ז"ל (שבת פח ב), שכשעלה משה למרום, אמרו מלאכי השרת, מה לילוד אשה בינינו, ובקשו לשורפו בהבל פיהם. אמר לו הקדוש ברוך הוא, אחוז בכסא כבודי כו'. וזה יאמר **ואתה פה,** כלומר במקום להבות אש אל תירא. והוא ענין אחוז בכסא כבודי והדבק בי. וזהו **עמוד עמדי.**

ואדברה אליך שתי בחינות אשר לא היו בעשרת הדברות:

אחד, את כל המצוה, היא תורה שבעל פה, והיא נקראת **כל המצווה,** לפי שאין בכתב רק מקצת מצווה, כי תשלום כל מצווה ותיקוניה אינם רק בתורה שבעל פה. וגם **חקים ומשפטים,** אשר לא היו בעשרת הדברות, וזהו **והחקים והמשפטים אשר תלמדם.**

ולא ימעט ערך אשר אינן בעשרת הדברות בעיניכם, כי הלא עליכם תבואכם טובה עליהם רבה מאד, כי על ידי מה ש**ועשו בארץ**, יספיק לעשות מהמתנה ירושה. והוא, כי הנה ידענו משורת הדין, כי מתנה יש לה הפסק אך ירושה אין לה הפסק. ועל כן, ארץ ישראל שהיא מתנה לאבות וירושה לנו מהם, הנה הוא יתברך נותנה לנו בתורת מתנה, והיא יש לה הפסק. שאם נטה אשורינו מני הדרך, יעבירה ממנו לאויבינו. אך אם נכשיר מעשינו, יש לאל ידינו לעשות מן המתנה ירושה, שלא יהיה לה הפסק, שלא תצא לעולם מתחת ידינו. וזה יאמר, תדע גדולת מה שדבר אלי **חקים ומשפטים** אשר לא היו בעשרת הדברות, כי הלא יספיק מה ש**ועשו בארץ,** שעל ידי כן מה שאני **נותן** שהוא לשון מתנה שיש לה הפסק, יהיה **לרשתה,** שיעשו אותה ירושה שאין לה הפסק. והוא, כי הנה כל מצות התלויות בארץ, אינם מעשרת הדברות.

ואמרו רבותינו ז"ל (**ספרא** ויקרא פרשתא כו אות מ, ועיין שבת לג א) שלא גלו מהארץ, כי אם על שלא קיימו שמיטין ויובלות. כי על כן גלו שבעים שנה, כמספר השנים אשר ביטלו, כמאמר הכתוב (ויקרא כו מג) ותרץ את שבתותיה. וגם על המילה, כמו שאמרו ז"ל (מנחות נג ב) שאמר הקדוש ברוך הוא לאברהם, שגלו על שלא מלו, שנאמר (ירמיהו יא טו) ובשר קדש

יעברו מעליך, וגם היא אינה בעשרת הדברות. וגם עון ביטול תורה בבית ראשון (פתיחתא איכה רבה ב), ושנאת חנם בבית שני (יומא ט ב), לא היו לא זה ולא זה בעשרת הדברות. וגם אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** פרשת שופטים קמד), שמינוי הדיינים הכשרים גורם לקיים את ישראל בארץ, שנאמר צדק צדק תרדוף כו' וירשת את הארץ (לקמן טז כ). וגם כל מצוה, שהיא תורה שבעל פה, עניינה היא בחינת ארץ ישראל כנודע. שנמצא שעל ידי עשות כל המצוה כו', יספיק לעשות מתנת הארץ ירושה שאין לה הפסק, כמדובר, בלי ספק.

כט וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לֹא תָסֻרוּ יָמִין וּשְׂמֹאל :

הנה בפרשת נח אמרו רבותינו ז"ל ב**תנחומא** (אות ג), כי מה שהוצרך הוא יתברך לכפות את ההר על ישראל כגיגית שיקבלו את התורה, היה כי אמרו כי טוב מעט להם שיוכלו לקיים, שהוא תורה שבכתב לבד. ולא גם תורה שבעל פה שרבו דקדוקיה עד אין קץ, כי מי יוכל לקיימה ולא יחטיא. על כן הוצרך הוא יתברך לכפות עליהם ההר. ועל דרך זה, יתכן יאמר אליהם משה, הלא אמרתי כי זולת העשרה דברות, יש גם תורה שבעל פה וחקים ומשפטים זולתם. אל יקשה בעיניכם לומר, מי יוכל לעמוד בכל אלה שלא ימוט. אל תיראו, כי עשו זאת איפה, קבלו אותה בחבה. ש**ושמרתם** בלבבכם **לעשות כאשר צוה ה' אלוהיכם,** שהוא למען היותו ה' ולמען היותו אלוהיכם, ושלמען זאת **צוה אתכם**, מאהבתו אתכם. ועל ידי כן מובטחני בכם, שתקיימו את הכל **ולא תסורו ימין ושמאל.** כי בקבלכם את הכל בחיבה, למה שהיה מאתו יתברך, שעם היותו ה' שיורה שם זה אלוהי כל העולמות, הוא גם כן אלוה העמים, ואינו מכנה שמו רק עליכם להיותו אלוהיכם. ו**כאשר** הוא יתברך **צוה אתכם,** שאינו על שצריך עבודתכם רק מאהבתו אתכם, כך אתם מאהבתכם אותו. וזהו **ושמרתם כו' כאשר צוה ה' אתכם,** לא על פניה אחרת, כשכר ועונש וכיוצא. ולא שלא יהיה לכם שכר, כי הלא אתם עשו את שלכם שלא לקבל פרס, והוא יעשה את שלו. כאשר מסיים ואומר, למען תחיון וטוב לכם כו'. כי עשותכם שלא על מנת לקבל פרס, רק מאהבה, הוא **למען תחיון כו'.** ובזה הוא יתברך יהיה עמכם. וגם לא יכבדו עליכם עול ריבויים מרוב החבה, רק כמי שנושא ענקי מרגליות על צווארו, שלסיבת חשיבותם לא יקפיד על כובדם, וזהו **ושמרתם כו' לא תסורו כו'.**

ל בְּכָל-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם תֵּלֵכוּ לְמַעַן תִּחְיוּן וְטוֹב לָכֶם וְהַאֲרַכְתֶּם יָמִים בָּאָרֶץ אֲשֶׁר תִּירָשׁוּן :

פרק ו

א וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵיכֶם לְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשֹׂת בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

ב לְמַעַן תִּירָא אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר אֶת-כָּל-חֻקֹּתָיו וּמִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ אַתָּה וּבִנְךָ וּבֶן-בְּנְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וּלְמַעַן יַאֲרִכֻן יָמֶיךָ :

ג וְשָׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וַאֲשֶׁר תִּרְבּוּן מְאֹד כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

ד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד :

בכל הדרך כו'. יאמר ענין מאמרם ז"ל (קידושין מ ב) כי אחר הויכוח אם תלמוד גדול או מעשה גדול, נמנו וגמרו שהתלמוד גדול שמביא לידי מעשה. וזה אחשבה הוא מאמר משה לישראל.

שמא תאמרו מה בצע בעסק הלמוד, כי היא יגיעה רבה, ודי לנו מעשה המצות. לזה אמר, הן אמת כי **בכל הדרך אשר צוה ה' תלכו,** שהוא מעשה המצות, **למען תחיון כו' והארכתם כו',** אך עם כל זה -

א וְזֹאת הַמִּצְוָה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵיכֶם לְלַמֵּד אֶתְכֶם לַעֲשֹׂת בָּאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

וזאת המצוה היא תורה שבעל פה **החקים כו' אשר צוה ה' ללמד אתכם,** שהוא הלמוד, לעשות. כי הלמוד מביא לידי מעשה. וזהו **ללמד אתכם לעשות,** שהלימוד יביא לידי עשות.

שנית, להיות **בארץ אשר אתם עוברים שמה לרשתה,** כי קיום ירושתה לכם תלוי בעסק התורה כנודע כי כל עוד שעסקו בתורה לא גלו. כמאמרם ז"ל (**פתיחתא איכה** רבה א ב) ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודת אלילים גילוי עריות ושפיכות דמים ולא ויתר על ביטול תורה.

ב לְמַעַן תִּירָא אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר אֶת-כָּל-חֻקֹּתָיו וּמִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ אַתָּה וּבִנְךָ וּבֶן-בְּנְךָ כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ וּלְמַעַן יַאֲרִכֻן יָמֶיךָ :

שלישית, והיא **למען תירא את ה' אלוהיך,** כי על ידי עסק התורה תירא את ה', מה שאין כן הנעדר ממנה, כי אין בור ירא חטא (אבות פרק ב משנה ו), וגם על ידו תדע **לשמור את כל חקותיו כו' ומצותיו,** מה שאין כן בהעדר הלימוד, כעובדא דרבי עקיבא כו' (**דרך ארץ זוטא** ח), וזה אמר **לשמור כו'.**

וזה שאני מצוך בלימוד, הוא אתה **ובנך ובן בנך,** שהוא שלשה דורות, כי אחרי כן איני צריך להזהיר, כי אחרי כן התורה מחזרת מעצמה אחר אכסניא שלה. כמאמרם ז"ל (בבא מציעא פה א) על פסוק לא ימושו מפיך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך (ישעיהו נט כא), ואחר כך, מאליה הוא מעתה ועד עולם.

ועוד רביעית, תועיל לך הלמוד, מה שאין כן המעשה בלבד, כי הלא על ידי עסק התורה ירבו ימיך, וזהו **ולמען יאריכון ימיך.**

ג וְשָׁמַעְתָּ יִשְׂרָאֵל וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת אֲשֶׁר יִיטַב לְךָ וַאֲשֶׁר תִּרְבּוּן מְאֹד כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לָךְ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

ולא בלבד עסק התורה, כי אם אפילו השומע אל התורה מביא לידי מעשה ולהשגת האושר, כי הלא **ושמעת ישראל** ועל ידי כן **ושמרת לעשות אשר ייטב לך,** על ידי השמיעה ההיא. ואשר תקיים על ידה להשיג **חיי בני ומזוני.**

ועל **חיי** שהיא הנוגע על גוף האדם, אמר, **אשר ייטב לך.**

ועל בני, אמר, **אשר תרבון מאד.**

ועל מזוני, אמר, **כאשר דבר ה' אלוהי אבותיך לך ארץ זבת חלב ודבש.**

ולא אמר וכאשר בוי"ו, לומר, כי גם השנים הראשונים נכללים בשלישי. והוא כמאמר רבי פלוני בגמרא (תענית ח ב), דהוה כפנא ומותנא, ואמר לאו אורח ארעא למיבעי אתרתי, אלא נבעי אכפנא וממילא לא להוי מותנא, דשובעה לחיי יהיב ולא לשיכבי. ועל דרך זה יאמר **אשר ייטב לך בחיי, ואשר תרבון מאד בבני.** כאשר שתי אלה **דבר ה' אלוהי אבותיך,** באומרו **ארץ זבת חלב ודבש,** שהוא שופע מזונות, כי מזה יוכללו גם השנים, כי השבע גדול אל חיים ומרובי בנים נתן, ולא למתי מעט וקצרי ימים. נמצא מעמד שלשתן במאמרו יתברך.

או שעור הענין נמשך אל מה שאחריו. והוא, כי גם שאהבה את ה' טובה מהיראה, זה וזה צריך לעבוד את ה'. שאם תהיה אהבה בלבד, לא יטרח לשמור את כל מצוותיו, כי יבטח באהבה שלא יקפיד אם ירפה ידיו מקצת מצוותיו, כדרך האוהב שיבטח באוהבו אם יתרפה אחת מפעולות הראויות לעשות לו, על כן צריך מורא לבלתי עזוב את כל מצוותיו. ואם תהיה יראה לבדה, לא ישים נפשו מנגד למענו לקדש שמו יתברך כאשר באהבתו את קונו, כי גם רוחו גווייתו יתן באהבתו. וזה יאמר, הלא ציוויתיך על הלמוד כמדובר למען תירא, כי בלעדו אין בור ירא חטא.

ותדע למה אחפוץ ביראה, עם שאהבה טובה הימנה, הלא הוא **לשמור את כל חוקותיו ומצוותיו כו',** שעל ידי כן אל תנח ידך משום אחת מהנה. ומה גם מהחוקים אשר לא תדע טעמם, שעל כן בהם היחל באומרו **את כל חוקותיו.** ומחמת יראה, לא אתה בלבד תעסוק בה דע כי אם גם **אתה ובנך ובן בנך,** ואפילו לעת זקנה, וזהו **כל ימי חייך.** מה שאין כן אם לא הייתה רק אהבה לבדה, שהיית בוטח באהבה להרפות בזקנה.

אך ביראה לבדה, לא יהיה לך ריבוי בנים ובני בנים, כי אם בנך **ובן בנך כל כו',** כי לא יתעשת האלוהים לך, רק אפשר כי לאיזו סבה יפסק זרעך. וגם האריכות ימים, אין הביטחון בזה רק לך ש**יאריכון ימיך**, אך לא גם ימי זרעך. אך **ושמעת ישראל ושמרת לעשות,** מה שעל ידו **ייטב לך** ש**יאריכון ימיך,** וגם **תרבון מאד** [ולא בלבד] **אתה ובנך ובן בנך,** כי אם אתה וכל אחד מהם ירבו לו בנים רבים. ולא כאשר בקודם שאמרת **אתה ובנך ובן בנך,** כי אם אתה יהיו לך בנים רבים, וכן כל אחד מבניך וזהו **תרבון** לשון רבים עם שכל הכתוב הוא בלשון יחיד, אך הוא שחוזר אל כל הנאמרים למעלה.

כאשר דבר ה' אלוהי אבותיך לך, כלומר אל תתמה ותאמר כי הלא את מי אהב ה' יותר מהאבות, ולא נתן לאברהם כי אם את יצחק, וליצחק את יעקב. לזה אומר, **כאשר דבר ה' אלוהי אבותיך לך,** בשבילך, שהיא ארבה את זרעך ככוכבי השמים (בראשית כב יז), וברכת החול וברכת העפר. והראיה, שבכל אשר דבר, הוא **ארץ זבת כו',** ולמה הכין כל השפע הזה אם לא להרבות אתכם.

ד שְׁמַע יִשְׂרָאֵל ה' אֱלֹהֵינוּ ה' אֶחָד :

ומה הוא הדבר אשר דברתי, **ושמעת ישראל,** שהוא הדרך הטוב מהקודמת עם ששתיהן צריכין. הלא הוא, **שמע ישראל כו', ואהבת כו'** כי עם היראה צריך אהבה, למה שעל ידה תהיה בכל לבבך בשתי לבבות, ובכל נפשך אפילו הוא נוטל את נפשך, ובכל מאודך בכל ממונך, כמו שאמרו ז"ל (פסחים כה א) אפילו מי שממונו חביב עליו מגופו. כי את כל אלה יד האהבה עושה ולא היראה לבדה.

ה וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ וּבְכָל-מְאֹדֶךָ :

הראוי יאמר, ה' אלוהינו אחד. אך יאמר **שמע ישראל** כולכם לשון יחיד, שהוא באחדות הלבבות כאחד. וזה יחויב לנו, יען כי **ה'** הוא **אלוהינו.** כי גם בה' בחינת דין. ו**אלוהינו** הנזכר הוא **ה',** כי בו גם בחינת רחמים. ושני השמות כולם אחד, וחייבים אנחנו להדמות לקוננו יתברך. כי על כן נקרא **אלוהינו** ולא אלוהי האומות, על שורש אחדות נפשותנו, עם שיוצר הכל הוא. ועל כן נתחייב להדמות אליו.

או יאמר, שמע בלב אחד, וקבל ישראל, בין יתנהג עמך בשם **ה'** שהוא רחמים, בין בשם **אלוהינו** שהוא דין נכלל בה', כי הלא שתי הבחינות הם רחמים. וזהו **ה' אלוהינו ה'.** כי הם ייסורין לטובה ולא להנקם. ואל תתמה, כי הלא שתי הבחינות אחד הם בעצם, וזה אומרו **אחד.**

או יאמר, בשום לב שמהראוי היה יאמר ה' אלוהיך, מעין אומרו **שמע,** וכמאמרו בפסוק השני. אך ידבר אל היחיד ויאמר, **שמע ישראל,** אפילו שתראה שאין שאר העם שלמים ליקרא שם אלוהותו יתברך עליהם בלשון יחיד ליקרא אלוהיך, כי אם אלוהינו. כי את זה תביט, כי הוא בעצמו **ה' אחד.** וכן אתה היחיד הדבק בו, **ואהבת את ה' אלוהיך כו',** ואל תחוש על הכלל אם לא יעשו כן.

או יאמר מעין זה, שמע אתה היחיד, שעל ידי שמיעתך וקבלתך תורת ה' תעשה אחדות במידותיו יתברך, באופן ש**ה' אלוהינו** שהם שתי המידות, תייחדם ליכלל בשם **ה' אחד.** ומה שאמרתי שתשמע הוא ציווי זה, שהוא **ואהבת את ה' כו'.** והענין, כי הנה בנוהג שבעולם, שהאהבה לא תהיה בעצם בכל לב ונפש כי אם בשנים בלבד. דרך משל, חושק את חשוקתו שאם הוא יאהב אלף או אלפים נשים, או היא אנשים רבים, לא תהיה אהבתם המתחלקת על רבים אהבת נפש. ואפילו איש אחד, אם יאהב לאלף או רבבות עם, לא תגדל האהבה למות איש בעד רעהו, כאשר בהיות אחד אוהב את אחד, שיהיו שניהם רעים אהובים זה עם זה ואין עוד אחר. כי ברבים לא תגדל אהבתם עזה כמות עד שים נפשו מנגד בעד רעהו. ואם כן איפה, אל תאמר נא איש ישראל, הלא **ה' אלוהינו** של כל רבבות אלפי ישראל, ואהבתו יתברך המתחלקת לכל לא תתעצם, ויהיה כמלך אשר לו חיל כבד ויאהבם, כי גם כי ימותו חציים לא ישית עליהם לב, כן הוא יתברך לא תגדל אהבתו אל כל יחיד מרבבות ישראל רק על הכלל, וגם אני אליו על הדרך הזה. על כן אמר, גם שאמרתי **ה' אלוהינו** של כל הכלל.

אל יעלה על רוחך שכמקרה מלך ממלכי הארץ גם הוא יקרנו, כי הלא אחר שאמרתי לך כי עם היותך יחיד יש לאל ידך לייחד המידות, אם כן בעשותך כך, ואהבת כל אחד מישראל עם היותך יחיד, כאילו אין לו יתברך ליקרא ולייחס אלוהותו עליו, כי אם אתה. וזהו אומר **ואהבת את ה' אלוהיך.** ועל דרך זה כל אחד ואחד, עד גדר יהיה **בכל לבבך כו'** כאשר יבוא ביאורו בס"ד. כי אלוהי כל יחיד הוא ואוהבו מאוד, וגם אתה אליו, עם שאלוהותו אל הכל הוא באמת.

גם כיוון, שעם שבמעשיך הטובים תייחד מידותיו יתברך כי חסיד אתה, אל תקוץ בתוכחותו אם ייסורין באים עליך, כי אם **ואהבת כו'** בין יתנהג עמך ברחמים, בין יתנהג בדין, וזהו **את ה' אלוהיך בכל לבבך כו'** כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

או יאמר שמע ואהבת כו'. והוא, כי הנה עיקר ענין פרשה זו, היא על ה**אהבה את ה'.** והן אמת כי לא יבצר מבני אדם גם בני איש, מלדבר ולומר, כי הלא כמו זר נחשב, יתייחס אהבה בין ה' ובין האדם אשר מחומר קורץ. כי מה דמות יערכו לו יתברך אל חרש מחרשי אדמה, לתאר ביניהם תואר אהבה. וידוע ליודעי דעת כי אהבה לא תתהווה אלא בין השווים. ולכן אם היה עולה על לב לייחס אהבה, הלא לא תהיה להן, עם אלוהין די מדרהון עם בישרא לא

איתוהי הם מלאכי אלוהים, ולא לבן האדמה. על כן התחיל ואמר, **שמע ישראל.** כלומר, **שמע** באחדות הלב אתה **ישראל,** את תורת ה' אשר אמרתי בפסוק הקודם, **ושמעת ישראל כו'**. כי דע לך, כי יותר חפץ בך מבמלאכיו. והוא, כי על ידי היות **ה' אלוהינו,** ולא אלוהי מלאכי השרת, נעשה **ה' אחד.** שנעשה על ידינו במעשינו אחדות מידותיו ושמותיו יתברך, מה שאין כן על ידי מעשי שרפי קדש. ואם כן לא יהיה כמו זר נחשב, התייחס לך אהבה עם קונך. וזהו **ואהבת את ה' אלוהיך,** כי מי שיעצר כח לייחד אלוהות, לא יבצר ממנו צד ייחס מפאת נפש עמו ישראל.

והנני שם לפניך נגד עיניך, שתי טענות הנותנות יתרונות לאדם על מלאכי השרת. אחד מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** מח יא) על פסוק וסעדו לבכם (בראשית יח ה) האמור במלאכים, שאמרו רבותינו ז"ל מלאכים שאין להם אלא לב אחד הוא יצר הטוב, לא נאמר לבבכם אלא לבכם. אך בני אדם שיש להם שני לבבות, יצר הרע ויצר הטוב, נאמר בהם (תהלים קד טו) לבב אנוש יסעד. והוא, כי על כן יש שכר טוב לישראל מאד על מלאכי השרת, למה שיש להם יצר הרע ולוחמים עמו עד רדתו, לעשות רצון אביהם שבשמים, מה שאין כן מלאכים, שאין להם רק יצר הטוב. וזהו אומרו פה, באומרו **על לבבך,** לומר לך הנה אהבתך לו יתברך גדולה מאהבת מלאכי השרת. שאהבתך היא **בכל לבבך,** שהוא בשני יצרך, מה שאין כן הם שהיא בלב אחד. ובכן, לא יגעל בך ה' מלאהוב אותו יתברך, עם היות נפשך מלובשת בחומר. כי הלא תהיה אהבתך לעבדו בכל לבבך, שהוא בשני יצרך, שעל כן יש להחזיק לך טובה שכבשת את יצרך, שהוא טוב מלוכד עיר. וזהו **בכל לבבך.** לומר, שני לבבות לך, מה שאין כן למלאכים. באופן שאם תראני בוחר בך מבהם, אל תתמה על החפץ.

עוד שנית, כי יש בחינה שאתה דומה לי יותר מהם, כי הם אין להם אלא נפש אחת, מבחינה אחת. ואם יאהבני, לא יהיה לי רק מהבחינה ההיא. ואתה, יש בך שלשה, **נפש, רוח, נשמה.** ותדמה אלי בשלשתן לאהבה אותי בהן. וזהו **בכל נפשך**, שמרבה הכל, את רוח ונשמה.

או מעין זה, לומר, חביב אתה ממלאכי השרת, כי הלא בך מתקיימים ומתקשרים העולמות להוריד השפע, מה שאין כן על ידם. והוא, כי לאדם חלק בכל העולמות. הנשמה לו מהעליון. והרוח מעולם המלאכים, כד"א (תהלים קד ד) עושה מלאכיו רוחות. ונפש בעלת התנועה, מעין עולם הגלגלים. וחומרו מעולם השפל. שעל ידי כן, על ידי כשרון מעשה האדם בכל חלקיו, יורק שפע מעולם העליון שמעין נשמתו, וישתלשל על ידי עולם המלאכים שמעין רוחו, ויעבור לעולם הגלגלים שמעין נפשו, עד הארץ הלזו שמעין חומרו שעל ידי כן מתקיימים כולם.

וזה היה ענין נעשה אדם (בראשית א כו), שאמר יתברך לכל העולמות, נעשה בין הכל אדם כולל, להשפיע ולקשר את כולם לקיימם. מה שאין כן מלאכי השרת שאין להם חלק רק בעולמם, ואיך יקשרו את כולם להשפיע בהם. ועל כן להורות להם זה, קרא יתברך את האדם לפני מלאכי עליון, לקרא שמות לכל ברואי מעלה ומטה ולאשר בראם, למען ידעו כי כחו כולל להקיף כל העולמות, מהארץ עד עולם העליון, ועד השיג לקרא שם ליוצר הכל שעל השמים כבודו, מה שאין כן למלאכים (בראשית רבה יז ה). וזהו אומרו **בכל נפשך,** לומר, אתה בן אדם אל תקטן ממלאכי עליון, באשר תיטיב, כי הלא תעבדנו בכל נפשך, הכוללת בריבוי הכל, כל שלשת חלקים שמעין שלשה עולמות העליונים.

ועל הארץ מתחת, אמר **בכל מאדך,** שהוא, כי תעבדנו בכל ממונך, אשר הוא מעולם השפל. נמצאת מקשר ומשפיע בשני דברים אלו לארבע העולמות. מה שאין כן המלאכים, כי מאומה אין להם חלק בזולת עולם המלאכים כמדובר.

והנה, באומרו **בכל נפשך** אמרו רבותינו ז"ל (ברכות נד א) אפילו הוא נוטל את נפשך. הנה יותר היה צודק יאמר, אפילו נוטלים את נפשך, ויחזור אל המעבירים את ישראל על דת באומרם עבור ולא תהרג או תהרג. אך על פי דרכם, המתיקו בפיהם נועם שיח לשון למודים, להשכיל להיטיב את אשר יבקשו ליהרג ואל יעבור. כי לא ישית לבו שהם נוטלים את נפשו, כי אדרבה הוא יתברך נוטל את נפשו, להעלותו גם עלה על כל כבוד חופה, כנודע מגדולות המקדשים את ה'. באופן, כי כן הוא משוש דרכו, ואז טוב לו. ועל כן ישמח ויגיל וישיש בשמחה.

ו וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל-לְבָבֶךָ :
ז וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ :
ח וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל-יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ :
ט וּכְתַבְתָּם עַל-מְזֻזֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ :

בשום לב אל מלת **ושננתם לבניך,** ולא אמר ולמדתם. יהיה הענין, כי בא ללמד דעת את כל חכם לב מלמד תורה לעמו ישראל, או חכמה ומוסר, יהיה זה כלל גדול בידם, כי הכנס דברי פיהם בלב שומעיהם כחצי גיבור שנונים לשמור ולעשות בכל לב ובכל נפש, או לבלתי היכנס רק להשמעות אוזניים ואחרי כן יהיו הדברים ההם רפויים בידם והולכים אחרי גווים. הנה בזה הדבר תלוי, הלא הוא, כי כל דבר ודבר כפי מוצאו אשר ממנו יצא, כן יהיה הילוכו ומנוחתו אשר שם ינוח. והוא, כי אם יהיו הדברים היוצאים מפי המלמד תורה, או מוכיח במישור, מקרב לבו, כן מהלב נסעו ועד לב שומעיהם ילכו, כחצי גיבור שנונים, ושם ינוחו לשמור

ולעשות בכל מאמצי כח. אך אם אשר יוציאם לא יהיה מקרב לבו, כי אם **פה אל פה ידבר,** גם בלכתם לאוזני שומעיהם בחוץ יעמודו, ופרי בל יעשון.

ו וְהָיוּ הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם עַל-לְבָבֶךָ :

וזה מאמרו יתברך בתורתו באומרו **והיו כו'.** לומר, הלא עליך מוטל ללמד לבניך תורה **ואהבת ה'** בכל לבב ובכל נפש ובכל מאד כאשר ציוויתי עליך. אך דע איפה, כי למען יהיו דבריך שנונים ליכנס בלב בניך בעצם צריך תחילה תקבלם אתה על עצמך בלבבך ובשני יצריך בעצם. ואז בלמדך את בניך, יפלשו הדברים ויכנסו עד קרב לבם כחצי גיבור שנונים. וזהו **והיו הדברים האלה על לבבך** תחילה -

ז וְשִׁנַּנְתָּם לְבָנֶיךָ וְדִבַּרְתָּ בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ :

ואחר כך **ושננתם לבניך.** כי יהיו כשנונים, לפלש נתיב מאזניהם עד תוך קרב לבם. ועל כן לא אמר **ולמדתם** לבניך.

והוא הכתוב אצלנו ב**ספר רב פנינים,** שהייתה עצת שלמה בחכמתו באומרו (משלי ג ג) קשרם על גרגרותיך כתבם על לוח לבך. שהוא לקשר ענין תורה ומצות על הגרגרת, היא הקנה, שמשם הדבור יוצא. כי יהיו כל מוצאי פיך, בחבור הלמוד ומעשה הנזכר למעלה להשמיע וללמד לישראל. אך בזאת, שתחילה כתבם על לוח לבך, למען מלבך יצאו מילין להצליח בשומעיהם, כי שינון חצי דבריך וחרבם תבוא בלבם, שעל ידי כן ומצא חן ושכל טוב בעיני אלוהים ואדם, שיכנסו בלבם כמדובר.

וכל כך יהיו לך בקנין שתקדש בם מחשבה דבור ומעשה. והחל בדבור, שהוא ההפרש הניכר למותר האדם מן הבהמה, וחילקו לארבעה חלקים, כאומרו **ודברת בם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך.** והוא, למען יזכור האדם, כי זאת התורה שהוא מלמעלה מן המקום אשר היה שם בית הנפש העליון, ואז התורה הייתה שם עם נפשך. ולמען תזכור זה, למוד, **בשבתך בביתך.** וכן **ובלכתך בדרך,** זכר היותה עמך בעולם הזה שהוא דרך ומהלך ללכת בו אל העולם הבא, כי פה תנחה אותך. וכן **בשכבך,** רמז כי תשכב עם אבותיך. וכן **ובקומך,** זכר בתחיית המתים. והוא מאמר הכתוב, (שם פו כב) בהתהלכך תנחה אותך לעולם הבא **ובשכבך** תשמור עליך בקבר והקיצות היא תשיחך לעולם הבא שהוא תחיית המתים.

ועל כן, למען תזכור את כל זה, סימנתי לך סימנים אלו. כי בארבעה מצבים שאתה ניצב בהם היא אשר עומדת לך. בין טרם תבוא אל העולם, למעלה, ואפילו בבטן, כמאמרם ז"ל (נדה ל ב) על בהלו נרו עלי ראשי (איוב כט ג). וכן אחר בואך לעולם הזה, ואתה כמהלך מן העולם עד העולם, כד"א כי הולך האדם אל בית עולמו, היא אשר תנחה אותך אל החיים ואל הטוב,

כי בהתהלכך תנחה אותך בעולם הזה. כן כאשר תפרוש מהעולם הלזה, ו**בשכבך** תשמור עליך מרימה ותולעה וכחות הטומאה. והוא ענין **בשכבך** תשמור עליך, בקבר. ואחר כך בשובך אל העולם בגוף ונפש בתחייה, היא תעמוד לך, והוא ענין והקיצות היא תשיחך. על כן כנגד מצביך ארבעה אלה, תעשה לך כנגדן סימני דבורך בתורה, **בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך** כמדובר. כי ביתך היא לעומת ביתך העיקרי וקדום למעלה. **ובלכתך בדרך,** לעומת בהתהלכך תנחה אותך, כי העולם הזה יקרא דרך. **ובשכבך,** לעומת בשכבך תשמור עליך בקבר, כי השכיבה בכל לילה אחד מששים במיתה (ברכות נז ב). **ובקומך** על ידי חזרת נפשך אליך לעומת התחיה כענין מאמרם ז"ל (**איכה רבה** ג כא) על פסוק חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג כג), שעל ידי הקיץ האדם בבקר תרבה אמונת התחיה.

ח וּקְשַׁרְתָּם לְאוֹת עַל-יָדֶךָ וְהָיוּ לְטֹטָפֹת בֵּין עֵינֶיךָ :

אחר הזהירו על התורה ועל ייחודו יתברך ואהבתו ככל הכתוב, והזהיר בדבור. אמר, גם צריך המחשבה והמעשה. והוא, כי גם שהוא על הקבורת, שהוא כנגד הלב, קרא יתברך למקום ההוא על ידך, למען נשכיל כי עיקר הדבר הוא לקשר המחשבה עם המעשה. על כן, את האות שלפני הלב אמר בו קשירה על היד, להורות כי צריך תמיד לקשר מחשבת הלב עם מעשה היד, ולא תהיה מעשה הטוב בלי כוונה הראויה אל המעשה, ולא מחשבה לבדה בלי מעשה, כי אם יהיו לאחדים, כולם שווים לטובה.

ושמא תאמר, ומה נעשה ושאור שבעיסה מעכב וממשיכנו אחר מראה עינינו. עשה זאת איפה בני והינצל, והוא, כי **יהיו לטוטפות בין עיניך**. והוא, כי אל תביט אל מראה עיניך, רק אל מה ש**בין עיניך,** הוא עיני שכלך, הוא המוח הנלמד בגזירה שווה, שהוא כנגד אויר שבין העיניים. והוא, כי הנה שתים הנה עיני האדם, עין בשר, ועין השכל. והן אמת כי עין בשר סרסורא דעבירה, עין רואה ולב חומד כו' (**רש"י** במדבר טו לט), לעומתו עין השכל להביט למרחוק, כי ישקיף וירא בעין שכלו. כי ההולך אחרי מראה עיני בשר לו, רעה תבואנו, וסופו יורש גיהינום. באופן, כי המשתף שני סוגי עיניים אלו יחד ייראה את ה' ויסור מרע, ולא יניח את לבו לילך אחר עיניו. וזהו זיכרון טוב על ידי מצוותו יתברך באומרו **והיו לטוטפות בין עיניך,** כי הוא זיכרון לבני ישראל. שבין עיניו, הם עיני בשרו, ישים מראה המח להביט בעין שכלו, ולבלתי הניח את עיני בשרו לבדן בל יאבד. וזהו אומרו **לטוטפות** לשון חבור, או לשון הטפה והבטה מרחוק. לרמוז אל הטפת עין שכלו אשר במקום הנחתן. ועל ידי כן נקרא מקום הנחתן **בין עיניך,** שהוא לחבר מה שבין העיניים אל מה שבמקום הנחתן, הוא המח, כמדובר.

ט וּכְתַבְתָּם עַל-מְזֻזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ :

והנה, הן אמת כי על ידי ההכנות האלה נקל לאשר חלק לו אלוה בבינה, להשכיל להטיב. אך עדיין במקום שאין אנשים, לפעמים לא יוכל אדם עם יצרו. כי על כן זאת הייתה ברכת רבן

יוחנן בן זכאי לתלמידיו (ברכות כח ב), באומרו יהי רצון שתהיה מורא שמים עליכם כמורא בשר ודם. וכאשר פירש ואמר, שאדם עובר עבירה בסתר ואומר שמא יראני אדם, ואינו אומר שמא יראני המקום, כמבואר אצלנו ב**ספר רב פנינים.** על כן שיבחו רבותינו ז"ל את אשר לא יעשה במקום שאין איש בחדרי משכיתו מה שלא יעשה במקום רואים. על כן ציוה יתברך ואמר, **וכתבתם על מזוזות ביתך כו'.** והוא, למען בבואך בביתך ובחדרי משכיתך, תזכור אהבתו יתברך בכל לבב ובכל נפש ובכל מאד. למען בהיותך בקרב ביתך תעשה הישר והטוב, שיהיה הוא יתברך נגד עיניך תמיד. באופן, שאפילו בחדרי משכיתך, לא תטה מני הדרך הטובה, לעשות אשר לא טוב, עם שלא יראך אדם. על כן הצריך בכל מקום שיש בו דירת אדם, אפילו אלף בתים זה לפנים מזה, חייב במזוזה אפילו בפנימי שבכולם.

י וְהָיָה כִּי-יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֶת לָךְ עָרִים גְּדֹלֹת וְטֹבֹת אֲשֶׁר לֹא-בָנִיתָ :

יא וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל-טוּב אֲשֶׁר לֹא-מִלֵּאתָ וּבֹרֹת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא-חָצַבְתָּ כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא-נָטָעְתָּ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ :

יב הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-ה' אֲשֶׁר הוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

יג אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ :

יד לֹא תֵלְכוּן אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם :

טו כִּי אֵל קַנָּא ה' אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ פֶּן-יֶחֱרֶה אַף-ה' אֱלֹהֶיךָ בָּךְ וְהִשְׁמִידְךָ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה :

טז לֹא תְנַסּוּ אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה :

יז שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְעֵדֹתָיו וְחֻקָּיו אֲשֶׁר צִוָּךָ :

יח וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי ה'

לְמַעַן יִיטַב לָךְ וּבָאתָ וְיָרַשְׁתָּ אֶת-הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֶיךָ :

יט לַהֲדֹף אֶת-כָּל-אֹיְבֶיךָ מִפָּנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :

ראוי לשים לב:

א. איך מתקשר זה אל הקודם.

ב. למה ייחד דברים אלו מכל השאר, כענין **זבת חלב ודבש וארץ תאנה ורמון** וכיוצא, ולא הזכיר רק ערים ובתים ובורות וכרמים וזיתים.

ג. אומרו ואכלת ושבעת, כי אינו חוזר לא אל הערים ולא אל הבתים ולא אל הבורות ולא אל הכרמים ולא אל הזיתים. והיה צודק קצת אל הכרמים אם היה מזכיר הענבים.

ד. אומרו השמר לך, כי מלת **לך** מיותרת.

וגם איך נשכח על ידי כל טוב שנתן לנו, כי אדרבה נחזיק לו טובה.

ה. אומרו את ה' אלוהיך תירא, ששלשת החלוקות שבפסוק בלתי מתקשרות.

ו. אומרו ובשמו תשבע, כי טוב היה להזהיר לבלתי השבע, אפילו על האמת.

ז. אומרו לא תלכון כו', למה פרט **אשר סביבותיכם.**

ח. אומרו בקרבך, שהיא מלה יתירה ומשוללת ענין.

ט. אומרו לא תנסו כו', איך יתקשר עם הקודם.

י. אומרו כאשר נסיתם במסה, למה צריך דמיון.

יא. כפל אומרו שמור תשמרון.

יב. אומרו למען ייטב לך, שנראה שהוא על מנת לקבל פרס.

יג. אומרו להדוף כו', שהוא בלתי מקושר.

י וְהָיָה כִּי-יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֶת לָךְ עָרִים גְּדֹלֹת וְטֹבֹת אֲשֶׁר לֹא-בָנִיתָ :

אך יאמר, הלא צויתיך **ואהבת את ה' כו'.** אמר, עתה אל יעלה על לבך שאהבה לבדה תספיק, כי אם צריך שגם כן תצרף מורא. כי הנה, **והיה כי יביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר נשבע לאבותיך,** אשר לא נשבע **לאברהם ליצחק וליעקב** לתת לך רק ארץ זבת חלב ודבש, שהוא ארץ שפירותיה שמנים ומתוקים. אך לא שיהיו ערים על תילן בנויות, גדולות וטובות ולא נתוצות כדרך עיירות הנכבשות במלחמה, שעל ידי כובד מלחמה יתקלקלו בניניה. אך אתה תראה **ערים גדולות וטובות אשר לא בנית,** כי אם כבשת אותן שלמות וטובות, שלא הוצרכת לבנות הנהרסות.

יא וּבָתִּים מְלֵאִים כָּל-טוּב אֲשֶׁר לֹא-מִלֵּאתָ וּבֹרֹת חֲצוּבִים אֲשֶׁר לֹא-חָצַבְתָּ כְּרָמִים וְזֵיתִים אֲשֶׁר לֹא-נָטָעְתָּ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ :

וכן **בתים מלאים כל טוב** נכסים אשר לא מלאת, ואין אלו מכלל ארץ זבת חלב ודבש. וכן **בורות חצובים כו'**. וכן **כרמים וזיתים,** אשר אין שני אלה בכלל חלב ודבש. כי אין עניינם שומן ומתיקות, כי אם ריבוי שופע תירוש ויצהר, אשר שמחה וטוב לב אשר תהיה שבע רצון, לא תצטרך לאכול הרבה כדי לשבוע, כי אם ו**אכלת** שיעור אכילה שיהא כזית, מיד **ושבעת,** וזהו **ואכלת ושבעת.**

יב הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-ה' אֲשֶׁר הוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

ואז, בראותך גם אשר לא נשבע לך ה', הלא אפשר יעלה על רוחך, אולי היה זה לך מפאת המזל (**מכילתא** יתרו א). ועל ידי כן תשית לבך אל הוברי השמים וכסליהם כעובדי כוכבים ולא תזכור יציאת מצרים, כי שם היו לעיניך שני דברים, אחד, הימצאו יתברך בארץ הלזו העכורה כמאמר הכתוב (שמות יב כג) ועבר ה' לנגוף את מצרים. אשר ראו בעיניך כמעט בחוש. כמפורש אצלנו על פסוק, ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו כו' למען תדעון אשר יפלה ה' כו'.

שנית, אשר ראית אשר שידד השם יתברך המזל, כי הלא מזל מצרים היה מחייב בל יצא עבד לחירות, ושידד הוא יתברך אותו. ואיככה תחשוב את המזל נגד ה' אלוהיך. וזהו **השמר לך פן תשכח את ה',** אשר בעצמו שם היה בהוציאו אותך ממצרים. וזהו אומרו **אשר הוציאך.**

ועל השנית אמר **מבית עבדים.** והוא, כמפורש פרשת יתרו, בשום לב שלא אמר מהיות עבדים, כי אם **מבית עבדים.** לומר, ממקום שהיה כבית קבוע לעבדים, לבלתי צאת משם לעולם מפאת המזל. באופן, שהוציאו יתברך אותנו משם, הוא על ידי שידוד המזל. ואם כן, מה לך לבקש זולתו יתברך חלילה, ואף לא לאמצעי, כי גם הוא יתברך על הארץ כבודו, וגם את הוברי השמים ישדד.

יג אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא וְאֹתוֹ תַעֲבֹד וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ :

ואמר **השמר לך,** לומר, לא על הנוגע אלי יתברך אני מזהירך, כי אם חטאת מה תפעל בו. רק על הנוגע לך, פן תאבד ח"ו. על כן, לבל תשכח את ה' הוצרך תצרף עם האהבה מורא. כי על ידי המורא אשר בקרבך לא תשכח. וזהו **את ה' אלוהיך תירא.**

ושמא תאמר, הנה מורא תהיה לי אם יהיו עלי עונות, כענין פחדו בציון חטאים (ישעיהו לג יד), שהוא יראת העונש, לזה אמר, **ואותו תעבוד.** והוא, לומר, כי המורא שבחרתי, לא שתירא מעבירות שבידך מפני ענשן, כי אם כמוראת יעקב אבינו, שעם היותו צדיק ולא דבק בידו מאומה מעון אשר חטא, עם כל זה ויירא יעקב מאד (בראשית לב ז), שמא יגרום החטא (ברכות ד א). כלומר, אולי חטא שוגג והוא לא ידע. וזהו **את ה' אלוהיך תירא,** עם היות שאותו תעבוד. כי היראה אשר היא מן החטא אין להחזיק לאדם טובה עליה, וכמאמרינו על דרך זה, בפסוק אשרי כל ירא ה' ההולך בדרכיו (תהלים קיב א), שירא את ה' עם היותו הולך בדרכיו.

ושמא תאמר, איכה את ה' אעבוד ויצרי ירדפני ויביאני לידי חטא, לזה אמר, **ובשמו תשבע,** שהוא כענין בועז, שאמר (רות ג יג) חי ה' שכבי עד הבקר, שאמרו רבותינו ז"ל (**רות רבה** ו ז) כי ליצרו נשבע. וכן אמרו ביוסף, באומרו וחטאתי לאלוהים. והוא מאמר דוד, (תהלים קיט קו), נשבעתי ואקיימה לשמור כו'.

יד לֹא תֵלְכוּן אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבוֹתֵיכֶם :

ושמא תאמר, איך אזהירך על בלתי שכוח את ה' ושאותו תעבוד, היעלה על לבנו לעבוד את זולתו יתברך חלילה, והלא בעינינו ראינו כי באלוהי מצרים עשה ה' שפטים, ואלוהי ארץ כנען לא עמדו בפנינו להציל את ארץ עובדיהם מידינו, ואיך נעבוד אותם אנחנו. לזה אמר, מה

שאני צריך להזהיר, והוא **לא תלכון כו' אחר אלוהי העמים אשר סביבותיכם,** כי הם אותם שתותירו מהם ולא תכבשון, כאשר היה, פן תאמרו כי אלוהיהן הצילו את עובדיהם מידכם.

טו כִּי אֵל קַנָּא ה' אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ פֶּן-יֶחֱרֶה אַף-ה' אֱלֹהֶיךָ בָּךְ וְהִשְׁמִידְךָ מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה :
אל תאמרו, כלום אדם מקנא אלא גיבור מגיבור כמותו כו', ואם אלוהי העמים אלילים הבל המה, מה לו יתברך אשר אין קץ לגדולתו לקנא בהם. לזה אמר, דע לך **כי אל קנא ה' אלוהיך.**

ושמא תאמר, ומה איכפת ליה אם אשפיל עצמי להבליהם, ומה יקנא הוא יתברך. ולמה לא יעשה כמלך בשר ודם, שלא יקפיד אם אחד מעבדיו יכרע וישתחווה לזולתו הגרוע ממנו. לזה אמר בקרבך. לומר, הלא בהשפילך עצמך אתה נוגע אל קונך חלילה. והוא, כי נפשך אשר בקרבך הוא חלק אלוה ממעל, כענין חלקי ה' אמרה נפשי (איכה ג כד). ואם כן, בהשפילך לפני אלוהי העמים אתה משפיל חלילה את נפשך גם הוא תחתם, והיא חלקו יתברך. והוא דבר רע, מה שאין הפה יכולה לדבר חלילה, כי את חלק ה' אלוהיך תשים תחת אלוהי הנכר. וזהו **אל קנא כו'** למה ש**ה' אלוהיך בקרבך** כי בקרבך קדוש חלק אלוהיך יתברך, ואת מה שבקרבך אתה משפיל חלילה. באופן, שלא בכבודך אתה מזלזל, כי אם בכבודו יתברך. ועל כן **יחרה כו',** והוא, כי האף הוא אחד מן המשחיתים, אשר כשניתן לו רשות אינו מבחין כו', ועל ידי כן **והשמידך** לגמרי את הכל כאיש אחד.

או יאמר, בשום לב אל אשר ייחד פה ה', באומרו **אל קנא.** והוא פן תאמר, הלא במדבר הזה נעשה עגל בחורב ולא השמידנו ה'. לזה אמר, הנה הוא יתברך **אל קנא.** כי קנאתו לא הייתה במידת רוגז, כי אם אדרבה במידת חסד. אך היה זה על כי **ה' אלוהיך בקרבך** על ידי הצדיקים, וכן רבים שלא חטאו בו. אך לאו כל שעתא ושעתא מתרחיש ניסא, ופן יבוא עת שיחרה ה', והשמידך מעל פני האדמה.

או יאמר, פן תאמרו, לא לאלוה ולפטרון אבחר באלוהיהם, רק לאמצעי, שאקח אחד מהמזלות וכיוצא לאמצעי. כי רם ה' ועבים סתר לו חלילה, ואבקשה מי שיהיה בינו יתברך ובינינו. לזה אמר, כי **אל קנא ה' אלוהיך**, למה שהוא בקרבך שעל הארץ כבודו. ואם כן, אחר שבקרבך קדוש למה תבקש לך אמצעי באומרך שהשמים שמים לה' אך לא על הארץ כבודו. באופן, שעל כן **פן יחרה כו'.**

טז לֹא תְנַסּוּ אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם כַּאֲשֶׁר נִסִּיתֶם בַּמַּסָּה :

ושמא תאמר, כי **ה' אלוהיך בקרבך,** ובמה אדע כי כן הוא, הלא אבקש לי מופת וניסיון יעשה לנו דבר בארץ ואדעה בו כי בקרבי הוא יתברך יושב. לזה אמר, **לא תנסו את ה' כאשר נסיתם במסה.** שהוא שאמרתם (שמות יז ז) **היש ה' בקרבנו אם אין.**

יז שָׁמוֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְעֵדֹתָיו וְחֻקָּיו אֲשֶׁר צִוָּךְ :

שמא תאמרו, הלא הזהרתנו בל נלך אחרי אלוהים אחרים אשר בסביבותינו, שהם אשר נכבוש מהעמים כמדובר, שעל השארם נטעה שיש באלוהיהם ממש, ולמה לא יאבדם הוא יתברך בל ישאר מהם שריד, וכהינדוף עשן ינדוף אותם. לזה אמר, עשו זאת איפה, ואז הוא יתברך יעשה את שלו ויהפכם לגמרי, וזהו **שמור תשמרון כו'.** לומר, הנה שתי מלחמות הן. אחת, מלחמת היצר הרע. שנית, מלחמת בני אדם. והנה, מלחמת היצר הרע מוטלת על האדם, כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות לג ב). אך מלחמת האדם באדם, היא על הקדוש ברוך הוא כי ה' איש מלחמה ולה' התשועה. אמר הוא יתברך, עשו אתם שלכם והניחו לי אעשה את שלי, וזהו **שמור תשמרון כו'.**

ולמען תוכלו על היצר הרע צריך שלשה דברים:

א. עשו משמרת למשמרתי, וזהו **שמור תשמרון.**

ב. שלא תעשו על מנת שייטיב לכם, שהוא כעובד על מנת לקבל פרס, רק למה שצוה כן הוא יתברך. וזהו **את מצות ה' אלוהיכם אשר צוך.** שהוא, למה שהוא **אלוהיכם,** יצווה לך. וזהו **אשר צוך.**

יח וְעָשִׂיתָ הַיָּשָׁר וְהַטּוֹב בְּעֵינֵי ה' לְמַעַן יִיטַב לָךְ וּבָאתָ וְיָרַשְׁתָּ אֶת-הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֶיךָ :

ג. לעשות ולהתנהג במידת חסידות לפנים משורת הדין, וזהו **ועשית הישר והטוב** שהוא לפנים משורת הדין כמאמרם ז"ל (עיין בבא מציעא טז ב, קח א). ולא שתהיה מידת חסידותיך לעיני הרואים ולא בקרב לבך, כי אם **הטוב בעיני ה'** הרואה ללבב גם במקום שאין אנשים. וזהו **הישר והטוב בעיני ה'.**

ולא שיעלה על לבך, שכל מה שאני מזהירך בעבודת ה' הוא כי הוא יתברך צריך לעבודתך. כי אם צדקת מה תיתן לו. כי אם, שהוא יתברך חפץ חסד הוא, ועושה כל זה **למען ייטב לך ובאת וירשת,** כבא אל ירושת אבותיו. באופן, שאל תחוש רק לעשות אתה את שלך, כי אחרי כן יעשה הוא יתברך גם כן. אל תשית לבך.

יט לַהֲדֹף אֶת-כָּל-אֹיְבֶיךָ מִפָּנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :

כי הלא **להדוף** הוא יתברך **את כל אויביך** לגמרי ודאי יעשה כאשר דבר ה', כי האם דבר ולא יקימנה. וזהו אומרו **להדוף כו'.** באופן, שעל ידי כן לא ישאיר שריד סביבותיכם, ולא יהיה ליצריכם פתחון פה ליכשל באלוהיהם. מה שאין כן אם לא תכשירו מעשיכם, שישארו לשכים ולצנינים ליסרה אתכם. ואמר שני ריבויים, באומרו **את כל אויביך,** לרמוז אל השרים שעליהם, ואת גוייהם.

כ כִּי-יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם :

כא וְאָמַרְתָּ לְבִנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפַרְעֹה בְּמִצְרָיִם וַיֹּצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה :

כב וַיִּתֵּן ה' אֹתֹת וּמֹפְתִים גְּדֹלִים וְרָעִים בְּמִצְרַיִם בְּפַרְעֹה וּבְכָל-בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ :

כג וְאֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ לָתֶת לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֵינוּ :

כד וַיְצַוֵּנוּ ה' לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת-ה' אֱלֹהֵינוּ

לְטוֹב לָנוּ כָּל-הַיָּמִים לְחַיֹּתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה :

כה וּצְדָקָה תִּהְיֶה-לָּנוּ כִּי-נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּנוּ :

ראוי לשים לב:

א. איזה קשר יש לזה אל הקודם.

ב. כי הלא זאת אמרו רבותינו ז"ל (מכילתא סוף פרשת בא, ירושלמי פסחים פ"י ה"ד, הגדה של פסח) שהיא שאלת חכם, ומה זו שאלתו, אשר לא ידע יציאת מצרים הידוע לדרדקי דבי רב.

וגם ענין אומרו **לאמר.**

ג. באומרו אשר צוה ה' אלוהינו אתכם, כי באומרו אתכם ולא אמר אותנו, יראה שהוא בן לא חכם, כי הוציא את עצמו מהכלל.

ד. אומרו ואמרת לבנך עבדים היינו כו', כי גם יקשה לומר שנעלם מהבן ההוא.

ה. אומרו דבר אחד כפול ומכופל, כי אחר אומרו **ויוציאנו כו' ביד חזקה,** היינו מאמרו אחרי כן **ויתן ה' אותות כו'.** ואם הוא כתני והדר מפרש, למה לא אמר הפירוש מיד.

ו. אומרו ויתן כו', למה אמר לשון מתנה.

ז. אומרו גדולים ורעים במצרים, כי אחר שהוזכרה מצרים למה חזר להזכירה ולא אמר ויתן ה' בם אותות כו'.

ח. אומרו ואותנו הוציא משם, כי הרי נאמר **ויוציאנו ה' ממצרים כו'.** ואם הוא בשביל סוף הפסוק, **למען הביא כו',** למה לא אמרו למעלה, אחר אומרו **ויוציאנו כו' ביד חזקה** היה לו לומר **ולמען הביא כו'.**

ט. אומרו ויצונו כו', למה לא הזכיר רק החקים.

י. אומרו ליראה כו', כי אין הציווי כדי ליראה, רק לעשות זכר ליציאת מצרים.

יא. אומרו כל הימים, אם הוא שיהיה על ידי כן טוב לנו כל הימים, והלא כמה מקיימים מצות הפסח ולא יבצר מהם צרה בחייהם.

יב. אומרו לחיותנו כהיום הזה, מה הוא החיות המתייחס אל **היום הזה.**

יג. אומרו וצדקה תהיה לנו כו', מה ענין הצדקה ההיא.

וכן אומרו לפני ה', כי מי לא ידע כי הכל לפני ה'.

יד. אומרו כאשר צונו, האם יעלה על לב לעשות כאשר לא צוה ה'.

כ כִּי-יִשְׁאָלְךָ בִנְךָ מָחָר לֵאמֹר מָה הָעֵדֹת וְהַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר צִוָּה ה' אֱלֹהֵינוּ אֶתְכֶם :

אמנם, אחרי אומרו **הישמר לך פן תשכח כו' אשר הוצאתיך כו',** ראה והנה היה מקום יאמרו ישראל, גם שאני לא אשכח שראיתי בעיני, אך בני מה אעשה לו, כי לא ראה, ולא ישיב על לב יציאת מצרים, וישכח ממנו. לזה אמר, עשה זאת איפה ושים בלבו הדבר. והוא, במה ש**כי ישאלך בנך מחר לאמר**, שהוא שישאל כדי לאמר לו אתה התשובה. ושאלתו היא **מה העדות** כו'. ואז **ואמרת כו'** דברים שישתקעו בלבו באופן לא ישכח כאשר יתבאר בס"ד.

וסברת הבן השואל, הלא היא, כי יאמר בלבו, איזה הוא דבר גדול יותר, יציאת ישראל ממצרים והשאר המצרים במלכותם וארמנותם, או השמד ל"א מלכים בארצותם בלתי החיות כל נשמה, וקחת את ארצם ערים גדולות וטובות ובתים מלאים כל טוב ובורות חצובים וכרמים וזתים וארץ חטה ושעורה כו'. כי הנה כל השומע יגזור אומר, כי גדול מאד השנית הזאת מהראשונה. ועל כן יתמה הבן הלזה ויאמר, מה היה שאחר כבוש הארץ זבת חלב ודבש אשר נתן לנו ה' ונשב בה, נזכור גם עתה יציאת מצרים, ושנעשה עדות חקים ומשפטים זכר ליציאת מצרים. וטוב טוב היה לעשות זכר לכיבוש ל"א מלכים מפנינו, ושבתנו במשכנות מבטחים ובמנוחות שאננות.

ולהיותו בן חכם, לא יאמר דרך קושיא כמאמר הרשע, באומרו **מה העבודה הזאת לכם,** אך זה ישאל כדי לשמוע התשובה שתאמרו. וזהו **כי ישאלך בנך מחר לאמר,** כי תהיה השאלה כדי **לאמר** לו אתה תשובה. וגם לא ייחס הדבר לכם, כי אם לה' שיאמר **מה העדות כו' אשר צוה ה' אלוהינו,** שייחס הדבר אל ציוויו יתברך, וכלל אלוהותו גם עליו באומרו **אלוהינו.**

וענין השאלה הוא באומרו **אתכם.** לומר, אתם יורשי הארץ שפלאי פלאות נעשו לכם, להשמיד ל"א מלכים ולקחת את ארצם כי גדולה היא זו מיציאת מצרים, ולמה תעשו אתם זכר למה שהוא דבר קטון מאשר עשה הוא יתברך לכם. וזה אמר **מה העדות,** כענין קרבן פסח עדות לישראל אשר פסח על בתי בני ישראל כו'. **והחוקים**, כענין אל תאכלו ממנו נא ובשל מבושל כי אם צלי אש, ושיהיה ראשו על כרעיו ועל קרבו, והיות החג שבעה ימים. **ומשפטים,** לאכול על מצות ומרורים. **אשר צוה ה' אלוהינו אתכם,** כי אילו לא ציוה רק לדור אשר מתו במדבר

ולא ראו כבוש הארץ החרשתי, אך לא אתכם כובשי הארץ, רק דברים יהיו זכר לירושת הארץ.

כא וְאָמַרְתָּ לְבִנְךָ עֲבָדִים הָיִינוּ לְפַרְעֹה בְּמִצְרָיִם וַיּוֹצִיאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה :

אז **ואמרת לבנך כו'.** לומר, ראה בני כי יותר ויותר ראוי לנו עשות זכר ליציאת מצרים מעשות זכר לכיבוש הארץ מכמה סבות:

האחת, כי מה שהיטיב לנו הוא יתברך בהיותנו צדיקים, אין לנו להחזיק טובה כל כך כאשר בהטיבו עמנו בהיותנו גוי חוטא עם כבד עוון. והוא מאמר רבותינו ז"ל (**שמות רבה** טז ב, כא ז, **ויקרא רבה** ח א, ועיין **ילקוט** ואתחנן תתכח) כי ישראל עבדו עבודה זרה במצרים, כדבר שנאמר גוי מקרב גוי, עם מקרב גוי לא נאמר כו'. וזה אמר **עבדים היינו לפרעה.** כלומר, אך לא עבדים לה'. ועם כל זה **ויוציאנו ה'.** מה שאין כן בכיבוש הארץ כי עבדי ה' היינו כבר צדיקים עושי רצונו.

ועוד טעם שני, הלא הוא, כי על ידי יציאת מצרים הושרשו בנו עיקרי הדת היותר צריכים מכל העיקרים להחזיק אמונת דת האמת בלבנו לעבוד את ה'. הלא המה חידוש העולם, אשר ראינו כי שידד הוא יתברך את המזל שמעולם הגלגלים, ואת אשר מעולם המלאכים, ואת יושבי הארץ שמעולם השפל. וזהו **ויוציאנו ה',** שהוא מציאותו יתברך אשר ידענו, הוציאנו ממצרים, אשר מזלה מחייב בל יצא משם עבד לחירות, הרי ששידד המזל. וזהו **ויוציאנו ה' ממצרים.**

וגם שידד השר, וזהו **ביד חזקה.** והוא, כי אין צורך לו יתברך לעשות דבר ביד חזקה, כי במה נחשב לפניו יתברך אפילו לעשות כל העולמות יש מאין, בלא עמל ויגיעה, כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** ישעיה רמז תמז). אך הוא ככתוב אצלנו במקומות רבים כי אין קשה לפניו יתברך, כי אם ברצותו לזכות את ישראל, ועונותיהם מעכבים, כמו שאמרו ז"ל (**ויקרא רבה** ח א) על הזיווג, וקשה לזוגם כקריעת ים סוף, והלא כמו זר נחשב יהיה קשה לפניו יתברך לקרוע ים סוף. אך היה על קטרוג שרו של מצרים, שהיה תובע דין באומרו משוא פנים יש בדבר, הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה כו'. ועל דרך זה הוא הזיווג, כי לא ישתוו הזוגות במעשיהם בעולם הזה, והיה האחד בלתי ראוי לבת זוגו. על כן אמרו ז"ל, קשה לזווגם כקריעת ים סוף.

ונחזור אל הענין, והוא, כי הוצרך יד חזקה לשדד את השר, שהיה תובע דין. וזהו אומרו **ביד חזקה,** שהוא לשדד את השר שראו אותו ישראל מת על שפת הים.

או יתפרש ויוציאנו ה' ממצרים, הוא השר שנקרא מצרים כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כא ה) על פסוק וישאו עיניהם והנה מצרים נוסע אחריהם (שמות יד י), מלמד ששרו של מצרים מצרים שמו, וראו אותו ביד חזקה נגד ישראל, על כן ויראו מאד. וזה יאמר **ויוציאנו ה' ממצרים** הוא השר. **וביד חזקה** לשדד המזל והכניעו ושידדו ה'.

כב וַיִּתֵּן ה' אֹתֹת וּמֹפְתִים גְּדֹלִים וְרָעִים בְּמִצְרַיִם בְּפַרְעֹה וּבְכָל-בֵּיתוֹ לְעֵינֵינוּ :
וגם שידד את יושבי הארץ הלזו שבעולם השפל. וזהו **ויתן ה' אותות ומופתים כו'.** הנה הורה שליטתו בשלשה העולמות, ואין זה רק כי הוא יתברך חידשם ובראם. הרי יסוד גדול לנו על ידי יציאת מצרים שהוא **חידוש העולם.**

שנית, הודיענו **הייחוד**, כי ה' הוא האלוהים שפועל דין ורחמים כאחד, שהרי האותות והמופתים לא היו רעים רק במצרים, אך לא בארץ גושן אשר שם בני ישראל, כי שם לא היה ברד, ולא חשך, ולא ערוב, ולא דבר, ולא שום מכה.
ולא עוד, אלא שאדרבה היה מגיע עליהם טובה על ידי המכה, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** ט ט) כי ממכת הדם העשירו ישראל, שהיו המצריים קונים בדמים יקרים מים לשתות. באופן שהיה דין למצרים, ורחמים לישראל כאחד. וזהו גדולים ורעים במצרים, אך לא רעים בישראל. ואין זה כי אם אחדות, כי שתי המידות אחת הנה.

שלישית, ההשגחה, והוא, כי ה' פעל כל זאת, ולא מלאך ולא שליח. שאמרתי **ויוציאנו ה',** שהוא בעצמו יתברך שעבר בחצות הלילה אל תוך מצרים להוציא את קדוש ישראל מבית הקברות, ואין לך השגחה גדולה מזו, שלא עצרו גשם העולם הזה מלבוא בעצמו לקחת לו גוי מקרב גוי. וזהו אומרו בפרעה ובכל ביתו לעינינו, שהוא במכה אשר הייתה בפרעה ובכל ביתו שהוא מכת בכורות, כד"א (שמות יב כט) וה' הכה כל בכור וכו' מבכור פרעה היושב על כסאו כו'. ואז היה לעינינו, כי הכירו ישראל כי הוא יתברך היה העושה, כמפורש אצלנו על פסוק (שם יא ז) ולכל בני ישראל לא יחרץ כלב לשונו בעבור תדעון אשר יפלה ה' כו'. כי הוראת היעשות הדבר שלא על ידי משחית או מלאך ממלאכי הדין, היה, כי לא חרץ כלב לשונו לבני ישראל. כי ה' הפועל היה אתם, להצילם ולהרוג את בכורי מצרים וזהו אומרו לעינינו. הרי הכירו ההשגחה תכליתית בעולם השפל שאין למעלה הימנה.

כג וְאֹתָנוּ הוֹצִיא מִשָּׁם לְמַעַן הָבִיא אֹתָנוּ לָתֶת לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֵינוּ :
רביעית, שכר ועונש, כי כאשר העניש לפרעה על בלתי שלחו את ישראל, כן **ואותנו הוציא משם כו'** לתת שכר טוב לאבותינו כאשר נשבע להם, וזהו **ואותנו הוציא משם וכו' לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו,** הרי **שכר ועונש.**

כד וַיְצַוֵּנוּ ה' לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לְיִרְאָה אֶת-ה' אֱלֹהֵינוּ לְטוֹב לָנוּ כָּל-הַיָּמִים לְחַיֹּתֵנוּ כְּהַיּוֹם הַזֶּה :

הנה ארבע עיקרים גדולים, מלבד מציאותו יתברך הנכלל בהן. כי הם חמישה שורשים גדולים, אשר כל הדת והאמונה האמיתית תלויה בהם לשמור את כל מצותיו יתברך ולדבקה בו, כמפורסם ונודע ליודעי דעת. על כן **ויצונו ה' לעשות את כל החוקים האלה,** שכולל באומרו את ובאומרו כל, את העדות והמשפטים עם **החקים האלה. ליראה את ה',** על ידי התחזק בנו חמישה שורשים ועיקרים אלה. כי תושרש בנו יראה ביודענו השגחתו, ואשר יעניש את עוברי רצונו, ויטיב את עושי רצונו. וגם על ידי אחדות מידותיו, מורא תעבור על ראשנו לשמור את כל מצותיו. מה שאין כן בעשות זכר לכיבוש הארץ ולא זכר ליציאת מצרים כמדובר, וזהו **ויצונו כו' ליראה כו'.**

וראו נא כמה מעלות טובות לחוקי הפסח, כי הלא נעשה אותם ביום הפסח בלבד, ובזכות זה יהיה טוב לנו כל הימים שבכל השנה, וזהו לטוב לנו כל הימים. וגם יספיקו לתת לנו חיים, כאשר היה ביום האחד שעשינו, שעל ידי קרבן פסח ניתן חיים לישראל, שפסח על בתי בני ישראל. וזה אומרו **לחיותינו כהיום הזה,** כד"א בדמיך חיי. הוא יום ראשון של פסח שבו עומד האב, ואז משיב לבן השואל ואומר לו עבדים היינו לפרעה כו' עד סוף פסוקים אלו. וזהו אומרו **כהיום הזה,** ולא אמר **כיום הזה**, לרמוז אל אותו היום הרשום, שהוא עצם היום שיצאו בו ממצרים, שהוא היום שהאב מגיד לבן בו כמדובר.

והיום ההוא חי וקיים, על דרך כל יום שנעשה בו זכות כמו שאמרו ז"ל ב**ספר הזוהר** (ח"א דף רכד א) על ויקרבו ימי ישראל למות כו' (בראשית מז כט). ובזה יאמר ולהקנות בנו חיים, לא בלבד גשמיים כי אם גם כיום הזה הקיים, שיצדק בו לומר זה שהוא חי לפנינו, כי חיי נפש זכינו.

כה וּצְדָקָה תִּהְיֶה-לָּנוּ כִּי-נִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה הַזֹּאת לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּנוּ :

ושמא תאמר, היה די יצוונו לזכור יציאת מצרים, ולא לעשות כל מיני החקים ועדות והמשפטים אלו. לזה אומר, הנה רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל לפיכך הרבה זכויותנו, כי מלבד מה שעל ידי כן נלמוד **ליראה את ה',** גם זכות קיום המצות מצד עצמן לא תבצור ממנו. וזה בבחינות רבות. כי אם לא היה רק שיצוונו לזכור יציאת מצרים, היה בלב בלבד, ולא היה לנו זכות מעשה. אך עתה הוא לשמור לעשות, לשמור בלב, וגם לעשות המעשה.

שנית, כי הייתה מצווה אחת ועתה הם רבות. וזהו **את כל המצווה,** שהם השתי ריבויים. והמצווה לכלול עדות חקים ומשפטים.

ג. כי אם הייתה זכירה בלב, לא היינו עושים עבודה לפני ה' כאשר עתה, שקרבן פסח וקרבן חגיגה נעשים לפני ה' בבית המקדש, וזהו אומרו **לעשות כו' לפני ה' אלוהינו.**

ושמא תאמר, האם מי שחפץ יחזיקו לו טובה על אשר היטיב, יצווה את מקבל הטובה יעשה דברים שיורה בהם היותו מחזיק לו טובה. לא כן הוא, כי אם יניח הדבר אל דרך ארץ אשר למקבל ההוא, יעשה מעצמו, כן היה ראוי יניח לנו הוא יתברך, נעשה זבחים ודברים מראים איך זיכרון טוב אשר היטיב לנו לא סר מלבנו תמיד. לזה אמר, כאשר ציוונו, לומר, כי עתה אדרבה צדקה תהיה לנו בעשותנו אשר ציוונו מעשות מעצמינו. והוא, כי גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה (קידושין לא א), וזהו **וצדקה כו' כאשר צונו.**

או יאמר, וצדקה כו'. לומר, הלא אמרתי כי עשות העדות חקים ומשפטים הוא לטוב לנו ולחיותינו. והלא תאמר, אם כן איפה מאומה אין לנו שכר בעמל מצות אלו, אחר שהם **לטוב לנו ולחיותינו,** כאשר לא יתן הרופא שכר לחולה המקבל מידו משקה טוב אשר יחיה בו. לזה אמר, **וצדקה תהיה לנו כו',** לומר, כי כאשר הנותן צדקה ניצול ממות כד"א וצדקה תציל ממות (משלי י ב) וכעובדא דבת רבי עקיבא, ודשמואל ואבלט (שבת קנו ב), עם כל זה לא יחסר מהנותן צדקה זכות המצווה שתהלך לפניו צדקתו. כן הדבר הזה, כי עם היות שהוא **לטוב לנו ולהחיותינו,** עם כל זה נזכה בזה לעולם הבא ככל המצוות. והוא על דבר שלא נעשה אותו בכוונת קבל פרס לטוב לנו ולחיותינו, רק לשמור לעשות את כל המצווה הזאת. לא על פניית הנאה, רק להיות **כאשר ציונו** לעשות ולקיים מצוותו יתברך.

פרק ז

א כִּי יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גּוֹיִם-רַבִּים מִפָּנֶיךָ הַחִתִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שִׁבְעָה גוֹיִם רַבִּים וַעֲצוּמִים מִמֶּךָּ :

ב וּנְתָנָם ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהִכִּיתָם הַחֲרֵם תַּחֲרִים אֹתָם לֹא-תִכְרֹת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תְחָנֵּם :

ג וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם בִּתְּךָ לֹא-תִתֵּן לִבְנוֹ וּבִתּוֹ לֹא-תִקַּח לִבְנֶךָ :

ד כִּי-יָסִיר אֶת-בִּנְךָ מֵאַחֲרַי וְעָבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְחָרָה אַף-ה' בָּכֶם וְהִשְׁמִידְךָ מַהֵר :

ה כִּי אִם-כֹּה תַעֲשׂוּ לָהֶם

מִזְבְּחֹתֵיהֶם תִּתֹּצוּ וּמַצֵּבֹתָם תְּשַׁבֵּרוּ וַאֲשֵׁירֵהֶם תְּגַדֵּעוּן וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ :

ו כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לה' אֱלֹהֶיךָ

בְּךָ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה :

ז לֹא מֵרֻבְּכֶם מִכָּל-הָעַמִּים חָשַׁק ה' בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם כִּי-אַתֶּם הַמְעַט מִכָּל-הָעַמִּים :

ח כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשָּׁמְרוֹ אֶת-הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֵיכֶם הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם בְּיָד חֲזָקָה וַיִּפְדְּךָ מִבֵּית עֲבָדִים מִיַּד פַּרְעֹה מֶלֶךְ-מִצְרָיִם :

הנה ראוי לשים לב:

א. איך מתייחס ענין זה אל הקודם.

ב. אומרו אשר אתה בא שמה, שנראה מיותר אחרי אומרו **כי יביאך ה'.**

ג. אומרו ונשל גוים רבים מפניך ונתנם ה' אלוהיך לפניך, איך אחרי אומרו שיסירם מלפניו חוזר ואומר שיתנם לפניו.

ד. כפל אומרו החרם תחרימם.

ה. אומרו לא תכרות להם ברית כו', מי לא ידע שאם אחרימם לא אכרות להם ברית, ואם כן בכלל הקודם היה.

וכן גם כן אומרו לא תתחתן בם כו'.

ו. אומרו כי אם **כה תעשו להם מזבחותיהם כו',** כי מלת **להם** משוללת הבנה, כי מה שיעשה להם הרי אמר **והכיתם החרם תחרים.** אך מה שאומר עתה, הוא לאלוהיהם ולא להם, ואם כן לא היה לו לומר רק כי אם **כה תעשו את מזבחותיהם תתוצו כו'.** ואם אומרו להם חוזר אל אלוהים אחרים אשר הזכירם למעלה, איך אומר **ופסיליהם תשרפון באש,** כי הלא הפסילים הם האלוהים אחרים, ואיך אומר פסיליהם שיורה שהם פסילים של זולתם.

ז. אומרו כי עם קדוש אתה כו', שיראה נתינת טעם, והלא טעם זה יצדק על כל מצווה שבעולם, ואיך נתייחדה פה אל מצווה זו.

ח. אומרו ובך בחר ה', כי הלא בכלל אומרו **כי עם קדוש אתה** הוא גם זה.

ט. אומרו לא מרובכם כו', למה כפל באומרו חשק ויבחר, וגם במלות שונות.

י. אומרו המעט, כי הה"א מיותרת, כי על כן הוצרכו רבותינו ז"ל (**רש"י** במדבר כו לו, בשם **רבי משה הדרשן**) לומר ה"א מעט, שהוא כי משפחות ישראל היו חמשה פחות משבעים שהוא מספר העמים.

יא. אומרו כי מאהבת ה' אתכם כו', כי אחר שהוא יתברך אוהב אותנו מה צורך אל שמירת השבועה.

א כִּי יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָשַׁל גּוֹיִם-רַבִּים מִפָּנֶיךָ הַחִתִּי וְהַגִּרְגָּשִׁי וְהָאֱמֹרִי וְהַכְּנַעֲנִי וְהַפְּרִזִּי וְהַחִוִּי וְהַיְבוּסִי שִׁבְעָה גוֹיִם רַבִּים וַעֲצוּמִים מִמֶּךָּ :

אמנם, הנה כתבנו למעלה כי אומרו **והיה כי ישאלך בנך כו'** נמשך מהקודם. ולכן עתה חוזר אל ענין ראשון, שהוא אשר אומר **והיה כי יביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר נשבע כו' לתת לך ערים גדולות וטובות כו' השמר לך פן תשכח את ה' כו' לא תלכו אחרי אלוהים אחרים כו'.** והוא, כי הלא יקשה, אחד, כי יאמרו ישראל, מה לארץ ההיא מכל שאר ארצות גויים, שבחר הוא יתברך בה ונשבע לתת אותה לישראל.

שנית, על אומרו **השמר פן תשכח,** כי היתכן שאחר הטיבך עמנו את כל הטובה ההיא, נשכח אותם ללכת אחרי אלוהים אחרים חלילה.

על כן בא **ויאמר על האחד, כי יביאך כו'.** והוא לומר, הנה למה ש**ה'** הוא **אלוהיך** תוכרח לרשת הארץ ההיא. והוא ענין שתי הקדמות ידועות ומפורסמות, בתורה ובדברי רבותינו ז"ל. הלא המה:

אחת, כי מאז נברא העולם לא נעדרה שכינה מהר המוריה, כי שם שער השמים. ועל כן אדם ונח ואבות עשו שם קרבנותם (**פרקי דרבי אליעזר** פרק לא, **פסיקתא רבתי** פרק מד ב). ויעקב פירש הענין באומרו (בראשית כו טז - יז) אכן יש ה' במקום הזה כו' מה נורא המקום הזה כו'.

שנית, כי בזה נפרדו ישראל מהאומות, כי חלק ה' כל נפשותם.

עוד הקדמה שלישית, והיא מחכמי האמת, כי כל דבר קדושה בנוסעה ממקום המיוחד לה אל מקום זולתה, לא בהחלט תוסר מן המקום אשר הייתה שמה, כי על כן גם בנסוע השכינה על ידי החורבן, כמו שאמרו ז"ל (**איכה רבה** א לג) על פסוק ותצא מן בת ציון כל הדרה (איכה א ו), עם כל זה לא זזה מציאות שכינה מכותל מערבי (**שמות רבה** ב ב). וכן בבוא מלאך ממלאכי המרכבה לעשות שליחות, כענין בבוא גבריאל להפוך את סדום, לא חסר למעלה רגל מן רגלי המרכבה, כי מציאותו היותר דק ופנימי נשאר.

ועל דרך זה, בנפשות עם בני ישראל, כי בבוא כל ישראל, רוח ונפש ונשמה, אל גויות ישראל למטה, לא יתעקרו משם לגמרי כי אם שורש כל אחד מהנה נשאר במקומו, דבק בשורשו תחת כנפי השכינה כנודע. ועל כן, בבוא כל איש ישראל מחוצה לארץ, לארץ יתייחס, לבוא ומתקרב אל שורשו, כי שם הוא עם השכינה. כי על כן ולציון יאמר איש ואיש יולד בה (תהלים פז ה), וכמאמרנו על פסוק לך לך מארצך כו', שהוא לך והדבק לך, שהוא אל עצמך ושורשך, שהוא בארץ העליונה שכנגד ארץ ישראל למטה, המקושרת בה כנודע.

ונבוא אל הענין, כי אמרה תורה לישראל, הסכת ושמע ישראל, איך לא יבצר ממך, אחר שהוא יתברך אלוהיך, ונפשך קשורה בו, והוא יתברך שמה בארץ ישראל, מלימנע מלרשת את הארץ. והוא, כי גם שה' אלוהיך עמך, כמדובר למעלה (שמות לג יז) גם את הדבר הזה אשר דברת אעשה, שהוא על מאמר משה (שם פסוק טו) אם אין פניך הולכים אל תעלנו מזה. וכן הוא אומר ה' אלוהיכם ההולך לפניכם כו' (לעיל א ל). עם כל זה שהוא יתברך הולך עמך, אינו מתייחס למוליך אותך אל הארץ, כי אם למביא, וזהו כי ה' אלוהיך מביאך (לקמן ח ז). אך אין זה כי אם שעיקר שכינה הוא בארץ ישראל בהר המוריה, ובהתפשטה עד מקום שאתה שם להיות אתך ללכת אל הארץ, למביא אותך ולא למוליך תתייחס, כי מביאך אל מקום עיקר מושבה, וזהו אומרו מביאך. ואחר שכן הוא, גם אתה ישראל לא תתייחס להולך

אל הארץ, כי אם לבוא אל הארץ. כי הלא עיקר שורשי רוחך ונפשך שם המה, עם השכינה שעיקרה שם. וזהו אומרו **אשר אתה בא שמה.** כלומר, ולא הולך. באופן, כי אחר ש**ה' אלוהיך** הוא, ושורשך הוא עמו ומושבו יתברך בארץ ההיא, גם אתה אין מקום מיוחד לך כי אם שם, כי תהיה דבק אל מקורך ברוך.

ועל ידי כן שהוא יתברך ההולך עמך מביאך אל מקום עיקר שכינה, וגם אתה מתקרב ומתדבק אליה בהגיעך אל מחוז ארץ ישראל, ימשך כי אור פניך ירבה מצלם אלוהים שבפניך בהתקרבך אל הארץ, עד גדר כי ונשל גויים רבים מפניך, שיותש כחם. והוא, כי אור פניך מאז תהיה בא אל הארץ, טרם תקרב אליהם, יתיש כחם ויכניע שריהם ה' אלוהיך המביאך. וזהו **כי יביאך ה' אלוהיך אל הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה,** אז בבואך **ונשל ה'** הנזכר **גוים רבים** בפקוד על צבא המרום. וזה **מפניך,** שהוא מאור צלם שבפניך יכניעם ה', כי פניך יהיו אפי שכינתא.

ב וּנְתָנָם ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהִכִּיתָם הַחֲרֵם תַּחֲרִים אֹתָם לֹא-תִכְרֹת לָהֶם בְּרִית וְלֹא תְחָנֵּם :
נמצא כי אור פניך שהיא שכינה, תפיל שריהם, ויהי כעם הרוג. והוא, כי דרכו יתברך שיפקוד במרום את צבא המרום, הוא השר, ואחר כך יתן בידך את הגוי. אמר, כי לא יהיה יתברך במרום ושם יפקוד את השרים, כי אם יהיה בפניך ומשם ינשל כחם. וזהו אומרו **ונשל ה',** ומהיכן מפניך. כי תהיה אפי שכינתא שהוא יתברך בפניך. ומפניך יכניע את שריהם, ואחר כך ונתן את הגוי בעצמם תשי כח כעם הרוג, באופן שלא תצטרך להלחם, כי אם והכיתם בלבד. כי על ידי החרים את שריהם תחרים אותם. וזהו **החרם תחרים אותם,** כאילו השני דברים אתה עושה, **אחד, בפניך.**
והשנית, בידך.

ועל השנית אמר, לא תכרות להם ברית כו'. לומר, כי הן אמת שלא בבת אחת תשכח את ה' ותעבוד אלוהים אחרים, כי אם לאט לך תכרות להם ברית להשאירם, ועל ידי כן עוד מעט תחנם, כי תתן להם חניה בקרקע, ומזה תבוא להתחתן בם. ואחרי כן חתנך העובד כוכבים **יסיר את בנך,** הנולד לו מבתך, מאחרי ה'. וזהו אומרו **לא תכרות כו',** ועל ידי כן לא תחנם.

ג וְלֹא תִתְחַתֵּן בָּם בִּתְּךָ לֹא-תִתֵּן לִבְנוֹ וּבִתּוֹ לֹא-תִקַּח לִבְנֶךָ :
ומזה **לא תתחתן** ולא ימשוך לעבוד עבודה זרה

ד כִּי-יָסִיר אֶת-בִּנְךָ מֵאַחֲרַי וְעָבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְחָרָה אַף-ה' בָּכֶם וְהִשְׁמִידְךָ מַהֵר :
כי יסיר את בנך כו'. כי על ידי הסירו את בנך, עוד מעט יעבדו רבים עמו אלוהים אחרים, וזהו **ועבדו כו'.**

ה כִּי אִם-כֹּה תַעֲשׂוּ לָהֶם מִזְבְּחֹתֵיהֶם תִּתֹּצוּ וּמַצֵּבֹתָם תְּשַׁבֵּרוּ וַאֲשֵׁירֵהֶם תְּגַדֵּעוּן וּפְסִילֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ :

אמר אל תיפול חיתת אלוהי הגויים עליכם. והוא כי תאמרו, כי הפסילים אינם הם האלוהים שלהם, כי אין אלה אלא דוגמתם, אך את מזלות או מלאכים הם עובדים ומן העליונים תירא. על כן, אם רך לבבכם מלאבדם מהר כה תעשו להם, כלומר כה בהדרגה. שאמרתי שהיה מקום שתאבדו מעט מעט, שעל ידי כרות להם ברית תבואו לחון אותם ומזה להתחתן וממנו לעבוד עבודה זרה, כה תעשו בהדרגה עד הסיר מעט מעט מורך לבבכם לאבד פסיליהם. כי תתחילו לנתוץ תחילה אבני מזבחותיהם. ואחר כך גם המצבה שמאבן אחת תשברו אותה, שהוא יותר מנתוץ והפריד אבן באבן. ומזה תערבו אל לבכם גם לגדע ממש את אשריהם. וזהו אומרו תחילה מזבחותיהם תתצון, ואחר כך **ומצבותם תשברון,** ואחר כך **ואשריהם תגדעון.** ומזה תבואו, שגם את פסיליהם תעשו בהם שפטים יתרים על זה, שהוא **ופסיליהם תשרפון באש,** שהם פסיליהם של אלוהים אחרים דוגמת העליונים. שאלו הם פסילים של האלוהים אשר למעלה, ואותם **תשרפון באש,** ולא תיראו מהעליונים שאלה **פסיליהם.**

ו כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לה' אֱלֹהֶיךָ בְּךָ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה :

אמר, הלא אמרתי לך, שהוא יתברך יחרים את השבעה גויים מפניך, וגם אתה תבער מזבחותם ופסילי אלוהיהם. והלא תאמר נא ישראל, לא ימנע אם בחרת בנו מכל הגויים גם את כולם תבער מן העולם, ולא את שבעה אלה בלבד. ואם לא בחרת בנו, ועדיין אפשר שאם לא נעשה רצונך תחליפינו באומה אחרת ותגעל בנו, הלא הוא דבר שלא בכבודך חלילה, כי נשמותינו חלק אלוה ממעל. והלא נח לישראל שלא נבראו, לבא לסכנת היות נפשותם הקדושות עדי אובד על ידי הבחירה החופשית בידנו, כמאמרך שנשמר פן נעבוד עבודה זרה. על כן הנני מודיע כי הן אמת הוא, **כי עם קדוש אתה לה' אלוהיך,** כי לי אתם חלק אלוה ממעל, ולא תתעתדו להחליף באחרת, כי הנה **בחר ה'** כבר בכם.

ושמא תאמרו, הנה סוף סוף אם לה' אנחנו, כי חלקי ה' אמרה נפשנו, הלא טוב טוב היה לחלק אלוה ממעל לישאר למעלה בהיכלי מלכו של עולם, ולא לשלחה פה בקרב איש חרש מחרשי אדמה בסכנת איבוד על ידי הבחירה.

ועוד, שאם כל כך החשיבנו יתברך כי לו אנחנו חלק ממנו, יגעל ביתר האומות. לזה אמר, על האחד **להיות לו לעם סגולה,** שהוא כי רצה יתברך לצרף את ישראל כצרוף את הכסף, עוד יהיו כסגולת מלכים שיהא כסף וזהב מזוקק מכל סיג, וזה יהיה לנפש כהתם גלגוליה ושלמות תיקוניה על ידי מעשים הטובים. כי אז תעלה על גדר הקרא סגולה. מה שאין כן טרם בואה לעולם. וגם החומר יעלה גם הוא לעתיד, כמאמרו יתברך ביד מלאכי (פרק ג יז), **והיו לי לעם**

ליום אשר אני עושה סגולה. כי על ידי מצוות ה' שניתנו לצרף בהם את ישראל, יצטרפו ויתלבנו עד היות הנפש סגולה נתונה באוצר. כי מעת סילוקה מהעולם תקרא נתונה באוצר כסגולת מלכים, וגם החומר לעתיד לבוא.

ועל השנית, שמאז היה לו יתברך לגעול ביתר גויים ולסלקם, לזה אמר, **מכל העמים אשר על פני האדמה.** לומר, כי היות ישראל נעשים **סגולה,** הוא נמשך מהעמים אשר כו', שעל ידם מצרף הוא יתברך את ישראל. והוא ענין מה שאברהם בירר את המלכויות (**בראשית רבה** מד כד, **שוחר טוב** נב). והוא מאמר רבי יצחק ב**ספר הזוהר** פרשת יתרו (עיין ח"ג דף רצט א) כי מה שבירר אברהם את המלכויות, הוא, שעל ידי מה שהצרו לישראל ישובו בתשובה. ועל כן, הוצרך היות אומות העולם עד הסוף, עד יום שהנביא דיבר והיו לי ליום אשר אני עושה סגולה. והוא מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** שם) על וירד העיט על הפגרים (בראשית טו יא) כו', כי העיט הוא דוד, שבקש לכלות את כל האומות לגמרי ולא הניחו אברהם, כי אם וישב אותם אברהם (שם). שכונתם הוא, שמה שבירר אברהם את המלכויות לצרף את ישראל, עיכב ביד דוד, וזה יאמר **מכל העמים.**

ז לֹא מֵרַבְּכֶם מִכָּל-הָעַמִּים חָשַׁק ה' בָּכֶם וַיִּבְחַר בָּכֶם כִּי-אַתֶּם הַמְעַט מִכָּל-הָעַמִּים :

ושמא תאמר, כי אולי לא רבים יהיו, כי אם אחד מעיר ושנים ממשפחה נשאר בציון, והנותר בירושלים קדוש יאמר. לזה אמר, **לא מרבכם חשק ה' כו'.** לומר, אינו כמלכי הארץ שמלכותם תלויה ברוב עם, כי הוא יתברך **לא מרבכם חשק בכם** בהפילו גורלות על שבעים אומות ועל ישראל בדור הפלגה, ויבחר בכם אחרי כן במצרים שהייתם רבים. כי הלא **אתם המעט מכל העמים.** והוא, כי הנה כאשר בסנהדרין היו שבעים ואחד, כן האומות שבעים ואחד. ועל כן נחלקו האומות במספר ההוא, לדעת רבותינו ז"ל ב**פרקי דרבי אליעזר** (עיין שם פרק כד), שאמרו שהושיב הקדוש ברוך הוא שבעים סנהדרין לדון את דור הפלגה, ועמו יתברך היו שבעים ואחד, כן האומות שבעים ואחד. ועל כן, אחרי כן חילקם לשבעים המלאכים ההם, והוא יתברך לקח לו את ישראל. וזה יאמר **כי אתם המעט** ולא אמר מעט, לומר, הנה הגויים הם שבע עשרות, ואותו המעט שהוא האחד על השבעים אתם הוא, שבכם נשלמים השבעים ואחד. ואילו הייתי מביט אל הריבוי, למה לא לקחתי אחד מהעשרות ההם או כולם, כי אם המעט העודף על השבעים. אם לא שאין רצוני בריבוי, רק בטוב אף כי מעט הכמות יהיה.

ח כִּי מֵאַהֲבַת ה' אֶתְכֶם וּמִשָּׁמְרוֹ אֶת-הַשְּׁבֻעָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֵיכֶם הוֹצִיא ה' אֶתְכֶם בְּיָד חֲזָקָה וַיִּפְדְּךָ מִבֵּית עֲבָדִים מִיַּד פַּרְעֹה מֶלֶךְ-מִצְרָיִם :

ושמא תאמרו, אם עדיין לא היינו סגולה לפניך, כי אם שאמרת שנתעתד להיות סגולה לעתיד, אם כן איפה, למה חרדת אלינו את כל החרדה ההיא במצרים, להוציאנו ביד חזקה ובאותות ובמופתים גדולים ההם. לזה אמר, **כי מאהבת ה' כו',** לומר, שני דברים נצטרפו:

אחד, שייכות אשר לנפשותיכם עמו יתברך, וזהו **כי מאהבת ה'** את עמו, שהוא על בחינת השווי, כי אין האהבה מתהווית רק בין השווים.

שנית, ומשמרו את השבועה כו'. אך לעתיד, צריך מירוק וצירוף עד יהיו **סגולה מכל העמים,** כמדובר. באופן, שאומרו **מאהבת ה' אתכם**, לא בצדקתם הוא, כי אם על בחינת הצד השווה שבינו יתברך ובין בני ישראל מפאת נפשותם, ועל כן הוצרכה שמירת השבועה כאמור.

ט וְיָדַעְתָּ כִּי-ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הָאֱלֹהִים הָאֵל הַנֶּאֱמָן
שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֹהֲבָיו וּלְשֹׁמְרֵי (מִצְוֹתָו) [מִצְוֹתָיו] לְאֶלֶף דּוֹר :
י וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל-פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ לֹא יְאַחֵר לְשֹׂנְאוֹ אֶל-פָּנָיו יְשַׁלֶּם-לוֹ :
יא וְשָׁמַרְתָּ אֶת-הַמִּצְוָה וְאֶת-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם :

ראוי לשים לב:

א. כי ראש פסוק זה בלתי מתייחס אל הקודם.

ב. אומרו האל הנאמן, כי ה"א הידיעה במלת **האל** תראה מיותרת, והראוי יאמר **אל הנאמן.**

ג. למה כפל **לאוהביו ולשומרי מצותיו,** כי שומרי מצותיו הן הם אוהביו.

ד. אומרו ומשלם לשונאיו לשון רבים, ואומר **אל פניו** לשון יחיד.

ה. אומרו לא יאחר לשונאו כו', כי באומרו **אל פניו ישלם לו,** מי לא ידע כי לא יאחר לו.

ו. אומרו ושמרת את המצוה כו', איך יתקשר פסוק זה אל הקודם.

אך אחר אומרו **כי עם קדוש אתה כו',** ואיך הוא יתברך אוהב צדיקים ועושה טובה לבני בניהם בעבורם. ראה, והנה מכשלה אחת תחת ידינו אשר נקוץ בה. הלא היא, כי הלא נגד עינינו צדיק ורע לו רשע וטוב לו. ואיככה נוכל וראינו לכל מראה עינינו משפט מעוקל. ולמה לא ייטיב ה' לטובים ולישרים בלבותם, ואת חטאים תרדוף רעה. ובמה יודע איפה גודל השגחתו יתברך, אם את אשר יבחר ה' הוא הקדוש לא יקריב אליו כל מידת טובו, ואת הרשע אשר שנא, לא יביא במשפט רוגזו. על כן אמר **וידעת** כלל גדול, הלא הוא, **כי ה' אלוהיך,** שהוא, שכאשר יתייחס הוא יתברך לה' אלוהיך, שמידת ה' של רחמים עמך, ושיתייחס כינוי אלוהותו עליך להיקרא אלוהיך, שהוא בהיותך צדיק וישר. אז הוא השם הנזכר, הוא האלוהים פועל לך דין ומתנהג עמך בתואר אלוהים. אך מידתו של חסד, שהיא המתייחסת אל תואר אל, שהוא היותו יתברך משלם שכר טוב לעושי מצוותיו שהוא תורת חסד, כי מי הקדימו וישלם. בזה הוא יתברך **האל הנאמן** לשלם לעולם הבא.

ושמא תאמר, ולמה לא ייטיב לצדיקים השלמים גם פה, לפחות פירות מעשיהם, ויהיה הקרן קיימת לעולם הבא. לזה אמר, **שומר הברית כו' לאלף דור.** והוא, כי הוא יתברך **שומר הברית והחסד** הראוי לעשות לאבות, לעשות לבנים כי יחסר מהם. וטוב טוב הוא לשמור

מטוב הראוי לאבות, להיטיב לבני בניהם. וכן אמרו רבותינו ז"ל במקום אחר (**שמות רבה** מד ג), אילו היה הקדוש ברוך הוא משלם לאבות פרי מעלליהם, מה היו עושים בניהם בצרתם, באמור משה לפניו יתברך (שמות לב יג) זכור לאברהם.

וזה גם כן, הוא קשר אמיץ אל הקודם באומרו **ומשמרו את השבועה כו',** ששמר החסד הראוי לאבות להיטיב לבניהם. וזהו **שומר הברית והחסד לאוהביו,** הם העוסקים בתורת ה' הנקראים **אוהביו** יתברך, כמאמר התנא (אבות ו א) כל העוסק לשמה זוכה כו' נקרא ריע אהוב אוהב את המקום. וכן **לשומרי מצותיו,** הם בעלי מצוות. והוא מאמרנו על פסוק (משלי כ ז) מתהלך בתומו צדיק אשרי בניו אחריו. והוא, כי אשר מתהלך בתומו, בלתי מהרהר על ייסוריו עם היותו צדיק וישר, אשרי בניו אחריו שאכלו בניו פרי מעשיו אשר לא אכל אביהם.

כלל הדברים, שאל יקוצו בראותם צדיק ורע לו, כי טוב לו לסבול ייסורין בעולם הזה אפילו שלא יהנה מפירות מעשיו, שיועיל בזה לזרעו, ושכר ייסוריו לו לעולם הבא שמור, באופן כי רחמים יחשבו לו.

י וּמְשַׁלֵּם לְשֹׂנְאָיו אֶל-פָּנָיו לְהַאֲבִידוֹ לֹא יְאַחֵר לְשֹׂנְאוֹ אֶל-פָּנָיו יְשַׁלֶּם-לוֹ :

וגם כי תראו רשע וטוב לו, אל תקוצו, כי הנה **ומשלם לשונאיו אל פניו כו'.** והוא, כי הנה הקדוש ברוך הוא מאביד את הרשע המחזיק ברשעו, עד יתגלגל ויבוא לעולם שלש פעמים, אולי יתוקן. ואם אז ישוב ויקלקל לגמרי, אז יאבידהו. וזה יאמר **ומשלם לשונאיו,** הם השלשה שבאו בשלש פעמים **אל פניו, להאבידו** בפעם השלישית. כי אז משלם לו כל זכות מעשיו הטובים אשר עשה בעולם הזה, כדי **להאבידו,** על מעשיו הרעים אחרי אכלו כל זכיותיו. וזהו אומרו **לשונאיו,** לשון רבים ואומרו **אל פניו להאבידו** לשון יחיד.

ושמא תאמר, ובמה יודע איפה אם הטוב אשר לרשע הוא **להאבידו,** או הוא דרך ניסיון, או על זכות הוריו וכיוצא, ולא לשלם לו זכיותיו **אל פניו להאבידו.** לזה אמר, **לא יאחר לשונאו כו'.** והוא לומר, זה הכלל יהיה בידך, כי כאשר **לא יאחר לשונאו,** שבעשותו הטוב לא יאחר הוא יתברך מלהביא לו טובה, שלא יאחר לשלם לו, אז היא הוראה כי **אל פניו ישלם לו.** מה שאין כן כאשר יאחר לו, כי אז אפשר יהיה על בחינה אחרת.

יא וְשָׁמַרְתָּ אֶת-הַמִּצְוָה וְאֶת-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹתָם :

ועל כן, אל תשית לבך בעשותך מצוות ה' שייטב לך פה, כי אולי הטוב אשר תקבל יהיה לשלם לך אל פניך. על כן טוב לך כי תעסוק בתורה ומצוות שלא על מנת לקבל פרס, רק היום לעשותם כמו שאמרו ז"ל (עירובין כב א), ומחר לקבל שכרם.

או יאמר, ענין מאמרם ז"ל (אבות ב י) שוב יום אחד לפני מיתתך. והקשו (שבת קנג א), וכי ידע איניש כמה חיי, אלא שוב היום שמא תמות למחר. וזה יאמר, **ושמרת** את כל המצות **החקים והמשפטים כו'** היום לעשותם, כי תכוון לקיים את כולם היום, ולא תניח קצתם לתקן למחר, כי תעשה כל יכולתך. והוא מהטעם האמור, כי לא תדע את עתך, שמא תמות למחר ולא תוכל לעשותם. ועל דרך זה תהיה בכל יום ויום משתלם בתשובה ומעשים טובים.

פרשת עקב

יב וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֵת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת-הַבְּרִית וְאֶת-הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ :

יג וַאֲהֵבְךָ וּבֵרַכְךָ וְהִרְבֶּךָ וּבֵרַךְ פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי-אַדְמָתֶךָ דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ שְׁגַר-אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ :

יד בָּרוּךְ תִּהְיֶה מִכָּל-הָעַמִּים לֹא-יִהְיֶה בְךָ עָקָר וַעֲקָרָה וּבִבְהֶמְתֶּךָ :

טו וְהֵסִיר ה' מִמְּךָ כָּל-חֹלִי וְכָל-מַדְוֵי מִצְרַיִם הָרָעִים אֲשֶׁר יָדַעְתָּ לֹא יְשִׂימָם בָּךְ וּנְתָנָם בְּכָל-שֹׂנְאֶיךָ :

טז וְאָכַלְתָּ אֶת-כָּל-הָעַמִּים אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא-תָחוֹס עֵינְךָ עֲלֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹד אֶת-אֱלֹהֵיהֶם כִּי-מוֹקֵשׁ הוּא לָךְ :

יז כִּי תֹאמַר בִּלְבָבֶךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי אֵיכָה אוּכַל לְהוֹרִישָׁם :

ראוי לשים לב, מה ענין אומרו והיה, כי אין תיבה זו צודקת רק על הויה המתחדשת כענין והיה כי יראו אותך המצרים (בראשית יב יב) יתחדש כי יאמרו אשתו זאת, אך לא על שכר שמיעת מצווה, ואם כן איפה היה ראוי יאמר **עקב תשמעון כו' ושמר ה' לך כו'.**

ב. אומרו עקב כו', שיורה כי טוב לעבוד את ה' על מנת לקבל פרס, והוא אשר לא כמאמר התנא (אבות פרק א משנה ג), והן על זה פקחו עיניהם רבותינו ז"ל. ועל שנותו משכר ללשון עקב אמרו (**תנחומא**) שהוא על מה שאדם דש בעקבו, ויש מרבותינו ז"ל אמרו שהוא על הטוב הבא באחרונה כעקב שבסוף האדם (**רמב"ן**). ויהיה דעתם דעצה טובה קמ"ל שלא נשמע את דברי התורה לקבל עליה טובות העולם הזה, כי **והיה עקב** שהוא על טוב הבא בסוף הוא אושר הרוחני **תשמעון**, ועם כל זה גם טובות בעולם הזה לא יחסר לך כי הנה **ואהבך וברכך והרבך וברך כו'.** ויצדק במאמרם זה אומרו והיה שהוא שלא יבצר מהיות טובה בסוף הנקרא עקב ועל כן על זאת **תשמעון**.

וכן במה שידענו מרבותינו ז"ל (**בראשית רבה** מב ד) כי כל מקום שנאמר והיה הוא שמחה. וזה יאמר, כי הנה שמחה תהיה בעקב הוא בסוף שהוא שמחת עולם ועליו תשמעון כמדובר. אך בזה לא עלתה ארוכת הקושי עד תומו, כי עדיין יראה כי לא מנעתנו התורה רק שלא נעבוד על מנת לקבל טובות העולם הזה, אך טוב הוא שאת ה' נעבוד על מנת לקבל טובותיו בעולם הבא, אך אין ספק כי טוב משניהם יראה לעבוד את ה' שלא על מנת דבר רק לעשות רצונו מאהבה שלמה לעשות נחת רוח ליוצרו, עם שלא יבצר כי הוא יעשה את שלו כי נאמן הוא בעל מלאכתנו ישתבח לעד.

ג. אומרו תשמעון ושמרתם לשון רבים, ואחרי כן אמר **ושמר לך** לשון יחיד.

ד. אומרו את המשפטים, אנה עזב גם חקים ומצות ותפש משפטים בלבד מה שלא עשה כן בפרשה הקודמת כי תמיד הזכיר מעמד שלשתן.

ה. אומרו האלה, שהוא מיותר, כי מי לא ידע כי על משפטי ה' ידבר, ומה גם כי לא הוזכרו פה משפטים בייחוד שיצדק עליהם מלת **האלה.**

ו. כי אחר היותו עתיד לומר **ושמרתם ועשיתם** מה צורך היה לומר **תשמעון** והלא בכלל מאתים מנה.

ז. אומרו ושמר, שנראה כמוסיף על הטובה אחרת כמשמעות הוי"ו, והלא זאת היא הראשונה, ואם כן מהראוי יאמר ישמור לך **את הברית כו',** שיהיה הענין, **עקב תשמעון כו' ושמר לך כו'.**

ח. אומרו אשר נשבע כו', איך יתכן ינתן במתן שכר מצוותינו מה שנשבע לאבותינו כבר והרי נשבע ועומד על מעשה אבותינו. וגם שנאמר שהוא לא יאחר לקיים שבועתו לדור אחר, גם זה אין צריך הבטחה כי למה ימנע טוב האבות לבנים ההולכים בתמים שומעים ושומרים ועושים מצות ה'.

ט. אומרו ואהבך כו', וכי כל אשר אמר עד כה האם בהעדר אהבה היה.

י. כי בכלל אומרו וברכך הוא אומרו **והרבך.**

וכן בכלל אומרו והרבך הוא **וברך פרי בטנך כו'.**

יא. כי בכלל אומרו ופרי אדמתך הוא **דגנך תירושך ויצהרך כו'.**

יב. אומרו על האדמה, כי אחר שהוא יתברך הבטיחנו באדמה ההיא לתתה לנו בודאי שעל האדמה ההיא נתברך ולא בגלות בארצות אויבינו.

יג. אומרו והסיר ה' ממך כו', אם בקום עשה הוא ייטיב לנו מכל שכן הוא שיסתלק נזקינו ושלא ישים עלינו **כל מדווי מצרים הרעים.**

יד. אומרו ברוך תהיה מכל העמים, אם הוא שהעמים יברכו אותנו מה יתן ומה יוסיף לנו מה שנתברך מפי בשר ודם.

ואם הוא כי ברכתנו מאתו יתברך תהיה יתירה על אשר יתברכו הגויים, מה יתרון הוא שיצטרך הוא יתברך לברך את עמו ישראל עושי רצונו יותר **מכל העמים** עוברי רצונו.

טו. אומרו לא יהיה בך עקר, איך מתקשר ומייחס זה אל היותינו ברוכים **מכל העמים.**

טז. כי הלא זה דבר מועט מכל ברכות טוב הנאמרות באמת כי הראשונות הם טובות קנייניות וזו שלילת רעה.

יז. אומרו ואכלת את כל העמים כו', איך מתקשר זה אל הקודם.

יח. אומרו כי מוקש הוא לך, כי הראוי יאמר כי מוקשים הם לך לשון רבים על כל רבים עמים הנאמרים באמת.

יט. כי הנה יראה מזה כי עקב ושכר המצות הם טובות העולם הזה, והוא לא כן חלילה, כי אם ששכר מצות בהאי עלמא ליכא (קידושין לט א), וכמאמר פסוק שבסוף פרשה הקודמת **היום לעשותם** שהוא כמאמרם ז"ל (עירובין כב א) היום לעשותם ומחר לקבל שכרם.

אמנם, הנה המצות יתחלקו לסוגים רבים:

יש מצות,

ויש חוקים,

ויש משפטים.

וכן במיני הטובות יש שלשה חלקים:

יש טובות העולם הזה,

ויש טובות העולם הבא,

ויש פירות המצות בעולם הזה.

והנה פסוק שבסוף פרשה הקודמת ציונו לעשות שלשה סוגי מצות באומרו: **ושמרת את המצוה את החקים ואת המשפטים,** ועל שלשתם אמר **היום לעשותם** שהוא שלא יקוו שכרם בעולם הזה כי אם היום לעשותם אך מחר לקבל שכרם.

והנה על אלה יתחמץ לבב אנוש באמת באמור היתכן ששום שכר מצווה לא יהיה לאדם בעולם הזה לפחות להחזיק לב כל עושי טוב בראותם השגחת שכר מה בעולם הזה.

עוד שנית יתחמץ לבבו, בראות כי השווה הוא יתברך את המשפטים עם המצות וחקים, ולא עוד אלא שהזכירן באחרונה באומרו **ושמרת את המצוה והחקים ואת המשפטים,** והלא הדעת נוטה כי העושה המשפטים אשר הדעת מחייבם מאומה אין לו שכר בעמלם, כי איככה נחזיק טובה לעושי משפטי הישרות המחויבות לפי השכל גם שלא הייתה התורה מצווה אותנו לעשותם.

יב וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֵת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם וְשָׁמַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת-הַבְּרִית וְאֶת-הַחֶסֶד אֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ :

על כן על שני אלה בא ויאמר **והיה עקב כו',** לומר, העולה על רוחכם כי אין שום שכר בעולם הזה, לא כן הוא, כי הלא יש בחינה אחת של שכר מצות שישנו בעולם הזה, שבהם יכיר אשר דעה קנה, השגחתו יתברך לשלם שכר טוב. והוא מאמר התנא (אבות פרק ד משנה ב)

באומרו **שכר מצווה מצווה,** והוא, כי העושה מצווה אחת מזכין לו שיעשה אחרת לטוב לו, כי **מצווה גוררת מצווה** ורב טוב לבית ישראל הגמול הלז שמפליגין לו באושרו בעולם הבא, ובזה החי יתן אל לבו בראותו שאחר עשותו מצווה אחת תזדמן לו לעשות כיוצא בה, כי אין זה כי אם כאשר ה' אתו מאיר לו סוד אושר טובו אשר מכין לו בעולם הבא ונותן לו במה שיופלג אושרו שם. וזהו **והיה עקב,** לומר, גם שאמרתי היום לעשותם כי שכר מצות בהאי עלמא ליכא, הנה **והיה עקב** כי גם יהיה עקב ושכר פה, והוא, כי **שכר מצווה מצווה.**

והענין, ללמד לאדם דעת בל ימעטו בעיניו שמיעת אוזניו אל דברי התורה כי על ידה יזכה לשמור ולעשות, כי **עקב תשמעון** את **מצות ה',** בשכר מצות השמיעה, תזכו כי **ושמרתם ועשיתם אותם,** שאקרב אתכם לידי זכות ואסלק כל מעכב ואעזור אתכם להביא השמיעה לידי שמירה, והוא דבר גדול למכיר ערכו. ואגב אורחיה לימדנו באומרו אותם, כי ממש עשיה של הויה ומציאות קיים הוא עושה בעשות המצווה, והוא, כי ממש יוצר אור ובורא מלאך מאיכות המצווה, וזהו **ועשיתם אותם** כי את המצוות ממש הוא עושה.

ועל השנית, והיא, במה יזכה העושה **משפטים** והוא דבר שבלי מצוות התורה היה עושה אותם האדם מדעתו, על כן אמר **את המשפטים האלה,** והוא, כי אין צריך לומר חקים ומצות כי אם אפילו משפטים שהדעת מחייבם יש לכם בהם כל האושר הגדול אשר אומר אליכם.

ושמא תאמר, הלא מבלי מצות התורה היה האדם עושה אותם, כי הם הישרות להתנהג בהם לתווך שלום במשפטי צדק, לזה אמר האלה, לומר, מה שהוא יתברך מחזיק טובה לעושה משפטיו הוא להיותם האלה. והוא, כי היה יכול לומר איש הירצה ה' במשפטיו כי אם להיישיר בהם את הבריות בל יבלע איש את רעהו, ואם כן איפה מה לו יתברך אם נתנהג במשפטי תורתו או ביתר משפטי דתות נימוסיות העשויות על ידי חכמי הגויים בשום שכל והבין דרך ישכון אור הנהגה והישרה להתנהג בהם בני האדם, כי גם בהם איש על מקומו יבוא בשלום. על כן באה תורת ה' תמימה ותאמר מה שיש לו יתברך להחזיק לכם טובה הוא כי **תשמעון את המשפטים האלה,** ולא תאמרו כי גם בזולת אלה תהיה הישרת והנהגת בני האדם עולה יפה. ועל כן יען תניחו משפטים זולת אלו **ותשמעון את אלה** בייחוד על כן שכרכם הרבה מאד.

ושמא תאמר, עדיין אנו צריכים לדעת מה יתן ומה יוסיף יהיו אלה ולא זולתם, ומה בין דין לדין אחר כי גם בזולת אלה משפט שלום יהיה לעם והישרה טובה למתנהגים בהם. על כן אמר **ושמרתם ועשיתם אותם,** והוא מה שכתבנו פרשת משפטים כי משפטי העמים בדיניהם אין בהם סוד או איכות קדושה בלתי אם מציאות הישרה, אך משפטיו יתברך כולם קדושים כולם עושים בהתקיימם אורות שרפי קדש בכל מצווה ומצווה שאדם עושה בעולם הזה ויוצר

אור ובורא מלאך קדוש בעולם העליון כנודע. וזהו אומרו **ועשיתם אותם** כי אותם ממש אתם עושים ובוראים בקיים אותם מה שאין כן בקיים משפטי נימוסי העמים.

ואמר עוד הלא אמרתי לך תהיה לך **שכר מצווה מצווה** שעקב מה ש**תשמעון** יהיה ש**ושמרתם ועשיתם אותם.**

והנה עוד שנית יעשה לך ה', והוא, כי **ושמר ה' אלוהיך לך כו'.** והוא, כי לא בלבד שכר מצוותיך בהאי עלמא ליכא, כי אם גם **הברית והחסד אשר נשבע לאבותיך** להיטיב לזרעם לא יאכילך אותם בעולם הזה, כי אם **ושמר ה' אלוהיך** אותם שיהיה לך לעתיד. על דרך מאמרם ז"ל (**זוהר** ח"א קמו א **תנחומא** ישן תולדות יג, וראה **דברים רבה** ג ד) על מה שבירך יצחק ליעקב שלא נתקיימו ושמורות לעתיד לבוא.

יג וַאֲהֵבְךָ וּבֵרַכְךָ וְהִרְבֶּךָ פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי-אַדְמָתְךָ דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ שְׁגַר-אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ :

ואם תאמר אם כן מה נאכל בעולם הזה. הלא הוא פירות מעשיך כי **ואהבך כו',** והוא, כי כל מה שאטיב לך לא יהיה למען אשר אהבתי את אבותיך רק **ואהבך כו',** כי אשמור לך אהבת אבותיך ואשר נשבעתי להם ואעשה עמך אהבה חדשה מצד עצמך שעל ידה **וברכך כו'** שהוא פירות מעשיך בעולם הזה כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

עוד לימדנו לימוד גדול הלא הוא מעין מאמרנו על פסוק **ועבדתם את ה' כו' וברך את לחמך כו'** (שמות כג כה), והוא, כי המלך בשר ודם בצוותו את אלף מעבדיו יעשו לו עבודה כענין לבנות לו עיר או מגדל, כי לא ישים על לב אם יתחברו יחד כולם לבנותו או יבנה אותו אחד אחד.

וזאת שנית יעשה כי בעת ישלם שכרו לא יבחין לתת לזה יותר מזה אשר פעל ועשה יותר משיעור חברו, כי אם זה דרכו שאם דרך משל יהיה שכר האלף איש אלף זהובים ישווה מידותיו זהוב אחד לכל אחד. אך הוא יתברך לא כן, לא בדבר הראשון ולא בשני. והוא, כי בצוותו יתברך את כל העם בני ישראל יעשו מצוותיו, לא ישווה בעיניו מועטים העושים את המצווה למרובים העושים, כמו שאמרו ז"ל (**תורת כהנים** בחוקותי פרשה א פרק ב ד) על פסוק (ויקרא כו ו) ורדפו מכם חמשה כו', באופן שאינו דומה אחד העושה את המצווה לשנים, וכן על זה הדרך. וגם לא יהיו בהדרגה, שאין שכר השנים כפלים על האחד ולא הארבע כפלים על השנים, כי אם שאם ישוער שכר האחד מנה השכר השנים יהיה עשרה מנה, ועל דרך זה עד אין קץ באופן שרצון המלך הקדוש יתברך הוא שנעשה מצוותיו רבים ביחד, וזהו אומרו **תשמעון ושמרתם ועשיתם.**

אך בשלמו שכרם לא יאמר דרך כלל שאם מאה איש עשו את המצווה ושכרם דרך משל מאה מנה לא יתן שיעור זה בין כולם שיגיע מנה לכל אחד, כי אם כל אחד יקבל שכרו בפני עצמו לא ראי זה כראי זה, שאפילו ששים ריבוא יעשו מצווה כאחת אין איש מהם נוטל חלק כחלק חברו. והוא, כי הנה פלס ומאזני משפט לה' (משלי טז יא) ושוקל בפלס מעשה כל איש ואיש, לומר, זה היה פנוי מעסקיו וזה הניח עסקיו בשביל המצווה, ויהיה זולתו שהניח יותר מחברו, ויש הרבה פסיעות לעשותה מחברו. וכן זה בחור וזה זקן וכבד, או זה היה לו איזו פניה וזה עשה לשמה. וכן בפניות יש הפרשים לפי בחינותיהם. וכן בעושים לשמה זה עביד בשמחה וזה שלא בשמחה, ולעושים בשמחת לבב זה עשה בשמחה מעוטה וזה בשמחה יתירה ממש, ויהיה שלישי יותר על השני.

וההיקש בזה על ענין הזריזות כי כל אחד לפי אשר הוסיף בזריזות יוסיפו לו שכרו, ועל דרך זה בחינות לאל דעות ה' אין מספר. ועל כן גם שחפצו יתברך להתקבץ מרובים לעשות יחד את המצווה, עם כל זה לא ישלם שכרם כי אם אחד אחד לתת לאיש כפי בחינתו. והוא מאמרנו על פסוק (שמות כג כה) **ועבדתם את ה' כו'**, לומר, ועבדתם רבים כאחת, אך בשכר וברך את לחמך לשון יחיד שלא תשווה ברכת לחם ראובן לשל שמעון כאמור. וזה אמר פה אל המעשה **תשמעון ושמרתם ועשיתם** אך בשכר **ושמר ה' אלוהיך לך כו' ואהבך וברכך כו'** הכל בלשון יחיד כי אין שכרם שווה רק לאיש כמעשהו כמדובר.
ובדרך זה יתיישב גם קושי אומרו שבועת האבות לשכר הבנים, כי אין הענין רק להודיע שכל אחד יותן לו ממנה לפי ערך מעשיו.

והנה ב**מדרש רבה** (ג ו):

מהו **את הברית ואת החסד?**

אמר רבי חייא שלשה מידות טובות יש ביד ישראל ואלו הן: **ביישנים, רחמנים, גומלי חסדים.**

ביישנים מנין? שנאמר: **בעבור תהיה יראתו על פניכם.**

רחמנים מנין? שנאמר: **ונתן לך רחמים ורחמך.**

גומלי חסדים מנין? שנאמר: **ושמר ה' אלוהיך לך את הברית ואת החסד** ע"כ.

וראוי לשים לב:

א. מה הוקשה לו באומרו מהו את הברית ואת החסד.

ב. אומרו שלשה מדות טובות, למה נתייחדו אלו לישראל מזולתן.

ג. כי הראיה שמביא מבעבור תהיה יראתו כו' אין נראה שהיא על מידת ביישנות.

ד. הראיה שמביא על רחמנים כי אינו אומר שם כי אם שה' ירחמנו אך לא שאנו רחמנים.

ה. אומרו גומלי חסדים מפסוק את הברית ואת החסד כי אינו אומר שם אלא שישמור לנו ברית וחסד אבותינו.

אך הנה דרך כלל טרם בא אל ביאור הראיות, אחשבה כי נתייחדו מידות אלו לישראל בנחלת אבות שלשה משלשה אבות.

גמילות חסדים מחסד **לאברהם.**

ביישנים מיצחק כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא**, **ופרקי דרבי אליעזר** פרק לא) שאמר לאביו שישחט אותו מיד פן יקלקל השחיטה והיה בוש מקונו וגם בוש מלהשיב לאביו באמור אליו השה לעולה בני.

ומדת רחמים ביעקב באומרו (בראשית לג יד) ואני אתנהלה לאטי לרגל המלאכה ולרגל הילדים. ומהראוי היה יזכיר תחילה גמילות חסד ולא ביישנים, אלא שהזכירן על סדר המקראות שהביא מהם ראיה.

ונבוא אל דברי המאמר, והוא, כי הנה הוקשה לו בכתוב אומרו **את הברית ואת החסד** מה ריבה ה**את**. כי הנה באת הברית אפשר ריבה גם ברית אשר כרת לשבטים כמו שאמרו ז"ל (במדבר) [במדרש] רבה (**שמות רבה** מד ז. **תורת כהנים** בחוקותי פרשה ב פרק ח יא) שגם לשבטים כרת ברית, אך אומרו **את החסד** מה ריבה ה**את**. וזה אמר מהו **את הברית ואת החסד.** על כן מאמר רבי חייא מהשלשה מידות שביד ישראל כו'. והוא, כי **ביישנים** לימד מאומרו על פניכם כי איך תצדק מורא על הפנים אם לא על דרך זה.

ועוד שנית מאומרו לבלתי תחטאו, והוא ענין חכמינו ז"ל (**שיר השירים רבה** א יד) באומרם כי אמרו ישראל רצוננו לראות את מלכנו, ואמרו רבותינו ז"ל וכי נותנים לתינוק כל מה ששואל, אלא צפה הקדוש ברוך הוא שהיו עתידים לעשות עגל בחורב אמר אם לא אתראה להם יהיה להם פתחון פה כו'.

וזה יהיה ענין הכתוב באומרו דבר אתה עמנו כו' (שמות כ טז), אמר, הנה מאז היה ראוי לא יתראה לכם ה' אלא שאדבר אני עמכם, אך **לבעבור נסות אתכם** אם תמנעו מעשות על כן בא האלוהים ליראות ולדבר בכם שלא יהיה לכם פתחון פה. והנה אומרו **ובעבור תהיה יראתו על פניכם** יראה מיותר, אך הוא לומר זולת טעם הניסיון כמדובר,

גם טעם שני, והוא, על **בושת פניכם** כי **תבושו** ממנו יתברך שראיתם אותו בהיותו על הארץ כבודו יתברך **ויראתם מפני אשו הגדולה** ואיך לא תבושו להמיר כבודו בפניו, וזהו **ובעבור תהיה יראתו** שיראתם מגדולתו על פניכם להיות **בושת פנים** לכם לבלתי בא לידי שום חטא, כי מידת ה**בושת פנים** מגינה מלבא לידי חטא, וזהו לבלתי תחטאו.

ועל מידת רחמים הביא מ**ונתן לך רחמים כו'.** והוא, שאם אומרו **ונתן לך רחמים** הוא שירחם היינו **ורחמך.** וגם אומרו **ונתן** הוא לשון בלתי צודק. אך **הוא ונתן לך ה'** מידת **רחמים** שתרחם על זולתך כדי שבשכר אשר תרחם ורחמך ה'.

ועל כן על **גומלי חסדים** הביא מפסוק **ואת החסד** שהוא על ריבוי ה**את**, אך הוא לרבות גם את מידת החסד אשר לישראל שגם זכות זה ישמור הוא יתברך לקרן קיימת לעתיד ויתן הפירות עתה שהוא **ואהבך וברכך.**

יג וַאֲהֵבְךָ וּבֵרַכְךָ וְהִרְבֶּךָ וּבֵרַךְ פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי-אַדְמָתֶךָ דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ שְׁגַר-אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ :

הנה כתבנו שיקרנו עם ה' אלוהינו כמלך האומר לבן אהובו, הנה עד כה הטבתי לך על שאהבתי את אביך, אך מעתה היה לי לבן חיל לאשר אני מצווה אותך ולא תצטרך לשאטיב לך על אהבת אביך כי אם שאאהב אותך מצד עצמך כאשר אהבתי את אביך ואיטיב לך על אהבתי אותך, ואניח אהבת אביך שמורה לך לעת תצטרך לדבר גדול ועצום מאד. ועל דרך זה אומר הוא יתברך **ושמר ה' אלוהיך לך את הברית ואת החסד אשר נשבע** אל אהבת אבותיך שיהיה שמור לך לעתיד. אך כל מה שאטיב לך בין כך ובין כך לא יהיה רק על מה שתהיה גם אתה אוהבי כאבותיך, וזהו **ואהבך כו'.** ואילו זכינו למדה זו לא תמה זכות אבות בימי חזקיה או בימי ירמיה למאן דאמר (שבת נה א).

ואמר ראה מה יתן לך ומה יוסיף לך הוא יתברך:

א. כי לא מלאכיו יצוה לך לברכך על ידם כי אם הוא יתברך בכבודו ובעצמו, וזהו **וברכך.**

ב. כי לא דרך כלל יהיה כי אם לכל אחד ואחד בפני עצמו, וזהו אומרו כל זה ב**לשון יחיד.**

ג. יעשה שאחר שבירך אותך לא ימנע מלברך זרעך, באומרו כי מברכתך אשר בירכך יבורך **פרי בטנך,** כי אם עוד יוסיף ש**והרבך** שיברך אותך בריבוי בנים וגם את הבנים אחר צאתם לעולם ישוב ויברך אותם, וזהו **וברך פרי בטנך.**

ועוד יוסיף לך שלא יאמר שאם את עצמך וזרעך ברך על ידי עצמו לא יעשה כן גם את פרי האדמה, כי אם **ופרי אדמתך** למה שהיא אדמתך שלך. וגם לא בלבד יהיה לך ברכת פרי אדמתך מהנמשך מברכת עצמך כי אשר ברכו ה' גם כל מעשיו יתברכו, כי אם עוד ישוב ויברך **פרי אדמתך,** ולא בלבד דרך כלל כי אם **דגנך ותירושך ויצהרך** לכל אחד ברכה בפני עצמה. וזהו שחזר לפרטם וגם הטיל וי"ו בתירוש ויצהר, וזה גם כן **שגר אלפיך ועשתרות צאנך** שיבורכו בפני עצמן וגם על ידו יתברך. וזה שאמרתי שהכל יהיה על ידו יתברך אפילו הבקר והצאן ולא על ידי מלאך או שר, זהו דווקא בארץ ישראל כי שם מושב שכינתו מה שאין בחוץ לארץ כן. וזהו **על האדמה כו'.**

או יאמר, כי הנה זה דרכו יתברך שלא בלבד יצו את ברכתו בתנובת השדה שזרע רב תוציא השדה, כי אם גם אחרי הנתן התבואה באוצר ירבה. כדבר שנאמר (לקמן כח ח) יצו ה' את הברכה באסמיך, וכן היין ביקבים כד"א (משלי ג י) ותירוש יקביך יפרוצו, וכן בשמן כנראה אפילו בחוש. והן אמת כי בשלשת אלה נמצא זה יותר מכל שאר מינין, וגם בצאן ובקר כד"א (לקמן ח יג) ובקרך וצאנך ירביון. ואחשבה שהוא על כי דגן תירוש ויצהר ובהמה הם מחויבים תרומות ומעשרות, שעל ידי כן מתברכים גם אחר שנעקרו מן הארץ בזכות המעשרות, כדבר שנאמר (מלאכי ג י) הביאו את המעשר אל בית האוצר, שהוא אחר היות התבואה בכרי והתירוש ביקבים והשמן יצא מהבד ונתעשרו כי אז אפתח ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די. והוא מאמרנו על פסוק (בראשית כו יב) וימצא בשנה ההיא מאה שערים ויברכהו ה' שהראוי יאמר ויברכהו ה' וימצא בשנה ההיא מאה שערים.

אך הנה אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** סד ו) שמדד התבואה למעשר ומצא מאה פעמים על מה שישערו אותה. ובזה יאמר כי אחר שנמדד למעשר עם היותו דבר המדוד שאין שורה בו ברכה עם כל זה שב ויברכהו ה' ברכה שנית בזכות המעשר ונתרבתה אחרי כן תבואתו בכרי או באוצר. וזה יאמר **וברך פרי אדמתך** שכולל כל מיני פירות, אך **דגנך ותירושך ויצהרך ושגר אלפיך ועשתרות צאנך** שהם מחויבי מעשרות מן התורה, יבורכו עם היותן **על האדמה** אחר שנתברכו הפירות בהיותם מחוברים לקרקע. וכן הבקר והצאן עם שמציאותם על האדמה ולא בתוכה כזרע האדמה המתברכת בתוכה להוציא זרע רב, יברכם ה'.

עוד יתכן כיוון לומר, כי יאושר בארץ בשלשה מיני טובות גדולות אשר המה כוללי טובות העולם הזה והם **בני חיי ומזוני.**

ועל החיים אמר, **וברכך** שהוא את עצמך וגופך הוא החיים והשלום.

ועל בני אמר, והרבך וברך פרי בטנך.

ועל מזוני אמר ופרי אדמתך כו'.

ואל תתמה איך אתן אלו דאלו בזכותא תליא מילתא (מועד קטן כח א). לזה אמר **על האדמה כו'** כי בה אין מזל, ומה גם לישראל כמאמרו יתברך לאברהם באומרו שהמזל מעכבו מלהוליד שילך ארצה כנען שאין מזל שולט שם (שבת קנו א).

עוד יכוון, והוא, כי הנה העולם יתחלק לארבעה סוגים:

חי מדבר,

וחי בלתי מדבר,

והצומח,

והדומם.

אמר הנה בכל ארבעת אלה אברך אותך.

על החי מדבר כי הנה **וברכך והרבך וברך פרי בטנך.**

ועל הצומח אמר ופרי אדמתך כו'.

ועל החי בלתי מדבר אמר שגר אלפיך כו'.

ועל הדומם אמר על האדמה אשר נשבע כו' שהוא כי הדומם מבורך כי על כן תזוב חלב ודבש מה שאין כן בכל אדמה זולתה, וזהו אומרו **על האדמה כו'.**

ושיעור הענין, הלא אמרתי לך ברכת פרי האדמה וברכת האלפים והצאן, והלא תאמר ברכות אלו כבר האדמה מצד עצמה מבורך בהן כי היא זבת חלב ודבש, שהדבש הוא משומן התמרים שהם פרי האדמה, והחלב מאשר יפוצו דדי צאן ובקר חוצה, כאשר העיד רבי שמעון בן לקיש שראה בצפורי (כתובות קיא ב). על כן אמר מה שאמרתי הוא בריבוי הפירות וריבוי הבעלי חיים לא בשומן הפרי וריבוי החלב. וזהו **על האדמה,** כלומר, ברכות שלשת אלו יהיו לך נוסף **על האדמה אשר נשבע ה' כו'** שהוא אשר ידעת שהיא ארץ זבת חלב ודבש שהדומם שלה מבורך מכל הארצות, וזולת זה תתברך בשלשה ראשונות שעל ברכה זו.

והקדים ברכת הצומח אל ברכת הבעל חי בלתי מדבר, יען כי לפעמים הארץ תוציא צמחה לאדם בזכות בהמה, על כן להורות שבשבילך אני עושה ולא בשביל בהמה אברך ברכת האדמה תחילה ואומר לך כי פרי האדמה אברך להיותה **אדמתך.** וכן הבהמה עצמה למה שהן **אלפיך וצאנך** לא בשביל עצמן.

יד בָּרוּךְ תִּהְיֶה מִכָּל-הָעַמִּים לֹא-יִהְיֶה בְךָ עָקָר וַעֲקָרָה וּבִבְהֶמְתֶּךָ :

אמר, הלא תתמה באמרי לך כי גם ליחיד יברך הוא יתברך בעצמו ולא על ידי שליח, כי תאמר בלבבך היתכן כי אל רבים עמים לא יחשיב הוא יתברך להרע או להיטיב להם או להנהיגם על ידי עצמו רק על ידי שר או מזל, ולאחד מישראל אפילו יחיד ייטיב לו הוא יתברך על ידי עצמו, באופן כי תהיה כמהרהר בלבך על השגחתי בעצמי אפילו ליחיד מישראל. אל תחוש, כי דע לך אתה היחיד מישראל כי **ברוך** וחשוב **תהיה מכל העמים** יחד, כי את כולם יתן תחת שרים ומזלות ואותך אפילו יחיד יברך מאתו ובידו יתברך.

והמופת שכן הוא להחזיק אמונה זו בלבך הוא, כי הלא אראך כי **לא יהיה בך עקר ועקרה ובבהמתך.** והוא, כי כל אומה ולשון המושפעים רב טוב בעולם הזה מכל גוי הארץ, גם כי שפע רב טוב להם, לא יבצר מהמצא בהם **עקר ועקרה** ובבהמתם, אך אתה לא **יהיה בך עקר ועקרה** אפילו אחד **ובבהמתך**, אך אין זה כי אם שהעמים שתחת שר או מזל אין בהם השגחה בפרטות, ועל כן גם כי יושפעו טובה והצלחה דרך כלל לא יחסר מהיות עקר פרטי או עקרה ובבהמתם, אך אתה ישראל שגם כל יחיד בפרטות מושפע מאתו יתברך לא ימצא

אפילו אחד **בכם עקר או עקרה** ואפילו **בבהמתך**, הנה כי בהמתך חשוב לפני מאותם האומות.

ושמא תאמר כי הלא זה טובה להם כי גם שברך לא יברכם הוא יתברך וגם לא יקבם, וכל חולי וכל מכה אשר לא יחייב להם מזלם לא יהיו להם, מה שאין כן ישראל שתמיד עיני ה' בם לפקוד עליהם את כל עוונותיהם ולייסרם למשפט, ומה גם עתה כי עתה ראה ויתר גויים. גם זה אינו כי אתה דע לך כי בעשותך רצוני ככל הכתוב, **יסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוי מצרים הרעים.** אין צריך לומר שאם היו בך יסירם, כי אם אפילו מעיקרא לא ישימם בך, ואלו ונתנם לגמרי בכל שונאיך כי אתן אדם תחתיך.

או שיעור הכתובים האלה במה שכתבנו למעלה, כי הוא יתברך יברך אותנו בארבעת חלקינו בחי מדבר ובבלתי מדבר ובצומח מלבד הדומם שמבורך מאליו במה שהיא ארץ זבת חלב ודבש. אמר עתה, עוד אני מודיעך כי לא יהיו כל העמים מסוגך, גם כי שיח וכי שיג להם והם חיים מדברים, כי הלא כהפרש שיש בין בלתי הבעל חי מדבר ובין המדבר, כן יהיה בינך ובין העמים ההם, כי יהיו בערכך כבלתי מדברים. כי הנה ברוך ומאושר תהיה מכל העמים ההם ולא תשוה אליהם, כי הלא לא יהיה בך עקר ועקרה ואפילו בבהמתך מה שאין כן בעמים ההם.

טו וְהֵסִיר ה' מִמְּךָ כָּל-חֹלִי וְכָל-מַדְוֵי מִצְרַיִם הָרָעִים אֲשֶׁר יָדַעְתָּ לֹא יְשִׂימָם בָּךְ וּנְתָנָם בְּכָל-שֹׂנְאֶיךָ :

ולא עוד כי אם שכאשר הבהמה מכפרת על האדם כן יהיו שבעת העמים כפרה עליך, כי **והסיר ה' ממך כל חולי וכל מדוי מצרים כו' לא ישימם בך ונתנם בכל שונאיך** לתת אדם תחתיך שיסבלו ייסוריך. וזהו אומרו **ונתנם** כי מתנה מאתי תחשב לכם מה שיהיו **בכל שונאיך.** והוא, כי יהיו כפרה עליך הנה כי בהמה המה לכם. ואם כן איפה הנפקותא היוצאת מזה, הוא שכאשר הבעל חי בלתי מדבר הוא מזון אל המדבר כי לחמנו הוא למה שהוא מדרגה שפלה ממנו והוא ימשול בו, כן שבעת העמים בערכך כלחמך הם כי מדרגתם שפלה ממך כאשר מדרגת הבעל חי בלתי מדבר נקרא מזון אל המדבר.

טז וְאָכַלְתָּ אֶת-כָּל-הָעַמִּים אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא-תָחוֹס עֵינְךָ עֲלֵיהֶם וְלֹא תַעֲבֹד אֶת-אֱלֹהֵיהֶם כִּי-מוֹקֵשׁ הוּא לָךְ :

וזהו **ואכלת את כל העמים,** כלומר, כי כמאכל הם לך וכמשול הבעל חי מדבר בבלתי מדבר תמשול אתה בו, והוא על דרך מאמרינו על פסוק (במדבר יד ט) כי לחמנו הם. אך אין זה גדרם רק בהיותכם צדיקים שמתייחס הוא יתברך ליקרא אלוהיך, וזהו **אשר ה' אלוהיך נותן לך** כי אז תעלה במעלות עליהם. ולא תאמר הנה אחר שהם תחתנו כבהמתנו גם כי נשאיר

מהם, כמקנה הבקר והצאן יהיו לנו לעבוד ולמשא, ומה גם כי תראה עיניך אותם בדמותנו וצלמנו תחוס עיניך עליהם. על כן אנכי מצווך ואומר **לא תחוס עיניך עליהם כו' כי מוקש הוא לך.** והנה הראוי היה יאמר כי מוקש הם לך, אך יאמר כי הנה מראה העין ישמש לאדם לבל יכשל במוקשים ומכשולות, ואמר הוא יתברך הישמר לך פן יתהפך לך מראה עיניך למוקש לך תחת היותו להרים ולהסיר המוקש. וזהו אומרו **לא תחוס עינך עליהם ולא תעבוד את אלוהיהם,** כי אם כה תעשה ימצא **כי מוקש הוא לך** מראה עיניך ליכשל בו הפך טבע עין האדם להרים מכשול מדרך העם.

יז כִּי תֹאמַר בִּלְבָבְךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי אֵיכָה אוּכַל לְהוֹרִישָׁם :

יח לֹא תִירָא מֵהֶם זָכֹר תִּזְכֹּר אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְפַרְעֹה וּלְכָל-מִצְרָיִם :

יט הַמַּסֹּת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר-רָאוּ עֵינֶיךָ וְהָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים וְהַיָּד הַחֲזָקָה וְהַזְּרֹעַ הַנְּטוּיָה אֲשֶׁר הוֹצִאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כֵּן-יַעֲשֶׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְכָל-הָעַמִּים אֲשֶׁר-אַתָּה יָרֵא מִפְּנֵיהֶם :

כ וְגַם אֶת-הַצִּרְעָה יְשַׁלַּח ה' אֱלֹהֶיךָ בָּם עַד-אֹבֵד הַנִּשְׁאָרִים וְהַנִּסְתָּרִים מִפָּנֶיךָ :

כא לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם כִּי-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא :

כב וְנָשַׁל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-הַגּוֹיִם הָאֵל מִפָּנֶיךָ מְעַט מְעָט לֹא תוּכַל כַּלֹּתָם מַהֵר פֶּן-תִּרְבֶּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה :

כג וּנְתָנָם ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהָמָם מְהוּמָה גְּדֹלָה עַד הִשָּׁמְדָם :

כד וְנָתַן מַלְכֵיהֶם בְּיָדֶךָ וְהַאֲבַדְתָּ אֶת-שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם לֹא-יִתְיַצֵּב אִישׁ בְּפָנֶיךָ עַד הִשְׁמִדְךָ אֹתָם :

כה פְּסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ לֹא-תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלָקַחְתָּ לָךְ פֶּן תִּוָּקֵשׁ בּוֹ כִּי תוֹעֵבַת ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא :

כו וְלֹא-תָבִיא תוֹעֵבָה אֶל-בֵּיתֶךָ וְהָיִיתָ חֵרֶם כָּמֹהוּ שַׁקֵּץ תְּשַׁקְּצֶנּוּ וְתַעֵב תְּתַעֲבֶנּוּ כִּי-חֵרֶם הוּא :

ראוי לשים לב, כי לומר **לא תירא מהם** מה ענין הקדמה זו **כי תאמר בלבבך**, כי מבלי אמור בלבבם כך יצדק לומר אל תירא מהם, ויותר היה צודק לומר כי תראה גוים רבים ממך לא תירא מהם.

ב. כי מהראוי יאמר אל תאמר בלבבך ולא לשון **כי תאמר**.

ג. אומרו זכור תזכור, מה הוא כפל הזכירה הזאת.

ד. אומרו לפרעה ולכל מצרים, למה חילקם לשנים ולא אמר למצרים ובכללם יהיה פרעה.

ה. מה מפרט כל סוגי נסים ונפלאות אשר עשה ה' באומרו **המסות הגדולות כו'.**

ו. אומרו אשר הוציאך ה', כי מי לא ידע כי מה שעשה ה' לפרעה ולמצרים בהוציאו אותם היה.

ז. אומרו כן יעשה ה' כו', כי הלא לא מצינו עשה ה' כל סוגי מכות ואותות ומופתים כו' הנאמרים פה בכיבוש הארץ רק שהיה בעזרתם להצליחם.

ח. אומרו וגם את הצרעה כו', כי אחר אומרו שיעשה להם הוא יתברך ככל אשר עשה במצרים במה נחשב מה ש**גם את הצרעה ישלח ה'** שיהיה זה תוספת על הקודם.

ט. אומרו לא תערוץ מפניהם כו', כי הלא זה בכלל לא תירא מהם ולמה חזר לאמור בשינוי לשון, ולמה לא סמך אותם יחד לומר למעלה לא תירא מהם ולא תערוץ מפניהם.

י. כי כבר נתקן באומרו **זכור תזכור את אשר עשה ה'** והתיקון ההוא יועיל גם לזה.

יא. למה בזה אמר לשון טענה לבל יערץ על **כי ה' אלוהיך בקרבך כו'**, ולמעלה על אומרו **לא תירא** לא נתן טעם זה.

יב. ונשל ה' כו' מעט מעט כו', כי היתכן כי מי שיפיל חיתת ישראל על כל העמים לא יפול גם חיתתם על חיות השדה, והלא נהפוך הוא כי יותר ראוי תיפול חיתתם על החיות כמקרא שכתוב (בראשית ט ב) ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית השדה.

יג. אומרו ונתנם ה' כו', שמורה שגם את כולם או רובם יתן יחד לפניהם ואיך חזר מאשר אמר מעט מעט.

יד. אומרו ונתן מלכיהם בידך, כי הנה בכלל אומרו **ונתנם כו'** הוא גם מלכיהם.

טו. אומרו ולא תביא תועבה כו', כי בכלל מה שלא יקחם לו הוא שלא יביאם לביתו.

טז. מה המה שני כפלי **שקוץ** ושני כפלי **תועבה.**

יז. למה ייחס הדבר אל ה**חרם** ואיזה שייכות יש ל**חרם** בדבר זה.

יז כִּי תֹאמַר בִּלְבָבֶךָ רַבִּים הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִמֶּנִּי אֵיכָה אוּכַל לְהוֹרִישָׁם :

אמנם, הנה כאשר מצווה גוררת מצווה כן עבירה גוררת עבירה. והנה אמר למעלה **והיה עקב תשמעון כו'** ששכר מצות השמיעה אשר **תשמעון** יגרום ויגרור לכם ש**ושמרתם ועשיתם**. על דרך זה אמר עתה, כאשר **תאמר בלבבך,** שתתחיל לחטא, לחשוב מחשבה בהעדר בטחון, בצד מה ש**תאמר בלבבך** על ידי יצרך הרע הנכלל בלשון לבב, **רבים הגוים האלה ממני.** ועדיין לא מיראה פן יוכלו לך תאמר כך כי אם על טורח יגיעך שתאמר **איכה אוכל להורישם** שיהיו עליך לטורח. ואפילו לא תחליט גזירה לומר לא אוכל להורישם כי אם כמצטער לדעת איך תורישם. הנה מהעדר בטחון הלז תבוא ליירא מהם.

יח לֹא תִירָא מֵהֶם זָכֹר תִּזְכֹּר אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְפַרְעֹה וּלְכָל-מִצְרָיִם :

על כן אנכי מצווך ואומר **לא תירא,** כי תעשה באופן שהעבירה ההיא לא תגרור לך גם את זאת, ומה תעשה לבל תירא מהם הלא הוא **זכור תזכור.** והוא, כי הנה אשר אמרתי **כי תאמר בלבבך כו'** לא אמרתי שתאמר כך בלבבך, רק בשעה שיהיו העמים רבים ההם מונחים לפניך במחניהם כאומרו **רבים הגוים האלה** שלא יצדק אומר האלה כי אם בהיותם לפניך. לכן עשה

זאת איפה, והוא, **זכור תזכור,** והוא, כי לא תייחל לזכור **אשר עשה ה' לכם** בצאתכם ממצרים כשיהיו מחנה העמים לפניך שמא אז מרוב ההתפעלות לא תזכור דבר.

אך מעתה טרם תעבור את הירדן תשית לבך זכירת הגבורות והתשועות **אשר עשה לכם ה'** במצרים, ומאשר תהיה הזכירה ההיא שקועה בלבך להיות בטחונו יתברך מושרש בך, ועל בטחון זה אתה עובר את הירדן להלחם, על ידי כן ודאי שגם אז בהיות אויביך לפניך תזכור יציאתך ממצרים ולא ירך לבך. וזהו אומרו **זכור תזכור,** לומר, זכור מעתה ועל ידי כן תזכור בעת ראותך את הגויים ההם לפניך.

ושמא תאמר, אולי אשר עשה ה' אז לא למעני עשה רק על דבר כבוד שמו יתברך אשר חילל פרעה באומרו מי ה' לא ידעתי את ה', מה שאין כן עתה כי אין דבר רק הטיבו אותנו ואולי לא לנו יעשה כאשר עשה אז. לזה אמר **תזכור את אשר עשה ה'** שהיה להיותו **אלוהיך** ולא על כבוד שמו. והראיה שהיה **לפרעה ולכל מצרים,** ותהי נא ידו יתברך בפרעה בלבד אשר חטא לו יתברך ולא על כל מצרים, אך אין זה כי אם על ישראל. ומה גם במה שאמרו ז"ל (**שמות רבה** א ט) כי שלשה חדשים הורידו את פרעה מכיסאו המצריים על שלא היה מסכים לשעבד את ישראל וכשהודה להם הקימוהו, וזהו ויקם מלך חדש כו'. וכן הוא אומר וירעו אותנו המצרים ויענונו כו'. וגם בזה אפשר היה כפל אומרו **זכור תזכור** שהוא אם **תזכור אשר עשה לפרעה תזכור** גם **אשר עשה לכל מצרים.**

יט הַמַּסֹּת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר-רָאוּ עֵינֶיךָ וְהָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים וְהַיָּד הַחֲזָקָה וְהַזְּרֹעַ הַנְּטוּיָה אֲשֶׁר הוֹצִאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כֵּן-יַעֲשֶׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְכָל-הָעַמִּים אֲשֶׁר-אַתָּה יָרֵא מִפְּנֵיהֶם :
והביטה וראה, כי מאז הייתה הכוונה אלוהית להראותך גבורות ה', למען יהיה לבך נכון בטוח כי **כן יעשה** הוא יתברך לכל אויביך. כי הלא **זכור** נא **המסות הגדולות כו' והאותות והמופתים והיד החזקה והזרוע הנטויה** ויהיו כל אלה ל**הוציאך**. ולמה הוצרך הוא יתברך כל סוגי נסים אלו ובקטן שבהם היה מספיק להוציא אתכם משם, כי אם לא היה משיב דם מכת היאור עד ישלחו את ישראל היו משלחים, כי הלא זולת השתיה גם לא יכלו המצרים לאכול לחם אם תתמיד מכת הדם, כי מן היאור ההוא ישקו כל שדותיהם ואיככה הארץ תיתן יבולה על ידי השקאת הדם. וכן בכל מכה ומכה שהביא הקדוש ברוך הוא על המצרים במצרים היה די בה להוציא את עמו משם אם לא יסירנה עד ישלחום. ואם כן איפה על מה זה הייתה כל החרדה וריבוי **המסות הגדולות והאותות כו',** אם לא למען הראותך כי **כן יעשה ה' לכל** הממלכות אשר אתה עובר ולכל אשר אתה ירא מהם כי כן אהבך ה' אלוהיך.

וזהו שיעור הכתוב, המסות הגדולות והאותות והמופתים והיד החזקה והזרוע הנטויה, ויהיו כל אלה **אשר** בהן **הוציאך ה',** כלומר, ולמה על ההוצאה היה צריך כל כך, ואחת הייתה

מספקת, אך אין זה כי אם על כי **כן יעשה ה' לכל העמים אשר אתה ירא מפניהם,** כי על ידי כל הנוראות ההם יהיה נכון לבך בטוח מיראת שבעה גויים האלה, מקל וחומר, ומה אם להוציאנו בלבד עשה את כל הנוראות, מה יעשה להצילנו ממבקשי נפשנו ולתת לנו את ארצם כאשר נשבע לאבותינו, וזהו **אשר הוציאך כו' כן יעשה כו'.**

גם על דרך זה יכוון באומרו אשר הוציאך ה' אלוהיך, לומר, כי מכל הנפלאות הנזכרים לא היה צריך אף גם אחד כי הלא השכינה הייתה יוצאת עמך וה' הולך לפניך ואיככה ירים איש מהמצרים את ידו ואת רגלו ולא תיפול חיתת ה' עליו, וזהו **אשר הוציאך ה' אלוהיך,** ואם כן מה צורך היה אל כל המסות הגדולות האותות כו', אך אין זה רק למען תדע כי **כן יעשה ה' כו'** באופן שעל ידי כן אשר **תזכור לא תירא מהם.**

כ וְגַם אֶת-הַצִּרְעָה יְשַׁלַּח ה' אֱלֹהֶיךָ בָּם עַד-אֲבֹד הַנִּשְׁאָרִים וְהַנִּסְתָּרִים מִפָּנֶיךָ :

ואל יעלה על רוחך ממאמרי זה כי כל הנוראות האלה צריך לשתוכל לגויים ההם מעוצם כחם, כי הלא אפילו בבריות קלות יכול הוא יתברך לאבדם כי הלא **וגם את הצרעה ישלח ה' בם עד אבוד הנשארים כו',** באופן כי אין מעצור לה' להושיע אפילו על ידי בריה קלה, וגם את כולם היה יכול הוא יתברך לאבד על ידי הצרעה ודומה לה, כי אם שלמען כבוד עמו ישראל יעשה על ידי עצמו יתברך ולא ישלח הצרעה רק לנסתרים מפניך, וזהו **וגם את הצרעה כו'.**

כא לֹא תַעֲרֹץ מִפְּנֵיהֶם כִּי-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּקִרְבֶּךָ אֵל גָּדוֹל וְנוֹרָא :

אמר, הנה שלשה הדרגות הן:

אחת, שגם שלא תירא מהם תהרהר ו**תאמר** בלבך **רבים הגוים האלה כו' איכה אוכל להורישם** שיהיו עלי לטורח.

שנית נמשכת מזאת, והוא, כי מזו תבוא ליירא מהם אך עדיין לא תערוץ ותיכנע מפניהם. אך **מהשנית תבוא אל השלישית לערוץ מפניהם.** ואמר **כי תאמר בלבבך רבים כו'** הישמר פן תבוא אל **השנית** והיזהר **לא תירא מהם,** והוא, כי על ידי כי **זכור, תזכור.** ועל ידי כן **לא תערוץ כו'** שהיא **השלישית.** והנני מצווך **לא תערוץ מפניהם.**

ולבל תערוץ הביטה וראה שתי טענות:

אחת, כי ה' אלוהיך בקרבך ואם כן כאשר תחת מפניהם נמצאת ח"ו מכניע את מה שבקרבך מפניהם.

שנית, כי יותר ראוי תיפול חיתת **ה'** ש**בקרבך** עליהם מאשר תיפול חיתת הגויים האלה עליך. וזהו **אל גדול ונורא** שעם היותו **בקרבך** קדוש, **אל גדול** הוא להיטיב לך להתנהג עמך במידת חסד שהוא בחינת **אל גדול,** עם כל זה גם הוא להטיל מורא על שכנגדך, וזהו אומרו **ונורא** כי

הוא יתברך פועל שני הפכים כאחד, ואם כן למה תערוץ, מפני אשר מי שבקרבך מטיל מורא עליהם ויחתו מלפניו וזהו **אל גדול ונורא.**

כב וְנָשַׁל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-הַגּוֹיִם הָאֵל מִפָּנֶיךָ מְעַט מְעָט לֹא תוּכַל כַּלֹּתָם מַהֵר פֶּן-תִּרְבֶּה עָלֶיךָ חַיַּת הַשָּׂדֶה :

כי הנה דע לך, כי אם כה תעשה שתערוץ מפניהם לא יעשה לך ה' כמסות הגדולות כו' אשר עשה לפרעה ולכל מצרים כאשר אמרתי לך, כי אם **ונשל ה' אלוהיך מפניך מעט מעט,** אך לא את כולם כאחד, שלא יתן בלבם יבואו מתחלה יחד כולם לכלותם מהר כי אם **מעט מעט,** כאשר היה כי החלו ביריחו בלבד ואחר כך את העי, כי **לא תוכל לכלותם מהר פן תרבה עליך חית השדה** בעוון אשר ערצת ותחת מפניהם. שאם לא כן בלי עוון, מוראכם וחתכם יהיה על כל חית השדה.

כג וּנְתָנָם ה' אֱלֹהֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהֻמָּם מְהוּמָה גְּדֹלָה עַד הִשָּׁמְדָם :

אך אחר שאחל לתת לפניך **מעט מעט** שהוא את יריחו ועוד מעט את העי, אחרי כן שנעשה משפט בעכן וראו ישראל ולקחו מוסר ושבו עד ה' ויאמץ לבם נתנם ה' יחד. ועל העת ההיא אמר **ונתנם ה' אלוהיך לפניך** עמים רבים ומלכיהם **והמם מהומה גדולה,** שהוא מה שאחר מלחמת העי נאספו כל המלכים ההם. ומן השמים היה, כי על כן יעץ הוא יתברך את יהושע יעשה בערמה לכבוש את העי על ידי האורב, עם היות שאין מעצר לה' להושיע מבלי מארבים, אך ה' צבאות יעץ למען השגיא לגויים ההם שיתקבצו יחד להכילם כאחד ביד ישראל, באומרם כי עתה לא נצחו רק על ידי תחבולות טבעיות באופן שאין מלחמתם מתייחסת אל ה' איש מלחמה רק לאנשים, ועל כן ערבו אל לבם לעשות גם הם הכנה טבעית שהוא להתאסף מלכים גדולים וכן רבים. וזהו שאחר מלחמת העי אמר (יהושע ט א) ויהי כשמוע כל המלכים כו' ויתקבצו יחדו להלחם כו' ואז **והמם מהומה גדולה.** והוא האמור שם (י י) במלחמה ההוא ויהומם ה' לפני ישראל וה' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים כו' עד השמידך אותם.

כד וְנָתַן מַלְכֵיהֶם בְּיָדֶךָ וְהַאֲבַדְתָּ אֶת-שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם לֹא-יִתְיַצֵּב אִישׁ בְּפָנֶיךָ עַד הִשְׁמִדְךָ אֹתָם :

ואחר כך **ונתן מלכיהם בידך כו'.** והוא מאמר הכתוב שם (פסוק כ) ויהי ככלות יהושע ובני ישראל להכותם מכה גדולה מאד עד תומם כו' ויאמר יהושע פתחו את פי המערה והוציאו אלי את חמשת המלכים כו', ומאז הייתה חיתת ה' על כל השאר. וזהו אומרו פה **לא יתיצב איש בפניך כו'.**

כה פְּסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ לֹא-תַחְמֹד כֶּסֶף וְזָהָב עֲלֵיהֶם וְלָקַחְתָּ לָּךְ פֶּן תִּוָּקֵשׁ בּוֹ כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא :

ואמר הנה אמרתי כי בראשונה **ונשל ה' מעט מעט** שהוא תחילה יריחו לבדה ואחרי כן העי לבדה, ואחר כך **ונתנם ה'** עמים רבים וחמשה מלכים גדולים **והמם כו'.** אך בזאת יהיה מה ש**ונתנם** ביחד אחר המעט. הראשונה אם **פסילי אלוהיהם תשרפון באש** מהמעט הראשון. **ולא תחמוד כסף וזהב עליהם ולקחת לך כו',**

כו וְלֹא-תָבִיא תוֹעֵבָה אֶל-בֵּיתֶךָ וְהָיִיתָ חֵרֶם כָּמֹהוּ שַׁקֵּץ תְּשַׁקְּצֶנּוּ וְתַעֵב תְּתַעֲבֶנּוּ כִּי-חֵרֶם הוּא :

וגם **לא תביא תועבה אל ביתך** כענין עכן שמעל בחרם. והוא כמו שאמרו ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק לח) כי מה שמעל עכן היה אדרת שנער שעל עבודה זרה למסך והמאתים שקלים כסף ולשון הזהב היו תקרובת עבודה זרה כי חמד כסף וזהב עליהם ולקח לו והביא אל ביתו והטמין בתוך האהל. וזהו **ולא תביא תועבה אל ביתך והיית חרם כמוהו, שקץ תשקצנו. שקץ,** על היותו עבודת גלולים, **תשקצנו** יותר כי תעשנו עבודה זרה של ישראל שאין לה ביטול, **ותעב תתעבנו כי חרם הוא** כי יש גם מעל בחרם.

ושיעור הכתוב, ונשל ה' מעט מעט ואחר כך **ונתנם** יחד **והמם כו',** וזהו יהיה אם **פסילי** המעט הראשון אשר נותן לך בראשונה **תשרפון באש, ולא תחמוד כסף וזהב** שעל הפסילים, אפילו לא יהיה חרם בדבר כי אם חמדה ש**ולקחת לך,** וגם **לא תביא תועבה אל ביתך** נוסף על עוון החרם ש**והיית חרם כמוהו,** כי אם על החלוקה הראשונה **שקץ תשקצנו** שנוסף על היותו עבודה זרה **תשקצנו** אז יותר שתעשנו עבודה זרה של ישראל. ועל אשר בה **חרם, תעב.** להיותו תקרובת עבודה זרה. וגם **תתעבנו** על **כי חרם הוא.**

ועל כן יצא הקצף על דבר עכן ויפלו בנופלים עד שנתקן, ואחר כך נתקיים ענין מקרא שכתוב **ונתנם ה' כו' והמם מהומה כו' ונתן מלכיהם כו'** כמדובר. והיה לישראל בכיבוש הסדר הזה האמור מפסוק **ונשל ה' כו'** והלאה ולא האמור למעלה, כי **כאשר עשה לפרעה ולכל מצרים כן יעשה ה' לכל העמים כו' המסות הגדולות כו'** הוא, כי ענין ההוא היה אם לא תיפול עליהם גם מורא העמים כמפורש. אך הסדר הזה האחרון מפסוק **ונשל כו'** הוא בהיות עליהם צד מורא ויערצו בצד מה כאשר היה, על כן להקנות בנו בטחון והעדר יראה החל במעט ומאשר ראו קנו לב אמיץ ואז **נתנם ה'** לפניהם ויהמם ויתן **מלכיהם** בידם כמדובר.

פרק ח

א כָּל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת
לְמַעַן תִּחְיוּן וּרְבִיתֶם וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם :
ב וְזָכַרְתָּ אֶת-כָּל-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לְמַעַן עַנֹּתְךָ
לְנַסֹּתְךָ לָדַעַת אֶת-אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ הֲתִשְׁמֹר (מִצְוֹתָו) [מִצְוֹתָיו] אִם-לֹא :
ג וַיְעַנְּךָ וַיַּרְעִבֶךָ וַיַּאֲכִלְךָ אֶת-הַמָּן אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ
לְמַעַן הוֹדִיעֲךָ כִּי לֹא עַל-הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל-כָּל-מוֹצָא פִי-ה' יִחְיֶה הָאָדָם :
ד שִׂמְלָתְךָ לֹא בָלְתָה מֵעָלֶיךָ וְרַגְלְךָ לֹא בָצֵקָה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה :

ראוי לשים לב אל אומרו:

א. **כל המצוה** ומהראוי יאמר כל המצות. והנה במדרש (**תנחומא** ו) אמרו שהוא ללמד על כל המתחיל במצווה שאומרים לו גמור, וזהו אומרו כל המצווה, כלומר, כולה ולא מקצתה **תשמרון לעשות,** ועל פי דרכם זה יתכן בא ללמדנו שלשה למודים טובים:

אחד, לגמור את המצוה.

ועוד למוד שני, והוא, שמה שאפשר להרבות עושים את המצווה יעשה, כי אינו דומה מרובים העושים את המצווה למועטים (**תורת כהנים** ויקרא כו ח). וזהו אומרו **אשר אנכי מצוך היום** לשון יחיד שהוא לכל אחד עם כל זה בבוא אל הפועל תרבה רעים, וזהו אומרו **תשמרון לעשות** לשון רבים.

לימוד שלישי, והיא כי מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה (קידושין מ א), וזהו **כל המצוה** שהיא **פסילי אלוהיהם כו'** עם שאין זה רק אחר בא אל הארץ מעתה **תשמרון לעשות,** שהוא תשמרו בלבבכם לעשות אחרי כן, שמעתה המחשבה תחשב לזכות שעל ידי כן תזכו לירש הארץ כי **ובאתם וירשתם.**

ולעומת הדבר האחד שהוא לגמור **כל המצוה** על ידי כן **תחיון,** שגם הוא יתברך כל מספר ימיך אמלא ויגמור. ועל מה שתרבה עמך עושים את המצוה גם ה' יגמור וירבה לך בנים וזהו ורביתם. ועל מה שבמחשבה תגמרו לעשות בלב כי בלי מעשה מלחמה תירשו כי ובאתם **וירשתם** כי בבואכם במחשבה לכבוש במצות ה' מיד **וירשתם.** וזהו על דרך רבותינו ז"ל שאמרו **כל המצוה** בא ללמד על גומרה.

ועוד נשקיף ונראה דרך ישכון אור לפי פשט המקרא.

ועוד איזה ייחס הוא השכר הנאמר בכתוב **למען תחיון כו'** אל המצוה אשר ידבר בה.

ועוד אמרו תשמרון לעשות, ולא אמר תעשו.

ועוד אומרו וזכרת את כל הדרך כו'. מה ענין אומרו אל הקודם.

ועוד לנסותך לדעת את אשר בלבבך כו', כי היתכן יצטרך הוא יתברך לנסות או לדעת את אשר בלבב אנוש.

ועוד בפרשה שאחריו **ויענך וירעיבך כו' למען הודיעך כו',** כי הוא ענין בלתי מקושר אל הקודם.

וכן פרשה שאחריו שמלתך כו'. בלתי מקושר אל הקודם.

וכן פרשה שאחריו שמלתך כו', בלתי מקושר אל הקודם ומשולל הבנה אצל המאוחר, כי על כל הטובה הזאת שאמר **שמלתך לא בלתה כו'** הוא אומר **וידעת עם לבבך כי כאשר ייסר איש כו'** כי טובות המה ולא ייסורין, וכל כי האי ריתחא לירתח רחמנא עלן.

אמנם אחשבה, כי כהתימו לצוות על אבדן העבודה זרה בא ויאמר אשר ימשך אלינו בזכותה. והוא, בשום לב אל אומרו **פסילי אלוהיהם כו'** כי מהראוי יאמר פסיליהם או אלוהיהם או אליליהם וכיוצא משמות הבעלים ולא פסילי אלוהיהם.

אך הנה אין ספק כי בימים ההם כל עובדי פסל המתהללים באלילים לא היה עם לבבם אל עץ ואבן דומם, כי אם אל הוברי השמים וכסיליהם כוכבים ומזלות או משרתי עליון אליהם גויים ידרושו ואלוהיהם המה בחשבם כי כח ואל למו להשפיע עליהם, אלא שיעשו בתבונה עצבים מעשה חרשים תמונת כל דבר אשר בשמים ממעל אשר הם זונים אחריהם וישתחוו אל תמונתם תמורתם, כמאמר הכתוב (שמות כ ב) כל תמונה אשר בשמים ממעל. והוא אומרו פה **פסילי אלוהיהם** שהם פסילים של אלוהיהם אשר הם דוגמתם.

והנה היה פחד מאיש שוגה ומפתי בל יעבר פיו הוללות רעה לומר, הלא צויתני ה' להשמיד ולאבד פסילי אלוהי העמים אשר הם דוגמת מזלות השמים, והלא תחת זאת ימעטו וישוחו המזלות אשר אשרוף דוגמתם בארץ העשויה בחרפת עושיהם מהריק עלי ברכה המתייחסת אל כל מזל אשר אאבד דוגמתו.

על כן אמר אל ישיאך לבך הרע הזה, כי דע איפה כי נהפוך הוא ואדרבה עינך תראה ותשפוט, כי הן לא בידם טובה להריק ברכה ולהניח ברכה אל בית דורשם, כי אינם זולתי כלים וצינורות להריק לאשר טוב בעיני היוצר יתברך. כי הלא הדברים המיוחדים אל המזל הנה הנם **חיי בני ומזוני** (מועד קטן כח א), והנה אשכילך בינה כי הלא כל המצות השלמות **אשר אנכי מצוך** כעת שהיא **פסילי אלוהיהן תשרפון כו'** אשר בזה תכניע המזלות אשר אלה דוגמתן, שהיה הדעת ההמוני גוזר כי הדברים התלויים במזל הם **בני חיי ומזוני** תיעזב מהם, והיה להם טענות לחשוב מחשבה רעה זו לייחס טוב העולם הזה אל המערכות ולייראה מהן באבדן את דוגמתן.

א. כי הלא במדבר אחר עוון המרגלים ויאשמו כל אשר מבן עשרים שנה ומעלה, ואת כל אשר עדן לא היו בני עשרים הניעם במדבר ארבעים שנה מעונים בכל הדרך ההוא, והם היו צדיקים ולמה בלי עוון נשארו נעים במדבר, כי הישארותם שם היסבה קצת אשמות שנתרגשו למו באריכות טלטולם שם. ואם נאמר שהוא דרך ניסיון לנסותם במדבר לא יתכן כי הלא אין הקדוש ברוך הוא מנסה אלא את הצדיקים אשר ידע יעמדו בניסיון כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** נה ב) על פסוק (תהלים יא ה) ה' צדיק יבחן, מה שאין כן הדור ההוא כי לא עמדו בניסיון.

טענה שנית, כי הלא התורה והמצות היא רוחנית, והראוי ימשך מהם הוא שפע רוחני ואושר העולם הבא, אך טובות העולם הזה הגשמית הלא יצדק יבוא כל השפע מעולם הגלגלים הגשמי ובזה יסכימו ויאמרו כי כל טוב העולם הזה תחת המזל. ועל כן יתחמץ לבבם מהשחתת שרוף וכלה את פסילי אלוהי העמים, הם דוגמת הוברי השמים וכסיליהם, פן יגרע שפע מערכות השמים מהם.

על כן אמר, דע איפה כי נהפוך הוא, כי אדרבה על ידי עשותכם **כל המצווה** הזאת בשלמות לאבד דוגמת מזלותיהם, אז תזכו להפלגת שלשת הדברים המיוחדים אל המזל והם **חיי בני ומזוני.**

ועל האחד אמר למען תחיון הרי **חיי.**

ורביתם הרי **בני.**

וירשתם את הארץ כו' הרי **מזוני.**

כי ארץ אשר היא זבת חלב ודבש אין לך מזוני רבים ונכבדים מהם. ולבל תתמה על החפץ אמר **אשר נשבע ה' לאבותיכם.** והוא, כנודע כי שבועות האבות הנה הייתה באל שדי כפירוש **רש"י** ז"ל בפרשת וארא על פסוק וארא אל אברהם כו' באל שדי (שמות ו ג), שהטעם אצלי הוא לומר אל תיפול חיתת מערכות השמים עליהם פן יעכבום מלכבוש הארץ ומלאכול פריה וטובה כעולה על לב פרעה באומרו כי רעה נגד פניכם וכיוצא בזה, כי הלא אני אל שדי השודד מערכות השמים וכסיליהם. וזהו **אשר נשבע כו',** לומר, כענין השבועה אשר לכולן היה באל שדי.

ולא בלבד אקבע לכם השכר הזה בעשותכם המצוה, כי אם מעת **תשמרון** בלבכם לעשותם שהוא מעתה טרם תכנסו לארץ, וזהו **תשמרון לעשות** כי מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה.

הנה כי כן יבורך גבר ירא ה' במעמד שלשת הדברים המיוחדים אל המזל עם עשות דבר המורה הכנעתו (אל) [את] המזל כמדובר. והוא מאמרינו על פסוק (שמות יב ב) החודש הזה לכם ראש חדשים כי עם הכניע את מזל טלה בשחיטת הפסח אשר המזל ההוא הוא המושל

בחדש ניסן, והיה דעתכם אפשרי לגזור כי ימעט בחדש ההוא הוא חודש ניסן הצלחה וברכה מלבוא בכם והוא ינגדכם, כי אדרבה החדש הזה לכם ראש חדשים כו' כמפורש שם בס"ד.

ב וְזָכַרְתָּ אֶת-כָּל-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר הוֹלִיכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לְמַעַן עַנֹּתְךָ לְנַסֹּתְךָ לָדַעַת אֶת-אֲשֶׁר בִּלְבָבְךָ הֲתִשְׁמֹר (מִצְוֹתָו) [מִצְוֹתָיו] אִם-לֹא :

והנה שלשת הדברים האלה אשר ייעדתי לך, הכוללים כל עיקר טובות העולם הזה, שמע בקולי איעצך ויתחזקו ויתמידו לך. הלא הוא, כי **וזכרת את כל הדרך כו'** הוא כל העוני אשר התענו. והענין במה שנזכיר מאמר התנא (**אבות פרק ד משנה ט**):

אמר רבי יונתן כל המקיים את התורה מעוני סופה לקיימה מעושר וכל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני עכ"ל.

והוא, בשום שכל והבין,

א. באומרו סופו לקיימה מעוני כי הלא אין מספר לשלמים וכן רבים קיימו את התורה מעוני כרבי חנינא בן דוסא ורבי אלעזר בן פדת ודומיהם ולא היה סופם לקיימה מעושר, ומתוך עניות מתו.

ב. כאשר דבר על המקיים את התורה מעוני למה לא דבר גם על המבטלה מעוני, וההיקש על אומרו וכל המבטל את התורה מעושר כו' למה לא דבר על המקיים את התורה מעושר מה יהיה סופו, אם הוא כי המבטלה מעוני לא יסור עניו ממנו וכן במקיים מעושר עמו תמות עשרו, הלא כמה וכמה בטלוה מעוני והעשירו לרעתם כי משלם לשונאיו אל פניו, וכמה קיימוה מעושר ונתרוששו לטובתם.

ג. באומרו וכל המבטל את התורה מעושר כו' כי כמה בטלו מעושר וארוחתם ארוחת תמיד בעושר וכבוד כל ימי חייו.

אמנם, לבוא אל הביאור נקדים הקדמה, הלא היא, כי באחד משני דרכים מנסה הוא יתברך את האדם:

א. בעוני אם יסבול חרפת רעב וחוסר לחם ולא יקוץ.

ב. בעושר אם ישמן ויבעט או יכלכל דבריו במשפט.

והן אמת כי אם יהיה ניסיון העוני בכף מאזנים וניסיון העושר בכף שני איזה הדרך קשה מחברו הזה או זה, הלא ימצא כי הגדול מחברו הוא ניסיון העושר, כי הנה יותר יתעתד לחטא בעל חומר גאווה אשר יקנה עשיר בעשרו ויאבד דעתו מאשר יחטא עני בעניו כי הלא אז יכנע לבבו הערל.

והוא מאמר שלמה בחכמתו (משלי ל ח) ריש ועושר אל תתן לי. שהוא, בל ינסנו באחד משני הניסיונות הנזכרים. ופירש הרעות המתרגשות מכל אחת מהנה ואמר כי יחדו לא יהיו תמים. כי **הראשונה** והוא **הריש,** אין רעתו כל כך רבה כרעת העושר. כי הנה אשר הייתי מתעתד על

ידי הריש הוא פן אורש וגנבתי ואעבור על לא תגנוב, ומזה אל שבועת שקר כי יתבענו הנגנב בבית דין, וזהו ותפשתי שם אלוהי. וגם זה לא יתרגש לי בהכרח על ידי הגניבה כי הלא כופר בכל פטור משבועת התורה ואני אכפור בגניבה כי שבועת היסת עדיין לא הייתה בזמן שלמה, אך מה שאתעתד לעבור על השבועה הוא פן מכעס היותי נחשד בגנבות אקפוץ מעצמי ואשבע. וזהו ותפשתי שם אלוהי ולא אמר ונשבעתי בשם אלוהי. הנה שכל רעת הדלות איננה זולתי גניבה וספק שבועה אך עדיין הוא יתברך אלוהי יקרא וזהו אומרו שם אלוהי. אמנם ניסיון העושר לא כן הוא כי גדול כים שברו, כי הלא פן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה', כי אגע באלוהות חלילה עד בלתי הקרא אלוהים אלוהי. הנה כי גדול ניסיון העושר מניסיון העוני.

וכן הוא אומר (ישעיה מח י) הנה צרפתיך ולא בכסף בחרתיך בכור עוני, כלומר, כי על כן עמדת בניסיון מה שאין כן אם בחנתיך בעושר. וטעם הדבר הוא כי אין לך דבר מכשיר את האדם כהכנעה. והנה אין ספק כי העוני הוא המביאו אליה. ימשך מזה כי טוב לגבר כי ישא עול עוני וייסורין בראשיתו למען יכנע לבבו, כמאמר הכתוב (איכה ג כז) טוב לגבר כי ישא עול כו'. כי על ידי כן גם כי יעשירנו המלך הקדוש אחרי כן לא ייראה מלבעוט בעשרו כי הלא אחר שהעוני הכניע לבבו לא תסור מעליו הכנעתו. מה שאין כן אשר תחילתו בעושר ונכסים כי הלא ישמן ויבעט, עד כי גם יעני אחר כך לא תסור מעליו איוולתו וגאונו וגאותו אשר קנה בעשרו.

וזה הדבר אשר דבר התנא באומרו כל המקיים כו', לומר, טוב לך כי תחשוק העוני בראשיתך, כי הלא בקיימך התורה מעוני כי טבע העוני לקיים בו את התורה, אז יכנע לבבך עד גדר כי גם אם תעשיר סופך לקיימה מעושר, ולא תירא מבעיטה הנמשכת מהעושר, כי אשר הכניעך העוני לא ימוט ממך. אמנם אם נהפוך יהיה כי תתעשר בתחילתך, הלא תתעתד לבעוט ולבטל התורה כטבע העושר, ורעת העושר רבה עד כי הלא גם כי תעני לא תקיים את התורה, כי רב הוללות העושר אשר לא תסור גם בעוני, כי הלא כל המבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני. ועל כן לא תפש בחלוקות זולת אלה, כי אין הכוונה, רק לומר, כי מה שטבע העוני לעשות מועיל גם כי יעשיר ומה שטבע העושר לקלקל כל כך יתחזק בבעליו שלא יתוקן גם כי יעני אחרי כן.

ובזה נבוא אל כוונת הכתוב באומרו **וזכרת את כל הדרך כו'**, לומר, הלא אמרתי לך שעל ידי המצות תחיון ורביתם וירשתם, דע איפה כי אין כל הדברים הללו אמורים כי אם במה שלא תשכח את כל העוני אשר התענית זה ארבעים שנה, שעל ידי זכירת העוני לא תתגאה ולא תשמן ותבעט כאמור כי המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר.

ונחזור אל הענין, והוא, כי אחר שהעוני וייסורין הם מכניעים לב האדם באדם עד שגם כי יעשיר לא יאבד בעשרו, על כן טובה עצתי כי **וזכרת את כל הדרך כו',** כי על ידי זכירת הייסורין יכנע לבבך בל תתגאה ברוב טובך אחרי כן.

והעולה על רוחך, כי על שתי טענות תגזור אומר כי טובות העולם הזה לא בקיום מצווה תלויים רק על המזל כפשט המאמר לאו בזכותא תליא מילתא, לבלתי מבין הדבר:
האחד, כי הלא מה שהניעם הוא יתברך במדבר ארבעים שנה גם לבלתי חייבים על עוון מרגלים בלי עוון, כי על כן יעלה על רוחכם כי על פי המזל היה, כמאמר פרעה באומרו ראו כי רעה נגד פניכם.
והשנית, על כי תורה ומצות רוחניים ואין מבוא לטובות העולם הזה לבוא על ידם. הסירו את רוע מחשבותיכם מנגד עיני. כי האחד, והוא טרחכם במדבר היה **לנסותך לדעת כו'.** והוא, כי דרך אנשים הטובים בלבותם, לחשוב מחשבות ולדבר דבר לאמר הלא צדיקים אנחנו ואהבת ה' בלבנו ומי יתן יבחננו ה' וינסנו כי על משמרתנו נעמוד כי ידענו עם לבבנו כי נאמני ארץ לה' אלוהינו אנחנו.

ויתכן כי נכון לבם באומרם, אך המה לא ידעו את רשעת יצרם הרע כי רע ומר הוא, ובעת המבחן יפתם וגם יוכל. ומי לנו גדול מדוד המלך ע"ה כי בכל לבבו אמר לפניו יתברך (תהלים כו ב) בחנני ה' ונסני, אך בהיבחנו פתהו יצרו ויוכל, והוא מאמרו לפניו יתברך באומרו, בחנת לבי פקדת לילה [צרפתני בל תמצא זמתי בל יעבר פי] (תהלים יז ג), ככתוב אצלנו במקומו, שאמר, ריבון העולמים הלא לא התלתי בך חלילה, כי באמרי בחנני ה' לא היה עם לבבי לבלתי עמוד בניסיון ולא קיימתי, כי הלא בחנת לבי כי בכל לב אמרתי בחנני ה' כו' לעמוד בניסיון באמת. אך מה אעשה לך ומאז פקדת לילה הוא המלאך הממונה על ההריון הנקרא לילה, כמו שאמרו ז"ל (נדה טז ב) על פסוק (איוב ג ג) והלילה אמר הורה גבר, ואיך אעצור כח לבלתי בא אל בת שבע ואתה כבר פקדת לילה להביא ההריון אל הפועל.

ולא עוד אלא שכאשר צרפתני בעת הפועל הייתה כוונתך לבל תמצא כי לא היולי הייתי אם תמצא אם אין, כי אם לדעת מה שאמרת שלא אעמוד בניסיון, להביא אל הפועל מה שאמרת שלא תמצא. באופן שמחשבה טובה שהדרך לצרפה למעשה אפילו לא עבר פי ליחשב דבור, ומה גם ליחשב למעשה, עם שבחנת לבי במחשבה טובה כאמור. ואיך קרה לו דבר זה אם לא שטעה באיכות יצרו כי חשבה יוכל לו בעת הניסיון, וירא כי לא יכול לו, והכיר איכות יצרו כי רע ומר, באופן שאין לאיש לבטוח בכישרונו.

וזה יאמר פה, מה שעיניך על לא חמס שאמרתי שתזכור העוני, אל תתמה לומר, וכי כדי שיהיה לנו מה שנזכור אחרי כן עניתנו, דע כי היה **לנסותך לדעת אשר בלבבך כו'** שהוא כדי

שתדע אתה בעצמך **את אשר בלבבך,** כי אתה היית בוטח בעצמך בטוב לבך שלא תימוט לבך לעולם בעת אומרו יתברך (דברים ה כו) מי יתן והיה לבבם זה בעת מתן תורה, כמאמרם ז"ל (עבודה זרה ה א) כי על כן קראם כפויי טובת השם יתברך על שלא אמרו תן אתה, כי בטחו בעצמם ולא ידעו כי צריכים עזר משדי. ועל כן ניסה הוא יתברך אותך כדי לדעת אתה את אשר בלבבך וראית כי לא עמדת, כאשר בכמה עניינים לא עמדו בניסיון באותה שנה.

ג וַיְעַנְּךָ וַיַּרְעִבֶךָ וַיַּאֲכִלְךָ אֶת-הַמָּן אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתָּ וְלֹא יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן הוֹדִיעֲךָ כִּי לֹא עַל-הַלֶּחֶם לְבַדּוֹ יִחְיֶה הָאָדָם כִּי עַל-כָּל-מוֹצָא פִי-ה' יִחְיֶה הָאָדָם :

ועל הטענה השנית והיא כי אין מהמצות רוחניות נמשך טוב העולם הזה רק מעולם הגלגלים הגשמי, אמר **ויענך וירעיבך כו' למען הודיעך כו'.** והוא, בשום לב אל פסוק (שמות טז טו) אומרו, **ויאמרו איש אל אחיו מן הוא כי לא ידעו מה הוא.** איך ידעו שמו ויקראוהו מן אם לא ידעו מה הוא, וגם תחת מה האכילם ה' לחם מן השמים ולא המציא להם לחם מן הארץ כי לא יפלא ממנו כל דבר. אך כוונתו יתברך כמדובר אצלנו במקומו, הלא הוא, למען הודיעם מעלת התורה אלוהית ואיכותה, בל יעלה על רוחם כי למה שהיא תורה מן השמים רוחנית אין לה מבוא להשפיע ולהיטיב רק אל הנפש אשר היא מאיכותה ויהיה כן לה אחר הפרדה מהגוף, אך לא אל הגוף בעוד האיש בעולם הזה, כי גם הנפש לא תמלא ותקבל שפע ממנה עודנה מלבשת בחומר. ואם כן איפה יכרעו ויפולו ייעודי התורה שבפרשת בחוקותי ושל פרשת כי תבוא הגשמיים פרי מעלליהם, והנאת הגוף בקבר אשר שפתים דובבות למי שנאמרה שמועה מפיו, ותחיית האדם מלובש בחומרו.

על כן מה עשה הוא יתברך, הראם באצבע כי כאשר בנוהג שבעולם הגוף אוכל מאכל גשמי ועל ידי כן הנפש מתקיימת בתוכו, כן הנפש תאכל בעולם הזה מאכל רוחני הוא המן שמלאכי השרת נהנים ממנו, ומה גם לספר הזוהר אשר הפליגו בעוצם רוממות רוחניותו, ועל ידי כן יתקיים הגוף אשר בחברתו. ומה מתקו דברי רבותינו ז"ל (יומא עה ב) באומרם לחם הנבלע באיברים, כי הלא יקשה איזה הדרך יכנס בעצמות האיברים. אך הוא כי למה שהוא מתקבל בנפש והנפש תחיה את כל האיברים כי אין אבר משולל כל מציאותו תיכון וחיצון מאיכות הנפש שאם לא כן היה נפסד, כן גם הוא מתפשט עמה כי אל כל מקום אשר יהי שמה הרוח ילך.

וממוצא דבר נסכים ונאמר, כי כאשר המן הרוחני מדבק בנפש ואגבה יהנה הגוף, כן התורה אלוהית עם היותה רוחנית, כי על כן יצאת מפי הגבורה, תדבק בנפש ויהנה גם הגוף למען יאמינו בתורת ה' ואיכות מתן שכרה לגוף ונפש ולא ירפו ממנה על סכלם דבר זה. והוא מאמר הכתוב אצלנו כמבואר במקומו באומרו **הנני ממטיר לכם לחם כו' ולמען אנסנו כו',** לומר, **הנני** בעצמי **ממטיר** וגם הוא **מן השמים,** שבהיות על ידי וגם בהיות **מן השמים** יורה כי רוחני

הוא מאד, ועם כל זה יהיה לחם סועד לבכם וזן אתכם. וזה יהיה **למען אנסנו הילך בתורתי** כי במה שיראו כי המן הרוחני זן את החומר בהשתלשלות הנפש, כן תורתי הרוחניות. ויהיה להם לניסיון אם יעשו ההיקש הזה ללכת בתורת ה'. ובגלל הדבר הזה המה ראו כן תמהו **ויאמרו איש אחיו מן הוא** כלומר הידוע כי רוחני הוא ואיך יזון את הגופים. ואומרת התורה הנה תמיהתם הייתה על כי לא ידעו מה הוא, שהוא כי רצה הקדוש ברוך הוא לזכותם שיראו נפלאות אל, כי על ידי השתלשלות הנפש יזון הגוף. אז אמר להם משה הוא הלחם הזן, וגם שאינו טבעי הוא אשר נתן ה' לכם לאכלה.

ונבוא אל הענין באומרו ויענך וירעיבך כו', לומר, הלא אמרתי לך **כל המצווה כו' למען תחיון כו',** אל יתחמץ לבבך לאמר איך מצווה הרוחנית תחיה את גוף עושיה החומרי וירבהו וכל יקר עושר טוב הארץ ישביעהו. כי הלא דע לך כי הנה **ויענך** בטורח הדרך **וירעיבך** בחוסר לחם ככלות פרוסת מצרים. והנה דרך אשר אחד משני אלה לו יגיעת בשר מלכתו בדרך או חסר לחם והוא בריא, כי אם יתנו לו מאכל דק לא יסעד לבו עד יתנו בשל מבושל בשר שמן ותרנגולת פטומה ויין ישן כי בהמה שמן חלקו ומחזיק את בשרו. מה שאין כן האוכל דבר דק כי תחת היותו מוסיף אומץ על ידו נהפוך הוא כי אדרבא הלא יתעלף, ומה גם אם המאכל הוא רוחני הוא שלא יסעד את גופו היעף ויגע כי אם אדרבא ייעף ויגע. ועם כל זה עם ש**ויענך וירעיבך והאכילך את המן** הרוחני הוא אשר לא ידעת רק מן גשמי הידוע שמשלשל בטבעו אך זה רוחני היה. ולמה עשיתי כן ולא האכלתי אתכם מאכל גשמי המכלכל את הגוף ומסעדו ומשביעו, הלא היה כי **למען הודיעך כי לא על הלחם** הגשמי **לבדו יחיה האדם** הגשמי כמהו ולא בדבר רוחני, **כי** אם ש**על כל מוצא פי ה'** היא התורה והמצות אשר יצאו מפי ה' שהיא רוחניות עצמית **יחיה האדם.** כי על ידי המן תבין לאשוריך כי כאשר המן רוחני השביע וקיים את הגוף עודנו עיף ויגע ורעב, כן על ידי התורה והמצות הרוחניים יחיה האדם המלובש בחומר.

ועוד לנו דרך אחרת בפסוק זה, הלא הוא, **כי לא על הלחם** במה שהוא לחם **לבדו,** כלומר, מצד עצמו **יחיה** ויזון **האדם**, **כי על כל מוצא פי ה'** למה שיצא מפי ה' שיזון על כן **יחיה** ונזון בו **האדם**, שאילו לא היה אומר ויזון, לא הייתה זנה. וההיקש בשאר. והוא מאמר רבי חנינא בן דוסא מי שאמר לשמן וידליק יאמר לחומץ וידליק (תענית כה א). וזו תהיה כוונת משה רבנו ע"ה באומרו **הוא הלחם אשר נתן ה' כו'** (שמות טז טו), כי הנה המה נבהלו באומרם מן הוא ואיך יזון החומר המעונה ורעב. והשיב משה רבנו ע"ה הוא הלחם במה שנתן אותם לכם לאכלה כי הוא אמר לו יהי לחם ויזון. וזה צודק במקרא אלא שהראשון גם הוא נכון ונמשך אחר המקרא הקודמים.

ד שִׂמְלָתְךָ לֹא בָלְתָה מֵעָלֶיךָ וְרַגְלְךָ לֹא בָצֵקָה זֶה אַרְבָּעִים שָׁנָה :

שמא תאמר הלא אמרת כי עניתני ה' לנסותני במדבר כאמור, ואיך יתכן ושמלתי לא בלתה מעלי ורגלי עמדה במישור לא בצקה ואיך כוונתך הייתה לענותני. אך אין זה כי אם שבדבר הזה הטבת חסדך, והעינוי היה מפאת מזלי כי רעה נגד פני כמאמר פרעה ראו כי רעה כו'. על כן הנה באתי להשכילך כי מה שתראה שעם שעיניתיך עם כל זה **שמלתך לא בלתה כו'** הלא הוא כי הכל מאתי, אלא שהתנהגתי עמך כאב עם בנו אשר אהב ששמאל דוחה וימין מקרבת, מייסרו מצד אחד ומרחם אותו מצד אחר. וזהו אומרו **שמלתך כו'** שעל ידי כן תתמה על החפץ שיורה הפך העינוי, הלא הוא כדי שעל ידי כן

ה וְיָדַעְתָּ עִם-לְבָבֶךָ כִּי כַּאֲשֶׁר יִיַּסֵּר אִישׁ אֶת-בְּנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ מְיַסְּרֶךָּ :

ואם באנו לדקדק אומרו עם לבבך שהוא מיותר, יהיה במה שנודע מרבותינו ז"ל (ברכות נד א, ועיין ירושלמי סוף ברכות) כי כל מקום שלא נאמר לב אלא לבב הוא על שני יצרים. ויהיה הענין כי אמר למעלה כי העינוי היה מאתו יתברך למען נסותו כמדובר. אמר עתה, הנה עדן היה אפשר יהיה יצרך מדיחך מאחר אלוהיך באמור מי יודע אם מה שהתענית זה ארבעים שנה לא היה מפאת המזל. אך במה שתראה כי שני הפכים היו בך העינוי והרחמים, כי בזמן שויענך ה', **שמלתך לא בלתה כו',** בזה תדע עם לבבך הכולל יצר הרע כי מן ה' הוא זה ולא מהמזל, כי הלא אין לאל יד המזל לפעול כאחד שני הפכים, באופן כי גם היצר הרע יסכים ויאמר כי יד ה' עשתה זאת, **כאשר ייסר איש את בנו** בשמאל דוחה וימין מקרבת.

ו וְשָׁמַרְתָּ אֶת-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וּלְיִרְאָה אֹתוֹ:

ז כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל-אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם עֲיָנֹת וּתְהֹמֹת יֹצְאִים בַּבִּקְעָה וּבָהָר :

ח אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ-זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ :

ט אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכַל-בָּהּ לֶחֶם לֹא-תֶחְסַר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל וּמֵהֲרָרֶיהָ תַּחְצֹב נְחֹשֶׁת :

י וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ עַל-הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן-לָךְ :

הנה היראה היא הכנה לשמור המצות ולא יתהפך, ואם כן איך יאמר **ושמרת וכו' וליראה אותו.**

ב. למה לא אמר לאהבה אותו שהיא מידה טובה מהיראה.

ג. איך נותן טעם לדבר על שמביאו אל ארץ טובה, האם מבלי הביא אותו אל ארץ טובה יפטר מלשמור **מצות ה' וליראה אותו.**

ד. אומרו ארץ נחלי מים כו', כי הלא גם זה נמצא בארצות זולת ארץ ישראל ימצא כאלה.

ה. אומרו ארץ חטה ושעורה, האם יש ארץ שלא יהיו בה חטה ושעורה וגפן כו'.

ו. למה לא אמר ארץ חטים ושעורים כו' לשון רבים.

ז. אומרו ארץ אשר לא במסכנות, כי האם אחר ששיבח את הארץ ברוב טובה ישבחנה על העדר מסכנות, וודאי הוא כי אין עניות במקום עשירות.

ח. אומרו לא תחסר כל בה, אם הוא כל המינים הנאמרים למעלה הרי מי לא ידע כי המינים שנשתבחה בהם שלא יחסרו ממנה, ואם הוא על דברים אחרים היה ראוי לומר אחר זכירת המינים ההם.

ט. אומרו אשר אבניה ברזל, כי אין זה שבח כי מקום אשר אלה לו ימעט תבואתו, כאומרו ואת ארצכם כנחושה והארץ אשר תחתיך ברזל (דברים כח כג).

י. אומרו ואכלת ושבעת איך יתקשר זה אל הקודם.

ו וְשָׁמַרְתָּ אֶת-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וּלְיִרְאָה אֹתוֹ:

אמנם, אחרי אומרו **כל המצוה כו' למען תחיון ורביתם כו',** והזכיר כי גם אחרי רוב טובה נזכיר העוני הקודם לבל נתייהר ונחטא, נתן לנו פה עוד שני למודים נאים לעבוד את ה':

אחד, שלא נעבוד על מנת לקבל טובה שאמרתי **למען תחיון ורביתם ובאתם כו'.**

שנית, תהיה לנו יראת ה' חשובה ועולה על מדרגת אהבה ונמשכת ממנה, והיא יראת יעקב את ה', שהוא שעם שהיה אוהב את קונו היה ירא, ולא מעבירות שבידו כי לא ידע עוון אשר חטא תחת ידו, כי אם ויירא יעקב מאד שמא יגרום החטא אולי חטא שוגג ולא נודע לו חטאתו אשר חטא. וזו היא מדרגה שאין למעלה הימנה שעם היותו עושה רצון קונו מאהבה ואין בידו עוון, הוא ירא.

ועל שני אלה אמר, **על האחד, ושמרת את מצות ה' אלוהיך** שהוא למה שהם מצות ה' אלוהיך ולא לקבל פרס.

ב. ללכת בדרכיו וליראה אותו, שהוא שעם היותו מוסיף על עשיית המצות למה שהוא אלוהיך, גם תעשה ללכת בדרכיו שהוא להדמות אליו מה הוא חנון אף אתה חנון מה הוא הוא רחום אף אתה כו' (שבת קלג ב) שזה הוא מפאת אהבה, עם כל זה שאתה הולך בדרכיו ואינך עובר רצונו ולא חטאת לו, תהיה ירא אותו, וזהו **ללכת בדרכיו וליראה אותו** שהיא מידת יעקב כאמור.

ז כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מְבִיאֲךָ אֶל-אֶרֶץ טוֹבָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם עֲיָנֹת וּתְהֹמֹת יֹצְאִים בַּבִּקְעָה וּבָהָר :

ואמר, אשר אמרתי לך **ושמרת את מצות ה' אלוהיך** ולא על מנת לקבל טובה, אל תאמר בלבבך הלא הוא יתברך נדר לנו ארץ זבת חלב ודבש על מעשינו ומעשה אבותינו, ואיך תאמר שלא נשמור המצות כדי לקבל הטובה ההיא. לזה הנני בא ואומר לך, כי לא יעלה על לבך כי שלמות הארץ לאכול מפריה ולשבוע מטובה אשר היא זבת חלב ודבש, כי לא כן הוא, כי אם להדבק עם ה' אלוהיך אשר שם אוה למושב לו, וגם שורש נפשך, כמדובר אצלנו על פסוק (בראשית יב א) לך לך מארצך, שאמר הוא יתברך לאברהם הנך בחרן אתה רחוק ממך

ומשורשך כי שורשך דבוק בארץ העליונה שלעומת ארץ ישראל, ובבואך שמה היה תהיה כהולך לך לעצמך ולשורשך. וזהו אומרו פה **כי ה' אלוהיך מביאך,** כלומר, אינו מוליכך כי אם מביאך כי שם ביתו יתברך ושורש נפשך, על כן הוא יתברך יתייחס לבוא ולא למוליך כי שם עיקר שכינה, וגם אותך מביא כי גם אתה בא ולא הולך כי שם שורשך. והוא, כי **ארץ טובה,** כלומר, לא כיתר ארצות שטובן הוא בלבד על פירותיה לא שהם מצד עצמן יש בהם איכות טוביות, אך זו היא מצד עצמה **ארץ טובה** ואין זה רק על קדושתה שהיא נוכח ארץ העליונה כי אפילו אוירה קדוש כנודע. וזהו אל **ארץ טובה** כנודע באופן שעיקר ארץ ישראל לעשות בה מצות ה', ובזה תכיר כי שם עיקר העולם, ומה גם לרבותינו ז"ל (תענית י א) האומרים כי תחילה ברא יתברך ארץ ישראל לבדה ואחר כך חוץ לארץ כד"א (משלי ח כה) עד לא עשה ארץ וחוצות.

ובמה תדע שהיא הגבירה? הלא הוא, כי היא **ארץ עינות ותהומות יוצאים כו'.** והוא, כי דרך ארצות להיות ארץ שותה ממימי זולתם בנהרים יאורים ומבועי מימי מעיינות ההולכים מארץ אל חברתה ומהשנית יוצאים מבועים והולכים אל השלישית, אך ארץ ישראל לא כן היא, כי אם כל מימיה יוצאים מינה ובה ואינה שותה כלל מזולתה. וזהו **עיינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר** שכל עינות ותהומות שלה יוצאים בבקעה ובהר שלה.

ח אֶרֶץ חִטָּה וּשְׂעֹרָה וְגֶפֶן וּתְאֵנָה וְרִמּוֹן אֶרֶץ-זֵית שֶׁמֶן וּדְבָשׁ :

ואשר אמרתי לך שלא תעשה על מנת לקבל טובה, לא שתעדר ממך, כי אם שתעשה את שלך ואני עושה את שלי בארץ אשר נתתי לך, כי הלא היא **ארץ חטה ושעורה כו',** והוא נוסף על ריבוי פירותיה עוד לה כי גם כל פירותיה גדולים. כמאמרם ז"ל על פסוק כליות **חטה** שהיו גרעיני החיטים ככליות (כתובות קיא ב) ועל דרך זה ה**שעורה**, וגם ה**גפן** כי אפילו גפן אחת הייתה מוציאה כמה מאות גרבי יין וכעובדא דרביה דבריה דריש לקיש בשלהי כתובות (שם), וכן **תאנה ורמון** אמרו רבותינו ז"ל (סוטה לד א) כי שני אנשים מהמרגלים אחד טען תאנה אחת ואחד טען רמון אחד.

ועוד אמרו רבותינו ז"ל במדרש כי כל השנים עשר מרגלים היו מסובבים ואוחזים ברמון אחד. הנה כי זולת ריבוי הפירות, גם כל אחד מגרעיני ה**חטה** היה גדול וכן ה**שעורה** וה**תאנה** וה**רמון** וש**גפן** אחת הייתה מוציאה כמה מאות גרבי יין, מה שאין כן בכל שאר ארצות אפילו המוציאה רוב תבואות לא תשובח על גודל גוף כל חטה או שעורה או גפן או תאנה או רמון רק על קבוץ ריבויים. וזה יאמר, **ארץ חטה,** שאפילו חטה אחת תורה שבח הארץ, וכן שעורה אחת שהיא ככוליא אחת, וכן גפן אחד או תאנה או רמון אחד. ועל כן לא אמר ארץ חטים ושעורים וגפנים ותאנים ורמונים, לומר, כי גם אחד יורה שבחה להתפאר וליקרא שמה עליו. וגם **ארץ זית שמן** שהזית עצמו אפילו אחד שמנו אגור בתוכו מרוב שומנו. וגם כיוון באומרו

זית שמן כי יש מקומות כדמשק ודומה לה שזתיה אין עושין שמן, אבל ארץ ישראל היא זית שמן. וגם תמריו, בל יעצרו אותם, מוצאים **דבש** מרוב שומנם, ועל כן קרא לתמר דבש.

ט אֶרֶץ אֲשֶׁר לֹא בְמִסְכֵּנֻת תֹּאכַל-בָּהּ לֶחֶם לֹא-תֶחְסַר כֹּל בָּהּ אֶרֶץ אֲשֶׁר אֲבָנֶיהָ בַרְזֶל וּמֵהֲרָרֶיהָ תַּחְצֹב נְחֹשֶׁת :

אחר אומרו שזולת הריבוי יש גם ברכה בעצמות הפרי בעובי ובשומן, בא עתה ויאמר עוד סוג ברכה אחרת. והוא, כי הנה בכל ארצות אין דרך בני אדם לאכול פת בלבד, אם לא מחמת עניות או לחסרון לפתן או דבר אחר ללפת בו את הפת. אמר, כי כל כך זן ומסעיד לבא פת ארץ ישראל, כי **לא** מחמת **מסכנות תאכל בה לחם** לבדו, וגם לא מחסרון היות בה מה שתלפת בו את הפת כי הלא לא יחסר כל בה, אך הוי אומר כי משמנינות החטה, לחם לבדו יערב לאוכל כאילו נאכל בלפתן. ולא בלבד בקצת מקומות שהארץ דשנה כי אם אפילו במקום **אשר אבניה ברזל כו'.** והוא, כי אמר רבי שמעון בן יוחאי ז"ל במדרש כי שנים עשר פעמים נאמר ארץ בתורה על ארץ ישראל והוא על שנים עשר חלקים, באופן שהמקום שנאמר בו **ארץ אשר אבניה ברזל** לא על כללותם נאמר כי אם על קצתה.

ובזה יאמר לפי דרכנו כי למה שאין דרך ארץ שכולה טרשים ואבנים חזקים להיות בה תבואה שמנה ודשנה, אמר **כי לא במסכנות תאכל בה לחם כו'** ושלא יחסר כל בה הוא אפילו ב**ארץ אשר אבניה ברזל כו',** ועם כל זה **לא במסכנות תאכל בה לחם** וגם שם **לא יחסר כל בה,** כל שכן שאר חלקיה.

ואכלת ושבעת וברכת את יי אלוהיך על הארץ הטבה אשר נתן לך. (י).

י וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ וּבֵרַכְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ עַל-הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר נָתַן-לָךְ :

אמר הנה עוד שבח אחר יש לארץ ישראל, כי הלא דרך העולם שאין אדם שבע עד יאכל שיעור שביעה, אך שם כל כך הברכה מצויה בפירותיה שתהיה אוכל ושבע כאחת. במעט שיעור הנקרא מציאות אכילה, תשבע. וזהו **ואכלת ושבעת** כענין ואכלתם אכול ושבוע (יואל ב כו). ואז **וברכת את ה' כו'.** והוא, כי הנה יהושע תקן ברכת הארץ (ברכות מח ב), אך לא כנוסח אשר היא לנו עתה, כי עתה אנו אומרים נודה לך כו' על שהנחלת לאבותינו ארץ כו', אך יהושע לא תקן כי אם נודה לך על שהנחלת לנו. וזהו שמזהיר ואומר לישראל עשה באופן ש**ואכלת ושבעת וברכת על הארץ הטובה אשר נתן לך,** שיהיה זה הנוסח שלך ולא שתאמר שהנחלת לאבותינו. והוא, שלא תגרום לגלות מארצך. ועל ידי מה תהיה גורם דבר זה שתאמר אשר נתן לך, הלא הוא, כי **השמר לך פן תשכח כו'** שבמה שלא תשכח את ה' לא תגלה מארצך.

יא הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לְבִלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם :

יב פֶּן-תֹּאכַל וְשָׂבָעְתָּ וּבָתִּים טֹבִים תִּבְנֶה וְיָשָׁבְתָּ:

יג וּבְקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה-לָּךְ וְכֹל אֲשֶׁר-לְךָ יִרְבֶּה :

יד וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

טו הַמּוֹלִיכְךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין-מָיִם הַמּוֹצִיא לְךָ מַיִם מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ :

טז הַמַּאֲכִלְךָ מָן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עַנֹּתְךָ וּלְמַעַן נַסֹּתֶךָ לְהֵיטִבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ :

יז וְאָמַרְתָּ בִּלְבָבֶךָ כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת-הַחַיִל הַזֶּה :

יח וְזָכַרְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל לְמַעַן הָקִים אֶת-בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ כַּיּוֹם הַזֶּה :

יט וְהָיָה אִם-שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ וְהָלַכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הֵעַדְתִּי בָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן :

כ כַּגּוֹיִם אֲשֶׁר ה' מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כֵּן תֹּאבֵדוּן עֵקֶב לֹא תִשְׁמְעוּן בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם :

ראוי לשים לב, כי אומרו **לבלתי שמור כו'** הוא מיותר, כי השוכח את ה' חלילה וודאי שלא ישמור מצותיו וחקותיו ומשפטיו.

ב. כי מה שגרם השכחה את ה' שהוא אומרו **פן תאכל ושבעת כו'** היה ראוי לאומרו תחלה, ויאמר השמר לך פן תאכל ושבעת ושכחת את ה' כו' לבלתי שמור מצותיו כו'.

וגם אומרו לבלתי שמור יראה בלתי צודק ומהראוי יהיה יאמר ולא תשמור כו'.

ג. אומרו פן תאכל ושבעת, כי יראה כי אכול עד ישבע הוא דבר רע כי בו ירום לבבו כי היה ראוי לאכול ולא לשבעה, והלא אדרבה למעלה אמר **ואכלת ושבעת וברכת כו',** ולא עוד אלא שאין חיוב ברכת מזון מן התורה רק לאשר אכל ושבע.

ד. אומרו ובתים טובים תבנה וישבת, כי הלא בשלמא היושב בבתים אשר לא בנה מתגאה יותר כאומרו למעלה **ובתים מלאים כל טוב אשר לא בנית,** אך מה שאדם יגע ובונה אינו מתייהר בו.

ה. למה ייחד דברים אלו **בקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב כו'** מדברים אחרים כענין כרמים וזתים ודומיהם.

ו. אומרו וכל אשר לך ירבה, כי הלא בזה כולל כל הדברים הקודמים ולמה יפרט תחילה אחר שעתיד לכלול הכל.

ז. אחר שאמר שישכח מה שהוציאם השם יתברך מבית עבדים, למה לא אמר גם כן שהקיפם עננו כבוד והיה הולך לפניהם יומם בעמוד ענן ולילה בעמוד אש.

ח. שתחת הזכירו שופע הטוב מזכיר הצער באומרו **המוליכך במדבר נחש שרף ועקרב וצמאון.**

ט. אומרו המאכילך מן כו' למען ענותך כו', כי מי יתן והיה לנו העינוי ההוא כי ימטיר ה' לנו לחם מן השמים, כי הלא כמו זר נחשב יקראנו עינוי.

י. אומרו ולמען נסותך, מהו הניסיון ההוא.

יא. אומרו להטיבך באחריתך, מה צורך עתה לתת טעם אל העינוי לומר שהיה להטיב לו באחריתו.

יב. אומרו כחי ועוצם ידי, שיראה כפל ענין במלות שונות שהוא קושי כפול.

יג. אומרו וזכרת את ה' אלוהיך כי הוא הנותן לך כח כו', כי הלא אחר שמה שמזהיר שלא ישכח הוא מה שה' הוציאו מארץ מצרים מבית עבדים זה היה ראוי לומר וזכרת את ה' אלוהיך אשר הוציאך כו'.

ועוד כי אין אומרו וזכרת צודק רק בזכירת דבר שעבר ולא בהווה.

יד. אומרו והיה אם שכח תשכח, למה כפל השכחה.

טו. כי בכלל אומרו ועבדתם הוא **והשתחוית להם.**

טז. כפל אומרו אבד תאבדון.

יז. מה צורך אומרו כגוים אשר כו', הרי אמר **תאבדון.**

יט. אומרו עקב לא תשמעון כו', כי הלא הראוי יאמר עקב עבדתם אלוהים אחרים.

אמנם לבוא אל הביאור נקדים ראשונה, כי הנה זה דרכו של יצר הרע כי לא בפעם אחת יעקרנו מהיות צדיק חסיד ישר, אל היות רשע גמור, כי אם מעט מעט יגרשנו מהיות עובד האלוהים אמת, קו לקו עד יביאנו עד עבוד אלוהים אחרים.

ב. כי הנה גדול ניסיון העושר מניסיון העוני, כי העושר יהולל חכם ויחטיאנו, לא כן העוני כי בו יכנע לבבו, ולא במהרה ינתק מהיות בן העולם הבא אל היותו יורש גיהינום. ועל כן תחת זאת, את אשר יאהב ה' יוכיח ויענהו טרם השפיע עליו טובה לבל ישמן ויבעט ברוב טובה ויהיה עדי אובד, על כן יקדים לו עוני ימים ושנים עד יקנה הכנעת לבב ושפלות רוח, באופן כי גם כי יעשירנו המלך הקדוש אחרי כן לא יגבה לבו, כי עניות אשר קדם לו הניחו נכנע ושפל רוח עד גדר שלא יעצר כח העושר לסור לבבו מאחרי ה'. כמדובר כל זה למעלה על מאמר כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר.

יא הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תִּשְׁכַּח אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לְבִלְתִּי שְׁמֹר מִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם :

ונבוא אל הענין, אמר, הלא אמרתי לך אחר האהבה וליראה אותו, הנני מפרש לך ממה תהיה ירא, שהוא פן תבעט ברוב טובה וזהו **השמר לך כו'.** לומר, הלא ספרתי לך מטובת הארץ ושבעת המינים שנשתבחה בה, **השמר לך,** כלומר, לך להנאתך אני מצוך **השמר** ולא

למעני כי אם חטאת מה תפעל בו יתברך, והוא, כי רוח טובה יטך מעל אלוהיך. וזהו **פן תשכח את ה'** ולא בבת אחת כי אם מעט מעט.

כי ראשונה לא יהיה רק **לבלתי שמור מצותיו ומשפטיו וחקותיו,** והוא, שלא תעשה המצות למה שהם חקיו רק לקבל פרס או מפני הרואים וכיוצא או בדרך אחרת. כי תחילה לא תגעל נפשך בכל התורה רק **לבלתי שמור מצותיו כו' אשר אנכי מצוך היום,** שהם אשר לא שמעת בסיני, שהם כל המצות זולת עשרת הדברים אשר שמעת מהם מפי הגבורה ומהם בהשתלשלות משה, וזהו **לבלתי שמור כו' אשר אנכי מצוך היום.**

יב פֶּן-תֹּאכַל וְשָׂבָעְתָּ וּבָתִּים טֹבִים תִּבְנֶה וְיָשָׁבְתָּ:

ואחרי כן עוד מעט תרחק יותר, והוא, **פן תאכל ושבעת,** שלא בלבד תשכחהו מלעשות מצותיו לשמו, כי אם גם תתבטל מתורה ומצות ותלך אחר הנאות גופך ש**ואכלת ושבעת** לסעוד לבך **ובתים טובים** להנאת עיניך **תבנה וישבת**, כלומר, יושב ובטל מהתורה.

יג וּבְקָרְךָ וְצֹאנְךָ יִרְבְּיֻן וְכֶסֶף וְזָהָב יִרְבֶּה-לָּךְ וְכֹל אֲשֶׁר-לְךָ יִרְבֶּה :

ותראה שעם כל זה **בקרך וצאנך ירביון וכסף וזהב וכו'** וכל אשר לך **ירבה**, אז **ורם לבבך** באמור כי לא מן ה' היה זה כי הלא עזבת תורתו.

או יאמר בזה, והוא, כי אין מייסר יצר לב האדם רע להחטיאו כאכילה ושתיה. כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** לח ט) כל מקום שמצינו אכילה ושתיה עושה רושם, שנאמר (בראשית לז כה) וישבו לאכול לחם כו' מיד מכרו את יוסף, וכן לאכל ושתו ויקומו לצחק (שמות לב ו). והוא, כי הנפש והחומר שני נגדיים זה מצד היצר הטוב וזה מצד היצר הרע ועל כן כשזה נופל זה קם. אם אדם הולך אל בית המדרש מצד הנפש אז החומר יותש, כי על כן נקראת התורה תושיה (סנהדרין כו ב) כמפורש אצלנו בביאור ספר משלי, וגם היצר הרע שבצדו אם אבן הוא נמוח אם ברזל הוא מתפוצץ. ובגלל הדבר הזה האוכל ושבע בעצם ומפנק חומרו אז יחרץ יצרו הרע לעשות מעשהו. כי על כן רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל במדבר שהיה זן ומשביע את הנפש ולא את הגוף, כי אם משפע הבא ממנו אל הנפש היה מתפשט אל החומר ונבלע חיוניותו באברים ומקיימה, באופן שלא היה היצר הרע מתגאה בו כי לא היה משביע את החומר בעצם רק את הנפש הנגדית אל היצר הרע, אלא שהיה ניזון גם החומר כמדובר.

ובזה יאמר הנה באכלך מלחם הארץ שאינו כמן שלא היה משביעך כי אם את הנפש, אך עתה **ואכלת ושבעת,** כלומר, אתה בעצמך שהוא הגוף ישבע, והוא מקום להסית את היצר הרע כמדובר, ואז ימשך לעשות עיקר מהעולם הזה כי **ובתים טובים תבנה וישבת.** שהיה מקום לומר, אילו היה שהייתי משתמש בבתים טובים אשר לא בניתי כרמים וזתים אשר לא נטעתי ובורות חצובים אשר לא חצבתי, היה מקום לומר כי הכל מאת ה' יתברך אשר נתן לי מאתו ובידו, אך עתה הבתים אשר בניתי לי מחדש ידי עשתה בהשתדלותי.

וגם תראה כי בהיותך יושב בבתים טובים אשר בנית, אשר דרך הבונה בתים טובים ליורש, כי על כן נקרא מסכנות שמסכנות את בעליהן, ואדרבה תעשיר כי **בקרך וצאנך ירביון** שגם אלה אינם מכלל מתנת הארץ, ומזה ימשך שיפרו וירבו לרוב הצאן ובקר, ומזה **כסף וזהב ירבה לך** כי תמכור מריבוי המקנה אשר ירבה ויפרוץ לרוב. ואחר שיהיה לך רב כסף וזהב וכל אשר לך ירבה, שתרוויח על ידי רוב כספך וזהבך במשא ובמתן עד שכל אשר לך ירבה. וכולם הם דברים אשר לא מכלל מתנת וירושת הארץ, באופן שעל ידי אלה קרוב הדבר שתבוא לומר, הנה כל הצלחת האדם תלויה בשני דברים, אחד ההשתדלות, שנית הממון, כי אשר הוא איש משתדל ובידו מעות רבות בהשתדלותו ומעותיו יעשר ויקום חילו. כי כן קרה לזה, כי בהשתדלותו בנה בתים טובים וישב בהם ומכספו וזהבו אשר קנה מאשר רבו בקריו וצאניו נשא ונתן בהם בהשתדלותו עד שהרבה כל אשר לו מהרווח. ואם היה לו עבד או שפחה, עתה קנה עבדים ושפחות לרוב. וההיקש בכל אשר לו כאומרו **וכסף וזהב ירבה לך כו' ורם לבבך.** והוא מה שפירש לבסוף כאומרו **ואמרת בלבבך כחי ועוצם ידי כו'.** והוא, כחי על השתדלותי ועוצם ידי על הכסף וזהב, שעל ידי שתי אלה השתדלות וחזקת היד בעושרו עשה לי את החיל ההוא כאשר נבאר בס"ד.

או שיעור הכתוב, הנה, העובד את ה' שהוא בעסק תורה ומצות, הוא, כי כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל ומים במשורה תשתה (אבות פרק ו משנה ד), ואתה לא תעשה כן רק **ואכלת ושבעת.** ותחת התנאי השני שהוא ועל הארץ תישן לעשות מישיבת העולם הזה עראי, אדרבה ובתים טובים תבנה וישבת. והלא תראה כי אתה העושה כן **בקרך וצאנך ירביון,** בקרך שלך וצאנך שלך הם אשר **ירביון וכסף וזהב ירבה לך,** כלומר, אך לא לעוסק בתורה ומצות, וכל אשר לך דווקא ירבה אך לא לאשר עושים עיקר מתורה ומצות.

יד וְרָם לְבָבֶךָ וְשָׁכַחְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :
ובזה **ורם לבבך** הוא היצר הרע באמור, הלא העוסק בתורה הלא עיקר פירותיו בעולם הזה לו המה ולמה אין לו שופע טובה בעולם הזה ושכחת ההשגחה.

והנה טרם יפרש מה שיאמר בלבבו, הקדים ואמר **ושכחת כו',** והוא לומר, הלא אמרתי לך כי רוב טובה תטה מהדרך הטובה כי **ורם לבבך.**
ושמא תאמר, הלא הוא יתברך ידע דרך עמדי לבעוט בטובה למה לא תיקן לפני הדרך לבלתי אחטא. לזה אמר, מה לעשות לך הוא יתברך ולא עשה הוא יתברך. טרם תת לך הטובה הקדים הודעה לבלתי תחטא ולא שווה לו עמך כי **ושכחת כו',** כי כל כך ירום לבבך שהוא היצר הרע - כנודע מאומרו לבבך ולא לבך שהוא לכלול היצר הרע - שתשכח את אשר עשה לך ה' מטרם השפיעו בך את הטובה הזאת. והוא, אשר **הוציאך מארץ כו'.** לומר, אילו היית

זוכר מה שהוציאך **ה' מארץ מצרים מבית עבדים** לא היית מתעלה ורם לבבך בהיותך עתה בבית חירות אשר בנית וישבת בהשתדלותך, כי אז לא השתדלותך הוציאך, כי מה כחך אז לצאת מארץ של מצרים הוא השר הנקרא כך כנודע מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כא ה). וגם מה כחך להכניע המזל שהיה מחייב שעבד לא יצא משם לחירות, וזהו **מבית עבדים** שהייתה מצרים בית קבוע לעבדים בל יצאו משם עוד.

טו הַמּוֹלִיכְךָ בַּמִּדְבָּר הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא נָחָשׁ שָׂרָף וְעַקְרָב וְצִמָּאוֹן אֲשֶׁר אֵין-מָיִם הַמּוֹצִיא לְךָ מַיִם מִצּוּר הַחַלָּמִישׁ :

ואשר תתייהר מאשר **בקרך וצאנך ירביון,** הוא שתשכח **המוליכך במדבר הגדול,** שתחת ריבוי בקר וצאן היו לך ריבוי **נחש שרף ועקרב. וצימאון,** ולא במקום שהיו בו מים אלא שנעלם ממך מקומם, כי אם **אשר אין מים** במציאות. ולו זכרת זה לא היית מתגאה כאשר **בקרך וצאנך ירביון.** ואשר תתגאה ברוב כסף וזהב על שבו היה לך ברכה בכל אשר לך כי **כל אשר לך ירבה,** גם זה לך שתשכח המוציא לך מים מצור חלמיש. כי הלא מה שתטעה הוא לומר שאשר לו עוצם יד במעות יעשה חיל, הוא, כי לא תזכור כי הוא יתברך אינו עושה לך יש מיש כי אם יש מאין שהוא מים מצור החלמיש, ומכל שכן שכל אשר לך ירבה, שלא להקדמת היות לך כסף וזהב אתה צריך כי מאי דלא הוה הוה מאי דהוה לא כל שכן, ואם כן איפה לא זכרת זה שאילו זכרת לא התגאית.

טז הַמַּאֲכִלְךָ מָן בַּמִּדְבָּר אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּן אֲבֹתֶיךָ לְמַעַן עַנֹּתְךָ וּלְמַעַן נַסֹּתֶךָ לְהֵיטִבְךָ בְּאַחֲרִיתֶךָ :

ושמא תאמר, כי מה תעשה ליצרך הרע כי רע ומר הוא, ובמוצאו מקום להחטיא שהוא בראות רב טוב העולם הזה אז יחרץ. לזה אמר, כי גם זה גורם מה שתשכח **המאכילך מן במדבר.** ולא מן טבעי כי אם **אשר לא ידעון אבותיך,** שהוא לחם מן השמים רוחני אשר אין לו שייכות עם הגוף, כי אם כאשר כתבנו שהייתה הנפש ניזונת כי לחם שמלאכי השרת נהנים ממנו הוא, אלא שהיה שפע איכותו מתפשט גם אל הגוף ומקיימו. ולמה עשה ככה הוא יתברך להאכילך מן רוחני, הלא הוא **למען ענותך** את הגוף ולהתישו, כי בעשות עיקר ההזנה אל הנפש ושמתמציתו יתפשט לגוף, החומר נכנע והיצר הרע גם הוא יושפל, הפך המזון הגשמי שניזון הגוף בעצם ואגבו מתקיים בו הנפש, כי אז על ידי היות מזון הגוף עיקר יתייהר יצרו בו ויאבדו. והוא לעומת מה שכתבנו על **ואכלת ושבעת** על ידי שביעת הגוף יחרץ היצר הרע להתייהר. וזהו אומרו יתברך הנה ארבעים שנה האכלתיך **מן** לענות הגוף בעשות עיקר ממה שכנגדו, כי כשזה נופל זה קם, על דרך מה שכתוב אצלנו על פסוק ויהיו חיים לנפשך (משלי ג כב).

ושמא תאמר, הלא זה היה בשנים ההם אך עתה באכלם מאכל גשמי המשביע אל החומר ומצורף אל רוב טובה, ימצא יצרך הכנה להחטיאו. לזה אמר, **ולמען נסותך כו',** והוא, במה שכתוב אצלנו פרשת וירא על דבר נסותו יתברך את האדם כי הלא הכל גלוי לפניו יתברך ולמה ינסנו. אך הוא באחת משתי בחינות:

או להודיע לזולת צדקת הצדיק שעמד בניסיון,

או למען השביח צדקת צדיק בקרבו, כאשר כתבנו שם ממשל הפשתני שמכה בפשתן הטוב להשביחו.

והוא, כי כאשר יביא יתברך את הצדיק בניסיון לוחם עם יצרו מלחמה רבה עד ינצחנו, ומאז נשאר יצרו הרע חשוב כמת, כל כך ניתש כחו עד שעוד לא ירים ראש. כן אומרת תורת ה', הנה ויענך את גופך במאכל הנפש המתיש את הגוף, **ולמען נסותך** שישאר יצרך תש כח לבלתי ירים ראש, ועשה כן כדי להטיבך באחריתך. שהיה חפץ הוא יתברך לתת לך טובה בסוף, ולשלא תבעוט בה הקדים תחילה העינוי ההוא למען תקיים מאז התורה מעוני כדי שתקיים אחר כך מעושר, כי מה שתישאר אחר כך מהעוני נכנע לא יניחך להתגאות אחרי כן. וזהו **למען ענותך ולמען נסותך להטיבך באחריתך** כמו שכתבנו למעלה במאמר.

ושיעור הכתוב, למען ענותך, שתקיים במדבר התורה מעוני שהוא עוני הגוף בלתי אל המן עיניך, וגם **למען נסותך** שעל ידי המן היה החומר מזדכך ומשתבח כאשר ה' צדיק יבחן כדי שישתבח, והיה זה כדי **להיטבך** לתת לך רב טוב **באחריתך** ולא תבעוט.

יז וְאָמַרְתָּ בִּלְבָבֶךָ כֹּחִי וְעֹצֶם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת-הַחַיִל הַזֶּה :

ועם כל זה בעטת בי ואמרת בלבבך, כאשר גבה **ורם לבבך כחי ועוצם ידי כו',** כמפורש למעלה שהוא **כחי** שהוא השתדלותי שבניתי לי בתים טובים ואשב בם, **ועוצם ידי** אשר השיגה ידי זהב וכסף מאשר צאני ובקרי רבו, ובזהבי וכספי כל אשר לי הרבה ויהי לי כל החיל הזה.

יח וְזָכַרְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ כִּי הוּא הַנֹּתֵן לְךָ כֹּחַ לַעֲשׂוֹת חָיִל לְמַעַן הָקִים אֶת-בְּרִיתוֹ אֲשֶׁר-נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ כַּיּוֹם הַזֶּה :

ועל כן מה הוא תיקון כל זה לבלתי תחטאו, הלא הוא, כי **וזכרת את ה' אלוהיך** כי הוא הנותן לך כח. כי הלא כאשר הוציאך מארץ מצרים מבית עבדים לא היה לך כח לצאת, כמאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** כג ב) גוי מקרב גוי הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה, והוא יתברך קירב צדק מאליו ודרך מתנה **נתן לך כח,** ומאז היה כדי **לעשות חיל להטיבך באחריתך.** באופן כי גם החיל הזה הוא עשה ולא אתה כי הוא הנותן לך כח לעשות החיל אשר עשית. וכמאמרו יתברך באומרו (שמות ג יז) אעלה אתכם מעני מצרים אל ארץ כו' זבת חלב ודבש, ואם כן מאז נתן לך כח כדי לעשות גם הוא לך חיל.

עוד אפשר על דרך זה, שאומרו **למען ענותך** חוזר אל פסוק **המאכילך כו',** ואומרו **למען נסותך** חוזר אל פסוק **המאכילך כו',** והכל הולך אל מקום אחד. ואשר אמרתי ש**נתן לך כח** דרך מתנה עם היות לך זכות, הוא כי עשיתי **למען הקים וכו'.** ובזה יצדק כי הטעם שאומר עתה כי הוא **הנותן לך כח** הוא הדבר אשר דבר למעלה **ושכחת כו' המוציאך מארץ מצרים כו'.** שעליו אמר עתה **וזכרת כו',** כי בהיותך זוכר זה תמיד בלבך לא תשכחהו ולא תחטא.

יט וְהָיָה אִם-שָׁכֹחַ תִּשְׁכַּח אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ וְהָלַכְתָּ אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לָהֶם הֵעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן :

או שיעור הענין, שמא תאמר, אם כן איפה, טוב טוב היה שלא תתן לי כל ההצלחה הזאת לבל אבעוט. הנה מה שהשיב ואמר, מי יתן והיה שכל שכחתך את ה' לא יהיה כי אם עד אמור **בלבבך כחי ועוצם ידי עשה לי כו'.** כי הנה אתה דע לך כי **והיה אם שכח,** השכחה האמורה ימשך שמיד **תשכח** שכחה יתירה מזו. וזהו **אם שכח תשכח** כי אם **שכח** עוד **תשכח,** עד אשר **והלכת אחרי אלוהים אחרים** שהוא המשך מעט אחריהם בסעיפי עניינים, ועוד מעט **ועבדתם** ממש, ועדיין לא תעזוב את ה' אלוהים אמת כי אם שתעבוד גם האחרים, ועוד מעט ש**והשתחוית להם** דווקא ולא לאלוהי אמת. כמאמרם ז"ל ב**איכה רבתי** שעשו ישראל אלילים כמנין ימות החמה ולא הניחו אפילו יום אחד לאלוהי עולם ה'. וזה יאמר **והשתחוית להם העידותי בכם היום. כי** כנגד שתי השכחות **אבד תאבדון.** או אבד מהעולם הזה תאבדון מהעולם הבא.

כ כַּגּוֹיִם אֲשֶׁר ה' מַאֲבִיד מִפְּנֵיכֶם כֵּן תֹּאבֵדוּן עֵקֶב לֹא תִשְׁמְעוּן בְּקוֹל ה' אֱלֹהֵיכֶם :

ואל יעלה על רוחכם כי אחשיב אשמתיכם כאשמת הגויים האלה, כי אם יותר מכל גוי חוטא עובד עבודה זרה, כי אם **כגויים אשר ה' מאביד מפניכם כן תאבדון** מפני הגויים, כי כגדר אשר הגויים האלה היום בערככם, כן יהיה לכם בפני יתר הגויים עובדי עבודה זרה, כי רעתכם רב מרעתם, כי בני אתם וכפוי טובה עד אין קץ.

ולא יעלה בדעתכם שבאבוד אתכם ינוכה עוון העבודה זרה שעבדתם, כי לא יהיה זה רק **עקב לא תשמעון בקול ה' אלוהיכם** אך העוון עצמו אינו נמחק עד אבדון תאכלם, וזהו **עקב כו'.**

פרק ט

א שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת-הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמֶּךָּ עָרִים גְּדֹלֹת וּבְצֻרֹת בַּשָּׁמָיִם :

ב עַם-גָּדוֹל וָרָם בְּנֵי עֲנָקִים אֲשֶׁר אַתָּה יָדַעְתָּ וְאַתָּה שָׁמַעְתָּ מִי יִתְיַצֵּב לִפְנֵי בְּנֵי-עֲנָק :

ג וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא-הָעֹבֵר לְפָנֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה

הוּא יַשְׁמִידֵם וְהוּא יַכְנִיעֵם לְפָנֶיךָ וְהוֹרַשְׁתָּם וְהַאֲבַדְתָּם מַהֵר כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' לָךְ :

ד אַל-תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ בַּהֲדֹף ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָם מִלְּפָנֶיךָ לֵאמֹר

בְּצִדְקָתִי הֱבִיאַנִי ה' לָרֶשֶׁת אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת וּבְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ :

ה לֹא בְצִדְקָתְךָ וּבְיֹשֶׁר לְבָבְךָ אַתָּה בָא לָרֶשֶׁת אֶת-אַרְצָם כִּי בְּרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ

מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ וּלְמַעַן הָקִים אֶת-הַדָּבָר אֲשֶׁר־שָׁבַע ה' לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב :

ו וְיָדַעְתָּ כִּי לֹא בְצִדְקָתְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ

כִּי עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף אָתָּה :

ראוי לשים לב, אל אומרו לשון יחיד **שמע ישראל כו'.**

ב. למה מזכיר היותו **עובר הירדן** והיה ראוי יאמר אתה בא לרשת גוים כו'.

ג. אומרו וידעת היום כי ה' כו', במה יודע זה להם **היום.**

ד. אומרו אש אוכלה, אם היה יתברך שורפם יצדק זה, אך אינו כי אם שמכניעם בלבד לפני ישראל ואם כן למה יאמר **אש אוכלה** והיה די יאמר הוא העובר לפניך הוא ישמידם כו'.

ה. אומרו אל תאמר בלבבך כו' בצדקתי כו', האם לא ידעו ישראל שבועת האבות ולמה יתלו בצדקתם.

ו. כי גם כל הדור ההוא אשר באו לארץ עם יהושע צדיקים היו כנודע, ולמה יחרה אפו אם יתלו בצדקתם מה שהביא יתברך אותם לקיים בם שבועות האבות ולא בדור אחר.

ז. כי לא החליטו הדבר על צדקתם כי גם כן אמרו **וברשעת הגוים האלה כו'.**

ח. שלא היה להם לומר **בצדקתי** [**הביאנו ה' לרשת**] וכו' כי אם בצדקתי אני יורש את הארץ **או** אני בא לרשת, כמאמר משה אחרי כן **לא בצדקתך אתה בא לרשת כו'.**

ט. אומרו לאמר, כי אינו לאמר לזולת.

י. אומרו לא בצדקתך וביושר לבבך כו', למה למעלה אמר **בצדקתי** בלבד והוא הוסיף ואמר **וביושר לבבך**.

יא. אומרו אתה בא לרשת כו', ולא אמר הביאך ה' כאומרו למעלה **בצדקתי הביאני ה'**.

יב. למה דחה מאמרם באומרם **וברשעת הגוים האלה** והוא חוזר לאומרו **כי ברשעת כו'.**

יג. כי אחר אומרו נשבע ה' לאבותיך למה יפרט אותם **לאברהם כו'** כי האם יש זולתם.

יד. אומרו וידעת כי לא בצדקתך כו', כי הרי נאמר בפרשה הקודם.

א שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתָּה עֹבֵר הַיּוֹם אֶת-הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִמֶּךָּ עָרִים

גְּדֹלֹת וּבְצֻרֹת בַּשָּׁמָיִם :

אמנם, הנה חשדם למעלה באומרם **כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה** וזירזם בל יאמרו כדבר הרע ההוא. אך אמר כי לא היה פחד מהדבר ההוא רק אחר זמן שהוא אחר כיבוש וחילוק הארץ ויבנו בתים וישבו, כאומרו **ואכלת ושבעת ובתים טובים תבנה וישבת כו'.**

ושמא תאמר, למה לא חשדת כזאת על עת הכיבוש פן יאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את כבוש הארץ ואבדן יושביה. לזה אמר מזה אין פחד כי הלא כעת צדיקים אתם וגם תראו סימנים גדולים שעל כורחכם תודו בהשגחה. אך מה שאני ירא הוא פן תייחסו הדבר אל צדקתכם, **ולא עוד** כי אם שלא תיראו פן הארץ תיעזב מכם כי אולי תחטאו, כי תבטחו בעצמכם ויעלה על רוחכם כי הארץ לכם ירושת עולם. מה שאינו כן כי אין לאדם לבטוח בעצמו, וגם אין הארץ ירושת עולם רק מתנה בעודכם מחזיקים בתורת ה'. וזהו אומרו **שמע ישראל כו',** לומר, הנה כעת צדקות ואחדות ישראל לכם וזה אמרו לשון יחיד, וגם **אתה עובר היום את הירדן לבא לרשת כו',** כי לא יעלה על רוחכם כי כחכם ועוצם ידכם נתן את הגויים ההם בידכם, כי הלא הם **גדולים ועצומים מכם,** ואם תבואו אל תוך עריהם הלא גם כן לא תוכלו למו בטבע כי הם **ערים גדולות ובצורות בשמים.**

ב עַם-גָּדוֹל וָרָם בְּנֵי עֲנָקִים אֲשֶׁר אַתָּה יָדַעְתָּ וְאַתָּה שָׁמַעְתָּ מִי יִתְיַצֵּב לִפְנֵי בְּנֵי-עֲנָק :

ומה גם **עם** מיוחד **גדול ורם בני ענקים כו'** באופן כי לא תוכלו להכחיש ההשגחה זאת.

ג וְיָדַעְתָּ הַיּוֹם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא-הָעֹבֵר לְפָנֶיךָ אֵשׁ אֹכְלָה הוּא יַשְׁמִידֵם וְהוּא יַכְנִיעֵם לְפָנֶיךָ וְהוֹרַשְׁתָּם וְהַאֲבַדְתָּם מַהֵר כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' לָךְ :

ועוד כי הנה **וידעת היום,** כלומר, היום הזה שאמרתי **אתה עובר היום את הירדן,** ביום הנזכר תדע ותכיר כי ה' אלוהיך הוא העובר לפניך. ולא אמר ההולך כי אם **העובר,** לומר, **העובר את הירדן.** והוא, כי מאשר יקרה לך בירדן בעברך אותו תכיר כי **ה' אלוהיך הוא העובר.** והוא, שלא נעלם ממשה רבנו ע"ה ומה גם בדברי התורה שהוא מאתו יתברך כי יכרתו מימי הירדן. וזהו **וידעת היום,** כלומר, כי כאשר תראה היום ש**אתה עובר את הירדן** תדע **כי ה' אלוהיך הוא העובר לפניך** ולא כחך הוא העושה. והנה הוא **אש אוכלה** כמו שאמרו ז"ל (יומא כא ב) אש אוכלת אש, ועל כן היה די יאבד ויאכל את צבא המרום שהוא את שרי השבעה גויים ההם, שהוא יתברך תכלית הרוחנית ועל כן אינו כבודו לפעול בעצמו בגשמיים. ועם כל זה לא די שתאכל אשו הגדולה את שריהם כי אם שגם הוא בעצמו ישמידם את הגויים הנזכרים והוא יכניעם לפניך ממש עד גדר ש**והורשתם** ותגרשם. שעל ידי עשותו יתברך למעלה ולמטה **והאבדתם מהר.** כי אין זה רק שהוא יתברך עושה גם מפאת הגויים על ידי עצמו זולת אשר יפקוד על צבא המרום ותאכלם אשו הגדולה, באופן שודאי תכיר ותודה ההשגחה.

ד אַל-תֹּאמַר בִּלְבָבְךָ בַּהֲדֹף ה' אֱלֹהֶיךָ אֹתָם מִלְּפָנֶיךָ לֵאמֹר בְּצִדְקָתִי הֱבִיאַנִי ה' לָרֶשֶׁת אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת וּבְרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ :

אך מה שאני מזהירך הוא **אל תאמר בלבבך** שבזכותך הוא הכל, כי **תאמר לאמר בצדקתי** כו', כלומר, שתאמר, מה שראוי לומר הוא כי **בצדקתי הביאני ה'.**

ולבוא אל הענין נזכירה ההפרש שבין **מתנה לירושה, והוא כלל בגמרא** (בבא בתרא קלג א) כי **מתנה** יש לה הפסק לומר אחריך לפלוני,

אך **ירושה** אין לה הפסק.

ונבוא אל הענין, והוא, כי הנה יראו ישראל שני דברים:

א. שהוסיף הוא יתברך על מתנת הארץ בגלל האבות, והוא, כי לא בלבד נותן להם את הארץ **כי** אם גם **ה'** היה **עובר** לפניהם כאומרו **וידעת כי ה' אלוהיך הוא העובר לפניך.**

ב. יראו ויתמהו מה זה היה שהחשיב כל כך הוא יתברך את הגוים ההם להשמידם על ידי עצמו, כי הראוי יהיה כי מלאך אכזרי ישולח בם.

על כן יאמרו כי מה שראוי לאמר הוא **כי בצדקתי כו',** לומר, הן אמת שתתו יתברך לנו את הארץ, מאבותינו היה לנו, אך מה שבא הוא יתברך לפנינו ומביאו בעצמו הוא **בצדקתי כו'.** וזהו **בצדקתי הביאני ה'** כלומר בעצמו.

ועוד שנית יראה מרצונו הטוב כי ירושה היא לנו שלא תיעזב ממנו וזהו אומרו **לרשת את הארץ.** כלומר, ירושה שאין לה הפסק, ולא מתנה שיש לה הפסק. ומה שעל ידי עצמו פוקד וממגן צרינו בידינו שהחשיבם כל כך הוא יתברך, הוא שמצטרפים שני דברים:

אחד, כי הלא בין כך ובין כך ה' הוא לפנינו בצדקתנו, ומצטרף לזה תוספת רשעת הגויים האלה שאפילו מידת רחמים נהפכו להם לדין. וזהו **ברשעת הגויים האלה ה' אלוהיך,** כלומר בעצמו, **מורישם מפניך.** אך אם לא היה שהוא יתברך מביאני בעצמו ועובר לפני שעל פי דרכו מצטרפת רשעתם להיעשות על ידו, ואם לא היה זה, לא היה מספיק טעם רשעתם לעשות פקודתם על ידו.

ה לֹא בְצִדְקָתְךָ וּבְיֹשֶׁר לְבָבְךָ אַתָּה בָא לָרֶשֶׁת אֶת-אַרְצָם כִּי בְּרִשְׁעַת הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישָׁם מִפָּנֶיךָ וּלְמַעַן הָקִים אֶת-הַדָּבָר אֲשֶׁר־שִׁבַּע ה' לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב :

אך לא כן הוא, והוא, כי שני דברים אמרת שהיה הוא יתברך עושה בצדקתך:

אחד, שמביאך בעצמו.

שנית, שמביאך לרשת שהוא ירושת עולם בלי הפסק.

לא כן הוא, לא זה ולא זה, כי **לא בצדקתך וביושר לבבך.** כלומר, כי לאשר חשבת, היה צריך יהיה לך יושר לבב, כלומר, ואתה מודה שאינו כך שעל כן לא הזכרתו, והוא מה שמפרש אחר כך באומרו **כי עם קשה עורף אתה.**

וגם אשר חשבת כי ה' מביאך אינו, כי אם **אתה בא לרשת**. כלומר, **לא בצדקתך** כח להיותו יתברך מביאך בידו, וזהו אומרו **אתה בא** ולא אמר ה' אלוהיך מביאך. וגם לא לרשת, כי אין צדקתך מספקת רק לתת לך, כלומר מתנה, ואם תחטא תיעזב ממך. וזהו **לא בצדקתך אתה בא לרשת כו'.**

ומה ש**ה' הוא עובר לפניך** שעל כן חשבת שצדקתך רב לפניו יתברך כי מזה חשבת שגם היה לרשת, לא כן הוא, **כי** אם **ברשעת הגוים האלה** ה' בא להוריש. והן אמת שאין טענה זו לבדה מספקת להיותו יתברך בעצמו **עובר לפניך,** אלא שמצרף טעם אחר, אך לא הוא אשר חשבת כי ה' היה בצדקתך מביאך בעצמו, כי אם טעם אחר יש בו, וזהו **ולמען הקים את הדבר אשר נשבע כו'.**

ושמא תאמר, הלא לא נשבע רק לתת לנו את הארץ ואפשר יתקיים על ידי שליח ולא על ידי עצמו יתברך. לזה אמר **לאברהם ליצחק וליעקב,** לומר, אל תביט אל הראשון או על השני כי אם גם אל יעקב. והוא, כי אליו נאמר (בראשית כח יג) **אנכי ה' כו' הארץ אשר אתה שוכב עליה לך אתננה ולזרעך.** וזהו מה שפרט ואמר לאברהם ליצחק וליעקב.

ו וְיָדַעְתָּ כִּי לֹא בְּצִדְקָתְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת-הָאָרֶץ הַטּוֹבָה הַזֹּאת לְרִשְׁתָּהּ כִּי עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף אָתָּה :

והנה עתה חל עליו חובת ביאור שני דברים:

א. למה ימעט בצדקת אותו הדור, כי צדיקים היו, ואלמלא כן לא היה הוא יתברך מקיים בהם נחלת הארץ.

ב. למה ישולל מהם היותם יורשים בלי הפסק.

על כן אמר **וידעת** כי הן אמת כי צדיקים אתם, אך זה יספיק לתת לך בתורת מתנה אך לא בתורת ירושה. וזהו **וידעת כי לא בצדקתך** יש די ש**ה' אלוהיך נותן לך את הארץ כו' לרשתה,** לומר, שאינו מספיק לתת המתנה באופן שתהיה ירושה, וזהו אומרו **נותן לרשתה** שהוא לעשות מהמתנה ירושה רק בתורת מתנה אשר לה הפסק. ולא מבלי היותכם צדיקים כעת, כי אם על **כי קשה עורף אתה,** ואין לבטוח בצדקתכם פן תשתנה בחירתכם מחמת מידה זו.

וזהו אומרו למעלה **לא בצדקתך וביושר לבבך,** כי הלא למעלה במאמר בני ישראל לא הזכיר יושר לבב כי אם **בצדקתי הביאני כו'** ואחרי כן אמר **לא בצדקתך וביושר לבבך.** אך מאז רמז מה שפירש אחרי כן שהוא **לא בצדקתך כו'** מצורף אל יושר לבב שגם השני יצרים ישרים לבלתי השתנות הכישרון **אתה בא כו'.** כלומר, כי גם כי צדיק אתה הלא אינך ישר לבב ששני יצריך יהיו נאמנים לה' כנודע מאומרו לבב ולא אמר לבך. והוא מה שפירש אחר כך באומרו **כי עם קשה עורף אתה.** כלומר, ואפשר תטה בחירתך מהצדקות ואיכה תינתן לך הארץ למורשה ירושת עולם.

ושמא תאמר, למה תחשדנו שנרשיע אחרי ראותך כי צדיקים אנחנו כעת. לזה אמר **זכור אל תשכח את אשר הקצפת כו'.**

ושמא תאמר, כי עתה ה' אלוהינו עמנו הוא העובר לפנינו לא נערב אל לבנו למרוד בו, גם זה אינו כן כי הלא גם עד כה **ממרים הייתם** גם בהיותכם **עם ה'.** וזהו **ממרים הייתם עם ה'.**

ז זְכֹר אַל-תִּשְׁכַּח אֵת אֲשֶׁר-הִקְצַפְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר
לְמִן-הַיּוֹם אֲשֶׁר-יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד-בֹּאֲכֶם עַד-הַמָּקוֹם הַזֶּה מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם-ה' :
ח וּבְחֹרֵב הִקְצַפְתֶּם אֶת-ה' וַיִּתְאַנַּף ה' בָּכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם :
ט בַּעֲלֹתִי הֶהָרָה לָקַחַת לוּחֹת הָאֲבָנִים לוּחֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר-כָּרַת ה' עִמָּכֶם
וָאֵשֵׁב בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי :
י וַיִּתֵּן ה' אֵלַי אֶת-שְׁנֵי לוּחֹת הָאֲבָנִים כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים
וְעֲלֵיהֶם כְּכָל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקָּהָל :
יא וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה נָתַן ה' אֵלַי אֶת-שְׁנֵי לֻחוֹת הָאֲבָנִים לֻחוֹת הַבְּרִית :
יב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם רֵד מַהֵר מִזֶּה כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרָיִם
סָרוּ מַהֵר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם עָשׂוּ לָהֶם מַסֵּכָה :
יג וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי לֵאמֹר רָאִיתִי אֶת-הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף הוּא :
יד הֶרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם וְאֶמְחֶה אֶת-שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם
וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי-עָצוּם וָרָב מִמֶּנּוּ :
טו וָאֵפֶן וָאֵרֵד מִן-הַהָר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ וּשְׁנֵי לוּחֹת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדָי :
טז וָאֵרֶא וְהִנֵּה חֲטָאתֶם לה' אֱלֹהֵיכֶם עֲשִׂיתֶם לָכֶם עֵגֶל מַסֵּכָה
סַרְתֶּם מַהֵר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר-צִוָּה ה' אֶתְכֶם :
יז וָאֶתְפֹּשׂ בִּשְׁנֵי הַלֻּחֹת וָאַשְׁלִכֵם מֵעַל שְׁתֵּי יָדָי וָאֲשַׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם :
יח וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה' כָּרִאשֹׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי
עַל כָּל-חַטֹּאתְכֶם אֲשֶׁר חָטָאתֶם לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיסוֹ :
יט כִּי יָגֹרְתִּי מִפְּנֵי הָאַף וְהַחֵמָה אֲשֶׁר קָצַף ה' עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם
וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַהִוא :

כ וּבְאַהֲרֹן הִתְאַנַּף ה' מְאֹד לְהַשְׁמִידוֹ וָאֶתְפַּלֵּל גַּם-בְּעַד אַהֲרֹן בָּעֵת הַהִוא :

כא וְאֶת-חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר-עֲשִׂיתֶם אֶת-הָעֵגֶל לָקַחְתִּי וָאֶשְׂרֹף אֹתוֹ בָּאֵשׁ

וָאֶכֹּת אֹתוֹ טָחוֹן הֵיטֵב עַד אֲשֶׁר-דַּק לְעָפָר וָאַשְׁלִךְ אֶת-עֲפָרוֹ אֶל-הַנַּחַל הַיֹּרֵד מִן-הָהָר :

ראוי לשים לב, מהו התוכחה הלזה פה כי הוא בלתי מתייחס אל הקודם וטוב טוב היה לאמר בפרשת אלה הדברים אצל כל שאר התוכחות האמורות שם. וזהו דרך כלל.

וגם על פרטות המקראות ראוי לשית לב **עוד שנית,** למה עשה כללות מן היום אשר יצאו ממצרים עד בואם אל המקום הזה ואחר כך מפרט כל פרט בפני עצמו.

ג. אומרו ממרים הייתם עם ה', כי מלת **עם** בלתי צודקת.

ד. אומרו ובחורב הקצפתם כו' כי הלא הדור הזה שמשה רבנו ע"ה מדבר בם קטנים היו בזמן ההוא, כי אפילו הגדולים שבהם לא הגיעו לכלל עשרים שנה וכל הדור ההוא אשר חטאו בעגל כבר מתו.

ה. אומרו בעלותי ההרה כו', למה יספר עלותו ומספר הימים אשר היה שם ושלחם לא אכל ומים לא שתה וכל שאר הסיפור, והיה די יאמר ובחורב הקצפתם את ה' על אשר עשיתם את העגל שהוא עיקר כוונתו, ולא יאריך בכל הדברים האלה ומה גם כי לא נעלמו מהם.

ו. אומרו לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי כי הראוי יקצר ויאמר לא אכלתי ולא שתיתי וידוע הוא שעל לחם ומים ידבר שהם עיקר המזון.

ז. אומרו ויתן ה' אלי כו' ואומרו **כתובים באצבע אלוהים** הכל מפורש פרשת כי תשא ואין זו מצווה שחוזר לשנותה פה בערבות מואב.

ח. אומרו עליהם **ככל הדברים אשר דבר ה' עמכם כו',** איך אומרו ככל הכ"ף הדמיון והן הם הדברים בעצמם.

ט. אומרו ועליהם, כי מהראוי יאמר ובהם ולא ועליהם.

י. כי אחר אומרו ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים למה חזר ואמר **ויהי מקץ ארבעים יום כו' נתן ה' אלי את שני לוחות האבנים.**

יא. אומרו קום רד, שהם שתי הפכים בשתי תיבות סמוכות, ומהראוי יאמר לך רד כדבר שנאמר בפרשת כי תשא.

ועל פי דרכנו נשית לב אל אומרו עשו להם מסכה ולא אמר עגל מסכה.

יב. אומרו פעם שנית ויאמר ה' כו' ועודנו יתברך מדבר.

יג. אומרו והנה עם קשה עורף הוא הרף ממני ואשמידם כו', כי הלא היותם עם קשה עורף אינו כי אם מדה רעה ואנה עזב עשותם עגל מסכה ותפס המידה רעה.

ולא עוד אלא שאומר **ואשמידם ואמחה את שמם,** כי הנה במידה הרעה ההיא אין די בער אותם מן העולם, ועל כן היה ראוי יזכיר עיקר אשמתם כי רבה היא אשר עשו את העגל.

יד. למה בתוכחתו זאת מזכיר להם את אשר רצה הקדוש ברוך הוא לעשות אותו לגוי גדול.

טו. אומרו ואפן וארד מן ההר וההר בוער באש, כי הנה היה די יאמר וארד מן ההר ושני לוחות על שתי ידי, אך מלת **ואפן** ואומרו ש**ההר בוער באש** יראה מיותר.

טז. אומרו וארא והנה חטאתם לה' אלוהיכם עשיתם לכם כו', כי הלא כל זה הודיע הוא יתברך אליו פה אל פה.

יז. אומרו ואתפוש בשני הלוחות, מה צורך היה אליו תפיסה הזאת.

ומה גם כי למעלה אמר **ושני הלוחות על שתי ידי,** ופה אומר **ואשליכם מעל שתי ידי** שיראה כי מבלי תפוס בם היה הדבר כי היו על שתי ידיו ומעל ידיו השליכם, ואם כן מה ענין אומרו **ואתפש בשני הלוחות.**

וגם אומרו ואשברם לעיניכם כי מלת **לעיניכם** תראה מיותרת.

יח. אומרו ואתנפל כו', כי אחר אומרו **כבראשונה** ידוע הוא שהיה **ארבעים יום** ושלחם לא אכל כו', או יאמר ארבעים יום כו' לחם לא אכלתי ולא יאמר כבראשונה.

יט. אומרו על כל חטאתכם כו', כי מי לא ידע כי על זה היה.

כ. אומרו כי יגורתי כו' אשר קצף ה' עליכם להשמיד אתכם, כי הלא טרם ירד מההר בימים הראשונים נאמר **וינחם ה' על הרעה אשר דבר כו',** ואיך הוצרכו השניים האלו על מה שקצף עליהם להשמידם.

וגם סוף הפסוק סותר את ראשיתו, שאומר **וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא** שיורה כי בפעם הראשונה שמע ה' אליו, ואם כן איך היו עדיין האף והחימה במקומם.

וגם מה היה ששמע ה' אליו בפעם הראשונה אם הוצרך לשמוע אליו **גם בפעם ההיא.**

כא. אומרו ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו כי עתה ימצאו פתחון פה לומר כי זה יורה כי עליו הייתה עיקר אשמת דבר ולא עליהם.

כב. אומרו ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל, מהו האריכות הזה, היה לו לומר ואקח את העגל ואשרוף אותו באש.

כג. למה השמיט העיקר ולא אמר ואשקה את בני ישראל שהוא כי בדקם כסוטות (עבודה זרה מד א).

ז זְכֹר אַל-תִּשְׁכַּח אֵת אֲשֶׁר-הִקְצַפְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמִּדְבָּר לְמִן-הַיּוֹם אֲשֶׁר-יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם עַד-בֹּאֲכֶם עַד-הַמָּקוֹם הַזֶּה מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם-ה' :

אמנם, הנה כתבנו שאמר להם משה אל תבטחו בעצמיכם כי את הארץ תירשו ירושת עולם בלי הפסק, כי הלא עם קשה עורף אתם ועל ידי מידה זו לא יבצר מהיותכם מעותדים לחטא באופן שהארץ תיעזב מכם.

ושמא תאמר, כי מה ראיתי בכם לומר כי אין לבטוח בצדקתכם, הלא הוא כי זכור אל תשכח כו' את אשר הקצפת כו' למן היום אשר יצאת כו'. ואל תאמרו כי זה היה לדור אשר לפניכם אשר במדבר הזה תמו, אך לא אליכם כי קטנים יצאתם ממצרים ולא אחד בכם שהגיע

לעשרים בזמן המרגלים. כי הלא מה שהקצפת את ה' היה מאז עד בואכם עד המקום הזה, שהוא ארבעים שנה אחר ענין המרגלים, ורוב שבכם קרובים לששים שנה, וכמה זמן יש שהגעתם לעשרים ומאז גם כן לא חסרו מכם דברי עונות באופן שאין לבטוח בעצמכם.

ח וּבְחֹרֵב הִקְצַפְתֶּם אֶת-ה' וַיִּתְאַנַּף ה' בָּכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם :

ושמא תאמר, כי הם לא הגיעו לגדר כשרון שיש לנו עתה, אך אנו שהגענו לגדר הלז לא נירא שנשוב ונקלקל, לזה אמר **ובחרב הקצפתם כו',** לומר, האם אפשר להגיע כשרון וצדקות אל הגדר שהגעתם בחורב לדבר עם ה' פנים בפנים קרובים ודבקים בה', ועם כל זה שם **הקצפתם כו'** עד גדר ש**התאנף ה' להשמיד אתכם,** ואם כן מה לכם עוד לדבר, כי אין ספק כי אינכם עתה מגיעים אל המדרגה ההיא, ואם כן על מה תבטחו אתם לבלתי שוב לכסלה. והקדים תחילה הפסוק הקודם על כי בו כלל גם את הדור ההווה כמדובר ואחרי כן מביא מה שנדון מקל וחומר כאמור.

ט בַּעֲלֹתִי הֶהָרָה לָקַחַת לוּחֹת הָאֲבָנִים לוּחֹת הַבְּרִית אֲשֶׁר-כָּרַת ה' עִמָּכֶם וְאֵשֵׁב בָּהָר אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי :

ואל תאמרו כי אין ראיה משם, כי אז אנכי הסיבותי שאיחרתי ולא באתי קודם יום אחד ולא נעשתה התועבה ההיא כי הלא בזה אתם טועים, ויעלה על רוחם כי מן היום שקודם בואך היה ראוי תבוא ויעלה על רוחם שלא תבוא עוד ויצא העגל ההוא מתחת ידם. והוא, כי לא עלה על רוחם יהיו ארבעים יום מעת לעת והיום שעלית בו גם שהיה בחצי היום יחשבו שיעלה ליום שלם כי בזה היה הטעות כמפורש במקומו. הנה מזה אין לכם תלונה כי מוכרח היה להיות הארבעים יום מעת לעת. והוא, כי **בעלותי ההרה** היה **לקחת לוחות האבנים כו'.** והוא מה שכתבנו שם במקומו כי כאשר ליצירת הוולד מתכונת החומר הלז צריך ארבעים יום וארבעים לילה שלמים עד השתלם יצירתו, כן להתהפך מציאות החומר והווייתו אל הויה רוחנית עד היות ראוי לקבל לוחות הברית מידו יתברך על היות שם עם ה' יונק ונהנה מזיו השכינה צריך גם כן ארבעים יום שלמים. כי בכל סכום הארבעים יום על ידי היותו יונק מזיו השכינה (הוא) יום יום הוא הולך ומפשיט חומריותו וקונה הויה רוחניות. וזה יאמר פה אל תתמהו במה שלא באתי ביום הקודם, כי הלא בעלותי ההרה היה לקחת לוחות האבנים לוחות הברית, ועל כן הוצרכתי להתהפך אל הויה רוחניות, ועל כן **ואשב** שם **ארבעים יום וארבעים לילה.** כלומר, שלמים. ובמה הייתי מתהווה מחומר אל הויה רוחנית, הלא כי **לחם לא אכלתי ומים** הוא אשר **לא שתיתי,** כלומר, לחם היה מה שלא אכלתי ומים לא שתיתי אך מזיו השכינה המשפעת בי אכלתי ושתיתי ועל ידה הייתי מתהווה הויה רוחנית

י וַיִּתֵּן ה' אֵלַי אֶת-שְׁנֵי לוּחֹת הָאֲבָנִים כְּתֻבִים בְּאֶצְבַּע אֱלֹהִים וַעֲלֵיהֶם כְּכָל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' עִמָּכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקָּהָל :

שעל ידי כן זכיתי לשיתן השם יתברך בידו אלי. וגם מצד איכות הלוחות מצד עצמן כי הנה היו כתובים באצבע אלוהים ומי יעצר כח בהוויה גשמית לקבל.

ושמא תאמרו, כי אחר שנכתבו בלוחות נתגשם הכתב והמכתב. לזה אמר, לא כן הדבר, כי הנה ועליהם ככל הדברים אשר **דבר ה' עמכם בהר מתוך האש,** שהיו הדברים בעצמם רוחניים מאד שהיה האש עב בערכם, ששמעתם מתוך האש כקול היוצא מתוך שופר, שהקול דק ויוצא מתוך השופר העב, כן היה קול ה' יוצא **מתוך האש** והיה האש כשופר עב בערך קול ה' היוצא מתוכה. כמפורש אצלנו על פסוק (שמות יט יט) ויהי קול השופר הולך וחזק כו'. וזהו אומרו **ככל הדברים אשר דבר ה' מתוך האש** שהיה האש כנרתק והקול רוחני מאד יותר מהאש. ככל המציאות ההוא כמעט ככל גדר הרוחניות ההוא היה בדברים שעל הלוחות, ועל כן אמר ועליהם ולא אמר ובהם. אך לא כחורת וחוקק אותיות בגשם קשה היו הדברים בלוחות, שאם כן מ"ם וסמ"ך שבלוחות איך הוו עומדות (שבת קד א), אך להיותו רוחניות האותיות בתכלית לא היה נרגש החקק בעצם האבן להיות החקק נרגש בהם, כי אם עליהם, כדבר השולט עליהם ולא ממש בהם שהוא בלוחות. וכן פה הוא אומר ועליהם ולא אמר ובהם.

יא וַיְהִי מִקֵּץ אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה נָתַן ה' אֵלַי אֶת-שְׁנֵי לֻחוֹת הָאֲבָנִים לֻחוֹת הַבְּרִית :
באופן כי מי יעצר כח לקחת מידו יתברך את הדבר הגדול והקדוש ההוא אם לא שיתהפך מהוויה גשמית אל הויה רוחנית, ועל כן הוכרח היות שם ארבעים יום וארבעים לילה שלמים מעת לעת. וזהו **ויהי מקץ ארבעים יום כו',** שהוא, שאז הויה חדשה הייתה שהוא העשות הגשמי רוחני, אז **נתן ה' כו'.** וזהו אומרו **ויהי,** כלומר, הויה הייתה **מקץ ארבעים יום כו'** שלמים, ועל ידי כן **נתן ה' אלי** שיכולתי לקבל מידו יתברך כמדובר.

או יאמר, הנה לכם עוד ראיה גדולה מאד. כי הלא **ויהי מקץ ארבעים יום וארבעים לילה** שהוא ממש ברגע שנשלמו הארבעים יום וארבעים לילה מעת לעת, **נתן ה' אלי כו',**

יב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם רֵד מַהֵר מִזֶּה כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרָיִם סָרוּ מַהֵר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם עָשׂוּ לָהֶם מַסֵּכָה :
ואז **ויאמר ה' אלי קום רד מהר מזה כי שחת עמך כו'.** והלא הקושיא גדולה היא לה', כי אחר שהיה עתיד להריצני ארד מהר על כי שחת העם, למה איחר עד היעשות העוון ולא עשה החרדה והמהירות ההוא ביום שלפניו טרם יתקלקל העולם. אך אין ספק כי לא היה אפשר לקבל הלוחות ולרדת בהם עד השלם כל הארבעים יום וארבעים לילה מעת לעת. ולרדת בלי לוחות היה בלתי אפשר, כי הלא יהיה כמו אכזב בעיניהם שיאמרו כי הלך להביאן ואינם ומיד ימהרו לפשוע.

יב וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם רֵד מַהֵר מִזֶּה כִּי שִׁחֵת עַמְּךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ מִמִּצְרָיִם סָרוּ מַהֵר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִם עָשׂוּ לָהֶם מַסֵּכָה :

הנה מה שהקשינו בשני הכתובים האלו הבאים כאחד, ובפרט אומרו **ויאמר** פעם שניה עודנו יתברך מדבר הוא בעצמו, הוקשה לנו פרשת כי תשא, כי תחילה אומר **לך רד כי שחת עמך אשר העלית כו' עשו להם כו' ויאמר ה' אלי ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא כו'** שאומר ויאמר באמצע דבורו.

וגם אומרו תחילה שעבדו עבודת גלולים ובשני אמר עם קשה עורף.

וגם אומרו ראיתי למה הוצרך לומר שראה.

וגם בתחילה אמר **עמך** ואחר כך אמר **העם הזה.**

ועל כן כתבנו כי בפסוק הראשון ידבר על הערב רב אשר עשו את העגל וזהו **שחת עמך אשר העלית,** והוא הנודע מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** מב ו) כי בראותו הערב רב עולה אתם היה קשה לפניו יתברך. אז אמר משה הלא טוב הוא להביא את כל אלה תחת כנפי השכינה, באופן שבצד מה תתייחס עלייתן אל משה, וזהו **כי שחת עמך אשר העלית.**

יג וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי לֵאמֹר רָאִיתִי אֶת-הָעָם הַזֶּה וְהִנֵּה עַם-קְשֵׁה-עֹרֶף הוּא :

אך על זרע ישראל אמר אמירה בפני עצמה, והיא, **ראיתי את העם הזה והנה עם קשה עורף הוא.** לומר, הנה מאז היו במצרים **ראיתי את העם הזה כי עם קשה עורף הוא** והיו במידתם ההיא מוכנים לזה. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** מב ה) על פסוק ראה ראיתי את עני עמי, שאמר הוא יתברך למשה אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות כו'.

ונבוא אל הענין, אמר משה רבנו עליו השלום הלא האשמתי אתכם על עוון העגל. והנה על אשר הייתם יכולים להשיב ולומר כי אנכי הסיבותי בצד מה על כי לא קדמתי לבוא יום אחד קודם, הנה נתתי טוב טעם לדבר כמדובר. והנה עוד יש לפניכם תשובה **לאמר** כי עדיין לא הטהרתי מהיות סיבה בצד מה אל הדבר ההוא, והוא, כי אנכי הסיבותי ביאת הערב רב והן הם אשר עשו את העגל, ותמצאו און לכם במה שאמר לי הוא יתברך לך רד כי **שחת עמך אשר העלית** שהוא העם המיוחס אליך, כי במה שהיית מליץ עליהם עלו, ועל כן אמר **לך רד** שייחס לך ירידה. אל תאמרו כן חלילה, כי הנה **ויאמר ה' אלי קום רד,** כלומר, קימה חשב עלי הקדוש ברוך הוא בירידה מן ההר, והוא כאשר יפרש בפסוק השני **ואעשה אותך לגוי גדול כו'.** והוא, כי הן אמת שעל הערב רב אמר אלי **כי שחת עמך אשר הוצאת כו' עשו להם מסכה,** כי עם שלא יצא העגל מידם בעצם עשו מסכה מזיגת צירופי טומאותם לעשות. אך לפייסני בל אחשוב שכועס עלי על שהוצאתי את הערב רב שהם היו סיבה ראשונה, עשה הוא יתברך אמירה שנית על עמו ישראל המיוחד לו ואמר, הנה **ראיתי את העם הזה** מאז היו במצרים כי **עם קשה עורף** הוא מוכנים לעשות את העגל, כאומרו **ראה ראיתי,** אתה רואה

ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות, צרתם זו ואשר נתעתדו לעשות את העגל, באופן שגם בלעדי הערב רב נתעתדו לכך.

יד הָרֶף מִמֶּנִּי וְאַשְׁמִידֵם וְאֶמְחֶה אֶת-שְׁמָם מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם וְאֶעֱשֶׂה אוֹתְךָ לְגוֹי-עָצוּם וְרָב מִמֶּנּוּ :

ואדרבה אתה הוא המחיה את כולם, כי **הרף ממני ואשמידם,** כי אם תרפה מהתחנן לפני הם אבודים. ומה שאמרתי קום רד שאדרבה קימה חשב עלי ה', הוא, כי אמר אלי **ואעשה אותך לגוי גדול ועצום ממנו.** וזה כיוון באומרו **לאמר,** כלומר, כי מה שבא יתברך להזכיר עתה מה שמאז **ראה את העם הזה כי עם קשה עורף הוא,** לא היה רק כדי **לאמר** אחר כך **הרף ממני ואשמידם ואעשה אותך כו'.** שהוא לומר, אל תייחסו הדבר אל משה בשביל הערב רב כי אדרבה **ויאמר ה' אלי ראיתי כו' הרף כו'** לפייסו כמדובר.

טו וָאֵפֶן וָאֵרֵד מִן-הַהָר וְהָהָר בֹּעֵר בָּאֵשׁ וּשְׁנֵי לוּחֹת הַבְּרִית עַל שְׁתֵּי יָדָי :

ואז **ואפן** הפכתי פני מהענין ההוא כי לא בחרתי בעשות אותי לגוי גדול, והוא, כי אדרבה אמרתי **למה ה' יחרה אפך בעמך כו'.**

או יאמר, ראו נא מה גרם עוונכם. כי הנה **ואפן** בפנייה אחת שפניתי כהרף עין **וארד מן ההר** בקלות בפנייה אחת כמו רגע.

שנית, כי **ההר בוער באש** ולא ניזוקתי באש ההוא. וגם הלוחות היו עדיין ברוחניותם קלות מאד על שתי ידי, כי הייתה קדושת רוחניות העשרת דברות בלוחות כנשמה תוך הגוף, וגם הלוחות בעצמם היו עדיין רוחניות כי גם הם **מעשה אלוהים המה.** וכמו שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** א יב) כי על התחקק בלוחות הדברים נאמר קול ה' חוצב להבות אש, כי גם הלוחות אש היו וגם שבהינתנם ביד משה היו בהם התלבשות מה, היה דק מאד עד שלא יצדק למשה בהם תפיסה בעצם רק נשוא אותם על שתי ידיו, וזהו **ושני הלוחות על שתי ידי.**

טז וָאֵרֶא וְהִנֵּה חָטָאתֶם לה' אֱלֹהֵיכֶם עֲשִׂיתֶם לָכֶם עֵגֶל מַסֵּכָה סַרְתֶּם מַהֵר מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר-צִוָּה ה' אֶתְכֶם :

אך כל זה לא היה כי אם עד הגיע אל מחוז העושים ועובדים את העגל, כי שם טומאת העוון והמשחית שעשה בהעותם רובץ, אך בהגיעו שמה **וארא והנה חטאתם.** והוא, בשום לב כי הלא מאז הגיע אליהם משה ודאי לא עבדו את העגל כי אם טרם יבוא, וכל שכן שלא עשו אותו אחרי בואו כי גם מתמול היה עשוי, ואיך יאמר **וארא והנה חטאתם וכו'.** ואם הוא על מה שעשו מקודם הלא לא נמצא שם, ומהראוי יאמר **וארא** והנה לפניכם עגל מסכה. אך יאמר מה שראה הוא לבדו ולא איש זולתו. וזה ירמוז טעם רביע במלת **וארא,** לומר, **וארא** אנכי ולא זולתי, ומה הוא אשר ראיתי, הלא אשר **חטאתם,** והוא, כי החטא עצמו הוא נעשה מלאך

משחית טמא ואין עיני בשר שולטות בו כי אם עיני משה איש האלוהים. וזהו **וארא** את החטא הוא הכח טמא אשר בראו משחית **והנה חטאתם** שהיה ניכר במה שראיתי כי **הנה חטאתם.** והוא, כטבע לשון הנה שיורה על דבר המצוי ומזומן, ומאיכות טומאתו בו ראיתי כי עשיתם את העגל. כי גם שהערב רב עשו אך אשר לא מיחו מעלה עליהם שעושים, ומה גם עתה שבפועל עבדוהו גם הם אחרי כן.

סרתם מהר מן הדרך אשר צוה ה' אתכם הם שתי דברות שציוה אתכם מפיו יתברך.

יז וְאֶתְפֹּשׂ בִּשְׁנֵי הַלֻּחֹת וָאַשְׁלִכֵם מֵעַל שְׁתֵּי יָדָי וָאֲשַׁבְּרֵם לְעֵינֵיכֶם :

אז על ידי המצאי עם הלוחות במקום טומאת העוון אשר שם ראיתיו כאמור, אז **ואתפוש בשני הלוחות** כי לא היה בהם הרוחניות הקודם שכמעט לא היה בהם תפישה לגודל רוחנייתם כי אם היותם על שתי ידי, ועתה היה בהם תפישה (עיין ירושלמי תענית פ"ד ה"ה). או על דרך זה, מה שאמרו ז"ל (**פסיקתא זוטא** עקב ט טז ועיין **תנחומא** כי תשא כו) על פסוק וירא את העגל כו', מה ראה, ראה האותיות פורחות באוויר. והוא, שהיו מתחילה כגוף שנשמתו בקרבו כך הייתה קדושת רוחניות בהם מהדברות כנשמה שבתוך הגוף מהאדם, ועל התקרב אל המקום שבו נעשה העוון פרחה נשמתן ורוחניותן ונשארו כבדות בידו כגוף בלי נשמה. וזה יתכן אמר פה **ואתפש בשני הלוחות,** לומר, כי לא נותרה בהם רק דבר הנתפש כי הרוחניות פרח והלך, כי ש**ויתפש** היה **בשני הלוחות** לבד, ועל כן ערב אל ליבו להשליכם, וזהו **ואתפוש וכו' ואשליכם וכו'** ולא שתפשתים להשליך כי אם ואשליכם **מעל שתי ידי** שהיו מונחות על שתי ידי, והוא מה שכתבנו כי אומרו **ויתפוש** הוא לומר כי עתה מצא תפישה מה שאין כן עד כה, אך ההשלכה מעל כפות ידיו היה, אלא שהפרש שהיה בלוחות מתחילה אל מה שהוא עתה הוא גלוי לפניו ולא לפניהם. וזהו **ואשברם לעיניכם,** כלומר, מה ש**ואשברם** היה לעיניכם. אך מה ש**ואתפש** שהיו על ידי בריחת האותיות היה לעיני ולא לעיניכם.

או יאמר, אני לא עשיתי רק **ואשליכם מידי,** שלא היה מספיק לשברם. ומה גם לרבותינו ז"ל שאמרו (**תנחומא** שם) שסנפרינין היה חזק בלתי נשבר אפילו בהכאת קורנס על הסדן. אך מה ש**ואשברם** היה **לעיניכם**, אך לפי האמת לא שברתים אני לבדי כי אם שמה' יצא לתת על ידי ההשלכה ההיא שיבור, באהבת ה' אתכם שתדונו כפנויה ולא כאשת איש.

יח וְאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה' כָּרִאשֹׁנָה אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לַיְלָה לֶחֶם לֹא אָכַלְתִּי וּמַיִם לֹא שָׁתִיתִי עַל כָּל-חַטֹּאתְכֶם אֲשֶׁר חֲטָאתֶם לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיסוֹ :

ואתנפל לפני ה' וכו'. הנה פסוק זה היה ראוי ליאמר אחר פסוק ואת חטאתכם כו', כי אחר שרפת העגל וטחון אותו [היה] מה שויתנפל בארבעים יום השניים. אך הוא במה שכתבנו למעלה בסמוך כי מה שהוצרכו ארבעים יום לקבלת הלוחות, שלמים מעת לעת, הוא על כי

לקבל מידו יתברך לוחות כתובים באצבע אלוהים היה צריך הפשיט איכות החומר ועשות אותו בריה חדשה רוחנית, ושעל כן כאשר להיעשות גוף חומרי הוצרך **ארבעים יום וארבעים לילה** מעת לעת, כן להפשיט עצמו מן החומר להיות בריה רוחנית צריך כמספר הימים שנעשה בהם ארבעים יום וארבעים לילה מעת לעת, וגם שיהיה הזיכוך למעלה עם ה' על ידי הריק בו שפע זיו השכינה לזכו מחומריות אל רוחניות עד תשלום סך הזמן ההוא.

ונבוא אל הענין, והוא, כי אחרי אומרו כי על ידי הגיעו אל המקום אשר בו נעשה העגל ההוא נפגמו הלוחות ופרח רוחניותם, אמר משה, עתה לא הלוחות בלבד כי אם גם אנכי גרעתי מאיכותי. והראיה, כי כאשר **ואתנפל לפני ה'** בפעם השניה היה **כראשונה** בשני הדברים, אחד, שהיה ארבעים יום וארבעים לילה. וגם כי **לחם** הוא מה ש**לא אכלתי**, **ומים** הוא מה ש**לא שתיתי,** כלומר, אך השפעה שפע זיו השכינה היה לישפע בו ולזכו וללבנו על דרך הארבעים ראשונים, ולמה היה לי זה בפעם ההוא כי הלא לא לקבל לוחות נועדתי אז, אך אין זה רק כי אשר העדפתי על ידי היותי עם ה' ארבעים יום ראשונים היתרון ההוא חלף ממני בבואי אל המקום אשר חטאתם ועל כן להחזירני אל המקום הקודמת הוצרכתי כל זה. וזהו אומרו **ואתנפל לפני ה'** על ידי בואי אצלכם כנזכר שהוצרכתי **כראשונה** להזדכך כמאז **ארבעים יום וארבעים לילה,** וגם להיות על ידי זיכוך זיו השכינה, כי **לחם** הוא מה ש**לא** אכלתי ומים הוא שלא שתיתי, כלומר, כי אם שפע עליון שהוא ככל אשר הוצרך לעשותני **בריה** חדשה בתחילה כן הוצרך עתה כדי להחזירו אל ההשגה ההיא אחר איבודה.

ושמא תאמרו איך על ידי היותך עמנו במקום טומאת עונינו גרם לך אבדן ההשגה ההיא שהוצרך כל זה להחזירה. לזה אמר, אל תתמהו כי העוון היה גדול, וזהו **על כל חטאתכם וכו' לעשות הרע בעיני ה'** אלוהיך **להכעיסו,** שהוא כבד עוון עד קצו.

יט כִּי יָגֹרְתִּי מִפְּנֵי הָאַף וְהַחֵמָה אֲשֶׁר קָצַף ה' עֲלֵיכֶם לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַהִוא :

הנה ספרתי שבארבעים יום אשר התנפלתי קניתי זיכוך שהפסדתי בגללכם, אך לא אמרתי למה הוצרך שאתנפל להתחנן שנית אחר שבפעם הראשונה נאמר **וינחם ה' על הרעה כו'.** והנה הצורך היה על **כי יגורתי מפני אף וחימה** הם שתי כחות הרוגז, כי גם **שנאמר וינחם ה' על הרעה אשר דבר,** הנה **אשר קצף ה' היה להשמיד אתכם,** ומזה היה מה שניחם ה' כאומרו על הרעה אשר דבר לעשות לעמו שהוא על אומרו **ואכלם.** אך עדיין עוד יד מלאכי משחית אף וחימה נטויה להשחית השחתה משוללת השמד וכליה, ועליה הוצרכתי להתנפל עוד פעם שנית.

וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא, כאשר בראשונה שמע אלי לבלתי עשות כליה כן בשנית שמע לסלק האף והחימה מעליכם, וכוונתו לומר היזהרו בנפשכם לבלתי תחטאו כי הלא זה פעמים לולא אני עמדתי בפרץ לפניו יתברך עלה הפורץ עליכם להאביד אתכם, ומה תעשו מהיום והלאה כי לא אהיה בקרבכם, שאם אין אתם לכם מי לכם כי תצטרכו לעמוד על נפשכם ולשים לבבכם על דרככם לבלתי תחטאו.

כ וּבְאַהֲרֹן הִתְאַנַּף ה' מְאֹד לְהַשְׁמִידוֹ וָאֶתְפַּלֵּל גַּם-בְּעַד אַהֲרֹן בָּעֵת הַהִוא :

ושמא תאמרו, כי אין עוונכם כל כך חמור אחר שהעיקר היו סיבה הערב רב, ומה שהוצרכתי להתנפל בראשונה לא היה רק בעד אהרן שמתוך ידו יצא העגל ההוא. לא כן הוא כי הלא הן אמת כי **ובאהרן התאנף ה' כו',** אך לא היה עניינו חמור כשלכם. ומה גם למדרש רבה (**ויקרא רבה** ז א) שאמרו שמה שהתאנף ה' על אהרן לא היה רק על שקם ודרש לפניהם כי הבל הוא ולא אלוה, באופן שעשאם כמזידין ולא כטועין.

ונחזור אל הענין, אמר אין אשמתו כאשמתכם, כי הלא על עוונכם הוצרכתי להתנפל בפישוט ידיים ורגלים בהכנעה יתירה, אך בעד אהרן לא הוצרכתי רק להתפלל מציאות תפילה קלה וזהו **ואתפלל גם בעד אהרן.**

ולא עוד אלא שהיה כדבר נעשה אגב מה שהתנפלתי עליכם, וזהו אומרו מלת **גם** שהוא תוספת על הקודם.

או יאמר, ובאהרן התאנף ה' וכו', לומר, פן תאמר האם יגורת **מפני האף והחימה** שקטרגו עלינו והנחתם ולא בקשת רחמים בפעם הראשונה עד הארבעים יום שניים, אל יעלה על רוחכם שעל העדר אהבתי עמכם עשיתי, כי הלא **ובאהרן התאנף ה' מאד להשמידו** ועם כל זה **ואתפלל גם בעד אהרן** שהוא אחי בפעם ההיא ולא מאז. וזהו אומרו **ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההיא.** ואם כן לא מהעדר אהבתי נתעכבתי כי אם שהייתי נחוץ לרדת למחות ולסלק העוון מן העולם, כי הנה -

כא וְאֶת-חַטַּאתְכֶם אֲשֶׁר-עֲשִׂיתֶם אֶת-הָעֵגֶל לָקַחְתִּי וָאֶשְׂרֹף אֹתוֹ בָּאֵשׁ וָאֶכֹּת אֹתוֹ טָחוֹן הֵיטֵב עַד אֲשֶׁר-דַּק לְעָפָר וָאַשְׁלִךְ אֶת-עֲפָרוֹ אֶל-הַנַּחַל הַיֹּרֵד מִן-הָהָר :

ואת חטאתכם אשר עשיתם את העגל לקחתי ואשרוף כו', כי היה זה קודם לימים השניים כמפורש במקומו. ועל כן לא איחרתי בפעם הראשונה מאחר שהפשרתי חמימות הרוגז ואחרי כן באתי למחוק העבודה זרה ושבתי להתנפל כמדובר.

הנה זולת מה שהערנו למעלה, ראוי לשים לב למה שרף את העגל.

ועוד איך **טחן אותו דק לעפר** מה שאין כן דרך מתכת ומה גם הזהב ליטחן על יד הכאות, כי אדרבה מתפשט ולא נידוק, ומה גם אחר הינתן באש שהוא ניתך ולא נידוק.
אך הוא בשום לב אל אומרו ואת חטאתכם מה הוא האריכות הלזה כמו שהערנו.
וגם אומרו מלת **את** זה פעמים.

אך לבוא אל הענין נזכירה מה שכתוב אצלנו על דבר הקרבנות, והוא, כי על ידי סמיכת יד החוטא על ראש קרבנו היה אותו כח הטומאה הנעשה על ידי החטא ההוא שורה על ראש הקרבן, ועל כן תיכף לסמיכה שחיטה להתחיל להכניעו. ואחר כך אש המזבח הרוחנית הייתה שולטת בכח ההוא וגומר ההכנעה והביטול כמפורש שם.

ונבוא אל הענין, והוא, בשום לב אל אומרו **באש** בקמץ הבי"ת ולא בשוא שהוא כאומר בהאש הידוע. על כן אחשוב שהוא האש הנזכר בסמוך הוא האש הרוחנית כאומרו (דברים ה כ) וההר בוער באש. וגם לא על חנם השליך עפרו **אל הנחל היורד מן ההר**, הוא ההר ההוא כי אין זולתו שם. אמנם אמר משה **ואת חטאתכם** המלאך משחית **אשר עשיתם עם העגל, לקחתי ואשרוף אותו באש** הקדוש הנזכר, והוא, כי המלאך קטגור הנעשה בחטא, חטאת יקרא. כמאמר **ספר הזוהר**.

על פסוק גם ה' העביר חטאתך (שמואל ב, יב יג) שהוא שהעביר הוא יתברך את המלאך קטגור שנברא במעשה דוד מלקטרג עליו לפניו יתברך. ועל דרך זה אמר **ואת חטאתכם** הוא המשחית **אשר עשיתם עם העגל** גם אותו **לקחתי ואשרוף כו'.** והוא, כי לא יבצר ממשה עשות זאת לקחת כח ההוא ולחברו עם העגל לשורפו עמו, על דרך המלאך רע הנעשה בחטא ונשרף עם קרבנו כמדובר. ואפילו נאמר שאומרו **חטאתכם** הוא העגל עצמו, יהיה ריבוי ה**את** על המלאך רע הנעשה עם החטא ועל שניהם אמר **ואת חטאתכם.**

ואמר, **אשר עשיתם את העגל לקחתי ואשרוף כו',** ויהיה הענין כי שתים זו כיוון משה לעשות:
אחת, שהמקום שהיה אפשר לטעות איש שוגה ופתי שהיה כח מה אל העגל אדרבה משם הכניעו. והוא, כי הלא בראות כי הושלך באש ויצא העגל ההוא, יאמרו כי שייכות יש לו עם אש של מעלה שעל כן באש נעזר ומתוכה נצטייר ונעשה כתבנית שור, על כן אמר לשורפו באש להורות כי אדרבה שם יכנע. ואפילו לאומר (**תנחומא** תשא יט) שטס של כסף שהשליך משה ביאור של מצרים והיה כתוב בו עלה שור הושלך באש ויצא תבנית שור, על כן השליכו באש וגם במים ב**נחל היורד מן ההר,** ובא באש ובמים לרעתו ליכנע ולהמית את עובדיו.

שנית, שיראו כי מה שחשבו יועיל למו אדרבה הוא יהרסם ולא יבנם, כי אין ערוד ממית אלא החטא ממית (ברכות לג א), וזה כי החטא עצמו הוא הכח טמא שנעשה בו כמדובר, הוא ישרף באש העליונה והקדושה עם העגל עצמו. וזהו ואשליכהו באש הוא אש שההר בוער בו, כמו שכתבנו שאמר באש הידוע הוא האמור בסמוך **וההר בוער באש,** והוא מעין אש של מעלה השורף על המזבח את כח טמא הנעשה בחטא עם הקרבן המובא על החטא.

ולא הניחו באש עד שיכלה הכח ההוא לגמרי ככלות אש המזבח את הכל בהגיע אותו עד היות דשן, כי אם שרפו באש והשליט בו כח האש שלא ניתך הזהב כי אם שרפו עד היעשות ממנו כמו הפחם מהעצים, שעדיין כח העצים קיים קצתו כי לא הגיע עד היעשות דשן, ועל כן נטחן כפחם הנעשה מהעצים שנטחן מה שלא היה זה הטבע בעצים, כן גם שאין טבע הזהב ליטחן דק כעפר על ידי דיכה, השליט בו יתברך כח האש עד נשאר כפחם הנטחן ולא עד היעשות דשן. למען ישאר עדיין קצת מכח החטא הוא המלאך רע שנברא בחטא ונשרף בו, כדי שבהטחן וישתוהו במים ימצא מין את מינו הוא חלאת טומאה אשר נדבקת בחטא ויבקענו. והוא מאמרם ז"ל (עבודה זרה מד א) שבדקם כסוטות.

ויתכן לפי זה, כי להורות כי בהשגחה היה הדבר בשרפה זו להכניע את כח הטומאה ולהמית את עובדיו אמר מלת ואת. שהוא כי **ואת חטאתכם** הוא הכח הנזכר **לקחתי ואשרוף אותו באש** הקדוש כמדובר. והראיה כי **ואכות אותו טחון עד אשר דק לעפר.** מה שאין כן טבע הזהב, ומה גם בהינתנו באש כי גם אז יותך ויתפשט ולא יודק, ועם כל זה על ידי הכאה טחנתיו עד אשר דק לעפר, כי זה הוראה כי השגחה מאתו יתברך הייתה להלביש כח הטומאה בזהב העגל ולהשליט בו האש עד היעשות שברי שברים עד אשר דק לעפר, שאין הוראת משנה שברון גדול מזה.

או אפשר מעין האמור קצת, והוא, למה שהייתה הכוונה בהשקאה זו להשליט אותה בכל ארבע יסודות. על כן עשה בו מעין הסוטה שהייתה בהשקאה מיסוד המים ממימי הכיור, ומיסוד הארץ מעפר המשכן, ומכח האש שמו יתברך שאש אוכלת היא למעלה מיסוד האש, ומיסוד הרוח רוח טומאה הנעשה בעוון. אלא שאם לא בא הענין אלא שהביאה עצמה אל קנוי וסתירה אך לא אל שכבת זרע, היה הרוח טומאה קל והיה השם הנמחק שם מכניע את רוח טומאת העוון והקל, עד שאין צריך לומר שלא תמות כי אם אדרבה וניקתה ונזרעה זרע. אך אם שכב איש אותה, היה רוח טומאת העוון שולט בכל היסודות וצבתה בטנה ונפלה ירכה, כי גם יסוד האש לא היה מוצא עזר כנגדו את השם אש אוכלה, מפני העוון, והיה נכנע גם יסוד האש שבו.

וכן יראה מדברי רבותינו ז"ל כי עיקר השם הנמחק שם לטובתה הייתה, כמאמר רבותינו ז"ל (מכות יא א) שציוה הקדוש ברוך הוא למחוק את השם להטיל שלום בין איש לאשתו, הנה כי לטובה היה השם ההוא. ואין זה אלא כמאמרנו, כי אם לא נטמאת האשה היה לה השם ההוא לעזר ולהועיל נגד עוון מה שהביאה עצמם לידי קינוי וסתירה, אך כאשר שכב איש אותה ונטמאת, העון עצמו היה ממיתה כאמור.

ועל דרך זה יתכן היה בהשקאת העגל, שהיו בה מים מהנחל, ועפר העגל שנטחן עד אשר דק לעפר, ומעין יסוד הרוח הוא את רוח הטומאה, ואש של מעלה קדושה. כדי שאל החוטא יפגע כח העוון בחלאת טומאתה אשר דבקה בו בהעוותו והוא ימיתנו כד"א (ישעיה סד ו) ותמוגנו ביד עונינו. ואשר לא חטא גם שלא מיחה בחוטאים תהיה אש מן השמים הקדושה לעוזרו שלא ידבק בו מאומה מן החרם אשר בעוון ההוא.

כב וּבְתַבְעֵרָה וּבְמַסָּה וּבְקִבְרֹת הַתַּאֲוָה מַקְצִפִים הֱיִיתֶם אֶת-ה' :
כג וּבִשְׁלֹחַ ה' אֶתְכֶם מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ לֵאמֹר עֲלוּ וּרְשׁוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וַתַּמְרוּ אֶת-פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלֹא הֶאֱמַנְתֶּם לוֹ וְלֹא שְׁמַעְתֶּם בְּקֹלוֹ :
כד מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם-ה' מִיּוֹם דַּעְתִּי אֶתְכֶם :

ראוי לשים לב, כי **תבערה וקברות התאוה** היו סמוכים ולמה הכניס ביניהם **מסה.**
וכן אומרו ובשלוח ה' כו', כי הנה ענין המרגלים נאמר בפרשת אלה הדברים באורך ולמה חזר להזכירו פה בקוצר.
ועוד כפל אומרו ולא האמנתם לו ולא שמעתם בקולו.

כב וּבְתַבְעֵרָה וּבְמַסָּה וּבְקִבְרֹת הַתַּאֲוָה מַקְצִפִים הֱיִיתֶם אֶת-ה' :
אך הנה על אשר אמר למעלה מעון העגל עדיין להם תשובה מה לאמר, הלא הערב רב היו עיקר העוון ההוא ולא אנחנו. על כן אמר **ובתבערה**, כלומר, מה תשיבו על העוון ההוא כי לא הערב רב היו אז. ולא סמך **קברות התאוה** למה שמהאספסוף היו שהחלו בחטא אלא **שוישובו ויבכו גם בני ישראל,** על כן הביא **מסה** בינתיים שגם שם לא הייתה יד ערב רב בינתיים כי אם יד בני ישראל. ואחר שהזכיר שתים דבתרתי הויא חזקה אז הזכיר **קברות התאוה** שלא יפתחו פיהם אחר הזכירו השתים שהיו כולם מישראל.

כג וּבִשְׁלֹחַ ה' אֶתְכֶם מִקָּדֵשׁ בַּרְנֵעַ לֵאמֹר עֲלוּ וּרְשׁוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַתִּי לָכֶם וַתַּמְרוּ אֶת-פִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם וְלֹא הֶאֱמַנְתֶּם לוֹ וְלֹא שְׁמַעְתֶּם בְּקֹלוֹ :
ואם גם על זאת תשובו לטענה זו, הנה לכם עוון מרגלים כי הכל היה מישראל. והיה העוון כפול ממש להפך רצונו יתברך, כי באומרו שתלכו לרשת ארץ כי יהיה עמכם, **ותמרו את פי**

ה' אלוהיכם ולא האמנתם לו. ואחרי כן באומרו, **לא תעלו כי אינני בקרבכם ולא תנגפו כו'** אז היפכתם **ולא שמעתם בקולו,** והוא מה שאמר **ויעפילו לעלות ההרה כו'.**

כד מַמְרִים הֱיִיתֶם עִם-ה' מִיּוֹם דַּעְתִּי אֶתְכֶם :

נמצא כי כלל הדברים הוא כי **ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם.**

כה וָאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה' אֶת-אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֶת-אַרְבָּעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפָּלְתִּי כִּי-אָמַר ה' לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם :

כו וָאֶתְפַּלֵּל אֶל-ה' וְאֹמַר אֲדֹנָי ה' אַל-תַּשְׁחֵת עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּגָדְלֶךָ אֲשֶׁר-הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה :

כז זְכֹר לַעֲבָדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב אַל-תֵּפֶן אֶל-קְשִׁי הָעָם הַזֶּה וְאֶל-רִשְׁעוֹ וְאֶל-חַטָּאתוֹ :

כח פֶּן-יֹאמְרוּ הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ מִשָּׁם מִבְּלִי יְכֹלֶת ה' לַהֲבִיאָם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-דִּבֶּר לָהֶם וּמִשִּׂנְאָתוֹ אוֹתָם הוֹצִיאָם לַהֲמִתָם בַּמִּדְבָּר :

כט וְהֵם עַמְּךָ וְנַחֲלָתֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ בְּכֹחֲךָ הַגָּדֹל וּבִזְרֹעֲךָ הַנְּטוּיָה :

ראוי לשים לב. אל אומרו את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה אשר התנפלתי, שהוא ארוך וכבד ומיותר, ומהראוי יאמר ואתנפל לפני ה' ארבעים יום וארבעים לילה כי אמר ה' אלי כו'.

ב. שהרי כל זה נאמר למעלה שהתנפל לפני ה' על שאמר הוא יתברך **הרף ממני ואשמידם** וגם **אשר יגור מפני האף והחימה על אשר קצף ה' להשמיד כו'.**

ג. כי אחר שגמר ענין העגל והפסיק בתבערה ובמסה איך חזר עתה אל ענין ראשון ולא אמר ענין זה למעלה במקומו.

ד. למה יספר עתה נוסח התפילה אשר התפלל כאומרו **ואתפלל אל ה' כו'.**

ה. אומרו עמך ונחלתך, שיראה ענין כפול.

ו. אומרו אשר פדית בגדלך אשר הוצאת ממצרים ביד חזקה, שיראה כפל ענין ובמלות שונות שהוא קושי כפול.

ז. אומרו זכור לעבדיך כו', למה כולל ואחר כך מפרש ולא אמר כמאמרו פרשת כי תשא **זכור לאברהם ליצחק כו'.**

וגם מה היה שלא הזכיר פה שנשבע להם כאומרו פרשת כי תשא **אשר נשבעת להם בך כו'.**

ח. מה המה אלה שלשת מיני אשמה אשר הזכיר **קשי העם ורשעו וחטאתו.** וגם הם בלתי מסודרים כפי הדרגתן.

ט. אומרו פן יאמרו כו' מבלי יכולת ה' כו' ומשנאתו כו', שהם שני טעמים נגדיים זה לזה.

י. אומרו והם עמך כו', שכל ענין פסוק זה נאמר למעלה.

כה וְאֶתְנַפַּל לִפְנֵי ה' אֶת-אַרְבָּעִים הַיּוֹם וְאֶת-אַרְבָּעִים הַלַּיְלָה אֲשֶׁר הִתְנַפָּלְתִּי כִּי-אָמַר ה' לְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם :

אמנם, הנה באשר דבר עד פה השתדל לבל יאמרו כי רעתם הייתה להם מהערב רב, ואלמלא הם כל זרע ישראל צדיקים היו ולא חטאו. ועל כן אמר אליהם כי הלא גם בהיותם במצרים ראה הוא יתברך כי עם קשה עורף המה. והוא שאמר (שמות ג ז) **ראה ראיתי כו'** כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** מב ה) אתה רואה ראיה אחת ואני רואה שתי ראיות באופן שגם ישראל מצד עצמן נתעתדו לחטא. והביא ראיה מתבערה וממסה ומהמרגלים כמפורש למעלה עד שהוציא מסקנה, ואמר כלל הדברים **כי ממרים הייתם עם ה' מיום דעתי אתכם.**

והנה עתה היה מקום לישראל לדבר ולומר, הנה אין זה כי אם שהערב רב מצאו חן לפניך על שעל ידך יצאו כי היית להם למליץ טוב כמדובר למעלה, ועל כן העמסת העמיס כל משא משארות האשמות על שכמנו ולא עליהם, ומה גם עוון העגל הגדול שבכולם שהמה היו העיקר. על כן להסיר מלבם הדבר הרע הזה אמר **ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום כו'** שהם הארבעים השניים. ואשר התנפלתי השלישית לא היה רק על אשר **אמר ה' להשמיד אתכם,** כלומר, **אתכם** ולא את הערב רב, לומר, שאילו היה אומר להשמיד את הערב רב לא הייתי שם על לב, כי רעים המה לפני ובאבוד רשעים רנה.

כו וָאֶתְפַּלֵּל אֶל-ה' וָאֹמַר אֲדֹנָי ה' אַל-תַּשְׁחֵת עַמְּךָ וְנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר פָּדִיתָ בְּגָדְלֶךָ אֲשֶׁר-הוֹצֵאתָ מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה :

והנה מנוסח התפילה תשכילו זאת, כי הלא **ואתפלל ואומר אל תשחת עמך ונחלתך,** לומר, לו שיחת את הערב רב שאינן לא עמך ולא נחלתך החרשתי, אך אלה **עמך ונחלתך. עמך,** שהם בני האבות. **ונחלתך,** כי הם אשר לקחת לך לנחלה מאז חילקת האומות לשבעים שרים מדור הפלגה והטלת גורל על ישראל ונפלו בגורלך לנחלה. כמאמרם ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק כד) על פסוק (תהלים טז ו) חבלים נפלו לי בנעימים אף נחלת שפרה עלי. וקראם נחלה על כי לעולם הם לו יתברך שלא יחליפם באומה אחרת. והראיה כי לעם שלך בחרת את אלה ליקרא **עמך,** כי הנה הם **אשר פדית בגדלך** כי לא יצאו רק אחד מחמשים או אחד מחמש מאות ונשארו ארבעים ותשע מחמשים או חמש מאות פחות אחד על איש אחד (**ילקוט** בשלח רמז רכז), ואין פדיון גדול מזה שהניחם נדחים תחת מצרים בארץ מצרים תחת שרם על איש אחד.

ולא עוד אלא שאפילו המעט היוצאים לא היו כדאי כי הלא הוצרכת להוציאם **ביד חזקה,** ואיך יעלה על לב כי אשר ברא כל העולמות כולם בלא עמל ובלא יגיעה יצטרך יד חזקה להוציא

את עמו מיד עושקיו, אך אין זה רק כי היו בלתי ראויים לצאת על פי הדין על העדר כישרונם, על כן הוצרך להוציאם ביד חזקה, ואין זה רק על היותם נחלתך שהם לך נחלה עולמית כי לא תחליפם באומה אחרת.

והטעם רמוז גם כן בקראם נחלה, והוא, כי תואר נחלה היא הירושה הבאה ליורש ממורישו אשר מת. כן הוא יתברך חשב מחשבות לבלתי תדח נפש, ועל כן על ידי הגלגולים ומתים דור אחר דור נתקנות הנשמות, שכל נפש בצאתה מן העולם יוצאת מתוקנת דבר מה בפעם השנית אשר לא נתקנה בפעם הראשונה, וכן בכל פעם, עד שעל ידי גלגולי כל הדורות נמצאו באחרונה כל נפשות ישראל מתוקנות מוכנות להיות לה'. ועל כן לנחלה יתייחסו שהוא יתברך כיורש אותן מהמתים בכל הדורות. באופן שעל כן לא חש להוציאם ביד חזקה עם היותם בלתי ראויים, כי הוא יתברך צופה ומביט עד סוף כל הדורות.

או יאמר, אשר פדית בגדלך שהוא ענין מאמרנו על פסוק (דברים לב ח) בהנחל עליון גוים כו' יצב גבולות עמים כו'. כי בהנחל עליון שבעים אומות לשבעים שרים מה טעם היה המספר ההוא, למען הפיס דעת החיצונים בל יאחזו בישראל על העדר כישרונם והתדבקם אל הטומאה. ומה גם על שהיו עתידים ישראל להשתעבד תחת טומאת שר מצרים שהיא טומאה קשה שעל כן נקראת ערות הארץ. לכן כנגד שבעים נפש שהיה עתיד להכניס במצרים הקדים ונתן לחיצונים שבעים אומות אומה שלימה על כל איש משבעים נפש מישראל. וזהו יצב גבולות עמים למספר בני ישראל באופן שאין פדיון גדול מזה, וזהו אשר פדית בגדלך. ועם כל זה בעת ההוצאה הוצרך יד חזקה על היותם עם כבד עוון, כמו שאמרו ז"ל (**ויקרא רבה** כג ב) על פסוק (דברים ד לד) לקחת לו גוי מקרב גוי עם מקרב גוי לא נאמר כו' וזהו **אשר הוצאת כו'.**

כז זְכֹר לַעֲבָדֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב אַל-תֵּפֶן אֶל-קְשִׁי הָעָם הַזֶּה וְאֶל-רִשְׁעוֹ וְאֶל-חַטָּאתוֹ :

עודנו מוכיח שכל ישעו וכל חפץ משה רבנו ע"ה היה על זרע ישראל, ולרמוז לפניו יתברך שישפוך רוגזו על הערב רב, כי אמר **זכור לעבדיך** שהם אבותם כו'. ו**שאל תפן אל קשי העם הזה,** כלומר, כי אם **אל קשי** הערב רב ורשעתו **וחטאתו.** וענין הכתוב יהיה כענין האומר בבא מציעא (פה ב) שאמר אליהו שלא בא אל הישיבה כי נתעסק להקים את אברהם להתפלל ואחר כך להקים את יצחק ואחר כך הקים את יעקב, ואמרו לו למה לא קמו כאחד, והשיב שאם היו מתפללין שלשתן יחד היה מיד מה שיזכירו בתפילתם נעשה, והיה תחיית המתים ושאר הדברים העתידים מיד בהזכירם אותם, ועדיין אין זכות לישראל על כן היו מתפללים זה אחר זה. הנה כי זכות מעשה שלשתם יחד עושה רושם להתקבל מיד.

ונבוא אל הענין, אמר תחילה **זכור לעבדיך** שהוא שיזכור אותם כאחת למען התקבל תפילתו מיד, ולבל יאמר הוא יתברך כי דברי עונות ישראל גברו, ושלשה סוגים נמצאו תחת ידיהם: **אחד, קשה ערפם** שקשים להתהפך מהעבודה זרה שעבדו במצרים וחוזרים לסורם שעל כן קראם קשה עורף.

ב. אשר **עבדו את העגל בזדון**.

ג. אשר עבדוהו בשוגג.

על כן על כל אחד משלשת רעתם אלו תגן זכות כל אחד מהאבות.

על קשי העם הזה **זכות אברהם** שאדרבה היה קל כנשר לעשות רצון אביו שבשמים, ועד ממהר ענין העקידה, ואדרבה הקשה את ערפו נגד נמרוד ונגד אלוהיו וישם נפשו בכפו וקידש שמו יתברך ברבים, ועל כן לעומת זכות אברהם אמר **אל תפן אל קשי העם הזה.**

ולעומת **זכות יצחק** שפשט צווארו על גבי המזבח אמר **ואל רשעו,** שהוא אשר עבדו עבודה זרה במזיד שהדיחום הערב רב והיו חייבי מיתת סייף כמודחים של עיר הנדחת.

ולעומת **זכות יעקב** שהיה גולה רוב ימיו אמר **ואל חטאתו,** שהוא שוגג המתייחס אל עונש גלות.

כח פֶּן-יֹאמְרוּ הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָנוּ מִשָּׁם מִבְּלִי יְכֹלֶת ה' לַהֲבִיאָם אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-דִּבֶּר לָהֶם וּמִשִּׂנְאָתוֹ אוֹתָם הוֹצִיאָם לַהֲמִתָם בַּמִּדְבָּר :

עודנו מורה באצבע איך בכלל תפילתו היה לומר שישפוך חמתו על הערב רב ולא על ישראל. כי כה אמר **פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם מבלי יכולת כו',** מה שאין טענה זו בערב רב.

וביאור הענין, כי יאמרו יושבי הארץ ההיא כי כל הנוראות ההם הוצרכו להוציאנו משם גם בהישאר כל מצרים בעריהם, אך לתת ארץ ל"א מלכים לעם ישראל ולהמית כל יושבי הארץ יצטרך יותר מכל הנוראות שנעשו להוציאם. ובראותם שישראל מתים במדבר יאמרו **מבלי יכולת כו'** כי יגזרו אומר כי לא היה יכולת חלילה לעשות יותר מהמספיק להוציא גוי מקרב גוי. וזהו אומרו **פן יאמרו הארץ אשר הוצאתנו משם** שהוא כי לא ראו רק ההוצאה, על כן יאמרו שלהביאם לתת להם את הארץ אשר דבר שהוא דבר גדול מהוצאה צריך יכולת גדול מהמספיק להוציאם.

ושמא תאמרו שאם כן איפה למה לא המיתם במצרים ככל המון ישראל אשר תמו בימי החשך. על כן אמר שמצטרף לזה גם כן **שנאתו אותם,** ועל כן רצה לינקם מהם להיות מיתתם במדבר, שהיו פגריהם מושלכים על פני המדבר לחיות רעות אשר שם וגם קבורה לא תהיה להם. וזהו אומרו **מבלי יכולת כו' ומשנאתו כו',** מה שיאמרו **מבלי יכולת** הוא אומר הוציאם להמיתם, ועל **שנאתו** הוא אומר במדבר וזהו **להמיתם במדבר.**

כט וְהֵם עַמְּךָ וְנַחֲלָתֶךָ אֲשֶׁר הוֹצֵאתָ בְּכֹחֲךָ הַגָּדֹל וּבִזְרֹעֲךָ הַנְּטוּיָה :

אך הטענה המביאה לומר כן שהוא כי ראו גבורות ונוראות יחשבו שכל הנפלאות ההם הוצרכו להוציאם, לא כן הוא חלילה כי אם כי **הם עמך ונחלתך,** ועל כן לכבוד **הוצאתם בכחך הגדול ובזרועך הנטויה,** לא שהיה צריך דבר כי אם כמו רגע היה יכול הוא יתברך לכלות את כל המצרים יחד ומה גם להוציא את ישראל מתוכם. וזהו אומרו **והם עמך כו' בכחך הגדול כו'.**

פרק י

א בָּעֵת הַהִוא אָמַר ה' אֵלַי פְּסָל-לְךָ שְׁנֵי-לוּחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים

וַעֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֵץ :

ב וְאֶכְתֹּב עַל-הַלֻּחֹת אֶת-הַדְּבָרִים

אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ וְשַׂמְתָּם בָּאָרוֹן :

ג וָאַעַשׂ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים וָאֶפְסֹל שְׁנֵי-לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וָאַעַל הָהָרָה וּשְׁנֵי הַלֻּחֹת בְּיָדִי :

ד וַיִּכְתֹּב עַל-הַלֻּחֹת כַּמִּכְתָּב הָרִאשׁוֹן

אֵת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֲלֵיכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקָּהָל וַיִּתְּנֵם ה' אֵלָי :

ה וָאֵפֶן וָאֵרֵד מִן-הָהָר וָאָשִׂם אֶת-הַלֻּחֹת בָּאָרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיִּהְיוּ שָׁם כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה' :

ו וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נָסְעוּ מִבְּאֵרֹת בְּנֵי-יַעֲקָן מוֹסֵרָה

שָׁם מֵת אַהֲרֹן וַיִּקָּבֵר שָׁם וַיְכַהֵן אֶלְעָזָר בְּנוֹ תַּחְתָּיו :

ז מִשָּׁם נָסְעוּ הַגֻּדְגֹּדָה וּמִן-הַגֻּדְגֹּדָה יָטְבָתָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם :

ח בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל ה' אֶת-שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת-אֲרוֹן בְּרִית-ה'

לַעֲמֹד לִפְנֵי ה' לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

ט עַל-כֵּן לֹא-הָיָה לְלֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם-אֶחָיו ה' הוּא נַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֶיךָ לוֹ :

י וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁנִים אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה

וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַהִוא לֹא-אָבָה ה' הַשְׁחִיתֶךָ :

יא וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם לֶךְ לְמַסַּע לִפְנֵי הָעָם

וְיָבֹאוּ וְיִירְשׁוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָם לָתֵת לָהֶם :

הנה אין ענין זה מענין מצות ה' שחוזר לשנותה בערבות מואב רק סיפור איך היה לוחות שניות עניינם ואם כן למה מודיע הדבר לישראל.

ב. כי יותר מפורש הענין פרשת כי תשא ומשם ידעו ישראל את כל זה.

ג. אומרו בעת ההיא, למה מסיים העת שהיה זה בה.

ד. אומרו פסל לך, מה ענין לומר לך, וידוע מאמרם ז"ל (נדרים לח א) הפסולת יהא שלך האם אפשר שלא הייתה כוונת הכתוב רק להודיעם שהעשיר הוא יתברך את משה.

ומה גם שאין מעצור לה' להושיע ולהעשירו בלעדי זה.

ה. לא ימנע הלוחות אלו היו גשמיות או רוחניות, אם רוחניות איך יאמר **פסל לך** איככה יפסול דבר רוחני, ואם הם גשמיות איך יתכן יכתוב הוא יתברך בגשם חומרי.

ומה גם אומרו לפנים **כמכתב הראשון** כי הלא הראשונים היו רוחניים מלמעלה אלא שנתלבשו בבואם פה אך אלו אם גשמיות היו לא יצדק בם מכתב באצבע אלוהים.

ו. שאם בריאה יברא הלוחות סנפירינון באהלו של משה כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** כי תשא כט), למה לא בראם חלקות ולא שיצטרך אחר כך לפסול אותם, כאשר בראם בשיעורם כשיעור ששה על ששה טפחים כל אחת מהם (בבא בתרא יד א).

ז. אומרו ועלה אלי ההרה, כי הלא כאשר בראם למטה בארץ הוא גם לא יבצר ממנו לכותבם פה כי מלא כל הארץ כבודו יתברך.

ח. אומרו ועשית לך ארון עץ, כי הנה עד אחר רדתו מן ההר לא נצטווה לעשות הארון ואם כן למה ציוה אליו טרם יעלה.

וגם אומרו לך שהיה ראוי יאמר ועשית להם ארון עץ.

ט. כי הרי היה עתיד בצלאל לעשותו והוא עשהו. ומה ענין ארון זה.

י. אומרו ואכתוב על הלוחות כו', שיורה שהוא יתברך היה הכותב, אך בפרשת כי תשא יורה כי משה היה כותב כי שם נאמר (שמות לד כח) **ויהי שם עם ה' ארבעים יום כו' ויכתוב על הלוחות.**

יא. אומרו את הדברים אשר היו, מי לא ידע כי אותם הדברים היו.

וגם מה ריבה **האת**.

יב. אומרו אשר שברת, מה צורך להזכיר השיבור כי הלא באומרו **את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים** ידוע הוא כי הם אשר שברת.

יג. אומרו ואעש ארון כו', למה שינה הסדר כי הוא יתברך אמר אליו **עלה אלי ההרה** ואחר כך **ועשית לך ארון כו'** והוא עשה הארון טרם עלותו.

יד. אומרו ואעל ההרה ושני הלוחות בידי, כי מהראוי יאמר ואקח את הלוחות בידי ואעל ההרה, ולא לומר תחילה **ואעל ההרה** ואחר כך **ושני לוחות בידי.**

וגם נשית לב אל אומרו בידי ולא אמר על שתי ידי כדבר שנאמר למעלה בראשונים.

טו. אומרו ויכתוב כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר ה' אליכם בהר מתוך האש, כי הענין כפול ומכופל, כי באומרו **כמכתב הראשון** ידוע הוא כי הם עשרת הדברות **ומאומרו עשרת הדברים** ידוע הוא שהם אותם אשר שמעו שדבר להם ה' מתוך האש,

וגם אומרו ביום הקהל הוא מיותר.

טז. למה לא נאמר פה מה שעמד בהר ארבעים יום כו' קודם שיאמר **ואפן וארד מן ההר,** ואומרו למטה אחר סיפור מה שהבדיל את שבט הלוי, שהוא שלא במקומו.

יז. אומרו ואשים את הלוחות בארון, מה צורך לאומרו להם פה **ומה גם** כי ידוע הוא.

יח. אומרו ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן כו', כי אין לפסוק זה חלק ונחלה עם הקודם, **ומה ענין** מיתת אהרן ושכיהן אלעזר בנו תחתיו במקום זה.

יט. אומרו משם נסעו הגדגדה ומן הגדגדה יטבתה, ושהייתה **ארץ נחלי מים,** מה ענין שום דבר מזה בכתוב פה כלל.

כ. אומרו בעת ההיא הבדיל ה' את שבט הלוי כו', אין לזה שייכות לא למעלה ולא למטה. **וגם אומרו בעת ההיא הבדיל** שאינו בעת מיתת אהרן וכיהן אלעזר, ולא בעת היותם **ביטבתה ארץ נחלי מים** כי אם בעת ענין הלוחות שהוריד מלמעלה ואיך נאמר פה.

כא. אומרו על כן לא היה ללוי, מי הכניסו עתה בזה.

כב. אומרו ואנכי עמדתי בהר כו', כי אומרו **כימים הראשונים** הוא מיותר.

כג. אומרו ארבעים יום וארבעים לילה, כי בשלמא בימים הראשונים כתבנו שם טעם אל השיעור ההוא, שהוא להיעשות בריה חדשה שצריך השיעור ההוא וגם בשניים כתבנו למעלה שהיא לחזור אל הראשונה, אך בפעם השלישית הזאת צריך לבקש טוב טעם על הדבר.

כד. אומרו וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא ולא אבה ה' השחיתך, היעלה על לב שגם בפעם השלישית יאבה ה' להשחיתם, אחרי מות שלשת אלפי איש החוטאים בעדים והתראה מיתת בית דין, ואשר בעדים בלי התראה על ידי ההשקאה, ואשר היו שלא בעדים על ידי המגפה, ואחר תפילת הארבעים יום האמצעיים, ומה גם שאמר בהם **וישמע ה' אלי גם בפעם ההיא** כמדובר בסמוך איך יעלה על לב יאבה ה' להשחיתם בפעם השלישית.

כה. אומרו לך למסע כו', מה יתן ומה יוסיף לנו כי נדע שאמר ה' אליו **קום לך למסע כו'.**

אמנם לבוא אל הענין נשים לב, כי ראוי גם לדרוש ולתור מה היה שהלוחות השניות לא בראם הוא יתברך למעלה כראשונים, והיה מן הראוי שיהיו גם הם מלמעלה כדי שיכון בהם מכתב אלוהים גם שלא יהיו ממדרגת הראשונים. אך הנה למדנו מרבותינו ז"ל כי הלוחות הם רמז אל האדם וכמאמרם ז"ל.

כי היו הלוחות עם הדברים הכתובים וחקוקים בתוכם כגבר שהנשמה בקרבו שהנשמה מוליכתו על רגליו ובצאתה מקרבו ישאר גופו כבד כמו אבן. על כן כבוא משה וירא את העגל, ראה והנה פרחו האותיות ונשארו כבדים על ידיו וכמו שאמרו ז"ל (ירושלמי תענית פ"ד ה"ה) **וארא והנה חטאתכם** מה ראה ראה אותיות פורחות באוויר ואז כבדו בידיו וישלך מידיו. וכן אמרו רבותינו ז"ל (ברכות ח ב) היזהרו בזקן ששכח תלמודו מחמת אונסו שלוחות ושברי לוחות מונחים בארון, הנה דמו הלוחות אל האדם. וגם יצדק בזה היותם אורכם ששה ורחבם ששה וגובהם ששה (בבא בתרא יד א) הרי שמונה עשרה טפחים כמספר שיעור מידת האדם. ויצדק בעצם בזה מאמר **ספר הזוהר** (וכן ב**שמות רבה** מא ז) שאומר כי היו שתי הלוחות דוגמת דכר ונוקבא.

ועל פי הדברים האלה נאמר כי רצה הקדוש ברוך הוא ללמד דעת את עמו ישראל בל יתחמץ לבבם באמרם, הן אבדנו כולנו נגזרנו לנו כי היינו משוללי זוהמת נחש זכים וטהורים כולם ברורים כולם נביאים שומעים את דבר ה' פנים בפנים, ועתה שב זוהמתנו אלינו ונתעכר ממנו חומרנו ואיככה נוכל ניקיון. ומה גם כי הדורות הולכים ומתמעטים דלא אכשור דרי. על כן רמז רמז לנו הוא יתברך בלוחות כי אין ספק כי מן השמים המציאם הוא יתברך וישלחם באהלו של משה. והראיה, כי לא הוצרך להיות חוצב אותם כחוצב אבן מסלע גדול לפי מידת אשר יצטרך אותה, ואחרי כן עוד ישאר בסלע ההוא אשר לוקחה זכות ממין האבן ההיא. אך הלוחות האלו נזדמנו מרובעות ומידת זו כמידת זו אורכן ששה ורחבן ששה וקומתן ששה, שלא הוצרך רק לפסול בהם פסלות כקליפה אחת מהם ויהיו כשיעור הראשונות לא פחות ולא יותר, ולא אחת יתירה על חברתה אפילו כחוט השערה, וגם לא הוצרך לחצוב אותה מסלע ולא נשאר ממינם במחצב שנזדמן באוהל משה כי לא היה רק הלוחות לבדם. שאם לא כן לא היו אומרים רבותינו ז"ל (נדרים לח א) שנתעשר מפסילת הלוחות כי יותר מזה היה שארית מחצב הסלע שממנו חצבו האבנים. אך לא היו רק שתי אבנים כמידת הראשונים אחר שפסל אותם.

א בָּעֵת הַהִוא אָמַר ה' אֵלַי פְּסָל-לְךָ שְׁנֵי-לוּחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וַעֲלֵה אֵלַי הָהָרָה וְעָשִׂיתָ לְךָ אֲרוֹן עֵץ :

וזו אחת מן הכוונות שירמוז באומרו **פסל כו',** שאז על ידי כן יהיו שני לוחות אבנים כראשונים בלי פחת וייתור, וגם יחדו יהיו תמים, באופן שאין זה כי אם שכך נזדמנו מן השמים. ואם כן איפה אמור מעתה כי הוא יתברך שלח אותם מן השמים רוחניים מעשה אלוהים, אלא ששלח אותם אל הארץ הלזו והלבישם אותם מלבוש גשמי מעין העולם השפל הלז, כאשר תהיה הנפש הבאה מלמעלה בתוך תואר גוף האדם אשר למטה בארץ. ואחרי כן ציוה את משה יפסול ויקלף קליפת המלבוש הגשמי משניהם וישארו משוללי הלבוש הגשמי ויהיו **כראשונים**, בשיעורם ובאיכות רוחני. וזהו **פסל לך** שהוא מחשוף הלבוש הגשמי, ואחרי כן יהיו לבוש גשמי **שני לוחות אבנים כראשונים.** ועדיין עודם בעולם השפל הלז לא ייזך ספיריות רוחניותם עד עלותם השמימה כי עכירות העולם הזה מעכב, אך אחר עלות אותם למעלה תזדכך ספיריות בהירות רוחניותם עד גדר יהיו ראויים לקבל מכתב אלוהים באצבע אלוהים. וזהו **ועלה אלי ההרה.** וכל כך יזדכו שאין צריך לומר זולתך כי אם אפילו אתה שאין כמוך באנשים לא תוכל להיות אתם במקום אחד, עד תעשה **לך ארון עץ** להפסיק בינך ובינם בל יזונו עיניך מהם מה שאין כן עתה טרם עלותם. וזהו **ועשית לך כו'.**

ב וְאֶכְתֹּב עַל-הַלֻּחֹת אֶת-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר הָיוּ עַל-הַלֻּחֹת הָרִאשֹׁנִים אֲשֶׁר שִׁבַּרְתָּ וְשַׂמְתָּם בָּאָרוֹן :

ואז על ידי מה שתעלה אותם יזדכו ויתלבנו עד יהיו ראויים כי **ואכתוב על הלוחות,** שהוא, כי יוכנו להיות הוא כותב עליהם שישוללו אף גם מכל איכות בלתי רוחני מעין העולם הזה בתכלית.

ולא עוד אלא ש**אכתוב את הדברים אשר היו על הלוחות הראשונים,** שהוא אותיות רוחניות תכלית הרוחניות, שהוא כאשר היו בלוחות הראשונים שהיו כנשמה בגוף כנודע שעל כן כאשר ראה משה האותיות פורחות נשארו כבדות בידיו, וזהו **ואכתוב כו' את הדברים אשר היו.**

ואחרי כותבו יתברך על הלוחות הללו ותהיה להם הכתיבה בהם כנפש בגוף הובאו פה, ויהיו גם הם עם כתבם באיכות ובהירות וספיריות וטובות.

והיה הענין כי ראה יתברך כי לא יבצר מהיות בלב כל איש ישראל הרהורי דברים, כי המה ראו כי הגיעו עד גדר תכלית בריאת העולם הזה, שהוא להיות לו דירה בתחתונים. כמו שאמרו ז"ל (עיין **תנחומא** בחוקותי ג) משנברא העולם נתאווה הקדוש ברוך הוא שתהיה לו דירה בתחתונים, שהוא בשום לב שלא אמרו דירה על הארץ כי אם בתחתונים שהוא בבני האדם כי היכל ה' המה, כי מאז נברא העולם היה לתכלית תאוותו זאת. והנה באה במתן תורה על ידי שפסקה זוהמתן ויהיו מרכבה אליו יתברך. כמאמרנו על פסוק (דברים לג ב) ואתה מרבבות קדש שלא אמר ברבבות, ועל כן היה להם חירות ממלאך המוות.

והנה עתה שבה זוהמתם למקומה, והמוות כשהיה, ואם כן איפה חזר ונתקלקל העולם ותכליתו, ומה בצע כי נשוב למות בדור דור בלי תיקון. כי הלא יראה כי אבדה תקוותינו מלשוב להתקרב עדיו יתברך כאשר בתחילה, ואם נשאר ככה מה יתכוננו על יתר גויי הארץ אם לא תשוב תעבור חלאת זוהמתנו ממנו ויהי גם חומרנו זך ובהיר בל יעצרנו הגשם מהדבק בו יתברך, כאשר היינו במעמד הר סיני הגדול והקדוש ההוא, ויאבד העולם. על כן רמז להם הוא יתברך בענין הלוחות כי כמקרה הלוחות גם הם יקרם. והוא, כי רצה יתברך לאמר להם כי מה שלא יתוקן זוהמתן בחיים חייתם, לבוא תכלית בריאת העולם אל תכונתו להיות משכנו יתברך על האנשים, כי ישוללו מזוהמא ויתלבנו ויזדכו גם חומרם כמלאכי השרת, הלא יתוקן על ידי בא הנשמות אל העולם הזה ועליתם למעלה על ידי מיתה ושם יקנו מעלה, וישובו ויתוקנו בכל פעם כל הנשאר לתקן וישארו הגופים לימרק פה בארץ הלזו, והנשמה תעלה לבדה עם קונה ושם תקנה איכות זך על איכותה אשר היה לה למטה, באופן שבסוף הדורות ישובו הנשמות בגופים אחר שנתמרק עכירותם פה ויזהירו יחד שניהם בתחיית המתים כזוהר הרקיע.

וזה הדבר רמז להם הוא יתברך כי עשה להם מן הלוחות משל ומליצה לעניינה. והוא, כי כאשר אחר שיבור לוחות ראשונים חשב מחשבות לעשות בשניים דוגמת אשר יקרה להם

לישראל. והוא, כי גם ישראל כאשר נשבר איכותם כאשר קרה ללוחות ראשונים יהיה להם בשניים, והוא, כי כאשר שלח משמים ארץ שתי לוחות ספיריות והלבישם גשמות, ופסל משה מלבושם אשר היה גשמי עליהם והעלם השמימה משוללי לבוש, ושם הוסיפו על רוחניותם והוכנו לה' שכתב בגודל רוחניותו יתברך בהם וישלחם לארץ זכים ובהירים גם הם גם רוחניות אשר בקרבם כנפש בגוף. כן האדם גם שהנפש אשר שלח הוא יתברך מלמעלה ילבישנה חומר הגוף והוא עכור בחלאת זוהמת נחש, עם כל זה לא תאבד תקווה חלילה. כי כן האדם על ידי עבוד אלוהים יפסל ויקלף קליפת הגוף אשר הנפש מלובשת בו, והנפש תעלה השמימה אל האלוהים אשר נתנה ושם תקנה אור ובהירות עצום מאד ותעדה עדי זכיותה. כאשר הלוחות עלו באיכות קדושה בעלותם השמימה על אשר היו טרם עלותם כמדובר. וכאשר אחרי כן ירדו לארץ הלוחות עם רוחניות כתיבתם שבקרבם זכות וספירות, כן לעתיד תרדנה הנשמות ויהיו פה הן וגויותיהן משוללות חלאת ועכירות, כי גם הגויות יהיו טהורות מזוהמא אחר התחיה. כמאמרם ז"ל (סנהדרין צב ב) כי הקדוש ברוך הוא יעשה להם כנפים וכו' שנאמר (ישעיה מ לא) יעלו אבר כנשרים כו'. שהוא, כי גם שיהיו בגוף ונפש, יהיו כמלאכי השרת שש כנפים לאחד, שיהיה חומרם זך, באופן שמה שלא נתקיים בהר סיני יתקיים לעתיד על ידי מה שהאדם עמל בתורה ומעשים טובים בעולם הזה ונפשו עולה למעלה וקונה איכות קדושה על מה שהיה לה תחילה. עד שבסוף בעת שוב הנפש פה בעת התחיה, אז גם החומר יהיה מאיכות נפשי בלתי מקבל עוד תערובות חלאת זוהמא. והוא כמשל הלוחות, שאחרי כן נמצאו בעולם השפל כגוף שבקרבו נשמה ושתיהן בעלי איכות קדושה ככתב כמכתב, כן האדם בל יתייאש מלשוב להתקרב אליו יתברך גם בגוף ונפש כאשר היו בחורב כמדובר.

ובזה נבוא אל התכת כל דברי המקראות האלה מראש ועד סוף. והוא, כי הנה אחר הארבעים יום השניים אשר הזכיר בסמוך, לא לרצון היו לישראל, כי אדרבה בא משה ואמר אליהם משמו יתברך אתם **עם קשה עורף רגע אחד אעלה בקרבך וכליתיך ועתה הורד עדיך מעליך כו' כי לא אעלה בקרבך כו'.** ואז שמע העם את הדבר הרע הזה ויתאבלו, באופן שלא יבצר מהם מלהרהר ולומר הלא אין רצונו יתברך שלם עמנו. והנה עוד ארבעים יום עמד שם עם ה' לבקש רחמים עלינו ולא שווה לו. אין זה כי אם שזוהמת נחש אשר דבקה בנו היא שעמדה להבדיל בינינו ובין קונינו. ואם אמרנו כי עוד חזון לשוב לתקן ולהתם חלאת זוהמתינו ממנו תאבד תקווה חלילה, כי הוא בלתי אפשר כי זוהמת נחש היא תמית את האדם ואין ניצול מהמוות ואוי מי יחיה ויטהר ממנה. והנה אנחנו מאלמים אלומים עונות וחטאות יום יום, ורגע אחד מי יודע אם תעלה חמתו באפו ויגעל בנו ויבחר ויקרב את שבט לוי אשר הבדיל לו, או יקיים את משה אשר אמר אליו **הרף ממני ואשמידם ואעשה אותך לגוי גדול**, והנה אימה חשיכה גדולה זאת הייתה נופלת אליהם. אך בראותם כי היה הוא יתברך הולך לפניהם יומם בעמוד אש ומוקפים עננו כבוד ובאר של מרים הולכת עימהם בכל

מסעיהם ומן לא מנע הוא יתברך מפיהם, על כן זאת ישיבו אל לבם כי לא מאס בם ה', שאם מאסם לא הראם את כל זאת. אך עתה בסילוק אהרן ומרים ומשה ויסתלקו כל הנוראות האלה הבאות בזכותם, הלא תשוב מוראם אל חיקם ויפחדו ויראו פן תאבד תקווה כאמור.

על כן בא משה ויאמר לדבר אל לבם בעת ההיא. לומר, בעת ההיא ברדתי מההר בארבעים יום השניים שהוא האמור בסמוך, כי מאז היה לכם מורך לבב על לא טובה השמועה השמיעם ה' ויתאבלו, כי מאז היה מקום לחוש על אבדן תקווה כמדובר על היות בלתי אפשר לשוב ליטהר עוד מזוהמת נחש. על כן אמר להם משה הנה בעת ההיא, היא עת נפלה אימה עליכם, עלתה ארוכתכם מאתו יתברך, כי הלא אז **אמר אלי פסל לך,** שהוא לרמוז כי כאשר הלוחות עלו על ידי פסול הגשמיות מהם, כן יהיה לכם השגת האושר על ידי המוות, כי תעלה הנפש למעלה ותתעלה כאשר עשתה בעולם הזה, עד שבאחרונה תאושר בארץ עם הגוף הזך גם הוא. ומעין הלוחות הוא, כי יהיו על ידי הפיסול זכים כראשונים. ועל ידי עלות אותם ההרה תצטרך לשים מסך בינך ובינם, כי **ועשית לך ארון עץ,** כי יעל102ו במעלות עד גדר שאכתוב, כי יוכנו לשיכתוב הוא יתברך בעצמו עליהם ושיהיו הדברים אשר היו כו' כרוחניות כתב ראשון אשר שברת.

ואמר לי אל ימעט בעיניך קדושת רוחניות אשר היו בלוחות ראשונים, כי הלא גם ששברת אותם על שראית האותיות פורחות באוויר עדיין קדושה בהם. כי על כן אנכי מצווך לאמור ושמתם בארון שגם הראשונים אשר שברת תשים בארון עם השלמות אשר תביא שעליהם אמרתי לך **ועשית לך ארון עץ.** והוא מאמרם ז"ל (ברכות ח ב) היזהרו בזקן ששכח תלמודו מפני אונסו כי לוחות ושברי לוחות מונחים בארון.

ג וְאַעַשׂ אֲרוֹן עֲצֵי שִׁטִּים וְאֶפְסֹל שְׁנֵי-לֻחֹת אֲבָנִים כָּרִאשֹׁנִים וְאַעַל הָהֲרָה וּשְׁנֵי הַלֻּחֹת בְּיָדִי :
ובזה שכתבנו כי אומרו ושמתם בארון חוזר אל הראשונים אשר שבר, מצאנו טוב טעם אל אומרו **ואעש ארון כו',** שעשה הארון טרם יעלה ההרה, וה' אמר אליו **ועלה אלי ההרה ועשית לך ארון עץ.** אך הוא כי בשמוע משה את קול ה' אומר שישים גם שברי לוחות בארון, אמר בלבו אם כן איפה שיש קדושה כזו לשבורים למה אמתין עד שים הלוחות השניים בארון ואחר כך אגבן אשים השבורים, כי הלא אחר שיש בהם קדושה טוב טוב הוא לעשות מעתה הארון ונשים בהם השברי לוחות בעוד שאהיה בהר ארבעים יום. על כן אמר מיד עשה ארון וישם השבורים בו ואחר כך ויפסול כו'. אמנם הוא יתברך מענוותנותו לא חש על כבוד הלוחות שהיו מעשה ידיו לומר שיקדימו בשבילם לעשות הארון כי אם שיעשה בשביל השניים אשר פסל משה, אלא שאחרי כן אגב הלוחות ההם ישים גם השברי לוחות בארון. אז ראה משה כי אדרבה ראוי לישא קל וחומר, אם הוא יתברך עושה ענוותנות ומה גם אדם ילוד אשה, על כן מעתה עשה הארון וישם בה את הלוחות מעשה אלוהים ואחר כך שם עימהם את השניים.

ונחזור אל הענין כי מספר משה מגודל הקדושה אשר קנו הלוחות בהעלות אותם ההרה באומרו **ואפסול שני לוחות כו' ואעל ההרה.** והביטו וראו הקדושה והרוחניות אשר קנו בהעלותי אותם ההרה אשר שם האלוהים. כי אחר ש**ואעל ההרה ושני הלוחות בידי** מיד שעם היותם שנים ביד אחד הייתי נושאם מה שאינו דרך טבע ליקח איש שתי אבנים אורכם ששה ורחבם ששה וגובהם ששה ביד אחד, וזהו **ואעל כו' ושני הלוחות בידי.**

ד וַיִּכְתֹּב עַל-הַלֻּחֹת כַּמִּכְתָּב הָרִאשׁוֹן אֵת עֲשֶׂרֶת הַדְּבָרִים אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֲלֵיכֶם בָּהָר מִתּוֹךְ הָאֵשׁ בְּיוֹם הַקָּהָל וַיִּתְּנֵם ה' אֵלָי :

ועל ידי כן הוכנו ש**ויכתב על הלוחות** בידו יתברך, וגם שהיה **כמכתב הראשון את עשרת הדברים אשר דבר כו' מתוך האש.** שהוא, כי כל אותו הרוחניות אשר היה בדברות אשר דבר אליכם שראיתם את הקולות שהיו אש אוכלה, אותו הרוחניות נחקק בלוח. והוא מאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א יב) כי הדברים שיצאו מפיו יתברך שהיו מדברים עם כל אחד מישראל ואומר לו מקבלני את עליך כו' מקבל את אלהותי, ואומר הן, מיד היה הדבור עצמו הולך ונחקק על הלוח שנאמר קול ה' חוצב להבות אש, הנה שהדבור הנחקק על הלוח היה כח רוחני כאשר ראוהו ישראל בדברו אתם.

וכל כך היה רוחני שהיה גדול ודק מאיכות הלוחות שהיו עדיין להבות אש עודם למעלה, שהיה הדבור חוצב להבות אש. וזה יאמר פה כי גם בשניים היה הכתב מאיכות מה ששמעו מתוך האש, שהיה רוחניות גדול מה שאין העין יכולה לראות, ואז ויתנם אלי.

ה וָאֵפֶן וָאֵרֵד מִן-הָהָר וָאָשִׂם אֶת-הַלֻּחֹת בָּאָרוֹן אֲשֶׁר עָשִׂיתִי וַיִּהְיוּ שָׁם כַּאֲשֶׁר צִוַּנִי ה' :

וארד מן ההר. וכל כך קנו קדושה שהוצרכתי מיד לשים אותם בארון אשר עשיתי לבל יזונו עיניהם מהלוחות ויתחייבו את ראשם, ואז **ויהיו שם כאשר צוני ה',** שהוא, שציוה יהיו יחד עם שברי לוחות, כמדובר למעלה על אומרו ושמתם בארון.

ו וּבְנֵי יִשְׂרָאֵל נָסְעוּ מִבְּאֵרֹת בְּנֵי-יַעֲקָן מוֹסֵרָה שָׁם מֵת אַהֲרֹן וַיִּקָּבֵר שָׁם וַיְכַהֵן אֶלְעָזָר בְּנוֹ תַּחְתָּיו :

הנה בזה גמר אומרו ענין הלוחות, שהוא יתברך העלם במעלות מהארץ הלזו ככל הדרך המפורש, למען מזה יקח האדם משל ומליצה אל תיקון האדם על ידי הסתלקו מן העולם, עד שאחרי כן לעתיד יתוקן הכל ויהיו בגוף ונפש זכים וברים כאשר בעמדם על הר סיני והותר, באופן שאל יתייאשו מן הרחמים מעתה כאמור.

ועל אשר אמרנו שהיה להם פתחון פה לומר, כי כל אשר עשה אלוהים לישראל במדבר ההוא היה ענני כבוד בזכות אהרן, כי על כן במותו נסתלקו ונתגלו וישמע הכנעני מלך ערד וחזרו לאחור כמה מסעות. וכן באר בזכות מרים. ומן בזכות משה. לזה אמר, **ובני ישראל נסעו מבארות בני יעקן שם מת אהרן** כי שם הרגישו סילוקו שחזרו אחור. אך אין זה מספיק להתייאש מן הרחמים על מיתתו. כי הלא לזה יש שני טעמים:

אחד, כי **ויכהן אלעזר בנו תחתיו,** וגם זכותו יגן כאביו.

ז מִשָּׁם נָסְעוּ הַגֶּדְגֹּדָה וּמִן-הַגֶּדְגֹּדָה יָטְבָתָה אֶרֶץ נַחֲלֵי מָיִם :

שנית, כי הנה **משם נסעו הגדגודה** שחזרו שם הענני כבוד, **ומן הגדגדה יטבתה ארץ נחלי מים,** ששם נתקן בעצם לקות שבא על סילוק מרים. באופן שאם היא מתה לא עזב הוא יתברך חסדו.

ח בָּעֵת הַהִוא הִבְדִּיל ה' אֶת-שֵׁבֶט הַלֵּוִי לָשֵׂאת אֶת-אֲרוֹן בְּרִית-ה' לַעֲמֹד לִפְנֵי ה' לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בִּשְׁמוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

וגם העולה על רוחכם כי רגע אחד יגעל בכם ה' ויבחר בשבט הלוי כי בו בחר מכל השבטים שבטי ישראל, או אולי מאהבתו יתברך אותי יבחר בזרעי ויקיים בזרעי ואעשה אותך לגוי גדול. אל תחושו, כי על ענין שבט הלוי לא היה הכוונה לגעול בכם חלילה, כי אם שבעת ההיא שנתן לי הלוחות השניים בחר בהם והבדילם **לשאת את ארון ברית ה' כו'** ולשרת **ולברך** את עמו ישראל **בשמו** יתברך, שיורה בזה כי אדרבה בקש לישראל מי שיברכם.

ט עַל-כֵּן לֹא-הָיָה לְלֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם-אֶחָיו ה' הוּא נַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֶיךָ לוֹ :

ועוד ראיה, כי **על כן לא היה ללוי חלק ונחלה עם אחיו כו'.** הרי כי אדרבה לא רצה הקדוש ברוך הוא לתת נחלת הארץ כי אם לשאר השבטים אך אין ללוי חלק ונחלה עימהם, ואם כן איפה איך יעלה על לב רוחכם שיעשה עיקר משבט הלוי ויגעל בישראל, כי אדרבה כל מה שנדר לאבות ונשבע לתת להם את הארץ אינו מתקיים רק בשאר שבטים.

י וְאָנֹכִי עָמַדְתִּי בָהָר כַּיָּמִים הָרִאשֹׁנִים אַרְבָּעִים יוֹם וְאַרְבָּעִים לָיְלָה וַיִּשְׁמַע ה' אֵלַי גַּם בַּפַּעַם הַהִוא לֹא-אָבָה ה' הַשְׁחִיתֶךָ :

וגם אשר יעלה על רוחכם פן יקיים מאמרו אלי באומרו **ואעשה אותך לגוי גדול,** אל תחושו שלאהבתי יגעל בכם ויבחר בזרעי. כי **אנכי עמדתי בהר** שהייתה לי עמידה ומעלה ברצונו יתברך שהיה שלם עמי, מה שאין כן בימים שקדמו שהייתי נופל לפניו, כאומרו **ואתנפל לפני ה' את ארבעים היום ואת ארבעים הלילה** אשר התנפלתי. אך עתה **ואנכי עמדתי** בתואר עמידה והתייצבות מעלה ברצון טוב **ארבעים יום וארבעים לילה,** ואז **וישמע ה' אלי** במה שאמרתי לו (שמות לג יג) **הודיעני נא את דרכך כו' וראה כי עמך הגוי כו'** ובמה יודע איפה

כי מצאתי חן בעיניך אני ועמך הלא בלכתך עמנו ונפלינו אני ועמך כו'. ואילו על גודל אהבתי היה דוחה את ישראל מפני זרעי, לא היה לו לשמוע אלי על שאלתי ובקשתי שהיו כולם על ישראל. ואדרבה אז **וישמע ה' אלי** והראני את השלש עשרה מידות לרחם בהם על ישראל ושילך בקרבנו, והכל תלה באהבתי באומרו **כי מצאת חן בעיני,** ואילו גדלה אהבתי עד היות דוחה אתכם בשבילי לא היה שומע אלי, כי אדרבה היה מהפך טובת שאלתי עלי ועל זרעי. אך אין זה, כי אם, שאין צריך לומר עתה, כי אם גם בפעם ההיא שהיא בפעם הראשונה שאמר **הרף ממני ואשמידם ואעשה אותך כו' לא אבה ה' השחיתך,** ולא אמר כך כי אם כדי שאבקש רחמים עליכם, וכמאמרם ז"ל (**שמות רבה** סוף פרשה מב, ועיין ברכות לב א) שאמר משה להקב"ה אמרת אלי **הרף ממני** וכי תופש הייתי בך אלא אמרת כדי שאחזיק בתפילה. באופן שלא מלבו אמר ואשמידם כי לבו יתברך היה אז שלם עמכם ומה גם עתה. ובדרך הזה יצדק אומרו **בפעם ההיא** ולא אמר בפעם הזאת.

יא וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי קוּם לֵךְ לְמַסַּע לִפְנֵי הָעָם וְיָבֹאוּ וְיִירְשׁוּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָם לָתֵת לָהֶם :

ועדיין תוכלו להרהר, כי אולי מה שהטיב הוא יתברך עד כה אתם במן ואשר הרחיף הענני כבוד והבאר, ואשר אמרתי כי **וישמע ה' אלי** לא היה רק עודני עמכם, ועל כן אל תפחדו עתה אלא אחר סילוקי. אל תחושו גם על זה, כי הלא **ויאמר ה' אלי קום לך למסע לפני העם,** ואדרבה אתכם חיבב יותר ממני כי לי אמר **קום לך למסע,** כלומר, אך לא לחניה בארץ, אך הם **ויבאו וירשו את הארץ,** הנה כי עם שאשמותיכם גדלו מאשמתי החמיר עלי יותר כי אותי השאיר פה ואתכם אמר שתבואו ותרשו.

ולא עוד אלא שאמר **אשר נשבע לאבותם** עם היות שגם הם אבותי כאשר הם אבותיכם. באופן שאתם מסולקים מכל מיני אימות פרישתו יתברך מכם ולא מפני שעתיד להכביד עליכם, כי הלא **ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם ליראה כו'** כאשר יבוא ביאורו בס"ד.

יב וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ כִּי אִם-לְיִרְאָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בְּכָל-דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :

יג לִשְׁמֹר אֶת-מִצְוֹת ה' וְאֶת-חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ :

יד הֵן לַה' אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם הָאָרֶץ וְכָל-אֲשֶׁר-בָּהּ :

טו רַק בַּאֲבֹתֶיךָ חָשַׁק ה' לְאַהֲבָה אוֹתָם

וַיִּבְחַר בְּזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם בָּכֶם מִכָּל-הָעַמִּים כַּיּוֹם הַזֶּה :

טז וּמַלְתֶּם אֵת עָרְלַת לְבַבְכֶם וְעָרְפְּכֶם לֹא תַקְשׁוּ עוֹד :

ראוי לשים לב. אל מלת **ועתה**.

וגם אל אומרו ישראל כי מי לא ידע כי ישראל המה.

ב. אומרו מה ה' כו', האם כל הדברים האלה מעט המה. והנה רבותינו ז"ל (ברכות לג ב) אמרו וכי יראת שמים מלתא זוטרתי היא, ומשני אין לגבי משה מלתא זוטרתי היא משל למי ששואלים לו כלי גדול כו'. והלא יקשה על מאמרם זה למה לא הקשו מכל הנזכר בשני הפסוקים רק מיראה לבדה, וגם מה משיב אין לגבי משה כו' אם הכתוב מדבר בישראל, ומה גם צורך אל המשל. אך המה ראו שאפשר לפרש הכתוב ולומר שאינו שואל רק יראה כדי שעל ידה יובן **ללכת בכל דרכיו** יתברך, כי בא ליטהר ביראה מסייעין אותו בכל השאר, וזהו אומרו **ללכת** שהוא להבא וגם לא אמר וללכת, וכן אומרו לאהבה ללכת ולעבוד לשמור כו' שכל אלה ימשכו מהיראה ואותה הוא מבקש עתה, ועליה אמר **מה ה' שואל כי אם ליראה** אחר היראה תהיה מוכן **ללכת כו'** כי מסייעין אותך. ועל כן לא הקשה רק ממנה והשיב אין לגבי משה כו', והוא, כי הנה משה למען הכניס אהבתו יתברך בלב כל ישראל אמר עתה ראו כמה חביבים אתם עתה לפניו יתברך, כי הלא אמר אלי **קום לך למסע לפני העם** כלומר למסע במדבר אך לא לחניה ומנוחת הארץ, כי אם **ויבאו ויירשו את הארץ** כלומר הם ולא אני, כי זה יורה היותכם חביבים לפניו. והנה **עתה ישראל** שאתם מעותדין לבוא לרשת **מה ה' אלוהיך כו' כי אם ליראה** כדי שתזכו לרשת ולא אני כי היפלא ממני, כי הנה אצלי מלתא זוטרתי היא כלומר, ואיני נכנס ככם.

ולבל נאמר הלא נהפוך הוא כי כל הגדול מחברו יצרו גדול ממנו (סוכה נב א), לזה נשא המשל למי ששואלים ממנו כלי גדול ויש לו, לומר, שאינו כבחינת מה שקשה על היותר גדול להלחם עם יצרו עד ינצחנו ותהיה היראה מושרשת בו שקשה להביא את יצרו עד דכא, רק בבחינת מה שכבר יש לו והשיגו. זהו דרך רבותינו ז"ל על הקושי הלז.

ונחזור אל ההערות שהתחלנו והוא כי ראוי עוד להעיר:

ג. כי הלא העבודה מאהבה היא רצויה לפניו מהעבודה מיראה ואם כן למה מזכיר **ליראה.**

ד. היתכן כי גם אחר לכת בכל דרכיו עדיין תחסר אהבה שיאמר אחרי כן **לאהבה כו'.**

ה. דברו כל זה לשון יחיד ואחר כך לשון רבים **ומלתם כו'**.

ו. אומרו ולעבוד את ה', וכי מה שאמר **ללכת בכל דרכיו** אינו עובד את ה'.

ז. אומרו הן לה' אלוהיך כו', איך מתקשר אל הקודם.

ח. אומרו לה' שיותר יצדק אומרו מה' כי באומרו לה' שיראה שעתה יהיו לו יתברך ולא יהיה לו עד כה.

ט. אומרו מלת **הן** שהיא יתירה.

י. אומרו השמים כו', שמזכירם שלא כסדרן.

יא. אומרו חשק לאהבה, כי אם **חשק** כבר אהב ואיך יאמר **לאהבה,** ומה גם כי אהבה יהיה מסוג החשק וקלה ממנו ואיך יצדק יחשוק לאהבה כו'.

יב. אומרו ויבחר בזרעם, למה לא אמר בזרעם לשון אהבה.

יג. אומרו בכם לשון רבים מה שאין עד כה שדבר בלשון יחיד.

יד. אומרו ומלתם כו', כי מאומרו בסוף פסוק הקודם **ויבחר בכם כיום הזה** יראה שהיו צדיקים, ואיך יאמר אחר כך **ומלתם כו'** שיורה כי עדיין הם בלתי כשרים ערלי לב.

יב וְעַתָּה יִשְׂרָאֵל מָה ה' אֱלֹהֶיךָ שֹׁאֵל מֵעִמָּךְ כִּי אִם-לְיִרְאָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בְּכָל-דְּרָכָיו וּלְאַהֲבָה אֹתוֹ וְלַעֲבֹד אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :

אמנם לכאורה יאמר, כי הנה דרך המלך בהטיבו את עמו הטבה רבה, הלא יתחייבו המה משלהם להעשירו במסים וארנוניות ובמתנות, כנודע כי יותר מטיבים העם את המלך מהמלך אליהם. אמר הנה **עתה ישראל** שבא עת ירושת הארץ, **מה ה' אלוהיך שואל** יהיה **מעמך,** כלומר, כי אם תיתן צדקות או תרומות ומעשרות ודומיהם, לא **מעמך** המה כי אם מעמו יתברך כי הכל שלו, כי אם **מה** ש**שואל מעמך** הוא **ליראה כו',** שאין דברים אלו בידי שמים, דאילו צדיק ורשע לא קאמר, שהכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות לג ב), ואם יכבדו וירבו עליך שהם **ליראה כו' ולאהבה כו' לשמור כו'** הלא **לטוב לך** והמה למען ייטב לך כי אם צדקת מה תיתן לו (איוב לה ז), ואינו כמלך שיעבדוהו עמו לטוב לו, וזהו אומרו **לטוב לך.**

או יאמר קרוב לזה, ועתה ישראל שתבוא לנחול את הארץ **מה שואל מעמך** שתגיע במעשה עתה ישראל טרם תנחל ארץ, **כי אם ליראה** כדי **ללכת בכל דרכיו** אחרי בואך לארץ, **ולאהבה** מעתה כדי **לעבוד** אחרי בואך,

יג לִשְׁמֹר אֶת-מִצְוֹת ה' וְאֶת-חֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְטוֹב לָךְ :

וכן **לשמור כו'** שהכל אינו רק קבלה במחשבה לקיים אחרי כן. וכל זה שמצרף למעשה אינו רק לטוב שהוא מחשבה טובה מה שאין כן במחשבה רעה, וגם זה אינו לאומות כי אם לך כי לגויים ההם אין מחשבה טובה מצטרפת למעשה (קידושין מ א) וזהו אומרו **לטוב** ואומרו **לך.**

או יאמר בהקדים שני דברים:

אחד, כי הנה יש שני מיני יראה:

אחת יראה גרועה

ואחת אהובה וחשובה,

האחד הוא לחוטא הירא מעבירות שבידו מפחד רעה,

והחשובה אשר הוא לצדיק וישר שירא מהבטל כמו רגע מעבודת קונו לבלתי יגרע מרצונו הטוב עמו.

הקדמה שנית, והוא, אין חפץ ה' באהבה לבדה כי אם גם ביראה כד"א (דברים ו יג) **את ה' אלוהיך תירא.** והענין, כי אם ישרת איש את קונו מאהבה לבדה, הלא לא ירע בעיניו השמט מעשות קצת מצות, באומרו כי יבטח באהבתו יתברך שלא יקפיד עמו כדרך האוהבים שלא יקפידו זה על זה, על כן צריך יראה כעבד מלך הירא מהתבטל מכל אחת ממצות המלך אשר יצוונו לעשות. ואם יעבוד מיראה לבדה, הלא לא יעבדנו בכל לבבו בשני יצריו, וגם לא ימסור נפשו על עבודתו כנודע, כי אין איש מוסר נפשו רק מאהבת והתקשרות נפשו עם נפש אוהבו, כדרך החושק, מה שאין כן לעובד מיראה.

ונבוא אל הענין, אמר, מתחילה הייתם נקראים בשם עם באומרו בסמוך **קום לך למסע לפני העם,** למה שאז עדיין היה עוון אשר חטאו בידם באופן שאז יראתם את ה' תהיה בבחינת היראה הראשונה שהיא מיראת העונש. אך **ועתה ישראל** כלומר עתה בעת בואכם ליירש את הארץ, שכלו מתי מדבר וכלו החוטאים בשיטים וכל הנשארים הם צדיקים ובשם ישראל יכנו. וזהו אומרו **ועתה ישראל** כלומר עתה יש לכם תואר **ישראל** ולא תואר עם, וגם לשון יחיד, שעל כן לא אמר בני ישראל שהוא יורה על אחדות וכשרון, באופן שהיראה עתה אינו מיראת עונש עבירות שבידכם רק מהסוג השני, ועל כן **מה ה' אלוהיך** המתייחס אלוהותו עליך לכשרותך **שואל מעמך, כי אם ליראה.**

ואופן היראה היא **ללכת כו'.** והוא, פן תאמר כי הלא עתה לא תאות לך רק אהבה כי צדיק וישר אתה, דע לך כי גם עתה צריך יראה, והוא, כי אם הייתה אהבה בלבד היית נשמט ממקצת דרכיו יתברך על כן צריך **ליראה** כדי **ללכת בכל דרכיו.** ומאליו יובן כי אין היראה מחמת עונש, רק לבל השמט משום דבר מעבודתו יתברך. וגם לא תספיק יראה וצריך גם כן **ולאהבה אותו**.

והטעם, כי אם הייתה יראה לבדה לא תעבדנו בכל לבבך שהוא בשני יצריך וגם לא תמסור נפשך על עבודת ה', אך על ידי אהבה ימשך **לעבוד את ה' כו' בכל לבבך ובכל נפשך.** וזהו אומרו **ולאהבה כו' ובכל נפשך.**

עוד יתכן בכוונת הכתוב, כי הנה יש מצות שבין אדם לחברו ושבין אדם למקום. והנה דרכו יתברך על מה שבין אדם לחברו לומר **ויראת מאלוהיך.** ובזה יאמר על מה שבין אדם לחברו **ליראה את ה' ללכת בכל דרכיו,** שהוא מה הוא חנון אף אתה חנון מה הוא רחום כו' מה הוא גומל חסדים כו' (שבת קלג ב), אשר כל דרכיו יתברך אשר נעשה כמוהו הם דברים שבין אדם לחברו שבהם תתייחס היראה. אבל על מה שהוא בין אדם למקום אמר **ולאהבה כו' ולעבוד את ה'** שהוא עבודה שבינך לבינו יתברך, שתהיה **בכל לבבך ובכל נפשך,** כי במה שבין אדם למקום יצדק ענין אפילו הוא נוטל את נפשך. ובזה יתכן אומרו בחלוקה זו עבוד את ה' ולא בקודמת.

עוד יתכן יאמר, כי הנה לבלתי כשרים לשאול מהם יראה או אהבת ה' מלתא רבתי היא, אבל למי שכבר השלים נפשו יקל הדבר כי מצווה גוררת מצווה.
ובזה נבוא אל הענין, והוא, כי תכלית האדם הוא דבקות האיש עם קונו, והלא כמו זר נחשב מאין ולאין תתהווה הויה זו והיא רחוקה עד אין קצה, כי מה דמות תערכו לגבר עם אלוה, ומה גם עתה לשאלתו יתברך תמיד שנאהבהו כד"א (דברים ו ה) **ואהבת את ה' כו'** והלא לא תתהווה אהבה אלא בין השווים. על כן אומר כי הן זאת כוונת הכתוב כי על ידי מעשה נעלה במעלות דבקות נמרץ קו לקו. ואמר **ועתה ישראל** ולא אמר בני ישראל, לומר, הנה תחילת ההידמות לה' אלוהינו הנה יש אתכם והוא אחדות, וזהו אומרו **ועתה ישראל,** כלומר, עתה הגעת לגדר היות אחדות ביניכם עד שתקראו יחד **ישראל.**

וידוע מאמרנו אשר השמיענו ברבים, כי תחת מה חיבב הוא יתברך השלום בינינו עד אין קץ ושנא תכלית שנאה את המחלוקת עד שעליו נחרב בית שני, הלא הוא, כי נפשות ישראל חצובות מתחת כסא הכבוד, אשר שם ימצאו כל בחינותיו יתברך, יש בחינת חסד ובחינת דין ובחינת רחמים וההיקש ביתר בחינות, ועל כן בהתאחד נפשות עם בני ישראל למטה יתאחדו שורשיהן למעלה, ויהיה ייחוד עליון בכל שמותיו יתברך שם מידת החסד ושם מידת הדין ושם מידת הרחמים אשר זה סיבת קיום העולמות, וההפך בהיות פירוד למטה כנודע ליודעי חן. אמר, הנה עתה יש ייחוד ביניכם כי **ועתה ישראל** כלומר בעלי ייחוד, ועל כן גם ה' בבחינותיו נקרא עליך **ה' אלוהיך** שהוא אחדות שתי המידות. **ומה שואל** ממך עתה אחר הכישרון הזה שיהיה דבר גדול בעיניך כי אם על היראה שעל זה היא מלתא זוטרתי. וזהו אומרו **כי אם ליראה** ולא כל בחינת יראה אני אומר, כי אם שתהיה בין בהתנהגו יתברך עמך במידת ה' שהוא רחמים בין בהיות בבחינת **מה** שהוא **אלוהיך** שהוא מידת הדין תירא ממנו, כי אם ישפיע לך רחמים וטובה תירא שמא יגרום החטא ותשמן ותבעט, ואם במידת רוגז אל תקוץ כי אם עדיין תירא בל תחשוב כבר פרעת חובך.

והנה עד כה השגת אחדות עם קונך במה שלבותיכם שלמים זה עם זה על ידי האחדות אשר לו מידת חסד עם אשר לו מידת רוגז. ועל שאין לך הדמות עם יוצרך עדיין רק בדבר זה בלבד לא תתייחס לאוהב בעצם את ה', כי אין זה שווי מספיק לייחס אהבה רק בחינת יראה כאומרו **ליראה כו'.** עשה זאת איפה הידמות יתר על הקודם למען תצדק אחרי זאת גדר אהבה בעצם, והוא **ללכת בכל דרכיו,** והוא כי זולת היות לכם לב שלם זה עם זה גם כן תשפיעו טובה זה לזה כדרכיו יתברך מה הוא רחום מה הוא חנון כו', זה הידמות יותר על הקודם, ואז יצדק **ולאהבה אותו,** אחר אחדות הנפשות אשר חלקם יתברך המה.

וגם השפיע זו בזו מעין בחינותיו יתברך המשפיעות למעלה על ידי כן שהוא נוסף על מציאות ייחוד כנודע ליודעים חן, אז לא תפלא אהבתך עם קונך כי יש שווי בערכים האלו. אך הישמר לך פן מהאהבה תתגאה להעריך הדבר אל שווי עצמיי חלילה, כי אם **לעבוד** שתכיר כי אין כל זה מספיק רק להיותך כדאי **לעבוד** לו יתברך בבחינת שווי מה. שלא תהיה לפניו יתברך כאשר בהשתחוות לאיש צפור דרור כי לא יחשיב ויתכבד האיש בדבר ההוא כי מה לתבן את הבר, אך בהשתחוות לאדם איש כמוהו בדמותו בצלמו יתכבד בו באומרו כי דומה הוא לו אנוש כערכו. על הדרך הזה הנה ידוע כי גרוע עד אין קץ הוא האדם לפני קונו מצפור דרור לפני איש, ואיך יחשיב הוא יתברך שירות האיש ומה גם ליקרא אוהבו. אך על ידי הדברים הנאמרים תצדק אהבה בצד מה לשיהיה לפניו יתברך איש הישראלי כעבד מתייחס אליו יתברך להחשיב עבודתו כאילו מסוגו הוא, וכמשל רבותינו ז"ל (סנהדרין מו ב) לשני אחים תאומים כו'.

ועבודה זו תהיה **את ה' אלוהיך** שהוא בין בהתנהגו יתברך עמך במידת **ה'** שהיא רחמים, בין בהתנהגו במידת **אלוהיך** שהוא דין, לא תמוש מ**לעבדו בכל לבבך** בלי הרהור אפילו הוא נוטל את נפשך. ולא שתעשה המצות בעד אושר השכר שהוא על מנת לקבל פרס, כי אם **לשמור את מצות ה' ואת חקותיו,** למה שהן מצות ה' ולמה שהן חקותיו. ושיעור הענין מה שאמרתי **לעבוד כו'** שתהיו כעבדים, אל תהיו כמשמשין את הרב על מנת לקבל פרס כי אם להיות **מצות ה'** ולהיות **חקותיו.** ולא שיעלה על לבך שאין פרס חלילה, כי דע לך כי **אשר אנכי מצוך היום** הוא **לטוב לך** אלא שאתה לא תכוון לכך.

יד הֵן לה' אֱלֹהֶיךָ הַשָּׁמַיִם וּשְׁמֵי הַשָּׁמַיִם הָאָרֶץ וְכָל-אֲשֶׁר-בָּהּ :

הנה הערנו שיראה בלתי מתקשר עם הקודם. אך יאמר מאמרם ז"ל (אבות פרק ה משנה א) כי הרשעים מאבדין את העולם שנברא בעשרה מאמרות והצדיקים מקיימים את העולם שנברא בעשרה מאמרות, לומר, שלא בלבד מקיימים העולם הזה השפל, כי אם מעמד שלשתן יחד השפל ועולם הגלגלים ועולם המלאכים, כי לא הוצרכו העשרה מאמרות כי אם לשלשתן, כנודע כי גם מלאכי השרת הם בכלל מעשה בראשית, כמו שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** ג יא) למאן דאמר נבראו בשני ולמאן דאמר בחמישי. והנה אין ספק כי גם שאין השכר של תורה ומצות ידוע, הלא לא יבצר מהיות רב מאד, כי הלא אחר שהצדיק מקיים שלשה עולמות יוכרח יהיה שכרו גדול נערך אל הפעולה, וההיקש ברשעים שמאבדין אותו. וזה מאמרו יתברך הלא אמרתי לך **ליראה את ה' ולעבוד כו' לשמור כו',** והכל **לטוב לך.**

ושמא תאמר ואיזה שיעור שכרי, הלא ראה כי **הן לה' כו'.** לומר, הנה **לה'** במה שהוא **אלוהיך** שהוא בהיותך צדיק שמתייחס אלוהותו עליך יהיו לו שלשת העולמות, שהם:
השמים שהם עולם הגלגלים,

ושמי השמים שהם עולם המלאכים,
הארץ וכו' שהיא עולם השפל שאם לא כן היה מחזירם לתהו ובהו, נמצאת אתה מקיימם כאילו אתה שותף עמו בבריאתו של עולם ומזה תדע שכרך.

טו רַק בַּאֲבֹתֶיךָ חָשַׁק ה' לְאַהֲבָה אוֹתָם וַיִּבְחַר בְּזַרְעָם אַחֲרֵיהֶם בָּכֶם מִכָּל-הָעַמִּים כַּיּוֹם הַזֶּה :

ושמא תאמר, הלא גם אבותי היו מקיימים העולמות, ולא העמסת עליהם עול תורה ומצות ככל הכתוב בפסוקים הקודמים כי אם אשר היו מקיימים מעצמם, ולמה העמיס כל זה עלינו לשיתקיימו בנו העולמות. לזה אמר **רק באבותיך חשק כו'** לגודל כשרונם הוא ש**חשק ה' לאהבה אותם** מצד עצמם, כי מאז ברא העולם, חשק לברא העולמות לשיבראו האבות **לאהבה אותם.** אך מה שרצה בכם לא שמצד עצמכם אתם כדאים רק ש**ויבחר בזרעם כו',** כי לא היו רק שהעריך אתכם בערך העמים וראה שבערכם אתם טובים מהם וזהו **ויבחר כו' מכל העמים.** ואין זה רק **כיום הזה** שקבלתם התורה ומצות כולן.

טז וּמַלְתֶּם אֵת עָרְלַת לְבַבְכֶם וְעָרְפְּכֶם לֹא תַקְשׁוּ עוֹד :

ואשר אמרתי שבערך העמים בחר מכם, לא שיש בכם עבירות, רק שלבבכם ערל מבקש מותרות כערלה הזאת כענין שאלת בשר וכיוצא, וגם קושי עורף שהיא מידה מגונה בלבד, כי אלה הן הדברים שצריך תתקנו, וזהו **ומלתם את ערלת וכו'.**

או מעין הקודם, במה שידענו כי שני אותיות של הן אין להן בת זוג כנודע מרבותינו ז"ל (**ילקוט** פרשת בלק תשסח), כי אל"ף וטי"ת הם י' וכו' מה שאין כן לאות ה"א שאין לה בת זוג, וכן הנו"ן, כי יו"ד עם צד"י הם מאה וכו' נשארה נו"ן משוללת בת זוג. ובזה יאמר ראה כמה תועיל במעשיך הטובים, כי כאותיות ה"ן שהן בלתי מתחברות ונשתוות לזולתן, כך **הן לה' אלוהיך השמים כו'** כי אינן מאיכותו חלילה. ולמה יאהבם ה' לקיימם ואין האהבה רק בבעלי שיווי. ו**רק באבותיך חשק ה'** כדי **לאהבה אותם** כלומר כדי לאהבה **את השמים ושמי השמים והארץ,** שעל חשק האבות חשבם לבעלי שווי לייחס בהם אהבה להיות על ידם אוהב את העולמות האלה, בקדושה אשר האבות הקנו בהם במעשיהם הטובים, שעל ידי כן מוצא בהם הוא יתברך יחס עמו לאהבה אותם ולקיימם. ויאמר **אהבה** במה שאין בו רוח חיים, כד"א אוהב יין ושמן (משלי כא יז) אוהב אדמה (דברי הימים א, כו יא). ויאמר חשק לאהבה, כי מעשרת דברים שקדמו לעולם הוא האבות שאלמלא הן לא ברא את העולם, נמצא כי מאז **חשק בהם לאהבה את השמים ושמי השמים והארץ,** ומאז **בחר בזרעם אחריהם** בכם ולא בעשו וישמעאל ובני קטורה, שהוא כי גם מאז אחד מהעשרה דברים הוא ישראל כיום הזה. כי אין הקדוש ברוך הוא מקפיד על שעשיתם את העגל כיון ששבתם עדיו יתברך.

או יאמר בשום לב אל היפוך הסדר, שהיה לו לומר מלמטה למעלה **הארץ והשמים ושמי השמים** או מלמעלה למטה **שמי השמים והשמים והארץ.**

אמנם הנה ידוע מאמרם ז"ל כי מתחילת ברייתו של עולם נתאווה הקדוש ברוך הוא שתהיה לו דירה בתחתונים (**תנחומא** בחקותי ג), וכן אמרו כי בזמן הבית עיקר שכינה בתחתונים הייתה. עוד אמרו (פסחים סח ב) כי אם לא ברית התורה שמים וארץ לא שם. ובשביל ראשית ברא הקדוש ברוך הוא את השמים ואת הארץ (**בראשית רבה** א ו). הנה כי בהיות צדיקים מקיימים את התורה בארץ, בשבילם מתקיימים עולם הגלגלים ועולם המלאכים שהכל בכלל מעשה בראשית. הנה כי עולם השפל עיקר בעשותנו בו רצונו של מקום ועל כן בו עיקר שכינה. וכמאמרם ז"ל (**ילקוט** כי תשא שצד) על והיה כל מבקש ה' יבוא אל אהל מועד (שמות לג ז), שאפילו מלאכי השרת לבקש ה' יבואו מעולם המלאכים אל בית מדרשו של משה שקרא לו אהל מועד. וכמאמרנו על מלאכי אלוהים עולים ויורדים בו (בראשית כח יב), שעיקר שכינה ומלאכים פה, ועולים המלאכים ואחר כך יורדים בו לקביעותם. נמצא שכאשר שכינה בארץ היא העולה על יתר העולמות. ומה גם בזמן המקדש שהיה נראה זה לעיני הכל. וזה יאמר פה **הן לה' אלוהיך,** לה' בהיותו מכונה להיות **אלוהיך** שאתם צדיקים ואחדים שתתייחס אלוהותו עליך בלשון יחיד, אז הדרגת העולמות אצלו יתברך היא מלמטה למעלה.

ראשונה השמים הם עולם הגלגלים,

ולמעלה הימנו שמי השמים הם עולם המלאכים,

ומעלה מהן היא **הארץ וכל אשר בה** מזכות יושביה הם המשכינים שכינה בה ומקיימים בה את שלשתם.

ושמא תאמר, למה ייחסתי הדבר אליך באמרי **ה' אלוהיך,** והלא גם בהיותו יתברך אלוהי האבות בימיהם שהייתה שכינה עימהם, תעלה היתרון **הארץ** על שתי העולמות שעליה. דע לך כי לא כן הוא כי **רק באבותיך** היה ה**חשק לאהבה אותם** שהוא את העולמות לעתיד, לא שמאז בימיהם היו חביבים כאשר עתה. והוא, כי הלא אברהם לא הוריד שכינה רק לרקיע הששי ויצחק לחמישי ויעקב לרביעי (**בראשית רבה** יט יג). אך מה שבחר הוא בעצם להיותה ההדרגה הנזכרת הלא הוא **בזרעם אחריהם** ולא בדור שלפניכם שעדיין לא הייתה שכינה בארץ כו', לוי הורידה לשלישי וקהת לשני ועמרם לראשון (שם), ועדיין לא היה ענין זה רק כיום הזה שמשה הורידה לארץ. ולא שנשלמתם לגמרי כי עדיין אין אחדותכם שלם, וזה אמר **בכם** לשון רבים. והוא כי עדיין צריך לימול את ערלת לבבכם, והוא כי כל מקום שנאמר לבב הוא השני יצרים (ברכות נד א), ואמר הנכם צדיקים כובשים את היצר הרע, אך מה שעתה מבקש הוא יתברך מכם שתמתקו גם את היצר הרע שתסירו את חלאתו באופן ישאר מתוק גם הוא, שגם בו תעבדו את ה' בעצם, וכמאמרם ז"ל (ירושלמי סוף ברכות) על פסוק ומצאת את לבבו נאמן לפניך (נחמיה ט ח), כי גם היה היצר הרע שלו נאמן לפניו יתברך. והוא ענין מאמרם ז"ל שאמר קין להקב"ה אתה הרגת את אחי שנתת יצר הרע בי, והשיב לו הוא

יתברך אתה עשיתו רע, כי הוא יתברך לטובתנו נתנו לנו שנעבוד את השם יתברך כו'. ומה גם למשל השפחה שאמרו ב**ספר הזוהר** (ח"ב דף קסג ע"א) בענין היצר הרע. ואמר כי על ידי שתמולו ערלת לבב במחשבות ימשך שערפכם לא תקשו עוד.

יז כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא-יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד :

יח עֹשֶׂה מִשְׁפַּט יָתוֹם וְאַלְמָנָה וְאֹהֵב גֵּר לָתֶת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה :

יט וַאֲהַבְתֶּם אֶת-הַגֵּר כִּי-גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

הנה מטבע הלשון נראה שהוא נתינת טעם אל הקודם, והנה יראה בלתי מתייחס.

וגם אומרו אלוהיכם הוא מיותר.

וגם איך יתקשר לזה אומרו **האל הגדול כו'.**

וזה וזה עם אומרו אשר לא ישא פנים כו'.

ולא כל זה מתקשר עם אומרו **עושה משפט יתום כו'**

וכן אל אומרו ואוהב גר כו'.

ועוד כי מתחליה דבר בלשון יחיד ועתה בלשון רבים.

יז כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וַאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבֹּר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא-יִשָּׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד :

אך הנה אחרי אומרו כי **לה' השמים ושמי השמים והארץ**, וגם שעל ידי היותו יתברך אלוהינו מחבב את העולמות כלן ונותן יתרון לארץ על שני העולמות.

אמר, שמא תאמרו הנה ימשכו שני דברים מזה:

אחד, כי שלשה עולמות שלו יתברך המה,

שנית, שגם כל העמים לו יתברך אלא שבחר בישראל המקיימים אותם ונותנים מעלה ויתרון לארץ על שני העולמות.

והלא על זה יקשה שלשה דברים:

אחד, למה נקרא **אלוהי ישראל** ולא גם אלוהי העולמות והשבעים אומות.

שנית, אם כל כך חיבב עמו למה מדכאם בייסורין מה שאין כן לאומות.

שלישית, למה אוהב גר ומצווה על אונאתו יותר מעל אונאת ישראל, כי הלא יורה שהוא על כי עזב אלוהיו ואדוניו וילך אחר אלוהי ישראל, ואילו הוא יתברך אדון הכל למה אהבתו על זה הלא גם מתחילה שלו יתברך היה ואדרבא יאשם שאיחר לבוא.

על כן אמר **כי ה' אלוהיכם כו'** והוא מה שכתבנו על פסוק (דניאל ב מז) מן קשוט די אלהכון הוא אלה אלוהין, שהענין הוא שבמה שהוא יתברך אלהכון הוא באמת אלוהי אלוהין, כי את דניאל החשיב נבוכדנאצר לאלוה, והוא מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** צו ו) שמנחה וניחוחין אמר לנסכא ליה כמנסך לאלוהיו, ואם כן מי שהוא אלוהיו אלוהי האלוהים יקרא וזהו מן קשוט כו'. ומעין זה הוא מאמר **ספר הזוהר** (ח"א דף י ע"א) על שאלת הגוי על פסוק (ירמיה י) כי בכל חכמי הגויים ובכל מלכותם מאין כמוך וכי בחכמי ישראל יש כמוהו, והשיבו לו כי בחכמי ישראל יש עושים מה שהוא יתברך עושה, כענין שמש בגבעון דום ודומים לו מכמה פלאי פלאות הנעשים על ידי חכמי ישראל שעל כן ידמו לאלוהינו יתברך. וכן אמרו רבותינו ז"ל (**שיר השירים רבה** ג ה) שהיו האומות אומרים בהיות ישראל במדבר אין אלו אלא אלוהות משתמשים בעמוד אש וענן ומוקפים עננ אש כו'.

ועל דרך זה יאמר אל יקשה בעיניכם למה אין הקדוש ברוך הוא מתייחס שמו אחר כל האומות, כי הלא **ה'** במה שהוא **אלוהיכם, הוא אלוהי האלוהים,** כי כמעשה האלוהים יש כח בכם לעשות. כי על כן אמרו ב**ספר הזוהר** כי בחכמי הגויים אין כמוהו יתברך כי אם בחכמי ישראל, והם למעלה על כל אלוהי העמים. ועל כן מי שהוא **אלוהינו אלוהי האלוהים** יקרא כמאמר נבוכדנאצר באומרו די אלהכון הוא אלה אלוהין. וכן יקרא להיותו **אלוהיכם** גם כן **אדוני האדונים** גם כן שהם שרי מעלה אדוני האומות. כי הנה יש כח בישראל להכניעם כאשר הכניע משה רבנו ע"ה את שר הים ושר מצרים. כי בהיותו יתברך אלוהיכם ואתם את הנקראים אדונים מדכאים יודע בעולם היותו יתברך אדוני האדונים, ואם כן לא תדמו אל האומות ואינו כבוד אלוהים לייחד שמו כי אם עליכם.

ועל השנית אמר, האל הגדול כו', והוא בשום לב אל מלת **אל** שהיא מיותרת אחר שאומר הגדול הוא בחינת חסד כנודע, והוא ענין כפול. אך אמר הנה למדת אל שהוא חסד מתייחסים כל מידות התנהגו יתברך, בין בהתנהג במידת הגדולה בין במידת **הגבור והנורא** הכל הוא על צד החסד, כי כל ייסוריו הם לטובה כי אשרי הגבר אשר תיסרנו יה (תהלים צד יב). ומה שאינו מביט אל רוב פעולות הצדיק כי טובות הנה ומייסרם, הוא כי לא ישא פנים לאוהביו ולא יקח שוחד של מצות.

יח עֹשֶׂה מִשְׁפַּט יָתוֹם וְאַלְמָנָה וְאֹהֵב גֵּר לָתֶת לוֹ לֶחֶם וְשִׂמְלָה :

והראיה כי שתי המידות, חסד ורוגז, אחת הנה ולא שתים חלילה, הלא הוא, כי **עושה משפט יתום ואלמנה** אשר פגעה מידת הדין באבי היתום ובבעל האלמנה, עם כל זה הוא עושה חסד עימהם אבי יתומים ודיין אלמנות כי ה' יריב ריבם. אך אין זה כי אם שהיתום והאלמנה כולם אהובים, ואשר פגע באבי היתום ובעל האשה אינו רק שגם זה חסד אלא ש**לא ישא פנים כו'.** הרי נסתלק **הדבר השני**.

ועל השלישי אמר, ואוהב גר כו', לומר מה שאוהב גר אינו על כי עזב אדוניו ובא אליו יתברך, כי הלא גם מתחילה גם כן שלו יתברך הוא, אך מה שמחזיק לו יתברך טובה ואוהבו הוא **לתת לו לחם ושמלה.** והוא, כי הוא יתברך חפץ חסד וכל תאוותו להיטיב ובהכין אדם עצמו לקבל מאתו יתברך אוהב אותו על ככה. וזהו אומרו **לתת לו כו',** כי עד כה היה תחת כח חיצוני ולא היה כבודו יתברך להשפיע עליו על ידו כי אם על ידי שר חיצוני, ועתה הוכן ובא **לתת לו** בעצמו **לחם ושמלה.** ואמר שני אלה לומר בין מה שהוא צורך אוכל נפש פנימה הוא הלחם, בין מה שהוא על בשרו מבחוץ שהוא שמלה, הכל חפץ הוא להיטיב עליו על ידי עצמו למתקרב אליו יתברך.

יט וַאֲהַבְתֶּם אֶת-הַגֵּר כִּי-גֵרִים הֱיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ולא תאמרו הנה טעם זה לא יצדק בנו עם הגר לאהבו, ואחר שאין לנו טעם זה למה נאהבהו והוא מזרע טמא ואנחנו כולנו קדושים ואין אהבה רק בין השווים. לזה אמר **ואהבתם את הגר** מטעם שווי, כי הלא גם אתם דומים להם **כי גרים הייתם בארץ מצרים,** כי במצרים עבדתם עבודת גילולים ונתגיירתם שם ובאתם אל הקדושה, והוא מה שעל כן נכנסנו תחת כנפי השכינה במילה וטבילה כנודע כמשפט הגרים.

כ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא אֹתוֹ תַעֲבֹד וּבוֹ תִדְבָּק וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ :

כא הוּא תְהִלָּתְךָ וְהוּא אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר-עָשָׂה אִתְּךָ אֶת-הַגְּדֹלֹת וְאֶת-הַנּוֹרֹאֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ :

כב בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרָיְמָה וְעַתָּה שָׂמְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב :

פרק יא

א וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַרְתָּ מִשְׁמַרְתּוֹ וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וּמִצְוֹתָיו כָּל-הַיָּמִים :

הנה זה נאמר למעלה (פסוק יב) **ליראה את ה' כו' ולעבוד כו'.**

ועוד איך הוא הדבקות בו יתברך שאומר **ובו תדבקון.**

וכן אומרו ובשמו תשבע, אם אין הענין רק שהמחויב שבועה ישבע בשמו אין נראה מתייחס פה.

ועוד אומרו הוא תהלתך כו', מי לא ידע שהוא תהילתנו והוא אלוהינו,

ואיך מחלק לשנים מה שהכל אחד.

ואיך יתקשר אומרו אשר עשה כו'.

וגם אומרו אתך שהוא מיותר.

ועוד אומרו בשבעים נפש כו' בלתי מקושר אל הקודם.
ועוד היות כל הפסוקים האלה לשון יחיד ולא כקודמים לשון רבים.

כ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ תִּירָא אֹתוֹ תַעֲבֹד וּבוֹ תִדְבָּק וּבִשְׁמוֹ תִּשָּׁבֵעַ :

אך יאמר כמדבר עם כל אחד מישראל, ואומר אליו, הלא שמעת אהבתי את הגר שהיה רחוק ונתקרב שכל חפצי להטיב לו. לכן אתה ישראל אם תראה את עצמך רחוק מה' על עבירות שבידך, אל תתייאש מן הרחמים ואל ירפו ידיך מלשוב ולעבוד את ה', באמור כי עוד לא ירצך כי עונותיך הבדילו בינך לבין אלוהיך כי טמאוך ואיככה תוכל לשוב לידבק בו יתברך. אל תחוש כי אדרבה כל מה שתעבדהו תדבק בו. וזהו אומרו **את ה' אלוהיך תירא** מעבירות שבידך, אך לא יהיה המורא להתייאש חלילה כי אם אדרבה אז **אותו תעבוד**, ועל ידי כן **ובו תדבק** תחת אשר היית רחוק ממנו, כי רחוק ה' מרשעים. והוא, כי תיקון המכעיס את המלך ויירא ממנו הוא להתרחק ולברוח ממנו, כי אם יבוא לפניו לעובדו לא ישא לפשעו אשר הכעיסו וימיתנו, כי אדרבה לעזות פנים יחשוב לו אשר כאיש אשר לא צדקה עשה יבוא לפניו לעבדו. אך הוא יתברך לא כן, כי אם שהירא ממנו על עבירות שבידו תיקונו הוא לברוח מפניו אליו, כי אנה יברח, כי אם יתחזק לעבוד את ה'.

והטעם הוא, כי שרת את ה' אינו כשרת את מלך הארץ, כי העובד את המלך אינו מתדבק במלך ובאיכותו וגם העובר רצונו אינו מתרחק ממנו מאיכותו, אך העובר רצון מלכו של עולם הוא מתרחק איכותו ממנו יתברך כי עונותיו מבדילים את נפשו שהוא חלקו ממנו. ובשובו ועובד את ה' הוא הולך ונדבק בו ממש והיא בריחתו מקצפו יתברך ותרופתו מאשר אשם לו. וזהו אומרו **את ה' אלוהיך תירא** מעבירות שבידך, ותיקונך הוא כי **אותו תעבוד** ועל ידי כן **ובו תדבק** שהוא תיקונו מה שהבדילוך עונותיך. ואם לא תוכל עשוהו מתגרת יצרך שנעשה בעל הבית ויתקפך יצרך על דעת לעבור, אז **ובשמו תשבע** כמו שאמרו ז"ל על יוסף ובועז שנשבעו ליצרם (**ויקרא רבה** כג י). אין צריך לומר שמסייעך לשוב, כי אם גם לא בלבד יפטור אותך מעון כי גם ירצך עד הקרא אלוהיך.

כא הוּא תְהִלָּתְךָ וְהוּא אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר-עָשָׂה אִתְּךָ אֶת-הַגְּדֹלֹת וְאֶת-הַנּוֹרָאֹת הָאֵלֶּה אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ :

ועל האחד אמר **הוא תהלתך,** כי מה ששבת בתשובה ועל ידי כן דבקת בה', אל תתהלל, כי **הוא תהלתך** כי הוא יתברך העושה ולא אתה. ולא תאמר אם כן לא יחזיק לי טובה על הדבר כי הוא המסייע והעושה, כי דע איפה כי הוא אלוהיך שמכנה אלוהותו עליך כי הוא תכלית השגת הצדיק, כל כך מחשיב ומעלה עליך כאילו אתה עשית. והראיה אשר **עשה אתך את הגדולות כו'** שהיו כל אלה על ידי תשובה שעזרך הקדוש ברוך הוא עם היותך רחוק ממנו, כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** ואתחנן תתכח) גוי מקרב גוי עם מקרב גוי לא נאמר כו'. ודקדק

באומרו **אשר ראו עיניך,** שהוא מענין וירא ישראל את מצרים מת, ואשר ראו עני כבוד ועמוד ענן ועמוד אש, כי כל אלה היו אחר תשובתם כמו שכתבנו במקומו, כי באו ליטהר על ידי מושכם הטלה שהיה עבודה זרה שלהם, והשם יתברך עזרם לשום נפשם מנגד המצריים שיסקלום בקנאתם על שחיטת אלוהיהם שבאו ליטהר וסייעם הקדוש ברוך הוא והרבה להיטיב להם. ולהורות כי על נסים שאחר היציאה ידבר אמר האלה.

כב בְּשִׁבְעִים נֶפֶשׁ יָרְדוּ אֲבֹתֶיךָ מִצְרָיְמָה וְעַתָּה שָׂמְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב :

והראיה כי התשובה מועלת לשוב עד יאהבהו ה', הוא, כי **בשבעים נפש ירדו** אבותיכם **מצרימה.** והוא בשום לב אל ייתור הבי"ת שהיה לו לומר שבעים נפש ירדו כו', ומה גם כי יעקב והשבטים בכלל השבעים היו, ואיך יאמר עם שבעים, שיורה שזולת אבותם היו שבעים. אך יאמר בזכות היותם בעלי אחדות שכולם היו מתייחסים לנפש אחד, **ירדו אבותיך מצרימה** ירידה בחיריית, ולא בשלשלאות של ברזל כאשר היו עתידים, כמו שאמרו רבותינו ז"ל (שבת פט ב). ויותר אהבם ה' אחר שחטאו ושבו אל ה', כי הנה עתה שחטאתם ועבדתם עבודה זרה במצרים ושבתם עדי **שמך ה' אלוהיך ככוכבי כו',** שנוסף על שכנה שם אלוהותו עליך ונקרא **אלוהיך**, גם **שמך ככוכבי כו'.** שעל ידי שבאו ליטהר סייעוך בכישרון ואחדות, עד גדר שעם היותכם ששים ריבוא והותר, שהיה נמשך פירוד, סייעך במה ש**שמך** לשון יחיד, שאם אתם רבים ככוכבים אינו רק לרוב אבל לא לפירוד ככוכבים שכל אחד נפרד מחברו, כי דמיתיך להם לענין הריבוי ולא לענין הפירוד.

פרק יא

א וְאָהַבְתָּ אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַרְתָּ מִשְׁמַרְתּוֹ וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וּמִצְוֹתָיו כָּל-הַיָּמִים :

ועם כל זה ששיבחתי הבעל תשובה שנדבק בה', כי במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים כו' (ברכות לד ב), עם כל זה שמע בקולי איעצך **ואהבת כו' ה' אלוהיך ושמרת כו' כל הימים,** כלומר שיהיו כל ימיך בכישרון ולא שתחטא ותשוב. כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** תהלים לב) על פסוק אשרי נשוי פשע כו' שאמר דוד הנה אשרי החוטא ושב, אך טוב ומאושר ממנו אשר לא יחשוב ה' לו עוון ולא הוצרך לתשובה, כי מי החפץ בחולי לתקוות רפואה ומי יודע אם יתרפא כראוי. וכן אמרו רבותינו ז"ל (סוכה נג א) מהכתוב שהיו אומרים אשרי זקנותנו שכיפרה על ילדותנו, כי טובים היו האומרים אשרי ילדותנו שלא ביישה זקנותנו.

או יאמר את ה' אלוהיך תירא כו', שאמר עם היותך כל כך שלם עד הקרא **ה' אלוהיך** שמכנה שמו עליך עם כל זה אל תמוש מלירא. וזהו **את ה' אלוהיך תירא** והוא כענין יעקב שירא שמא יגרום החטא (ברכות ד א). ועל ידי שלמותך זה אותו תעבוד בתפילה כד"א

ועבדתם את ה' אלוהיכם זו תפילה (בבא קמא צב א). וכן ולעבדו בכל לבבכם זו תפילה (תענית ב א). ואמר **אותו תעבוד** ותתפלל ובו תדבק עד גדר ש**ובשמו תשבע** שיקיים תפילתך כחוני המעגל שאמר נשבע אני בשמך כו' שאיני זז מכאן עד שתקבל תפילתי (תענית יט א). ולא תבוש פן לא תקובל כל בקשתך, כי אם אדרבה הוא תהילתך שיעשה רצונך, ויהללוך שאתה מתחטא לפני המקום ועושה רצונך כאב את בן ירצה. ולא תתייחס לנשבע לשווא אולי הוא שלא כרצונו לעשותו כי הלא הוא אלוהיך. והענין, כי הנשבע לשווא אין הקדוש ברוך הוא מייחס שמו עליו ליקרא אלוהיו, כמפורש אצלנו על פסוק (שמות כ ז) **לא תשא את שם ה' כו'**, לומר, **לא תשא את שם ה'** הנקרא עתה **אלוהיך לשוא**, כי אחר שתשבע **לא ינקה ה' את כו'**, ולא אומר לא ינקה ה' אלוהיך כי אחרי כן ה' יקרא ולא אלוהיך. וכמו שכתבנו על פסוק (ויקרא יט יב) **לא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלוהיך אני ה'**, לומר, שעל ידי שבועה לשקר **וחיללת את שם אלוהיך אני ה'**, לומר שעל ידי שבועה לשקר נמצאת מחלל שם אלוהיך הנקרא אלוהיך רק **אני ה'** כלומר ולא אלוהיך.

ועל דרך זה יאמר פה והוא **אלוהיך** כי אחרי היותך שלם לא לנשבע לשווא יחטיאך ויחשיבך, שאם כן לא הייתי מייחס אלוהותי עליך.

ושמא תאמר, הלא אם לא זמן גשמים הוא, ובמה יבטח איש ישתנה הטבע להמטיר בעבורו ולא יתייחס לנשבע לשווא. לא כן הוא, כי הלא הוא **אשר עשה אתך את הגדולות וכו'** שהוא שלא כדרך הטבע, ולא אמר לך כי אם אתך, כלומר, על ידי איזה כשרון שהיה בך ועל ידי שרציתיך ביני ובינך נעשו הנוראות. כן גם עתה על ידי שלמותיך וודאי אעשה.

ושמא תאמר, ומה זכות היה לנו אז שאתי **עשה ה' את כל הנוראות,** לזה אמר, **בשבעים נפש כו'** כי הבי"ת יתירה, אך יאמר בזכות אחדות שבעים נפש שעל כן נאמר נפש ולא נפשות (**ויקרא רבה** ד ו), על ידי זה **ועתה שמך ה' אלוהיך ככוכבי כו'**.

או יאמר ענין מאמרם ז"ל (**תנחומא** נח י) שאמרו חנניה וחבריו לנבוכדנאצר לענין מסים וארנוניות אתה מלך, אבל לענין האלוהות אין אתה כי אם נבוכדנאצר כאחד העם, ובטענה זו עמדו לפניו. וזה אפשר יאמר פה את ה' בענין האלוהות שיהיה **אלוהיך תירא** אותו לבדו ולא את זולתו, כמלך המנגד על היותו אלוהיך, כנבוכדנאצר ודומה לו, ועל ידי כן **אותו תעבוד** ולא את אלוהי המנגד לך. ואם **בו תדבק** בכל לב בלי פניה, **ובשמו תשבע** שלא להטות אחר המנגד לך ולא תבוש שיהרגך, כי **הוא** יתברך **תהלתך** שתתהלל בו בהצלה כחנניה וחבריו. והוא **אלוהיך** שיכנה אז שמו עליך ובטח על קונך כי הוא יעשה כאשר **עשה אתך את כל הגדולות כו'** כי ברצות ה' את דרכיך לא יוכלו לך. כי ראה, כי **בשבעים נפש ירדו אבותיך כו'** והיו חושבים עליהם תמיד להורגם ולהפילם ליאור ולשום עליהם שרי מסים ולא שווה למו. כי

הנה **ועתה שמך ה' כו'** כי כאשר יענו כן ירבה כו'. וזה ביראה שתבוא לידי מלך ושרים. אך **ואהבת כו' ושמרת כו' כל הימים** ואין מעכב כי לא תגלה מהארץ.

או יאמר, **את ה' תירא** מעבור **מצות לא תעשה**, **אותו תעבוד במצות עשה.** ולא לשום פניה רק **ובו תדבק** לידבק בו בלבד, ואז **בשמו תשבע** לבל עבור אחד מ**מצות לא תעשה או מצות עשה** הנזכרים. ועל ידי כישרונך זה תהיה בטוח כשתשבע על יצרך, ולא יגבר עליך להעבירך גם על השבועה. כי לא תבוש, רק הוא תהילתך כאשר קרה ליוסף ובועז שנשבעו ליצרם וקיימו ויהי להם לתהילה. אך אם לא תהיה מקיים כל הנזכר תחילה ותהיה קל הכישרון כשתשבע, אפשר ישיאך יצרך לעבור גם על השבועה ולא יקרא ה' אלוהיך, כאמור למעלה כי הנשבע לשקר מסלק מעליו הקרא שם אלוהותו יתברך עליו. אך אתה בכשרותך זה ימשך ש**והוא אלוהיך** כי תקיים שבועתך כי זכותך תעמוד לך. קל וחומר הדברים אשר עשה אתך שבזכותך עשיתי עד הנה, עם היות שהיו בך כל המתים במדבר עשיתי אתך בזכותך, ומה גם עתה שאתם הכשרים לבדכם בישראל כי נסתלקו כל החוטאים כעת כנודע. ובשכר זאת תזכה ש**ואהבת ושמרת כו' כל הימים** בלי עכוב.

פרק יא

ב וִידַעְתֶּם הַיּוֹם כִּי לֹא אֶת-בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ וַאֲשֶׁר לֹא-רָאוּ אֶת-מוּסַר ה' אֱלֹהֵיכֶם
אֶת-גָּדְלוֹ אֶת-יָדוֹ הַחֲזָקָה וּזְרֹעוֹ הַנְּטוּיָה :
ג וְאֶת-אֹתֹתָיו וְאֶת-מַעֲשָׂיו אֲשֶׁר עָשָׂה בְּתוֹךְ מִצְרַיִם לְפַרְעֹה מֶלֶךְ-מִצְרַיִם וּלְכָל-אַרְצוֹ :
ד וַאֲשֶׁר עָשָׂה לְחֵיל מִצְרַיִם לְסוּסָיו וּלְרִכְבּוֹ
אֲשֶׁר הֵצִיף אֶת-מֵי יַם-סוּף עַל-פְּנֵיהֶם בְּרָדְפָם אַחֲרֵיכֶם וַיְאַבְּדֵם ה' עַד הַיּוֹם הַזֶּה :
ה וַאֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם בַּמִּדְבָּר עַד-בֹּאֲכֶם עַד-הַמָּקוֹם הַזֶּה :
ו וַאֲשֶׁר עָשָׂה לְדָתָן וְלַאֲבִירָם בְּנֵי אֱלִיאָב בֶּן-רְאוּבֵן אֲשֶׁר פָּצְתָה הָאָרֶץ אֶת-פִּיהָ וַתִּבְלַע אֹתָם
וְאֶת-בָּתֵּיהֶם וְאֶת-אָהֳלֵיהֶם וְאֵת כָּל-הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם בְּקֶרֶב כָּל-יִשְׂרָאֵל :
ז כִּי עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת אֵת כָּל-מַעֲשֵׂה ה' הַגָּדֹל אֲשֶׁר עָשָׂה :
ח וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם
לְמַעַן תֶּחֱזְקוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :
ט וּלְמַעַן תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם וּלְזַרְעָם
אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :
י כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִוא
אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת-זַרְעֲךָ וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ כְּגַן הַיָּרָק :
יא וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה-מָּיִם :

יב אֶרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ דֹּרֵשׁ אֹתָהּ תָּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרֵשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה :

ראוי לשום לב, כי לא יצדק לומר שידעו היום כי לא ידבר את בניהם כי מה יום מימים לזה.

וגם לשון הודעה לא יצדק רק לומר **לא את בניכם כו'** אני דובר כי אם את בניכם ואתכם.

ב. אם הענין שלא הכירו בניהם הוא כח מעשיו, למה הזכיר המוסר באומרו **את מוסר ה'.**

ג. למה הזכיר כל סוגי הפרטים שאומר **גדלו וידו החזקה,** אחת היה מספיק.

ד. אומרו **אשר עשה בתוך מצרים כו',** הלא גם כל הנזכר היה בתוך מצרים.

וגם אומרו **לפרעה ולכל ארצו** ולא אמר ולכל עמו.

ה. אומרו **ואשר עשה לחיל מצרים לסוסיו כו',** למה מזכיר סוס ורכב כי העיקר הוא החיל.

ו. מה יתן ומה יוסיף היות המים **על פניהם** ושהיה **ברדפם אחריהם** ו**שאבדם עד היום הזה** והיה די יאמר שהציף הים עליהם.

וגם למה אינו מזכיר מציאות קריעת הים.

ז. למה כלל בסתם **אשר עשה להם במדבר עד בואם עד המקום** ההוא, וכשבא לפרט לא פרט אלא ענין **דתן ואבירם,** והלא כמה לקו זולתם במדבר.

ח. אומרו **ושמרתם כו' למען תחזקו כו',** איך מתקשר עם הקודם.

ט. שיראה שיעשו כדי שיחזקו והוא על מנת לקבל פרס.

י. כי בפסוק זה יש לשון רבים ולשון יחיד ולשון רבים.

יא. באומרו **ולמען תאריכו כו',** למה מזכיר שבועת האבות ושה**ארץ זבת חלב ודבש**.

יב. איך מתקשר לזה אומרו **כי הארץ אשר אתה בא שמה כו'.**

ולא עוד אלא שמלת **כי** תורה לתת טעם, ואין נראה טעם מתייחס אל האמור כלל.

יג. מה ענין אומרו שאינה נזרעת **כגן הירק** כמצרים, והלא טוב טוב היה שלא היינו מצטערים כל כך על המטר.

יד. כי יש ייתורי לשון כאומרו **לרשתה** ואומרו **יצאתם משם** ואומרו **ברגלך**.

וגם הפרש שבמצרים אמר לשון השקאה ובארץ אמר **תשתה.**

טו. אומרו **למטר** והיה לו לומר ממטר השמים.

וגם מלת **מים** מיותרת.

טז. אומרו **אשר ה' אלוהיך דורש אותה,** והלא כל העולם דורש.

יז. מה ענין אומרו **תמיד**, כי מי לא ידע שאין להשגחה הפסק.

יח. אומרו **מרשית** חסר אל"ף, ואומרו **השנה** בשני ההי"ן, ואומרו אחר כך **שנה** בלי ה"א בראשית תיבה.

יט. שבאומרו **תמיד עיני ה' אלוהיך בה כו',** מי לא ידע שהוא מראשית שנה ועד אחרית.

כ. כי היה לו לומר אחריתה ולא יזכור **שנה** פעם שנית.

וגם למה חסרה אות **אל"ף** ממלת **מרשית.**

ב וִידַעְתֶּם הַיּוֹם כִּי לֹא אֶת-בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ וַאֲשֶׁר לֹא-רָאוּ אֶת-מוּסַר ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶת-גָּדְלוֹ אֶת-יָדוֹ הַחֲזָקָה וּזְרֹעוֹ הַנְּטוּיָה :

אמנם, הנה אמר **ועתה ישראל מה ה' אלוהיך שואל כו',** כי עתה כדי ליירש ארץ שאל דברים אלה ושימולו ערלת לבבם וקשי ערפם שהם מותרות והפצר שהן הן הדברים שחטאו בהן במדבר כנודע. והנה ידוע כי אין אדם חוטא רק ברוח שטות והעדר דעת (סוטה ג א), אמר **וידעתם היום** כלומר שמה שעד עתה לקיתם מבלי הדעת דעו היום, ולא תאמרו כי שאור שבעיסה מעכב.

ושימו לבבכם אל השגחתו יתברך לייסר את עוברי רצונו, **כי לא את בניכם אשר לא ידעו ואשר לא ראו את מוסר ה'** היא השגחת מוסרו ליירא ממנו, שעל כן לא יוכלו נגד יצרם, ככם שראיתם הכל עין בעין שתעמדו נגדו באמור הלא השגחת ייסוריו יתברך ראינו בעינינו ולמה לא נירא ולא נחת. והוא מוסר ה' במצרים.

ולבל יפקפקו ויאמרו אולי מקרה או גזרת מזל היה ולא השגחה אלוהית, לזה הביא להם ראיות מהחוש שראו בעיניים להם. ראשונה, באומרו **ה' אלוהיכם,** לומר, שהמוסר היה כלול יחד מדין ורחמים. כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** ט ט) במכת הדם שהיה המצרי שותה דם וישראל מים ושניהם בכלי אחד, הרי רחמים ודין יחד, וזהו **מוסר ה' אלוהיכם** שהוא רחמים ודין, ואין זה רק השגחה אלוהית.

שנית, את גדלו את ידו החזקה ולא אמר ואת, אך הוא כאומרו את **גדלו** עם **ידו החזקה.** והוא, כי הנה ידענו מרבותינו ז"ל (הגדה של פסח) כי יד חזקה זה הדבר כמו שנאמר הנה יד ה' הויה במקנך כו', וגם ידענו מרבותינו ז"ל (**זוהר** ח"ג דף שב ע"א) כי **גדולה** נאמר על **מידת חסד** ו**יד חזקה** על **מידת רוגז הקשה**. ואמר הלא הנה ראיתם שני הקצוות יחד, חסדו יתברך הוא **גדלו** עם **ידו החזקה,** כי הלא בהיות היד החזקה ברוגז במקנה היה הוא יתברך עושה חסד להציל אפילו פרסת רגל מקנה ישראל, כמו שאמרו שבהמת שותפין שבין ישראל למצרי שהיה לישראל בה אפילו פרסת רגל אחת הייתה נצולת (**שמות רבה** יא ה), הרי זו השגחה רבה מאד.

ועוד השגחה נראית, והיא, **ובזרוע הנטויה זו החרב**, והוא הנזכר בהלל הגדול באומרו (תהלים קלו י) למכה מצרים בבכוריהם, שקמו הבכורות שהתעתדו למות בחצי הלילה איש חרבו על ירכו ויהרגו תחילה את אבותיהם הממאנים לשלח את ישראל (**ילקוט** תהלים שם מ**תנחומא**), והוא דבר בלתי טבעי להרוג אבותיהם ושרי המדינה, אך היה מאתו יתברך.

ג וְאֶת-אֹתֹתָיו וְאֶת-מַעֲשָׂיו אֲשֶׁר עָשָׂה בְּתוֹךְ מִצְרַיִם לְפַרְעֹה מֶלֶךְ-מִצְרַיִם וּלְכָל-אַרְצוֹ :
ואל יקשה בעיניכם לאמר היתכן כי אלוהי האלוהים ישגיח בארץ הלזו העכורה. לזה אומר, **ואת אותותיו ואת מעשיו אשר עשה בתוך מצרים.** והוא ענין **אני יוצא בתוך מצרים,** והוא מה שכתבנו שם כי אין בעולם מקום עכור מלא גילולים ומשולל קדושה כמצרים. כי על כן באומרם ז"ל (**קהלת רבה** א ט) כי יש לארץ איברים, אמרו כי מצרים היא ערות הארץ והמקום היותר נמנע מהשגיח בו הוא יתברך הוא מצרים. והורה הוא יתברך גודל השגחתו בהיכנסו שמה, כמשל רבותינו ז"ל (**שמות רבה** טו ו) לכהן שתרומתו בבית הקברות כו'.
וזה כתבנו באומרו **יוצא בתוך,** לומר ליציאה תתייחס ולא לביאה היכנסי בתוך מצרים, על כי בא יתברך ממקום כבודו המתייחס אליו אל הטומאה היא החיצוניות.

ומאן מוכח כי בא הוא יתברך בעצמו, אותותיו יתברך, אחד מאמר הכתוב (שמות יא ז) ולבני ישראל לא יחרץ כלב לשונו שהוא הוראה שהמכים את המצריים שבקרב ישראל - כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** יח ב) כי נחבאו שם - לא היו משחיתים כחות חיצונים רק הוא יתברך, שאם היה מלאך המוות ודומה לו היו כלבים צועקים, אך זה אות כי עבר ה' לנגוף. והוא אות שעליו אמר הוא יתברך (שם) **למען תדעון אשר יפלה ה' כו'.**

ועוד אות שני, שאין צריך לומר שלוחי טומאה כי אם גם מלאכים, שהרי בהתערב בכורי מצרים יחד במטות ישראל היה הוא יתברך מכה את המצרי בלבד, מה שלא היה עושה אם היה על ידי שליח כי כשנתן רשות למשחית אינו מבחין (בבא קמא ס א), ומה גם שהיה גוי מקרב גוי. הנה אלה אותות כי מעשה ה' היה הענין בהשגחה. וזהו אומרו **ואת אותותיו ואת מעשיו,** לומר, כי האותות הוראה היותם **מעשיו אשר עשה בתוך מצרים** ממש שהוא במקום היותר מגועל שבכל העולם ולא נעדרה משם שכינה.

ועוד ראיה, שהייתה מכת בכורות כוללת לפרעה על כל ארצו ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, וברגע קטן היה הלקות מבכור פרעה עד בכור בהמה ובכור השבי והשפחה, וזהו אומרו לפרעה כו' שהוא על אומרו היושב על כסאו עד כו', ולכלול כל זה אמר ולכל ארצו.

ד וַאֲשֶׁר עָשָׂה לְחֵיל מִצְרַיִם לְסוּסָיו וּלְרִכְבּוֹ אֲשֶׁר הֵצִיף אֶת-מֵי יַם-סוּף עַל-פְּנֵיהֶם בְּרָדְפָם אַחֲרֵיכֶם וַיְאַבְּדֵם ה' עַד הַיּוֹם הַזֶּה :
ועדיין היה אפשר כי לבכור בהמה היה על ידי שליח, וגם שהכתוב אומרו לא נראה לעין. לזה אומר **ואשר עשה לחיל מצרים לסוסיו ולרכבו** שסוס עצמו רמה הוא יתברך בים.

ושמא תאמר, היה אגב הרוכב, לזה אומר **אשר הציף כו' ברדפם.** והוא, כי עודנו יתברך מציף המים על פניהם היו רודפים. והוא מה שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** א נ) על פסוק

(שיר השירים א ט) לסוסתי ברכבי פרעה כו' שדימה הוא יתברך את גלי הים הבאים נגד פני המצריים בעיני סוסי מצריים הזכרים לסוסים נקבות, והיו סוסי מצרים מדלגות על הגל והיה רוכבו תופס בו להשיבו אחור ולא היה יכול, והיה הרוכב אומר לסוסו אתמול הייתי מושכך לנילוס ולא היית רוצה ועכשיו אתה משקעני. וזה יאמר לסוסיו כו' אשר הציף כו' והיה בעוד שהיו רודפים עדיין ולא היו שבים אחור. הנה כי גם היו מעשיו יתברך גם בבהמה, שמורה שלא יעצרנו הגשם מהבהמה מלפלש בה השגחתו יתברך ומה גם בני האדם.

או יאמר, אל יעלה על רוחכם כאשר עלה על רוח פרעה, כי רוח הקדים יבש קרקע הים שעל כן נכנס בה. כי הלא אם היו המים שבים עליהם מפאת שפת הים אשר באו משם, היה מקום לבעל דין לחלוק ולומר כי החילו המים להפשיר ולבוא עליהם מאחרי המצריים, ועד שלא הגיעו אל פני המחנה שהם סמוכים אל אחורי מחנה ישראל כבר יצאו ישראל מהים. אך לא כן כי אם המים באו על פניהם ברדפם אחריכם שהיו גביכם לפני פניהם ושם הציפו המים בזעף אליהם, נמצאו המים באים ממקום שישראל שם אל פני המצריים וישראל בינתיים ולא נגעו בהם מים, ואין השגחה מוחשת מזו.

עוד השגחה גדולה כי הלא אחר שיצאתם מהים ונטלתם ביזת הים מהם, כי הקיאם הים חוצה, נאבדו מכם ולא ראיתם אותם עוד, וזהו **ויאבדם ה'** כד"א (במדבר טז לג) ויאבדו מתוך הקהל, והוא כי בלעתם הארץ כד"א (שמות טו יב) נטית ימינך תבלעמו ארץ, ואין זה רק השגחה מאתו יתברך.

ה וְאֲשֶׁר עָשָׂה לָכֶם בַּמִּדְבָּר עַד-בֹּאֲכֶם עַד-הַמָּקוֹם הַזֶּה :

ושמא תאמר כי שם היה על כי פרעה כפר בו יתברך ויבז בעיניו חלילה באומרו מי ה', אך בעוון הבלתי גדול כזה לא יעשה כן הוא יתברך לישראל עמו. לזה אומר **ואשר עשה לכם במדבר הזה** בכל מקום שהקצפתם אותו.

ו וַאֲשֶׁר עָשָׂה לְדָתָן וְלַאֲבִירָם בְּנֵי אֱלִיאָב בֶּן-רְאוּבֵן אֲשֶׁר פָּצְתָה הָאָרֶץ אֶת-פִּיהָ וַתִּבְלַע אֹתָם וְאֶת-בָּתֵּיהֶם וְאֶת-אָהֳלֵיהֶם וְאֵת כָּל-הַיְקוּם אֲשֶׁר בְּרַגְלֵיהֶם בְּקֶרֶב כָּל-יִשְׂרָאֵל :

ועדיין היה לכם מקום לומר אולי ההשגחה לבד אמיתית אך לא בפרטים, כי כל הלוקים עד כה רבים היו. לזה אמר, **ואשר עשה לדתן ולאבירם כו' בקרב כל ישראל** כי אפילו נפה וכברה שהייתה שאולה מהם לאחד מקצה המחנה הייתה מתגלגלת עד פי הארץ ונבלעת (**במדבר רבה** יח יא), ואין ההשגחה פרטית נגלית מזו. וזהו אומרו **ואת כל היקום** שהוא הנכסים (שם). ואמר **אשר ברגליהם** כי אפילו נכסים שהיו קלי הערך שאדם דש ברגליו כנפה וכברה וכיוצא בהם היה הוא יתברך מראה השגחתו בהם **בקרב כל ישראל.**

ז כִּי עֵינֵיכֶם הָרֹאֹת אֵת כָּל-מַעֲשֵׂה ה' הַגָּדֹל אֲשֶׁר עָשָׂה :

והנה **עיניכם הרואות כו'** לכן וידעתם היום לשמר מן החטא פן תלקו.

ח וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְמַעַן תֶּחֱזְקוּ וּבָאתֶם וִירִשְׁתֶּם אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

אם תאמרו ישראל, הלא העמסת העמיס עול כבד עלינו ליירש את הארץ באמור **מה ה' אלוהיך שואל מעמך כו' לשמור כו' ומלתם כו',** והלא זאת הארץ נשבע ה' לאבותינו לתת לנו, ומה צורך אל כל הכנותינו אלה.

ועוד כי הלא לשון יחיד אמרת **מה ה' אלוהיך שואל כו',** אם כן לא יחויב יהיה אל כל הכלל כי אם יבצרו מזה קצת לא יהיה קצף. לזה אומר **ושמרתם** כולכם **את כל המצוה אשר אנכי מצוך** בלשון יחיד.

ועל הראשונה שהרי מושבע ועומד הוא יתברך, לזה הנני נותן שתי טענות:

אחת והיא כי מה שתעשו אתם בזכותם הוא למען על ידי כן שתחזקו בזכותכם שלא תצטרכו להלחם רק **ובאתם וירישתם,** מה שאם לא היה הזהירות שאמרתי עתה הייתם עוברים שמה ויושבים בה זמן מה כדי לרשתה, אך עתה מהביאה תרשו.

ט וּלְמַעַן תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם וּלְזַרְעָם אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

ועוד טעם שני, והוא **ולמען תאריכו ימים על האדמה אשר נשבע כו',** כי **אשר נשבע** לא היה רק **לתת להם כו'** אך לא שתהיו באים ויורשים וגם לא אריכות ימים עליה, רק **לתת** ושתהיה **זבת חלב ודבש.**

י כִּי הָאֶרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְאֶרֶץ מִצְרַיִם הִוא אֲשֶׁר יְצָאתֶם מִשָּׁם אֲשֶׁר תִּזְרַע אֶת-זַרְעֲךָ וְהִשְׁקִיתָ בְרַגְלְךָ כְּגַן הַיָּרָק :

אחרי אומרו שצריך זהירות רב במצות ליירש את הארץ, אמר **ושמרתם את כל המצוה** כמדובר. בא ויאמר **כי הארץ כו',** והוא, פן יאמרו נא בית ישראל מה זה הפחדתנו מן החטא ומן הייסורין בארץ ביותר מבהיותנו חוצה לה. לזה אמר, דעו איפה **כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה** כלומר ולא אני, כי על עוון קל הקפיד עלי הקדוש ברוך הוא כי ביאת הארץ צריכה דקדוק במעשים וזכות רב. ואין כל טובכם שם קרוב אל הטבע כאשר בארץ מצרים ש**תזרע זרעך והשקית ברגלך כגן הירק** הטבעי.

יא וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ אֶרֶץ הָרִים וּבְקָעֹת לִמְטַר הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה-מָּיִם :

והטעם הוא, כי אז הייתה **ארץ אשר יצאתם משם,** ופה הוא אשר אתם עוברים שמה **לרשתה.** והוא, כי שם שהייתם שם עראי בכוונה לצאת לא היה הוא יתברך מתנהג כל כך בדקדוק, אך עתה שאתם באים לקבל ירושה צריך שתהיו כדאים לקבלה. כי היא **ארץ הרים**

ובקעות אשר לא תוכל לזורעה כגן הירק כי מי יעלה הרים בראש הרים, אך עושה כן הוא יתברך למען תהיה יראת ה' תמיד על פניכם. והוא מה שאמרו ז"ל ב**בראשית רבה** (יג ח) למה אין העולם שותה אלא מלמעלה, אלא האלוהים עשה שייראו מלפניו כדי שיהיו עיני הכל תמיד תלויות לשמים ולא יחטאו.

וזה יאמר ראו כמה הוא יתברך חפץ תהיה יראתו על פניכם תמיד כי הלא **למטר השמים,** כי הלא בשביל היות מטר השמים הוא שותה **מים,** כי אילו לא היה המטר מן השמים כי אם מן הארץ היו העם בטוחים באומרם מן הנחל נשקה, ואז לא הייתה שותה שעל העדר יראת שמים הוא יתברך היה מונע מים. אך בשביל היות המטר מן השמים, שעל כן עיני כל בשר תמיד תלויות ונזהרים מלחטא, על כן שותה מים ולא תשקנה אתה, וזהו אומרו **למטר** בלמ"ד שהוא כאומר בשביל היות מטר **השמים תשתה מים**. הנה כי דעתו יתברך כי הדר בארץ ישראל יהיו עיניו תמיד על דרכיו.

או יאמר, תדע מה בין הארץ לחוץ לארץ, שעל כן היא על ידי ייסורין ופקידת עוון, וצריך להיות האדם תמיד ירא וחרד. כי הלא **לא כארץ מצרים** שהוא תחת רגליך, כי **השקית ברגליך,** כי אדמה טמאה היא ועל כן יצאתם משם. אך **הארץ אשר אתה בא שמה כו'** תראה חשיבותה, כי הלא אין הקדוש ברוך הוא ממטיר על הארץ מחוץ לארץ עד תשתה היא תחילה, כמו שאמרו ז"ל (תענית י א) על פסוק (איוב ה י) הנותן מטר על פני ארץ ואחר כך ושולח כו'. וזה יאמר ראה איכותה כי קדושה היא, כי הנה **למטר השמים** שהוא שכדי שיבוא בעולם מטר השמים **תשתה** היא **מים**, כי שתייתה היא הכנה **למטר השמים** בעולם. וזהו אומרו **למטר** בלמ"ד.

ועוד הפרש שני, והוא, כי לא יצדק בה השקאה כי אם שתיה, כאילו בעלת חיות ורוחניות היא לשתות מפאת הקדושה כאדם השותה. ומי מכריח זה הלא הוא כי **ארץ הרים ובקעות** היא, ואיך תבלע המים וברדתן לא יתעכבו כי ירדו למטה, ואיך יזרע ויצמיח בראש הרים ובקעות, אך הוא כי היא שותה כדבר בחיריי שואבת צרכה ברדת המטר.

או יאמר, בהזכיר מאמרם ז"ל על פסוק (תהלים מב ח) תהום אל תהום קורא כו' - ב**בראשית רבה** (יג יג) שאמרו כי אין מים עליונים יורדים טפח שאין מים תחתונים עולים טפחיים, שאם לא כן מה יעשה סדן של שקמה וכמה אילנות ששורשן עמוק הרבה והגשמים נכנסים שלשה טפחים בלבד, אך אמרו שזהו אומרו תהום אל תהום כו' כי מי תהום העליונים באים ברעם ובזעף אומרים למים התחתונים לגיון של מלך אנו קבלונו, מיד תהום התחתון עולה ומשקה הארץ עד שברדת מי גשמים מגיעים עליהם. והוא ענין מאמר **פרקי רבי אליעזר** (פרק ה) כי מים עליונים זכרים ותחתונים נקבות ועל ידי שניהם מולידה הארץ כזרע

איש ואשה, כד"א (ישעיה נה י) כי כאשר ירד הגשם כו' והולידה כו'. וזה יאמר **ארץ הרים ובקעות** שצריך עיניים תלויות.

ושמא תאמר, אם כן איך מגיע המטר תוך הרים משופעים, לזה אמר **למטר השמים כו',** והוא מאמר שהזכרנו שכדי שיבואו ממי מטר השמים מקדימים מי תהום תחילה לעלות, וזה יאמר **למטר השמים** שהוא הכנה למטר השמים שיבוא לכך תשתה תחילה מים שהוא מהתחתונים העולים. ובזה אין אומרו מים מיותר, כי אינו מהמטר הנזכר רק ששותה מים לבוא עליהם מטר השמים.

יב אֶרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ דֹרֵשׁ אֹתָהּ תָּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרֵשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה :

אמר, הנה יש עוד טעם שני אל כל האמור, לומר מה שאמרתי מיתרון הארץ ואשר תצטרך להיות תמיד חרד על דבר ה', הלא הוא, כי אינה תחת שר ככל אחת מארצות הגויים, כי אם **ארץ אשר ה' אלוהיך דורש אותה** ולא על ידי זולתו.

ושמא תאמר הלא זה יהיה לפחות משנה לשנה כי הכל קצוב מראש השנה, ואשר יזכה או יחטא איש בתוך השנה ולא ישנה גזרת ראש השנה רק יפקד בשנה הבאה. דע כי לא כן הוא רק **תמיד עיני ה' אלוהיך בה** שתי עיניים שהם שתי הבטות המתייחסות אחת מבחינת רחמים לרחם, ואחת מבחינת דין. והוא מה שכתבנו על מאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** ח טז) כתוב אחד אומר עין ה' אל יראיו וכתוב אחד אומר עיני ה' אל צדיקים, אלא כאן כשעושין רצונו של מקום כו', ופרשנו כי כשהעם עושין רצונו של מקום, בשתי הבחינות מביט בצדיקים להיטיב בעין רחמים ובעין הדין, אך כשאין עושין רק באחת בשל הבטת רחמים.

ועל שניהם יאמר פה **תמיד עיני ה' אלוהיך בה** המתייחסת אל **ה'** והמתייחסת אל **אלוהיך** שהוא של דין. ולא שמראש השנה נגזר ולא ישתנה על ידי מעשה עד ראש השנה הבאה, רק **מראשית** כלומר כי גם אם בראש השנה שהוא **ראשית השנה** יהיה חסר טובה כנרמז בחסרון האל"ף, תעשה השנה מלאה בשני ההין על ידי זכות שאחר הראשית. ואחר שנתמלא בזכות, אפשר ישתנה על ידי עוון ויהיה האחרית שנה בלי ה"א ראשונה. כי בארץ ישראל נדונים בכל יום. ולפי זה מחלוקת הגמרא (ראש השנה טז א) אם האדם נדון כל יום או בראש השנה בלבד, הוא בחוצה לארץ.

יג וְהָיָה אִם-שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל-לְבַבְכֶם וּבְכָל-נַפְשְׁכֶם :

יד וְנָתַתִּי מְטַר-אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ :
טו וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ :

ראוי לשית לב, אל אומרו שמיעה כפולה **אם שמוע תשמעו.**

ב. כי באומרו אל כל **מצותי כו'** יורה כי על כל המצות בא לצוות וכן קראו ז"ל (ברכות יג א) את פרשה זו קבלת עול מצות, ואחר כך אינו אומר רק מצות אהבת ה' ולעבדו מלב ומנפש.

ג. למה נאמר כל זה בלשון רבים ולא אמר לשון יחיד כאשר בפרשת שמע שאומר בה שמע לשון יחיד, וכן אמר ואהבת כו' בכל לבבך ובכל נפשך ופה אמר **תשמעו כו' לאהבה בכל לבבכם ובכל נפשכם.**

ד. שאחר כך הוא אומר לשון יחיד **ואספת דגנך** לשון יחיד.

ה. שהיה ראוי יאמר דגן תירוש ויצהר כי לה' המה, ולא **דגנך כו'** כאילו מהאדם המה.

ו. אומרו ונתתי עשב כו', כי תחילה היה לו לומר **ואכלת ושבעת** שהוא מהדגן כו' ואחר כך **ונתתי עשב כו'.**

ז. למה יחשיב תתו יתברך עשב לבהמה בכלל שכר מצווה.

יג וְהָיָה אִם-שָׁמֹעַ תִּשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹתַי אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם וּלְעָבְדוֹ בְּכָל-לְבַבְכֶם וּבְכָל-נַפְשְׁכֶם :

אמנם, אחרי אומרו כי מטר ארץ ישראל פריה וטובה לא בטבע המה, רק בהשגחה לפי מעשיהם שהוא תלוי בשמירת כל המצות, כאומרו **ושמרתם את כל המצוה וכו', כי הארץ אשר אתה בא וכו', לא כארץ מצרים וכו'** שהיו ענייניה קרובים אל הטבע, אך ארץ ישראל היא בהשגחה על ידי שמירת כל המצוות. אמר עתה, הנה לא יבצר מהתחמץ לבבך באמת באמור מי זה האיש יוכל לשמור את כל המצות שלא ישמטו ממנו קצתם.

שנית, כי אם יחד נעבוד את ה' רבים עתה עם הארץ בשווי אחד ותינתן לנו מטר ארצנו דרך כלל לכולם כאחד, ונראה לאיש אחד זרע רב תוציא שדהו עד בלי די ולרעהו אנוש כערכו לא יתן שדהו רק מעט מזעיר לא כביר.

על כן הנני בא להעמידך על האמת ולהכין לפניך הדרך ישכון אור, והחל על ראשון ראשון.

על הראשון אמר והיה אם שמוע כו', לומר, הנה כלל גדול בידך שיחשב לך כשמוע את כל המצות, והוא, כי **והיה אם שמוע** אל מה שאני אומר אליך, בזה **תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם,** כאילו את כולם תשמע, כך יחשב לך.

ולא עוד אלא כאילו לא תשמעו רק למה שהן **מצותי** לשמן. ומה הוא הדבר שבשמוע אותו הוא כשמעכם את כולם, הלא הוא **לאהבה את ה' כו'. ו**הוא, שתשימו נגד עיניכם בענין המצות לקבלן שלא על מנת לקבל פרס רק לאהבתו יתברך. וזה **במחשבה ובדבור ובמעשה. במחשבה היותר נבחרת** והוא **לאהבה את ה' אלוהיכם** שהוא במחשבה.

ובדבור והוא **ולעבדו בכל לבבכם** ואמרו רבותינו ז"ל (תענית ב א) אי זו היא עבודה שהיא בלב זו תפילה, הרי דבור.

ועל המעשה אומרו **ובכל נפשכם** שהוא למסור נפשו על מצוותיו שאין מעשה גדול מזה.

יד וְנָתַתִּי מְטַר-אַרְצְכֶם בְּעִתּוֹ יוֹרֶה וּמַלְקוֹשׁ וְאָסַפְתָּ דְגָנֶךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ :

והן זה כלל גדול כי האיש אשר שלש אלה בקרבו על כללות עבוד את ה', הרי הוא לפניו יתברך כשומע ומקבל את מצוותיו, כי באלה שמן חלקו בכל המצות ואין ספק שלא תבוא מצווה לידו שלא יעשנה. ואז גם הוא יתברך יעשה את שלו שלא יתן לו את מטר ארצו דרך פרס, רק מתנה, וזהו **ונתתי מטר ארצכם כו'** שלא ינכה ה' שכר שום מצווה בדבר כאשר הוא לא עשה על מנת לקבל פרס.

ועל הדבר השני, הוא מה שכיוון מאומרו תחילה לשון רבים כאומרו **תשמעו כו'** ואחר כך אמר **ואספת דגנך** לשון יחיד. והוא, כי בשמיעת המצוות וקיומן אחפוץ ברוב עם יחד, כאומרו **תשמעו** לשון רבים **ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם** לשון רבים. אך בקבלת השכר או המתנה לא יעלה על רוחכם תקבלו בשווה חלק כחלק, כי אם גם ש**ונתתי מטר ארצכם** על שדות כולכם כאחד, עם כל זה אין הצלחת המטר בשדות ראובן כאשר בשדות שמעון רק לאיש כמעשהו. כי פלס מאזני משפט לה' לשקול בחינות כל פניית מעשה כל איש ואיש, זה עבד את ה' בשמחה ובטוב לבב מחברו, וזה היה פנוי וזה היה לו עסק ובטלו, וההיקש ביתר בחינות כמפורש אצלנו על פסוק (שמות כג כה) **ועבדתם את ה' כו',** באופן שאלף יעשו יחד מצווה אחת ואין קבלת שכר זה כשל זה. וזהו אומרו **ואספת דגנך** לשון יחיד, כי לא תאסוף רק מה שהוא חלקך שלך מן השמים אם מעט ואם הרבה, וזה אמר **דגנך** לומר מה שהוא דגנך שלך מן השמים לפי מעשיך. כי גם שהעבודה עשיתם בקיבוץ והמטר היה כללי, עם כל זה האסיפה פרטית איש לפי זכותו, באופן שלא נשאר בזה מקום להרהר על ההשגחה אם למרובים העושים את המצווה כאחת ירבה לזה וימעט לזה.

טו וְנָתַתִּי עֵשֶׂב בְּשָׂדְךָ לִבְהֶמְתֶּךָ וְאָכַלְתָּ וְשָׂבָעְתָּ :

ואחר כך היחל בלשון רבים על למוד זה, עם שלא יבצר מהיות צורך אחדות בשמיעה ובעבודה. והנה זה הדרך שתאכל פירות זכותך טוב לך, כי עתה **ונתתי עשב בשדך לבהמתך** שהיא תאכל בזכותך שאתן העשב למה שהיא **בהמתך,** ולא שיתהפך שתאכל אתה בזכות בהמה, כענין אדם ובהמה תושיע (תהלים לו ז) האדם בזכות בהמה (ירושלמי ב"מ פ"ב ה"ה). וזה תכיר כי כן הוא שאוכלת היא בזכותך בשני דברים:

אחד ש**אספת דגנך כו'** אצמיח במקומה עשב בשדך לבהמתך להורות שאתה עיקר.

שנית, כי **ואכלת ושבעת** שלא תצטרך לאכול הרבה כדי לשבוע כי אם תהיה אוכל ושבע שתהיה ברכה משתלחת במעיך, שזה יורה כי בזכותך אתה אוכל ולא בזכות בהמה.

וזה אחשוב כיוון הכתוב באומרו (יואל ב כו) ואכלתם אכול ושבוע והללתם כו', כי במה שלא תצטרכו לאכול הרבה כדי לשבוע כי אם אכול ושבוע, על ידי כן והללתם את שם ה' אלוהיכם אשר עשה עמכם להפליא. ולא עשה עם בהמות ושתאכלו אתם בזכותם, כי חרפה ובושה היא לעם ה' אוכלם בזכות בהמה, וזהו ולא יבושו עמי לעולם. וזה אפשר רמז גם כן באומר **דגנך** ולא דגן בהמתך אם היית אוכל בזכותן.

טז הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן-יִפְתֶּה לְבַבְכֶם וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם :
יז וְחָרָה אַף-ה' בָּכֶם וְעָצַר אֶת-הַשָּׁמַיִם וְלֹא-יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת-יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נֹתֵן לָכֶם :

הנה אומרו לכם הוא מיותר.

ב. אומרו יפתה כי מהראוי יאמר יפותה **לבבכם**.

ג. אומרו וסרתם שהיא מלה יתירה ובלתי מפורש ממה יסורו.

ד. אומרו והשתחויתם להם שהרי בכלל אומרו **ועבדתם כו'** הוא.

ה. אומרו ועצר כו', והיה די יאמר וחרה אף ה' בכם ולא יהיה מטר.

ו. כי גם אומרו ולא יהיה מטר בלתי צודק, וטוב טוב היה יאמר ולא ימטירו.

ז. אומרו והאדמה לא תתן את יבולה, למה ייחס הדבר אל האדמה שלא תיתן, הלא לא ממנה הוא כי אם על העדר המטר.

טז הִשָּׁמְרוּ לָכֶם פֶּן-יִפְתֶּה לְבַבְכֶם וְסַרְתֶּם וַעֲבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם :
אך יאמר, הלא אמרתי אליכם מה רב טובכם **אם שמוע תשמעו כו'** כי **ואספת דגנך ותירושך ויצהרך ואכלת ושבעת.** והנה מרוב טובה אפשר תבעטו, וזהו **השמרו לכם** כלומר לא בשבילי אני אומר, כי אם תעזבוני אתם המפסידים, כי אם חטאתם מה תפעלו בי. אך **השמרו** על הנוגע לכם. **פן יפתה לבבכם** שהוא פן השבע שאמרתי יפתה לבבכם ותחטאו במחשבה נגד ה', שהוא בענין עבודה זרה כי המחשבה בה מצטרפת למעשה (קדושין מ א) מה שאין כן בכל שאר מצות כאשר הנביא דבר (יחזקאל יד ה) באומרו למען תפוש בני ישראל בלבבם.

ושמא תאמרו, מה נשתנה עוון זה מכל השאר שמחשבה פוסלת בו כל כך. לזה אומר **וסרתם כו',** כי בהרהר איש דרך משל שלא להניח תפילין או לעבור עבירה אחת, הוא פורש עצמו מאחת מכל תרי"ג מצות ועדיין יש לו אחיזה בקונו בשאר דברים, אך במחשבת עבודה זרה אינו פורש מהמצוות כי אם מעצמותו יתברך שמחליפו באחר חלילה ואחר שהוא נוגע בעיקר נעקר מהכל. הא למה זה דומה לאילן שסרעפותיו מרובין שהקוצץ אחד מהבדים לא יחשב לעוקר את הכל אבל הקוצץ העיקר שעוקר את הכל. על כן בעבודה זרה מחשבה פוסלת

כעושה, כי אחר שהוא מחשב על העיקר לא נשאר לו אחיזה ביתר המצות, לומר, כי שאר האחיזות יכריחוהו לבלתי ידח לבל יעשה אשר זמם. אך באחת מכל יתר מצות, אחיזתו בכל השאר יהיה לו עזר כנגדו לבלתי יעשה אשר חשב לעשות, ועל כן לא תצטרף למעשה.

ומה מתוק הוא הטעם שעל מלת **וסרתם** להמתיק הענין, והוא לומר, אל יקשה בעיניך אשר החמרתי בפיתוי לבב בעבודה זרה, כי בזה **וסרתם**, כי בזה אתם סרתם לגמרי ממנו יתברך, מה שאין כן בכל אחת מכל מצות ה' כמדובר. וזה רמז טעם רבי"ע שעל מלת **וסרתם** לרמוז שהם סרים ממי שהוא ברומו של עולם וההסרה תחשב עבודה כאמור. וזהו **ועבדתם אלוהים אחרים** בכח על ידי המחשבה ומזה ימשך ש**והשתחויתם להם** בפועל.

או יאמר, כי תחילה בהיותכם לפני אלוהי העמים אלילים לא תכוונו לעבוד את האלילים, כי אם את **אלוהים אחרים** אשר בשמים ממעל ואלה שלפניכם הם דוגמתן. אך עוד מעט תכפל רעתכם כי גם **והשתחויתם להם** הוא לפסילים אשר לפניכם ולא לאחרים.

או יאמר ענין מאמרם ז"ל (**אסתר רבה** ג ד) בספרם אשמת ישראל בעבודה זרה אשר עבדו טרם חורבן הבית. והוא, כי תחילה את ה' היו עובדים אכן שהיו מצרפים גם את אלוהי העמים אלילים, אך אחרי כן נמשך שעזבו את ה' לגמרי עד גדר עשותם אלילים כמנין ימות החמה לעבוד אחד ליום ולא הניחו אפילו יום אחד להקב"ה, שהוא עד שהיה אומר הוא יתברך לא החשיבוני אפילו כגרמיזי הבא באחרונה. וזה יאמר פה כי תחילה **ועבדתם אלוהים אחרים** אך לא שתעזבוני לגמרי, אך מזה תבואו עד ש**והשתחויתם להם**, כלומר להם לבדם ולא לי חלילה.

יז וְחָרָה אַף-ה' בָּכֶם וְעָצַר אֶת-הַשָּׁמַיִם וְלֹא-יִהְיֶה מָטָר וְהָאֲדָמָה לֹא תִתֵּן אֶת-יְבוּלָהּ וַאֲבַדְתֶּם מְהֵרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה אֲשֶׁר ה' נֹתֵן לָכֶם :

ועם כל זה ראו נא רחמנותי כי הנה **וחרה אף ה' בכם,** והוא, כי האף שהוא הגדול במשחיתים יחרה בכם שהוא בעצמכם לכלות אתכם. אך מה יעשה השם הנזכר ולא יניח את עצמכם ביד האף כי יכלה את הכל, רק יעשה באופן שתתגרשו מן הארץ והגלות מכפר על עוון ולא תמותו. והוא כי **ועצר את השמים** אך לא לגמרי כי אם שלא יהיה מטר בעצם כי אם זילוף מה, והוא מאמרם ז"ל (**תורת כהנים** בחוקותי ה ג) על פסוק (דברים כח כג) **והיו שמיך אשר על ראשך נחשת,** שהוא שלא ימטיר לגמרי אך יהיה כנחשת הזה שהוא מזיע, שהיא מידה בצד מה של רחמים.

ועדיין תצא דשא מארץ באופן שהיה יוקר ולא רעב עצמי. ואם לא תשובו עוד יוסיף כי **והאדמה לא תתן את יבולה** שהוא מה שמובילין וזורעין בה. ואם זה לא יספיק **והאדמה לא**

תתן את יבולה, ואבדתם מהרה כו' שתהיו נאבדים מהארץ הטובה מגורשים ממנה לגמרי, אך לא אבודים מן העולם כאשר היה רצון האף לעשות **וחרה אף ה' בכם,** כי על כל אשמותינו מתנהל ברעותנו לאטנו.

ואל תאמרו, אם כן לא ימנע או היא נחלה לנו מאבותינו או מתנה מאתו יתברך לנו. אם היא נחלה למה יעבירנה ממנו כי הנוחל את אביו לא יעבירוהו מנחלתו אם ירשע, ואם היא מתנה נמצא יתברך חוזר ממתנתו והנותן מתנה לא יחזור גם כי יקלקל מעשיו המקבל. לזה אמר, **אשר ה' נותן לכם,** לומר, לא נחלה שאין לה הפסק היא, רק מתנה, כי לא נשבע רק לתת לזרעם ולא אמר להנחיל.

ושמא תאמרו כי גם שתהיה מתנה אינה חוזרת, לזה אמר נתן בחול"ם הנו"ן, לומר, שלא ניתנה בהחלט רק עודנו יתברך תמיד נותן כי לא גמר מתחילה. באופן שאיננה להם רק עודם צדיקים בלבד ויתן ויחזור ויתן. יתן בהיותם צדיקים, ויעביר בהעוותם, ויחזור ויתן לדור טהור שאחרי כן.

או שיעור הכתובים השמרו כו'. לומר, הלא אמרתי אליכם **ולעבדו בכל לבבכם** שהוא בשני היצרים, וגם **בכל נפשכם** שתמסרו נפשכם על מצוותיו יתברך ליהרג ואל יעבור. אמר עתה, הלא תאמרו כי אחר שנקבל למות על קדוש שמך מה צורך עבודה בכל לבב הלא בכלל מאתים מנה. הלא הוא, כי צורך שעבד את השתי לבבות יפנה אל עבודת ה', כי מהלבב צריך להישמר פן תבטלו אשר אמרתי ועל **נפשכם.** וזהו אומרו **השמרו לכם פן יפתה לבבכם** אתכם **וסרתם כו'** שבמחשבותיו הרעות יביא אתכם לבלתי מסור נפשכם **ועבדתם כו'.** על כן צריך לעבוד את ה' בכל לבב למען יהיה עצור וקשור בעבודת ה' פן יאבד אתכם. והשאר כדלעיל.

יח וְשַׂמְתֶּם אֶת-דְּבָרַי אֵלֶּה עַל-לְבַבְכֶם וְעַל-נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל-יֶדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם :

יט וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת-בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ :

כ וּכְתַבְתָּם עַל-מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ :

ראוי להעיר כי הלא דבריו אלה הם **לעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם** ומה מוסיף עתה באומרו **ושמתם כו' על לבבכם ועל נפשכם.**

ועוד לפי הפשט למה הקשירה על הקבורת אמר **על ידכם,** ועל מה שהוא במוח אמר בין העינים.

ועוד למה לזה קרא **אות** ולזה **טוטפות.**

ועוד שכל זה מדבר בלשון רבים ואחר כך אומר **בשבתך כו'** לשון יחיד.

ועוד שאומרו וכתבתם היה ראוי לסמוך אל אומרו **ולטוטפות בין עיניכם** כאשר בפרשת שמע.

ועוד למה אמר שילמדו לבניהם וייחס הדבר אל **דבר בם** ולא אל עבדם את ה'.

ועוד למה מייחד דברים אלו בשבת בבית ולכת בדרך ושכיבה וקימה, ולא אמר **לדבר בם** סתם ויובן על כל מקום שיהיו בו.

וגם מה ענין הכתיבה על מזוזות הבית והשערים.

יח וְשַׂמְתֶּם אֶת-דְּבָרַי אֵלֶּה עַל-לְבַבְכֶם וְעַל-נַפְשְׁכֶם וּקְשַׁרְתֶּם אֹתָם לְאוֹת עַל-יֶדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטָפֹת בֵּין עֵינֵיכֶם :

אמנם יאמר הלא אמרתי אליכם **השמרו לכם פן יפתה לבבכם,** כי מהלבב שכולל בו היצר הרע אני ירא **פן יפתה** אתכם לבלתי מסור נפשכם בעבודת יתברך. לכן זאת עשו וחיו כי תשימו **דברי אלה על לבבכם** תחילה ואחר כך **ועל נפשכם.** שהוא לעבדו במצות עשה בשני היצרים זהו **בכל לבבכם,** ולעמוד בניסיון על מצות לא תעשה אפילו יטלו את נפשכם וזהו **בכל נפשכם.** ולמען תשכילו זאת אמר אני אומר לכם **וקשרתם אותם לאות כו'**. והוא, כי הנה עינא ולבא שני סרסורי דעבירה (במדבר רבה י ו) העין רואה והלב חומד ואיברים גומרים. והן אמת כי אם כאשר העין רואה היה הלב קשור ודבוק בעבודת שמים, אין פחד שימשך אחר מראה עיניו לחטא כי לא יחמוד דבר רע. וזה מאמר שלמה בחכמתו (משלי כג כו) תנה בני לבך לי ועיניך דרכי תצרנה, כי אחרי תתך לבך לי משועבד ודבק בה', אין פחד שימשך אחר העיניים, כי אדרבה העיניים ימשכו אחריו, וזהו ועיניך דרכי תצרנה. וזהו אומרו במקום אחר (שם ד כג) מכל משמר נצור לבך. ועל כן הקדימה תורה את הלב קודם לעיניים באומרו ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם. וזה יאמר פה **וקשרתם אותם לאות,** שהוא שתהיה לך **לאות** אשר אמרתי **ולעבדו בכל לבבכם** במה ש**וקשרתם אותם לאות על ידכם,** כלומר, שתהיה הקשירה באופן תהיה אות על היות העבודה בלב, ואין זה רק על הקבורת כי שם הוא על הלב. ונקרא זה על הידיים לרמוז שתהיה עבודת המצות עשה המתייחסת אל הידיים קשורות בלבב שהוא בשני היצרים. וזה יהיה לכם **לאות** לזכור דבר זה בל ימוט ממך לעשות כן למען שעבד לבבך ומחשבותיך לעבודת ה'.

ואחרי כן מה שאמרתי **ועל נפשכם** שתקבלו למסור נפשכם על מצות לא תעשה, על כן יהיו גם **דברי אלה בין עיניך** באופן יהיה זיכרון אל היותך מוסר נפשך על קדושת שמו יתברך במקום שהוא מושב הנפש שהוא במוח. וכוונת הענין לומר כי הלא הבלתי חפץ למות על קדוש שמו יתברך ועובר חלילה לבל יהרג, הלא הוא כי למראה עיניו ישפוט ולא אל מה שאחרי מותו אשר בעיניו איננו רואה. אך הוא למי שעיני בשר לו ולא עיני השכל והדעת, כי אשר בעיני שכלו ישתמש יביט אל האלוהים אשר בראו ונתן נפשו בגופו והוא עתיד ליטלה

ממנו ולהעלותו מן הארץ הלזו ולדבקה בו, ומה לו עת דודים עם קונו כעת מותו על קדושת שמו, כי עלה יעלה בשמחה גדולה ובשפה ברורה יאמר לפניו הלא חשקתיך ונתתי נפשי עליך כי חלקי ה' אמרה נפשי, ועין לא ראתה אלוהים זולתך אשר יעשה הוא יתברך לאיש הקדוש הזה.

על כן אמר אלוהים שים נא בני תפילין שבין עיניך במוחך, לרמוז לך, כי כאשר עיני בשרך יביטו אל העולם הלזה ולא אל האלוהים, שתף עימהם עיניך מוחך ושכלך, להשליך מראה עיניך אחרי גווך בערך מראה שכלך. כי מוחך יראה את העולם העליון והגמול אשר ישולם לך. וזאת עשה, הלא הוא, כי תחילה **וקשרתם אותם לאות על ידכם** לקשר ולשעבד הלב תחת עבודת השמים כמדובר. ואחר כך כשעיני בשרך ירצו לראות ברע, לא ימצא לו חבר את הלבב להיות עין רואה והלב חומד, כי אם אדרבה ילך אחר עיני שכלו. כי על כן ינתנו התפילין שבין העיניים על המוח כאמור. ועל כן קראם **טוטפת** לשון עדי, לומר, כי אחר שהלב כבר משועבד אל עבודת ה' לא למשא יהיה תת אדם נפשו על קדוש השם, כי אם **לטטפת** ועדי עדיים להתנאות בו לפניו יתברך במותו על קדושת שמו יתברך.

יט וְלִמַּדְתֶּם אֹתָם אֶת-בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם בְּשִׁבְתְּךָ בְּבֵיתֶךָ וּבְלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ :
וסמך ואמר **ולמדתם כו'**, הוא ענין מפורסם אצלנו בביאור משלי כי כל לימוד או תוכחה יעשה רושם בלומד או השומע לפי בחינת המוכיח, והוא, כי כל דבר ידבק במה שמתייחס אל מקום שיצא משם, ועל כן אם דברי המוכיח או המלמד הם שקועים תוך לבו ונפשו, גם בשומען ידבק בלבו ובנפשו דבקות עצמיי, אך אם המשמיע אין דבריו רק מן השפה ולחוץ גם בשומע ישארו חוצה ולא ידבקו לא בלב ולא בנפש כלל ועיקר. על כן אמר על ידי מה שאמרתי **ושמתם כו' על לבבכם ועל נפשכם** שיועיל להיות אות וטוטפת לעבוד את ה', גם אודיעך שהקדמה זו תועיל גם ללימוד בניכם, כי אם תלמדום מבלי שום **דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם** לא ידבק בם למודכם. אמנם אחר מה שאמרתי **ושמתם את כו' על לבבכם כו'**, אז **ולמדתם אותם את בניכם**, שכל כך יכנס הלמוד בלבם ונפשם עד גדר שגם ימשכו מאליהם **לדבר** הם **בם בשבתך בביתך** מבלי תתחיל אתה.

או יאמר לדבר בם לומר כי עוד לדבר שלישי יועיל לכם מה שתשימו דברי בלבבכם ונפשכם. הלא הוא לדבר בם שהוא לבלתי התבטל מהגות בתורה ומצוות, כי היא תכלית להשגת הקדושה בארבעה זמנים, **בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך**, כי זה כל הזמן.

או יאמר, כי רצה הקדוש ברוך הוא לקדשנו על ידי האורח הקדוש אשר שם בבשרנו, הוא הנפש קדושה חצובה מתחת כסא הכבוד, ולדבקנו על ידה בה' אלוהינו בחוט חסד קדושה אשר בינה לבינו יתברך גם עודנו בגווייתנו בהעדר ממנו עונות מבדילים. על כן אחר צוותו

יתברך נשמע מצוותיו ולעבדו מאהבה ולישמר פן יפתה לבבינו לחטא, באופן שלא יהיו עונות מבדילין כי אם אדרבה מצות עשה מקשרים ומתדבקים בו יתברך. בא לצוות באומרו **לדבר בם בשבתך כו',** והוא, כי בהיסח הדעת יכנס היצר הרע בין הדבקים ויפריד אלוף חלילה. ואין פחד אלוהים שנתפתה בעודנו בבית המדרש או בבית הכנסת כי שם ביתו יתברך, ואם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש (סוכה נב ב), כי אם בהיותך חוץ לבית המדרש שהוא **בשבתך בביתך** ליטפל בעסקי הבית, **ובלכתך בדרך** מקום התפשטות עיניים לראות שווא, שאפשר להסיח דעתך מהביט אל האלוהים לבלתי תחטא ומשם תיפרד מקונך. על כן גם שם יאחוז צדיק דרך ה' לדבר בם, באופן שכל המקומות יהיו לך כבית המדרש.

וגם **ובשכבך** ששלח תשלח את הנפש כי היא העולה מאתך אל האלוהים אשר ניתנה, אל תיפרד ממנה כי אם מתוך דברי תורה, שמתוך כך זוכרתך לטובה למעלה ובלתי מתפרדת ממך לגמרי, כי חוט חסד קדושה ייחוד ה' ודברי תורה אשר תאמר ללוותה הוא יתווך בינך לבינה, והיא על ידי כן מתדבקת בקונה נמצאת גם אתה עודך קשור בה' אלוהיך. וכאשר תקום משנתך תקבלינה בתורה ומצוות למען יערה עליך רוח ממרום אשר שאפה מלמעלה. ולחזק הקשר אמיץ להתחנך לכל היום מאז הבקר לידבק בקונך תמיד כל ימי חייך למען תזכור **לדבר בם בביתך ובדרך,**

כ וּכְתַבְתָּם עַל-מְזוּזוֹת בֵּיתֶךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ :

וכתבתם על מזוזות ביתך כו', שתזכור בבואך **לדבר בם בשבתך בביתך,** וגם בצאתך מביט אל מזוזות שעריך לזכור **ובלכתך בדרך.**

או יהיה, כי לזכור כי כעבד נרצע אתה לו יתברך לקיים כל הנזכר, על כן **וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך** מעין העבד שנאמר בו ונתת באזנו ובדלת. וגם רמז אל ארבעת הזמנים אשר הנפש שהיא עיקר האדם כל עניינה היא התורה.

א. טרם בואה פה, בביתה העליון, כי שם ביתה העיקרי ושם ילמדה כל התורה. מלבד כי כל דבקותה שם בשורשי תורה ומצוות ואורותיהם כנודע.

ב. בבואה אל העולם הזה שהוא דרך לעולם הבא כנודע כי כל ענייני העולם הזה הכנה ודרך לשוב אל הבית העליון.

ג. בשכבה בקבר שיהיו שפתותיו דובבות מענין התורה ומצוות שעסק בעולם הזה.

ד. בקומה בתחייה כד"א (משלי ו) והקיצות היא תשיחך.

וכנגד האחד בשבתך בביתך,

והשנית ובלכתך בדרך,

והשלישית ובשכבך,

והדר ובקומך. שהוא לבל הפסיק חוט התורה מבואה פה עד שובה אל האלוהים אשר נתנה.

כא לְמַעַן יִרְבּוּ יְמֵיכֶם וִימֵי בְנֵיכֶם עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵיכֶם לָתֵת לָהֶם כִּימֵי הַשָּׁמַיִם עַל-הָאָרֶץ :

יתכן יאמר כי בגלל הדבר הזה יזכו **לבני חיי ומזוני.**

על הבנים אמר ולמדתם אותם את בניכם, כי בזכות מה ש**ושמתם את דברי אלה כו'** תזכו ללמד לבניכם, כי אתנם לכם תגדלום בתורה ושיהיו כשרים זרע אמת.

ועל חיי אמר למען ירבו ימיכם.

ועל מזוני אמר על האדמה אשר נשבע כו' שהיא זבת חלב ודבש.

ואומרו כימי השמים כו' אמרו רבותינו ז"ל בירושלמי (ברכות פ"א ה"א) שהוא שני חיי האבות אלא שהן עודפות שתים כי חיו חמש מאות ושתיים שנה, ולתקן מאמרם זה אמרו כי שני שנים שלא הכיר אברהם את בוראו עד השלישי אינם נמנים. והלא כמו זר נחשב מה היא כוונת הכתוב על דרך זה, אם הוא לומר כי הארץ **אשר נשבע כו'** יש ממנה לשמים כחיי האבות, מה יתן ומה יוסיף לנו הדבר הזה שישמיענו אותו.

ועוד שאם כן חוזר אומרו **כימי,** אל מלת אבותינו לומר, אותם אבות שחיו **כימי השמים כו'.**

וגם חסר מן הספר תיבה אחת או שחיו או שימיהם **כימי כו'.**

ואם חזר אל אומרו ירבו ימיכם וכמה ירבו **כימי השמים** שחיו חמש מאות שנה, אם כן אין צורך אל שנות האבות בזה, ומה גם שנצטרך לדחוק על השתי שנים.

ויתכן על פי דרכם ז"ל במה שידענו מ**ספר הזוהר** (ח"א דף קכא ע"ב) כי כל הימים אשר הצדיק חי על האדמה ימיו חיים וקיימים ונגשים אל ה' בעת פטירת כל צדיק וצדיק, כעין ויקרבו ימי דוד (מלכים א, ב א) ויקרבו ימי ישראל (בראשית מז כט). וגם ימי הקטנות מאחר שלא חטא בהם נמנים וקרובים עם השאר ככתוב אצלנו פרשת חיי שרה ופרשת ויחי.

ונבוא אל הענין, אמר כי על ידי תורה ומצות תמיד, כמדובר, **ירבו ימיכם כו',** ויהיו ימיכם **וימי בניכם כימי השמים כו'** שהם חמש מאות שנה של האבות הנזכרים שהעודפים שתים. והכוונה שיהיו ימיכם באיכות חמש מאות שנה של האבות שהם חיים וקיימים, ולא כשתי שנים שעדיין לא היה יהודי. כי בשלישי שהכיר את בוראו היה כמנגד וכמתגייר וכקטן שנולד דמי.

והנה דרך זה יתכן בכתוב מבלי הכניס ענין האבות בינתיים. והוא בשום לב אל מלת **על האדמה** שהיה לו לומר באדמה, כי לא נטעה שהוא מתחת לארץ. אך הוא כי אמר **למען ירבו כו',** ואותם הימים יהיו **על האדמה** חיים וקיימים. וכמה יהיו גבוהים על האדמה למעלה

ממנה, **כימי השמים על הארץ** שהוא חמש מאות שנה, כלומר שיהיו קיימים כשמים שהם על האדמה השיעור ההוא. ולא אמר בפירוש כשמים כי אין דרך התורה לגלות בפירוש עניינים אלו כי אם בדרך סתום כזה.

או יאמר כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** יתרו כ) על פסוק (**ומשה עלה אל האלוהים ויקרא אליו ה' מן ההר**) [**וירד ה' על הר סיני וכו' ויעל משה**] מלמד שהרכין הקדוש ברוך הוא שמים ושמי השמים על ההר כו'. והוא, כי בזה גם שעלה משה לרקיע היה ה' בהר כי גם הרקיע על ההר היה. והנה אין שפע בעולם גדול מזה. והנה יתכן זה אמרו **למען ירבו ימיכם כו',** ועל ידי עשותכם עיקר תמיד מתורה ומצוות כמדובר לדבר בם כו' ובכל הכתוב למעלה. זולת ריבוי הימים, תהיו **על האדמה כו'** כימים שהיו השמים על הארץ, שהוא בששה ימים שמראש חודש סיון ליום הששי שהרכין הקדוש ברוך הוא השמים על הארץ, כן תרבה הקדושה והשראת שכינה בגללכם באותם הימים כל ימיכם.

עוד יתכן יאמר, במה שידענו מאמר רבותינו ז"ל (פסחים סח ב) שאלמלא תורה לא היו שמים על הארץ שנאמר (ירמיה לג כה) אם לא בריתי כו' חקות שמים וארץ לא שמתי. ובזה יאמר דעו לכם כי על ידי דבר תמיד ועסוק בתורה ומצוות **ירבו ימיכם** שאפילו מי שימי קצבתו מועטים ירבו לו כענין אביי על ידי תורה וגמילות חסדים, ורבה על ידי תורה (ראש השנה יח א), ובנימין הצדיק על ידי צדקה (בבא בתרא יא א).

ושמא תאמר איך על ידי תורה ומצוות יתקיים האדם יותר. אל תתמה כי הוא **כימי השמים על הארץ,** כי כאשר ימי השמים על הארץ אינן אלא על ידי התורה כן ימי האדם אינם כי אם על ידי התורה ומצוותיה.

כב כִּי אִם-שָׁמֹר תִּשְׁמְרוּן אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם לַעֲשֹׂתָהּ לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם לָלֶכֶת בְּכָל-דְּרָכָיו וּלְדָבְקָה-בוֹ :

הנה להיותכם מוכנים לבוא לרשת את הארץ, לא אמר להם יעשו עתה רק שמיעה, כאומרו **והיה אם שמוע כו'** כדי לקיים בארץ אחר שיזכו להאריך ימים עליה כאמור. אך לא יבצר מהיות טורח בצד מה בכיבוש. אמר עתה, הנה השכר האמור הוא בהיות לכם עתה שמיעה בלבד. **כי אם שמור תשמרון** בפועל מעתה, וזהו אומרו **לעשותה.** וגם יהיה **לאהבה ללכת כו'.** והוא, כי למעלה (י יב) אמר **ועתה ישראל כו' ליראה כו' ללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו כו',** שהוא ככתוב למעלה כי צריך אהבה ויראה, כי באהבה לבדה, יבטח איש באהבה לישמט מקצת מצות, על כן צריך יראה עמה, ואם יהיה יראה לבדה לא יהיה בכל נפשו. אמר עתה, אם גם בזה מעדיף שיהיה מאהבה וגם מצדה בלי בחינת יראה יהיה ללכת בכל דרכיו, שלא

תבטח לישמט משום מצווה וגם לא תעשה לשום פניית הנאה שתבוא לך מחמת אהבתו ואפילו הנאת שכר עולם הזה רק לדבקה בו.

כג וְהוֹרִישׁ ה' אֶת-כָּל-הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלִּפְנֵיכֶם וִירִשְׁתֶּם גּוֹיִם גְּדֹלִים וַעֲצֻמִים מִכֶּם :

אז זולת כל הטובה הנזכרת תזכה שהוא יתברך טרם תיגשו אל אויביכם יגרשם מלפניכם. וזהו והוריש כו'. ולא יאמר מפניכם רק מלפניכם, שהוא עודכם רחוקים מהם טרם קרבכם אל המלחמה. וגם שירחיב את גבולכם מעתה מנהר פרת כו'.

או על דרך זה, כי אמר למעלה **ושמרתם את כל המצוה** למען תחזקו **ובאתם וירשתם,** אמר עתה, על ידי שמירה יחידית מעתה אמרתי שתחזקו שמיד בבואכם אל המלחמה וירשתם בלי איחור. **כי אם שמור תשמרון** שתעשו משמרת למשמרתי שהוא שמירה כפולה אחר זה תעשו כדי לעשותה שאם תשגו ולא תעשו יהיה הסייג בלבד וגם שיהיה מאהבה כו' כדלעיל, אפילו לא תצטרכו לבוא לרשת כי **והוריש כו' מלפניכם** טרם תבואו כדלעיל.

פרשת ראה

כו רְאֵה אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה :

כז אֶת-הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם :

כח וְהַקְּלָלָה אִם-לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְסַרְתֶּם מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא-יְדַעְתֶּם :

כט וְהָיָה כִּי יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ

וְנָתַתָּה אֶת-הַבְּרָכָה עַל-הַר גְּרִזִּים וְאֶת-הַקְּלָלָה עַל-הַר עֵיבָל :

ל הֲלֹא-הֵמָּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן אַחֲרֵי דֶּרֶךְ מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ

בְּאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בָּעֲרָבָה מוּל הַגִּלְגָּל אֵצֶל אֵלוֹנֵי מֹרֶה :

לא כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם

וִירִשְׁתֶּם אֹתָהּ וִישַׁבְתֶּם-בָּהּ :

לב וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם :

ראוי לשום לב:

א. אל אומרו ראה לשון יחיד **ולפניכם** לשון רבים.

ב. אומרו היום, כי מי לא ידע כי ביום ההוא מדבר.

ג. אומרו נותן, כי אין לשון מתנה צודקת בזה.

ד. מה הנה **ברכה וקללה,** אם אמרנו שהן האמורות **בהר גריזים** ו**בהר עיבל ברוך האיש וכו' ארור האיש וכו',** אם כן מיד היה לו לפרשם ולא יאמר **אנכי נותן** במה שעתיד לומר פרשת כי תבוא.

ועוד כי גם שם לא נזכרה הברכה כי אם הקללה לבדה.

ועוד שהרי פה מפרש **את הברכה אשר תשמעון והקללה אם לא תשמעון,** הנה כי את השמיעה קורא ברכה ואת העדר השמיעה קללה.

ואם אמרנו כי אומרו ברכה וקללה הוא כי השמיעה בעצמה תחשב ברכה ואשר לא תשמעון יחשב קללה, הנה מלבד מה שצריך לדעת למה קראם כך ולא אמר טוב ורע כמאמרו לפנים **ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות ואת הרע** שהוא יותר צודק, הלא כמו זר יחשב יאמר פה **ברכה וקללה** ואחר שלשה פסוקים יחזור לומר **ברכה וקללה** באומרו **ונתת את הברכה וכו' ואת הקללה,** ולא ראי זה כראי זה כי פה הוא על השכר ועונש ושם על אומרו **ברוך האיש וכו' ארור האיש וכו'.**

ה. למה לא אמר משה בעצמו פה עם כל ישראל **הברכה והקללה** ההוא ולא יאמר שהמה יתנו את הברכה וכו' ולא הוא עתה.

ו. אומרו את הברכה ב**קללה** לא אמר מלת את כי אם **והקללה וכו'.**

ז. אומרו אשר תשמעון, ומהראוי יאמר אם תשמעון מעין אומרו והקללה אם לא תשמעון.

ח. כי כאשר ב**קללה** פירש מה שימשך מאשר לא ישמעון שהוא אומר **וסרתם מן הדרך וכו',** כך בברכה היה ראוי יפרש מאשר ישמעון מה שימשך.

ט. אומרו אשר **לא ידעתם,** אם יעבדו עבודה זרה מה לי אם הם אשר ידעום או אשר לא ידעום.

י. אומרו והיה כי יביאך וכו', למה יהיו הברכה והקללה בהרים ההם מבזולתם.

יא. אומרו הלא המה בעבר הירדן וכו', למה נותן בהם חמשה סימנים.

יב. אומרו כי אתם עוברים את הירדן, כי הלא מלת כי תורה שהוא נתינת טעם אל האמור ואיננו צודק כלל.

יג. כי אומרו לבא לרשת את הארץ הוא מיותר, וטוב היה לקצר ולומר כי אתם עוברים את הירדן וירשתם את הארץ וישבתם בה.

יד. אומרו ושמרתם לעשות, כי היה לו לומר ושמרתם ועשיתם.

אמנם רצה משה רבנו ע"ה לבנות ולנטוע בקרב לב עם בני ישראל יסודות וענייינים ועיקרים להשרישם בשורשי עבודת אלוהי עולם ה', הלא המה חמשה דברים:

א. בל יעלה על לב איש מבני ישראל לדבר ולומר, כי כאשר מלך בשר ודם המולך על עם רב לא ישית לבו אם אחד מבני עמו לא יטפל במלאכת המלך אחר שמלאכתו נעשית על ידי רבים אשר אתו. כן גם ה' אשר נתן תורה לששים ריבוא מבני ישראל, ומצות לעבוד עבודתו יתברך, אם יכרת איש מכללות כולם מעבוד עבודתו לא ישית לבו אל

איש אחד אשר יפרוש עצמו מעבוד עבודתו יתברך, כי הלא מלאכתו תורתו ומצוותיו נעשים על ידי כל שאר ישראל. על כן בא להסיר תועה מלב שוגה ומפתי בל יאמרו כדבר הרע הזה אשר אין לו שחר, כי אם שכל התורה כולה היא ניתנה לכל אחד ואחד מישראל אין נקי.

ב.

ב. בל יעלה על רוח האדם באדם, כי כאשר עבד מלך בשר ודם העובד אותו בכל לבו ומקבל פרס על עבודתו ועל משאו, אין לו אלא שכרו אשר ינתן לו על עשותו רצון המלך, אך מלאכת עבודתו לא העדיפה לו הנאה או שלמות ולא הטיבה לו כלום מצד עצמה. וכן אשר חטא וימרוד במלך ותלו אותו על עץ אין רעתו רק אשר שלם אותו בראשו על עברו רצונו, אך לא נפסד ולא נפחת איכותו על ידי חטאתו אשר חטא לו. אך בני ישראל עבדי ה' לא כן המה בעבודתם את אלוהי עולם ה', כי אם שכל מצווה ומצווה ממצוות ה' אשר האדם עושה היא עצמה מקנה בו קדושה, כמאמרנו בכל ברכות המצות אשר קדשנו במצוותיו, כי המצוות עצמן הן המקדשות אותנו. ואינו דומה האדם טרם עשותו המצווה באיכותו לאחר עשותו אותה, כי יהיה כזהב העולה במעלות שווי על ידי צרוף הכור כי יהיה מזוקק וטהור, כן המצווה תזככנו ותקדשנו. ולא בלבד את נפשו כי אם גם עם רוחו גווייתו. והוא, כי הלא כל מצווה ומצווה שורשה למעלה עם ה', וכאשר יעשנה פה האדם יתעורר האור ההוא ויתרבה ויתפשט, עד אומרם ז"ל שיברא מלאך המאיר לו ומעטרו בעולם העליון והוא המאיר לו ומעדנו בגן עדן, ככתוב אצלנו על מאמרם ז"ל (ברכות יז א) צדיקים יושבים ועטרותיהם בראשיהם, שהם האורות שרפי קדש אשר נעשו במצוותיהם. באופן שהמצוות עצמן הן הן שכרן זולת אשר יוסיף הוא יתברך משלו על עשותם רצונו. וההיקש בעבירות כי נבראים מלאכי חבלה משחיתים שהן הן המרעים וממרקים אותו על עשותו אותן, וכן המלאכי חבלה הדנים אותו בגיהינום.

ג. להודיע לישראל ישימו כל מעיינם ולבם לעבוד את ה' כי זה חסדו יתברך כי מידה טובה מרובה ממידת פורענות (סוטה יא א).

ד. כי עם היות הדבר כן, אל יקוץ בתוכחתו יתברך בעולם הזה, ויבחר בדרך ה' אפילו ייצר לו פה, כי יבחר בחיי העולם הבא כי שם הוא העיקר.

ה. שלא יקוץ בעול המצוות אם רב הוא בעיניו, כי הלא הבא ליטהר מסייעין אותו (יומא לח ב) ואינו צריך לטרוח כי אם עד ההתחלה, כי אחרי כן כל אשר הוא עושה הוא יתברך העושה. הפך הבא ליטמא כי גם את הכל האדם הוא העושה את הכל קו לקו עד יירש גיהינום.

כו רְאֵה אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם בְּרָכָה וּקְלָלָה :

והן כל חמשת הדברים האלו נאמרים באמת מפי משה במקראי קדש האלו אחד לאחד. **ובראשון החל ואמר ראה אנכי נותן וכו',** והוא אשר פעל ועשה הוא יתברך במעמד הר סיני אשר טיהר וזיקק את בני ישראל כולם, איש לא נעדר שלא פסקה זוהמתו ממנו, ויוכן לנבואת פנים בפנים, ויאספם ויקבצם יחד כולם, אך בדברו אתם לא דבר רק עם כל אחד ואחד ואמר **אנכי ה' אלוהיך** ולא אמר אנכי ה' אלוהיכם. וכן אמרו רבותינו ז"ל (**שיר השירים רבה** א יב) שהדבור עצמו היה מדבר עם כל אחד ואחד מישראל ואומר לו מקבלני את עליך וכו'. הנה כי גם שרצה הקדוש ברוך הוא יעמדו יחד כולם, כי אינו דומה המצווה הנעשית ברוב עם לאשר נעשים במעטים, עם כל זה הודיעם כי אל כל אחד ואחד הוא יתברך נותן לו את כל תורתו. וזה מאמר משה פה באומרו **ראה אנכי וכו',** לומר, ראה נא והבט כל איש פרטי מכם מה שאני נותן לפני כולכם, כי גם שאתם כולכם מקובצים לשמוע כי השמיעה ברוב עם זכותם מרובה, עם כל זה עם כל יחיד אני מדבר וזהו **ראה אנכי נותן לפניכם.** ועל פי דרכו רמז באומרו נותן כי מתנה טובה היא מוסרו הטוב הלזה ולא יחשבוהו לעול על צוואר.

כז אֶת-הַבְּרָכָה אֲשֶׁר תִּשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם :

ועל השנית אמר, ברכה וקללה את הברכה אשר תשמעו וכו' לומר אל יעלה על רוחכם ששכר המצווה הוא דבר נפרד מן המצוות עצמן וכן עונש העבירות, כי לא כן הוא, כי אם אשר תשמעון היא עצמה הברכה, כי המצווה עצמה היא המאשרת ומענגת ומעטרת את האדם, כי אור שורש המצווה למעלה מתברך ומתרבה ועל כן ברכה תחשב, וזהו שלא אמר טובה ורעה רק ברכה, כי יתברך אור המצווה עצמה ויתרבה. וההפך בעובר עבירה על כן קללה קראה. וזהו **הברכה אשר תשמעו והקללה אם לא תשמעו וכו'.**

ועל השלישית אמר, את הברכה וכו' והקללה וכו', לומר, הנה הברכה לא בלבד שקבל שכרה, כי אם שזולת הקרן קיימת לעולם הבא גם יהיו לכם פירות העולם הזה, מה שאין כן העבירות כי אין להם פירות, כמאמרם ז"ל (קידושין מ א) על פסוק (ישעיה ג י) אמרו צדיק כי טוב כי פרי וכו' אוי לרשע רע כי גמול ידיו יעשה לו. וזהו **את הברכה** כי מלת את באה לרבות את פירות ברכת השכר. אך בקללה לא אמר **ואת הקללה** כי אם והקללה וכו', כי אין בה רק הקללה עצמה אך לא פירות.

ועל הרביעית אמר, אשר תשמעו אל מצות ה' אלוהיכם.

ולבוא אל הענין, נזכירה מאמרם ז"ל במדרש רבה (**דברים רבה** ד ג) על פסוק **ראה נתתי לפניך היום את החיים וכו' ובחרת בחיים** (לקמן ל טו - יט) שאמרו לא די שנותן לפנינו שני הדרכים כי אם שמייעץ אותנו שנבחר בחיים וכו'. והלא כמו זר נחשב מאמרם זה כי אדרבה הוא מן התימא למה זה צריך לייעץ, כי אחר הודיעו הטוב והרע מה צורך לומר שיבחר בטוב, ומי יתן ומי ימיר טוב ברע. אך הנה הוא כי גם שיראה האדם שבעבוד את ה' ייסורין יבואו

עליו, אל יקוץ, כי אם יחזיק בעבודת ה' ויבחר בחיים האמתיים של העולם הבא שהם על ידי ייסורין. וזה יאמר פה, **את הברכה אשר תשמעו** ולא אמר אם תשמעון על דרך אומרו **והקללה אם לא תשמעו,** אך הוא לרמוז לנו על פי דרכו עצת ה' אותנו לומר שנבחר בחיים, וזהו **הברכה אשר תשמעו.** כלומר, הברכה היא אשר תשמעו בודאי אל מצוות ה'. וזה שאני צריך לייעץ הוא בין יתנהג עמכם במידת רחמים בין יתנהג במידת הדין, וזהו אומרו **מצות ה' אלוהיכם.** לומר, בין בהיותו מתייחס עמכם בתואר ה' שהוא רחמים, בין בהתנהג בתואר **אלוהיכם** שהוא דין אל תמוש משמוע אל מצוותיו. וזהו אומרו **אשר תשמעו** ולא אמר אם תשמעון שהוא מורה ספק, רק לשון מורה על עצה טובה כי זה הוא אשר יעשו, הפך הקללה שאמר בה אם לא תשמעון.

כח וְהַקְּלָלָה אִם-לֹא תִשְׁמְעוּ אֶל-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֵיכֶם וְסַרְתֶּם מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא-יְדַעְתֶּם :

ועל החמישית, כיוון במה שעל הברכה לא אמר רק השמיעה ועל הקללה אמר אשר יעשה על ידי מה שלא ישמעו, שהוא אומר **וסרתם וכו'.** והוא, כי למה שהבא ליטהר מסייעין אותו, על כן לא יתייחס אל האדם בעצם רק ההתחלה אשר בא ליטהר, כי כל אשר יעשה אחרי כן הוא יתברך העושה בסייעו אותו. מה שאין כן בבא ליטמא כי גם כל מעשהו אל האדם יתייחס כי הוא המתחיל והוא הגומר, כי אין מסייעין אותו אלא שפותחין לו, והוא העושה בעצם כל הנמשך מהתחלתו עד תומו. וזהו אומרו בדברו על מעשה הטוב אשר **תשמעו אל מצות ה',** לומר, הברכה אשר לפניכם שתעשו בבחירתכם הוא אשר **תשמעו וכו',** כי השמיעה שהוא היותכם באים ליטהר בשמעכם לעשות כי בזה אתם השומעים ומתייחס אליכם. אך המעשה שאמר הביאה ליטהר שהוא הנמשך אחר השמיעה, לא אליכם יתייחס בעצם כי אם לה' לבדו המסייע אתכם. על כן הברכה היא השמיעה, אני אומר אשר תשמעו, אך לא הנמשך ממנה. אך אמנם לא כן הרשעים, כי הקללה שהוא אם לא תשמעו לא בלבד ההתחלה כי אם גם הכל אתם העושים, כי **וסרתם** אתם **מן הדרך** כי כל המעשה אשר ימשך, אליכם יתייחס, כי הבא לטמא אין מסייעין אותו רק פותחין לו והוא העושה.

או יאמר, ראו נא מה בין קיום מצות להפכן, כי במצווה מחשבה טובה מצרפה למעשה מה שאין כן בעבירה (קידושין מ א). וזהו הברכה אשר תשמעו שהוא השמיעה **אל מצות ה' אלוהיכם,** כי תשמעו לשמן למה שהם **מצות ה' אלוהיכם,** שהיא מחשבה טובה, זה יספיק ליחשב ברכה, כי הוא יתברך מצרפה למעשה, על כן איני אומר שעל ידי השמיעה ימשך שתעשו כי המחשבה בלבד כבר הוא מעשה. אך בקללה אין העדר השמיעה שאוטם משמוע אזנו מחמת מחשבה לבלתי עשות מצטרפת למעשה עד בא מעשה הרעה אל הפועל, שהוא וסרתם מן הדרך שהוא דרך ה' בכל מצוותיו. אך זה הוא ביתר מצות. אך כאשר מהן המשכו עד עבוד אלוהים אחרים, לזה אין צריך מעשה כי המחשבה תספיק כנודע מפסוק (יחזקאל יד

ה) למען תפוס את בית ישראל בלבם (קידושין שם), וזהו אומרו **ללכת אחרי אלוהים אחרים** כי המחשבה ללכת עון וקללה תחשב.

ואמר **אשר לא ידעתם,** הוא, כי מתחילה לא יתפתו אחרי אלוהי מצרים או אלוהי סיחון ועוג אשר ידעום, כי הרי ראו שלא הצילו את עובדיהם מידו יתברך, אך ילכו אחרי אשר לא ידעום שלא הכירו עדיין חסרונן.
עוד כיוון לומר, אל יעלה על רוחכם לומר, כי כאשר הברכה היא אם תשמעו אל מצות ה' כך הקללה תהיה אם תשמעו אל דברי עונות, כי לא כן הוא כי אם גם העדר שמיעה אל מצות ה' יספיק, כי הלא מזה ימשך ש**וסרתם מן הדרך** שהיא דרך לעשות מצוותיו ומזה ימשך גם **ללכת וכו'.**

כט וְהָיָה כִּי יְבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאֶרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ וְנָתַתָּה אֶת-הַבְּרָכָה עַל-הַר גְּרִזִּים וְאֶת-הַקְּלָלָה עַל-הַר עֵיבָל :
לבוא אל הכתובים נשים לב אל מלת **אנכי** (לעיל פסוק כו).
וגם אל ענין היות זה מפיו יתברך, ב**הר גריזים** וב**הר עיבל** מפי ישראל עצמם, כי הם האומרים **ברוך אשר יקים ארור אשר לא יקים** שהוא מפי הכהנים. אך הדבר דומה למלך או שר האומר לאנשיו, הנה עד כה לא הטבתי אתכם והנני מצווה אתכם תעבדוני, אך כעת לא אכביד עליכם בעונשי ייסורין על אשר לא יעבדני, כי אם דרך עצה אייעץ אתכם תעשו רצוני וייטב לכם, אך לא אכביד עליכם בעונשים גדולים אם תעברו רצוני עד אטיבה אתכם, ואז אין צריך לומר שראוי לעונש גדול אשר לא יעבדני, כי אם אתם מעצמכם תכירו ותדעו כי עונש גדול ראוי לכם ומאליכם תקבלו עונש אם לא תקבלו אל דברי.

וזהו ענין הכתובים שאמר משה **ראה אנכי** האומר אליכם ו**נותן לפניכם ברכה וקללה** לא באלה ולא בארור, וזה למה שהוא היום, כלומר, שעדיין לא עברתם את הירדן ולא ירשתם את הארץ העיקרית, על כן איני מכביד רק נותן ומשים הדבר בפניכם. וזהו שפירש ואמר **הברכה אשר תשמעו וכו',** לומר, הברכה אשר אמרתי אינה כמשמעה לומר **ברוך אשר יקים,** והקללה גם כן אינה כמשמעה **ארור אשר לא יקים,** רק **הברכה** פירושה **אשר תשמעו והקללה אם לא תשמעו** שקללה תחשב לכם רוע הדבר.

ושמא תאמר, למה יהיה זה הדבר כבחיריי ולא תאמר לנו מהיום בקללה וברכה כפשוטה שנקבל באלה ובשבועה. לזה אמר, **והיה כי יביאך ה' אל הארץ וכו'** אז אין צריך לומר אני אלא אתה בעצמך, אחר קבלת הארץ הטובה **ונתתה את הברכה וכו' ואת הקללה** כי תקבל באלה ובשבועה, כי תראה כי הטבתי עמך ואל ארץ זבת חלב וכו' הביאותיך, ואז **ונתת את**

הברכה ואת הקללה כלומר הטבעית כפשוטה. וזהו ענין ה"א הידיעה, מה שלא אמר כן בפסוק הראשון, רק **ברכה וקללה** עד בואו לפרש.

ושיעור הכתובים, ראה אנכי נותן לפניכם היום שהם שני דברים:

אחת, ש**אנכי** ה**נותן** ולא אתם.

שנית, שהוא שימה **לפניכם** בלבד כדבר בחיריי.

זה הוא למה שהוא היום שעדיין לא אל ארץ זבת חלב ודבש הבאתי אתכם ועם כל זה יש מציאות **ברכה וקללה,** אך לא כפשוטן **הברכה ברוך אשר יקים** [**והקללה**] **ארור אשר לא יקים,** רק **הברכה** היא **אשר תשמעו, והקללה אם לא תשמעו וכו'.** אך אחר ש**יביאך ה' וכו'** אז בראותך שהטיב ה' עמך, אז לא תיחל עד שזולתכם יאמר לכם **ארור אשר לא יקים וכו',** כי אם אתה בעצמך תתן **את הברכה וכו'** ו**הקללה וכו'** כי מעצמך תכנס בעול תורה ומצוות בברכה וקללה לאמר ארור האיש, ולא יהיו הברכה והקללה שלא כפשוטן, רק **את הברכה וכו' ואת הקללה וכו'** סתם שהוא כמשמען ברוך וכו' ארור וכו'.

או ירמוז היותם שם כמשמעו באומרו **את הברכה ואת הקללה,** כי ריבוי ה**את** בכל אחד הוא לרבות כי על מה שקיום המצווה היא ברכה עוד יוסיפו ברכה אחרת, והיא לומר **ברוך אשר יקים.** וכן ב**קללה** מלבד העוון שבעצמו הוא קללה עוד תוסיף לומר **ארור האיש אשר לא יקים וכו'.**

ל הֲלֹא-הֵמָּה בְּעֵבֶר הַיַּרְדֵּן אַחֲרֵי דֶּרֶךְ מְבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ בְּאֶרֶץ הַכְּנַעֲנִי הַיֹּשֵׁב בָּעֲרָבָה מוּל הַגִּלְגָּל אֵצֶל אֵלוֹנֵי מֹרֶה :

הלא תאמר, למה זה בחר ה' תהיה קבלת התורה באלה ושבועה בהרים ההם מבשאר מקומות ארץ ישראל, ומבארץ סיחון ועוג שגם היא נתחלקה לשבטים. אל תתמה על החפץ, כי **הלא המה בעבר הירדן** שהוא בגבול קדוש מאד, מה שאין כן בארץ סיחון ועוג, ולא במקום אחר ממקומות עבר הירדן, יען כי אלה הם אחרי, כלומר, נכנסות תוך גבול הארץ מופלג מירדן שבשפת הגבול. והוא **דרך מבוא השמש** שהוא לעומת המזרח שנכנסו בו, מורה היות נכנס הרבה בתחום ארץ ישראל. והם **בארץ הכנעני היושב בערבה** ולא בארץ הכנעני היושב בהר, כי אותם הם בתחילת הכניסה אך ש**בערבה** הם באמצע. וגם הם **מול הגלגל,** כלומר, שיש בחינה אחרת על היותם מול המקום ששרתה שכינה ארבע עשרה שנה של כיבוש וחילוק שהיה משכן בגלגל. **והברכה והקללה** היו ראויים ליאמר סמוך לארבע עשרה שנה מיד.

ושמא תאמר אם כן יהיה בגלגל עצמו, לזה אמר, **אצל אלוני מורה**. והוא, כי שם נשבע ה' פעם ראשונה לאברהם לתת לישראל הארץ, שנאמר (בראשית יב ו) **ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה וכו' ויאמר ה' אל אברם לזרעך נתתי כו'.**

לא כִּי אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן לָבֹא לָרֶשֶׁת אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵיכֶם נֹתֵן לָכֶם וִירִשְׁתֶּם אֹתָהּ וְיֹשַׁבְתֶּם-בָּהּ :

ושמא תאמר, ומה בכך, ואיזה יחס יש לקבלת התורה באלה ושבועה אצל נתינת הארץ, שעל כן יהיה ראוי יהיה **אצל אלוני מורה** ושיהיה בעיקר ארץ ישראל. לזה אמר, **כי אתם עוברים את הירדן וכו' ושמרתם וכו',** כלומר, אל יעלה על רוחכם שנתינת הארץ לישראל וירושתם אותה היא לאכול מפריה ולשבוע מטובה, רק לקיים התורה ומצוות, כי שם עיקרם, מקום מקודש כנגד ארץ העליונה מתייחסת אל תורה ומצוותיה והאושר אשר לעומתה, ומתקדשים ומתקשרים העולמות על ידם לנוכח, ולא דרך עקלתון כמקיים תורה בחוץ לארץ. אם כן אחר שזה תלוי בזה ראוי שעיקר קבלת התורה שהיא באלה ושבועה תהיה בה, במקום ששם נדר אותה הקדוש ברוך הוא לישראל. וזהו **כי אתם עוברים וכו'** אינו רק כדי ש**ושמרתם את וכו'** ולא לדבר אחר, ועל כן תלוי זה בזה ומתייחס לזה, כמפורש.

או יאמר מעין זה, תדעו למה בחרתי בהרים ההם, הלא הוא, כי **הלא המה בעבר הירדן כו'** כדלעיל, ואם תאמרו כי אחר שהיות **מול הגלגל** היא מעלה למה לא היה בגלגל עצמו, לזה אמר **אצל אלוני מורה,** כי בחר באלה שהם אצל אלוני מורה אשר שם נדר ה' הארץ לאברהם, כי רצה הקדוש ברוך הוא תהיה שבועה זו, כי ארור בו שבועה, במקום שהארץ אשר נשבע ה' לתתה לאברהם ולזרעו ניתנה במקום, למען יזכרו לקיים גם שבועתם שמקבלים במקום ההוא, כאשר קיים הוא יתברך שבועתו בארץ אשר היא ניתנה במקום ההוא.

ושמא תאמרו, הלא אמרתי כי כאשר יביאני ה' אל הארץ, על ראותי את כל אשר היטיב ה' לי אז גם אעשה את שלי ואקבל מפי עצמי את התורה באלה ושבועה על הר גריזים והר עיבל אשר המה אצל אלוני מורה, ומה זו המתנה אשר נתן לי ה' במתנת הארץ הלא את אבותי אני יורש ירושת עולם ככל איש היורש את אביו, אל תאמר כך כי הלא אתם עוברים וכו'.

ולבוא אל הענין נקדים אשר למדונו רבותינו ז"ל (בבא בתרא קלג א) בחלקם בין **ירושה למתנה,** כי **ירושה** אין לה הפסק, **ומתנה** יש לה הפסק כנודע בגמרא, כי על הנותן לבלתי יורש בלשון מתנה יכול לומר ואחריך לפלוני מה שאין כן ליורש כי ירושה אין לה הפסק.

ונבוא אל הענין, אמר, אל יעלה על רוחכם כי ירושת אבותיכם אתם יורשים ירושת עולם, כי הן אמת ידעתי **כי אתם עוברים את הירדן** דעתכם היא לבוא לרשת בתורת **ירושה** שאין לה הפסק, והוא, **כי** במה ש**אתם עוברים את הירדן** שתהיה העברה על ידי נס שהוא שבנהר יעברו ברגל שהירדן יסוב לאחור, על ידי כן יראה לכם כי ה' עמכם ובתורת **ירושה** אתה בא לרשת בלי הפסק, באופן לא תיעזב מכם שתהיה ירושת עולם. אך לא כן הוא יתברך עמכם כדעתכם זו, כי אם **אשר ה' אלוהיכם נותן לכם** בתורת מתנה שיש לה הפסק שאם לא תעשו רצונו תהיה אחריך לזולתך, אך תוכלו לעשותה **ירושה** אם תזכו, וזהו **וירשתם אותה וישבתם בה.** שתעשוה **ירושה** שאין לה הפסק על ידי מה ש**ושמרתם לעשות וכו'** שעל ידי זכיות אלו מה ש**ה' אלוהיכם נותן** בתורת **מתנה** תעשוה **ירושה** כמדובר.

והנה באחד מהדרכים כתבנו על פסוק **את הברכה אשר תשמעו וכו'** שכוון על מחשבה טובה שהקב"ה מצרפה למעשה, יתכן יאמר עתה, אל תאמרו כי במחשבה לבדה אני חפץ כי הלא טוב טוב הוא עד אין קץ לגמור את כל המעשה. אך אמרתי כן על **כי אתם עוברים** כבר **את הירדן לבוא לרשת** בקרוב מאוד **וירשתם וכו'** ואין פנאי כעת בזמן הקרוב לעשות המצוות קודם בא אל הארץ כדי לזכות לזה.

לב וּשְׁמַרְתֶּם לַעֲשׂוֹת אֵת כָּל-הַחֻקִּים וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר אָנֹכִי נֹתֵן לִפְנֵיכֶם הַיּוֹם :
על כן **ושמרתם לעשות** תשמרו בלבבכם לעשות אותם, גם שלא תעשו אותם טרם בואכם אל הארץ המחשבה מצורף למעשה כדי לזכות על ידי כן לבוא לרשת.

ועוד שנית, כי הנה **אלה החוקים אשר וכו' אבד וכו',** כי הראשונים מהם הם **אבד תאבדון וכו'** שהם דברים שאי אפשר לעשותם קודם עבור את הירדן, על כן איך תזכו במצוות ההם אם לא במחשבה שתשמרו אותם מעתה בלבבכם לעשותם והוא יתברך יצרפם למעשה מעתה.

פרק יב

א אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ לְרִשְׁתָּהּ כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר-אַתֶּם חַיִּים עַל-הָאֲדָמָה :
ב אַבֵּד תְּאַבְּדוּן אֶת-כָּל-הַמְּקֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ-שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְשִׁים אֹתָם
אֶת-אֱלֹהֵיהֶם עַל-הֶהָרִים הָרָמִים וְעַל-הַגְּבָעוֹת וְתַחַת כָּל-עֵץ רַעֲנָן :
ג וְנִתַּצְתֶּם אֶת-מִזְבְּחֹתָם וְשִׁבַּרְתֶּם אֶת-מַצֵּבֹתָם וַאֲשֵׁרִיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ
וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תְּגַדְּעוּן וְאִבַּדְתֶּם אֶת-שְׁמָם מִן-הַמָּקוֹם הַהוּא :

ראוי לשום לב.

א. אחר אומרו ושמרתם לעשות את כל החוקים ואת המשפטים כו', היה לו להזכירם מיד ולומר **אבד תאבדון כו'** מבלי יחזור לומר **אלה החוקים והמשפטים כו'.**

ב. שהחל בלשון רבים ואחר כך אמר **לך לרשתה** בלשון יחיד ואחר כך אמר **אשר אתם כו'** לשון רבים.

ג. כפל אומרו אבד תאבדון.

ד. אומרו את כל המקומות, כי הלא איך אפשר לאבד את המקומות, האם יאמרו ערו ערו עד היסוד בהרים ובגבעות, ומה גם במאמרם ז"ל (עבודה זרה מה ב) אלוהיהם על ההרים ולא ההרים אלוהיהם.

ולא עוד אלא שבסמוך סותר זה ואומר **ואבדתם את שמם מן המקום ההוא,** שיורה שהאיבוד הוא את שמם מן המקום, אך לא את המקום ואיך אמר בתחילה **את כל המקומות.**

ה. אומרו אשר אתם יורשים אותם שהוא מיותר.

ו. למה מסיים מקומם באומרו **על ההרים כו'** הם ילכו ויאבדו אותם מכל מקום שימצאון.

ז. אומרו ונתצתם וכו', אחר אומרו שיאבדום מה צורך לאומרם וללמדם איך יאבדום.

ח. אומרו ואבדתם את שמם, מה הוא אשר יעשו על האמור שיתקיים בו איבוד את שמם מן המקום ההוא.

א אֵלֶּה הַחֻקִּים וְהַמִּשְׁפָּטִים אֲשֶׁר תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת בָּאָרֶץ אֲשֶׁר נָתַן ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֶיךָ לְךָ לְרִשְׁתָּהּ כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר-אַתֶּם חַיִּים עַל-הָאֲדָמָה :

אמנם הנה כתבנו למעלה שאומרו לעשות הוא כי מעתה טרם יעברו את הירדן ישמרו בלבם לעשות בפועל החוקים והמשפטים כו', כי מחשבה טובה הקדוש ברוך הוא מצרפה למעשה. והנה כלל את הכל, כי אמר **את כל החוקים ואת המשפטים אשר אנכי נותן לפניכם היום** כי זה כל התורה, והלא כמו זר נחשב לומר שעתה טרם עברם את הירדן יתרפו מעשות מצות רק במחשבה בלבד, והלא כמה מצות אפשר לקיימן מעתה ולמה לא יעשו אותן. לזה אמר, **אלה החקים והמשפטים אשר תשמרון** בלבבכם לעשותם אחרי כן ולא תעשון מעתה בפועל, הלא הם אשר אי אפשר לכם לעשותם כעת, והוא, **אבד תאבדון כו' ונתצתם כו'** כי הלא אי אפשר לכם לעשותם מעתה. כלומר, אך כל אשר תמצא ידיכם לעשות מעתה תעשו. אלא שמה שכלל תחילה את כולן, הוא לומר, כי כולן מחשבת עשייתן מצטרפת למעשה, אך לא שלא ישתדלו לעשותם.

ואמר **אשר נתן ה' כו',** לומר מה שכתבנו למעלה מה בין לשון ירושה ללשון מתנה, כי ירושה אין לה הפסק ומתנה יש לה הפסק. ואמר **אלה החקים אשר תשמרון לעשות.**

ושמא תאמרו מה צורך לעשות לקיים לנו את הארץ והלא היא ניתנת לנו מאתו יתברך אשר נתן לאבותינו ולנו, לזה אמר **אשר תשמרון לעשות** הוא למען תתהפך לכם **אשר נתן ה'** בתורת מתנה שיש לה הפסק, לירושה שאין הפסק. וזהו **אשר נתן ה' אלוהי אבותיך לך לרשתה,** כי תהיה לך לירושה בלי הפסק על ידי מעשים האלו אשר תשמור לעשות, והוא, כי הוא יתברך לא אמר רק לך ולזרעך נתתי את הארץ שהיה בלשון מתנה.

ועוד טעם שני, והוא, כי המתנה לא הייתה כי אם בהיותכם בעלי אחדות, וזה אמר **אשר נתן ה' אלוהי אבותיך לך** שהוא לשון יחיד, כאומרו **ולזרעך נתתי** כי זרעך הוא לשון יחיד, אך על ידי מצות אלו יהיה לרשתה ירושת עולם גם שלא יהיה לכם אחדות ליזכר בלשון יחיד, כי אם גם אם תפסידו האחדות תתקיימו בה כל עוד שאתם צדיקים בשאר דברים כאשר היה בימי שאול. וזהו אומרו **כל הימים אשר אתם חיים על האדמה** שעם היות פירוד ביניכם אתם צדיקים נקראים חיים בהיותכם על האדמה, ולא רשעים הנקראים מתים עודם על האדמה, כנודע מרבותינו ז"ל (ברכות יח ב) על פסוק ובניהו בן יהוידע בן איש חי וכי כולי עלמא בני מתים נינהו, אלא שהצדיקים במיתתם קרויים חיים והרשעים בחייהם נקראים מתים.

עוד כיוון באומרו בארץ **אשר נתן ה' כו',** לומר, כי הנה היה מקום שיאמר נא ישראל אם חביבה היא כל כך מצות ניתוץ והאביד והרוס את כל המקומות אשר עבדו שם הגויים, אם כן איפה למה תאמר שנשמור לעשות הדבר בארץ ישראל, ולא תצווה להתפשט בכל המקומות אשר עבדו שם הגויים אשר נוכל עליהם לנתוש ולנתוץ את כל מזבחותיהם ופסילי אלוהיהם גם שיהיה בחוץ לארץ, לזה אמר **בארץ אשר ה' אלוהי אבותיך נותן לך.** לומר, אין קפידתו יתברך להעביר גילולים רק ממקום הקדושה, וזהו אומרו **בארץ אשר ה' כו' נותן לך** כי ארצו היא קדושה. וזה רמז בטעם שעל מלת בארץ כמרים קול ואומר בארץ העליונה הקשורה למעלה בארצות החיים, והראיה, כי היא **אשר נתן ה'** ואין הוא נותן דבר בלתי חשוב עד מאד, ומה גם שצירף לתתה לך זכות אבות, וזהו אומרו **אלוהי אבותיך** כי אין זה רק להיותה קדושה ושם ציוה ה' להעביר הטומאה ממנה.

ב אַבֵּד תְּאַבְּדוּן אֶת-כָּל-הַמְּקֹמוֹת אֲשֶׁר עָבְדוּ-שָׁם הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתֶּם יֹרְשִׁים אֹתָם אֶת-אֱלֹהֵיהֶם עַל-הֶהָרִים הָרָמִים וְעַל-הַגְּבָעוֹת וְתַחַת כָּל-עֵץ רַעֲנָן :

הנה קרה לו יתברך כמלך החפץ יבנו לו פלטרין לדור בו והנה המקום בלתי טהור מטנופת ודברים מאוסים, ומצווה כי ראשונה יפנו המקום מכל חלאה ואחרי כן יבנו בה ארמון על משפטו לשכון לפי כבודו שם. כך הוא יתברך רצה לזכות את ישראל לדור ביניהם בבית אשר יבנה לו שלמה בחכמתו, וירא והנה אינו לפי כבודו להשרות שכינתו בתוך טומאות טינופת עבודה זרה אשר עבדו שם הגויים את אלוהיהם, על כן הקדים ויצו עלינו לטהר את הארץ ככל

הכתוב בשני הפסוקים האלו. ואחר אבד את שמות הבעלים, והאלילים כליל יחלופו מן הארץ הלזו הקדושה, אז ציוה על מקום אשר יבחר לשכון יה אלוהים, וזהו כי אחר צווי זה מצוונו יתברך לבנות לו בית לשכן שמו שם כאומרו **ואבדתם כו' והיה המקום אשר יבחר ה' כו'.**

ונבוא אל התכת הכתובים, אמר, **אבד תאבדון,** לומר, אל תירא ואל תחת מלאבד את אלוהיהם כי הבל המה. והראיה, שלא הצילו את עובדיהם מידם, וזהו אומרו **אבד תאבדון כו',** לומר, אחר האבידכם את הגויים תאבדון גם את כל המקומות אשר עבדו שם הגויים. ופירש ואמר, מה שאמרתי **אבד תאבדון** הוא אשר אתם יורשים אותם, לומר, שאחר שאתם יורשים אותם ולא הצילום אלוהיהם מידכם לא תירא מהם ו**תאבדון.**

ואשר אמרתי את כל המקומות אינו קרקע הארץ שעבדו שם, כי אם את אלוהיהם על ההרים כו' ולא ההרים אלוהיהם.
ועוד שהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת עץ רענן, ואם היית מאבד המקומות היית משחית עיקר הארץ ואילנותיהם הרעננים.

ג וְנִתַּצְתֶּם אֶת-מִזְבְּחֹתָם וְשִׁבַּרְתֶּם אֶת-מַצֵּבֹתָם וַאֲשֵׁרִיהֶם תִּשְׂרְפוּן בָּאֵשׁ וּפְסִילֵי אֱלֹהֵיהֶם תְּגַדְּעוּן וְאִבַּדְתֶּם אֶת-שְׁמָם מִן-הַמָּקוֹם הַהוּא :
ושמא תאמר, אם כן איפה איך אמרתי את כל המקומות. הלא הוא, כי **ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם ואשריהם כו'** שהוא שהמזבחות ומצבות ואשריהם הם המקומות שעבדו וקיטרו בהם לאלוהיהם אותם תאבדו ואחר כך **ופסילי כו'.** והוא לומר, אם ירך לבבך משלוח יד באלוהיהם כי תירא מהם, הלא אמרתי לך **אשר אתם יורשים אותם** ולא הצילום אלוהיהם.

וזאת שנית תעשה, תתחיל תחילה בקל ותהיה קונה לב ואבירות גם על החמור, והוא, כי תחילה **ונתצתם את מזבחותם** שאינו כי אם הפריד אבנים אלו מאלו, ואחר כך **ושברתם את מצבותם** שהוא לשבור את אבניו ממש ועדיין נשארו חתיכות אבנים, ואחר כך **ואשריהם תשרפון באש** שלא ישאר דבר, ואחרי כן את הפסילים בעצמם תגדעון שהוא את הפסילים של אלוהיהם. והוא, כי הפסילים המה לא אלוהים כי אם שהיו עושים אותם הגויים דוגמת מלאכים או הוברי שמים, וזהו **פסילי אלוהיהם** שהוא פסילים של אלוהיהם **תגדעון** את הפסילים. ועל ידי כן ואבדתם את שמם של אלוהיהם הנזכר אשר היו דוגמתם מן המקום ההוא, כי עד כה על ידי הפסילים היו נזכרים שם ועתה אבד שמם משם.

או יאמר, אבד שהוא את העבודה זרה ומזבחותיהם למטה, ועל ידי כן **תאבדון** את כחות טומאותם השורה בהם. ופירש ואמר מה שאמרתי **אבד** הוא **את כל המקומות כו'.**

ושמא תאמר, הלא נבטל אותם טרם נזכה בהם כענין כל עבודה זרה של עובדי גילולים שהוא מבטלה והישראל נהנה ממנה וממזבחותיה (עבודה זרה נב ב), לזה אמר אינכם יכולים לעשות כן רק לאבדם, כי הלא **אתם יורשים** אותם **את המקומות** ההם עם **אלוהיהם,** ואחר שהמקומות שלכם כל אשר בם נעשה עבודה זרה של ישראל ואין לה ביטול. ואשר **תאבדון** הוא בין **אשר על ההרים הרמים כו'.** והוא, כי הנה אחת מהטעיות הגויים ההם הוא שחושבים שיש אלוה שכחו בהרים ויש שכחו בבקעה, כאשר חשב מלך ארם על מלכו של עולם יתברך באומרו אלוהי הרים אלוהיהם ולא אלוהי עמקים הוא. על כן אמר ה' לאבד בין אלוהיהם שעל ההרים הרמים בין אשר על הגבעות שהוא במיצוע, בין אשר שתחת כל עץ רענן שהוא בעמקים ומישור כנודע מטבעם. והלא ציוויתי תתחיל מאלוהיהם, ואם ירך לבבכם תתחילו מן הקל תחילה כי **ונתצתם כו'** כדלעיל. ועד כה פירש אשר אמר למעלה באומרו **אבד.** ועתה פירש ואמר ומה שאמרתי שעל ידי כן **תאבדון,** הוא כי על ידי כן **ואבדתם את שמם מן המקום ההוא,** הוא שם שורש טומאת העבודה זרה ההיא כמדובר.

עוד יתכן כוון יעשו להם מעין ארבע מיתות בית דין, כנגד סקילה אמר **ונתצתם את מזבחותם ושברתם את מצבותם,** וכנגד שרפה אמר **ואשריהם תשרפון באש,** וכנגד הרג אמר **ופסילי אלוהיהם תגדעון,** וכנגד חנק שהוא לדחוק את האדם עד תצא רוחו ממנו אמר **ואבדתם את שמם**, שעל ידי מה שיעשו שפטים בפסיליהם וישנו המקום מדברים טמאים לדברים של קדושה, ידחקו את כח הטומאה ששרתה שם עד יתגרש משם ויצא הרוח טמא ההוא ויאבד שמו מן המקום ההוא וזהו **ואבדתם כו'.**

ד לֹא-תַעֲשׂוּן כֵּן לה' אֱלֹהֵיכֶם :

ה כִּי אִם-אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל-שִׁבְטֵיכֶם לָשׂוּם אֶת-שְׁמוֹ שָׁם לְשִׁכְנוֹ תִּדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָׁמָּה :

ו וְהֵבֵאתֶם שָׁמָּה עֹלֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֵת מַעְשְׂרֹתֵיכֶם וְאֵת תְּרוּמַת יָדְכֶם וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבֹתֵיכֶם וּבְכֹרֹת בְּקַרְכֶם וְצֹאנְכֶם :

ז וַאֲכַלְתֶּם-שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמַחְתֶּם בְּכֹל מִשְׁלַח יָדְכֶם אַתֶּם וּבָתֵּיכֶם אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :

ראוי לשום לב:

א. הלא כמו זר תחשב אזהרה זו, כי מי זה יערב אל לבו לעשות לה' כדבר הרע הזה שיצטרך להזהירו שלא יעשה כן. והנה אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי**, מכות כב א) שהוא אזהרה למוחק את השם, והן אמת שאם זה בלבד היא הכוונה, בלתי נמשכת יפה גזרת אומרו **כי אם אל המקום כו'** עם הקודם.

ב. אומרו מכל שבטיכם שהוא מיותר.

ג. אומרו לשכנו תדרשו, שגם זה אין צורך בו כי היה די יאמר **כי אל המקום אשר יבחר ה'** תבוא.

ד. שלא יאמר מה שלשכנו ידרשו וגם לא מלת **שמה**.

ה. אומרו תדרשו לשון רבים **ובאת שמה** לשון יחיד.

ד לֹא-תַעֲשׂוּן כֵּן לה' אֱלֹהֵיכֶם :

אך יתכן, כי הנה ממוצא דבר אשר אמר **את אלוהיהם על ההרים הרמים ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן,** הלא יצא עתק מפי איש לדבר ולומר, הלא גם שכל אלוהי העמים אלילים, ובאבדם הלא נינקוט מינייהו מידה אחת הנראית כי טובה היא, הלא היא כי ייחדו מקומות רבים לעבודתם בהרים הרמים ובגבעות כו', ונעשה כן גם אנו לאלוהי אמת לעשות בתי מקדש רבים ונכבדים ליחידו של עולם לפחות בכל פלך ופלך, בנחלת כל אחד השבטים יבנו בית המקדש אחד לכל בני השבט, באופן לא ירחק דרך בית המקדש משום אחד מהשבטים, ולא יקנאו על השבט אשר בנה הבית בחלקו. לזה אמר לא תעשון כן להרבות בתי עבודה לה' כדרך הגויים.

ואל נא תאמרו, הלא זה יהיה אם היינו עובדים באיזה מהם לזולתך חלילה כדרך הגויים שעובדים לאלוהים רבים כמו שנאמר **אלוהיהם על ההרים כו',** ואפילו בעם אחד ימצאו אישיהם מתחלפים איש פלוני יעבוד עבודה זרה פלונית ופלוני פלונית כאשר יכחשו בי, כאשר אחשוב כי זה הוא ענין הכתוב (מיכה ד ה) כי כל העמים ילכו איש בשם אלוהיו, לומר, שריבוי עמים יתחלפו אישיהם ללכת כל איש ואיש בשם אלוה אשר ייחד לו, אך אנחנו כולנו נלך בשם ה' המיוחד לעולם ועד, וזהו שלא נאמר כי כל העמים ילכו בשם אלוהיהם. וזה יהיה ענין הכתוב פה, פן יאמר נא ישראל הלא אם נעבוד כל שבטינו בייחוד אליו יתברך גם כי כל שבט יהיה לו ענין בפני עצמו ובית המקדש בפני עצמו מה בכך. לזה אמר **לא תעשון** כן להרבות מקומות גם שיהיו כולם לה' אלוהיכם, ואין זה -

ה כִּי אִם-אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם מִכָּל-שִׁבְטֵיכֶם לָשׂוּם אֶת-שְׁמוֹ שָׁם לְשִׁכְנוֹ תִדְרְשׁוּ וּבָאתָ שָּׁמָּה :

כי אם אל המקום אשר יבחר ה' לבדו. וטעם קנאת השבטים איננה כי מקום הר הבית נקנה בדמי כל כללות ישראל כנודע (זבחים קטז ב) ויש בו חלק לכולם וזהו אומרו **מכל שבטיכם.**

ושמא תאמר, כי עתה שירחק המקום בקצווי ארץ ישראל, ויצטרכו לדרוש בדרכים ממקום למקום איזה המקום בחר לו יתברך והוא טורח ואולי ימנעו אנשים מלכת שמה.

שנית, כי אולי יפגע באיש בלתי הגון ויסירנו מלבו וימנענו מלכת, מה שאין כן במקום קרוב שלא יצטרכו לשאול איה מקום כבודו יתברך, כי אולי יאמר הנשאל האם הוא במקום זולת מקום, וכיוצא בזה. על שתי אלה אמר:

על הראשונה לשכנו תדרשו. כלומר, אל נא יחשב לטורח לדרוש איה בית ה', כי הלא **לשכנו** יתברך **תדרשו** ואין להם אושר גדול מזה יהיה טרחכם ומשאכם ומתתכם על שכונת השם יתברך כי זכות גדול הוא, על דרך מה שנחשב לאברהם שהיה שואל איה המקום באמור אליו הוא יתברך אל הארץ אשר אראך. ועל דרך זה הוא מה שאמר הקדוש ברוך הוא לירמיה (ירמיה טו יט) אם תשוב ואשיבך לפני תעמוד, שאמר לו אל יראה לך שאתה הולך לבטלה ואינך מועיל עם ישראל, כי אם תשוב ואשיבך הרבה תרוויח שלפני תעמוד, ואל תתיירא שתתהפך אחריהם כי ישובו המה אליך ואתה לא אליהם. על דרך זה נאמר פה אם תצטרך להיות דורש ושואל, לא יהיה עליך לטורח כי **לשכנו** יתברך **תדרשו** ורב לכם שכר הרבה על הדבר.

ועל השנית אמר, ובאת שמה, כלומר, הנני מבטיחך שתבוא שמה ולא יעצרך איש כי גדול שמו יתברך בגויים. ולא יקרה כמו שאמרו ז"ל במדרשות (**בראשית רבה** סוף פרשה לח) שקרה לגוי שהיה הולך אל אצל עבודה זרה והיה דורש מקומה איה, ואמר לו איש אחד כמה ימי שני חייך אמר שמונים שנה, אמר לו והלא אם הייתה העבודה זרה ההיא יכולה ללכת היא הייתה ראויה לבקרך יותר כי אתה גדול ממנה שאתה בן שמונים שנה והיא בת עשר שנים כי נתחדשה מקרוב. אך הוא יתברך גדול שמו בגויים באופן שלא ימנעך איש מלבוא כי אם **ובאת שמה.**

ולא עוד, אלא שכל כך ייטיבו אשר ידברו לכם הנדרשים בדרשכם איה בית ה', שיספיקו להקנות בכם שלמות וחסידות ויושר לבב עד גדר שגם אם בלכתכם שמה הייתם מחוסרי אחדות והולכים בפירוד לבבות תקנו אחדות עצום לעשות המצווה ההיא, וזהו **לשכנו תדרשו** בלשון רבים **ובאת שמה** בלשון יחיד. כי גם שבעת הדרישה יהיה בפירוד, אחר כך ימשך ממנה כי **ובאת שמה** באחדות.

גם יתכן שמפורש בלשון מה הוא הדבר שהיה פחד שעליו יתלחשו הנדרשים ויסירו מלבם, והוא, באומרו **לשכנו תדרשו,** כי הלא תשאלו איה שוכן ה', כי בזה ימצא הנשאל פתחון פה לומר, האמנם ישב או ישכון יה אלוהים על הארץ ומה גם תוך בית ואיזה בית אשר תבנו לו והוא מקומו של עולם וכל הארץ מלא כבודו, באופן תשוב מדרכך.

ולא עוד, אלא שגם אתם השואלים תדרשו בפירוד הלבבות כי קצתכם יהיה לבם נוקפם על זה וקצתכם ייטיב לבם, באופן יצדק לומר בכם תדרשו לשון רבים על פירוד שבלבבות, ועם כל זה אין צריך לומר שלא תמנעו מלבוא שמה, כי אם גם תלכו כולכם בלב אחד, וזהו **ובאת**

שמה בלשון יחיד, אלא אדרבה בדרישותיכם בכל ערי שבט ישראל לא יעדרו ממתיקים הדבר ומודיעים איזה הדרך ישכון אורו יתברך במקום אשר בחר.

עוד כיוון באומרו ובאת שמה ולא אמר והלכת שמה, לומר שני טעמים על אשר בחר ה' במקום ההוא בייחוד לכל ישראל ולא במקום זולתו:
האחד, באומרו **המקום אשר יבחר ה' לשום את שמו שם,** כי על כן ראוי שאחרי ה' ילכו אל המקום אשר שמו שם.
שנית, כי שם שורשי נשמות עם בני ישראל, כי הוא מכוון אל שער השמים אשר שם חופפת השכינה שתחת כנפיה שורשי כל נפשות ישראל, נמצאו ישראל בלכתם שמה כבאים ולא כהולכים, כי הלא המה מתקרבים אל עצמם ואל שורשם, **ובאת שמה.**

עוד יתכן כיוון ענין אחר ובו ימשכו כל הכתובים הבאים כאשר יבוא ביאורם בס"ד. והוא, כי הנה ידענו מרבותינו ז"ל (ירושלמי ברכות פ"ד ה"ה) כי בית המקדש של מטה מכוון כנגד בית המקדש של מעלה שנאמר (שמות טו יז) מכון לשבתך מכוון לשבתך הוא בית המקדש של מעלה שבזבול, ועל כן בהבנות בית המקדש למטה בהר המוריה המכוון כנגד של מעלה, מתייחסים לבונים.

והוא מאמר שלמה בחכמתו באומרו (מלכים א ח) בנה בניתי בית זבול לך, לומר, שבנה בנין כמו של מטה ושל זבול אשר לו יתברך. וכן אמרו ז"ל (עיין **זוהר** במדבר) כי כשהיה הכהן משרת למטה היה מעלה עליו הקדוש ברוך הוא כאילו היה משמש בבית המקדש העליון בעולם העליון. וכן הנכנס בשל מטה כאילו נכנס בשל מעלה, כמאמרנו על פסוק (תהלים קלב ז) נבואה למשכנותיו. לומר, נבואה כאחד לשני משכנותיו, שבבואנו לשל מטה יחשב לנו כבאים בשל מעלה. וגם הוא מאמרנו על פסוק (תהלים קכב ג) ירושלים הבנויה כעיר כו', לומר, כי הנה יש בית המקדש של מעלה ובית המקדש של מטה, וכן ירושלים של מטה וירושלים של מעלה, וכאשר הבא אל בית המקדש של מטה יחשב כבא אל של מעלה, כן הבא אל ירושלים של מטה הוא כבא אל ירושלים של מעלה. וזה מאמר הכתוב ירושלים הבנויה כו', לומר, הנה יש שתי ירושלים אחת בנויה ואחת רוחנית מחוברת ומכוונת אל של מטה, ואמר הנה ירושלם הבנויה שהיא של מטה, עיר שחוברה לה היא הרוחנית ומכוונת כמחוברת לה, הם כאילו הם יחדו כאילו של מעלה גם היא של מטה ממש, באופן ששם עלו שבטים שלא בלבד עלו שבטים בירושלים של מטה, כי אם גם שם בעיר שחוברה לה שהיא ירושלים של מעלה הנזכר, עלו שבטים. נמצאו היו בשני עולמות כאחד בשל מעלה ובשל מטה. ואינו מן התימה כי הלא הם שבטי יה מתייחסים אל שם יה הכולל שני עולמות כי ביה ה' צור עולמים אל תקרי צור אלא צר (תוס' ברכות נא א ד"ה זוכה).

ובזה נבוא אל הענין, אמר **כי אם אל המקום אשר יבחר ה' לשום את שמו שם,** כי גם שבבית המקדש של מטה אין שכנו שם בעצם כי אם בשל מעלה כמו שאמרו ז"ל מכון לשבתך, כי רק שבתו לא יתייחס אלא בשל מעלה, אך בשל מטה אינו רק ששם שמו יתברך שם. עם כל זה אל תחשבו שבשבתכם בבית המקדש של מטה אין לכם חלק בשל מעלה. כי הלא לשכנו שהוא של מעלה תדרשו איה מקום שבתו יתברך אשר הוא שוכן כי שם הוא עיקר שכנו. וגם זה הוא אמת כי **ובאת שמה** כי בשכנו ממש אתה בא. והוא, כמו שכתבנו כי איכות של מעלה מתלבש בשל מטה, באופן שהבא אל התחתון הרי הוא כאילו בא אל העליון, כי על כן היו עומדים צפופים ומשתחווים רווחים ולא אמר אדם לחברו צר לי המקום כו' (אבות פרק ה משנה ה).

או שיעור הכתוב מעין האמור, והוא על דרך מאמרנו על פסוק (תהלים קכב א) שמחתי באומרים לי בית ה' נלך. והוא, כי לא היו אומרים בית המקדש נלך, רק בית ה', כאילו בבית המקדש של מעלה היו חפצים ללכת. ושמחתי כי היה עולה על רוחם כי בשל מטה הוא גם כן בית ה' העליון, כי בצד מה אמת הוא כי אין צריך לומר בבית המקדש כי אם בירושלים עצמה העומד בה כעומד בירושלים של מעלה. כי הנה עומדות היו רגלינו בשעריך ירושלים שהוא בשני שעריך בשל מטה ושל מעלה כאחד, כי איכות העליונה נשפעת בתחתונה. ועל דרך זה הוא בבית המקדש מקל וחומר. ועל דרך זה יאמר הנה בשאלכם על בית המקדש לשכנו תדרשו, כי לא תאמרו איה בית המקדש רק איה שכנו אשר לפי האמת אין זה רק העליון, אך עם כל זה בצד מה הנה כי כן יהיה, כי הלא **ובאת שמה** כי כל כך שפע העליון ישרה למטה כי הלא לבוא שמה בשכנו העליון תתייחס.

ו וַהֲבֵאתֶם שָׁמָּה עֹלֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם וְאֵת מַעְשְׂרֹתֵיכֶם וְאֵת תְּרוּמַת יָדְכֶם וְנִדְרֵיכֶם וְנִדְבֹתֵיכֶם וּבְכֹרֹת בְּקַרְכֶם וְצֹאנְכֶם :

ולא זה בלבד כי אם גם **והבאתם שמה עולותיכם וזבחיכם כו',** כי שמה בשכנו הנזכר תביאו עולותיכם, כי יחשב לכם כאילו בהביאכם את כל אלה פה, הוא כאילו שמה בבית המקדש של מעלה תביאו אותם.

ז וַאֲכַלְתֶּם-שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם וּשְׂמַחְתֶּם בְּכֹל מִשְׁלַח יָדְכֶם אַתֶּם וּבָתֵּיכֶם אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :

וכן **ואכלתם שם,** כי גם מה שתאכלו ומה גם משלמיכם ומעשרותיכם מתכא דרחמנא תאכלו, ויחשב לכם כאוכלים שם בשכנו הנזכר שהוא מתייחס **לפני ה' אלוהיכם** בעצם שהוא בבית המקדש העליון.

וזה תכירו כי כן הוא שיחשב לכם כאכלכם למעלה **לפני ה'**, כי הלא **ושמחתם בכל משלח ידכם כו'**. והוא, כי הנה ידוע כי ברכת מזון האדם נשפע לו על ידי שולחנו, כי בהיות מאכל שולחנו כרצונו יתברך באופן שיחשב כאילו אכלו משולחנו של מקום, שם יצווה ה' את הברכה כנודע מהשפע הנשפע על שולחנו. ואם כן לפי מדרגת מקום מערכת שולחנו כן יבורך. ואם כן בהיות כי אכילתך תחשב כאילו היא בבית המקדש של מעלה, יופלג השפע הנשפע בנחת שולחנך עד גדר ש**ושמחתם בכל משלח ידכם**, כי תכירו **אשר ברכך ה' אלוהיך** בכבודו ובעצמו שלא על ידי מלאך או שליח, כי מרוב השפע תכירו כי ידו עשתה המלאה והרחבה. ואמר לשון יחיד כי לא כל האוכלים שם מתברכים בשווה, על כן אמר ברכך לשון יחיד כי השגחתו יתברך פרטית ומשלם לאיש כמעשהו.

גם יהיה שיעור הכתוב על דרך זה שאומר ענין כתוב אצלנו למעלה, שהוא יתברך בעבודה אשר יעבדוהו חפץ בהתחברות רב כי אינו דומה מרובים העושים את המצווה למועטים העושים את המצווה. אך בשלמו את השכר אחד אחד, כי אינו דומה שכר ראובן לשכר שמעון או אפילו ששים ריבוא העושים מצווה כאחת אין גם אחד נוטל בשווה אחד עם חברו, והוא, כי פלס ומאזני משפט לה' לשקול כל מעשי איש ואיש לפי זהירות או כונה או פנאי או שמחה אשר העדיף זה על זה. וזהו אומרו **והבאתם כו' ואכלתם כו'** לשון רבים, אך קבלת השכר בפרטות לכל אחד. וזהו **אשר ברכך כו'** לכל אחד ואחד כמעשהו כמדובר.

עוד יתכן שבא להזהיר את ישראל באוכל שם **במקום אשר יבחר ה'**, שיאכלו שם בהשקפת היותם **לפני ה'**, וזהו **ואכלתם שם לפני ה' אלוהיכם**, ועל ידי כן שיהיו במורא ומתוך דברי תורה על השולחן ימשך ש**ושמחתם**, הפך כל מקום שיש אכילה ושתיה שעושה רושם כי השטן מערבב השמחה. וזהו אומרו **ושמחתם** כי הלא תשרה שם שכינה ואין מקום לחיצונים לערבב. אך בזאת שתהיה האכילה והשמחה **בכל משלח ידכם** ממעשה ידיכם, כלומר, שתיזהרו בל יהיו עושק או גזל, שאם הבאתם גזול אשר שנא ה' לא לרצון יהיה ולא תתייחס אכילתכם אל היותה **לפני ה'**, וגם לא תמשך שמחה כי השטן יערבב ח"ו. לכן עשו זאת איפה שיהיה כל האמור מן ההיתר, כי הלא **אשר ברכך** (הוא) **ה' אלוהיך** הוא בהיות מן משלח ידכם ולא מן הגזל. ואם כן ודאי ש**ושמחתם** כי הוא יתברך אשר בירך אותך ישמחך בה כי טובתו יתברך שלמה.

ח לֹא תַעֲשׂוּן כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עֹשִׂים פֹּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל-הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו :

ט כִּי לֹא-בָאתֶם עַד-עָתָּה אֶל-הַמְּנוּחָה וְאֶל-הַנַּחֲלָה אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ:

י וַעֲבַרְתֶּם אֶת-הַיַּרְדֵּן וּיְשַׁבְתֶּם בָּאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵיכֶם מַנְחִיל אֶתְכֶם וְהֵנִיחַ לָכֶם מִכָּל-אֹיְבֵיכֶם מִסָּבִיב וּיְשַׁבְתֶּם-בֶּטַח :

יא וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם שָׁמָּה תָּבִיאוּ אֵת כָּל-אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם עֹלֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם מַעְשְׂרֹתֵיכֶם וּתְרֻמַת יָדְכֶם וְכֹל מִבְחַר נִדְרֵיכֶם אֲשֶׁר תִּדְּרוּ לה' :

יב וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם אַתֶּם וּבְנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְעַבְדֵיכֶם וְאַמְהֹתֵיכֶם וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֵיכֶם כִּי אֵין לוֹ חֵלֶק וְנַחֲלָה אִתְּכֶם :

יג הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תַּעֲלֶה עֹלֹתֶיךָ בְּכָל-מָקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה :

יד כִּי אִם-בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' בְּאַחַד שְׁבָטֶיךָ שָׁם תַּעֲלֶה עֹלֹתֶיךָ וְשָׁם תַּעֲשֶׂה כֹּל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ :

טו רַק בְּכָל-אַוַּת נַפְשְׁךָ תִּזְבַּח וְאָכַלְתָּ בָשָׂר כִּבְרִכַת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן-לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יֹאכְלֶנּוּ כַּצְּבִי וְכָאַיָּל :

טז רַק הַדָּם לֹא תֹאכֵלוּ עַל-הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֻנּוּ כַּמָּיִם :

יז לֹא-תוּכַל לֶאֱכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ מַעְשַׂר דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ וְכָל-נְדָרֶיךָ אֲשֶׁר תִּדֹּר וְנִדְבֹתֶיךָ וּתְרוּמַת יָדֶךָ :

יח כִּי אִם-לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹּאכְלֶנּוּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ :

יט הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תַּעֲזֹב אֶת-הַלֵּוִי כָּל-יָמֶיךָ עַל-אַדְמָתֶךָ :

אחר ציווי הבאת כל קרבנות ומעשרות אל בית הבחירה, בא לאסור הבמות ואמר **לא תעשון ככל כו'**, שהוא, כי כל אדם היה עושה במה לעצמו אך זה אינו היתר כעת רק על **כי לא באתם עד עתה אל המנוחה** זו **שילה** **ואל הנחלה** זו **בית עולמים**, או למאן דאמר (זבחים קיט א) מנוחה זו בית עולמים נחלה זו שילה.

אך בהמשך מקראות אלו ראוי לדרוש ולתור:

א. אומרו אחרי זאת **ועברתם את הירדן כו' והיה המקום כו'**, כי הלא אשר **אמר למעלה כי אם אל המקום אשר יבחר ה' כו' והבאתם שמה כו'**, האם קודם עבור את הירדן היה שאומר אחר הכל **ועברתם את הירדן כו'** הלא הראוי היה להקדים פסוק זה אל כל הקודם.

ב. אומרו **והיה המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו שם שמה תביאו כו'**, כי הלא זה כבר נאמר למעלה **כי אם אל המקום אשר יבחר ה' כו' והבאתם שמה כו'** ולמה נאמר פעם שנית.

ג. כי למעלה אמר **לשום את שמו שם** ופה אמר **לשכן שמו.**

ד. אומרו למעלה **ונדריכם** ופה אמר **מבחר נדריכם.**

וכן למעלה אמר **ושמחתם אתם ובתיכם** בלבד **ופה** אמר **ושמחתם אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם והלוי אשר בשעריכם.**

ה. אומרו השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה, שהוא איסור במות, והרי נאמר זה **למעלה לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים כו'** שהוא להקריב בבמות ולמה חזר לאומרו פה.

ו. שחוזר ואומר כי אם במקום אשר יבחר ה' כו' אחר שנאמר פעם ושתים.

ז. אומרו באחד שבטיך, מה שלא נאמר לשון זה למעלה כאשר הזכיר **המקום אשר יבחר ה'.**

ח. למה חזר ואמר שם תעלה עולותיך ושם תעשה כל אשר אנכי מצוך שהכל מיותר כי נאמר פה ולמעלה.

ט. אומרו רק בכל אות נפשך תזבח כו' כברכת כו', כי הלא אם היה מצווה על צדקה וכיוצא בה היה צודק אומרו **כברכת ה' כו',** אך על בשר תאווה הלא כמו זר נחשב.

י. אומרו הטמא והטהור כו' כצבי וכאיל, כי אחר שהם חולין לא היה צריך לאומרו.

יא. אומרו לא תוכל לאכול בשעריך מעשר כו' כי אם לפני ה' וכו' במקום אשר יבחר, כי הלא דבר זה נאמר שלש רגלים.

יב. אומרו אתה ובנך ובתך ועבדך ואמתך, ולמעלה אמר לשון רבים **אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם.**

יג. אומרו ושמחת לפני ה' אלוהיך בכל משלח ידך, כי הלא נאמר זה למעלה שני פעמים וגם בלשון ריבוי.

יד. אומרו הישמר לך פן תעזוב את הלוי, כי זה נאמר למעלה.

טו. למה אומר בלשון זה בלשון שלילה **השמר פן תעזוב כו'** ולא אמר בלשון חיוב שיתן ללוי. **וגם אומרו על אדמתך** יראה ייתור ומשולל טעם כי הלא כולם יושבים על אדמתם.

אמנם אומר, כי הנה משה בגודל נבואתו כי כל מאמריו ממנו יתברך המה, הגיד מראשית אחרית. והוא, כי הנה מנוחה הנה נחלה התעתדו לישראל, שהם בית עולמים ושילה, כי גם שיריעות המשכן הן הנה היו על משכן שילה לא היה רק לאהל וגג, אך קירות היו לבית סביב וקדושה גדולה הייתה לו, כי החמשה דברים שחסרו בבית שני לא חסרו ממנו. ועל כן גם שילה נבחר לאיסור במות כבית עולמים כאשר יבוא בס"ד. נמצאו כי שלשה המה הבתים אשר התעתדו לשכון יה אלוהים קודם אל בית האחרון שיבנה במהרה בימינו, והם בית עולמים ראשון אשר בנה שלמה, והשני שעל ידי עזרא הסופר, ושילה. והנה אם באנו לתת להם הדרגה הלא תגדל מעלת בית ראשון על שלשתן, כי היה שלם בכל הדברים וגם היה נגד שער השמים מכון לשבתו יתברך. שני לו שילה כי גדול כבודו כי שם היה ארון האלוהים ויתר החמשה דברים. ואחריו בית שני שחסרו בו חמשה דברים גדולים, וכל טובו לא היה רק היותו מכוון כנגד שער השמים.

ועל כן אחשבה שהזכירם משה רבנו ע"ה כסדרן והדרגתן, ובגדול החל הוא בית ראשון, ואמר **כי אם אל המקום אשר יבחר ה' לשום את שמו שם,** והוא מכוון לבית המקדש של מעלה **והבא בו כבא אל העליון יחשב. ועל כן עליו אמר כמפורש למעלה** לשכנו תדרשו שהוא **לשכנו העליון ובאת שמה** בבואך בתחתון. ובאומרו **לשום** רמז על היות בית שבנה שלמה, כי שלמה עם התיבה עולה במספר לשום, וגם אותיות לשום כאותיות שלום כי על היות שלום בימיו אמר אלוהים שהוא יבנהו, כמפורש בכתוב (דברי הימים א, יז ד) (רק אתה לא) [לא אתה] תבנה הבית כו'. ועל הבית הגדול והקדוש ההוא אמר **והבאתם שמה,** כי יעלה על ישראל כאילו שמה בשכנו העליון הנזכר הם מביאים עולותיהם כו'. וכן אומרו **ואכלתם שם כו'** הוא כמפורש למעלה, כי למה שהוא מכוון לשכנו העליון מעלה עלינו הכתוב כאילו שם נעלה את הכל.

ח לֹא תַעֲשׂוּן כְּכֹל אֲשֶׁר אֲנַחְנוּ עֹשִׂים פֹּה הַיּוֹם אִישׁ כָּל-הַיָּשָׁר בְּעֵינָיו :

ואסר הבמות בלאו ואמר **לא תעשון ככל אשר אנחנו עושים כו',** כי מה שאנחנו מזבחים ומקטרים בבמות הוא על -

ט כִּי לֹא-בָאתֶם עַד-עָתָּה אֶל-הַמְּנוּחָה וְאֶל-הַנַּחֲלָה אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ:

שהם שילה ובית עולמים.

י וַעֲבַרְתֶּם אֶת-הַיַּרְדֵּן וּיְשַׁבְתֶּם בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֵיכֶם מַנְחִיל אֶתְכֶם וְהֵנִיחַ לָכֶם מִכָּל-אֹיְבֵיכֶם מִסָּבִיב וּיְשַׁבְתֶּם-בָּטַח :

ואחר הזכירו בית עולמים הראשון בקדושתו כי שם יביאו עולותיהם כו' ושם יאכלו מעשרותיהם ושלמיהם ושם יזבחו וישמחו, ושנאסרו הבמות מאז יבנה הבית ההוא. והיה הדעת נוטה כי אין כל הדברים האלו אמורים רק בבית עולמים שהוא מכוון לשבתו יתברך, אך לא בשילה, ומה גם כי גם הוא מעין משכן. על כן בא ואמר **ועברתם את הירדן כו',** לומר, הנה עוד יש מקום קדוש סמוך לעברכם את הירדן, אחר ש**וישבתם בארץ והניח לכם מכל אויביכם כו'** שהוא אחר ארבע עשרה שנה של כיבוש וחילוק כי אז נבנה משכן שילה, ועליו הוא אומר **והיה המקום אשר יבחר ה' כו' לשכן שמו שם.** וזה אינו מגדר הראשון שבבית עולמים, כי שם נאמר **לשום את שמו** שהיא שימה עצמית כי גם בחרבנו לא זזה שכינה מכותל מערבי. אך פה לא אמר רק **לשכן שמו,** שהוא כמשכן הזה הבלתי קבוע שם עד עולם כי אחרי כן ויטוש משכן שילה לגמרי. וגם רמז באומרו **לשכן שמו** אל המשכן ההוא, כי משכן שילה עם כללות השתי תיבות עולה כמספר לשכן שמו.

יא וְהָיָה הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' אֱלֹהֵיכֶם בּוֹ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם

שָׁמָּה תָּבִיאוּ אֵת כָּל-אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם

עֹלֹתֵיכֶם וְזִבְחֵיכֶם מַעְשְׂרֹתֵיכֶם וּתְרֻמַת יָדְכֶם וְכֹל מִבְחַר נִדְרֵיכֶם אֲשֶׁר תִּדְּרוּ לה' :

ואמר גם שבבית הראשון שהזכרתי אמרתי **לשכנו תדרשו** שהוא בית המקדש של מעלה, **ובאת שמה** כי תחשב כבא בשכנו הנזכר. וכן **והבאתם שמה כו' ואכלתם שם** כמפורש למעלה, שמעלה עליהם הוא יתברך כאילו בבית המקדש של מעלה הם מביאים ואוכלים שם לפני ה' שהוא במקום העליון המתייחס לפני ה'. והנה במשכן שילה לא כן הוא כי אינו מכוון לשבתו יתברך נגד בית המקדש של מעלה, עם כל זה **והיה המקום כו' לשכן שמו שם שמה תביאו,** כלומר, שמה במקום ששמי שוכן שם עם שלא יהיה לשכנו העליון כבית הנזכר למעלה, עם כל זה **תביאו כל אשר אנכי מצווה אתכם עולותיכם כו'.** ולמען לא יזלזלו בו על היותו בלתי מכוון כנגד בית המקדש של מעלה, על כן הפליג בו ואמר **וכל מבחר נדריכם.**

יב וּשְׂמַחְתֶּם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם אַתֶּם וּבְנֵיכֶם וּבְנֹתֵיכֶם וְעַבְדֵיכֶם וְאַמְהֹתֵיכֶם וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בְּשַׁעֲרֵיכֶם כִּי אֵין לוֹ חֵלֶק וְנַחֲלָה אִתְּכֶם :

וכן הפליג בו בקבוץ ושמחה ואמר ושמחתם כו' אתם ובניכם ובנותיכם ועבדיכם ואמהותיכם והלוי כו' מה שלמעלה קיצר בזה ואמר אתם ובתיכם בלבד.

יג הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תַּעֲלֶה עֹלֹתֶיךָ בְּכָל-מָקוֹם אֲשֶׁר תִּרְאֶה :

ולהיות כי אין הדרגת משכן שילה כבית עולמים, חזר להזהיר בו ואמר הישמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה

יד כִּי אִם-בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' בְּאַחַד שְׁבָטֶיךָ שָׁם תַּעֲלֶה עֹלֹתֶיךָ וְשָׁם תַּעֲשֶׂה כֹּל אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ :

כי אם במקום אשר יבחר ה', גם שאינו מכל שבטיכם כאשר הנזכר למעלה שהוא בית עולמים שהמקום היה קנוי מדמי כל השבטים וזה של שילה אינו כי אם מ**אחד שבטיך** שהוא מיוסף לבדו, עם כל זה **שם תעלה עולותיך ושם תעשה כו'.** וזהו אומרו פה **באחד שבטיך** ולמעלה אמר **מכל שבטיכם.**

טו רַק בְּכָל-אַוַּת נַפְשְׁךָ תִּזְבַּח וְאָכַלְתָּ בָשָׂר כְּבִרְכַּת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן-לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יֹאכְלֶנּוּ כַּצְּבִי וְכָאַיָּל :

אמר, בין בזמן בית עולמים בין בזמן שילה, **בכל אות נפשך** איש בביתו **תזבח ואכלת בשר.**

אך איעצך יהיה בשר חולין זה בשני תנאים:

אחד, שלא יהיה באות גופך לצבות בטן רק **בכל אות נפשך** לשם שמים.

שנית, שיהיה לפי ערך **ברכת ה' אלוהיך כו'.**

וזה למה שאין בזה קדושה כי הלא **הטמא והטהור יאכלנו** בקערה אחת **כצבי וכאיל.**

טז רַק הַדָּם לֹא תֹאכֵלוּ עַל-הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמָּיִם :

וגם עוד אני מזהירך שלא תאמר כי כאשר הבשר אוכל מבלי הקטר הקטיר אמוריו למזבח, כן יותר לי הדם שגם הוא היה למזבח אם היית מקריבו שלמים. כי לא כן הוא, כי אם **רק הדם לא תאכל.** וגם לא תכסנו כצבי וכאיל כי אם **על הארץ תשפכנו כמים.**

יז לֹא-תוּכַל לֶאֱכֹל בִּשְׁעָרֶיךָ מַעְשַׂר דְּגָנְךָ וְתִירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ וְכָל-נְדָרֶיךָ אֲשֶׁר תִּדֹּר וְנִדְבֹתֶיךָ וּתְרוּמַת יָדֶךָ :

ואחר הזהירו יתברך במקומות אשר בחר לבלתי הקריב והעלות עולותיכם רק בבית המקדש או במשכן שילה ולבלתי אכול כי אם שם, והיה מקום לחשוב כי לא היה זה רק בזמן שילה או בית ראשון שלא חסר מהם דבר, אך לא בבית שני שחסרו בו חמשה דברים שהם עיקרי הקדושה, כי בזמן בית שני לא יקפיד הוא יתברך לכל הדברים הנאמרים למעלה וגם הבמות יותרו. לזה אמר **לא תוכל לאכול בשעריך מעשר דגנך כו'**

יח כִּי אִם-לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ תֹּאכְלֶנּוּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ :

כי אם לפני ה' תאכלנו כו', כי גם כי לא שלם הוא בחמשה הדברים הלא **לפני ה'** הוא אחד, שהוא מכוון לשבתו יתברך. ולהיות כי בזמן הבית שני לא רבים היו הבאים כי רובם נשארו בבבל, לזה לא אמר כמאמרו למעלה בניכם ועבדיכם ואמהותיכם כי אז מיעטו, כי אם אמר **בנך ובתך ועבדך ואמתך כו'.** וכן יש רמז בכתוב שעל בית שני ידבר, כי ראשי תיבות של **במקום אשר יבחר יי אלוהיך בו** עולה כ"ו כמספר ראשי תיבות של הוא אל הבית אשר בנה עזרא הסופר במספר קטן.

יט הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תַּעֲזֹב אֶת-הַלֵּוִי כָּל-יָמֶיךָ עַל-אַדְמָתֶךָ :

ומפני שבבית שני נמנעו הלווים מלבוא באדמת ישראל, ועל כן גזר עליהם עזרא שלא ינתן המעשר כי אם לכהנים, על כן חסה תורה עליהם ואמרה **השמר לך פן תעזוב את הלוי כל ימיך על אדמתך,** כי תחוס לפחות לבאים **על אדמתך** ולא תתאכזר גם על הבאים כל ימיך על אדמתך.

כ כִּי-יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וְאָמַרְתָּ אֹכְלָה בָשָׂר כִּי-תְאַוֶּה נַפְשְׁךָ לֶאֱכֹל בָּשָׂר בְּכָל-אַוַּת נַפְשְׁךָ תֹּאכַל בָּשָׂר :

כא כִּי-יִרְחַק מִמְּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לָשׂוּם שְׁמוֹ שָׁם וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאנְךָ אֲשֶׁר נָתַן ה' לְךָ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִךָ וְאָכַלְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ בְּכֹל אַוַּת נַפְשֶׁךָ :

כב אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת-הַצְּבִי וְאֶת-הָאַיָּל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יַחְדָּו יֹאכְלֻנּוּ :

כג רַק חֲזַק לְבִלְתִּי אֲכֹל הַדָּם כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ וְלֹא-תֹאכַל הַנֶּפֶשׁ עִם-הַבָּשָׂר :

כד לֹא תֹאכְלֻנוּ עַל-הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמָּיִם :

הנה היתר בשר תאווה נאמר למעלה **ולמה** חזר לאומרו עוד פעם שנית.

ועוד אומרו ואמרת אוכלה בשר, מה בצע להזכיר אשר יאמר **אוכלה בשר,** יאמר לנו אם יותר לנו לאכול בשר חולין ודיו.

ועוד כי אחר אומרו כי תאוה נפשך למה חזר ואמר **בכל אות נפשך כו',** ודאי כי כן הוא.

ועוד אומרו כי ירחק ממך המקום כו' וזבחת כו' בכל אות נפשך, כי הלא זה הדבר האמור בפסוק הקודם מראש ועד סוף.

ועוד אומרו מבקרך ומצאנך אשר נתן ה' לך, שכל זה הוא מיותר והיה די יאמר וזבחת ואכלת.

ועוד אומרו ואכלת בשעריך, מי לא ידע כי בשעריהם יאכלו.

ועוד אומרו אך כאשר יאכל את הצבי כו', הרי נאמר למעלה.

ועוד אומרו רק חזק לבלתי אכול, כי גם זה נאמר למעלה.

וכן אומרו על הארץ תשפכנו כמים הוא אמור למעלה.

כ כִּי-יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וְאָמַרְתָּ אֹכְלָה בָשָׂר כִּי-תְאַוֶּה נַפְשְׁךָ לֶאֱכֹל בָּשָׂר בְּכָל-אַוַּת נַפְשְׁךָ תֹּאכַל בָּשָׂר :

אמנם יאמר גדולתו יתברך, כי ראה כי זה דרך האיש ללכת שובב בדרך לבו, על כן דרכיו ראה ויתר טרם יעשנו באיסור. והוא, כי הנה זה דרכו של היצר הרע שקו לקו מעט מעט כלה גרש יגרש את האדם מדרך ה'. והוא, כי ראשונה בראות כי הרחיב ה' לו ואך רחוק יהיה בין המקום אשר יבחר ה' למקום אשר שם ביתו, יאמר אליו לבו מי יתן והיית קרוב אל המקום אשר בחר ה' אל בית ה' תלך וזבחת שלמים ואכלת שם בשר אך מה תעשה ורב ממך הדרך, אך לעומת זה הלא יתחמץ לבבך לומר הייטיב בעיני ה' אוכל בשר ואל פתח אהל מועד לא אביאנו. על כן סעיפי יצרך ישיבוך אל נא תאכל להנאת בשרך ולמלא כריסך, כי אם למלא נפשך מתאוותה לעשות רצון קונה. והוא, כי תאמר הלא צדקה תחשב לנשמה לך כי תאכל מן הבקר ומן הצאן ותעלם במעלות, כי תעשה מבהמה חלק אדם אשר נשמה באפו כי במה נחשב הבעלי חיים ההוא, ואתה עתה ברוך ה' כי תאכלנו יגדל זכותך כי תעלנו במעלה כנודע ליודעים חן, באופן כי לזאת תקרא תאוות נפש ולא תאוות גוף כי הוא לשם שמים. והנה אם לא היה זה רק במקום הרחוקים מן המקום אשר בחר ה' החרשתי, אך עוד מעט ויהיה גם במקומות אשר אינך רחוק מן המקום כי אם מרוע לב, כי אדרבא המקום קדושתו רחוק ממך, וזהו **כי ירחק ממך המקום** אך לא אתה ממנו. וגם שם אני מתיר לך, עם היות שלא גרם לך זה כי אם רוב טובה שהשפעתי לך.

וזה שיעור הכתובים כי ירחיב ה' אלוהיך את גבולך, והנה הגמול אשר תשלם לו הוא כי **ואמרת אוכלה בשר** חולין בביתי, ובכלל מאמרך הוא לאמר כי תאווה נפשך לאכול בשר, כלומר, כי לא להנאת גופך אתה עושה רק כי תאוות נפש שהיא תאוות נפשך לעשות זכות לתת שלמות לבעלי חיים להעלותו אל מדרגת אדם בעל נפש קדושה. והנני מזהיר לך ואומר **בכל אות נפשך** לגמרי **תאכל בשר** ולא להנאת גופך.

כא כִּי-יִרְחַק מִמְּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לָשׂוּם שְׁמוֹ שָׁם וְזָבַחְתָּ מִבְּקָרְךָ וּמִצֹּאנְךָ אֲשֶׁר נָתַן ה' לְךָ כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִךָ וְאָכַלְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ בְּכֹל אַוַּת נַפְשֶׁךָ :

אך הנה עוד מעט תמשך שעם שלא תהיה במקום הרחבת הגבול כי אם שלהעדר כישרונך אדרבה **ירחק ממך המקום** כי המקום הקדוש יהיה רחוק ממך. וזהו אומרו **כי ירחק ממך המקום,** כי אינך ברחוק מקום כי אם שהמקום הקדוש אשר בחר ה' לשום שמו שם רחוק ממך. ועם כל זה לא תשית לבך לומר אלכה אל המקום אשר בחר ה' ואעשה שלמים לה', כי אם **וזבחת מבקרך ומצאנך,** כלומר, לא תזבח מעט כי אם הרבה שיורה כי למלא כרסך אתה עושה. וגם זה יהיה מרוב טובה שהשפעתי לך, וזהו **אשר נתן לך ה' אלוהיך** וגמול אתה משלם לבלתי הביאו אל פתח אוהל מועד. על כן מה אעשה לך מוטב שאתיר לך ולא תעשה בזדון, ועל כן אני מתיר ואומר לך **ואכלת בשעריך,** כלומר, בכל עיר אפילו בירושלים עצמה וכל שכן בסמוך אליה, אך עשה זאת שיהיה **בכל אות נפשך** שתכוון לשם שמים **לאות נפשך** ולא לתאוות גופך.

כב אַךְ כַּאֲשֶׁר יֵאָכֵל אֶת-הַצְּבִי וְאֶת-הָאַיָּל כֵּן תֹּאכְלֶנּוּ הַטָּמֵא וְהַטָּהוֹר יַחְדָּו יֹאכְלֶנּוּ :

אך הביטה וראה כי אשר חשבת למשפט לתת שלמות לבעל חי, טעית בחשבונך כי הן אמת כי טוב לה אשר תאכלנה מאילו הייתה מתה מעצמה, אך ראה נא אשר חסרת ממנה באכולך אותו חולין ואל פתח אוהל מעד לא הבאתה. כי הנה **אך כאשר יאכל את הצבי ואת האיל** הבלתי ראויים להקריב **כן תאכלנו הטמא והטהור כו',** מה שאין כן אם היית מקריבה על גבי המזבח שהייתה קונה שלמות רב ועצום מאוד, כי הייתה עולה במעלה והנאכל ממנה לאנשים היה בטהרה ולא כאשר עתה **הטמא והטהור יחדיו יאכלנו.**

כג רַק חֲזַק לְבִלְתִּי אֲכֹל הַדָּם כִּי הַדָּם הוּא הַנָּפֶשׁ וְלֹא-תֹאכַל הַנֶּפֶשׁ עִם-הַבָּשָׂר :

ושמא תאמר מה לה עוד שלמות מאשר אוכל אותה ואעלנה למדרגת אדם, לא כן הוא, כי הלא אינך אוכל רק הבשר, אך **הדם הוא הנפש** אדרבה אני מצווה לך **רק חזק לבלתי אכול הדם,** שתתחזק להיות זריז שלא לאכול עד תצא נפשה וכיוצא למה ש**הדם הוא הנפש.** מה שאין כן אם הייתה קריבה על מזבח ה' שגם הנפש הוא הדם הייתה עולה במעלה גדולה שהוא עיקר הקרבן.

כד לֹא תֹאכְלֶנּוּ עַל-הָאָרֶץ תִּשְׁפְּכֶנּוּ כַּמָּיִם :

אך אתה אינך נותן שלמות רק לבשר אך הדם אין צריך לומר שלא תאכלנו כי אם גם **על הארץ תשפכנו כמים.** ואם כן איפה ראה עד כמה אתה מחסיר משלמותה בערך אם היית מקריבה שלמים, ועם כל זה התרתי לך כי דרכיך ראיתי כמדובר.

כה לֹא תֹאכְלֶנּוּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ כִּי-תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' :

אמר, הנה אפשר תמנע מלאכול הדם על כי נפשך תקוץ בו, אמר לא תעשה כן כי אם **לא תאכלנו למען ייטב לך ולבניך אחריך,** ולא שתכוון לכך שתמנע מלאוכלו כדי שייטב לך, כי אם **כי תעשה הישר בעיני ה'** כי תמנע מלאוכלו למה שהוא ישר בעיני ה' לא לשום כוונה זולתה, ועל ידי עשותך בכוונה זו ייטב לך.

או יאמר, הלא אמרתי **רק חזק לבלתי אכול הדם.**

ושמא תאמר, למה ציווית עלי שלא לאוכלו מה שאני מעצמי הייתי נמנע ממנו, כי מי זה האיש לא תקוץ נפשו באכול דם. לזה אמר **לא תאכלנו למען ייטב כו',** לומר, אני מצווך **לא תאכלנו** ולא הנחתי הדבר אליך שמעצמך תמנע, והטעם שכוונתי לזכותך **למען ייטב לך ולבניך אחריך כי** עתה **הישר תעשה בעיני ה',** כי תכוון לעשות מצוותי למה שהוא **ישר בעיני ה'** ולא להיותך קץ ובזה **ייטב לך,** מה שאין כן אם לא הייתי מצווך כי לא יהיה לך זכות בדבר, וכוונתי לזכות את ישראל.

כו רַק קָדָשֶׁיךָ אֲשֶׁר-יִהְיוּ לְךָ וּנְדָרֶיךָ תִּשָּׂא וּבָאתָ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה':

כז וְעָשִׂיתָ עֹלֹתֶיךָ הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל-מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ וְדַם-זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ עַל-מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל :

כח שְׁמֹר וְשָׁמַעְתָּ אֵת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ עַד-עוֹלָם כִּי תַעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

ראוי לשום לב:

א. הנה זה נאמר למעלה זה שלש רגלים כי כל הקדשים יעלום **אל המקום אשר יבחר ה'.**

ב. אומרו אשר יהיו לך שהוא מיותר.

ג. אומרו ובאת, ומהראוי היה יאמר והבאת.

ד. אומרו ועשית עולותיך כו', מה ענין אומרו עבודה זו ולא כל שאר פרטי עבודת הקרבנות.

ה. אומרו שמר ושמעת, כי מהראוי היה להפך ולומר שמע ושמרת.

ו. אומרו למען ייטב לך כו', שמורה כי טוב לשמש על מנת לקבל פרס.

ז. אומרו כי תעשה הטוב והישר כו', כי הלא **הטוב והישר** הוא לפנים משורת הדין וכל הענין האמור הוא שורת הדין.

כו רַק קָדָשֶׁיךָ אֲשֶׁר-יִהְיוּ לְךָ וּנְדָרֶיךָ תִּשָּׂא וּבָאתָ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה':

אמנם יאמר, הלא התאווית לאכול בשר ולא חשת אל כבודו יתברך להביא בקרך וצאנך אל מזבח ה' אלוהיך, וגם שהראית כי לא להנאת כריסך היית עושה, רק **כי תאוה נפשך** לתת שלמות אל הבעל חי ההוא לעשותו חלק אדם בעל נפש קדושה, ולא שמת לבך להשלים חלק נפש הבהמה לזרוק דמה על המזבח ולהשלים את בשרה באכלך אותו, כי אם לשוחטה חולין ולשפוך דמה שהוא הנפש, על הארץ כמים, ושלא להקנות שלמות רק לבשרה שהוא חומרה בלבד. והנה התואנה שבקשת לעשות כן, הוא **כי ירחק ממך המקום,** על כן דע לך כי אשר לא עשית מעצמך תעשנו על כורחך. והוא, כי עד כה שהיית כחס על הבהמה להעלותה במעלת אדם, שמת תואנות ריחוק ולא חסת על דמה הוא הנפש. דע איפה כי תבוא לידי חטא, שתצטרך עולה על הרהור הלב או על מצות עשה למאן דאמר (עיין **ספרא** ויקרא), או חטאת או אשם, באופן שאז להיות הדבר נוגע אליך לתיקונך להנאת עצמך תצטרך לטרוח וללכת אל המקום שרחק ממך. כי אשר לא עשית על הבעל חי להעלותו גם את דמו, דע כי **רק קדשיך אשר יהיו לך,** כלומר, שיהיו לך להנאתך לתיקונך או **נדריך** אשר תדור בעת צרה, ואז תישא **ובאת אל המקום אשר יבחר ה'** על כורחך, גם **כי ירחק ממך**.

כז וְעָשִׂיתָ עֹלֹתֶיךָ הַבָּשָׂר וְהַדָּם עַל-מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ וְדַם-זְבָחֶיךָ יִשָּׁפֵךְ עַל-מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ וְהַבָּשָׂר תֹּאכֵל :

ואז מה שלא חסת על הבהמה להשלימה גם את דמה הוא נפשה רק לאכול את בשרה ולשפוך דמה כמים, אז תבוא ש**ועשית עולותיך הבשר והדם** גם שניהם **על מזבח ה' אלוהיך** שיושלמו כל חלקיה ולא תאכל ממנו. ואשר לא יהיה לו עולה כי אם חטאת או אשם או נדרים, לפחות לא יבצר מהבהמה שתחת אשר היית שופך דמה כמים עתה דם זבחיך ישפך על מזבח ה' אלוהיך. וגם אתה תעלה תחת אשר חשבת כי היית מקנה שלמות בבהמה באוכלך את בשרה עתה שיתהפך כי אתה תעלה במעלה על ידה, כי הנה **והבשר תאכל** כי הוא בשר קדש, ומהקדשים תאכל זבחי אלוהים משולחן גבוה, וזהו אומרו **והבשר תאכל** בה"א הידיעה ולא אמר ובשרה תאכל.

כח שְׁמֹר וְשָׁמַעְתָּ אֵת כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּךָּ לְמַעַן יִיטַב לְךָ וּלְבָנֶיךָ אַחֲרֶיךָ עַד-עוֹלָם כִּי תַעֲשֶׂה הַטּוֹב וְהַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

הנה בדבריו אלה אשר דבר, למדנו מוסר השכל, הלא הוא, כי אם נאכל בשר, לא לתאוות החומר רק לתאוות הנפש, שהוא להשלים את הבעל חי להעלותו ממדרגת בהמה אל מדרגת האדם אשר נשמה באפו, ושאף גם זאת לא מדה טובה בעיני ה' בעצם היא, כי הלא אינך משלים רק את בשרה הוא חומרה אך לא את נפשה הוא דמה **כי הדם הוא הנפש** ו**על הארץ תשפכנו כמים**. ועל כן טוב טוב הוא כי קרבן לה' תעלנה ותהיה מעלה ומשלים גוף ונפש, אם

עולה קרבנך יהיה הבשר והדם הוא הנפש על מזבח ה' אלוהיך. ואם זבח זולתו דם זבחיך ישפך על המזבח ותקנה נפשה שלמות, **והבשר** הוא חומרה **תאכל** וישתלם גם הוא.

והנה ממוצא דבר יבין איש כמה מעלות טובות למקום עלינו, כי הלא מאשר ציונו לעשות בבעל חי, ממנו ניקח כי גם כל מצוותיו אשר ציונו לשמור ולעשות על הדרך הזה הוא, כי יצו עלינו נלך בדרכיו. מה הוא מקדשנו במצוותיו להעלות במעלות את נפשותינו וגווייתנו עד יקרבנו אל היות חלקו יתברך, כן חפץ נעשה אנחנו עם הבעל חי שלמטה מערכנו להעלותם עודנו, כי מאשר ציונו נעשה אנחנו בבעל חי נשכיל את אשר נעשה אנחנו, כי מבשרנו נחזה אלוה כי דרכו יתברך להעלות כל סוג מהדרגה אל הדרגה. כי כאשר הבעל חי בלתי מדבר יצווה לנו נעלהו בכל פרטיו לעשות במדרגת חי מדבר ובעל נפש קדושה, כך יורה מקל וחומר כי כן דרכו יתברך עמנו להעלותנו ממדרגת בן אדם אל היותו מתדמה אליו, כמאמרם ז"ל (בבא בתרא עה ב) עתידים צדיקים שיאמרו לפניהם קדוש, וכן אמרו (שם) עתידים צדיקים ליקרא בשמו של הקדוש ברוך הוא כו'. באופן כי מזה ניקח להתנהג בחסידות וקדושה עד אין קץ, כי נשא קל וחומר ונאמר ומה אם את הבעל חי חפץ הוא יתברך העלה אותם במעלה עם היותם בעלי חיים בלתי מדברים, ומה גם עתה האיש בעל נפש קדושה חלק אלוה ממעל שיאות לו בל יכוון אל הנאה חומרית כי ימצא יורד אל מדרגת הבעל חי, כי אם יהיו כל כוונותיו לעלות ממדרגתו עד הדביק אל ה' אלוהיו, כי יהיו כל מעייניו לשם שמים להדבק אל קונו למען תגדל עלייתנו מעלה מעלה עם ה' אלוהינו.

וזה מאמר הכתוב **שמר ושמעת כו',** לומר, אתה ישראל **שמור** דבר זה אשר ציוויתיך לעשות בבעל חי להעלותם כמדובר, ומזה ושמעת כי תבין כד"א (בראשית כג ו) שמענו אדוני. ומה הוא אשר תבין, הלא הוא כי **את כל הדברים האלה אשר אנכי מצוך** בכל משנה התורה אשר אנכי מצווה, שגם כולם אין כוונתו יתברך רק על הדרך הזה שהוא **למען ייטב לך כו',** כי אעלה אתכם במעלת איכות קדושה קיים לעד וזהו אומרו **עד עולם.** כי בהשכילך דבר זה **תעשה הטוב והישר בעיני ה',** שתתנהג בחסידות ולא תביט אל מה שהוא **ישר בעיני ה'** ובעיני אדם הרואים לעיניים, כי אם בעיני ה' הרואה ללבב. ועל ידי כן יהיה אושרך לעולם שהוא אושר רוחני להדמות ולידבק עם קונך הקיים לעד, וזהו **למען ייטב כו' עד עולם כי תעשה הטוב והישר בעיני ה'.**

או יאמר, שמר ושמעת כו', והוא ללמד את ישראל איזה דרך זריזות עבוד את השם יתברך מאהבה שהוא הנלמד ממלאכי השרת. והוא מאמרם ז"ל (שבת פח א) על פסוק נעשה ונשמע, שאמרו שהוא דרך מלאכי ה' שבעשותם מצוותו יתברך תאבים לשמוע צווי אחר לעשות אותו, כד"א (תהלים קג כ) לשמוע בקול דברו שעושים דברו ומטים אוזנם לשמוע בקול דברו שיצווה למו לעשות עוד.

וזה למדו ישראל באומרם **נעשה ונשמע** שהוא נעשה מצוותיך ונשמע שתצוונו יותר לשמור ולעשות. וזה יאמר פה, כי החל ואמר עד כה כמה מצוות ועודנו מדבר עוד מצוות אחרות, אמר שמר אשר ציוויתיך עד כה **ושמעת** גם **את כל הדברים אשר אנכי מצוך,** שהוא עד סוף הספר שתהיה שומר את הנאמרים ושומע את אשר אומר. ואין כל הזהירות הלז על כי הוא יתברך צריך אליך, כי אם צדקת מה תתן לו, כי אם **למען ייטב כו' עד עולם,** שכל חפצו יתברך הוא להיטיב לך, ויהיה **עד עולם,** כאשר על ידי מידה זו **תעשה הטוב והישר בעיני ה' אלוהיך** כי תעשה לפנים משורת הדין, וגם למה שהוא **אלוהיך** ולא לאהבת השכר על שייטב לך.

כט כִּי-יַכְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתָּה בָא-שָׁמָּה לָרֶשֶׁת אוֹתָם מִפָּנֶיךָ וְיָרַשְׁתָּ אֹתָם וְיָשַׁבְתָּ בְּאַרְצָם :

ל הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם אַחֲרֵי הִשָּׁמְדָם מִפָּנֶיךָ וּפֶן-תִּדְרֹשׁ לֵאלֹהֵיהֶם לֵאמֹר אֵיכָה יַעַבְדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֶת-אֱלֹהֵיהֶם וְאֶעֱשֶׂה-כֵּן גַּם-אָנִי :

לא לֹא-תַעֲשֶׂה כֵן לה' אֱלֹהֶיךָ כִּי כָל-תּוֹעֲבַת ה' אֲשֶׁר שָׂנֵא עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם כִּי גַם אֶת-בְּנֵיהֶם וְאֶת-בְּנֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בָאֵשׁ לֵאלֹהֵיהֶם :

פרק יג

א אֵת כָּל-הַדָּבָר אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת לֹא-תֹסֵף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ :

ראוי לשים לב:

א. כי אדרבה בראותם כי הוא יתברך הורישם מפניהם יכירו כי הבל המה ואין בם מועיל וסחי ומאוס יהיו אלוהיהם בעיני כל ישראל, ואיך יאמר **פן תנקש אחרי השמדם כו',** כי אדרבה מאשר השמידם ה' יגעלו באלוהיהם שלא הועיל למו.

ב. כי כבר הוזהרו על זה כמה פעמים למעלה.

ג. אומרו ופן תדרוש כו' שאם אומרו **ופן תדרוש כו'** הוא פירוש אל אשר אמר **פן תנקש אחריהם וי"ו** שבמלת **ופן** יתירה, שתורה שהוא תוספת על האמור.

ד. אומרו לאמר, כי אינו לאמר לזולת.

ה. אומרו איכה יעבדו כו', אם הוא **ואעשה כן גם אני** לאלוהיהם, הלא יקשה כי מה ראו על ככה לעשות כמעשיהם. ואם הוא ואעשה כן גם אני לה' אותם מיני עבודה, גם זה לא יתכן כי מה טובו עבודתם שיחמדום ויעזבו דרכי ה' אשר ציוה לנו ויורה דרכי עבודתו.

ו. אומרו כי גם את בניהם כו' כי אין עבודה אחת ראיה על זולתם.

ז. אומרו את כל הדבר כו' לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו, כי הלא זה הדבר הזהירנו למעלה פרשת ואתחנן ולמה נשנה פה ואין לו ייחס עם הקודם.

ח. כי הלא כל ענין פרשה זו בלתי מתייחס אל הקודם.

כט כִּי-יַכְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר אַתָּה בָא-שָׁמָּה לָרֶשֶׁת אוֹתָם מִפָּנֶיךָ וְיָרַשְׁתָּ אֹתָם וְיָשַׁבְתָּ בְּאַרְצָם :

אמנם הנה למעלה אמר שני דברים:

אחד, אלה החוקים אשר תשמרון לעשות כו' אבד תאבדון את כל המקומות אשר עבדו שם כו' ונתצתם את מזבחותם כו' ופסילי אלוהיהם תשרפון באש כו', ואחר כך אמר **לא תעשון כן לה' אלוהיכם** והוא לעבוד את ה' במקומות רבים כאשר היו עובדים הם לאלוהיהם **כי אם אל המקום אשר יבחר ה',** ונמשך בביאור הדבר הזה השני עד כה. ואחר שסיים מלדבר על מאי דסליק מניה שהוא על ענין **לא תעשון כן כו',** בא לדבר אל מאי דפתח ביה שהוא **אבד תאבדון כו' ופסילי אלוהיהם תשרפון באש.** ואמר, הלא תאמר האם בער אנכי מאיש שאם לא אאבד את אלוהיהם אטעה אחריהם, ואדרבה מאשר אחשיבם יראה כאילו יש ממש בהם שאתקוטט בהם והלא הבל המה. על כן אני אשכילך על מה אני חש כי לא עליהם כי תוהו המה, רק עליך פן תטעה. והוא, **כי יכרית ה' אלוהיך את הגוים אשר כו' וירשת אותם וישבת בארצם,** כלומר, לא תטפל רק ליורשם ושבת בארצם, אך לא תעבוד את אלוהיהם, הנה סמוך להשמד אשר יכריתם ה' לפניך לא תכשל בם כי בעיניך תביט כי לא הועילו לעובדיהם.

ל הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-תִּנָּקֵשׁ אַחֲרֵיהֶם אַחֲרֵי הִשָּׁמְדָם מִפָּנֶיךָ וּפֶן-תִּדְרֹשׁ לֵאלֹהֵיהֶם לֵאמֹר אֵיכָה יַעַבְדוּ הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֶת-אֱלֹהֵיהֶם וְאֶעֱשֶׂה-כֵּן גַּם-אָנִי :

אך **השמר לך** אם לא תעשה רק לרשת את הגויים **וישבת בארצם,** ולא תאבד את אלוהיהם **פן תנקש אחריהם** של הגויים לעשות כמעשיהם. והן אמת ידעתי כי סמוך אל השמדך אותם לא תנקש אחריהם, אך ירא אני על אחר המשך הזמן וישכח או יתיישן הדבר, וזהו **אחרי השמדם,** והוא, כי כל אחרי מופלג, כלומר בהתאחר ויופלג זמן השמדם מפניך.

ועוד יש דרך אחרת שיהיה אפשר לכם לחטא בלי הפלגת זמן, והוא, **ופן תדרוש לאלוהיהם** כו'. והוא, בשום לב אל אומרו **הגוים האלה,** כי ידוע שעל אלה ידבר. אך הוא במה שידענו כי הנה בזמנים ההם עובדי עבודת גלולים חכמים היו להרע, שהיו יודעים כוחות עליונים ומדברים אתם ועושים אתם דוגמתם בחכמתם ולהטיהם, שהייתה העבודת גלולים ההיא באופן שמדברים ושואלים ודורשים ממנה איכה יעבדום כאשר נשמע גם מדורות קרובים, שהיו עושים ראש של מתכת ופניה חפו ונר לפניה דולקת ושואלים אותה איכה יעבדוה רחמנא ליצלן. ועל זה אחשוב הוצרך להזהיר, ואמר **ופן תדרוש לאלוהיהם** שתדרוש

מאלוהיהם לאמר הם לך, **איכה יעבדו הגוים** ההם אשר נשמדו **את אלוהיהם,** והוא שלא אמר איכה עבדו כי אם איכה יעבדו, והוא, כי תאמר בלבבך כי אולי לו חכמו לדעת לדבר עם יראתם ולדרוש מהם **איכה יעבדו** אולי לא נשמדו שהיו טומאותם עומדות להם, אמנם אני בחכמתי כי בינותי אדרוש מהם **איכה** היה ראוי **יעבדו את אלוהיהם** ו**שאעשה כן גם אני** כאשר היה ראוי יעשו הם. אך דע לך כי אין צריך לומר לעשות כן אתה לאלוהיהם, כי רע ומר המעשה חלילה כי אם גם לעשות כן אותם העבודות לה' אלוהיך אל תלמד מהם לעשות.

לא לֹא-תַעֲשֶׂה כֵן לה' אֱלֹהֶיךָ כִּי כָל-תּוֹעֵבַת ה' אֲשֶׁר שָׂנֵא עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם כִּי גַם אֶת-בְּנֵיהֶם וְאֶת-בְּנֹתֵיהֶם יִשְׂרְפוּ בָאֵשׁ לֵאלֹהֵיהֶם :

ועל זאת השנית אמר כי תועבת ה' אשר שנא עשו לאלוהיהם כי עבודתם מאיסור ומתועבות לעשות לפני ה'. ועל מאי דפתח ביה שאמר **איכה יעבדו כו',** לומר, שעל שלא עבדום בעצם לא עמדו להם להצילם, אמר, כי לא כן, כי אדרבה הלא הפליגו לעשות **כי גם את בניהם ואת בנותיהם היו שורפים לאלוהיהם** ומה לעשות עוד, אך אין זה כי אם כי הבל המה ואין בם מועיל.

פרק יג

א אֵת כָּל-הַדָּבָר אֲשֶׁר אֲנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם אֹתוֹ תִשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת לֹא-תֹסֵף עָלָיו וְלֹא תִגְרַע מִמֶּנּוּ :

אם תאמרו אם אין פחדך על הזמן הזה רק על מה שאחרי מופלג, כמו שכתבנו על אומרו **אחרי השמדם כו',** אם כן למה תכבידו עלינו עתה בעוד שלבבנו שלם עם ה'. על כן דעו לכם כי הכל תלוי על העת הזאת, כי אם עתה את כל הדבר הזה אתם מקבלים בעצם שתשמרון בלבכם לעשותם ולקיימם אחרי כן, כל כך תשקע הדבר בלבבכם שלא תימוט ממך ולא תחטא. ולא בלבד שלא יחטאו רבים, כי אם אפילו יחיד, וזהו **לא תוסף עליו ולא תגרע ממנו.** וזהו אומרו זה לשון יחיד. וגם הורה שעל ידי מה ש**את כל הדבר כו' תשמרו לעשות,** מעתה אין צריך לומר בדברים רבים כי אם אפילו בדבר אחד **לא תוסף עליו ולא תגרע,** כי יושקע עשות רצון קונך בלבך שלא ינתק, ומה גם עתה שלא תלך אחרי אלוהים אחרים חלילה.

ב כִּי-יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נָבִיא אוֹ חֹלֵם חֲלוֹם וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת :

ג וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת אֲשֶׁר-דִּבֶּר אֵלֶיךָ לֵאמֹר נֵלְכָה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא-יְדַעְתֶּם וְנָעָבְדֵם :

ד לֹא תִשְׁמַע אֶל-דִּבְרֵי הַנָּבִיא הַהוּא אוֹ אֶל-חוֹלֵם הַחֲלוֹם הַהוּא כִּי מְנַסֶּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לָדַעַת הֲיִשְׁכֶם אֹהֲבִים אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל-לְבַבְכֶם וּבְכָל-נַפְשְׁכֶם :

ה אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ וְאֶת-מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרוּ וּבְקֹלוֹ תִשְׁמָעוּ וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבָּקוּן :

ו וְהַנָּבִיא הַהוּא אוֹ חֹלֵם הַחֲלוֹם הַהוּא יוּמָת כִּי דִבֶּר-סָרָה עַל-ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהַפֹּדְךָ מִבֵּית עֲבָדִים לְהַדִּיחֲךָ מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בָּהּ וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ :

ראוי לשית לב:

א. אל אומרו כי מנסה ה' כו', והיתכן כי לנסות את ישראל יעשה ה' ינבא שקר האיש ההוא או יחלום שווא כדי לנסות את ישראל, ואחר כך יצווה להמית את האיש ההוא והוא לא חטא רק שהיה מאתו יתברך למען נסות את ישראל, וחלילה לאל יתברך לעשות כדבר הזה.

ב. כי הלא אין דבר נעלם מלפניו יתברך גם קרב איש ולב עמוק ואיך יאמר **כי ינסה ה' לדעת כו'.**

ג. אומרו אחרי ה' אלוהיכם תלכו כו', אם הענין הוא שלא נשמע אל הנביא ההוא כי אם אל ה' אשר צוה לנו לעבוד אותו יתברך, הנה זה כבר אמור **לא תשמע אל דברי הנביא ההוא כו'.**

ד. אומרו ואותו תיראו, כי הלא בכלל אומרו **אחרי ה' אלוהיכם תלכו** הוא שאותו ייראו.

ה. אומרו ואת מצותיו תשמורו, כי גם זה בכלל אומרו **אחרי ה' כו'.**

ו. אומרו ובקולו תשמעו, כי הלא היה ראוי ליאמר קודם לכל האמור בכתוב.

ז. אומרו ואותו תעבודו, כי הלא זה בכלל אומרו **ואת מצותיו תשמורו**

וגם אומרו ובו תדבקון מה הוא הדבקות הלז.

ח. אומרו כי דבר סרה על ה', כי מהראוי יאמר כי דבר שקר מה הוא לשון דבר סרה.

ט. אומרו המוציא אתכם, האם לא היה ה' מוציא אותנו ממצרים האם ראוי לינבא שקר בשמו.

י. אומרו והפודך מבית עבדים, כי הלא בכלל **המוציאך כו'** הוא זה.

יא. אומרו להדיחך מן הדרך כו', מה ענין אומרו **דרך** והיה ראוי יאמר להדיחך מאלוהיך.

יב. אומרו ללכת בה שהוא מיותר.

ב כִּי-יָקוּם בְּקִרְבְּךָ נָבִיא אוֹ חֹלֵם חֲלוֹם וְנָתַן אֵלֶיךָ אוֹת אוֹ מוֹפֵת :

אמנם יאמר, **כי יקום בקרבך נביא או חולם חלום ונתן אות או מופת,** לומר, למען תאמינו כי הנבאתי או חלמתי זה ולא בדיתי מלבי, הנה לכם **אות** כי יום פלוני דבר פלוני יהיה, ותהי ראייתכם כי נתקיים דברי בדבר ההוא לאות כי גם דברי נבואתי או חלומי אמת המה. **או מופת** כיוצא ב**אות** אלא שהוא יגיד דבר משונה מהטבע.

ג וּבָא הָאוֹת וְהַמּוֹפֵת אֲשֶׁר-דִּבֶּר אֵלֶיךָ לֵאמֹר נֵלְכָה אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא-יְדַעְתָּם וְנָעָבְדֵם :

ובא האות והמופת ההוא כדברו **אשר דבר.** ופירש מה הייתה נבואתו או חלומו, **לאמר נלכה אחרי אלוהים אחרים אשר לא ידעתם,** לומר, כי אשר ידעתם כבר ראיתם פחיתותם כי בכל אלוהי מצרים עשה ה' שפטים וכל אלוהי נכר הארץ לא הועילו לעובדיהם וגם אתה ישראל נתצת מזבחותם כו', אך יש **אשר לא ידעתם** שיש בם מועיל חלילה. ונבואתו היא שאומר כי ה' דבר בו ומצווה יעבדו את האלוהים ההם, כלומר, כי קרובים המה אליו חלילה ועל ידם נתקרב אל ה'. ואמר **לאמר,** כלומר, כי טרם יספר נבואתו יתן **האות והמופת** כדי **לאמר** אחר כך **נלכה כו'** שהוא דבר החלום או הנבואה. וזה שלא אמר מה היה החלום שהוא **נלכה כו'** קודם אומרו **ונתן אליך כו',** כי גם הוא לא גלה הדבר עד בא המופת להחזיק שקרו.

ד לֹא תִשְׁמַע אֶל-דִּבְרֵי הַנָּבִיא הַהוּא אוֹ אֶל-חוֹלֵם הַחֲלוֹם הַהוּא כִּי מְנַסֶּה ה' אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לָדַעַת הֲיִשְׁכֶם אֹהֲבִים אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם בְּכָל-לְבַבְכֶם וּבְכָל-נַפְשְׁכֶם :

ואמר **לא תשמע כו' כי מנסה כו',** והוא, כי אם תראה שבא **האות והמופת,** אל יתאמת לך עניינו על דברי חלומו או נבואתו, **כי** הלא **מנסה כו' ה' אתכם** בהביאו האות ההוא על הפועל למען נסותך לדעת. והוא, כי הוא יתברך מנסה אותך למען תדע אתה בעצמך אם אתה אוהב את ה' אם אין. והוא, כי הלא תאמרו כי אתם אוהבים את השם יתברך, ואם תבואו לידי ניסיון תעמדו קיימים באהבתו יתברך בכל לבבכם ובכל נפשכם. על כן מביאכם ה' בניסיון כזה, למען יהיו השתי לבבות שלכם היצר הטוב והיצר הרע במלחמה, ואז תכירו כי עדיין לבבכם שהם השני יצרים לא היו שניהם אוהבי ה', כי הנה היצר הרע עומד לנגדכם באופן שתראו שלא בכל לבבכם שכולל השנים יחד הייתם אוהבים, ולא נתקיים עדיין בכם לעבדו מאהבה בכל לבבכם. ולמה שהבחירה חופשית אפשר שבבואכם לידי ניסיון זה ימצאו השתי לבבות נאמנים לפניו יתברך כולכם או מקצתכם, שאפילו לא יתעורר היצר הרע לנגדכם לנגד את היצר הטוב, כאשר היה באברהם אבינו שאמרו רבותינו ז"ל (ירושלמי סוף ברכות) על פסוק ומצאת את לבבו נאמן לפניך שאפילו היצר הרע שלו היה נאמן לפניו יתברך שהוא מאומרו לבבו ולא אמר לבו.

וזה ענין הכתוב מנסה השם יתברך כדי לדעת שתדעון אתם **הישכם אוהבים את ה'** בכל לבבכם ובכל נפשכם אפילו בשני היצרים. כי עתה יראה בעיניכם כי אוהבים אותו יתברך אתם בכל לבבכם, ועתה בניסיון תדעו אם כן הוא, למען מהיום ההוא והלאה לא תאמינו בעצמכם ותהיו זהירין בהיותכם בעבודתו יתברך. וזה כולל שני משלי רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** נה ב) בענין הניסיון פרשת העקידה,

משל לבעל הקדרות

ומשל הפשתני,

שהוא **האחד** להודיע לבלתי יודע כשרון המנוסה,
והשנית למען יתחזק יותר על ידי זה בכישרון, כמפורש אצלנו שם בס"ד.

ה אַחֲרֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם תֵּלֵכוּ וְאֹתוֹ תִירָאוּ וְאֶת-מִצְוֹתָיו תִּשְׁמֹרוּ וּבְקֹלוֹ תִשְׁמָעוּ וְאֹתוֹ תַעֲבֹדוּ וּבוֹ תִדְבָּקוּן :

והנני שם לפניכם אשר תשיבו ליצרכם הרע אשר יבוא להכשילכם, והוא, בשיתי שומי שש המערכת מול מערכת היצר הרע להפילו ארצה. והם **אחרי ה' תלכו כו',** והוא, כי אשר הנביא דבר הוא **נלכה אחרי אלוהים אחרים,** והוא, כי הנה הנביא הרע ההוא אין כוונתו שיעזוב את ה', כי אם ככל עובדי עבודה זרה שבימים ראשונים שלא היו מחייבים סבה ראשונה יתברך כי אם שהיו אומרים כי רם ה' ומי ישיגנו, ועולה על רוחם להשיגו על ידי כוחות אחרים שלמטה ממנו לעלות על ידם ולידבק דרך השתלשלות עד ה'. וזהו אומרו **נלכה אחרי,** כלומר, **נלכה** מהלכנו אך **אחרי אלוהים אחרים** שיהיו כאמצעיים בינינו לסיבה הראשונה יתברך, ולמען יתרצו ונאותה להם לכן ונעבדה.

על כן אמר הוא יתברך הנה תחילת דברי פי הנביא ההוא סכלות, כי הלא **אחרי ה'** שהוא **אלוהיכם** מצד שייכות נפשותיכם כי חלקו הנה **תלכו,** ומה לכם אמצעי יפריד ביניכם ותלכו אחרי אלוהים אחרים שביניכם לבינו יתברך ותעזבו שורשיכם ותפרידו אלוף.

ושמא תאמרו כי אולי האלוהים אחרים הם שר או מזל ואם לא תלכו אחריו יצר לכם, גם זה הבל, כי הלא **ואותו תיראו** כי קל וחומר הדברים אם מהכח ההוא אתה ירא אם תעזבנו שיצר לך, וכל שכן שיש לך לירא ממנו יתברך אדון הכל שאם תעזבנו ייצר לך. באופן שראוי תגעל באלוהים האחרים לגמרי ממוראו יתברך.

עוד שלישית, כי **ואת מצותיו תשמרו** כי בזה יש ודאי ובזה יש ספק ומי בער יניח הודאי בעד הספק. והוא, כי וודאי הוא כי מצות ה' יתברך עלינו לתעב את אלוהים אחרים, וזה שאומר הנביא הזה ספק הוא בשם ה', ואיכה אעזוב את מצוותיו בעד מה שהוא ספק מצוותיו. זהו **ואת מצותיו תשמורו.**

ועוד רביעית, והוא, כי ההרחק ותעב אלוהים אחרים, פה אל פה שמענו בקולו יתברך, כי **אנכי ולא יהיה לך** מפי הגבורה שמעום, ואם כן **בקולו** ראוי **תשמעו** מבקול איש הנביא הזה.

ועוד חמישית והיא, כי יאמר אליך **נלכה אחרי אלוהים כו' ונעבדם,** כי אחר שהאלוהים אחרים אינם סיבה ראשונה כי אם לעלות על ידם כמדובר למעלה, אם כן למה אעבוד את מי שהוא הכנה אל העיקר ולא את העיקר וזהו **ואותו תעבודו.**

עוד ששית, והיא **ובו תדבקון,** לומר, הנה כאשר אעבוד את ה' על ידי עבודתי אני אדבק בו וקדוש אהיה כי קדוש הוא יתברך המקדשנו במצוותיו, ואם כן אפילו יאמר לך שתדבק באלוהים ההם אם תעבדם, מי בער יניח מהדבק באדון הכל אלוהים קדושים וילך לידבק באלוהים אחרים, אפילו תהיה העבודה לאחד ממשרתיו שבשמים ממעל. וזהו **ובו תדבקון** שהוא העיקר ולא בזולתו חלילה. ואם האלוהים אחרים הם כחות חיצונים שהוא היותר נמצא שיאמר לשלול זה לומר **ובו תדבקון,** לומר, הלא אתם עם קדוש לכן **בו תדבקון** על ידי עבדכם אותו ולא לרדת עד תהום רבה להדבק קדושת נפשותיכם בטומאה כי מי יתן טהור מטמא, וזהו **ובו תדבקון.**

או יאמר, אחרי ה' כו', לומר, אשרי האיש אשר לא הלך אחרי אלוהים אחרים, כי כל מה שמתקרב אליהם הוא מתרחק מאלוהי עולם ה' וקדושתו הבלתי בעלת תכלית, ואשריו ואשרי חלקו אשר ילך **אחרי ה',** כי כל עוד שהוא מתקרב ומשתקע בעבודתו הוא הולך ומתדבק בו יתברך. ועל כן אחר הזהירו לבלתי שמוע אל הנביא שקר ההוא, בא ויאמר ראה נא מה רב טובך בהתקרבך אל ה', כי הנה **אחרי ה' תלכו כו',** והוא, כי כל אחרי מופלג, והענין אם אינך דבק בו יתברך כי אם אך רחוק יהיה ביניכם ובינו כמשמעות אחרי, שהוא כי יש קצת עבירות בידכם או שאתם צריכים סעד לתומכם, הפך ענין התהלך לפני האמור באבות, כי אם הולכים **אחרי ה'** כענין התהלך נח שמתייחס להולך **אחרי ה'** שצריך סעד לתומכו שימשכהו ה' לעשות רצונו, אז **ואותו תיראו** כי ראוי מוראו תיפול עליכם.

אך אחר שתתקרבו אליו יתברך יותר שהוא **ואת מצותיו תשמורו** שהוא שמירה הנאמרת על מצות לא תעשה, שאין צריך לומר שלא יהיו בידכם עבירות, כי אם גם תשמרו גם מהדברים שהם סייג לפרישות, וזהו ריבוי האת באומרו **ואת מצותיו תשמורו** שהוא חסידות לפרוש מכל דבר הדומה לכיעור ולקדש עצמכם במותר לכם, אז לא תהיו רחוקים מה' כי אם קרובים שתשמעו **בקולו.** והוא מאמר רבי פינחס בן יאיר ב**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א ט) כי חסידות מביא לידי רוח הקודש. וזהו **ואת מצותיו תשמורו ובקולו תשמעו,** שאין צריך לומר שתמשך לכם מורא כי אם תתקרבו אליו יתברך עד השגת רוח הקדש ש**בקולו תשמעו** הוא קול רוח קדשו יתברך.

וכל זה הוא על ידי קדש עצמך בדברים שאתה נמנע מעשות דבר המביא לכיעור שכל זה הוא בשב ואל תעשה. אך אם תעלו ותתקרבו עוד מדרגה אחרת, והיא במצות עשה לעבוד ולעשות המצות בלי שום פניה, שהוא **ואותו תעבודו** שהוא אותו ולא על הפרס ולא על הכבוד, שהיית אז כעובד את עצמך, אז **ובו תדבקון** דבקות עצמי הפך העובד אלוהים אחרים שכל עוד שהוא מתקרב אליו הוא מתרחק מהקדושה כמדובר.

ועל פי דרכו רמז היות השירות אליו יתברך הפך השירות את מלאך או מלך בשר ודם, כי מלך הארץ היותר עובד אותו הוא הרחוק ממנו ביותר, כי כל עסקי צרכיו ועבודתו רחוקים מהיכלו המה, אך הקרובים אליו הם רואי פני המלך הם יהיו אנשי מנוחה, נמצא כי אשר עליהם עבודת המלך ירחקו ממנו והנוחים מעבודה הם הקרובים אליו. אך לא כן העובד את ה' כי היותר עובד אותו הוא הדבק בו עד אין קץ, וזהו **ואותו תעבודו ובו תדבקון.**

ו וְהַנָּבִיא הַהוּא אוֹ חֹלֵם הַחֲלוֹם הַהוּא יוּמָת כִּי דִבֶּר-סָרָה עַל-ה' אֱלֹהֵיכֶם הַמּוֹצִיא אֶתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם וְהַפֹּדְךָ מִבֵּית עֲבָדִים לְהַדִּיחֲךָ מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בָּהּ וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ :

כי דבר סרה, שהוא כי דיבר עליו יתברך, שהוא מצווה לסור ממנו ללכת אחרי אלוהים אחרים, ולא שת לבו הרשע ההוא אל היותו יתברך **המוציא אתכם מארץ מצרים,** שהוא, כי הוא יתברך אדרבה מכניע שרי מעלה בעבור ישראל ואיך יצווה ילכו ישראל אחר עבודה זרה לעבוד את החיצונים. כי הלא שרו של מצרים הנקרא מצרים כנודע מרבותינו ז"ל (**שמות רבה** כא ה) על פסוק והנה מצרים נוסע כו', כי היה מחזיק בישראל לבל יצאו מארצו וה' הכניעו והוציאנו משם. וזהו **המוציא אתכם כו',** שהוא, כי הוציאנו מארץ של השר הנקרא מצרים. וזהו **המוציא אתכם מארץ מצרים.**

ואם האלוהים אחרים הם הוברי השמים, גם היה לו להשקיף כי גם את המזל שידד ה', כי מזל מצרים היה מחייב בל יצא עבד משם לעולם ויצאו ישראל על ידי הכניע את המזל. וזהו **והפודך מבית עבדים,** שהוא, כי פדאנו יתברך ממקום שהיה בית קבוע לעבדים בל יצאו משם לעולם ומשם הוציאנו ה' כי שידד המזל, וזהו אומרו **מבית עבדים** ולא אמר מהיות **עבדים.** ובקש האיש הרע ההוא **להדיחך מן הדרך אשר צוך ה'** להגיע עדיו וישם לפניך דרך רעה שהוא על ידי אלוהים אחרים לשים אותם בדרך **ללכת בה** להשיג את ה' כאמור למעלה. ואמר **עתה** לשון יחיד, לומר, שדעתו היה להדיח לפחות את אחד, וגם על אחד חייב מיתה כי **ובערת הרע מקרבך.**

ושמא תאמר, למה נמיתנו וטוב טוב להניחו ולהעמידו על האמת מעט מעט עד ישוב. לזה אמר **ובערת הרע מקרבך,** והוא לומר, הנה יקרך כאיש שיאחזנו חולי בידו אשר דרך החולי ההוא שהולך ומתפשט עד הלב וימות, ועל כן תרופתו היא לקצץ מיד את ידו טרם יבוא אל הזרוע, ואם נתפשט בזרועו לקצצו גם הוא טרם יגיע אל הלב. כן אמר אלוהים **ובערת הרע מקרבך** פן יתפשט בקרב ישראל, ואם לא נתפתה ממנו ראובן יתפתה מחר שמעון, ועל דרך זה תפשה צרעת ממארת פיתוייו עד רבים חללים יפילה חלילה.

ח מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבֹתֵיכֶם הַקְּרֹבִים אֵלֶיךָ אוֹ הָרְחוֹקִים מִמֶּךָּ מִקְּצֵה הָאָרֶץ וְעַד-קְצֵה הָאָרֶץ :

ט לֹא-תֹאבֶה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא-תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו וְלֹא-תַחְמֹל וְלֹא-תְכַסֶּה עָלָיו :

י כִּי הָרֹג תַּהַרְגֶנּוּ יָדְךָ תִּהְיֶה-בּוֹ בָרִאשֹׁנָה לַהֲמִיתוֹ וְיַד כָּל-הָעָם בָּאַחֲרֹנָה :

יא וּסְקַלְתֹּוּ בָאֲבָנִים וָמֵת כִּי בִקֵּשׁ לְהַדִּיחֲךָ מֵעַל ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

יב וְכָל-יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּן וְלֹא-יוֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הָרָע הַזֶּה בְּקִרְבֶּךָ :

ז כִּי יְסִיתְךָ אָחִיךָ בֶּן-אִמֶּךָ אוֹ-בִנְךָ אוֹ-בִתְּךָ אוֹ אֵשֶׁת חֵיקֶךָ אוֹ רֵעֲךָ אֲשֶׁר כְּנַפְשְׁךָ בַּסֵּתֶר לֵאמֹר נֵלְכָה וְנַעַבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ :

סמך ענין זה לומר כי אם לא תמית את הבא להחטיאך על ידי **אות ומופת,** תבוא לחטא גם אל הבא בלי **אות ומופת,** שהוא **כי יסיתך אחיך** ומשומעך את אחיך תבוא לשמוע גם **את בן אמך.** ועוד מעט גם **את בנך,** עם שנהפוך הוא כי אדרבה אתה היה לך להביא **את בנך** אחרי ה' כמוך שישוב הוא אליך, ואתה תשוב אליו, כי דרך האב להמשיך אחריו את בנו ולא יתהפך. ומזה תשמע גם **את בתך,** ומזה גם את אשת חיקך אשר לא מחמת קורבה תשמע אליה, ומזה גם את רעך. ותחילה יסתיר בסתר. ויתחיל לאמר.

ולא עוד אלא שהנביא הנ"ל לא ערב אל לבו לומר מיד נלכה נעבדה כו', רק **נלכה אחרי אלוהים אחרים** שהוא לראות עניינם, או כמפורש למעלה נלכה עד ה' דרך אלוהים אחרים, ובסוף דבריו אמר **ונעבדם.** אך אלה בבוטחם בקורבה או באהבה יבטחו בך שגם לזה תטה אוזנך וישימו פתח דבריהם **לאמר נלכה נעבדה כו'.**

ועל אשר תוכל לאמר אליו, הלא ראה ראיתי כי כל אלוהי העמים אלילים, כי באלוהי מצרים עשה ה' שפטים ואלוהי נכר הארץ לא הצילו את עובדיהם מיד ישראל, על כן יאמר אליך אשר לא ידעת אתה ואבותיך, לומר, אינם אשר ידעת אתה מאלוהי נכר הארץ ולא אשר ידעו אבותיך במצרים, כי אם יש אחרים -

ח מֵאֱלֹהֵי הָעַמִּים אֲשֶׁר סְבִיבֹתֵיכֶם הַקְּרֹבִים אֵלֶיךָ אוֹ הָרְחוֹקִים מִמֶּךָּ מִקְּצֵה הָאָרֶץ וְעַד-קְצֵה הָאָרֶץ :

מאלוהי העמים אשר סביבותיכם שהם אותם הגויים הנשארים מסביבותיכם, כי ימצאו טענה לאמר כי אותם אשר לא הורישו ישראל ונשארו סביבותיהם כי אליהם הצילום מיד ישראל ויהיה מקום להטעותכם. **או הרחוקים ממך כו'** אשר לא תדע להכזיבם כי אין בם מועיל כי לא ידעתם.

ט לֹא-תֹאבֶה לוֹ וְלֹא תִשְׁמַע אֵלָיו וְלֹא-תָחוֹס עֵינְךָ עָלָיו וְלֹא-תַחְמֹל וְלֹא-תְכַסֶּה עָלָיו :

על כן **לא תאבה לו,** כלומר, לא תעמוד בטענות עמו לווכח אם טוב אם רע, ועל ידי כן **לא תשמע אליו.** כי אם תאבה לו ותבוא בטענות עמו, אולי תפותה ותשמע אליו לעשות מצוותו. והוא, כי אולי הוא בעל טענות וינצחך בשקר, ומה גם כי אז יתעורר יצרך הרע להיות לו מעיר לעזור ותהיה עליך מלחמה מבית ומחוץ ויוכלו לך חלילה. על כן מיד זרוק בו מרה ורחק ממנו **ולא תאבה לו** פן תשמע אליו.

ולא תחוס עינך עליו להביט בו בעין טובה, פן מהעין רואה תבוא לחמוד בלב, כי שני אלה סרסורי דעבירה, וזהו **לא תחוס עינך,** ובזה **לא תחמול** ועל ידי כן לא תכסה עליו, שלא יהיו אבריך גומרים לכסות עליו בלשונך להיות מחפה עליו ולשים לב לשזבותיה.

י כִּי הָרֹג תַּהַרְגֶנּוּ יָדְךָ תִּהְיֶה-בּוֹ בָרִאשֹׁנָה לַהֲמִיתוֹ וְיַד כָּל-הָעָם בָּאַחֲרֹנָה :

כי הרוג תהרגנו כי הבא להורגך השכם להורגו (סנהדרין עב א). וזהו **כי הרוג תהרגנו,** לומר, כי אחר שבא להרוג את נפשך תהרגנו אתה וקדש את ה' שלא תחוש על הקורבה, כי אדרבה **ידך תהיה בו בראשונה** כאשר בך התחיל במצודה רעה להפילך. ולא תהיה שליחות ידך בו מכה קלה, כמורה, כי לצאת ידי חובתך בלבד אתה עושה, כי אם מכת מות וזהו **ידך כו' להמיתו,** ואחריך **ויד כל העם כו' וסקלתו כו'.**

יא וּסְקַלְתּוֹ בָאֲבָנִים וָמֵת כִּי בִקֵּשׁ לְהַדִּיחֲךָ מֵעַל ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים :

ושמא תאמר, אם יהיה מדיחני חלילה מות יומת, אך אם לא שווה לו כי בקש להדיח ולא הדיח למה יומת. לזה אמר, גם שלא בא רשעו אל הפועל כי אם בקש להדיחך אך לא הדיח, עם כל זה יש שתי טענות:

אחת, שהרעה הייתה גדולה להיותך כפוי טובה לאלוהי עולם שהוציאך בכבודו ולא על ידי מלאך או שליח, עם היות מארץ מצרים שהיא מלאה גילולים, ועם כל זה עבר בה הוא יתברך ולא חש על כבודו להוציא את תרומתו משם, וזהו אשר **הוציאך כו' מארץ מצרים,** וגם שידד המזלות וזהו **מבית עבדים** כמפורש למעלה.

יב וְכָל-יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּן וְלֹא-יוֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת כַּדָּבָר הָרָע הַזֶּה בְּקִרְבֶּךָ :

עוד טעם שני, והוא, כי מיתתו היא הצלת כל ישראל כי עתה **כל ישראל ישמעו ויראון כו'.**

יג כִּי-תִשְׁמַע בְּאַחַת עָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לָשֶׁבֶת שָׁם לֵאמֹר :

יד יָצְאוּ אֲנָשִׁים בְּנֵי-בְלִיַּעַל מִקִּרְבֶּךָ וַיַּדִּיחוּ אֶת-יֹשְׁבֵי עִירָם לֵאמֹר

נֵלְכָה וְנַעַבְדָה אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא-יְדַעְתֶּם :

טו וְדָרַשְׁתָּ וְחָקַרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֶשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבֶּךָ :

טז הַכֵּה תַכֶּה אֶת-יֹשְׁבֵי הָעִיר הַהִוא לְפִי-חָרֶב
הַחֲרֵם אֹתָהּ וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּהּ וְאֶת-בְּהֶמְתָּהּ לְפִי-חָרֶב :
יז וְאֶת-כָּל-שְׁלָלָהּ תִּקְבֹּץ אֶל-תּוֹךְ רְחֹבָהּ וְשָׂרַפְתָּ בָאֵשׁ
אֶת-הָעִיר וְאֶת-כָּל-שְׁלָלָהּ כָּלִיל לה' אֱלֹהֶיךָ וְהָיְתָה תֵּל עוֹלָם לֹא תִבָּנֶה עוֹד :
יח וְלֹא-יִדְבַּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן-הַחֵרֶם
לְמַעַן יָשׁוּב ה' מֵחֲרוֹן אַפּוֹ וְנָתַן-לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ :
יט כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ
לִשְׁמֹר אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

פרק יד

א בָּנִים אַתֶּם לה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגֹּדְדוּ וְלֹא-תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לָמֵת :
ב כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לה' אֱלֹהֶיךָ וּבְךָ בָּחַר ה' לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה :

ראוי לשים לב:

א. אל אומרו לשבת שם לאמר, שהוא משולל הבנה, כי אינו לאמר לזולת.

וכן ה**לאמר** השני אינו מתיישב יפה.

ב. מה חטאו הטף והשלל.

ג. אומרו ונתן לך רחמים, איך מתקשר אל הקודם.

ד. אומרו ורחמך, שבכלל אומרו **ונתן לך רחמים** הוא.

וגם לשון אומרו ונתן לך רחמים הוא בלתי צודק ומהראוי יאמר וירחמך.

ה. אומרו והרבך, כי בכלל הרחמים הוא.

ו. מה צורך להזכיר שבועת האבות פה.

ז. אומרו כי תשמע וכו' לשמור וכו' לעשות וכו', שכל זה עתיד והיה לו לומר ותשמור ותעשה.

פרק יד

ח. אומרו בנים אתם כו', שאין לו קשר אל הקודם כלל.

ט. אומרו לא תתגודדו, שהוא טעם הפכיי, כי אדרבה להיותנו בנים לה' אנו חשובים כל כך שעל כן ראוי על מיתתם לעשות רושם עצום מאד.

י. אומרו כי עם קדוש כו', שיראה נתינת טעם על הקודם, והלא יותר הוא האמור באומרו **בנים אתם כו',** כי הלא מלאכי השרת הם קדושים ואין נקראים בנים.

ומה הוא ענין אומרו לעם סגולה, אם הסגולה היא היותם עם קדוש הרי כבר אמור.

ועוד אומרו להיות יראה שעדיין אינו סגולה מכל העמים, והלא כמו זר נחשב כי אשר הוא **עם קדוש** כבר הוא **סגולה מכל העמים** אשר אינם קדושים.

יג כִּי-תִשְׁמַע בְּאַחַת עָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לָשֶׁבֶת שָׁם לֵאמֹר :

אמנם, הנה ידבר עם הבית דין הגדול ואומר לו **כי תשמע כו' לאמר.** כלומר, **תשמע** דבר הראוי **לאמר** ולא דבר הראוי לחוש בלבד, כי יש דברים יגיד המגיד ואין בעדותו דבר מספיק רק להיות חושש אך לא לאומרו בפירוש, ויש דבר שיגיד המגיד כל כך בחזקת דבר ברור שאומר לא למען תחושו בלבד אני אומר כי אם כדי **לאמר** לכל משמי ולא אבוש פן אמצא בדאי, וזהו **כי תשמע כו' לאמר.** ועם כל זה

טו וְדָרַשְׁתָּ וְחָקַרְתָּ וְשָׁאַלְתָּ הֵיטֵב וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֶשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּקִרְבֶּךָ :

ודרשת כו' בכל החקירות ודרישות הנלמדות מפסוק זה ואז -

טז הַכֵּה תַכֶּה אֶת-יֹשְׁבֵי הָעִיר הַהִוא לְפִי-חָרֶב הַחֲרֵם אֹתָהּ וְאֶת-כָּל-אֲשֶׁר-בָּהּ וְאֶת-בְּהֶמְתָּהּ לְפִי-חָרֶב :

הכה תכה כו'. והנה על כפל זה אמרו רבותינו ז"ל (בבא מציעא לא ב) שריבה שאם לא תוכל את הכל להכות בחרב תכה בכל שאר מיתות אשר תוכל.

ועל דרך הפשט יאמר הנה אין ספק שעל כל עם ה' יהיה קצף על זה, אך על ההכאה אשר לא יבצר ממנו יתברך לעשות בכל כללותיך, **הכה תכה כו'** אתה **את יושבי כו'.** ותנכה בזה את כל אשר היה לו יתברך להכות בכלל, בראות שיש מקנאים על כבודו. וזהו **הכה תכה כו'** ואפילו **בהמתה** [**וכל**] שללה עד גדר -

יח וְלֹא-יִדְבַּק בְּיָדְךָ מְאוּמָה מִן-הַחֵרֶם לְמַעַן יָשׁוּב ה' מֵחֲרוֹן אַפּוֹ וְנָתַן-לְךָ רַחֲמִים וְרִחַמְךָ וְהִרְבֶּךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ :

ש**לא ידבק בידך מאומה מן החרם,** שהוא שלא ישאר דבר שתהנה ממנו כלל עם היות ששלל ובהמה וטף לא חטאו עם כל זה אל תמנע מכל זה. כי הלא כל זה צריך למען ישוב ה' מחרון אפו על כללות ישראל, וזהו **למען ישוב ה' מחרון אפו כו'** שהוא על ידי מה שתקנא על כבודו קנאה גדולה כזאת.

עוד יכוון באומרו ישוב ה' מחרון אפו ולא אמר למען ישוב חרון אף ה', לומר, עשה זאת איפה כל ההגזמה הזאת וההשמד הרב והכולל, למען על ידי כן יתהפך הוא יתברך מרוגז הדין לרחמים, וזהו **ישוב ה'** שהוא רחמים **מחרון אפו.**

ואל תתמה ותאמר איך לא חש הוא יתברך פן אלמד אני ממידה זו ולא ארחם אפילו על אשר לא חטא, כאשר ראיתי בדין זה על טף ונכסים ובהמה כי יצרי הרע לא יבחין בין דין לדין, ועוד כי גם בישראל יעשה פגם חסרון הטף ונשים ונכסים. לזה אמר, אל תחוש על הדבר, כי על האחד **ונתן לך רחמים** כי לא תישאר במידת אכזריות הזאת, כי הוא יתברך יתן לך מדת **רחמים** לרחם על ישראל.

ועל השנית על הממון שנחסר מישראל אמר **ורחמך.** ועל הטף אשר לא חטא ונתמעטו, במקומם ארבה בך ריבוי עצום **כאשר נשבע לאבותיך** שהוא ריבוי עצום ככוכבים וכחול וכעפר.

עוד ירמוז, לומר, תחת אלה רשעים וטפם ירבה לך צדיקים שהוא כאשר **נשבע לאבותיך** שהוא על צדיקים. כי כה אמר ה' לזרעך אחריך שהוא המיוחסים אחריך צדיקים כמותך, וכאומרו כה יהיה זרעך כאשר כתבנו במקומו שהוא שיהיו ככוכבים, כד"א (דניאל יב ג) ומצדיקי הרבים ככוכבים כמו שאמרו ז"ל (דברים רבה א יג) על הפסוק ההוא שלא יהיו כחמה ולבנה שיש להם בושה כד"א (ישעיה כד כג) וחפרה הלבנה ובושה החמה, כי אם ככוכבים שאין להם בושה. וכן בברכת העפר אמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** מא יב) לאחד מן הפירושים שיהיו שפלים כעפר. וגם ליעקב נאמר ופרצת כו' ונברכו בזרעך כו' ואיך יתברכו הגויים בזכותם אם לא בהיות זרעו צדיקים.

יט כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לַעֲשׂוֹת הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

ואל יקשה בעיניכם לומר כי זה יהיה אחר הגיענו אל כישרון חסידות רב ועצום, ומי יעלה לנו אליו ושאור שבעיסה יעכבנו, ומה גם כי יתן בלבנו מידת רוגז על ידי אשר נראה במשפט הזה. אל תחוש על זה, כי הלא לא יעזבך הוא יתברך ביד יצר סמוך כי אם יהיה בעזרך, אך בזאת, שתבוא ליטהר, שעל ידי כן הוא יתברך יעזרך כי בא ליטהר מסייעין אותו. וזהו **כי תשמע בקול ה' כו',** לומר, כי מאז תטה אוזנך ותשמע כדי **לשמור את כל מצותיו,** שתכוון בשמיעתך **לעשות** מצוותיו למה שהן מצוותיו יתברך עם היות שעדיין לא עשיתם, כי אין זה רק שתבוא ליטהר, מסייעין אותך עד גדר תבוא עד מידת עשותך לפנים משורת הדין. וזהו אומרו **לעשות הישר בעיני ה' אלוהיך** שהוא להתנהג בחסידות, כמו שאמרו ז"ל (**רש"י** דברים ו יח, ועיין בבא מציעא קח א) על ועשית הישר והטוב זו לפנים משורת הדין. וגם כיוון שלא תעשה הישר בעיני בני אדם אשר יראו לעיניים כי אם בעיני ה' הרואה ללבב.

פרק יד

א בָּנִים אַתֶּם לה' אֱלֹהֵיכֶם לֹא תִתְגֹּדְדוּ וְלֹא-תָשִׂימוּ קָרְחָה בֵּין עֵינֵיכֶם לָמֵת :

ושמא תאמרו, כי מאשר תראו שהיקל הוא יתברך בהרג טף ונשים אשר לא חטאו, וגם אולי בקרב עם הארץ ההיא היו קצת כשרים ומתו בכלל כל המון העם, כי לא נעשתה החקירה על כל איש ואיש בפני עצמו, ואולי תאמרו אין זה כי אם שאין חשובים לפניו יתברך. והן אמת כי אם לא היה רק כדבר הזה, הלא זאת נשיב אל לבנו כי חומר העוון גרם, אך יהיה עזר ליצרנו להרהר כי הלא נראה צדיקים ימותו טרם הכביד זקנה ושיבה, כי הלא יראה כי קלים היינו בעיניו יתברך ואיה איפה רחמיו יתברך באומרו ורחמך והרבך. לזה אמר, **בנים אתם כו',** לומר, דעו איפה כי נהפוך הוא, כי הלא יקרה אתכם כאשר יקרה לאשה ובנה הדרים בעיר אחד ואישה אבי הבן ההוא במדינה אחרת, שאם יאמרו לאשה הלא בנך חלף ועבר וילך אל ארץ שאביו שם, כי הלא בכה לא תבכה כי תאמר הלא טוב לו עתה מאז היה עמדי, כי אז יתענג בדשן בכל טוב אביו ונחת שולחנו, וגם שבצד מה תדאג על פרידתו ממנה הלא תשמח על אודות בנה מצד עצמו כי אז טוב לו עם אביו. כן הדבר הזה אומר הוא יתברך **בנים אתם לה' אלוהיכם,** ואם כן אשר ימות לו מת לא ידאג על מתו מצד עצמו, כי הלא הלך שם עם אביו שבשמים, כי בן הוא לה' היושב בשמים ואז טוב לו, והן הוא משוש דרכו כי אז יתענג על ה' כי הוא המלך אביו. וזהו **בנים אתם לה' אלוהיכם** ועל כן **לא תתגודדו כו'** על **מת** כי בית ה' ילך, כי אביו הוא וישמח בו.

וגם רמז באומרו על **מת,** לומר, כי על המת מצד עצמו לא יתגודדו, אך על תורת חכם גדול מאד המסתלק מבני הדור האובדים אותו לא יאסר, כמאמרם ז"ל בגמרא (סנהדרין סח א) על אשר מירט זקנו רבי עקיבא והכה את פניו כו' על סילוק רבי אליעזר הגדול.

ב כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לה' אֱלֹהֶיךָ וּבְךָ בָּחַר ה' לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה מִכֹּל הָעַמִּים אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי הָאֲדָמָה :

ואמר באיזה הדרך **בנים אתם לה',** הלא הוא, **כי עם קדוש אתה** שהוא מפאת הנפש שהיא **לה' אלוהיך** חצובה מתחת כסא הכבוד.

ושמא תאמר, אם כן איפה, איך בחר בנו הוא יתברך מכל העמים אשר חילק לשבעים שרים, כי מה היה צריך לבחור, הלא בטבע לו יתברך אנחנו, כי חלקי ה' אמרה נפשנו **כי עם קדוש** אנחנו, מה שאין כן האומות כי אין להם ייחס רק עם החיצונים. לזה אמר, **ובך בחר כו',** לומר, תדע למה הוצרך לבחור בך, הלא הוא על בחינת הגוף, כי רצה הקדוש ברוך הוא לעשות ממך **סגולה מכל העמים,** כי כהפרש שבין סגולת מלכים ליתר נכסיהם הרחוקים מאוצרם הטוב, כן יהיה ביניכם לבין העמים. ולא על בחינת הנפשות אשר עניינם למעלה מפני

האדמה, כי אם בבחינת מה שעל פני האדמה ממש שהוא על הגופים שגם הם יתלבנו ויתקדשו על ידי התורה ומצות כנודע וזהו **ובך בחר כו'.**

או יאמר בנים אתם לה', שהוא, שכל אחד מישראל הוא בן אחד לה'. ולא שכל הכללות יחדיו יקראו בן אחד, כענין (שמות ד כב) בני בכורי ישראל, אך לא שיחשב כל אחד בפני עצמו לבן. כי דעו נא כי לא כן הוא כי אם ש**בנים אתם לה'** כי כל אחד לבן יחשב. ועל כן **לא תתגודדו כו'** על **מת** שעם שאחד הוא בלבד בן לאביו יתברך יחשב לפניו, שעל כן בעלותו אל אביו רחם ירחמנו והיטב ייטיב עמו בשמים ממעל.

ושמא תאמר הלא כל נפשות כללות עם בני ישראל אחת הנה, ואת כולן יקרא בן אחד וכמאמר הכתוב **בני בכורי ישראל**. דע איפה כי כן הוא כי כל כללות ישראל כאחד **עם קדוש אתה** דרך כלל **לה' אלוהיך,** ואשר אמרתי בנים אתם שהוראתי כי כל אחד הוא בן בפני עצמו, הלא הוא כי **בך בחר ה'** כדי **להיות לו לעם סגולה.** כי כאשר סגולת מלכים אין הענין על קבוץ פרטים רבים שכל פרט קל האיכות ואין חשיבותם רק על היותם פרטים רבים, כי לא כן הוא, כי אם שגם כל פרט חשוב בפני עצמו וזהו **להיות לו לעם סגולה מכל העמים.** והוא, כי בכל יוצאי ירך אדם הראשון שלטה זוהמת נחש, אלא שישראל הולכים ומטהרים ממנה על ידי המיתות והגלגולים, מה שאין כן העובדי כוכבים. וזה הוא בכל הפרטים, כאשר בהר סיני פסקה זוהמת כל איש ישראל ולא נשאר עד אחד. ועל ידי בחינה זו **בנים** יקראו כל אחד ואחד מישראל. ועל כן אמרתי **בנים אתם** על בחינה זו כל ישראל הולכים ומטהרים, ועל כן כל אחד מעותד ליקרא בן לו יתברך, וראוי לבלתי התגודד עליו. וזהו **ובך בחר ה'** כי בישראל בלבד בחר **להיות לו לעם סגולה** מזוקק מזוהמא, מכל העובדי כוכבים.

ג לֹא תֹאכַל כָּל-תּוֹעֵבָה :

אמר, ראה נא איך אתה **עם קדוש לה' אלוהיך,** כי על כן אני מצווך **לא תאכל כל תועבה.** והוא, כי הלא ידענו כי בשר בהמה או חיה אשר יאכל איש יעלה במעלות היעשות חלק מהאדם, על כן ראה אלוהים כי למה שישראל קדושים הם אם יאכלו בהמה טמאה אשר שורש חיותה נמשך מהחיצוניות וטומאה, הלא תחת הקנות שלמות בבהמה בהדבק לאדם, הלא יתהפך כי אדרבה טמא יטמאנו כי תדביק טומאה בקדושת נפשו, מה שאין כן באכלו מבשר בהמה או חיה טהורה כי חיות שורשה ממקום הטהור נמשך כמדובר. וזהו אומרו **לא תאכל כל תועבה,** לומר, כי מזה תבין **כי עם קדוש אתה** כי על כן אני מצווך לא יבוא אל פיך דבר טמא.

כא לֹא-תֹאכְלוּ כָל-נְבֵלָה לַגֵּר אֲשֶׁר-בִּשְׁעָרֶיךָ תִּתְּנֶנָּה וַאֲכָלָהּ אוֹ מָכֹר לְנָכְרִי כִּי עַם קָדוֹשׁ אַתָּה לה' אֱלֹהֶיךָ לֹא-תְבַשֵּׁל גְּדִי בַּחֲלֵב אִמּוֹ :

כב עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר אֵת כָּל-תְּבוּאַת זַרְעֶךָ הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה :

ראוי לשים לב:

א. למה מייעץ אותנו לתת לגר או למוכרה לנכרי והיה די יצוונו על העדר האכילה בלבד.

ב. אומרו כי עם קדוש אתה לה' אלוהיך, כי הרי נאמר למעלה וסמך **לא תאכל כל תועבה** שכולל כל מה שתיעב לנו הוא יתברך שכולל כל מה שאסר עד סוף פסוק זה ולמה חזר לאומרו פעם שנית.

ג. איך מתקשר לזה אומרו לא תבשל גדי בחלב אמו.

ד. אומרו עשר תעשר כו' איך מתקשר אל הקודם.

אמנם יאמר, הלא אמרתי לך **לא תאכל כל תועבה** שהוא כל בעל חי שמינו טמא. הלא תאמר, הלא מה שהבדל יבדילני ה' מן העמים שלא אוכל בשר חזיר החולד והעכבר, הלא אין זה על כי קדוש אני מצד עצמי, כי הלא כמוני ככל יתר עמים, הלא ברחם אחד של חוה או אשת נח נוצרנו ומאדם הראשון נוצרנו, ומה יתרוני עליהם אם לא שאני עובד את ה' ויתר עמים את אלוהים אחרים. על כן אמר דע איפה כי לא כן הדבר, כי אם על איכות נפשותיכם גם כן. כי הלא אם כן איפה הנבלה שמינה טהור אלא שקרה לה מקרה שנתנבלה, שהוא מעין הנכרי שלדעתך מינו טהור שגם הוא בן נח אלא שקרה מקרה שנדבק בעבודה זרה ונעשה כמת יאכל נבילה, אך הגר תושב שכפר בעבודת אלילים ופירש ממנה לא יאכל נבלה, שגם היא מינה טהור ואשר נפגמה בהתנבלה לא אירע כיוצא בו בגר תושב כי לא נפגם בעבודת אלילים, ואדרבה אני מצווה ואומר שתתננה לו בחנם ואכלה, ואין הפרש בינו לעובד עבודת אלילים שהוא הנכרי, רק שלא תיתן לו מתנת חנם. אם כן הוי אומר כי אין עיקר הדבר על העבודת אלילים כי אם על **כי קדוש אתה לה' אלוהיך,** כי משורש נפשך אתה קדוש לה' כי חלק ה' אמרה נפשך. ועל כן גם מבלי עבוד עבודת אלילים אפילו מגר תושב אתה מובדל באיכות.

ושמא תאמר, והלא הקושיא במקומה, כי אחר שאב אחד לכולנו הוא נח, ויכוננו ברחם אחד, איך היה ההפרש הזה, ומי יאמר כי על טעם זה היה ציווי יתברך. על כן אמר משה רבנו עליו השלום, ראה כי כן הוא, וממצוותיו יתברך תלמד. כי הלא אחת ממצוותיו יתברך היא **לא תבשל גדי בחלב אמו,** והלא הגדי והחלב מבהמה אחת יצאו ושם נתהוו, ולמה יפרידם יתברך זה מזה, כן בדבר הזה אל תתמה על החפץ כי אל דעות ה' והוא היודע כי גם היוצאים מבטן אחד יתפרדו ולא יתחברו. באופן כי גם שעם ה' ויתר עמים מאיש ואשה אחת יצאו לא יתחברו יחד באיכות, כי לא ראי זה כראי זה, וזהו שסמך ואמר **לא תבשל כו'.** ואם כן אמור מעתה כי עיקר הדבר הוא מפאת הנחש כמדובר.

וממוצא דבר בין תבין גם כן דבר אשר יקשה ממך, הלא הוא, כי לא יבצר מאיש שוגה ומפתי להרהר ולומר הלא אם ה' הבדילנו מן העמים הלא הוא על כי אין לנו שתוף רק מפאת החומר, אך הלא בקרב ישראל שכולם קדושים וחלקם ה' אמרה נפשם, למה נפרדו לויים וכהנים מישראל בתרומות ומעשרות והכהנים יאכלו משולחן גבוה ולא כן הישראלים. לזה אמר, מאשר רמזתי לך במצווה זאת **לא תבשל גדי בחלב אמו** עם ששניהם משורש אחד וממקום אחד, לא יקשה עליך יתרון הלוי**, ועשר תעשר את כל תבואת זרעך** לתת להם חלק בראש, ולא תשית לבך להרהר על יתרונו כי בכל דבר יש יתרונות ובחינות והדרגות. ואל יעלה על רוחך כי אתה גרוע מאד ממדרגתם, כי הלא גם אתה יש דברים שתדמה להם, כי **ואכלת לפני ה' אלוהיך כו'** כאוכל משלחן גבוה שהוא מעשר שני, כי לה' הוא כנודע, על כן המקדש אשה במעשר שני אינה מקודשת (קידושין נב ב).

ולא עוד אלא שהלא ממעשר שני שלך יאכל הלוי מתחת ידך, וזה אמר בסוף הענין **והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו כו'**. ועל כן אל תקפיד, כי **כל העדה כולם קדושים ובתוכם ה',** אך לא יעדרו הדרגות בקדושה זו למעלה מזו כאמור, ונבוא אל התכת המקראות בס"ד.

כב עַשֵּׂר תְּעַשֵּׂר אֵת כָּל-תְּבוּאַת זַרְעֶךָ הַיֹּצֵא הַשָּׂדֶה שָׁנָה שָׁנָה :

על דבר הכפל אמרו רבותינו ז"ל (שבת קיט א) עשר בשביל שתתעשר. ואפשר על דרך הפשט יאמר מה שאמרו ז"ל (**תנחומא** ראה י) במעשה שהיה במי שהיה ממעט במעשרותיו וגם ה' אסף את ברכתו עד שלא הוציא השדה כי אם מה שהיה מתחילה מעשר תבואתו. וזה אפשר הוא פירוש הכתוב, שמצווה ואומר עשר פן מה ש**תעשר** מתחילה **את תבואת זרעך** יהיה כל **היוצא השדה,** וזה **שנה שנה,** כלומר, שיהיה הולך ומתמעט **שנה שנה** עד בא עד גדר זה כמעשה שהיה.

או יאמר, כי כאשר הממעיט ימעטו לו מן השמים כך המוסיף מוסיפין לו, ואם יתן מעשרותיו בעין יפה יהיו הולכין ומוסיפין לו מן השמים, עד שיבוא שיעור מעשר תבואתו בסך כל תבואות השדה שהיה דרכו לעשות. וזהו **עשר** ועל ידי כן **תעשר** שתוציא בתורת מעשר **את כל תבואת זרעך** ואת כל שיעור תבואת זרעך **היוצא השדה.** וזהו **שנה שנה** כי בכל שנה יהיה הוא יתברך הולך ומוסיף לך לפי מה שתהיה הולך ומוסיף בעין יפה, עד היות מעשר תבואתך כשיעור כל מה שהיה מוציא השדה. כי כשיעור כל מה שנהוג להוציא יהיה המעשר מאשר יצא כברכת ה' אשר נתן לך.

כג וְאָכַלְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם מַעְשַׂר דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וּבְכֹרֹת בְּקָרְךָ וְצֹאנֶךָ לְמַעַן תִּלְמַד לְיִרְאָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל-הַיָּמִים :

הנה אומרו למען תלמד ליראה כו' יקשה כי אין מהאכילה ושתיה ושמחה יתירה ללמד ליראה. ואילו אמר לעבוד היינו אומרים שעל ידי התעכבם בירושלים רוב השנה לאכול מעשר שני יהיו פנויים ממלאכת בתיהם ויעסקו בתורה, אך אומרו **ליראה** הוא בלתי מתיישב.

ואפשר, כי האלוהים עשה שייראו מלפניו (קהלת ג יד), כי לבל יבעטו ברוב טובה, ויראה בעיניהם כי כחם ועוצם ידם עשה להם את החיל ההוא וימנעו מליראה את ה', על כן מה עשה הקדוש ברוך הוא ציוה אותם יוליכו עימהם מעשר מכל אשר להם **לפני ה'** כאילו נותנים מנת המלך. וכן המעשר ההוא קודש לה' ומשלחן גבוה הם אוכלים כנודע, שאינו נחשב להם כממון עצמן כמעשר ראשון ללוי, שהרי בן לוי שקידש אשה במעשר ראשון מקודשת, וישראל במעשר שני שלו אינה מקודשת, כי לה' הוא ומשולחן גבוה הוא אוכל (קדושין נד ב), ולא הורשה כי אם לאכול ולשתות לבד. נמצא בזה החי יתן אל לבו כי עבד מלכו של עולם הוא ומשלו הוא אוכל, ובזה לא ימיש מליראה את ה' תמיד וזהו **למען תלמד ליראה.**

ועל פי דרך זה יתכן רמז באומרו **לפני ה',** לומר, שתאכל בתת לבך שאתה **לפני ה'** שתהיה במורא גדול, וזהו **למען תלמד ליראה כו'** שאם תהיה בקלות ראש גם שתתן לבך שהכל שלו יתברך ומשולחן שלו אתה אוכל לא תלמד ליראה כו'.

עוד כיוון באומרו ואכלת כו', כי הנה אין דרך המלך בפלטין אשר הוא גר שם, שיערבו את לבם לבוא שם עבדיו לרמוס חצריו לא יום אחד ולא יומיים כי אם חדש או שנים לזבוח צאן ובקר ולאכול ולשתות ככל אשר יעשה איש בביתו ובחומותיו. אמר, כי אין הקדוש ברוך הוא מקפיד בבוא כל ישראל לאכול **לפני ה'** במקום אשר בחר בו ולהביא מעשר דגן תירוש ויצהר וצאן ובקר כמעט רוב השנה, לא יחוש, במה שיבוא תועלת שעל ידם ילמדו **ליראה** אותו, וזהו **ואכלת כו',** גם שיראה שאינו לפי כבודו יתברך, אינו חושש, **למען תלמד כו',** כי בתועלת זה לא נחוש על האכילה שם.

כד וְכִי-יִרְבֶּה מִמְּךָ הַדֶּרֶךְ כִּי לֹא תוּכַל שְׂאֵתוֹ כִּי-יִרְחַק מִמְּךָ הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לָשׂוּם שְׁמוֹ שָׁם כִּי יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :

ראוי לשית לב:

א. אל אומרו כי ירחק ממך המקום, כי בכלל אומרו **כי ירבה ממך הדרך** ההוא.

ב. כי הלא בהיות איש רחוק מעיר אחת לא נאמר כי ירחק המקום ממנו כי אם שירחק הוא מהמקום, כי הלא המקום לא יקרב ולא ירחק כי קבוע הוא, אך האדם המתנועע עליו יצדק לומר שירחק מהמקום או יקרב, ואם כן איפה מהראוי היה לומר כי תרחק מהמקום ולא **כי ירחק ממך המקום.**

ג. למה זה האריך ואמר **אשר יבחר ה' אלוהיך לשום את שמו שם,** כי באומרו **המקום** יובן, כי בפסוק הסמוך דסליק מניה אמר **ואכלת לפני ה' אלוהיך** במקום אשר יבחר לשכן שמו שם ולמה חזר פה לאומרו.

ד. אומרו כי יברכך ה' מי לא ידע כי ברכת ה' היא מעשירתו.

אמנם, יתן דופי במידת בן האדם לבלתי החזיק טובה לקונו, ויספר בשבחו של מקום שמעביר על מידותיו יתברך, ומנהל את האדם לאטו לפי שיטתו מרוב ענוותנותו עם עוצם גדולתו. והוא, כי כמקרה בני האדם בכל דורותינו תספר תורתנו שהיה נקרה לקצת עשירי עם בימים ההם. והוא, כי אם יאמרו לאיש בעל עשרת אלפים דינרי זהב ונושא ונותן בהם, למה לא תקבע עתים לתורה כראובן שכל נכסיו לא יגיעו עד מאה דינרין ושונה הלכות בכל יום, כי אז יחרץ העשיר ויענה עזות לעומת שבא לדבר אתו ויאמר אליו חבל על הלחם אשר אתה אוכל ואתה שור ולא אדם חמור ולא איש כי לא בדעת תדבר, כי הלא ראובן אשר הזכרת אלי הן מעט אשר לפניו בשעה אחת ביום יספיק לו ליטפל בעסקו, אך אנכי כי רב חילי וכי כביר מצאה ידי הלוואי כל היום וכל הלילה יספיק לי לשאת ולתת בממוני, כי לפעמים לאכול אין לי פנאי ומה גם עתה לעסוק בתורה.

הנה כי יאמר כי אשר הטיב השם יתברך מעט אליו יאתה לעסוק בתורה, אך הוא, אשר הרבה ה' להטיב לו אין ראוי לו לעסוק בתורת ה' אשר עשה לו את החיל ההוא. ואוי לאוזניים שכך שומעות מפי האיש ההוא כי אין הוללות וסכלות וכפיות טובה גדולה מזו. והלא כדבר הזה אחשבה דברה תורה על איש אשר נתן לו ה' הון ועושר וירבה לו מאד מעושר דגן תירוש ויצהר ומעשר בהמה אשר חנן לו ה'. והנה אם חשק בית ה' היה שקוע בלבו, הראוי לו יאמר, הנה אם מעט היה אשר חנני ה' הייתי הולך שמה, ולמה אגרע לבלתי לכת להחזיק לו יתברך טובה על כל הטובה אשר הרבה להיטיב לי, מקל וחומר מאיש רש אשר בית ה' ילך, לבלתי היות לו יתברך כפוי טובה על המעט אשר נתן. ואדרבה אמור יאמר למי יאתה ללכת אל עיר ה' אם לא למי שיוכל שאתו כי מעט הוא, אך אני ירבו עלי משואותי ויהיו עלי לטורח. נמצא כי לפי רוב הטיבו יתברך את האדם ימעט מהחזיק לו יתברך טובה, ואין זה כי אם שהונו אשר נתן לו ה' היה סבה שיוסר מלבו חשק בית ה' וקדושת המקום אשר בחר ה' לשכן שמו בו והולך ונשמט מיראתו יתברך.

וזה מאמר הכתוב **וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו,** ויראה לך כי איש אשר כל השיעור הרב לו כמוך לא יתחייב ללכת כי יהיה עליו לטורח וילאה נשוא, אתה דע לך כי אין זה כי אם שהמקום הקדוש ההוא ירחק, וזהו **כי ירחק ממך המקום.** כי אם אתה תמעט בחשקו, הלא הוא וקדושתו ירחק ממך אז יותר, וזהו **כי ירחק ממך המקום.**

ושמא תאמר, ואיך יצדק לומר שהמקום רחק ממנו והוא בית שאין לו בחירה, לזה אמר, **אשר יבחר ה' לשכן שמו שם,** ואם כן באמרי המקום הוא שם, ה' השוכן שם כי הוא המתרחק ממך על שלא שמת לבך לאמר האם יאבד הוני אם אשכיר כמה סוסים וחמורים ונשאו אתי. ומה גרם לך לומר **כי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו,** הלא הוא רוב טובה **אשר יברכך ה' אלוהיך.** נמצא כי זה הוא הגמול אשר תשלם לו יתברך, כי אם לא היה מרבה להיטיב לך היית זהיר ללכת אל בית מנוחתו יתברך, ועתה שהרבה לך רוב טובה תבקש לישמט, וזהו אומרו **כי יברכך ה' אלוהיך,** ועם כל זה לא אבעט בך ואנהלך לפי שיטתך כי אתקן לך באופן שבלי לאות ועמל תבוא שמה, והוא, כי **ונתת בכסף כו'.**

כה וְנָתַתָּה בַכֶּסֶף וְצַרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדֶךָ וְהָלַכְתָּ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ :
כו וְנָתַתָּה הַכֶּסֶף בְּכֹל אֲשֶׁר-תְּאַוֶּה נַפְשְׁךָ בַּבָּקָר וּבַצֹּאן וּבַיַּיִן וּבַשֵּׁכָר וּבְכֹל אֲשֶׁר תִּשְׁאָלְךָ נַפְשֶׁךָ וְאָכַלְתָּ שָׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ אַתָּה וּבֵיתֶךָ :
כז וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר-בִּשְׁעָרֶיךָ לֹא תַעַזְבֶנּוּ כִּי אֵין לוֹ חֵלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ :

הנה אומרו נתינה **בכסף** הוא בלתי צודק כי מה יתן בכסף והראוי יאמר ותפדה בכסף כו'.
ב. אומרו וצרת הכסף בידך, כי אין ספק שאין הכוונה שיהיה צרור כספו בידו ולא באמתחתו. **והנה ידוע** קבלת רבותינו ז"ל (בבא מציעא נד א) שהוא לומר שיהיה כסף טבוע שיש בו צורה, ועם שקבלתם אמת ויציב ולא יבצר עוד דרך פשט המקרא שתמשך מלת **בידך** אחר אומרו **וצרת** ולא שתידרש כל תיבה בפני עצמה.
ג. אומרו אשר יבחר ה' אלוהיך בו, ולא אמר לשכן שמו שם כמאמרו למעלה.
ד. אומרו ונתת הכסף כו', ידוע דרשת רבותינו ז"ל (בבא קמא סג א) בכלל ובפרט, ועדיין נשית לב למה היו הפרטים אלו מזולתם, וגם אל שינוי הלשון מאומרו **תאוה נפשך** לאומרו **תשאלך נפשך.**
ה. אומרו ואכלת שם לפני ה' אלוהיך, מי לא ידע כי לפני ה' הוא אוכל.
ומה זו שמחה שאומר **ושמחת אתה וביתך,** ואם הוא לאכול ולשמוח גם לוי וגר ויתום ראוי ישמחו עמו.
ו. אומרו והלוי אשר בשעריך לא תעזבנו, למה יאמר בלשון שלילת עזיבה ולא אמר ונתת ללוי וכיוצא בלשון זה.

כה וְנָתַתָּה בַכֶּסֶף וְצַרְתָּ הַכֶּסֶף בְּיָדֶךָ וְהָלַכְתָּ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ :
אמנם יאמר, הלא היה יצר סמוך מפתך לאמר **כי רב ממך הדרך** כי רב מאד מעשר דגנך כו' **ולא תוכל לשאתו.** והנה דע, כי אם כה היית עושה לימנע מלכת אל המקום אשר בחר ה', גם ה' היה מעביר כספך והולך ממך כי עשה יעשה לו כנפיים כנשר יעוף השמים. אך עשה זאת איפה ויהי לך אשר לך, והוא, כי הנה מבואר אצלנו בספר שמות בס"ד כי כאשר האדם הגדול

באיכות תורתו ומצוותיו יתברך מקנים בו קדושה עד יחשב כבריה חדשה, כמאמרנו בברכת המצוות אשר קדשנו במצוותיו כי על ידי מצוותיו נקנה קדושה. והוא טעם אל אשר הפליא לעשות הוא יתברך לקבל שבים גם אשר מרדו בו מה שאין כן מלך בשר ודם, על כי השב מאשר חטא לה' אינו דומה אל אשר שב מאשר חטא למלך בשר ודם, כי החוטא למלך הארץ הוא בהווייתו בשובו מחטאתו כאשר היה בהעוותו, כי לא נשתנה באופן שעונשו לא סר ממנו. אך אשר חטא לה' על ידי מצות תשובה אשר עשה סרה ממנו חלאת טומאתו, ואשר נטמא בהעוותו ויטהר.

והנה מאיכות קדושה נעשה בריה חדשה, עד אשר נאמר כי איננו זה החוטא כי נהפך לאיש אחר ולמה יומת טהור על טמא. וזה היה ענין נינווה כי על כן לא נתקיימה גזרת נבואת יונה בשובם, כי כדברו כן היה באומרו ונינווה נהפכת כי נהפכת מאיכות טומאתה על ידי תשובה. והנה לא בלבד יקרה כה לאדם כי אם גם על כל יתר בריות, כי אם יקדיש את שורו וצאנו לה' אין איכותם שווה כאשר בתחילה כי חלה בהם קדושה. ואף גם זה אפילו בדומם, כי אם יהיה לאיש כסף חול ויקדישנו לה', אין איכות הכסף ההוא כאשר בתחילה כי קנה קדושה. כמאמרנו על פסוק (שמות לה לב) לעשות בזהב ובכסף ובנחושת ולא אמר מזהב ומכסף, כי על ידי הקדיש אותם ועשות מהם כלי הקדש מקנים קדושה ואיכות במתכת עצמו. ועל כן הנהנה ממעות הקדש מועל כנודע.
ולא עוד אלא שאיכות הקדושה אשר חלה בכסף הלז הוא העומד לשמור לו כל יתר כספו כי מלח (כתובות סו ב) ממון חסר.

וזה יאמר ונתת בכסף כו', לומר, כי על ידי התפיס קדושת מעשר בכסף אתה נותן מתנה ויתרון באיכות הכסף, וזהו **ונתת בכסף** שאתה נותן מתנה בכסף עצמו.
ולא עוד אלא שעל ידי כך יתקיים לך כל כספך, כי **וצרת הכסף בידך** שתהיה כצורר וקושר הכסף אשר לך בידך שהוא ברשותך, שיהיה כל הכסף אשר בידך כצרור וקשור בידך ורשותך בל ימוט ממך, כי זכות זה ישמרנו לך. ואז **והלכת אל המקום אשר יבחר כו'** שהוא בירושלים ושם **ונתת הכסף כו' בבקר ובצאן כו'.** ולהיות שעל ירושלים ידבר כי שם יקנה הבקר והצאן כו', על כן לא אמר לשכן שמו שם כי אין זה רק בבית המקדש, אך על ירושלים לא יאמר כי אם **אשר יבחר בו**.

כו וְנָתַתָּה הַכֶּסֶף בְּכֹל אֲשֶׁר-תְּאַוֶּה נַפְשְׁךָ בַּבָּקָר וּבַצֹּאן וּבַיַּיִן וּבַשֵּׁכָר וּבְכֹל אֲשֶׁר תִּשְׁאָלְךָ נַפְשֶׁךָ וְאָכַלְתָּ שָּׁם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׂמַחְתָּ אַתָּה וּבֵיתֶךָ :
ואז **ונתת הכסף כו',** והוא, כי הנה תאוות נפש הישראלי היא לעבוד את ה' ולעשות ריח ניחוח לפניו יתברך כאשר ציוהו שהוא חובה עליו וזו היא תאוות הנפש בעצם. אך להקריב לפניו ולעשות רצונו אף באשר איננו חובה רק נדבה, גם שלא תתייחס לתאוות נפש, לא יבצר

מהיות שתשאל ממנו ותראה לו כי זו חפצה במה שתשים בלבו צד רצון לעשות אותה. וזה אמר **ונתת הכסף בכל אשר תאוה נפשך** שהוא **בבקר ובצאן,** כדי לעשותם שלמים ריח ניחוח לה' שהוא חובה, ועל כן מזה תתחיל כי היא תאוות הנפש הקדושה בהקטיר את החלב קרבן לה', וכן **ביין ובשכר** לנסך ממנו על גבי המזבח ששלמים טעונים נסכים. וגם **אשר תשאלך נפשך** שאינו חובה, רק ששואלת אותך נפשך לעשותם שגם בהם תעבוד את ה', כענין קמח סולת שגם ממנה תוכל לעשות לחמי תודה דרך נדבה, וכן בכל שאר מיני מזון כי גם בהם תברך הברכות הראויות לכל דבר שגם הנפש תשאל לעבוד בם את ה', עם שלא תאווה כל כך כאשר במה שתעשה ממנו קרבן חובה לה'.

ועל הסוג הזה השני אמר **ובכל אשר תשאלך נפשך.**

ומה שאמרתי לך שתפליג לקחת **בקר וצאן כו',** אל תאמר אחר שרבו כמו רבו לי בקר וצאן ויין ושכר וכל אשר שאלתני נפשי לרוב כי רב חילי אשר פדיתי בכסף ויש לי רב, על כן ארבה רעים אהובים רבים בשובע שמחות לאכול בשר שגיא ולשתות במזרקי יין, באופן שתתהפך המצווה לעבירה על ידי זוללות בשר וסבאות יין. לכן הנני מצווך תשמור לך מעשות זאת, רק **ואכלת שם לפני ה',** כלומר, שתתן את לבך לפני מי אתה אוכל. וגם רמז לא תרבה רעים רק ואכלת לבדך. ואם תרצה לשמוח בחברה יהיה **אתה וביתך** ולא לזרים אתך.

כז וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר-בִּשְׁעָרֶיךָ לֹא תַעַזְבֶנּוּ כִּי אֵין לוֹ חֵלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ :

והלוי כו' לא אומר לך שתושיבנו בחברתך עם אשתך, רק ש**לא תעזבנו,** כלומר, ריקם אך לא על שולחנך עם האשה.

או יאמר, עם ששלשה שאכלו על שולחן אחד ואמרו דברי תורה הם כאילו אכלו משולחנו של מקום, מה שאין כן אחד לבדו אשר אינו כן. לזה אמר **ואכלת שם,** לומר, כי גם שתהיה יחיד יהיה **לפני ה' אלוהיך** כאילו תאכל משולחנו של מקום כענין (שמות יח יב) לאכול לחם לפני האלוהים. ואם תרצה לשמוח במרעים יהיה **אתה וביתך.**

כח מִקְצֵה שָׁלֹשׁ שָׁנִים תּוֹצִיא אֶת-כָּל-מַעְשַׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַהִוא וְהִנַּחְתָּ בִּשְׁעָרֶיךָ :

אמר הלא ציוויתני כי שנה אחר שנה אלכה לי אל המקום אשר בחר ה', ושם אוכל כל ברכת מעשר שני אשר ברכתני, והלא אוציא כל השתי שנים תוך ירושלים אוכל ושותה כל מעשר דגן תירוש ויצהר לרוב אשר נתת לי ה' ומתי אעשה לביתי, כי הלא זה שנתיים לא אוכל ללכת לעירי. ואם אלכה לי לפתח ולשדד את אדמתי ולזרוע ולקצור ולזרות, הלא לא יהיה רק מעט מזער כמתגנב ושב לירושלים, ושם איככה אוכל וראיתי באבדן ביתי. אל תחוש כי הלא הנני מבשרך כי **מקצה שלש שנים תוציא את כל מעשר תבואתך** אשר הם מעשרות השנתיים ימים אשר היית שם, ותבואת השלישית שהוא מאשר תזרע בשנית.

כט וּבָא הַלֵּוִי כִּי אֵין-לוֹ חֵלֶק וְנַחֲלָה עִמָּךְ וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְאָכְלוּ וְשָׂבֵעוּ לְמַעַן יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-מַעֲשֵׂה יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה :

ודע לך כי **ובא הלוי כו' והגר והיתום והאלמנה,** לקחת, זה מעשר ראשון, ואלו מעשר שני, וכל כך יהיה להם, כי **ואכלו בשעריך ושבעו,** ומזה תוציא מה יהיה ריבוי נשאר לך.

וכל זה שאמרתי שתיקן לכל לא מבלי אין לי חלילה לתת להם כאשר נתתי לך, כי אם שחפצתי יהיה על ידך **למען יברכך ה' אלוהיך** בזכות מה שתתן על ידך להם. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** לא ה) על פסוק (תהלים סא ח) ישב עולם לפני אלוהים כאשר נזכירהו לפנים בס"ד (לקמן טו ז), כי הוא יתברך חפץ לזכותנו בתת לעני למען נתברך על ידו.

ושמא תאמר הלא מה נעשה והשנתיים ימים מה נעשה כי מעט הוא אשר נהיה בשערינו לעבוד עבודות שדותינו וכרמינו וזיתינו. אל תחוש, כי הנה בכלל הברכה הוא כי במשלח יד אחד שהוא במעט עסק תבורך בהפלגה, וזהו אומרו **בכל מעשה ידך** ולא אמר ידיך, לומר, כי אפילו במשלוח יד אחד שהוא רמז אל מיעוט העסק תבורך ברכה רבה.

פרק טו

א מִקֵּץ שֶׁבַע-שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה :

ב וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה שָׁמוֹט כָּל-בַּעַל מַשֵּׁה יָדוֹ אֲשֶׁר יַשֶּׁה בְּרֵעֵהוּ לֹא-יִגֹּשׂ אֶת-רֵעֵהוּ וְאֶת-אָחִיו כִּי-קָרָא שְׁמִטָּה לה' :

ג אֶת-הַנָּכְרִי תִּגֹּשׂ וַאֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת-אַחִיךָ תַּשְׁמֵט יָדֶךָ :

ד אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה-בְּךָ אֶבְיוֹן

כִּי-בָרֵךְ יְבָרֶכְךָ ה' בָּאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן-לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ :

ה רַק אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ

לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם :

ו כִּי-ה' אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ

וְהַעֲבַטְתָּ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט וּמָשַׁלְתָּ בְּגוֹיִם רַבִּים וּבְךָ לֹא יִמְשֹׁלוּ :

יקשה:

א. אחר אומר שמוט כל בעל משה ידו מה צריך לומר **לא יגוש כו'** ומה גם כי בכלל מאתים מנה שאם שומט ודאי שלא יגוש.

ב. אומרו כי קרא שמטה שמהראוי יאמר כי היא שמטה לה'.

ועוד שכבר נאמר **וזה דבר השמטה** מה צורך לומר כי **קרא שמטה לה'**.

ג. אומר ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך כבר נאמר זה למעלה ולמה חזר לאומרו.

ועוד שהכניס את הנכרי בין הדבקים.

ד. אומר אפס כי לא יהיה בך אביון כו' כי אומר **אפס** הוא משולל הבנה שאם הוא כמו אפס כי עז העם שהוא כאומר אלא. לא יצדק פה כי מה בא לשלול האמור.

ואם הוא כאומר בלבד גם הוא לא יהיה שאם כן יאמר שהדין האמור הוא בלבד בזמן ש**לא יהיה אביון** והלא מכ"ש שראוי יהיה הדין הוא כשיהיה אביון.

ואם הוא לשון ודאי שאמר שודאי ש**לא יהיה אביון** הלא בסמוך הוא אומר **כי יהיה בך אביון.**

ה. מה הוא כפל אומר **כי ברך יברכך**.

וגם אומר נותן לך נחלה לרשתה מהו כל האריכות הלז.

ו. אומר רק כו' מה בא למעט ה**רק** הזה.

ז. מה בא לרבות כפל אומר **שמוע תשמע**.

ח. אומר כי ה' אלוהיך ברכך כו' טבע הלשון הוא כנותן טעם אל האמור ולא יצדק כלל.

ט. אומר כאשר דבר לך היכן דבר **וגם** מה צורך לאומרו.

י. אומר והעבטת כו' בלתי מקושר אל הקודם.

א מִקֵּץ שֶׁבַע-שָׁנִים תַּעֲשֶׂה שְׁמִטָּה :

ב וְזֶה דְּבַר הַשְּׁמִטָּה שָׁמוֹט כָּל-בַּעַל מַשֵּׁה יָדוֹ אֲשֶׁר יַשֶּׁה בְּרֵעֵהוּ לֹא-יִגֹּשׂ אֶת-רֵעֵהוּ וְאֶת-אָחִיו כִּי-קָרָא שְׁמִטָּה לה' :

אמנם אמר חלקתי לך **ששה שנות השבוע לעשות צדקה ללוי לגר ליתום ולאלמנה.**

כי בשנה **הראשונה** תתן **תרומות ומעשרות ומתנות עניים.**

וכן בשנה **השנית.**

נוסף עליהם **בשלישית מעשר עני** וגם לבער המעשרות של שלש שנים להשביע ללוי לגר כו'.

ועל דרך זה בג' השנים הבאות אחריהן.

אך ב**שביעית** הנה הבעל הבית יאכל מהנמצא אתו מהשנים הקודמות.

אך הלוי והגר והיתום והאלמנה יחסר להן כי אין תרומות ומעשרות ומתנות עניים כי הספיחים מעט המה לכלכל את כולם. וגם הבעל בית בעצמו מה זכות תערכו לו כי לא יתן מאומה. לזה אמר הנה גם בשנה השביעית תעשה צדקה שהוא כי **מקץ שבע שנים תעשה שמטה.**

ושמא תאמר הלא אין זה רק בשב ואל תעשה ואיך אמרת **תעשה שמטה** שמורה שיש מעשה בדבר וגם להיותו במקום צדקה צריך מעשה. לזה אמר **וזה דבר השמטה** כלומר מה שאמרתי מעשה שייחסתי הדבר אל עשייתך הוא כי **זה דבר השמטה שמוט כל בעל כו'** שהוא, שגם בתת לך האיש החוב אשר אתה נושה בו אתה תשמטנו ותאמר לו משמע אני. וזה ידמה לקום ועשה. כי את אשר תטיב עמו לא לבד יהיה לבלתי נוגשו אם לא יתן. כי בזה

ודאי אין להחזיק לך טובה. כי במה שקרא שמטה לבד ראוי שלא לנוגשו כי לא יגרע מהקרקע ששובת בשנה ההיא וזהו **לא יגוש כו' כי קרא שמטה לה'** כלומר ראוי שלא יגוש במה שקרא. ואם כן במה נחזיק לך טובה לשיתייחס מעשה הטובה בשמטה אם לא באשר תשמט ידך מהנותן לך את חובו.

ג אֶת-הַנָּכְרִי תִּגֹּשׁ וַאֲשֶׁר יִהְיֶה לְךָ אֶת-אָחִיךָ תַּשְׁמֵט יָדֶךָ :

ועוד טענה אחרת והיא כי הנה את הנכרי תגוש כו' והוא כי הנה רבותינו ז"ל קבלו שאין פסוק זה מדבר בפרטות בשנת השמטה כ"א בכל שנה וכדברי הרמב"ם ז"ל בהלכות מלוה. וי"א מכאן שהנוגש את בעל חובו עובר בעשה כי לאו הבא מכלל עשה עשה מכלל של ישראל לא יגוש. והיה הענין לפי דרכנו בל תאמר הלא רב עתה הרף ידי מלנגוש אך אם מבלי נגוש אותו יתננו לי למה אומר משמט אני ולא אקח מידו. לז"א הלא מלבד השנה הזאת את הנכרי הוא שתגוש ולא את אחיך אף בשנה שאינה שמטה. וא"כ במה יודע איפה שתטיב את אחיך בשנת השמטה על שאר שנים אל לא באשר תשמט ידך וזה אמר ואשר יהיה לך את אחיך תשמט ידך. וש"ת הלא אמרת לי כי בשנה הזה אעשה בחי' צדקה שאת אשר יהיה לי את אחי תשמט ידי והנה תאמר נא ישראל כי עדיין כל זה איננו שוה בנזק העניים והאביונים. כי לא כל עני ואביון יהיו עליו חובות שישמיטום להם. וגם אם יהיו עליהם חובות לא יאכלו עתה מהם בהשמטת כספים אלו כי כבר אכלום מאז לוו אותם ועתה נפשם יבשה אין כל לא מתנות עניים ולא מעשר עני. אל תחוש לזה כי הלא זכות מה שתשמט ידך הוא מלבד אשר שימשך לך ממצוה זו והוא כי בזכותך לא יהיה אביון בישראל. וא"כ אל תצטער על העניים והאביונים כי אינם כי לכל איש ישראל יהיה די מחסרו.

ד אֶפֶס כִּי לֹא יִהְיֶה-בְּךָ אֶבְיוֹן כִּי-בָרֵךְ יְבָרֶכְךָ ה' בָּאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן-לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ :

וזה אמר **אפס כי לא יהיה כו'.** שהוא מלבד **כי לא יהיה בך** כלומר **בך** בשבילך **אביון כו'** כי זכותך תמנע דלות מישראל וכן המתרגם אפשר מפרש מלת **אפס** כמו מלבד. שתרגם לחוד. והוא כי הלא **ברך יברכך ה'** לומר ברך את השנה הזאת ויברך אותה. וגם לא על ידי מלאך או שליח כי אם ה' בעצמו המשגיח בפרטים באופן שעל ידי כן תהיה ההשגחה פרטית עד שלא ימצא אף גם א' שיהיה אביון וזה אמר יברך ה'. מה שאין כן הברכה הנשפע ע"י שר או מלאך אל גוי מגויי הארץ כי לא ישגיח בפרטים כי לא יחדל אביון בתוכם גם כי הכללות ישבעון טוב. וזה שאמרתי שיהיה על ידו יתברך בעצמו ולא על ידי שר הוא **בארץ** אשר אין עליה שר כי אם אשר ה' דורש אותה. והראיה כי הלא מעתה בתת אותה לך הוא בידו יתב' ממש וזהו **אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה** כאשר כתבנו למעלה שהם יכירו כי הוא ית' בעצמו הכובש בפניהם את הארץ. וגם תראו איך לא אל הכלל נותן הארץ כי אם בפרטות אל כל אחד ואחד מישראל וז"א נותן לך נחלה לרשתה לשון יחיד. והוא כי אינו כמלך הארץ שילך עם י' אלפים איש

ללכוד עיר ואחרי כן לא יותן חלק בה לכל א' וא' מהסך ההוא כ"א אשר שיאחז או יקנה מן המלך או מהמחזיק באופן שרבים יקחו חלק ורבים לא יקחו, אך לא כן הוא בכיבוש הארץ כי אם לכל אחד ואחד מישראל נתן לו נחלה בארץ לרשתה איש לא נעדר, כי מאז יורה כי השגחתו וטובו היא פרטית.

גם מאומרו **אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה,** כיוון להביא ראיה גם אל ריבוי הברכה שאמר **ברך יברכך,** והוא לומר, **ברך יברכך** ברכה כפולה, וגם עד גדר שלא יהיה אביון שהיא השגחה פרטית.

על ענין הריבוי יש שלשה טעמים:

א. שהיא בארץ כי שם מקום השפע אשר שם שער השמים.

ב. כי **ה' אלוהיך נותן** שהוא יתברך הנותן אשר לו הכל ואין עניות במקום עשירות.

ג. שהיא מתנה וכל הנותן בעין יפה נותן (בבא בתרא עא א).

ועל הפרטות הלא הוא כי הלא **נותן לך** לשון יחיד שהוא לכל אחד ואחד **נחלה לרשתה** ולא יכרת איש שלא יירש בה בפרטות.

ה רַק אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם :

ושמא תאמר אם כן נאמר מעתה כי אולי מה שלא יהיה בנו אביון, לא על ידי מצווה זו אשר אמרת נמשך, כי אם מאיכות הארץ ומהיותו יתברך הנותן בריבוי ובפרטות ולא ממצווה זו. אל תאמר כן, כי **רק אם שמוע כו',** לומר, אם תהיה לכם ברכה זו אינו **רק אם שמוע וכו',** כי הלא כל המצות שמעו ישראל בסיני אלא שנשכח מהם וכתבם משה בספרים הקודמים וחזר ושנה להם במשנה התורה בערבות מואב, ואמר להם משה אל תחשבו בלבבכם כי אשר נאמר בסיני היה קול ה' ועתה אתם שומעים בקול איש כי פי המדבר אליכם. כי לא כן, כי גם כי אנכי הדובר באוזניכם בשמעכם אותי, את ה' אתם שומעים, כי גם זה מאתו ובידו יתברך הוא. וזהו **רק אם שמוע תשמע כו',** לומר, רק אם יהיה כל הטוב הנזכר לך הוא **אם שמוע** אותי, **תשמע בקול ה' אלוהיך לשמור את כל המצוה אשר אנכי מצוך כו',** כי גם שאני מצוך תשמעו בקול ה' יתברך **לשמור ולעשות,** כי כך יהיה בלבבכם, ועל ידי כן תתברכו על ידו יתברך.

ו כִּי-ה' אֱלֹהֶיךָ בֵּרַכְךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וְהַעֲבַטְתָּ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תַעֲבֹט וּמָשַׁלְתָּ בְּגוֹיִם רַבִּים וּבְךָ לֹא יִמְשֹׁלוּ :

והראיה כי אין הארץ מברכת זולתי לעושי המצות, ולא מטוב איכותה או על זכות אבותיך שירשת הארץ זבת חלב ודבש שנדר להם לתת לזרעם. כי הלא **כי ה' אלוהיך ברכך** הוא **כאשר דבר לך** בשתי הדברות ששמעת מפיו שדבר לך פה אל פה, שהוא אומר **ועושה חסד לאלפים לאוהבי ולשומרי מצותי,** הנה כי אין משלם חסד אשר נדר לאבות לדור עוברי רצונו.

ועוד תזכה על ידי זכות השמטת כספים לשני דברים אחרים:
אחד שבזכות ההלוואה **והעבטת גויים רבים** שיצטרכו **לך ואתה לא תעבוט.**
ועל אשר לא תרדה בו ותמשול לנוגשו ולהחשיבו אצלך כעבד לוה כו', על כן **ומשלת בגוים רבים ובך לא ימשולו** זולתם.

או שיעור הכתוב על דרך זה, והעבטת כו', לומר, אל נא תמנע מלהלוות לחייבך להשמיט החוב, כי הלא שתי מעלות טובות תקנה על ידי הלוואתך את אחיך ועל ידי השמט את ידך. אחד, על מציאות אשר תלונו תזכה כי **והעבטת גוים רבים כו'.** ועל מה שלא תמשול בו לנוגשו על כן **ומשלת בגויים רבים כו',** ועל כן אל תמנע מלהלוות לישראל עמך ולהשמיט להם ידך.

עוד יתכן שיעור ענין הכתובים מפסוק **אפס כו'.** והוא, בהזכיר מאמרם ז"ל (**ספרי** קיח) בהקשותם שקשו קראי אהדדי, שכתוב אחד אומר **כי לא יהיה בך אביון** וכתוב אחד אומר כי **לא יחדל אביון,** ומתרצים, כאן בזמן שעושים רצונו של מקום כאן בזמן כו'.

ואפשר על פי דרכנו שמפורשת תשובתם זו בכתוב, והוא שאומר הלא צויתך ש**את אחיך תשמט ידך,** והלא כך היא דרכן של בני אדם שאפילו אשר לו מלא ביתו כסף וזהב לא יוכל לסבול שילווה איש ממנו ולא ישלם, באופן שיתחמץ לבבו על **שמוט כל בעל משה ידו.** על כן בא הכתוב ואמר מה שאמרתי ל**אחיך תשמט ידך,** אל תדאג על הדבר, כי לא לעולם תצטרך לכך, כי אין זה רק בהיות אביונים שיוצרכו ללוות. **אפס** כאשר **לא יהיה בך אביון** כי אז לא תצטרך להשמט ידך כי לא יצטרכו ללוות ממך, כי **ברך** את אשר אינם עתה עשירי עם, ויברכך גם אתה על אשר נתן לך ה' בעצמו בארץ המיוחדת לו יתברך, כי שם תהיה ההשגחה על ידי עצמו, ועל כן תהיה פרטית עד שלא ימצא אף גם אחד אביון שיצטרך לזולתו, כאשר גם מעתה ההשגחה על ידו יתברך.

וזהו **אשר ה' אלוהיך נותן** כלומר בעצמו, ועל כן גם הנחלה היא פרטית בפרטות, שלכל אחד **נותן נחלה לרשתה,** שלא נשאר איש קטן או גדול שלא ניתן לו חלק בארץ, וזהו **לך נחלה** לשון יחיד. על דרך זה ישגיח בעצמו השגחה המיוחדת לו שהיא פרטית עד שלא יהיה אף גם אחד אביון. אמנם זה **לא יהיה רק אם שמוע תשמע כו'** שהוא בזמן שישראל עושים רצונו של מקום, כלומר, שאם לא כן **לא יחדל אביון** כמאמרו אחרי כן.

וביאור הכתוב, **אם שמוע תשמע כו',** לומר, השפע הזה יהיה לך אם תהיה לך כל התורה חביבה עליך וגם בשומעך עתה מפי כאשר בשומעך אז מפי הקדוש ברוך הוא, וזהו רק יהי לך כן **אם שמוע** אתה עתה מפי, **תשמע בקול ה',** כלומר, שתחשוב בעצמך כאילו **תשמע**

בקול ה' את כל המצוה הזאת שבספר הזה **אשר אנכי מצוך,** שעם היותי אני המצוה לך תחשוב כשמוע מפיו יתברך. כי כאשר אז **ה' אלוהיך ברכך כאשר דבר לך** שהוא ברכה גדולה עד מאד, ובלשון יחיד, שהוא פרשת עקב שאמר **והיה עקב תשמעון כו' ואהבך וברכך כו'** שהם ברכות עצומות ובפרטיות לכל יחיד, אז הוא מה שאמרתי **אפס כי לא יהיה בך אביון,** כי אז לא תצטרך להשמט ידך כי הלא **והעבטת גוים רבים ואתה לא תעבוט** אפילו יחיד כמשמעות אתה, ואם לא תעבוט איש הישראל לא תצטרך להשמט ידך. ואשר אמרתי **והעבטת גוים רבים** לא יהיה שיכריחו אותך להלוותם, שאם כן קללה תחשב ולא ברכה כי ידם תקיפה עליך. אך הענין יהיה להפך, כי **ומשלת בגוים רבים** ותלווה להם על העבוט שהיו לאכול ומצאום צרות תחתיך, אך לא שיכריחוך לא הם ולא זולתם להלוותם כי **בך לא ימשולו.**

ז כִּי-יִהְיֶה בְךָ אֶבְיוֹן מֵאַחַד אַחֶיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ
לֹא תְאַמֵּץ אֶת-לְבָבְךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת-יָדְךָ מֵאָחִיךָ הָאֶבְיוֹן :
ח כִּי-פָתֹחַ תִּפְתַּח אֶת-יָדְךָ לוֹ וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטֶנּוּ דֵּי מַחְסֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ :

הנה אומרו מאחיך הוא מיותר, כי אין לומר שממעט את הגר, כי אדרבה בו הזהיר הוא יתברך יותר.

וכן אומרו באחד שעריך הוא לבלי צורך, כי הלא חובת גברא אין בה הפרש בין ערי ישראל ליתר ערים.

וכן אומרו בארצך הוא מיותר, ומה גם כי **בכל שעריך** הוא, כי בכלל מאתים מנה.

וכן אומרו אשר ה' אלוהיך נותן לך מה בא להשמיענו.

ב. אומרו לא תאמץ ולא תקפוץ את ידך הוא כפל ענין לבלי צורך.

ג. כי גם לא זה וזה היה ראוי לומר, והראוי בל יאמר רק **פתוח תפתח את ידך** ומאליו נשמע שלא יאמץ את לבבו ושלא יקפוץ את ידו.

ד. אומרו שתי פתיחות **פתוח תפתח כו'**.

ה. אומרו והעבט תעביטנו, כי האם בחנם נצטווינו לפתוח ידינו לו כל שכן שנלווה לו.

וגם למה כפל ואמר **והעבט תעביטנו.**

וגם אומרו אשר יחסר לו שהוא מיותר, וידוע מרבותינו ז"ל (**ספרי** קטז) שהוא כפי מה שיהיה מנהגו ולא יחסר ממנו אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו.

אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (בבא בתרא י א) שאמר טורנוסרופוס לרבי עקיבא אם הקדוש ברוך הוא אוהב עניים למה אינו מפרנסן, משל למלך שגזר על עבדיו שלא יתנו להם לאכול, המאכילם אינו מורד במלך, אמר לו רבי עקיבא משל למלך שכעס על בנו כו' המפרנס אותו אין המלך מחזיק לו טובה כו'. הנה כי יש דרך ישר לפני איש לאסור על נפשו לתת מלחמו לדל, באומרו כי אחר שהקב"ה כעס עליו ולחמו מנע ממנו הלא לעובר רצון מלך יחשב הנותן

לו לחם לאכול והוא דעת טורנוסרופוס. ולהבין דרכו נשכיל על דבר אומרו שגזר המלך שלא יאכילם, את מי גזר. אך הוא כי הנה לאיש אשר יחסר לחמו יש סבות טבעיות אשר יפול לב אדם עליהם, בתחילה שיתו שומו את לבו על סיבת מחסורו אשר יחסר לו, ויראה את זולתו בלתי זריז וחכם כמוהו והוא עשיר, כי יאמר הנה אפשר כי זה אביו היה רש ונקלה ולא הוריש את בנו וכי זה אביו היה בעל הון רב והנחיל את בנו הון ועושר ועל כן בטבע היה הדבר. אך אם יראה כי שניהם בני איש אחד המה אם דל ואם עשיר, וזה רש וזה עשיר, אז ישית לבו אל דרך אחרת לומר אולי זה נתגדל בעיר רבת המשא ומתן אשר בא רווח הרבה ויעשיר, וזה בעיר אשר אין בה משא ומתן וכל יושביה דלים ואביונים. אך אם זה וזה בעיר אחד נתגדלו וזה עני וזה עשיר, אז יעתק אל דעת שלישית, והוא, כי יאמר אין זה כי אם שהכל תלוי במזל, ואולי זה נולד במזל עושר וזה במזל עוני. אך אם ישקיף וירא באצטגנינות שלו כי שניהם נולדו במזל אחד, אז יודה ויאמר כי אין זה רק כי מה' יצא הדבר, ולזה כי טוב הוא בעיניו נתן עושר וכבוד, ולזה כי רע בעיניו הוא גם על המזל ציוה לבלתי הטיב לו. ואם כן איפה, היוצא מזה הוא כי הנותן לרש חרף עושהו, כי הוא יתברך מונע בר ממנו והוא מאכילו ומטיב לשונאו יתברך.

וזה היה דעת טורנוסרופוס באומרו שהקב"ה ציוה להרעיבו שהוא כי מנע מכחות עליונים בל ישפיעו עליו טובה. אך דעת רבי עקיבא כי לא משנאה הדפו ה' ולחמו מנע ממנו כי בנו הוא, אך עשה לשתי סבות יחד:

אחד, כי חטא לו ומייסרו למען ישוב מחטאתו בבלתי תת לו לחם על ידי עצמו.

שנית, למען הטיב את יתר בניו המאכילים אותו, ביודעם כי גם שחטא לו לא זז מחבבו כי בנו הוא.

כן הוא יתברך לשתי סבות אלה יביא את איש בחוסר כל:

אחד, למען ענותו לכפר על אשר אשם לו (הוא) יתברך.

שנית, על דבר זכות את ישראל המחזיקים בידו ומפרנסים אותו, כי מלווה ה' חונן דל. וזהו משלו של רבי עקיבא למלך שכעס על בנו שמחזיק לו טובה אביו אל המפרנס אותו, והן הם השתי סבות הנאמרות באמת מפורשות בדבריו. והסבה הזאת השנית הוא מה שאמרו ז"ל במדרש (**שוחר טוב**) [**שמות רבה**] (לא ה) על פסוק (תהלים סא ח) ישב עולם לפני אלוהים, שאמר דוד למה זה יהיה דל וזה עשיר ישב העולם בדין להתחלק ההון בין הכל, והשיבה רוח הקודש ואמרה אם כן חסד ואמת מן ינצרוהו, עם מי יעשו צדקה.

ז כִּי-יִהְיֶה בְךָ אֶבְיוֹן מֵאַחַד אַחֶיךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בְּאַרְצְךָ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא תְאַמֵּץ אֶת-לְבָבְךָ וְלֹא תִקְפֹּץ אֶת-יָדְךָ מֵאָחִיךָ הָאֶבְיוֹן :

והן זאת אחשבה הוא ענין מקרא קדש הזה באומרו **כי יהיה בך אביון כו'.** והוא, שאומר הוא יתברך הנה שתים הן סבות ההשגחה:

אחת כי האלוהים עשה למען יזכו ישראל בפרנס על ידם עניי עמו יתברך, והוא משל דרבי עקיבא, ומדרש (**שוחר טוב**) [**שמות רבה**].

שנית, דעת שכנגדו שהוא משנאתו את העניים.

והוא הדעת הראשון, הנה הוא אשר בחר בו ה'. וזהו אומרו **כי יהיה בך אביון,** כלומר, **בך** בשבילך שתזכה על ידו, כי על כן חלק מפרנסתו יתברך אותו העדיף בנכסי העשיר, שאם לא כן אם העני חטא לה' הרבה דרכים היו למקום למרק חטאתו. וזה שאמרתי שהוא בהשגחה, הוא, שאם הוא לסיבות טבעיות אי אפשר, כי הלא הטעם האחד מהטבעים שהוא על שלא הורישו אביו, תראה לפעמים כי לא כן הוא כי הנה **יהיה מאחיך** בן אביך שאתה והוא ירשתם בשווה ועם כל זה הוא רש אין כל ואתה עשיר.

ואם מהטעם השני שאתה נתגדלת בעיר אם המדינות ברווח ומשא ומתן, וזה בעיר אחרת קלת הרווח, הלא תראה דל שהוא מאחד שעריך אשר אתה שוכן בקרבה ולא השיגה ידו ואתה רב חילך.

וגם השלישית, לומר, שאתה נולדת במזל עושר והוא במזל דלות, גם זה תראה שלא כן הוא, כי הלא הוא **בארצך,** היא ארץ אשר אין מזל מושל בה כי ה' הוא דורש אותה תמיד. ועד ממהר אברהם אבינו שלבל ינגדהו המזל ציוהו יתברך ללכת אל הארץ. וזהו אומרו **בארצך אשר ה' אלוהיך נותן לך** על ידי עצמו, למה ששם הכל מאתו ובידו יתברך כי אין שר ומזל שולט שם, הרי בכל זה תכיר כי אין הדבר בטבע רק בהשגחה, לכן הטבתי אשר דברתי לך באמרי **כי יהיה בך אביון** כי בך בשבילך הוא מה שיש אביון למען זכותך בהתפרנס על ידך.

אך הישמר לך פן מכח שלש טעמים אלה תאמץ את לבבך, שהם השתי לבבות שכוללות את היצר הרע, אל תאמצהו באמור כי רע העני בעיני ה' והוא שונא לו, באופן שתאמץ את לבבך היצר הרע למנוע מהאביון לחם באמור שאתה מורד בו יתברך אם תתן לו, **ולא תקפוץ את ידך** מלתת לו מאומה, כי מאמצך את לבבך תבוא לקפוץ ידך גם אחר שפתחת אותו לתת לו תבוא לקפוץ אותה באמור כי לא על חנם החסיר לחמו ממנו הוא יתברך והיא סברת טורנוסרופוס. ואמר **את לבבך ואת ידך** כיוון בשני האתין לרבות על מה שלמעלה ממך כי באמצך את לבבך מלחשוב להיטיב לאביון אתה מאמץ את לב קונך מלחשוב טובה עליך. וכן אם תקפוץ את ידך גם אתה קופץ יד ה' מלהיטיב לך, וזהו **את לבבך את ידך.**

ח כִּי-פָתֹחַ תִּפְתַּח אֶת-יָדְךָ לוֹ וְהַעֲבֵט תַּעֲבִיטֶנּוּ דֵּי מַחְסֹרוֹ אֲשֶׁר יֶחְסַר לוֹ :

אך אם תרצה שיפתחו לך מן השמים, **תפתח אתה ידך** תחילה למטה לתת לאביון, ואז יפתחו לך מן השמים. וזהו אומרו **כי פתוח תפתח,** כלומר, אם תרצה פתוח לך מן השמים תפתח אתה למטה לאביון. ועל כן נאמר גם כן פה את, לומר, כי בפותחך את ידך לעני שתי ידות אתה פותח, ומלת **את** תרבה את העליונה, וזהו אומרו **את ידך,** ולא תמתין עד יפשוט

הדל את ידו לקבל, כי אם אתה **תפתח את ידך לו** תחילה כי אז בראות רצונך הטוב לא יבוש ויקבל בלי בושת פנים.

והנה יש דרך אנשים עשירים שאם יבוא הדל לחלות את פניו כסף ילווה לו, יענה ויאמר חדל לך מהלוואת מנה וטוב לך עשרה דינרים מתנת חנם אולי יכבד עליך להשיב לי מנה כי רב הוא, נמצא נותן לו מעט במתנה בדרך שיבוש העני כדי למנוע ממנו הרבה בהלוואה שהיה דרך כבוד. על כן אחרי אומרו **כי פתוח תפתח כו',** אמר, אך בזאת, שלא תהיה פתיחת ידך כדי למנוע ההלוואה ממנו, כי אם גם **והעבט תעביטנו** פעם ופעמים עד **די מחסורו**. והוא, כי אל יעלה על רוחך כי השם יתברך עזבו, כי הלא גם זה הוא בן לאביו שבשמים כמוך, כי אם שלזכותך חלק מזונו הראוי לו מן השמים הוסיפו יתברך בבית העשיר למען זכותו שיתפרנס על ידו, נמצא כי משלו תיתן לו. וזהו אומרו **די מחסורו אשר יחסר לו,** כלומר, **אשר יחסר** הוא **לו,** אך לא יחסר מחסורו מזולתו כי ביד העשיר נתן ה' די מחסור העני כמדובר.

או יאמר, התנהג עם האביון על פי מידתו, והוא, כי יש שם פניו לקבל, ויש לא יקח דרך מתנה כי יבוש ויכלם רק בהלוואה. על כן גם אתה תעשה עמו על פי דרכו, והוא**, כי אם פתוח,** לומר, אם דרכו הוא לפתוח שפותח את ידו לקבל ולא יבוש, **תפתח את ידך לו** ותוסיף להסיר מסווה בושתו במה שלא תייחל עד פשוט ידו **כי אם פתוח לו** תחילה **את ידך לו** ולא יפתח הוא את ידו לך שתתן לו. ואם דרכו הוא **העבט** ולא לקחת חנם, גם אתה לא תייחל עד ישאל ההלוואה כי אם **תעביטנו** מאליך. ועוד מוסיף כי אם יצטרך להשלים מחסורו מנה ויבוש מלשאול מנה כי הוא מתבייש וישאל חמשים, אתה **תעביטנו** כאחד **די מחסורו** אשר ידעת ש**יחסר לו.**

או יאמר ענין מאמר התנא (**אבות פרק ה משנה יג**):

ארבע מידות בנותני צדקה כו' והטוב מכלום הוא שיתן ויתנו אחרים, ולא אמר יתנו אחרים ויתן הוא. כי המידה הטובה היא שיתחיל הוא ויתן תחילה ואחר כך האחרים, כענין (ישעיה לב ח) ונדיב נדיבות יעץ שהוא לאחרים אך הוא על נדיבות יקום כי הוא יתחיל. וזה יאמר **כי פתוח,** לומר, כי אם צורך העני הזה הוא **פתוח** שצריך לקחת בתורת צדקה, אל יהיה באופן שיתנו אחרים ולא אתה או שיפתחו אחרים תחילה, **כי אם תפתח את ידך לו.** ואם צורכו הוא ללוות שהוא העבט, כי עדיין לא הגיע למידת קבלת צדקה כי אם בתורת הלוואה, **תעביטנו** אתה ולא שיעשו אחרים ולא אתה, והוא עד **די מחסורו** ובזה **אשר יחסר הוא לו.** מה שאין כן אם תרצה שיתנו אחרים ולא אתה, כי אז עינך רעה בשלך כי מעתה יחסר גם לך כי מלח ממון חסר.

או יאמר, בשום לב אל אומרו תעביטנו ולא אמר תעביט לו, אך יאמר **אם פתוח** שהוא צריך מתנת חנם כנודע מלשון כי שהוא כמו אם, לא תיתן מידך לידו כי יבוש, כי אם לו, כלומר, שתגיע המתנה לו. ואם הוא **העבט** אז **תעביטנו** את עצמו בידו כי אין בדבר בושה כי ההלוואה הוא דרך כבוד וזה אם הוא מועט. אך אם הוא הרבה שיעור כל **די מחסורו אשר יחסר** אז תעביט **לו** שיבוא לידו, ולא תעביטנו לידו ממש כי בהיות הרבה לבבו יבין כי תואנה הוא לבל יבוש ובתורת צדקה ניתן לו ויבוש.

ט הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-יִהְיֶה דָבָר עִם-לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל לֵאמֹר קָרְבָה שְׁנַת-הַשֶּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה
וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ הָאֶבְיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ וְקָרָא עָלֶיךָ אֶל-ה' וְהָיָה בְךָ חֵטְא :
י נָתוֹן תִּתֵּן לוֹ וְלֹא-יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ
כִּי בִּגְלַל הַדָּבָר הַזֶּה יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-מַעֲשֶׂךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ :

הנה מלת **לך** מיותרת.

ב. שהיה לו לקצר ולומר השמר לך פן תאמר קרבה שנת השבע כו'.

ג. אומרו עם לבבך ולא אמר בלבבך.

ד. מה ענין אומרו שנת השבע שנת השמיטה אצל הצדקה.

ה. כפל אומרו שנת השבע כו' כי שנת השבע היא **שנת השמיטה**.

ו. אומרו ורעה עינך כו' ולא תתן לו, כי בכלל אומרו **ולא תתן לו** הוא אומר **ורעה עינך** ולמה נאמר.

ז. כפל אומרו נתון תתן.

ח. אומרו ולא ירע לבבך כו', כי האם היה עולה על לב ירע לבבו בתתו לו שהוצרך להזהיר על הדבר.

ט. אומרו כי בגלל כו', כי יורה שמצווה את האדם יתן למען יברכהו ה' והוא שלא לשמה מעין העושה על מנת לקבל פרס.

ויותר קשה דבר זה על מאמרם ז"ל (שבת קנא ב) שאומרים כי גלגל הוא שחוזר בעולם, כי הלא הם יורו שיעבוד האדם את ה' מיראת העונש, וטוב טוב היה ללמדנו נעשה המצווה לשמה.

אמנם הנה ידענו כי באומרו **לבבך** בשני ביתי"ן הוא על שני היצרים הטוב והרע (עיין ברכות נד א).

ט הִשָּׁמֶר לְךָ פֶּן-יִהְיֶה דָבָר עִם-לְבָבְךָ בְּלִיַּעַל לֵאמֹר קָרְבָה שְׁנַת-הַשֶּׁבַע שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה וְרָעָה עֵינְךָ בְּאָחִיךָ הָאֶבְיוֹן וְלֹא תִתֵּן לוֹ וְקָרָא עָלֶיךָ אֶל-ה' וְהָיָה בְךָ חֵטְא :

ונבוא אל הענין, והוא, כי דרך היצר הרע להחטיא את האדם מעט מעט עד יגרשנו מעבוד את ה', אך לא בבת אחת כי אם קו לקו יתחיל במחשבה וממנה אל הדבור וממנה אל

המעשה גם כן או אל דבר קשה כמעשה. ומה גם בהצטרף דבר עם היצר הרע שהוא דבר שמביא את האדם לחטא בה כענין טענה קרובה להחטיאו. ועל זה הזהירה תורה ואמרה **השמר לך.** וטרם יגלה הדבר אמר בפתח דבריו **השמר לך,** לומר, אל יעלה על רוחך כי על נזק הדל אני מזהירך פן יחסר לו אשר **לא תתן לו,** כי לא כן הוא, כי אם אדרבה על הנוגע לך כי יקרך עוון, וזהו **השמר לך** שהוא על הנוגע לך. והדבר שבאתי להזהירך הוא **פן יהיה דבר** משותף **עם לבבך בליעל** שהוא עם אותו חלק של שתי הלבבות שהוא **בליעל** הוא היצר הרע. כי תחילה יהיה אותו הדבר כמוס עמו במחשבה, ואחר כך ימשך **לאמר** שהוא לחטוא בדבור ולאומרו בפירוש, כלומר, על כן **השמר** מתחילה לבלתי העלות הדבר ההוא בלבך כלל.

ומה הוא הדבר, הלא הוא, **קרבה שנת השבע כו',** והוא, כי היא טענה קרובה ליפול לב אדם עליה **לאמר** הנה **קרבה שנת השבע** של שמטת קרקעות שלא נזרע ולא נאסוף תבואה וגם בכרמים וזיתים כמונו כעניים שווים בהם. והנה זאת **קרבה** מיד מראשית השנה, ועל זה נוסף גם אחרי כן בסופה **שנת השמטה** של שמטת כספים שגם את ממונינו שהלווינו לאביונים נשמט ידינו. ואם כן איך פתוח נפתח את ידינו לתת להם עוד מממוננו צדקה, כי נמצאו אוכלים אותנו בשלש פיות. באופן כי מהשנית שהוא הדבור ימשך גם ש**ורעה עיניך באחיך האביון** שהוא קשה ממעשה, כי הוא כעובד עבודה זרה במעשה כמו שאמרו ז"ל (כתובות סח א) כל המעלים עיניו מן הצדקה הוא כעובד עבודה זרה נאמר כאן **עם לבבך בליעל** ונאמר להלן יצאו אנשים בני בליעל כו', וכעובדא דרב פפא דאיפחית דרגא מתותיה (בבא בתרא י א).

עוד יתכן במה שאמרו בזה הלשון **ורעה עינך באחיך,** שהוא, כי דרך היצר הרע שלא בלבד ימנעך מלתת, כי אם גם להטיל בעצמו ובשרו עין רעה כמתאנח על מה שיתן לו. כי הלא תאמר הלא אביון זה בריא ושלם בגופו ואם לכח אמיץ ממני ולמה לא יעשה מלאכה או ישכיר עצמו כפועל ובזיעת אפו יאכל לחם, וזהו אומרו **ורעה עינך באחיך האביון** שהוא בו בעצמו. ומי יתן והיית מטיל בו עין הרע והיית נותן לו צדקה. אך יהיה יותר רע כי גם **ולא תתן לו,** שהם שתים רעות כאחת, וזהו **ורעה עינך כו' ולא תתן לו.**

וכהתימו להזהיר על הדבר בא וסיים מאמרו אשר החל בו באומרו **השמר לך,** כמפורש למעלה שאמר **השמר** על הנוגע לך פן תמצאך עוון כי אתה תהיה המפסיד ולא העני, בא עתה וסיים הדבר ואמר **וקרא עליך אל ה' כו',** לומר, איני דואג על האביון כי אם עליך, כי הלא הוא **וקרא עליך אל ה',** ולא יצטרך לצעוק כיתום והאלמנה שנאמר בהם (שמות כב כב) **כי אם צעוק יצעק אלי,** אך זה קריאה בלבד. כי הנה הוא יתברך עמו כי יעמוד לימין אביון, ויהיה עליך כי מנעת לחמך ממנו. והשם אשר יקרא הוא שם הרחמים שודאי ירחמנו ויתן לו משלו. אך אתה הוא המפסיד כי **והיה בך חטא,** לומר, אשר היה ראוי לך לתת לו ולא נתת לא

ישאר לך כי הוא יתברך יעבירנו ממך. באופן שמה שיהיה בך לא יהיה רק החטא אך לא הממון שנמנעת מלתת לו. וגם רמז כי החטא עצמו אשר עשה הוא המשחית שנעשה בו הוא ידבק בך וזהו **והיה בך חטא.**

או יאמר, וקרא כו', לומר, כי הנה מעשה הצדקה הוא שלום (ישעיה לב יז), כי הנותן לדל נותן שלום בינו לבין אלוהיו. ועתה על אשר לא תתן לו **יקרא עליך אל ה'** שיהיה קורא עליך, כי יאמר למה גרעתי מאיש פלוני כי לו נתת אלפים ולי אני עבדך מנתך מנעת מפי. נמצא חס ושלום כי אתה שמת תגר בינו לקונו, ועל כן והיה בך חטא קוראו אל ה', שהוא הטיחו דברים, ולא בו, כי אתה הסבות התגר ההוא.

או קרוב לזה, והוא, כי הלא ידענו כי כל המוסר דין על חברו הוא נענש תחילה (ראש השנה טז ב), ועל כן אולי יעלה על רוחך כי כאשר **וקרא עליך אל ה'** שיענש תחילה. דע לך כי **והיה בך חטא** אך לא בו, כי הלא מטה לחם שברת לו ולא יכול לסבול ואין אדם נתפס על צער כזה.

י נָתוֹן תִּתֵּן לוֹ וְלֹא-יֵרַע לְבָבְךָ בְּתִתְּךָ לוֹ כִּי בִּגְלַל הַדָּבָר הַזֶּה יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-מַעֲשֶׂךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ :

אחרי אומרו **השמר לך פן יהיה דבר עם לבבך כו'** שהוא על היצר הרע פן יפתך ורמוז באומרו **לבבך** בשני ביתי"ן שהוא על שני היצרים אשר שיתוף היצר הרע הוא המפסיק ומפסידך. ראה והנה יכול איש לדבר ולומר מה אעשה נגד יצרי כי רע ומר הוא ומי יוכל לו, לזה אמר, שמע בקולי איעצך ושים נגד פניך, כי אם תרצה, יתנו לך מן השמים תעשה צדקה. וזהו **נתון תתן לו,** כלומר, אם תאבה **נתון** לך מן השמים **תתן** אתה לו. ועל ידי כן גם יצרך הרע ישמח בדבר כי חפץ הוא בממון ירבה לך. וזהו **ולא ירע לבבך** שכולל היצר הרע **בתתך לו, כי** הלא **בגלל הדבר הזה יברכך ה' בכל מעשיך כו',** וזה גם תאוות יצר סמוך.

או יכלול שני דברים להשקיט היצר הרע מלעכב מלתת,

אחד, נתון תתן שתרגיל עצמך לתת פעם אחר פעם באופן שגם אם ינגד לא יעצר כח לעכב כי כבר הורגלת, והרגל על כל דבר, שלטון, וזהו **נתון תתן לו.**

וכל שכן ש**לא ירע לבבך** שכולל היצר הרע בתתך לו ולא ינגד, כי תשית לבך **כי בגלל הדבר הזה יברכך כו'** וגם היצר הרע חפץ בדבר כמדובר.

והנה כתבנו כי דעת רבותינו ז"ל (שבת קנא ב) באומרם **כי בגלל הדבר הזה** גלגל הוא שחוזר בעולם, והוא מאמר רבי חייא עליו השלום (שם) לאשתו תן כדי שיתנו לבנינו כי גלגל הוא כו' ואין מי שלא יבוא ליד מידה זו הוא או בנו או בן בנו כו'. והלא הערנו כי הלא טוב תתו לשמה מתתו על שיתנו לבניו שהוא מעין העובד לקבל פרס. והוא מאמרנו בביאור ספר משלי

על פסוק הלא יתעו חורשי רע [וחסד ואמת חרשי טוב] (משלי יד כב) שאומר על מידות נותני צדקה שעליהם ידברו הכתובים, ואמר הלא יתעו הנותנים מחמת היותם חורשי רע לומר שמא הוא או זרעו יבוא לידי עוני שיתנו לו, כי זה אינו חסד של אמת, אך חסד ואמת הוא חורשי טוב שחושבים שלא יבוא להם או לזרעם עוני רק טוב ועם כל זה נותנים צדקה.

אמנם במה שכתבנו כי מקרא זה ידבר על ניגוד היצר הרע ומבקש לו תרופה כאשר דקדקנו מאומרו לבבך בשתי ביתי"ן, על כן נאמר על פי דרכם, כי לא דברה תורה פה רק כנגד היצר הרע. ושיעור הכתוב לדעתם יהיה, כי אמר **נתון תתן לו,** כלומר, אפשר תצטרך נתון לך או לזרעך ועל כן **תתן לו,** ובזה **ולא ירע לבבך** שהוא היצר הרע **בתתך לו.** ופירש הדבר ואמר **כי בגלל כו'** גלגל הוא שחוזר כו', ועל כן תן כדי שיתנו לך או לזרעך, כי בזה גם היצר רע לא ירע לו. וגם על כי על ידי כן **יברכך ה' כו'** כי גם שדורשים בגלל כאומר גלגל הוא, רמז מדאפקיה בלשון זה, ולעולם אין מקרא יוצא מידי פשוטו.

כלל הדברים כי עיקר הצדקה היא לשמה אך להמתיק ולנגד היצר הרע טוב לתת אדם אל לבו שגלגל הוא כו'. וכן רבי חייא לא אמר דבר זה רק לאשתו משום דאשה עינה צרה באורחים כאמור בשרה אמנו (בבא מציעא פז א).

או יאמר, נתון כו', לומר, הלא הורתיך והזהרתיך לתת לדל, ואמרתי שלא על הנוגע לדל הייתי מזהיר רק על הנוגע אליך כי על ידי כן ייטב לך, וההפך אם תתעלם. והוא גם כן מה שכתבנו ממדרש (**שוחר טוב**) [**שמות רבה**] (לא ה) שאומר הוא יתברך שברא עניים כדי לזכות בהם את העשירים. וזה יתכן בא ופירש מה שנאמר ברמז בכתובים הקודמים כמדובר. ואמר **נתון תתן כו',** לומר, אם תרצה **נתון** לך מן השמים **תתן לו**, כי דע לך כי הלא לא מבלתי יכולת ה' חלילה לא העשיר את הדלים ולא יצטרכו לך, אך הוא על **כי בגלל הדבר הזה יברכך,** כי מה שלא נתן להם הוא למען זכותך להיטיב לך **כי בגלל הדבר הזה יברכך כו'.** והוא, כי קרה לו יתברך עם בני אדם כרופא המרפא את שני חולים ועל זה יצווה להאכילו הרבה ולזה להרעיבו, ואת שניהם יאהב ויקבל שכר, אך הוא רופא אומן והבין דרכו של זה שתרופת חוליו הוא האכיל אותו ותרופת חברו הוא להרעיבו, כן יודע אלוהים כי יאה עניותא לישראל זה (חגיגה ט ב), כי בו יתרפא מחולאי נפשו, ושתרופת השני הוא העושר כי בו יתוקן, ועל כן יתן לעשיר מידת רחמים לרחם כדי לזכות אל העושר אשר בו יתוקן.

או יאמר, כי הנה הוא יתברך אוהב עניים ולמה מצריכם לעניות, אך הוא כי רצה לזכות את העשירים, וחלק העני נתן לעשיר נוסף על חלקו. נמצא כי משל העני נותן לו. וזה יאמר **נתון כו',** לומר, ה**נתון** שהוא עלי לעלות מזונו תן לו **ולא ירע לבבך בתתך לו,** כי הלא משלו אתה נותן לו **כי בגלל הדבר** הוא ש**יברכך** כדי שתתן לו מאשר נתברכת כי לכך נותן לך.

או יאמר מאמרם ז"ל (גיטין ז ב) כי אפילו עני המתפרנס מן הצדקה אם יתן צדקה ירחיב לו הוא יתברך. וזה יאמר **נתון תתן לו,** לומר, אפילו אין לך ותצטרך **נתון** לך עם כל זה **תתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו** באומרו כי גם אתה עני, **כי** הלא **בגלל הדבר הזה יברכך כו'.** והוא ענין ועניתיך לא אענך עוד (נחום א יב).

יא כִּי לֹא-יֶחְדַּל אֶבְיוֹן מִקֶּרֶב הָאָרֶץ עַל-כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר פָּתֹחַ תִּפְתַּח אֶת-יָדְךָ לְאָחִיךָ לַעֲנִיֶּךָ וּלְאֶבְיֹנְךָ בְּאַרְצֶךָ :

ראוי לשית לב אל אומרו על כן כו', שיורה שאם יחדל אביון באחד הזמנים לא היה מצוונו יתברך לפתוח ידינו לאביון בזמן שימצא אביון בו.

ב. אומרו בקרב הארץ, שהוא מיותר.

ג. אומרו לאמר, כי אינו לאמר לזולת.

ד. אומרו פתוח תפתח, שהם שתי פתיחות.

ה. אומרו לאחיך לענייך כו', זה נאמר כבר בפסוק הראשון **מאחד אחיך באחד שעריך** ולמה שב לאומרו פה.

אך הנה כתבנו בפסוק הקודם בדרך השלישי, כי הוא יתברך למען הטיב ולזכות את העשירים, מעני את אלו, ורצה יתוקנו מאשמתם על ידי העשירים הללו והם מתקנים גם הם על ידי צדקה זו כמשל הרופא שכתבנו. וגם כתבנו כי למה שתיקון אלו על ידי אלו, כי העשיר נתקן על ידי תת לדלים, והעניים נתקנים על ידי הצטרכם לעשירים. והוא ענין (רות ב יט) שם האיש אשר עשיתי עמו היום בועז, כמו שאמרו ז"ל (**ויקרא רבה** לד י) שיותר ממה שבעל הבית עושה עם העני העני עושה עמו, שהוא שעל ידו העני נתקן.

ונבוא אל הענין, אמר **כי לא יחדל אביון כו',** לומר, הלא נתתי לך טעם אל מצוות הצדקה, אך דבר אחד נשאר מלתת טעם, והוא, כי הלא ציוויתיך לאמר שתתן לקרוב קרוב קודם באמרי **מאחד אחיך** ואחר כך **מאחד שעריך,** שהוא כמו שאמרו ז"ל (בבא מציעא עא א) עניי עירך קודמין, ואחר כך **מארצך** שהם עניי עיר אחרת, והלא תאמר למה הקפדתי בקורבה לתת לאח קרוב ואחר כך לעניי עירך ואחר כך לעניי עיר אחרת. ולא עוד כי אם שציוויתיך הקפדה זו קודם לאמרי לך **פתוח תפתח את ידך** שהוא מציאות תת הצדקה, כי זה נאמר בפסוק הראשון שבפרשה וזה בשני, והדעת היה נותן להפך כי יותר יהיה מתן בסתר תת לרחוק מלקרוב. על כן אמר, דע לך כי מה ש**לא יחדל אביון** הוא **מקרב הארץ** מסיבת יושביה שהוא לתקן הדלים והעשירים מאשמותם, אלו על ידי תת ואלו על ידי קבל מהם כמדובר.

ועל כן **אנכי מצוך לאמר פתוח כו',** לומר, על כן כדי לאמר לך **פתוח תפתח את ידך** לו בפסוק שני ציוויתיך תחילה בפסוק ראשון שהקרוב קרוב קודם, שיהיה תחילה **לאחיך** ואחר כך **לענייך** הם עניי עירך, ואחר כך **לאביונך** ש**בארצך** שהוא של עיר אחרת. והוא אומרו למעלה תחילה **לאחיך** ואחר כך **לענייך** הם עניי עירך ואחר כך **לאביונך** ש**בארצך** שהוא של עיר אחרת. והוא אומרו תחילה **מאחד אחיך באחד שעריך בארצך,** ואחר כך אמר כי **פתוח תפתח** שהוא מציאות הצדקה, להורות כי קדימת הקרוב הוא עיקר גדול שעל כן מקדימו אל מציאות המצווה.

ושיעור הכתוב, כי לא יחדל אביון הטעם הוא **מקרב הארץ** לתקון יושביה ההם ובהם, ועל כן תבין מה שאני **מצוך** קודם אמור **פתוח תפתח** שהוא מציאות המצווה שיהיה **לאחיך כו'** ציוויתיך תחילה שיהיה הקרוב קודם שהוא אומרו למעלה תחילה **מאחד אחיך כו'** כמדובר.

והענין הוא, כי הוא יתברך המתקן העולם, בבואו לתקן העשיר על ידי העני והעני על ידי העשיר ומוסיף על ממון העשיר חלק הרש שמשלו יתן לו, אינו מרחיק התיקון רק מקרבו, כי לא יתכן נתן תיקון הרש שבעיר אחרת ביד העשיר שבארץ הזאת ונתן חלק הרש נוסף על נכסי עשיר שבעיר זאת, כי תרחק תרופתם. כי אם אדרבה מקרב התיקון, כי הוא יתברך ידע בחינת כל נפש ונפש וייחס הראויה ליתקן על ידי המתייחסת אליה, ועל כן חושב מחשבות שיזדמן הנתקן אל מתקנו באחווה אם אפשר או במקום הקרוב יותר. ועל כן גם אתה תלך אחר מידה זו לבקש תיקונך ותחילה תתן לקרוב קרוב יותר כמדובר.

עוד יתכן, שבפסוק זה הוא למוד אחר לזכות את ישראל ביותר על מצוות הצדקה. ואמר הנה **לא יחדל אביון מקרב הארץ** דרך כלל בכל עיר ובכל מקום, באופן שהיא מצווה רבה כוללת ומתמדת בכל זמן. על כן בעבור זה אני **מצוך** שלא בלבד **תפתח ידך,** כי אם לאמר כל איש אל זולתו אשר ישמע אליו **פתוח תפתח את ידך כו',** ולא תחוש אם קרוב ואם רחוק בין **מאחיך** בין **מענייך** שבעירך בין מ**ארצך** כי מצווה רבה היא, וזהו אומרו **לאמר**. ועל פי דרכו ציוה יכפול פתיחת היד, לומר, אם תרצה **פתוח** הוא יתברך לך, **תפתח כו'** מעין האמור למעלה. ואגב אורחיה רומז לו כי גם שאת הכל טוב לתת, טוב הוא להקדים הקרוב קרוב כנראה מהסדר.

יב כִּי-יִמָּכֵר לְךָ אֲחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה
וְעָבַדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת תְּשַׁלְּחֶנּוּ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ :
יג וְכִי-תְשַׁלְּחֶנּוּ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ לֹא תְשַׁלְּחֶנּוּ רֵיקָם :
יד הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֹּאנְךָ וּמִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֶּן-לוֹ:
טו וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ

עַל-כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם :

טז וְהָיָה כִּי-יֹאמַר אֵלֶיךָ לֹא אֵצֵא מֵעִמָּךְ כִּי אֲהֵבְךָ וְאֶת-בֵּיתֶךָ כִּי-טוֹב לוֹ עִמָּךְ :

יז וְלָקַחְתָּ אֶת-הַמַּרְצֵעַ וְנָתַתָּה בְאָזְנוֹ וּבַדֶּלֶת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאַף לַאֲמָתְךָ תַּעֲשֶׂה-כֵּן :

יח לֹא-יִקְשֶׁה בְעֵינֶךָ בְּשַׁלֵּחֲךָ אֹתוֹ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ

כִּי מִשְׁנֶה שְׂכַר שָׂכִיר עֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבֵרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה :

ראוי לשים לב. אל אומרו מעמך, בין בפסוק ראשון בין בשני כי שניהם מיותרים.

ב. כי אחרי שהחידוש הוא מה שאינו עובד, מהראוי היה יאמר לא יעבוד כי אם שש שנים ולא יאמר **ועבדך כו'** כי מה שעובד אינו חידוש כי עבד הוא מקנת כסף.

ג. כי תחילה אמר **לא תשלחנו ריקם** שמורה כי מעט יספיק, ואחר כך הוא אומר **הענק תעניק** לו שיורה על הריבוי.

ד. כפל אומרו הענק תעניק.

ה. אומרו אשר ברכך כו', כי מי לא ידע כי אשר ברכו ה' הוא מה שיתן לו.

וגם אומרו תתן לו הוא מיותר.

ו. אומרו וזכרת כי עבד היית כו', מה ענין זה אצל הענקה, ואילו היה אומר כי עבד היית ויוציאך ה' ברכוש גדול היה צודק שכיוון כי נעניק לו כאשר העניק לנו ה', אך אומרו **ויפדך ה' כו'** אין הפדיון מה שהצילנו ברכוש רק מה שפדאנו מיד מצרים.

ז. אומרו על כן אנכי מצוך, שהנפקותא הזאת נשמעת מאליה באומרו **וזכרת כי עבד היית כו'.**

ח. כל הכבוד שמצווה יתברך לעשות לו בשלחו אותו, למה לא יצווה כן בהיותו עמו שיכבדהו יותר מדאי, כי לא נצטווינו רק לבלתי עבוד בו עבודת עבד שהוא שלא להכביד עליו במלאכה מאוסה ושלא להאכילו פחות מרבו אך לא להעדיף עליו.

ט. אומרו היום, שהוא מיותר ובלתי מתייחס היות הדבר היום מימים זולתו.

י. ראוי לבקש איזה רמז אל הענין **המרצע באזנו**, שאינו מספיק מה ששמע כי לי בני ישראל עבדים, כי הלא כל עובר מצווה מן המצות ששמעה אזנו בסיני ירצע.

יא. כי אחר ש**אף לאמתך** אינו חיוב אל הרציעה למה לא נאמר למעלה אחר הענקה.

יב. אומרו כי משנה שכר שכיר עבדך, איך היה משנה השכר שכיר, כי אדרבה לא היה כי אם כשכיר עצמו שנאמר כשכיר כתושב יהיה עמך.

יב כִּי-יִמָּכֵר לְךָ אֲחִיךָ הָעִבְרִי אוֹ הָעִבְרִיָּה וַעֲבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבַשָّנָה הַשְּׁבִיעִת תְּשַׁלְּחֶנּוּ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ :

אמנם יאמר הלא ציוויתיך על דבר הצדקה ועל ההלוואה ש**העבט תעביטנו** להחזיק בידו בל יפול לגמרי, ועתה הנני בא להשכילך אשר גרמת בבלתי עשותך כן.

שנית, אודיעך גדר איש מה הוא אפילו הבזוי ונמכר לעבד, למען בין תבין איך המקיים נפש אחת כאילו קיים עולם מלא (סנהדרין לז א). והוא על הראשונה, הנה מאשר לא החזקת ביד הדל הוצרך לימכר לך, וזהו סמיכות **כי ימכר לך אחיך** כי זה ידבר כמו שאמרו ז"ל.על הנמכר מחמת עוני.

ועל השנית אמר, הנה דע לך כמה אני מחשב את העני הלז, כי הנני מצווך **ועבדך שש שנים ובשנה השביעית תשלחנו,** כי מה ענין המנין הזה אם לא שהוא רמז אל מה שבראתי העולם בששה ימים ואשבות בשביעי ממלאכת העולם ומלואו, ומה לי לרמוז בריאת עולם ומלואו בזה אם לא להעיר אוזנך כי איש זה באשר הוא יהודי הוא אחד מהכדאים להיות כל העולם נברא בשבילו כי צדיק אחד יסוד עולם, ובחירת כל אחד מוכן בבחירתו להתקיים דבר זה בו. שהוא אחד מטעמי רבותינו ז"ל (סנהדרין לז א) למה לא ברא השם יתברך כי אם אדם אחד כהתימו לברוא העולם ולא שנים או שלשה אנשים, שהוא למען הודיע כי איש אחד בטוב בחירתו יכול לקיים העולם ומלואו כאילו כל העולם לא נברא רק לו. והוא מאמר רבי מאיר (אבות פרק ו משנה א) על כל העוסק בתורה לשמה כי כל העולם כדאי הוא לו. ועל כן המקיים נפש אחת מישראל כאילו מקיים עולם מלא, כי העולם ומלואו כדאי הוא לו לפי הכנת בחירתו.

והנה על פי הדברים האלה אפשר כי **עבדך** יהיה טוב ממך על פי בחירתו, ואיככה תוכל וראית כי רב יעבוד צעיר באיכות. על כן איני אומר לך לא יעבוד כי אם **שש שנים,** כי אם **ועבדך שש שנים,** לומר, כי מה שעובד הוא החידוש.

ושמא תאמר הרי קניתיו קנין כספי, הנה מצד אחר גם כן הנני מעיר אוזנך שאין קניינך כלום. והוא, כי **בשביעית תשלחנו חפשי מעמך,** לומר, מעמך הוא חפשי אך לא מאדוניו האמתי הוא הקדוש ברוך הוא **כי לי בני ישראל עבדים** כי תמיד הוא תחת אדוניו יתברך, כי מי יקנה עבד איש אם לא מאדוניו, אך אתה קנית עבד מלכו של עולם מהעבד עצמו. וזה רמז בפתח דבריו באומרו **כי ימכר לך אחיך העברי** כי הוא ימכר לך ולא אדוניו מכרו, ועל כן -

יג וְכִי-תְשַׁלְּחֶנּוּ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ לֹא תְשַׁלְּחֶנּוּ רֵיקָם :

כי תשלחנו חפשי מעמך למה שהוא **מעמך** ולא מאדוניו, כי לא הופקע שעבודו יתברך ממנו במה שנמכר לך, נמצא שנשתעבדת בו שלא כדין, על כן **לא תשלחנו ריקם** כי לא תשיב לו יתברך את עבדו בידיים ריקניות.

יד הַעֲנִיק תַּעֲנִיק לוֹ מִצֹּאנְךָ וּמִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ אֲשֶׁר בֵּרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ תִּתֶּן-לוֹ:

וזה הוא אם מעט הוא אשר אתך, אך אם **העניק** שהעניקך השם יתברך בהיות העבד הזה עמך, אז **תעניק לו** גם אתה, וזהו **הענק תעניק לו כו'.** ואל תרע עיניך בהעניקך לו, כי הלא **אשר ברכך ה' אלוהיך** לא היה רק כדי ש**תתן לו.** וזהו **אשר ברכך ה' אלוהיך תתן לו,** לא היה רק כדי ש**תתן לו.** כי על כן מאז היה בביתך העניקך ה' ברכה, כי לא היה רק למען תדע

כי גם עודנו זה לך הוא יתברך אדוניו ועליו מזונו. ואשר היה ראוי לו, העדיפו הוא יתברך בנכסיך, לרמוז לך כי מלחמו הוא אוכל וממנו **תעניק לו** כי הוא חלקו.

טו וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וַיִּפְדְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עַל-כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה הַיּוֹם :

והנה אמרתי לך שני טעמים למעט קניינך:

אחד, על חשיבותו.

שנית, על כי עבד מלך העולם הוא, יתברך שמו, ואין בו כח למכור עצמו.

עוד יש טעם שלישי, והוא, כי **וזכרת כי** אתה הקונה אותו **עבד היית במצרים ויפדך ה'** ונשארת עבד קנוי לה', ואם כן איפה כאשר תקנה עבד לא נקנה לך כלל, כי יד עבד כיד רבו וכל מה שקנה עבד קנה רבו (גיטין עז ב), ואם כן במה שאתה עבד לה' גם כל אשר תקנה לה' הוא ולא לך. על כן שהודעתיך שאין זה קנוי לך בדין, לכן אני **מצוך את הדבר הזה היום** שהוא יום שעדיין לא קנית דבר, בל תהיה קורא תגר אחרי קנותך העבד באמור לך ש**תשלחנו חפשי,** כי הלא טרם תקנה אותו ידעת הדבר בטעמו, וזהו על כן **אנכי מצוך כו'.**

או יאמר, לך שהוא כלומר, בסיבתך. שלא מלאת חסרונו אשר חסר לו, על כן אחר ש**ועבדך שש שנים,** אל תעשה באופן יצטרך לחזור לימכר שהוא אם תשלחנו ריקם, כי הלא לא יהיה לו לחם ושמלה כי כל יגיעו בהיותו עמך היה לך, נמצאת מוציאו בלתי חפשי אחר שיצטרך לחזור ולמכור עצמו אחר כך, כי כל העומד ליגזוז כגזוז דמי. וזהו **ובשביעית תשלחנו חפשי מעמך,** לומר, שלחנו באופן יהיה חפשי מעמך ולא יצטרך להיות עבד, ובמה יהיה זה הלא הוא כי **וכי תשלחנו חפשי מעמך לא תשלחנו ריקם,** שאם ריקם יהיה לא יקרא חפשי כי ישתעבד מיד.

ואם תרצה שיעניקו לך מן השמים, לא בלבד לא תשלחנו ריקם כי אם גם הענק תעניק לו. וזהו אומרו הענק תעניק לו כו' ולא ירע לבבך בתתך לו, כי לא משלך אתה נותן כי אשר ברכך ה' אלוהיך הוא שתתן לו. וזהו **אשר כו' תתן לו.**

ושמא תאמר, כי מה היה לי לעשות שתאשימני על שהנחתיו לבוא לידי גדר שימכר שלא מלאתי חסרונו, והלא אין בא לימכר רק אשר הרבה עליו חובות וכיוצא שלא בלבד צריך מזון כי אם גם לשלם את נושיו. לזה אני אומר לך כי **וזכרת כי עבד היית במצרים ויפדך ה',** ואם כן גם אתה היה ראוי לך לעשות כמעשי לפדות את זה גם אתה, כי על כן **אנכי מצוך הדבר הזה היום** שהיא ההענקה לתקן מה שלא שלמת גמול לקונך כאשר עשה לך. ואומר לך זה **היום,** טרם תקנה העבד, למען תתקן בבוא הדבר לידך לפדות את הדל כאשר עשה לך הוא יתברך ולא יצטרך לימכר.

או יאמר, וזכרת כו', לומר, אם כל כך חביב זה העני לפניך, למה לא אסרת עלי שלא אקנה אותו כי אם שאתקן כל ענייניו לבל יצטרך לימכר. דע לך כי לא מנעתי זה ממך למה שגם על ידי מצווה זו שתעשה כתקנה ימשך כי **וזכרת כו' ויפדך כו',** ותבוא להכיר מה שאתה חייב לו יתברך ברמז משפטי העבד הזה. על כן **אנכי מצוך הדבר הזה היום** מענין אשר תיטיב לו אחרי המכרו, ולא ציוויתיך שלא תקנה אותו מהיום שעדיין לא קנית אותו עם שלא יבצר כי טוב טוב היה לעשות שלא יבוא לידי כך.

טז וְהָיָה כִּי-יֹאמַר אֵלֶיךָ לֹא אֵצֵא מֵעִמָּךְ כִּי אֲהֵבְךָ וְאֶת-בֵּיתֶךָ כִּי-טוֹב לוֹ עִמָּךְ :

אמר הנה עוד הועלתי במה שציוויתיך להעניק לו, כי הלא עתה הוא בספק אם **יאמר שטוב לו עמך,** אך אם לא היית נותן לו מאומה ודאי הוא שיאמר **כי טוב לו עמך** כי אוכל אכול ושבוע ובצאתו ימות ברעב. וזהו אומרו **והיה כי יאמר כו',** לומר, על ידי מה שציוויתיך להעניק לו בצאתו, אני אומר **והיה כי יאמר אליך לא אצא** שהוא בספק יאמר **כי טוב לו** היותו **עמך** מאשר תעניק לו שיאכל בביתו, ואז -

יז וְלָקַחְתָּ אֶת-הַמַּרְצֵעַ וְנָתַתָּה בְאָזְנוֹ וּבַדֶּלֶת וְהָיָה לְךָ עֶבֶד עוֹלָם וְאַף לַאֲמָתְךָ תַּעֲשֶׂה-כֵּן :

ולקחת כו' אולי יהיה לו לחרפה ויצא. והנה אמרו רבותינו ז"ל (קידושין כב ב) כי ירמזו לו רשעו ששמע באזנו **כי לי בני ישראל עבדים** ונעשה עבד לזולתי תרצע אזנו. והנה אמרו רבותינו ז"ל שאפשר רמז לו בזה הוא יתברך איך הוא חפץ בעבדות אשר הוא יתברך הצילו ממנו בהיותו במצרים וחרפה היא לו. והוא, כי מרצע באזנו ובדלת עולה כמספר אל בו עבדות מצרים להורות כי נסוג אחור. והנה מאשר אמרתי שהמעניק אותו בצאתו הוא טוב שלא יהיה ודאי שיבוא לומר **לא אצא** חפשי.

והנה מזה היה מקום לומר כי באמה שאינה יכולה לומר לא אצא כי על כורחה יוצאה בסימנים לא אתחייב להעניקה, על כן אנכי מצווך **שאף לאמתך תעשה כן** ואז על ידי כן יבוש ויכלם וישוב אל ה' וירחמהו, כי חרפה היא לו יאמרו עליו כי שב אחור אל חרפת גלות מצרים. ועם כל זה לא יהיה לך רק **עבד עולם** שהוא עולמו של יובל.

יח לֹא-יִקְשֶׁה בְעֵינֶךָ בְּשַׁלֵּחֲךָ אֹתוֹ חָפְשִׁי מֵעִמָּךְ כִּי מִשְׁנֶה שְׂכַר שָׂכִיר עָבָדְךָ שֵׁשׁ שָׁנִים וּבֵרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה :

אמר, אל יקשה לך על שלחך כו', כי הלא לא ימנע או בעל אשה הוא או פנוי, אם בעל אשה הוא **משנה שכר שכיר עבדך,** כי היה לו עבדות כפול מהשכיר עובד במלאכה בלבד וזה גם לעשות לך עבדים משפחה כנענית, ואם פנוי הוא גם כן לא יקשה בעיניך כי הלא **וברכך ה' אלוהיך בכל אשר תעשה** שהוא טוב לך מכל שעבודו.

יט כָּל-הַבְּכוֹר אֲשֶׁר יִוָּלֵד בִּבְקָרְךָ וּבְצֹאנְךָ הַזָּכָר תַּקְדִּישׁ לה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲבֹד בִּבְכֹר שׁוֹרֶךָ וְלֹא תָּגֹז בְּכוֹר צֹאנֶךָ :

סמך דין זה פה, לומר, כי כאשר צויתיך לבלתי היות כפוי טובה לה' שפדאך מבית עבדים, שעל כן גם אתה תפדה את עבדך העברי מיד עצמך, כן אנכי מצוך בל תהיה כפוי טובה על אשר חס הוא יתברך בזמן ההוא על ממונך, שגם את מקנך הציל מלמות בכוריהם בהכותו יתברך כל בכורי בהמות מצרים, וזהו **כל הבכור כו' תקדיש כו'.**

פרק טז

א שָׁמוֹר אֶת-חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעָשִׂיתָ פֶסַח לה' אֱלֹהֶיךָ
כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לָיְלָה :
ב וְזָבַחְתָּ פֶסַח לה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם :
ג לֹא-תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל-עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי
כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת-יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ :
ד וְלֹא-יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל-גְּבֻלְךָ שִׁבְעַת יָמִים
וְלֹא-יָלִין מִן-הַבָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לַבֹּקֶר :
ה לֹא תוּכַל לִזְבֹּחַ אֶת-הַפֶּסַח בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ :
ו כִּי אִם-אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח אֶת-הַפֶּסַח בָּעֶרֶב כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם :
ז וּבִשַּׁלְתָּ וְאָכַלְתָּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ וּפָנִיתָ בַבֹּקֶר וְהָלַכְתָּ לְאֹהָלֶיךָ :
ח שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת לה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה :

ראוי לשית לב, מה זו שמירה, שאם הוא לעשות המצות שבימי הפסח, אינו שומר את החדש כי אם את החג.

ב. למה לא סידר מיד כל מצות הפסח כי אם את הקרבן בלבד כאומרו **ועשית פסח לה'.**

ג. כי באומרו שמור את חדש האביב ועשית פסח, מי לא ידע כי על כי בו יצאנו ממצרים הוא, **ולמה** יודיע ויאמר **כי בחדש האביב הוציאך כו'.**

ד. אומרו לילה שהוא מיותר.

ה. אומרו וזבחת פסח, כי הרי נאמר **ועשית פסח.**

ו. איך אומרו כי בחפזון יצאת כו' הוא טעם אל האמור.

ז. אומרו למען תזכור כו' כל ימי חייך, כי אומרו **כל ימי חייך** הוא מיותר, כי ודאי שמה שמחייבנו הוא יתברך לזכור שכל ימי חיינו יהיה.

ח. כי אחר אומרו אזהרת החמץ היה לו לסמוך אזהרת השאור.

ט. איך סמך **ולא ילין מן הבשר** אצל **לא יראה לך שאור**.

י. כי פסוק **לא תוכל לזבוח כו'** ופסוק שאחריו היה ראוי ליכתב אחר פסוק **וזבחת פסח כו'**.

יא. אומרו ופנית בבקר למה הוציא ענין הלינה בלשון הליכה לאהלו.

יב. אומרו ששת ימים תאכל מצות והלא **שבעה** אמר למעלה.

יג. אומרו וביום השביעי עצרת, למה נקרא **עצרת** יום השביעי של פסח, כי טעם רבותינו ז"ל (**במדבר רבה** סוף פרשת פינחס) על יום שמיני של חג לא יצדק [כאן].

יד. אומרו לא תעשה כל מלאכה, כי הלא יום ראשון אסור במלאכה ולמה לא הזכירו פה.

א שָׁמוֹר אֶת-חֹדֶשׁ הָאָבִיב וְעָשִׂיתָ פֶּסַח לה' אֱלֹהֶיךָ כִּי בְּחֹדֶשׁ הָאָבִיב הוֹצִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִמִּצְרַיִם לָיְלָה :

אמנם, עודנו עומד ומצווה אותנו נחזיק במידת החזיק טובה לאבינו שבשמים על כל אשר היטב היטיב עמנו. והנה למה שעשותנו זיכרון לאשר עשה לנו הוא יתברך בימים ההם הוא הוראת היותנו מחזיקים לו יתברך טובה על כל הטובה. ועל כן העולה על לב איש הלא היה, כי טוב טוב היה לבלתי שנות מהזמן אשר נעשה לנו הטובה. והיוצא מזה הלא היה, כי כאשר בזמן מועד צאתנו ממצרים בארבעה עשר לחדש האביב עשינו פסח איש בביתו ובחומותיו ויאכלוהו באותו הלילה, כן נעשה שנה ושנה. וכן כאשר אז לא אכלו מצה רק ביום הראשון גם כן אנחנו, ועל דרך זה ביתר דברים. על כן בא ואמר לא כן הוא כי אם מה ש**שמור** לבלתי שנות הוא **את חדש האביב,** כי לא נעשה הזיכרון רק לחודש ההוא למועד צאתנו ממצרים. אך לענין הקרבן לא כן, כי אם **ועשית פסח לה' אלוהיך,** כלומר, קרבן לה', ולכן לא יהיה רק במזבחו יתברך.

ופירש הטעם אל שני דברים, ואמר, אשר אמרתי **שמור את חדש האביב** שהוא לבלתי שנותו, הלא הוא **כי בחדש האביב הוציאך ה',** לומר, כי היות בחדש ההוא הוא עיקר זיכרון גדולתו יתברך, ושהוא יתברך היה העושה ואין זולתו, והוא, כי החדש ההוא מזלו טלה אשר היו עובדים אותו, והחדש ההוא אשר נהפך להם הוא היה עזר כנגדם והוא יתברך הכניעו בזמן ממשלתו ותוקף עלייתו. וזהו אומרו **כי בחדש האביב הוציאך,** לומר, להיות בחדש האביב ניכר **כי הוציאך ה' אלוהיך** כי זולתו לא היה ספק בידו לשדדו, וגם בזמן שטומאת שר מצרים היה לה כח שהוא בלילה שהוא זמן שליטת החיצונים. וזהו אומרו **ממצרים לילה** כי בלילה הוא זמן שליטתה ואז שידדו ה'. והוא כנודע מרבותינו ז"ל (עיין **שמות רבה** כב ג) כי שרו של מצרים מצרים שמו כמו שנאמר וירא ישראל את מצרים מת מתים לא נאמר כו'. וזה יאמר **כי בחדש האביב כו',** לומר, מה שראוי לשמור חדש האביב לעשות הרמז בזמן

המסוים אשר היה שם, הוא למה שיוכר כי שידד הוא יתברך את המזל ואת השר. את המזל במה ש**בחדש האביב הוציאך ה'** שהוא זמן ממשלתו, ואת השר למה שהיה **ממצרים לילה** שהוא מהשר ששמו מצרים הוציאך לילה. ועל כן ראוי לשמור את חדש האביב בכל בחינותיו, בין להיות בחדש, בין לאכול הפסח והמצה בלילה שהייתה אז היציאה בו.

ב וְזָבַחְתָּ פֶּסַח לה' אֱלֹהֶיךָ צֹאן וּבָקָר בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם :

ועל אשר אמרתי **ועשית פסח לה' אלוהיך** שהוא בביתו יתברך ולא כפסח מצרים שהיה חוצה, הלא הוא כי עתה הוא זבח, ולא דרך שמירה בלבד כאשר בצאתך ממצרים, ואם כן אחר שהוא זבח **לה' אלוהיך.**

וגם טעם שני, והוא, כי גם תזבח אז **בקר וצאן לה'**, שהוא מוכרח יהיה במזבח ה' גם כן על שתי כחות אלו ששידד, ראוי יהיה גם זה במקום אשר יבחר ה' ולא שישחוט אותו כל איש בביתו כפסח מצרים. וזהו אומרו **וזבחת כו' בקר וצאן כו'.** ועל כן שינה את טעמו ולא אמר ועשית כאשר אמר למעלה כי אם **וזבחת,** שהוא לתת טעם ולומר כי הוא זבח **לה' אלוהיך** ולכן יאות יהיה **במקום אשר יבחר ה'.**

ג לֹא-תֹאכַל עָלָיו חָמֵץ שִׁבְעַת יָמִים תֹּאכַל-עָלָיו מַצּוֹת לֶחֶם עֹנִי כִּי בְחִפָּזוֹן יָצָאתָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְמַעַן תִּזְכֹּר אֶת-יוֹם צֵאתְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם כֹּל יְמֵי חַיֶּיךָ :

וכן על דבר החמץ ומצה אינו כזמן ההוא, כי אז היה יום אחד ועתה **לא תאכל עליו חמץ שבעת ימים תאכל עליו מצות** ולא יום אחד בלבד. **והטעם** הוא **כי בחפזון יצאת** ממצרים, והוא מאמרם ז"ל (בהגדה של פסח) באומרם מצה זו שאנו אוכלים שלא הספיק בצקם כו' כי גורשו ממצרים ולא יכלו להתמהמה, וזהו **כי בחפזון יצאת,** כלומר, שעל כן לא הספיק בצקם להחמיץ, זה הוא טעם אל מציאות המצווה. ואשר אמרתי **שבעת ימים** ולא יום אחד כמאז, הלא הוא **למען תזכור את יום צאתך כו' כל ימי חייך.** והוא, כי היות **שבעה ימים** הוא רמז אל ימי שנותך שבעים שנה כי זה **כל ימי חייך,** כי בזה תשים לבך כי על כן היה זכר יום צאתך ממצרים שבעת ימים, למען יהיה הזכרון כל השבעים שנה שהם ימי שני חייך.

ד וְלֹא-יֵרָאֶה לְךָ שְׂאֹר בְּכָל-גְּבֻלְךָ שִׁבְעַת יָמִים וְלֹא-יָלִין מִן-הַבָּשָׂר אֲשֶׁר תִּזְבַּח בָּעֶרֶב בַּיּוֹם הָרִאשׁוֹן לַבֹּקֶר :

ואחר החילו לרמוז אשר ישית איש על לבו השבעת ימים כנגד ימי שנותיו שבעים שנה, רמז עוד באומרו **ולא יראה לך שאור כו'** ענין רמז הדבר שהוא לרמוז אל שאור שבעיסה הוא היצר הרע, שכל שבעים שנה הרמוזים בשבעת הימים יבערהו האדם מעליו. ורמז שני דברים הם תכלית עשות רצון קוננו יתברך בדבר הזה הלא המה:

אחד, שלא בלבד יבער האדם היצר הרע מעצמו, כי אם גם מכל גבולו, שיחזיר את כל האדם בתשובה ויקרבם אל ה'. וזהו אשר רמז באומרו **ולא יראה לך שאור בכל גבולך שבעת ימים,** שיבער את היצר הרע מכל בני גבול כל שבעים שנותיו.

והדבר השני הוא שיעבוד את ה' מאהבה עד עשותו מהעוון זכות.

והוא מאמרם ז"ל (יומא פו ב) על שני מאמרי רשב"ל הסותרים זה את זה הוא שאומר גדולה תשובה שזדונות נעשים לו כזכויות ואחד אומר כשגגות, ומשני לא קשיא כאן מאהבה כאן מיראה. והוא הנרמז בקרבן פסח כמו שאמרו ז"ל (**מכילתא** בא יא) על פסוק משכו וקחו לכם צאן כו' משכו מעבודה זרה וקחו לכם כו', והוא, כי יעשו מהעוון זכות, כי מהטלה שהוא היה עוונם כי אותו היו עובדים הפכוהו לזכות לעשות קרבן לה', כי בזבוח אותו היו מכוונים להתיש כחו ולהכניעו עד דכא. וזה רמז פה באומרו **ולא ילין מן הבשר אשר תזבח כו',** כי מאשר תזבח להכניעו שהוא את הטלה אשר היה עוון שלך, תהפך עתה לבשר קדש ליפסל בלינה. ועל כן -

ה לֹא תוּכַל לִזְבֹּחַ אֶת-הַפֶּסַח בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ :

ו כִּי אִם-אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם תִּזְבַּח אֶת-הַפֶּסַח בָּעֶרֶב כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ מוֹעֵד צֵאתְךָ מִמִּצְרָיִם :

כי אם אל המקום כו' שם תזבח כו' כי תהפך לך לזכות.

ומאימתי תהיה זובח ומכניע את היצר הרע ומהפך העוון לזכות, הלא הוא בערב שבת שהוא בארבעה עשר לחדש שהוא אור לארבעה עשר כי בא היצר הטוב. ולרמוז זה נאמר (פסחים ב א) אור לארבעה עשר כמפורש רמז זה בספר שמות. וזה ירמוז פה באומרו **כבוא השמש** הוא על ביאת אור היצר טוב. וכן דרשו ז"ל (**בראשית רבה** סח יב) רמז מעין זה על פסוק כי בא השמש על ביאת יעקב אל המקום ההוא. ואמר מועד צאתך ממצרים כי בשנת ארבעה עשר הוא מועד צאת האדם ממצרי היצר הרע.

ז וּבִשַּׁלְתָּ וְאָכַלְתָּ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ וּפָנִיתָ בַבֹּקֶר וְהָלַכְתָּ לְאֹהָלֶיךָ :

ואל תחוש אם זכויותיך לא ייטיבו לך בעולם הזה, כי הלא **ובשלת** כי אינך רק כמבשל בעולם הזה ומכין, אך **ואכלת במקום אשר יבחר ה' אלוהיך בו,** ועל רמז זה הוציא הצליה בלשון בישול.

ועוד בני תזהר שהוא **ופנית בבקר כו'** והוא דבר כי אפילו גוי גם צדיק תהרוג דאגת הדבר הזה. והוא, כי כמה צדיקים אשר הרבו לעשות הטוב והישר בעיני ה' עד אין מספר לגדודי מעשים טובים אשר פעלו ועשו, אך לא נטהרו לגמרי מכל עוון וכל חטאת, אך הם המעט בערך הזכויות כי רבו מאד, והנה עודנו פה לא ירגש צערו כי יאמר הלא מזער הם עוונותי בערך זכויותי וינחם, אך בצאתו מן העולם להתעדן בדשן זכויותיו, נפשו נהפך לאבל מחולו כי

יראה כי כל אורות זכויותיו רחקו מנו וחשך אשמותיו יגשו אליו ויגזרו עליו לאמר לו לך אבל שאולה עד תברר ולבן חלאת אשר חטאת על הנפש כשנה או חציה או כמשלש חדשים. ואז משלך יתנו לך כל אורות מצוותיך השמורים אליך, כי הלא ישוער עוצם יגונו לקול תצלנה אוזניו כי כל צדקותיו אשר עשה לא יהנה מהם עד זמן ועידן ויתעצב אל לבו מאד, ולפי רוב אשמותיו כן תרבינה דאגותיו.

ומי גרם לו זה אם לא כי עודנו פה עד אשר לא תחשך השמש לא שת לבו לתקן את אשר עוותו עד ירחץ יטהר עד בלתי השאיר לו כל מכל חלאת עוון ופשע וחטאה, כי אז ישמח ויגיל בצאתו ולא יעצרנו פוקה או מכשול כי אם הלוך ילך עם אור השכינה הבאה להקביל עד המדור וצל חופת חלקו אשר לו בגן עדן להתענג בדשן כל צדקותיו אשר עשה מיום היותו ואשריו אשר יזכה לכך. ועליו ירמוז ויאמר **ופנית בבקר והלכת לאוהלך,** לומר, עשה באופן שכאשר **ופנית בבקר** שהוא בצאתך מחשך העולם הזה ותפנה אור בקר השכינה הבאה להקבילך, **והלכת לאוהלך** הוא אוהל חופתך שבמדור שלך בגן עדן בלי שום עיכוב בינתיים. והוא מאמרנו על פסוק (בראשית מט לג) ויאסף אל עמיו, שהוא, כי הנה בפרשת ויחי אמרו ב**ספר הזוהר** (ח"א דף ריח ע"א וע"ב) כי בעת סילוק הצדיק מכריזים בשמים שילכו בני מדינתו ומחיצתו להקביל פניו והולכין ומוליכין אותו אל מקומו אשר בתוכם, והנה אם האיש ההוא מעוכב מהגיע אל מקומו עד ימרק איזה עוון אשמה איך ילך עימהם עד מקומו, על כן אשוב אחשבה כי על אשר לו אין שום עיכוב נאמר ויאסף אל עמיו, כי הוא נאסף בתוך עמו שבאו להקביל פניו שלא עיכבו שום עיון מלהתקבל והיאסף בתוכם. וזהו **ופנית כו',** ועל כן נאמר ענין הכתוב בלשון זה על דבר הרמז הרומז בו.

ח שֵׁשֶׁת יָמִים תֹּאכַל מַצּוֹת וּבַיּוֹם הַשְּׁבִיעִי עֲצֶרֶת לה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תַעֲשֶׂה מְלָאכָה :

הנה ב**שמות רבה** (יט ח) אמרו רבותינו ז"ל כי שבעת ימי הפסח הם כנגד שבעת ימי בראשית ויום השביעי כנגד יום השבת. ויהיה עניינם כי רצה הקדוש ברוך הוא על ידי נסים שעשה לישראל במצרים להשרישם בעיקר אמונת חידוש העולם. והנה עיקר הבריאה היו שני ימים, הראשון והשביעי, והוא אשר כתבנו על פסוק שבת וינפש ועל פסוק ויכל אלוהים ביום השביעי, כי עיקר הבריאה הייתה תלויה ביום השבת. והוא, כי כל העולם היה גשמי משולל רוחניות לקיימו כגוף בלי נשמה והיה בלתי אפשר להתקיים, עד שבא שבת והושפע רוחניות בעולם כנפש בגוף ונתקיים. וזהו שבת וינפש שהוקנה נפש בעולם. והוא מאמר הכתוב ויכל אלוהים ביום השביעי ואמרו רבותינו ז"ל (עיין **בראשית רבה** י יב) היה העולם חסר מנוחה בא שבת באת מנוחה שהיא הנפש הנותנת נייחא לגוף מליפסד.

ונבוא אל הענין, והוא, בהזכיר מאמרם ז"ל (**בראשית רבה** יב ג) כי ביום הראשון של בריאה היה כל מה שנברא בששת הימים בכח בשמים ובארץ, אלא שבכל יום ויום היה יוצא הנרצה

בו לפי חכמתו יתברך אל הפועל, נמצא כי כל גוף העולם נברא בראשון וכל הנפש המקיימו נברא בשביעי. על כן יתכן כי בשבעת ימי החג הפסח שהם רמז אל בריאת העולם, נצטווינו לעשות עיקר מהראשון ומהשביעי, כי הראשון שהיה יום יציאת מצרים שהוא תחילה וראש לגאולה ידמה ליום ראשון של בריאה, ויום השביעי של קריעת ים סוף שבו הושפע קדושת האמנה שלמה בכל העולם, כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כא ו) ויבקע הים לא נאמר אלא ויבקעו המים מלמד שכל מימות שבעולם כו', שהיה להקנות האמונה בעולם שיקנו נפש וזכות, כאשר קנה יתרו ורחב, הוא מעין יום שביעי של בריאה שבו הושפע שפע נפשי אל העולם.

וזה יאמר **ששת ימים מצות תאכלו,** לומר, כי הששת ימים נגררים הם אחר יום הראשון של יציאת מצרים, שהיום ההוא היה ענין המצווה בזמן ההוא ועתה יהיו כולם נגררים אחריו. אך **וביום השביעי** גם שמצות יאכלו בו אינו זה בלבד עניינו כי עוד לו כי **עצרת לה' אלוהיך,** כלומר, רמז אל יום שהיה עצרת לה' שהוא ביום שביעי של בריאה שבו נעצר מלברוא דבר גשמי. כי על כן השלשה דברים שהיה ראוי ליברא בהם נבראו בששי (אבות פרק ה משנה ו) כמו שאמרו ז"ל. על כן לא יהיו כימים הסמוכים אליו, שמותרים במלאכה מן התורה החמשה מהם הסמוכים אליו, כי אם **לא תעשה מלאכה** למה שהוא רמז אל מה שלא נעשה מלאכה שהוא יום שנח בו הוא יתברך מכל מלאכתו. אך ליום הראשון לא הוצרך לתת טעם אל בלתי העשות מלאכה כי הוא עיקר החג. אך לשביעי שהקודמים אליו לא נאסרו במלאכה הוצרך לתת טעם.

ולהמשיכו גם פסוק זה אחר רמז שכתבנו בקודמים, יאמר כי ה**ששת ימים** שהם רמז אל ששים שנותיך שלא תקפיד על אכילתך כי אם גם שלא תספיק להחמיצה ולתקנה כי היה לך העולם הזה עראי. אך בעשור השביעי עד (מלאכת) [מלאת] שבעים שנה, **עצרת לה'** תהיה עצור עצמך ותתקדש לה' אלוהיך, **לא תעשה כל מלאכה** של העולם הזה, רק תפרוש לעבוד את ה' ולברר וללבן עצמך להכין את אשר תביא לפני אביך שבשמים.

ט שִׁבְעָה שָׁבֻעֹת תִּסְפָּר-לָךְ מֵהָחֵל חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה תָּחֵל לִסְפֹּר שִׁבְעָה שָׁבֻעוֹת :
י וְעָשִׂיתָ חַג שָׁבֻעוֹת לה' אֱלֹהֶיךָ מִסַּת נִדְבַת יָדְךָ אֲשֶׁר תִּתֵּן כַּאֲשֶׁר יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :
יא וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבֶּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם :
יב וְזָכַרְתָּ כִּי-עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרָיִם וְשָׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אֶת-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה :

ראוי לשום לב, מה זה היה כי **בפסח** לא הזכיר שמחה רק ב**שבועות** **ובסוכות**. ובשני אלה שינה, כי בשבועות הוא אומר **ושמחת לפני ה' אלוהיך** **ובסוכות** הוא אומר **ושמחת בחגך.**

ב. כי ב**שבועות** הוא אומר **מסת נדבת ידך אשר תתן** ולא אמר כן בשנים האחרים.
ג. אומרו וזכרת כי עבד היית כו', כי זה היה צודק בחג הפסח ולא נאמר בו כי אם בשבועות.
ד. אומרו ושמרת ועשית את החקים האלה, כי הלא בחג השבועות לא הזכיר חקים כי אומרו **ושמחת כו'** אינו חק, וגם לא זכר עבדות לאמר וזכרת כו' ושמרת כו', ואם הוא על ספירת ה**שבעה שבועות** הוא חק אחד ואיך יאמר חקים לשון רבים.

אמנם, הנה בא ללמד לאדם דעת בל יעשה עיקר מטובות העולם הזה, ולא מהעדר שעבוד וצרות הגוף, ולא מטובות קניינים, כי אם מטוהר הנפש מחלאת טומאת אשמותיה וטוב קנייני שלמיותיה.

ולבוא אל הענין, נזכירה מאמר **ספר הזוהר** (ח"ג דף צז ע"ב), הלא הוא, כי כאשר אשה דוה בהפסק טומאתה ממנה תספור לה שבעה נקיים ואחר תטהר לקבל שפע הולדה בקדושה, כך ישראל בפסוק מהם דם נדות טומאת עבודה זרה במצרים, ציוה יתברך יספרו שבעה שבועות מעין שבעה נקיים להתם ולנקות כל שיורי פורענות המעכבים את הברכה, ואחר טבלו ליום מתן תורה וליום חתונתו הוא יום חג השבועות לקבל שפע תורה ומצות להוליד בהן שרפי קדש ואורות קדושים, כי כל העושה מצווה אחת קנה לו פרקליט אחד (אבות פרק ד משנה יג).

ט שִׁבְעָה שָׁבֻעֹת תִּסְפָּר-לָךְ מֵהָחֵל חֶרְמֵשׁ בַּקָּמָה תָּחֵל לִסְפֹּר שִׁבְעָה שָׁבֻעוֹת :
ונבוא אל הענין, אומרת תורת ה', הנה בחג הפסח יצאת מעבדות לחירות שהוא סילוק היזק, ובחג הסוכות קנית טובות קניינים כי תראה ברכה באסמיך ואוצרותיך תמלא כל טוב כי הוא חג האסיף. וגם יש בצד מה שמחת הנפש כי אז מתגלה מה שנצחו ישראל בדין ראש השנה ויום הכפורים לפניו יתברך, כמאמרם ז"ל (**ויקרא רבה** ל ב) משל למלך שעמדו לפניו לדין כו' ולא נודע מי נצח אלא מי שרואים בידו שרביטו של מלך יודעים שהוא נצח, כך כולם הם בדין לפני הקדוש ברוך הוא בראש השנה ויום הכיפורים ואין ידוע מי נצח אלא מי שנוטל לולב כו' נודע שהם נצחו. ונמצאו בחג ההוא שתי בחינות:
אחת, האסיף שהוא טובת הגוף,
שנית, בשורת כפרת נפשם בראש השנה וביום הכיפורים.
אך בחג השבועות אין בו רק בשורת תיקון הנפש על ידי ה**שבעה שבועות** שגמר מלספור לעומר שבעה נקיים, שהוא לכוון ליבון טהרת הנפש בגמר תשובה וקבלת אושר התורה. נמצא כי כלו טובות הנפש אחר שלילת חלאת זוהמא וטוב קנייני שהוא קבלת התורה.

וזה נועם מוסרו יתברך כאב את בן ירצה, לומר, בני אל תשית לבך אל סילוק היזק הגוף או קנין תועלתו לעשות ממנו עיקר חלילה, רק שום תשים עליך כי אין טוב רק סילוק חלאת

טומאה מהנפש והקנות לה אושר קנייני. והוא, כי הנה **בחג הפסח** אשר **סילוק היזק הגוף** היה בו בעצם כי **יצאתם מעבדות לחירות**, אך סילוק חלאת טומאת הנפש לא נגמר בו כי עדיין הוצרך לספור **שבעה שבועות לגמור הטהרה** והניקיון לגמרי שהם ימי ליבון, על כן לא אמרתי לך ושמחת בחג הפסח כי גם שלא יבצר מלשמוח אינה בעצם בבחינת הנפש, אך אחרי כן **שבעה שבועות תספר לך** שהוא לך להנאתך **לגמור טהרת הנפש על ידי תשובה** בהם. ואז ב**סילוק טומאת הנפש** והזדככה מכל חלאה לקבל הטוב הקנייני העצמי אז -

י וְעָשִׂיתָ חַג שָׁבֻעוֹת לַה' אֱלֹהֶיךָ מִסַּת נִדְבַת יָדְךָ אֲשֶׁר תִּתֵּן כַּאֲשֶׁר יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :

ועשית חג שבועות לה' אלוהיך שאותו ה**חג** כלו **לה'**, שהוא על **טהרת הנפש וקבלת תורתו** יתברך אז **ושמחת כו'**. וגם אז לא תרבה שמחות רק **מסת נדבת ידך** בנדרי שלמיך כפי **אשר יברכך ה'** תהיה שמחתך.

יא וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בְּקִרְבֶּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם :

וגם השמחה תהיה לשם שמים על שמחת הנפש והתדבקה בה' על ידי טוהר הנפש והתורה שניתנה לך בה. וזהו אומרו **ושמחת לפני ה' אלוהיך,** לומר, כי תכיר לפני מי אתה עומד, באופן שלא תהיה שמחת קלות ראש חלילה. וגם תצרף עמה צדקה **ללוי ולגר כו',** ותהיה עיקר השמחה **במקום אשר יבחר ה'** כי שמחתו יתברך היא.

יב וְזָכַרְתָּ כִּי-עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרָיִם וְשָׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אֶת-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה :

ושמא תאמר, הלא אמר לי לעשות חוקים רבים בפסח ושבועות המורים על ענין מה שבפסח יצאתי לחירות הגוף, ועל כן אעשה חג המצות, וגם על שאז געלתי העבודה זרה שמשכתי ידי מהעבודה זרה שהיה הטלה ועשיתיו קרבן לה' ושאעשה גם עתה דוגמתו, כי אז היה התחלת תיקון הנפש, וגם שבעה שבועות אספור לי רמז אל מה שהיו אז ימי ליבוני.

ושמא תאמר הלא כל זה היה לבני הדור ההוא אך כל יתר דורות שאחריהם מה לנו מזה. על כן אני אומר לך **וזכרת כי עבד היית במצרים,** כלומר, גם אתה שבכל דור ודור עבד היית, כי לא את אבותיך בלבד גאל כי אם גם אותך כי אילו לא הוציא ה' כו' עדיין אנו ובנינו כו'. ועל ידי כן **ושמרת** לעשות **את** כל **החוקים האלה** כי עליך הוא החיוב כאילו אתה יצאת ממצרים.

יג חַג הַסֻּכֹּת תַּעֲשֶׂה לְךָ שִׁבְעַת יָמִים בְּאָסְפְּךָ מִגָּרְנְךָ וּמִיִּקְבֶךָ :

הלא אמרתי לך כי בחג הפסח שלא נגמרה טהרת הנפש לא אמרתי ושמחת עם היות שלא תעדר מציאותה, אך רמזתי כי אז לא הגדלת השמחה **לפני ה' אלוהיך** כי עדיין לא הטהרת לגמרי, אך אחר כך ש**שבעה שבועות תספור לך** שהוא גמר הליבון וקבלת התורה, אז

ושמחת לפני ה' אלוהיך כי מעצמך תכוון לשם ה' ולא לשמחה בעלמא. אך ב**חג הסכות** ידעתי כי מעצמך **חג הסכות תעשה לך,** כלומר, לך שהוא על הנוגע אל הנאת גופך, ולא לה' כחג השבועות שהיה לה' אלוהיך, וזהו אומרו **תעשה לך,** ומה שתעשנו לך הלא הוא למה שהוא **באספך מגרנך ומיקבך** שעל כן תשמח על כל הטובה אשר תראה.

יד וְשָׂמַחְתָּ בְּחַגֶּךָ אַתָּה וּבִנְךָ וּבִתֶּךָ וְעַבְדְּךָ וַאֲמָתֶךָ וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר וְהַיָּתוֹם וְהָאַלְמָנָה אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ :

אך לא זו הדרך, כי אם הבט אל בחינה אחרת, והיא, כי **ושמחת בחגך,** כלומר, בחג הזה שהוא שלך, והוא מה שכתבנו כי חג הסוכות הוא לנו כי בו יורה הוא יתברך שניצחנו בדין של ראש השנה ויום הכיפורים, כי הטהרנו ונתכפר מכל עוון וחטא, ועל בחינה זו תשמח וזהו אומרו **ושמחת בחגך** שהוא בחג המתייחס **לך.**

טו שִׁבְעַת יָמִים תָּחֹג לה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' כִּי יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-תְּבוּאָתְךָ וּבְכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ וְהָיִיתָ אַךְ שָׂמֵחַ :

ובדבר הזה לא יהיה כאשר היית אתה חוגג על שם טובותיך הגשמי, שהוא על היות חג האסיף כאומרו **חג הסוכות תעשה לך,** כי אם תשתנה לטוב שהוא לחוג לשם ה' אלוהיך, וזהו **שבעת ימים תחוג לה' אלוהיך** לשמו יתברך על טוב הנפשי ולא על ההנאה הגשמית. ועם כל זה לא תרבה השמחה פן תתפקר על רב אוסף תבואתך, כי אם **והיית אך שמח** כי כל אכין ורקין מיעוטין הן. וזהו **כי יברכך כו' בכל תבואתך כו' והיית אך שמח.**

טז שָׁלוֹשׁ פְּעָמִים בַּשָּׁנָה יֵרָאֶה כָל-זְכוּרְךָ אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר בְּחַג הַמַּצּוֹת וּבְחַג הַשָּׁבֻעוֹת וּבְחַג הַסֻּכּוֹת וְלֹא יֵרָאֶה אֶת-פְּנֵי ה' רֵיקָם :

הנה שלש פעמים נאמר פסוק זה בתורה. באחד נאמר **אל פני האדון ה'** (שמות כג יז), ובשני אמר **את פני האדון ה' אלוהי ישראל** (שמות לד כג), ובשלישי בפרשה זו נאמר **את פני ה' אלוהיך.** ואפשר כי הוא כנגד **פסח שבועות וסוכות**.

והאחד שכנגד פסח, עדיין לא היה ה' אלוהינו בעצם, כי לא נגמרה הטהרה עד ששי בסיון ולא קבלנו התורה, רק נודע היותו יתברך אדון על הכל כי השתרר על פרעה ומצרים ולא שוה להם השר שעליהם וגם עלינו שלט, ויראהו לעינינו מת על שפת הים, וזהו אומרו **את פני האדון.** וגם הורה היותו יתברך ה' מהוה הויות כי ברא העולם כאמור במקומו איך הורה חידוש העולם וזהו אומרו **ה'**.

אך השני שהוא כנגד שבועות, שקבלו עליהם אלוהותו יתברך ותורתו, על כן עליו אמר **האדון ה' אלוהי ישראל.** אך להיות כי מיד עשו את העגל, ומה גם למה שאמרו ז"ל (**שמות**

רבה מב ו) כי היו מקבלים התורה ורעה בלבבם לעבודה זרה כד"א (תהלים עח לו) ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו, וזה לא בכולם היו רק בקצתם, על כן לא היה האלוהות בפרטות לכל אחד.

אך בחג הסוכות שנתכפר להם העוון, ומה גם שעבר עליהם יום הכיפורים וקבלו למחרתו לוחות שניות, אז כל אחד מישראל היה עליו קבלת אלוהותו כלשונו יתברך באמרו אנכי ה' אלוהיך ולא אמר אלוהיכם, על כן הפעם השלישית שהוא כנגד סוכות נאמר בו **ה' אלוהיך** לשון יחיד. ולא אמר האדון למה שהוא תואר דין כנודע, ובחג הסוכות שאחר יום הכפורים הכל רחמים. ועל כן יתכן רבה שמחת סוכות מהשנים האחרים, כי בפסח הראשון נאמר ראה ראיתי שראה הוא יתברך שתי ראיות העגל והעינוי וגם המרו על ים בים סוף, ובשבועות כנזכר לעיל, אך סוכות בו היו נקיים. וגם שבפסוק זה נזכרו השלשה חגים **חג המצות וחג השבועות וחג הסוכות,** עם כל זה עיקר הענין הוא על חג הסוכות דעלה קאי.

יז אִישׁ כְּמַתְּנַת יָדוֹ כִּבְרִכַּת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן-לָךְ :

הנה מהראוי היה לומר מתנת איש בידו, או כמסת ידו, כי אומרו **איש כמתנת ידו** יראה משולל הבנה.

וגם אומרו כברכת כו' יראה שהוא ענין ראש הכתוב והוא כפול.

אך יאמר מאמר התנא (אבות פרק ג משנה ז) באומרו תן לו משלו שאתה ושלך שלו. וזה יאמר **איש כמתנת כו',** לומר, הלא אמרתי לך ש**לא תראה את פני ריקם,** אל יראה בעיניך כי שואל אני ממך, כי אתה דע לך כי ה**איש** הנותן הוא **כמתנת ידו,** מה מתנת ידו הוא שלו יתברך כי לי הכסף ולי הזהב אמר ה' צבאות (חגי ב ח), כן האיש עצמו הוא שלו יתברך. ואל תאמר כי אתה הוא הנותן, כי הלא אמשול לך משל כי הלא הכסף והזהב שהרווחת על ידי אמצעות בני אדם שנשאת ונתת עימהם, האם תאמר כי אותם בני האדם הם נתנו לך הרווח, לא כן הוא כי אם **ברכת ה'** היא העשירתך, ואם כן לא היו רק סרסורים שעל ידם ברכך ה', כן גם זה ה' הוא הנותן לדל אלא שהוא על ידך. וזהו **כברכת ה' אלוהיך אשר נתן לך** עם שלא נתן מידו לידך כי אם על ידי הזולת, כן גם אתה מתנתך שלו יתברך הוא אלא שהוא על ידך, לכן אל ירע בעיניך לתת.

או יאמר מעין זה, איש שהוא כל עצמות האיש, בתתו צדקה ידמה למתנת ידו, מה מתנת יד האדם בתתה לדל אין היד היא הנותנת כי אם כל האדם עצמו ובפרט הנפש שהיא העיקר כי היא האדם, ואין האדם בידו רק חלק שהיא שליח של הכל. כך כל האיש עצמו אינו רק שליח, כי נפשו שהוא האדם שהיא חלק אלוה ממעל, הוא שליח הכל שהוא הקדוש ברוך הוא. נמצא כי הוא יתברך הנותן והיא **כברכת ה' אלוהיך כו'.** והוא, כי הוא יתברך אומר **וצויתי את**

ברכתי לכם, והנקראת ברכה היא העושה כאומרו (ויקרא כה כא) **ועשת את התבואה לשלש השנים,** וכן הוא אומרו (משלי י כב) **ברכת ה' היא תעשיר,** ועם כל זה האם נאמר שהיא הנותנת ולא השם יתברך, לא כן הוא, כי אם נאמר שה' הוא הנותן אלא שהוא על ידה כי חלקו יתברך היא והחלק שליח הכל. כן הוא ענין הצדקה כי נפשך הנותנת היא שליח יוצרה כי חלקה היא, וזהו אומרו **כברכת ה' אלוהיך** שהוא העושה, ועם כל זה לא אמר אשר נתנה לך כי אם **אשר נתן לך,** ואין זה רק כי מה שהיא עושה הוא יתברך העושה ונותן כמדובר.

ועל פי שני הדרכים האלה מה שהתחיל הפסוק שלא לנוכח ויצא לנוכח, הוא, כי בתחילה אומר כלל אחד ש**איש כמתנת ידו** שהוא כולל על כל איש כצדיק כבלתי צדיק, וכשבא לתת טעם באומרו **כברכת ה' אלוהיך** שהוא להביא ראיה מברכת ה', דבר לנוכח. כי אין הקדוש ברוך הוא מצווה את ברכתו רק לצדיק, מה שאין כן לרשע שלפעמים טובתו היא לרעתו ולא דרך ברכת ה' בא לו עושרו כנודע. ואל השם יתברך מכוון להודיע טעמו של דבר.

או יאמר, הנה איש יראה לו כאילו הוא נותן מתנת ידו, הוא ולא מה' הוא, וזהו **איש כמתנת ידו,** ואיש כזה שלא לנוכח אדבר בו. אך דע לך הקרוב אלי כי אינו כן רק **כברכת ה' אלוהיך אשר נתן לך** כן הדבר הזה, כי כאשר ברכת ה' אשר נתן לך, הוא יתברך הוא הנותן, כן גם מה שאתה נותן, ממנו יתברך הוא לדל ההוא, כי אינך רק אמצעי. כי כאשר ברכת ה' באה לך באמצעות זולתו יתברך והוא הנותן באמת, כן אשר תיתן לדל הוא יתברך הנותן על ידך.

או יאמר, איש כו', לומר, הנה איש הנותן צדקה דרכו הוא לתת כמו בנותני **מתנת ידו** שהוא כמי שנותן לחברו מתנה דקיימא לן (שבת י ב) הנותן מתנה לחברו צריך להודיעו, כן בתתו לדל מודיע או נותן מיד ליד, אך לנותן לדל לא טוב הוא כי יתבייש, ולכן אל העושה כן אני מדבר שלא לנוכח. אך הקרב אלי ושמע בקולי איעצך, והוא, כי תתן **כברכת ה' אלוהיך אשר נתן לך** שלא בירך אותך רק בסמוי מן העין בדרך הסתר, וגם אתה לא ראית אותו בברכך אותו ולא נתביישת, כן גם אתה **כברכת ה'** תתן, שהוא מתן בסתר.

פרשת שופטים

יח שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן-לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ
אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לִשְׁבָטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת-הָעָם מִשְׁפַּט-צֶדֶק :
יט לֹא-תַטֶּה מִשְׁפָּט לֹא תַכִּיר פָּנִים וְלֹא-תִקַּח שֹׁחַד
כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר עֵינֵי חֲכָמִים וִיסַלֵּף דִּבְרֵי צַדִּיקִם :

כ צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְיָרַשְׁתָּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ :

ראוי לשים לב, אל אומרו לך שהוא מיותר.

וכן אומרו אשר ה' אלוהיך נותן לך שגם הוא מיותר.

ב. אומרו ושפטו את העם, מי לא ידע כי את העם ישפוטו, ואם הכוונה הוא שישפטו **משפט צדק** עם כל זה אומרו **את העם** מיותר.

ג. מי לא ידע שלדון **משפט צדק** יתמנו.

ד. כי הלא באומרו שופטים ושוטרים תתן לך הוא מדבר עם הממונים, **ובאומרו ושפטו כו'** הוא צווי אל הדיינים.

ה. למה לא ידבר לנוכח עם הדיינים לומר שפטו צדק כמו בפסוק שאחריו שידבר לנוכח אתם.

ו. אומרו לא תטה, למה נאמר, כי בכלל אומרו **ושפטו את העם משפט צדק** היה.

ז. אומרו לא תטה משפט ואומרו **לא תקח שוחד,** הם דברים חמורים מהכרת פנים.

ולמה שם אומר לא תכיר פנים בין שניהם שאינם לא מלמעלה למטה ולא מלמטה למעלה.

ח. אומרו דברי צדיקים, כי לפי המפרשים היה ראוי דברים מצודקים יאמר.

ט. אומרו צדק צדק תרדוף, למה כפל מלת **צדק**, וגם איך יצדק בו לשון רדיפה.

י. כי אחר אומרו וירשת את הארץ אומרו **אשר ה' אלוהיך נותן ל**ך הוא מיותר כי נודע הוא.

אמנם הנה כללות הענין הוא, כי שלשת הכתובים האלה,

האחד ידבר עם **ראשי ישראל הממנים** את השופטים ואת השוטרים,

והשנית עם הדיינים,

והשלישית עם הבעלי דינים.

יח שֹׁפְטִים וְשֹׁטְרִים תִּתֶּן-לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לִשְׁבָטֶיךָ וְשָׁפְטוּ אֶת-הָעָם מִשְׁפַּט-צֶדֶק :

ונבוא אל עניינם אחד לאחד, והוא, כי הנה צווי מינוי הדיינים אינו רק לגדולי ישראל ונשיאיהם. ויקרה ימנה גדול הדור דיין לשפוט ושוטר לכפות את הבלתי שומע בקול הדיין, ויבוא דין הגדול ההוא בפני השופט אשר מינה, ויחייבהו בדין, ואם לא ישמור יצווה את השוטר יכפנו, ואז העשיר ההוא יענה עזות ויאמר הלא אני מניתיו וזו היא שימת עין הגמול הוא משלם כי ישתרר עלי, וגם השוטר אשר מיניתיו היכפה את שר בישראל כמוני היום. על כן כמדבר אל הממונה אמר **שופטים ושוטרים תתן לך** ותמנה לך, כלומר לעצמך, שידונו לך הדיינים ויכופו אותך השוטרים וזהו אומרו **לך.**

ויהיו **שופטים ושוטרים בכל שעריך** שהוא בכל עיר. ובאומרו **אשר** אני **נותן,** עם שבעת העמדתם כבר ניתנה, הוא כאומר, עדיין מתנת שעריך הווה אם תעשה צווי זה ואם תחדל לא תתקיים לך המתנה, כי ירושת הארץ תלויה במינוי הדיינים הכשרים.

ודרך כלל, אם תתן **שופטים לשבטיך** שהוא בכל שבט ושבט, יצווה עליהם שגם שיהיו שופטים מיוחדים בכל עיר שבכל שבט, אל ימשכו ידיהם מלשפוט את הזולת מבני השבט אשר נתמנו עליו, רק **ושפטו את העם** דרך כלל בבוא לפניהם מאחד משבטי ישראל במקום אשר הוא שם. ולזה אמר **ושפטו את העם** ויהיה **משפט צדק,** שגם שיתמנו בכל עיר לאנשי העיר ובכל שבט על השבט, עם כל זה כשישפטו את העם דרך כלל לא יהפכו בזכות בני העיר או השבט שעליו נתמנו יותר מעל שאר עם הארץ. וזהו אומרו **לשבטיך** אחר אומרו **בכל שעריך,** ואז **ושפטו את העם** דרך כלל **משפט צדק.** וכתוב אצלנו על פסוק (בראשית מט טז) דן ידין עמו כו' שאמר כי שמשון, שעליו הכתוב ידבר, ידין עמו הוא שבטו כאשר ישפוט לאחד משבטי ישראל, כי גם שבטו כמו זר נחשב בעיניו לבלתי הפך בזכותו מכל שאר ישראל.

או יאמר מעין זה, והוא כמאמרם ז"ל (**ספרי** קמד) האומרים על הכתוב השלישי, כדאי הוא מינוי הדיינים הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבם על אדמתם שנאמר **למען תחיה וירשת את הארץ.** ואם כן איפה אחר שירושת הארץ תלויה במינוי, נמצא כי הממנים הדיינים הם מחיים את ישראל וכזוכים בארץ ומורישים אותה לישראל ומעמידים אותם בה.

ונבוא אל הענין, בשום לב אל אומרו לך פעם שנית כאומר **לך לשבטיך.** והוא שאומר הוא יתברך לממנים המיוחדים בעם, **שופטים ושוטרים תתן לך,** לעצמך תמנה אותם, שישתררו עליך אם תצטרך להביאך במשפט להוציא ממון בדין. ואם ככה את עושה אני מעלה עליך כאילו כל ערי ישראל הם שעריך, שבזכות מינוי הדיינים שתמנה, **שעריך** יקראו.

ושמא תאמר הלא של כל השבטים הם, הלא הוא אשר **אני נותן לך לשבטיך** כאילו הם לך ואתה נותנם **לשבטיך.** וזהו **אשר ה' אלוהיך נותן לך** בזכות מינוי הדיינים **לשבטיך** כי הוא יתברך נותנם לך לזכותם לשבטיך.
ועוד שאתה מחיה את כולם שגם השבטים הם שבטיך שלך כי גם אתה מחיה את כולם, כמו שאמרו רבותינו ז"ל כי כדאי הוא מינוי הדיינים הכשרים להחיות את ישראל ולהושיבם על אדמתם. וענין האדמה אמר באומרו **שעריך** וענין החיות את ישראל אמר באומרו **לשבטיך,** כלומר כאילו שבטיך הם שלך, כי מינוי הדיינים הם כדאי להחיות את ישראל. ואם כן אחר היותך הממנה אתה מחיה אותם ויקראו על שמך. אך אתה הממנה עשה זאת איפה כי **ושפטו את העם כו',** לומר, הלא אמרתי לך שתמנה הדיינים לך לעצמך שישתררו עליך

השופטים והשוטרים, אך לא דרך חסידות היא זו רק שתעשה באופן שלא יצטרכו הדיינים לשפוט אותך כי אם אתה מעצמך תעשה הטוב והישר מבלי יוציאו ממך ממון בדין. וזהו אומרו **שופטים ושוטרים תתן לך לשבטיך,** אך עשה זאת איפה ש**ושפטו את העם** ולא אותך, כי מעצמך תעשה הדין לחובתך גם כן שיהיו דיינים כשרים. וכשאתה הממנה תהיה מתנהג בחסידות שלא יצטרך להוציא ממך ממון בדין תזכה שאשר תמנה יהיו עושי **משפט צדק** כי יגלגלו זכות על ידי זכאי.

או יהיה, כי בא ללמד ימנו **שופטים ושוטרים ושפטו את העם,** ולא שופטים ושוטרים יצטרכו לשפוט אותם כי יהיה להם דבר, כי האי דיינא דמפקי מניה ממונא בדינא לאו דיינא הוא (בבא בתרא נח ב). ועל זה אחשוב שהיה מתפאר אבשלום בגונבו את לב בני ישראל, והוא, בשום לב אל דברי הכתובים ההם (שמואל ב, טו ב) באומרו והשכים אבשלום ועמד כו' ויהי כל איש אשר יהיה לו ריב לבוא אל המלך למשפט ויקרא כו' ויאמר אי מזה עיר אתה ויאמר מאחד שבטי ישראל עבדך, ויאמר אליו אבשלום ראה דבריך טובים ונכוחים ושומע אין לך מאת המלך ויאמר אבשלום מי ישימנו שופט בארץ ועלי יבוא כל איש אשר יהיה לו ריב ומשפט והצדקתיו.
והנה ראוי לשים לב מה זו שאלה אי מזה עיר אתה מה איכפת ליה. וגם תשובת האיש יראה קרה כשלג באומרו מאחד שבטי ישראל עבדך כי לא היה מגלה עירו.
ועוד שהיה משיב שלא כענין כי הוא שאל על העיר והוא השיב על השבט.
ועוד אומרו ראה דבריך טובים ונכוחים כי הלא עד כה לא סיפר טענותיו שיאמר לו שדבריו טובים ונכוחים.
ועוד אומרו מי ישימני כו' איך יתכן שכל הבא לפניו יצדיקהו האם אפשר לזכות שטרא לבי תרי הלא אם אחד יצדק שכנגדו יתחייב.

אך יאמר כי לגנוב דעת את העם, שאל אל הבא לידון לפני המלך טרם יכנס, אי מזה עיר אתה, כלומר אם אתה מערי יהודה ממשפחת המלך יצדיקך, כלומר שיחניף את קרוביו. אז האיש יבין דבר ויאמר מה זו שאלה האם משוא פנים יש בדבר, הלא עברי אנכי מאחד שבטי ישראל מאיזה שבט שאהיה משפט אחד לכל. אז היה משיב ואומר לו, ראה דבריך טובים ונכוחים בדבר הזה כי אין לישא פנים לרחוק ולקרוב, אך ושומע אין לך, ומי יתן והיה זה מאת העומדים לפני המלך ולא מהמלך עצמו אך הוא מאת המלך כי המשוא פנים ממנו הוא. ולבל יראה שעל עצמו היה דורש, לא היה סומך מיד ואומר מי ישימני שופט כו' רק היה שותק כאילו גמר עניינו, ואחר כך חוזר וניעור ואומר מי ישימני כו'. וזהו אומרו ויאמר אבשלום פעם שנית בתוך דבריו לומר שהיה עושה כאילו הייתה אמירה בפני עצמה, וגם לא היה אומר מי ישימני מלך בארץ, בל יראה כי מחמת אדר מלכות היה עושה, כי אם מי ישימני שופט בלבד. והענין שאמר מי ישימני שופט בארץ, כי אין צריך לומר שלא הייתי נושא פנים את בני שבטי

או קרובי, כי אם אפילו את עצמי, עם שאין דרך בני אדם לראות חובה לעצמו אני הייתי רואה חובה לעצמי בריבם עמדי, ולא היו צריכים להוציא ממני ממון בדין. וזהו אומרו ועלי יבוא כל איש כו', לומר, אפילו עלי יבוא כו' שתביעתו היא עלי, עם היותו כל איש חשוב או נבזה, שיהיה לו עלי ריב ומשפט שיהיה לו המשפט שיהיה הדין עמו, אראה חובה לעצמי והצדקתיו בלי יצדיקוני דיינים זולתי ויוציאו ממנו ממון בדין. וזה יתכן כיוונה תורה באומרה **שופטים ושוטרים תתן לך** בשבילך שישפטו אותך, אך לא תמנה מי שיצטרכו דיינים לדון אותם, כי האי דיינא דמפקי מיניה ממונא בדינא לאו דיינא הוא.

ושמא תאמר ומה נעשה אם לא ימצאון כאלה, ואם יהיו כהם באחד הדורות לא יהיו בדורות אחרים. לזה אמר אל תירא מזה, כי הלא איני שואל ממך תמנה דיינים כמשה ושמואל בדורו, ולפי ערך הדור לא יעדרו בכל דור ודור, כנודע מרבותינו ז"ל (**ויקרא רבה** כו ז) שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה דור דור ודורשיו דור ודור ושופטיו כו', הנה כי מאז ראה יתברך ויחלק השופטים הראויים לכל דור ודור להביאם בעולם כפי ייחס כל דור ודור. וזה אמר אל תאמר אולי לא ימצאון, כי דע לך כי ה**שופטים** וה**שוטרים** שאמרתי הם **אשר ה' אלוהיך נותן לך** בכל דור **לשבטיך,** שהוא בערך שבטיך אשר יהיו בכל דור, כי מיוחדים ומיועדים הם מאתו יתברך. ושיעור הכתוב **שופטים ושוטרים תתן** אתה ראש ישראל הממנה אותם, ותכוון לשם שמים שהוא לדון לך בעצמך שתקבל עול דיינותם גם על עצמך, שעל ידי כן מגלגלים זכות על ידי זכאי שיזמין לך הוא יתברך אותם, **אשר ה' אלוהיך נותן לשבטיך** הם ההגונים המיועדים לתיקון הדור, שהם אשר **ושפטו את העם** ולא שיצטרכו גם הם להישפט.

או יאמר ושפטו כו' על דרך זה, לומר, הלא אמרתי **תתן לך** שהוא לך ולא להם, שלא תמנה מי שלהם יצטרכו לדון.
ושמא תאמר מאי איכפת לך שיהיו הדיינים רואים חובה לעצמם, או שיוציאו הדיינים מהם ממון חיובם בדין כיון שבין כך ובין כך נעשה הדין. לזה אמר **ושפטו את העם כו',** לומר כי הנותן בלי דיינים ממונו ולא יצטרך ידינוהו הנה נבטח בו ישפוט את העם משפט צדק, וזהו **ושפטו את העם משפט צדק,** כלומר כי הבלתי עושה כן ויצטרך להוציא ממנו בדין, באופן שהיה בלבו לעשות שלא כדין, איך יעשה הדין לאחרים, שקל וחומר הוא אם על עצמו אינו נאמן כיצד יהא נאמן על של אחרים.

או יאמר, בשום שכל והבין ענין אומרו (דברים א יז) כי המשפט לאלוהים הוא וכן מאמר יהושפט לדיינים באומרו (דברי הימים ב, יט ו) לא לאדם תשפוטו כי אם לאלוהים תשפוטו. והוא, כי הדיין לפעמים חושב שדן את האדם ודן את הקדוש ברוך הוא, על כן אלוהים נצב בעדת הדיינים על כי אליו יתברך ישפוטו הם. והוא, כי הנה הוא יתברך דן את יושבי תבל ושוכני ארץ בראש השנה ויגזור על ראובן לתת לו בשנה זו מאה זהב ולשמעון מאתים, ויקרה

יהיה ריב בין שני אלה, וכאשר עלה במשפט צדקו יתברך הוא כי אין לראובן ביד שמעון כלום ונותן באותה שנה מאה זהב לראובן כאשר דן וקצב לו. ובא הדיין ודן משפט מעוקל ועל טביעת ראובן דן את שמעון שיתן לראובן עשרה זהב, ולפי האמת הוא שלא כדין נמצאו מהפכים משפט אלוהים בשני פנים:

אחד, שיצטרך הוא יתברך עתה להחסיר לראובן העשרה שלקח ממנו שלא כדין ולהשלים למאתים אשר קצב על שמעון עשרה.

שנית, כי הוא יתברך ראה משפט תביעת ראובן על שמעון ודן שאין עליו כלום, ועל כן נתן לראובן בלעדי זה מאה זהב אשר קצב לו, ועתה הדיין הזה דן הפך דינו יתברך, שהוא יתברך דן ופטר את שמעון וזה חייבו, נמצא כי דן את הקדוש ברוך הוא ומהפך משפטו.

ועל זה הזהירה תורה ותאמר כי המשפט לאלוהים הוא כי לאלוהים ישפטו הם. והוא מאמר יהושפט לא לאדם תשפוטו כי לאלוהים תשפוטו אם דן בדין אם אין. אך כאשר השופטים אשר בארץ המה ישפטו צדק יבוא משפטם מכוון אל משפטו יתברך, נמצאו בלתי דנים את האלוהים כי אם את האנשים. ועל כן הזהירה תורה ותאמר **שופטים ושטרים תתן לך** כלומר שישפטו לך ולא שישפטו את ה', וזהו **בכל שעריך** שהוא כי ישפטו באופן יהי חלק כל אחד אשר נתן לו האלוהים קיים בלי שינוי.

והראיה כי הכל קצוב מלמעלה והוא הדבר הניתן לכל אחד בהיות הדבר נעשה בצדק ואמת, ושזה חפצו יתברך יותן לאיש למטה מה שהוא שלו מלמעלה, כי הלא ראית בעיניך בעת חילוק הארץ כי **שעריך** הנזכר **אשר אני נותן לך** מהם הוא אשר היה **לשבטיך,** והוא, כי חלקו שנים עשר חלקים בלתי שווים זה עם זה, והיה אלעזר הכהן אומר אם שבט פלוני יבוא בגורל חלק פלוני יעלה עמו כי הוא חלקו מאתו יתברך וכך היה עולה. הנה כי כאשר אין הטיה למטה אין יוצא לאדם רק חלק כל אחד אשר קצבו וייחדו לו מן השמים. וזהו **אשר אני נותן לך לשבטיך,** כי החלק משעריך הנזכר **אשר אני נותן לך** הוא אשר היה **לשבטיך** בעת פועל הגורל אשר היה משולל הטיה.

ולמה עשה ה' ככה ולא ציוה תנו חלק פלוני לפלוני וחלק פלוני לפלוני, אך אין זה כי אם להורות כי הנעשה למטה בצדק בלי הטיה מעין גורל המשולל הטיה יצא למטה לאיש מה שהוא לו למעלה כאשר היה יוצא בגורל מאמר אלעזר מפי ה'. וזהו **אשר כו' לשבטיך** כלומר שעל כן ראוי תמנה דיינים ישיתו לב אל דין האמת, באופן ישפטו לך ולא שישפטו את ה' אם דן שלא כדין חלילה כי אם שישפטו את העם, וזהו **ושפטו את העם** שהוא שיהיה **משפט צדק** שהוא משפט צודק אל משפטו יתברך למעלה בבית דינו הצדק.

או שיעור התיבות **ושפטו את העם** פה **משפט צדק** הוא אותו המשפט צדק שכבר נשפט שהוא בבית דין העליון.

יט לֹא-תַטֶּה מִשְׁפָּט לֹא תַכִּיר פָּנִים וְלֹא-תִקַּח שֹׁחַד כִּי הַשֹּׁחַד יְעַוֵּר עֵינֵי חֲכָמִים וִיסַלֵּף דִּבְרֵי צַדִּיקִם :

הנה זולת אשר הערנו למעלה, ראוי לשית לב אל מה שלא אמר **ולא תכיר פנים** בוי"ו כאשר אמר **ולא תקח שוחד.** אמנם הנה כתבנו כי **פסוק ראשון** דבר על **ממני הדיינים**, וזה **השני אל הדיינים** עצמם, והוא, כי ידבר אל כל אחד ואחד ואומר לו **לא תטה משפט.** והוא מה שכתבנו בסמוך, כי כל משפט הבא לפני בית דין של מטה כבר נשפט בבית דין של מעלה, והמכוון אל האמת צודק אל משפט אלוהים אשר שפט למעלה, והבלתי עושה כן הוא מטה משפט העליון. וזהו אומרו **לא תטה משפט** כלומר המשפט העליון לא תטנו. והנה אם היית שם לבך כי האלוהים ניצב בעדת הדיינים אין פחד שתטה משפט. אך הוא כי אינך מכיר רק פנים אשר תראה, אך לא אשר אין לו תמונה ואינך רואה והוא לפניך. ועל כן לבל תטה משפט אני אומר לך **לא תכיר פנים** שהם פני **הבעל דין,** כלומר אך הכר אשר אין לו פנים כי אין לו תמונה אותו תכיר כי הוא נצב עמך. ואם ככה את עושה גם **ולא תקח שוחד** המביאך ודאי להטות. ואל תאמר אני אקח ולא אטה כי אם אדקדק וארד עד עומק הדין לעשות משפט צדק, דע לך כי אי אפשר **כי השוחד יעור עיני חכמים** הם עיני שכלם לבלתי ראות חובה לנותן למו השוחד ובכל אשר יפנה יראה לו זכות. ועוד כי **ויסלף דברי צדיקים,** והוא, כי יסלף ומסתם טענות הצדיקים בדינם. כי בראות הצדיק בדינו שהדיין מטה כלפי חברו אשר השחיד, מסתתמין טענותיו ומסתלפים כי יבהל מראות כי לב הדיין עם שכנגדו, באופן שאם יש לו טענה טובה תסתלף בלשונו ויאבד זכותו.

או מעין זה, כי **השחד יסלף ויעקש דברי הצדיקים בדינם** בעיני הדיין, שייראו בעיניו טענות עקשות וסילוף ורמאות. עם היות האמת אתם, ויחייבם נגד המשחידו.

או יאמר, כמדבר אל כל אחד מהדיינים בפני עצמו ואומר לו, הנה אפשר תורה היתר לומר לא אעוות משפט רק אטה אותו מעט משורת הדין וגם אין הדין נחתך על פי כי רבים אשר אתי, ומה אתן ומה אוסיף אנכי לבדי ודעת כל שאר הדיינים הוא שהדין כך אטה אני לומר כהם. על כן אמר גם אתה היחיד **לא תטה משפט** אפילו הטיה מה. וזהו בדבור שאומר אתה זכאי או אתה חייב. אך כדי לימנע פן תבוא להטות בדבור הזהר במחשבה, וזהו **לא תכיר פנים** שאינו אומר לא תשא פנים כי אם לא תכיר, שהוא אפילו הכרה בלב **לא תכיר פנים** בל תבוא לידי דבור ומזה תבוא לחטא גם במעשה, וזהו **לא תקח שוחד כו'.** ושיעור הכתוב **לא תטה כו',** אם תרצה ש**לא תטה משפט בדבור,** שמור **המחשבה** תחילה ש**לא תכיר** פניך כי ממנה תבוא להטות בדבור, ומדבור תבוא אל ה**שוחד** שהוא **מעשה.** ועל כן אין באומרו לא תכיר וי"ו.

או יאמר, אם יחד עשיר ואביון יבואו לפניך והדל דרך משל תובע לעשיר עשרה זהב ואינו זוכה בדין, אל תאמר אוי לי אם אומר שהוא פטור ולרש אין כל, ואוי לי אם אחייבנו והוא שלא כדין, אך אעשה זאת לא אעבור הדין לחייבו בכל כי לא אשחית בעבור העשרה, אך אטה מעט מהדין שאזכה את העשיר בתשעה ואטה מעט לחייבו באחד בלבד, שהוא קרוב לדין וישמח הדל בטוב מעט, ולבל יקצוף העשיר אכיר פניו ואכבדהו באמור לו כי פניו אני נושא לבלתי חייבו יותר. אמרה תורה הנה אם ככה את עושה בשתי עבירות תתחתן כאחת, אחת **לא תטה משפט** ואחת **לא תכיר פנים.**

ושמא תאמר אם כן איפה אבחר דרכי שלא אטה משפט ולא אכיר פנים, כי אם שאפטור את העשיר כי הוא צדיק בדינו אחר שהזהוב שהייתי חפץ לתת לאביון אקחנו לעצמי על פטורו, ואז טוב לי שאיני מטה משפט ולא תכיר פנים כי אם פוטר את הפטור ונהנה, על זה אני אומר **ולא תקח שוחד** שהוא אפילו לדון אמת כנודע מרבותינו ז"ל (**ספרי** קמד), כי השוחד לא יניחך לראות לנותנו חובה **כי יעור עיני כו'** כמפורש למעלה.

או יאמר, סמוך אל סוף פסוק הקודם **שופטים כו' ושפטו את העם וכו',** והוא ענין מאמרם ז"ל (סנהדרין ו ב) על פסוק (שמואל ב, ח טו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו, שהוא הבצוע שהוא משפט עם הצדקה, שעל ידי הפשרה הבלתי זכאי עושים עמו צדקה. וזה יאמר, **שופטים** לשפוט **ושוטרים** לכפות את הסרבן **תתן לך כו',** אך עצה טובה איעצך לבלתי יצטרכו לכפות על ידי השוטרים, והוא, כי מעצמם **ישפטו את העם משפט צדק**, שהיא פשרה שהוא משפט וצדקה האמור בדוד שעל ידי כן יקבלו, ושלום ביניהם.

ושמא תאמר, הלא יש סרבנים בלתי מתרצים בפשרה שלא לוותר אפילו פרוטה ותתגדל מלחמה ביניהם, על כן טוב הדבר כי גם בלי פשרה אעשה שלום ביניהם, והוא, שלא אעשה המשפט על פי הנקודה שיהיה אחד חייב לגמרי ואחד זכאי לגמרי כי תגדל הקטטה ביניהם, אך אטה המשפט מעט ואעשה קרוב לדין לבל יצא החייב קרח לגמרי ואומר להם שכך הוא המשפט ושורת הדין ואינה פשרה באופן אעשה שלום ביניהם. על כן אנכי מצווך **לא תטה משפט** כשאתה דן בתורת משפט כי יש מהם בלתי חפץ בפשרה, **לא תטה** אפילו הטיה מה מהמשפט, עם היות כי מפני השלום אתה עושה. כי עתה תעשה מפני השלום, ועוד מעט תעשה מפני הכבוד כי תכיר פנים, ועוד מעט מפני הממון כי תקח שוחד. וזהו **לא תטה משפט** ובזה גם **לא תכיר** וגם ימשך ש**לא תקח שוחד.**

כ צֶדֶק צֶדֶק תִּרְדֹּף לְמַעַן תִּחְיֶה וְיָרַשְׁתָּ אֶת-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ :

עד כה דבר פסוק **ראשון** עם **ממני הדיינים** ו**השני** עם **הדיינים,** ועתה בא הכתוב **השלישי** ודבר עם **הבעלי דינים,** ואמר **צדק כו'.** ופשוטו של מקרא הוא כפירוש **רש"י** הלך אחר בית

דין יפה, ויהיה הכפל לומר לא בלבד תשית לבך אל בית דין שהוא של צדק בערך אשר אינו בית דין יפה, כי אם גם **צדק** מצדק, שהוא כי תבחר **צדק** מתוך אחרים של **צדק** שהוא היפה בין היפים.

או יאמר קרוב לזה, צדק כו', לומר ברודפך צדק שהוא הבית דין יפה, אל נא תכוון לומר כי תבחרהו למען על ידי חכמתו ידע לזכותך מה שאין כן זולתו אולי להעדרו יחייבך, כי אם **צדק** למה שהוא **צדק תרדוף.** ואל תשית לבך כי למען חייבם אותך יחסר לך מחייתך, כי אדרבה עתה תחיה באמת, מה שאין כן אם היית נוטל ממון רעך שלא כדין שהוא לך העדר חיים, כענין (משלי כב) וקבע את קובעיהם נפש. או אל תשית לבך למען תרווח מעות על ידי יודע חכמה לזכותך, רק למען תחיה חיים אמתיים על ידי משפט האמת, וזה וזה יתקיים בידך גם אם יחייבוך. ואל תחוש על חסרונך שגם עתה ירבה לך ממון, כי **וירשת את הארץ אשר ה' נותן לך** שהיא זבת חלב ודבש ומלאה כל טוב, ואם כן תחת אותו המעט תירש הרבה.

או יאמר, בהזכיר דין הידוע (בבא בתרא קלג א) מהפרש שבין **מתנה לירושה,** והוא, כי **מתנה** יש לה הפסק ויכול אדם לומר מתנה זו אני נותן לך לא בתורת ירושה כי אם בתורת מתנה ואחריך לפלוני, אך **ירושה** אין לה הפסק.

והנה על דרך זה אפשר מתנת הארץ אשר הוא יתברך נותן לבני ישראל, נותנה בתורת **מתנה,** שאם ייטיבו את דרכם היא להם ואם לאו אחריהם לגויים.
או אפשר דרך **ירושה** שאין לה הפסק.

ונבוא אל הענין, והוא, כי הנה שלשה הדרגות משפט הם.
א. שורת הדין שיקוב הדין את ההר וזה יקרא **משפט.**
ב. יקרא **משפט צדק** והיא **פשרה** ככתוב בסמוך, מעין מאמרם ז"ל על פסוק ויהי דוד עושה משפט וצדקה לכל עמו.
ג. הוא **להיות הצדיק** נמשך אחר הצדק יותר מאחר המשפט, שהוא **חסידות** הרבה **לפנים משורת הדין,** וזה יקרא **צדק צדק.**
והוא, כי משפט צדק שהמשפט עיקר אלא שקרוב אל הצדק שהוא פשרה הקרובה לדין כי אינו רק צדק נמשך אחר המשפט, אך **צדק צדק** הוא צדק נמשך ונוטה אל הצדק ולא אל הדין שאינה קרובה לדין כי אם רחוקה הרבה ממנו. ואמר הנה הדיינים אין להם רשות להרחיק הפשרה מהדין כי אם **משפט צדק** כי מה שירבה לוותר לזה הוא גוזל לשכנגדו.

אך אתה הבעל דין שאני דובר בך בזה הפסוק, טוב לך לוותר משלך דרך חסידות מפני השלום ולעשות צדק של צדק, נמשך אחר צדק ולא אל הדין. ומה שתרוויח בזה יותר מהיות

קרוב לדין שאמרתי למעלה אל הדיינים, הוא כי הנה על עשות עיקר מהמשפט אמרתי אשר אני נותן לך שאפשר שהיא מתנה שיהיה לה הפסק. אך **צדק צדק תרדוף** אז היטיב איטיב עמך, והוא, כי מלבד אשר **תחיה** תחשב לך לצדקה הנותנת חיים לעושיה וזהו למען תחיה.

עוד אוסיף לך והוא, כי לא בלבד תהיה לך הארץ בתורת מתנה כאמרי **אשר אני נותן לך,** כי אם גם תעשה מהמתנה שיש לה הפסק ירושה שאין לה הפסק. וזהו אומרו **וירשת את הארץ** שתהיה לך בתורת ירושה הארץ **אשר ה' אלוהיך נותן לך** בתורת מתנה, כאומרי למעלה **שעריך אשר ה' אלוהיך נותן לך.**

ולפי מה שפירשו ז"ל (סנהדרין ו ב) על ויהי דוד עושה משפט וצדקה שהיה מחייב בדין את הדל ואם אין לו לשלם עושה עמו צדקה ופורע מכיסו, יאמר פה לדיינים **ושפטו את העם משפט צדק** כדוד. והנה אפשר שהבעלי דין יעשו קנוניא עשיר ורש להמציא תביעה שיתחייב הדל ויחלקו הצדקה ביניהם או להאכיל את הדל ברמאות, על כן בפסוק זה שמדבר עם הבעל דין אומר **צדק צדק תרדוף** כלומר של צדק ולא של רמאות **למען תחיה כו'.**

או יאמר, **צדק** למה שהוא **צדק תרדוף** ולא לאהבת השכר. אך אם כל זה אני לא אמנע ממך שכר הרבה, כי מה שאני מצווך זה לא להיות צריך לזה, כי אם צדקת מה תתן לי, אך כוונתי היא **למען תחיה כו'** להרבות שכרך.

או יאמר, **צדק כו'.** והוא, כי יש אנשים שלפי הטענות הדיין מזכה אותם בדין והם יודעים כי לפי האמת חייבים הם ושותקים ואומרים הקולר תלוי על הדיין. אמר לא תעשה כן כי אם תרצה **צדק** כלומר שיעשו לך צדקה מן השמים, גם אתה **צדק תרדוף** שאם תראה הצדק בורח ממך כענין שכתבנו שהדיין מצדיקו והוא חייב, אתה **תרדוף** אותו עד תשיגנו ותעשה אותו. ומה הוא הצדק אשר יעשה לך ה' הוא שכר טוב וזהו **למען תחיה כו'.**

או יאמר ענין רבה בר בר חנא (בבא מציעא פג א):

ששכר פועלים להוליך לו חבית ממקום למקום ושברוה, שקל גלימייהו, אתו לקמיה דרב, אמר לו הב להו גלימייהו, אמר לו דינא הכי, אמר לו למען תלך בדרך טובים, אהדר להו. אמרו עניי אנן וטרחינן כולי יומא ולית לן מידי למיכל, אמר לו הב להו אגרייהו, אמר לו דינא הכי, אמר ליה וארחות צדיקים תשמור ע"כ.

והנה הוקשה לנו בזה כי הלא יותר חסידות היה תת להם שכר מהחזרת טליתם, ואיך על **הראשונה** קרא דרך טובים שהוא **חסידות** כי הטוב והישר הוא **לפנים משורת הדין,** ועל **השנית** אמר וארחות צדיקים תשמור שהוא **אורח לצדיק** ולא לחסיד. והשבנו במקומו כי

החסידות הוא משמרת לצדקות, שהמתנהג בחסידות אפילו כשישגה לא יגע בצדקות, וידוע כי העושה חסידות פעם אחת עדיין אינו משמרת לצדקות, כי פעם אחת אינה חזקה עד לפחות בפעם שנייה כי בתרתי הויא חזקה. ועל כן על הראשונה אמר למען תלך בדרך טובים שהוא **חסידות לפנים משורת הדין**, כד"א (דברים ו יח) **ועשית הטוב והישר** ואמרו ז"ל (עיין בבא מציעא טז ב, קח א, **רש"י** שם) **זו לפנים משורת הדין.** אך עדיין בפעם ראשונה אין בה כדי להיות מידה זו משמרת אל מידת צדקות עד בא חסידות פעם שנית, ומה גם בהיותה גדולה מהראשונה, כי כן דרך מידה זו להיות בכל פעם הולך ומוסיף באיכות בשנית אז יש בה כח להיות משמרת אל מידת הצדיק.

ועל כן על השנית אמר וארחות צדיקים תשמור, שעל ידה ארחות צדיקים ישמור, כי יהיה לו בחסידות חזקה להיות משמרת אל ארחות צדיקים הוא הצדקות. וזה יתכן במאמר הכתוב **ועשית הטוב והישר** שהאחד תקרא טוב והשנית ישר. וזה יאמר פה, הלא ציוויתיך על המשפט, אמנם אתה הבעל דין שמע בקולי ואל תשת לבך אל המשפט כי אם צדק שהוא **לפנים משורת הדין** פעם ושתים, ולא כרבה בר בר חנה שלא היה רודף רק המשפט והדיין הכריחו בצדק, כי אם שאתה מעצמך תרדפהו. **למען תחיה בעולם הזה וירשת את הארץ לעולם הבא,** כד"א (ישעיה ס כא) לעולם ירשו ארץ, שהוא עולם הבא.

כא לֹא-תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה כָּל-עֵץ אֵצֶל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-לָּךְ :
כב וְלֹא-תָקִים לְךָ מַצֵּבָה אֲשֶׁר שָׂנֵא ה' אֱלֹהֶיךָ :

פרק יז

א לֹא-תִזְבַּח לה' אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וָשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בוֹ מוּם כֹּל דָּבָר רָע
כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא :
ב כִּי-יִמָּצֵא בְקִרְבְּךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ
אִישׁ אוֹ-אִשָּׁה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶת-הָרַע בְּעֵינֵי ה'-אֱלֹהֶיךָ לַעֲבֹר בְּרִיתוֹ :
ג וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחוּ לָהֶם
וְלַשֶּׁמֶשׁ אוֹ לַיָּרֵחַ אוֹ לְכָל-צְבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא-צִוִּיתִי :

הנה אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין ז ב) כל המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשרה אצל המזבח. ותהיה דעתם כי למה שעיקר הדיינים הוא אצל המזבח, כמאמרם ז"ל (עיין **מכילתא** סוף פרשת יתרו) למה נסמכה פרשת משפטים לפרשת מזבח לומר לך שתשים דיינים אצל המזבח. ועל כן המעמיד דיין שאינו הגון כאילו נוטע אשרה אצל המזבח, כי גם שיהיה

מהדיינים שבחוץ הנה גם אשר בחוץ עולים מעט מעט עד היותם מאשר הם אצל המזבח כנודע. ואמר לשון נטיעת אשרה לומר כי כאשר הנוטע אשרה הולכת וצומחת וגדלה, כן רעת הדיין בלתי הגון יהיה כן כי יתחיל במועט ותהיה רעתו הולכת וגדלה. והוא מה שכתבנו למעלה כי יתחיל מהכיר פנים ועוד מעט יטה משפט ומזה ימשך גם ליקח שוחד.

ועל דרך פשט הכתובים יהיה הסמוכות במה שנמשך סדר הכתובים מראש הפרשה, שאומרת התורה הנני מלמדך להועיל כלל גדול בכל ענייני התורה. והוא, אשרי הגבר המתחיל להחזיק בכישרון מעט ויבטח בה' כי קו לקו יהיה עוזר לו הוא יתברך עד העלתו ממדרגה אל מדרגה מעלה מעלה עד בלי די. ואוי למתחיל להתפתות ביצרו אף גם בדבר מועט כי יצרו הלוך ילך ועוקר אותו מעבודת שמים עדי אובד. ובראשון החל ואמר כמדבר אל ראשי עם גדולי ישראל ראשי שבטיהם, ואומר להם **שופטים ושוטרים תתן לך** שהוא שופטים לשפוט שורת הדין, ושוטרים להכות את הסרבנים בדין. אך התחלה זו תוכל אתה ראש העם לסובלה כי אם יחייבוך בדין תעבור במסורת הברית ותקבל מה שיחייבוך בסבר פנים יפות. וזהו אומרו **שופטים ושוטרים** לכפות על שורת הדין תיתן לך אתה הגדול הממנה שידינוך השופטים ויכפוך השוטרים כי עשיר אתה, כי עיקר **שעריך** הם **אשר אני נותן לך לשבטיך** שאתם הראשים ומחלקים לשבטיכם, אך לא כל המון העם יכולים לסבול שיקוב הדין את ההר.

על כן ממידת הדיינות לשורת הדין יהיה נמשך עוד דרך חסידות לעשות **משפט צדק** הוא פשרה, על דרך מאמרם ז"ל (סנהדרין ו ב) על פסוק (שמואל ב, ח טו) ויהי דוד עושה משפט וצדקה שאמרו ז"ל זה הביצוע. הנה כי התחלת הטובה מביאה אל טובה גדולה הימנה. וכן הרעה, כי הנני אומר לך הדיין **לא תטה משפט** שהוא ככתוב למעלה שאם לא ירצו פשרה לא תאמר מפני השלום לא אעשה המשפט אך אטנו מעט קרוב לדין לעשות ואומר להם שהדין כך מפני השלום, **לא תטה משפט.** כי אין היצר הרע חפץ רק תתחיל לעשות אשר לא טוב כי מעט מעט יגרשך מעבודת ה', כי תתחיל להטות מפני השלום ואחר כך תטה מפני הכבוד כי תכיר פנים, ועוד מעט מפני המעות כי תקח שוחד. וזהו **לא תטה כו' לא תכיר פנים ולא תקח שוחד,** לומר הישמר מהתחלה ולא תעשה השנית ומבלתי עשותך השנית גם לא תעשה השלישית.

ואל הבעל דין אמר הנה אתה תוכל לעשות יותר מהשתי הדרגות טובות שאמרתי אל הדיינים שהוא משפט ואחר כך **משפט צדק,** עוד תוסיף גם אתה, והוא, כי לא בלבד **משפט צדק** כי אם **צדק צדק תרדוף,** שאינו צדק מעט עם המשפט אלא צדק כפול שהוא לפנים מן השורה הרבה, באופן שאפילו דיינים לא תצטרך, כי תניח מזכותך עד תשלים עם בעל דינך בייתור וחסידות, כי תאמר גם כי אלך אל הדיין יעשה לי **משפט צדק** שהוא פשרה מפני השלום אם

כן טוב לי אוותר גם מהפשרה הראויה ואעשה **צדק צדק** ועל ידי כן **תחיה**, כי הוא יתברך מנהל אותך כשאתה בא ליטהר מעט מעט עד הטיב אותך כי אינו עוזר לך רק **למען תחיה וירשת כו'.**

כלל הדברים כי בא ליטהר מסייעין אותו, בא ליטמא יצר סמוך מסירו מעל ה' עד האבידו, כמדובר שמתחיל בהטות משפט מפני השלום, וממשיכו לעשות מפני הכבוד, ואחר כך מפני המעות. ולכן ראוי יהיה אדם רץ למצווה אפילו תהיה קלה כי תגרור לו רבות, וכן יברח מן העבירה אפילו קלה כי תגרור לו עד האבידו אותו.

כא לֹא-תִטַּע לְךָ אֲשֵׁרָה כָּל-עֵץ אֵצֶל מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה-לָּךְ :

והנה בחמלת ה' עליו ובחמלת תורתו על עם בני ישראל, הוסיפה להראות לנו דרכו של יצר הרע, למען נברח ממנו בל יתחיל ללכדנו במצודה רעה, אפילו בדבר בלתי חמור כי יגורנו בחרמו יאספנו במכמרתו קו לקו. ולו לא היה רק עד קחת שוחד כמדובר למעלה, כי אם גם עד העבידו עבודה זרה מעט מעט, כי כך הוא דרכו של יצר הרע מתחיל והולך עד שנעשה בעל הבית להביאך עד סוף קצה הרעה הוא עבוד אלוהים אחרים. כי הלא יתחיל במעט לא כביר, והוא, כי לא יאמר לך עבוד אלוהי נכר רק נטע לך אילן יפה ענף וחורש מצל, לנוי אצל מזבח ה' לא לעולה ולא לזבוח בלתי לה' לבדו על מזבחו. כמאמר ה**רמב"ן** ז"ל כי אומרו **לא תטע לך אשרה** הוא אילן לנוי ולכבוד לפני מזבח ה', ולא נאסר רק להיות כמעשה הגויים ההם לפני אליליהם. כי הלא יאמר לך יצרך כי אין זה רע ואדרבה כבוד ותפארת לה' אלוהיך. ועוד מעט יטך גם לעשות שינוי במזבח עצמו, כי יפתך לעשות **מצבה אשר שנא ה' אלוהיך** להקריב בה. כי ממה שאצל המזבח, יביאך עד תגע במקום ההקרבה שגם זו היה מעשה הגויים להקריב לטעותם, וזהו **לא תטע וכו'**

כב וְלֹא-תָקִים לְךָ מַצֵּבָה אֲשֶׁר שָׂנֵא ה' אֱלֹהֶיךָ :

פרק יז

א לֹא-תִזְבַּח לה' אֱלֹהֶיךָ שׁוֹר וָשֶׂה אֲשֶׁר יִהְיֶה בּוֹ מוּם כֹּל דָּבָר רָע כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא :

ואחר החטיאך במקום ההקרבה יביאך לחטא גם בדבר הנקרב, שתקריב לה' בעל מום כאשר יעשו הגויים שלא ימנעו מהקריב בעל מום אם לא שיהיה מחוסר אבר, וזהו שסמך ואמר **לא תזבח לה' אלוהיך שור ושה אשר יהיה בו מום.**

ב כִּי-יִמָּצֵא בְקִרְבְּךָ בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ אִישׁ אוֹ-אִשָּׁה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה אֶת-הָרַע בְּעֵינֵי ה'-אֱלֹהֶיךָ לַעֲבֹר בְּרִיתוֹ :

ועוד מעט יעשה שגם המקריב הזבח יקריבנו לעבודה זרה. וזהו שסמך **כי ימצא כו' איש או אשה כו'**

ג וַיֵּלֶךְ וַיַּעֲבֹד אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחוּ לָהֶם וְלַשֶּׁמֶשׁ אוֹ לַיָּרֵחַ אוֹ לְכָל-צְבָא הַשָּׁמַיִם אֲשֶׁר לֹא-צִוִּיתִי :

וילך ויעבד אלוהים אחרים כו'. הנה כי היצר הרע החל מאשר אצל המזבח עצמו, ואחר כך נגע בקרבן הנעשה בו, ואחר כך במקריב עצמו, על כן טוב מאד מאד צריך אדם לברוח מהתחלת אחיזת היצר הרע, כי מעט מעט יגרשנו מאלוהי אמת ועד הבלי נכר יוליכהו להאבידו. והוא ענין כתוב אצלנו במשנת בן עזאי (אבות פרק ד משנה ב) באומרו הוי רץ למצווה קלה כאשר נכתוב בס"ד פרשת קדושים.

ד וְהֻגַּד-לְךָ וְשָׁמַעְתָּ וְדָרַשְׁתָּ הֵיטֵב וְהִנֵּה אֱמֶת נָכוֹן הַדָּבָר נֶעֱשְׂתָה הַתּוֹעֵבָה הַזֹּאת בְּיִשְׂרָאֵל :

הנה אומרו ושמעת הוא מיותר, כי מי לא ידע שאם יוגד לו שישמע מהמגיד לו.

אך ילמד דעת את העם כי גם שיוגד לאדם כי פלוני הוא רשע לא יקבל מיד כי אולי הוא לשון הרע, עד ישמע הדבר פעמים, כי אז יחוש שלא הוכפלו על שקר. וזהו **והוגד לך** ואחר כך **ושמעת** מזולת המגיד הראשון ואז עדיין **ודרשת כו'.**

או יאמר, והוגד לך כו'. כי הנה עם הבית דין ידבר הכתוב, ועל כן יאמר אם היה מגיד המגיד לזולתך היה ראוי בל ישמע ממנו אולי לשון הרע הוא ומוציא דיבה הוא זה, אך בהיות ש**והוגד לך** אתה הבית דין ראוי הוא שתשמע ותדרוש וזהו **ושמעת ודרשת כו'.** כי המגיד לבית דין לא בכוונת הוציא דיבה עד האלוהים יבא דברו, על כן ראוי יחוש וישמע וידרוש.

ז יַד הָעֵדִים תִּהְיֶה-בּוֹ בָרִאשֹׁנָה לַהֲמִיתוֹ וְיַד כָּל-הָעָם בָּאַחֲרֹנָה וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ :

כי הנה היה אפשר יחושו אנשים לאמר הלא טוב טוב היה לבלתי המיתו עד נראה אולי ישוב מדרכו, ולא יחפוץ ה' במות הרשע כי אם בשובו מדרכיו וחיה. לזה אמר **ובערת הרע מקרבך,** לומר, כי אדרבה מיתתו רחמנות על כללות ישראל, כי יקרה כמי שחלה בידו חולי המתפשט עד הלב וממית, כי תרופתו היא לחתוך היד טרם יחתכו כל עצמותיו, כי אכזריות אל האבר הוא רחמנות אל כל הגוף. כן בהיות איש כזה בקרב ישראל אפשר תפשה צרעת ממארת עוון זה בישראל ויחפרו ויאבדו, על כן טוב לבער את זה מלאבד את הכל, וזהו **ובערת הרע מקרבך** שהוא רע שבקרבך טרם יהפך יהיה הכל רע. או שיעור התיבות, הרע נחשב כאילו הוא בקרבך ולא בקרבו בלבד.

או יאמר הרע על כח טמא אשר שלט בזה להחטיאו ואשר נעשה בהעוותו, כי החוטא בורא כח טמא ומשחית ומה גם בעון כזה, והכח ההוא היה אפשר יחטיא גם את אחרים. על כן אני מודיעך שלא בלבד אתה מבער את הרשע ההוא, כי אם גם את הרע אשר הוא כח טומאה אשר היה בקרבך אתה מבער, על ידי עשותך משפט מות באיש ההוא. כי זכות עשותך משפט מות באיש ההוא, קדושת המצווה תעמוד נגד הרע ההוא עד יבערנו מקרב ישראל.

ח כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ דָבָר לַמִּשְׁפָּט בֵּין-דָּם לְדָם בֵּין-דִּין לְדִין וּבֵין נֶגַע לָנֶגַע דִּבְרֵי רִיבֹת בִּשְׁעָרֶיךָ וְקַמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ :

ט וּבָאתָ אֶל-הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל-הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְדָרַשְׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט :

י וְעָשִׂיתָ עַל-פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ מִן-הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה' וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹרוּךָ :

יא עַל-פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ וְעַל-הַמִّשְׁפָּט אֲשֶׁר-יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה לֹא תָסוּר מִן-הַדָּבָר אֲשֶׁר-יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל :

אומרו דבר למשפט יראה לשון בלתי מיושב, ומהראוי היה יאמר דבר משפט כאומרו בסמוך **והגידו לך את דבר המשפט.**

ב. אומרו והגידו לך את דבר המשפט, כי היה ראוי יקצר ויאמר והגידו לך המשפט.

ג. אומרו ועשית על פי הדבר אשר יגידו כו', כי אומרו על פי הוא משולל הבנה שיורה שאין עושה מה שיגידו לו כי אם דבר אחר על פי הדבר ההוא, ומהראוי יאמר ועשית הדבר אשר יגידו לך כו'.

ד. אומרו מן המקום ההוא, שהוא מיותר, שהרי נאמר **וקמת ועלית אל המקום כו'.**

ה. אומרו ושמרת לעשות ככל אשר יורוך, שהרי נאמר **ועשית כו'** למה חוזר לאומרו.

ולא עוד אלא שבתחילה אמר **ועשית** ועתה אומר שישמור כדי לעשות.

ו. שחוזר ואומר על פי התורה כו' תעשה, כי הרי נאמר זה פעמים.

אמנם לבוא אל הענין נזכירה מאמרם ז"ל (תמורה טז א) האומרים כי שלש מאות הלכות נשתכחו בימי אבלו של משה והלכו אצל יהושע ולא ידע ובקשו לרגום אותו באבנים, עד שבא כלב ואמר מי אשר יזכור אותן בפלפולו אתן לו את בתי לאשה, וזהו אומרו, אשר יכה את קרית ספר ולכדה ונתתי לו את עכסה בתי לאשה, ואז החזירם עתניאל אחיו בפלפולו, וזהו וילכדה עתניאל וכו'. והלא יתחמץ לבב אנוש כי הנה אילו קצרה יד עתניאל מלהחזיר ההלכות ההם כבר אבדו, ולמה יעשה כה הוא יתברך ולא יעשה על ידי יהושע כי נביא הוא, כאשר היה עושה עם משה כי יאמר **עמדו ואשמעה מה יצוה ה'** והיה יתברך מודיעו דבר המשפט, ולמה

לא יעשה כן יהושע ויודיענו יתברך ההלכות ההם ולא יסקלוהו. וכן בכל זמן שהייתה נבואה בעולם ויפלא דבר משפט יודיענו על פי נביא, מה שאינו כן, כי אין כח לנביא לחדש שלא על פי התורה מתוך המידות שהתורה נדרשת אפילו כמלוא נימא אם לא הוראת שעה.

אך אחשבה כי הלא ראה אלוהים כי עתידים בהמשך הדורות לקום איש או אנשים ולומר כי ה' דבר באיש ההוא ויתן לו תורה אחרת חדשה שבהפך דת משה וישראל היא. על כן הורה יתברך כי אחרי משה אין ניתן לאיש אפילו לנביאי האמת והצדק להוסיף אפילו אות אחת בתוך התורה, זולתי אשר יבינו מתוך תורת ה' תמימה אשר נתן אלוהים למשה ולישראל עמו אפילו המשתכח לא ישוב לחדש על ידי נביא. למען דעת כל עמי הארץ כי פעם אחת נתנה התורה ולא ישנה, כי רק במשה אשר קיבלה דבר ה' כאומרו **עמדו ואשמעה מה יצוה ה'** ולא לזולתו.

ח כִּי יִפָּלֵא מִמְּךָ דָבָר לַמִּשְׁפָּט בֵּין-דָּם לְדָם בֵּין-דִּין לְדִין וּבֵין נֶגַע לָנֶגַע דִּבְרֵי רִיבֹת בִּשְׁעָרֶיךָ וְקַמְתָּ וְעָלִיתָ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ :

וזה יאמר משה **כי יפלא ממך דבר למשפט** לומר כי יתכסה וימנע ממך דבר מאתו יתברך למשפט, כי ממני בלבד הוא שלא יפלא לדעת המשפט כי לא היה דבר אשר לא קבלתי וגם לא שכחתי, אך ממך שהוא ממני והלאה **יפלא דבר** לעשות ולדון משפט, והוא מהטעם האמור, כי אם **ובאת אל הכהנים.**

או יאמר, כי יפלא ויתכסה דין מדיני התורה כי לא תמצאנו מפורש, אל תאמר כי דין זה משולל מהתורה, כי דע לך כי לא יחסר כל בה על פי מידות דרשותיה ועניניה. ואם לא תמצא, ממך הוא שיפלא ולא ממנה, כי לא הכינות לבך ולא יגעת ועל כן לא מצאת.
או, ממך לשלא ניתן לך בסיני חלק זה בחלקך, כאשר אז קבלה כל נפש מה שעתידה לחדש לא היה לך **דבר למשפט** הזה להוציא ולחדשו מאשר חננו אותך. וזהו אומרו **כי יפלא ממך כו',** לומר, **כי יפלא, ממך** הוא ולא ממנה.

ואשר **יפלא ממך** הוא **דבר למשפט,** שהוא, דבר הנלמד בו, וזהו **דבר למשפט** שהוא דבר המביאך למשפט שהוא כי תסתכל באיזו מהמידות נדרש או מאיזה ייתור וכיוצא בו, אותו דבר לעשות ממנו המשפט, **יפלא ממך.** או שלא תדע לדמות מלתא למלתא, ותהיה נבוך **בין דם לדם בין דין לדין כו'** לאיזה תדמה אותו. או **דברי ריבות בשעריך** שיש חולקים ומריבים בבית דינכם אלו אוסרים ואלו מתירים אלו פוטרים ואלו מחייבים.

אז **וקמת ועלית.** והנה מלת **וקמת** מיותרת כי מי יעלה מבלי יקום ממקומו. אך יאמר, אל תהיה לך למחיתה וירידה עלותך שמה לשאול, ומה גם בהיותך בית דין גם אתה, כי הלא

וקמת ועלית, כי קימה תחשב לך עלותך שמה ולא ירידה באומרך גם לי לבב כמוהם. כי הלא בין מפאת המקום כי קדוש הוא שהוא **אל המקום אשר יבחר ה' כו'** כי יער עליהם שם רוח ממרום, בין מפאת העומדים שם, כי הנה -

ט וּבָאתָ אֶל-הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם וְאֶל-הַשֹּׁפֵט אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְדָרַשְׁתָּ וְהִגִּידוּ לְךָ אֵת דְּבַר הַמִּשְׁפָּט :

ובאת אל הכהנים כו' ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, כי הוא אשר נתעתד מאתו יתברך להיות בימים ההם שודאי הושפע בו צורך דורו ויפתח בדורו כשמואל בדורו. ואז **והגידו לך את דבר המשפט** שהוא הדבר אשר המשפט ההוא יוצא מפיו, כענין גזירה שווה אשר לא ידעת או היקש או ייתור וכיוצא משאר דרשות.

ועוד שלישית העולה על כולם, לבל תאמר הלא סברתי תערב לי יותר מסברתם, כי לא אליהם אתה הולך כי אם אל תורת ה' כי הלא **ודרשת והגידו לך את דבר המשפט.** ולא יעלה על לבך כי השופט הוא המדבר, כי אם התורה בעצמה. כענין פסוק (תהלים קיט צט) מכל מלמדי השכלתי כו', לומר לא שמתי לבי לבלתי שמוע תורה כי אם מגדול הדור מפני הכבוד, כי אם מכל מלמדי אפילו הקטון מי שיהיה השכלתי, כי לא שמתי לבי כי האיש הקטון הוא או גדול הוא היה מדבר עמי, כי אם כי עדותיך אשר אשמע ממנו היו משיחים ומדברים בי. וזה יאמר פה **והגידו לך את דבר המשפט,** כי מה שיגידו לך אינו דבר פיהם כי אם דבר של המשפט. וזהו את **דבר המשפט** באופן כי בעשותך משפטו ודינו אינך עושה גזירת דין פיו, כי אם גזרות ומצות פי הדבר בעצמו, כי כל התורה רוחניות ושמותיו של הקדוש ברוך הוא היא, וכמו שאמרו ז"ל (**שיר השירים רבה** א יג) שבמתן תורה כל דבור ממצוותיו יתברך היה ממש מדבר עם כל אחד ואחד מישראל ואומר לו מקבלני את עליך. וזהו אומרו **ועשית על פי הדבר כו',** לומר, לא על פי השופט אתה עושה, רק על פי הדבר בעצמו **אשר יגידו לך** כי רוחני הוא. כי תיבות של הגזירה שווה ההיא או ההיקש או הייתור או הדבר בעצמו בפיו הוא הדובר גם שיוצא מפי בשר ודם, וכמאמר **מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** א נב) שאמרו לרבי עקיבא, בן עזאי דורש והאש מלהטת סביבותיו, ובא ואמר לו שמא במעשה מרכבה היית דורש, אמר לו לאו אלא שהייתי חוזר מתורה לנביאים כו'.

י וְעָשִׂיתָ עַל-פִּי הַדָּבָר אֲשֶׁר יַגִּידוּ לְךָ מִן-הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה' וְשָׁמַרְתָּ לַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר יוֹרוּךָ :

ואל תתמה על החפץ אם ימצאו שם הגונים להיות איכות דבורם כך, כי גם זכות קדושת המקום גורם להיות שפע הדבור מהגדר הזה. וזהו אומרו **מן המקום ההוא אשר יבחר ה'** ועל כן **ושמרת לעשות כו'.** והוא מאמר התנא (אבות פרק א משנה ד) והוי שותה בצמא את דבריהם, שהוא שלא תקבל דבריהם כמי שאין לו צמא למים כי אם שיזדמנו לו מים מתוקים

וישתה כי יערבו לו, כי אם כשותה בצמא ותאב ואומר השקיני מים להחיות ולהשיב נפש כן תשתה דברי חכמים כי חיים הם למוצאיהם. וזה יאמר הלא אמרתי לך, כי בשומעך דברי פי חכמים אל תחשיב כשומע מפיהם, כי אם כאילו פי התורה ממש היא המדברת אתך, כי הבל פיהם בדברם דברי התורה ומשפטיו יתברך קדוש יאמר לו כאילו הם דברי אלוהים חיים. לכן **ושמרת לעשות ככל אשר יורוך** כי תהיה שומר ומקווה ותאב - כד"א (בראשית לז יא) ואביו שמר את הדבר - לשמוע כדי **לעשות ככל אשר יורוך,** שהוא היות שותה בצמא את דבריהם, כן תתאב לשמוע להחיות נפשך כשותה בצמא לחיות נפש כי דברי אלוהים חיים המה.

או יאמר, ושמרת לעשות כו' הלא אמרתי לך כי **הדבר אשר יורוך** דבר רוחני הוא הדבור עצמו כי עדותי שיחה לך, לכן גם אתה **ושמרת** למודו **לעשות** בקיימך הוראתו **ככל אשר יורוך.** כי כדבר ההוא שהוא רוחני כן יהיה אשר תעשה במעשה מצוותו דבר רוחני כמוהו, כנודע שכל מצווה ומצווה שאדם עושה בורא מלאך קדוש (**זוהר חדש** פרשת אחרי דף נז ע"ב, רות דף צ"ב ע"א), וזהו אומרו **ושמרת לעשות ככל אשר יורוך** שיהיו מעשיך כהוראתו.

או יאמר, אל תקבל הוראתו בכוונה להבחין אם יישר בעיניך טעמו לעשותו ואם לאו תחדל, כי בשומעך תשמור הדבר לעשותו גם שלא יישר בעיניך כי קבלתם אמת לעולם.

או יכוון ענין אלו ואלו דברי אלוהים חיים והלכה כבית הלל (עירובין יג ב). שהוא בל תאמר אם כבית הלל הלכה אם כן דברי בית שמאי שקר הם חלילה ונסמינהו מלהזכירם כלל, וכן בכל החולקים ניקח דברי אשר הם הלכה ונעקר אשר אינם הלכה, באופן שכל דברי אשר הוא שמותי נעקור חלילה מן התורה. כי הלא זה הדבר למדונו רבותינו ז"ל באומרם (שם) אלו ואלו דברי אלוהים חיים, כי גם בהם מתעוררים אורות עליונים ונעשים ייחודים עליונים בהם בדרך אחרת, ובהם היינו גם כן משיגים חיי העולם הבא. ואין ספק כי גם בעסק שהיו בית שמאי עוסקים בתורה גם היה מתעלה הוא יתברך, וכולם באורות תורתם יאירו בעולם הבא, אלא שאל דעות ה' בחר בדרך אשר הלכה כמותם להתנהג בה, אך אורות תורה שכנגדם לא כבו חלילה, ורק במעשה בחר ה' בדרך אשר כהלכה, אך בעסק ובפלפול בזה ובזה יחיה האדם. וזהו אומרם דברי אלוהים חיים שהוא הדבור אך לא המעשה. וזה יאמר פה הלא אמרתי לך **דברי ריבות בשעריך** הללו אוסרים והללו מתירים, **וקמת ועלית** לדעת האמת, אל תאמר כי דברי אשר לא כהלכה בטלים לגמרי, כי אם **ועשית על פי הדבר כו'** שהוא לענין המעשה, אך לא לבטלם לגמרי. וזהו **ושמרת לעשות כו',** לומר, מה שתשמור **לעשות** הוא **ככל אשר יורוך,** אך מה שלא יהיה הלכה תשמור ללמוד עם מה שהוא הלכה אך לא תשמרם לעשות.

יא עַל-פִּי הַתּוֹרָה אֲשֶׁר יוֹרוּךָ וְעַל-הַמִּשְׁפָּט אֲשֶׁר-יֹאמְרוּ לְךָ תַּעֲשֶׂה לֹא תָסוּר מִן-הַדָּבָר אֲשֶׁר-יַגִּידוּ לְךָ יָמִין וּשְׂמֹאל :

עד כה דבר על מה ש**יפלא דבר למשפט** והולכים שמה לסנהדרי גדולה שבמקדש לשאול את הדין, ועתה נעתק לדבר דרך כלל על כל דברי חכמים בכל דבר שהם מדברי סופרים. ואומר **על פי התורה כו'**, וגם פה כוון על האמור למעלה, לומר, אל יעלה על רוחך כי הם המדברים ואולי באיזה דבר לא כוונו האמת, כי דע לך כי התורה היא המדברת **ועל פי התורה אשר יורוך כו'** הוא אשר **תעשה** ולא על פיהם, כי שלוחי דרחמנא ותורתו הם, על כן **לא תסור מן הדבר כו' ימין ושמאל.**

והנה אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** קנד) אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל כו'. וראוי לדעת מי הכריחם לפרש כן, והלא פשט המקרא יראה שלא יטה ימין ושמאל מן הדבר אשר יגידו לו. אך הוא כי המה ראו כי הראוי היה יאמר לא תסור ימין ושמאל מן הדבר אשר יגידו לך, אך באומרו ימין ושמאל אצל הגדתם, יורה שעל **אשר יגידו** הוא **ימין ושמאל** שיגידו ימין והוא שמאל או איפכא.

ואשר חילק לשלשה דברים:

אחד הדבר אשר יורוך,

שנית המשפט אשר יאמרו,

ואחר כך **אשר יגידו לך.**

יהיה, כי שלשה חלוקות הם:

אחד, מה שיורו **על פי התורה,** כענין אומרם (מנחות לז ב) שהנחת תפילין במקום שמוחו של תינוק רופס, על פי גזירה שווה, נאמר כאן בין עיניך ולהלן **לא תשימו קרחה בין עיניכם כו',** וההיקש בכל ההוראות **על פי התורה** שמודיעים לנו פירוש התורה, ועל זה אמר **על פי התורה אשר יורוך.**

ב. מה שאינו תלוי בפירוש כי אם דינים שעל ידי מידות התורה, יש הפרש במשפט היוצא בדרך אחד או בזולתו וכן כל גזירות וסייגים משמרת למשמרת התורה, ועל זה אמר **ועל המשפט אשר יאמרו לך** שאינם פירוש הבנת התורה, רק שיאמרו הם לך כך.

ג. והיא מה שהם **הלכה למשה מסיני,** ועל זה אמר **לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך,** שאינם רק הגדה שיגידו מה שהיה ולא שהם חידשו.

ועל בבא זו הוא שהוצרכו לאמר **אשר יאמרו לך תעשה** אפילו יאמרו לך על ימין שהוא שמאל, כי על שתי החלוקות אין דבר שיראה לאדם שהוא כאומר על ימין שהוא שמאל, כי הלא כולם דברים מתקבלים ובהוכחות וראיות וטעמים נכוחים, כי גם שיהיה דבר זר קצת לחיך אחד האדם לא יגיע לגדר שיראה לו כאומר על ימין שמאל או על שמאל ימין. אך במה שאין לו טעם כלל שהוא הלכה למשה מסיני בלי טעם, בזה אפשר יגדל הזרות לשכל אדם עד

גדר זה או קרוב אליו, וציוה יתברך כי גם על גוזמא כזאת לא נסור ממנה. והוא מאמרם ז"ל (מנחות כט ב) שהראה לו הקדוש ברוך הוא למשה פלפולו של רבי עקיבא בבית מדרשו וחלש דעתו, עד שהראה לו כי אחר שהיו מקשים ומתרצים וחוזרים ומקשים עד בוש וכשלא היו מוצאים תשובה היו אומרים הלכה למשה מסיני, אז בשמעו נתיישבה דעתו באומרו שהיו צריכים אליו. הנה כי בדבר שלא היו יכולים למצוא טעם הוא אשר מייחסים אותו להיות הלכה למשה מסיני, ועל כן עליו הוצרך פה להגזים בצווי קיומו.

יד כִּי-תָבֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ וִירִשְׁתָּהּ וְיָשַׁבְתָּה בָּהּ וְאָמַרְתָּ אָשִׂימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתָי :

טו שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקֶּרֶב אַחֶיךָ תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא-אָחִיךָ הוּא :

ראוי לשים לב, למה צורך לומר מה שיאמרו ישראל **אשימה עלי מלך כו',** והראוי יאמר כי תבוא כו' וישבת בה שום תשים עליך מלך כו', כי היא מצווה שנצטוו בה ישראל בכניסתן לארץ.

ב. למה אמר שיאמרו **ככל הגוים אשר סביבותי,** כי לא טוב הדבר להשוות עצמן לגויים.

ג. אומרו שתי שימות **שום תשים,** וידוע מאמרם ז"ל (יבמות מה ב) שריבה בכל מיני שימה ושררה.

ד. למה האשים שמואל את ישראל על ששאלו מלך, ומקרא מלא דברה תורה ואמרה **אשימה עלי מלך כו'.**

והנה על הקושי הלז ראה ראיתי כי רבו הדעות:

אחד, ששאלו מלך להעבידם לעבודה זרה.

שנית, שלא חטאו במציאות השאלה רק ששאלו באופן רע, ולא כולם כי הזקנים יפה שאלו אלא שאר העם באומרם והיינו גם אנחנו **ככל הגוים**.

שלישית, ששאלו בימי שמואל שמאסו בהנהגתו.

רביעית, אומרם **מלך לשופטנו** כי המשפט היה מסור לשופטים, ולא למלכים כי אם המלחמות.

והר"י אברבנאל דחה כל ארבעה אלה, ואמר כי מינוי המלך בעת ההיא אינה מצווה רק שאם ימנו שיהיה מישראל, והביא ראיה מלשון ה**רמב"ם** ז"ל (בפתיחה להלכות מלכים) שאומר מצות עשה למנות מלך מישראל ולא אמר למנות מלך סתם. והן אמת כי זה לשון ה**רמב"ם** פתח דבריו פרק ראשון (מהלכות מלכים) שלש מצות נצטוו ישראל בשעת כניסתם לארץ למנות להם מלך שנאמר **שום תשים עליך מלך כו',** הנה כי מלך סתם אמר, וגם כשמונה המצות אמר **מצווה אחת** למנות מלך מישראל,

שנית שלא ימנהו מקהל גרים ויש לדעת כי גם השנית בכלל הראשונה.

וזה לשון פירושו (של **הר"י אברבנאל**):

כי תבואו אל הארץ אשר ה' כו' וירשת וישבת בה ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגויים אשר סביבותי, אין בזה מצווה כלל, כי לא ציוה השם יתברך שיאמרו זה וישאלו מלך, אבל הוא הגדת העתיד, יאמר אחרי היותכם בארץ הנבחרת ואחרי הכיבוש והמלחמות כולם ואחרי החילוק, וזהו אומרו **וירשתה וישבת בה,** אני ידעתי שתהיו כפויי טובה כשתאמרו מעצמכם **אשימה עלי מלך,** לא מפני ההכרח להילחם עם העממין ולכבוש את הארץ כי כבר היא נכבשת לפניכם, כי אם להשתוות עם האומות שהן הממליכים עליהם מלכים. ובזה יש מהסכלות כי היה לכם לשאול מלך בהכנסתכם לארץ ללחום מלחמותיכם, כי אז היה הזמן הנאות לצרכו, לא אחרי הכיבוש והחילוק והישיבה בטח בדד בארץ. וזהו אומרו **ואמרת אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבותי,** רצה לומר לא להכרח ולא לצורך כלל, כי אם לעשותכם כמעשה הגויים ההם. וזכר שכאשר יקרה זה לא ימליכו המלך ההוא ברצונם, רק **אשר יבחר ה' אלוהיך בו** מקרב אחיהם וזהו עצם המצווה ואמתתה כו' - עד - ולפי זה יהיה ענין המלך מצות עשה תלויה בדבר הרשות, כאומר כאשר תרצה לעשות כן עם היותו בלתי ראוי אל תעשה אותו כי אם בזה האופן ע"כ.

ומי יתן ידעתי מה ראה על ככה ומה הגיע אליו לעשות אחד ממצות עשה רשות, ולהכחיש מאמרם ז"ל מוסכם מהגמרא ומכל הפוסקים כי שלש מצות נצטוו ישראל בכניסתן לארץ.

אחד, לשים עליהם מלך.

שנית, למחות זכר עמלק.

שלישית, לבנות בית המקדש,

כאשר הביאם הרמב"ם ז"ל בהלכות מלכים.

וגם אמרו כי מינוי המלך קודם למלחמת עמלק, ואיך נאמר כי אינו מצווה רק שאם ימנו אותו שיהיה מזרע ישראל.

ועוד כי איך אומר שאומרו **שום תשים** אינה מצות עשה שהוא לשון מיותר מאומרו **מקרב אחיך כו'.** וכן מה שכתב שמה שהאלוהים שהתריס כנגדם הוא יתברך לאמר מעתה כי יהיו כפויי טובתו, שעתידים לומר **אשימה עלי מלך ככל הגוים**, וכל רעתם זכר על שלא אמרו זה קודם מלחמות הכיבוש כי אז היה צודק שהיה ללחום מלחמותיהם, אך אחרי כן אינו אלא להשוות עצמם לגויים ההם. ואמר שזה כוון הכתוב באומרו **וירשתה וישבת בה ואמרת כו',** שהתלונה היא למה אחר ירושה וישיבה שהוא אחר כיבוש וחילוק ישאלו מלך, והלא אדרבה דעת רבותינו ז"ל שלא נצטוו על מינוי המלך רק אחר כיבוש וחילוק נלמד מפסוק זה. ואדרבה הנה חשבתי למשפט כי נהפוך הוא כוונת הכתוב לומר קודם כיבוש וחילוק איני חפץ במלך בל

יעלה על רוחך כי הוא הלוחם מלחמותיך חלילה, כי אם ה' אלוהיך הוא הנלחם לך, אך אחרי כן **שום תשים עליך מלך כו'.**

ואם באנו לפרש ולשית לב על הטעמים הנאמרים על אשר קצף שמואל בשאלת המלך אם יש עליהם תשובה, הנה המצא תמצא, כי אם אמרנו שהוא על אומרם **ככל הגוים,** אם כן איפה באומרו **וירע הדבר בעיני שמואל כאשר אמרו תנה לנו מלך לשופטינו** היה לו לומר ככל הגוים, כי הוא הדבר הקשה ולמה השמיטו. ואם אמרנו שהוא על אומרם לשופטנו שאין המשפט למלכים, הלא אחרי כן מורה שלא קצף רק על מציאות שאלת מלך, כאומרו **ותאמרו לא כי מלך ימלוך עלינו וה' אלוהיכם מלככם,** ואומר **ודעו וראו כי רעתכם רבה אשר עשיתם בעיני ה' לשאול לכם מלך,** הנה כי על מציאות שאלת מלך היה הקצף. ובדבר הזה גם טעם האומר על ששאלו בימי שמואל נדחה. וגם טעם האומר שזקנים שאלו כהוגן באומרם **תנה לנו מלך כו'** ולא היה הקצף רק על המון עם שאמרו אחרי כן והיינו גם אנחנו **ככל הגוים כו',** הלא אם כן לא היה ראוי לומר **וירע הדבר כו'** על דברי הזקנים, כי אם אחר פסוקי ההמון האמור אחרי כן **והיינו גם אנחנו ככל הגוים.** ואם בפסוק **שימה לנו מלך כו'** יש בו מאמר הזקנים שהוא **שימה לנו מלך לשפטנו,** וסוף הפסוק שהוא **ככל הגוים** הם דברי ההמון, ועל זה אמר **וירע כו'** גם זה דוחק. ומה גם כי אומרם **ככל הגוים** אין רע כי הלא המה דברי התורה בעצמה. והטעם הראשון מרבותינו ז"ל (**ספרי** קנו) שהיה כוונתם לעבודה זרה, גם זה דוחק והם דברי קבלה, אך אנו ליישב פשט הכתובים באנו.

והנה אני בעניי מנעתי עצמי מלבקש טעם אל מה שהוא יתברך בעצמו אמר הטעם וגם שמואל פעמים שלש, והוא כי ה' האומר **לא אותך מאסו כי אותי מאסו ממלוך עליהם,** הנה על כי ה' מלכם ויבקשו מלך זולתו היה הקצף. וכן שמואל הוא אומר **ותאמרו לא כי מלך ימלוך עלינו וה' אלוהיכם מלככם.** וכן אמר **דעו וראו כי רעתכם רבה בשאול לכם מלך,** יראה כי מציאות שאלת מלך בהיות ה' מלכם היה הקצף. ואם כן איפה חל עלינו חובת ביאור מקרא קודש הזה כי יצווה יתברך עלינו לשום מלך ולמה יקצוף עליהם.

ועוד אומרו ואמרת אשימה עלי מלך כו' כי מי שם פה להם לדבר כדברים ההם אם לא פסוק שיראה שהוא כדבריהם כן הוא.

אך אמנם אין ספק כי מאז נאמר (שמות יז טז) כי יד על כס יה מלחמה לה', רמז לנו יתברך כי ימלוך עלינו מלך יושב על כסא וילחם מלחמות עמלק כמאמר רבותינו ז"ל (סנהדרין כ ב), וזו היא מצוותו יתברך להמליך מלך באומרו **שום תשים עליך מלך.** אלא שהקדים פסוק הקודם, וגם כפל ואמר **שום תשים,** לתת טוב טעם אל מצות המליכו מלך. והוא על קושי

מידת העם לשאול כי צפה הקדוש ברוך הוא שעתידים לשאול מלך, על כן מאז ציוה לנו להמליך עלינו מלך וישימה בכלל מצוות עשה.

יד כִּי-תָבֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ וִירִשְׁתָּהּ וְיָשַׁבְתָּה בָּהּ וְאָמַרְתָּ אָשִׂימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכָל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתָי :

ושיעור הכתוב **כי תבא אל הארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה** מבלי היות מלך עליך לצאת ולבוא ללחום מלחמותיך, וגם **וירשתה וישבת בה** מבלי מלך, כי זה הוראת כי ה' אלוהיך מלכך בשמים ממעל ועל הארץ הוא גם כן עמך יוצא ובא לפניך ולוחם מלחמותיך, ומה לך עוד מלך על הארץ. ואדרבה בזה גדלת מאד כי מה שמלך הארץ עושה לעמו עושה הוא יתברך לך.

ולא עוד אלא שעל ידו אתה בטוח הניצחון כי **וירשתה וישבת בה** על ידי ה' אלוהיך הנזכר. אך מה אעשה כי ידעתי כי **ואמרת אשימה עלי מלך כו',** ולא תביט כי ה' אלוהיך בשמים הוא מלכך בארץ, על כן קדמתי מעתה לצוותך במצות עשה שתשים עליך מלך כי בין כך ובין כך תעשנו, על כן טוב טוב הוא שתקיים מצוותי בדבר ולא שתעבור רצוני.

טו שׂוֹם תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקֶּרֶב אַחֶיךָ תָּשִׂים עָלֶיךָ מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לָתֵת עָלֶיךָ אִישׁ נָכְרִי אֲשֶׁר לֹא-אָחִיךָ הוּא :

וזה כפל אומרו **שום תשים,** לומר, ידעתי כי לא יבצר ממך שום שהוא השימה שתעשה אתה מעצמך, לכן **תשים עליך** בצווי ותקיים מצווה.

ואין לומר למה לא עשה הוא יתברך פה כאשר עשה ביפת תואר שדברה תורה כנגד יצר הרע להתיר ביאת המלחמה (קידושין כא ב) אך לא עשאה מצווה עשה, הלא הוא כי שם הוא אל היחיד ופה אל כללות ישראל. והוא כי כאומר רע עלי המעשה אך אתיר לכם לבל תענשו אין בזה רצון טוב כי אם עדיין יש שצף קצף, והראיה כי העושה ההיתר ההוא מרעה אל רעה הולך, כי סופו לשנאותה ואחר כך להוליד בן סורר ומורה וסופו ליסקל (**דברים רבה** ו ג), ועל כן אם ביחיד עושה הוא יתברך כן לא יעשה כן בכל עמו כאחד לתת מכשול לפניהם לומר אתיר לכם איסור זה שתמליכו מלך דרך רשות, שאם כן למה שעדיין לא לרצון הוא ונשאר מעט קצף ימשך שכמקרה הלוקח יפת תואר יקרנו שמרעה אל רעה ילכו כמוהו ויסתכנו יחד כל עם ה'. על כן בחמלת ה' על עמו לא עשה כאיסור שאין בו רצון, רק ציוה מצות עשה, שאדרבה בזה עושים רצונו ומקיימים מצוותו וקונים להם פרקליט אחד בעשותם אחת מכל מצות ה'. באופן שמבלי יאמרו **אשימה עלי** היה מצווה עליהם לעשותו. אלא שהטעם שציוהו ה' שהיה על היותם בחיריים לומר **אשימה עלי מלך,** עשו הם בפועל. כי לא על שהוא יתברך ציוה הדבר על תלונת אומרם כך, ימשך שלא תחשב התלונה לחטא, כי הלא עתה שציוה

יתברך לשים עליהם מלך מבלי ישאלו, אשמתם רבה, כי לו חכמו היה להם לומר הלא לא יבצר מהיעשות הדבר במצות ה' ולא נשאל, על כן **וירע הדבר בעיני שמואל כו'.**

טז רַק לֹא-יַרְבֶּה-לּוֹ סוּסִים וְלֹא-יָשִׁיב אֶת-הָעָם מִצְרַיְמָה לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס וַיהוָה אָמַר לָכֶם לֹא תֹסִפוּן לָשׁוּב בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה עוֹד :

יז וְלֹא יַרְבֶּה-לּוֹ נָשִׁים וְלֹא יָסוּר לְבָבוֹ וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה-לּוֹ מְאֹד :

יח וְהָיָה כְשִׁבְתּוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל-סֵפֶר מִלִּפְנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם :

יט וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בוֹ כָּל-יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לְיִרְאָה אֶת-ה' אֱלֹהָיו לִשְׁמֹר אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשֹׂתָם :

כ לְבִלְתִּי רוּם-לְבָבוֹ מֵאֶחָיו וּלְבִלְתִּי סוּר מִן-הַמִּצְוָה יָמִין וּשְׂמֹאול לְמַעַן יַאֲרִיךְ יָמִים עַל-מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבָנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל :

הנה יותר היה צודק יאמר פן ישיב את העם כו' ולא יאמר **ולא ישיב** שמורה שהוא ענין נוסף היזק על ריבוי הסוסים.

ב. על דרך זה באומרו ולא יסור לבבו, שהיה לו לומר פן יסור לבבו,

ועוד שהראוי יאמר ולא יסורו.

ואם על האשה אשר יוסיף על השיעור, או על כל אחד ואחד, היה לו לומר ולא תסור.

ג. מה היה שבאומרו וכסף וזהב לא ירבה לו מאד לא אמר שום טעם.

ד. אומרו והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב כו', כי הלא גם ציוויים ראשונים **כשבתו על כסא ממלכתו** הם, ולמה לא נאמר רק עתה.

ה. אומרו מלפני הכהנים הלוים, מה ענין כהנים הלוים בזה.

ו. אומרו והייתה עמו, בלשון נקבה,

ואומרו וקרא בו לשון זכר.

ז. אומרו למען ילמד ליראה, איך בהיות הספר עמו לומד ליראה.

וגם אומרו לעשותם היא מלה יתירה.

ח. אומרו לבלתי רום לבבו, כי הנה אמר טעם אחד למען ילמד ליראה, ועל כן באומרו טעם שני היה לו לומר ולבלתי רום לבבו בוי"ו.

אמנם הנה על משנת עקביא בן מהללאל אומר: הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה (אבות פרק ג משנה א), כתבנו כי שלשה דברים פורקין מעל האדם עול מלכות שמים ומאבדים אותו.

אחד, התנהגו אחר תאוות גופו כמשגל ומותרי מאכלות.

שנית, התנהג בגאווה.

שלישית, בלתי התנהגות בתמימות כי אם במזימות וחקרי לב עד יהיה עדי אובד.

ועל שלשתן הזהיר:

על האחד דע מאין באת מטפה סרוחה, ואם כן לא טוב תהיה איכותך כאשר תמשך אחר החומר מן הדבר אשר נעשה החומר ממנו, כי כל דבר חוזר אל שורשו.

ועל השנית אמר **ולאן אתה הולך למקום עפר כו'** כלומר ואם כן איך תתגאה ולא תהיה מאד שפל רוח כי תקוות אנוש רמה.

ועל השלישית אמר **ולפני מי אתה עתיד ליתן דין כו'** היודע מצפוני חקירות לבך.

טז רַק לֹא-יַרְבֶּה-לּוֹ סוּסִים וְלֹא-יָשִׁיב אֶת-הָעָם מִצְרַיְמָה לְמַעַן הַרְבּוֹת סוּס וַיהוָה אָמַר לָכֶם לֹא תֹסִפוּן לָשׁוּב בַּדֶּרֶךְ הַזֶּה עוֹד :

ובזה נבוא פה אל הענין, והוא, כי שלשת הרעות האלה מפסידים את כל האדם, מה גם עתה את המלך, כי הפסדו לא לבדו יהיה כי אם גם את כל העם אשר תחת ממשלתו. וזה מאמר הכתובים **רק לא ירבה לו סוסים** שהם מקנים בו גאווה, ולא בלבד תמשך לו רעה מזה כי אם גם ימשך עוון אחר לעמו, והוא כי ישיב את העם מצרימה למען הרבות להם סוס, כי משם מוצא הסוסים, וזהו **ולא ישיב את העם מצרימה כו'.**

יז וְלֹא יַרְבֶּה-לּוֹ נָשִׁים וְלֹא יָסוּר לְבָבוֹ וְכֶסֶף וְזָהָב לֹא יַרְבֶּה-לּוֹ מְאֹד :

וגם **לא ירבה לו נשים** שהוא המשך אחר תאוות החומר שהוא **הדבר השני**.

ועל הדבר השלישי אמר **ולא יסור לבבו,** והוא לימוד רבותינו ז"ל (אבות פרק ד משנה ב) כי עבירה גוררת עבירה. וכבר כתבנו במקומו כי הכח טמא הנעשה בעוון אשר הוא רוח חיים, הוא הגורר עוון כיוצא בראשון, כי מעשה העוון אין בו ממש ואיך יגרור עוון.

ונבוא אל הענין, אמר **לא ירבה לו נשים** שהוא **לאו אחד**, אמר כי זולת המשך אחר התאוות יש רעה שלישית, והיא כי עברו זה הלאו הנזכר, זה הלאו יסיר לבבו גם מהיות אוהב את ה' בכל לבב, עד היות סר ממנו והולך אחרי אלוהים אחרים ככתוב על שלמה. והוא, כי הנמשך אחר תאוות החומר סר מהמשך אחר הנפש באהבת נשים. ואחר החילו לסור לבבו מאחרי ה' גורם לו גם לסור לבבו ממנו יתברך ללכת אחרי אלוהים אחרים, שגם זה על ידי כן נקרא זנות, וזהו **לא יסור** כי עוון ריבוי הנשים יביאך לסור מאחרי ה'. וזהו **לא ירבה לו כו' ולא יסור** הלאו הנזכר לבבו כו', כי יפתנו ללכת אחר שרירות לבו באמונות כאשר פתהו בתאוות, וזהו **הדבר השלישי.** ומן הטעם הזה גם הוא, גם **כסף וזהב לא ירבה לו מאד,** והוא מאמר שלמה על העושר (משלי ל ט) ופן אשבע וכחשתי ואמרתי מי ה', שהוא לכת אחרי מזימות לבו לפי שכלו.

ואחר הזהירו בשלשה דברים שבא לידי עבירה, בא לומר איך יתעטר בשלשה כתרים על ידי תורה, ובה יקנה גם כתר שם טוב, שלא בלבד יפרוש מהדבר המזיק כי אם גם יבחר ויקרב הדבר המאשרו ומרבה לו חיים וטובה בעולם הזה ובעולם הבא. והוא כי **והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו כו'.** וענין הכתוב בהזכיר מאמר רבן שמעון בן יוחאי (**שמות רבה** לד ג) שאמר כי שלשה כתרים הם, **כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות,** ולפיכך כתיב זר בארון ומזבח הקטורת ושולחן.

עוד אמר (שם) ולמה בכולם כתיב ועשית ובארון כתיב ועשו, ללמדך שכל הזוכה **לתורה** זוכה לכולן, כמבואר מאמר זה אצלנו פרשת תרומה בס"ד. הנה כי הזוכה לתורה זוכה לכולם כי בתורה מלכים ימלוכו (משלי ח טו) מאן מלכי רבנן (גיטין סב א), וכמו שכתוב אצלנו בביאור משלי, כי תלמיד חכם מולך אף בעליונים כענין שמש בגבעון דום, וכמה נסים ונפלאות הנעשים על ידי חכמי ישראל עד אין מספר, כי כחות עליונים משועבדים אליהם ואין מלכות גדול מזה. וגם **כתר כהונה,** כי הלא כהן, ה' הוא נחלתו, ותלמיד חכם הוא נחלתו של ה', כמו שאמרו רבותינו ז"ל (עירובין נד א) על פסוק וממתנה נחליאל ומנחליאל במות, כי התורה שניתנה במדבר, בעסוק בה האדם נחלו אל, כי זה יותר מהכהונה כי אשר לו כתר כהונה ה' הוא נחלתו, ותלמיד חכם הוא נחלתו של האל. והיא המעלה העתידה לישראל כדבר שנאמר (זכריה ב טז) ונחל ה' את יהודה חלקו כו'.

יח וְהָיָה כְשִׁבְתּוֹ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתּוֹ וְכָתַב לוֹ אֶת-מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל-סֵפֶר מִלִּפְנֵי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם :

ונבוא אל הענין, אמר **והיה כשבתו כו',** לומר, הנה ראוי לו שיקנה על **כתר מלכות** אשר לו גם כל שאר כתרים **וכתר שם טוב** העולה על גביהן, והוא על ידי התורה. וזהו אומרו **והיה כשבתו על כסא ממלכתו** שיש לו כתר מלכות, כן יהיו לו שאר כתרים, שהיא ראשונה כתר תורה, שהוא כי **וכתב לו את משנה התורה הזאת,** שעל ידה גם כתר כהונה יש לו כמו שכתבנו מרבן שמעון בן יוחאי שהזוכה לתורה הוא כאילו זכה לכולן, והראיה כי אפילו ממזר תלמיד חכם קודם לכהן גדול עם הארץ (הוריות יג א). וזהו אומרו **וכתב לו כו'** על ספר מלפני הכהנים הלוים, כלומר, כי מעלת התורה הנזכר היא מעלה אשר היא מלפני הכהנים, שהוא דבר מלפניהם קודמת וגדולה על הכהונה. והלא תאמר למה תגדל כתר התורה על הכהונה, וגם תינתן גם למלך לכהן גם הוא. לזה אמר הלווים, לומר, שהוא על כי הכהונה לא השיגה הכהן על ידי בחירה, כי אם באה להם מהיותם לויים משבט לוי, וזהו הכהנים הלוים והזר הקרב יומת.

יט וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בוֹ כָּל-יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לְיִרְאָה אֶת-ה' אֱלֹהָיו לִשְׁמֹר אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשֹׂתָם :

הנה שקנה כל שאר כתרים, והלא כולם אינם כלום אם אין כתר שם טוב שעולה על גביהן, לזה אמר **והייתה כו',** לומר, אשר אמרתי שיהיה לו הכתר תורה אינו שיקח הספר אצלו בלבד ויקרא בו לעתות הפנאי, שאם כן לא תהיה לו כתר תורה, רק שילמד החכמה ותהיה בקרבו, וזהו **והייתה** כלומר התורה הזאת **עמו** בקרבו, שיהיה תלמיד חכם ולא שתהיה בספר בלבד כי אם עמו ממש, וגם **וקרא בו** בספר הנזכר אחר שהתורה עמו.

ומה שאמר **והייתה עמו** שהוא שימלא כרסו מן הגמרא הוא על שני טעמים:
אחד שאם לא כן לא תהיה לו מורא שמים כי אין בור ירא חטא (אבות פרק ב משנה ו), וזהו **למען ילמד** שהוא הגמרא שימשך מזה **ליראה את ה'.**
שנית, על כי תלמוד מביא לידי מעשה, וזהו **לשמור כו' לעשותם** שעל ידי מה שילמד שהוא הלמוד יבוא לעשותם, כי התלמוד גדול שמביא לידי מעשה (מגילה כז א), נמצא שעל ידי כן בא לידי מעשה כל המצות הוא כתר שם טוב. וריבה באתין באומרו **לשמור את כל כו'** ובאומרו **ואת החוקים כו',** לומר, גם שהוא משמרת למשמרתם, באופן שאיש כזה קנה שם טוב, נמצא שזכה עם כתר מלכות גם לכתר תורה ועל ידה ליתר כתרים וכתר שם טוב העולה על גביהן כמדובר.

כ לְבִלְתִּי רוּם-לְבָבוֹ מֵאֶחָיו וּלְבִלְתִּי סוּר מִן-הַמִּצְוָה יָמִין וּשְׂמֹאול לְמַעַן יַאֲרִיךְ יָמִים עַל-מַמְלַכְתּוֹ הוּא וּבָנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל :

עתה בא ופירש, והוא, כי הנה כתבנו כי באומרו **לא ירבה לו סוסים,** אין עיקר הטעם שלא ישיב את עמו מצרימה, כי אם שהוא דבר נמשך גם כן מריבוי הסוסים. וכן באומרו **ולא יסור לבבו,** אינו אלא שריבוי הנשים יש עמה רעה ידועה, ועוד תוספת רעה על הרעה הנהוגה מעצמה כמפורש למעלה. וכן ציוה יתברך שלא בלבד יהיה צדיק כי אם גם ידבק בספר התורה ככל הכתוב למעלה. על כן בא ופירש טעם כל אחד משלשת העיקרים הנאמרים.
ועל הראשונה והיא על **ריבוי הסוסים** אמר **לבלתי רום לבבו מאחיו** כי יתגאה כמפורש למעלה.
ועל השנית מענין **הנשים** אמר **ולבלתי סור מן המצוה כו',** שעל ידי המשכו אחר תאוות הגופנית ישליך המצוות אחרי גוו.
ועל השלישית אשר החמיר לידבק בספר התורה אמר **למען יאריך ימים כו'** כי עץ חיים היא למחזיקים בה.

ושמא תאמר באריכות ימיו יש הפסד לבניו, על דרך רבי יהושע בן קרחה (מגילה כח א) שבירך לאיש שיגיע לחצי ימיו, ונתן טעם ואמר שאם יהיה כמוהו הבאים אחריו האם בהמות ירעו. לזה אמר הוא **ובניו כו',** לומר, כי בתלמידי חכמים כשמאריכים אלו הרבה אולי יש גדולים בשנה כאלה ולא הגיע זמן הנהגתם ובהאריך אלו לא ישאר זמן לאחרים, אך המלך

שבניו ודאי קטנים הרבה מהאב בשנים ואין אחרים יורשי עצר בקרב ישראל אין קפידא, כי הלא אחר אביהם ימלכו הם על כל פנים, וזהו **הוא ובניו בקרב ישראל.** ובדרך הזה אין קשה מה שלא אמר למען יאריכו ויחזור לאב ובנים.

פרק יח

א לֹא-יִהְיֶה לַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כָּל-שֵׁבֶט לֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם-יִשְׂרָאֵל אִשֵּׁי ה' וְנַחֲלָתוֹ יֹאכֵלוּן :

ב וְנַחֲלָה לֹא-יִהְיֶה-לּוֹ בְּקֶרֶב אֶחָיו ה' הוּא נַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לוֹ :

ג וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעָם מֵאֵת זֹבְחֵי הַזֶּבַח אִם-שׁוֹר אִם-שֶׂה

וְנָתַן לַכֹּהֵן הַזְּרֹעַ וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה :

ד רֵאשִׁית דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וְרֵאשִׁית גֵּז צֹאנְךָ תִּתֶּן-לוֹ :

ה כִּי בוֹ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ מִכָּל-שְׁבָטֶיךָ לַעֲמֹד לְשָׁרֵת בְּשֵׁם-ה' הוּא וּבָנָיו כָּל-הַיָּמִים :

ו וְכִי-יָבֹא הַלֵּוִי מֵאַחַד שְׁעָרֶיךָ מִכָּל-יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-הוּא גָּר שָׁם

וּבָא בְּכָל-אַוַּת נַפְשׁוֹ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' :

ז וְשֵׁרֵת בְּשֵׁם ה' אֱלֹהָיו כְּכָל-אֶחָיו הַלְוִיִּם הָעֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי ה' :

ח חֵלֶק כְּחֵלֶק יֹאכֵלוּ לְבַד מִמְּכָרָיו עַל-הָאָבוֹת :

ראוי לשום לב, אל הסמיכות עם הקודם.

ב. אומרו ונחלה לא יהיה לו כו' כי הרי נאמר **לא יהיה כו' חלק ונחלה עם ישראל.**

ג. למה זה תחילה אמר **עם ישראל** ואחר כך אמר **בקרב אחיו.**

ד. אומרו וזה יהיה משפט הכהנים כו', כי הלא גם מה שאמר למעלה ראשית דגן תירוש ויצהר וראשית הגז שאמר למטה גם הם משפט הכהנים.

וגם אומרו מאת העם הוא מיותר.

ה. כי עד כה דבר שלא לנוכח ואחר כך אמר **ראשית דגנך כו'** לנוכח.

ו. סמיכות אומרו **וכי יבא הלוי כו'.**

א לֹא-יִהְיֶה לַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כָּל-שֵׁבֶט לֵוִי חֵלֶק וְנַחֲלָה עִם-יִשְׂרָאֵל אִשֵּׁי ה' וְנַחֲלָתוֹ יֹאכֵלוּן :

אמנם הנה שלשה כתרים הם **כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות** (אבות פרק ד משנה יז), והעולה על כלן היא **כתר תורה** שהכל בה, וגם שבאה לאדם על פי בחירת עצמו.

ונבוא אל הענין, אמר שלשה כתרים הם:

אחת תלויה בבחירת האדם היא התורה ולא תחויב תמשך לבניו, וזה אומרו למעלה **כי יפלא ממך דבר למשפט כו' וקמת ועלית כו' אל השופט אשר יהיה בימים ההם,** הוא ראש

הקבלה חכם גדול שבישראל אשר בלשכת הגזית אשר אליו מתייחס **כתר התורה,** אך הוא על ידי בחירה שיגע ומצא ולא יחויב תמשך לזרעו, וזהו אומרו **אשר יהיה בימים ההם**, שאינה תלויה רק בו בבחירתו **אשר יהיה בימים ההם.**

אך יש כתר אחרת תלוי בבחירת העם שהוא **כתר מלכות** שיבחרו לשום עליהם מלך כי יאמרו **אשימה עלי מלך,** ועם כל זה אומר הוא יתברך אחר שתבחרו לשים עליכם איש כגילכם הניחו אותי שאבחר ביניכם הטוב והראוי שיבחר. וזהו אומרו **אשר יבחר ה' אלוהיך בו,** אך אתה הוא המשים אותו עליך. וזה אני אומר לכם כי הראוי הוא שאם בנו הגון ימלוך אחריו, וזהו על ממלכתו הוא ובניו אם ראוי הוא.

אך יש כתר אחר הוא כתר כהונה שאינה תלויה לא בבחירת עצמו ולא בבחירת העם, כי אם בבחירתו יתברך שבחר מאז באהרן והוא **כתר כהונה.** וזהו **לא יהיה לכהנים הלוים כו' כי בו בחר ה' כו',** ועל כן בניו ראויים או בלתי ראויים לא תעדר מהם הכתר ההוא וזהו אומרו **הוא ובניו כל הימים.**

או יאמר בדרך אחרת, הנה **כתר תורה** עולה על כולם שמולך בגוף ובנפשות, ש**אם יפלא דבר למשפט כו'** שהוא נוגע אל הנפש **וקמת** בגופך **ועלית אל המקום כו',** ועל פיו אתה חי חיי נפשך ואין מלך גדול מזה. **והאיש אשר יעשה בזדון לבלתי שמוע כו' ומת האיש ההוא.**
אך **כתר מלכות** אינו מושל רק בגופים כי **שום תשים עליך מלך** שהוא על גויותיך.
ויש כתר אחר הוא כתר כהונה שאין לו רק על נכסיך שתתן לו מתנות כהונה, **כי לא יהיה לכהנים הלויים כו', וזה יהיה משפט הכהנים כו'.** זה הוא שיעור סמיכות וכללות המקראות.

ונבוא אל התכתם בס"ד. והוא לדבר בלב עם בני ישראל הנותנים מלחמם לשבט הלוי כל מתנות כהונה. על כן אמר אל יקשה בעיניך בתתך לו אשר לא עמל בו ולא גדלו.
שנית כי למה יהיה להם יתרון עליך וכל העדה כולם קדושים כהם. לזה אמר על הראשונה **לא יהיה לכהנים הלוים חלק ונחלה עם ישראל,** ולמה לא ניתן להם חלק בארץ, אך דיו לעבד להיות כרבו, כי הלא הוא יתברך מהראוי למזבח משולחנו יתברך יאכילם, ומה גם אתה עתה שלא תקפיד ולא ירע לבבך בתתך לו וזהו **אשי ה'.**

עוד טעם שני והוא כי **ונחלתו** של שבט הלוי הנזכר **יאכלון**, והוא, כי חלק נחלתם שהיה ראוי להם בארץ לקחת אתה והעלה עליך כאילו חלקם היו נוטלים עמכם, האם לא היה מגיע להם שיעור מתנותיך, נמצא כי נחלתו של שבט הנזכר הוא מה שיאכלון.

ב וְנַחֲלָה לֹא-יִהְיֶה-לּוֹ בְּקֶרֶב אֶחָיו ה' הוּא נַחֲלָתוֹ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לוֹ :

ושמא תאמר אם כן איפה טוב טוב היה שמתחילה היה נותן להם חלק ונחלה בארץ ובתוך אחיו נחלוק נחלה, לזה אמר ונחלה תדע למה לא יהיה לו בקרב אחיו, מפני שה' הוא נחלתו שעוסק בתורה שיורו משפטיו ליעקב ותורה לישראל מלבד העבודה, נמצא שהיה אתם תמיד בנחלה ואיך היו יכולים ליטפל בתבואות ומתי יעשו מעבודת ה'.

ואמר **כאשר דבר לו,** יאמר אשר אמרו ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק לז), על מה שנדר יעקב לעשר גם הבנים, שכשנולד לוי נטלו גבריאל המלאך למעלה ואמר לפניו יתברך הנה מעשר שלך, אז ברכו ה' ונתן לו כ"ד מתנות כהונה, וזה יאמר פה כאשר דבר לו ללוי הנזכר באומרו שבט הלוי.

ג וְזֶה יִהְיֶה מִשְׁפַּט הַכֹּהֲנִים מֵאֵת הָעָם מֵאֵת זֹבְחֵי הַזֶּבַח אִם-שׁוֹר אִם-שֶׂה וְנָתַן לַכֹּהֵן הַזְּרֹעַ וְהַלְּחָיַיִם וְהַקֵּבָה :

ושמא תאמר, הלא טעם זה יספיק לשדות, אך ב**זרוע כו'** למה נתנם למו, דע כי זה מגיע להם בדין ומשפט, וזהו **וזה יהיה משפט כו',** והוא, כי מה שנוטל **הזרוע והלחיים והקיבה** בדין הוא נוטל. והוא כנודע מרבותינו ז"ל (חולין קלד ב) כי כשהרג פינחס את זמרי זכו הכהנים במתנות ההם, **הזרוע** על שלקח רומח בידו וידקור את שניהם כו', ו**הקיבה** על שהכה את איש ישראל אל הקבה ואת האשה אל קבתה, ו**הלחיים** על שויעמוד פינחס ויפלל.

ונבוא אל הענין, אמר, הנה בזה אין להחזיק טובה לישראל, כי הנה **זה יהיה משפט הכהנים מאת העם**, כי במשפט ובדין מגיע אליהם מאת העם, כי זה העם לא היה בעולם אם לא על ידי פינחס, וזהו **וזה יהיה משפט הכהנים מאת העם**. ורמז ענין החיוב באומרו **מאת זובחי הזבח,** שהוא לעומת מה שהגין פינחס שהיו ישראל באשמתם זובחים את עצמם על דבר פעור, ואמר הנה כל זה הוא משפט ושורת הדין **מאת העם,** ואין להחזיק טובה כי אדרבה החיה אתכם כאומרו יתברך **ולא כליתי את בני ישראל בקנאתי.**

ד רֵאשִׁית דְּגָנְךָ תִּירֹשְׁךָ וְיִצְהָרֶךָ וְרֵאשִׁית גֵּז צֹאנְךָ תִּתֶּן-לוֹ :

אך מה שיתייחס למתנה מאתכם שיש להחזיק לך טובה, הוא **ראשית דגנך כו' וראשית גז צאנך,** ועל אלה אני אומר לך תיתן לו כי מתנה הם מאתך. ועל כן דבר בזה לנוכח כמסביר לו פנים על מתנת ידו שאינה מחויבת מעצמה בדין כמתנות שבפסוק הקודם.

ה כִּי בוֹ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ מִכָּל-שְׁבָטֶיךָ לַעֲמֹד לְשָׁרֵת בְּשֵׁם-ה' הוּא וּבָנָיו כָּל-הַיָּמִים :

ועוד טענה אחרת לבל ירע לבבך בתתך לו, הלא הוא, כי לא מעצמו קם לומר פרנסני ואהיה כהן לאל עליון, כי אם **כי בו בחר ה' כו'** ומה' היה לו לעמוד תמיד לשרת, והוא יתברך ציוה לתת לו מאשר נתן לך.

או יאמר על הטענה השנית שהיה לך לומר הלא כל העדה קדושים שיעמוד לשרת שם לפני ה' אני אלך ואשרת במקום אשר יבחר ה', לזה אמר, לא מבלי הקרא ה' אלוהיך בחר בו, כי אלוהיך הוא כדי לך זה, אך מה תעשה ולמה תקפיד במה ש**בו בחר ה'** עם היותו **אלוהיך** ולא בחר אלא בו לעמוד לשרת ולא ליקרא אלוהיו ולא אלוהיך, וזהו **כי בו בחר ה' אלוהיך כו'.**

ושמא תאמר כי עדיין הקושיא במקומה למה בחר בו ממני, לזה אמר **מכל שבטיך** ולא אמר משבטיך, והוא, כי מכללות כל השבטים שהיה חוזר חלילה בהם. והוא אמרם (**פרקי דרבי אליעזר** פרק לז) על מעשר בני יעקב כי להוציא המעשר לא נמנו הבכורות כי אם שמעון לוי יהודה יששכר וזבולן ובנימין אשר נפתלי הרי שמנה חזרו אל שמעון הרי תשעה יצא לוי עשירי. וזהו **מכל שבטיך,** כלומר מה שבחר בו לא שגעל בכם כי אם שהיה הוא נלקח מכללותם על חשבון המעשר. וזה יראה מוכרח שאם לא כן משמעות **מכל שבטיך** לא יצדק כי אם שלקח מעט מכל אחד מהשבטים, וזהו שלא נאמר מכל שבטיך שהיה נראה שלא בחר בשאר, אך בזה אינו אומר אלא על דרך האמור.

ו וְכִי-יָבֹא הַלֵּוִי מֵאַחַד שְׁעָרֶיךָ מִכָּל-יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-הוּא גָּר שָׁם וּבָא בְּכָל-אַוַּת נַפְשׁוֹ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר ה' :

ושמא תאמר אם כן איפה כל שאר כהנים הגרים אתכם בשעריכם הרחוקים מירושלם ואינן מהעומדים לשרת לפני ה' כי אם יושבים בעריהם האם לא בחר בהם ה'. אל תאמר כן, כי דע לך שגם הוא ראוי לשרת מפאת נפשו וכשיבוא גם הוא ישרת מיד ויקריב קרבנותיו כעומדים בבית ה' תמיד. וזהו **וכי יבא הלוי מאחד שעריך כו' ובא בכל אות נפשו,** כי להיותו מאשר יבחר בהם ה' תאווה נפשו לבוא.

ז וְשֵׁרֵת בְּשֵׁם ה' אֱלֹהָיו כְּכָל-אֶחָיו הַלְוִיִּם הָעֹמְדִים שָׁם לִפְנֵי ה' :

כי לא גרע מהם.

ח חֵלֶק כְּחֵלֶק יֹאכֵלוּ לְבַד מִמְּכָרָיו עַל-הָאָבוֹת :

עוד יתכן בסמיכות פרשה זו אל הקודמת, הלא הוא ללמד שני מוסרים גדולי האיכות לשום אותם בקרב לבו לעבוד את ה'.

האחד כי טוב לגבר העוני מהעושר, כי הוא לתועלת נפשו כי בעושר הוא מעותד שישמן ויבעט, מה שאין כן בעוני שאדרבא יכנע לעבוד את קונו כי יהיה עני ונכה רוח וחרד על דבר ה' וישמח ויגיל כי בו שמן חלקו לעולם הבא והן הוא משוש דרכו, ואיזה אושר ועושר ויקר אדר מלכות יערוך אליו.

שנית, כי יותר בן חורין הוא אשר הוא עבד לה' יגע בעבודתו כל ימיו, מאשר הוא מלך על עם רב, כי עבד מלך מלך, ומה גם של מלכו של עולם הוא המלך באמת ממלך מושל בשרים, באופן כי בגלל הדבר הזה האיש אשר חנן לו ה' דעת מעובדי ה', יתן אל לבו כי גדול כבודו מכל מלכי הארץ ויעבדהו בשמחה ובטוב לבב, אומר בלבו מאין ולאין הגעתי למלכות עבוד את ה' ולא געל בשרותי, כי מה אני חרש מחרשי אדמה אדם להבל דמה שה' לא ישחק לי בהחשיב עצמי ראוי לעבד לו, כי אף גם מלאכי אלוהים עולים במעלות וכי ישלחם וילכו, ומה גם אתה אנוש רמה ובן אדם תולעה כי הירצה ה' באלפי רבבה קש וגבבה.

וכמה מעלות טובות למקום עלינו שבשפלנו זכר לנו וקרבנו לעבודתו, ותקטן זאת בעיניו שהעלנו מאדמות העפר להיות לו לעבדים כי היא מלכות שלמה, כי אם עוד הוסיף להפליא כי לא אמר מה לכם עוד שכר כי אם כי תעבדון את האלוהים, כי אם גם מה רב טוב אשר צפן ופעל לחוסים בו עושי רצונו. על כן מי יתנני קל כנשר ורץ כצבי וגיבור כארי ויום ולילה לא אשבות מעבוד את ה', לא אנום ולא אישן ולא אפתח אזור חלצי מתאמץ בכל עוז לעבדו ולהללו, כי יצרני יוצרי מבטן לעבד לו.

והן שתי אלה דברה תורה במקראי קדש האלה.

על הראשון סמך אל פרשת המלך ואמר **לא יהיה לכהנים כו',** לומר הסכת ושמע בני מה בין עשיר בעשרו לאיש רש אשר אין לו משלו. כי הלא הגדתי מראש לך כי המלך אשר **שום תשים עליך** כי עשיר הוא, איך הוא קרוב ליאבד כי ישמן ויבעט, וכמה סמוכות הוצרכתי לשום לו בל יפול בשחת שאול, כי הלא אמרתי לו **לא ירבה לו סוסים לא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו וגם כסף וזהב לא ירבה לו מאד.** וכל זה איננו שווה כי אם גם כן **וכתב לו את משנה התורה והייתה עמו וקרא בו כו' לבלתי רום לבבו כו',** ועם כל זה אינו מובטח בודאי שיהיה מנוחלי העולם הבא, כי אם **למען יאריך ימים על ממלכתו** בעולם הזה. אך הכהנים הלויים כי דל חלקם כי **לא יהיה לכהנים חלק ונחלה עם ישראל**, אז טוב להם כי **אשי ה'** מתכא דרחמנא בעולם הזה שהוא קדש **ונחלתו** שינחילם ה' בעולם הבא **יאכלון**.

ושמא תאמר הלא גם להם נחלה ערים לשבת בקרב אחיהם, אינו נקרא נחלה כי אם כנותנים להם ישראל מחלקם בתורת צדקה ערים לשבת, וזהו **ונחלה לא יהיה לו בקרב אחיו,** הנה כי אך דלים המה. והן הוא משוש דרכם כי בזה שמן חלקם כי ה' הוא נחלתם בעולם הבא בטוחי הכישרון כי בדלותם לא יבעטו, כי אדרבה אז יכנע לבבם ויהיו בטוחי אושר עולם הבא. מה שאין כן עשיר בעשרו כמדובר.

ועל השנית והיא כי יותר הוא מלך אשר הוא משרת ועבד לה', כי הלא הנה כאשר מס המלך על העם כן מס הכהנים על ישראל ויותר. כי הנה **זה משפט הכהנים מאת העם** בשר לאכול

הזרוע והלחיים והקבה, ולחם לאכול ויין לשתות ושמן לאכול ולהאיר כי **ראשית דגנך תירושך ויצהרך**, וגם בגד ללבוש כי **ראשית גז צאנך תתן לו**, מה שאין כל הפרטים האלו במלך. וגם שאם יתנו למלך מעשר מכל לא יחויב יהיה הראשית כאשר הניתן לכהן כאומרו **תתן לו ראשית דגנך כו' וראשית גז צאנך כו'**. ובמה קנה המלוכה הזאת, על ידי היותו עבד משרת את ה', כי הנה **בו בחר ה' מכל שבטיך לעמוד לשרת כו'**, כי עמידה ורוממות יחשבו לו השרות כי עבוד את ה' הוא מלכות באמת.

ט כִּי אַתָּה בָּא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא-תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֵבֹת הַגּוֹיִם הָהֵם :

יב כִּי-תוֹעֵבַת ה' כָּל-עֹשֵׂה אֵלֶּה וּבִגְלַל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵלֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפָּנֶיךָ :

יג תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ :

יד כִּי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אַתָּה יוֹרֵשׁ אוֹתָם

אֶל-מְעֹנְנִים וְאֶל-קֹסְמִים יִשְׁמָעוּ וְאַתָּה לֹא כֵן נָתַן לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :

טו נָבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כָּמֹנִי יָקִים לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן :

טז כְּכֹל אֲשֶׁר-שָׁאַלְתָּ מֵעִם ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב בְּיוֹם הַקָּהָל לֵאמֹר לֹא אֹסֵף לִשְׁמֹעַ אֶת-קוֹל ה'

אֱלֹהָי וְאֶת-הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא-אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוּת :

יז וַיֹּאמֶר ה' אֵלַי הֵיטִיבוּ אֲשֶׁר דִּבֵּרוּ :

יח נָבִיא אָקִים לָהֶם מִקֶּרֶב אֲחֵיהֶם כָּמוֹךָ

וְנָתַתִּי דְבָרַי בְּפִיו וְדִבֶּר אֲלֵיהֶם אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲצַוֶּנּוּ :

ראוי לשים לב, למה נסמכה פרשה זו אל הקודמת.

ב. אומרו אשר נתן לך ה' אלוהיך לא תלמד לעשות, כי הלא אם אראה שהוא יתברך נתן לי את הארץ ולא הועילו ליושביה כל התועבות ההם לינצל מידו, איך אלמד מהם לעשות כתועבותיהם בהיותי בא אל הארץ אשר נתן לי ה'.

ג. אומרו לא ימצא בך כו', ולא אמר **לא תעביר כו'**.

ד. אומרו תמים תהיה כו', שאם הכוונה לומר שיהיה תמים מלכת אחר התועבות ההם הרי נאמר.

ה. אומרו כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם כו', כי מאומרו **הגוים האלה** מי לא ידע כי אשר הוא יורש אותם המה כי עליהם ידברו הכתובים.

ו. אומרו אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו כי הרי זה היה תחילת מאמרו לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם.

ומה חידש עתה באומרו **אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו**.

ז. אומרו ואתה לא כן נתן לך ה' אלוהיך, כי הוא לשון בלתי צודק וכמשולל הבנה, כי יראה שלא נתן לו ה' ישמע אל מעוננים ואל קוסמים כו', והוא דבר קשה שנראה שהדבר בעצמו אין

רע כי אם שלא נתן לו ה' כן, ומהראוי יאמר ואתה לא כן (נתן לך ה' אלוהיך). גם לשון נתינה לא תצדק שאין בו ממש.

ח. אומרו נביא מקרבך כמוני כו' אליו תשמעון, מה בא לחדש להם בזה האם לנביא כמשה צריך לומר אליו תשמעון, ואם אולי כי הוא כי יקום איש ויאמר כי נביא הוא ומצווה שלא ישמעו רק לאשר הוא כמוהו, ובמה יודע אם הוא כמוהו שאם הוא שיעשה ככל האותות שעשה משה, הנה לא עשה כן שום נביא והיו שומעים אליהם, ואדרבא קצף ה' על ישראל קצף על בלתי שומעם אל נביאיהם, ואם הוא כמוני על השגת הנבואה לא כן הוא כי לא קם נביא כמוהו.

ט. כי כמו שאומר אחר כך **וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר אשר לא דברו ה',** שהוא, אשר לא יבוא דברו **ולא יהיה,** למה לא אמר גם כן באומרו **נביא מקרבך כמוני כו'** וכי תאמר בלבבך איכה נדע את הדבר כי נביא אמת הוא.

י. אומרו ככל אשר שאלת כו', כי מלת ככל תורה כי דברים רבים שאלו ואינו רק דבר אחד. וגם מה הוא ענין דמיון הכ"ף.

יא. אומרו לאמר לא אוסיף כו', כי אינו לאמר לזולת.

יב. אומרו ויאמר ה' אלי הטיבו כו', כי הנה הנוגע אל הענין הוא תשובתו יתברך באומרו **נביא אקים כו',** כי אומרו **הטיבו כו'** הוא פה לבלתי צורך ומהראוי יאמר ויאמר ה' נביא אקים כו'.

ט כִּי אַתָּה בָא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ לֹא-תִלְמַד לַעֲשׂוֹת כְּתוֹעֲבֹת הַגּוֹיִם הָהֵם :

יב כִּי-תוֹעֲבַת ה' כָּל-עֹשֵׂה אֵלֶּה וּבִגְלַל הַתּוֹעֵבֹת הָאֵלֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ מוֹרִישׁ אוֹתָם מִפָּנֶיךָ :

אמנם הן אמת כי אחת היא שעמדה עלינו להגלותנו ולהחריב את ביתנו אשר בחר בו ה', הלא היא סברת גויי הארץ, ומה גם בימים ההמה, האומרים כי עבים סתר לו, ואין לו יתברך מבא בעולם הלזה החומרי, כמאמר הכתוב (תהלים קיג ד) רם על כל גויים ה', שאומרים כי על השמים כבודו אך לא בארץ הלזו העכורה, וכמאמר המשורר באומרו (תהלים עג יא) איכה ידע אל, שיסלק ידיעתו יתברך והשגחתו מעולם הגשמי הלז. על כן בחרו להם אלוהים בלתי קדושים כהוברי השמים וכסיליהם ושמש וירח וכחות חיצונים טמאים ויעשו להם מיני עבודות מתייחסות להם, באומרם שעל ידי כן יריקו עליהם מאתם שפע כי יעלה על רוחם כי להם לבדם ניתנה הארץ. ועל כן העובדים לשרי האש יעבירו בניהם ובנותיהם באש, ועל דרך זה הם כל מיני עניינים האמורים בפרשה זו באומרו **מעביר כו' קוסם כו' וחובר חבר כו'** שהם מיני עבודה לכחות חיצונים, ומהם לכוכבים ומזלות.

והן אלה קצות דרכים אשר דבקו בם עם בני ישראל בהיותם על אדמתם, עד שנתשם ה' מעל אדמתם וישליכם אל ארץ אחרת כיום הזה. על כן למען הדיחם מעל הסברא הרעה הזאת, בא משה רבנו ע"ה ויאמר **כי אתה בא כו'** הנה לפניך ראיה עצומה בחוש לעיניהם כי הוא

יתברך משגיח בעולם השפל ולא יעצרנו הגשם אשר מארץ הלזו מהשגיח בה, הלא הוא כי אתה בא אל הארץ כלומר לא תבוא במלחמה כי אם כבא אל בית אביו כל כך יקל הכיבוש, באופן כי מזה תכיר כי ה' אלוהיך הוא נותן מאתו ובידו. וזהו **כי אתה בא וכו' אשר ה' אלוהיך נותן לך,** ואם כן **לא תלמד לעשות כתועבות כו',** כי הגויים טעם עשותם כה היא על חושבם העדר השגחתו יתברך בארץ, על כן יחפשו עולות הבלי הגויים ההם או לאמצעיים. אך בראותך מופת השגחתו ראוי לך אל תלמד לעשות כתועבותם **כי תועבת כו'.**

יג תָּמִים תִּהְיֶה עִם ה' אֱלֹהֶיךָ :

ושמא תאמר אני לא אעשה כתועבות הגויים שיחליט הכח והשגחה אל כחות תחתונים, אך את האלוהים אני ירא ואת מצוותיו אשמור, אך יהיו לי הוברי השמים לעזר מעט לקרב השפע המשתלשל מאתו יתברך על ידם. לזה אמר אל תעשה כדבר הזה, כי אם **תמים תהיה** כלומר בשלמות תהיה **עם ה'** בכל מכל, ולא תיתן חלק לזולתו אפילו לשמץ שום סעד.

או יאמר, פן תאמר בלבבך אם אהיה צדיק וטוב לי אשקטה ואביטה במכון קדשו יתברך, אך אם אראה כי צר לי בהיותי צדיק, ואם אשאל מאתו יתברך על מה זה אני צדיק ורע לי ולא יעננני, אז אל ישת עלי חטאת כי אבקש לי דרך כישוף וכיוצא מהדרכים הרעים ההם אולי אוכל הועיל. לזה אמר **תמים תהיה** מתנהג בתמימות בין בהיותו יתברך מתנהג עמך ברחמים בין בהתנהגו עמך בדין, שלא תהרהר אחר מידותיו יתברך חלילה, וזהו **תמים תהיה עם ה' אלוהיך** שהם מידת רחמים ומידת הדין.

גם יתכן כיוון לומר ענין מאמר חז"ל (עיין ברכות כח ב) כי מי האיש אשר יקרא חסיד, הלא הוא אשר לא יעשה במקום שהוא שם יחידי מה שלא יעשה במקום רואים. והוא מאמר הכתוב (תהלים קא) אשכילה בדרך תמים מתי תבוא אלי הדרך ההוא שהוא דרך חסידות ותמימות, הלא הוא כאשר אתהלך בתם לבבי בהיותי בקרב ביתי שהוא מקום שאין אנשים שלא תשורני עין רואים. וזה יאמר **תמים תהיה** גם בהיותך **עם ה' אלוהיך** מקום שאין שם זולתו יתברך אפילו שם לא תהרהר.

יד כִּי הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אַתָּה יוֹרֵשׁ אוֹתָם אֶל-מְעֹנְנִים וְאֶל-קֹסְמִים יִשְׁמָעוּ וְאַתָּה לֹא כֵן נָתַן לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :

ושמא תאמר, הלא אמרת לי שני דברים:

אחד, כי מאשר ה' נתן לי את הארץ אראה כי אין ללכת בתועבות הגויים ההם, כי הלא הוא יתברך לבדו בשמים ממעל ועל הארץ מתחת, כי אין גשמות הארץ מעכבת השגחתו יתברך חלילה, ומי יעזוב מקור מים חיים לחצוב לו בורות בורות נשברים.

שנית אמרת לי שגם אם יצר לי לא אבקש לי אופני תיקון מפה ומפה, ומה גם בהיותי צדיק ורע לי ואם לאל אדברה לא ישיב לי. והנה על כל אחת מאלה היה מקום לבעל דין לדבר ולומר, על הראשונה במה אדע כי ה' נתן לי את הארץ ולא הייתה סיבה מאת כחות חיצונים או מזלות שעזרוני או ניגדו אותם. וכן על השנית הלא אומר מה אעשה ואם יצר לי ואני צדיק ואקרא ולא יעננני מי יביא לי הדברים אל האלוהים. על כן על הראשונה ראה גם ראה כי ה' הוא אשר נתן לך את הארץ ולא סיבה לזולתה, כי כל כחות חיצונים והוברי השמים הבל המה, **כי** הלא **הגויים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו,** ואתה לא כן, ואם כן אם יש ממש בדברים ההם, איך אתה יורש אותם ולא הועילו להם להציל אותם מידך. אך מזה תדע כי **נתן לך ה' אלוהיך** את הארץ, כאשר אמרתי **כי אתה בא כו' אשר נתן לך כו'** ולא סיבה מהסיבות ההם, שהלא הם השומעים אל מעוננים ואל קוסמים ולא אתה, ואיך נפלו הם ואתה ירשתם שאין דבר מזה כי אם אלוהותו יתברך, ואם כן הוי אומר כי הוא יתברך אשר נתן לך ולא סיבה זולתה, וזהו אומרו **ואתה לא כן נתן לך ה' אלוהיך,** כי במה שאתה לא כן מזה תדע כי **נתן לך ה' אלוהיך.**

טו נָבִיא מִקִּרְבְּךָ מֵאַחֶיךָ כָּמֹנִי יָקִים לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֵלָיו תִּשְׁמָעוּן :

ועל השנית אמר אל תקוץ בצרה, ואם אינך נענה מה' כי תחפוץ לדעת על מה המכות ההם בין ידיך, הלא הוא זה רק מהעדרך שאינך כדאי ומוכן שידבר בך הוא יתברך. אך **נביא מקרבך מאחיך יקים לך ה'** והוא יגיד לך, כי יהיה ראוי ועל פיו תדע דברים הנוגעים אליך, כענין תלונת הנביא (מלכים ב, א ג) באומרו המבלי אין אלוהים בישראל הלך לדרוש בבעל זבוב כו', הנה כי חפץ ה' ידרשו בנביאיו. ואמר כמוני, כלומר, שלא יאמר לך דבר אשר ינגד נבואתי ותורה שנתן ה' על ידי, רק שיהיה כמוני ולא נגדי.

עוד כיוון באומרו אליו תשמעון, לומר מופת גדול בנבואתו כמוני שהייתי אני עושה, שהוא, כי לא תאמר אל הנביא ההוא, דבר אל ה' דבר על אודותי ועל דברי, כי בדבר הזה שתים רעות:

אחת, שלא יתאמת לך השגחתי בעצם,

שנית, כי תסתפק בנבואת הנביא ההוא.

על כן עשה זאת איפה התפלל והתחנן לפני קונך בתשובה ומעשים טובים על היותו יתברך מתנהג עמך בדין. ואומר לך לך אל הנביא שיתבודד וישמיעך מה דבר ה' על אשר שאלת מאתו יתברך, כי אז בראותך בפיו תשובת דבר אשר היה בינך לה' אלוהיך ולא הגדת דבר לנביא, אז תבין כי ה' השגיח ושמע דבריך, ושנבואת הנביא ההוא אמתית. וזה יאמר **אליו תשמעון** כלומר איני אומר אליו תדרוש או תגיד, כי אם שלא ישמע לך דברך להשמיע במרום קולך רק ש**אליו תשמעון** אשר יביא מה' אלוהיך, אך לא שיוליך דברך אליו יתברך, כי יודע אלוהים כל אשר בפיך ובלבבך ברוב השגחתו בעולם השפל, ואין עיקר מה שישמע לך הנביא, רק לדעת מה דבר ה' שהוא דבר שאין בך כח לשמוע מפיו כי לא נביא אתה. ולא

ישולל שלא יאמר איש דרש נא בעדי את ה' שלא יקרנו עון בדבר, כי אם שאומר פה כנותן לו מופת על נבואת הנביא ההוא. והנה ממך בעצמך אני מביא לך ראיה, והוא מה שאמרתי **כמוני** כי לא שאלת אביא דברך אל ה' כי אם שאשמיע אתכם דבר ה', שהוא כי אמרתם (דברים ה כד) **קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר כו' ואת תדבר אלינו**. וזהו -

טז כְּכֹל אֲשֶׁר-שָׁאַלְתָּ מֵעִם ה' אֱלֹהֶיךָ בְּחֹרֵב בְּיוֹם הַקָּהָל לֵאמֹר לֹא אֹסֵף לִשְׁמֹעַ אֶת-קוֹל ה' אֱלֹהָי וְאֶת-הָאֵשׁ הַגְּדֹלָה הַזֹּאת לֹא-אֶרְאֶה עוֹד וְלֹא אָמוּת :

ככל אשר שאלת כו' לומר מה שאמרתי **כמוני** הוא **ככל אשר שאלת כו'**

יח נָבִיא אָקִים לָהֶם מִקֶּרֶב אֲחֵיהֶם כָּמוֹךָ וְנָתַתִּי דְבָרַי בְּפִיו וְדִבֶּר אֲלֵיהֶם אֵת כָּל-אֲשֶׁר אֲצַוֶּנּוּ :

נביא אקים להם מקרב אחיהם כמוך כו' את כל אשר אצונו, כך הנביא ההוא **אליו תשמעון** שיהיה לכם למופת זה כמדובר. כי מה שלא ידבר בך הוא יתברך כשתבקש ממנו דבר, אינו מהעדר השגחתו יתברך למטה בארץ שעל כן אולי גם בנביא תגעל נפשך לומר כי איזה דרך הלך רוח ה' העליון לדבר עם חרש מחרשי אדמה. והוא כי זה **ככל אשר שאלת מעם ה' כו'** שאמרת כי לא היית יכול לסבול דבר בך הוא יתברך ושעל כן ידבר ה' עם משה ומשה יגיד לך, הרי תורה כי אין הקדוש ברוך הוא מונע טובו ושפע נבואתו מבני אדם, אלא שיש מוכן לקבל ויש בלתי מוכן, והנביא המוכן ישמיע דבר ה' אל הבלתי מוכן.

ועדיין היה אפשר לומר כי אז היה מפני שהייתה נבואה בהקיץ, והייתה שם כבוד ה' על ההר, על כן לא עצרו כח לשמוע, אך עתה למה לא ידבר בנו ה'. לזה אמר **ככל אשר שאלת כו'** כי לא דבר אחד כוונו שהוא לשלול על היום ההוא כי אם גם להבא. והוא כי אחר אומרם **לא אוסף כו'** אמרו **לא אראה עוד ולא אמות** שיורה שגם להבא לא ירצו עוד בזה כי אם על ידי הנביא המיוחד. וזהו אומרו ככל שיורה על היות שתי שאלות שהוא אחת על היום ההוא, שנית על הימים הבאים. וזהו אומרו **לאמר** כי אומרו **לא אוסף** לא על היום ההוא הנורא מאד כוונו, כי אם גם לעתיד, שהחילו בהווה לאמר אחר כך **לא אראה עוד** שהוא על העתיד.

עוד יתכן באומרו לאמר והוא נמשך אל מה שכתבנו באומרו **אליו תשמעון.** והענין בהזכיר מאמר הכתוב למעלה פרשת ואתחנן, והוא אומרו **וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם אלי,** כי אומרו **בדברכם אלי** אין צורך לאומרו. אך הוא כי הנה ישראל אמרו **אם יוספים אנחנו לשמוע את קול ה' עוד ומתנו קרב אתה ושמע את כל אשר יאמר ה' אלוהינו ואת תדבר אלינו.** אז אמר משה הנה אתם חפצים אהיה אני אמצעי בין ה' וביניכם, אל יעלה על רוחכם כי כאשר אתם צריכים אותי להביא דברי ה' אלוהיכם, גם כן אצטרך לעלות ההרה אשר שם האלוהים להביא את דבריכם אל האלוהים. כי הלא הנה **וישמע ה' את קול דבריכם בדברכם**

אלי, כי אני לא זזתי מאתכם לעלות ההרה כי אם שבדברכם אלי שמע ה', ויאמר מיד לפניכם **שמעתי את קול דברי העם הזה אשר דברו אליך,** שהוא מבלי תגיד לי, רק בדברם אליך בלבד, חזק ואמץ הדבר לפניהם שאין להם צורך לנביא ואמצעי להשמיע במרום קולך רק להשמיע בארץ קולי. והנה **הטיבו כל אשר דברו** בפה. ולא הדבור בלבד גלוי לפני כי אם גם מצפוני לבם, **כי מי יתן והיה לבבם זה להם כו'.**

ונבוא אל הענין, והוא, הלא אמרתי לכם **נביא מקרבך כו',** אל יעלה על רוחכם כי מה שהוא אמצעי הוא בין להבין את דבריכם אל האלוהים כי קדוש הוא מכם, ועכירותכם ימנע שומעו יתברך מכם כי עובי חומרכם סתר לו, וגם הוא אמצעי להשמיעכם את דבר ה'. כי אינו כן כי אם כדי ש**אליו תשמעון**. ותדעו שכך הוא כי הלא זה הדבר הוא **ככל אשר שאלת כו',** כי הייתה שאלתך לאמר כלומר כדי שאומר אני לה' את דבריכם אשר אמרתם **לא אוסף כו',** אך לא הוצרך אמור לפניו יתברך דבר כי מיד **ויאמר ה' אלי הטיבו אשר דברו,** כלומר אשר דברו הם ולא אשר דברת אתה אלי, כי הם דברו בלבד ואתה לא דברת אלי דבר. ולכן נביא כו' לא שישמיעני מאמרך רק לתת דברי בפיו ושידבר אליהם כו'. הנה כי אז כששאלת אמצעי הורה כך הוא יתברך השגחתו הפרטית בעולם השפל, וגם הורה כי לא מכל האדם מונע נבואתו רק מהבלתי מוכן, כי העדרו מונעו ולא מהשם יתברך, כי הלא אמר **נביא אקים להם כו' ונתתי דברי בפיו.** באופן כי אין ללכת חלילה אחרי אמצעיים כתועבות הגוים כי הלא גם כי רם ה' שפל יראה, ואם לא ידבר בך לא מהעדר ההשגחה רק מהעדר הכנתך, כי הלא אשר יוכן ויהיה נביא בו אדבר אליו תשמע.

פרק יט

א כִּי-יַכְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת-אַרְצָם
וִירִשְׁתָּם וְיָשַׁבְתָּ בְעָרֵיהֶם וּבְבָתֵּיהֶם:
ב שָׁלוֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל לָךְ בְּתוֹךְ אַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ :
ג תָּכִין לְךָ הַדָּרֶךְ וְשִׁלַּשְׁתָּ אֶת-גְּבוּל אַרְצְךָ אֲשֶׁר יַנְחִילְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וְהָיָה לָנוּס שָׁמָּה כָּל-רֹצֵחַ :
ד וְזֶה דְּבַר הָרֹצֵחַ אֲשֶׁר-יָנוּס שָׁמָּה וָחָי
אֲשֶׁר יַכֶּה אֶת-רֵעֵהוּ בִּבְלִי-דַעַת וְהוּא לֹא-שֹׂנֵא לוֹ מִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם :
ה וַאֲשֶׁר יָבֹא אֶת-רֵעֵהוּ בַּיַּעַר לַחְטֹב עֵצִים וְנִדְּחָה יָדוֹ בַּגַּרְזֶן לִכְרֹת הָעֵץ וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל מִן-
הָעֵץ וּמָצָא אֶת-רֵעֵהוּ וָמֵת הוּא יָנוּס אֶל-אַחַת הֶעָרִים-הָאֵלֶּה וָחָי :
ו פֶּן-יִרְדֹּף גֹּאֵל הַדָּם אַחֲרֵי הָרֹצֵחַ כִּי יֵחַם לְבָבוֹ וְהִשִּׂיגוֹ כִּי-יִרְבֶּה הַדֶּרֶךְ
וְהִכָּהוּ נֶפֶשׁ וְלוֹ אֵין מִשְׁפַּט-מָוֶת כִּי לֹא-שֹׂנֵא הוּא לוֹ מִתְּמוֹל שִׁלְשֹׁם :
ז עַל-כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר שָׁלֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל לָךְ :

ח וְאִם-יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ
וְנָתַן לְךָ אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָתֵת לַאֲבֹתֶיךָ :

ראוי לשית לב, למה נסמכה פרשה זו אל הקודמת כי אין לה עמה ייחס כלל.

ב. אומרו וירשתם וישבת בעריהם ובבתיהם, אם הכוונה היא שלא נתחייבו בערי מקלט עד אחרי כיבוש וחילוק, היה די יאמר וירשתה וישבת בה כבשאר מקומות שהחיוב הוא בענין זה, ולמה האריך ואמר **וישבת בעריהם ובבתיהם.**

ג. אומרו תכין לך הדרך, כי מהראוי יאמר תכין לרוצח הדרך ולא יאמר לך.

ד. אומרו לנוס שמה כל רוצח, כי מהראוי יאמר כל רוצח מכה נפש בשגגה כמו שנאמר פרשת מסעי, כי מאומרו רוצח סתם יראה אפילו מזיד.

ה. אומרו וזה דבר הרוצח אשר ינוס אל אחת הערים האל וחי אשר יכה את רעהו בבלי דעת, כי חצי הפסוק הוא מיותר, כי אחרי אומרו אשר **ינוס שמה כל רוצח** היה לו לומר אשר יכה את רעהו בבלי דעת כו'.

וגם לשון אומרו וזה דבר בלתי צודק יפה.

והנה רבותינו ז"ל (מכות יב ב) אמרו שהוא שחייב הרוצח אם יכבדוהו ביותר לומר רוצח אני, והן אמת שקבלתם אמת אך עדיין לא יבצר שיכוון דבר זולתו גם כן על פי לשון המקרא, כי אין בכתוב רוצח אני שיאמר עליו. גם לפי פשוטו נדבר דבר בס"ד.

ו. אומרו הוא ינוס כו', כי מלת הוא מיותרת.

ז. אומרו על כן אנכי מצוך לאמר שלש כו', כי אומרו **לאמר** מיותר ובלתי מובן כי אינו לאמר לזולת.

ח. אומרו ואם ירחיב ה' כו' ויספת כו', כי הנה פשוטו של מקרא הוא על ימות המשיח ואז כמו זר יחשב ירבו רצחנים שיצטרכו שלש ערים אחרות בתוך ארץ ישראל זולת אשר מעבר לירדן.

ט. אומרו ואם ירחיב כו', שהוא לשון מסופק ולא אמר כי ירחיב.

א כִּי-יַכְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶת-אַרְצָם וִירִשְׁתָּם וְיָשַׁבְתָּ בְעָרֵיהֶם וּבְבָתֵּיהֶם :

אמנם הנה בענין המזלות אם מושלים על הארץ ועל פיהם יהיה הטוב והפכו על הארץ אם אין, הנה הארכנו בשערינו בשער המזלות ושם כתבנו טעמים הנמצאים למפרשים לומר כי לא ייטיבו מזלות ולא ירעו. והנה **הרמב"ם** ז"ל בשמנה פרקיו כתב כי סכלות גדולה היא לומר כי יש לאל יד המזלות לשפוט דבר כו', והרב **בעל העיקרים** כתב טעם שני כאשר כתבנו גם כן במקומות אחרים, אך אין זה כי אם שהכל בידי שמים ואין גזרת המזל מחייבת דבר.

והנה טעם **הרמב"ם** ז"ל הוא לישראל מאמיני דת האמת כי ממנה יכריח. אך טעם בעל העיקרים הוא כולל גם לאשר בחוץ יעמודו ממנה כי הם יאמרו על טעם **הרמב"ם** ערביך ערבא צריך. ועל כן אחשוב כי התורה בעצמה מכרחת משפט התורה ההוא מטעם בעל העיקרים זולת האמור טעם למעלה בכתובים. והוא, כי הנה כל הפרשה הקודמת, כתבנו, כי כל עניינה להכריח בל נחשוב שיש ממש בהוברי השמים וכסיליהם או בכל כחות חיצונים או טהורים להרע או להיטיב חלילה, כי אין מלבדו יתברך, כי השגחתו בכל משלה. ואמר הכרח אחד באומרו כי הגוים האלה אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה יורש אותם כי לא הועילו למו נגדך באשר ה' אתך, בזה תדע כי ה' אלוהיך אשר נתן לך את הארץ והכל מאתו ובידו, והוברי השמים וכל צבאם לא ירעו ולא ישחיתו וגם היטב אין אתם. והן אמת, כי הלא על משפטו יתברך באשר יעניש את כל הורג נפש, הלא כמו זר נחשב לפני העולה על רוחו כי כוכבי השמים וכסיליהם ישפטו הם על הארץ ועל הדרים עליה, באומרם אם זה נולד במזל שופך דם וזה במזל שדמו ישפך, ויהי כן כי זה הנולד במאדים ישפוך דם זולתו הנולד במזל שדמו ישפך, למה דמו של ההורג נפש ישפך כי הוכרח על פי מזלו. ויוכפל הקושיא בהורג בשגגה כי לא מלבו עשה כי אם שמזלו גרם לו ולמה יגלה.

על כן אחרי אומרו טעם לבטל כח סברת הנותנים כח הנהגת העולם למזלות ולכחות חצונים באומרו **כי הגוים האלה כו'** כמדובר, בא והקדים עוד ראיה שנית טרם אומרו דין הרוצח שהיה נראה לפוטרו בדין. והראיה היא של **בעל העיקרים** שכתבנו שהוא מהמתים ביום קרב ומלחמה, היתכן שאין גם אחד מכל אלפי רבבות הנופלים בה שלא היה מזלו מורה לו חיים מהיום ההוא והלאה. וזה יאמר באופן יותר מוגזם, וזהו אומרו **כי יכרית ה' אלוהיך את הגוים** שהוא הכרתת שבעה גויים גדולים עד בלתי החיות נשמה, היתכן כי לא אחד בהם שנולד במזל חיות מהזמן ההוא יותר, אך יורה כי ה' אלוהיך הוא המכריתם, ולא עוד אלא ש**נותן לך את ארצם וירשתם וישבת בעריהם ובבתיהם,** כי זו גוזמא יתירה שנולדו כל רבבות הגויים ההם למות כל אחד בחרבו, ושיהיו ישראל יורשים אותם עריהם ובתיהם, ולא אחד בהם שנעדר מזלו מלהיות גורם ליהרג ולינתן גם ביתו לזולתו. הנה מזה תראה כי הכל בידי שמים מאתו יתברך ואין דבר ביד המזל.

ב שְׁלֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל לָךְ בְּתוֹךְ אַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ :

ואחרי הודיעו אותך את כל זאת אני אומר לך **שלש ערים תבדיל לך כו',** והוא כמדובר למעלה שהיה יכול איש לדבר ולומר למה הרעות למכה את רעהו בשגגה להגלותו, והלא אשר הומת מזלו גרם לו וזה שהמיתו אין עליו אשמת דבר כי נולד במזל אשיד דמא, ומה גם כי בבלי דעת היה, ואין זה כי אם שמזלו הכריחו. וגם אומרך שלא נניחהו ביד גואל הדם כי יחם לבבו ויהרגנו, ואם נניחנו יהיו עלינו דמים, גם זה הלא כמו זר נחשב על הסברא ההיא, כי אחר שהכל תלוי במזל גם זה מזלו גרם ולמה יהיה עלינו דמים. לזה אמר **שלש ערים תבדיל**

לך כלומר לך להנאתך פן ישיגנו גואל הדם ורצחו נפש והיה עליך דמים, על כן עתה ימלט נפשו באחד הערים וחי כי היא הארץ אשר ה' אלוהיך נותן לך לרשתה, ואם יהיה עליך דם נקי לא תזכה לשבת בה, לכן **תכין לך הדרך** באופן יקל לו לנוס שמה, כמו שאמרו ז"ל (מכות י ב) שהיה כתוב מקלט בדרך. וגם **ושלשת כו'** באופן שלא יהיה מאחד מקצות הארץ רחוק מהקצה זולתו.

ג תָּכִין לְךָ הַדָּרֶךְ וְשִׁלַּשְׁתָּ אֶת-גְּבוּל אַרְצְךָ אֲשֶׁר יַנְחִילְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וְהָיָה לָנוּס שָׁמָּה כָּל-רֹצֵחַ :
או יכוון באומרו **תכין לך,** כלומר שכל אחד מכם אפשר ליפול בשחת זה שיגרום החטא שעל ידו ימות חברו בלא צדיה. וזהו **תכין לך** לעצמך כי גם אתה מעותד לכך כי הלא **והיה לנוס שמה כל רוצח** כמוך כזולתך. ואומרו (לקמן פסוק י) דמים, הוא, כי הדם האחד אם לא היה אשמת דבר בעיר הקרובה לא היה נארע כעובדא דגמרא (מכות יא א), ועתה אם לא תכין לך דרך שימלט זה יהיו עליך שני דמים של המומת ושל הממית.

ד וְזֶה דְּבַר הָרֹצֵחַ אֲשֶׁר-יָנוּס שָׁמָּה וָחָי אֲשֶׁר יַכֶּה אֶת-רֵעֵהוּ בִּבְלִי-דַעַת וְהוּא לֹא-שֹׂנֵא לוֹ מִתְּמֹל שִׁלְשֹׁם :
אם תאמר נא ישראל כי הלא קשיא דידי אדידי, כי במה שקראתיו רוצח סתם יורה כי קרוב למזיד אחשיבנו שאם לא כן לא יקרא רוצח רק גורם מיתה בעלמא, וגם יורה בתואר זה כי הרג נקי ושפך דמו, ובמה שאמרתי שינוס אל אחת הערים האלה וחי יורה כי לא לרוצח נחשב כי קל הוא העונש זה למתואר בשם רוצח. לזה אמר **וזה דבר הרוצח כו'** לומר אל תתמה אל שני הפכים אלו, כי הנה **וזה דבר הרוצח** שיצא מפי דבר שם רוצח באמרי **ינוס שמה הרוצח,** ולעומת זה הקלתי ענשו באמרי דערוקיה אל הערים ההם מסתייה, וזה אמר **אשר ינוס שמה וחי** שהם שני הפכים. כי הלא אני אשיבך מלין, והוא **אשר יכה את רעהו,** כלומר איני אומר אשר הכה את רעהו כי אם **אשר יכה,** והוא כי מעותד הוא מן השמים שיכה אותו זה, כי בן מות הוא המת ההוא על עונו, כי אל דעות ה' יודע כי הוא חייב מיתה על אשמת דבר שלא הומת בבית דין על פי הדיינים ודין ארבע מיתות לא בטלו, ומגלגל הוא יתברך חובה על ידי חייב כי גם זה חטא מה שגרם לו ימות זה תחת ידו כי עבירה גוררת עבירה. וזהו אומרו **רעהו,** כי חברו הוא בזה, מה המוכה מת בעוונו גם המכה הכהו בחטאתו שנתגלגלה חובה על ידי חייב, ואם כן רוצח יקרא אחר שעתיד ומוכן מן השמים היה להרוג את האיש ההוא כאומרו **אשר יכה** כי מוכן היה שיכה. ואשר אמרתי שעונשו קל שהוא גלות בלבד הלא הוא על כי היה בבלי דעת.

ושמא תאמר האם בלעדי האיש הזה לא יש מי שחטא כמוהו שתתגלגל חובת מות המוכה הלז על ידו אלא זה שעל כן תקראנו רוצח, כי על כן תגזור אומר כי אין זה רק שנולד במזל למהוי אשיד דמא. לזה אמר **והוא לא שונא לו מתמול שלשום,** לומר גם כי יש ויש ראויים

ליגרר על ידם רעה זו על ידי מה שתחת ידם, הלא שנתייחדה לזה למה שאל היודע בגלגולי נפשותיהם שיש למכה על המוכה אשמת דבר כענין אשר היצר לו וכיוצא ועל פי דרכו נוטל את שלו ומת תחת ידו. וזהו אומרו **והוא לא שונא לו מתמול שלשום,** כלומר אך משנים קדמוניות היה שונא לו והרע לו, ועתה בפקוד ה' עוון מות אשר למוכה הזה, ומגלגלו יתברך על ידי חייב, ייחד יהיה על ידי זה מעל ידי זולתו לפרוע פרעות איזה הקנטה שחייב זה לו וזה גולה על אשמתו וזה גרמת שגגת זה לו.

ה וְאֲשֶׁר יָבֹא אֶת-רֵעֵהוּ בַיַּעַר לַחְטֹב עֵצִים וְנִדְּחָה יָדוֹ בַגַּרְזֶן לִכְרֹת הָעֵץ וְנָשַׁל הַבַּרְזֶל מִן-הָעֵץ וּמָצָא אֶת-רֵעֵהוּ וָמֵת הוּא יָנוּס אֶל-אַחַת הֶעָרִים-הָאֵלֶּה וָחָי :

הלא אמרתי לך כי כ**אשר יכה איש את רעהו** יענש, כי לא מהמזל נתחייב המוכה למות והמכה להמית כמדובר. והלא תאמר אם כן איפה כ**אשר יבא את רעהו ביער ונשל הברזל** ויפגע בחברו וימות, הלא לא יצדק בזה אשר אמרת שהיו מעותדים לכך זה למות על שהרג מזיד וזה להמית על שהרג שוגג, כי הלא זה היה צודק בהיות ראובן משליך על שמעון כל כלי בלא צדיה או אבן אשר ימות בה בלא ראות, כאמור פרשת מסעי שמחשבתו להשליך על רעהו סייעה לעורר הדבר, אך בהיותו ביער מכוון לחטוב עצים **ונשל הברזל כו'** הלא בזה לא יצדק רק או מקרה או מזל, אך לומר שיהיה מן השמים זה למות בעוונו וזה למות בחטאו הלא כמו זר יחשב. לזה אמר גם זה כראשון כי הלא **ואשר יבא את רעהו ביער,** שעם שאינו מכוון רק **לחטוב עצים** ולא להכותו בלא ראות, עם כל זה לא למקרה תחשבנו או למזל, כי הלא דע לך כי הנה **ונדחה ידו** כלומר זה החוטב עצים נדחה ידו מן השמים לבוא תקלה זו מתחת ידו, כי מגלגלין חובה על ידי חייב. וגם המומת, מן השמים בא לו, וזהו **ונשל הברזל ומצא את רעהו,** לא אמר ופגע ברעהו כי אם **ומצא את רעהו** כדבר בחיריי שמבקש את רעהו, אך הוא כי מלאך משחית אשר ברא המוכה שנתחייב בו למות הוא נתלבש בברזל ובקש ומצא את החייב וימיתהו. באופן שהמכה והמוכה גם במציאות הלז הכל בידי שמים כמדובר. ובזה אינו מיותר אומרו **ונדחה ידו בגרזן,** וגם לא לזר יחשב לשון ומצא, כי אומרו **ונדחה** כיוון שנדחה **ידו** של זה לגלגל על ידו חובה זו בחטאתו, ואומרו **ומצא** הוא לומר כי בן מות היה המוכה.

או יאמר, ואשר יבא כו', והוא בהזכיר מאמרם ז"ל (מכות י ב) על פסוק **ואשר לא צדה כו'** שאמרו באחד שהרג מזיד ולא נהרג ואחד הרג שוגג ולא גלה הכתוב מדבר, שמזמין הקדוש ברוך הוא ימצאו בפונדק אחד ושהרג שוגג עולה בסולם ונתרועע ונפל על אותו שהרג מזיד ומת וזה גולה, נמצא כי אשר הרג מזיד קבל עונשו כי מת עתה ואשר היה גלות חייב ולא גלה עתה הוא גולה.

וראוי לשית לב כי בשלמא אשר הרג מזיד לא מת בתחילה שלא התרו בו וכיוצא מדרכי פטורי בית דין, אך אשר הרג שוגג למה לא גלה בפעם הראשונה. אך יהיה כי היה דרך שני

אנשים ביער ואין זולתם **ונשל הברזל** והכה את רעהו וברח זה ולא נודע מי הכהו ועל כן לא גלה.

ובזה נבוא אל הענין אחר אומרו **אשר יכה את רעהו כו'** ש**ינוס אל אחת הערים וחי,** שזה מקבל עונשו מות שהיה חייב וזה גלות על איזה חטא. ראה והנה היה מקום לומר הנה החייב מיתה גרם חטאו למות, ואשר חטאו קל ממנו גרם לו שימית וילקה בגלות, כי הוא יתברך אינו מוותר ומביא ומגלגל לכל אחד שיקבל עונשו. ואם כן איפה יקשה כי הלא יהיה כי יקרה כה במקום רואים, אך אם יהיה במקום שאין אנשים ואין מגיד אף אין משמיע שמת תחת ידו של זה ואיך יקבל הממית ההוא את עונשו. לזה אמר אל יקשה בעיניך הדבר הזה, כי הלא **ואשר יבא את רעהו** שהוא רעהו בחטא זה למות וזה להיות גולה על ידו, והיה **ביער** במקום שאין אנשים להגיד דבר, אל תאמר איך יקבל זה עונש גלות, כי הלא **הוא ינוס כו'**. והוא בשום לב אל טעם הרביע שעל מלת **הוא,** שהוא כמרים קול ואומר הוא כלומר הוא אשר אמרתי למעלה ש**ינוס אל אחת הערים.** שהוא, כי אותו האמור למעלה **אשר יכה את רעהו** שהוא במקום רואים, הוא זה כי יגלגל הוא יתברך **יכה את רעהו** אחר כך בבלי דעת במקום שיש אנשים ויגלה. ושיעור הכתוב מה שאמרתי **אשר יכה את רעהו ונס כו'** הוא כי יש דרך אחרת שהוא **אשר יבא את רעהו ביער כו'** שלא במקום אנשים, והוא אשר אמרתי ש**ינוס** אחר כך אשר **יכה את רעהו וכו',** ובפעם הראשונה לא היה חטא הממית שהרג פעם אחרת שוגג כי אם עוון אחר ונתגלגלה חובה על ידו.

או שיעור הכתוב אל תחוש איך יפטר, כי אני מבטיחך שהוא ינוס, כי אגלגל לו עוד שנית כזה ויראוהו אנשים ויגלה כענין פרשת משפטים, והכל הולך אל מקום אחד.

ו פֶּן-יִרְדֹּף גֹּאֵל הַדָּם אַחֲרֵי הָרֹצֵחַ כִּי יֵחַם לְבָבוֹ וְהִשִּׂיגוֹ כִּי-יִרְבֶּה הַדֶּרֶךְ וְהִכָּהוּ נֶפֶשׁ וְלוֹ אֵין מִשְׁפַּט-מָוֶת כִּי לֹא-שֹׂנֵא הוּא לוֹ מִתְּמוֹל שִׁלְשׁוֹם :

אחרי אומרו למעלה **שלש ערים תבדיל לך,** והנה כתבנו למעלה שהראוי הוא יאמר שלש ערים תבדיל לרוצח, או אם הפירוש הוא לך להנאתך, יותר יצדק להנאת גואל הדם פן יהרוג נקי. לזה אמר **פן ירדוף גואל הדם אחרי הרוצח** ואינו אשם כל כך **כי** הלא **יחם לבבו.** לכן בין תבין אשר -

ז עַל-כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לֵאמֹר שָׁלֹשׁ עָרִים תַּבְדִּיל לָךְ :

אנכי מצוך לאמר **"לך", שלש ערים תבדיל לך כו',** ולא אמרתי תבדיל להנאת גואל הדם כי אם לך להנאת ישראל ולא להנאת הרודף. כי אתה אשם יותר בתתך מקום לרדוף להשיג שיהיו עליך דמים, מאשר הוא אשם ברדפו אחריו והמיתו כי הוא יחם לבבו, ולא יוכל נגד יצרו מה שאין כן אתה ישראל.

ח וְאִם-יַרְחִיב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-גְּבֻלְךָ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ וְנָתַן לְךָ אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר דִּבֶּר לָתֵת לַאֲבֹתֶיךָ :

הנה ידענו מאמרם ז"ל (סנהדרין צח א) על פסוק בעתה אחישנה, זכו אחישנה לא זכו בעתה. גם ידענו מה בין זה לזה כי אילו זכינו לעשות תשובה ראויה, כל ישראל כאחד נזכה ונחיה ונהיה רבים אין מספר, אך אם לא נזכה ויהיה בעתה לא ירבו מאד. כי על זה נאמר (ישעיה ד ג) והיה הנשאר בציון והנותר בירושלים כו', כי יהיה אחד מעיר ושנים ממשפחה (ירמיה ג יד). על כן אמר דרך ספק ואם ירחיב לומר אם יהיה שנזכה לאחישנה באופן שנהיה רבים ויצטרך הוא יתברך להרחיב גבולכם, אז גם יהיה **כאשר נשבע לאבותיך** שהם ארצות עשרה עממים שיתוספו **הקני והקניזי והקדמוני כו',** וזה יהיה -

ט כִּי-תִשְׁמֹר אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה הַזֹּאת לַעֲשֹׂתָהּ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו כָּל-הַיָּמִים וְיָסַפְתָּ לְךָ עוֹד שָׁלֹשׁ עָרִים עַל הַשָּׁלֹשׁ הָאֵלֶּה :

כי תשמור וכו' שהוא זכו **אחשינה,** אז **ויספת לך עוד שלש ערים על השלש האלה.** והוא כי אחר ש**ירחיב ה' את גבולך** ויהיו **הקני והקניזי והקדמוני** בכלל ארצך, אז תוסיף **שלש ערים.** והטעם להיות שאינן על שלש אלה ושלש שבעבר הירדן רק על שלש אלה של ארץ ישראל בלבד, כי השלש שבארץ סיחון ועוג יתבטלו כי יכנסו במקום ארץ סיחון ועוג **קני וקניזי וקדמוני,** ולא ישבו ישראל מהירדן וחוצה בערי סיחון ועוג, באופן שיהיו השלש שתוסיף על השלש האלה ולא השלש שבעבר הירדן מזרחה, כי לא ישבו שם ישראל אחר הרחיבו יתברך את גבול ארצנו, נמצאו בין הכל ששה בלבד כי אשר היו בעבר הירדן יהיו בנוספות **הקני והקניזי כו'.** ולהיות שמדבר על זמן אם זכו אחישנה צריך ערי מקלט, שאם היו על זמן בעתה שלא ישארו רק אשר קדוש יאמר לו, אז לא היה צריך ערי מקלט כלל כי כל הראוי למות בעוונו ימות בחבלי משיח. אך בהיות בזמן אחישנה בהיות רובא דרובא צדיקים, יחישנה ה' וישארו בני אדם רב בלתי ממורקים מאשמותיהם, מהם במשפט מות ומהם בחטאות קלים, לכן יפיל הוא יתברך אשר הם עם כבד עוון ביד הקלים ויצטרכו ערי מקלט למרק בעלי אשמות קלות.

יד לֹא תַסִּיג גְּבוּל רֵעֶךָ אֲשֶׁר גָּבְלוּ רִאשֹׁנִים בְּנַחֲלָתְךָ אֲשֶׁר תִּנְחַל בָּאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ :

אמר, הלא אמרתי לך **כי ירחיב כו' את גבולך** כי הוא יתברך מעתה חושב מחשבות להרחיב גבולך, אל תהיה אתה מסיג גבול רעך כי איך ירחיב ה' גבול המסיגו כי אדרבה כאשר תעשה כן יעשה לך. ואשר אמרתי **לא תסיג כו'** היא בין בנחלתך אשר תנחל בימי יהושע בין בארץ **אשר ה' אלוהיך נותן לך** נחלה בבית שני.

עוד יתכן רמז פה הגלות אשר אנו בו, כי הארץ עתה בלועה בעצמה, כמו שאמרו ז"ל בהנזקין (גיטין נז א) שעל כן ארץ ישראל נקראת ארץ צבי מה צבי זה אין עורו מחזיק את בשרו כן הארץ נתכווצה, כי איה ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה אלא שהוא מכווצת מרוב דמינו שנשפכו בה. וזה ירמוז אל תשפוך דם נקי האמור בסמוך, פן תהיה סיבה להסיג גבול רעך ורע אביך בארצו שהוא אשר גבלו ראשונים שהוא ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, ולא כאשר היא כעת לעינינו שמהלך ארבעים יום לארכה וארבעים יום לרחבה נעשה מהלך יום אחד לרחבה שהוא מן הירדן ועד ים עכו ושלשה או ארבעה ימים לארכה, עד יערה עלינו רוח ממרום ויתקיים מקרא שכתוב (ישעיה נד ב) הרחיבי מקום אהלך כו' במהרה בימינו אמן.

או יהיה ענין הסמיכות בדרך אחרת, כי אחר אומרו **ונתנו אותו ביד גואל הדם ומת לא תחוס עינך כו',** אמר אל ישיאך לבך כי מבלי התנהגו ברחמים עמכם אני אומר ש**לא תחוס עינך,** כי הלא על מעט קרקע אפילו מגבול רעך אני מקפיד בל יסיג איש גבול רעהו, כל שכן על האיש עצמו שארחם.

טו לֹא-יָקוּם עֵד אֶחָד בְּאִישׁ לְכָל-עָוֹן וּלְכָל-חַטָּאת בְּכָל-חֵטְא אֲשֶׁר יֶחֱטָא עַל-פִּי שְׁנֵי עֵדִים אוֹ עַל-פִּי שְׁלֹשָׁה-עֵדִים יָקוּם דָּבָר :

וכן איני מעניש בקלות על פי עד אחד, כי **לא יקום עד אחד באיש כו'** כי אם **על פי שנים או שלשה עדים,** ואם קל בעיני ה' היה איש הישראלי להענישו בעד אחד הייתי נפרע ממנו, אך מזה תבין כי כל משפטי אינם רק לאהוב היושר והמשפט בל ייצר איש את זולתו.

טז כִּי-יָקוּם עֵד-חָמָס בְּאִישׁ לַעֲנוֹת בּוֹ סָרָה :

ושמא תאמר היכן הוא הרחמנות אם יעידו שני עדים על ראובן שהרג את הנפש, והוזמו שני העדים או השלשה עדים טרם יהרגו בית דין את ראובן נהרגים השני עדים, והלא ידיעת דין זה תיגע עדיך ותיבהל, כי תאמר איה רחמיו יתברך על עמו כי הלא האנשים ההמה בקשו לשלוח יד באחד ולא עלה בידם ולא נהרג, אלו שהם שנים ימותו על אשר חשבו להמית אחד ולא המיתוהו. על כן בא ויאמר **כי יקום עד וכו'**

יט וַעֲשִׂיתֶם לוֹ כַּאֲשֶׁר זָמַם לַעֲשׂוֹת לְאָחִיו וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ :

ועשיתם לו כאשר זמם וכו', שמחשבתם לעשות תספיק להם, אל תתמה על החפץ לומר כי יראה אכזריות חלילה, כי דע לך כי אין בעולם רחמנות גדולה מזו. והוא כי אם לא יעשו כן לאלו יוסיפו בני עולה להעליל עלילות והעד עדים, באומרם כי גם שיזומו לא יענשו כי זממו לעשות ולא עשו, באופן תמלא הארץ חמס ושוד ירבה עד יהיו בני אדם כדגי הים איש רעהו

חיים בלעו. אך בראות כל הנשארים כי על אשר זממו בלבד ולא עשו נהרגים, אז תיפול חיתת ה' על כולם

כ וְהַנִּשְׁאָרִים יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ וְלֹא-יֹסִפוּ לַעֲשׂוֹת עוֹד כַּדָּבָר הָרָע הַזֶּה בְּקִרְבֶּךָ :

ולא יוסיפו לעשות כדבר ההוא ויהיה שלום בארץ. באופן כי מיתת אלו הם חיים לכל הנשארים ואין רחמים גדולים וטובים מאלה, שעל ידי הקזת דם שנים ירפאו ויחיו כל אלפי רבבות ישראל. וזהו אומרו **והנשארים וכו'** לומר אל יראה לך באמרי **ועשיתם לו כאשר זמם** שהוא אכזריות, כי אל תפן אל שני אלה כי הביטה וראה כי על ידי כן ימשך כי **והנשארים ישמעו ויראו ולא יוסיפו לעשות כדבר הזה.** מה שאין כן אם לא תשוב חרבם בלבם ועמלם בראשם דלא ישבקו חיי לכל בריה. ויקרם כאשר מי שהחל בידו חולי אשר בהתפשטו עד לבו יגוועו וימותו כל אברים כי רחמי הרופאים אכזריות הם עליו, ומוטב לקוץ את ידו טרם יעלה הרמתה, כי טוב לפדות כל הגוף באבר הזה כמדובר.

פרק כ

א כִּי-תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֶךָ וְרָאִיתָ סוּס וָרֶכֶב עַם רַב מִמְּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי-ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעַלְךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

ב וְהָיָה כְּקָרְבְּכֶם אֶל-הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן וְדִבֶּר אֶל-הָעָם :

ג וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֵיכֶם אַל-יֵרַךְ לְבַבְכֶם אַל-תִּירְאוּ וְאַל-תַּחְפְּזוּ וְאַל-תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם :

ד כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם-אֹיְבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם :

ה וְדִבְּרוּ הַשֹּׁטְרִים אֶל-הָעָם לֵאמֹר מִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת-חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ פֶּן-יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְנְכֶנּוּ :

אמר הלא אמרתי לך שלא באכזריות הוא יתברך מתנהג עם ישראל, שהרי חס על הורג נפש ומצווה שלא למוסרו ביד גואל הדם. וגם על העדים זוממים שעל אשר זממו בלבד יהרגו אם עדות מות היה, גם זה רחמים, ונתן טעם לדבר כמדובר למעלה. אמר עתה ראה גם ראה כי רם ועצום גדר אהבתו יתברך עם ישראל כאב את בן ירצה, **כי תצא למלחמה על אויביך וראית סוס וכו' לא תירא מהם,** כי לא בלבד ישלח מלאך להושיעך כי אם הוא יתברך בעצמו. ואל תתמה כי הלא כן עשה לך בצאתך ממצרים, וזהו **המעלך** כלומר בעצמו ובכבודו **ממצרים**. אך אין זה רק כי שופט כל הארץ יעשה משפט ויבער הרע מקרב ישראל, כי חלאת טומאת עוון דם נקי וכיוצא ביתר עונות הם המעפשים ומאבדים העולם, על כן מצווה לבער

עושי רעה לסלק עונו מקרב ישראל. והראיה כי על כן מצווה מי האיש הירא ורך הלבב מעבירות שבידו שישוב לביתו כי ישחית את ישראל.

ואמר עוד הביטה וראה מה גדלו רחמיו יתברך, כי הלא לא בלבד חס עליך כי אם גם על כל **עץ מאכל** מהמקום אשר תכבוש, כי הלא יצווה (לקמן פסוק יט) **כי תצור אל עיר להלחם עליה ובנית מצור לא תשחית את עצה.** ומזה תישא קל וחומר שכל שכן שירחם על בניו ועל פועל ידיו זהו דרך כלל אל ענין הסמיכות.

ולבוא אל ענין הכתובים, נעיר ראשונה על אומרו **כי תצא** לשון יחיד.

ב. אומרו וראית סוס ורכב האם מן הסוס ורכב יעלה על לב שמורא יעלה על ראשו שיזהירנו בל ייראה מהם, כי הלא מהראוי יאמר וראית עם רב וכו'.

ג. כי מן הראוי יאמר סוסים ומרכבות ולא **סוס ורכב.**

ד. כי היה לו לומר ו**עם רב** ולא באופן מורה שהסוס ורכב הוא העם.

וגם היה לו לומר לא תירא ממנו כי מלת **עם רב** לשון יחיד הוא.

ה. אומרו ה' אלוהיך עמך המעלך וכו', מה הביטחון הזה ומי יודע אם בצאתם למלחמה יחסר למו בחינת זכות אשר היה לישראל בצאתם ממצרים.

ו. אומרו **והיה כקרבכם,** למה שינה והתחיל לדבר בלשון רבים ולא אמר כקרבך, ותכפל הקושי בדברו אל העם שמתחיל לדבר ולכנותם בלשון יחיד באומרו **שמע ישראל** ומסיים בלשון רבים ואומר **אתם קרבים וכו' אל תראו וכו'.**

ז. אומרו עם אויביכם להושיע אתכם, הוא מיותר, כי בכלל אומרו **ההולך עמכם להלחם לכם** הוא.

ח. אומרו ודברו השוטרים וכו' לאמר, כי הלא מלת **לאמר** לא תצדק במה שאינו לאמר לזולת.

א כִּי-תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֶךָ וְרָאִיתָ סוּס וָרֶכֶב עַם רַב מִמְּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי-ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעֲלֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

אמנם הנה הדרוש אשר דברנו בו עד פה הוא כי כל כוונת תורתנו הקדושה בזה הלא הוא כי כל תוקף ניצחון המלחמה תלוי באחדות ישראל, כי בהיותם לאחדים נפול תיפול חיתת ה' על כל אויביהם עד בלתי השאיר להם שריד. וזהו אומרו **כי תצא** כלומר באחדות אחד אשר יצדק בך לשון **תצא** ולא מלת תצאו, אז דע לך כי אויביך כבהמות ידמו בערכך. ומה שאתה חושב שתראה עם רב אינו לפי האמת רק כ**סוס ורכב,** אשר אתה תראה כי כהם יחשבו ויפלו לפניך. וזהו **וראית סוס וכו',** לומר, ש**וראית סוס ורכב** הוא עצמות איכות **עם רב ממך,** כי בהמה המה בערכך וכהם יוקשים ונלכדים לפניך, על כן **לא תירא מהם,** כי אשר תירא מהם אחרי הודיע אלוהים אותך את כל זאת יהיה לך לפוקה כי יהיה העדר אמנה חלילה. לכן אל תחת

מפניהם פן אחיתך לפניהם, וזהו **לא תירא וכו', כי** הלא **ה' אלוהיך עמך המעלך מארץ מצרים** בשכר האמנה והביטחון שעל כן יצאו ביד רמה כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** הושע רמז תקיט) על פסוק ויאמן העם וכו'.

או יאמר על ידי אחדותך תזכה יהיה ה' בעצמו עמך ולא מלאך, כי אם **המעלך מארץ מצרים** על ידי עצמו כד"א אשר הוצאתיך וכו'. ולא בלבד ידמו העם רב כסוסים ומרכבות כי אם כ**סוס** אחד, **ורכב** אחד כי תפילם כאילו הם אחד. ולא אמר לא תירא ממנו כי אם **לא תירא מהם,** לומר אל תאמר אחדותי מה יסכון לי אם גם הם אחדים כאומרו **עם רב**, **לא תירא מהם** כי אחדותם לפירוד יחשב בערך אחדותך. והוא מפאת שורש נפשות ישראל, וזהו אומרו **כי תצא** באחדות ותראה **עם רב** שגם בהם אחדות, **אל תירא מהם** כי גם באחדותם פירוד בערכך.

או יאמר, כי ה**סוס** ו**הרכב** והעם הם כאחד נגדך, ועל ה**סוס** ו**רכב** ו**העם** אני כולל ואומר **לא תירא מהם,** כלומר כי אלו ואלו שווים לפניך כי בהמה המה להם, כי כולם שווים לפניך לבלתי ירא מהם כאשר אינך ירא מהסוס ורכב.

או יאמר, ויתכן אומרו **סוס ורכב** לשון יחיד יותר על נכון, והוא על דרך מאמרנו על פסוק **סוס ורוכבו רמה בים.** והוא, כי בצאת ישראל ממצרים נשאו ישראל את עיניהם וראו את השר בא עליהם, כמאמרם ז"ל (עיין **שמות רבה** כא ה) וישאו ישראל את עיניהם והנה [מצרים נוסע] וכו' נוסעים לא נאמר אלא נוסע מלמד כו' וראוהו ערוך מלחמה נגדם. והנה אין ספק כי השר בערך העם ידמה לרוכב בערך הסוס. וזה תפארתו יתברך כי את העם ואת שרם רמה בים, כד"א **וירא ישראל את מצרים מת על שפת הים,** ואמרו רבותינו ז"ל (**זוהר** ח"ב דף נב ע"ב) מתים לא נאמר אלא מת מלמד וכו' וראהו מת על שפת הים. נמצא כי את השר ואת העם רמה בים וזהו **סוס ורוכבו וכו',** כי אם על חיל פרעה וסוסיו ידבר זולת דוחק אומרו סוס לשון יחיד, גם אינו שבח אצלו יתברך. ועל דרך זה יאמר **סוס ורכב** כי גם שבחכמתך ועל ידי נביאיך תכיר כי שרם לא נפל ארצה, כי עדיין לא פקד ה' עליו כדרכו לפקוד על צבא המרום. ו**סוס** הוא העם **ורכב** הוא השר הרוכב על הסוס, כי לא נפל מהסוס עדיין, וגם הוא **עם רב ממך.**

עם כל זה **לא תירא מהם, כי ה' אלוהיך עמך המעלך מארץ מצרים,** שהיה **עמך** מטרם הפילו את השר, כי לא נפל השר עד יום השביעי בקריעת ים סוף ועם כל זה ניתנו הכל בידך, כן יהיה לך גם עתה. והוא מאמרנו שם כי זאת הייתה זעקת בני ישראל, כאשר נשאו את עיניהם וראו את השר נוסע אחריהם בחמת כחו, אז זעקו לאמר לו חפץ ה' להפיל את מצרים בידינו למה לא פקד על השר תחילה, ואז נענו ויפילהו ה'. וזה שאמר הכתוב **ויושע ה' ביום ההוא את ישראל מיד מצרים,** שהוא כי מיד השר הנקרא מצרים לא ניצולו עד המקום ההוא

והיום ההוא, כי עד אז היה בתקפו נגדם. וזהו **המעלך וכו'** לומר אני ה' לא שניתי וכחי אז כחי עתה להושיעכם.

ב וְהָיָה כְּקָרְבְּכֶם אֶל-הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן וְדִבֶּר אֶל-הָעָם :

והנה בהיותכם לאחדים כאומרו **כי תצא** לשון יחיד, מבלי אזהרת כהן משוח מלחמה תנצחו. אך **והיה כקרבכם** בפירוד מה, לשון רבים, אז ליחדם **ונגש הכהן ודבר אל העם**

ג וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֵיכֶם אַל-יֵרַךְ לְבַבְכֶם אַל-תִּירְאוּ וְאַל-תַּחְפְּזוּ וְאַל-תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם :

ואמר אליהם שמע ישראל לשון יחיד. ולא יאמר שמעו לשון רבים, אומר אם תרצו לנצח התאחדו, וזהו **שמע ישראל** לשון יחיד. ומה שאצטרך להזהירכם הוא על **כי אתם קרבים** כלומר בפירוד מה, מתייחסים לרבים, וזהו **אתם קרבים** ולא אמר אתה קרב.

ד כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הַהֹלֵךְ עִמָּכֶם לְהִלָּחֵם לָכֶם עִם-אֹיְבֵיכֶם לְהוֹשִׁיעַ אֶתְכֶם :

ובדבר הזה שאני מלמד אתכם **אל ירך לבבם אל תיראו וכו' כי ה' אלוהיכם וכו',** לומר הלא אמרתי אליכם **אתם קרבים** ולא אמרתי אתם לוחמים, הלא הוא כי אינכם עושים רק התקרבות למלחמה בלבד, כי מציאות המלחמה ה' אלוהיכם הוא ההולך עימכם להלחם לכם. ולא בלבד ילחם עם השר ואתם אחר כך עם עמו, כי אם גם עם אויביכם אשר מלמטה בארץ ילחם, והטעם הוא **להושיע אתכם**.

והענין מה שכתבנו בפרשת נח מה בין הפקידה הנעשית על ידי מלאך או משחית לנעשית על ידו יתברך, והוא כי הנעשית על ידי המלאך כשניתן לו רשות אינו מבחין בין צדיק לרשע ואת אלו ואלו תאכל החרב, אך הנעשית על ידו יתברך יעשה משפט ונקי וצדיק אל יהרוג. וכמו שכתוב אצלנו על פסוק (שמות יב כג) ועבר ה' לנגוף את מצרים, ועל פסוק (שמות לב יא) למה ה' יחרה אפך בעמך כמדובר בכל פסוק איש על מקומו. וזה יאמר פה תדע למה הוא יתברך עושה על ידי מה שתתאחדו, לא בלבד יפקוד על צבא המרום במרום וידכם בעורף אויביכם התחתונים, כי אם גם הוא בעצמו ילחם עם אויביכם ויפילם חללים לפניכם, ולא ישלח מלאך להלחם בם במקומו, הוא כדי להושיע אתכם לגמרי, כלומר מה שאין כן בהיות על ידי שליח, כי הלא לא יושיע אתכם לגמרי, כי כשניתן רשות למשחית ישחית גם מכם, באופן שהיה נלחם לכם עם אויביכם אך לא יושיע אתכם בעצם. אך בהיות על ידו יתברך יהיה גם **להושיע אתכם.**

ה וְדִבְּרוּ הַשֹּׁטְרִים אֶל-הָעָם לֵאמֹר מִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת-חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ פֶּן-יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְנְכֶנּוּ :

ו וּמִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ
פֶּן-יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יְחַלְּלֶנּוּ :
ז וּמִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ
פֶּן-יָמוּת בַּמִّלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקָּחֶנָּה :
ח וְיָסְפוּ הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל-הָעָם וְאָמְרוּ
מִי-הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יִמַּס אֶת-לְבַב אֶחָיו כִּלְבָבוֹ :

הנה אמרו רבותינו ז"ל (סוטה מד א) כי **האיש** הירא מעבירות שבידו היה חוזר בתוך **אשר בנה בית חדש או נטע כרם או ארש אשה,** ולא יבוש מהרואים אותו חוזר מעורכי המלחמה כי לא יורגש כי מחמת עוון היה שב. והוא מעין מה שאמרו חז"ל במסכת סנהדרין (יא א) שעשה רבי חייא שהיה רבי יושב ודורש והריח שום ונצטער ואמר מאן קא מצער לי ליפוק, ויצא רבי חייא ויצאו עמו בניו ותלמידיו, ואמר לו בנו של רבי לרבי חייא את הוא דהוית מצער ליה לאבא, א"ל לא תהא כזאת בישראל אלא כי היכי דלא ליכסוף מאן דאכל שום דליפוק אגבון. ולמד מימי עזרא משכניה בן יחיאל שאמר אנחנו מעלנו ונושב נשים נכריות וכו' והוא לא היה מכלם וחש למען בושת פני המועלים וכלל עצמו עימהם.

ובכלל הדבר יש תשובה אל קושי שבפסוק, כי מה בצע בהעביר כרוז **מי האיש אשר בנה בית חדש ומי האיש אשר נטע כרם ומי האיש אשר ארש אשה וכו',** כי לא ימנע או יש עבירות בידם אם אין, אם יש עבירות בידם הלא בהעביר כרוז **מי האיש הירא** ישובו למו, ואם אין עבירות בידו למה ישובו כאשר **בנה בית או נטע כרם או ארש אשה** הלא לא ימותו במלחמה. אך כל זה הוא הקדמה אל מה שעתיד לומר **מי האיש הירא** מעבירות שבידו.

ובזה נבוא אל ענין אומרו **לאמר** שהוא מה ש**ודברו השוטרים כו'** אינו על הבונה בית או נטע כרם או מארש אשה מצד עצמם, אלא על מה שעתיד **לאמר** אחרי כן שהוא **מי האיש הירא כו'** למען ישוב ביניהם ולא יבוש.

יט כִּי-תָצוּר אֶל-עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא-תַשְׁחִית אֶת-עֵצָהּ לְנִדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר :
הנה באומרו כי אדם עץ השדה אין דבר מכל מה שכתבו בפירושו דבר מתיישב לפרש לשון המקרא.
וגם מפרשים **מפניך** כמו לפניך ואין זה משמעו כי אם כמו מלפניך או כלומר מחמת פניך, על דרך מאמרם ז"ל (**פרקי דרבי אליעזר** פרק מב) שאמר הים למשה מפניך איני נקרע.

ויתכן יאמר במה שנזכיר מאמרם ז"ל (**תורת כהנים** בחוקותי) וכתבו **רש"י** ז"ל פרשת בחקותי, והוא כי בברכה נאמר ועץ השדה יתן פריו פירושו אפילו אילני סרק, ובקללה הוא אומר ועץ הארץ לא יתן פריו שהוא על ענייני מאכל ואילני מאכל, הנה כי אילני סרק יקראו עצי השדה בתורה, ועץ הארץ על אילני מאכל בלשון תורה.

ונבוא אל הענין אמר **כי תצור אל עיר כו' לא תשחית את עצה לנדוח עליו גרזן**, כי אחר שיש לך הנאה ממנו **כי ממנו תאכל** על כן **ואותו לא תכרות,** כי בירא דשתית מיניה מיא לא תשדי ביה קלא (בבא קמא צב ב).

ושמא תאמר דון לאידך גיסא כי כל הקרב הקרב אל סוג האדם רחם ירחמנו אז יותר, ואם כן איפה למה ארחם על הצומח יותר מעל האדם שהוא חי מדבר כמוני, כי הלא אתה מתיר עליהם לי שאצור עליהם ואכבשם עד רדתם. לזה אמר הנני מצווה לך כי **ואותו לא תכרות,** ואם תקשה מהאדם אינה קושיא **כי האדם עץ השדה** אשר אתה צר מצור עליו היא עץ השדה, כלומר בערכך, כי אינו כחי מדבר כי אם עץ נחשב לצומח ולא לעץ מאכל שיש לך תועלת ממנו כי אם **עץ השדה** שהוא אילן סרק כמו שכתבנו מתואר זה. והלואי מי יתן ולא יהיה רק העדר תועלת כי אם גם היזק, כי הלא האדם הנזכר אם תרפה ידך ממנו לא יבצר ממנו **לבוא מפניך** מחמת פניך בשבילך **במצור** עליך בשעריך, על כן מעתה טרם יבוא עליך להורגך השכם והורגו.

ודרך רמז יבוא ללמד לאדם דעת איכה יעשה לשוב מעונו לתקן את אשר עיוות בל יתייאש מלהירפא, באומרו האם עד אשר לא חטאתי הספיק כח יצרי עלי להחטיאני ויבוא כהלך וילך הלוך וגדול עד השתרר עלי גם השתרר ויתנני נכנע לפניו כעבד לו, ואיככה אוכל להתאפק נגדו לשוב מכל אשר בנה עלי ויקף מצודים גדולים עונות גברו מני ואפפו עלי כחות טומאת כל אשמותי, עד אשר לא אוכל לקום מפניו, ואיך אעצר כח להלחם בו וגרשתיו, והוא אדוני שוטר ומושל כי לא יתנני השב רוחי כי תמיד כל היום כדוב אורב הוא לי ארי במסתרים, יורה חצים להעבירני על דת משה וישראל, ואין לאל ידי כי גבר אויב ואני כחשך טמון לפניו וכערפל תחת רגליו. ואוי לי מי יצילני מצר ואויב הרע, ומה גם עתה כי הרביתי לפשוע וכל אחד מאשמותי עומדות עלי להחטיאני גם הם כי עבירה גוררת עבירה, ונוספו גם הם עם יצר סמוך ונלחמו בי ויורידני אבל שאולה.

והנה היו הדברים האלה כלי משחית לבלע ולהשחית את החוטא הנזכר, כי בם ירפו ידיו וירך לבבו להלחם ביצרו, וישוב לכסלת אשמותיו ועוד יוסיף על אחת כמה וכמה רעה כפולה ויהיה עדי אובד חלילה. על כן באה תורתנו תורת אמנו ותחזיק את לבבנו, ותאמר חזק ואמץ אל תערוץ ואל תחת מהזקן וכסיל הלזה ולבבך אל ירך מפני האודים העשנים עונות עברו וגברו

מני, כי אין גבורתם אם לא מחולשתם. אך עורה והקיצה והתאזר נגדם כי מה ה' אלוהיך שואל מעמך כי אם שאתה תאזור מותניך ותבוא ליטהר ולהלחם ביצרך וה' אלוהיך ירצך ויהי עמך עד ישית אויביך הדום לרגלך.

א כִּי-תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֶךָ וְרָאִיתָ סוּס וָרֶכֶב עַם רַב מִמְּךָ לֹא תִירָא מֵהֶם כִּי-ה' אֱלֹהֶיךָ עִמָּךְ הַמַּעֲלֶךָ מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

וזהו אומרו כי תצא למלחמה על אויביך הם יצרך וסיעתו כחות טומאת עונותיך, שהוא כמדבר אל הנפש אל היצר הטוב ואומר לו **כי תצא למלחמה על אויביך** היצר הרע וסיעתו, **וראית סוס ורכב** מרכבות כחות הטומאה אשר פעלת באשמותיך, גם **עם רב ממך** הם האיברים אברי היצר הרע והם ממך מתוכך, כי אין אויב כביתיי. **לא תירא מהם. כי** בבואך לטהר **ה' אלוהיך עמך המעלך מארץ מצרים** שהיית עובד עבודת גילולים שקוע בגלולים.

או, עם רב ממך ונפש ורוח ויצר הטוב וכחות קדושה שבזכיותך, כי תראה כי רבים החטאות על הזכיות **לא תירא כו'.**

ב וְהָיָה כְּקָרְבְּכֶם אֶל-הַמִּלְחָמָה וְנִגַּשׁ הַכֹּהֵן וְדִבֶּר אֶל-הָעָם :

כי **והיה כקרבכם** תחילה שתבואו ליטהר, מיד **ונגש הכהן** הוא יתברך לסייעך **ודבר אל העם** כחות קדושה שבזכיותיך.

ג וְאָמַר אֲלֵהֶם שְׁמַע יִשְׂרָאֵל אַתֶּם קְרֵבִים הַיּוֹם לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֵיכֶם אַל-יֵרַךְ לְבַבְכֶם אַל-תִּירְאוּ וְאַל-תַּחְפְּזוּ וְאַל-תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם :

ואמר אליהם שמע ישראל כו' אתם בעלי אחדות וגם ישראל תופסים היושר, מה שאין כן כחות העבירות, ועוד שאינכם צריכים להלחם בכל יום רק למה שאתם קרבים באים ליטהר, לא תהיה המלחמה רק היום כי אחרי כן יכנעו תחתיכם. לכן **אל ירך לבבכם** לומר אולי מאס ה' בכם ולא יקבל, וגם **לא תיראו כו'.**

ה וְדִבְּרוּ הַשֹּׁטְרִים אֶל-הָעָם לֵאמֹר מִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר בָּנָה בַיִת-חָדָשׁ וְלֹא חֲנָכוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ פֶּן-יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יַחְנְכֶנּוּ :

ודברו השוטרים אחר התעוררו הכהן יתברך, אז יתעוררו אחרי כן כחות היצר הטוב שהם כשוטרים עליו, ואמר **אל העם** האברים שלכל איש ואיש. כי הנה יש שאין אשמותיו רק עצלות מעשה טוב שחושב מחשבות עשות מצווה ואינו עושן. על זה אמר **מי האיש אשר בנה בית חדש** על ידי מחשבתו בגן עדן **ולא חנכו** לפעול אותם, **ילך וישוב** אל ה' מזה ויעשה אותם, **פן ימות במלחמה** מיצרו המעכבו, כי אין מיתה בלא חטא **ואיש אחר יחנכנה** והיה ביתו לאיש האחר, כענין (חגיגה טו א) זכה נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן.

ו וּמִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר נָטַע כֶּרֶם וְלֹא חִלְּלוֹ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ פֶּן-יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יְחַלְּלֶנּוּ :

ויש למעלה מזה אשר פעל ועשה גדולה מזו, והוא, כי נוסף על מעשיו הטובים **נטע כרם** ותלמידים וחנכם ולמדם לאכול פירות נטיעותיו הטובים כנוטע כרם אך לא חללם להגיע לידי הוראה ללמד ולהורות לעם בדבר הנפרה שיהנו ממנו הכל. איש כזה צריך סייעתא דשמיא ותשובה מכל עוון אשמה, בל ינגדנו עוון להסתלק מן העולם פן ימות במלחמת יצרו כי אין מיתה בלא חטא, **ואיש אחר יחללנו** ויקראו אחריו על שמו כל תלמידיו. על כן **ישוב לביתו** של העולם הבא שנתרחק על ידי איזה עוון אשר חטא מביתו ושורשו, כי על כן נקראת תשובה כי שב על ידה אל שורש נפש שנתרחק משם כי שם ביתו האמיתי.

ז וּמִי-הָאִישׁ אֲשֶׁר אֵרַשׂ אִשָּׁה וְלֹא לְקָחָהּ יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ פֶּן-יָמוּת בַּמִּלְחָמָה וְאִישׁ אַחֵר יִקָּחֶנָּה :

וכן **מי האיש** הגדול הזה אשר החל במעשים הטובים לשם שמים, לקנות רוח על הנפש או נשמה על הרוח ולא גמר החסידות הראוי להשיגה, דומה למי ש**ארש אשה ולא לקחה, ילך וישוב** מכל דבר המעכבו, **פן ימות** במלחמת יצרו טרם ישיג אותה, ואותה הנשמה תתגלגל אחר כך לאיש אחר ולא לו תהיה.

ח וְיָסְפוּ הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל-הָעָם וְאָמְרוּ מִי-הָאִישׁ הַיָּרֵא וְרַךְ הַלֵּבָב יֵלֵךְ וְיָשֹׁב לְבֵיתוֹ וְלֹא יִמַּס אֶת-לְבַב אֶחָיו כִּלְבָבוֹ :

ועד כה לא דבר רק בכשרים שקראם ישראל. **ויספו השוטרים לדבר** גם **אל העם** הבלתי כשרים, ואמרו **מי האיש** שאין רשעתו העדר טובה רק **הירא** מעבירות שבידו, **ילך וישוב** כי לא לבדו מזיק כי אם גם כן **ימס את לבב אחיו,** כי יראו ממנו וילמדו ועוון הלומדים עליו וגם שערבים זה לזה וימסו בעוונו.

ט וְהָיָה כְּכַלּוֹת הַשֹּׁטְרִים לְדַבֵּר אֶל-הָעָם וּפָקְדוּ שָׂרֵי צְבָאוֹת בְּרֹאשׁ הָעָם :

אחרי שמוע האיש הזה עצתו יתברך ועצת השוטרים שהיא המלכה לשוב עד ה' במחשבה ועצה מכחות היצר הטוב, מיד ופקדו בשמים שרי צבאות שרפי קדש אשר פעל בהמלכה וקבלת עצה לעשות, וזה בראש העם היא נשמתו העליונה ראש לנפשו ולרוחו האברים שמתעטרת למעלה בהם.

י כִּי-תִקְרַב אֶל-עִיר לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ וְקָרָאתָ אֵלֶיהָ לְשָׁלוֹם :

ושמא יאמר היצר הטוב איככה תוכל על עיר קטנה ואברים בה מושרשים לחטא, אודיעך, והוא **כי תקרב אל עיר להלחם עליה** לא תתחיל לומר הנני מסגפך בייסורין רעים וצום ושק ואפר, כי בשמוע הרשע זה יבעוט. רק תתחיל לאט **וקראת אליה לשלום** איני חפץ רק יהיה

שלום בינינו, אם תרצה אכול ושתה יהיה לענג שבתות וימים טובים, וגם בחול לקיים הנפש לעבודתו יתברך, ואם תחפוץ לשמש יהיה לקיום מצות פריה ורביה.

יא וְהָיָה אִם-שָׁלוֹם תַּעֲנְךָ וּפָתְחָה לָךְ וְהָיָה כָּל-הָעָם הַנִּמְצָא-בָהּ יִהְיוּ לְךָ לָמַס וַעֲבָדוּךָ :
וההיקש בזה יהיה **אם שלום תענך** העיר שהוא משל אל הרוח המושל בך הוא היצר הרע **ופתחה לך,** כי לא היה חזק בך עדיין כבעל הבית, אז והיה כל העם הם האברים לך למס ועבדוך לעבודתו יתברך.

יב וְאִם-לֹא תַשְׁלִים עִמָּךְ וְעָשְׂתָה עִמְּךָ מִלְחָמָה וְצַרְתָּ עָלֶיהָ :
אמנם **אם לא תשלים עמך**, אל תרפנו, כי דע לך כי עוד מעט **ועשתה עמך מלחמה,** לכן לא בלבד תקרא לשלום, רק וצרת עליה בסיגופים וצומות ושק ואפר עד תכניענה תחתך.

יג וּנְתָנָהּ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּיָדֶךָ וְהִכִּיתָ אֶת-כָּל-זְכוּרָהּ לְפִי-חָרֶב :
ועל ידי כן **ונתנה ה' אלוהיך בידך.** והנה כחות הטומאה הם העבירות עצמם המושלים באברים להחטיאם נקראים זכרים, והאיברים המקבלים הטומאה שיריקו בם יקראו נשים, והאיברים הבלתי ראשיים לפעולות אדם יקראו טף. ועל האחד אמר **והכית כל זכורה,** כי על החרטה גם תקבל שלא תשוב אליהם לעשות עוד כחרב חותכת וזהו **לפי חרב.**

יד רַק הַנָּשִׁים וְהַטַּף וְהַבְּהֵמָה וְכֹל אֲשֶׁר יִהְיֶה בָעִיר כָּל-שְׁלָלָהּ תָּבֹז לָךְ וְאָכַלְתָּ אֶת-שְׁלַל אֹיְבֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ לָךְ :
רק נשים והטף והבהמה הם איברים שלא חטאת בהם מעולם, תבוז לך שתסירם מתחת שעבוד היצר הרע ותשנה לעשות בם מצות ה'.
ועוד אזהירך תעשה באופן ש**ואכלת את שלל אויביך כו',** שתהפך זדונות לזכיות שתשוב מאהבה.

טו כֵּן תַּעֲשֶׂה לְכָל-הָעָרִים הָרְחֹקֹת מִמְּךָ מְאֹד אֲשֶׁר לֹא-מֵעָרֵי הַגּוֹיִם-הָאֵלֶּה הֵנָּה :
ולא בלבד תשית לבך לשוב אתה, כי אם גם להשיב את זולתך, וזהו **כן תעשה לכל הערים כו'** זולתי -

טז רַק מֵעָרֵי הָעַמִּים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לֹא תְחַיֶּה כָּל-נְשָׁמָה :
מערי העמים לא תלמד להם לשוב, כי אדרבה תשוב אתה אליהם וזהו -

יח לְמַעַן אֲשֶׁר לֹא-יְלַמְּדוּ אֶתְכֶם לַעֲשׂוֹת כְּכֹל תּוֹעֲבֹתָם אֲשֶׁר עָשׂוּ לֵאלֹהֵיהֶם וַחֲטָאתֶם לה' אֱלֹהֵיכֶם :

יט כִּי-תָצוּר אֶל-עִיר יָמִים רַבִּים לְהִלָּחֵם עָלֶיהָ לְתָפְשָׂהּ לֹא-תַשְׁחִית אֶת-עֵצָהּ לִנְדֹּחַ עָלָיו גַּרְזֶן כִּי מִמֶּנּוּ תֹאכֵל וְאֹתוֹ לֹא תִכְרֹת כִּי הָאָדָם עֵץ הַשָּׂדֶה לָבֹא מִפָּנֶיךָ בַּמָּצוֹר :

ושמא תאמר הרי צרתי על **עיר ימים רבים** ולא יכולתי להלחם עליה לתפשה, האם תייעץ אותי לעשות כמתיא בן חרש שסימא עיניו על היותם מביטים באשה (**ילקוט** בראשית רמז קסא), האם האבר המורגל בחטא האם אשחיתנו. לזה אמר **כי תצור אל עיר ימים רבים כו' לא תשחית** את אילנותיה הם אחד מאבריה **לנדוח עליו גרזן** להשחיתם, **כי** הלא **ממנו תאכל** במצות שתעשה באבר ההוא.

או יהיה הרמז על דרך אחרת באומרו כי תצור ותקרב **אל עיר להלחם עליה,** על איש צדיק הבא להחזיר בתשובה את זולתו, איש הבלייעל שהוא עיר קטנה ואנשים בה מעט, הם רמ"ח איברים ושס"ה גידים. ואמר שלא יתחיל להשמיע ברעש ורוגז קולו, פן יגעל בו ויתפקר בו ביותר, כי אם **וקראת אליה לשלום** באמור אליו דברי שלום ואמת, לומר הלא איש אתה בן טובים וגם אתה כאחד מהם. אך אתה ידעת את רוע לשון עם הארץ הדוברים רע.

אך עשה זאת איפה ותפוס קצה החסידות לעיני הכל למען יראו ויבושו כל אשר התפקרו לדבר סרה עליך. והוא ענין כתוב אצלנו בביאור משלי (כד כו) על פסוק אומר לרשע כו' שפתים ישק כו', באופן שעל ידי דברים טובים ימשכו את הרשע להביאו למוטב. וכן על דרך האמור למעלה, שאם פתח דבריך תדבר ותאמר אין לך תקומה אם לא בסיגופים קשים, ותחת בושם מק יהיה, ותחת חגורה נקפה, ותחת פתיגיל מחגורת שק, ותחת חלוקי פשתן דקה מן הדקה פשוטה ועורה וחגורה על חלצים ושק ואפר תציע, ותחת אכול משמנים ושתה ממתקים ומחמדים לחמך ברעה תאכל ומים במשורה תשתה, אך לא כל הימים כי אם בחגים ובחדשים ושבתות ה', אך בימי החול אל תאכל ואל תשתה שלשת ימים לילה ויום. כי אם לא תעשה כן במה יכופר עוון אשמתך כי רע ומר עזבך את ה'.

והנה אם כדברים האלה תדבר אליו, הלא יקוץ בך ותעלה חמתו באפו, ויאמר לך מה לי ולך הלהרגני אתה אומר אם כח אבנים כחי אם בשרי כחוש האם יש בי כח, הרף ממני וקום ברח לך אל תוסף ראות פני. לכן לא זו הדרך רק **וקראת אליה לשלום,** דברים טובים דברי ניחומים, לדבר ולומר מה ה' שואל מעמך כי אם שעזוב תעזוב דרכיך הראשונים ותתחרט ושוב מאשר לא עשית טוב, והישמר פן ואל תשיב אל הדברים ההם או דומיהם, ואכול ושתה ולבוש ככל המון ישראל. ואז בראותו כי לא הכביד עליו לא יקשה עליו ויעשנו.

ואחר החילו לתת עליו עול התחלת תשובה, עוד ישוב שנית האיש המוכיח להוסיף ולומר, גם כי אכול ושתה אומר לך אך לא כל הימים כחגים, כי אם שקראת לשבת עונג ושמחת בחגך

בבקר ובצאן ביין ובשכר וימי הפורים וראש חדש ובכל סעודה של מצווה, ולא שיהא למלא בטנך רק לעשות רצון קונך אשר ציוך. אכן ביתר ימים טוב מעט לצדיק, כי הרבה יין עושה רושם, ואף כי היין בוגד ומסיר לב ראשי עם הארץ ויתעם בתוהו ויאבדו.

ועוד מעט ישוב ינופף ידו ויאמר לו גם אכול בשר הרבות לא טוב, כי מרבה בשר מרבה שמחה, ושמחה מה זו עושה רק רע, ומה גם אתה עתה כי בכל עצב יהיה מותר, וזכות לנפשך לכפר בעד שובע שמחות ששמחת בעשותך את הרע כי רעתכי אז תעלוזי, ושמח לאיד לא ינקה לאשר לא יתן עצב על שמחו אל גיל כעמים אשר יגילו בעשות רע. לכן התעצב על רוב פשעיך כי תהיה חטאתך נגדך תמיד, ותדע מה למעלה ממך עין רואה ותבוש ממנו יתברך.

ועוד מעט יאמר אליו הלא נעצבת אל לבך ועוד מעט לעומת אשר שמחת בעונותיך, ומתי תעשה גם לעומת אשר התענגת בדשן מעשה הרעה, ואשר נתגאית וירום לבך, לכן כי יעצתי כי יפה תענית לענות עצמך ובשרך מענוג ומרוך שהתענגת בעונותיך, ולדכא תחת רגלך יצר סמוך כי גאה גאה עליך לאבדך, על כן קרא צום, ואם יקשה בעיניך לא כל הימים כי אם שנים שלשה כל חדש. וכאשר תראה עשה באופן שמעט מעט תגרשנו מכל תענוג בני האדם, שדה ושדות ומיין מלכות רב ורוב בשר עמו ומכל מעשיו רעים, וקו לקו תביאהו ותטעהו בעדן גן אלוהים לאט לו, כי מענות נפשו יהיה הולך ומוסיף עד שק ואפר יציע ושב ורפא לו.

וזהו אומרו **וקראת אליה לשלום והיה אם שלום תענך** העיר הנזכרת הוא האדם, ופתחה לך את הלב ואזן לשמוע. אז כל העם הנמצא בה הם כל האיברים יהיו לך למס ועבדוך. כי תחת עד כה היו משועבדים לחטא בהם, עתה יהיו לך המוכיח שלוחו של מקום למס, שכל אבר יתחייב לעשות המוטל עליו ועבדוך שהוא את ה' המשלחך להשיבו עדיו. **ואם לא תשלים עמך** כשתקרא אליה לשלום, אם גם ברך לא יברכך וגם קוב לא יקבך, הניחהו אולי אחר יום או יומיים או יותר יכנע יותר וישמע לקולך. אך אם יעשה עמך מלחמה, אז **וצרת עליה** במכות ורבה משטמה, ואז ה' יהיה בעזרך **ונתנו ה' אלוהיך בידך** שישוב אליך על ידי ייסורין. ואז כל זכורה שהם כל כוונות אשר פעל ועשה, כי כל אחד נעשה כח טומאה משפיע באיברים שפע טומאה כזכר בנקבה לעשות רע שהוא ענין עבירה גוררת עבירה, תהרוג ותכרות בחרב בל ישוב אליהם עוד על ידי ייסוריך שתייסרהו ותמרק אותם על ידם עד שיהיו כהרוגי חרב.

אך **הנשים** הם איבריו המקבלים שפע להרע או להטיב, מעבירה גוררת עבירה או מצווה גוררת מצווה, לא תכריתם שלא תבטל אחד מאיבריו בייסרך אותו. וכן **הטף** הם איברים דקים, **והבהמה** הם סוג איברים שבו מחוסרי השכלה כבהמה. את כל אלה תניחם שלמים לעבוד בם את ה'. וזהו **תבוז לך** כי תחת היותם עבדי היצר הרע עובדי עבודתו, עתה תבוזו

אותם לך שיהיו עבדיך, שכל האיברים יעבדו את ה'. וכן **כל שללה** כי גם כל אשר עשה שלל שהוא חיל עוונותם וכחות טומאותם, תעשה באופן שיהיו לך כי תגיע עד תעשה לו שישוב מאהבה, כי אז הזדונות נעשים כזכויות, נמצא שלל העונות תתהפך לשלל הזכויות. והוא אשר כתבנו ב**ספר חבצלת השרון** כי מצות התשובה הוא זכות, ואם על מאה זדונות יקיים איש בכל אחד מצות ושבת עד ה', נמצא עושה מספר זכויות כמספר העונות ובורא בכל אחד מלאך קדוש, וזהו **כל שללה תבוז לך.**

ומה תרוויח אתה המוכיח, הלא הוא כי **ואכלת את שלל אויביך,** כי כל זכות ושלל מעשים טובים אשר יעשו כל אלה שהיו אויביך, אתה תאכל אותם שווה בשווה כהם. ולא בלבד תחזיר בתשובה את האיש הקרוב אליך, כי אם גם **כן תעשה לכל הערים הרחוקות,** שהם האנשים הנקראים עיירות כמדובר למעלה, כי כל איש עיר קטנה ואנשים בה מעט יקרא כנודע (קהלת ט יד).

רק מערי העמים אינך מחויב להשיבם, וזהו אומרו **רק מערי העמים כו',** והטעם כי הלא לא תחיה כל נשמה בהשיבך אותם כי איננה להם, כאשר בהשיבך את איש הישראל, כי נשמה אתה מחיה בהשיבך אותם, באופן כי לא יקרא לזכות רק בישראל.
ולא עוד אלא ש**החרם תחרימם** שהוא שתפרוש מהם **למען אשר לא ילמדו כו'.**

ושמא תאמר הלא ציוויתני שאם לא תשלים עמי שאצור עליה שעל ידי כן ישוב, ומה אם אצור **אל עיר ימים רבים** ולא יועיל בו כלל, האם אצילה באחד מאיבריו שאשבור ידו וכיוצא, למען יראה ברעה וישוב על כורחו. אמר אל תעשה כן, כי אדרבה **ממנו תאכל** שאם לא ישוב עתה ישוב לאחר זמן, **וממנו תאכל** מזכות מעשה שיעשה אחרי כן וזהו **ממנו תאכל.** כי הלא **האדם** שהוא הנמשל **הוא עץ השדה** שמצמיח פירות כעץ, באופן כי לך יהיה שווה להניחו כי מפירות מעשיו תאכל אתה שתשיב אותו בתשובה. אך עץ אשר תדע כי לא עץ מאכל הוא כאפיקורסים וכיוצא, שהם מאותם שמורידים אותם ולא מעלים, כי זה לא עץ מאכל הוא שאין תקווה שישוב ותאכל פרי מעשיו, אותו תכרות שתורידוהו ולא תעלהו. ואז על ידי מה שתכרות את זה נמצאת בונה מצור על כמה רשעים שלא שבו עדיין, שמזה יראו ותיפול חיתתך עליהם וישובו עד ה'. וזהו **אותו תשחית** וכרת ובזה **ובנית מצור על העיר אשר היא עושה עמך מלחמה** הוא הרשע שלא שב עדיין **עד רדתה,** כי על ידי שלץ תכרית פתי יערים, וזהו עד רדתם שתכבשנו לשוב לעבוד את ה'.

פרק כא

א כִּי-יִמָּצֵא חָלָל בָּאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ נֹפֵל בַּשָּׂדֶה לֹא נוֹדַע מִי הִכָּהוּ :

ב וְיָצְאוּ זְקֵנֶיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ וּמָדְדוּ אֶל-הֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבֹת הֶחָלָל :

ג וְהָיָה הָעִיר הַקְּרֹבָה אֶל-הֶחָלָל וְלָקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא עֶגְלַת בָּקָר אֲשֶׁר לֹא-עֻבַּד בָּהּ אֲשֶׁר לֹא-מָשְׁכָה בְּעֹל :

ד וְהוֹרִדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת-הָעֶגְלָה אֶל-נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא-יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזָּרֵעַ וְעָרְפוּ-שָׁם אֶת-הָעֶגְלָה בַּנָּחַל :

ה וְנִגְּשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי כִּי בָם בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בְּשֵׁם ה' וְעַל-פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל-רִיב וְכָל-נָגַע :

ו וְכֹל זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא הַקְּרֹבִים אֶל-הֶחָלָל יִרְחֲצוּ אֶת-יְדֵיהֶם עַל-הָעֶגְלָה הָעֲרוּפָה בַּנָּחַל :

ז וְעָנוּ וְאָמְרוּ יָדֵינוּ לֹא (שָׁפְכָה) [שָׁפְכוּ] אֶת-הַדָּם הַזֶּה וְעֵינֵינוּ לֹא רָאוּ :

הנה אומרו אשר ה' אלוהיך נותן כו', יראה ייתור, כי היה לו לקצר ולומר כי ימצא חלל באדמתך וידוע כי היא אשר ה' אלוהינו נותן לנו.

ב. אומרו בשדה בפתח הבי"ת שהוא כאומר בהשדה והלא אין כאן שדה ידוע שיצדק בו ה"א הידיעה ואם כן מהראוי תנקד בשב"א.

ג. למה יצאו הזקנים והשופטים על המדידה ההיא.

ד. אומרו והיה העיר הקרובה, כי הוא משולל גזרה כי אין הגזרה אומר **ולקחו כו'** שאם כן אין מקום לוא"ו באומרו ולקחו שהוא כמוסיף על דבר, והראוי היה יאמר והיה העיר הקרובה אל החלל יקחו עגלת כו'.

ה. אומרו ונגשו כו', למה אמר **כי בם בחר ה' לשרתו ולברך בשם ה'** מי לא ידע בכל אלה, **ומה** שייכות יש לזה עם הדברים האלה, **ומה גם** עם כל ריב וכל נגע.

ו. אומרו וכל זקני העיר כו', והוא, כי הנה קבלו רבותינו ז"ל (סוטה מה ב) כי **זקניך ושופטיך** האמורים למעלה הם מראשי הסנהדרין שבירושלים ואין עושים רק המדידה וחוזרים למקומם, ואחר כך באים **זקני העיר** ההיא ורוחצים כולם את ידיהם ואומרים **ידינו לא שפכה כו' והכהנים בני לוי** אומרים **כפר לעמך ישראל כו',** וראוי לשים לב למה נתייחדו כל כת מהם אל דבר אחד שלא עשה הכת האחרת.

ז. אומרו לא שפכה בה"א בסוף תיבה ומהראוי היה שתהיה וי"ו.

ח. אומרו אשר פדית ה' מה צורך להזכיר הפדיון פה.

ט. אומרו ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל, כי זה יורה שעל כללות ישראל יש אשמת דבר שצריך תפילה על כולם, והלא מהכתובים הקודמים יראה שהכל תלוי בעיר הקרובה אל החלל.

י. אומרו ונכפר להם הדם כי אם ידם לא שפכו את הדם ההוא למה צריכים כפרה, **וגם** מלת **הדם** מיותרת.

יא. אומרו ואתה תבער הדם הנקי כו', אחר שנתכפר להם הדם, מה צורך לבער הדם הנקי. **אמנם הנה לובא אל הענין נזכירה מאמרם ז"ל** (מכות יא א) מההיא עובדא דרבי יהושע בן לוי שנהרג איש קרוב אל עירו ונמנע אליהו מלהראות אליו, אחר ימים שהתענה ונתראה לו אמר לו למה לא ראיתיך זה כמה ימים, א"ל אילו זכית לא נהרג איש בקרוב אליך כו', הנה כי בהמצא **חלל באדמה** אשמת הדבר על אנשי המקום שלא היו ראויים היות מגן בל תהיה תקלה סביבותיהם.

ונבוא אל הענין, והוא, כי הנה דברי עונות הנושא הזה, לארבעה יתחלקו.

א. עוון החלל עצמו כי בחטאו מת.

ב. עוון ההורג.

ג. עוון בני העיר הקרובה, כי עוונותם היו גרמת נזקו שלא הגיעו לבל תארע תקלה מתחת ידם בשכונותם.

ד. גרמה רחוקה מזו וקרובה היא בצד מה על פי בחינת היותם עם בני ישראל, והוא כי כל אלפי רבבות בני ישראל כאיש אחד חברים ונפש אחת יקראו לאחדות מקורם, ולכן גם העדר כללות זכות ישראל היה גרמת נזק **המצא חלל** באדמת קדש באיזה מקום ממנה שיהיה.

א כִּי-יִמָּצֵא חָלָל בָּאֲדָמָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ לְרִשְׁתָּהּ נֹפֵל בַּשָּׂדֶה לֹא נוֹדַע מִי הִכָּהוּ :

ונבוא אל התכת הכתובים, והוא כי הלא יאמר נא ישראל לא יבצר או החלל היה זכאי לפניו יתברך, או היה חייב כענין מאמרם ז"ל (סנהדרין לז ב) דין ארבע מיתות לא בטלו, ויקרה כי הרג איש ולא הומת על פי בית דין שלא נודע או לא התרו בו וה' אנה לידו שיהרג. והנה אם היה חייב בדין למה יחריד הוא יתברך עליו את כל החרדה הזאת להוציא מסנהדרי גדולה למדוד את הערים וזקני העיר להעריף את העגלה בכל חוקותיה ושירחצו מים ושיבואו **הכהנים הלוים** ויתפללו לפניו יתברך **כפר לעמך ישראל כו',** והלא מה כפרה צריך אם מת חייב. ואם מת זכאי ועל כן צריך כל החוקים האלה, והלא יקשה כי מאן מוכח כי מת זכאי לעשות את כל זה, ומי יודע אם זכאי היה או חייב ואולי וקרוב לודאי כי בחטאו מת ולמה יחרדו עליו את כל החרדה הזאת.

על כן אמר דע איפה **כי** כאשר **ימצא חלל** שהוא תואר אל הנהרג שלא על פי בית דין, אינו חלל רק **באדמה** כלומר אך לא בשמים ממעל, כי שם לא לחלל יתייחס כי אם למת בגזרת עירין כי נתחייב מות. אלא שלא יבצר מהיות בן מות מבלי אשר הכהו נפש. ואם כן גם בהיותו חייב למעלה אני שם אשם הריגתו בעצם עליך, ומחריד עליו את כל החרדה האמורה בפרשה.

ושלא תפלא כי הוא גרם לעצמו ומה כל החרדה הזאת, לזה אמר הנה יש סיבה רחוקה קצת לגרמת נזקו, והוא כי הלא כל איש ישראל כאיש אחד ונפש אחד. ואדמתם עם שנחלקה עדיין האחדות במקומו. ואם בהימצא חלל באיזה חלק מן האדמה כהמצא בחלק כל אחד מהם יחשב, ואילו זכו לא היה נמצא חלל באדמתם, נמצאו כל ישראל חברים בגרמא זו כעובדא דרבי יהושע בן לוי. וזהו אומרו **באדמה אשר ה' אלוהיך נותן לך,** כלומר **לך** לשון יחיד, כי כאחד תחשבו אתם וחלקי אדמתכם, באופן כי גם עוון הכולל מגיע חלק לכל איש ישראל בכל מקום שיהיה, ואם כן גם גרמת הנזק ההוא לכל כללות ישראל יחשב.

ועוד סיבה יותר קרובה ועצמית בעצם והיא אל הקרובים אל החלל, כי גם שגבר עוונם מצא מקום העוון ההיא לחול בגבולם. והוא אומרו **נופל בשדה** שהוא למה שהייתה נפילתו בשדה שהוא כאומר בהשדה, שעל כן הבי"ת פתוחה לומר כי היה מקום מסוים לגרימת נזקו שהייתה שדה העיר הקרובה, כי עונותיה הסבו רעתו כי מגלגלים חובה על ידי חייבים, ואילו זכות היה להם לא היה נארע דבר ההוא סביבותיה. וזהו אומרו **נופל בשדה** באופן ש**לא נודע מי הכהו,** כלומר כי מה שלא נודע הוא מי היה המכה, אך מי היה הגורם לא נעלם כי הלא -

ב וְיָצְאוּ זְקֵנֶיךָ וְשֹׁפְטֶיךָ וּמָדְדוּ אֶל-הֶעָרִים אֲשֶׁר סְבִיבֹת הֶחָלָל :

ויצאו זקניך ושופטיך מסנהדרי גדולה **ומדדו כו'** שהוא כמשפט כולל בין ערי ישראל לדעת על מי הייתה אשמת דבר. ועל כן יתברר כי **והיה העיר כו',** לומר, כי והיה הגורם **העיר הקרובה אל החלל** הגורמת הרעה.

או יאמר קרוב לזה, הנה עד כה **לא נודע מי הכהו** אך **ויצאו זקניך כו' ומדדו כו',** ואז ימצא כי **והיה כו'** אשר הכהו **העיר הקרובה אל החלל,** כי אם לא הכו בידם הממשית הכוהו ביד אשמתם שגרמו לעשות העוון הגדול ההוא סביבותיה. כי על כן לא השליטו האלוהים את ההורג ההוא לעשות את הרע ההוא עד פגעו בשדה העיר הקרובה ההיא סמוך אליה, כי שם מצא העוון לחול בו, ובזה אין הגזרה חסרה מהכתוב.

גם יתכן כיוון באומרו מלת **נופל** שהיא מיותרת. לומר, כי נוסף על יתרון גרמת נזק העיר הקרובה על החלל על גרמת נזק כללות ישראל, עוד יש דבר שני בעיר ההוא, כי הלא עדיין דם החלל נופל וצועק לפניו יתברך ותובע דין, כענין זכריה (גיטין נז ב) וענין הבל כד"א (בראשית ד י) קול דמי אחיך צועקים. ולמה שאין החלל נופל וצועק רק במקום שנהרג בו, על כן קרובה פקודת העיר ההיא לבוא על יושביה באופן שכפולה צרת העיר ההיא משאר ישראל בשתי הבחינות. וזהו אומרו **נופל** לשון הווה כי תמיד הוא נופל לפניו יתברך ותובע דין.

ג וְהָיָה הָעִיר הַקְּרֹבָה אֶל-הֶחָלָל

וְלָקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא עֶגְלַת בָּקָר אֲשֶׁר לֹא-עֻבַּד בָּהּ אֲשֶׁר לֹא-מָשְׁכָה בְּעֹל :
ד וְהוֹרִדוּ זִקְנֵי הָעִיר הַהִוא אֶת-הָעֶגְלָה אֶל-נַחַל אֵיתָן אֲשֶׁר לֹא-יֵעָבֵד בּוֹ וְלֹא יִזָּרֵעַ
וְעָרְפוּ-שָׁם אֶת-הָעֶגְלָה בַּנָּחַל :

וכהתימו לומר גזרה זו, הוסיף ואמר ענין שני, והוא **ולקחו זקני העיר כו'**, והוא לומר, הנה הצד השוה שבכללות ישראל, כי גם שאמרנו כי גרמת נזק בדרך קרובה בעצם תלויה ב**עיר הקרובה אל החלל**, ובדרך רחוקה בצד מה היא גם על כללות ישראל כי הם גוי אחד בארץ וכל ישראל כאיש אחד חברים. ושעוד שנית **אל העיר הקרובה** והוא שהדם הוא הנפש של החלל נופל וצועק שם כמדובר.

על כן ציוה יתברך ואמר **ולקחו זקני העיר ההיא כו'**, והוא לומר, הנה הצד השווה שבכללות ישראל עם **העיר הקרובה** הוא עוון הדם, ואין הפרש ביניהם אלא בפחות ויותר, אך נוסף על העיר ההיא על הכולל הוא כי שם חלקת דם נפש החלל צועקת. על כן יבואו תחילה **זקני העיר** ההיא **ולקחו עגלת בקר וערפו כו' וגם ירחצו ידיהם במים על העגלה וענו ואמרו ידינו כו'**, והוא לסלק הדם ההוא מביניהם מלצעוק עליהם.

והוא, שעל צעקתה על בחינת הגוף הנה **וערפו שם את העגלה.** ואם על הדם הוא נפש שנשפך כמים, על כן ירחצו מים לרמוז כי נקיים הם ורחוצות ידיהם מהדבר ההוא.

ומיד יתוודו **וענו ואמרו ידינו לא שפכו את הדם הזה**, כלומר, מתוודים אנחנו כי מהשתי ידיים הנמצאות לשפוך דם,

א. יד הגשמית המכה והורגת.

ב. יד המסבבת סבת ההריגה, שהעוון הוא יד החזקה לגרום מיתה ביד הגשמית.

מהשתי ידות, האחד מהם הוא אשר לא שפכה את הדם שהיא יד הגשמית, אך יד גרמת עונינו שפכו. וזהו אומרו **ידינו** לשון רבים על שתי ידיים, ואומרו **שפכה** בה"א בסוף תיבה שהוא לשון יחיד על היד האחת, כי יש אם למסורת. אך המקרא הוא בלשון רבים כי לא היה דרך ממשי רק גרמא בלבד. ואומרו **את** לרבות גם דם זרעיותיו, ואז על ידי כן הדם הזה שהזכירו שהיה הולך וסוער עליהם אז מסתלק מעליהם.

ה וְנִגְּשׁוּ הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי כִּי בָם בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשָׁרְתוֹ וּלְבָרֵךְ בְּשֵׁם ה' וְעַל-פִּיהֶם יִהְיֶה כָּל-
רִיב וְכָל-נָגַע :

ואחר הסיר על ידי זקני העיר ההוא סרח העודף בעיר ההיא על כללות ישראל, שהוא כי שם היה נופל דם החלל וצועק ונסתלק כמדובר, אז נשאר הצד השווה של הכללות עם העיר הקרובה שהוא ענין גרמת העוון שבאה התקלה ההיא עם שכל העיר גרמה כמדובר. על כן **ונגשו הכהנים כו'** שהוא לומר **כפר כו'**, והם הכהנים הם העומדים לסלק היזק ולהביא שפע

טוב על הכלל ועל הפרט. על הכלל, כי בם בחר ה' לשרתו שהוא בעבודת הקרבנות, שעל ידי התמידין מסלקים רוחות רעות וטללים רעים וכחות רעים. ועל ידי ברך את ישראל בשם המפורש הם מורידים שפע קדושה וברכה עליהם. נמצא שעל הכלל כח הטומאה על יד הכהנים לסלקה ולהוריד ברכה. כן עתה בתפלתם יסלקו חלאת טומאת העוון הנעשה על ידם ומקטרג עליהם וישפיעו תחתיו שפע ברכה מלמעלה. שהוא על בחינת אשמת כללות ישראל. וגם על בחינת אשמת העיר הקרובה שהוא דבר פרטי גם כן יאתה להם, כי הלא **על פיהם יהיה כל ריב וכל נגע** בין איש ובין רעהו שהוא דבר פרטי, והוא שעל ידי המשפט נשפע שפע טובה וברכה בעולם כי הוא אחד מעמודי העולם.

וכן **על פיהם יהיה כל נגע,** שאם החכם יאמר שהנגע טמא או טהור אין ממש בדבריו, ועל פי הכהן תיפול הטומאה והטהרה ותחול, כי אפילו כהן עם הארץ מוליך את החכם עמו ומלמדו ואומר לו אמור טמא או אמור טהור ויקם לו ואין זה רק שזו כחו מאתו יתברך. כי כח הטומאה השורה על המנוגע עודנו במראה טומאה שלא שב הנגוע מעונו אומר טמא לקיים בו טומאת כח עונו אשר הוציא את מראה הנגע. ובראותו לפי מראה הנגע שבו סימן טהרה כי נטהר ושב מעונו, אז אומר הכהן ההוא טהור ומבריח כח טומאה אשר שרתה בו בעוונו. והענין כי כאשר על ידי היות על פיו הנגע יסלק טומאת עונו ששרתה על המנוגע באומרו טהור, כן יסלקו הכהנים גם עתה מהעיר הקרובה הפרטית טומאת העוון השורה עליה. וכאשר בכל ריב שישפטו הם יעשו שלום ושפע טובה על הארץ יריקו, כן סילוק ההיזק גם יביאו תועלת. והקדים הריב אל הנגע להביא הדבר בהדרגה, כי לשרתו ולברך בשמו הוא לכללות ישראל, והריב הוא לשנים, והנגע הוא לאחד.

ח כַּפֶּר לְעַמְּךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר-פָּדִיתָ ה' וְאַל-תִּתֵּן דָּם נָקִי בְּקֶרֶב עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל וְנִכַּפֶּר לָהֶם הַדָּם :
עתה פירש למה נגשו הכהנים שהוא לומר **כפר כו'** כקבלת רבותינו ז"ל (סוטה מו א). וענין הכתוב יהיה במה שכתבנו כי באשמת דבר גרמת **המצא חלל באדמה** יש שתי בחינות: **אחת,** כוללת אל כל ישראל כאחד, שכולם כאיש אחד, ועל העדר זכות הכולל לא נמנעה תקלה זו מעל אדמתם.
שנית, היותר קרובה, כי עוון **העיר הקרובה אל החלל** כבדה יותר כי על כן שם נפל שדוד.

על כן לכהנים שבמקום ההוא הייתה עצת תורתנו לומר מה לנו לבקש על עירנו וטוב טוב לבקש על כללות כל ישראל שלך כמונו, ואז בראותו יתברך כי אנו מתפללים על זולתנו ואנו צריכים לאותו דבר עצמו יכפר לנו תחילה. וזהו אומרו **כפר לעמך ישראל** דרך כלל **ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל** שהיא בקשה ותפילה על הזולת, ואז **ונכפר להם הדם** לעיר הקרובה בהתפללם בעד רעיהם כל ישראל כמדובר, כענין כל המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר כו' (בבא קמא צב א).

או יאמר ענין לעולם ישתף אדם עצמו עם הצבור כו' (ברכות ל א), כי זכות דרבים עדיף, והוא מאמר האשה גדולה אל אלישע בתוך עמי אנכי יושבת (מלכים ב, ד יג), לומר אל תזכרני יחידית אל המלך הקדוש או לפני שר הצבא של מעלה שיליץ בעדי, כי טוב לי מה שבתוך עמי אנכי יושבת ומתקיימת בתוכה בהבלעה, ואם תזכירני יחידית יבוקר פנקסי (**זוהר** ח"א כח ע"ב), וכענין מאמר **ספר הזוהר** (שם דף רלד ע"א) על פסוק (תהלים קב יח) פנה אל תפלת הערער כו'. וזה יאמר פה שיכוונו הכהנים בתפילתם שאפילו אל עיר אחת שלמה שלא יזכירוה לבדה כי אם בכללות כל ישראל ובתוכם יתכפרו גם בני העיר ההיא, וזהו **כפר לעמך ישראל ואל תתן דם נקי בקרב עמך ישראל** דרך כלל ובכללם **ונכפר להם** העיר ההיא **הדם,** וזה טוב להם מהזכיר אותם לבדם פן יבוער ויבוקר פנקסם.

ט וְאַתָּה תְּבַעֵר הַדָּם הַנָּקִי מִקִּרְבֶּךָ כִּי-תַעֲשֶׂה הַיָּשָׁר בְּעֵינֵי ה' :

ב**ספר הזוהר** (עיין ח"א דף קיד ע"א, רי ע"ב) אמרו שהוא כי **הדם נקי** שנשפך בה לא ימיש משם צועק על דמו, ועל זה אמר **ואתה תבער** אותו ותסקלנו ותשבית צעקתו מעליך.

ועל דרך הפשט יתכן כי פה גלה כל הכתוב למעלה כי עוון העיר גורם המצא דם נקי בקרבנו. וזהו אומרו פה הנה כתבתי לך תיקון על מה אשר גרמו עונותיך, וטוב לך כי אתה מעצמך **תבער הדם הנקי** מהמצא בקרבך במה ש**תעשה הישר בעיני ה',** כי טוב הוא לעשות שלא יבוא החולי מלתת מקום לביאתו ולעשות תרופה לסלקו.

פרשת כי תצא

י כִּי-תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֶיךָ וּנְתָנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּיָדֶךָ וְשָׁבִיתָ שִׁבְיוֹ :

יא וְרָאִיתָ בַּשִׁّבְיָה אֵשֶׁת יְפַת-תֹּאַר וְחָשַׁקְתָּ בָהּ וְלָקַחְתָּ לְךָ לְאִשָּׁה :

יב וַהֲבֵאתָהּ אֶל-תּוֹךְ בֵּיתֶךָ וְגִלְּחָה אֶת-רֹאשָׁהּ וְעָשְׂתָה אֶת-צִפָּרְנָיְהָ :

יג וְהֵסִירָה אֶת-שִׂמְלַת שִׁבְיָהּ מֵעָלֶיהָ וְיָשְׁבָה בְּבֵיתֶךָ וּבָכְתָה אֶת-אָבִיהָ וְאֶת-אִמָּהּ יָרַח יָמִים

וְאַחַר כֵּן תָּבוֹא אֵלֶיהָ וּבְעַלְתָּהּ וְהָיִתָה לְךָ לְאִשָּׁה :

יד וְהָיָה אִם-לֹא חָפַצְתָּ בָּהּ וְשִׁלַּחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ וּמָכֹר לֹא-תִמְכְּרֶנָּה בַּכֶּסֶף

לֹא-תִתְעַמֵּר בָּהּ תַּחַת אֲשֶׁר עִנִּיתָהּ :

טו כִּי-תִהְיֶיָן לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים הָאַחַת אֲהוּבָה וְהָאַחַת שְׂנוּאָה

וְיָלְדוּ-לוֹ בָנִים הָאֲהוּבָה וְהַשְּׂנוּאָה וְהָיָה הַבֵּן הַבְּכֹר לַשְּׂנִיאָה :

טז וְהָיָה בְּיוֹם הַנְחִילוֹ אֶת-בָּנָיו אֵת אֲשֶׁר-יִהְיֶה

לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת-בֶּן-הָאֲהוּבָה עַל-פְּנֵי בֶן-הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר :
יז כִּי אֶת-הַבְּכֹר בֶּן-הַשְּׂנוּאָה יַכִּיר לָתֶת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר-יִמָּצֵא לוֹ
כִּי-הוּא רֵאשִׁית אֹנוֹ לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה :

לבוא אל ענין הפרשה נשים שכל והבין במקרא.

א. אומרו כי תצא לשון יחיד.

וגם שלא אמר כי תלחם או כי תעשה מלחמה.

ב. אומרו ונתנו לשון יחיד אחר אומרו **אויביך** לשון רבים.

ג. אומרו ושבית שביו ולא אמר ושבית אותם. וידוע מרבותינו ז"ל (**ספרי**) שחוזר אל הכנעני הנמצא במלחמת הרשות, אך הלא כמו זר נחשב שאומרו **וראית בשביה** לא יחזור אל השבי הנזכר.

ד. אומרו וראית כו' כי מהראוי יקצר ויאמר וחשקת אשת יפת תואר, ואם לא יבחר בקצור אשר כזה לפחות מלת **בשביה** מיותרת.

ה. מה ענין צוותו יתברך יעשה את הדברים האלה, **יביאה אל תוך ביתו ולגלח ראשה ועשות צפרניה והסירה את שמלת שביה,** כי גם בפשט גם הוא לא דבר ריק הוא.

ו. אומרו וישבה בביתך אחר אומרו **והבאתה אל תוך ביתך.**

ז. אומרו ובכתה כו', כי הלא הדברים הקודמים יש לאל ידו לעשות, אך בכייתה **את אביה ואת אמה** אולי לא תאבה האשה לבכות ומה יוכל לעשות.

ח. אומרו תבא אליה כו', יראה דבר אחד שנוי ומשולש, כי תבא אליה היינו **ובעלת** והיינו **והייתה לך לאשה.**

ט. אומרו והיה כו', כי מלת והיה בלתי צודקת בעצם והיה לו לומר ואם לא תחפוץ בה כו', ולמה נמנעה ממנו מכירתה.

י. אומרו כי תהיין לאיש כו', כי הנה שני ההי"ן האלה יתירות והראוי יאמר אחת אהובה ואחת שנואה, ובמלת **תהיין** החסירו הה"א הראויה בסוף התיבה.

יא. אומרו לשניאה שהיה לו לומר לשנואה בוי"ו.

יב. למה למדנו דין בכורה בבן השנואה ולא סתם בבכור אשר יולד לו מהאשה אשר הוכיח ה' אליו.

אמנם נבוא אל הענין בהציע, כי הנה שנים הנה סוגי קרב ומלחמה:

אחת מלחמת איש באיש ממלכה בממלכה כי ישא גוי אל גוי חרב,

שנית מלחמת מלך זקן וכסיל עם ילד מסכן וחכם.

כאשר סופר (בספר **חובת הלבבות**) מאיש פרוש אשר הלך להקביל פני חיל אלכסנדרוס בבואם מלכוד עיר גדולה לאלוהים שמחים טובי לב, ופיו פתח בחכמה ויען להם שמחה מה זאת עושה, הנה זה שבתם בשלום מהמלחמה קטנה הכינו עצמכם אל הגדולה. ויהי כמשחק

בעיניהם באומרם אליו איה איפה מלחמה גדולה מזו. ויען ויאמר הלא היא מלחמת ה' אשר בקרב איש ולב עמוק בהילחמו עם יצר סמוך יועץ בלייעל לעשות כל מצות ה' אשר לא תעשנה, כי מי יאמר זכיתי לבי ניצבתי לריב עמו להלחם בו גם יכולתי, ויחד אסירים גם בני אדם גם בני איש תחת רגליו כתוא מכמר. והן אמת כי מאמריו אלה גדולים וטובים כי נעמו.

ועמוד והתבונן כי היטיב אשר דבר באומרו כי **מלחמת גוי אל גוי** קטנה תקרא בערך **מלחמת היצר הרע.** והנה חשבתי למשפט כי שני טעמים בדבר:

אחת, כי מלחמת אנשים לא לאדם הוא, כי אין ידי אדם עושות מלחמה, ואל יתהלל הגיבור לומר כחו ועוצם ידו עשה מלחמה ונצח, כי הלא כמה פעמים קשת גיבורים חתים ונכשלים אזרו חיל. כי ה' איש מלחמה והוא הפוקד את צבא המרום במרום ואת מלכי האדמה על האדמה. וצא ולמד מאברהם ועבדו זקן ביתו אשר הפילו ארבעה מלכים גדולים ועצומים, ושניהם לבדם בשדה מערכות המלחמה, ודוד לבדו את גלית, וכאלה אין מספר. אך מלחמת היצר הרע לאדם היא ולא לה' היא בעצם, כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים (ברכות לג ב), כי הבחירה בת חורין היא ביד כל האדם אל כל אשר יחפוץ יטה.

שנית, כי הלא הלוחם על יצרו הלא ידמה אל נער קטן יקרב אל עיר אשר לא ידע תמול שלשום, ובה מלך עז פנים זקן מלומד המלחמה מנעוריו בקי בכל מוצאי העיר ומובאיה כי כל ימיו גדל בתוכה, ואנשים בה כשש מאות איש והותר כולם כעבדים למלך זקן ההוא וסרים אל משמעתו גיבורי כח עושי דברו, והעיר סוגרת ומסוגרת והמה ומלכם בקרבה. והנה זה **בא נער קטן** ויערב אל לבו **לעשות מלחמה עם המלך זקן** ההוא, ולהפילו ארצה וללכוד את העיר כולה ולשבות את כל אנשיה ולכבוש אותו ואת כל עמו, להיות לו לעבדים ולהפך לבבם אליו, לכהנו לו כמלך בגדוד. והן אמת כי כל השומע יצחק לו באומרו אליו מי אתה הר הגדול שמת לבך לעשות כדבר הזה, והלא תחת ארבע [סיבות] לא תוכל לשאת ונבול תבול ולא תוכל עשוהו לבדך.

אחד כי אתה אחד והמה רבים,

שנית כי הם גם מלכם תושבים בקרבה יודעים מוצאי ומובאי העיר לצאת ולבוא ואתה לא כן כי אם כי גר היית בארץ נכריה,

שלישית כי נער אתה והמלך ההוא זקן ובתחבולות יעשה לך מלחמה עד רדתו אותך,

רביעית כי הוא חפץ ביטולך ולהשמידך בלבבו ובלב כל אשר אתו, ואתה חפץ בקיומם למען יעבדוך להפכם שפה ברורה לקרא כולם בשמך ולעבדך שכם אחד, באופן שאתה תרחמם בדין והמה יכוך מכת אויב מכת אכזרי.

והן אמת כי על כל אלה לא ירך לבבו וירוץ כגיבור לנתוש ולנתוץ ולהאביד ולהרוס את העיר ואת מלכה, ויתמרמר אליו בחמת כחו עד האבידו אותו ולשומו מרמס תחת רגליו ואת כל אחיו יקח לו לעבדים. הנה ילד מסכן הלז בזאת יתהלל על כל הנבראים אשר מעולם אנשי השם.

והנה ככל החיזיון הלז בדמותו בצלמו אשר יקרה לכל איש חכם לב הכובש את יצרו. כי הלא אך יצוא יצא איש מבטן אמו והנה לפתח חטאת רובץ, יצר סמוך יבא לעיר קטנה היא האדם ואנשיה בה רמ"ח אברים ושס"ה גידים.

והנה יום יום הולך וגדל עד כי גדל מאוד, אומר ונעשה רצונו. כי כל אנשי עירו עליזי גאותו סרים אל משמעתו לעבדו בכל לבבם מולך בכל אות נפשו, וישרש שורשיו עד תום ימי שנת הי"ג. ובמלאת הימים האלה כילד יולד יבא בו היצר הטוב, מצווה ועושה מאדון הכל יצא למלחמה על אויביו היצר הרע ואיבריו וגידיו אנשי עצתו נהנים ממעשה רעתו, וילכוד את העיר בחכמתו וירם יד במלך זקן וישיתהו בתה עד הוא ואנשיו יהיו לו למס ועבדוהו, ואם ככה הוא עושה הוא תכלית הגבורה עד אין קץ. כי כל ארבעת הבחינות האמורות במשל הנה הנם בנמשל.

והוא הדבר הכתוב אצלנו במשנת בן זומא (אבות ד א) איזהו גיבור הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים עובר על פשע שפושעים עליו, היא גבורה יתירה מגיבור המתנקם. כמאמרם ז"ל (יומא סט ב) על סובלו יתברך בראות עובדי כוכבים מרקדים בהיכלו שאמרו הן הן גבורותיו. אבל מושל ברוחו בכל פרטים הוא יותר גיבור מלוכד עיר. שהוא המשל עצמו שכתבנו באיש יחידי שבא ללכוד עיר ומלואה מלכה ועמה, ואינו מחריבה רק לוכדה למשול עליה ועל עמה ומלכה. כי בזה יוכללו כל הארבעה דברים הנאמרים באמת. היותו אחד והם רבים, והיותו גר והם התושבים, והיותו בלתי מלומד מלחמה כמלך העיר אשר הומלך מימים ושנים, והיותו חפץ בקיומם והן חפיצי רעתו. ועם כל זה המושל ברוחו, שהוא הנמשל שמושל בגופו שהוא עיר קטנה, ואנשים בה איבריה וגידיה, ובה מלך זקן הוא היצר הרע והוא ילד בא מחדש גדול מלוכד עיר שהוא המשל. והטעם כי לוכד עיר אויביו ממנו ולחוץ אך בנמשל אויביו בקרב לבו תוך עצמותו.

כלל הדברים כי משני טעמים אלו מלחמה קטנה היא מלחמת האויבים אלה נוכח אלה, וגדולה מלחמת היצר הטוב עם היצר הרע.

י כִּי-תֵצֵא לַמִּלְחָמָה עַל-אֹיְבֶיךָ וּנְתָנוֹ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּיָדֶךָ וְשָׁבִיתָ שִׁבְיוֹ :

ונבוא אל הענין, אמר, כי רצה הקדוש ברוך הוא להורות את ישראל היותו מתנהג בחסידות לפנים משורת הדין למען נחיה ונזכה לפניו ולא נמוט, והוא כי תנאי הם דברינו בינו יתברך ובין בני ישראל כמפורש אצלנו בשערים באר היטב, כי מהשתי מלחמות הנמצאות בעולם, אחת אשר לאדם עם יצר סמוך, ואשר לנו עם אנשים כמלחמות עם בעם ממלכה בממלכה, כי אשר היא בינינו ובין גוי אחר בארץ הוא יתברך ילחם לנו ויפרקנו מצרינו, אך במלחמתנו עם יצרנו הלא לנו היא כי הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, ועל כן אנחנו נלחם על דבר כבוד שמו עם יצרנו הרע ומר. ובא ויאמר הוא יתברך אל בנו בכורו ישראל עמי ראה גם ראה מה

גדלה אהבתי וחסדי אתך כי אני אעשה את שלי ואתה לא תעשה את שלך. כי הלא תבואנה לך שתי אלה ביום אחד מלחמת אויביך המוטלת עלי ומלחמת יצרך המוטלת עליך.

והביטה וראה מה בין נאמנותי לנאמנותך, כי הלא כי תצא למלחמה על אויביך, על ידי אחדות לבבות שיש לכם שתצאו באופן אייחס אתכם לאחדים לומר כי תצא לשון יחיד, אני אעשה המוטל עלי, וזהו **ונתנו ה' אלוהיך בידיך** כי יעשה מידה כנגד מידה אתם. עם היותכם רבים נעשים כאיש אחד, כן עם היותם אויביך שהם רבים יתנם בידך כאיש אחד. וזהו אומרו **אויביך** לשון רבים ונתנו לשון יחיד, כי יהמם מהומה גדולה בידך כאסורים באופן שעם הרוג תהרוג ועם שבוי תשבה. וזהו **ושבית שביו** כי מה שתשבה הוא שביו של ה' אלוהיך הנזכר. ויותר יצדק יחזור אומרו שביו אל ה' הנזכר מאל אויביך שבכתוב, כי **ה'** הוא יותר סמוך אל מלת **שביו** ממלת **אויביך**.

ולא עוד, כי אם שלא תצטרך להלחם ולהסתכן רק **כי תצא** בלבד כי היציאה לבדה תעשה, והוא יתברך יתיש כחם וכאסורים בזיקים ושבויים יתנם **בידך.**

או יחזור אומרו ונתנו אל השר השורר על הגוי והממלכה ההיא. ושיעור הכתוב **כי תצא למלחמה על אויביך** שהם העם והשר, **ונתנו** יתברך את אחד מהנכללים הוא השר כי יפקוד על צבא המרום במרום שיפיל את השר תחילה ואחר כך **ושבית שביו** של השר הנזכר. כאומרו **ונתנו** כי העם שהיה שביו תחת ידו תשבנו עתה כי סר צלו מעליהם.

יא וְרָאִיתָ בַּשִּׁבְיָה אֵשֶׁת יְפַת-תֹּאַר וְחָשַׁקְתָּ בָהּ וְלָקַחְתָּ לְךָ לְאִשָּׁה :

הנה כי המלחמה המוטלת עלי על ידי עשיתיה כי אל נאמן אני. אך אתה לא כן כי הלא בהתימי לעשות מלחמתך מיד תבוא לך מלחמת היצר הרע המוטלת עליך, ואדע כי לא תעשה עמו מלחמה למעני, כי הלא **וראית בשביה אשת יפת תואר** כי אז מלחמה לה' בין היצר הטוב ובין היצר הרע אם תעשה ואם תחדל, וידעתי כי לא תעשה ולא תלחם בו, כי אם מיד שהעין רואה ש**וראית בשביה אשת יפת כו'** מיד הלב חומד יחמדנה **וחשקת בה** ומיד איברים גומרים, וזהו **ולקחת כו'** היא ביאת המלחמה. על כן לך אפוא מה אעשה בני ותחטא מזיד ותאבד נפשך, לכן הנני מתיר לך ביאת המלחמה **ולקחת לך לאשה.** נמצאתי עושה מלחמתך מאויביך, ומגן בעדך להציל את נפשך על בלתי עשותך מלחמתי המוטלת עליך.

ולא עוד כי אם בדבר אשר נתתי לך תחטא לי, כי הלא **שבית שביו** ואחר כך **וראית בשביה** אשר נתתי לך **אשת יפת תואר כו'** וזהו **וראית בשביה.**

ועל פי דרכו רמז כי השמחה יתירה תהולל חכם ותחטיאנו, כי בתחילה לא היית שם לב אל אנשי אויביך, רק אחר הישועה אז **וראית בשביה אשת וכו'.** גם רמז כי גדול התלהבות היצר הרע, שלא די שיעוור עיני שכל אדם ויחטיאנו, כי אם שגם עיני בשר לו כי לא ישקיף אם

בתולה היא או בעולה אם יפת מראה היא אם אין, כי אם **וראית אשת** דהיינו אשת איש, וגם עם כל זה אש היצר הרע בוערה תבער בך כי מיד **וחשקת בה,** עם היות שעל אישות היתר דרך גבר לחפש אחר כל השלמויות, לא כן האיסור כי ילהיבך עד הראות לך כי הכל טוב למראה עיניך.

עוד רמז בענין ניצחון המלחמה באומרו **על אויביך ונתנו ה' כו'** לומר, כאשר יציאתך תהיה על אויביך ולא על כוונת תמצא שם אשה יפה, אז **ונתנו ה' אלוהיך בידך** במה שהוא **אלוהיך** כי עדיין לא חטאת, אלא שאחרי כן **וראית כו'.**

יב וַהֲבֵאתָהּ אֶל-תּוֹךְ בֵּיתֶךָ וְגִלְּחָה אֶת-רֹאשָׁהּ וְעָשְׂתָה אֶת-צִפָּרְנָיָהּ :

הנה הייתי למשען לך והתרתי לך ביאת המלחמה פן תאבד בבעילת ארמית. ועתה הנני יוסיף להפליא חסדי לך לבלתי משוך העוון בחבלי השווא פן יקנה היצר הרע בך דירת קבע. והוא, כי הלא אחרי אשר נטמאת וטעמת טעם איסור זנות פעם אחת אתה והיא, לא יבצר משניכם בכל עת זווג להיות בכם כוונת זימה מה, כי אחרי אשר החלות ימצא היצר הרע מקום לנוח ושם ינוח. על כן שמע בקולי איעצך ותסר ממך וממנה כל חלאת טומאת כוונת זימה. הלא הוא בהסירך ארבעה חלוקי הכנות רעות אשר הביאוך לעשות מעשה הרעה, הלא המה:

א. היותה דבר חדש אשר לא ראית מימיך ולא הורגלת בה, כי טבע כל דבר חדש כי תאווה הוא לעיניים, כי שם יתנהג השטן באומרו לך ראה זה חדש הוא והטעם מה שלא טעמת מימיך אל תרף לעת מצוא זו אשה.

ב. עדיה וחלייתה וקישוריה וקישוטיה אשר ככלה תעדה כליה ולבושיה מכלול שני עם עדנים הם הרהיבוך ויבערו בך אש אהבתה עד התאווית תאווה לשכב אצלה להיות עמה.

ג. רוב שלוה ומנוחה, כי בצאתך על אויביך היה לך לב רגז מפחד אויב ירא וחרד מחרב ומגן וחצים וכל כלי מלחמה ועם עצום ורב, וכהרף עין נתנם ה' אלוהיך בידך ושבית אותם. ותראה עצמך במנוחה ושלווה תחת היותך ממטים ליהרג, הלא יגבה לבך לבלתי הכנע ליירא מן החטא וחטאת לאלוהים.

ד. שמחת חלקך שלל וניצחון כי רוב שמחה היא המחטיאך בעצם כנודע.

על כן עשה זאת איפה בני והפך ארבעתם לארבע קצותם. ותחת היותה לך אשה חדשה אשר לא הורגלת בה, עתה **והבאתה אל תוך ביתך** למען תהיה רגיל בה בבואך ובצאתך.

ותחת היותה לפניך בעדי עדיים וקווצותיה תלתלים וכל גופה לבוש שנים, עתה **וגלחה את ראשה ותגדל צפרניה**

יג וְהֵסִירָה אֶת-שִׂמְלַת שִׁבְיָהּ מֵעָלֶיהָ וְיָשְׁבָה בְּבֵיתֶךָ וּבָכְתָה אֶת-אָבִיהָ וְאֶת-אִמָּהּ יָרֵח יָמִים וְאַחַר כֵּן תָּבוֹא אֵלֶיהָ וּבְעַלְתָּהּ וְהָיְתָה לְךָ לְאִשָּׁה :

והסירה את שמלת שביה לבושי מכלול מעליה, והלבש אותה מחלצות בלואי הסחבות. ותחת היותה ברוב שלווה, עתה **וישבה בביתך** כלומר בקרב ביתך עם אשתך היהודית, למען ירבו לך מדייני אשה הקשים ממלחמת גוג ומגוג בראותה צרתה בביתה בת אל נכר, כי תאמר אל אישה מה זו עושה בקרב ביתי, המנחה היא אשר הבאת אלי לשמחני משלל אויביך, הבאה רעה תבואנו מן השמים ומי יתן ולא נצולת מהמלחמה לעשות כדבר הזה, האם בקידושין ושבע ברכות נטלת אותה. והמורם מאלה כיוצא באלה מדברים קשים כגידים עד יבחר מות מחיים. ומה גם בהיותה תמיד כיתד תקועה עמה בבית כי יהיה לו דלף טורד מדייני אשה קיץ וחורף יום ולילה לא תשבות, כי אם עד יקוץ בחייו, כי מדייני אשה לא ליום ולא ליומיים, ומה גם כי תבוא עליה צרה, כדבר שנאמר (משלי כז טו) דלף טורד ביום סגריר ואשת מדינים נשתווה. לומר הנה השוויתי לך מדייני אשה אל דלף טורד כמקרא שכתוב (שם יט יג) דלף טורד מדייני אשה, עתה אני אומר כי אין ההידמות רק באיכות אך בכמות טוב הוא דלף טורד ממדייניה, כי הלא טורד הדלף אינו מתמיד רק ביום סגריר, אך ואשת מדינים נשתווה, כי כל זמן לה שווה כי אין לה ימים מיוחדים למדייניה כאשר לדלף טורד. כי אין דבר יעמוד לפניה להשקיטה ביום מן הימים או זמן מן הזמנים. כן על ידי מה שישבה בקבע בביתך תהיה לך תגרת מדייני אשה בבית כמות.

ותחת היותך בשמחת לבב בחלקך שלל עתה תהפך לאבל ובכי ואנחה כי תראה מר ממות את האשה בוכה ומבכה ירח ימים. וזהו **ובכתה את אביה ואת אמה ירח ימים,** כי תתעצב אל לבך אחת אפים על שמחת כל טוב הניצחון והעושר והכבוד אשר קנית. ויחויב הבכיה אל אביה ואל אמה מפאת שתים הנה קוראותיה.

אחת, גלחה את ראשה והסרת תכשיטיה ויקרת לבושי חמדתה מעליה.

שנית, תכעיסנה צרתה גם כעס בעבור הרעימה ומה גם כי תשב בקבע אתה בבית.

כי על עטרת בעלה תדאה כשחל לבלע ולהשחית על אשר הבאתה. ומה גם עתה על בת אל נכר צרתה כי תתמרמר עליה ותרמסנה רגל ותדושינה ותדיקנה. כי על כל אחת מהנה דרך נשים שתרדנה עיניהן דמעה, על הסיר ממנה תכשיטיה ואדום לבושה הטובים, ואל תגרת צרתה אשר תמשול עמה בבית. על כן אחר כי תבאנה לה שתי אלה כי **והסירה את שמלת כו'** שהיא **הראשונה**, וגם שישבה בביתו עם הראשונה אשתו היהודית להכניעה שהיא **השנית**, אז **ובכתה** בלי ספק **את אביה** אשר הלבישה שני עם עדנים הפך מה שעתה הפשיטוה ערומה מהם. **ואת אמה** המשדלתה בדברים טובים ומתנהגת עמה ברחמים הפך צרתה המגדפה ומחרפה ואולי תוכל תכה בה.

הנה שמתי לפניך מערכת שולחן ארבעה דברים המהפכים ללענה ארבעה דברים אשר שמחוך בעת ניצחון המלחמה והביאוך לידי עבירה. ואתה עתה ברוך ה' נהפכת לאיש אחר כי אז יכנע לבבך ותייסר ממך ומן האשה ההיא כל חלאת רעיון זימה אשר עבר בשניכם. כי

יעברו עליכם ארבע שפטים הרעים האלה ועל ידי כן יגדל הרווח אשר תרוויח. כי מה ש**ואחר כן תבא אליה** לא יהיה לשם זנות כי תוסר ההרהור הרע על ידי ארבע דברים אלה משניכם. כי אם **ובעלתה** כי מה שתבוא אליה יהיה להיות [לה] בעל ולא להיות נואף ומזנה, והיא גם היא **והייתה לך לאשה** ולא לזונה כי תכוון לשם אישות גם היא כמוך.

יד וְהָיָה אִם-לֹא חָפַצְתְּ בָּהּ וְשִׁלַּחְתָּהּ לְנַפְשָׁהּ וּמָכֹר לֹא-תִמְכְּרֶנָּה בַּכֶּסֶף לֹא-תִתְעַמֵּר בָּהּ תַּחַת אֲשֶׁר עִנִּיתָהּ :

הנה ידענו כי והיה הוא לשון שמחה כהסכמת רבותינו ז"ל (מגילה י ב) כי ויהי צרה והיה שמחה.

ונבוא אל הענין, כי אלוהינו מרחם המדריכנו בדרך נלך להביאנו לחיי העולם הבא. אמר, הנה דרכיך ראיתי ארפאך בהתיר לך ביאת המלחמה, ואתן לך ארבעה מהלכים לבל תמשך עוד אחר טומאת הרהור זימה כמדובר, רק תקנה אישות עמה. והנה אני ידעתי את יצרך כי רב הוא ואולי כל זה לא יסכון לך. על כן אודיעך כי אם על ידי הארבעה דברים האלה יתהפך לבבך ולא תחפוץ בה, דע איפה כי שמחה תהיה לפני. וזהו **והיה אם לא חפצת בה,** כי כל **והיה** הוא לשון שמחה ועל כן **ושלחתה לנפשה כו'.**

ולבל יעלה על רוחך שאין פגם העבירה רק לנפש בעולם הבא, אך לא לגוף בעולם הזה אלא אדרבה הוא נהנה. על כן הנני מלמדך כי גם פה לא תהנה כי אם אדרבה תפסיד. כי אם לא באת עליה במלחמה היית יכול למוכרה או לשרתך, ועתה **ומכור לא תמכרנה בכסף** וגם **לא תתעמר בה תחת כו',** מה שאין כן אם לא באת עליה כאמור.

ועוד אני דואג כי הלא יקרך כמקרה החולי הבא על האדם כי הנה יבוא בבת אחת ובצאתו יצא מעט מעט, כן אהבת האשה הזרה תכנס בך כמו רגע וראית בשביה ומיד וחשקת בה ולקחת, אך בסילוק האהבה מעט מעט תגרשנה ממך. כי תחילה **והיה אם לא חפצת בה** כי לא תשנא אותה רק יעדר החפץ בלבד, ואחר כך תשנאנה כי עוד מעט יאמר עליך **כי תהיינה לאיש שתי נשים כו' והאחת שנואה** והיא **היפת תואר** כנודע מרבותינו ז"ל (ספרי יח). אמנם שמע בקולי איעצך ולא תייחל עד בא השנאה כי אם מעתה שלא חפצת בה, **ושלחת לנפשה כו'.**

טו כִּי-תִהְיֶיָן לְאִישׁ שְׁתֵּי נָשִׁים הָאַחַת אֲהוּבָה וְהָאַחַת שְׂנוּאָה וְיָלְדוּ-לוֹ בָנִים הָאֲהוּבָה וְהַשְּׂנוּאָה וְהָיָה הַבֵּן הַבְּכֹר לַשְּׂנִיאָה :

טז וְהָיָה בְּיוֹם הַנְחִילוֹ אֶת-בָּנָיו אֵת אֲשֶׁר-יִהְיֶה לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת-בֶּן-הָאֲהוּבָה עַל-פְּנֵי בֶן-הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר :

יז כִּי אֶת-הַבְּכֹר בֶּן-הַשְּׂנוּאָה יַכִּיר לָתֶת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר-יִמָּצֵא לוֹ כִּי-הוּא רֵאשִׁית אֹנוֹ לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה :

דע איפה בני כי המתחיל לטעום טעם עבירה כל ימיו מכאובים, ואפילו הטוב אשר ייטיב לו ה' לא יהיה טובתו שלמה מרוע הכנת המקבלו, עד יום מותך תהיה סר וזעף ובלתי מתקיים רצונך. כי הלא אם ה' יתן לך בן בכור לא יהיה רק מהשנואה, לבל תהיה שמחתך שלמה, ועד יום הנחילך את בניך ייצר לך ותרצה לבכר את בן האהובה ואין לאל ידך, למען תדע כי רבה רעת העבירה ההווה ונמשכת תמיד. ואנא שא נא קל וחומר, ומה אם עוון שהתיר לי הוא יתברך כך, עוון אשר לא הותר לי על אחת כמה וכמה. ועל זה החי יתן אל לבו ויתן כבוד לאלוהי ישראל וישוב אל ה' וירחמהו, עד אשר לא יבואו ימי הרעה וירד אבל שאולה.

ולבאר הענין נקדים ענין נודע מרבותינו ז"ל (סוטה יז א) הלא הוא על דבר זיווגי בני האדם איש ואשתו. כי אמרו כי באיש יש יו"ד ובאשה ה"א הוא שם י"ה השורה בין שניהם בהיותם כשרים והזיווג לשם שמים, אך בהתהפך יטול הוא יתברך את שתי אותיותיו משניהם ויהיה אש בכל אחד מהם ותבער בם אש ה'.

ובזה נבוא אל הביאור, והוא, כי אומר הוא יתברך אל הנושא יפת תואר אוי לך בני בסורי ממך, כי הלא עם שהתרתי לך ביאת המלחמה ונתתי לך דרך להתיש כח יצרך אם תעכבנה כמדובר בארבעה דברים אשר שמתי לפניך **והבאת כו' וגלחה כו',** עם כל זה הנה שם י"ה לא יהיה שלם אתך, כי בינך ובין השנואה לא יהיה שם י"ה, כי הה"א הקדושה לא יהיה מצד השנואה כי גם כי תהיה לך מפאת האהובה, וזהו אומרו כי **תהיין** בלא ה"א בסוף תיבה ואחר כך אמר לאיש ומטיל יו"ד באיש.

ושמא תאמר איך תסיר הה"א מהנשים ותניח יו"ד באיש, כי השם או יהיה בשניהם או מסתלק משניהם. לזה אמר **האחת אהובה** ולא אמר אחת אלא **האחת,** לרמוז אל הה"א שלה של שם י"ה לומר אם הטלתי יו"ד באיש הוא כי לעומתו ה"א של אהובה, ומה שחסרתי ה"א מתהיין הוא על דבר ה"א של שנואה, כי ה"א שלה שנואה היא ולא מצד הקדושה, וזה **והאחת שנואה** ולא אמר ואחת שנואה ועל כן בתיבה שנכללו שתיהן נעדרה ה"א על האחת מהן. אך באיש לא תוסר היו"ד אחר שיש לו עזר כנגדו בה"א של אהובה.

ולבל יעלה על רוחך כי אחר שנתתי הבן הבכור לשנואה אין זה כי אם מאהבתו אותה, כענין לאה וירא ה' כי שנואה לאה ויפתח את רחמה, כן בראותי כי שנואה זו על כן נתתי לה הבן בכור. אל תאמין בשווא נתעה כי נהפוך הוא כי אדרבה היא שנואה של שם י"ה, שעל כן אינו אומר לשנואה אלא **לשניאה** שיש באותיות שניאה שנא י"ה כלומר שהשם י"ה שונא אותה,

ומה שהוטלה האל"ף בין אותיות השם הוא להורות מה שכתבנו כי שם י"ה נפרד בינו ובינה, כי היו"ד שבו מתחברת עם ה"א של האהובה ולא עם של השנואה כמדובר.

קנצי למלין כי רב טוב לבית ישראל אשר גמלם הוא יתברך כרוב רחמיו בכל מכל כל, ועל הכל יתגדל מה שהפליא לעשות מהיות לנו מעיר לעזור נגד יצרנו להתיר את האסור במקום שאין אנשים לעמוד בפרץ לבלתי יחטאו ולהרחיקנו מן החטא, ולמדנו דעת איך נתנהג ולפקוח עינינו למען נראה את הרעה הנמשכת לנו מן החטא למען נחדל ממנו, ואין זה כי אם שלא נתן בנו את היצר הרע כי אם לטובותינו. וכמשל שפחת המלך הכתוב ב**ספר הזוהר** (ח"ב דף קסג ע"א) ובמקראי קדש אשר הנביא דבר באומרו (ישעיה נד טז) הן אנכי בראתי חרש כו' כמבואר אצלנו בשערים פתח שער פרשה זו.

ודרך רמז יאמר כי תצא למלחמה כו', כי הן אמת כי חכמים יגידו מה שיסכל האדם חשיבות איכות קדושת נפשו, יחרידנו מלהשכיל להיטיב לחתור היבשה בכל כלי משוט להוציא את עצמו ממצולות ים ענייני העולם הזה המשכחים ממנו הדין ויעכבנו משוב עד ה' לבקש על נפשו מיצרו אשר טמאה, ויפנה מלאזור כגבר חלציו ללחום מלחמתה, ולא ישקוט עד יפרקנה מצריה והרב יכבסנה ירחצנה יזככנה עד התם חלאת טומאתה ממנה ויטהרנה כשלג ילבינה עד יצא כנוגה צדקתה וישועתה. כי הן לו ידע האדם בכל לבבו כי נשמה שניתנה בו טהורה וקדושה עד מאד חלק אלוה ממעל, ומה רב טוב השומר אותה בטהרה וקדושה כי ידבק בה' גם בחיים חיותו, ומה גם אחרי מותו כי אז תתענג על ה' אשר נתנה ואין קצה לתכונתה.

הנה ידיעתו זאת לא תניח לו לישון כי יום ולילה לא ישבות יבקשנה ככסף וכמטמונים יחפשנה, יאחזנה ויוציאנה מתחת ידי השטן הוא יצר הרע אשר כבש אותה וישיתם בתה, כי באהבתה באש קנאתה יגבר כארי וירוץ כצבי ולא ישקוט עד תביאנה ותטענה בעדן גן אלוהי אשר נטע, תחת היותה בתוך הגולה גולה וסורה תחת עבד מלך הכושי, הוא שטן הוא יצר הרע מאז יצא מרחם כי לפתח חטאת רובץ. על כן יצאה תורתנו חמדה גנוזה אשר לא יחסר כל בה, ורמזה אל האדם במקראי קדש האלה להשמיע ולהודיע אל הבחור מעם ישנס מותניו, ואל יתעצל מלהצל לקוחה למות תחת עבד כי ימלוך. אשר עצלה תפיל תרדמת סכלות ערך יופי נשמתו אשר לכדה יצרו מאז יצא מבטן אמו עד כי גדל. ועל כן כמדבר עם האיש הישראלי בבוא אליו ילד מסכן הוא היצר הטוב, כי בא יבוא חדש ממש אור לארבע עשרה שנה, ויעמוד מרעיד כי יראה כי אזלת יד כי יצר סמוך המיצר לו נעשה ראש ויקשה בעיניו המלט ממנו, ומה גם כי הנשמה לו לא ידע ערכה להתאמץ להביאה אליו.

על כן נשא משלו כמדבר עמו ויאמר, **כי תצא למלחמה כו',** והוא כי יקרה לאיש בעבודת שמים כמלך האומר לבנו קטן הנה לך עיר פלונית ובה אלף משרתים ועימהם עבד גדול

המושל בכולם כעת, ושם אתם נערה יפה עד מאד וגם היא כשבויה בידו ואותה הוכחתי לך לאשה ואם בה תדבק מה טוב חלקך ומה נעים גורלך. על כן עשה זאת איפה, חגור מותניך וצא הלחם בה ותכבשנה. ואל יקשה בעיניך לאמר מי יעצר כח לעשות חיל נגד העבד ומשרתיו כי רבים המה ויחיד ועני אתה לעומתם. כי הלא בצאתך אני אעמוד מנגד ולא אבקש ממך רק תתאזר ותצא למלחמה עם העבד לבד, ואני אביט בו אחרידהו ואתנהו בידך. כי עודך מלוכלך בחטאים יש אוטם בראית שכלך מונעך מהכיר ערך יפי נפשך אשר טמאת. אך בשובך יפקחו עיניך ואז כל משרתיו תשבה ממנו. ושם תראה **בשביה** האשה **יפת תואר** ואז תחשוק בה כי אז תכיר מעלתה ולא מעתה כי על כן איחרת, ולולי ידעת לא היית מתעכב כלל. ואל תחשוב קשרה אהבה עם העבד ולא תאהבך, כי נהפוך הוא כי לך תהיה נפשה קשורה בך ולא בו ולא ממינו היה כרחוק מזרח ממערב.

כדבר הזה יקרה ליצר הטוב שישלחנו ה' אל עיר קטנה היא האדם, ואנשים בה רמ"ח איברים ושס"ה גידים, ובה עבד מלך עליהם הוא היצר הרע, ושם אתם אשה **יפת תואר** היא הנפש, והוא יתברך משלח את היצר הטוב בשנת הי"ג ואומר לו לך כבוש את העיר ואת כל אשר בה יהיו לך למס ועבדוך כל האיברים. ואל יקשה בעיניך לכבשם ואל תירא באמור כי רבים הם, כי לא יעלה על לבך ריבויים כי אם אל אחד מהם ואותו תכבוש לא באפים לא במלחמה לא בחיל ולא בכח, ומה ה' אלוהיך דורש מעמך רק שום פניך להלחם בלבד. וזהו **כי תצא למלחמה על אויביך** הם העבד הנזכר והאיברים, אינך צריך רק צאתך שתתחיל לצאת להתגר מלחמה ולא תצטרך להלחם אל הכלל כי אם אל היצר הרע בלבד, כי את מלכם יתן ה' בידך. וזהו כי **ונתנו ה' אלוהיך בידך** ואז מיד **ושבית שביו** הם האיברים שהם שבויים תחתיו עד עתה. ואז **וראית בשביה אשת יפת תואר,** כי בשובך אל ה' ותכבוש יצרך כי אז תראה ותכיר ערך קדושת נפשך כי **יפת תואר** היא ואז **וחשקת בה** מה שלא הכרת מקודם. ואז היא תדבק בך **והייתה לך לאשה** כי היא מסוגך מתייחסת אליך מה שלא הייתה כך לעבד כי לא דבקה בו כי לא מסוגו היא כי מי יתן טהור מטמא. וזהו **ולקחת לך לאשה**.

ולא בלבד בדברים הנפשיים תעלה עמך בגורלך כי אם גם **והבאת אל תוך ביתך** הוא גופך וחומרך, כמאמר **הר"י** ו**הרמב"ם** ז"ל (הלכות דעות פ"ג ג) על פסוק (משלי ג ו) בכל דרכיך דעהו, כי אפילו בדרכיך המתייחסים אליך כאכול ושתה ושינה ומשגל וכיוצא כי תאכל לשובע נפשך לקיימך בגופך ולא למלא בטנך, וכי תנום וכי תישן לא למעדנים רק למען ינוח לך להתחזק לעבוד את בוראך. וכי תשכב את אשה שכבת זרע לא למשכב דודים רק לקיים זרע קדוש ישראל אשר תזרע בקדושה ובטהרה למען יצא פרי צדיק עובד אלוהים. וכי תקנה מאת עמיתך או מכור לא להעשיר ולהתענג בדשן העולם הזה לאכול לשבעה ולמכסה עתיק, רק למען חייך להתפרנס בכבוד מיגיעת כפיך לעבוד את ה' עשה מהתורה קבע ומהמלאכה עראי.

וההיקש בכל יתר צרכי בני האדם עד הסך את רגלך ומימי רגלך גם אלה לקיים מקרא שכתוב (ויקרא יא מג) אל תשקצו את נפשותיכם, למען תהיה הנשמה שניתנה בך טהורה חלק אלוה ממעל במקום טהרה, ולא בין המשפתים מקום הטינופות, ותתפלל ותקרא ותשנה תורת ה' תמימה בכלי טהור מסולק כל טינוף וחלאה. נמצא כי גם הנפש הקדושה תהיה לה מבוא לעבוד את ה' בכל ענייני תוכיות ביתך הוא הגוף.

או ירמוז והבאת אל תוך ביתך מאמרם ז"ל (סוכה נב ב) אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש שהוא בית הישראלי האמתי בעולם הבא, כי האדם לעמל התורה יולד כי אז אם אבן הוא נימוח אם ברזל הוא מתפוצץ.

או ירמוז לומר הנה ילד מסכן אתה היצר הטוב הלא דברתי לך אל תאמר נער אנכי כי אם כגיבור עריץ תריע אף תצריח על אויביך תתגבר, ואל ירך לבבך כי הלא בדרך אחד תצא אליו ובשבעה דרכים יתנם ה' בידך אותו ואת כל חילו. עוד אוסיף להחזיק את לבך כי הלא אחרי אשר תכבשנו **ושבית שביו,** עוד מעט **וראית בשביה אשת יפת תואר** היא נשמתך וחשקת בה מיד. דע לך כי רבים אשר אתך מאשר את היצר הרע כי הלא הנשמה לך והיא תעזרך, כי **והבאת אל תוך ביתך** ורשותך תחת אשר היית ברשות המלך זקן וכסיל, ומעתה שניכם תהיו נגדו ולבדו יהיה נשאר כי גם האברים שבית לך וישרתוך שנפול יפול לפניכם.

והוא אצלנו מאמר שלמה בחכמתו (קהלת ד ט - טז) טובים השנים מן האחד [אשר יש להם שכר טוב בעמלם]. כי אם יפלו [האחד יקים את חברו ואילו האחד שיפול ואין שני להקימו]. גם אם ישכבו [וחם להם ולאחד איך יחם]. ואם יתקפו [האחד השנים יעמדו נגדו והחוט המשולש לא במהרה ינתק]. טוב ילד [מסכן וחכם ממלך זקן וכסיל אשר לא ידע להיזהר עוד]. כי מבית [הסורים יצא למלוך כי גם במלכותו נולד רש]. ראיתי [את כל החיים המהלכים תחת השמש עם הילד השני אשר יעמד תחתיו]. אין קץ [לכל העם לכל אשר היה לפניהם גם האחרונים לא ישמחו בו כי גם זה הבל ורעיון רוח]. והוא כמבואר אצלנו במקומו כי בא שלמה לדבר על לב הירא ורך הלבב מהיצר הרע אשר בקרבו, אומר בלבו אויה לי ילד מסכן אנכי ואיככה אוכל על עז מארי היצר הרע הזה, והוא איש גיבור מלחמה מלומד מנעוריו ואני נער ורך.

על כן אל תירא ואל תחת כי הלא רבים אשר אתך, כי הלא טובים השנים הם היצר הטוב והנפש מן האחד הוא היצר הרע כי הוא לבדו נשאר, ולא תחוש לומר אולי לא ישיתו לב שניהם להתעורר להלחם בעצם נגד היצר הרע, כאשר היצר הרע לא ינום ולא יישן בכל יום יגור מלחמות. כי הנה נהפוך הוא כי כפלים על היצר הרע יתעוררו להלחם בו, כי הלא שני אלה זולת עשות רצון קונם יש לשניהם שכר טוב בעמלם אשר הם עמלים להלחם ביצר הרע,

כי גם היצר הטוב כח רוחני הוא כנודע מ**ספר הזוהר,** מה שאין כן היצר הרע כי לא יקבל שכר על אשר החטיאו אשר ינצח. אם כן אמור מעתה כי שתי אלה יעמדו על הברכה בכל עוז מאשר יעמוד היצר הרע על הקללה.

ושמא תאמר הלא כמה פעמים יכרעו ויפולו שניהם לפני היצר הרע ויחטאו באחד משלש דרכים:

או שוגג

או כי יעבירם על דת בקל תחילה על מצות לא תעשה, **או עצלה** יפיל היצר הרע תרדמה על שניהם לבל יתעוררו לקום ולעשות מצות עשה

או מלשוב מאשר חטא על הנפש,

ואחרי אלה אם ינצח יעשה בעל הבית ויאחז באדם בעל כורחו ויתקפנו להחטיאו מזיד, ואיך תאמר כי טובים השנים והנה שלש אלה יעשה למו. לזה אמר עם כל זה תקווה לשניהם להחזיק ממנו. כי הלא **אם יפלו שהיא החלוקה הראשונה** שיפילם לחטא שוגג שהוא משמעות נפילה, הלא יש תקווה כי הנה האחד יקים את חברו ויהי בעזרו ולא יבצר משובם אל ה'. אמנם אם זכית והפלת את היצר הרע מה רב טובך כי הלא למה שהוא לבדו נשאר אי לו האחד שיפול ואין שני להקימו, ואם כן איפה התאזר להכניעו ולהפילו למען יכנע תמיד ואין מקימו.

גם אם ישכבו שנים, היא החלוקה השנית שירדימם ממצות עשה ומלשוב מאשמותיו, גם יש להם תקווה בטוחה, כי הלא וחם להם כי יחם לבבם ואם ימים יהיו נרדמים הלא לא יתמידו, כי עוד מעט ויתעוררו יעירו זה אל זה וקרא זה אל זה ואמר מה לך נרדם קומה ונקומה לעשות רצון קוננו, כי חם לבם בקרבם כי בוערה בם אש ה' ואהבתו כדרך כל איש ישראל שלא יבצר ממנו מזמן לזמן כי יחם לבבו לשוב מדרכו אשר לא טובה. אך ולאחד הוא היצר הרע איך יחם, אם תזכה להרדימו אם תחזק להחרימו עד ישכב וירדם מעשות חפצו, כי עוד לא ירום ראש נגדך כי לא יחם לבבו כי ציננתו ואז יכנע תמיד, באופן כי טובים וחזקים ליתקן ממנגדם הם השנים מן האחד כמדובר.

וגם אם תהיה החלוקה השלישית שיתקפו האחד הוא היצר הרע את האדם, כי יחטיאנו מזיד בתקיפה וחוזק יד ויעשה היצר הרע בעל הבית, גם אז אל תתייאש מן הרחמים, כי ברית כרותה לצאצאי עמו ישראל כי לא יבצר מהם הרהורי תשובה קו לקו עד השנים יתאחדו ויעמדו נגדו. כלומר כי גם לא יצטרכו להלחם רק יעמדו נגדו להלחם בו באים ליטהר וה' יעזרם, ככתוב בדרך הזה על אומרו **כי תצא כו' ונתנו כו'.**

והנה כל זה הוא לו יצויר כי אין עם היצר טוב בעזרו זולתי הנפש לבדה, ומה גם עתה כי הלא עוד כח שלישי מצטרף עם שניהם. וביאר מה הוא הכח השלישי באומרו טוב ילד מסכן וחכם. והוא מאמרנו על פסוק אשת כסילות הומיה כו' (משלי ט יג), כי בא שלמה בחכמתו להעביר תלונת רבים מעמי הארץ האומרים מה נשתנה היצר הרע מהיצר טוב, כי הלא אם כאשר היצר הרע הומה ודוחק ומפציר עד בוש יום ולילה לא ישבות ויעשה חפצו יהיה היצר הטוב עושה גם הוא כן נטיב מעשינו היינו שומעים לו יותר מהיצר הרע, אך לא כן יעשה כי אם פעם אחת ולא ישנה לו. אך התשובה ידועה, הלא היא, כי היצר הרע לא בדעת ידבר כי מי ישמע אליו באומרו יחטא לה' ויאבד נפשו וסופו יורש גיהינום, אך אמרי היצר הטוב הם מועצות ודעת כי ידבק בה' מהעולם ועד העולם ואשריו וטוב לו. על כן פיו יפתח בחכמה פעם אחת ומי האיש החפץ חיים ישמע ואם חדל יחדל. אך היצר הרע מוכר סם המוות ומי ישמע לו לדבר ההוא כי מי פתי יסור אל משמעתו, על כן תופס ההתמדה והומה ומסרבת תמיד עד יפתה ויוכל. וזהו אומרו אם תראה אשת כסילות הומיה תמיד מה שאין כן היצר הטוב, אל תתמה על החפץ, כי הלא דברי המיתה הוא פתיות כו' על כן בחרה בהפצר כמדובר. הנה כי היצר הטוב אמריו אמרי טוב טעם ודעת אך היצר הרע הוא כסילות. ועל כן קרא לילד מסכן חכם ולמלך זקן הוא היצר הרע מלך כסיל.

ושיעור הכתובים והחוט המשולש הם הנפש והיצר טוב עם הדעת לא במהרה ינתק. וביאר מאמרו באומרו טוב ילד כו' ומשיב על פי דרכו שתי קושיות אחרות, הלא המה, אולי תאמר כי הלא היצר הטוב הוא ילד בא בשנת הי"ד והיצר הרע הוא זקן מיום הולדו, וגם הזקן הוא מלך מושל בכל האיברים כי כולם בעצתו, ויצר הטוב יחידי מסכן ואין עוזר לו בכל הגוף, ואיך נאמר שהוא חוט משולש ונהפוך הוא כי לעומתו מי שתרי"ג איברים וגידים עמו בעזרו. לזה אמר אל תשית לבך כי הנה טוב ילד מסכן עם שאינו זקן וגם מסכן עם שאין עמו האיברים, במה שהוא חכם שהוא הדבר השלישי, כי בו נעשה החוט משולש כי כל דבריו האמת והצדק כי בדעת ידבר ושמעו אמריו כי נעמו, ממלך המולך באיברים עם שגם הוא זקן אחר שהוא כסיל ודבריו לא בהשכל. כי על כן הטיבו אשר דברו אין אדם חוטא אלא אם כן נכנסה בו רוח שטות (סוטה ג א). והראיה כי הלא לא ידע להיזהר עוד לקום אחרי נפלו כי עוד לא יתכנו כל תחבולותיו, כי אחר בואו ליטהר מסייעין אותו מן השמים ומה גם כי דעה קנה ושוב לא ישמע לקול פתיות אמריו.

וגם אשר קראתי אותו מלך זקן הנה אימתו אל תבעתך, כי הלא כל מלכותו הבל הוא כי הנה מבית הסורים יצא למלוך, הלא הוא מצאת הוולד מבור הסירה מבטן אמו, והלא קדמה לו הנפש מאז נוצר הוולד במעי אמו כאשר הורה רבי לאנטונינוס (סנהדרין צא ב).

ועוד כי הלא האיברים אשר מצא בתחילת מלכותו לא ירעו ולא ישחיתו וגם ממש אין אתם ומה מלכות תערכו לו על הזמן ההוא. וזהו כי גם במלכותו נולד רש באופן כי כל מלכות המלך זקן הבל. ואם כן איפה יש לאל יד היצר הטוב להפילו אחרי כן ארצה ואין מכלים.

משיב שלמה כדרך מווכח ובא להקשות על האמור, ואומר, ראיתי את כל החיים כו', לומר לא אקח ראיה כי אם מן החוש, כי הלא ראיתי את כל החיים אשר בארץ המה המהלכים בענייני העולם הזה המתייחס אל תחת השמש עם היותם עם הילד השני הוא היצר טוב אשר יעמוד ויקום תחתיו של הראשון הנזכר, כן אחרי כבוש אותו ויעמוד השני במקומו, עם כל זה ישובו ויעשו עיקר הלוכם בעולם בעסקים שתחת השמש ולא בעסקים של מעלה מעולם הגלגלים, ולא יספיק היצר הטוב להחזיק בהם וגם רעה לא תבוא אליהם על בחירתם רעה והם חיים וקיימים, כאומרו ראיתי את כל החיים כו'.

משיב שלמה על זה ואומר אם תראה רבים חיים ומצליחים עם היותם עם הילד השני והמה שטופים בים הבלי העולם, אל תתמה על החפץ. כי מה שאין קץ לכל העם שלא תראה הקץ בא עליהם הלא לא מזכותם, רק בשביל מה שהיה לפניהם או בזכות הקודמים להם או בחינות כיוצא באלה המתייחסות אל הענין הגלגול מתקיימים אלה. וזהו לכל אשר היה לפניהם שלמ"ד לכל היא למ"ד בעבור.
ועוד כי אל תשית לבך אל מראה עיניך בהווה כי תבין אל אחריתם, כי הלא גם אלה האחרונים המתקיים על הראשונים לא ישמחו בו ביצר הרע שדבקו בו כי לא תיטב אחריתם, ולו הונח ישמחו בו כל ימיהם פה, אותה השמחה היא תוגה כי גם זה הבל, כי כל טובות העולם הזה המה הבל ומקבלים שכרם פה, וטובם לגוף הוא שברון ורעוע לנפש. וזהו ורעיון רוח כי ומשלם לשונאיו אל פניו.

וגלחה את ראשה כו'.

נשוב אל הענין כי עודנו יתברך מדבר עם איש ישראל ואומר הלא אמרתי לך תתחזק לשוב מאשמותך ותפדה את נפשך מיד היצר הרע אשר כבש אותה ויטמאה עד ש**והבאתה אל תוך ביתך,** הנה אחר אשר געלת במעשה הרעה אשר הורגלת בו, עדיין צריך אתה למרק ולשטף ולטהר טינוף מעשיך הרעים אשר דבקו בנפשך המבדילים בין המלך הקדוש ובינה, להסיר הבגדים הצואים אשר לבשה מטומאת העבירות כנודע מ**ספר הזוהר** (עיין ח"ג דף ריד ע"א) והלבש אותה מחלצות היא חלוקה דרבנן. והוא מאמרם ב**ספר הזוהר** (עיין ח"ב דף רי ע"א) כי ממעשה מצות עשה נעשה מלבוש רוחני לרוח בגן עדן של מטה, ומהכוונה נעשה מלבוש דק ממנו מאד לנשמה בגן עדן של מטה, ואיזה הדרך תבוא להפשיט הבגדים הצואים אשר לבשה נפשך בהעוותה ולהלביש הקדושים, על כן אמר עשה זאת איפה תחילה וגלח ראש האשה, היא הנשמה לך, **ועשתה את צפרניה** ואחר כך **והסירה את שמלת שביה כו',** והוא,

כי שני דברים מטרפים ומבהלים את האדם מלעשות תשובה שלמה ולתקן כל אשר עיוותו, אחד הוא הגאווה.

שנית היא החמדה המלהטת ומטרדת את האדם מלבקש תיקון נפשו.

על כן אמר שמע בקולי איעצך ובער שתי אלה ממך היא הגאווה וזהו **וגלחה את ראשה** הוא העביר חלאת טומאת הגאווה הפרושה על ראשך כי גסות הרוח אל הראש יתייחס ושם חלה טומאת עוון הגאווה אשר חטאת בה, ועתה צריך שתכריתנו מיסודותיה כמגלח הזה עד היסוד בה.

ועל השנית **ועשתה את צפרניה** שהיא כריתת הטרף וחמדת איש מרעהו כי תהיה שונא בצע ויהיה ועשתה לשון תיקון וכריתה כדעת פרק החולץ סברת רבי אליעזר (יבמות מח א).

ואחר הסירך שתי אלה מנפשך אז **והסירה את שמלת שביה מעליה** כי יקל ממך הסיר ממך כל הבגדים הצואים הכוללים כל עוונות הנעשים בכל כללות גופך. והלבש אותם מחלצות היא חלוקא דרבנן. מן אז והלאה אם תרצה שלא תשוב עוד לכסלה קבענה תמיד בבית המדרש וזהו **וישבה בביתך** שהוא ישיבת קבע ולא כאשר עד עתה שהייתה הביאך אותה שמה לבד, כאומרו **והבאתה אל תוך ביתך,** ועתה **וישבה** בקבע לגמרי. ואז על ידי היות התשובה שלמה ומתמדת תרגיש צער מה שנשתהית עד כה מלשוב לידבק באביה הוא יתברך ובאמה היא שכינה אמה ומקורה כי עזבתם, כי עוונותיו היו מבדילים זה כמה שנים. כי עד כה התלהבות היצר הרע אשר הייתה עצורה לו מנעתה מהכיר הפסדה בעזוב את אביה ואת אמה עד אורו עיניה אחרי שובה וטעמה כי טוב סחרה. וזהו **ירח ימים** רמז שלפחות יבכה ירח ימים הוא חדש אלול שהם ימי רצון לה' טרם בא יום הדין.

ואחר כל דרכי תשובה אלה כסדרן והלכתן גם גופך החומרי קדוש יאמר לו מתקרב אל איכות הנפש, והוא כי הנה יאמרו המושלים כי הנה הוא יתברך ברא את האדם משני קצוות חומר וצורה, אם זכה יתהפך החומר אל מהות הנפש ואם לאו תהיה להפך כי אדרבה הנפש תתעכר ותקרב אל חלאת הגוף, ואמר כי על ידי הדברים האלה אשר שמתי לפניך תהיה בטוח, כי **ואחר** אתה החומר **תבא אליה** אל איכותה ולא היא אליך, ולא עוד אלא ש**ובעלתה** שלא תשגה בזרה כי לא תחטא עוד לזנות אחר הטומאה להשפיע בה, רק כבעל אשה אשר כל הזדווגו אינו רק עמה, כן תהיה לנפש לבעל ולא תזנה אחר הטומאה בשום חטא ועוון כי תרחק מן החטא לגמרי, והיא תהיה לך לאשה על ידי כן ולא גוף זולתך כי לא תצטרך להתגלגל עוד, והיא בשורתו יתברך את דניאל איש חמודות באמור אליו (דניאל יב יב) ואתה לך לקץ ותנוח ותעמוד כו'.

והיה אם לא חפצת בה כו'. הנה הזהרתיך לעשות באופן תהיה לך הנשמה לאשה שלא תתגלגל ואין לך טובה גדולה מזו. אמנם והיה אם לא חפצת בה תהיה לך לאשה לייפותה בעדי עדיים ותקשרם ככלה בתורה ומצות, לפחות הסר מעליה נגעי טומאת עונותיך אשר טמאת על ידי תשובה, באופן ש**ושלחתה לנפשה** היא שורשה הקדוש ולא לכחות הטומאה אם לא תטהרנה, ומה שאני מתייראה היא ש**לא תמכרנה בכסף** פן מחמדת ממון תחטא ותאשם עד תצטרך להתגלגל בזולתך. וגם לא תמשך אחר תאוות גופך, באופן שתהיה הנשמה לך כשפחה המשרתת אותך להנאותיך **תחת אשר עניתה** תחת היצר הרע. וזהו אם לא תהיה לך בה אלא העדר חפץ.

אך אם גם תשנאה ותאהב את החומר ותאוותיו בין תבין את אשר תעשה, וזהו **כי תהיין לאיש שתי נשים** הנשמה ואדמת החומר, **האחת אהובה** לו היא תאוות החומר **והאחת שנואה** לו היא תאוות הנפש, **וילדו לו בנים האהובה והשנואה,** השנואה תוליד עבוד את ה' והאהובה שטף ממון וכיוצא מטובות העולם הזה. והנה בשטף עובר לא תשית לב לבוא חשבון ותלין במשוגתך עד יערה עליך רוח ממרום לומר בלבך טוב טוב אתן חלק לזה וחלק לזה ולא כולו לה' או כולו לכשנגדו.

טז וְהָיָה בְּיוֹם הַנְחִילוֹ אֶת-בָּנָיו אֵת אֲשֶׁר-יִהְיֶה לוֹ לֹא יוּכַל לְבַכֵּר אֶת-בֶּן-הָאֲהוּבָה עַל-פְּנֵי בֶן-הַשְּׂנוּאָה הַבְּכֹר :

ואמר **והיה ביום הנחילו את בניו את אשר יהיה לו** לתת חלק לזה ולזה. ו**לא יוכל** לעשות עיקר מענייני העולם הזה לתת חלק רב ליצר הרע

יז כִּי אֶת-הַבְּכֹר בֶּן-הַשְּׂנוּאָה יַכִּיר לָתֶת לוֹ פִּי שְׁנַיִם בְּכֹל אֲשֶׁר-יִמָּצֵא לוֹ כִּי-הוּא רֵאשִׁית אֹנוֹ לוֹ מִשְׁפַּט הַבְּכֹרָה :

כי את הבכור בן השנואה יכיר לתת לו פי שנים בכל אשר ימצא לו, שלפחות שני שלישי זמנו יוציא בענייני הנפש ושליש ללחם ביתו לענייני החומר, וכן שליש דבורו ושליש שמיעתו ומראה עיניו והילוכו ומעשה ידיו, כי הוא ראשית אונו טרם יהיה חומר בעולם, **לו משפט הבכורה.**

יח כִּי-יִהְיֶה לְאִישׁ בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וְיִסְּרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם :

יט וְתָפְשׂוּ בוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל-זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל-שַׁעַר מְקֹמוֹ :

כ וְאָמְרוּ אֶל-זִקְנֵי עִירוֹ בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמֹרֶה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקֹלֵנוּ זוֹלֵל וְסֹבֵא :

כא וּרְגָמֻהוּ כָּל-אַנְשֵׁי עִירוֹ בָאֲבָנִים וָמֵת וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ וְכָל-יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ :

ואם לא יעשה כן רק עשות עיקר מענייני החומר ימשך **יהיה לאיש בן סורר ומורה,** שישריש בעצמו את היצר הרע כל כך עד שלא ישמע כלל ל**קול אביו** שבשמים ול**קול אמו** הנשמה שהיא עיקר ואם לכל כללות הגוף, ולא יניח לתת חלק ליצר הטוב כי נעשה בעל הבית. אז **ויסרו אותו** בייסורין ועל ידן ישוב אל קונו יתברך יעזרהו נגדו, כי יאבד אם יפול בידו עד ישמענו יתברך. ואז **ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו** הם חכמי עירו שיתן בלבם לדרוש לו על פי ה', כי השמיעה היא מרפא את כל הגוף כד"א (ישעיה נה ג) שמעו ותחי נפשכם. וגם **אל שער מקומו** הוא בית המדרש כד"א (קידושין ל ב) הוי כל צמא כו' אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש, אם אבן הוא, שרשעתו הוא שנעשה יצרו ככובד שמכביד ומפיל עליו עצלה מלעשות מצות עשה, הוא נמוח על ידי התורה המזרזתו בהם, ואם ברזל הוא שרשעתו מהדק ומרשל בקום עשה, ומשחית נפשו בעבירות כי חזק הוא גם שלא ימח, מתפוצץ.

ואמרו אל זקני עירו שישים הוא יתברך בלבם וכחם להשיב את איש זה למוטב. **בננו זה** עם היותו רשע בננו הוא רק שהוא **סורר ומורה איננו שומע בקולנו** כי נדבר ברמז ולא בפירוש ככם, ובא לו מהיותו **זולל וסובא** כי המשתאות הם סבת כל רע. ואז **ורגמוהו כל אנשי עירו** באבני מוסרם עד יתישו כחו ומת, **ובערת הרע,** אך לא יבטל לגמרי רק ישמש אל היצר הטוב לצרכו כנודע לאכול בשבתות וימים טובים אך לשם שמים וההיקש בזיווג וכיוצא.
נמצא כלל הדברים כי הכל תלוי בשמיעה כי ממנה יבאו לעשות, וזהו **וכל ישראל ישמעו** ועל ידי כן **ייראו**.

או על ידי כן **כי יהיה לאיש** זה הקדוש ברוך הוא**, בן סורר ומורה** הוא האדם שהורגל בענייני העולם הזה, עד גדר ש**ויסרו אותו** בייסורין מן השמים **ולא ישמע אליהם,** אז **ותפשו בו אביו** זה הקדוש ברוך הוא **ואמו** היא שכינה אחר מות האיש, **והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו,** והוא הנודע מ**ספר הזוהר** (ח"א דף ריח ע"ב) שמקבצים שם כל הנשמות מהקרובים אל הנדון ומכריזים עליו בפני הכל ומפרטים חטאו, וזהו **בננו זה סורר ומורה כו'.** ואז **ורגמוהו כל אנשי עירו,** ולא אמר זקני עירו כלמעלה רק אנשי עירו, הם כחות הטומאה אשר פעל והם דבקים בו תמיד כבני עירו והם הדנין אותו בגיהינום עד יבוער כל הרע, כי לא ידונו אותו רק עד ימרק כל הטומאה ממנו. ולכן **כל ישראל** טוב להם **ישמעו וייראו** מעתה ולא ייחלו עד אחרי מות, כי קטני ייסורי העולם ההוא עבים ממתנים של העולם הזה.

הנה בסמיכות הפרשה אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין קז א) שאמר חושי הארכי לדוד אינך דורש סמיכות שהלוקח **יפת תואר** סופו לשנאתה ואם יוליד ממנה ש**יהיה בן סורר ומורה,** אם כן אל תתמה מאבשלום שרודף אחריך כי בן יפת תואר הוא. וכן אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין

עב א) כי **בן סורר ומורה** נסקל על שם סופו שסופו ללסטם את הבריות ולעבור עבירות שיחייב מיתה בבית דין, ועל כן סמך ואמר וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת וכו'.

ולענין הכתובים נשית לב מה זה שתחילה אינו מייחסו רק אחר אביו כאומר **כי יהיה לאיש** ואחר כך אומר **אביו ואמו** כאומרו **איננו שומע בקול אביו ובקול אמו,** וכן באומרו **ולא ישמע אליהם** ובאומרו **ותפשו בו אביו ואמו.**

ב. מה ענין כפל אומרו סורר ומורה.

ג. כי למעלה הוא אומר **בקול אביו ובקול אמו** שמזכיר כל אחד בפני עצמו ואחר כך הוא אומר **איננו שומע בקולנו,** והיה לו לומר כמתחילה איננו שומע בקול אביו ואמו.

ד. אומרו ויסרו אותו לפי הפשט.

וגם לשית לב אל אומרו זולל וסובא בדברם אל הזקנים, ולמעלה לא נזכר רק העדר שמעו בקולם.

יח כִּי-יִהְיֶה לְאִישׁ בֵּן סוֹרֵר וּמוֹרֶה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וְיִסְּרוּ אֹתוֹ וְלֹא יִשְׁמַע אֲלֵיהֶם :

והנה מדברי רבותינו ז"ל שאמרו כי על ידי בחירתו הרעה שלקח **אשה יפת תואר** יצא העגל ההוא **בן סורר ומורה,** מצאנו טוב טעם פעם אל אומרו **כי יהיה לאיש בן וכו',** לומר כי לא תייחס רעתו אל היותו בן גיורת כי אם אל רוע בחירת אביו. וזהו **כי יהיה לאיש** כי לא יהיה הזרע ההוא רק על נישואיו הרעים שהלך אחר יצרו מתחילה, ויערב טעם רבי"ע שעל מלת לאיש כמרים ומגביה קול ואומר **כי יהיה לאיש** הנ"ל **בן סורר ומורה,** כי הגבהת הטעם רומז ומורה על מה שלמעלה ממנו הוא האיש הנ"ל באומרו **כי תהין לאיש שתי נשים** שהוא האיש שלקח ה**יפת תואר** שיש לו אשה אחת בנשואיה שנואה.

ולפי הפשט יהיה ענין הכתובים ללמד דעת את העם שטרם יגדל הנער בשבט יכנו, כי אם לא יעצבנו בקטנותו ימרוד בו בגדלו. ולבוא אל הענין נקדים כי בן זה הוא כמאמרם ז"ל (סנהדרין סח ב) אחר היות לו שתי שערות והוא גדול, וכן יראה מאומרו בן כי יצא מכלל ילדות.

שנית ידענו מרבותינו ז"ל (עבודה זרה יט א) כי תואר **איש** יורה על הבחרות והשחרות, כאומרם ז"ל אשרי איש ירא את ה' בהיותו איש שהוא בבחרות.

שלישית מאמרם ז"ל כי **בן סורר ומורה** נהרג על שם סופו, כי מעתה יש בו רוע מוסר המביאו לידי מיתת בית דין בסופו.

ונבוא אל הענין, אמר ראו נא כמה חושך שבטו בילדות שונא בניו וגורם רעה לעצמו. כי הלא כי יהיה לאיש שעודנו בבחרותו ותוקפו שכח בו להכות את ילדיו בשבט והגיע בנו ליקרא **בן** כי יצא מכלל ילדות, והוא **סורר ומורה** שהוא **סורר** במידותיו **ומורה** מה שיעשה אחרי כן, כי יש

לו התפקרות רב עד גדר שמורה העתיד שיהיה הולך וגדל ברע, שהוא היותו **זולל וסובא,** כי אין זה רק שלא עצבו אביו בילדות שעל כן בהגיעו לגדר יקרא בן גדל התפקרותו, כי הנה מעתה לא יסכון לו תוכחת לשון ולא ייסורי שוט ושבט, כי הלא מעתה ימשך שעל הוכחת דברים שדרך הבן לשמוע אל אביו מחמת יראה ואל האם מחמת כבוד, כמאמר רבותינו ז"ל (קידושין לא א) שעל כן בכבוד הקדים הכתוב האב ובמורא הקדים האם, הנה זה, אחר שלא ייסרו אותו בילדות עתה אם יוכיחנו אביו **איננו שומע בקול אביו** מפני היראה ולא **בקול אמו** מפני הכבוד, ואם ייסרוהו בשוטים אז אין צריך לומר שלא ישמע אל כל אחד מהם כי יוכיחנו בפני עצמו כי אם אז יתפקר יותר כי ולא ישמע אליהם אפילו אם יתחברו יחד שניהם. וזהו אומרו **ויסרו אותו ולא ישמע אליהם.** ואז -

יט וְתָפְשׂוּ בוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ וְהוֹצִיאוּ אֹתוֹ אֶל-זִקְנֵי עִירוֹ וְאֶל-שַׁעַר מְקֹמוֹ :

כ וְאָמְרוּ אֶל-זִקְנֵי עִירוֹ בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמֹרֶה אֵינֶנּוּ שֹׁמֵעַ בְּקֹלֵנוּ זוֹלֵל וְסֹבֵא :

ואמרו את חטאינו אנו מזכירין כי **בננו זה** כלומר למה שהוא **בננו** שאנו בלתי ראויים, יצא **סורר ומורה** ולא בלבד **איננו שומע בקול** כל אחד מהם בפני עצמו כי אם גם **איננו שומע בקולנו** שהוא של שנינו כאחת, והוא אומרו למעלה **ולא ישמע אליהם** שהוא אל שניהם יחד ככתוב למעלה.

והנה כתבנו למעלה שבכלל אומרו **ומורה** הוא היותו **זולל וסובא** שבו הוא מורה מה שיהיה בסופו, שעל ידי היותו בסובאי יין בזוללי בשר יוורש עד ילסטם את הבריות ויחייב את ראשו, ולמה חזר לאומרו **זולל וסובא.** אך הוא לומר, הלא אמרנו כי **בננו זה הוא סורר ומורה,** שענייננו שהוא **סורר ומורה** מעתה מה שיהיה בסופו, שהוא במה שהוא **זולל וסובא.**

ושמא תאמרו אולי מה שאינו שומע בקולכם הוא ששתה יין ושכר והיין בוגד העבירו ויקח לבו וגרם שלא ישמע אליכם. לזה אמר **איננו שומע בקולנו זולל וסובא** לומר איננו זולל וסובא ואחר כך אינו שומע בקולנו מחמת שכרות, כי אם תחילה **איננו שומע בקולנו** ואחר כך הוא **זולל וסובא.**

כא וּרְגָמֻהוּ כָּל-אַנְשֵׁי עִירוֹ בָאֲבָנִים וָמֵת וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ וְכָל-יִשְׂרָאֵל יִשְׁמְעוּ וְיִרָאוּ :

נכנס בלשון רבים ויצא בלשון יחיד שלא אמר וביערו הרע. הוא כי תחילה דבר על **אנשי עירו** ואחר כך עם אבי הבן שבו היחל הענין ואמר שיתפוש בו ויביאהו לבית דין. ואמר מה שאצווה עליך אביו הוא האיש הנזכר באמרי **כי יהיה לאיש וכו'** הוא כי רע שעשית שהוא עוון ה**יפת תואר** שהיה בקרבך גרם לך צאת העגל הזה. לכן מעתה **ובערת הרע מקרבך** פן יקרך עוד כדבר הרע הזה. וזהו **ובערת הרע מקרבך,** מהרע הדבק בך ממעשה הרע שעשית נמשך לך זה.

או יאמר, אתה אביו אל יקשה בעיניך המית על ידך את בנך עודנו זכאי, שעוד עתיד הבן ההוא להמשך ברע ההוא ויעשה הרע עד יהיה בו חטא משפט מות והומת, ואתה תקבל חלקך שגדלתו ולא מחית בו כאשר יענש כל אבי רשע כנודע. ובזה אשר תהיה כמתודה חטאתך אשר עשית בתופסך בו ולומר **בננו זה וכו'** וגם הוא ימות זכאי. נמצאת מעתה תבער הרעה אשר הוא בקרבך, ומהנה את עצמך ואת כל ישראל שישמעו ויראו ויקדש שם שמים. ואם לא תעשה כן דע כי בין כך ובין כך יסקל חייב ואתה תישא חלק רעתו.

כב וְכִי-יִהְיֶה בְאִישׁ חֵטְא מִשְׁפַּט-מָוֶת וְהוּמָת וְתָלִיתָ אֹתוֹ עַל-עֵץ :

יאמר **כי יהיה באיש חטא** שוגג וממנו ימשך קו לקו עד עשותו שיתחייב **משפט מות**, אז בל תחשוב שהנסקל בעוונו הוא כנהרג על ידי מלך על עברו רצונו ומצוותו שהוא להנקם מעובר רצונו, אך לא העלה חלודה וכתם באיכות נפש העובר, אך בעובר רצונו יתברך לא כן הוא כי אם הלא החטא נכתם בנפשו ובאיכות עצמותו. וזהו **כי יהיה באיש חטא** שהחטא הוא באיש עצמו, וגם לא שיפעל במצווה יתברך חלילה כי שחת לו לא, ואשר ימות הוא למה שמשפטו בו ליתקן להסיר החטא אשר בו ממנו היא הטומאה שנדבקה בנפשו על ידי עונו, וזהו **באיש משפט מות** ואחר שמשפטו נגמר ונמחל בסקילה ונקה האיש מעון והצלם אלוהים שהיה על פניו וקלקלו והשחיתו בעוונו שב ונתקן, אז **ותלית אותו על עץ** לרמוז כי שב אל עץ החיים אחר ענשו כי שב צלם אלוהים על פניו.

כג לֹא-תָלִין נִבְלָתוֹ עַל-הָעֵץ כִּי-קָבוֹר תִּקְבְּרֶנּוּ בַּיּוֹם הַהוּא כִּי-קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי וְלֹא תְטַמֵּא אֶת-אַדְמָתְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה :

ועל כן **לא תלין נבלתו על העץ** והוא מאמרם ז"ל (סנהדרין מו ב) משל לשני אחים תאומים וכו' שהוא ללמדנו כי נתקן פגם צלם אלוהים אשר שיחת זאת לקונו יתייחס כי כבר בצלם אלוהים שלם הוא.

פרק כב

א לֹא-תִרְאֶה אֶת-שׁוֹר אָחִיךָ אוֹ אֶת-שֵׂיוֹ נִדָּחִים וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הָשֵׁב תְּשִׁיבֵם לְאָחִיךָ :

ב וְאִם-לֹא קָרוֹב אָחִיךָ אֵלֶיךָ וְלֹא יְדַעְתּוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל-תּוֹךְ בֵּיתֶךָ וְהָיָה עִמְּךָ עַד דְּרֹשׁ אָחִיךָ אֹתוֹ וְהֲשֵׁבֹתוֹ לוֹ :

ג וְכֵן תַּעֲשֶׂה לַחֲמֹרוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׂמְלָתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל-אֲבֵדַת אָחִיךָ אֲשֶׁר-תֹּאבַד מִמֶּנּוּ וּמְצָאתָהּ לֹא תוּכַל לְהִתְעַלֵּם :

ד לֹא-תִרְאֶה אֶת-חֲמוֹר אָחִיךָ אוֹ שׁוֹרוֹ נֹפְלִים בַּדֶּרֶךְ וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הָקֵם תָּקִים עִמּוֹ :

ה לֹא-יִהְיֶה כְלִי-גֶבֶר עַל-אִשָּׁה וְלֹא-יִלְבַּשׁ גֶּבֶר שִׂמְלַת אִשָּׁה כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל-עֹשֵׂה אֵלֶּה :

ו כִּי יִקָּרֵא קַן-צִפּוֹר לְפָנֶיךָ בַּדֶּרֶךְ בְּכָל-עֵץ אוֹ עַל-הָאָרֶץ אֶפְרֹחִים אוֹ בֵיצִים וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל-הָאֶפְרֹחִים אוֹ עַל-הַבֵּיצִים לֹא-תִקַּח הָאֵם עַל-הַבָּנִים :

ז שַׁלֵּחַ תְּשַׁלַּח אֶת-הָאֵם וְאֶת-הַבָּנִים תִּקַּח-לָךְ לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתְּ יָמִים :

ראוי לשים לב, אל הסמיכות.

ב. למה לא אמר מתחילה לא תראה את שור אחיך או את שיו או את חמורו נדחים, ולא שיבוא השלישי בפסוק אחר לומר **וכן תעשה לחמורו וכו'.**

וגם לפי הפשט אומרו תראה והתעלמת מהם ואחר כך אומר **לא תוכל להתעלם,** עם שהדרשה תידרש שהוא פעמים שאתה מתעלם שהוא בזקן ואינו לפי כבודו (בבא מציעא ל א).

גם ענין לא תראה את חמור אחיך אינו מתקשר יפה אל הקודם. ופסוק שאחריו **לא יהיה כלי גבר על אשה וכו'** אין לו ייחס כלל עם הקודם.

א לֹא-תִרְאֶה אֶת-שׁוֹר אָחִיךָ אוֹ אֶת-שֵׂיוֹ נִדָּחִים וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הָשֵׁב תְּשִׁיבֵם לְאָחִיךָ :

והנה לבוא אל הענין נשים לב אל אומרו בלשון שלילה **לא תראה את שור וכו' לא תראה את חמור וכו'.** אך הנה כתבנו כי מתחילת הפרשה עד כה הוא ענין נמשך מחשקת ה**יפת תואר** כי על ידה **תהיין לאיש שתי נשים האחת אהובה** העבריה **והאחת שנואה** בנשואיה היא **היפת תואר,** וזה פריה **כי יהיה לאיש בן סורר ומורה.** ויהיה **כי לאיש משפט מות והומת** כי כל זה נמשך מתת איש ביפת תואר עינו כמדובר. והנה היה מקום יאמר איש הלא לטובה יחשב לי, כי הלא גויי הארץ גם הם לה' המה כי הוא בראם, וכל הנפשות אשר חוץ מתורת ה' הנה לאבודות מאדוניהם יתברך יחשבו. ואם כן למה לא יחשבני הוא יתברך לקונה נפש אבודה שהסירותי נפש אחד מהבלי נכר והבאתיה תחת כנפי השכינה. והלא למשיב אבידה אחשב כי הבאתי אבידתו לאדוניה הוא יתברך כי אדון הכל הוא. ולמה יאמר כי אשר לא טוב עשיתי ויפקוד עלי עוון האשה הזאת וייסרני מלכת בדרך הזה עוד.

ואם חשקתי בה להנאתי, תצא הפסד זה בשכר אשר קניתי נפש לה'. לזה סמך ואמר **לא תראה את שור אחיך וכו' והתעלמת וכו',** לומר לא ימשך ממך מזה ללמוד שאם תראה את שור אחיך וכו' שתתעלם כי תאמר שאין חפצו יתברך בהשיב אבידה לבעלים. וזה **אומרו לא תראה וכו'** מלשון שלילה לומר **לא תראה והתעלמת** על מה שאמרתי למעלה.

וטעם הענין רמז בדבריו יתברך לומר איני מצווה לך להשיב אבידה אלא במה שהיה **לאחיך** ואבד ממנו אך לא מה שלא היה לאחיך, כלומר ה**יפת תואר** ההיא לא לה' הייתה שנאבדה אחר כך ממנו שתשיבנה. וזה משתי בחינות:

אחת כי מכרן הוא יתברך שבעים אומות מ"ה לשבעים שרים ולקח לעצמו את ישראל,

שנית כמאמרם ז"ל (**תנחומא** כי תשא כא) שבצאת הערב רב עם ישראל ממצרים חשב משה כי טוב הדבר להביא נפשות רבות תחת כנפי השכינה, ואמר לו הקדוש ברוך הוא אין לי חפץ בהם. ואתה שאמרת כי טוב הדבר תראה כי לא טובה תבוא מהם כאשר היה.

כלל הדברים שאין זו השבת אבידה לבעלים מהבחינה שכתבנו כי לא לה' המה ונאבדו. וזה רמז באומרו **לא תראה את שור אחיך וגו' והתעלמת,** לומר לא אמרתי אלא במה שהיה **לאחיך** ונדח ממנו, אך לא במה שלא היה לאחיך כענין ה**יפת תואר** כמדובר.

ולענין הכתובים אומר כי רצה הקדוש ברוך הוא לזכות את ישראל במצות ואהבת לרעך כמוך ולהשרישו בה קו לקו, עם היות שקשה הדבר בעיני בני אדם לייגע בעד זולתם, כי מי יראה אבידת אחיו שורו או חמורו ויהיה מחמר אחריו עד גישתו עד אחיו ויניח כל עסקיו. על כן אמרה תורה **לא תראה את שורו או את שיו נדחים והתעלמת מהם** בטבעך כי כן דרך בני אדם, כי אם **השב תשיבם** כלומר השב פעם אחת ואחר כך תשיב פעם אחרת אם יצטרך. כי בראשונה על הכרח ציווי התורה ואחר כך אתה **תשיבם** מעצמך, כל כך תחפוץ עשות רצוני כי עשית המצווה פעם אחת תגרור להיטיב לבך לעשותה פעם שנית, וגם -

ב וְאִם-לֹא קָרוֹב אָחִיךָ אֵלֶיךָ וְלֹא יְדַעְתּוֹ וַאֲסַפְתּוֹ אֶל-תּוֹךְ בֵּיתֶךָ וְהָיָה עִמְּךָ עַד דְּרֹשׁ אָחִיךָ אֹתוֹ וְהֲשֵׁבֹתוֹ לוֹ :

אם לא קרוב אחיך תשמרנו בביתך **עד דרוש אחיך אותו.**

ג וְכֵן תַּעֲשֶׂה לַחֲמֹרוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְשִׂמְלָתוֹ וְכֵן תַּעֲשֶׂה לְכָל-אֲבֵדַת אָחִיךָ אֲשֶׁר-תֹּאבַד מִמֶּנּוּ וּמְצָאתָהּ לֹא תוּכַל לְהִתְעַלֵּם :

והנה עד כה עשית המצווה בבהמה טהורה שלא ירע בעיניך באמור כי נוסף על השבת אבידה גם יכמרו רחמיו על בהמה טהורה ליטפל בהן בל ישארו נדחים. אך עתה אחר שהחלות לעשות מצווה זו בטהורים מובטחני בך שוכן תעשה לחמורו עם שהיא בהמה טמאה. ועדיין אפשר שיהיה רצון טוב במצווה למה שהוא בעל חי משום צער בעלי חיים, אך מזה ימשך לך ש**וכן תעשה לשמלתו.** ואחרי ששלשת במצווה מאז דע לך שכל כך תהיה מושרש ומלומד במצווה שמעצמך **לא תוכל להתעלם,** שאפילו יהיו לך עסקים רבים או תהיה זקן ואינו לפי כבודך לא תאמר פטור אני. כל כך תהיה המצווה חביבה בעיניך ש**לא תוכל להתעלם** מעצמך ותעשנה.

ד לֹא-תִרְאֶה אֶת-חֲמוֹר אָחִיךָ אוֹ שׁוֹרוֹ נֹפְלִים בַּדֶּרֶךְ וְהִתְעַלַּמְתָּ מֵהֶם הָקֵם תָּקִים עִמּוֹ :

והנה עד כה הייתה מצווה שתטרח בעד אחיך כי תאמר אם לא אשיב לו יאבד שורו או חמורו לגמרי. אך אם בעליו עמו אלא שנופל בדרך ולאט לו הוא יקימנו, ואם יהיה הפסד מה לא יהיה לגמרי, לא אטריח את עצמי. על כן אמר אחר שהחילות במצווה ההיא ידעתי כי **לא תראה את חמור אחיך כו' והתעלמת,** כי אם ש**הקם תקים עמו** כמצוותי שמצווה גוררת מצווה.

ה לֹא-יִהְיֶה כְלִי-גֶבֶר עַל-אִשָּׁה וְלֹא-יִלְבַּשׁ גֶּבֶר שִׂמְלַת אִשָּׁה כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל-עֹשֵׂה אֵלֶּה :

ושמא תאמר ירא אני שלפעמים יקרה שמצווה תגרור עבירה, כי אולי הבא עם חמורו או שורו בדרך היא אשה והיא לובשת בגדי גבר מפני הרואים שלא יאחזו בה בדרך (עם) [אם] ידעו שהיא אשה, וכאשר תצווני שאקים עם מי שחמורו נופל בדרך, ויקרה שהאשה ההיא שכלי גבר עליה יפול חמורה ואלך להקים עמה בחשבי כי איש הוא, ובהקימי עמה אכיר כי אשה היא אולי ימושני יצרי ואחטא בה.

או בדרך שני ש**ילבש גבר שמלת אשה** יראה אשה בדרך ויעשה כאילו חמורו נופל, ואל האשה יאמר בואי הקימי עמי כדרך נשים לעזור אשה את אחותה ונפל למשכב עמה. נמצא כי על ידי מצווה זו נגררת עבירה בין בהיות איש הולך לעשות המצווה בין תהיה אשה. לזה אמר אל תירא שיקרך כדבר הזה, כי הלא הנני מצווה ש**לא יהיה כלי גבר על אשה ולא ילבש גבר שמלת אשה,** ובזה נסתלקו השתי עבירות.

ו כִּי יִקָּרֵא קֵן-צִפּוֹר לְפָנֶיךָ בַּדֶּרֶךְ בְּכָל-עֵץ אוֹ עַל-הָאָרֶץ אֶפְרֹחִים אוֹ בֵיצִים וְהָאֵם רֹבֶצֶת עַל-הָאֶפְרֹחִים אוֹ עַל-הַבֵּיצִים לֹא-תִקַּח הָאֵם עַל-הַבָּנִים :

הנה כי שיעור הכתובים כי מצווה גוררת מצווה גדולה מהראשונה, כי מהשיב אבידה מבעלי חיים טהורים תבוא להשיב גם בעלי חיים טמאים, ומהטמא תבוא גם אל הדומם, ומאשר הפסד מרובה לחברך שהוא אבוד ממנו תבוא אל מה שאינו אבוד כי אם שהפסדו מועט שהוא להקים עמו, אלא שלסלק מכשול שהיה אפשר לימשך מהיותו מקים עמו סמך ואמר לא יהיה כו'. ועתה חזר אל הסדר הראשון ואמר גם עוד מצווה גדולה מהקודמות תבוא לעשות בגרמת אשר היחלת לעשות. כי עד כה היטבת לאחיך בשלו מהדרגה אל הדרגה, והנה עוד תעשה שאפילו **כי יקרא קן צפור** שהוא הפקר גמור גם ממנו תמנע הנאתך לעשות רצוני **ולא תקח האם על הבנים.**

ז שַׁלֵּחַ תְּשַׁלַּח אֶת-הָאֵם וְאֶת-הַבָּנִים תִּקַּח-לָךְ לְמַעַן יִיטַב לָךְ וְהַאֲרַכְתָּ יָמִים :

ושמא תאמר הנה חויבתי להניח עסקי להשיב אבידת אחי שור או שה או חמור וכל אבידה ולהקים עמו בדבר שאין לו תועלת, ואם במקרה יבוא לי הנאה מן ההפקר שלא אהנה הלא יחרף לבבי ויצר סמוך יעקבני, איככה אוכל וראיתי אבדן עסקי על השבת אבידת זולתי והקים את חמורו עמו, ושאם יבוא לידי הנאה מן ההפקר שלא אקחנה. אל ירע בעיניך כי הלא אינך יודע שכרן של מצות, כי הלא לא בלבד כש**לא תקח האם ולא הבנים,** כי אם אפילו אם לקחת האם מעליהם ו**תשלח את האם ותקח את הבנים** ותאכלם שכרך הרבה מאד כי **ייטב לך והארכת ימים.**

ועתה שא נא קל וחומר ומה אם במה שאני נהנה בבנים על ששלחתי האם בלבד יש לי כל כך אושר, ומה גם עתה כשאני עושה מצוות וטורח ומניח עסקי בשביל זולתי, ואם עסק המצווה אינו לעוף כנף כי אם עם אנוש כערכי כל שכן שאין קץ לשכרי. ועל דרך זה אמרו רבותינו ז"ל (חולין קמב א) שגלה הקדוש ברוך הוא אריכות ימים בעולם הזה במצווה חמורה ומצווה קלה, **כבד את אביך ושלוח הקן,** ללמדך שאין לך מצווה שלא ייטב לאדם בה ויאריך ימים.

ח כִּי תִבְנֶה בַּיִת חָדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקֶה לְגַגֶּךָ וְלֹא-תָשִׂים דָּמִים בְּבֵיתֶךָ כִּי-יִפֹּל הַנֹּפֵל מִמֶּנּוּ :
אמר הלא ציוויתיך להטיב לגבר עמיתך, ואף לגרוע המנו הנני מוסיף ואומר כי לא בלבד תעשה תועלת לבלתי חטאים כי אם תסלק היזק גם כן מהחטאים בנפשותם, כי תעשה **מעקה לגגך ולא תשים דמים בביתך כי יפול הנופל ממנו.** הנופל, הוא העתיד ליפול בחטאו, לא יהיה על ידך כי **דמים** אתה שם **בביתך**.

ט לֹא-תִזְרַע כַּרְמְךָ כִּלְאָיִם פֶּן-תִּקְדַּשׁ הַמְּלֵאָה הַזֶּרַע אֲשֶׁר תִּזְרָע וּתְבוּאַת הַכֶּרֶם :
ושמא תאמר אם הוא חייב בדין ליפול ולמות מה לי ולצרה כי לא תעדר ממנו מיתה על כל פנים. לזה סמך ואמר **לא תזרע כרמך כלאים,** לומר הנה הכרם בעצמו טוב וכשר וכן התבואה בעצמה טובה, ובהתחברם יודע אלוהים כי זה מזיק את זה וזה את זה, כי **תקדש המלאה הזרע** על ידי הכרם וכן התבואה תזיק את תבואת הכרם, כי אל דעות ה' ויודע איך הוא. כן הדבר הזה כי אפשר שאין עוון האיש מספיק למות בו אם היה על גג איש זכאי כי לא יפול ממנו, אך בהיות על בית איש חייב תתחבר טומאת החוטא ההוא עם טומאת האיש החייב הבעל הבית, ותתמלא סאת הנופל ההוא עד עונו ליפול וימות, מה שאין כן על ידי זכאי. נמצאת אתה משים **דמים בביתך** שהן מעט שהיה חסר למלא מידתו ליפול ולהיות דמים הושלם בהיותו ברשותך. נמצאת כי כמקרה כלאי הכרם יקרך שחבורם יזיק את שניהם. כך אתה בפני עצמך לא תצר את הנופל והוא בפני עצמו לא היה שלם בעצם עוונו למות בו, ועתה בהתחברו עמך כי אתה חייב, כי אין מגלגלין חובה רק על ידי חייב (שבת לב א), חובתך תסייע בנזקו ונוסף גם זה על אשמותיך. ומעין זה הוא -

י לֹא-תַחֲרֹשׁ בְּשׁוֹר-וּבַחֲמֹר יַחְדָּו :

יא לֹא תִלְבַּשׁ שַׁעַטְנֵז צֶמֶר וּפִשְׁתִּים יַחְדָּו :

יב גְּדִלִים תַּעֲשֶׂה-לָּךְ עַל-אַרְבַּע כַּנְפוֹת כְּסוּתְךָ אֲשֶׁר תְּכַסֶּה-בָּהּ :

אמר, הלא אמרתי לך כי יש שפירודם יפה מחיבורם. דע כי אשר חיבורם בלתי יפה אם הוא לעשות מצווה הוא חיבורם טוב. כי הלא אסרתי לך חבור **צמר ופשתים יחדו,** ואם הוא לקיים מצות ציצית הוא מצווה. כי **גדילים תעשה לך** שהוא תכלת שהוא צמר עם בגד פשתים.

יג כִּי-יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבָא אֵלֶיהָ וּשְׂנֵאָהּ :

יד וְשָׂם לָהּ עֲלִילֹת דְּבָרִים וְהוֹצֵא עָלֶיהָ שֵׁם רָע וְאָמַר אֶת-הָאִשָּׁה הַזֹּאת לָקַחְתִּי וָאֶקְרַב אֵלֶיהָ וְלֹא-מָצָאתִי לָהּ בְּתוּלִים :

יט וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶסֶף וְנָתְנוּ לַאֲבִי הַנַּעֲרָה כִּי הוֹצִיא שֵׁם רָע עַל בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל וְלוֹ-תִהְיֶה לְאִשָּׁה לֹא-יוּכַל לְשַׁלְּחָהּ כָּל-יָמָיו :

ולפעמים יש חבור נגדיים לא לעשות מצווה כי אם למרק עוון. והוא, כי הנה ידענו מרבותינו ז"ל (עי' **זוהר** ח"א דף רכט ע"א) כי כל איש יש לו בת זוג אך אם בבוא שניהם לעולם והוא חטא ואשם מה שאין כן בת זוגו יעבירוה ממנו. וכן אם אשה היא אשר חטאה ולא בן זוגה תאבד בן זוגה. ואז למרק עוון החוטא שבחטאו אבד בת זוגו יזדווגו יתברך עם אשה זרה לו, ולפעמים עם אשר בחטאה אבדה בן זוגה באופן יהיו שנים נפרדים יחד שהקב"ה מזוגם בעל כורחם שלא בטובתם כמאמרם ז"ל (סנהדרין כב א) על פסוק מוציא אסרים בכושרות (תהלים סח ז) בכי ושירות לא זכו בוכים כו', והוא מה שכתבנו.

ובמה יבחן כי נגדיים, במה שיבוא אליה **ושנאה,** שאילו בת זוגו הייתה אדרבא בבוא אליה היה קושר אהבה עזה עמה. ומהשנאה **שם לה עלילות כו'.** ואז להיות כוונתו יתברך למרק עוונו לא ירשנו לגרשה, כי אם ש**לא יוכל לשלחה כל ימיו** שיהיה עונו מתמרק כל ימיו עמה. נמצא כי כאשר שנים נפרדים לעשות מצוות ציצית הקדוש ברוך הוא מחברם, כך שנים נפרדים וזיווגם הוא יתברך יחד למרק עוון, וזהו סמיכות דין זה אל הקודם כמדובר.

כ וְאִם-אֱמֶת הָיָה הַדָּבָר הַזֶּה לֹא-נִמְצְאוּ בְתוּלִים לַנַּעֲרָ :

כא וְהוֹצִיאוּ אֶת-הַנַּעֲרָ אֶל-פֶּתַח בֵּית-אָבִיהָ וּסְקָלוּהָ אַנְשֵׁי עִירָהּ בָּאֲבָנִים וָמֵתָה כִּי-עָשְׂתָה נְבָלָה בְּיִשְׂרָאֵל לִזְנוֹת בֵּית אָבִיהָ וּבִעַרְתָּ הָרָע מִקִּרְבֶּךָ :

הנה אמר **וסקלוה כי נבלה עשתה בישראל לזנות בית אביה.**

והלא תאמר ואילו זינתה בית בעלה האם לא עשתה נבלה. לזה סמך ואמר –

כב כִּי-יִמָּצֵא אִישׁ שֹׁכֵב עִם-אִשָּׁה בְּעֻלַת-בַּעַל וּמֵתוּ גַּם-שְׁנֵיהֶם הָאִישׁ הַשֹּׁכֵב עִם-הָאִשָּׁה וְהָאִשָּׁה וּבִעַרְתָּ הָרָע מִיִּשְׂרָאֵל :

כי ימצא איש שוכב עם אשה בעולת בעל ומתו גם שניהם, כלומר גם אחר נישואין הוא רע ומר, אלא שהפרש הוא בין סקילה למיתה קלה הימנה. ושיעור הכתובים **וסקלוה כי נבלה עשתה בישראל לזנות בית אביה** על כן היא בסקילה, מה שאין כן אם זינתה אחר היותה בעולת בעל כי לא תסקל רק **ומתו גם שניהם** שהוא בחנק בלבד.

אך כל זה איננו שווה אל הכנס דין שוכב עם אשה בעולת בעל בין דין זנות ארוסה שלמעלה ושלמטה. אך יהיה על דרך מאמר הכתוב (שמות כא יב) **מכה איש ומת כו' ואשר לא צדה כו',** שהוא שאם לא הומת המכה במזיד מזמין הוא יתברך יעלה בסולם מי שהרג שוגג ולא גלה ויפול על מי שהרג מזיד וימות על זדונו ויגלה האחר שלא גלה בראשונה (מכות י ב). **על דרך זה יתכן** כי אם אמת היה **לא נמצאו בתולים לנערה וסקלוה כו'**.

ושמא תאמר ואיך ינקה אשר שכב עמה בהיותה מאורשה כי לא נודע מי היה, לזה אמר **כי ימצא איש שוכב עם אשה כו',** שעבירה שעשה תגרום לו ימצא שוכב עם אשה שנתחייבה כבר גם היא, ואז **ומתו גם שניהם** וישלמו גם הקודם. ובזה אינו מיותר אומרו **האיש השוכב עם האשה** והאשה שהוא לרמוז על האשה ראשונה והאשה הידועה שחטאה גם היא כמדובר.

פרק כג

א לֹא-יִקַּח אִישׁ אֶת-אֵשֶׁת אָבִיו וְלֹא יְגַלֶּה כְּנַף אָבִיו :

מכל העריות לא הזכיר אלא זו. ואפשר הוא סמוך אל הקודם כי אמר שהמאנס את הבתולה **לו תהיה לאשה** ונתן טעם **תחת אשר ענה.**

ועוד רמז טעם שני על ידי הסמיכות לומר על ידי ש**לו תהיה לאשה** ימשך ש**לא יקח איש את אשת אביו,** מה שאין כן אם לא יקחנה לאשה שאפשר תינשא לבנו של אונס כי נושא אדם אנוסת אביו ובזה יבוא לטעות גם לקחת את אשתו.

ב לֹא-יָבֹא פְצוּעַ-דַּכָּה וּכְרוּת שָׁפְכָה בִּקְהַל ה' :

ועל דרך זה **לא יבא פצוע דכא כו'** שעל ידי שאינו ראוי להוליד תזנה אשתו וירבו ממזרים, וזהו **לא יבא פצוע כו'** וסמיך ליה -

ג לֹא-יָבֹא מַמְזֵר בִּקְהַל ה' גַּם דּוֹר עֲשִׂירִי לֹא-יָבֹא לוֹ בִּקְהַל ה' :

ד לֹא-יָבֹא עַמּוֹנִי וּמוֹאָבִי בִּקְהַל ה' גַּם דּוֹר עֲשִׂירִי לֹא-יָבֹא לָהֶם בִּקְהַל ה' עַד-עוֹלָם :
הנה אמרו רבותינו ז"ל (**ויקרא רבה** סוף פרשה כג) כי הקדוש ברוך הוא קובל על הבא על הערווה ואומר שכביכול הטריחוהו להשתתף עימהם לצייר צורת הוולד שהם עושים בעבירה. והנה אם זה הטעם היה עיקר איסורו, מה היה יכול לעשות הנושא אשה שהעידו על בעלה שמת ואחר שהוליד זה ממנה בא בעלה, כי נעשה בן ממזר והם לא הרשיעו. אך אין עיקר טעם האיסור רק שיודע אל דעות יתברך שפוגם בקהל ישראל כשהפגום הזה או זרעו מתערב בהם. וזה יאמר, אל יעלה על רוחך כי לכבודו יתברך החמיר על שהצריכוהו לצייר צורה בממזר, כי הלא ראו כי הלא גם אסר **דור עשירי** ב**עמוני ומואבי** לעולם, ולמה עשה כן הוא יתברך אם לא על כבוד ישראל שהוא -

ה עַל-דְּבַר אֲשֶׁר לֹא-קִדְּמוּ אֶתְכֶם בַּלֶּחֶם וּבַמַּיִם בַּדֶּרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם וַאֲשֶׁר שָׂכַר עָלֶיךָ אֶת-בִּלְעָם בֶּן-בְּעוֹר מִפְּתוֹר אֲרַם נַהֲרַיִם לְקַלְלֶךָּ :
על דבר אשר לא קדמו אתכם כו' ואשר שכר עליך. וגם שלא שווה לו, הנה זה היה מאתו יתברך כי -

ו וְלֹא-אָבָה ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ אֶל-בִּלְעָם וַיַּהֲפֹךְ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ אֶת-הַקְּלָלָה לִבְרָכָה כִּי אֲהֵבְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ :
לא אבה ה' לשמוע אל בלעם ולא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות לולא ה' שהיה לכם. הנה כי כל כוונתו יתברך אינו אלא עליכם שלא יבוא נזק לישראל, כלומר כי גם בממזר לא כיוון הוא יתברך רק על הנוגע אתכם כי הפסול יפגום בכם ואיך תהיו קדושים לאלוהיכם. וזהו שסמך דין זה אל הקודם. ועל פי דרכו לימדנו איך עבירה גוררת עבירה, כי מעבירה **אשר לא קדמו אתכם בלחם כו'** שהוא בשב ואל תעשה, נמשכו לחטא גם בקום עשה שהוא **ואשר שכר עליך כו'.** וטעם זה וזה הוא על כי היו כפויי טובה לאברהם שהטיב עם לוט כנראה מדברי רבותינו ז"ל (נזיר כג ב).

והנה ממאמרם ז"ל ב**מדרש חזית** (**רות רבה** ד ח) כי עמוני ולא עמונית מואבי ולא מואבית למד שמואל מפסוק **ואשר שכר עליך,** כי אנשים דרכם לשכור ולא הנשים, יהיה הסמיכה בדרך אחרת. הנה **בממזר** אמרתי גם **דור עשירי,** ויש אחרים שגם בהם הוא כן, אל יעלה על רוחך כי כאשר זה בזכרים ונקבות גם בעמון ומואב יהי כן, כי אינו דומה, כי הממזר הוא על כי נתהווה באיסור, אך באלו אינו כי אם על מדות רעות שבהם והם **אשר לא קדמו ואשר שכר כו'** ואם כן זיל בתר טעמא, ואחר שאין דרך נשים לשכור לא יהיו בכלל האיסור כמדובר.

ז לֹא-תִדְרֹשׁ שְׁלֹמָם וְטֹבָתָם כָּל-יָמֶיךָ לְעוֹלָם :

והנה מתוך הדברים הנאמרים היה אפשר למצוא פתחון פה לנטור איבה חלילה כי על כן אסר ה' **עמוני ומואבי** לעולם. לזה אמר **לא תדרוש שלומם וכו',** לומר באלו בלבד תנטור איבה כי לא מבני ישראל המה אך לא לישראל. וזהו אומרו שלומם וטובתם על שהיצרו לך כלומר אך לא שלום של אחרים עם שהיצרו לך, והוא מאמר הכתוב **לא תקום ולא תטור את בני עמך וכו'** (ויקרא יט יח).

ח לֹא-תְתַעֵב אֲדֹמִי כִּי אָחִיךָ הוּא לֹא-תְתַעֵב מִצְרִי כִּי-גֵר הָיִיתָ בְאַרְצוֹ :

אמר ראה נא מה גדל רוע מדות כפיות טובה גם שלא עשה הרעה בפועל מאשר בחרב יצא לקראת רעהו להמיתו. כי הלא עמון ומואב היו לך כפויי טובה ש**לא קדמו אתכם בלחם** עם היות שלא חסר לכם לחם ומים מאתו יתברך. וכן **אשר שכר עליך וכו'** עם היות שלא שווה לו **ולא אבה ה' אלוהיך לשמוע וכו'.** ועם כל זה על רוע מידת כפיות טובה אסרתים לעולם לא יבואו בקהל לך. **ואדום ומצרים** שיצאו לקראתך בחרב כאומרו **פן בחרב אצא לקראתך** (במדבר כ יח) ומצרים אמרו אריק חרבי תורישמו ידי (שמות טו ט) לולא ה' שהיה לנו ועם כל זה **לא תתעב וכו'.**

ט בָּנִים אֲשֶׁר-יִוָּלְדוּ לָהֶם דּוֹר שְׁלִישִׁי יָבֹא לָהֶם בִּקְהַל ה' :
דור שלישי יבא בקהל ה'.

וראיתי מי ששאל למה לא קצף ה' על אדום שלא קדמו בלחם ובמים. ואפשר בזה לומר כי זה כיוון הוא יתברך בטעם אומרו **לא תתעב אדומי כי אחיך הוא,** כלומר לא הותר לנטור איבה לקרובים וזה **אחיך הוא**, והוא קרוב למאמר הכתוב **לא תטור את בני עמך.** אך במה שכתבנו למעלה, כי מאמר רבותינו ז"ל הוא במדרש רבה, כי מה שהאשימם ה' לא היה רק על היותם כפויי טובה על מה שהיטיב אברהם את לוט, אין כאן שאלה. שלא נתחייבו אדום שיענשו על כפיות טובה, ואין ענין מה שהיה ראוי לתעב את שני אלה כי אם על מה שחרב פתחו נגד ישראל, אלא ששומר לזה בחיבת הקורבה ולזה לשלא נהיה לו כפויי טובה על האכסנייא טובה **כי גרים היינו בארצו** כאשר ירד יעקב מצרימה.

י כִּי-תֵצֵא מַחֲנֶה עַל-אֹיְבֶיךָ וְנִשְׁמַרְתָּ מִכֹּל דָּבָר רָע :

אמר, הלא דברתי דופי על מידת כפויי טובה שעל כן הרחקתי את עמון ומואב, וגם קרבתי דור שלישי של מצרים על שלא תהיה כפוי טובה על האכסניא שעשו לך עם היות שמרה הייתה באחרונה. והנה אמרו רבותינו ז"ל (**תנחומא** שמות ה) כי מהיות איש כפויי טובה לאדם ימשך להיות כפוי טובה להקב"ה, כי הפה שאמר שלא ידע את יוסף אמר לא ידעתי את ה'. ובזה יאמר עשה זאת איפה בני והישמר פן ואל תהיה גם לי כפוי טובה. הלא הוא **כי תצא מחנה**

על אויביך כי אז ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך להצילך ולתת אויביך לפניך, על כן לא תהיה לו יתברך כפוי טובה לטמא מחנך, כי אם שתעשה לו יתברך אכסניא לפחות שלא תטמא המקום שהוא יתברך בא בו להטיבך. וזהו **כי תצא מחנה על אויביך ונשמרת מכל דבר רע** שהוא משום הרהור כי יטמאך על ידי קרי אל תטמא מחנך.

יא כִּי-יִהְיֶה בְךָ אִישׁ אֲשֶׁר לֹא-יִהְיֶה טָהוֹר מִקְרֶה-לָיְלָה
וְיָצָא אֶל-מִחוּץ לַמַּחֲנֶה לֹא יָבֹא אֶל-תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה :
כי הלא **כי יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור מקרה לילה ויצא וכו' לא יבא אל תוך המחנה.**

יב וְהָיָה לִפְנוֹת-עֶרֶב יִרְחַץ בַּמָּיִם וּכְבֹא הַשֶּׁמֶשׁ יָבֹא אֶל-תּוֹךְ הַמַּחֲנֶה :
יג וְיֵד תִּהְיֶה לְךָ מִחוּץ לַמַּחֲנֶה וְיָצָאתָ שָׁמָּה חוּץ :
יד וְיָתֵד תִּהְיֶה לְךָ עַל-אָזְנֶךָ וְהָיָה בְּשִׁבְתְּךָ חוּץ וְחָפַרְתָּה בָּהּ וְשַׁבְתָּ וְכִסִּיתָ אֶת-צֵאָתֶךָ :

טו כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ לְהַצִּילְךָ וְלָתֵת אֹיְבֶיךָ לְפָנֶיךָ
וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ וְלֹא-יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ :
ולא בלבד טומאת קרי שהוא כח טמא השורה במקום שהבעל קרי יושב בו כי הוא לעומת קדושתו יתברך חלילה, כי אם גם מה שאין בו כח טומאה רק טינופת שאינו כי אם העדר כבוד שאין המקום נקי, גם מזה תשמר. **כי** הלא **ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך** על כן יהיה מחניך קדוש וכו'. והטיל יו"ד במלת מחניך שהוא יו"ד הריבוי והמחנה הוא אחד, אך רמז כי מחנה ישראל נכלל בתוכו מחנה שכינה על כן הטיל יו"ד לומר שהוא גם שהנראה שהוא אחד, שתים הנה לפי האמת.

וזה יתכן כיוון מתחילה באומרו **כי תצא מחנה על אויביך** כי מלת **מחנה** מיותרת, אך רמז לומר **כי תצא מחנה על אויביך,** הוא מחנה אלוהים שתצא על אויביך ועל כן **ונשמרת מכל דבר רע** בל תהיה שם שום טומאה כמדובר, **כי** הלא **ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחניך** שהוא בתוכיותו של מחניך. והוא כי מחניך ומחנהו יתברך יתאחדו ויהיו אחד. כי מחנהו יתברך יוכלל במחניך ויהיו אחד, וזהו היו"ד שבמחניך שיהיה אחד ויקראו שניהם יחד קדוש כי יהיו לאחדים, אך בזאת, ש**לא יראה בך ערות דבר** כי אז **ושב מאחריך.**

ולהבין הדבר ראוי לשים לב מה ענין אומרו **מאחריך** שהראוי יאמר ושב ממך שלא יצדק לומר שישוב מצד אחוריהם. אך לזה נזכיר מאמר רבותינו ז"ל על פסוק **ויסע מלאך האלוהים ההולך לפני מחנה ישראל וילך מאחריהם,** שאמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח ד) מלמד שהיו ישראל ח"ו ראויים ליאבד כמסורים לפני מלאך הדין אלא שריחם עליהם ה' וילך מלאך ה' של הדין מלפניהם ויעמוד מאחריהם. ויהיה הענין כי אז היו האויבים מאחרי ישראל ומלאך

האלוהים כדי למוסרם ביד אויביהם היו לפני מחנה ישראל שתהיה המלחמה עליהם פנים ואחור, האויבים מאחוריהם ומלאך ה' דין מלפניהם, להטביע מהם הנס דרך ים או להשליט נחשים של המדבר על אשר ינוס שמה. אך ברוב חסדיו יתברך הסיעו לאחוריהם של ישראל להפסיק ולהגין בין ישראל למצרים, כמפורש אצלנו שם שעל ידי המלאך ההוא לא קרב מחנה מצרים אל ישראל כל הלילה.

ועל דרך זה אומרת תורתו יתברך הנה הוא יתברך נותן אויביך לפניך ואתה בא אחריהם, והנה ה' אלוהיך ההולך בקרב מחניך גם הוא לפניך לתת אויביך לפניך ולהצילך מהם. אך אם יראה בך ערות דבר ישוב מאחריך כי יהפך ח"ו לאויב, ואין צריך לומר שלא יהיה בינך לבין אויביך ולהצילך מהם, כי אם אדרבא ישוב מאחריך כענין וילך מאחריהם שהוא לסגרך ביד אויביך על פניך, והוא יתברך שמנגדך יהיה אחריך ואת שדוד במלחמה פנים ואחור.

ודרך רמז נניף יד בכל מקראי קדש אשר דברנו בם כסדרן והלכתן מפסוק **לא תראה את שור אחיך וכו'.** והוא, כי אשר כולנו חייבין לשוב מעונינו ומחטאתינו ולערוך קרב מלחמה על יצרנו המאבדנו מהרסנו ומחריבנו, ככל הרמז הרומז בכתובים היושבים ראשונה ככל הכתוב למעלה, בא ויאמר כי כאשר חובה עלינו לשוב מאשמותינו כן חובה עלינו להשיב גם את אחינו עד ה' אלוהינו, כי בכל צרתם לנו צר כי כמונו כהם, הלא אב אחד לכולנו הלא אל אחד בראנו גוי אחד בארץ כל איש ישראל חוטר מגזע אחדות הקדושה העליונה מתחת כנפי השכינה וכל הנפשות לו יתברך הנה חשובות כאחת, כי על כן את כל יוצאי ירך יעקב נפש אחת קראם הכתוב (בראשית מו כז), כי גם שכל איש ואיש נפרד מרעהו, אין הפירוד בלתי אם גויתינו ואדמתינו אך לא בנפשותינו.

ונמשלנו אל **כל עץ עושה פרי**, כי גם כי יראו ראשי הבדים נפרד איש מאחיו, מחוברים הם בשורשם בגזע האילן חיבור עצמיי כי ממנו המה, כן כל נפשות עם בני ישראל עם היותם בגופים נפרדים דבקות הם בשורשם כי חלק השם יתברך עמו, וגם כל ימי חיינו בעולם הזה לא יגרע מצדיק חוט קדושה משוך מנפשו עד שורשה הוא ה' אלוהינו. כי על כן בהיות כל ישראל צדיקים אחר אשר כלו מתי מדבר נאמר **ואתם הדבקים בה' אלוהיכם** ולא יתפרדו מקונם רק בהעוותם, כאשר הנביא דבר (ישעיה נט ב) עונותיכם היו מבדילים ביניכם לבין אלוהיכם, שכח טומאת העוון נכנס בין המלך הקדוש ובין העם ופוסק חיבורם עד שובם בתשובה כי אז ישוב הדבקות אל מקומו. והוא מאמר הכתוב (הושע יד ב) שובה ישראל עד ה' אלוהיך, שובו עדי נאום ה' (יואל כ יב), והוא מאמרם ז"ל (יומא פו א) גדולה תשובה שמגעת עד כסא הכבוד, ועל כן אמרו רבותינו ז"ל (ברכות יח ב) שהרשעים בחייהם קרויים מתים, שהוא, כי עוונותם הפסיקו נפשותם מאלוהים חיים ומתים יקראו באמת עד ישובו ויחיו על ידי תשובה.

ומאשר כתבנו כי כל הנפשות אחת הנה, יקרה לצדיקים אשר לא יחזירו בתשובה את הרשעים, כאיש שקצת מאיבריו מקוצצים שכל האיברים השלמים יצר להם בצרות השבורים כי גוף אחד המה אלו ואלו, ועל כן לא ישקוטו השלמים עד עת מצוא תרופה למחלתם. כן הדבר בהיות קצת בלתי כשרים בדור שידאגו כל הכשרים, כי כל איש ישראל נפשו חלק מחלקי כל השאר היא כאילו כל הנפשות הכלל הם אברים מגוף אחד ועל כן כל ישראל ערבים זה לזה כי אחד המה. ובגלל הדבר, היכול למחות או להשיב את העוברים בתשובה ולא מחה נענש כי את עצמו הוא משחית. על כן ציוה לנו יתברך במקומות רבים להשיב את החוטאים עדיו ויחשיבנו כמחזירים נשמות לפגרים מתים כמאמרו יתברך (ירמיה טו יט) אם תוציא יקר מזולל כפי תהיה, כי בהשיבך הזולל בתשובה כפי אשר נפח נשמת רוח חיים באפי אדם הראשון שהיה מוטל גולם חשוב כמת והחייתי, כן אעלה עליך בהשיבך את הרשע כאילו נפחת בו נשמת חיים כי הרשע בחייו קרוי מת.

פרק כב

וזה יהיה רמז הרומז במקראי קדש אלו לא תראה את שור אחיך וכו'. והוא, כי הנה ידענו כי הוא יתברך כאח לנו מייחס עצמו כדבר שנאמר (תהלים קכב כ) למען אחי ורעי כו' וכמאמרם ז"ל (סנהדרין מו ב) על פסוק **לא תלין נבלתו על העץ** משל לשני אחים תאומים כו'.

ונבוא אל הענין אומר משה רבנו ע"ה את האיש הכשר בישראל, הנה היוצאים מדרך טובה אל הפכה יש שני סוגים:

יש אובד על מידת רגזנותו לא יוחן בעיניו רעהו, **או** מחמת הנאתו **או** מחמת כונה להזיק כי יהיה רע לבריות, כשור הזה שיגח לזה ויגוף לזה ויבעוט להזיק ויאכל להנאתו ככל אבות נזיקין התלויים בו.

ויש אובד לתמותו, כי ימשך בפתיות לבו אחר ראות עיניו לימשך אחר תאוות חומרו, כשה תמים אשר אין לו התעוררות כיתר בעל חי לשום דבר, ובתמותו הולך ונופל באחת הפחתים ונשבר או מת.

ועל שתי הבחינות אמר לא יקרך שתראה **את שור אחיך,** הוא איש רע לבריות כשור והוא של **אחיך** הוא הקדוש ברוך הוא כי אחיך הוא**, או את שיו** הוא איש אובד לתומו אחרי גוו ומשליך ענייני הנפש אחר גוו ונופל בפחתים רבים כשה הזה והם נדחים, על כן לא יהיה באופן שתתעלם מלהשיבם עד אחיך יתברך. ולא תקוץ אם בפעם אחת תשיבם וישובו לכסלה כי אם **השב תשיבם** פעם אחר פעם.

ושמא תאמר הן אמת כי ראובן ושמעון בלתי כשרים וטוב הדבר להשיבם מעוון, אך מה אעשה כי אם שאני טוב מהם יודע אני כי גם אני איני קרוב לה' כי לא יעדרו ממני דברי עונות ואיך אשיב את זולתי ואני צריך מי שיחזיר אותי, ומה גם למאמר אחד מגדולי התנאים שאמר תמהני אם יש בדור הזה מי שראוי להוכיח (ערכין טז א). על כן אמר **ואם לא קרוב אחיך** יתברך אליך כי גם אתה אינך צדיק לפניו יתברך, ולא ידעתו כי אתה לא ידעת גודל רוממותו לעבדו לפי גדולתו, אל תאסוף ידך ותמנע לגמרי, אך עשה זאת איפה, תקן את עצמך תחילה **ואספתו** את אחיך יתברך הנזכר **אל תוך ביתך,** שתשוב ותתנהג בחסידות שאפילו במקום שאין אנשים בקרב ביתך יהיה תמיד נגד עיניך, כי שם הוא יתברך עמך תוך ביתך שתעשה תשובה מסותרת עד גדר ש**והיה עמך** הוא יתברך כי ידבק בך, ותתמיד בזה **עד דרוש אחיך אותו** שהוא עד גדר שלא ידרוש הוא יתברך אותך כי כבר שבת אך לא ידרוש רק את האבידה הנזכרת היא **שורו או שיו** שידרשנו ממך שתחזירנו ואז תטפל להשיבו, וזהו **והשבותו לו** יתברך בתשובה, אחר שתקנת את עצמך תתקן את הזולת.

ולא בלבד תחזיר בתשובה את עושה רשעה כי אם **וכן תעשה לחמורו** הוא איש תם וישר, כי עם שאין לו ידיעה בתורה שהוא עם הארץ תשתדל שילמוד. ולא בלבד זה כי אם אפילו אם זה האיש הוא צדיק ויש לו חלוקא דרבנן הוא מלבוש הנפש, ואתה רואה בו דרכים שקרוב הדבר לאבד המלבוש ההוא. וזהו **וכן תעשה לשמלתו** של אחד מהשלשה שלא הגיע להרשיע כי אם שאתה רואה שקרוב לאבדה. וזהו **אשר תאבד ממנו** שהוא שתאבד לעתיד עם היות שאם תאבד ממנו תמצאנה אתה, כענין זכה נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן (חגיגה טו א), עם כל זה **לא תוכל להתעלם** מחברך שלא יבוא לידי חטא ותשאר שמלתו אתו.

ואם תאמר נא ישראל, אם אטרח עד אפתח לפני החוטאים דרך תשובה ואחר היותם בדרך התשובה חוזרים לחטא מה לי עוד להטפל בם. לזה אמר **לא תראה את חמור אחיך** הוא אשר לא למד ואין בור ירא חטא (אבות פרק ב משנה ו). וכן **או שורו** הוא בעל מידת רוגז כשור. כי זה לחסרון תורתו וזה לרגזנותו ישובו לכסלה ויהיו נופלים בדרך שהוא אחר היותם בדרך תשובה שהחלו בה, ונקראת התשובה דרך כד"א (תהלים כה ח) יורה חטאים בדרך, ועל כן **והתעלמת מהם** כי תאמר מה בצע לטרוח עם אלו ששבים לסורם. אל נא תעשה כן כי אם **הקם,** ואל יקשה בעיניך שאתה עיף ויגע פעם אחר פעם כי הלא **תקים עמו** יתברך, כי בהחילך להקימו מיד מסייעין אותו מן השמים ונמצאת **תקים עמו** יתברך ומה לך עוד תפארת וגדולה מזה. או יאמר אל תחוש אולי לא יועיל כי עמו יתברך תקים שהוא יעזרך.

וביותר בני הזהר בל תרפה ידך מלהחזיק בו פן ישרש בעוון שיהיה קשה לפרוש, שהוא עריות שלא יהיה עוון היות כלי גבר על אשה או הפכו שהוא ש**לא ילבש גבר שמלת אשה.**

שלא יתלבש תכונת ודרך אשה שהוא לשמש כאשה שהוא זכור, כי זה וזה קשה לפרוש. לכן הזהר בל תנח ידך מלהקימו טרם ישתקע בדבר ומה גם בדבר הלזה שקשה לפרוש כמדובר. ואם את הדבר הזה תעשה **כי יקרא קן צפור לפניך** שהוא בית המקדש, שהוא בדרך לעבור על התפלות כי שם שער השמים, וזה על העץ הוא בית ראשון שהקן צפור שתקנן שם השכינה הוא על העץ הוא על ארון עץ, כי שם היה מושב לשכינה, או בבית שני שהוא על הארץ שאין הקן על ארון עץ כי נגנז רק על הארץ, **והאם** היא השכינה **רובצת על האפרוחים** הם שלומי אמוני ישראל שבבית ראשון, **או בצים** בלתי גדולים כהם בבית שני. אם תעשה השתדלות התשובה כמדובר למעלה ומה גם על העדר עריות, אני מבטיחך ש**לא תקח האם על הבנים** ללכת בגלות, היא שכינה עם בניה ישראל כי גלו לבבל שכינה עימהם, בזה שציוויתיך תבטח ש**לא תקח האם על הבנים** בין בראשון בין בשני, ואם לקחת וגלית אתה ושכינה עמך, שוב אל ה' ועשה באופן ש**שלח** בראשון ו**תשלח** בשני **את האם** מהגלות. והוא כי מלמדנו בל נתפלל בגלות על הנוגע אלינו כי אם על גלות שכינה. ועל ידי כן **ואת הבנים תקח לך** מן הגלות, כי כל המתפלל על חברו והוא צריך לאותו דבר הוא נענה תחילה (בבא קמא צב א). וזה שאני מצווך לא מפני שהשכינה צריכה אליך כי אם **למען ייטב לך והארכת ימים.**

כי תבנה בית חדש כו'. אחרי אומרו שאם לא תתקן מעשיך ומעשה זולתך שיחרב הבית שתי פעמים, אמר עתה הנני מצווך בייחוד על בית ראשון שתזהר בו פן יחרב. והוא ענין מאמרם ז"ל (תענית כט א) כי כל גדולי כהני ה' עלו בגג בית המקדש ואמרו לפני הקדוש ברוך הוא עד כה היו מפתחות ביתך בידנו ועתה הנה נשרף קח מפתחותיך ולקחום מן השמים, והם הפילו עצמם מהגג על האש ונשרפו. והיה זה בעוון אשר היו משתחווים על הגגות לצבא **השמים. וגם** ו**לא תשים דמים בביתך** שהיה נשפך דם תוך בית המקדש דם זכריה כהן ונביא..

ונבוא אל הענין אמר **כי תבנה בית חדש** הוא בית ראשון **ועשית מעקה לגגך.** שהוא כי תעשה משמרת לגגך שלא ישתחוו על הגגות וגם **ולא תשים דמים בביתך** שהוא דם זכריה. **כי** הלא **יפול הנופל ממנו** מהגג, כי יפילו עצמן מגג הבית חדש הנזכר. על כן עשה לך מעקה ושמרת מתחילה כמדובר. והנה הגדתי לך שני גופי עבירות שהיו שם:

אחת, עבודה זרה.

שנית, שפיכות דמים תוך העזרה.

והנה עוד שלישית הייתה שם והיא זימה כמאמרם ז"ל (שבת סב ב) על פסוק וסרוחים על ערסותם שהיו מחליפים נשותיהם כו'. וכן אמרו רבותינו ז"ל (מנחות נג ב) ששאל אברהם להקב"ה על מה הגלה את בניו ואמר לו עשותה המזימתה שהוא על הזימה. וזהו שסמך

ואמר **לא תזרע כרמך כלאים פן תקדש המלאה** הוא בטן המלאה כי עובר של הנואף יפסל שהוא הזרע אשר תזרע כלאים, ואין צריך לומר זה שיפסל כי אם גם ותבואת הכרם יקדש ויפסל מחמת הזרע הבא מהחוץ. שהוא שגם כל אשר תלד מבעלה אחרי אשר הוטמאה ברצון כל תבואת הכרם מבעלה יפסל גם הוא.

ומזה תבוא אחרי כן ליקח נשים נכריות כאשר היה אחר החורבן. על כן סמך מיד ואמר **לא תחרוש בשור ובחמור כו'** שהוא הישמר מתערובת אחר. והוא כי העושה מצות בכל אבריו עושה מלבוש לכל חלקי בחינות נפשו, והעושה בהם עבירות מתלבש מלבוש טומאה והם בגדים צואים, כמפורש ענין זה ב**ספר הזוהר** במקומות רבים. ואשר עושה מצות ועבירות באבריו, עושה במצות לבוש של קדושה ובעבירות לבוש טומאה. נמצא בו תערובת בכסותו כ**שעטנז**, של **צמר** מעין מנחת הבל של קדושה, **ופשתים** מעין מנחת קין שהוא טמא. אך משניהם הראוי הוא להכסות כלך בקדושה בציצית, וזהו **גדילים תעשה לך** שיהיו כל ארבע כנפות כסותך ממולאה בתרי"ג מצות. ותהיה מחובר מהן כי תשוב מאהבה שעל ידי כן הזדונות נעשים זכויות בלי תערובת טומאה שהוא **שעטנז.**

יג כִּי-יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבָא אֵלֶיהָ וּשְׂנֵאָהּ :
יד וְשָׂם לָהּ עֲלִילֹת דְּבָרִים וְהוֹצֵא עָלֶיהָ שֵׁם רָע וְאָמַר אֶת-הָאִשָּׁה הַזֹּאת לָקַחְתִּי וָאֶקְרַב אֵלֶיהָ וְלֹא-מְצָאתִי לָהּ בְּתוּלִים :
טו וְלָקַח אֲבִי הַנַּעֲרָ וְאִמָּהּ וְהוֹצִיאוּ אֶת-בְּתוּלֵי הַנַּעֲרָ אֶל-זִקְנֵי הָעִיר הַשָּׁעְרָה :
טז וְאָמַר אֲבִי הַנַּעֲרָ אֶל-הַזְּקֵנִים אֶת-בִּתִּי נָתַתִּי לָאִישׁ הַזֶּה לְאִשָּׁה וַיִּשְׂנָאֶהָ :
יז וְהִנֵּה-הוּא שָׂם עֲלִילֹת דְּבָרִים לֵאמֹר לֹא-מָצָאתִי לְבִתְּךָ בְּתוּלִים וְאֵלֶּה בְּתוּלֵי בִתִּי וּפָרְשׂוּ הַשִּׂמְלָה לִפְנֵי זִקְנֵי הָעִיר :
יח וְלָקְחוּ זִקְנֵי הָעִיר-הַהִוא אֶת-הָאִישׁ וְיִסְּרוּ אֹתוֹ :
יט וְעָנְשׁוּ אֹתוֹ מֵאָה כֶסֶף וְנָתְנוּ לַאֲבִי הַנַּעֲרָה כִּי הוֹצִיא שֵׁם רָע עַל בְּתוּלַת יִשְׂרָאֵל וְלוֹ-תִהְיֶה לְאִשָּׁה לֹא-יוּכַל לְשַׁלְּחָהּ כָּל-יָמָיו :
כ וְאִם-אֱמֶת הָיָה הַדָּבָר הַזֶּה לֹא-נִמְצְאוּ בְתוּלִים לַנַּעֲרָ :

כי יקח איש אשה כו'. אמר משה רבנו ע"ה הנה עוד תערובת אחד שונא הוא יתברך והוא המערב חכמה חיצונית עם תורת האמת והצדק. והנה זאת טענת המהדרין כוונתם כי יאמרו הן אמת כי אין כתורתנו תורת אמת, אך הנה באתי אליה ובענייניה **ולא מצאתי לה** חידודין דקים וחריפים מתוקים, כאשר כי יבעל בחור בתולה שיטעם טעם צרות ועריבות, לכן באתי אל הפלוסופיא שיש בה חידודין צרים דקים וערבים. ולא זכר כי לנו היא דרך אישות וחיבור נפשי והחיצונית כבועל ארמית.

שנית כי אוי לו כי לו נכנס במעמקי תורתנו אין ערוך לחידותיה לדקותם וריבויים וחריפותם פלפול אמתי בשכל עצום ורב. אך המתיקות יחסר מאשר לא לשם שמים יבוא עליה, כי גם היא לא תיתן את דודיה לו. אך השם לבו ונפשו לשם שמים יערב לו ולנפשו מנופת צופים ומדבש. ועל כן נקרא דוד המלך ע"ה (שמואל ב, כג) עדינו העצני (מועד קטן טז ב) שהיה מתעדן על דברי תורה ומרגיש בה עונג נפשיי שיתענג בדשן העולם הבא אשר עין לא ראתה אלוהים זולתו יתברך. וכמאמר **ספר הזוהר** (ח"ג דף קמד ע"א) כי אותם השלשה שרי קדש קדישי עליונין חברי רבי שמעון בן יוחאי נסתלקו בעסק האידרא. ואמר אליהו ז"ל כי מרוב עריבותם דבקה נפשם בקדושת הדברים שהתעסקו בהם ונעלה עד שורשם ודבקו במלכם יתברך, ואיזה מתיקות ועריבות יערב לזה.

והן אלה דברי תורתנו ברמז אשר תרמוז בכתובים האלה. וזה יהיה **כי יקח איש אשה** כלומר מתייחסת לאישות היא התורה כי היא כבת זוגנו מצד שורש נפשותנו, **ובא אליה** אל תוכיות פלפולה **ושנאה,** כי שנא אותה אך לא את צרתה. ומה טעם נתן לדבר הלא הוא כי **שם לה עלילות דברים והוציא עליה שם רע ואמר את האשה הזאת** היא התורה לקחתי **ואקרב אליה ולא מצאתי לה בתולים** הוא צרות חידודים ועריבות. אז **ולקח אבי הנערה** הוא יתברך והשכינה עליונה **והוציאו את בתולי הנערה** חידודיה וחריפותיה וטוב עריבות טעמיה **אל זקני העיר** העליונה חכמי ישיבות של מעלה הם זקני העיר היא ירושלים העליונה **השערה** בבית דין של מעלה. **ואמר אבי הנערה אל הזקנים את בתי נתתי לאיש** החומרי **הזה לאשה וישנאה, והנה הוא שם לה וכו' ואלה בתולי בתי** לפניכם שאתם טועמים חידודה ומתקה ואז **ופרשו השמלה** הם פירושים ברורים כשמלה על פי חידודיה.

או יאמר כי השמלה שנתלבשה נפש האיש ההוא על ידי מה שעסק בתורה תחילה היא חלוקא דרבנן, יפשיטוה ממנו **ופרשו אותה,** שפורשים ומסירים אותה מעל נפשו כי שנא בתורה יעבירו כל טובה ממנו. ואחר כך **ולקחו זקני העיר ההיא** הם בית דין של מעלה וידונו אותו בייסורין, וזהו **וייסרו אותו.** וגם יענשו אותו מכיסופין שהיו ראויים לנפשו על תורתו של הקדוש ברוך הוא שיעבירום ממנו ואז על יד ייסוריו ישוב אל ה', **ולו תהיה לאשה** כי בה ידבק לבדה ויגעל בזרה, זה פרי הייסורין ש**לא יוכל לשלחה כל ימיה** שילמד מתוך ייסורין שיוסר וידבק בה לגמרי.

ועתה אומר משה רבנו ע"ה הנה את תורת האמת קראתי אשה שהיא לישראל דרך אישות, מה שאין כן החיצונה כי אם דרך זנות, באופן כי נערה תקרא אך לא אשה, הפך התורה כי היא שמה העצמי הוא אשה וגם תקרא נערה. ועל כן בא עתה ואמר, הנה אמרתי כי לנקראת בעצם אשה **שם לה עלילות דברים.** אך **אם אמת** אפשר היה הדבר הזה שאמר האיש ההוא, הלא הוא ש**לא נמצאו בתולים,** לא יהיה כאשר יאמר כך על הנקראת אשה כי אם לנערה,

נעורה מטוב היא הנקראת נערה ולא אשה שהיא הזרה, כי אם עליה יאמר כך הוא הצודק. ועל כן הראוי הוא כי **והוציאו** ישראל **את הנערה** מבית מדרשם, ולא תהיה רק **אל פתח בית אביה** הוא בבית מדרש האומות מ"ה כי שם פתח בית שורש טומאת שורשה **וסקלוה כל אנשי עירה באבנים,** שיעשו ישראל גדרים כגדרי אבנים וסייגים לבל יקרבו, ומתה כי תמחה שמה מקרב ישראל כמתה, על **כי עשתה נבלה בישראל** כח טומאתה **לזנות בית אביה** שהניחה בית אביה לידבק בבני סוגה ותבוא כמזנה לזנות זרים אצלה שמכח הקדושה הם ישראל עם ה', ועל ידי כן **ובערת הרע מקרבך** הוא העוון אשר נעשה על ידי עוסקם בה אותו כח טמא כי רע היה שורה בקרבך ובהרחק הגדול אשר תעשה יתבער מקרבך.

פרק יג

כי תצא מחנה וכו'. ירמוז לנו דרכי התשובה מה יעשה השב שתתמיד תשובתו ולא ישוב לסורו, כי אז יהיה קשה לחזור ולתקן אחרי כן, ומה גם אם יקרנו עוון עריות שקשה לפרוש. וזהו אומרו **כי תצא מחנה על אויביך** שתשוב בתשובה להלחם עם אויביך הוא היצר הרע וסיעתו, עם היות עמך מחנה שרפי קדש שבראת על ידי תורה ומעשים טובים בעזרך. ואתה יוצא מחנה עליהם על יצר הרע וכחותיו והמשחיתים שבראת בעונותיך שכלם עמו. אל תבטח לבלתי היות על משמרתך בזמן תשובתך פן יקרך עוון, באמור לא אירא כי כבר אני התאזרתי נגד היצר הרע ולא תזדמן לי עוון. כי דע לך כי לא כן הדבר כי הנה **כי תצא מחנה על אויביך** הזהר **ונשמרת מכל דבר רע** אפילו מהרהור.

כי דע לך **כי** אם **יהיה בך איש אשר לא יהיה טהור,** ולא בעוון שעושה בפועל כי אם מקרה לילה שרואה קרי בלילות שהוא בהיותו ישן ובלתי עושה מעשה, עם כל זה למה שזה בא לו מחמת שלא נזהר מ**דבר רע** שהוא מלהרהר ביום, אל ימעט בעיניך העוון ההוא כי דע לך שהוא מספיק להוציאך מחוץ למחנה הקדושה ולהשיבך לכסלה כבתחילה ותהיה קשה לפרוש ולחזור אל התשובה שהחלת בה. כי אם אדרבא **לא יבוא אל תוך המחנה** כי ישאר בחוץ, כי כאשר אתה יוצא מחנה עליו גם היצר הרע מתאזר נגדך בכל מאמצי כח, וכאשר ימצא בך דבר רע אז יחזיק בו למושכו בחבלי השוא **ולא ירפך** עד תרבה לפשוע ותשוב לסורך ותבטל תשובתך. על כן הזהרתיך כי מעת נתעוררת לשוב תצטרך שימור רב כי אז יחרץ גם יצר סמוך להתאזר נגדך.

ושמא תאמר אם כן איפה אם לא נשמרתי ותקפני יצרי והשיבני אחור ולא אוכל לשוב עד עת זקנה שאז אין טומאת מקרה לילה ויתר עונות מצויים, אז גם כי אשוב לא אועיל לי כי אין התשובה מועלת רק בזמן הבחרות. כמאמר שלמה (קהלת יב א) עד אשר לא יבואו ימי

הרעה, וכן דוד הוא אומר אשרי איש ירא את ה' (תהלים קיב א) שהוא בעודו איש בזמן שדמו רותח והוא בתוקפו לחטא אך לא בזמן שנתקררה דמו וכשל כחו (עבודה זרה יט א). באופן שעל ידי כן תתייאש מהתשובה עד תצא מהעולם בלי תשובה כלל. חלילה לך, כי הנה הן אמת כי הדרך הטובה והתשובה מעולה היא **כי תצא מחנה על אויביך,** שאויביך באים להחטיאך כי בחור אתה ואתה מתגבר ויוצא מחנה עליו. אך עם כל זה אם לא שבת עד עת זקנה שאין אויביך קמים עליך כי כשל כחך, לא יבצר ממך תיקון, עם שלא תהיה תשובה מעולה כתשובת הבחרות. וזהו **והיה לפנות ערב ירחץ במים** כי אם לפנות ערב יומך שהוא לעת הזקנה ירחץ אשמותיו במים מימי התשובה, כמה דאת אמר רחצו הזכו וכו' (ישעיה א טז), או אפילו סמוך למיתה שהוא וכבא השמש שהוא סמוך לסילוק גם זה יועיל לו.

ולא יבצר ממנו שעל ידי כן **יבא אל המחנה** שכינה במותו ולא יעמוד בחוץ כי תקובל תשובתו. והוא מאמר שלמה בחכמתו וזכור את בוראך בימי בחורותיך (קהלת יב א) כן היא התשובה המעולה עד אשר לא יבואו ימי הרעה. ואם לא שבת בבחרות אל תתייאש מן התשובה אפילו סמוך לסילוק והוא עד אשר לא תחשך השמש וכו', והוא מאמרנו באומרו **וכבא השמש וכו'.**

ויד תהיה לך וכו'. אמר עוד אני מצווך תזהר בשובך בתשובה, שלא תאמר די לי שאשמר מכל דבר רע שלא אשוב עוד למעשי הרעים אך על אשר כבר עשיתי החרטה עליה תספיק לי. דע לך כי צריך אתה לתקן בצום ושק ואפר וכיוצא באלה. כי הלא אם **תהיה לך מחוץ למחנה** בחיצוניות יד שהוא מקום בגיהינום למרק שם עונותיך אשר עשית, כי כל אדם יש לו חלק בגן עדן וחלק מחוץ לקדושה בגיהינום, ואם אינך מוחה פשעיך לגמרי ישאר עדיין המקום ההוא לחשבונות, וכל תשובה שתעשה מכאן והלאה לא יצילוך בצאתך מן העולם מלכת שמה למרק כל אשר חטאת על הנפש. וזהו **ויד תהיה לך מחוץ למחנה,** ועל כורחך **ויצאת שמה חוץ** שהוא במקום חוץ שהוא שמה במקום שיש לך בגיהינום חוץ מהקדושה, כי לא תטעם כל מאומה מכל מצות אשר עשית במקום הקדש עד תמרק אשמותיך בגיהינום תחילה. והיא רעה חולה יסתכל כל חסיד אליה, כי אם תהיינה לו רבבות זכיות ועשרה עונות כל זכויותיו אשר עשה לא יהנה מאחת מהנה בצאתו מן העולם עד ימרק בגיהינום עונותיו אשר עשה.

או יאמר מעין זה השמר פן ואל תשאיר לך עוון בצאתך מן העולם שלא תתקן אותו, כי אם יהיה ש**יד** ורשות **תהיה לך מחוץ** בשובך בתשובה שישאר לך יד בחיצוניות שלא תשוב ממנו, דע כי תגרור אותך לצאת חוץ מהקדושה אל הטומאה, כי אחרית היד ההיא תמשך עד עשותך כמעשיך הראשונים שהיית בם חוץ מהקדושה כי עבירה גוררת עבירה. וזהו **ויד תהיה לך מחוץ למחנה** הקדושה, דע כי על ידה **ויצאת שמה חוץ** לגמרי.

ויתד תהיה לך כו'.

ושמא תאמר ומה אעשה להכניע את יצרי שאוכל לו לבל השאיר שום עוון אשר חטא שלא אשוב ממנה, שמע בקולי איעצך והוא שלא תאטם אזניך משמוע אל מוריך ומלמדיך תמיד תורה ומוסר שהוא המביא לאדם לשוב בתשובה שלמה. כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** כז ט) על פסוק שמעו ותחי נפשכם (ישעיה נה ג) אדם שיש לו מכות בכל איבריו הולך אל הרופא ואומר לו ישים רטיה אחת על כל מכה ומכה, אבל ברטיה אחת בכל איבריו לא יוכל לרפא את כולם, אך הקדוש ברוך הוא, אדם חטא בכל איבריו ואומר לו הקדוש ברוך הוא ישים רטיה באחד מאיבריו הוא האוזן לשמוע תורה ומוסר, ועל ידי כן מתרפא כל גופו, שבכל פעם שהוא שומע נכנס כדלף טורד על לבו עד יתרפא מהכל, וזהו שמעו ותחי נפשכם.

וזה יאמר **ויתד תהיה לך על אזנך,** לומר כי חרש חכם וצדיק תבקש לך להטות אזנך לקול מוסריו וכבושיו שיהיו כיתד תקועה באזניך שלא תאטם. ועל יד היתד ההיא, **וחפרת בה** יהיה כל יום כדש וחופר בך עד קרוע סגור לבך באופן ש**ושבת** בודאי שתשוב לגמרי על בלתי השאיר חטא ועוון שלא יושלך במצולות ים. וזהו **וכסית את צאתך,** שכל טומאת יציאתך מן הקדושה אל חיצוניות הטומאה במה שחטאת יהיה הכל מכוסה, שיכבוש עונותיך הוא יתברך וישליך במצולות ים כל חטאתיך שהוא כסוי חטאה לגמרי.

והלא על זה תוכל לומר איככה אוכל ליצרי אם קודם שאחטא יכול לי והחטיאני מה גם עתה אחר שהחזיק בי.
שנית למה הכבדת עלי שלא אשאיר אף אחד מחטאי שלא אשוב ממנו ואתקנהו ולא יתבטל ברוב.

טו כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ מִתְהַלֵּךְ בְּקֶרֶב מַחֲנֶךָ לְהַצִּילְךָ וְלָתֵת אֹיְבֶיךָ לְפָנֶיךָ וְהָיָה מַחֲנֶיךָ קָדוֹשׁ וְלֹא-יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר וְשָׁב מֵאַחֲרֶיךָ :
כי הנה על האחד דע לך כי **הנה ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך,** הוא מחנה זכיותיך אשר לעמת מחנה חטאתיך, כדי להצילך מן היצר הרע ולתת את אויביך הוא יצר הרע וסיעתו לפניך. כי על ידי צירוף רחמיו יתברך עם זכיותיך תנצל מהיצר הרע ותוכל לו.
ועל השנית אמר אל ימעט בעיניך עוון אחד, כי הלא הישמר ש**לא יראה בך ערות דבר** אפילו יהיה דבר אחד כי יהיה מבדיל בינו לבינך ובזה **ושב מאחריך.** ועל ידי הסתלקו ממך הוא יתברך על ידי עוון אחד תיפול ברעות רבות על ידי יצרך כי פירש מגן עזרך.

טז לֹא-תַסְגִּיר עֶבֶד אֶל-אֲדֹנָיו אֲשֶׁר-יִנָּצֵל אֵלֶיךָ מֵעִם אֲדֹנָיו :
יז עִמְּךָ יֵשֵׁב בְּקִרְבְּךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר-יִבְחַר בְּאַחַד שְׁעָרֶיךָ בַּטּוֹב לוֹ לֹא תּוֹנֶנּוּ :

לקשר הענין יאמר, הלא אמרתי **כי ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחנך להצילך** שעזב שמי השמים העליונים ובא להיטיב לך אל מחנך שהוא בארץ, אל תעשה באופן שתבריחנו מאתך ש**לא יראה בך ערות דבר ושב מאחריך**. ולמען תדע רוע דרך ארץ אשר יחשב לך אם את הדבר הרע הזה תעשה, כי ראה אשר אני מצווך לאמר **לא תסגיר עבד אל אדוניו אשר ינצל אליך כו',** כי אינו דרך ארץ שבא לשתיטיב לו ולא תעשה. ומזה תישא קל וחומר ומה אם מקנת כסף עבד איש שחייב להשתעבד לרבו ובורח אליך שתטיב לו אינו דרך ארץ להסגירו לאדוניו אחרי בא להסתופף בצלך, קל וחומר בן בנו של קל וחומר הקדוש ברוך הוא אדון הכל שאני חייב להשתעבד לו ולהיות תחת רגליו, ועזב מקומו ובא אצלי להיטיב לי להצילני ולתת אויבי לפני, שאין רוע מוסר גדול מזה שאעשה דבר להבריחו מעלי. על כן סמך אל ענין של מעלה מצות **לא תסגיר.**

ולדעת האומר בגמרא (גיטין מה א) שאומר **לא תסגיר עבד כו'** על עבד של ישראל שברח מרבו מחוץ לארץ לארץ הכתוב מדבר שיצא לחירות וכופין את רבו שיכתוב לו גט שחרור. יהיה לומר הלא אמרתי כי ה' מתהלך בקרב מחניך והיה מחניך קדוש, שאל תעשה באופן שיראה **ערות דבר בך ושב מאחריך**. והלא יעלה על רוחך שאין בזה רק עשותך מה שאינו כבודו יתברך אך לך אינו קשה. דע לך כי נהפוך הוא כי אין על הנוגע אליו יתברך אלא רוע מוסר שבך, אך מה תפעל בו יתברך כי אם יעלה השמימה הן הוא משוש דרכו. אך הצרה בעצם לך היא כי היית במחנה קדוש שהיה **ה' אלוהיך מתהלך בקרב מחניך** והיית עמו ועתה כי **יראה בך ערות דבר ושב מאחריך,** נמצאת יושב במחנה בלתי קדוש ותחשב כמו שהיה בארץ ישראל ויצא לחוץ לארץ.

וראה גם ראה מה בין היושב בארץ ליושב בחוץ לארץ, כי הלא עבד של ישראל שחייב להשתעבד לרבו ואסור לרבו לשחררו, אם ברח מרבו שבחוץ לארץ לארץ יצא לחירות על בואו לארץ ונעשה חפשי מאדוניו, למה שבארץ ישראל שם מושב אלוהים. ומזה תדע ותשכיל ההפרש שבין היותך במחנה קדוש שה' אלוהיך מתהלך בקרבו, אל היותך במחנה בלתי טהור אחרי ש**מצא בך ערות דבר ושב מאחריך.** כי בהיותך עם ה' היית בן חורין כעבד שברח מחוץ לארץ לארץ כן תהיה בן חורין מכל כחות שירצו להשתרר עליך. ועתה אתה במקום טומאה ותהיה משועבד לכח טמא של ערות דבר וכיוצא בו והיה כל מוצאך יצר לך.

יח לֹא-תִהְיֶה קְדֵשָׁה מִבְּנוֹת יִשְׂרָאֵל וְלֹא-יִהְיֶה קָדֵשׁ מִבְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

לדעת המתרגם הקשר מפורש, שעם שיצא העבד לחירות, עד שיכתוב לו רבו גט שחרור לא תשיאנו בת ישראל. אך לאומרים שהוא אזהרה על הפנויה המופקרת לכל או למאן דאמר מיוחדת בלי קדושין (עיין **רמב"ם** פ"א מהלכות אישות ה"ד ו**בהשגות**) יהיה משולל קשר עם הקודם, וכל הכתובים הבאים אחריו יראו משוללי קשר אחד אל אחד.

ויתכן יאמר הלא הודעתיך מה בין אשר הוא בארץ ישראל כי שם הקדושה לעומד בחוץ לארץ כי שם מקום טומאה. כדבר הזה הוא הפרש שבין הבא על אשה בקדושין וחופה כי שם תשרה קדושה, לבוא על קדשה דרך זנות בעלמא כי שם תשרה טומאה ונדבק בך.

יט לֹא-תָבִיא אֶתְנַן זוֹנָה וּמְחִיר כֶּלֶב בֵּית ה' אֱלֹהֶיךָ לְכָל-נֶדֶר כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ גַּם-שְׁנֵיהֶם :

והביטה כי רעתך רבה, ואל יקל בעיניך באמור כי פנויה היא, כי הלא כל כך שורה כח בפועל ההוא עד שהאתנן הניתן על הדבר תועבה היא לפניו יתברך. וזהו **לא תביא אתנן זונה כו' כי תועבת כו'.** והשוהו **למחיר כלב,** יהיה כי הנה בהיות ישראל עושי רצונו של מקום היה נראה על המזבח דמות אריה, וכשהוא בהפך היו רואים דמות כלב (יומא כא ב), שכח בלתי טהור היה מעורב בו ונראה שנהנה בו. על כן הבא תמורת כלב מאז ידבק בו הכח אשר שנא ה'. וכן הבא תמורת ביאת זונה כי ידבק בו כח טומאת הפועל הרע ההוא.

עוד רמז בסמיכת הענין כי העבירה גוררת עבירה, כי עבירת לא תהיה קדשה גוררת עבירה **לא תביא אתנן זונה** כי היא תקריבנו לנדרה.

עוד ירמוז כי תועבת ה' היא המצווה הבאה מצד עבירה כענין שונא גזל בעולה (ישעיה סא ח), וזהו **לא תהיה קדשה** כי מהיות הדבר רע כי הנדר גם כן הנעשה לה' מאתננה תועבה הוא.

כ לֹא-תַשִּׁיךְ לְאָחִיךָ נֶשֶׁךְ כֶּסֶף נֶשֶׁךְ אֹכֶל נֶשֶׁךְ כָּל-דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁךְ :

כא לַנָּכְרִי תַּשִּׁיךְ וּלְאָחִיךָ לֹא תַשִּׁיךְ לְמַעַן יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:

אחרי אומרו לא תביא אתנן זונה לכל נדר שהיא מצווה הבאה בעבירה אמר **לא תשיך כו',** לרמוז כי גם אמאס לכל נדר מאשר תדור מאשר בנשך תיתן ותרבית תיקח שגם היא מצווה הבאה בעבירה.

כ לֹא-תַשִּׁיךְ לְאָחִיךָ נֶשֶׁךְ כֶּסֶף נֶשֶׁךְ אֹכֶל נֶשֶׁךְ כָּל-דָּבָר אֲשֶׁר יִשָּׁךְ :

ולענין התכת הכתוב יאמר **לא תשיך לאחיך,** כלומר כי **אחיך** הוא אשר אתה חייב לאוהבו כמוך. ודע לך כי בעוון זה תחת הרבות ממונך תהיה הולך ומתרושש עם היותך עשיר. והוא כי בתחילה תיתן **נשך כסף** שתלווה כספך בנשך ואחר כך יכלה ממונך, ולא ישאר לך רק שארית תבואתך, ותיתן **נשך אוכל** סאתים בשלש, וזהו **נשך אוכל,** וגם זה כרקב יבלה. ואחר

כך תיתן חפצי ומטלטלי ביתך שווה מאתים בהקפה על מאתים ועשרים, וזהו **כל דבר אשר ישך.** עד בלתי השאיר לך כל מאומה.

כא לַנָּכְרִי תַּשִּׁיךְ וּלְאָחִיךָ לֹא תַשִּׁיךְ לְמַעַן יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ:

ואמר **לנכרי תשיך וכו'.** הנה אחשוב כי בפסוק זה גלה טעם באיסור הרבית ועל פי דרכנו יצא טעם אל אשר התירו יתברך לנכרי. והוא כי הנה הפליגו חז"ל לומר שהמלווה בריבית כופר בה' אלוהי ישראל (בבא מציעא עא א, וירושלמי שם ה ח) וביציאת מצרים (**תורת כהנים** פרשה ה ג), וראוי לבקש טעם לדבר כי לפי גזרת שכל אדם לגוזמא תחשב. אך אפשר יען כי כל הפנה אשר כל התורה תלויה בה הלא היא ההשגחה, כי באמונת ההשגחה אשר נראתה לעיני הכל ביציאת מצרים ידעו ישראל וכל העולם כי ה' ברא כל העולמות כולם, כמפורש במקומו בס"ד כי על כן באו נסים כוללים כל חלקי העולמות כולם. והכל עשה על אודות ישראל כמפורש בהתראות המכות. וגם נודע יציאת מצרים בהשגחה ההיא כי מאתו יתברך הייתה כי על כן שידד שר ומזל כנודע.

והנה הזורע ונוטע בוטח בה' יצו את ברכתו, או נושא ונותן בבטחה בו יתברך שממכון שבתו ישגיח וישלח ברכה במעשה ידיו, ההוא יקרא יהודי מודה בה' אלוהיו וביציאת מצרים כי הכל הוכר בהשגחה. אך אשר יאמר הנה אני הייתי מרוויח בממוני אחד מעשרה, ועל כן אם אלוה לך תתן לי הסך ההוא. הנה זה יורה כי ההצלחה והרווח טבעי הוא ולא בהשגחה או על פי המזל או שר שאינן בלתי בעלי תכלית, ויראה לו שיש קצבה לברכתם כפי מה שנהוג להרוויח, ובחשבו כי מהם הוא גם הוא קוצב על השערתו כברכתו. אך אשר הוא יהודי ונזר אלוהיו על ראשו לא יאמן בשווא נתעה, כי אם יהיה לבבו שלם עם אלוהיו כי הוא יתברך המשגיח והמשפיע וכאשר הוא בלתי בעל תכלית כן ברכתו משוללת קצבה, כי אם לפעמים מפליג בברכת המעט ולפעמים ימנענה מהמרובה לפי מעשה האיש ההוא.

וכאשר הוא יתברך לא יקשה לפניו עשות יש מאין, כן אפילו בהיות התבואה בכרי וישערוהו בסך כורים שם במקומו ירבה יותר על מה שהיה הכרי אשר הוציא השדה, נמצא כל העודף הוא יש מאין, ועל כן נצטווינו (תענית ח ב) לבקש טרם מדוד הכרי ולומר יהי רצון וכו' שתשלח ברכה בכרי הזה, ואם מדד ואחר כך אמר הרי זו תפלת שווא, ואילו אין הברכה שימצא יותר מאשר הוציא השדה, כך הוא המבקש רחמים קודם מדידה כמו אחר מדידה, ואם יהרהר איש על זה נמצא בלתי מאמין דברי חכמים ושכל אשר אמרו שיאמר קודם מדידה וכשהתחיל למדוד הם דברי בטלה חלילה, וכן מה שאמרו שאם אמר אחר כך לא אמר כלום גם אלה לא כן הוא כי הכל אחד, ובכלל הדבר הוא כופר בהשגחה ובתורה שבעל פה ולא מישראל הוא.

כלל הדברים כי פנת יקרת תורתנו והאמנת יציאת מצרים ששם ניכר לעיני הכל מושלו יתברך בשלשת העולמות ושודד מערכות ושרי מעלה, והיותו אלוהי ישראל ביחוד, הכל תלוי באמונת ההשגחה. ואם כן איפה הקוצב רווח מעותיו על חברו הלא יגע באמונה הגדולה הזאת ויפיל את הכל חלילה.

וזה אחשוב גלה הוא יתברך פה באמור **לנכרי תשיך ולאחיך לא תשיך,** לומר לנכרי ההולך אחר הטבע או אחר המזל או שר גם אתה התנהג בו לשיטתו, אך לאחיך שהוא בעל אמונת ההשגחה כמוך לא תשיך. וביאר הטעם **למען יברכך ה' אלוהיך בכל משלח ידיך,** שהוא כי למה שה' אלוהיך יברכך שלא בטבע יש מאין כי לא תהיה הברכה שתזרע שדך ולא תלקה התבואה, כי אם בכל מה שתשים ידך ירבה הדבר ההוא בלי קצבה, כי אם יש מאין. כי אשר בטבע היה להרוויח עשרה תמצא מאה כי כל העודף הוא יש מאין, כי גם שאמרו שצריך במה שתחול הברכה עם כל זה הברכה עצמה היא יש מאין, כאסוך שמן על ידי אלישע הנביא (מלכים ב, ד ג) וככד הקמח שעל ידי אליהו ז"ל (מלכים א, יז יד) כי יש מאין היה.

והראיה כי לא על ידי מזל או שר תהיה ברכתך הלא הוא **על הארץ אשר אתה בא שמה,** כלומר כי הלא אתה אין מזל שולט בך כי אין מזל לישראל (שבת קנו א), וגם הארץ אין עליה שר או מזל כי אם ה' הדורש אותה תמיד, ואם כן אמור מעתה כי הכל בהשגחה מאתו יתברך. ואם כן אשר בנשך נתן ותרבית לקח לא יחיה בקרב ישראל שחיו על ידי יחזקאל (יחזקאל לז י), כי הלא החיות המת לא בטבע הוא ולא מפאת שר או מזל רק בהשגחה אלוהית ועל כן המכחישה לא יחיה בה.

ובמה שכתבנו על פסוק (ויקרא כה לו) **וחי אחיך עמך** האמור על ענין זה, שהוא כי אחר שבנים אנחנו לה' אלוהינו איך יתכן יעשיר את זה ויעני את זה עד ככר לחם. אך הוא כי כאשר בכתוב איש כל נכסיו לאחד מבניו לא עשהו אלא אפוטרופוס (בבא בתרא קלא ב) שאומדן דעת הוא שאינו מניח את כל יתר בניו למות ברעב, אלא ודאי שחלק כל שאר בניו נתן לזה שיתפרנסו תחת ידו כאפוטרופוס. ועל דרך זה, אחר שעשיר ורש בניו יתברך המה, למה יעשיר את זה ויעני את זה, אך אין זה כי אם שכל חלקי העניים נתן לעשירים יהיו כאפוטרופוס על הדלים מנכסי עצמם. ואם כן הנותן לדל בריבית, אחר שמשלו הוא נותן לו למה יקח ממנו רווח, והלא הוא יתברך אב לכולם ולא העשיר את זה כי אם שיהיה כאפוטרופוס, כי גם הדל לו בן ושלו נתן ביד העשיר. וזהו **וחי אחיך עמך** שהחיים ומזון של אחיך הרש עמך הם מאתו יתברך, ומי שעושה כן חושב שלא מן ה' הוא זה רק מהמזל ואינו יהודי, ובמה שאינו מאמין כי ה' נתן לו חלק אחיו ככותב כל נכסיו לבן בין הבנים כופר באלוהי ישראל אשר הוא כאב להם. וזהו אם כבנים אם כעבדים שלא היה לו יתברך להעשיר עבד אחד ולהרעיב כל שאר עבדיו, ועל בחינת בנים אמרו שהוא ככופר באלוהי ישראל, ועל בחינת

עבדים אמרו שהוא ככופר ביציאת מצרים, כד"א (ויקרא כה מב) כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים. ועל כן לא חי כמתי יחזקאל, כי הוא, חי אחיו שהיו עמו החסיר מבעליו גם חייו לא ינתנו לו.

כב כִּי-תִדֹּר נֶדֶר לה' אֱלֹהֶיךָ לֹא תְאַחֵר לְשַׁלְּמוֹ כִּי-דָרֹשׁ יִדְרְשֶׁנּוּ ה' אֱלֹהֶיךָ מֵעִמָּךְ וְהָיָה בְךָ חֵטְא :

יהיה ענין הסמיכות במה שאמרו רבותינו ז"ל (בבא מציעא עא א, וירושלמי שם ה ח) כי המלווה בריבית לא יקרא ה' אלוהיו כי כופר באלוהי ישראל יקרא כאשר למדו מפסוק (ויקרא כה לז) את כספך לא תתן לו בנשך כו' אני ה' אלוהיכם אשר הוצאתי כו'. ובזה יאמר **לא תשיך לאחיך כו' וכי תדור** לא יהיה נדר כי אם למי ש**ה'** נקרא **אלוהיך** אך לא מהנשך כי אז לא אלוהיך אנכי כי לכופר בה' אלוהיו יתייחס.

או בדרך אחרת והוא פן תאמר אם כל כך מאס ה' בנוטל שכר על מי שמאחר לשלמו, גם הוא יתברך לא יקפיד על מי שנודר נדרים ומאחר לשלם נדרו כי אין להקפיד באיחור. על כן אמר אינו דומה לזה משני טעמים:

אחד כי הלא כי תדור אינך נודר לחברך העני כי אם לה' שבמה שהוא ה' וגם הוא אלוהיך כי אתה ושלך שלו כי ממנו יתברך הכל, ולמה לא תיתן לו מיד את שלו.

ועוד שנית כי גם הוא יתברך ממתין ואינו אומר אלא **לא תאחר לשלמו** שהוא על האיחור הנודע שהוא שלש רגלים. אך זה יהיה כאשר לא שכיחי עניים **כי דרוש ידרשנו כו'** כלומר כי אם יש דרישה דשכיחי עניים שואלים ודורשים לחם לאכול אז **ידרשנו ה' אלוהיך מעמך** גם ש**לא תאחר** שיעור האיחור כי מחייב עלה לאלתר, ואין קפידה לו יתברך רק עליך כי **והיה בך חטא** ולא על הדל שלא יחסר לו.

או בדרך אחרת לומר, הנה שני דרכים יש להיטיב לעניים ולאביונים:

או דרך הלוואה

או מתנת חנם. אמר,

אם תיטיב לו בהלוואה **לא תשיך** לו באופן שתוציא הנאתך מתוך מעיו, וגם ה' יוציא את אשר היטיב עמך והעשירך ממך כי תהיה הולך ומתרושש. כמו שכתבנו כי תחילה **תשיך נשך כסף** ויתום כספך ועודך מחזיק ו**תשיך נשך אוכל,** כי התבואה והפירות שישארו בביתך תלווה אותם סאתים בשלש, וכאשר יתמו **תשיך נשך כ**ל **דבר אשר ישך** שהם שאר מטלטלי ביתך. ואם מה שתטיב לאביונים דרך מתנת חנם, תן להם מה שתתן מיד, לא שתתן באופן שתדור ותאחר שיהיה להם מכלות עיניים ומדיבות נפש עד שיראו עיניהם מתנתך, וזהו **לא תאחר כו'.** וגם זה **דרש ידרשנו ה' אלוהיך מעמך** אם תאחר שיקחנו מנכסיך. נמצא שמה שנדרת חסר ממונך ולא נשאר לך כי אם החטא בלבד ולא הממון וזהו **והיה בך חטא.**

כג וְכִי תֶחְדַּל לִנְדֹּר לֹא-יִהְיֶה בְךָ חֵטְא :

ושמא תאמר גם שלא אדור יאבד ממון הבלתי נותן לעניים ולאביונים, לזה אומר **וכי תחדל לנדור** גם שידרוש ה' ויאבד הממון לפחות **לא יהיה בך חטא** כנודר ומאחר דתרוייהו איתנהו ביה.

או בדרך אחרת והוא מאמר שלמה בחכמתו באומרו מרבה הונו בנשך ובתרבית לחונן דלים יקבצנו (משלי כח ח). כי הוא יתברך יעביר הונו ממנו ויתננו למי שיחונן דלים בו, כי לכך ניתן לראשון כמפורש למעלה. וזה יאמר פה כי הוא יתברך מדבר תחילה עם המרבה הונו בנשך ואומר לו **לא תשיך כו',** ורומז לו שיאבד הונו באומרו **נשך כסף נשך אוכל כו'** כמדובר למעלה. ואחר כך מדבר עם החונן דלים שאליו ינתן הון המלווה בריבית, אומר לו **כי תדור כו'** לדלים לא תדור נדר ותאחר לשלמו, כי כמקרה המשיך לאחיו גם אתה יקרך, **כי דרוש ידרשנו ה' אלוהיך** ותתרושש **והיה בך חטא** כבקודם.

או יהיה הסמיכות לומר הלא הזהרתיך **לא תשיך לאחיך כו',** **ושמא תאמר** אם אלווה חנם במה ארוויח, אל תחוש **כי כאשר תדור לא תאחר לשלמו,** ובזכות הצדקה שתתן מיד תעשיר מה שאין כן אם תאחר **כי דרוש ידרשנו ה' כו'.**

עוד יתכן בביאור הכתוב בכפל אומרו **תדור נדר** ואומר **דרוש ידרשנו.** והוא, כי אומר הוא יתברך, הנה אתה נדור ובא אתה מהר סיני לתת צדקה כי אחת ממצות ה' היא, באופן טוב היה שלא תדור כי אם תתן מה שאתה נדור מאז. וזהו **כי תדור** כבר הוא **נדר** לה' מסיני על כן **לא תאחר לשלמו, כי דרוש ידרשנו ה' אלוהיך מעמך** שתי דרישות:

אחת על נדר שמהר סיני,

שנית על הנדר הזה השני,

נמצא שמה שהרווחת עתה בנדרך לא היה רק חטא על האיחור, מה שלא היה לך חטא זה על הנדר הקודם על דבר האיחור כיון שלא תעדר מהנתינה אחר ימים.

ושמא תאמר כי בסיני לא נדרת לתת צדקה, לא כן הוא, כי הלא בסיני דברת בפיך לקיים כל מצות התורה כמו שכתבו ז"ל **(שיר השירים רבה** א יג) שהדבור עצמו היה מדבר עם כל אחד מישראל ואומר לו מקבלני את עליך כך וכך מצות יש בי כו' ואמר לו הן, באופן שכל מצווה ומצווה אפילו דרבנן אמרו בפיהם שהיו מקבלים כמפורש שם, ואם כן אין נדר גדול מזה כי הצדקה בכלל המצות.

וזה מאמר הכתוב בדרך קל וחומר שאומר הנה מוצא שפתיך אפילו לא מלבבך כי אם מהשפה ולחוץ ראוי לך תשמור מן הדין כאשר נדרת **לה' אלוהיך,** כלומר כי אשר נדרת יאמר עליך אחר היות **לה' אלוהיך** כי אמירה לגבוה כמסירה להדיוט, באופן שנדר יקרא באמת אפילו לא היה רק -

כד מוֹצָא שְׂפָתֶיךָ תִּשְׁמֹר וְעָשִׂיתָ כַּאֲשֶׁר נָדַרְתָּ לה' אֱלֹהֶיךָ נְדָבָה אֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ בְּפִיךָ :

מוצא שפתיך בלי נדבת לב, כל שכן כי נדבה שהיא מהלב היא מה שדברת בפיך בסיני ולא מוצא שפתים בלבד. וזהו **נדבה אשר דברת בפיך** והוא כי אין תואר נדבה כי אם מהלב כמאמר **רש"י** ז"ל (שמות לה ה) שעל כן נקרא הנדיב נדיב לב לפי שהנדיבות מהלב הוא.

עוד יתכן יאמר כי תדור, הזהר שיהיה הנדר **לה' אלוהיך** ולא לשום פניה כהוראת נדיבות וכיוצא בה, וגם **לא תאחר** בהיות כוונתך לשלמו, כי הלא לא יבצר שתפקד מיד כי דרוש ידרשנו כלומר יש דורש את אלוהים וקובל עליך מיד כי ירעב, ועל כן להיות שיש **דרוש** לכן **ידרשנו ה' אלוהיך מעמך** ויפקוד את נדרך. ותחת היות על מעשה הצדקה ברכות וריבוי עתה במה שתאחר יהיה להפך שיהיה לך חסרון. וזהו אומרו **והיה בך חטא** לשון חסרון כד"א (מלכים א, א כא) ובני שלמה חטאים. ולא אומר לך כי אם בך כלומר שלא בלבד יחסרו ממך אשר נדרת כי זה הרי נאמר **ידרשנו ה' אלוהיך מעמך** שהוא מהממון שעמך, כי אם בך בנפשך יהיה חסרון. מה שאין כן **כי תחדל לנדור** שעם שתאחר מתת הראוי לך בעת הצורך לא יחסרו ממך רק מה שהיה ראוי לך לתת אך לא בך בנפשך, וזהו **לא יהיה בך חטא** שלא יהיה חסרון של בחינת מלת **בך** כמדובר.

עוד אפשר לומר כי תדר נדר שתדור לעני, שני נדרים הם:

אחד לדל,

שנית לה' אלוהיך אשר ציוך ומזונו עליו יתברך.

וזהו **כי תדור נדר** והוא ענין מלווה ה' חונן דל (משלי יט יז) כי את ה' מלוה ואת הדל חונן בפעולה אחת. לא תאמר **כי דרוש כו'** לומר לא על חסרון שיחסר לדל אני מזהירך, כי לא יחסר כי הלא **דרוש ידרשנו ה' אלוהיך,** כי יתן דרישה כפולה לדל מחמת כפל הנדרים באופן שיתן לו אוכל למכביר, אך יהיה מעמך שמשלך יחסיר מה שיתן לדל נמצא ש**והיה בך** החסרון ולא לדל. וזהו **והיה בך חטא** וחסרון אך לא לעני ועליך אני דואג, אך **כי תחדל לנדור לא יהיה בך** החיסרון.

גם אפשר לפרש כל הנדרים וכפל שתי הדרישות על שני מיני נדרים של עניים ושל גבוה, ושאר הכתוב מעין הנזכר כמדובר למעלה.

כה כִּי תָבֹא בְּכֶרֶם רֵעֶךָ וְאָכַלְתָּ עֲנָבִים כְּנַפְשְׁךָ שָׂבְעֶךָ וְאֶל-כֶּלְיְךָ לֹא תִתֵּן :

אמר הנה ציוויתי את העשיר שאם ילווה לדל **לא ישיך** לו, ואם יתן לו מתנת חנם לא יהיה דרך נדר ויאחר לשלמו. עתה בא ומייעץ את העני ואומר לו, הנה אם ילווה לך יבקש רבית ואם מתנת חנם יהיה בתורת נדר ויאחר לשלמו, על כן היה אפשר תבחר ותקרב לחזור על הפתחים אך לא זו הדרך כי תתבייש. אך כי תבוא לא יהיה לפתחו, כי אם **בכרם רעך** דרך שכירות, או -

כו כִּי תָבֹא בְּקָמַת רֵעֶךָ וְקָטַפְתָּ מְלִילֹת בְּיָדֶךָ וְחֶרְמֵשׁ לֹא תָנִיף עַל קָמַת רֵעֶךָ :

כי תבא יהיה **בקמת רעך** דרך שכירות שאין שם בושה.

ושמא תאמר שכירות אינה משתלמת אלא לבסוף (בבא מציעא סה א) ובעוד שאעשה מלאכה מבקר עד ערב מה אוכל. אל תחוש, שאם הוא שתשכיר עצמך **בכרם ואכלת ענבים** ולא תרעב, אך השמר לך באופן שלא יקוצו בך שתאכל כרעבתן לצבות בטן כאוכל שלל אויביו, כי אם כנפשך שבעך שיהיה לשובע נפשך ולא לשובע גופך. וזהו **כנפשך שבעך** כי כנפשך יהיה שבעך של גופך. וכן לא תביא את אשתך שתאכל עמך או לשים בכליך להוליך לה אל ביתך כי **אל כליך לא תתן.** וכן כי תעמוד **בקמת רעך** דרך שכירות **וקטפת מלילות בידך** לאכול אתה ולא לאשתך, וגם **חרמש לא תניף** פן יקוץ בך הבעל הבית.

פרק כד

א כִּי-יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ וְהָיָה אִם-לֹא תִמְצָא-חֵן בְּעֵינָיו כִּי-מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֻת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ :

ושמא תאמר אם כן אגרש את אשתי שלא תוכל לסבול לבלתי אכול עד הערב מדמי השכירות. לזה אמר **כי יקח איש אשה כו' והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר** אז **וכתב לה כו',** אך על מה שמצירה אותך בתלונותיה על איחור מזונותיה אל תגרשנה מפני כך.

ה כִּי-יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה לֹא יֵצֵא בַּצָּבָא וְלֹא-יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל-דָּבָר נָקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אֶחָת וְשִׂמַּח אֶת-אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר-לָקָח :

ושמא תאמר מה אעשה להשקיט תלונותיה, לזה אמר **כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא** לשלול שלל להביא טרף לביתו **ולא יעבר כו',** כי אם **נקי יהיה לביתו שנה אחת.** והוא כי לא יקח אשה רק בעצת שלמה בחכמתו עד יכין מחייתו, כאומרו (משלי כד כז) הכן בחוץ מלאכתך ועתדה בשדה לך, אחר ובנית ביתך, והוא שעל ידי כן לפחות לשנה אחת **ושמח את אשתו אשר לקח** בשנה ההיא, באופן תקשר אהבה עמך ולא תקוץ בך אם לא תספיק לה מזונות בעתה וישבות דין וקלון.

או שיעור הכתובים. אל תאמר אם כסף ילוו אותי נשך ומרבית יקחו ממנו, אם ידורו נדרים יאחרו לשלמם, ובין כך ובין כך יחסר לחמי בבית ולא תאבה האשה להמתין ויהיה לי דלף טורד מדיני אשתי. ואם אשכיר עצמי בכרם או בשדה, אוכל ענבים או מלילות והיא תרעב עד הערב. ואיך אעשה לה אגרשנה או אלך לי לצבא בסכנה אולי אשלול שלל ואבוז בז להאכילה, או אלך לי אל ארץ אחרת והיא תישאר ענייה סוערה בירכתי ביתה. ואם יזדמן מי שילווה לי מעות הלא יחבול כלים שאני עושה בהם אוכל נפש לא יתרצה אם לא שיהיה בטוח שאשלם לו שיקח כסותי או שמלתי לעורי במה אשכב. ואם תאמר נא אלוהי כי מי הכניסני ללוות ולמה לא השכרתי עצמי לפועל ואוכל בכל יום שיעור דמי שכירות, מי יתן והיו נותנים דמי שכירותי מדי יום ביומו, כי אם יאחרו עד תת דמי שכירות שלשה או ארבעה ימים כאחת ובין כך ובין כך אצטרך ללוות ובבא דמי השכירות יעשו להם כנפיים וישאר החוב עלי.

לכן על כל הדברים האלה אמר משה רבנו ע"ה, הנה הוא יתברך מתקן הכל. על אשר תאמר שאם ילוו אליך יהיה בריבית, על כן אני מצווה לעשיר ואומר **לא תשיך לאחיך כו'** כי יתום ממונו כמדובר למעלה, שאם בתחילה יהיה לו כסף להשיך עוד מעט ולא יהיה לו רק אוכל שארית תבואתו ועוד מעט שגם אוכל לא יהיה לו כי אם מטלטלי ביתו. ואשר אמרת שאם יתן מתנת חנם ידור ויאחר ובין כך ובין כך תרעב ללחם, גם זה מתקן הוא יתברך, כי הנה מצווה ואומר לו **כי תדור נדר לה' אלוהיך הוא,** כי אתה ושלך לאלוהיך הוא, ולכן **לא תאחר לשלמו** כי אם לא יעשה כן דרוש ידרשנו ה'. ואם תשכיר עצמך **בכרם רעך** הלא אל הנוגע אליך ביום והנה **אכלת ענבים כנפשך.** ואם יהיה השכירות **בקמת רעך** אתה תאכל ביום כי **וקטפת מלילות כו'** וישארו דמי השכירות ללחם ביתך. ואם לא יתנום עד סוף היום ולא יהיה לסעודת הבקר ויהי לך מדייני אשה ותסכים ותאמר טוב שבת על פנת גג מאשת מדנים ותבוא לגרשה, אל תעשה כדבר הזה כי הלא ציוה הוא יתברך **כי יקח איש אשה כו'** שאם **מצא בה ערות דבר** בלבד הוא שיכתוב **לה ספר כריתות** ויגרשנה אך על דבר כזה לא תגרשנה. ואשר היה עולה על לבך שאם לא תגרשנה תצטרך ללכת לצבא או נידח בארצות לבקש לחם, גם זה לא תעשה, כי הלא **כי יקח איש אשה חדשה לא יצא בצבא כו' נקי יהיה לביתו שנה אחת ושמח את אשתו.**

ו לֹא-יַחֲבֹל רֵחַיִם וָרֶכֶב כִּי-נֶפֶשׁ הוּא חֹבֵל :

ואם תאמרו מה נאכל בשנה ההיא, וגם אחרי כן, אם אקח בהלוואה יחבלו דבר שאני עושה בו אוכל נפש, ואקוץ בו ואטיח דברים חלילה, או לדבר סרה נגד האיש ההוא על דלותי. אל תירא מזה כי הלא ציוויתי את המלווה **לא יחבול רחיים ורכב** שעושים בהם אוכל נפש והוא הדין לכל כיוצא באלה.

ח הִשָּׁמֶר בְּנֶגַע-הַצָּרַעַת לִשְׁמֹר מְאֹד וְלַעֲשׂוֹת כְּכֹל אֲשֶׁר-יוֹרוּ אֶתְכֶם הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם כַּאֲשֶׁר צִוִּיתִם תִּשְׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת :

וגם אשר תתפקר לדבר סרה, **השמר** בשביל **נגע הצרעת לשמור כו'** כי הנגע צרעת בא על לשון הרע (ערכין טו ב), וזהו **השמר בנגע הצרעת.**

ט זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂה ה' אֱלֹהֶיךָ לְמִרְיָם בַּדָּרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם :

ולמען תירא **זכור את אשר עשה ה' למרים** על שדברה נגד משה עם שהיה בשר ודם ואחיה ועם שכיוונה לשם שמים, וכל שכן אתה עתה אם תדבר נגד קונך שהביאך אל העוני הלז.

י כִּי-תַשֶּׁה בְרֵעֲךָ מַשַּׁאת מְאוּמָה לֹא-תָבֹא אֶל-בֵּיתוֹ לַעֲבֹט עֲבֹטוֹ :

ושמא תאמר אם לא יקח **רחיים ורכב** יקח שמלתך לעורך, ואם כן במה תשכב. גם זה אינו, כי הלא ציוויתי **כי תשה ברעך משאת מאומה,** כלומר אל יעלה על רוחך כי יש לך עליו חוב ממון, כי לא כן, רק חוב של כלום כי לה' הכסף והזהב. ועל כן **לא תבא אל ביתו לעבוט עבוטו.**

יא בַּחוּץ תַּעֲמֹד וְהָאִישׁ אֲשֶׁר אַתָּה נֹשֶׁה בוֹ יוֹצִיא אֵלֶיךָ אֶת-הָעֲבוֹט הַחוּצָה :

נמצא כי אינו בבחירתו לקחת העבוט שירצה כי הלא **בחוץ יעמוד, והאיש אשר אתה נושה בו יוציא אליך כו',** מה דרכו להוציא פחות שבכלים (גיטין נ א).

יב וְאִם-אִישׁ עָנִי הוּא לֹא תִשְׁכַּב בַּעֲבֹטוֹ :

ואם איש עני הוא שאפילו לא יבוא הנושה בו אל הבית כי אם העני עצמו לא ימצא זולת שמלתו לעורו ואם כן במה ישכב. הנה גם זה תקנתי לך כי הלא ציוויתי **ואם איש עני הוא לא תשכב בעבוטו השב תשיב לו את העבוט כבוא השמש** שהוא בכל לילה, כי על כן כפל ההשבות **השב תשיב.**

יג הָשֵׁב תָּשִׁיב לוֹ אֶת-הָעֲבוֹט כְּבוֹא הַשֶּׁמֶשׁ וְשָׁכַב בְּשַׂלְמָתוֹ וּבֵרֲכֶךָ וּלְךָ תִּהְיֶה צְדָקָה לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

ולמען הפיס דעת המלווה הנני אומר לו דבר אמת, שהוא, אל יעלה על רוחך שמבלי אין שמלות לאדון הכל לא יזמין שמלה לעני ההוא, עם היות כי אל זה יביט אל עני כו' (ישעיה סו ב), ולא שיהיה אדון הכל כמבקש ממך שאת ענייו תרחם. אך אין זה כי אם שרצה הקדוש ברוך הוא לזכותך על ידי מצווה זו כאומרם ז"ל (**ויקרא רבה** לד י) יותר ממה שהבעל הבית עושה עם העני העני עושה עמו. וכן אמרו במדרש שוחר טוב [**תנחומא** משפטים ט, **שמות רבה** לא ה] שאמר דוד ישב עולם לפני אלוהים ולא יהיו אלו עשירים ואלו עניים, והשיבה רוח הקדש אם כן חסד ואמת מן ינצרוהו, וזהו אומרו יתברך פה למען יברכך כו' [ולך תהיה צדקה]

לומר מה שאטריח בזה ולא אהיה כמבקש ממך ולא נתתי לו שמלה כאשר נתתי לך, הוא למען יברכך ולמען **לך תהיה צדקה לפני ה' אלוהיך** ואזכה אותך כאילו עשית צדקה.

או יאמר הנך זוכה לברכה בלי הוצאת ממון כי אשר נתת בין כך ובין כך חלף עבר, כי אין לו רק שמלתו לעורו, ועתה המעט בעיניך כי ישכב בשמלתו שלו ועם כל זה **וברכך.** ואם יעשה כדרך עניים שאדרבה צועקים ואומרים האם אל שמלתי נתן עינו האיש העשיר הזה, והנה אחר שמשיב אותה לי יום יום למה יקחנה בבקר בבקר כיון שעתיד להחזירה בלילה. ולפעמים יאמר ככה יהיו כל נכסיו כשמלתי הישנה הזאת ואיך יתקיים אומרי לך **וברכך.** אל תחוש כי אם לא יברך לפחות לא יבצר ממך מה' כי לפחות **ולך תהיה צדקה לפני ה' אלוהיך.** כי גם יקרא אלוהותו עליך ואין ערוך לזה בכל הון ועושר.
הנה כי אשר היית הדל מצטער על שהוצרכת ללוות וייצר לך, הנה תקנתי שציוויתי לבל יקחו עבוט של אוכל נפש, ואם יקחו שמלה לך יחזרוה בלילה.

יד לֹא-תַעֲשֹׁק שָׂכִיר עָנִי וְאֶבְיוֹן מֵאַחֶיךָ אוֹ מִגֵּרְךָ אֲשֶׁר בְּאַרְצְךָ בִּשְׁעָרֶיךָ :
ועם כל זה טוב לך אל תכניס עצמך בזה ללוות דבר כי אם תשכיר עצמך ותאכל יום יום שכר פעולתך. כי אשר תאמר שלא יתנו דבר יום ביומו כי אם אחר ימים רבים וביני ביני תצטרך ללוות, אל תחוש, כי גם על זה ציוויתי **לא תעשוק כו'**

טו בְּיוֹמוֹ תִתֵּן שְׂכָרוֹ וְלֹא-תָבוֹא עָלָיו הַשֶּׁמֶשׁ כִּי עָנִי הוּא וְאֵלָיו הוּא נֹשֵׂא אֶת-נַפְשׁוֹ וְלֹא-יִקְרָא עָלֶיךָ אֶל-ה' וְהָיָה בְךָ חֵטְא :
ביומו תתן שכרו כו'. ואם לא יעשה כן הנה העמסתי העמיס עליו חיתת אלוהים באמור אליו כי עני הוא **ואליו הוא נושא את נפשו ולא יקרא עליך כו',** כי למה שהוא עני דמי השכירות הוא כנפשו ותחשב כנוטל את נפשו. ועל כן וקרא **עליך אל ה'** ולא יאשם על היותו מוסר דין כי נגע עד נפשו, ועל כן **והיה בך חטא** ולא בו כי לא אמרו (ראש השנה טז א) כל המוסר דין על חברו הוא נענש תחילה אלא כשאינו נוגע אל הנפש.

או יאמר שני דברים:
אחד שלא יצטרך תפילה רק קריאה בלבד כי קרוב אליו ה' כי יעמוד לימין אביון.
שנית כי לא יניח ה' לך שכר השכיר כי יפסידך יותר באופן ש**לא יהיה בך** רק **חטא** אך לא המעות.

טז לֹא-יוּמְתוּ אָבוֹת עַל-בָּנִים וּבָנִים לֹא-יוּמְתוּ עַל-אָבוֹת אִישׁ בְּחֶטְאוֹ יוּמָתוּ:
ואם תאמר אתה הדל מה פשעי ומה חטאתי שאני עני חשוב כמת, והעשיר הלז לא טוב הוא ממני והוא עשיר, אולי עון אבי או בני אני סובל אשר לא חטאתי. דע לך כי לא כן הוא כי הנה

לא ימותו אבות על בנים כו' איש בחטאו יומתו כי אין מיתה בלא חטא. ואם כן גם מה שאין ייסורין בלי עוון על עוון של עצמו הוא ולא על זולתו, ודע לך שלא באו עליך ייסורי עניותך אם לא בעוונך ולא תהרהר.

יז לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט גֵּר יָתוֹם וְלֹא תַחֲבֹל בֶּגֶד אַלְמָנָה :

יח וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל-כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה :

זולת הסמיכות ראוי לשית לב.

א. למה ב**גר** ו**יתום** הזהיר על המשפט ולא ב**אלמנה** כי אם על חבול בגדה.

ב. אומרו **וזכרת כי עבד היית כו' על כן אנכי מצוך כו',** האם אילו לא היה עבד במצרים היה ראוי להטות משפט גר יתום ולחבול בגד אלמנה.

ג. כי טוב היה לומר וזכרת כי גר היית כו' שהיה מעין גר הנזכר באומרו **לא תטה משפט גר, אך באומרו** **כי עבד היית** אינו מסוג שום אחד מהנזכרים.

ד. אומרו **ויפדך כו'** כי מאליו נודע הפדיון כי כן למטה נאמר **וזכרת כי עבד היית** ואינו אומר ויפדך.

יז לֹא תַטֶּה מִשְׁפַּט גֵּר יָתוֹם וְלֹא תַחֲבֹל בֶּגֶד אַלְמָנָה :

אך יאמר, באשר ציוויתיך **לא יומתו אבות על בנים כו'** ימשך ש**לא תטה משפט גר יתום כו'.** והוא שאם היה לוקה אב בעוון הבן ובן בעוון האב היה לך מקום להטות משפט גר, כי תאמר הלא גר זה בן עובדי עבודה זרה אטה משפטו שילקה בעוון אבותיו, וכן אעשה ליתום כי לולא היה אביו חייב לא מת ונשאר יתום. אך לאלמנה לא היית יכול שתלקה בעוון בעלה כי לא אביה ולא בנה היה, אך היית אומר אילו זכתה זאת לא היה מסתלק המחסה שלה הוא בעלה, שהייתה מתכסה ומסתופפת בצלו שהיה לה כמו לבוש על כן אחבול בגדה למרק עונה. אך עתה שהודעתיך ש**איש בחטאו יומתו, לא תטה משפט כו' ולא תחבול כו'.**

יח וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרַיִם וַיִּפְדְּךָ ה' אֱלֹהֶיךָ מִשָּׁם עַל-כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה :

ושמא תאמר כי למה הוצרכתי לומר לך דין זה כי הלא לא היית טועה להטות משפט גר כו', כי הלא גם אם היה עולה בדעתי שראוי להצר לו לא הייתי עושה, מפני שמה שהייתי מחייב לאלו הייתי מזכה לבעל דינם שלא כדין. לזה אמר מה שהוצרכתי לכך הוא כי הלא **וזכרת כי עבד היית במצרים** והיה בדין כי לא היית ראוי ליגאל, ועם כל זה **ויפדך ה'** שזיכך שלא כדין, והיית אומר כי לפקוד עוון המצריים לא חשתי על היותך זוכה שלא כדין, כן היית יכול ללמוד

לעשות כן גם אתה. **על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה** לבל תטעה כי גם שם אל דעות ה' ידע זכות לישראל וזיכה אותם בדין.

או יאמר, פן תאמר נא ישראל הלא מעצמי הייתי עושה כן מקל וחומר, האם על כל איש נצטוויתי שלא אטה משפט ומה גם עתה גר יתום. וגם ההפרש ששמתי ביניהם לאלמנה שלא אמרתי בה רק **לא תחבול בגד אלמנה,** הלא היא למען תזכור צרת מצרים ואשר פדך הוא ממנה, למען על ידי קיימך מצות אלו תהיה מחזיק טובה אליו יתברך על הדבר ותקבל שכר, מה שאין כן אילו היית מניח הדבר אל מה שהיה בכלל **לא תטה משפט.** והוא כי על ידי מצווה זו תזכור **כי עבד היית במצרים** שהיה בהיותך גר יתום, כי לא ירדת רק לגור שם כד"א (דברים כו ה) **וירד מצרימה ויגר שם,** ובהצטרף היתמות עם הגרות שהוא אחרי מות יעקב ויוסף וכל הדור ההוא אז לקחו אתכם לעבדים, נמצא כי הטו משפט גר יתום. ויצדק בזה מה שלא אמר ויתום על כי בזכירה הזאת הם לאחדים. גם כיוון באומרו היית כלומר אתה, ולא בלבד אשר יצאו ממצרים, כי אילו לא הוציא את ישראל עדיין אנו ובנינו כו' **על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה,** שאם לא כן לא הייתי צריך לצוותך מה שכבר אמור דרך כלל במצות **לא תטה משפט,** ובמצות **כל אלמנה ויתום לא תענון** היה גם כן חבול בגדם.

או יאמר, הנה הוא יתברך אבי יתומים ובכלל הדבר הוא הגר צדק שכקטן שנולד דמי (יבמות כב א). נמצא שהוא כיתום ועל כן לא נאמר ויתום. ואמר הנה גר ויתום שהם כבנים לי בהם איני מחמיר לך שלא תחבול בגדם כי אם ש**לא תטה משפט**ם בלבד, אך אלמנה שאיני מתייחס לה רק לדיין בה אני מקפיד יותר, שאפילו שתתחייב בדין **לא תחבול בגד**ה. **וזכרת כי עבד היית** בדין כי נגזר עבדותם, ועם כל זה **ויפדך ה'** שהיה הפדיון בכורי מצרים וגדולי בתיהם שנתן כפרך מצרים, **על כן אנכי מצוך כו'** שקל וחומר הוא, אם בהיותך עבד פדיתיך בהפסדם מה גם עתה הדיין המטה משפט גר כו' שאינם משועבדים לך ואתם מצירים אותם שאפדם מידכם בהפסדכם.

יט כִּי תִקְצֹר קְצִירְךָ בְשָׂדֶךָ וְשָׁכַחְתָּ עֹמֶר בַּשָּׂדֶה לֹא תָשׁוּב לְקַחְתּוֹ לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה יִהְיֶה לְמַעַן יְבָרֶכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶיךָ :

ראוי לשים לב אומרו קצירך בשדך ששתי התיבות מיותרות.

ועוד אומרו למען יברכך כו' שיורה כי טוב לעבוד את ה' על מנת לקבל פרס באומרו **למען יברכך כו'.** אך יאמר לא בלבד **לא תטה משפט גר יתום ואלמנה,** כי אם גם תיטיב להם **כי תקצור כו' לגר ליתום כו' יהיה.**

וענין הכתוב הוא שאומר הוא יתברך, הלא תראה כל מה שאני מצווך על **גר יתום ואלמנה** אל יעלה על רוחך כי לתועלתם אני מצווה עליך שתרחם עליהם, כי אינך בזה אלא טועה כי

הלא לא יחסר לי לפרנסם בלעדיך. אך בזה חפצתי למען זכות אותך שאברכך בזכות מצווה זו שתעשה. והנה לך ראיה מוחשת, והוא כי השוכר פועל לקצור קצירו יקרה שישכח עומר בשדה כי לא לו יהיה הזרע אשר יקצור לשים כל מעייניו בו שלא ישכח עומר. אך הקוצר קציר של עצמו בשדהו למה שממונו חביב עליו ישית לבו ולא ישכח. אמר ראה נא איך כל חפצו יתברך הוא למצוא לך מקום לברכך כי הלא **כי תקצור** את **קצירך** של עצמך **בשדך** שאין דרך אנשים לשכוח משלהם עומר שלם, כי ממונם חביב עליהם. עם כל זה אני מבשרך כי **ושכחת עומר בשדה** כי ממני יצא הדבר שתשכחהו, למען תעשה מצווה שהיא **לא תשוב לקחתו לגר כו'** ולמה יעשה לך כן שתשכחהו, ומצווה ש**לא תשוב לקחתו כו'** הלא הוא **למען יברכך כו'** כי ממציא לך זכות למען הביא ברכה עליך.

כ כִּי תַחְבֹּט זֵיתְךָ לֹא תְפֹאֵר אַחֲרֶיךָ לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה יִהְיֶה :

הלא ציוויתיך תחילה שלא תטה משפט כו' להצר ליתום לגר ולאלמנה בכוונה. ואחר כך על ידי כן יביאך האלוהים להיטיב להם, כי מצות בלתי עשות להם רע יביאך לעשות להם טובה. וגם זה בהדרגה, אחת שלא במתכוון שהוא בדבר השכוח, ואחר כך תוסיף גם בכוונה שתשאיר גם פאה בכוונה. וגם עוד תוסיף בכוונה שגם -

כא כִּי תִבְצֹר כַּרְמְךָ לֹא תְעוֹלֵל אַחֲרֶיךָ לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה יִהְיֶה :

לא תעולל כי אם באשכולות הבציר שאתה לוקח לעצמך תתן לו העוללות שהם אשר אין להם לא כתף ולא נטף. באופן שיהיה להם דגן מהקציר ויצהר מהזית ותירוש מהכרם.

כב וְזָכַרְתָּ כִּי-עֶבֶד הָיִיתָ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם עַל-כֵּן אָנֹכִי מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת-הַדָּבָר הַזֶּה :

ושמא תאמר הלא טוב היה שאכבד המצווה ומראשית קציר השדה אתן פאה, וכן מראשית הזתים ובכרם האשכולות היותר משובחים, ולא שאתן הפאה באחרונה ועומר שכוח שיראה כדבר בזוי, ולמה לא ציוויתנו לתת עומר אחד או שנים בכוונה מן ראשית העומרים. לזה אמר **וזכרת כי עבד היית כו' על כן אנכי מצוך לעשות הדבר הזה.** שעל פי דרכו רצה הוא יתברך תהיה הצדקה באופן תזכור **כי עבד היית,** שתתן מה שדרך האדון לתת לעבד, שהוא השכוח ושארית המזון והבזוי מהכל, שהוא לבל תתגאה ברוב דגן תירוש ויצהר ושאתה מפרנס את הדלים, אך בהיות הצדקה בדרך שבו תזכור העבדות אז יכנע לבבך ותהיה צדקתך רצויה לפניו יתברך.

או אפשר יחזור אל מאי דסליק מניה והוא כי הלא תת לעני האשכול הבזוי מאד בייחוד שהוא העוללת הלא כמו זר יחשב. לזה אמר למה ש**וזכרת כו' על כן אנכי מצוך לעשות את הדבר הזה.** והוא בעוללות שאין לה לא כתף ולא נטף שאין לו שום סמך מעין כתף, ולא הרחבה

להפשט כנטף, רק גרגיריו דבוקים בשדרות האשכול ובלתי סמוכים כתף אל כתף ולא נוטפים ולא תלויים, לרמוז אל העבד הכפוף תחת רבו ולא יתפשט בבחירתו.

פרק כה

א כִּי-יִהְיֶה רִיב בֵּין אֲנָשִׁים וְנִגְּשׁוּ אֶל-הַמִּשְׁפָּט וּשְׁפָטוּם וְהִצְדִּיקוּ אֶת-הַצַּדִּיק וְהִרְשִׁיעוּ אֶת-הָרָשָׁע :

ב וְהָיָה אִם-בֶּן הַכּוֹת הָרָשָׁע וְהִפִּילוֹ הַשֹּׁפֵט וְהִכָּהוּ לְפָנָיו כְּדֵי רִשְׁעָתוֹ בְּמִסְפָּר:

ג אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ לֹא יֹסִיף פֶּן-יֹסִיף לְהַכֹּתוֹ עַל-אֵלֶּה מַכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אָחִיךָ לְעֵינֶיךָ :

ד לֹא-תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ :

ה כִּי-יֵשְׁבוּ אַחִים יַחְדָּו וּמֵת אַחַד מֵהֶם וּבֵן אֵין-לוֹ לֹא-תִהְיֶה אֵשֶׁת-הַמֵּת הַחוּצָה לְאִישׁ זָר יְבָמָהּ יָבֹא עָלֶיהָ וּלְקָחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה וְיִבְּמָהּ :

ו וְהָיָה הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד יָקוּם עַל-שֵׁם אָחִיו הַמֵּת וְלֹא-יִמָּחֶה שְׁמוֹ מִיִּשְׂרָאֵל :

הנה תפארת עם בני ישראל תלויה **בצדקה ומשפט** כמאמרו יתברך (בראשית יח יט) **כי ידעתיו כו' לעשות צדקה ומשפט.** וכן בדוד הוא אומר (שמואל ב, ח טו) **ויהי דוד עושה משפט וצדקה כו'.** וגם לעתיד הוא אומר (ישעיה א כז) **ציון במשפט תפדה ושביה בצדקה.** ואומר (הושע ב כא) **וארשתיך לי בצדק ובמשפט**. על כן אחרי אומרו מעשה הצדקה לגר ליתום ולאלמנה בא לדבר על המשפט על היושב על המשפט.

ועל ענין הכתוב נשית לב אל אומרו בין אנשים, שיראה אלו השתי תיבות מיותרות.

ב. אומרו ונגשו אל המשפט, כי האם היה עולה על לב יגשו השופטים לבית האנשים שיצטרך לומר ונגשו האנשים אל המשפט.

ג. כי הראוי יאמר אל השופטים ולא אל המשפט.

ד. אומרו ושפטום שהוא מיותר כי מי לא ידע שלכך נגשו אל המשפט.

ה. שאחר אומרו ושפטום ידוע הוא ש**יצדיקו את הצדיק וירשיעו את הרשע** כי אי אפשר למזכי שטרא לבי תרי.

וכן אומרו ונקלה אחיך, זולת מה שאמרו רבותינו ז"ל (מכות כג א).

א כִּי-יִהְיֶה רִיב בֵּין אֲנָשִׁים וְנִגְּשׁוּ אֶל-הַמִּשְׁפָּט וּשְׁפָטוּם וְהִצְדִּיקוּ אֶת-הַצַּדִּיק וְהִרְשִׁיעוּ אֶת-הָרָשָׁע :

והנה באומרו ונגשו ושפטום אפשר יאמר שלא יעכבום, כי אם מיד כשיגיעו אל המשפט מיד **ושפטום** להשקיט ריבם. ורמז גם כן כי אין זה רק כאשר כולם אנשים וגם הם משווי אחד,

אבל אם יש ריב אשה, שלה קודמת. וכן אם יש ריב יתום או שאחד תלמיד חכם כל אחד מאלה הן קודמין. וזהו אומרו **כי יהיה ריב בין אנשים** שאין שם אשה או יתום קטן, וגם בעלי שווי אחד, אז **ונגשו אל המשפט** ומיד **ושפטום,** אך אם אין כולם אנשים יש קדימה לאחרים.

או יאמר מה שכתבנו על פסוק כי המשפט לאלוהים הוא (דברים א יז), כי כל דין שיבוא לבית דין של מטה כבר קדם עניינו בבית דין של מעלה, ועל פי דין האמת תצדק גזרתו יתברך על כל איש אשר גזר בראש השנה בכל סוגי המשפט, וכשהדין נעשה למטה כדין אז צודק עם העליון. וזה אחשוב כיוונו רבותינו ז"ל (שבת י א) בלשונם באומרם דן דין אמת לאמתו, שהוא לאמתו שנדון כבר למעלה מראש השנה, כי מראש השנה אם ראוי ראובן שינתן לו מאה זהב בשנה ההיא אם שמעון יתחייב בדין לראובן בשנה ההיא עשרה זהב יגזור עליו הוא יתברך תשעים ממקום אחר. ואם בבוא אותו הריב שבין ראובן ושמעון לבית דין ויחייבוהו עשרה זהב יצדק עם העליון. אך אם יפטרו אותו נמצא מהפך דינו יתברך ח"ו אשר ישפוט בדין האמת והצדק. והנה צריך זכות רב בל יטה הדיין מהאמת בשקול דעתו או כיוצא בזה.

ואחשבה כי התורה אומרת כי כאשר הבעלי דינים והדיין מכוונים לשם שמים אין תקלה יוצאת מתחת ידם, כי אלוהים ניצב בעדת הדיינים ותקרב דעת הדיין אל האמת כאשר נשפט למעלה. וזה יאמר **כי יהיה ריב בין אנשים,** לומר, כי יהיה ריב למטה, דע כי אין הריב רק בין אנשים, אך לא לפניו יתברך כי לפניו כבר נשפט הריב. ואיך יבוא משפטו יתברך נעשה למטה ולא יחטיא, הלא הוא כי כאשר **ונגשו אל המשפט,** שהבעלי דינין אינם מכוונים לנצח כי אם נגשים אל המשפט האמתי שיחפצו במשפט העליון האמתי בין לחיוב בין לפטור, וגם הדיינים יכוונו לשפוט את האנשים ולא לה' כי אם להביא משפטו יתברך אל הפועל, וזהו אומרו **ושפטום** שהוא את האנשים הנזכרים. אז יהיו מובטחים ש**והצדיקו את הצדיק** הוא הצדיק בבית דין של מעלה, **והרשיעו את הרשע** הוא הרשע בבית דין של מעלה, וזהו ענין ה"א הידיעה שבצדיק ושברשע.

ב וְהָיָה אִם-בֶּן הַכּוֹת הָרָשָׁע וְהִפִּילוֹ הַשֹּׁפֵט וְהִכָּהוּ לְפָנָיו כְּדֵי רִשְׁעָתוֹ בְּמִסְפָּר:

והיה אם בן הכות הרשע בבית דין טוב לו שילקה בעולם הזה מבאותו העולם. וזהו **והפילו השופט והכהו לפניו** כי טוב הוא לפניו של השופט של מטה משיפילוהו ויכוהו בבית דין של מעלה -

ג אַרְבָּעִים יַכֶּנּוּ לֹא יֹסִיף פֶּן-יֹסִיף לְהַכֹּתוֹ עַל-אֵלֶּה מַכָּה רַבָּה וְנִקְלָה אָחִיךָ לְעֵינֶיךָ :

פן יוסיף להכותו על אלה שהוא בעד ארבעים אלה מכה רבה על ידי בית דין של מעלה בגיהינום. כי טוב לו זה מן המכות הגדולות אשר שם לנפש כנודע.

ולא עוד אלא שמרוויח פה אותה הבושה שמתבייש למעלה בבית דין העליון. ומה גם למאמר **ספר הזוהר** (עיין ח"א דף ריח ע"א וע"ב) שכשגוזרין עונש על עוון איש, שמכריזין עליו לפניו יתברך ובבית דין העליון כולו, וכל הנשמות שאין להם מספר, וכל פמליא של מעלה. באופן שקשה עליו הבושה והכלימה ההיא מכל משפט גיהינום. וזה יאמר פה באומרו **ונקלה כו'** לומר **ארבעים יכנו** פה, ובזה **לא יוסיף** למעלה ליענש כי ינוכה בזה. פן יוסיף לו עונו להכותו על אלה מכה רבה. וגם ירוויח שמה ש**נקלה אחיך,** לעיניך הוא ולא לעיני הבית דין של מעלה, כי אוי לה לאותה בושה אוי לה לאותה כלימה.

ד לֹא-תַחְסֹם שׁוֹר בְּדִישׁוֹ :

ומפני שלפעמים אדם מתחייב בדין על מה שמשתיקין אותו או גוערין בו עד שמסתתמין טענותיו, על כן אמר **לא תחסום שור בדישו** והוא מאמרם ז"ל.

עוד יתכן בקשר פסוק זה עם הקודם ועם מה שאחר בפרשת הייבום. והוא, כי הנה לא גלתה תורתנו אלינו ענין גלגול נשמות בכל התורה בפירוש כי אם פה בענין הייבום, והוא באומרו **יקום על שם אחיו המת ולא ימחה שמו מישראל,** ומזה נלמד אל כל הגלגולים שלא על ידי יבום כנודע ליודעים חן.

ונבוא אל הענין אמר והיה אם בן הכות הרשע כו' שראוי להכות בבית דין של מעלה, יותר טוב הוא שילקה בעולם הזה כמו שכתבנו, כי שם היא מכה רבה,

שנית כי פה **נקלה לעיניך** בלבד אך שם הוא לעיני הבית דין של מעלה וכל הנשמות ופמליא של מעלה.

אמר עוד שלישית והוא כי אז בעולם העליון מראים לו מה שקיצץ בהעוותו ומה שפגם. ובוש ונבהל וישתומם באומרו אוי לי על שברי כי לא ידעתי כי כל הרעה הגדולה הייתי עושה בהעוותי. וזהו אומרו **לא תחסום שור בדישו** שהאיש הזה היה פה כשור הדש וקוצץ התבואה לחתיכי חתיכות, ובראותו באותו העולם מה שקצץ הוא נאלם, וזה לו קושי מכל עונשו שם. ועל כן טוב הוא לו שיקבל ענשו בעולם הזה ולא שיחסם בדישו למעלה שמראים לו מה שדש וקוצץ חלילה.

עוד רביעית, כי לפעמים כל זה איננו שווה לו עד ישוב פה בגלגול לתקן את אשר עוותו.

ואם כן למה לא תענישהו פה, ולא שילך באשמתו לאותו העולם ותקראנה ארבעה אלה, שתהיה מכתו רבה מאשר יענש פה.

שנית ש**ונקלה אחיך לעיניך** ולא לעין כל העולם העליון.

שלישית שלא יראה דישו ופגם קיצוצו אשר קצץ וייחסם בדישו.

רביעית פן יצטרך להתגלגל, כי הנה **כי ישבו אחים יחדו כו' יבמה יבא עליה להקים שם המת** להביאו בגלגול. ומזה תדע כי גם אשר נתחייב עונש בעוונו פה בעולם הזה טוב לו שיקבלנו פה משישוב להתגלגל, וכמקרה היבם גם הוא יקרנו.

והנה על ענין הייבום המשכיל בו ידום לדבר בטעמו ועניינו כי אין בו אלא חידושו שחדש הסבא כמפורש ב**זוהר** פרשת משפטים (ח"ב דף ק ע"א), כי המת נשאר לו רוח מרוחו בבטן האשה ועל ידי אותו הרוח על ידי היבם והיבמה יביאו אותו פה. וזה אחשוב רמז באומרו **אשת המת,** כלומר כי גם אחרי מותו אשתו תקרא כי עוד רוחו בה.

יא כִּי-יִנָּצוּ אֲנָשִׁים יַחְדָּו אִישׁ וְאָחִיו וְקָרְבָה אֵשֶׁת הָאֶחָד לְהַצִּיל אֶת-אִישָׁהּ מִיַּד מַכֵּהוּ וְשָׁלְחָה יָדָהּ וְהֶחֱזִיקָה בִּמְבֻשָׁיו :
יב וְקַצֹּתָה אֶת-כַּפָּהּ לֹא תָחוֹס עֵינֶךָ :

הנה יראה בלתי מקושר אל הקודם.
ב. כי אומרו איש ואחיו ואומרו **יחדו** הוא מיותר.

אמנם הנה כתבנו למעלה כי אומרו ענין **לא תחסום כו'** ואומרו **כי ישבו אחים כו',** הם דברים נמשכים ונאחזים עם ענין **כי יהיה ריב בין אנשים כו'.** ועל כן יתכן כי כהתימו מה שנמשך ממנו חזר אל הענין הראשון על ענין **כי יהיה ריב כו'.** והוא, כי אמר ראו נא מה בין אנשים בעלי מוסר ודרך ארץ לעקשים, כי הנה כי יהיה ריב בין אנשים לא ינצו זה עם זה על ריבם כי אם באהבה ואחווה שלום ורעות **יגשו אל המשפט**, והיה זה שלום כי **והצדיקו כו'.**

יא כִּי-יִנָּצוּ אֲנָשִׁים יַחְדָּו אִישׁ וְאָחִיו וְקָרְבָה אֵשֶׁת הָאֶחָד לְהַצִּיל אֶת-אִישָׁהּ מִיַּד מַכֵּהוּ וְשָׁלְחָה יָדָהּ וְהֶחֱזִיקָה בִּמְבֻשָׁיו :
אך **כי ינצו אנשים** שיעדר מהם דרך ארץ ולא יגשו אל המשפט בשלום ובמישור כי אם שינצו זה עם זה על הדין שביניהם, ימשך שלא יבצר מי שיכנס בינתיים ביניהם לעזור את האחד ויעשה קטטה מחודשת. ואם מתחילה היה ריב בין ראובן ושמעון, עתה שנכנס לוי לעזור לראובן יהיה עוד ריב שני בין ראובן ושמעון ובין לוי ושמעון. ומי יתן והיה לוי מניח את ראובן ושמעון במחלקותם לבדם, כי אחר שעה היו עושים שלום ביניהם. אך עתה עשה לוי המשכת המחלוקת וגם ריב חדשה בין זה ובין שמעון שבא לוי לחרחר ריב עמו.

וזה מאמר הכתוב כי ינצו אנשים, כל עוד שהם **יחדיו** שלא יכנס זולתם בתוכם יהיו **איש ואחיו,** כי מהיותם שני אנשים משוללי קורבה יעשו **איש ואחיו** כי יבואו מעצמם לעשות שלום בינו ובין רעהו, כי בהעדר רכילים ונושאים פנים לאחד מהם לא יבצר משניהם לשוב מריבתם

ויקשרו אהבה תחת שנאה. וזהו **כי ינצו אנשים יחדו איש ואחיו.** אך בהיות ש**וקרבה אשת האחד להציל את אישה כו'** ימשך ריב חדש נוסף על הקודם והוא כי **ושלחה ידה והחזיקה במבושיו.** וגם זה נעשה מעט מעט, כי תחילה לא תכוון היא רק **להציל את אישה** לא להצר את חברו וזהו **וקרבה כו' להציל את אישה.** אלא שאחר כך בראות האחר שיש עוזר לחברו אז יתאזר יותר להכותו, אז **ושלחה ידה והחזיקה במבושיו,** ונוספה רעה אחרת על הקודמת.

יב וְקַצֹּתָה אֶת-כַּפָּהּ לֹא תָחוֹס עֵינֶךָ :

לא תחוס עיניך בעצמה אז לומר כי היא לטובה נתכוונה **להציל את אישה,** כי אם **וקצותה את כפה.** והוא כי לימוד דרך ארץ **כי** כאשר **ינצו אנשים** והמה ברתיחת הריב לא יכנס אחר להכות ולריב את האחד ולעזור את שכנגדו שהלא יגדל הריב אז יותר. כי אם יבוא איש או אנשים לתווך שלום בין שניהם בלתי מראים שהם בעזרת האחד מהם עד ישקוט הריב, ואחר כך ישימו לב להצדיק צדיק ולהרשיע רשע אחר שישבות מדון.

יג לֹא-יִהְיֶה לְךָ בְּכִיסְךָ אֶבֶן וָאֶבֶן גְּדוֹלָה וּקְטַנָּה :

יד לֹא-יִהְיֶה לְךָ בְּבֵיתְךָ אֵיפָה וְאֵיפָה גְּדוֹלָה וּקְטַנָּה :

טו אֶבֶן שְׁלֵמָה וָצֶדֶק יִהְיֶה-לָּךְ אֵיפָה שְׁלֵמָה וָצֶדֶק יִהְיֶה-לָּךְ לְמַעַן יַאֲרִיכוּ יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ :

טז כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל-עֹשֵׂה אֵלֶּה כֹּל עֹשֵׂה עָוֶל :

זולת קושי הסמיכות, הנה אומרו **לך** ואומרו **בכיסך** הוא מיותר.

וכן אומרו לך בביתך וכן מלת **וצדק** בין ב**אבן שלימה** בין ב**איפה שלימה** הוא מיותר.

ועוד כי אומרו כי תועבת כו' יראה בלתי צודק, שאם עושה אלה היא תועבת ה' אך הבלתי עושה אלה יאריכון ימיו ודי לו שלא יקרא תועבה.

ועוד כי אומרו כל עושה עול הוא מיותר.

יג לֹא-יִהְיֶה לְךָ בְּכִיסְךָ אֶבֶן וָאֶבֶן גְּדוֹלָה וּקְטַנָּה :

אמנם אפשר כי למה שרוב המריבות שבין איש לרעהו הם על משא ומתן שביניהם בין קונה ומוכר כי זה יאמר מעותיך חסרים וקונה יאמר מידותיך חסרים וכיוצא, על כן אחר אומרו **כי ינצו אנשים כו'** סמך ואמר **לא יהיה לך אבן** ואבן שהוא אבן ששוקל המטבעות,

יד לֹא-יִהְיֶה לְךָ בְּבֵיתְךָ אֵיפָה וְאֵיפָה גְּדוֹלָה וּקְטַנָּה :

ולא יהיה לך איפה ואיפה שבו מודד התבואות כי זה ראשית מדון.

או יהיה הסמיכות בדרך אחרת במה שלא עירבם לומר **לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן ובביתך איפה ואיפה,** כי אם אמר **לא יהיה לך כו' באיפה,** והוא כי אחר אומרו **כי כאשר ינצו אנשים** לא טוב הכנס בינתיים מי שיריב עם האחד לעזור לשני פן יגדל הריב יותר, אך טוב ליכנס דרך תווך שלום או דרך תוכחת באופן שלא יראה כעוזר לזה מחברו. על כן סמך ואמר כיצד יהיה דרך התוכחת והוא שיקשט את עצמו ואחר כך את אחרים. שלא יאמר טול קיסם מבין שניך למי שיוכל להשיב לו טול קורה מבין עיניך, שאדרבה אז יתפקר חברו וימשך ריב וקלון. כמאמרנו על פסוק (משלי ט ז) יוסר לץ כו' שהוא כי שנים הם הלוקחים להם קלון אחד המייסר את הלץ.

ב. המוכיח לרשע מומו של מוכיח מה שיש בו, שאז יענה הרשע ויאמר ולדידך מי ניחא ויקל בכבודו. ועל דרך זה ירמוז בסמיכות הריב הנזכר למעלה ואמר, אל תבוא להוכיח ולומר **לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן** שיענה לך **לא יהיה בביתך איפה ואיפה כו'.**

ולענין הכתובים יאמר אין צריך לומר לשקול בפועל שלא יהיה לך משקלות חסרות או יתירות, כי אפילו **לך** לעצמך. ולא לשקול המטבעות בהם כי אם אפילו להיות מונחים בכיסך **לא יהיה לך אחת גדולה** מהשיעור ואחת **קטנה** כשיעור, או אחת **גדולה** כשיעור ואחת **קטנה** מהשיעור, פן תבוא ליקח בגדולה וליתן בקטנה. וכן **איפה לא יהיה לך** לעצמך **בביתך** אפילו שלא בכוונה למדוד בבית רק להיות **לך בביתך לא יהיה** פן תבוא לטעות.

טו אֶבֶן שְׁלֵמָה וָצֶדֶק יִהְיֶה-לָּךְ אֵיפָה שְׁלֵמָה וָצֶדֶק יִהְיֶה-לָּךְ לְמַעַן יַאֲרִיכוּ יָמֶיךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ :

עוד אוסיף להזהירך והוא שתעשה לפנים מן השורה מפני החשד **למען יאריכון ימיך,** והוא **אבן שלימה וצדק** שהוא כי לא בלבד תהיה לך אבן משקל צדק כי אם גם לא תהיה חתיכת אבן פן הרואה יחשדך שתהיה הולך ומחסר ממנה ולא יוכר. כי אם תבקש **אבן שלימה** שמתחילת ברייתה לא הייתה יותר מזה השיעור. ושיהיה צדק שהוא השיעור מצומצם, כאשר ימצאו חלוקי נחל שלימות באופן לא יהיה חשד. וכן **איפה שלמה** שלא תהיה גדולה ובה צד נפחת ותאמר כי עד מקום הפחת היא השיעור כי גם בזה יהיה חשד, רק **איפה שלימה** בעצמה, **וצדק** שתהיה שיעורה בשווה ובצמצום. ועל ידי חסידות שתשמר מהחשד **יאריכון ימיך על האדמה כו'.**

טז כִּי תוֹעֲבַת ה' אֱלֹהֶיךָ כָּל-עֹשֵׂה אֵלֶּה כֹּל עֹשֵׂה עָוֶל :

ושמא תאמר הלא הזהרת בל יהיה בכיסנו אפילו על מנת שלא לשקול בה **אבן ואבן** וגם **לא בביתך איפה ואיפה** אפילו שלא למדוד בה. והוספת לקבוע שכר טוב לעושה **אבן שלמה וצדק ואיפה שלמה וצדק,** ולשוקלים באבן חסירה או לוקחים ביתירה וכן באיפה לא אמרת עניינו מה יהיה. הנה דע לך כי מה שאני צריך להזהירך הוא במציאות הנאמרים שהוא על

הבלתי עושים עול, כי אם שהיא אבן בכיסם או איפה בביתם. אך העושה עול ממש אין צריך לדבר **כי** הלא **תועבת ה' אלוהיך כל עושה אלה כל עושה עול.** וכלל בין העושה בידיו המידות ומשקלות חסרים או יתרים, בין השוקל או מודד בהן. **ועל האחד** אמר **כל עושה אלה** ועל השני אמר -

כל עושה עול.

יז זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק בַּדֶּרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם :

יח אֲשֶׁר קָרְךָ בַּדֶּרֶךְ וַיְזַנֵּב בְּךָ כָּל-הַנֶּחֱשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָיֵף וְיָגֵעַ וְלֹא יָרֵא אֱלֹהִים :

יט וְהָיָה בְּהָנִיחַ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל-אֹיְבֶיךָ מִסָּבִיב בָּאָרֶץ אֲשֶׁר ה'-אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחֶה אֶת-זֵכֶר עֲמָלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם לֹא תִּשְׁכָּח :

ראוי לשים לב:

א. אל הסמיכות עם הקודם.

ב. למה ציונו יתברך לעשות זכירה זו מה שלא עשה כן לכל גוי אשר עשה לנו.

ומה גם לרבותינו ז"ל האומרים שהיא מצות עשה **זכור בפה אל תשכח בלב** (מגילה יח א) והיה די מה שמצוונו למחותו באומרו **והיה בהניח וכו' תמחה וכו'.**

ג. אומרו אשר עשה לך. והנה למאמרם ז"ל (**תנחומא** ט) שהיה מזנב וכורת מילותיהן של ישראל ומחרף אותם וזורקם כלפי מעלה ואומר טול לך מה שבחרת, ואם כן איפה כל מה שעשה לישראל בכף מאזנים, ואשר נתפקר כלפי מעלה מכריע את כל אשר עשה לישראל, ולמה יאמר **זכור את אשר עשה לך** יותר ראוי לזכור **את אשר עשה** נגד כבודו יתברך.

ד. שאם הוא עשה רעה הרי החלישו יהושע את עמלק ואת עמו לפי חרב.

ה. אם כל כך רע בעיני ה' הוא למה יאריך לו ולא יאבדהו ברגע קטון עדי אובד כי מה זה הכלב המת.

ו. אומרו בדרך, כי אחר עשותו הרעה מה לנו אם היה בדרך או במקום אחר.

ז. כי הלא פלשתים הרגו מאפרים מאתים אלף איש ולא ציוה יתברך לזוכרם כאשר ציוה על זה שלא הרג כי אם הנחשלים אחר הענני כבוד.

ח. למה לא הזכיר גם כן הפעם השנית שיצא עמלק על ישראל בסילוק אהרן כאשר שמע הכנעני יושב הנגב שהוא עמלק כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** חוקת יח) שהיה גם כן בדרך.

ט. אומרו בצאתכם ממצרים מה היה שבכל הפרשה מזכיר את ישראל בלשון יחיד ובאומרו בצאתכם ממצרים לשון רבים.

י. כי לא היה בצאתם ממצרים כי אם אחר כמה מסעות, ואם הוא על היות זמן מועט בין יציאתם לביאת עמלק מה יתן ומה יוסיף היות קרוב או רחוק.

יא. אומרו אשר קרך כו', שיורה כי מקרה היה, והלא בכוונה מכוונת בא.

יב. אומרו ויזנב בך כו', שמורה מיקל באשמת עמלק שלא פגע רק בקלי החשיבות.

יג. אומרו בך, שהיא מלה יתירה.

יד. אומרו ולא ירא אלוהים, שאם חוזר אל עמלק גם כל האומות כן, ואם חוזר אל ישראל אתא לנחומינהו לנקום נקמתם והזכיר עונם.

טו. אומרו והיה בהניח ה' כו', למה מאריך הדבר, וטוב טוב היה כי קודם כל דבר ימחו את זכר עמלק ואחרי כן יכבשו ארצות שבעה עממין.

טז. אומרו מסביב שהיא מלה יתירה.

יז. אומרו אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה לרשתה, מי לא ידע שהנחלה נותן ה' לרשתה ואם כן אומרו **נחלה לרשתה** מיותר הוא.

יח. אומרו תמחה את זכר עמלק כי הלא יראה הפך מאמרו יתברך בפרשת בשלח כי שם נאמר **מלחמה לה' בעמלק** ופה מייחס ומחייב אותה לישראל.

יט. אומרו מתחת השמים האם היה עולה על לב שימחה אותם מעל לשמים.

כ. אומרו לא תשכח, כי הלא בכלל אומרו **זכור** הוא שלא ישכח.

יז זָכוֹר אֵת אֲשֶׁר-עָשָׂה לְךָ עֲמָלֵק בַּדֶּרֶךְ בְּצֵאתְכֶם מִמִּצְרָיִם :

אמנם הנה אחר אשר החמיר הוא יתברך בענין משקלות ומדות, ראה הוא יתברך כי הנה יאמר נא ישראל הנה העמסת העמיס עלינו על דבר המשקלות והמידות שתהיה **אבן שלמה וצדק ואיפה שלמה וצדק** להקפיד אפילו על שווה פרוטה. והלא נגד עינינו פלס ומאזני משפט מעוקל ומעוות אשר עוות עמלק הרע ההוא, כי בא לקראתנו וישם את עצמו נגדנו ואת שרו ערך ה', כי שם אותו בכף מאזנים ואת אלוהי עולם ה' בכף שניה, ויכריע את עצמו ואת שרו לעומתו יתברך, וישם פיו כחרב חדה נגד ה' לדבר ולומר על המילות בזרוק אותם כלפי מעלה ואמר אליו יתברך טול לך מה שבחרת, כאילו משקל ומידה לו נגד גדולתו יתברך. ואיה איפה תועבת מאזני שקר כשל הרשע ההוא, ואיככה נוכל וראינו כי תראה ותסבול ולא תפקוד עליו. ועל כן בא ויאמר **זכור את אשר עשה עמלק כו'.** לומר הנה שתים רעות עשה עמלק אחד לי ואחד לך, אשר עשה לי בדברים הרעים אשר דבר ואחד לך על אשר שלח ידו ביהודים, אך הנני שם פני על אשר לך ואומר **זכור את אשר עשה לך עמלק** ואניח את אשר לי עד פקדי הנוגע אליך. וכך היא דרך ענוותנותו יתברך כאשר עשה בפרעה שעזב אומרו מי ה' כו' ופקד על אומרו וגם את ישראל לא אשלח. כן בימי ירבעם (מלכים א, יג ד) בהקטיר לעבודה זרה האריך לו ובשולחו את ידו על הנביא מיד ותיבש ידו. כן אמר הוא יתברך **זכור את אשר עשה לך** כלומר כי זה אחזיק לזכור יותר מהנוגע אלי.

יח אֲשֶׁר קָרְךָ בַּדֶּרֶךְ וַיְזַנֵּב בְּךָ כָּל-הַנֶּחֱשָׁלִים אַחֲרֶיךָ וְאַתָּה עָיֵף וְיָגֵעַ וְלֹא יָרֵא אֱלֹהִים :

ושמא תאמר הלא אם לכבוד ישראל אתה חש, אנה עזבת את אשר עשו להם פלשתים שהרגו מאפרים מאתים אלף כאחד. לזה אמר **בדרך כו'** לומר הנה יש שני הפרשים:

אחד כי עמלק בא **בדרך** רודף לקראתך, אך פלשתים עברת דרך ארצם.

ועוד טעם שני והוא כי אשר עשו פלשתים לא היה בזמן היציאה ממצרים לפי האמת ולא יצאו רק שבט אפרים לבד ועל שעברו נענשו. אך מה ש**עשה לך עמלק** היה **בצאתכם ממצרים.** וזה אמר לשון רבים שהוא לרמוז על זמן היציאה ושיצאו כל השבטים ולא בזמן שיצא אחד לבדו.

ושמא תאמר אם את רעת עמלק באת לומר שנזכור, למה תאמר אשר עשו לנו **בדרך בצאתנו ממצרים,** ולמה לא נזכור אשר הוסיף שנית ידו בסילוק אהרן, כי גם שם להשמיד היה בלבבו בראותו סילוק עניני כבוד. לזה אמר מה שאני עושה עיקר מהפעם הראשונה גם זה משני טעמים:

אחד כי אז בראשונה היה **אשר קרך בדרך,** כי רחוק ממנו היית ולא היית עובר דרך ארצו ובא לקראתך וזהו **אשר קרך.** מה שאין כן **בפעם השנית** כי ראה שהיו עוברים דרך ארצו, כמאמר הכתוב (במדבר כא א) **וישמע הכנעני כו' כי בא ישראל דרך האתרים,** שהוא בדרך שהלכו המרגלים שעלו בנגב דרך ארץ עמלק יושב בארץ הנגב, על כן נפל עליו אימת מות, אך **בצאתכם ממצרים** היה **אשר קרך בדרך** שהוא כי יצא ממקומו וילך לקראתך בדרך.

עוד טעם שני והוא כי בפעם הראשונה הוא כי **ויזנב בך** שהוא **בך** ממש שהוא מישראל, אך בשניה לא נגע בישראל כי אם בשפחה גויה שהייתה אתם. כמאמרם ז"ל (**ילקוט** רמז תשסד) **וישב ממנו שבי** ששבה מה שהיה לישראל שבי דהיינו שפחה גויה שהיה אצלם שבי.

ושמא תאמר הלא עזבת הנוגע אליך בעד הנוגע אלינו כי משלנו עשית עיקר לזכור תחילה באמור **זכור את עשה לך עמלק.** ומה בצע בזה אם לא פקדת מיד לא זה ולא זה, ולא עוד אלא שעדיין הדבר תלוי. לזה אמר **ואתה עיף ויגע ולא ירא אלוהים,** והוא, כי היותך **עיף ויגע** לא הספיקה הכנעה זו לשתהיה **ירא אלוהים** ועל כן לא היה אפשר למחותם עודך בלתי ירא אלוהים. והוא כי אי אפשר להפיל את עמלק כל עוד שימצאו דברי עונות בישראל. וזה ענין גאולתנו העתידה מגלות אדום שאי אפשר אלא על ידי תשובה, מה שאין כן בגאולות הקודמות שהיו במה שהושיבו נשים נכריות בגאולת מדי ובבל, כי בעתידה הקפיד הוא יתברך שעל כן אם זכו מעצמם בתשובה יחישנה, ואם לאו תבוא בעתה על ידי חבלי משיח למען ישובו על כרחם בצר להם.

והענין, יען כי אין אומה נופלת למטה עד יפיל הוא יתברך את שרה למעלה, כמה דאת אמר (ישעיה כד כא) יפקוד ה' על צבא המרום במרום ואחר כך ואת מלכי האדמה על האדמה (**ילקוט** ישעיה רמז תיח), והנה ידוע כי אין שרו של עשו ועמלק כיתר שרים, כי זה אי אפשר לו ליפול אם לא כשאין בישראל עונות. והוא כי שרו של עשו הוא סמאל הוא שטן הוא יצר הרע, ועל כן כל עוון אשר חטא אשר ביד ישראל הוא מוסיף כח ואומץ בו. ואם כן איככה נוכל

לו ואיך יפול משמים ואנו מחזיקים אותו בעונותינו. וזהו אומרו **ואתה עיף ויגע ולא ירא אלוהים,** ואם כן איך יפיל הוא יתברך את השר ההוא במרום ואין בכם יראת אלוהים.

יט וְהָיָה בְּהָנִיחַ ה' אֱלֹהֶיךָ לְךָ מִכָּל-אֹיְבֶיךָ מִסָּבִיב בָּאָרֶץ אֲשֶׁר ה'-אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה לְרִשְׁתָּהּ תִּמְחֶה אֶת-זֵכֶר עֲמָלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם לֹא תִּשְׁכָּח :

לכן **והיה בהניח ה' אלוהיך לך מכל אויביך מסביב בארץ** שהוא מכל האויבים המסבבים את האדם שהם כל כחות הטומאה שבראתם בעונותיכם שהם המוסיפים כח בשרו של עמלק, אז בנפול האויבים ההם באופן לא תתייחס הארץ למתנה שיש לה הפסק כי אם לירושה שאין לה הפסק, כי לא תירא תהיה הארץ אחריך לאויב כמלך בבל וכיוצא כי אם ירושה שאין לה הפסק כי לא תהיה לך אשמת דבר, וזהו **אשר ה' אלוהיך נותן לך** שהוא נותן בדרך מתנה שיש לה הפסק, ואתה תעשה בכשרונך שתהיה **נחלה לרשתה.** אז יקל הדבר לפקוד על השר תחילה במרום שהוא על השמים שהוא על הנוגע אל ה' יתברך, ואז לא ישאר לך לעשות רק ש**תמחה את זכר עמלק מתחת השמים** שהוא אל מלך האדמה באדמה שהוא זכרו ש**תחת השמים.** כי מה שהוא במרום שמעל לשמים כבר יהיה עשוי על ידי. ובזה אינו חולק על אשר אמר למעלה (שמות יז טו) **כי מחה אמחה כו' מתחת השמים,** שמורה שהוא יתברך העושה כי הוא שאומר הוא יתברך כי מחה את השר בשמים על ידי אמחה את הזכר על ידיכם **מתחת השמים.**

ואמר אחר כך **לא תשכח** הוא כי הנה הוא יתברך מגיד מראשית אחרית, והוא, כי אחרי אומרו בפרשת בשלח **כי מחה אמחה כו'** שהוא על ידי צוותו יתברך את ישראל כשיכנסו לארץ למחות **את זכר עמלק,** ואחר כך אמר הוא יתברך הנה זה אמרתי לעשות על פי צוויי אבל ידעתי כי לא יתקיים בדורות אלו כאשר היה וישאר הדבר עד עת קץ. וזהו ויאמר **כי יד על כס יה מלחמה כו'**, לומר הנה יש **מלחמה לה' בעמלק** ומלחמה לישראל בעמלק, והנה על כבוד ישראל אניח מלפקוד הנוגע אלי עד פקוד הנוגע אל ישראל. והנה זה היה מספיק שאניח הנוגע אלי דור אחד או שנים, אך הנה בשמי ובכסאי נשבעתי ש**מלחמה לה', מלחמה** שיש **לה' בעמלק,** אשמרנה משתלשלת **מדור דור** שהוא עד סוף הדורות עד שיזכו ישראל לנקום הנוגע אליהם. וזהו שרמז פה ואמר **לא תשכח** לומר הלא אמרתי **והיה בהניח כו' תמחה כו'** שהוא בימי שאול, אך ידעתי כי לא יגמר אז וישאר לדורות עולם באופן שלא יספיק לומר זכור בעצם כי אם **לא תשכח** שהוא משך זמן שצודק בו שכחה כי רב הוא.

פרשת כי תבוא

פרק כו

א וְהָיָה כִּי-תָבוֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה וִירִשְׁתָּהּ וְיָשַׁבְתָּ בָּהּ:

ב וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל-פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ

וְשַׂמְתָּ בַטֶּנֶא וְהָלַכְתָּ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם :

ג וּבָאתָ אֶל-הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו

הִגַּדְתִּי הַיּוֹם לה' אֱלֹהֶיךָ כִּי-בָאתִי אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵינוּ לָתֶת לָנוּ :

ד וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנֶא מִיָּדֶךָ וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ :

ה וְעָנִיתָ וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ

אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה וַיָּגָר שָׁם בִּמְתֵי מְעָט וַיְהִי-שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם וָרָב :

ו וַיָּרֵעוּ אֹתָנוּ הַמִּצְרִים וַיְעַנּוּנוּ וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ עֲבֹדָה קָשָׁה :

ז וַנִּצְעַק אֶל-ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ וַיִּשְׁמַע ה' אֶת-קֹלֵנוּ וַיַּרְא אֶת-עָנְיֵנוּ וְאֶת-עֲמָלֵנוּ וְאֶת-לַחֲצֵנוּ :

ח וַיּוֹצִאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם בְּיָד חֲזָקָה וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה וּבְמֹרָא גָּדֹל וּבְאֹתוֹת וּבְמֹפְתִים :

ט וַיְבִאֵנוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֶּן-לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

י וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת-רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נָתַתָּה לִי ה'

וְהִנַּחְתּוֹ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

יא וְשָׂמַחְתָּ בְכָל-הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן-לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְבֵיתֶךָ אַתָּה וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבֶּךָ :

הנה בעיני כל רואי את כל החרדה ההיא אשר חרד הוא יתברך על מצוות בכורים הזאת, שיחרד איש מביתו ומעירו וילך רגלי באשכול ענבים אחד ומן התאנים ומן הרימונים מעט מזער לא כביר, וההיקש ביתר שבח מינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, וישם בטנא ועל כתף ישאנו אם דל ואם עשיר, ואפילו אגריפס המלך. ויתקבצו יחד כל בני עיר ועיר בחליל מכה, ומיני זמרה בשירי זמרה, ובכל עיר יבואו בה יצאו לקראתם זקניה ושופטיה ורבים שריה, לפי כבוד הנכנסים בהלל והודות לה'. וכה משפטם עד שערי ירושלים, בשור וקרניו מצופות זהב ועטרות זית, ובהגיעם בשערי ירושלים ירומו קול אומרים שמחתי באומרים לי כו' עומדות היו רגלנו כו' ככל הכתוב במשנה (בכורים פרק ג). ומה קול החרדה הזאת על פחות משוה חצי דינר.

אמנם בשום לב אל מה שהגדילו רבותינו ז"ל ב**בראשית רבה** (א ו) התמיהא הזאת, נבוא עד תכונתה, באומרם **בראשית ברא כו'** בשביל מצות בכורים שנאמר בה **ראשית בכורי אדמתך ברא אלוהים את השמים כו',** כי הלא יפלא מה גדלה המצווה הזאת שעליה לבדה נברא העולם.

אך הנה ידוע כי עולם חסד יבנה (תהלים פט ג), כי מי הקדימו ויבראנו, ומה יקרו מעשינו לשלמפרע יהיה כדאי להבראות עלינו. כי הלא גם כל מעשינו פעל לנו, וגם שכרו אתו לעולם שכלו טוב וכלו ארוך, ומה ינכה על בריאת עולם ואשר יזוננו ויפרנסנו ואשר הוא גומלנו כל טוב. אמנם זה חסדו יתברך חפץ להיטיב, ולא יבקש מידינו להחשיב עולמו כאילו הוא לנו, רק שנחזיק לו יתברך טובה ונכיר כי הוא אדון הכל והוא הטוב והמטיב לנו תמיד, ונברך ונהלל לו יתברך. כמאמרם ז"ל במדרש (**ילקוט** רמז תרסז) על פסוק (תהלים טז) אמרת לה' אדני אתה, מנין שכל הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל שנאמר אמרת לה' אדני אתה שברכת על מה שנתן לך, מאז אמור לפניו יתברך טובתי בל עליך, כלומר כי כאילו לנו היא על כי הכרתי כי ממך יתברך הכל, ועל כן נצטווינו לברכו על כל מה שברא כמפורש זה הענין במקומות אין מספר.

והן זאת כוונתו יתברך במצווה הזאת, כי הלא כי יראה האדם עצמו בארץ זבת חלב ודבש, שמן ודשן תחת גפנו ותחת תאנתו ואין מחריד, בתים מלאים כל טוב אשר לא מילא, כרמים וזיתים אשר לא נטע חטה ושעורה לרוב מאד, הלא ידיחנו יצרו בשרירות לבו לאמר כחי ועוצם ידי עשה לי את החיל הזה, על כן צוה לנו אלוהי עולם ה' לבלתי נאבד חלילה פן נשמן ונבעט, כי שנה בשנה ניקח **מראשית כל פרי האדמה** ונשים בטנא והלוך נלך עד המקום אשר בחר ה' ולהניחו לפניו יתברך.

והוא, כי זה דרכו יתברך, כי העולה על רוחו כי קניינו אשר רכש כחו ועוצם ידו עשה לו, אדון הכל יסירנו ממנו, אך החושב כי הכל שלו יתברך ה' יעזבנו בידו. והנה יקרנו עמו יתברך כעשיר או שר אשר לו כרם ויורד בו אריס לעבדו ולשומרו, כי בראות האריס בכורה בתאנה בראשיתה ואשכול ענבים אחד שבישל ראשון, יתנם במזרק טהור ויוליכם אל פני האדון בעל הכרם ההוא, לאמר לו ראה נא נועם ברכת כרמך אשר עבדתיך בו וזה פריו כי ממך הכל, ולא ערבתי אל לבי לאכול ממנו עד אציג לפניך ראשית פריו, כי לא לי היה הזרע ותבואת הכרם כי ממך הכל, והנה הביאותיו אליך והצגתיו לפניך במזרק טהור. ואז בראות המלך או השר ההוא כי גדול דרך ארץ האריס ההוא, אז יאמר יהי לך כל השאר. כן הדבר הזה חטה ושעורה וכרמים וזיתים לא לנו המה כי הכל שלו יתברך כי אדון הכל הוא באמת, מכמה בחינות כאשר יבוא בס"ד.

על כן ציוה לנו יתברך נקח מראשית כל פרי האדמה ונשים **בטנא** ונוליך עד מקום כבודו יתברך, כאומרים לפניו יתברך לא לנו ה' לא לנו כי הכל שלך. ולהורות כי ממנו יתברך הכל, הנה ראשיתו נביא בטנא לפני כסא כבודו כאשר יובא לפני בעל הכרם. ואז הוא יתברך נותן את הכל באמונה ובמתנה על ידי היותו בלתי כפוי טובה.

וזה פשט הענין והיה כי תבוא שתהיה לך שמחה, כמשמעות כל מקום שנאמר בו והיה, בראותך שאפילו לא היצר לך לכובשה רק כבוא ונכנס אל נחלת אבותיו, ולא שמת אל לבך כי אני הוא הנותן ולא בכחך, וזהו אומרו אני **נותן וירשתה וישבת בה** בשובה ונחת, והלא תבוא להתגאות. לכן **ולקחת וגו'.** והטעם, כי לא תחשוב שכבר נתתי רק עדיין אני נותן, כי אם תעשה מצוותי זאת אתננה לך, ואם אין לא אתן, כי הארץ תעזב ממך.

ואמרת **הנה הבאתי וכו' והנחתו לפני ה' אלוהיך,** כאומר לפניו ממך הכל, ואז על ידי כן **ושמחת בכל הטוב,** כאילו כל הטוב אני נותנו לך. ועל כן ציוה יתברך יושם בטנא ושיביאנו בעצמו, ומה גם העשירים שהיה הטנא של זהב שהוא דרך כבוד. והוא כענין המוריד אריסין על נכסי אשתו שאף על פי שהוציא הוצאות רבות אם אכל אפילו גרוגרת אחת דרך כבוד מה שהוציא הוציא ומה שאכל אכל (כתובות עט ב). כן הוא יתברך אף על פי שממנו יתברך הכל, וכמו שאמרו ז"ל (**ילקוט** ראה סוף רמז תתצב) עשר תעשר שאומר הוא יתברך הלא בעל שדה מוריד אריס למחצה לשליש ולרביע, ואם אני לא הייתי משיב הרוח ומוריד הגשם ומוריד הטל לא היה כלום, ואם כן היה לך לתת לי הכל כי הכל שלי כי אני עשיתי. אך אומר הוא יתברך במה שתביאו **ראשית כל פרי** דרך כבוד כל מה שהוצאתי ועשיתי מחול לכם, ועל כן ציוה יתברך עשות את כל הכבוד האמור במשנה, למען יורו כי אינם כפויי טובה רק מכירים כי הכל שלו יתברך, ומביאים **ראשית כל פרי** דרך כבוד, כי זה כל מה שיבקש הוא יתברך על כל מה שברא.

כי הלא כל העולם אשר ברא בעבור האדם לא היה כי אם למען יחזיק לו טובה ויהללנו ולא יהיה כפוי טובה, ובזה תלוי קיום כל התורה. והוראה עיקרית אל היות זאת כוונתו יתברך, הלא גלה ופירש במשנה זו ובמצווה זו, שאם לא כן למה חרד על שווה פרוטה את כל החרדה והכבוד. ובגלל הדבר הזה הטיבו אשר דברו ז"ל שבשביל מצות בכורים נברא העולם, כי הוא על שנחזיק לו טובה על המחיה ועל הכלכלה, וההיקש בכל יתר דברים, **כי זו בנין אב על כולם** וגם כוללת הכל, כי על ידי ארץ ושמים ומזלות וחמה ולבנה נעשים ומתבשלים הפירות וזה כל העולם.

הנה זו היא כונת הענין דרך כלל, ולבא אל ביאור המקראות והתכת תיבותיהם נעיר בהם,

אומרו כי תבוא, שמורה כי בבואם יתחייבו בבכורים, ולא כן הוא כי אם אחר כיבוש וסילוק כנלמד מסוף הפסוק.

וגם אומרו ה' אלוהיך נותן לך יראה מיותר.

ועוד אומרו וירשתה, כי כבר הוזכרה נחלה ומה גם כי באומרו וישבת בה נכלל.

ועוד אומרו ולקחת וכו' ושמת, היא ייתור, ומהראוי יאמר והולכת בטנא מראשית וכו' אל המקום וכו'.

וגם אומרו לשכן וכו', הוא מיותר.

ועוד למה חזר ואמר שנית **אשר ה' אלוהיך נותן לך.**

ועוד אומרו אשר תביא מארצך הוא מיותר.

וגם אומרו תביא הוא בלתי צודק.

ועוד אומרו אשר יהיה בימים ההם, אם ללמד שאין לך אלא כהן שבימיך, צריך לדעת למה נאמר זה פה ולא בקרבנות או עבודת יום הכיפורים ילמדנו אם בעינינו אינו הגון שלא נחוש כי הוא כהן שבימינו.

ועוד למה עתה מדבר עם הכהן ואחר כך בפסוק **וענית וכו'** מדבר עמו יתברך.

ועוד למה יקחהו הכהן מידו ויניחהו **לפני המזבח,** כיון שאחר כך חוזר ונוטלה הבעל הבית ואומר **ארמי וכו'** וחוזר ומניחו לפני ה', ולמה ראשונה על ידי הכהן ועתה על ידי עצמו. ובראשונה נאמר **לפני מזבח ה'** ולא באחרונה.

וגם אומרו הגדתי היום והוא לא הגיד דבר.

ועוד מה צורך הגדה אחר כי בא והוא לעינינו.

וגם כמה שינויים אין מספר מלשון מאמרו טרם תת הטנא ביד הכהן אל לשון מה שאחר שהונח לפני המזבח.

וכן מה ענין ארמי וכו' אל מצווה זו, וכן כל אריכות הדברים עד תומו כי יראו דברים בלתי צריכים אל המצווה הזאת.

אמנם הנה כתבנו כי עיקר כוונתו יתברך להרחיקנו ממידת כפוי טובה ולהביאנו אל גדר החזיק טובה כראוי, כי הוא גדר גדול ועיקר גדול בכל ענייני ועיקרי הדת, כי בו תלוי כל עבודת אלוהים להכיר כי הנשמה לו יתברך והגוף פעלו וכולנו עבדים לו יתברך, ושבשכר זה הוא מקנה לנו הארץ למורשה ואם לאו הארץ תיעזב מהם. והוא כי הנה יש הפרש בין מתנה לירושה, והוא כי הנה במתנה יש שני דברים:

אחד שיש להחזיק טובה לנותן,

ועוד שנית כי המתנה יש לה הפסק ויכול הנותן לומר אני נותן לך מתנה זו ואחריך לפלוני ואחריו לפלוני, מה שאין כן בירושה שאין לה הפסק לדור דור.

והנה באמת בארץ ישראל יצדקו יחד שתי אלה, היא נחלת אבות אשר נשבע להם הוא יתברך וגם היא מתנה, כי לא נשבע לתתה לדור מסוים, ובבחינת מתנה אפשר שאינה החלטית כי יש לה הפסק, אם נזכה תהיה לנו ואם לאו ביד מלך בבל תינתן וביד אדום, כאשר היה, וכמפורסם בתורה שאם יעזבו את ה' גם הארץ תיעזב מהם, מה שאין כן אם היינו עושים רצון קונינו יתברך שלא היינו זזים ממנה רק תתקיים בנו תורת ירושה שאין לה הפסק.

א וְהָיָה כִּי-תָבוֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ נַחֲלָה וִירִשְׁתָּהּ וְיָשַׁבְתָּ בָּהּ:

וזה מאמר הכתוב **והיה כי תבוא אל הארץ** כבא על נחלת אבותיו, דע כי שתי בחינות יש, אחת תורת מתנה ולא בהחלט כי אם עודני נותן בכל דור ודור לפי מעשיהם, וגם באמת היא נחלה מאבותיך כי על ידי לקיחתך זו אני מחשיב כאילו כל הארץ שלך היא, ואשר תביא מארצך היא, וזהו **ולקחת מראשית וכו'.** ועל שתי הבחינות שבה אמר **נותן לך נחלה.** ועל כן הנני מלמדך תהפכנה ממתנה שיש לה הפסק לירושה שאין לה הפסק. וזהו **וירשתה וישבת** בה עולמים בלי טלטול כי תעשנה ירושה שאין לה הפסק.

ובמה תזכה הלא הוא בהראותך כי אינך כפוי טובה, שהוא **ולקחת מראשית וכו'** להורות שלא תחשיב בעצמך כי לך ניתנה הארץ למורשה רק כי לה' היא. וזאת תעשה **ולקחת וכו' אשר תביא מארצך** כאשר פירשנו. ולהורות היותך מחזיק לי טובה ומראה כאילו אין אתה בה רק כאריס ואני בעל הבית וארץ ופירותיה לי, הנה עשה זאת איפה כי **ושמת בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר ה' לשכן שמו וכו'.**

ב וְלָקַחְתָּ מֵרֵאשִׁית כָּל-פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר תָּבִיא מֵאַרְצְךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ וְשַׂמְתָּ בַטֶּנֶא וְהָלַכְתָּ אֶל-הַמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְשַׁכֵּן שְׁמוֹ שָׁם :

ולהיות הכוונה אלוהית על הבחינה שכתבנו, ראה והנה היה מקום יאמר נא ישראל הלא חנן ה' אותנו עבדים ושפחות וגרי בית ליקוטים ושכירים ישאו אתי במשאי ומהם אקח ואצווה ילכו לי אל נחלת שדה וכרם אשר חנן לי ה' וילקטו בכורי כל אשר בארצי ויוליכוהו ירושלימה, ואני אתיצבה בביתי ובחומותי בשובה ונחת. על כן ציוה יתברך **ולקחת וכו'** כלומר אם המצווה הייתה תלויה על הנאת כהני ה' כתרומה ודומיהם, לא הייתי מאריך טרחך ומשאך כי הם ילכו לקחת ברכתך מידך, אך אין זה רק הוראת היותך מחזיק לי טובה ומראה היותך מכיר קצת מאשר הטבתי לך, לכן אין כבודי יהיה הדבר על ידי שלוחך כי אם על ידי עצמך, כי אם גדול אתה בעיניך מי יתן והיית כדאי לשרתני ולחסד גדול וצדקה תחשב לי החשיבי שרותך לפני. לכן **ולקחת** לעצמך, **ושמת** בעצמך **בטנא, והלכת** בעצמך ואפילו מלך ישראל בעצמו נושא הטנא של זהב על כתפו. והנה לך טענה ניצחת והיא אשר אני נותן לך, כלומר הלא זה יאות לי מידה כנגד מידה כי הלא נתתי לך הארץ על ידי עצמי נתתיה לך ונלחמתי מלחמותיך ולא על ידי מלאך, ועל כן גם אתה עתה תראה היותך מחזיק לי טובה על ידי עצמך. וזהו **ולקחת וכו' אשר** אני **נותן לך,** כלומר אני בעצמי הייתי הנותן לך, ועל כן גם אתה **ושמת** בעצמך. ועל כן חזר ואמר אשר אני נותן עם שכבר הוא אמור למעלה.

ואם תאמר נא ישראל הלא גם אני אעשה זאת, כי אלכה לי השדה ונחלת שדה וכרם בעצמי ובכבודי וידי תבצענה ללקוט כל בכורי כל השבעת מינים, אך מה בצע כי תטריחני לעזוב ביתי וחומותי ואלכה לי עד ירושלים באשכול ענבים וחמשה תאנים ושני רימונים מהלך כמה ימים, ודי לי אשר לקטתים בידי ואשים בטנא ועתה הניחה לי ואנכי אשלח שכירי ולקיטי יגמור נא בעדי. אל יצא עתק מפיך לדבר כה כי הלא ראה לכתך **אל המקום אשר יבחר ה' אלוהיך**

לשכן שמו שם וכו', כי עזב ה' השמים ושמי השמים ובחר בארץ הלזו החומרית למענך כי למען ישראל מקיימי תורתו בחר לו דירה בתחתונים, ולכן שא נא קל וחומר ומה אם קונך למענך עזב שמים העליונים המתייחסים אליו יתברך ויבוא לשכון בשבילך עד המקום הזה, שהוא מה שנקרא מקום כי גשמי הוא, וגם לא עראי כי אם לשכן שמו שם בקבע, ואתה חומר עכור האם יקשה בעיניך לעזוב ביתך וללכת עד המקום אשר הוא יתברך משכן שמו, ואתה הולך ושב לביתך ולא לשכון שם. וזהו אומרו **אל המקום אשר יבחר לשכן שמו שם.**

ג וּבָאתָ אֶל-הַכֹּהֵן אֲשֶׁר יִהְיֶה בַּיָּמִים הָהֵם וְאָמַרְתָּ אֵלָיו הִגַּדְתִּי הַיּוֹם לה' אֱלֹהֶיךָ כִּי-בָאתִי אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֵינוּ לָתֶת לָנוּ :

והנה ידעתי את אשר יתחמץ לבבך באמור לך מה זה ועל מה זה תצטרך להחזיק טובה על זה, והלא מאז נשבע לאבותיך לתת לך ועתה קיים שבועתו, גם **פרי האדמה מארצך** יצאו כי **ארץ זבת חלב ודבש** נשבע לתת לזרעם. על כן הנני מסדר לך תדבר דבר כאשר עם לבבך ומראה לך מה יהיה גדרך לפני כי קטון הוא, ואחרי כן אעידך ואלמדך להועיל להעתיקך מסברא זו בטעם נכון אשר תראה בפיך ודעה תקנה להכיר כי לך נתתי ועליך להחזיק לי טובה, ואז תראה את אשר יהיה גדרך אתי ומעלתך למען תשכיל את אשר תעשה, והוא כי עודך מחזיק בסברתך זו לא אכנה שמי עליך ולא תדבר עמי רק עם הכהן כי אינך כדאי כעת, וזהו **ואמרת אליו** ולא לי ולא שה' אלוהיך רק תאמר אליו **הגדתי היום לה' אלוהיך** אלוהיו של הכהן ולא שלך, כי עדיין איני מכנה שמי עליך.

ובזה יצדק מאמר הכתוב באומרו **אשר יהיה בימים ההם,** פן תאמר הלא עלי אין הקדוש ברוך הוא מכנה שמו והדין עמו, אך אולי הכהן גרוע ממנו ואיך אכנה שמו יתברך עליו בחייו לאמר לו **ה' אלוהיך,** לזה אמר אין לך אלא כהן שבימיך. ואליו תאמר **ה' אלוהיך,** ותגלה מה שבדעתך כטבע כל אדם לאמר לו הנה גם שלא דברתי דבר באין אומר ואין דברים הגדה תחשב למה שהוא ה' אלוהיך הרואה ללבב. **כי באתי** הנה הוא כאומר ומודה לה' כי הוא נאמן בבריתו **כי באתי אל הארץ אשר נשבע לאבותינו לתת לנו** כי קיים נדרו, הנה זה הכין הוא יתברך בלבי והנני בא לכך. והוא כי אחר ש**נשבע לאבותינו לתת לנו,** נמצא כי אינו מחזיק לו יתברך טובה על עצמי כי לא נתן לי דבר רק שקיים שבועתו לאבות ש**נשבע לתת לנו,**

ד וְלָקַח הַכֹּהֵן הַטֶּנָא מִיָּדֶךָ וְהִנִּיחוֹ לִפְנֵי מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ :

ואז **ולקח הכהן הטנא** כי אינך כדאי להניחו בידך כי לא הטהרת עדיין מכפיות טובה, ועל כן **והניחו לפני מזבח** כלומר עודך צריך כפרה המתייחסת אל המזבח, ואחר כך יכונה **ה' אלוהיך.** וזהו **והניחו לפני מזבח ה' אלוהיך,** כי על ידי הנחתו שם דעה תקנה שלא זכית להניחו בידך וגם לא להתייחס להנחתך לפני ה' כי אם **לפני מזבח ה',** ועוד שעל ידי כפרה

בשובך מדעתך זו יקרא **ה' אלוהיך.** והוא כי בין תבין כי הנה לך הסתר פנים על אומרך כי אינך מחזיק טובה מצד עצמך כי אם מצד אבותיך.

ה וְעָנִיתָ, וְאָמַרְתָּ, לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ, אֲרַמִּי אֹבֵד אָבִי, וַיֵּרֶד מִצְרַיְמָה, וַיָּגָר שָׁם בִּמְתֵי מְעָט, וַיְהִי-שָׁם לְגוֹי גָּדוֹל עָצוּם, וָרָב :

ועל כן אז לתקן דבר זה **וענית** כאילו אתה עונה על הוראת הכהן, **ואמרת** דברים המורים כי שב אתה מקודם, ועל כן לא תדבר עם הכהן רק **לפני ה' אלוהיך** עמו יתברך. ותאמר הנה ראיה ברורה כי אנחנו מצד עצמנו חייבים להודות לו יתברך, כי לא לנו בלבד ולא מחמת השבועה בלבד נתן לנו הארץ, והוא כי לא נדר הוא יתברך לתת לנו את הארץ רק אחר שעבוד מצרים ארבע מאות שנה, והנה מי שגלגל גלות מצרים היה **ארמי** במה שהחליף לו את לאה ברחל שעל ידי כן נתגלגל בקנאתם ש**וירד מצרימה,** כי אם היה מיד לוקח את רחל מיד היה נולד יוסף במקום ראובן וסרה קנאת אחיו וירידת מצרים יוסף ואביו אחריו, אך עתה **ארמי** היה **אובד אבי** שסיבב ש**ירד מצרימה,** אך אין זה גלות שאדרבא **ויגר שם** שבע עשרה שנה שהיו לו שנות חיים, כמאמר **ספר הזוהר** על ויחי יעקב בארץ מצרים שבע עשרה שנה היו לו חיים של שמחה ומנוחה. ואם כן איפה איך אלו ואלו יחשבו בכלל הארבע מאות שנה, ובפרט הי"ז ההם כי הלא כאשר **וירד מצרימה** לא שמע גערה וגלות, ואדרבא **ויהי שם לגוי גדול וכו',** ומה גם ל**ספר הזוהר** כי עיקר חייו ושמחתו היה במצרים כמפורש אצלנו, ומלידת יוסף עד שפירש מאביו שהם שבע עשרה שנה והם מנין ויחי, באופן שלא היחל הגלות רק אחר הריבוי שאחר סילוק יעקב, כי אז -

ו וַיָּרֵעוּ אֹתָנוּ, הַמִּצְרִים, וַיְעַנּוּנוּ, וַיִּתְּנוּ עָלֵינוּ, עֲבֹדָה קָשָׁה :

וירעו אותנו המצרים ויענונו לקיים מה שנאמר **ועבדום וענו אותם** ומיד טרם מלאת הימים ומה גם לרבותינו ז"ל (**סדר עולם רבה** ג) אומרים כי לא הכביד הגלות רק מלידת מרים שנקראת על שם **וימררו את חייהם כו'** שהכל שמנים [וששׁ] שנה.

ז וַנִּצְעַק אֶל-ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתֵינוּ, וַיִּשְׁמַע ה' אֶת-קֹלֵנוּ, וַיַּרְא אֶת-עָנְיֵנוּ, וְאֶת-עֲמָלֵנוּ, וְאֶת-לַחֲצֵנוּ :

אלא ש**ונצעק כו'** ולא המתין עד מלאת הארבע מאות שנה, כי ניכה הכמות באיכות כי **וירא את עניינו ואת עמלנו ואת לחצנו.**

ח וַיּוֹצִאֵנוּ ה' מִמִּצְרַיִם, בְּיָד חֲזָקָה, וּבִזְרֹעַ נְטוּיָה, וּבְמֹרָא גָּדֹל, וּבְאֹתוֹת, וּבְמֹפְתִים :

ויוציאנו, והראיה כי הוצרך **יד חזקה וזרוע נטויה ומורא גדול ואותות ומופתים,** ואילו מלאו הימים לא היה צריך לכל זה. נמצא כי לא היחל הגלות לפי האמת מיעקב וכל שכן מאביו כי אם מהבאים אחר יעקב, ואם כן הוא שמונים [וששׁ] שנה לפי האמת. אם כן גם שסתם פי המקטרג שרו של מצרים בחשבו מיצחק, הלא לפי האמת לא היה כי אם זמן מועט.

ט וַיְבִאֵנוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיִּתֶּן-לָנוּ אֶת-הָאָרֶץ הַזֹּאת אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

ואם כן איפה מה שהוציאנו ממצרים **ויביאנו אל המקום הזה,** לנו ניתנה הארץ ולא מחמת האבות, כי לא נתחייב לתת רק אחר ארבע מאות שנה והיה צריך יותר משלש מאות שנה להמתין אך בלי השבועה מצד האבות ניתנה לנו. וזהו אומרו **ויביאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת** כלומר **לנו** ממש.

י וְעַתָּה הִנֵּה הֵבֵאתִי אֶת-רֵאשִׁית פְּרִי הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נָתַתָּה לִּי ה' וְהִנַּחְתּוֹ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

ועתה איני אומר כבתחילה רק **הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'.** והנה אז בהכירך כל זה אינך צריך כהן לסרסור רק **והנחתו,** ואינך צריך כפרה להזכיר לך מזבח רק **לפני ה' אלוהיך.** ועוד תתחייב השתחוויה על כי על ידי מצווה זו אינך צריך לכנות אלוהותו יתברך אל הכהן לומר **הגדתי היום לה' אלוהיך** כי אם אל עצמך, שעל ידי שובך מדעתך הקודמת יכנה יתברך אלוהותו עליך שנתכפר הקודם, וזהו **והשתחוית לפני ה' אלוהיך,** ועל כן לא אמר לפניו עם שכבר אמר **ה' אלוהיך.**

יא וְשָׂמַחְתָּ בְכָל-הַטּוֹב אֲשֶׁר נָתַן-לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּלְבֵיתֶךָ אַתָּה וְהַלֵּוִי וְהַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבֶּךָ :

ואז **ושמחת בכל הטוב** כי גם שהכל שלו יתברך, כי מה שקנה עבד קנה רבו, ואינך מביא לפניו רק **ראשית כל פרי,** הנה על ידי הביאך מעט דרך כבוד והוראת החזיקך הכל נתן לך **ושמחת בכל הטוב וכו'.**

או יהיה שיעור הכתובים בדרך אחרת מעין הקודם, והוא כי הנה היה אפשר יאמר נא ישראל ברבות הטובה הנה מה לי להחזיק טובה לה' על הארץ ועל פירותיה, הלא הארץ נחלת אבותינו היא והפירות מארצם יצאו כי הלא **זבת חלב ודבש** היא מעצמה ותתן פריה שנה שנה. לזה אמר הנה אינך אלא טועה, והנה שתים הנה קורותיך אשר תטעה:

אחת על הארץ,

שנית על המחיה ועל הכלכלה.

על הארץ, כי הנה **והיה כי תבא אל הארץ,** דע כי אני **נותן לך** ולא לדור אחר, וזהו אומרו **לך** גם שמצד עצמה היא נחלה מהאבות, לפי האמת הנה כי יש לך להחזיק טובה **על הארץ** בבחינת היות **לך.**

שנית על הפירות, כי אחר ש**וירשתה וישבת בה** אולי תחשב כי אין לך להחזיק טובה על פירות כל שנה ושנה, על כן **ולקחת מראשית כו'** אשר לפי האמת אינך רק מביא בלבד מארצך אל ביתך, כי מי נשב הרוח והוריד הגשם והטל והולידם והצמיחם הלא אנכי ה'. וזהו אומרו **אשר תביא מארצך** אך **ה' אלוהיך** הוא ה**נותן לך,** באופן כי גם אם הארץ יונח שארצך

היא נחלת אבותיך, הנה הפירות הם ודאי **אשר ה' אלוהיך נותן לך,** כי לא נשבעתי להם לתת פריה שנה שנה רק לפי מעשיהם. נמצא על הארץ יש לכם להחזיק טובה על היות המתנה **לך** ולא לדור אחר, אך הפירות לגמרי **אשר נותן לך.** ועל כן אמר פעם שנית **אשר אני נותן** כי על הפירות ידבר עתה, ולא אמר נתן רק בחולם לומר שתמיד הוא יתברך נותן שנה שנה.

או יאמר לפי דרך זה, באומרו **תביא מארצך** ענין פסוק (שמות כג יט) **ראשית בכורי אדמתך תביא כו' לא תבשל גדי כו',** שאמרו רבותינו ז"ל (עיין **תנחומא** ראה יז) שעל ידי מצוות בכורים לא תהיה סיבה שתפרוש ותתייבש החטה עודנה בחלבה ולא תגיע לעונת בישול. וזה יאמר על ידי זכות ש**ולקחת כו'** תזכה **אשר תביא מארצך,** שאם לא כן לא תביא דבר כי יבושל בחלב אמו, ולהוראה זו **ושמת** הפרי **בטנא** כי הכל שלו יתברך. **והלכת** למה שעל ידי החזיקך טובה דרך כבוד יתן לך את הכל, כמשל האריס כמדובר למעלה.

והנה ידעתי את לבבך כי מעצמך לא תודה אף אחת מהשנים, רק תהיה הודאתך **הגדתי היום כו' כי באתי אל הארץ,** כי היה יתברך נאמן בבריתו וקיים במאמרו **כי באתי אל הארץ אשר נשבע לתת לנו** וקיים. אך עודך חסר ככל הנ"ל, לכן הנני מלמדך כי **וענית ואמרת ארמי כו'** לומר מודה אני כי אין לאדם לימשך אחר שכלו, כי הלא **ארמי** שהיה זקני שהיה הדעת נוטה שיטיב ליעקב ובניו, היה מאבדו, ומצריים שנתעתדו לשעבדנו באשר **ויגר שם** שהייתה הדעת נוטה שירע לו, אדרבא שם היה **לגוי גדול.** אך אין זה כי אם שגם שזמן שהיה שם יעקב נמנה בכלל הגלות מצרים, עם כל זה היה שם טוב לו. הוי אומר כי צדקת הצדיק היא העומדת לו מצד עצמו, כי הלא ראו נא מה בינינו ליעקב, כי יעקב שהיה לו זכות מצד עצמו תחת היותו עתיד לגלות בשלשלאות של ברזל זכה על יד יוסף ש**וירד** בבחירתו **מצרימה,** וגם שם עם היות מקום הגלות לא היצר לו שם, כי אם אדרבה **ויהי שם לגוי גדול כו',** וזה בין בזכות עצמו בין בזכות הבאים עמו כי היה להם אחדות גדול, כי על כן נאמר שבעים נפש ולא נפשות. וזהו אומרו **במתי מעט** שעל כן נאמר מעט לשון יחיד, אך אנחנו אחר היותנו אמר **לגוי גדול** שנמצא בנו פירוד על ידי העדר כשרון.

וירעו אותנו המצרים כו' ולא שווה לנו זכות אבותינו על היותנו בלתי כשרים, והראיה כי **ונצעק אל ה' אלוהי אבותינו,** ועל העדר כישרוננו לא שווה לנו, רק **וישמע את קולנו** בלב נשבר מן העבודה, וגם נצטרף כי **וירא את ענינו כו'** בלי כישרון וזכות. ועם כל זה שלא היינו ראויים עשה כרוב חסדיו **ויוציאנו כו',** ואחר כך **ויביאנו אל המקום הזה** הוא בית המקדש מקום שער השמים. והוא כי כאשר ישראל כשרים הם דבקים בה' ויש להם שייכות עם שער השמים, כי שם ביתו יתברך מאז נברא העולם ומשם עליית הנשמות לידבק בו יתברך.

וזה יאמר הנה בתחילה היינו בלתי כשרים כי עונותינו היו מבדילים בינינו לבינו יתברך, **ויוציאנו ביד חזקה** להעדר זכות. באופן שהיה אפשר לדחות מתנת הארץ לדור אחר ולא עשה כן, כי אם **ויביאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ** שהיה אפשר להתקיים בדור אחר. והנה זה הוא בבחינת הארץ מצד עצמה שיש לנו להחזיק לו יתברך טובה על שנתנה לדור הזה, וגם על הפירות וזה אינו כולל לכל הדור רק לכל פרטי ופרטי, כי **ועתה הנה הבאתי כו' פרי** שנתת לי בהשגחת פרטית. והוא כי גם שהארץ דרך כלל **הארץ זבת חלב ודבש** היא, עם כל זה אינה נותנת פירות לאדם בשווה כי אם לכל אחד כפי מעשהו בפרטות. על כן על פרטות השגחתו כל אחד אומר **הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי** בפרטות. הנה כי יש לנו להחזיק טובה על הארץ במה שנתנה לנו ולא לדור אחר. וזה הוא על ענין הארץ התלוי בעת הנתינה.

ועוד ענין שני התלוי בכל שנה, ועתה שהוא על הנוגע גם עתה, **הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר** הפרי **נתת לי** לגמרי ובפרטות. וזה שבפסוק הקודם אומר **ויתן לנו** לשון רבים וכאן אומר **נתת לי,** כי שם ידבר על הארץ וכאן על המזון, כי הארץ הייתה לכללות ישראל והפירות לכל איש ואיש פירות חבל נחלתו אשר עליהם כל מביא בכורים מדבר בעדו. הנה הזכיר שני דברים אשר ראוי להחזיק לו יתברך טובה ואז על ידי בלתי היותך כפוי טובה תזכה שני דברים, שיניחהו בידך, ושיכנה את שמו עליך, ועל זאת השנית **והשתחוית** כבדרך הקודם, וכן אומרו **ושמחת** כבקודם.

ודרך רמז יאמר, שאומר הוא יתברך אל נפש האדם, כי היא האדם ולא הבשר כנודע, אל תשיתי לב אל יגיעך בעולם הזה לקוץ בעול תורה ומצות, כי הלא והיה **כי תבוא** כי הנה תהיה לך שמחה כמשמעות **והיה** כאשר **תבא אל הארץ** העליונה ארץ חיים **אשר ה' אלוהיך נותן לך נחלה,** מה שאין כן כי העולם הזה כי הוא עראי. ועשה זאת איפה בעודך פה שתעשה באופן **וירשתה וישבת בה** שתהיה לך ירושה בלי הפסק, שלא תצטרך להתגלגל כי תשלם פעם אחת ולא תשנה, כבשורתו יתברך לדניאל באומרו (סוף דניאל) ואתה לך לקץ ותנוח וכו'. ואם לא תוכל לעשות כל כך, לפחות **וישבת בה** שתעשה באופן שכבודך לאחר לא תתן כי חלק גן עדנך לא ישב בו זולתך, כענין (חגיגה טו א) לא זכה נוטל חלקו וחלק חברו בגיהינום, זכה נוטל חלקו וחלק חברו בגן עדן. עשה זאת איפה שלא תהיה הבלתי זוכה ויבוא אחר ויטול גן עדנך, וזהו **וישבת בה,** ואל יכבד בעיניך עול מצות ושאור שבעיסה מעכבה, כי הלא אינך צריך רק **ולקחת מראשית** כי תאחוז בקצה ראש כל מצווה ומצווה, כאוחז בקצה חוט תקוות השני, כי בקצת ההוא תהיה הולך ומושך את הכל אחריך כי מצווה גוררת מצווה (אבות ד ב), וזה בכל אחד מכל מצות ה' כי הכל יבא לך, כי בא ליטהר מסייעין אותו (שבת קד א).

ותדע איך יקל הדבר, כי הלא הן מתייחסות וקרובות, כי הן כל **פרי האדמה** העליונה, אשר אתה מביא אותם מארצך העליונה, כי משם הבאתם כי למדוך את כולם טרם תבוא. ועם היותם פרי האדמה כי המצות הללו שבעולם הזה הם פרי רוחניות ושורשם למעלה בארץ העליונה שמשם נפשך. באופן שהם שני דברים:

אחד היותן **פרי האדמה** העליונה שממנה הן כמה דאת אמר (ישעיהו ס כא) נצר מטעי ויקל לך להמשיכם אחריך.

שנית **אשר תביא מארצך** כי משם הבאתם כמדובר.

ושמת בטנא היא קבוצם יחד בכף ידך, כי ביד כל אדם יחתום, או **טנא** רומז אל הנפש המקבצת בתוכה כל כחות קדושה שמכל מצווה ומצווה כפירות תוך סל. ובזה **והלכת** מהעולם השפל **אל המקום אשר בחר ה' וכו'** הוא בית המקדש של מעלה. **ובאת אל הכהן** המקריב נפשות במזבח המקדש ההוא. ומי הוא הכהן הלא הוא **אשר יהיה בימים ההם** הוא מיכאל אשר יהיה לישראל בימים ההם, שנאמר (דניאל יב) ובעת ההיא יעמוד מיכאל כו', וכן נאמר (דניאל י) אין אחד מתחזק עמי כי אם מיכאל שרכם, שהוא יהיה לנו למחזיק ולמעוז שהוא כהן בבית המקדש של מעלה כנודע.

ואמרת אליו הגדתי היום שבח **לה' אלוהיך,** ולא אערב אל לבי לומר אלוהי גם אחר מות, כי אולי אינני מהצדיקים הראויים לכך, ושבח אני **כי** זכיתי ו**באתי אל ארץ** עליונה מה שהייתי מצטער בהיותי בעולם השפל פן ארשע ולא אזכה לעלות. ואז **ולקח הכהן הטנא** הוא קבוץ מצוותך **מידך, והניחו לפני מזבח ה' אלוהיך** כדורון המובא לפניו יתברך.

ואז **וענית ואמרת כו',** והוא כי אחרי ראותך הושם טנא מצוותיך לפני קונך, הלא לא יבצר ממך מהצטער ולומר אויה לי כי מן הפירות הללו לא הבאתי הרבה, ואוי לה לאותה בושה כי עסקתי בענייני העולם השפל אשר אין בם מועיל בעולם העליון ולא יגעתי לילה ויום לסגל תורה ומצות, ומה נכבד היה היום הזה לו באתי בריבוי עצום מצות ה' ולא במועטים כאלו כי בושתי מקוני.

על כן עשה זאת איפה בני והתנצל, והוא כי **וענית ואמרת לפני ה' אלוהיך,** אל נא תשת עלי חטאת אשר נואלתי לבלתי עשות ולבלתי עסוק כל ימי ולילי בסגל מצות ומעשים טובים, כי הלא שאור שבעיסה היה מעכב. כי ארמי הוא היצר הרע הרמאי לא לי בלבד היה מאבד, כי אם גם לאבי כנודע מאבוד המגיע לאבי בן הרשע, ואינו מן התימא שיכול לי, כי הלא **וירד מצרימה** בין המצרים בצאתי מבטן אמי שם לפתח חטאת רובץ. **ויגר שם במתי מעט** הם האברים שכולם בעוזריו, והושרש כל כך עד ש**ויהי שם לגוי גדול** כי החטיאני פעמים רבות

ונעשה חיל משחיתים, והוא מלך עליהם וכולם נגדי כי עבירה גוררת עבירה (אבות ד ב), והיצר טוב איננו אתי כנודע עד הגדלות והוא יחיד ועני.

ועל ידי כן יתאזר ויתאמץ עלי כי **וירעו אותנו המצרים** הם מלאכי חבלה הנעשים בעונות ראשונים כי הם העומדים עלי להחטיאני ולהעותני עד עשותם אותי רע, וזהו **וירעו אותנו המצרים** שהוא את הנפש והרוח שהיו רעים לה', וגם **ויענונו** שהם עצמם הביאו עלינו יסורין ממרקין כמה דאת אמר (ישעיה סד ו) ותמוגנו ביד עונינו. ואם תאמר נא אלוהי כי הלא הבאת עלינו ייסורין ולמה לא שבנו, ולא עוד כי לא מאהבת היצר הרע אתכם משיאכם לחטא כי הלא יורד ומשטין ועולה ומקטרג, ועוד שהמלאכי חבלה אשר אתם עושים בעונותיכם הן הם המייסרים ומכים אתכם כמה דאת אמר ותמוגנו ביד עונינו, וכמאמרנו על פסוק (ירמיה ב יט) תיסרך רעתך, ולמה דעה חסרתם מהשכיל זה. על כן מוסיף ואומר לפניו יתברך ידענו ה' כי אחר ש**וירעו אותנו המצרים** הם יצר הרע וכחות הטומאה שעשינו בהעוותינו, אחרי כן **ויענונו** הם בעצמם ועם כל זה גדול ורב כח פיתויים כי על כל זה **ויתנו עלינו עבודה קשה** לעבוד את השטן שהיא עבודה קשה כי קשתה ידו עלינו כי נעשה בעל הבית.

או יאמר כי דרך השונא ורודף את שונאו, כי אם יראנו מדוכא בייסורין יכמרו רחמיו מלרודפו באומרו די לו רעתו, ומה גם אם אמור יאמר לו למה לנצח תרדפני ולא תשבע מצרתי ולא תרפה ברעתי, כי אז ירפה ממנו. אך יצרו הרע לא כן הוא אדרבא בראותו אותי בצרה גדולה לא יחמול ולא ירחם, ועוד ידו נטויה להאבידני ולתת בלבי לקוץ ולבעוט ביסורין לאבידני משני העולמות ולא יניחני ברעתי או לשבור כלים בחמתי, וזהו **ויענונו** ביסורין, ואחר כך **ויתנו עלינו עבודה קשה.**

ואם תאמר נא ה' אם כן איפה איכה עשיתם ושבתם וסגלתם מצוות הלא ממך הכל. כי הנה **ונצעק אל ה' אלוהי אבותינו,** כי הלא זה עיקר גדול לחוטא ואינו יכול לכבוש את יצרו יצעק אל ה' יצילהו מיצר הרע, וכעובדא דר' חייא בר אשי (קידושין פא ב) שהיה אומר ה' יצילני מיצר הרע, וכאשר לימד השטן עצמו לפלימו (שם). וזהו **ונצעק אל ה' כו' וישמע כו'** כי ראה **את ענינו** הן יסורין ממרקין, **ואת עמלנו** מחסרון כיס, ועם כל זה **ואת לחצנו** מיצר הרע שעם כל צרותינו לא היה מרחם לנוח מעט מלהשטין והחטיא אותנו אז יותר מכל צרותינו. ועל ידי כן ריחם ה' אלוהינו מרחם **ויוציאנו ה' ממצרים** הם הכחות ההם, והיה על ידי [**יד**] **חזקה** שחזקה ידו יתברך עלינו בייסורין **ובזרוע נטויה** הוא התמדתם. **ובמורא גדול** שלא שלוונו מפחד רעה על ידי הראות אותנו **אותות ומופתים** להכיר ההשגחה למען היות לנו לעזר ולהועיל להחזיק לב לתשובה, עד שעל ידי כן **ויביאנו אל המקום הזה** בית המקדש של מעלה ולא אל גיהינום. **ויתן לנו את הארץ הזאת** ארץ העליונה אשר היא **זבת חלב** רמז אל אש לבנה ואורה גדולה, **ודבש** אל העריבות המתוק מדבש, כי ממנה זב אל הנפש האושר הזה.

והנה למדנו פה שורש גדול להשיב נפש המתחיל לשוב בתשובה, כי יראה מיד ייסורין באין עליו, כי אשר דעה חסר יקוץ ויאמר האם זו שכר התשובה כי טרם שובי שליו הייתי בביתי ורענן בהכלי ובהחילי לשוב יצר לי, אך זה דרכו יתברך כאשר הרופא לא יצווה להקיז ולתת ההקזה והרקות מרות לחולה עד אשר יחפוץ החולה להירפא לנקות חלאת גופו להחלימו, כן הוא יתברך לא ימרק חלאת חולי הנפש עד יתחיל לשוב. והוא הדבר הראשון האפשר לומר בפרשת וילך, על מה שאחר אמור ישראל על כי אין אלוהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, אומר מיד ואנכי הסתר אסתיר פני כו' כאשר יבוא במקומו בס"ד.

והוא אצלי מאמרם ז"ל פרק הקומץ (מנחות כט ב) אמר רב אשי לדידי חזי לי ספרי דווקני דבי רב דחטרי לגגיה דחי"ת ותלו ליה לכרעיה דה"א, מאי טעמא חטרי לגגיה דחי"ת שהוא חי ברומו של עולם, ולמה תלו לכרעיה דה"א היינו דאמר רבי פלוני כי ביה ה' צור עולמים אל תקרי צור אלא צייר עולמים, העולם הבא נברא ביו"ד והעולם הזה נברא בה"א שנאמר בהבראם בה"א בראם, ולמה פתוחה מלמטה רמז לרשעים שהעולם הזה כמין אכסדרא והרוצה לצאת יוצא, ולמה תלו לכרעיה רמז לבעלי התשובה דלהדרו מהתם, ולהדרו מלמטה לא אסתייעא מלתא דאמר ריש לקיש בא ליטהר מסייעין אותו כו' זה תורף המאמר גם שאינו לשונו ממש. וגם שכוונתינו על סוף המאמר נאמר זעיר שם עד בא אל המכוון. והוא כי אומרו חי ברומו של עולם יקשה כי הלא מלא כל הארץ כבודו וגם למטה הוא חי, וגם מה ששואל למה תלו לכרעיה דה"א מה זו שאלה אם לא הייתה תלויה לא הייתה ה"א, וגם שאלתו למה היא פתוחה מלמטה גם כן אין נראה שאלה. ועוד אומרו ולעיילו מלמטה מה לי מהכא מה לי מהתם. ואומרו לא מסתייעא מלתא הלא יותר היה נראה שיקל להכניסו בפתח רחב מבפתח צר, וגם איך מביא ראיה מריש לקיש על זה.

אמנם הנה מתחילה חשב רב אשי שכדי שלא תראה הה"א חי"ת תלו לכרעיה, אך בראותו ספרי דווקני דחטרי גגיה דחי"ת, והטעם נכון שהוא חי ברומו של עולם, שהוא לרמוז כי הוא יתברך אין לו שייכות בגשם חלילה כי על כן יקרא חי כי כל גשמי ימות.

ושמא תאמר אם כן איפה איך ישב אלוהים על הארץ, על כן אמר דבר שני והוא שישיבתו בעולם אינה בארץ הלזו העכורה, רק ברומו ודקותו אשר לעולם השפל הוא כח חיוני אשר לעולם הגשמי להתקיים בו כנודע והוא הנקרא רומו של עולם, שם שייכות מושבו ומשם יתפשט שפע כבודו לקיים העולם כמושב הנפש שהיא בלב ומתפשט כבודה אל כל חלקי הגוף, ואותו הכח הנקרא רומו של עולם הוא שמשפיעו יתברך בבית המקדש ושם תשרה שכינתו.

ועתה הקשה כי אחר שהדיוק האמתי הוא להיות החי"ת בחטוטרת, אם כן למה תלו כרעיה דה"א, שאפילו לא היה תלוי לא תתחלף בחי"ת כי החטוטרת הוא המבדיל. ומסיק כי ביה ה' צור עולמים, והיה נראה לומר כי בה"א נברא העולם הבא שהיא פתוחה מלמטה להשפיע מתחתיתה אל העולם הזה, אך למד מהפסוק בהבראם בה"א בראם שהשפל נברא בה"א ואמר אם כן למה פתוחה מלמטה שאין למטה ממנה להשפיע מתחתיתה, לזה אמר רמז אל הרשעים שיוצאים דרך רחבה, ולמה כרעיה תלוי להכניס משם הבעלי תשובה, והוא מה שכתבנו למעלה כי רוב הרשעים יצאו מרוב טובה כי (הושע יג ו) כמרעיתם וישבעו כו', וכמאמרו יתברך על וישמן ישורן ויבעט (דברים לב טו) וגם בהעוותם והרשיעם יצליחו וזהו צאתם בפתח רחבה כאכסדרא שכל רוח רביעי פרוץ ופתוח לרוחה.

ולמה תלו וכו' רמז לשבים שמכניסים אותם בפתח דחוק וצר כן ישובו על ידי ייסורין ודוחק. ואמר ולעיילו מלמטה שיהיה מתוך רווח ושופע לפתוח לבם לשוב לבל יתחמץ לבבם ויחזרו לסורם. לזה אמר לא אסתייעא מלתא, כי כל שב צריך סיוע כמו שאמרו ז"ל (מנחות כט ב) בא ליטהר מסייעין אותו שאם לא כן לא היה יכול לשוב ואיך ייטיב לו הלוואי על ידי ייסורין ודוחק יועיל הסיוע. והוא מה שכתבנו למעלה. או יותר בפשיטות כי אין זכות לכך כי הלא אי אפשר מבלתי מרק קצת מאשמותיו.

ונחזור אל רמז הכתובים, אמר **ועתה הנה הבאתי וכו'** מוסיף ואמר **ועתה וכו',** לומר אוי לי כי על כל עזר משדי לא הבאתי רק זוודין קלילין, כי מכל מצות שעשיתי אין לי בהם רק ההתחלה בכל מצות שהייתי בא ליטהר, כי כל השאר הוא יתברך היה העושה. וזהו **הנה הבאתי מראשית כל פרי** בלבד כי אין לי רק זכות ההתחלות, אז **והנחתו לפני ה' אלוהיך** שהכל תניח לפניו יתברך כל אורות שהפלגת עם שראשיתם בלבד עשית, **והשתחוית לפני ה' אלוהיך,** גם את הכל יחשוב עליך כאילו אתה עשית. ואז משיב הוא יתברך ואומר **ושמחת בכל הטוב,** כי גם שהראשית בלבד עשית תשמח בכל הטוב לגמרי כאילו הכל שלך, וזו היא מתנה **אשר נתן לך ה' אלוהיך.** ולא בלבד תועיל זכותך לעצמך כי אם גם **ולביתך** ולנלווים אליך, וזהו **והלוי.** והמתגורר אפילו עראי אתך, וזהו **והגר אשר** למד ממעשיך.

או יאמר **והלוי** על הגוף הנלווה אתך בעשותך כל מצווה, ואפילו **הגר אשר בקרבך** הוא היצר הרע הוא ישמח גם כן על ידי צדקת הצדיק, והוא מאמרם ז"ל ב**ספר הזוהר** (ח"ב דף קס"ג ע"א) ממשל השפחה שאלמלא היצר הרע לא היה הצדיק מקבל שכר, ועל כן גם ה' יחזיק לו טובה כמפורש אצלנו בשערים פרשת כי תצא למלחמה.

יב כִּי תְכַלֶּה לַעְשֵׂר אֶת-כָּל-מַעְשַׂר תְּבוּאָתְךָ בַּשָּׁנָה הַשְּׁלִישִׁת שְׁנַת הַמַּעֲשֵׂר
וְנָתַתָּה לַלֵּוִי לַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה וְאָכְלוּ בִשְׁעָרֶיךָ וְשָׂבֵעוּ :

יג וְאָמַרְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בִּעַרְתִּי הַקֹּדֶשׁ מִן-הַבַּיִת
וְגַם נְתַתִּיו לַלֵּוִי וְלַגֵּר לַיָּתוֹם וְלָאַלְמָנָה כְּכָל-מִצְוָתְךָ אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי
לֹא-עָבַרְתִּי מִמִּצְוֹתֶיךָ וְלֹא שָׁכָחְתִּי:
יד לֹא-אָכַלְתִּי בְאֹנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא-בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטֻמֵּא וְלֹא-נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת
שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהָי עָשִׂיתִי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי :

הנה אמרו ז"ל (מעשר שני ה י):
בערתי הקדש מן הבית זה **מעשר שני ונטע רבעי,**
וגם נתתיו ללוי תרומות ובכורים ומעשר ראשון,
לגר ליתום ולאלמנה זה **מעשר עני,**
ככל מצותך אשר צויתני כסדרן תחילה **בכורים** ואחר כך **תרומה** ואחר כך **מעשר ראשון** ואחר כך **מעשר שני,**
לא עברתי ממצותיך לא הפרשתי מן הפטור על החיוב ומן החיוב על הפטור, לא מן החדש על הישן או מן הישן על החדש,
לא שכחתי מלברכך על הפרשת המעשרות,
לא אכלתי באוני ממנו לא אכלתי באנינות,
ולא בערתי ממנו בטמא בהיותי טמא ומעשר שני טהור או אני טהור והוא טמא כי אם שהייתי פודה ומעלה הדמים,
ולא נתתי ממנו למת לא עשיתי ממנו ארון או תכריכין למת,
שמעתי בקול ה' אלוהי הבאתיו לבית הבחירה,
עשיתי ככל אשר צויתני שמחתי ושמחתי בו עד כאן.

וראוי לשית לב מה הנה הפרטים האלה הנאמרים בוידוי מעשר הזה מהשאר, כי כמה פרטים יש במשפטי התרומות והמעשרות שלא נזכרו פה.

ויתכן כי הלא ברוב רחמיו יתברך בעת רצון בחג הפסח של שנה רביעית ככלות כל איש ישראל לבער מביתו כל שארית תרומות ומעשרות, ציוה לנו לאמר לפניו **וידוי מעשר** הלזה, ולברך ולבקש בעת רצון ההיא על כל ישראל, שישקיף ממעון קדשו מן השמים ויברך את עמו ישראל, כי על ידי צדקה ומה גם מעשרות שפע יורק מן השמים עד בלי די, וכאשר הנביא דבר (מלאכי ג י) הביאו את המעשר וכו' אם לא אפתח לכם ארובות השמים והריקותי לכם ברכה עד בלי די.

והנה לשלוח עלינו הוא יתברך שפע ברכה ממקורות הרמים והנשאים מן המלוא העליון צריך עשרה דברים:

א. הצדקה כענין מעשרות ודומיהם כמאמרם ז"ל (עיין שבת קנא ב) על פסוק (דברים יג) ונתן לך רחמים ורחמך, כי כאשר חפצו יתברך להריק מטוב רחמיו עלינו נותן בלבנו רחמים שנרחם את חברינו כדי שבזכות זה הוא יתברך ירחמנו.

ב. שיתן למקבלי הצדקה והמתנות דרך כבוד ואם רבים המה לכל אחד יתן לפי כבודו.

ג. שלא יעשה את עצמו עיקר והמקבלים יקחו באחרונה, רק כמעשה אליהו שאמר לצרפית עשי לי משם עוגה קטנה וכו' ולך ולבנך תעשי באחרונה (מלכים א יז).

ד. שלא יעשה מתנותיו באופן יבלבל צינורות השפע המריקים הברכה הבאה על ידי המתנות ההם.

ה. שיברך על מעשרותיו למען על ידי הברכה ההיא תשרה ברכה בצדקה ההיא, כענין שלחן אשר יאכל עליו כל איש ישראל שעל ידי הברכות האמורות בשלחן ההוא ברכה משתלחת במזונו.

ו. צריך הכנת הזמן כדי שתעשה המצווה בעת רצון.

ז. הכנת האיש המקבל על ידי עשותו המצווה.

ח. הכנת המקום שתשרה בו ברכה.

ט. עשות הכנת המקור לפתוח אוצרו הטוב להריק ברכה.

י. להביא שפע הברכה עליונה מכל כללות הבחינות עליונות.

והנה אחר אומרו דרך כלל **בערתי וכו',** אמר **על הראשון וגם נתתיו ללוי לגר וכו'** שהיא צדקה כוללת כהנים לויים וישראלים שהם העניים **גר יתום ואלמנה במעשר עני.**

שנית לפי כבוד המקבלים **ככל מצותך וכו'** שהוא **לכהנים התרומה** תחילה ואחר כך **ללוי** שלמטה הימנו ואחריו **לגר וכו'** שלמטה מהכהנים הלויים כי כן סדר מקורות אורותיהם למעלה.

ועל השלישית אמר **אשר צויתני** שהוא שבאחרונה הפרשתי לעצמי מה שאני אוכל שהוא **מעשר שני**.

ועל הרביעית אמר **לא עברתי ממצותיך** לא הפרשתי מן החיוב על הפטור וכו' או מן חדש על הישן או הפכו, שלא לבלבל צינורות הרקת השפע כי של כל שנה ושנה יש לה בחינת ברכה וצינור בפני עצמו ולא יתערבו.

ועל החמישית אמר **ולא שכחתי** שהוא לא שכחתי מלברך.

יד לֹא-אָכַלְתִּי בְאֹנִי מִמֶּנּוּ וְלֹא-בִעַרְתִּי מִמֶּנּוּ בְּטֻמֵא וְלֹא-נָתַתִּי מִמֶּנּוּ לְמֵת שָׁמַעְתִּי בְּקוֹל ה' אֱלֹהָי עָשִׂיתִי כְּכֹל אֲשֶׁר צִוִּיתָנִי :

ועל הששית היא הכנת הזמן אמר **לא אכלתי** בזמן אנינות שהוא יום מר ואינו עת רצון להשפיע ברכה על ידי מצות אכול **מעשר שני.**

ועל השביעית שהיא הכנת המקבל אמר **ולא בערתי ממנו בטמא** שלא אכלתי בהיותי טמא בלתי מוכן לקבל שפע קדושת ברכה, וגם לא בהיות בלתי מוכן הדבר הנאכל לבוא על ידו שפע שהוא בהיות המעשר טמא.

ועל השמינית שהוא הכנת המקום אמר **שמעתי בקול ה'** שהבאתיו לבית הבחירה.

ועל התשיעית אמר **עשיתי ככל אשר צויתני שמחתי ושימחתי בו,** והוא כי על ידי מה שאדם שמח במתנתו לצדקה בשמחה כמו שהוא מוציא טוב פנימיות נדבת לבו, מתגלה בחוץ כאדם השמח שפניו מצהיבות שהוא הוראת טוב לבו בפנים, כן מקור שפע הברכה נפתח ומגלה הפנימיות לחוץ. והוא ענין שמ"ח אורות שאמרו ז"ל על פסוק (תהלים קד לא) ישמח ה' במעשיו כי גלוי אורות השפע יתואר לשמחה כאדם השמח שפניו מצהיבות שהוא גילוי רצון הפנימי. וכן הוא על ידי מה שאוכל **מעשר שני** לשמו יתברך שיחשב לו בנותנו לצדקה כי לה' הוא נותן והוא יתברך מאכילו מן שולחנו יתברך.

ועל העשירית שהיא הביא שפע מכללות כל בחינות העליונות, הוא אומרו **ושימחתי בו,** כי בשמחו לבית **הלוי הגר והיתום והאלמנה** לפי רוב השמחה יפתח ה' את אוצרו ויגלה פנימיות השפע מן בחינות רבות לפי רוב השמחים בצדקה ההיא כי כל אחד יש לו למעלה בחינה בפני עצמה.

ואחרי הזכירו כל עשר בחינות והכנות לבוא הברכה בשופע על ידן, אמר **השקיפה וכו'** שהוא לשלוח ברכה מרובה אפילו מבחינת מדת הדין, וזהו אומרו לשון השקפה שהוא בחינת רוגז לומר כי גם ממידת השקפה יבוא הטוב.

טו הַשְׁקִיפָה מִמְּעוֹן קָדְשְׁךָ מִן-הַשָּׁמַיִם וּבָרֵךְ אֶת-עַמְּךָ אֶת-יִשְׂרָאֵל וְאֵת הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נָתַתָּה לָּנוּ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתָּ לַאֲבֹתֵינוּ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבָשׁ :

הנה אם פירושו הוא **ממעון קדשך** זה שהוא בית המקדש שהיה בו המדבר, איך יאמר **מן השמים,**

ואם הכוונה הוא אדרבא למעט זה, שאומר **השקיפה ממעון קדשך** ולא מזה שלמטה אלא **מן השמים** שהוא של בית המקדש של מעלה, הראוי יאמר שבשמים.

ועוד אומרו ברך את עמך את ישראל כי זהו **עמך** וזהו **ישראל**.

ועוד מה באו לרבות השלש אתין **את עמך את ישראל ואת האדמה.**

ועוד אומרו אשר נתת לנו.

ועוד אומרו כאשר נשבעת וכו' שהכל מיותר.

אמנם ילמד לאדם דעת כי כאשר יבקש ברכה מאת ה' וצדקה בעת רצון ההיא יצרף עצמו עם הצבור לומר **השקיפה וכו' וברך את עמך וכו'.**

או יהיה הענין, שאומרים ישראל נותני המתנות הנזכרים **תרומות ומעשרות לכהן ללוי לגר ליתום ולאלמנה,** הנה ראה ה' אלוהינו כי לא מהיות עיני רעה על המתנות אני מדבר דברי אלה אשר אומר אליך, כי הלא **עשיתי ככל אשר צויתני שמחתי ושימחתי** את כל אלה כהן ולוי ועני וגר ויתום ואלמנה, וגם מה**מעשר שני** האכלתים בשמחה. אך עם כל זה בכל צרת המקבלים לי צר כי מה גרעו ממני שתאכילם על ידי ולא מידך המלאה והרחבה כמוני היום ויתקיים בישראל **אפס כי לא יהיה בך אביון,** ועל כן **השקיפה ממעון קדשך וכו' וברך את עמך.** והוא כי הנה בבית המקדש של מטה שורה קדושת בית המקדש של מעלה, ככתוב אצלנו על פסוק (תהלים קכב ג) כעיר שחוברה לה יחדיו. וכן אמרו רבותינו ז"ל (**מכילתא** בשלח פרשה ח) על פסוק (מלכים א ח יג) בנה בניתי בית זבול לך, כי בבנות בית המקדש של מטה הוא כבנות גם בית של רקיע הנקרא זבול הוא בית המקדש של מעלה, כי על כן היו עומדים צפופים ומשתחווים רווחים כי שם שורה קדושת הבית העליון.

על כן אמר **השקיפה ממעון קדשך** לשאוב שפע מהבחינות העליונות להריק שפע רב, ולא מבחינת מעון בית המקדש של מעלה השרויה למטה עם הבית התחתון, כי אם **מן השמים** שהוא מהבחינה הנשארת בבית המקדש של מעלה, משם תשקיף כלפי מעלה לשאוב שפע מבחינותיך העליונים מעלה מעלה. **וברך** בעצמך ולא על ידי מלאך **את** כל חלקי **ישראל, את עמך** שהוא עם קדושך בייחוד הם שבט לוי. ולהיות בהם שתי חלוקות כהנים ולויים, על כן אמר **את עמך** שהאת מרבה האחד, ועל השנית אמר **עמך** שלא יצטרכו לי, וכן **את ישראל** שמרבה האת גם **את הגר ויתום ואלמנה** שלא יצטרכו לזולתם ויאכלו מידך. **ואת האדמה** שמרבה האת גם את החלק שניתן בארץ לכהנים וללויים ולדלים שתשלח ברכה במקומותם שלא יצטרכו לזולת.

ושמא תאמר כי הדלים אין להם קרקעות, הלא **הארץ נתת לנו** בין לדלים בין לעשירים, **כאשר נשבעת לאבותינו** שהוא לתת לכל זרעם שלא היה איש שלא נטל חלק בארץ, כן ברכם שגם עתה לא יחסר לכל אחד שאם איזה מהם מכר מאחוזתו שתחזור לו היא או כיוצא בה.

ואם תאמר שגם אם יהיה לו חלק לא יזכה הדל על איזה עוון שתברך חלקו, על זה אמר אל תביט אליו כי אם **אל הארץ** שהיא בטבעה **זבת חלב ודבש** ואל תמנע טובה לאשמת בעליה, באופן שאיש לא יעדר מרב טוב שפע ברכה.

ולפי מה שנראה מדברי רבותינו ז"ל (**תנחומא** כי תשא יד) כי השקפה אינה אלא לרעה כמה דאת אמר וישקיפו על פני סדום ואיך תהיה זו לטובה. והנה אמרו רבותינו ז"ל כאשר כתבנו למעלה שהוא לומר שאפילו במידת רוגז נתברך. ועדיין יקשה כי לא היה לו לשאול

השקפה כשואל רוגז רק שברוגז ירחם ויבטל הרוגז, וגם היה לו לומר מידת הדין ולא פעולת הדין שהיא השקפה. ואפשר הוא בהזכיר מאמרם ז"ל על פסוק (תהלים ז יב) אל זועם בכל יום שהוא כי אל שהוא מידת חסד זועם את מידת הדין בל תפעול כמידתה.

ובזה נשים לב אל אומרו בסמוך שמעתי בקול ה' אלוהי עשיתי וכו' כי מי לא ידע שה' אלוהיו הוא. אך הוא שאומר **שמעתי בקול ה'** שהוא מידת רחמים, **אלוהי** שהוא מידת הדין, שהיא מתוחה על הבלתי מטיב, והנה **עשיתי ככל אשר צויתני** אתה ה' מידת רחמים, ולא על בחינת הדין ורוגז המתואר בתואר אלוהים, ולכן גם אתה שם הרחמים **השקיפה ממעון קדשך** שתראה השקפה שהיא הוראת זעימה להיות זועם את מידת הדין, ובזה **וברך וכו'** גם את אשר פגעה בהם רוגז הדלות כמדובר למעלה.

טז הַיּוֹם הַזֶּה ה' אֱלֹהֶיךָ מְצַוְּךָ לַעֲשׂוֹת אֶת-הַחֻקִּים הָאֵלֶּה וְאֶת-הַמִּשְׁפָּטִים וְשָׁמַרְתָּ וְעָשִׂיתָ אוֹתָם בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :
יז אֶת-ה' הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ :
יח וַיהוָה הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וְלִשְׁמֹר כָּל-מִצְוֹתָיו :
יט וּלְתִתְךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת וְלִהְיֹתְךָ עַם-קָדֹשׁ לה' אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר :

ראוי לשים לב:

א. מה היה ביום ההוא בייחוד שאומר **ה' אלוהיך מצוך וכו',** ומה גם שלא היה היום ההוא אלא ביום ההוא ביום מתן תורה בחורב, ואם הוא על מה שחזרו ונשנו פה הנה משה הוא שחזר לאומרם ואיך אומר **ה' אלוהיך מצוך וכו'.**

ב. אומרו ושמרת ועשית אותם בכל לבבך וכו', הלא דבר זה נאמר כמה פעמים בפרשיות הקודמות.

ג. אומרו את ה' האמרת היום, מה היו ישראל היום ההוא שבו האמירו את ה' ביום ההוא.

ד. אומרו להיות לך לאלוהים, יותר היה צודק יאמר **להיות לו לעם** שהיה מעין אומרו **וללכת בדרכיו לשמור וכו'**.

ה. כי היה לו להפך הסדר **ולומר ללכת בדרכיו ולשמור וכו' להיות לך לאלוהים** כי על ידי לכת בדרכיו ושמור מצותיו הוא יתברך לנו לאלוהים.

ו. אומרו ולשמוע בקולו, כי הלא שמוע בקולו התחלה אל כל האמור ואיך נאמר באחרונה.

ז. אומרו ה' האמירך, מה זו חטיבה עשה להם ביום הזה כי לא פורש בכתוב.

ח. אומרו להיות לו לעם סגולה כאשר דבר, כי הלא זה מיום מתן תורה היה שאמר להם **והייתם לי סגולה וכו'** ומה בא לחדש להם עתה.

ט. אומרו ולשמור וכו', כי הוא מספר המעלות טובות שהוא יתברך האמירם כאומרו **להיות לו לעם סגולה וכו' ולתתך עליון וכו',** ואיך יפסיק בינתיים באומרו **ולשמור וכו'** שהוא המצוות שעל ידם זוכים למעלות ההם,

ומה גם שהרי נאמר בפסוק הקודם **ולשמור מצותיו וחוקיו ומשפטיו,** ולמה חזר לומר **ולשמור וכו'.**

ולא עוד אלא שיראה כסותר הקודם, כי שם נראה שהוא הכנה אל היותם לו יתברך **לעם סגולה** ופה אומר שהוא אחרי כן.

וגם קשה שיורה שיהיו לו יתברך **סגולה** בלי שמירת המצות שאחרי אומרו **לעם סגולה** אומרו **ולשמור וכו'.**

י. אומרו ולתתך עליון, כי הלא זה יורה שהוא ענין אומרו **להיות לו לעם סגולה כאשר דבר,** כי הלא אשר דבר הוא **והייתם לי סגולה מכל העמים** והיינו היותו **עליון על כל הגוים.**

יא. ראוי לדעת מה המה אלו **תהלה ושם ותפארת.**

יב. אומרו ולהיותך עם קדוש וכו', כי הלא נהפוך הוא כי תחלה קדושים יהיו ואחרי כן יזכו להיות עליון על כל הגוים לתהלה וכו' כי קדושתם היא המגדילתם על כל העמים.

אמנם הנה לפנינו שני דברים ובהם נבוא אל הענין.

אחד כי הנה מה שהואיל משה באר את כל התורה פעם שנית בערבות מואב כבר היום הזה כלה אותם, כי כל מה שידבר את כל התורה מכאן והלאה אינו כי אם שיכתבו את התורה על האבנים בעברם את הירדן ושיקבלוה באלה ובשבועה, ולשים לפניהם מה שתבוא עליהם אם שמוע ישמעו בקול ה' וההפך אם לא ישמעו, ולהעבירם בברית ה' ולבשרם שלא יאבדו בצרות, כי אם והיה כי יבאו עליהם הברכה והקללה שישובו עד ה' ושוב ישוב שבותם, כי לא נפלאת ורחוקה היא התשובה, ושכתב משה את כל התורה האמורה, וציוה לאומרם לעיני הכל ושיהיה כל הטובה והצרה עשויים שירה לבני ישראל, למען יזכרו את מצות ה' וישמרו לנפשותם מעשות הרע, ואחר כך מה שבירך ישראל לכל שבט כברכתו.

עוד שנית כי **היום הזה** הוא יום תשלום הארבעים שנה שקבלו את התורה, ועל היום הזה הוא אומר בפרשה זו **ולא נתן ה' לכם לב לדעת ועינים לראות כו' עד היום הזה,** ואמרו רבותינו ז"ל (עבודה זרה ה ב) מכאן שאין אדם יורד לסוף דעתו של רבו עד ארבעים שנה, שהוא על כי ביום הזה האמור בפרשה שלמו הארבעים שנה, נמצאו כי עיקר קבלת התורה ומצוותיה הוא ביום הזה כי שלמו בה לשמוע אותה והשכילו סוף כונתה.

ונבוא אל הענין, אמר משה רבנו ע"ה הנה אפשר יעלה על רוחכם לומר כי עתה בפעם הזאת השנית ששמענו התורה וירדנו לסוף דעתה שהיא הקבלה בעצם את התורה, לא שמענוה רק מפיך ולא מפי ה' כאשר במעמד הר סיני כי שמענו השני דברות מפי הגבורה והשמונה מפיו

יתברך מעורב קולו עם קולך, כי **משה ידבר והאלוהים יעננו בקול,** וכמו שאמרו ז"ל שהיה קולו יתברך מיטטרון למשה. אך עתה היה מפיך בלבד שדברת לנו התוכחות והתורה ולא מפי ה'. לזה אמר אל יעלה על רוחכם כדבר הזה, כי הנה דעו איפה כי האמת והצדק הוא כי **ה' אלוהיך** הוא ה**מצוך היום הזה** ולא אני, כי כל מאמרי מפיו יתברך המה, והוא אשר שב וציוה אתכם. וזהו **היום הזה ה' אלוהיך מצוך וכו'** לומר היום הזה שהוא חיתום התורה כאילו היום ציוויתי את הכל, והוא יום השכלתכם אותה ה' אלוהיך המצווה ולא אני, כי את כל דברי אין בהן אפילו אות אחת מבלעדי ה', כי כאשר היה שם יתברך בפי דברתי כאילו פיו המדבר אליכם. ועל כן אתם הדור הטוב הזה אינכם צריכים מצד עצמכם עשות מזכרת כל התורה באבנים ולא קבלה באלה ובשבועה, כי מאליכם ידעתי כי כולכם אנשי הדור הזה כי מעצמך **ושמרת ועשית אותם, ושמרת מצות לא תעשה**, **ועשית מצות עשה,** ה**מצות עשה בכל לבבך** ה**מצות לא תעשה בכל נפשך** אפילו הוא נוטל את נפשך לא תעבור אותם.

עוד יתכן בפסוק הזה, והוא אשר כתבנו בפרשיות הקודמות כי אחר מות משה עבד ה' לא חידש הוא יתברך על פי נביא אפילו אות אחת בתורה לא מצווה ולא הלכה ולא פירוש, כי על כן ההלכות שנשתכחו בימי אבלו של משה לא יכול יהושע לשאול את פי ה', ונמצא בצער מות שרצו ישראל לרגום אותו באבנים והוצרך עתניאל בן קנז להחזירם בפלפולו. ואחשוב כי חש הוא יתברך פן יקומו בהמשך הדורות עושים עצמם נביאים, ויאמרו כי תורה חדשה או מצווה מחודשת נאמרה להם מפי הגבורה אשר לא כדת משה. על כן מאז הורה כי אין עוד מהאמור על פי משה אדון הנביאים, כי אפילו אחרי סילוקו לא רצה ה' להחזיר מה שנשתכח באבלו, למען ישאו קל וחומר לכל דת ודין זולתי הוראת שעה לנביא מסוים כנודע, ועל כן צריך תהיה הקבלה נשקעת בלב כל איש בל ישכח דבר ואין תקנה להחזירו ולהזכירו אפילו על ידי נביא. וזה יתכן היה מאמר משה רבנו ע"ה לישראל כהתימו לומר כל מצות ה' לישראל, הנה **היום הזה ה' אלוהיך מצוך לעשות כו',** אך לא מהיום והלאה באופן שאם תשכחו אין תקנה, לכן צריך כי **ושמרת** בלבבך **ועשית** במעשה אותם ושיהיה **בכל לבבך ובכל נפשך** למען על ידי כן לא ישכח דבר.

יז אֶת-ה' הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ :

יח וַיהוָה הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וְלִשְׁמֹר כָּל-מִצְוֹתָיו :

יט וּלְתִתְּךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת וְלִהְיֹתְךָ עַם-קָדֹשׁ לה' אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר :

לבוא אל הענין, נזכירה מאמרו יתברך במתן תורה לישראל באמור להם **אתם ראיתם כו' ואביא אתכם אלי ועתה אם שמוע תשמעו בקולי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה וכו'**

ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש. ויהיה הענין הנה עשיתי לכם הטובות הגדולות שעל ידן **ואביא אתכם אלי,** שהוא **להיות לכם לאלוהים** וקבלתם אלהותי אך עדיין לא באחדות שלמה, וזהו **ואביא אתכם** לשון רבים, ומה גם למאמר המשורר באומרו (תהלים עח לו) ויפתוהו בפיהם ובלשונם יכזבו לו. ועתה על ידי קבלת התורה **אם שמוע תשמעו בקולי** שלא תקוצו לשמוע פעם אחר פעם **כי אם שמוע תשמעו בקולי** וגם **ושמרתם את בריתי,** אוסיף לכם כי **והייתם לי סגולה מכל העמים** שהוא שלא יהיה לכם שעבוד מלכויות, כי כאשר סגולת המלך ערוכה בכל ושמורה בל תגע בה יד, כן גם **אתם תהיו לי סגולה מכל העמים** שלא ימשלו בכם מלכויות כי לי כל הארץ ומי יגע בכם מבלעדי. עוד אעשה לכם על ידי עשותכם מצותי, כי **תהיו לי ממלכת כהנים** שזולת מה שלא ימשלו בכם גם אתם תעלו שתהיו **ממלכת כהנים** מולכים על כל הארץ למעלה **מכל העמים,** וזה יהיה לכם על ידי היותכם משרתים אותי, וזהו אומרו **כהנים** כמה דאת אמר (שמות כח) וכהנו לי.

והוא כי הנה שלש הדרגות חשב הוא יתברך על ישראל אם היו זוכים:

אחד לסלקם משעבוד מלכויות.

שנית אם ימשכו בכשרות הולכים ומוסיפים להעלותם על כל העמים, ומה גם על ידי עסק התורה דמאן מלכי רבנן מושלים גם למעלה, כענין (יהושע י יב) שמש בגבעון דום ודומה לזה בכל שאר דורות, וכמאמר **ספר הזוהר** על בכל (מלכי) [חכמי] הגוים כו' מאין כמוך (ירמיה י ז).

שלישית אם יזכו יותר להיות עם קדוש משוללי מות, שהוא כי גם חומרם יזדכך עד **עם קדוש** יהיה והוא כאשר עתיד אחר התחיה.

והנה אם היינו עושים רצונו של מקום תמיד לא היה שעבוד מלכויות כי אם היינו ניצולים מהם, שהוא הדבר הראשון, וגם היינו מושלים על כל האומות, כענין מלכות דוד ושלמה שהיו כמו שאמרו רבותינו ז"ל (עיין **ויקרא רבה** י ח) מעין ימות המשיח בלי הפסק גליות בינתיים וכענין מאמרם ז"ל (סנהדרין צד א) שרצה הקדוש ברוך הוא לעשות מחזקיהו משיח ומסנחריב גוג ומגוג. ואחרי כן הדבר השלישי להיות גם גויותינו קדושים, שהוא על ידי התחיה ונהיה קדושים גם גויותנו. כמאמר **תנא דבי אליהו** (סנהדרין צב ב) שהקב"ה באלף השביעי עושה לישראל כנפיים והם שטין וכו', שהוא כי גם חומרם יהיה זך כמלאכי השרת ששש כנפיים לאחד שאז הם עם קדוש.

ועל שלש אלה אמר הוא יתברך:

על האחד והייתם לי סגולה מכל העמים.

ועל השנית אמר **ואתם תהיו לי ממלכת כהנים** שהוא מלוכה על כל העמים, וזהו על ידי שרת את ה' בעצם מעין ימות המשיח ובהמשך שהוא ממלכת על ידי היותם משרתים את ה'. **ועל השלישית** אמר **וגוי קדוש.**

יז אֶת-ה' הֶאֱמַרְתָּ הַיּוֹם לִהְיוֹת לְךָ לֵאלֹהִים וְלָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר חֻקָּיו וּמִצְוֹתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְלִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ :

והענין הזה יתכן הוא מאמר משה רבנו ע"ה בכתובים שאנו בהם שאמר **את ה' האמרת היום,** לומר אל ימעט בעיניך ישראל מה שעשית במשנה התורה הזאת ש**היום הזה** סיימתי התורה כי הקשבת למצות כל התורה ולתוכחת מגולה אשר הוכחתי אתכם, כי הלא **את ה' האמרת היום.** והוא כי הוא יתברך אמר שעל ידי כל הטובות שעשה לכם הביא אתכם אליו שהוא **להיות לכם לאלוהים,** באומרו **אתם ראיתם אשר עשיתי למצרים כו' ואביא אתכם אלי.** כי הנה היום הוספת על הדבר כי שם היה בלי אחדות עצמיי כי על כן נאמר שם **ואביא אתכם אלי,** אך עתה באחדות שלמה **האמרת את ה' להיות לך לאלוהים** בלשון יחיד כי נתאחדתם לשמוע את כל התורה עם התוכחת.

ועוד שנית כי הוא יתברך אמר **אם שמוע תשמעו** שלא תקוצו לשמוע תורתו פעם אחר פעם, אך עתה הוספתם כי אין צריך לומר שאינכם קצים לשמוע פעם אחר פעם, כי אם גם עשיתם כמלאכי השרת שעושים מצווה אחת ומטים עצמם בתשוקה רבה לשמוע צווי אחר על אשר הם עושים, כאומרו (תהלים קג כ) עושי דברו לשמוע בקול דברו שעודם עושים דברו מטים אוזן לשמוע בקול דברו שישוב לדבר ולצוות, כן גם אתם הנכם היום במדרגה זו מוכנים לעשות מצות חסד במה שבין אדם לחברו שהוא **ללכת בדרכיו** מה הוא רחום וכו' מה הוא חנון וכו' מה הוא גומל חסדים, וכן במה שבין אדם למקום והוא **ולשמור חקיו וכו' ולשמוע בקולו,** שהוא כי אתה בגדר **ללכת בדרכיו ולשמור מצותיו** שעודך עושה אותם מוכן לשמוע בקולו שיצווה לך יותר שהיא מידת מלאכי השרת, והוא יותר ממאמרו יתברך באומרו **אם שמוע תשמעו בקולי.**

יח וַיהֹוָה הֶאֱמִירְךָ הַיּוֹם לִהְיוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וְלִשְׁמֹר כָּל-מִצְוֹתָיו :

והנה ראה גדולתו יתברך כי היום האמירך על המעלות הגדולות אשר נדר לך לקיימם בך עודפות על הכנתך, והוא כי אשר אמר אחר כך **והייתם לי סגולה מכל העמים** אתה מוכן כפי הכישרון הנמצא בך **להיות לו לעם סגולה,** שהוא כמו שכתבנו להיות לך שעבוד מלכויות לחירות,

וגם השנית והוא מעין ימות המשיח בלי מלכויות בינתיים, והיא השנית האמורה שם באומרו **ואתם תהיו לי ממלכת כהנים** שהוא ממלכת על כל הגויים על ידי היותכם כהנים משרתים

לה', וזהו **ולשמור מצותיו ולתתך עליון** כלומר שע"י היותכם כהנים משרתי ה' שהוא **ולשמור כל מצותיו** ע"י כן -

יט וּלְתִתְּךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עָשָׂה לִתְהִלָּה וּלְשֵׁם וּלְתִפְאָרֶת וְלִהְיֹתְךָ עַם-קָדֹשׁ לה' אֱלֹהֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֵּר :

ולתתך עליון שהוא ממלכת האמורה שם. ובזה איני אומר **כאשר דבר** כמו באמרי **להיות לו לעם סגולה,** כי זה לא בלבד יהיה **כאשר דבר** כי אם יותר מהממלכת האמורה שם, כי הנה יהיה **לתהלה ולשם ולתפארת** שהוא לתהלה בכל גויי הארץ שיהיה שמע גדולתך בכל יושבי הארץ שיהללוך, כענין שלמה שבכל הארץ היו שומעים חכמתו וגדולתו באופן תהיה מהולל בכל הארץ, וזהו אומרו **לתהלה.** וגם מלאכי השרת שבשמים יגדילוך כי יקראוך בשמו של הקדוש ברוך הוא, כמאמרם ז"ל (בבא בתרא עה ב) עתידים צדיקים שיקראו בשמו של הקדוש ברוך הוא שנאמר **כל הנקרא בשמי וכו',** וזהו אומרו **ולשם,** וזהו כי אז יהיו כולם צדיקים כאומרו **ולשמור כל מצותיו ולתתך עליון כו'**. וגם לפניו יתברך יהיה **לתפארת** כמה דאת אמר (ישעיה מט ג) **ישראל אשר בך אתפאר,** מעשה ידי להתפאר (ישעיה סז כא). והענין יהיה כי הנה מלאכי השרת מאז נברא אדם היו אומרים לפניו מה אנוש כי תזכרנו (**בראשית רבה** פ ח), ובבא דור המבול חזרו לומר הלא זה דברנו, וכן בכל דור ודור אשר חטאו יש למלאכים פתחון פה, אך בזמן ההוא יהיה הוא יתברך מתפאר ביצוריו בעמו ישראל.

ועל השלישית והיא התחיה כי אז גם חומרנו קדוש יהיה, ועליו אמר הוא יתברך במתן תורה **וגוי קדוש** אמר עתה **ולהיותך עם קדוש לה'** כאשר דבר במתן תורה כאומרו **וגוי קדוש.**

פרק כז

א וַיְצַו מֹשֶׁה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-הָעָם לֵאמֹר
שָׁמֹר אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם :
ב וְהָיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעַבְרוּ אֶת-הַיַּרְדֵּן אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ
וַהֲקֵמֹתָ לְךָ אֲבָנִים גְּדֹלוֹת וְשַׂדְתָּ אֹתָם בַּשִּׂיד :
ג וְכָתַבְתָּ עֲלֵיהֶן אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּעָבְרֶךָ לְמַעַן אֲשֶׁר תָּבֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה'
אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי-אֲבֹתֶיךָ לָךְ :
ד וְהָיָה בְּעָבְרְכֶם אֶת-הַיַּרְדֵּן
תָּקִימוּ אֶת-הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם בְּהַר עֵיבָל וְשַׂדְתָּ אוֹתָם בַּשִּׂיד :
ה וּבָנִיתָ שָּׁם מִזְבֵּחַ לה' אֱלֹהֶיךָ מִזְבַּח אֲבָנִים לֹא-תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל :

ו אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה אֶת-מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ וְהַעֲלִיתָ עָלָיו עוֹלֹת לה' אֱלֹהֶיךָ :

ז וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שָּׁם וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

ח וְכָתַבְתָּ עַל-הָאֲבָנִים אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בַּאֵר הֵיטֵב :

ראוי לשים לב:

א. מה צורך **זקני ישראל** בצווי זה, ומה היא כל המצווה האמורה בכתוב, אם הוא כל אשר ציוה במשנה התורה הזאת הרי ציוה על זה כמה פעמים וגם כל המצות מבעי ליה למימר, ואם הוא על מצות הכתיבה על האבנים מאי כל וגם מה צורך לזה אל הזקנים.

ב. אומרו והיה ביום אשר תעברו את הירדן וכו', כי מלת **והיה** משוללת הבנה כי איזה דבר יהיה ביום ההוא שיאמר עליו **והיה,** מהראוי לא יאמר כי אם ביום אשר תעברו את הירדן תקים לך אבנים וכו'.

ג. אומרו אשר ה' אלוהיך נותן לך, שהוא מיותר, כי באמרו **תעברו את הירדן** מי לא ידע כי אל הארץ אשר ה' נותן הוא.

ד. אומרו והקמת לך כו', כי מלת **לך** מיותרת.

ה. כי מתיבה זו והלאה עזב הלשון רבים והתחיל לדבר בלשון יחיד.

ו. מה ענין השיד, וגם לאומר (סוטה לה ב) כי הכתיבה באבנים קדמה ועליה היה כסוי השיד, ואם כן היה לו להקדים פסוק וכתבת וכו' ואחר כך ושדת אותם, ואם הוא מתחילה השיד ואחר כך לכתוב בשיד לבדה ולא באבן, בלתי מתקיים.

ועוד כי למטה הוא אומר **וכתבת על האבנים וכו'.**

ז. אומרו בעברך, שהיא תיבה יתירה שהרי אמר ביום אשר תעברו.

ח. אומרו למען אשר תבא אל הארץ, שיקשה כי האם מבלעדי הקמת האבנים לא יירשו ארץ.

ט. למה הזכיר בדבר זה היות הארץ **זבת חלב ודבש,** וגם אומרו **כאשר דבר ה' כו'** הוא מיותר.

י. אומרו והיה בעברכם את הירדן תקימו וכו', הרי נאמר למעלה **והיה ביום אשר תעברו כו' והקמות לך וכו'.**

יא. אומרו פה **בהר עיבל** מה שלא אמר כן למעלה.

יב. כי פה אינו מזכיר הכתיבה כי אם **השיד.**

יג. אומרו ובנית שם מזבח, מה ענין המזבח במקום ההוא.

יד. למה ציוה להעלות שם עולות ושלמים ולזבוח ולשמוח כימי מועד.

טו. אומרו וכתבת על האבנים וכו', שהרי נאמר קודם כל דבר למעלה **והקמות לך אבנים וכו' וכתבת עליהן את כל דברי התורה וכו'** ולמה נאמר פה.

טז. ועוד כי נראה כסותר דבריו, כי למעלה אמר **וכתבת וכו' בעברך** שהוא כי מיד בעברם יכתבו ואחר כך יוליכום להר עיבל ויבנו המזבח ויעלו עולות ושלמים, ומאומרו עתה אחר הכל **וכתבת וכו'** נראה שלא הייתה הכתיבה רק בסוף כל הדברים.

יז. אומרו פה **באר היטב** מה שלא נאמר למעלה, וגם למעלה נאמר **ושדת אותם בשיד** ופה לא הזכירו, ואין לומר כי שתי כתיבות היו כי הלא מכאן למדו (סוטה לב א) שהייתה כתובה בשבעים לשון, כי היטב במספר מרובע עולה שבעים, ושבאו הגויים וקילפו השיד והעתיקו את התורה שהייתה בשבעים לשון, הנה כי הכתיבה שנאמר בה **ושדת אותם בשיד** שהיא האמורה למעלה הייתה בשבעים לשון, ואין ללמד שהייתה הכתיבה בשבעים לשון אלא מפסוק שנאמר בו **באר היטב** כמדובר.

אמנם לבוא אל הביאור, נשית לב מה צורך היה להקים האבנים ולכתוב עליהם התורה. והנה על הקמת האבנים אמר יהושע (יהושע ד ו) **למען תהיה זאת אות בקרבכם כי ישאלון בניכם כו' ואמרתם להם אשר נכרתו מימי הירדן כו',** וראוי לדעת אם כן איפה הקמת האבנים בלי כתיבה בהם מספיק ולמה הייתה הכתיבה. והנה אמרו רבותינו ז"ל (סוטה לב א) שנכתבה בשבעים לשון, שלא לתת פתחון פה לאומות לומר אילו ידענו התורה העתקנוה וקיימנוה על כן נכתבה **באר היטב** שהוא בשבעים לשון, ואם כן איפה צריך לדעת למה נכתבה גם בלשון הקדש.

וגם ראוי לשית לב כי איך יתכן בשנים עשר אבנים שכל אחד שיעור ארבעים סאה שהוא אמה על אמה ברום שלש אמות, יחזיקו ליכתב בם התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל שבעים פעמים, כי הלא צריך ליכתב שש פעמים בכל אבן ואבן.

אך הנה שני דברים הייתה כוונת משה רבנו ע"ה להורות לבני ישראל:

אחד להשרישם בשורש גדול עד מאד להחזיקם בתורה ובמצות בל ימוטו ברוב טוב שפע הארץ הקדושה אשר היא זבת חלב ודבש, בל ישמנו ויבעטו באומרם הלא הארץ ירושה היא לנו זבת חלב ודבש, ועתה תהיה למלא בטננו טובה ויופיה לאכול למעדנים ולשתות ממתקים, ואם כה יעשו יחפרו ויאבדו חלילה, כי הלא אין דבר ייטיב להם ויחזיקם בארץ כי אם תורה ומצות, ואם ניתנה לנו ארץ זבת חלב ודבש הלא אין זה רק למען נעסוק בתורה כראוי כמאמרם ז"ל.

שנית להסיר מלבם בל יאמרו כי לא בחר ה' בהם בעצם, כי עוד אפשר יבחר באחד מגויי הארץ, והוא כי חפצו יתברך היה להכתיב את התורה על האבנים בשבעים לשון להסיר פתחון פה מהאומות. והנה לא יבצר מהתחמץ לבב עם בני ישראל בראותם שנכתב התורה בלשונות הגויים, כי יאמרו האם יבחרו להם תורת ה' האם יקרבם יתברך, ואיה כל מאמרו באומרו בני בכורי ישראל ובנו בחר מכל העמים, כי לא ישיבו אל לבם כי אין זה רק העברת פתחון פה בעלמא.

ועל כן על הענין הראשון ראה משה מאתו יתברך כי הנה היה הוא יתברך עתיד לעשות דבר רשום בעברם את הירדן, למען עשות יסוד מוסד מהדבר הראשון, והוא כי גזר על יהושע שיצווה יעמידו הארון בירדן תחילה, כמאמרם ז"ל (סוטה לג ב) כי הארון היה הולך על ידי לויים אחר שתי מחנות, והיום ההוא על ידי כהנים וקודם לכל המחנות, למען על ידו ייבש הירדן ושלא ימיש משם הארון עד יכלו כל העם לעבור, למען יראו וידעו כי נתינת הארץ והתקיימם בה הכל תלוי בארון, כי הלא כריתת מימי הירדן שהוא התחלת הנחילו יתברך את הארץ ותתו מורך בלב כל גויי הארץ להשמדם עדי עד היה על ידי הארון. בזה הורה כי התורה היא עיקר הכל. על כן מעתה ראה משה כי טוב להזהירם בדבר, אך ראה כי לדבר גדול כזה היה צריך זירוז אחר זירוז, אחד מעתה להזהירם על העתיד,

שנית בשעת מעשה, אך הנה בשעת מעשה איננו שם.

א וַיְצַו מֹשֶׁה וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-הָעָם לֵאמֹר שָׁמֹר אֶת-כָּל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם :

על כן מה עשה **ויצו משה** מעתה, ועל שעת מעשה אמר **וזקני ישראל את העם לאמר** שהם יזהירו את העם לומר בשעת מעשה. וזהו שלא אמר אל העם לאמר רק **את העם,** שהוא כי **זקני ישראל** הם עם העם, מה שאין כן עתה משה שאינו עימהם כדי לאמר להם.

ב וְהָיָה בַּיּוֹם אֲשֶׁר תַּעַבְרוּ אֶת-הַיַּרְדֵּן אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ וַהֲקֵמֹתָ לְךָ אֲבָנִים גְּדֹלוֹת וְשַׂדְתָּ אֹתָם בַּשִּׂיד :

והחל לבאר הענין, ואמר **והיה ביום אשר תעברו וכו'** לומר הנה הויה חדשה תהיה ביום אשר תעברו את הירדן, והוא כי על ידי הארון יכרתו מימי הירדן, ורמז הדבר באומרו **תעברו את הירדן** שהוא כי בנהר יעברו ברגל שהוא הוראה כי **ה' אלוהיך נותן לך.** אז **והקמות לך אבנים וכו',** לומר אל יעלה על לבך כי הקמת האבנים היא לתועלת האומות, שאני עתיד לאמר שתכתוב בשבעים לשון, כי מעתה אני מקדים ואומר כי לך להנאתך הוא הכל. וזהו **והקמות לך כו' ושדת אותם בשיד,** שהוא כי גם לאומר (סוטה לה ב) שהיה שיד על הכתיבה ובאו הגויים וקילפו השיד והעתיקו התורה, לא יכחישו שגם מתחילה שדו **אותם בשיד** לפחות להחליק מקום הכתיבה כפשט הכתוב שאומר **ושדת אותם בשיד,** ואחר כך אומר **וכתבת וכו',** אלא שאומר שגם על הכתיבה היה שיד ממאמר הכתוב אחרי כן **והיה וכו' תקימו וכו' ושדת אותם,** שהוא כי אחר היותם בהר עיבל היה שד אותם בשיד שהוא אחר הכתיבה שהוצרכו לקלוף השיד לגלות הכתיבה.

ג וְכָתַבְתָּ עֲלֵיהֶן אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בְּעָבְרֶךָ לְמַעַן אֲשֶׁר תָּבֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לְךָ אֶרֶץ זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' אֱלֹהֵי-אֲבֹתֶיךָ לָךְ :

ואמר ראו נא איך עיקר הכל היא התורה, כי הלא תראה שני נסים גדולים כאחד:
אחד כי **וכתבת עליהן את כל דברי התורה** שמרבה ה**את** ו**הכל** ה**כל** אל **כל חמשה חומשי תורה,** וה**את** **אל היותם בשבעים לשון** כאומרו אחרי כן **באר היטב,** ואיך החזיקו שנים עשר אבנים את הכל.
וגם שנית איך אשר הופיע הוא יתברך עליו לדעת שבעים לשון יכתוב בדרך העברה ביום אחד, ומה גם לרבותינו ז"ל (סוטה לו א) כי ביום עברו את הירדן בו ביום בנו המזבח בו ביום כתבו את התורה וכו'.

ועל הנס האחד אמר וכתבת עליהן את כל דברי התורה הזאת.
ועל השני אמר בעברך שהיא בהעברה.
ואחשבה כי לא על חנם נכתב שיד בשי"ן ולא בסמ"ך, לרמוז בו עם שדי שהוא אמר די לשיעור שנים עשר אבנים להחזיק כל התורה בשבעים לשון.

וכל זה למה **למען תבא וכו',** לומר אל יעלה על רוחך כי מבלי תורה יועילך לבוא אל הארץ, כי הלא על ידי התורה שתעשה עיקר לזכור אותה, שהיא הנותנת לך את הארץ, כי על התורה כדי שתעסוק בה בארץ היא ניתנת לך. ולא תחשוב כי אשר היא **זבת חלב ודבש** היא למלא בטן, כי הלא **אשר ה' אלוהיך נותן לך ארץ זבת חלב ודבש,** הוא, **כאשר דבר ה' אלוהי אבותיך לך** שהוא **ועושה חסד לאלפים לאוהבי כו',** ולומר כי מה שעושה חסד לאוהביו יתברך הם האבות הוא בהיות ולשומרי מצותיו אך לא לבלתי שומרים, נמצא כי העיקר הוא התורה, כי הלא לאבות לא אמרתי זבת חלב ודבש רק לך על התורה שאני נותן לך, והוא בשליחות משה פרשת שמות (ג ח) וזהו אומרו **זבת וכו' כאשר דבר לך** מה שלא דבר לאבות. אלא שעל פי דרכו רמז זכות האבות, כי בהיות הכתיבה על האבנים רמז לאבן ישראל, והיות מעלה עולות זכר ליצחק, והיות במזבח במקום ההוא רמז לאברהם שבנה מזבח בהר עיבל, שהוא אצל אלוני מורה והוא מקום שבנה בו המזבח שנאמר (בראשית יב ו) **ויעבור אברם בארץ עד מקום שכם עד אלון מורה ויבן שם מזבח וכו'.**

ד וְהָיָה בְּעָבְרְכֶם אֶת-הַיַּרְדֵּן תָּקִימוּ אֶת-הָאֲבָנִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם בְּהַר עֵיבָל וְשַׂדְתָּ אוֹתָם בַּשִּׂיד :
ואמר **והיה בעברכם את הירדן וכו',** לומר ראו עתה כי עיקר מתנת הארץ תלוי בתורה, כי הלא **והיה בעברכם את הירדן** מה שתקימו את האבנים לא תניחו את כולם שם, כי השנים עשר אבנים רצונו יתברך הוא לבנות מהם מזבח בהר עיבל, ואין זה רק לרמוז כי במקום הראשון שניתנה בו הארץ למורשה לאברהם שהוא עד מקום שכם עד אלון מורה ובנה שם מזבח, שם תבנו המזבח מהאבנים שתכתבו בהן את התורה, למען תשכילו כי כל עיקר מתנת הארץ תלוי בתורה.

ועל הדבר השני פן יאמרו ישראל כי לא לגמרי בחר בישראל כי עוד ימינו פשוטה לקבל את הגוי אשר יטה אזנו אל דברי התורה הכתובה על האבנים, כי על כן ציוה להכתיבה בשבעים לשון, לזה אמר ראו עתה כי אין הוא יתברך עושה עיקר רק מכם, ואין ענין הכתב בשבעים לשון רק להסיר פתחון פה בעלמא מהאומות. כי הלא ציוה שאחר הכתיבה יסודו אותם בשיד, שהוצרכו לקלוף השיד לגלות הכתיבה, ואילו חפץ בם בעצם הוא יתברך לא היה שם על פני הכתיבה מסווה, וזהו אומרו **ושדת אותם בשיד** אחר אומרו למעלה **וכתבת עליהם וכו'.**

ה וּבָנִיתָ שָׁם מִזְבֵּחַ לה' אֱלֹהֶיךָ מִזְבַּח אֲבָנִים לֹא-תָנִיף עֲלֵיהֶם בַּרְזֶל :

ו אֲבָנִים שְׁלֵמוֹת תִּבְנֶה אֶת-מִזְבַּח ה' אֱלֹהֶיךָ וְהַעֲלִיתָ עָלָיו עוֹלֹת לה' אֱלֹהֶיךָ :

ועוד ראו עין בעין כי **בנים אתם לה' אלוהיכם** ובכם ישמח ויגיל כאב את בן ירצה, כי הלא זה רצונו יתברך כי **ובנית שם מזבח וכו'**

ז וְזָבַחְתָּ שְׁלָמִים וְאָכַלְתָּ שָׁם וְשָׂמַחְתָּ לִפְנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ :

וזבחת שלמים שהוא להורות כי שלום לכם ביניכם לבין אלוהיכם אל תראו יחליף או ימיר אתכם או שעמכם בחברה אומה אחרת יקח לו, ואדרבא שם לפני ה' אלוהיכם ישמח בכם כי שם תאכלו לחם ובשר שלמים ותשישו בשמחה עם אביכם שבשמים, וזהו **ואכלת שם ושמחת לפני ה' אלוהיך.**

ורמז הטעם למה בחר בישראל, שהוא על אחדות נפשותם כי על כן כל ישראל כאחד יחשבו, ומתדמים לאל אחד ליקרא שמו עליהם ובלשון יחיד, וזהו אומרו בלשון יחיד **ואכלת ושמחת** ואומרו **ה' אלוהיך.**

ח וְכָתַבְתָּ עַל-הָאֲבָנִים אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת בַּאֵר הֵיטֵב :

ואחרי אומרו כל ענין סילוק סברא זו מלבם, בא ופירש מה היה שהוצרך להודיעם כי בהם בחר ה' בעצם, ואמר **וכתבת כו' באר היטב** כלומר מה שהוצרכתי לכל זה, הוא מפני שמצות הכתיבה על האבנים הוא **באר היטב,** שהוא בשבעים לשון כמספר היטב ועל כן היה מקום יתחמץ לבבך שפותח את ידו לאומות, על כן קדמתי להורות כי אתכם בחר ה' בעצם כמדובר.

ט וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הַסְכֵּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְעַם לה' אֱלֹהֶיךָ :

י וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת-מִצְוֹתָו וְאֶת-חֻקָּיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם :

יא וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת-הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר :

יב אֵלֶּה יַעַמְדוּ לְבָרֵךְ אֶת-הָעָם עַל-הַר גְּרִזִּים בְּעָבְרְכֶם אֶת-הַיַּרְדֵּן שִׁמְעוֹן וְלֵוִי וִיהוּדָה וְיִשָּׂשכָר וְיוֹסֵף וּבִנְיָמִן :

יג וְאֵלֶּה יַעַמְדוּ עַל-הַקְּלָלָה בְּהַר עֵיבָל רְאוּבֵן גָּד וְאָשֵׁר וּזְבוּלֻן דָּן וְנַפְתָּלִי :

ראוי לשית לב:

א. מה זה ששיתף משה את **הכהנים הלויים** עמו בדבר זה.

ב. אומרו אל כל ישראל, מה צורך קבץ את כולם לזה.

ג. כי אינו אומר להם דבר רק ש**היום הזה** היו **לעם לה'**, והרי גדולה מזו אמר להם כבר בסמוך **את ה' האמרת היום להיות לך לאלוהים וה' האמירך להיות לו לעם סגולה.** ואם הכוונה היא לאמר להם **ושמעת בקול ה' וכו',** הרי דברים אלו ודומיהם אמרם במשנה התורה הזאת זה עשר פעמים ומה צורך עתה לחזור לאומרו.

ד. אומרו הסכת ושמע כו', מה ענין כפל זה במלות שונות.

ה. אומרו היום, שיראה מיותר.

ו. אומרו ויצו משה את העם לאמר, כי אומרו **לאמר** בלתי מובן כי אין העם אומרים לזולת.

ט וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה וְהַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר הַסְכֵּת וּשְׁמַע יִשְׂרָאֵל הַיּוֹם הַזֶּה נִהְיֵיתָ לְעַם לַה' אֱלֹהֶיךָ :

אמנם הנה ראה משה כי בבוא כל ישראל אל הארץ, ומה גם כי אין משה עימהם להזהירם, ויראו כי יעמדו ששה שבטים בהר גריזים וששה בהר עיבל ושיהיו הכהנים הלוים עם הארון באמצע בין שתי ההרים, ויהפכו פניהם נגד **הר גריזים** ויברכו **ברוך האיש וכו'** ויהפכו פניהם כלפי **הר עיבל** ויאמרו **ארור האיש אשר יעשה פסל ומסכה וכו'** וההיקש בכל השאר, הלא יתחמץ לבב בני ישראל באומרם האם גרענו מהכהנים הלויים בכישרון שהם היו האומרים לנו את האלה הזאת כאילו הם הצדיקים ולא אנחנו, ולא עוד אלא שבדבר הזה יורה כי לולא האלה והקללה הזאת לא נעבוד את ה', והלא בלעדי זה את ה' אנו עובדים.

על כן מה עשה, שיתף את **הכהנים הלוים** עמו לדבר על לב בני ישראל להפיס דעתם מעתה. וזהו **וידבר משה והכהנים הלוים אל כל ישראל,** ולמה היה זה הלא הוא **לאמר הסכת וכו'** שהוא להפיס דעתם, כלומר אל יעלה על רוחכם חלילה כי אנחנו צדיקים ולא אתם, וגם לחשוב כי על כן מעמיסים עליכם עול הארירה על כי בלעדי זה לא תעבדוהו חלילה באופן שתקוצו בדבר, אל תעשו כן כי אם **הסכת** וקבל גזרתו **ושמע** את אשר נאמר שהוא ענין הסמוך לזה מהארירה.

כי הלא לא מבלתי היותכם צדיקים כמונו נזהיר אתכם אנחנו וגם לא להיותכם צריכים לזה לשמור מצות ה' יהיה הדבר, כי הלא **היום הזה נהיית לעם לה'** אליך, מתייחס אליו יתברך עד גדר יקרא שם אלוהותו עליך ובלשון יחיד שהוא על כשרון ואחדות שהוא תכלית הצדקות, ועל כן אין ספק כי מעצמך מבלי העמיס עליך ודאי כי -

י וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְעָשִׂיתָ אֶת-מִצְוֹתָו וְאֶת-חֻקָּיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם :

ושמעת בקול ה' למה שהוא קולו יתברך. וגם **ועשית** מאליך **את מצותיו ואת חקיו אשר אנכי מצוך היום,** כלומר על צווי בלבד עם שאינכם שומעים מפי הגבורה כי אם מפי היום, ידעתי כי את הכל תעשו מאליכם, כלומר ועם כל זה **הסכת ושמע** כי אם אינו צריך זה לכם עתה יצטרך לבאים אחריכם.

יא וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת-הָעָם בַּיּוֹם הַהוּא לֵאמֹר :

והנה עדיין יש דבר אחר שאם לא יקפידו כל ישראל יקפידו חציים, הלא המה הששה שבטים שהיו בהר עיבל באומרם האחיכם יהיו על הברכה בהר גריזים והמה על הקללה בהר עיבל, על כן מעתה בחייו ציוה על הדבר, וזהו **ויצו משה את העם ביום ההוא לאמר,** כלומר כי **ביום ההוא** עודנו חי עימהם יאות לומר:

יב אֵלֶּה יַעַמְדוּ לְבָרֵךְ אֶת-הָעָם עַל-הַר גְּרִזִים בְּעָבְרְכֶם אֶת-הַיַּרְדֵּן שִׁמְעוֹן וְלֵוִי וִיהוּדָה וְיִשָּׂשׂכָר וְיוֹסֵף וּבִנְיָמִן :

יג וְאֵלֶּה יַעַמְדוּ עַל-הַקְּלָלָה בְּהַר עֵיבָל רְאוּבֵן גָּד וְאָשֵׁר וּזְבוּלֵן דָּן וְנַפְתָּלִי :

כי נאמן הוא ולא ישיתו לב כי המה ידעו כי כל דבריו האמת והצדק ומאתו יתברך יצאו ואל דעות ה' יודע מי ומי **יעמדו על הר גריזים** ומי ומי **יעמדו על הר עיבל.**

עוד הוסיף להפיס דעתם, וגם יתכן שגם זה כיוון **לאמר**, והוא כי אמר על העומדים על הר גריזים **אלה יעמדו לברך את העם,** כלומר כי אינם מקבלים שפע הברכה לבדם בהפוך הכהנים פניהם לומר הקללה נגדם כי לא כן הוא, כי אשר **בהר גריזים** עומדים **לברך את העם** יקראו, כי שפע ברכת טוב אשר יברכו נגד פניהם, לא להם לבדם יחול כי אם לכל העם גם לשאר שבטים, וזהו אומרו **לברך את העם** לגמרי כי הברכה הנשפעת בהם לכולם תהיה, כי הם כמקבלים בעד כל ישראל. ואשר יעמדו על הר עיבל אין נדבק בידם ח"ו מאומה מן החרם אשר לקללות לא להם ולא לאחיהם, וזהו **ואלה יעמדו על הקללה,** כלומר עליה למעלה הימנה מבלי יחול שום בחינת רוגז מאיכותה לעומדים נגד האומרים אותה וזהו **על הקללה.** באופן שעל ידי כן תשקוט תלונתם כמדובר. וזה יכוון נוסף על האמור באומרו **לאמר** כלומר **ויצו משה וכו' ביום ההוא** עודנו חי, שיקבלו ממנו שנית **לאמר אלה יעמדו וכו',** כי תהיה האמירה באופן תשקוט התלונה שהוא כי לאשר המה **בהר גריזים לאמר** עליהם **יעמדו לברך** ולאשר המה **בהר עיבל לאמר יעמדו על הקללה** כמדובר.

פרק כח

א וְהָיָה אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם וּנְתָנְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל-גּוֹיֵי הָאָרֶץ :

ב וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה וְהִשִּׂיגֻךָ כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ :

ג בָּרוּךְ אַתָּה בָּעִיר וּבָרוּךְ אַתָּה בַּשָּׂדֶה :

ד בָּרוּךְ פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתְךָ וּפְרִי בְהֶמְתֶּךָ שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרוֹת צֹאנֶךָ :

ה בָּרוּךְ טַנְאֲךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ :

ו בָּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֶךָ וּבָרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתֶךָ :

ז יִתֵּן ה' אֶת-אֹיְבֶיךָ הַקָּמִים עָלֶיךָ נִגָּפִים לְפָנֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד יֵצְאוּ אֵלֶיךָ וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים יָנוּסוּ לְפָנֶיךָ :

ח יְצַו ה' אִתְּךָ אֶת-הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ :

ט יְקִימְךָ ה' לוֹ לְעַם קָדוֹשׁ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע-לָךְ כִּי תִשְׁמֹר אֶת-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו :

י וְרָאוּ כָּל-עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ :

יא וְהוֹתִרְךָ ה' לְטוֹבָה בִּפְרִי בִטְנְךָ וּבִפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבִפְרִי אַדְמָתֶךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ :

יב יִפְתַּח ה' לְךָ אֶת-אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת-הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר-אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל-מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה :

יג וּנְתָנְךָ ה' לְרֹאשׁ וְלֹא לְזָנָב וְהָיִיתָ רַק לְמַעְלָה וְלֹא תִהְיֶה לְמָטָּה כִּי-תִשְׁמַע אֶל-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת :

יד וְלֹא תָסוּר מִכָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם יָמִין וּשְׂמֹאול לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים לְעָבְדָם :

ראוי לשים לב אל כפל אומרו שמוע תשמע.

ב. אומרו בקול ה', ויותר היה צודק יאמר והיה אם תשמור לעשות וכו'.

ג. אומרו אשר אנכי מצוך היום, שהוא מיותר.

ד. אומרו ונתנך ה' אלהיך עליון, מה היא המעלה הזאת, אם שיעשו מלוכה על כל הגויים, איך יאמר אחר כך **יתן ה' את אויביך הקמים עליך,** אם הוא מולך על כולם היאך יהיו אויביך קמים עליו.

ה. אומרו ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך, כי הלא אחר שבאו עליו כבר השיגוהו ומה הוא אומרו אחר כך **והשיגוך.**

ו. כי אין לשון השגה צודקת רק ברודף ונרדף ואיך יהיה האיש נרדף מהברכות שיאמר שהשיגוהו.

ז. אומרו כי תשמע בקול ה' אלהיך וכו', כי הלא זה היה פתח דבריו **אם שמוע תשמע בקול ה' וכו' ובאו עליך כו',** ואם כן אחר אומרו שבשכר מה ש**שמוע ישמע בקול ה'** הוא שיבואו עליו כל הברכות, למה חזר לומר **כי תשמע בקול ה' אלהיך.**

ח. אומרו ברוך אתה בעיר וכו', כי מי לא ידע כי אשר הוא מבורך בעיר שגם כי יצא השדה לא הפסיד הברכות.

ט. למה הקדים האדמה הוא הדומם לבעל חי לומר תחילה **פרי אדמתך** ואחר כך **פרי בהמתך.**

י. אומרו ברוך טנאך ומשארתך, כי בכלל **פרי אדמתך** המה.

יא. אומרו ברוך אתה בבואך וכו', מה היא הביאה והיציאה הזאת, והנה אמרו רבותינו ז"ל (בבא מציעא קז א) ביאה לעולם ויציאה מן העולם, אך יראה בלתי מתייחסת ברכה זו אל הקודמת. ואם הוא ביאה אל הבית ויציאה מן הבית בכלל אומרו **ברוך אתה בעיר** גם שניהם, ואם הוא ביאה ויציאה מהעיר גם בכלל אומרו **ברוך אתה בעיר וברוך אתה בשדה** הוא.

יב. כי פסוק **יתן ה' את אויביך נגפים לפניך** נכנס בין הדבקים, כי הלא פסוק שאחריו שהוא **יצו ה' אתך את הברכה כו'** הוא מעין הברכות שקודם פסוק **יתן ה'** הוא, והיה ראוי יכתב למעלה הימנו.

יג. אומרו ינוסו לפניך כי הראוי יאמר מפניך.

יד. אומרו יצו ה' אתך כו', כי מלת **אתך** מיותרת.

טו. אומרו וברכך בארץ וכו', כי הלא גם עד כה בארץ ידבר באומרו ב**פרי אדמתך**.

טז. אומרו יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך, אם כבר נשבע לך איך מחשיבו למתן שכר.

יז. אומרו כי תשמור את מצות ה', מי לא ידע כי הן כל אלה לא יפעל אל כי אם עם שומרי מצותיו.

יח. אומרו וראו כל עמי הארץ וכו', כי ראוי לדעת במה יראו כי שם ה' נקרא עליהם, והנה אמרו רבותינו ז"ל (מנחות לה ב) שהם תפילין שבראש, והלא כמו זר נחשב שבראות תפילין שבראש ישראל שייראו מהם.

יט. אומרו והותירך ה' לטובה וכו', האם היה עולה על לב אחר כל ההטבות הגדולות ההם האם היה צריך לומר שיותיר אותו לטובה הייתהפך לעושי רצונו.

כ. אומרו יפתח ה' לך את אוצרו הטוב וכו' לתת מטר וכו', כי הנה פסוק זה היה צודק ליכתב קודם אומרו **ופרי אדמתך.**

כא. מה ענין והלוית גוים רבים כו' אל ראש הכתוב.

כב. אומרו ונתנך ה' לראש כי הרי זה יראה ענין אומרו למעלה **ונתנך ה' לראש על כל גויי הארץ.**

כג. אומרו ולא לזנב, ודאי שלא יהיה לזנב כי לא תהיה ברכה אלא קללה ח"ו.

כד. כי נראה כי תחת הלוך ומרבה בברכות הולך וממעט, כי למעלה אמר ש**יהיה עליון על כל גויי הארץ** ושיהיה **גוי קדוש** ושיראו **כי שם ה' נקרא עליהם וייראו** מהם, ועתה אומר ש**לא** יהיה **לזנב** ושיהיה רק למעלה שהוא מעט וכל הגדולה הוא שלא יהיה למטה.

כה. אומרו **כי תשמע בקול ה' וכו',** למה נאמר זה עתה והוא פתח דבריו באומרו **והיה אם שמוע תשמע בקול ה' וכו'** ועל זה באו כל הברכות הנאמרות.

כו. אומרו ולא תסור מכל הדברים וכו' ללכת אחרי אלהים אחרים לעבדם, האם היה עולה על לב שיהיו הברכות האלו בסורם מדרך ה' ללכת אחרי אלהים אחרים לעבדם.

כז. כי למעלה באומרו אם שמוע תשמע כו' היה ראוי לאומרו אם שמוע כו' ולא תסור כו' ובאו עליך כל הברכות וכו':

אמנם כללות הענין, כי בא להורות לנו כי לפי הדרגת הכישרון כן ייטיב הוא יתברך. והוא כי שתים הנה הדרגותיו:

אחת קבלת עליהם כל דברי ה' מצוותיו חוקיו ומשפטיו כדי לשמור ולעשות אותם, אך עדיין לא שמו אותם בפועל מעשה המצות עשה, רק שנשמרו לבלתי עשות אחת מכל מצות ה' אשר לא תעשנה.

וההדרגה השנית היא שעושים כל מצות ה' אשר ציוה בפועל בין מה שבין אדם למקום בין מה שבין אדם לחברו, לא בלבד שלא להצר לו כי אם גם להיטיב לו כדרכיו יתברך מה הוא חנון אף אתה חנון מה הוא רחום אף אתה רחום וכו'. ואמר כי על ההדרגות האלו תהיה אשר ייטיב ה' לעמו כדרכו יתברך לשלם לאיש כמעשהו.

עוד הורה לנו יתברך על פי דרכו שגם אם יהיה איש שלא יופלג טובה בכישרונו כזולתו והוא טוב כמוהו שמורה שמתנהג עמו במידת דין, אל יקוץ, כי אל דעות ה' וידע כי זה תיקונו לשלמות נפשו או לצרף הפירות עם הקרן להרבות טובו לעולם הבא כרבי חנינא בן דוסא ודומה לו.

עוד דבר שני והוא כי כל הטוב אשר ייטיב ה' לטובים לא ינכה ה' ממתן שכרם כי מתנת חנם הוא להם ועוד שכרו אתו יתברך לעולם הבא.

עוד דבר שלישי מה בין הכנת ארץ ישראל לקבל הטוב מאתו יתברך להכנת חוץ לארץ לצדיק אשר ימצא שם.

א וְהָיָה אִם-שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם וּנְתָנְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ עֶלְיוֹן עַל כָּל-גּוֹיֵי הָאָרֶץ :

ונבוא אל ביאור הכתובים והתכתם, אמר **והיה אם שמוע תשמע וכו'** והוא כי תחילת השגת כשרון האדם תלוי בהטות אזנו בקול ה' לקול מוריו ולמלמדיו לשמוע מפיהם תורה ומצות לשמור ולעשות, והעושה כן יאושר בארץ הלזו, ומידה כנגד מידה ידענו מרבותינו ז"ל (**ויקרא רבה** סוף פרשה יא) כי עתיד הקדוש ברוך הוא להיות ראש חולה לצדיקים לדרוש להם מפיו תורה וכו', שהיא מדרגה יתירה על אשר שמעו קול אלוהים בהר, כי שם יהיה בהתמדה שלא יקרם מות כאשר בסיני באומרם ואל ידבר עמנו אלוהים פן נמות, אך לעתיד זכים וספיריים

יהיו דבקים בו יתברך שומעים מפיו תורה וישישו בשמחה מתעלסים באהבים שהוא אושר עצום מאוד, ועל זאת יתפלל כל חסיד להשיגו.

וזה מאמרו יתברך פה, לומר אני טרם אגלה טובות העולם הזה שאטיבה עמך על כישרונך, הנני שם לפניך כי העיקר הוא שיתך שומך כל מעיינך על דבקותו יתברך, שהוא, כי אם תטה אוזנך לשמוע תורתו ומצוותיו בעולם הזה, שתזכה לשמוע מפיו פנים בפנים לעתיד לבוא. וזהו אומרו **והיה אם שמוע,** כלומר **אם שמוע** לעתיד לבא **תשמע** עתה **בקול ה',** כלומר אל יעלה על רוחך בדבר המורה צדק לך כי פיו המדבר, כי אם כאילו **בקול ה'** אתה שומע.
שנית שתהיה השמיעה כדי **לשמור וכו'.** וזולת האושר גם אטיב לך דרך מתנה בלי ניכוי שכר בעולם הזה, כי הנה **ונתנך ה' וכו'** שהוא בתורת מתנה וגם **ובאו עליך כל הברכות וכו'** עם שהעיקר האושר כמדובר.

או יהיה ענין אם שמוע תשמע וכו', לומר, הלא שמתי לפניך את הטוב ואת הרע, **ברוך אשר יקים וכו' וארור אשר לא יקים את כל דברי התורה,** וכן בכל ארורים האמורים למעלה הייתה כנגדם ברכה ברוך אשר לא יעשה פסל וכו'. והנה היה אפשר כי תשמע בקול ה' מיראת האירות או מאהבת שכר הברכות, על כן הנני בא להזהירך, כי **והיה אם שמוע** שהוא אם תרצה לשמוע לא יהיה על השכר והעונש, רק תשמע **בקול ה' אלהיך,** שהוא למה שהוא אלוהיך, ו**לשמור את כל מצוותיו** שהוא למה שהן **מצותיו, וחקיו** שהוא למען שהם חוקיו, אל תשית לבך אם אתנהג עמך ברחמים אם תעשה הישר או אם אתנהג עמך בדין. וזה נכלל באומרו **בקול ה' אלהיך,** כלומר תשמע בקולו בין אם יתנהג עמך בשם ה' הוא שם הרחמים, בין בתואר אלוהים הוא דין, וזהו אומרו **ה' אלהיך**. ותקבל בין מצות לא תעשה וזהו **לשמור** ובין מצות עשה וזהו **לעשות**, אך עדיין אינך עושה בפועל רק שומע ומקבל כדי לשמור וכדי לעשות תבואתך טובה, כי ישב אדם ולא עשה עבירה נותנים לו שכר כעושה מצווה (קידושין לט ב).

ואז **ונתנך ה'** בתורת מתנה שהוא בלי ניכוי שכר, יתנך **עליון על כל גויי הארץ,** והוא כי הם תחת שרים ומזלות ואתה ישראל לא כן רק תחת אלהי עולם ה' לבדו, ובזה תהיה **עליון על כל גויי הארץ,** באופן כי בבוא הברכות מאתו לא ירדו אל עולם המלאכים ומשם אל עולם הגלגלים ומשם למטה לארץ, כי אם -

ב וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַבְּרָכוֹת הָאֵלֶּה וְהִשִּׂיגֻךָ כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ :

ובאו עליך ממנו יתברך עליך ממש בלי אמצעית שר או מלאך, ועל ידי כן **והשיגוך** על כל פנים, מה שאין כן אם היית כגויי הארץ שהמזל שולט עליהם, או אם היית מושגח על יד שרים או הוברי השמים שהיה המזל מעכב לדבר מן הדברים, כאשר היה מעכב לאברהם בהולדה

עודנו בחוץ לארץ. אך על ידי ש**ונתנך עליון וכו'** וגם **ובאו עליך** מאתו יתברך בלי השתלשלות עולם המלאכים ועולם המזלות כי אם למעבר בעלמא, ועל כן **כל הברכות ישיגוך** בל תמוט אחת מהנה מלבא בך.

או יאמר והשיגוך וכו', לומר, אשר אמרתי לשון השגה כאילו אתה בורח ממנה, הלא הוא **כי תשמע בקול ה' אלהיך** כלומר שאינך מכוון רק לשמוע בקול ה' למה שהוא אלוהיך ולא לקבל פרס, ובכן הלא תדמה לבורח מברכות וטובות העולם הזה, ו**הברכות** ידמו לרודף אחריך להשיג אותך ו**ישיגוך**, וזהו אומרו לשון השגה.

או יאמר הנה טובות העולם הזה יתחלקו לשלשה, **בני חיי ומזוני.**
והתחיל בחיי, ואמר **ובאו עליך כל הברכות האלה** שעתיד להזכיר, שהוא כי יבואו כולם אחת לאחת זו אחר זו. והנה יקרה שיגזרו על איש ועל אדם טובות רבות אך לא יספיק לקבל את כולם, כי הלא יום יום הולך הוא אל בית עולמו ואולי ימות טרם בא כלן עדיו. אמר, הנה **הברכות האלה** כולם יבואו אליך, כי לא תבצר אף גם אחת כי אם **ובאו עליך כל הברכות האלה,** ואל תירא פן תיאסף אל עמיך טרם התקיים כל אחת מהן בך, כי הלא הנני מבטיחך כי **והשיגוך** כי עם היותם באים עליך ואתה הולך למות הן ישיגוך, כי הן יוסיפו לך שנות חיים עד תקבל את כולם. והטעם הוא **כי תשמע בקול ה' אלהיך,** כי בשומעך את המצות אשר אנכי מצווך היום בפי בקול ה' אתה שומע כי שלוחו יתברך אני, ולכן כדאי הן המצוות שמפיו יתברך שתהיין הברכות שהן באות מצדן מאיכות אשר בהן להרבות ימיך, באופן שאם היותך הולך יום יום לבית עולמך ישיגוך כי שרפי קדש רוחניים נעשו על ידי **שמוע בקול ה' אלהיך.**

ג בָּרוּךְ אַתָּה בָּעִיר וּבָרוּךְ אַתָּה בַּשָּׂדֶה :

והנה הברכות אשר אמרתי **ובאו עליך כל הברכות וכו'** הלא המה **ברוך אתה בעיר וכו',** ועניינם הוא נמשך אל הקודם לומר הלא אמרתי כי על ידי אשר **תשמע בקול ה' וכו'** תזכה לחיי העולם הזה, כי **ובאו עליך וכו'** עד **ישיגוך** כולם שהוא באורך ימים ושנות חיים שיוסיפו לך.
ועוד לך גם מזוני, כי הנה **ברוך אתה בעיר וכו'** לומר בדרך שאתה רוצה לילך להתפרנס בה מוליכין אותך, אם חפצת יהי עסקך בעיר, שם **יצו ה' את הברכה** ותהיה **ברוך אתה בעיר,** ואם תצא השדה כי תזרע את זרעך לאכול פריה להתפרנס גם **ברוך אתה בשדה** הרי לך **חיי ומזוני.**

ד בָּרוּךְ פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתְךָ וּפְרִי בְהֶמְתֶּךָ שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרוֹת צֹאנֶךָ :

ועוד יתוסף לך גם בני, שהוא כי **ברוך פרי בטנך**, וברבות האוכלים גם ה' ירבה לך הטובה, כי גם **וברך גם פרי אדמתך** ברוב תבואות דגן ותירוש ויצהר שהם עיקר המזון וגם **פרי**

בהמתך. והקדים פרי האדמה לפרי בהמה למה כי זה מוסרו יתברך באומרו (שמות טז ח) **בשר לאכול ולחם לשבוע,** לומר כי ישבע לחם אך לא ישבע בשר כי אם מעט אכילה מה, ועל כן עשה עיקר מפרי האדמה והקדימה לבהמה, מלבד כי שפע הברכה בארץ הקדושה תחילה תבוא אל האדמה שלעומת הארץ העליונה מאל הבהמה כנודע ליודעי חין ערכה, וזהו אומרו **אדמתך** כי להיותה **אדמתך** הוא הענין.

ה בָּרוּךְ טַנְאֶךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ :

והנה עד כה דברתי אם תהיה לך **שדה ואדמה ובהמה,** אך אם לא יהיו לך ואתה שומע בקול ה', גם בהיותו מתנהג עמך במידת הדין אל תקוץ בתוכחתו, כי לא ירעיב ה' נפש צדיק ולא יחסר לך בערכך ברכה להתפרנס בה, כי הלא יהיה **ברוך טנאך** של פירות או פת שבסלך ובה תזכה להיות לך קמח לוש ועשה עוגות, כי שם במעט קמח אשר יהיה לך אצווה את הברכה לברך עיסתך ב**משארתך**.

ו בָּרוּךְ אַתָּה בְּבֹאֶךָ וּבָרוּךְ אַתָּה בְּצֵאתֶךָ :

ואם גם יחסר לך טנא ומשארת כי אין דבר אשר תאמר שמת בטנא, ואם אין קמח לשים במשארת, והוא כענין רבי חנינא בן דוסא שהיה ניזון בחרובין מלא הקב ונקי היה לביתו מכל קמח סולת ומחיה וכלכלה (ברכות יז ב), גם על זה אל תחוש כי הנה **ברוך אתה בבואך** לעולם שערום יצאת מבטן אמך, ועם כל זה אתה ברוך כי העולם ניזון בזכותך, גם **ברוך אתה בצאתך** כי זכותך רב ושם תמצא ברכה מאשר לא אכלת בעולם הזה.

ז יִתֵּן ה' אֶת-אֹיְבֶיךָ הַקָּמִים עָלֶיךָ נִגָּפִים לְפָנֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד יֵצְאוּ אֵלֶיךָ וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים יָנוּסוּ לְפָנֶיךָ :

ובמה תדע כי ה' עמך ואוהבך גם בבלתי תת לך מזון בעולם הזה, הלא הוא כי תראה כי **יתן ה' את אויביך הקמים עליך נגפים לפניך,** ואין זה כי אם באשר ה' אתך ושרפי קדש מלאכים הסובבים אותך המפילים אותם לפניך.

ולא עוד כי אם בדרך אחד יצאו אליך **ובשבעה דרכים ינוסו לפניך,** כלומר ינוסו וימצאו לפניך תמיד ברוב הבהלה שיתבהלו מרבים אשר אתך.

או יאמר ברוך אתה בבואך וכו' אם תצטרך לצאת חוץ לארץ להרוויח טרף ביתך, אל תחוש תאכל מתחת החיצונים ותפרוש הקדושה ממך או שטומאה תדבק בך, כי הנה כאשר **ברוך אתה בבואך** לארץ כי אתה בא אל הקדושה, כן **ברוך אתה בצאתך** שלא תוסר קדושה ממך כי גם שם ברוך תהיה, ובמה תדע כי כן, הנה אם יקומו אויביך עליך בצאתך **יתנם ה' נגפים לפניך וכו'** כבקודם, ואין זה רק הוראה כי מלאכיו יצווה לך לשמרך ולהפיל את אויביך.

ח יְצַו ה' אִתְּךָ אֶת-הַבְּרָכָה בַּאֲסָמֶיךָ וּבְכֹל מִשְׁלַח יָדֶךָ וּבֵרַכְךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר-ה' אֱלֹהֶיךָ נֹתֵן לָךְ :
ועם כל זה, זאת עצתי שלא תצא חוץ לארץ לבקש מזונך, כי אם שכון בארץ הקדושה ובטח בה' ועשה טוב, כי לא יגעל בך ה' מלהטיב לך שם. וזהו **יצו ה' אתך כו' בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך,** והסר מלבך דבר שקר לומר כי יותר יבורך גבר בחוץ לארץ, כי הלא שא נא קל וחומר ואמור, ומה אם בחוץ לארץ שיהודי הדר בה דומה כמי שאין לו אלוה מתפרנס איש ישראל, מה גם עתה בארצו יתברך אשר בה ה' אלוהיו עמו שיפרנסהו בה אם יבטח בו. וזהו אומרו **יצו ה' אתך את הברכה,** לומר הלא ודאי הוא **כי יצו ה' אתך** כלומר בהיותו **אתך את הברכה וכו',** והיכן הוא אתך הלא הוא **בארץ אשר ה' אלהיך נותן לך.**

ואמר **באסמיך** לומר אל תעש לך חשבונות לומר איזה הדרך ירווח לי בארץ, והן לא אזרע שדה בית כור כי איננו לי, וכרמי שלי לא יראה ולא ימצא, ועושר ונכסים לשאת ולתת אין אתי, ומעט אשר לפני אין בו די מזון שנים עשר חדש, ואחרי כן אסעה ואלכה מארצו יתברך אצא בחוסר כל וטוב לי, כי בעוד יש אתי אלכה לי ואסתתרה וירווח לי ומעט אשר לפני יפרוץ לרוב. והנה האיש הזה כמקרה הכהן עם אשתו שסיפרו בירושלמי (**מד"ר ויקרא** טו ג) גם הוא יקרנו שהיה דחוק בארץ ישראל, ויאמר לאשתו הנני הולך בדרך חוץ לארץ אולי שם ייטיב לי ומאומה אין בידי להניח בידך שתזכרני בו, אך אשר חלק לי ה' בבינה במראות נגעים אלמדך. ויהי הוא דובר אליה משפטי צדק אשר בין נגע לנגע ולשאת ולספחת ולבהרת והשחין והנתק, ובתוך הדברים אמר אליה דעי איפה כי כל שער שבראש האדם יש לו גומא, שהוא מקור ומבוע מימי חיותו לגדל בו, ואילו היו נוגעים מבוע של זה לזה היו עיניו כהות מראות.

ויהי כשומעה ותען ותאמר לו הלא ישמעו אוזניך מה שפיך מדבר, והלא לשער אחד משערות גופך משגיח בו הוא יתברך לתת לו מחייתו בלתי נוגעת בחברו, כל שכן את כל גופך מכף רגלך ועד קודקודך שישלח ה' את מחייתך, ולא תצא מארצו ובטח בה' והוא יכלכלך, ויעש כן ולא חסר לו. והן אלה דברי משה רבנו ע"ה בתורתו יתברך, אל תעמוד בדבר רע לומר כי טוב יהיה לך כי תצא מארצך הקדושה כי דל חלקך, כי הלא בטח בה' **ויצו את הברכה**. אך בשתים תתחתן ותצליח, אחת כי לא תעשה משאך ומתנך גלוי במקום רואים לכל כי אם סמוי מן העין, כי אז במעט **יצו ה'** בו **את הברכה.**
שנית שלא תהיה יושב ובטל ומה גם אם הכסף אזל מכליך לגמרי, כי ששת ימים תעשה מלאכה ובה **יצו ה' את הברכה,** וזהו **ובכל משלח ידך.** וכל אשר אמרתי שי**צו ה' את הברכה כו'** היא **בארץ** וזהו אומרו **בארץ** שהיא ארץ הקדושה.

ועוד אני אומר לך, כי אפילו תאמר כי בארץ ישראל מדקדקין יותר במעשיך וימעטו מזונותיך בה, טוב לך מעט בארץ ישראל אשר שם אתה מקבל מידו יתברך וניכר שהוא אלוהיך, ממה שתקבל הרבה בחוץ לארץ על ידי שרים חיצונים ותדמה כמי שאין לו אלוה שמקבל על ידי

החיצונים. וזהו אומרו **אשר ה' אלהיך נותן לך,** כי הברכה הנזכרת יהיה מה ש**ה'** בעצמו שהוא הוראת היותו **אלוהיך נותן לך,** ולא מה שיותן לך על ידי חיצוני שתדמה כמי שאין לו אלוה חלילה.

ט יְקִימְךָ ה' לוֹ לְעַם קָדוֹשׁ כַּאֲשֶׁר נִשְׁבַּע-לָךְ כִּי תִשְׁמֹר אֶת-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ וְהָלַכְתָּ בִּדְרָכָיו :
ושמא תאמר הלא כל ההטבות והברכות האלו אינן רק גשמיות, ואין נעשה בנו יתרון איכות קדושה כאשר יאות לעשות על ידי עבוד את ה' כדברו יתברך באומרו (שמות יט ו) **אם שמוע תשמעו בקולי כו' תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש,** כי על ידי המצוות מתחדש ומתקדש האדם עד היות גוי קדוש, וכמאמרנו בנוסח הברכות **אשר קדשנו במצותיו**, כי בכל מצווה שאדם עושה הוא נעשה בריה חדשה וקדושה קו לקו עד קדוש יאמר לו, ועל כן יאמר נא ישראל כי בכל אשר ייעדתי לך אין דבר מזה. והראיה כי הלא אמרת יתן ה' את אויביך הקמים עליך נגפים לפניך, כי יראה כי לא יבצר מאויבינו מלקום עלינו כי לא תיפול חיתתינו על כל הגויים, ואילו היינו קדושים באיכות הלא לא יערבו אל לבם לקום עלינו כי יראה כבעלי חיים שמוראם וחיתתם של הצדיקים אשר צלם אלוהים על פניהם תיפול על פניהם.

לזה אמר **יקימך ה' לו לעם קדוש כו',** לומר הנה כל אשר דברתי עד כה הוא כי **תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות** שהוא קבלה בלבך כדי לשמור ולעשות עם שלילת עשות את הרע, אך עדיין לא עשית מעשה בפועל להתקדש בו, ועל כן לא הגעת בזה להשיג מעלת הקדושה ההיא להיותך **עם קדוש** בעצם כי אין הקדושה ההיא נקנית אלא על ידי המעשה. אך אמנם **יקימך ה' לו לעם קדוש כאשר נשבע לך,** אך יהיה זה כאשר תשמור את מצות ה' אלוהיך שהיא שמירה ועשיה בפועל. ועל ידי ש**והלכת בדרכיו** שהוא שתתנהג בחסידות מה הוא חנון אף אתה חנון כו', כי אז יתקיים בך תואר קדושה זו, כי אין זה נקנה רק על ידי מעשה כשרון וחסידות.

י וְרָאוּ כָּל-עַמֵּי הָאָרֶץ כִּי שֵׁם ה' נִקְרָא עָלֶיךָ וְיָרְאוּ מִמֶּךָּ :
ואז על ידי כן לא אומר לך **יתן ה' את אויביך הקמים עליך כו',** כי לא יערבו אל לבם לקום עליך, כי אם מה שאז אומר הוא **וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך ויראו ממך,** ולא יקומו עליך כי יחתו ממך, והוא כי יראו כי שם תואר ה' שהוא היותו יתברך קדוש נקרא עליך שגם אתה גוי קדוש, ואז **ויראו ממך** מלקום עליך, כי עין בעין תוכר קדושתך גם בעיניהם.

או יהיה אומרו כי שם ה' נקרא עליך על שמו יתברך הגדול והקדוש, והוא ענין מאמרם ז"ל (בבא בתרא עה ב) עתידים צדיקים שיקראו בשמו של הקדוש ברוך הוא שנאמר **כל הנקרא בשמי כו',** ואז יהיו בעצם כל ישראל צדיקים ועל כן **ויראו ממך** כמדובר. והוא כי יראו בך בחינת השם ההוא המורה היותו יתברך מהוה כל ההוויות כן יהיו אז ישראל. כמו שאמרו ז"ל

עושים נפלאות גדולות באשר ה' אתם ככל אשר נעשה בראשונה על ידי רשומים שבדורות, כשמש בגבעון דום על ידי יהושע וההיקש בכל יתר גדולים שבכל דור ודור, כי בזה ידמו להשם יתברך במה שמורה בו השם ההוא. והוא מאמר **ספר הזוהר** על פסוק (ירמיה י ז) כי בכל חכמי הגויים ובכל מלכותם מאין כמוך. והוא מאמרנו על פסוק (תהלים פט ז) כי מי בשחק יערוך לה' ידמה לה' כו', לומר כי מי בשחק מכל שרפי קדש יערוך לה' לעשות כמעשיו יתברך, אך ימצא מי שידמה לה' לעשות כמעשיו בבני אילים הם בני אברהם יצחק ויעקב. והוא מאמר **ספר הזוהר** שבחכמי ישראל יש דומה לו יתברך. וזהו ענין מקרא קדש הלזה **וראו כל עמי הארץ כי שם ה' נקרא עליך** שיצדק עליך שם זה כמדובר, ועל ידי כן **ויראו ממך.**

או יהיה ענין אומרו כי שם ה' נקרא עליך, על שם אדנות שהוא שמו יתברך שיקראו אותו כמו שקראו אדם הראשון, ויהיה כי יראו כי ידם מושלה להם בכל העולם כאדון על עבדיו, ועל ידי כן **ויראו ממך** והוא אשר יתקיים לעתיד לבוא.

יא וְהוֹתִרְךָ ה' לְטוֹבָה בִּפְרִי בִטְנְךָ וּבִפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבִפְרִי אַדְמָתֶךָ עַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֶיךָ לָתֶת לָךְ :

והנה אחר אומרו מה שיהיה **עם קדוש כאשר נשבע וכו',** ראה והנה יאמר נא ישראל למה תשים זה לגמול עשות מצוות ולכת בדרכיו שנהיה עם קדוש לעתיד לבוא, ומה גם למאמר רבותינו ז"ל (עיין **רמב"ם** הלכות תשובה פ"ז ה"ה) כי הבטיחנו יתברך בתשובה לעתיד אחר הגלויות ושנהיה לו **לעם קדוש כאשר נשבע,** ואם כן איפה מה הגמול הלז שאמרת שנהיה לעם אם לא נחטא, מאחר שגם כי נחטא לא יבצר ממנו. לזה אמר **והותירך ה' לטובה** לומר אינו דומה זה לזה, כי הלא מה שהיה לך בהבטחה ההיא היה שאתה תמות ובניך ויאבד **פרי בהמתך ופרי אדמתך** בגלויות שבינתיים ולא היית אתה רואה בטובה כי תמות ולא יהיו לך חיים ולא תראה בטובה העתידה, אך עתה בהתמדת הכישרון **והותירך ה'** את עצמך **לטובה** העתידה שתתענג בה. וגם בבני כי תהיה **בפרי בטנך** זוכה לראות בטובה העתידה בהיותך **עם קדוש** שתחיה ותראה **בחיי** עצמך ו**בבני**. וגם **במזוני** שב**פרי אדמתך** לא יאכלוהו אויביך בחרבנות ויתן לך האלוהים פירות אחרים תחתיהם כי אם **בפרי אדמתך** אשר היה לך בו תראה בטובה העתידה, וזה טוב לך מאילו אבדת אותם ויתנו לך מן השמים אחרים תחתיהם, כענין כושרא דחיותא שאמרו בגמרא (בבא מציעא צג ב) על שומר שכר שחייב להשכיר עד כדי דמיהן. ובענין הזה מתקיים בשלשת החלוקות בחיי עצמך **ובבני ומזוני,** כי לא תמות ולא תזכה להיות עם קדוש עד אחר התחיה שתחזור לחיות, וגם לא יומתו בניך ותקווה עד בא אחרים במקומם, ועל דרך זה **בפרי בהמתך** כמדובר.

וכל זה שאמרתי הוא מלבד כבוד אדמת הקדש, כי אם לא תהיה עם קדוש וזוכה לכל הטוב ההוא כי אם אחרי שובך בתשובה אחר הגלויות הלא ארצך הקדושה הייתה ביני וביני ניתנת ביד זרים, אך עתה בהתמדת כישרונך תזכה הארץ שלא תינתן רק לך **עם קדוש** מתייחס אליה. וזהו אומרו **על האדמה אשר ה' אלהיך נותן לך,** כלומר מלבד כבוד האדמה שעל ידי זה ה' אלוהיך נותן לך כלומר ולא לזרים, ויהיה משמעת מלת על כמו (שמות לה כב) ויבואו האנשים על הנשים שהוא מלשון שקדמו ובאו הנשים תחילה.

או יאמר כפשוטו והותירך וכו' שיהיו לך על ידי התמדת הכישרון ארבע טובות:

א. ש**והותירך** את עצמך לראות בטובה ולא תמות.

ב. בפרי בטנך.

ג. בפרי אדמתך. ולא שתמות אתה ותצטרך לחיות לראות בטובה, וגם לא שיאבדו בניך ותצטרך לשמוח באחרים שניתנו לך, וכן **בפרי אדמתך** אשר היו לך.

ד. שלא תגלה מאדמתך הקדושה אל אדמה טמאה בגלות טרם היותך עם קדוש, כי אם תהיה תמיד וגם בכל הטובה הזאת על האדמה אשר ה' אלהיך נותן לך:

יב יִפְתַּח ה' לְךָ אֶת-אוֹצָרוֹ הַטּוֹב אֶת-הַשָּׁמַיִם לָתֵת מְטַר-אַרְצְךָ בְּעִתּוֹ וּלְבָרֵךְ אֵת כָּל-מַעֲשֵׂה יָדֶךָ וְהִלְוִיתָ גּוֹיִם רַבִּים וְאַתָּה לֹא תִלְוֶה :

לבוא אל הענין, נזכירה מאמרם ז"ל ב**פרקי דרבי אליעזר** (פרק ה) שאמרו שיש אוצר עליון בשמים ממים שמשם הם גשמי ברכה, וכשפותח הקדוש ברוך הוא את אוצרו הטוב ההוא אז יהיו מימיו כמים זכרים, ומימי תהום העולים מלמטה לעומתם הם מים נקבות, ועל ידי שניהם האדמה מתעברת כאשה המתעברת מבעלה, ועל זה נאמר (ישעיה נה י) כי כאשר ירד הגשם כו' כי אם הרוה את הארץ והולידה והצמיחה כו', וכשאין ישראל עושים רצונו של מקום העבים נושאים מים מהים ועל הארץ יריקו ואז הארץ מתעברת כאשה הרה לזנונים כו'. והנה הן אמת כי הוא יתברך אינו רוצה להשפיע דרך מתייחס לזנות כאשר הוא כשאין עושים רצונו יתברך, וגם השמים במקום אוצרו הטוב יערב לקדושת המקום ההוא בצקת שפע קדושה מה שאין כן בעצור את השמים ויהיה המטר מלמטה, וגם הארץ הקדושה צר לה מאד בהשקות אותה דרך זנות כי קדושה היא מאד.

נמצא כי לו יתברך וגם לשמים ממעל מקום אוצרו הטוב וגם לאדמת הקדש, להם צר בהיות ישראל בלתי עושי רצונו של מקום שיסתם אוצרו הטוב מהשפיע שפע קדוש לעולם להשקות ארץ הקדושה. וזהו אומרו **יפתח ה' כו'** לומר הלא ספרתי לך ארבעה דברים שהיית מפסיד על ידי היות לך גלות קודם האושר העתיד לבוא. והנה עוד ראה והביטה כי הנה על ידי המשך כישרונך והתקיים בך האושר העתיד שתהיה לעם קדוש בלי הפסק גליות בינתיים, כי הנה עתה בלי הפסק גלות שהוא כי תעשה תמיד רצונו של מקום, הלא ישמח ה' בהשפיע שפע

טוב מאוצרו הטוב כי היא שמחתו כנודע, וגם ישמחו השמים העליונים אשר בם אוצרו הטוב, ותגל הארץ הקדושה בקבלת שפע אוצרו יתברך הטוב להולידה והצמיחה. מה שאין כן אם בינתיים לא תעשה רצונו של מקום שלא יפתח אוצרו הטוב אפילו בארץ ישראל. וזהו **יפתח ה' כו',** לומר, הנה עתה **יפתח ה' לך** בהיותך עושה רצונו יתברך, כי אז לך בשבילך יפתח באופן שישמח הוא יתברך על ידך, וגם ישמחו השמים כי הלא **אוצרו הטוב** הוא **את השמים,** וגם תגל הארץ כי יהיה **לתת מטר ארצך בעתו**. מה שאין כן בהיותך בלתי עושה רצונו של מקום שאז לא יפתח בשבילך וכל שכן לגויים, באופן שיתעצבו כל הנאמרים באמת כל הימים אשר לא תעשה בהם רצון קונך שהוא כל ימי מיגר גלותיך עד עת קץ.

ושמא תאמר ובמה יודע האוצר הטוב ההוא שלא ישמש גם לאומות שאמרת **יפתח ה' לך כו'.** לזה אמר הנה לך האות והוא שלא בלבד יבורך פרי אדמתך בו בפתוח האוצר ההוא, כי אם גם ולברך את כל מעשי ידיך אפילו מה שאינו תלוי בצמח השדה עד ש**והלוית גוים רבים ואתה לא תלוה** ואילו ברכת אוצרו הטוב היה גם לגוים איך תהיה מלוה אותם גויים רבים **ואתה לא תלוה,** אך אין זה כי אם שהאוצר הטוב ההוא לא יהיה רק לך ולא להם.

יג וּנְתָנְךָ ה' לְרֹאשׁ וְלֹא לְזָנָב וְהָיִיתָ רַק לְמַעְלָה וְלֹא תִהְיֶה לְמָטָּה כִּי-תִשְׁמַע אֶל-מִצְוֹת ה' אֱלֹהֶיךָ אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לִשְׁמֹר וְלַעֲשׂוֹת :

כהתימו לומר שתי מדרגות הטובה:

אחת שיתנהו ה' **עליון על כל גויי הארץ** עם הברכות האמורות למעלה, שהוא כאשר נקבל ונשמע בקול ה' לשמור ולעשות גם שעדיין לא יעשו מעשה הטוב בפועל.

והמדרגה השנית והוא להקימנו **לעם קדוש כו'** שהיא תכלית המעלה, והוא על ידי שתי מעלות הכישרון שהוא כי תשמור בפועל את כל מצוותיו יתברך, וגם **והלכת בדרכיו** שהוא להתנהג בחסידות מה הוא רחום כו'. אמר עתה, הלא תקשני על האמור למעלה, כי הלא תיפלא למה לשומע בקול ה' לשמור ולעשות, מקודם שיעשה בפועל ייטיב לו הוא יתברך כל כך כי יתנהו **ה' עליון** ויהיה **לראש,** ואדרבא היה ראוי יתנהו **לזנב** וגם ראוי יהיה למטה מגויי הארץ משועבד להם יען לא עבד את ה' בקום עשה.

אל תתמה על החפץ כי יש שני טעמים בדבר, וזהו אומרו **ונתנך ה' עליון כו',** לומר, מה שאמרתי ש**ונתנך ה' עליון** ולא אמרתי שיהיה לזנב כאשר הייתה הדעת נותנת, **ולא עוד** אלא שתהיה **רק למעלה ולא תהיה למטה** משועבד תחת האומות כאשר היה ראוי **כי תשמע אל מצות ה' אלקיך לשמור ולעשות** ולא תעשה בפועל שהיא החלוקה הראשונה שאמרתי למעלה **אם שמוע תשמע בקול ה' לשמור לעשות,** אל תתמה כי הלא זה יהיה בתנאי שלא יהיה בידך שום עוון וזהו **ולא תסור מכל הדברים כו'.** והוא ענין לשון רבותינו ז"ל (קידושין לט ב) באומרם ישב אדם ולא עשה עבירה נותנים לו שכר כעושה מצווה.

יד וְלֹא תָסוּר מִכָּל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוֶּה אֶתְכֶם הַיּוֹם יָמִין וּשְׂמֹאול לָלֶכֶת אַחֲרֵי אֱלֹהִים אֲחֵרִים לְעָבְדָם :

ועוד טענה שנית, והיא, לא תביט אל מה שאינו עושה עבירה בלבד כי אם אל כל אשר היה נמשך על ידי עשות עבירה אחת, כי הנה ממנה הייתה נמשכת אחרת כי עבירה גוררת עבירה, וכן מהשנית אל השלישית וכן הולך ועובר עד עבוד אלוהים אחרים, ואם כן הנמנע מעבירה ימין ושמאל או מתקן בעוברו אחת מהן באופן יתרוקן מכל עוון אשר חטא, לא יחשב לו הוא יתברך כי אם כמתקן עבודת אלוהים אחרים כי עד עוון זה היה מגיע בהן מכלן, וזהו אומרו **ולא תסור מכל הדברים כו' ללכת אחרי אלהים אחרים לעבדם.**

טו וְהָיָה אִם-לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְהִשִּׂיגוּךָ :

טז אָרוּר אַתָּה בָּעִיר וְאָרוּר אַתָּה בַּשָּׂדֶה :

יז אָרוּר טַנְאֲךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ :

יח אָרוּר פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ :

יט אָרוּר אַתָּה בְּבֹאֶךָ וְאָרוּר אַתָּה בְּצֵאתֶךָ :

כ יְשַׁלַּח ה' בְּךָ אֶת-הַמְּאֵרָה אֶת-הַמְּהוּמָה וְאֶת-הַמִּגְעֶרֶת בְּכָל-מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַד הִשָּׁמְדְךָ וְעַד-אָבְדְךָ מַהֵר מִפְּנֵי רֹעַ מַעֲלָלֶיךָ אֲשֶׁר עֲזַבְתָּנִי :

כא יַדְבֵּק ה' בְּךָ אֶת-הַדָּבֶר עַד כַּלֹּתוֹ אֹתְךָ מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

כב יַכְּכָה ה' בַּשַּׁחֶפֶת וּבַקַּדַּחַת וּבַדַּלֶּקֶת וּבַחַרְחֻר וּבַחֶרֶב וּבַשִּׁדָּפוֹן וּבְיֵרָקוֹן וּרְדָפוּךָ עַד אָבְדֶךָ :

כג וְהָיוּ שָׁמֶיךָ אֲשֶׁר עַל-רֹאשְׁךָ נְחֹשֶׁת וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר-תַּחְתֶּיךָ בַּרְזֶל :

כד יִתֵּן ה' אֶת-מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן-הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדְךָ :

כה יִתֶּנְךָ ה' נִגָּף לִפְנֵי אֹיְבֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד תֵּצֵא אֵלָיו וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים תָּנוּס לְפָנָיו וְהָיִיתָ לְזַעֲוָה לְכֹל מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ :

כו וְהָיְתָה נִבְלָתְךָ לְמַאֲכָל לְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ וְאֵין מַחֲרִיד :

כז יַכְּכָה ה' בְּשְׁחִין מִצְרַיִם (וּבַעְפֹלִים) [וּבַטְּחֹרִים] וּבַגָּרָב וּבֶחָרֹס אֲשֶׁר לֹא-תוּכַל לְהֵרָפֵא :

כח יַכְּכָה ה' בְּשִׁגָּעוֹן וּבְעִוָּרוֹן וּבְתִמְהוֹן לֵבָב :

כט וְהָיִיתָ מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם כַּאֲשֶׁר יְמַשֵּׁשׁ הָעִוֵּר בָּאֲפֵלָה וְלֹא תַצְלִיחַ אֶת-דְּרָכֶיךָ וְהָיִיתָ אַךְ עָשׁוּק וְגָזוּל כָּל-הַיָּמִים וְאֵין מוֹשִׁיעַ :

ל אִשָּׁה תְאָרֵשׂ וְאִישׁ אַחֵר (יִשְׁכָּבֶנָּה) [יִשְׁכָּבֶנָּה] בַּיִת תִּבְנֶה וְלֹא-תֵשֵׁב בּוֹ כֶּרֶם תִּטַּע וְלֹא תְחַלְּלֶנּוּ :

לא שׁוֹרְךָ טָבוּחַ לְעֵינֶיךָ וְלֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ חֲמֹרְךָ גָּזוּל מִלְּפָנֶיךָ וְלֹא יָשׁוּב לָךְ צֹאנְךָ נְתֻנוֹת לְאֹיְבֶיךָ וְאֵין לְךָ מוֹשִׁיעַ :

לב בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ נְתֻנִים לְעַם אַחֵר וְעֵינֶיךָ רֹאוֹת וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם כָּל-הַיּוֹם וְאֵין לְאֵל יָדֶךָ :

לג פְּרִי אַדְמָתְךָ וְכָל-יְגִיעֲךָ יֹאכַל עַם אֲשֶׁר לֹא-יָדָעְתָּ וְהָיִיתָ רַק עָשׁוּק וְרָצוּץ כָּל-הַיָּמִים :

לד וְהָיִיתָ מְשֻׁגָּע מִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה :

לה יַכְּכָה ה' בְּשְׁחִין רָע עַל-הַבִּרְכַּיִם וְעַל-הַשֹּׁקַיִם

אֲשֶׁר לֹא-תוּכַל לְהֵרָפֵא מִכַּף רַגְלְךָ וְעַד קָדְקֳדֶךָ :

לו יוֹלֵךְ ה' אֹתְךָ וְאֶת-מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תָּקִים עָלֶיךָ אֶל-גּוֹי אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ

וְעָבַדְתָּ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים עֵץ וָאֶבֶן :

לז וְהָיִיתָ לְשַׁמָּה לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה בְּכֹל הָעַמִּים אֲשֶׁר-יְנַהֲגֶךָ ה' שָׁמָּה :

לח זֶרַע רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה וּמְעַט תֶּאֱסֹף כִּי יַחְסְלֶנּוּ הָאַרְבֶּה :

לט כְּרָמִים תִּטַּע וְעָבָדְתָּ וְיַיִן לֹא-תִשְׁתֶּה וְלֹא תֶאֱגֹר כִּי תֹאכְלֶנּוּ הַתֹּלָעַת :

מ זֵיתִים יִהְיוּ לְךָ בְּכָל-גְּבוּלֶךָ וְשֶׁמֶן לֹא תָסוּךְ כִּי יִשַּׁל זֵיתֶךָ :

מא בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא-יִהְיוּ לָךְ כִּי יֵלְכוּ בַּשֶּׁבִי :

מב כָּל-עֵצְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ יְיָרֵשׁ הַצְּלָצַל :

מג הַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עָלֶיךָ מַעְלָה מָּעְלָה וְאַתָּה תֵּרֵד מַטָּה מָּטָּה :

מד הוּא יַלְוְךָ וְאַתָּה לֹא תַלְוֶנּוּ הוּא יִהְיֶה לְרֹאשׁ וְאַתָּה תִּהְיֶה לְזָנָב :

מה וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וּרְדָפוּךָ וְהִשִּׂיגוּךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ

כִּי-לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר צִוָּךְ :

מו וְהָיוּ בְךָ לְאוֹת וּלְמוֹפֵת וּבְזַרְעֲךָ עַד-עוֹלָם :

מז תַּחַת אֲשֶׁר לֹא-עָבַדְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב מֵרֹב כֹּל :

מח וְעָבַדְתָּ אֶת-אֹיְבֶיךָ אֲשֶׁר יְשַׁלְּחֶנּוּ ה' בָּךְ בְּרָעָב וּבְצָמָא וּבְעֵירֹם וּבְחֹסֶר כֹּל

וְנָתַן עֹל בַּרְזֶל עַל-צַוָּארֶךָ עַד הִשְׁמִידוֹ אֹתָךְ :

מט יִשָּׂא ה' עָלֶיךָ גּוֹי מֵרָחוֹק מִקְצֵה הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר יִדְאֶה הַנָּשֶׁר גּוֹי אֲשֶׁר לֹא-תִשְׁמַע לְשֹׁנוֹ :

נ גּוֹי עַז פָּנִים אֲשֶׁר לֹא-יִשָּׂא פָנִים לְזָקֵן וְנַעַר לֹא יָחֹן :

נא וְאָכַל פְּרִי בְהֶמְתְּךָ וּפְרִי-אַדְמָתְךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ

אֲשֶׁר לֹא-יַשְׁאִיר לְךָ דָּגָן תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ עַד הַאֲבִידוֹ אֹתָךְ :

נב וְהֵצַר לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ עַד רֶדֶת חֹמֹתֶיךָ הַגְּבֹהֹת וְהַבְּצֻרוֹת אֲשֶׁר אַתָּה בֹטֵחַ בָּהֵן בְּכָל-

אַרְצֶךָ וְהֵצַר לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ בְּכָל-אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ לָךְ :

נג וְאָכַלְתָּ פְּרִי-בִטְנְךָ בְּשַׂר בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן-לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ

בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר-יָצִיק לְךָ אֹיְבֶךָ :

נד הָאִישׁ הָרָךְ בְּךָ וְהָעָנֹג מְאֹד תֵּרַע עֵינוֹ בְּאָחִיו וּבְאֵשֶׁת חֵיקוֹ וּבְיֶתֶר בָּנָיו אֲשֶׁר יוֹתִיר :

נה מִתֵּת לְאַחַד מֵהֶם מִבְּשַׂר בָּנָיו אֲשֶׁר יֹאכֵל מִבְּלִי הִשְׁאִיר-לוֹ כֹּל

בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לְךָ אֹיִבְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ :

נו הָרָכָה בְךָ וְהָעֲנֻגָּה אֲשֶׁר לֹא-נִסְּתָה כַף-רַגְלָהּ הַצֵּג עַל-הָאָרֶץ מֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ

תֵּרַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חֵיקָהּ וּבִבְנָהּ וּבְבִתָּהּ :

נז וּבְשִׁלְיָתָהּ הַיּוֹצֵאת מִבֵּין רַגְלֶיהָ וּבְבָנֶיהָ אֲשֶׁר תֵּלֵד כ
ִי-תֹאכְלֵם בְּחֹסֶר-כֹּל בַּסֵּתֶר בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לְךָ אֹיִבְךָ בִּשְׁעָרֶיךָ :
נח אִם-לֹא תִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַכְּתֻבִים בַּסֵּפֶר הַזֶּה
לְיִרְאָה אֶת-הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ :

ראוי לשים לב. אל מלת **והיה,** ומהראוי יאמר ואם לא תשמע כאשר בפרשת בחקותי.

ב. איך מעניש על שב ואל תעשה באמור **אם לא תשמע לשמור כו'.**

ג. אומרו אשר אנכי מצוך היום, שהוא מיותר.

ד. אומרו ובאו עליך כו' והשיגוך, כי אחר בואם עליו ודאי שישיגוהו.

ולא עוד אלא שמאומרו **והשיגוך** יורה שהוא עתיד ואיך יצדק אחר שכבר באו.

ה. אומרו ארור טנאך ומשארתך סמוך ל**ארור אתה בשדה** מה שאין כן למעלה בברכות כי אם אחר עשתרות צאנך.

ו. כי בברכות נאמר **ופרי בהמתך** ופה לא נאמר ופרי בהמתך.

ז. אומרו ישלח ה' בך כו' מפני רוע מעלליך, שהראוי יאמר על רוע מעלליך ולא מפני.

ח. אומרו אשר עזבתני, כי אומרו **רוע מעלליך** הוא מעללים בקום עשה ואומרו **אשר עזבתני** הוא בשב ואל תעשה.

ט. אומרו ידבק ה' בך, למה לא אמר ישלח ה' בך את הדבר והיה כלשון הפסוק הקודם באומרו **ישלח ה' בך את המארה כו',** כי בדבר דברה תורה לשון שליחות פרשת בחקותי באומרו **ושלחתי דבר בתוככם.**

י. אומרו עד כלותו אותך, כי הלא אחר השמד ואיבוד האמור בקללת פסוק הקודם באומרו **עד השמדך ועד אבדך** מהר מה יכלה אחר כך על ידי הדבר כי כבר אבדו ונשמדו, וכן קושי זה כפול ומשולש כי אחר אומרו **עד כלותו אותך** איך אומר אחר כך **יככה ה' בשחפת כו' עד אבדך** הלא כבר אבדו בקללות ראשונות ויכלו בשנית.

יא. למה לא נאמר לשון שליחות או דבקות כאשר בקודמות.

יב. אומרו ובחרב בין מיני החלאים.

יג. אומרו והיו שמיך כו', מי לא ידע כי שמיך על הראש והארץ היא מתחתיו.

יד. אומרו שמיך ולא אמר שמים והיה צודק יותר כי השמים שמים לה', ובארץ אשר היא לאדם לא אמר וארצך כי אם **והארץ אשר תחתיך.**

טו. אומרו יתן ה' את מטר ארצך אבק וכו' כי אחר שהשמים נחשת והארץ ברזל מה יתן ומה יוסיף באבק ועפר.

טז. אומרו מן השמים ירד עליך, כי הלא האבק אינו כי אם מן הארץ.

יז. אומרו יתנך ה' נגף וכו', כי אחר הישמדם שאמר בפסוק הקודם **עד השמידך** מי יהיה נגף.

יח. אומרו והיית לזעוה וכו', מי הכניס יתר ממלכות בזה.

יט. אומרו ואין מחריד, מה תתן ומה תוסיף שלילת החרדה אחר היות נבלתו לעוף ולבהמה.

כ. אומרו יככה ה' בשחין מצרים וכו', כי אחר הנתן נבלתו לעוף ולבהמה איך יחול עליו שחין מצרים.

כא. אומרו יככה ה' בשגעון וכו', אם יאבד שכלו למה יאשם על מה שלא ישוב בתשובה להביא עליו שאר המכות שהזכיר.

כב. אומרו והיית ממשש כאשר ימשש העור, כי הלא גם זה עור שהרי נאמר **יככה ה' בשגעון ובעורון.**

כג. אומרו ולא תצליח את דרכיך, כי הלא כמו זר נחשב שאחר כל הרעות הקנייניות יקללם בשלילת הצלחה, וכן אומרו **והיית אך עשוק וגזול** היא קלה מכל הדברים הרעים הנאמרים למעלה.

כד. אומרו אשה תארש כו', כי הלא מזכיר הארוסות ואנה עזב הנשואות שנשים בציון ענו, ועל דרך זה יקשה בסוף הפסוק, וגם כל מה שבפסוק שאחר זה קלים מהקודם שורך טבוח לעיניך.

כה. אומרו והיית רק עשוק וכו', כי הרי זה נאמר למעלה.

וגם למה שינה בזה מגזול לרצוץ.

כו. אומרו והיית משוגע וכו', כי הרי נאמר למעלה **יככה ה' בשגעון וכו'.**

כז. אומרו יככה ה' בשחין רע, כי הלא מכת השחין כבר נאמרה, וגם אומרו פה **שחין רע** וכי האם שחין מצרים טוב היה.

כח. שסותר סוף הכתוב אל ראשו, כי תחילה אמר **על הברכים ועל השוקים** ואחר כך אומר **מכף רגלך ועד קדקדך.**

כט. אומרו יולך ה' אותך כו', למה מייחס ההולכה אליו יתברך ולא אל אשמותינו ועונותינו או אל אויבינו.

ל. שלא מצינו לא בהוליך את צדקיהו בראשונה ולא את אגריפס באחרונה שעבדו שם עץ ואבן.

לא. אומרו זרע רב תוציא השדה וכו' כי יחסלנו הארבה, הרי אמר **פרי אדמתך וכל יגיעך יאכל עם אשר לא ידעת** ואמר שיהיה כל הימים, ואיך יאמר **ומעט תאסוף כי יחסלנו הארבה.**

ועוד שאחר היותם הם ומלכם בגויים איך תוציא ארצם זרע וזיתים בכל גבולם והבנים ובנות שיולידו **ילכו בשבי** והרי כבר הלכו הם ובניהם עם מלכם.

לב. אומרו הגר אשר בקרבך יעלה כו' והוא ילוך כו', כי הלא כל זה הוא עודם יושבים על אדמתם ואיך יזכרנו אחר ענין הגלות הם ומלכם בשבי.

לג. אומרו ובאו עליך כל הקללות והשיגוך כי לא שמעת בקול ה' אלהיך לשמור וכו', והלא כל פסוק זה עצמו הוא היה תחילת דברי המוסר **והיה אם לא תשמע בקול ה' לשמור וכו' ובאו עליך כל הקללות וכו' והשיגוך** ולמה חזר פה לאומרו.

לד. אומרו והיו בך לאות ולמופת עד עולם, איך יהיו הדברים האלה לאות כי לא יצדק רק על דבר קיים ועומד.

לה. אומרו תחת אשר לא עבדת וכו', כי זה סותר את הפסוק הסמוך לו כי משם יראו שאין צריך לומר שלא יעבדו את ה' כי אם אפילו לא ישמעו כדי לשמור, ופה אמר כי את ה' יהיו עובדים אך לא **בשמחה**.

לו. אומרו ישא ה' עליך, כי מה שיוליך אותם ואת מלכם מה ענין הגוי שישא עליהם, ואין לומר שאמר זה בישיבתם בארץ אויביהם שהרי אומר **והצר לך בכל שעריך וכו'**.

לז. אומרו לשון נשיאות ולא אמר יביא ה' עליך.

לח. למה נאמרה מלת **גוי** זה שלש רגלים בשני הפסוקים הבאים כאחת ולא סמך על מלת גוי הראשונה.

לט. אומרו והצר לך כו' עד רדת חומותיך, מהראוי יאמר עד הרס חומותיך כי לא תצדק לשון ירידה בחומות.

מ. אומרו פעם שנית **והצר לך** ולא סמך על הראשון.

מא. כי פסוקים אלו היה מקומם קודם לאומרו **יולך ה' אותך ואת מלכך וכו'** כי תחילה **צרו על העיר** ואחר כך **היצרו את ישראל** ואחר כך **גלו.**

מב. למה יזכיר באכזריות **האיש הרך והענוג והרכה והענוגה** שתרע עינם מתת מבשר בניהם אשר יאכלו ליתר בניהם **ולאיש חיקה כו'** כי אין זה מפקידת העוון.

אמנם אומר כי מתחילת התוכחות עד פסוק **אם לא תשמור כו'** (פסוק נח) ידבר על צרות שעד חורבן בית שני וכל ענין הגלות ההוא לדור החורבן, ומפסוק אם לא תשמור והלאה ידבר על המשך הגלות עד תומו כאשר יבא הביאור בס"ד.

טו וְהָיָה אִם-לֹא תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וְהִשִּׂיגוּךָ :

והתחיל ואמר **והיה אם לא תשמע כו',** ובפתח דבריו זו הורה משה רבנו ע"ה ברוח ה' דבר בו ומלתו על לשונו עיקר גדול באמונה, הלא הוא, כי ממנו יתברך לא יפלא כל דבר אשר יהיה לעתיד בשמים ובארץ ויצרי מעללי איש, אך לא ימשך מזה הכרח לפעולות אדם להחשיבו למוכרח במעשיו אם טוב ואם רע, כי אין ידיעתו יתברך מכרחת כי לא יבצר מהיות בחירת כל אדם חופשית תחת ידו כאשר יתבאר אצלנו בשערים המצוינים לנו בדורשי התורה בס"ד. וזהו אומרו **והיה אם לא תשמע כו',** לומר הנה והיה זה אשר אני דובר כי אשר לא טוב תעשו ותענשו כי כן יהיה, וזהו אומרו **והיה** כלומר היו יהיה הדבר הזה, אך אין הידיעה מכרחת כי עדיין אני אומר **אם לא תשמע** בדרך ספק כי עוד יד בחירתם נטויה להרע או להיטיב וזהו **והיה אם לא תשמע.**

שנית הודיע עוד שורש אחר באמונה והוא שורש גדול שצריך יהיה נגד עיני כל אדם תמיד, והוא כי כל **מצות חקים ומשפטים** אשר שם משה לפני בני ישראל בין בכתב בין בעל פה יהיה נגד עינינו, כי כאשר אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום, כן כל יתר חלקי תורת ה' שבכתב ושבעל פה יהיה בלבנו כאילו גם את הכל מפיו יתברך שמענו פנים בפנים. וזהו אומרו **אם לא תשמע בקול ה' וכו' אשר אנכי מצוך היום,** כי כל אשר אנכי מצוך תתחייב להעלות עליך כי בקול ה' אתה שומע בשומעך את אשר **אנכי מצוך,** ואין צריך לומר אשר שמעת מפי בסיני השמונה דברות עם השנים שמפיו יתברך, כי אם אפילו עתה שהכל שמעת ממני מאתו יתברך הוא וזהו אומרו **מצוך היום.**

וטרם נבוא אל התכת המקראות כולם, נתעורר על שני דברים והן הם יביאנו אל התכת ענין המקראות, והנה הנם:

אחד, כי הלא כל הרואה את התוכחות האלה העצומות והרבות מאה חסר שתים, הלא ישתומם על המראה ואמור יאמר איה רחמיו יתברך כי יביא את כל הקללות האלה תכופות מבלי ריווח בינתיים.

שנית, כי אמור יאמר היתכן כי כל קהל עדת ישראל יהיו ראויים לכל הדברים המרים המאררים האלה, והלא גם בדורות אנשים הבלתי עושים רצונו של מקום לא חסרו אנשי אמת, כי אפילו בדורו של אחאב נמצאו שבעת אלפים כל הברכים אשר לא כרעו לבעל וכל הפה אשר לא נשק לו (מלכים א, יט יח), ואפילו בדור החורבן שם נמצאו החרש והמסגר אלף אנשים צדיקים (מלכים ב, כד טז) ולמה לקו גם הם בגלות החיל ההוא. והן אמת כי אשר היו כדאים למחות והיה עולה על רוחם שאם היו מוחים היו מועילים ועל שלא מיחו מתו, ועליהם נאמר (יחזקאל ט ו) וממקדשי תחלו אל תקרי וממקדשי אלא ממקודשי (שבת נה א), אך שאר העם אשר לא עבדו לבעל והיו בלתי פרוצים ברשע למה לקו כחטאים בנפשותם, האם גוי גם צדיק יהרג.

על כן אומר, כי על שני צירים אלו יסובו הכתובים הללו, והוא כי בכללות מאמריהם יורו כי הן אמת שלא כל אשם מעילות של כולם שווה,

יש כת אחת אשר יעשו את הרע וימשכו את ידיהם מעשות טוב,

ויש כת אחרת עובדים את ה' והם הכשרים שבדורות ההם אך לא בשמחה ובטוב לבב.

והכת הראשונה והם הנשמדים והאובדים בגלויות ככל הדברים הרעים הנאמרים באומרו **עד השמדך, עד אבדך, עד כלותו אותך**.

אך הכת השנית יעבדו את אויביהם וייצר להם אך לא יתמו.

ונמשך ענין כת הראשונה עד סוף פסוק **ובאו עליך כל הקללות האלה ורדפוך כו'** ומפסוק שאחריו, אך מהפסוק שאחריו **תחת אשר לא עבדת** והלאה עד פסוק **אם לא תשמור** ידבר על הכת השנית.

והנה גם בכת הראשונה אין כולם שוים כי יש מדרגות, ועל היותר קשים מתחיל הפורענות ומתפשט בזולת ועל כן נזכר הכל לשון יחיד, ובזה יתיישב הקושי השני שהזכרנו, וגם הקושי השני נהיה הולכים ומבארים בהמשך הכתובים. אך לא בבת אחת מביאם הוא יתברך כי אם לאט וכל צרה היא התראה לחברתה הבאה אחריה.

ונבוא אל התכת המקראות, אמר, הנה כל דבר המתקלקל הוא הוראה על ראשיתו שהיה בלתי מתוקן, כי הבנין אשר יסודו נכון לא ימוט, וזהו אומרו **אם לא תשמע בקול ה' אלהיך לשמור לעשות,** כלומר אין צריך לומר אם תמנע מלשמוע כי אם גם כי תשמע ולא תכוון שתהיה השמיעה כדי **לשמור ולעשות את כל מצותיו וחקותיו,** למה שהם מצותיו וחקותיו יתברך כי אם מצות אנשים או ברפיון לבב וכיוצא, הלא מזה תמשך תחילה עזיבתך את ה' ואת מעשה המצות, והוא אשר כיוון באומרו **לעשות** שהוא **על מצות עשה**, ואחר כך תעבור **על מצות לא תעשה** שהוא לעומת אומרו **לשמור** שהוא שמירה מעבירות.

ועל כן **ובאו עליך כל הקללות האלה והשיגוך,** לומר הנה לא תימסר ביד המזל שאם כן לא היו משיגים אותך כולם כי יש נולד במזל טוב, אך יבואו מאתו יתברך עליך בלי אמצעות הוברי השמים ועל ידי כן והשיגוך כולם.

או יאמר הנה **ובאו עליך כל הקללות האלה** אחת לאחת, שהוא, שאם לא תתקן ותשוב על ידי הראשונה תבוא השנית, וכן אם לא תשוב בשנית תבוא השלישית וכן עד סופן, באופן שגם הם רודפות אותך כענין (ישעיה סד ו) ותמוגנו ביד עונינו, כי כל עוון נעשה משחית וקללה והוא הרודף את החוטא למוגגו. והנה בהשיג אותו עוון הראשון אם טרם ישיגנו השני ישוב ממנו לא יושג ממנו, אמר משה רבנו עליו השלום כמיצר על צרת ישראל **ובאו עליך** כולן למרק אותך אחת לאחת וצר לי עליך כי ישיגוך כולם כי לא תשוב ותתקן בין זו לזו לבלתי ישיגוך השאר כי אם **והשיגוך**.

טז אֲרוּר אַתָּה בָּעִיר וְאֲרוּר אַתָּה בַּשָּׂדֶה :

והתחיל בראשון ואמר **ארור אתה בעיר,** והוא כי הוא יתברך משליט המאירה תחילה בעיר מקום שנעשים בה העבירות ואחר כך בשדה, וזהו **ארור אתה בעיר וארור אתה בשדה.** והנה זה דרכו יתברך להיות כי מרובה מדה טובה ממידת פורענות כי בפורענות מתחיל מן הקל הקל תחילה, ועל כן תחילה יתחיל **בנכסים** אשר לך **בעיר** ואחר כך במה ש**בשדה** וזהו **ארור אתה בשדה.**

יז אֲרוּר טַנְאֲךָ וּמִשְׁאַרְתֶּךָ :

ולא סמך מיד פרי בטן כאשר בברכות שאחר אומרו **ברוך אתה בשדה** אומר **ברוך פרי בטנך,** כי אם **ארור טנאך,** והוא מהטעם האמור שמתחיל בנכסים תחילה ואמר שאחר שיוארו נכסים שבעירו ושבשדה שימעטו במאירה אותו המעט הנשאר לך בסל לאכול שם ימעט בטנא פעם אחרת, וגם אחרי כן כי תטחן קמח ותלוש שם יצווה את המאירה בעיסה **במשארתך.**

יח אֲרוּר פְּרִי-בִטְנְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ :

ואחר שיוארו הנכסים שהם דומם ואינם קרובים אליך ולא תקנת ושבת בתשובה, יגיעו ב**פרי בטנך** וזהו **ארור פרי בטנך.** ואחר כך **ופרי אדמתך,** לא היוצא מהאדמה כתבואה כי זה קדם לפרי בטן, כי אם **שגר אלפיך ועשתרות צאנך** שיקראו **פרי אדמתך** שגדלו בה. וזהו שלא אמר ופרי בהמתך שגר אלפיך כאשר אמר בברכות, וגם לא אמר ושגר בוי"ו, אך הוא לומר **פרי אדמתך** שהם **שגר אלפיך וכו'.**

והענין, להורות לנו דבר גדול מאד, והוא ענין מאמרם ז"ל (סנהדרין לח א) על סדר הבריאה כי למה ברא אלוהים אדם עלי ארץ אחר יצירת כל בהמה חיה ועוף ורמש האדמה, לומר אם זכית הכל כשלחן ערוך לפניך ואם לאו אומרים לך יתוש קדמך, כלומר בבחירתו תלוי להיות למעלה מהכל או למטה מהבעלי חיים, והטעם כי האדם מורכב מחומר וצורה מה שאין כן הבעל חי, אם זכית והמשכת את החומר אחר הצורה העלית גם את גופך על הבעלי חיים, ואם המשכת את נפשך אחר חומרך אוי לך שגרעת מהבעל חי שהם לא המשיכו נפש קדושה אחר החומר כמוך. וזה הורה פה, כי אחר עלות ארירת החוטא בהדרגה הזכיר ארירת ולדי בהמה אחר ארירת ולדי האדם, לומר כי בעוונו עליה תקרא מפרי בטן האדם לפרי בטן בהמתו כי גרע האדם ממנו, אך אין זה רק בקטנים הנקראים פרי בטן ומתים בעוון אביהם אשר לא קנתה נפשו עדיין יתרון הנקנה בגדלו, אך לקות שבאדם עצמו בגופו שכבר הוא גדול אינו לוקה כי אם אחר פרי בטנו ופרי בהמתו ועל כן עולה הארירה אחר שגר אלפיו אל עצמו.

יט אָרוּר אַתָּה בְּבֹאֶךָ וְאָרוּר אַתָּה בְּצֵאתֶךָ :

והוא אומרו אחר כך **ארור אתה בבואך כו',** והוא, כי הנה כל אדם בכל יום בקומו שהוא בא אל העולם, בא בברכה, כמו שאמרו ז"ל שאדם משלח נפשו יגעה ונלאה ומחזירין אותה לו בבקר בריאה וטובה כמאמרם ז"ל (**איכה רבה** ג כא) שעל זה נאמר (איכה ג כג) חדשים לבקרים רבה אמונתך. ובזה יאמר כי אחר לקות הנכסים ופרי הבטן יואר הוא עצמו וזה יכיר בבואו לעולם בבקר בבקר, כי ארור יהיה בבואו לעולם בבקר כי לא ימצא מנוח שדרך אנשים למצוא וזהו **ארור אתה בבואך,** ואז בהיותך בלתי שב בתשובה כי לא תנוח גם בשכבך בצאת

נפשך כי תישן. וזהו מאמר איוב (איוב ז יג) כי אמרתי תנחמני ערשי כו' וחתתני בחלומות כו', כי אמר שמצרות היום ישוב ינוח בלילה כי יישן ולא ירגיש מצערו, ואדרבה היה נוסף יגון על יגונו מחיתת החלומות ומראות רעות. ועל דרך זה יאמר כאן **וארור אתה בצאתך** שהוא בצאתך מהעולם בלילה, כי על צרת היום יוסיפו לך ארירה בלילה כי תישן.

כ יְשַׁלַּח ה' בְּךָ אֶת-הַמְּאֵרָה אֶת-הַמְּהוּמָה וְאֶת-הַמִּגְעֶרֶת בְּכָל-מִשְׁלַח יָדְךָ אֲשֶׁר תַּעֲשֶׂה עַד הִשָּׁמֶדְךָ וְעַד-אֲבָדְךָ מַהֵר מִפְּנֵי רֹעַ מַעֲלָלֶיךָ אֲשֶׁר עָזַבְתָּנִי :

אחר שהחל בפסוק הקודם מהצרה הבאה על האדם בעצמו בא ויספר מעתה כל אשר ימשך לאדם, וגם הוא בהדרגה בשלשה דברים:

א. שלא תהיה בתחילה רק מיני צער לגוף, **ממארת,** משלח ידו, **ומהומה, ומגערת.**

ב. שאינו רק במשלח ידו ולא בעצמו ובשרו של אדם.

ג. שאינו בידו יתברך רק על ידי שליח. וזהו **ישלח ה' בך** כי להיותנו בנו בכורו יחוס לבלתי הכותנו בידו ובעצמו עד נרבה לפשוע, ועל כן בראשונה **ישלח** על ידי שליח **את המארה וכו',** אך אחרי כן לא תהיה **מהומה ומגערת** שהיא בהלה מה כי אם הכאה ממש, וגם לא במשלח ידיו כי אם באדם עצמו יכה בו, וזהו **ידבק ה' בך את הדבר,** וגם לא יהיה על ידי שליח שישלח את הדבר כמה דאת אמר (ויקרא כו) ושלחתי דבר בתוככם, כי אם **ידבק ה' בך**, כי לא יהיה הדבר נפרד ממנו יתברך כי אם כמי שנוטל חפץ בידו ומדביקו במקום שידו קרובה אל החפץ ואל המקום שנדבק בו, כן **ידבק ה'** באדם **את הדבר**. אך עדיין אינו מכה בידו בלי דבר אחר, אך אחרי כן אם לא ישוב בתשובה אז יכהו בידו ממש, וזהו אומרו אחר כך **יככה כו' בשחפת ובקדחת כו'** כי באדם ישנה ולא יחמול לבלתי עשות על ידו ממש.

ונבוא אל התכת הכתוב, אמר, הלא אמרתי לך **ארור אתה בעיר כו'** ואם כל זה לא יספיק להשיבך בתשובה, **ישלח ה' וכו',** והוא כי כלו נכסיך שבעיר ושבשדה ונוספה ארירה אף **בטנאך ומשארתך ושגר אלפיך וכו',** ולא נשאר לך להתפרנס אם לא ממעשה ידיך אשר תעשה, גם זה לא תצליח כי **ישלח ה' בך** בעצמך צער **מארה ומהומה ומגערת בכל משלח ידך אשר תעשה.**

וכל זה שאשלח בך היה די לכלותך בהם, אך לא אעשה כן למען הניח מקום לשאר מכות לחול בך, וזהו **עד השמדך ועד אבדך** שהוא עד ולא עד בכלל, כי אם גם עד גדר שאבודך יהיה קרוב מהר, וזהו אומרו **מפני רוע מעלליך כו'**.

ולבוא אל הענין נשכילה בענין רוע מעללים ולא אמר על מעלליך הרעים, הלא הוא מה שכתוב אצלנו בפסוק (ישעיה א טז) הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני. והוא, כי כל עוון אשר יעשה האדם נעשה ממנו משחית והוא הצועק ותובע דין לפניו יתברך לפקוד העוון ההוא על

עושהו, כמאמר **ספר הזוהר (**ח"א דף ח' ע"ב) על פסוק (שמואל ב, יב יג) גם ה' העביר חטאתך כו', שאמר הנביא כי על ידי מה שהתודה דוד ואמר חטאתי, העביר הוא יתברך את חטאתו הוא המשחית שנעשה ממנו שהעבירו שלא יתבע דין לפניו. וענין זה כתבנו שהוא כוונת אומרו הסירו רוע מעלליכם מנגד עיני שהוא התחילו בתשובה באופן תסירו את המשחית שהוא רוע הנעשה מעלליכם מנגד עיני שתעבירו מנגד עיני מלקטרג עליכם. וכן אמרו רבותינו ז"ל (עיין אבות ד יג) כי גם כל ייסורין הממרקין את האדם בעונותיו ידי המשחיתים הנעשים בעונות האדם הוא, כי הן הן רצועות לקותו, כמה דאת אמר (ישעיה סד ו) ותמוגנו ביד עונינו.

ונבוא אל הענין אמר הנה רבות רעות עשית,

אחת אשר עזבת את קונך בבלתי שמוע בקולו לשמור מצותיו וחקותיו וכו'.

שנית כמה וכמה מעללים רעים שנמשכו מהעזיבה, אמר הנה כל הרעה אשר אמרתי עד כה שאביא עליך עדיין לא הגעת ללקות על ידי המשחיתים שעשית במעלליך, כי אם כל זה הוא על העזיבה שעזבתני בלבד, וזהו אומרו **מפני כו',** לומר כי כל זה הוא קודם פקידת רוע של מעלליך הם המשחיתים שנעשו מהם, שעדיין אינך לוקה רק על אשר עזבתני, ועל כן אילו הייתי מכלה אותך לגמרי במכות הנזכרות היכן יחולו מכות רוע מעלליך, על כן אמרתי **עד השמדך ועד אבדך** שהוא עד ולא עד בכלל כדי לחול השאר, כי הלא כל אלה הם מקודם פקידת **רוע מעלליך** אשר עשית בפועל כי כל זה הוא פקידת אשר עזבתני, וצריך להניח מקום לחול פקידת המעללים כמדובר.

כא יַדְבֵּק ה' בְּךָ אֶת-הַדֶּבֶר עַד כַּלֹּתוֹ אֹתְךָ מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

אמר אם לא תשוב על המכות הקודמות שעל ידי שליח **ידבק ה' בך את הדבר** שהוא דרך ממוצע בין עשות על ידי שליח לעשות על ידי עצמו, כי **תחילה ישלח את המארה כו' ואחר כך ידבק ה' בידו את הדבר, ואם לא תשובו** לא יהיה דבר מפסיק בין ידו לגופך כי -

כב יַכְּכָה ה' בַּשַּׁחֶפֶת וּבַקַּדַּחַת וּבַדַּלֶּקֶת וּבַחַרְחֻר וּבַחֶרֶב וּבַשִּׁדָּפוֹן וּבַיֵּרָקוֹן וּרְדָפוּךָ עַד אָבְדֶךָ :

יככה ה' בשחפת ובקדחת וכו', כי על רוב משובתך לא יכמרו רחמיו עליך לבלתי הכותך בידו כי אם **יככה ה',** ואמר כי יהיה עד כלותו אותך שהוא עד ולא עד בכלל שאם לא תשוב **יככה ה' בשחפת כו'.**

או יתכן יאמר ענין מאמרם ז"ל (**תורת כהנים** בחוקותי ו) על פסוק (ויקרא כו כה) **ושלחתי דבר בתוככם ונתתם ביד אויב,** שהוא כי במותם על ידי הדבר יצטרכו להוציאם חוץ לעיר לקוברם כי אין מלינים את המת בירושלים, ועל ידי כן **ונתתם ביד אויב** אשר מארבים חוץ

לעיר. וזה יאמר פה **ידבק ה' בך את הדבר עד כלותו אותך** גם את הנשארים בלכתם לקבור מתיהם מהדבר, וזה יהיה בארץ **אשר אתה בא שמה לרשתה** שהוא בירושלים שהוא מקום ירושה כוללת לכל ישראל כאחד, וזהו **אשר אתה בא שמה לרשתה** שהוא כל כל הכללות כאחת, והוא מאמרם ז"ל (זבחים קטז ב) כי בית המקדש נבנה במקום שכל ישראל היה להם חלק בו.

ואם בשאר מקומות לא יספיק דבר לינתן ביד אויב כי בם מלינים את המת, הנה בם ירבה שם ה' חולאים רעים ורבים שהם את **השחפת** ואת **הקדחת כו'** באופן ירבו המתים עד אפס מקום לקבור תוך העיר באופן יצטרכו על כל פנים ללכת לקבור חוצה ושם יפלו בחרב אויב, וזהו אומרו **ובחרב** סמוך לארבע משפחות חולאים הנאמרים. והנשארים בחיים יוכו **בשדפון ובירקון** שהם חלאים מתמידים בחיים חיותם שהם קשים מהמוות כי יהיה זה להם אם לא ישובו, וגם אלה **ורדפוך עד אבדך** שהוא עד ולא עד בכלל למען אם לא ישובו יחולו יתר המכות.

כג וְהָיוּ שָׁמֶיךָ אֲשֶׁר עַל-רֹאשְׁךָ נְחֹשֶׁת וְהָאָרֶץ אֲשֶׁר-תַּחְתֶּיךָ בַּרְזֶל :

אמר הנה עד כה עודך מחזיק בארצך בלתי מתגרש ממנה, אך אם לא תשוב עוד אעשה לך כי **והיו שמיך כו'**, שעל ידי היות רעב בעיר תפזר רגלך ותצא ושם אתנך נגף כו'. והוא כי הנה בפרשת ואתחנן נאמר **העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ כי אבוד תאבדון מהר מעל הארץ כו'**, והוא כי להיותם עדים השמים והארץ ימשך כי יד העדים תהיה בם בראשונה, ובמה יודע כי כן הוא אם לא שבצמצום **שמיך אשר על ראשך** יהיו **נחשת** ולא מגבולך וחוצה, וכן **הארץ אשר תחתך ברזל.** והנה לא יתחיל תחילה בדוחק רב כי אם שיהיו **נחשת** שיזועו מים מועטים **והארץ אשר תחתיך ברזל,** ובכלל הדבר הורה כמו שאמרו ז"ל (**תורת כהנים** בחוקותי ה) כי אין הצרה גמורה כי אילו הייתה הארץ לחה ומזעת בצד מה תרקיב פירותיה, והנה זה יעשו מאליהן השמים והארץ מחמת עדותן כי יד העדים תהיה בך. וזהו אומרו **והיו שמיך כו'.** אך אם לא תשוב אז גם יד ה' תהיה בך כי -

כד יִתֵּן ה' אֶת-מְטַר אַרְצְךָ אָבָק וְעָפָר מִן-הַשָּׁמַיִם יֵרֵד עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ :

יתן ה' את מטר ארצך כו', כי זו קשה מאד מן הראשונה כי תחת היות **שמיך נחשת** שיהיה מטר מועט יהפוך ל**אבק ועפר**.

ולמען תדע כי השגחה עליך על רוב עוונך ולא מקרה רוח סועה מסער המגביה עפר למעלה ויורד למטה לארץ, הלא תראה כי מן השמים ירד עליך כי רוח תישא את העפר מעלה מעלה שבעיניך תביט ותראנו כמגיע השמים ומשם ירד, ועם היות הגובה רב מאד בטבע הוא כי יתפשט ברדתו מלא רוחב ארצך וארץ זולתה, והלא תראה כי לא ירד רק עליך בצמצום, וזהו

אומרו **מן השמים** ירד עליך וזה **עד השמדך** ולא עד בכלל כי אם קרוב, ואז אשר יותרו ממך תצאו חוצה לשבוע לחם ואז -

כה יִתֶּנְךָ ה' נִגָּף לִפְנֵי אֹיְבֶיךָ בְּדֶרֶךְ אֶחָד תֵּצֵא אֵלָיו וּבְשִׁבְעָה דְרָכִים תָּנוּס לְפָנָיו וְהָיִיתָ לְזַעֲוָה לְכֹל מַמְלְכוֹת הָאָרֶץ :

יתנך ה' נגף לפני אויביך עד שבדרך אחד תצא אליו ובשבעה דרכים תנוס, ואחר הניסה תמצא לפניו תחת מה ש**והיית** מתחילה **לזעוה לכל ממלכות הארץ** ש**היית** להם **לזעוה** שהיו חרדים וזעים ממך.

כו וְהָיִתָה נִבְלָתְךָ לְמַאֲכָל לְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם וּלְבֶהֱמַת הָאָרֶץ וְאֵין מַחֲרִיד :

או יהיה אומרו **והיית לזעוה כו'** נמשך ומקושר אל פסוק שאחריו **והייתה נבלתך למאכל וכו',** וזהו בחורבן בית ראשון, שעליו נאמר (תהלים עט ב) נתנו את נבלת עבדיך מאכל לעוף השמים וכו' שפכו דמם כמים וכו', שהוא כמפורש אצלנו במקומו כי הנה היה ראוי יאמר תחילה שפכו דמם כמים וכו' ואח"כ נתנו את נבלת עבדיך מאכל וכו', כי אחר שפיכת דמם נתנו את נבלתם לעוף ולבהמה. אך הוא כי אחר אומרו שהגויים נתנו את נבלת עבדיו יתברך מאכל כו'.

אמר שמא תאמר למה הנשארים בישראל לא הלכו והחרידו את העוף ואת החיה מעל גויותיהם ויקברו אותם, לזה אמר אל יאשמו ישראל על זאת כי הלא ראו כי שפכו דמם כמים סביבות ירושלים על כן ואין קובר את החללים פן ישפכו דמם בצאתם סביבות ירושלים לקוברם. וזה יאמר פה **והייתה לזעוה לכל ממלכות הארץ והייתה נבלתך למאכל ואין מחריד** מכל שארית ישראל את העוף ואת הבהמה מלאכול את נבלת החללים כדי לקוברם, והוא פן יהרגום הגויים, ולא בלבד היו יראים מחיל הכשדים כי אם גם מכל ממלכות הארץ כי כולם היו להם לאויבים ונלווים אל חיל הכשדים. וזהו אומרו **והיית לזעוה** זע וחרד לכל ממלכות הארץ, ועל כן **והייתה נבלתך למאכל לכל עוף כו',** ואין מחריד מישראל את העוף ואת הבהמה לקבור את חללים מרוב הזעוה שעליה ממלכות הארץ פן יפגעוך בחרבם הקשה.

כז יַכְּךָ ה' בִּשְׁחִין מִצְרַיִם (וּבַעְפֹלִים) [וּבַטְּחֹרִים] וּבַגָּרָב וּבֶחָרֶס אֲשֶׁר לֹא-תוּכַל לְהֵרָפֵא :

הנה בזה גמר ענין חרבן בית ראשון, ואמר אף על פי כן היה ראוי לפחות אחרי נסוע חיל הכשדים שתצאו להחריד את העוף ואת הבהמה מעל החללים ולקוברם כי הקבורה למת כרפואה לחולים, על כן אמר סמוך לחרבן **יככה ה' בשחין מצרים ובעפולים כו'** שתרופה של זו תזיק לזו, וכן בגרב ובחרס הוא שחין לח בחוץ ויבש מבפנים שמה שטוב לזו רע לזו, באופן ש**לא תוכל להרפא** תחת אשר הלכת לרפא מחלת החללים ברפואת הקבורה.

כח יַכְּךָ ה' בְּשִׁגָּעוֹן וּבְעִוָּרוֹן וּבְתִמְהוֹן לֵבָב :

כהתימו לדבר ולומר ענין צרת חרבן בית ראשון, בא והזכיר ענין גלות מדי שאחריו. ואמר **יככה ה' בשגעון כו'** והוא על גזרת המן להשמיד להרוג ולאבד, כי הייתה צרה פתאומית ועצומה שהיה יוצא לבם בשומעם, וזהו אומרו **יככה ה' בשגעון ובעורון כו'.**

כט וְהָיִיתָ מְמַשֵּׁשׁ בַּצָּהֳרַיִם כַּאֲשֶׁר יְמַשֵּׁשׁ הָעִוֵּר בָּאֲפֵלָה וְלֹא תַצְלִיחַ אֶת-דְּרָכֶיךָ וְהָיִיתָ אַךְ עָשׁוּק וְגָזוּל כָּל-הַיָּמִים וְאֵין מוֹשִׁיעַ :

והנה השיגעון לא הוצרך לפרש כי יובן עניינו כי הוא מגודל הצרה, אך על אשר אמר **ובעורון ובתמהון לבב** פירש ואמר מה שאמרתי **ובעורון** הוא **והיית ממשש בצהרים כאשר ימשש העור,** כי תהיה ממשש ומחפש המצאות ועניינים לימלט מהצרה **כאשר ימשש העור באפלה,** לומר אם מפאת הממלכה וזולת מציאיות אחרות. ואשר אמרתי **ובתמהון לבב** הוא כי תראה כי **ולא תצליח את דרכיך,** שלא תמצא הצלחה בכל הדרכים אשר תמציא לימלט בו, ומה גם בראות כי מרדכי שהיה אפשר יתקן בשער המלך אדרבא הוא צועק בשוקים וברחובות זעקה גדולה ומרה ונשבע שלא לבוא אל שער המלך עד יתוקן הדבר, וגם באסתר אשר אמרו בצלה נחיה ראוה פעם אחר פעם מזמנת את המן עם המלך, באופן שהיה להם **תמהון לבב.** וגם מאשר היית אך עשוק וגזול כו' וכמו שאמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט שמעוני** אסתר רמז תתרנו) שהיו כל הגויים אשר בשושן מצירים את ישראל לאמר מחר אני חונקך מחר אני הורגך כו'. הנה בפסוקים אלו אשר ידברו על גלות מדי אין בהם לא חולי ולא מכה ולא מיתה רק אימה וחלחלה לבד כאשר היה.

ל אִשָּׁה תְאָרֵשׂ וְאִישׁ אַחֵר (יִשְׁגָּלֶנָּה) [יִשְׁכָּבֶנָּה] בַּיִת תִּבְנֶה וְלֹא-תֵשֵׁב בּוֹ כֶּרֶם תִּטַּע וְלֹא תְחַלְּלֶנּוּ :

אחרי הזכירו גלות מדי בא והזכיר גלות יון אשר גברה ידם והצרו את ישראל ופשטה ידם בנכסיהם ובניהם ובתיהם ופרצו פרצות בהיכל. ויתכן בזה שנותו את טעמו שלא אמר **ואיש אחר** יקחנה כלשון האמור בפרשת שופטים, כי אם **ישכבנה** שאינו דרך לקוחים מאישות, וכן באומרו **בית תבנה** לא אמר ואיש אחר יחנכנה כי אם **ולא תשב בו,** אך הוא כי תחילת פתגם מעשה הרעה אשר עשו יונים הייתה גזרה שכל בתולה מאורסה לאישי ישראל תבעל להגמון תחילה (כתובות ג ב), וזהו **אשה תארש ואיש אחר ישכבנה** כי תיפול למשכב איש אחר ולא לשם קידושין רק משכב דודים. וכן יעשקו ביתו כי **בית תבנה** וחנכתו, ועודך חי **לא תשב בו** ישיבת עכבה מתמדת כי יעשקו אותה ויקחוה ממך. אך הכרם שעד החלול ארבעה שנים לא יעצרו כח להמתין עד השנה החמשית כי אם טרם חלול הארבעה יקחוה ממך, וזהו **כרם תטע ולא תחללנו.**

לא שׁוֹרְךָ טָבוּחַ לְעֵינֶיךָ וְלֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ חֲמֹרְךָ גָּזוּל מִלְּפָנֶיךָ וְלֹא יָשׁוּב לָךְ צֹאנְךָ נְתֻנוֹת לְאֹיְבֶיךָ וְאֵין לְךָ מוֹשִׁיעַ :

הנה אבינו יעקב חמישה דברים המה כללו עושרו כאומרו (בראשית לב ה) ויהי לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה, אמר הנה בחמשתן לקו קו לקו במלכות יון הרשעה, כנגד ויהי לי שור הנה **שורך טבוח לעיניך,** שאפילו בהיות הטביחה לעיניך כי בעיניך תראה שנשחט כראוי לא ישליטוך לאכול ממנו. ולעומת אומרו שם וחמור, אמר **חמורך גזול מלפניך ולא ישוב לך.** וכנגד הצאן, אמר **צאנך נתונות לאויביך.**

לב בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ נְתֻנִים לְעַם אַחֵר וְעֵינֶיךָ רֹאוֹת וְכָלוֹת אֲלֵיהֶם כָּל-הַיּוֹם וְאֵין לְאֵל יָדֶךָ :

ולעומת עבד ושפחה האמורים שם, אמר **בניך ובנותיך נתונים לעם אחר** שהוא לעבדים ולשפחות.

לג פְּרִי אַדְמָתְךָ וְכָל-יְגִיעֲךָ יֹאכַל עַם אֲשֶׁר לֹא-יָדָעְתָּ וְהָיִיתָ רַק עָשׁוּק וְרָצוּץ כָּל-הַיָּמִים :

ומי יתן וישאירו לך לחמך כי אם **פרי אדמתך כו' יאכל עם כו',** ומי יתן ולא יכוך בקחתם אותו כי אם **והיית רק עשוק ורצוץ** מהמכות **כל הימים.** והנה ימעט בעיניך זה בערך מראה עיניך אשר תראה, לזה אמר **והיית רק עשוק ורצוץ כו'** כי אכין ורקין מיעוטין הן, כי רק ומעט יראה זה לך כי לא תשתגע על זה,

לד וְהָיִיתָ מְשֻׁגָּע מִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה :

אך מה ש**והיית משוגע** הוא **ממראה עיניך אשר תראה.** והוא כי הנה כל האמור הם דברים שלא תראה, כי הלא בקחתם חמורך גזול מלפניך ויוליכהו לביתם אינך רואה אשר ישתמשו בו אחר כך כי אם שלא ישוב לך, וכן הצאן נתונות לאויביך ויוליכום מלפניך, וכן **בניך ובנותיך נתונים לעם אחר** ואינך רואה מה שעושים בהם, רק שאתה דן מסברא שיתעללו בהם וכיוצא. ועל כן לא יצא לבך מדאגה מדבר כי אין האדם מתפעל משמועה או אומדן דעת כמו מראיה. וכן יקחו **פרי אדמתך** ויוליכו לביתם. אך דע לך כי הנה **והיית משוגע ממראה עיניך אשר תראה** כי יצא לבך ותשתגע מאשר תראה בעיניך. ויהיה מאשר בא יון ופרצו פרצות בהיכל לעיני הכל ואשר הרגו רבים על קדוש השם כחנה ושבעת בניה ודומיהם, כאשר הפליגו רבותינו ז"ל בגזרותם באומרם (**ויקרא רבה** טו ט) שהיו אומרים לישראל כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלהי ישראל, שהוא אצלי כלומר כתבו על קרן השור לומר שמאז עשיתם את העגל חמדתם למרות עיני כבודו יתברך עד בלתי השאיר לכם חלק בו. ועל כן אמרו (**בראשית רבה** מד נ) ששני גלויות הרמוזים בפסוק אימה חשיכה גדולה כו' שבמלת גדולה רמוז גליות יון כי גדול כים שברו.

לה יַכְּכָה ה' בִּשְׁחִין רָע עַל-הַבִּרְכַּיִם וְעַל-הַשֹּׁקַיִם אֲשֶׁר לֹא-תוּכַל לְהֵרָפֵא מִכַּף רַגְלְךָ וְעַד קָדְקֳדֶךָ :

כהתימו לדבר צרת גלות יון הזכיר גלות אדום, שהיו ישראל שונאים איש את רעהו והולכים רכיל, על כן אמר שיוכו **על הברכים ועל השוקים** שהיו הולכים בהם לרכילותם. ואחרי אומרו **בשחין רע,** והנה אין שחין שיהיה טוב, לזה אמר מה שאמרתי **רע** הוא שיהיה ש**לא יוכל להרפא.** ואם לא תשובו יתפשט **מכף רגלך ועד קדקדך.**

לו יוֹלֵךְ ה' אֹתְךָ וְאֶת-מַלְכְּךָ אֲשֶׁר תָּקִים עָלֶיךָ אֶל-גּוֹי אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ וְעָבַדְתָּ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים עֵץ וָאָבֶן :

ואחר כך **יולך ה' אותך ואת מלכך** הוא אגריפס המלך, על ידי המלך טיטוס. ואמר **אשר תקים** שהקימוהו מעצמם שלא כדין שלא הייתה אמו מישראל. והנה בלכתך שמה לפי הטבע היית עדי אובד מהעולם הזה ומעולם הבא, לולא ה' היה לך להצילך שישלח שם עמך את שכינתו להיות עמך להנהיגך. וזהו אומרו **ועבדת** כלומר והיית עובד **שם אלהים אחרים עץ ואבן,** באופן שהיית נאבד מהעולם הבא וגם מהעולם הזה בעוון ההוא, כי -

לז וְהָיִיתָ לְשַׁמָּה לְמָשָׁל וְלִשְׁנִינָה בְּכֹל הָעַמִּים אֲשֶׁר-יְנַהֲגֶךָ ה' שָׁמָּה :

והיית לשמה עד גדר תשוב **למשל ולשנינה בכל העמים,** שכשירצו לומר שממה עצומה ישאו משל ממך, וגם לשנינה שישננו שוממותיך תמיד להיות דבר מבהיל. אלא ש**אשר ינהגך ה'** שיהיה הוא כמנהיג את בנו יהיה **שמה** על ידי שכינתו שינהגך על ידה, כי יחוס עליך אחר הגלות שתהיה עמך, כמאמרם ז"ל (מגילה כט א) גלו לבבל שכינה עימהם, והוא ענין מאמרם ז"ל למה שכינה עימהם בגלות שאומר הקדוש ברוך הוא כל זמן שאני עימהם אין קונים שם רע.

וכן אמרו רבותינו ז"ל ב**ספר הזוהר** (ח"ב דף ב' ע"ב) על ענין מראות יחזקאל שמספר כל מעשה מרכבה, כי הוא על כי היו ישראל בבבל מתייאשים מהקב"ה באומרם כי אלוהים עזבם, באופן כי היה אפשר ידבקו באלוהי העמים אלילים ויחפרו ויאבדו, על כן הראה הקדוש ברוך הוא את הנביא כל מרכבות השכינה וספר להם, ועל ידי כן נחה דעתם ושבו עד ה'. וזה ענין פסוקים אלו כמדובר, הנה היית עובד שם **אלהים אחרים עץ ואבן** באופן ש**והיית לשמה כו'**, ואין זה אלא אשר יעשה לך ה' למנהיג מבלי החילך לבא ליטהר, וזה יהיה **שמה** מה שאין כן במקום אחר כי יחוס עליך אחר הגלות שמכפרת עוון.

או שיעור הענין מה שאמרו ז"ל (עבודה זרה ח א) ישראל שבחוץ לארץ עובדי עבודה זרה בטהרה, וזה יאמר **ועבדת שם אלוהים אחרים וכו'** שהוא להיותך תחת רוח החיצונים בחוץ

לארץ ומזה היה נמשך שתהיה **לשמה,** אלא ש**אשר ינהגך ה'** יהיה ולא השר עם היות **שמה** ששם מקום טומאת השרים.

לח זֶרַע רַב תּוֹצִיא הַשָּׂדֶה וּמְעַט תָּאֱסֹף כִּי יַחְסְלֶנּוּ הָאַרְבֶּה :

אחר אומרו את אשר יקרה אותם ש**יוליך ה'** אותם ואת מלכם בגולה, שב ודבר על הנשארים בארץ ישראל אחר גלות אגריפס עם הגולים עמו, ועליהם אמר **זרע רב תוציא השדה כו'.** ואמר הלא אמרתי לך כי שכינה כנסת ישראל בגלות עם הגולים, כאומרו **אשר ינהגך ה' שמה,** אמר אל יעלה על רוחכם שנסתלקו שכינה מארצכם לגמרי, כי לא כן הוא כי לא זזה שכינה ממנה ועדיין קדושה בה. והראיה כי עוד ישוב ה' לאט לאט עד גמור לייסרכם שתעשו תשובה אחר אשר תיכנעו בראות החורבן בצד מה ותראו שלא זזה שכינה מאדמתכם, כי הלא **זרע רב תוציא השדה** כי ה' עם הארץ, אך אתה מצד עצמך שעדיין לא הטהרת **מעט תאסוף,** וגם בתחילה לא אתן דגנך מאכל לאויביך **כי** אם ש**יחסלנו הארבה.**

לט כְּרָמִים תִּטַּע וְעָבָדְתָּ וְיַיִן לֹא-תִשְׁתֶּה וְלֹא תֶאֱגֹר כִּי תֹאכְלֶנּוּ הַתּוֹלָעַת :

ואם לא יספיק להשיבך לקות הדגן ילקה גם התירוש כי **כרמים תיטע** מחדש וגם ועבדת הכרמים הישנים. וגם עדיין יהיה לאט עמך כי תאכל ענבים אך **יין לא תשתה** שלא ירבה לך להספיק גם ליין, וגם **לא תאגור** לעשות צמוקים, ולא שלא יהיו ענבים רבים בגפן כי אם ש**תאכלנו התולעת** כי ברכת הארץ לא תחסר כי שכינה בה.

מ זֵיתִים יִהְיוּ לְךָ בְּכָל-גְּבוּלֶךָ וְשֶׁמֶן לֹא תָסוּךְ כִּי יִשַּׁל זֵיתֶךָ :

ואם לא יספיק לקות הדגן והתירוש אלקה גם את היצהר כי זיתים יהיו לך בכל גבולך, וגם ששמן לא יחסר די ספוק מאכלך לא יספיק גם לסוך, ולא מבלי אין ברכה בארץ מצד עצמה רק **כי ישל זיתך** את פירותיו אחר כך למה שהוא זיתך שלך שחטאתך ימנעו הטוב ממך.

מא בָּנִים וּבָנוֹת תּוֹלִיד וְלֹא-יִהְיוּ לָךְ כִּי יֵלְכוּ בַּשֶּׁבִי :

ואם לא יספיק לקות הדגן והתירוש והיצהר תלקה גם בבנים, ולא שלא תוליד הרבה, וגם זה מברכת הארץ שברכה בה ושכינה בה והיא מרבה אוכלוסים כאומרו למעלה ובאתם וירשתם ורביתם, ולא שלא יהיו לך כלל **כי** אם **ילכו בשבי.**

מב כָּל-עֵצְךָ וּפְרִי אַדְמָתֶךָ יְיָרֵשׁ הַצְּלָצַל :

ואם זה לא יספיק אלקה גם את עצמכם ובשרכם, שהוא כי תהרגו אתם ו**כל עצך ופרי אדמתך יירש הצלצל** בשבי זה, והרג ביתר שהיה חמשים ושתים שנה אחר החורבן שתישאר הארץ שממה כמעט.

מג הַגֵּר אֲשֶׁר בְּקִרְבְּךָ יַעֲלֶה עָלֶיךָ מַעְלָה מַעְלָה וְאַתָּה תֵּרֵד מַטָּה מַטָּה :

ואחר השני גליות של ירושלים ושל ביתר, אז יכנעו הנשארים בארץ ישראל ויחלו לשוב, ומאז תרפה ידו יתברך מלהכותם מכות גדולות כבראשונה רק בשצף קצף, שהוא להצליח יותר את הגר אשר בקרבכם. וזהו אומרו **הגר אשר בקרבך יעלה עליך כו'.**

מד הוּא יַלְוְךָ וְאַתָּה לֹא תַלְוֶנּוּ הוּא יִהְיֶה לְרֹאשׁ וְאַתָּה תִּהְיֶה לְזָנָב :

הוא ילוך ואתה לא תלונו כו', ויהיה בהדרגה כי **תחילה יעלה עליך** שתהיה לו מעלה יתירה עליך מעלה שהיא מדרגה אחת,

ואחר כך מעלה שניה אם לא תשוב וזה **מעלה מעלה.**

ואם לא יספיק זה לא בלבד יהיה שיהיה הוא עולה עליך, כי אם גם **אתה תרד** ממדרגה שהיית בהיות לו שתי מעלות עליך נמצאו לו עליך שלש הדרגות.

ואם עד אלה לא תשוב תהיה לך הדרגת ירידה שניה. וזהו אומרו **מטה** פעם שנית שהם ארבע הדרגות,

שתים שיעלה עליך

ושתים שתרד ממנו.

ואם עדיין לא תשוב **הוא ילוך,** ולא יהיה שלפעמים ילוה הוא ממך כי אם **ואתה לא תלונו** באופן תהיה כעבד לו כי עבד לוה לאיש מלוה (משלי כב ו) שהוא **הדרגה חמישית**.

ועוד יוסיף אם לא תשוב כי **הוא יהיה לראש ואתה תהיה לזנב**, כי כאשר הזנב הוא אחרון וגרוע מכל האיברים שתחת ממשלת הראש, כן תהיה אתה גרוע מכל אשר תחת כל עבדיו שתחת שררתו.

מה וּבָאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַקְּלָלוֹת הָאֵלֶּה וּרְדָפוּךָ וְהִשִּׂיגוּךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ כִּי-לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו אֲשֶׁר צִוָּךְ :

מו וְהָיוּ בְךָ לְאוֹת וּלְמוֹפֵת וּבְזַרְעֲךָ עַד-עוֹלָם :

הנה כתבנו למעלה כי שני סוגי בני אדם היו בישראל:

א. בלתי שומעים בקול ה' לשמור ולעשות, ומזה נמשך להם לעזוב את ה' ולעשות את הרע בעיניו בכל מצות אשר לא תעשינה ואשמו.

ב. סוג אחר בלתי עושים את הרע כי אם אדרבה היו עושים את הטוב ומקיימים מצות בישראל וגם המה לקו בכלל עושי הרעה.

והנה על הסוג הראשון דבר עד כה את כל המכות הנאמרות עד כה, ואמר שבהיותן על סדר האמור **יהיו לך לאות כו'** על ההשגחה כי מה' המה. וכהתימו הענין פירש ואמר **ובאו עליך כל הקללות האלה,** שהם אשר ייעדתי מתחילת הענין שאמרתי **ובאו עליך וכו' והשיגוך עד השמדך** כי הסוג הזה יגיעו עד ההשמד. ואיזה הוא, **הסוג הראשון** שהוא **כי לא שמעת בקול**

ה' לשמור וכו', כי יגיעו עד גדר השמד, אך סוג האחר שקיימו מצות בישראל אל יגיעו עד גדר זה רק יצר להם בעצם גם המה.

מז תַּחַת אֲשֶׁר לֹא-עָבַדְתָּ אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּשִׂמְחָה וּבְטוּב לֵבָב מֵרֹב כֹּל :

ושמא תאמר גם מציאות צרה לא תבוא עליהם כי עבדו את ה', אל תתמה על החפץ, כי הנני מדבר על הסוג ההוא לנוכח אתם ואומר להם **תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה כו',** כי הן אמת כי בין בני בית ראשון בין בני בית שני אשר היית מסוג זה כי את ה' היית עובד, אך לא **בשמחה ובטוב לבב,** שהיה לך טוב לשני הלבבות שפע מתייחס ליצר הטוב לקיים בו תורה ומצוות, ושפע ליהנות היצר הרע מרוב שפע אכול משמנים ושתות ממתקים ותענוגים במותר לך, באופן שהיה לך לעבוד את ה' בטוב שתי הלבבות, מרוב כל שהוא מסיבת רוב כל הוא רוב של שני מיני השפע:

מח וְעָבַדְתָּ אֶת-אֹיְבֶיךָ אֲשֶׁר יְשַׁלְּחֶנּוּ ה' בָּךְ בְּרָעָב וּבְצָמָא וּבְעֵירֹם וּבְחֹסֶר כֹּל וְנָתַן עֹל בַּרְזֶל עַל-צַוָּארֶךָ עַד הִשְׁמִידוֹ אֹתָךְ :

לכן **ועבדת את אויביך** שהם שני סוגי אויבים, שעל כן אמר אויביך לשון רבים:

האחד הוא **אשר ישלחנו ה' בך ותעבדנו ברעב כו',**

ואחריו מי ש**ונתן עול ברזל על צוארך** הוא עול מסים גדולים **עד השמידו אותך** מהנכסים, כי גם שאותם אשר היו מהסוג הראשון היו מכותם עצומות כמפורש למעלה, אך לסוג הזה לא היו עימהם בצרה רק בדברים אלו וגם בצרת האויבים בחורבן.

מט יִשָּׂא ה' עָלֶיךָ גּוֹי מֵרָחוֹק מִקְצֵה הָאָרֶץ כַּאֲשֶׁר יִדְאֶה הַנָּשֶׁר גּוֹי אֲשֶׁר לֹא-תִשְׁמַע לְשֹׁנוֹ :

הן אמת ש**ישא ה' עליך גוי מרחוק** הוא נבוכדנאצר **כאשר ידאה הנשר,** כי על כן אפשר קראו הנביא (יחזקאל יז ג) נשר הגדול כו' כלומר נשר אשר ענשך אינו אלא ש**לא עבדת בשמחה,** לא יכלה אותך הגוי ההוא רק שיהיה נשא עליך בלבד. וזה שלש פעמים יהיה:

אחד נבוכדנצר הוא **גוי מרחוק,**

שנית **גוי אשר לא תשמע לשונו** הוא **יון** כבתחילת בית שני,

שלשית -

נ גּוֹי עַז פָּנִים אֲשֶׁר לֹא-יִשָּׂא פָנִים לְזָקֵן וְנַעַר לֹא יָחֹן :

גוי עזי פנים בחורבן בית שני.

אך את מדי לא הזכיר כי לא היה רק צרה לפנים, כמאמר רבי שמעון בן יוחאי (מגילה יב א) הם לא עשו אלא לפנים כו'.

נא וְאָכַל פְּרִי בִהֶמְתְּךָ וּפְרִי-אַדְמָתְךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ אֲשֶׁר לֹא-יַשְׁאִיר לְךָ דָּגָן תִּירוֹשׁ וְיִצְהָר שְׁגַר אֲלָפֶיךָ וְעַשְׁתְּרֹת צֹאנֶךָ עַד הַאֲבִידוֹ אֹתָךְ :

וגם זה, כל אשר יגיע לך הסוג השני שהוא **אשר לא עבדת בשמחה** לא תהיה מכת חרב והרג, רק כי **ואכל פרי בהמתך וכו' עד השמדך** מן הפירות **אשר לא ישאיר לך דגן וכו'** עד **האבידו אותך** מרוב תבואות ובעלי חיים הנזכרים.

נב וְהֵצַר לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ עַד רֶדֶת חֹמֹתֶיךָ הַגְּבֹהֹת וְהַבְּצֻרוֹת אֲשֶׁר אַתָּה בֹטֵחַ בָּהֵן בְּכָל-אַרְצֶךָ וְהֵצַר לְךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ בְּכָל-אַרְצְךָ אֲשֶׁר נָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ לָךְ :

ועל ידי כן **והצר לך בכל שעריך** מה שתהיה במצור מהאויב וטוב לך המסר בידו ותחיה מהיותך מת ברעב, אך לא תתמיד לך צרה זו רק **עד רדת חומותיך.** ואחשוב שהוא מאמרם ז"ל ב**איכה רבתי** (ד טז) שמדד נבוזראדן חומות ירושלים יום אחר יום ומצא שבכל יום היו שתי אצבעות פחות מהיום הקודם כי היו נבלעות החומות ויורדות יום יום עד שנכנסו האויבים, וזהו **והצר לך** שהיית במצור מת ברעב **עד רדת חומותיך וכו',** כי האלוהים עשה לטוב לך כי בשביה עם האויבים תאכל לחם. ועל פי דרכו יורה לך ה' כי אין לבטוח בדבר זולתו יתברך, כי הלא אתה היית בוטח בחומות הגבוהים ועתה תראה כי אדרבה ירידתן היא טובתך, וזהו **עד רדת חומותיך אשר אתה בוטח בהן.**

וכן **והצר לך** אתה הסוג של מקיימי מצות בהיותך גם כן במצור בבית שני, יצר לך שם עד גדר -

נג וְאָכַלְתָּ פְּרִי-בִטְנְךָ בְּשַׂר בָּנֶיךָ וּבְנֹתֶיךָ אֲשֶׁר נָתַן-לְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר-יָצִיק לְךָ אֹיְבֶךָ :

ש**ואכלת פרי בטנך** מעוצם הרעב בהיותך **במצור ובמצוק אשר יציק לך אויביך** בהיותו במצור עליך, כלומר שעל כן טוב טוב הוא לך תעבוד את אויביך בעירום וכו' **ותתו עול ברזל על צוארך,** כי שם תאכל כי תינתן בידו מהיותך תוך ארצך והם צרים עליך.

נד הָאִישׁ הָרַךְ בְּךָ וְהָעָנֹג מְאֹד תֵּרַע עֵינוֹ בְּאָחִיו וּבְאֵשֶׁת חֵיקוֹ וּבְיֶתֶר בָּנָיו אֲשֶׁר יוֹתִיר :

נה מִתֵּת לְאַחַד מֵהֶם מִבְּשַׂר בָּנָיו אֲשֶׁר יֹאכֵל מִבְּלִי הִשְׁאִיר-לוֹ כֹּל בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לְךָ אֹיְבֶךָ בְּכָל-שְׁעָרֶיךָ :

ולא עוד כי אם טוב לך כי תינתן ביד אויב שחוץ לעיר, מהיותך ביד אויב שתוך לעיר הם הפריצים שבפנים ששרפו האוצרות והרעיבו את ישראל עד גדר גדול מהאמור למעלה שהוא עד בלתי **תת מבשר בניו אשר יאכל** ליתר בניו, וזהו **האיש הרך בך וכו' תרע עינו וכו' מתת לאחד וכו' מבלי השאיר לו** לעצמו **כל** מהבן אשר יאכל, באופן שלא ימנע לתת לאחד מבניו כדי שישאר לעצמו ויחיה הוא בנותר, מה שאין כן אם היה נותן גם לאחד מבניו שלא ישאר לא לו ולא לאותו הבן וימותו גם שניהם ברעב, כי אם כן היה מקום לומר שעל כן היה נמנע **מתת**

לאחד מהם למען השאיר לעצמו כאומר מוטב שימות אחד ולא ימותו שנים, אך הנה ש**תרע עינו** הוא **מבלי השאיר לו** לעצמו כל באופן שבין כך ובין כך ימותו גם שניהם, ועם כל זה גדול האכזריות עד גדר שעם שבין כך ימותו כולם ועם כל זה יאכל האחד ולא יתנם לשני וימות לעיניו. וכל זה ממה ימשך, הלא הוא מ**אשר יציק לך אויבך,** באיזה אויב אני אומר הלא הוא אשר הוא **בכל שעריך** הם הפריצים בתוך שעריך ששרפו האוצרות.

וכן -

נו הָרַכָּה בְךָ וְהָעֲנֻגָּה אֲשֶׁר לֹא-נִסְּתָה כַף-רַגְלָהּ הַצֵּג עַל-הָאָרֶץ מֵהִתְעַנֵּג וּמֵרֹךְ תֵּרַע עֵינָהּ בְּאִישׁ חֵיקָהּ וּבִבְנָהּ וּבְבִתָּהּ :

נז וּבְשִׁלְיָתָהּ הַיּוֹצֵאת מִבֵּין רַגְלֶיהָ וּבְבָנֶיהָ אֲשֶׁר תֵּלֵד כִּי-תֹאכְלֵם בְּחֹסֶר-כֹּל בַּסֵּתֶר בְּמָצוֹר וּבְמָצוֹק אֲשֶׁר יָצִיק לְךָ אֹיִבְךָ בִּשְׁעָרֶיךָ :

וגם זה מ**אשר יציק לך אויביך שב**ש**עריך**, ועל כן בהיות בקרבך עושה לישראל הרעה הגדולה הזאת טוב לך תינתן ביד אויביך שבחוץ ותיכבש העיר ועבדת את אויביך ותהיה תחת אדום ולא תחת ישראל, באופן כי אתה בעל סוג העובד את ה' אך לא בשמחה, כל צרתך לא תהיה רק בעבוד את אויבך ואוכלים נכסיך לא כליון, וזה טוב לך כי תלקה ותחיה, וטוב לך גם כן תינתן ביד אויב מהיותך במצור. ומה גם בבית שני שהיו האויבים בפנים קשים מאשר בחוץ, וגם לינצל מהצרה הגדולה ההיא שיאכלו בניהם עד גדר יתאכזרו מתת לאחד מהאחרים שהיא צרה שאין גדולה הימנה ועל כן טוב לך ונחת בזה מזה:

נח אִם-לֹא תִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַכְּתֻבִים בַּסֵּפֶר הַזֶּה לְיִרְאָה אֶת-הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ :

נט וְהִפְלָא ה' אֶת-מַכֹּתְךָ וְאֵת מַכּוֹת זַרְעֶךָ מַכּוֹת גְּדֹלֹת וְנֶאֱמָנוֹת וְחֳלָיִם רָעִים וְנֶאֱמָנִים :

ס וְהֵשִׁיב בְּךָ אֵת כָּל-מַדְוֵה מִצְרַיִם אֲשֶׁר יָגֹרְתָּ מִפְּנֵיהֶם וְדָבְקוּ בָּךְ :

סא גַּם כָּל-חֳלִי וְכָל-מַכָּה אֲשֶׁר לֹא כָתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת יַעְלֵם ה' עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ :

ראוי לשים לב:

כי הנה בפתח דבריו החל בהתראה זו ואמר **והיה אם לא תשמע בקול ה' אלהיך לשמור כו'** ועל זה סידר את כל הקללות האלה ולמה חזר פה לחזור להתרות מחדש **אם לא תשמור כו'.**

ב. אומרו הכתובים בספר הזה, מי לא ידע שבספר הזה הם כתובים,

ועוד כי גם בכל החמישה ספרים הם כתובים.

ג. אומרו לעשות, ומהראוי יאמר ותעשה.

ד. אומרו ליראה את השם, כי מהראוי היה להפך ולומר ליראה את ה' ולשמור ולעשות כי מהיראה תמשך השמירה והעשיה ולא יתהפך, ואיך יאמר תחילה **לשמור ולעשות** ואחר כך **ליראה.**

ה. אומרו את השם הנכבד, מה הוא ענין התואר הזה פה מה שלא נאמר עד כה.

ו. אומרו והנורא, איך מתייחס תואר זה אל הקודם.

ז. אומרו את ה' אלהיך, כי ידוע הוא כי על ה' אלהיו ידבר.

ח. אומרו והפלא ה' את מכותך וכו', למה מייחס אותם להם ולא אמר הפלא ה' מכות לך ולזרעך.

וגם מה ענין **הנאמנות** הלז.

ט. אומרו והשיב בך את כל מדוה מצרים, מה זה הייחס פה אל **מדוה מצרים, ומה גם** כי למעלה אמר **את השחפת כו'** ולא הזכירה עד כה.

י. אומרו אשר יגורת מפניהם, כי מה יתן ומה יוסיף היות אשר יגור מפניהם אחר שבין כך ובין כך ידבקו בם,

וגם אומרו ודבקו בך מה מוסיף בזה על אומרו **והשיב בך כו'.**

יא. אומרו גם כל חלי וכל מכה כו' יעלם ה' כו', מה היה כי **במדוה מצרים** אמר **ודבקו בך ובכל חלי וכל מכה אמר יעלם ה' וכו'.**

נח אִם-לֹא תִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת הַכְּתֻבִים בַּסֵּפֶר הַזֶּה לְיִרְאָה אֶת-הַשֵּׁם הַנִּכְבָּד וְהַנּוֹרָא הַזֶּה אֵת ה' אֱלֹהֶיךָ :

אך הנה עד כה דבר על הצרות הבאות עד חורבן בית שני וחורבן ביתר וענין הנותרים בארץ ישראל כמפורש למעלה עתה בא לדבר על היהודים האומללים הגולים אחר החורבן בגויים אשר הגלו אותם שם. ואומר להם **אם לא תשמור וכו'** לומר הלא ראית איך בהיותך עושה רצונו של מקום היטב היטיב ה' עמך ככל הכתוב למעלה, באומרו **והיה אם שמוע תשמע בקול וכו' ובאו עליך כל הברכות האלה והשיגוך וכו',** כי התנהג עמך ברחמים גדולים, ואחרי כן בעוברך רצונו לקית ככל הכתוב עד כה. עתה אל יעלה על רוחך לומר כי כל הרעות כבר באו והיו עד תומם, אך אחר החורבן גם כי תעבור רצוני לא אככה כי כבר געלתי בך ואגרשך מן הארץ והיית ככל הגויים ולא אפקוד עליך כאשר בתחילה, כי אדרבא דע איפה כי **אם לא תשמור לעשות וכו'** הוא כי אחד משנים היה לך מקום לומר:

אולי אעזבך ולא אקפיד עליך מעתה על עברך,

או כי גם שאפקוד עליך יהיה אם יחד כולכם תעשו הרע אך על היחיד לא אקפיד.

על כן אמר אם אתה היחיד **לא תשמור וכו',** שהוא כי אדם אין לו יכולת לקיים כל תרי"ג מצות ומה גם היושבים בגולה בחוץ לארץ שיעדרו מהם כל מצות התלויות בארץ, אך מה ה' שואל ממנו שנשמור הבאות לידינו ונכוון לעשות את כל השאר בבואן לידינו ויעלה עלינו כאילו

קיימנו את כולם. ועל זה אמר **אם לא תשמור** כלומר אשר תקיים מה שתוכל ובכוונה **לעשות את כל דברי התורה** שהוא את כל השאר אשר לא תשמור ותקיים כי לא באו לידך, וזה אפילו יחיד כאשר אמר **תשמור** לשון יחיד, ותכוון **אל דברי התורה הכתובים בספר הזה.**

ואשר הזכרתי לך **הספר הזה** מכל הארבע ספרים הראשונים הלא הוא **ליראה את השם הנכבד והנורא כו',** והוא כי בספר הזה כתבתי לך כי אל תשית לבך לומר כי רחום ה' ומה גם שם ה' של מידת רחמים ולא יצר לך ויאמר די לצרותיך, כי הלא בספר הזה כתבתי לך ש**אם לא תשמע** אפילו היחיד **בקול ה' לשמור לעשות וכו' כי יככה ה' בשחפת כו', יככה ה' בשחין וכו', יתנך ה' נגף כו' יככה ה' בשגעון וכו'.** וזהו אומרו **ליראה את ה' כו'** לומר מה שאמרתי **הכתובים בספר הזה** ולא אל שאר ספרים, הוא **ליראה את ה' וכו'** הוא שם הרחמים, כי בספר הזה הודעתי כי הוא נכבד ומכבדך יותר מדאי באומרו **והיה אם שמוע תשמע וכו' יצו ה' את הברכה וכו' יקימך ה' לו לעם קדוש וכו' ונתנך ה' לראש וכו',** כי זה הוא כבוד גדול שכבד יכבדך מאד. וזהו אומרו **נכבד** שהוא תואר אל היותו מכבד כמה דאת אמר (שמואל א, ב ל) כי מכבדי אכבד, אך גם הוא נורא כי אם לא תשמע בקול ה' הלא אמרתי לך יככה ה' וכו' כי שם רחמים בעצמו נורא הוא ויהפך לך לדין ורוגז. על כן אמרתי לך תשית לב **אל דברי הספר הזה** כי בו ימשך לך **ליראה את ה',** כי בו תדע שאם הוא **נכבד** מכבד ומטיב גם הוא נורא, כי שם זה הוא **ה' אלהיך** שהוא רחמים וגם הוא דין מתייחס לתואר אלוהים מה שאין מפורש כן בפרשת בחקותי וזהו אומרו **את ה' אלוהיך.**

נט וְהִפְלֶא ה' אֶת-מַכֹּתְךָ וְאֵת מַכּוֹת זַרְעֶךָ מַכּוֹת גְּדֹלֹת וְנֶאֱמָנוֹת וְחֳלָיִם רָעִים וְנֶאֱמָנִים :

אז **אם לא תשמור וכו'** בגויים אשר הגלית שמה הנה אז **והפלא ה' את מכותך וכו',** כי אל יעלה על רוחך שתמו המכות הראשונות האמורות למעלה, כי הלא **והפלא ה'** אותן שישובו גדולות מאשר היו בתחילה שפלאות יהיו עתה על אשר היו בראשונה וזה בשתי בחינות:

אחת בגודל,

שנית בהתמדה.

וזה שאמר על הראשונה מכות גדולות,

ועל השנית אמר ונאמנות שהוא שיתמידו כמה דאת אמר (ישעיה לג טז) מימיו נאמנים שיהיו מתמידים הפך אומרו מים לא נאמנו, וגם **חולאים רעים ונאמנים** אשר היו לך יפליא אותם עליך שיבואו **רעים ונאמנים.**

והנה בהיותם הראשונים עצמם תכיר כי ממני היו לך כאשר בתחילה בארץ ישראל, ולא תהרהר ותאמר כי שם מקום חיצונים ושרים ואינו משגיח שם רק שרי המקומות, כי מהיות

הראשונים אשר הכיתיך בארץ תכיר כי גם אלה ממני היו לך, וזהו **והפלא ה' את מכותך וכו'** כי תכיר כי מה' הן בהיותן **מכותך כו'.**

ס וְהֵשִׁיב בְּךָ אֵת כָּל-מַדְוֵה מִצְרַיִם אֲשֶׁר יָגֹרְתָּ מִפְּנֵיהֶם וְדָבְקוּ בָּךְ :

ועוד שנית אעשה אחרי כן כי **והשיב בך את כל וכו',** ובמה יכירו כי מה' הן, הלא הוא כי **ודבקו בך** כלומר ולא בגויים אשר אתה בקרבם, בזה תכיר כי לא מהשר או המזל באו כי אם מאתו יתברך, שאם מהשר או המזל היה גם בגויים אשר אתה בתוכם היו באים, כי אין שר ומערכת מבחין בין ישראל לגויים להשגיח בפרטים, אך מזה תכיר כי אין זה כי אם אשר יפלה ה' בין ישראל לגויים.

ואמר **אשר יגורת מפניהם,** לומר הנה אמרתי **ליראה את ה' וכו'** ואם לא תירא ממנו יביא עליך ה' אשר לא יגורת ממנו את **אשר יגורת מפניהם.**

או בדרך אחרת, הלא אמרתי לך **ליראה את השם הנכבד כו'.** שהוא שם ההוויה על ה' בעצמו **יפלה את מכותך כו',** ואם באלה לא תוסר אז **והשיב בך את כל מדוה [מצרים] כו'** אשר לא ידעו את **השם הנכבד הזה,** כי כה אמר פרעה מי ה' לא ידעתי את ה' ולא ייראו ממנו והביא עליו זעמו מדווה ההוא, כך בעשותכם כמעשיהם לבלתי יראו את השם הנכבד ההוא ישיב בכם **את מדוה מצרים,** ובהיות באות הייסורין ההם מלומדים לבוא על עוון זה, בעשותך כהם מיד **ודבקו בך.**

סא גַּם כָּל-חֳלִי וְכָל-מַכָּה אֲשֶׁר לֹא כָתוּב בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֹּאת יַעְלֵם ה' עָלֶיךָ עַד הִשָּׁמְדֶךָ :

והנה אם מיד הייתי מביא עליך **כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה,** הלא אין ספק שהיית אומר כי לא ה' פעל ועשה, על כן אני נותן לך סימנים הלא המה:

כי **תחילה** אביא עליך **מכות** ראשונות עצמן באופן נפלא מאשר בתחילה,

ואחריהם כל מדוה מצרים, אשר הם שני עדים כי מה' יבואו עליך.

ואז כאשר **גם כל חלי וכל מכה אשר לא כתוב בספר התורה** תכיר כי **יעלם ה' עליך,** ולא מפאת השר או מזל כי ראשונות יוכיחו, גם היות החלי ומכה ההם עליך בייחוד ולא על הגויים, יתנו עדיהן כי מה' יצא הדבר כי אין זולתו משגיח בפרטים.

עוד יכוון כי הנה הוא יתברך מתנהג ברחמים ומייסר ועולה קו לקו:

תחילה בידו יתברך כאומרו **והפלא ה' את מכותך** שבהיות על ידי שם רחמים לא יבצר מהיות צד רחמים.

ואם לא ישובו והשיב בם **את מדוה מצרים,** והוא כי בבואם אותם החולאים על מצרים אין ספק כי שרא דהנהו מרעין היו מוצאין מקום לחול על ישראל, כי גם המה היו עובדי עבודה זרה ומגדלי בלורית כמצריים, אלא שהוא יתברך היה מונעם מעל ישראל ככל אשר עשה בכל

מכה ומכה שהביא על המצריים במצרים, כדבר שנאמר **והפלא ה' וכו'** כי במצוא עוון מקום לחול הייתה המכה באה לחול עליהם. ובזה יצדק אומרו פה **והשיב בך את כל מדוה מצרים,** שהוא כי אשר באו עדיך ומנעתים ממך עתה אשיבם שיחזרו בך.

ואז יעלה מדרגה אחת, והוא כי בתחילה היה הוא בידו הרחמנית מכה ואחר כך כשלא שבו יכם על ידי אחר. אלא שבראשונה לא יעשה רק **השיב את מדוה מצרים** שישובו לישראל, אך לא יעלה עליהם גם לא ידביקם בידו כאומרו למעלה ידבק ה' בך את הדבר כי אם **ידבקו בך** הם מעצמם.

ואם עדיין לא תשובו אז **גם כל חלי כו'** עוד יוסיף כי לא בלבד יניחם שידבקו בך כי אם **יעלם עליך** שישעבדך תחתיהם מאתו ובידו **עד השמדך** שהוא עד ולא עד בכלל, כי לא מאסם לכלותם כמאמרנו למעלה בכל לשון כיוצא בזה, וזהו אומרו מיד **ונשארתם כו'** כי אילו היה ההשמד גמור לא היו נגאלים ונשארים.

סב וְנִשְׁאַרְתֶּם בִּמְתֵי מְעָט תַּחַת אֲשֶׁר הֱיִיתֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב כִּי-לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ :

סג וְהָיָה כַּאֲשֶׁר-שָׂשׂ ה' עֲלֵיכֶם לְהֵיטִיב אֶתְכֶם וּלְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם כֵּן יָשִׂישׂ ה' עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד אֶתְכֶם וּלְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

ראוי לשים לב:

מה היה שעד כה דבר ב**לשון יחיד** ועתה שינה ואמר **ונשארתם** ב**לשון רבים**.

ב. אומרו במתי מעט, כי ב' שבמילת **במתי** מיותרת.

ג. אומרו תחת אשר הייתם כו' לרוב, כי מלת **לרוב** מיותרת.

ד. אומרו כי לא שמעת בקול ה' כו', אם היה זה קודם לאמרו **אם לא תשמור לעשות וכו'** היה צודק אומרו **כי לא שמעת בקול ה'** שהיה חוזר אל פתח דבריו יתברך שאמר למעלה **והיה אם לא תשמע בקול ה',** אך עתה כבר גמר גזרת הענין ההוא ועשה ראש אחר ואמר **אם לא תשמור לעשות כו'** ואם כן הראוי היה יאמר תחת אשר לא שמרת לעשות וכו'.

ה. אומרו והיה כאשר שש וכו', למה בכל המכות האמורות עד כה לא אמר כן.

ו. אומרו ונסחתם מעל האדמה שהרי למעלה נזכרה היציאה **והגלות והשבי מעל האדמה.**

אמנם הנה כתבנו כי דרך אב הרחמן בייסרו את בנו כי בראשונה יכנו בידו בצד הרחמים ולא ימסרנו ביד מלאכים רעים, אך בשנותו באיוולתו יצווה את הזולת יבוא לייסר אותו אך לא יעלהו על בנו לדכאו כי אם יניחהו לפניו והוא מעצמו יכנו, ובשלש ברשעו לא מלבד מלאך אכזרי ישלח בו כי אם גם יעלהו על בנו ירמסנו רגל, ואם עוד רביעית ישוב לכסלה ולא יוסר באלו מאז יתאכזר אביו עליו ויאמר הנה מהיותי מיצר בצרתך וחס על מידותיך הכיתיך בדרך רחמנות בידי תחילה, ואחרי כן שהיה ראוי למעט את הרחמים חסתי מלעשות בידי הראתי

פנים לזולתי ואך אותך, ואחרי כן בהיותך ראוי לגדר אכזריות יותר מלאך אכזרי שמתי בידי עליך אך לא הכיתיך על ידי כי לא רציתי מהיותי מיצר במכותיך כי בני אתה, אך בראות כי כל זה לא שווה לך ולא שבת עדי מאז, מעתה לא אחוס עליך להכותך על ידי זולתי, כי אכן סר מר מכותיך מלבי ואגיל שלא ייצר לי בהכותי אותך שלא ברחמים כי אם גם בעדך אשחק ואשיש בהכותי אותך בידי.

והן ככל החזיון הזה עשה הוא יתברך לבנו בכורו. כי בראשונה הכם בידו כאומרו **והפלא ה' את מכותך,** שהוא על ידו יתברך בשם של רחמים שלא יבצר בהפלאת מכותיו להיות רחמים בצד מה. אך בראות שעודם מחזיקים במשובתם וצריך להכות בשלילת רחמים לא יעשה בידו רק ישוב כחות **כל מדוה מצרים** בפני ישראל **ודבקו** בם מעצמם. ובשלשם באיוולתם לא בלבד ישים החולאים בפני ישראל ויניחם שידבקו בם כי אם גם יעלם עליהם, וזהו אומרו **גם כל חלי וכו' יעלם ה' עליך כו':**

סב וְנִשְׁאַרְתֶּם בִּמְתֵי מְעָט תַּחַת אֲשֶׁר הֱיִיתֶם כְּכוֹכְבֵי הַשָּׁמַיִם לָרֹב כִּי-לֹא שָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ :

ובראות שאין צריך לומר שלא שבו מדרכם כי אם אדרבא תחת היות להם אחדות מה, נעשו בעלי פירוד. וזהו **ונשארתם במתי מעט** ולא אמר ונשארת בלשון יחיד ככל אשר דבר עד כה, אך הוא לומר כי הלא תקנו.

מידת פירוד ושנאת חנם אלו עם אלו וזהו ונשארתם לשון רבים. והנה דרך עם אחד שאם בהיותם עם רב היה פירוד ביניהם ואחר כך נתמעטו, שקרא זה אל זה ואמר הנה נשארנו מעט מהרבה ומה לנו עוד לעצבים וקנאות ופירוד אלו עם אלו ואנחנו מתי מעט ונאבד בפירוד, לכן תהיה נא לנו מעתה אחדות ואחווה כאיש אחד חברים ומי יוכל לנו. והן זאת תלונת משה רבנו ע"ה באומרו **ונשארתם במתי מעט,** אילו הייתם עם רב ועדיין היה לכם פירוד אינו מן התימא כל כך, אך תלונתי היא **ונשארתם** בלשון רבים שהוא הוראת הפירוד בהיות **במתי מעט,** הפך הראוי שבהתמעט עם, קונים אחדות הפך זמן שהייתם רבים והיית לאחדים.

וזהו אומרו תחת אשר הייתם ככוכבי השמים לרוב, והוא כי הכוכבים שתי בחינות להם:

אחת הריבוי,

שנית הפירוד,

כי כל אחת בפני עצמה בלתי מתחברת עם זולתה, אמר הנה הייתם ככוכבי השמים לא בבחינת היותם נפרדים זה מזה כי אם בבחינת הריבוי בלבד, וזהו אומרו **ככוכבי השמים**

לרוב כלומר לענין הרוב לא לענין פירוד. הנה כי בהיותכם רבים היה לכם אחדות, ועתה שאתם **מתי מעט** שמכל שכן שהיה ראוי תתאחדו אדרבא יהיה לכם פירוד.

ולא בלבד היה לכם אחדות בהיותכם צדיקים, כי אם גם כאשר אתה החלות לעבור רצונו יתברך לבלתי שמוע בקולו, וזהו **כי לא שמעת בקול ה'.** שהוא לומר תחת אשר הייתם **ככוכבי השמים** לענין הריבוי אך לא לענין הפירוד. ולא בלבד בהיותכם צדיקים לא היה לכם פירוד, כי אם גם כאשר **לא שמעת בקול ה'** שהוא כאשר החלות לעבור רצונו יתברך שהוא כאשר מיאנת לשמוע בקולו שהוא תחילת המוסר כאומרו **והיה אם לא תשמע בקול ה' וכו'** שהוא התחלת עבור רצון קונם, וידוע כי אחד מלשונות שבמלת כי היא כאומר כאשר כמה דאת אמר וכי תקריב מנחת בכורים, כי תכלה לעשר (דברים כו יב) כי תבוא אל הארץ (דברים כו א ועוד), כך אומרו **כי לא שמעת וכו'** הוא שהיה לך בחינת רוב ולא בחינת פירוד כאשר **לא שמעת וכו'.** ועל כן על עוון זה לא יצר לו יתברך בהכותו בכם בידו כאשר היה בתחילה שעל כן ציוה את הזולת יכה בכם. אך מעתה הוא מעצמו יכה בכם, ואין צריך לומר שלא יצר לו על מכותיך כי אם אדרבא ישיש בשמחה כאשר הייתה בהטיבו אותך.

סג וְהָיָה כַּאֲשֶׁר-שָׂשׂ ה' עֲלֵיכֶם לְהֵיטִיב אֶתְכֶם וּלְהַרְבּוֹת אֶתְכֶם כֵּן יָשִׂישׂ ה' עֲלֵיכֶם לְהַאֲבִיד אֶתְכֶם וּלְהַשְׁמִיד אֶתְכֶם וְנִסַּחְתֶּם מֵעַל הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

וזהו **והיה כאשר שש ה' וכו' כן ישיש ה' עליכם להאביד אתכם וכו'** ואז **ונסחתם מעל האדמה,** שגם אותו המעט שנשארו אחר החורבן בארץ יסחו ממנה לגמרי. והטעם כי אשר אתה עתה על ידי יהושע **בא שמה לרשתה,** לומר כי זכות האחדות מביאך **לרשתה** ועל כן על ידי הפירוד אמרתי **ונסחתם מעל האדמה.** וזהו אומרו **אשר אתה בא וכו'** לשון יחיד, ואז על ידי עוון הפירוד **והפיצך ה' וכו'** מידה כנגד מידה.

או יאמר והיה כאשר שש וכו', לומר אל תתמהו ותאמרו הלא מאז ה' אלוהינו הרבה אותנו האם לא ידע אשר התעתדנו לכל הרעה הזאת עד התמעט להיות מתי מעט ובצרה גדולה ומה הנאה הייתה בכל הריבוי והטוב ההוא, לזה אמר אין הצרה רק לכם אך הוא יתברך דן את כל האדם באשר הוא שם, וכך היא רצויה לפניו בהטיבו את עושי רצונו כאשר בהתהפך בחירתם ועושה בהם משפט. וזהו אומרו והיה **כאשר שש ה' עליכם להיטיב אתכם** שהיה בהיותכם ראויים לקבל טובה **כן ישיש ה' עליכם להאביד וכו',** כי הוא דן באשר הוא שם וכל פעולה לפי הזמן שמחה לפניו ושאר הכתוב כדלעיל.

סד וֶהֱפִיצְךָ ה' בְּכָל-הָעַמִּים מִקְּצֵה הָאָרֶץ וְעַד-קְצֵה הָאָרֶץ וְעָבַדְתָּ שָׁם אֱלֹהִים אֲחֵרִים אֲשֶׁר לֹא-יָדַעְתָּ אַתָּה וַאֲבֹתֶיךָ עֵץ וָאָבֶן :

לעומת פירוד הלבבות ישלם ה' לך שיפריד ביניכם, וזהו **והפיצך ה' וכו' עד קצה הארץ,** ויהיה זה בשלהי הגלות האחרון, ואמר כי בקצה הנזכר יעבידום עבודה זרה, וזהו **ועבדת שם אלהים אחרים עץ ואבן** ושם יצר לך העבודה ההיא שכל כך יהיה רע עליך המעשה ש**בגויים ההם לא תרגיע.**

סה וּבַגּוֹיִם הָהֵם לֹא תַרְגִּיעַ וְלֹא-יִהְיֶה מָנוֹחַ לְכַף-רַגְלֶךָ וְנָתַן ה' לְךָ שָׁם לֵב רַגָּז וְכִלְיוֹן עֵינַיִם וְדַאֲבוֹן נָפֶשׁ :

או יאמר ובגוים ההם לא תרגיע, שיצרו אותך באמור לך אולי אינך עובד את אלהיהם אלא לפנים אך בהיחבא את ה' אתה ירא ומצוותיו אתה עושה, ועל ידי כן תברח מביניהם למלכות אחרת פן יהרגוך בעלילותם, וזהו **ולא יהיה מנוח לכף רגלך.** ומאת ה' תקבל מתנה והוא שיתן לך ה' **שם לב רגז** ועוקץ ונוקף לך בעבודך העבודה זרה באומרך אוי לי מיוצרי**, וכליון עינים** מתי תמלט משם, ולא תשית לבך אל עלילותם פן ישרפוך בהעלילם עליך שאת ה' אתה עובד בהחבא, כי זה הוא דאבון הגוף, אך לא יהיה לך דאבון רק על הנפש וזהו **ודאבון נפש** פן תאבד נפשך במה שתעבוד לפנים את אלוהיהם, ולא על יראת פן יהרגוך עם היות צרת הגוף קרובה, כי -

סו וְהָיוּ חַיֶּיךָ תְּלֻאִים לְךָ מִנֶּגֶד וּפָחַדְתָּ לַיְלָה וְיוֹמָם וְלֹא תַאֲמִין בְּחַיֶּיךָ :

והיו חייך תלואים לך מנגד שנגד עיניך תביט חוקרים ושורפים על עלילותם תמיד יתעסקו להעליל ולהרוג את ישראל בבתי פליליהם. וכל כך יהיו מטפלים בדבר בלי הפסק כי **ופחדת לילה ויומם ולא תאמין בחייך,** כי **לילה** ויום תירא פן יהרגוך על הדבר באומרם לך כי עשית מעשה יהודים. ועם כל זה כי אימות מות גופך יפלו לפניך לא יהיה לך עיקר הדאבון רק על הנפש, פן תהיה עדי אובד בעבודה הקשה אשר יעבידוך, והדבר הזה היה לעם בני ישראל במלכות המתייחס אל קצה הארץ וברחו משם אל מקומותינו וישימו רבים מעמנו נפשם בכפם וה' עזרם.

או יאמר ובגוים ההם לא תרגיע, כי תבקש לך מקום תעבוד בו את ה' ולא במקום שיעבידוך **עץ ואבן,** וכן תעשה בפועל על כי **לא יהיה לך מנוח לכף רגלך.** ואז בראותו יתברך כי את ה' אתה מבקש, אז כדי למרק עונותיך יתן **לך שם לב רגז וכו',** והוא כי עינא וליבא תרי סרסורי דעבירה (ירושלמי ברכות פ"א פ"ה) עין רואה ולב חומד ואיברים גומרים. וידוע כי גם הנפש ראוי תקבל עונש כי בלעדה לא יעשו האיברים דבר. ועל כן למען מרק וטהר את האדם בכל ארבע בחינות אלו, לכן על הלב אמר **ונתן לך שם לב רגז,** ועל עינא שהוא הסרסור השני אמר **וכליון עינים,** ועל הנפש שבלעדה אין האברים גומרים אמר **ודאבון נפש,** ועל האיברים בעצמם שהם הגוף אמר **והיו חייך וכו'.**

והוא שמפרש ארבעתן, מה שהגוף לוקה הוא כי **והיו חייך תלואים לך מנגד ופחדת לילה ויומם** שהוא **שברון הגוף,** וגם חיי הנפש כי **ולא תאמין בחייך** שיהיו חיים לנפשך אחר סילוקך.

סז בַּבֹּקֶר תֹּאמַר מִי-יִתֵּן עֶרֶב וּבָעֶרֶב תֹּאמַר מִי-יִתֵּן בֹּקֶר מִפַּחַד לְבָבְךָ אֲשֶׁר תִּפְחָד וּמִמַּרְאֵה עֵינֶיךָ אֲשֶׁר תִּרְאֶה :

ומה שאמרתי שהלב והעין שהם סרסורי דעבירה יתמרקו הלא הוא כי **בבקר תאמר מי יתן ערב ובערב תאמר מי יתן בקר,** מה ש**בערב תאמר מי יתן בקר** הוא **מפחד לבבך אשר** יהרהר הרהורי אימה ופחד בלילה הרי שברון אחד מהסרסורים הוא הלב, ומה ש**בבקר תאמר מי יתן ערב** הוא **ממראה עיניך אשר תראה** ביום ותתאווה בלילה שלא יראו עיניך ברעתך, הרי בזה שברון הסרסור השני הוא העין.

עוד יתכן ידבר על צרת הגלות החיל הזה בחבלי משיח, והוא, כי שתים רעות יהיו:

א. חוסר לחם.

ב. פחד אויב הבאים בחרבם הקשה אל חלק עמי ימיר כבודו באופן ש**והיו חייך תלואים לך,** ולא כנוהג שבעולם שנפשו של אדם תלויה ביד קונו ולא ידע האדם את עתו, אך אתה תדע עתך כי תראה **חייך תלואים לך מנגד.** כי אם יהיה לך מזון שלשים יום או שבעה ימים יהיו **חייך מנגד,** כי תדע תחיה שבעה ימים ותמות אחר כך. ומי יתן יהיו ודאים הימים ההם כי אם **ופחדת לילה ויומם** מחרב אויב אשר יצור עליך בחרב רעה, באופן ש**לא תאמין בחייך** הקצובים לך מנגד לפי שעור מזונך שלא יהיו ודאים לך. ובגלל הדבר **מי יתן ערב** תאמר **בבקר**. מה ש**בערב תאמר מי יתן בקר** הוא **מפחד לבבך אשר תפחד,** כי יהרהר לבך אימות מות **בערב** ו**תאמר מי יתן בקר** אולי לאור היום נבקש לחם, ומה ש**בבקר תאמר מי יתן ערב** הוא **ממראה עיניך אשר תראה** ביום תגרת אויב ששיניו יחרוק נגדך ויריק חרבו עליך.

סח וְהֶשִׁיבְךָ ה' מִצְרַיִם בָּאֳנִיּוֹת בַּדֶּרֶךְ אֲשֶׁר אָמַרְתִּי לְךָ לֹא-תֹסִיף עוֹד לִרְאֹתָהּ וְהִתְמַכַּרְתֶּם שָׁם לְאֹיְבֶיךָ לַעֲבָדִים וְלִשְׁפָחוֹת וְאֵין קֹנֶה :

ואחרי כן יצילך ויחריב אויביך עד גדר ש**והשיבך ה' מצרים באניות** ולא ביבשה, למה שהוא **בדרך אשר אמרתי לך לא תוסיף לראותה,** על כן ישיבך בים **והתמכרתם שם וכו' ואין קונה,** כי יבצר העולם מהם ואינם רק מתי מעט אך דלים שאין בידם לקנות, ואתה תעמוד שיהיו יתר הפליטה הנשארת מחבלי משיח לפליטה גדולה.

סט אֵלֶּה דִבְרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר-צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה לִכְרֹת אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מוֹאָב מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר-כָּרַת אִתָּם בְּחֹרֵב :

פרק כט

א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַתֶּם רְאִיתֶם אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְעֵינֵיכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל-עֲבָדָיו וּלְכָל-אַרְצוֹ :

ב הַמַּסֹּות הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ הָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים הַגְּדֹלִים הָהֵם :

ג וְלֹא-נָתַן ה' לָכֶם לֵב לָדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאֹות וְאָזְנַיִם לִשְׁמֹעַ עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

ד וָאוֹלֵךְ אֶתְכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לֹא-בָלוּ שַׂלְמֹתֵיכֶם מֵעֲלֵיכֶם וְנַעֲלְךָ לֹא-בָלְתָה מֵעַל רַגְלֶךָ :

ה לֶחֶם לֹא אֲכַלְתֶּם וְיַיִן וְשֵׁכָר לֹא שְׁתִיתֶם לְמַעַן תֵּדְעוּ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם:

ו וַתָּבֹאוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיֵּצֵא סִיחֹן מֶלֶךְ-חֶשְׁבּוֹן וְעוֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן לִקְרָאתֵנוּ לַמִּלְחָמָה וַנַּכֵּם :

ז וַנִּקַּח אֶת-אַרְצָם וַנִּתְּנָהּ לְנַחֲלָה לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי וְלַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשִּׁי :

ח וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-דִּבְרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם לְמַעַן תַּשְׂכִּילוּ אֵת כָּל-אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן :

הנה אומרו מלבד **הברית וכו'** יראה ייתור כי מי לא ידע כי ברית זה הוא **מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב.**

ב. אומרו ויקרא כו' אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' כו', כי ענין זה נאמר למעלה כמה פעמים ולמה חזר להזכיר פה את כל אשר עשה לישראל במצרים.

ג. אומרו ולא נתן ה' לכם לב לדעת וכו', כי אתא לנחומינהו צעורי קא מצער להו לאמר כי דעה חסרו ארבעים שנה.

ד. אומרו ואולך אתכם וכו', כי אין לזה יחס וקשר אל הקודם.

ה. אומרו למען תדעו כי אני ה' אלהיכם, מה נשתנה פסוק זה מכל משנה התורה הזאת כי כולה היא כאילו משה המדבר ופסוק זה הוא יתברך המדבר באומרו כי אני ה' ולא אמר למען תדעו כי ה' אלהיכם.

ו. אומרו ותבואו אל המקום הזה וכו', מה צורך אומרו **המקום הזה** והיה די יאמר וכאשר יצא סיחון מלך חשבון ועוג וכו' ונכם ונקח את ארצם וכו'.

ז. מה צורך הזכירו החלוק **לראובני וכו'.**

ח. אומרו ושמרתם את דברי הברית הזאת, למה ייחד **הברית הזאת** ולא את הברית אשר כרת אתם בחורב.

פרק כח

סט אֵלֶּה דִבְרֵי הַבְּרִית אֲשֶׁר-צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה לִכְרֹת אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּאֶרֶץ מוֹאָב מִלְּבַד הַבְּרִית אֲשֶׁר-כָּרַת אִתָּם בְּחֹרֵב :

אמנם הנה אחר שהוא יתברך **כרת ברית** עם ישראל **בחורב,** היה פתחון פה שיאמר נא ישראל מה זה היה למשה ששב ויכרות ברית פעם שנית, **ולא עוד** אלא שהכביד ביותר באלה ושבועה גדולה, על כן היה גם כן מקום לעלות על רוחם אולי משה מעצמו עשה להחזיקם בתורת ה' אך לא ציוה. על כן באה תורת ה' ותעיד ותאמר **אלה דברי הברית אשר ציוה ה' את משה,** כלומר לא בלבד מציאות הברית כי אם גם כל **דברי הברית** בעצמם לא ייתר ולא פיחת דבר מאשר ציוה לו השם יתברך. וזהו **אלה דברי הברית אשר צוה ה',** כי אלה בייחוד הם דברי הברית בלי פחת וייתור הם **אשר צוה ה' את משה בארץ מואב,** וכך הוא חשוב לפניו יתברך ברית זה כקודם. וזהו אומרו **מלבד הברית אשר כרת אתם בחורב** שאין אומר **מלבד הברית וכו'** אם לא שהם שווים.

או יאמר מלבד וכו', לומר כי הלא לאחד היה מספיק ומה צורך לכרות ברית זה פעמים, ואם כן יראה ה' איזה יותר הכרחי ולא יכרות פעמים. לזה אמר הנה **הראשון** אי אפשר בלתו, כי אז היה **פנים בפנים ה' עם ישראל עין בעין,** וזהו אומרו **מלבד הברית אשר כרת אתם** שהוא אשר כרת הוא יתברך אותם ממש פנים בפנים **בחורב,** וזה **השני** היה **מלבד הברית** המוכרח ההוא שהיה אתם הוצרך זה.

פרק כט

א וַיִּקְרָא מֹשֶׁה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם אַתֶּם רְאִיתֶם אֵת כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה ה' לְעֵינֵיכֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל-עֲבָדָיו וּלְכָל-אַרְצוֹ :

ושמא תאמר אם כן איפה מה זה האחרון, על כן **ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם** הנה הברית הזה הוצרך והוכרח גם הוא. והטעם כי הלא **אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' לעיניכם בארץ מצרים לפרעה כו'**

ב הַמַּסֹּת הַגְּדֹלֹת אֲשֶׁר רָאוּ עֵינֶיךָ הָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים הַגְּדֹלִים הָהֵם :

המסות הגדולות אשר ראו עיניך כו', ועל כן היה ראוי תשתקע גדולתו יתברך ותורתו ומצותיו בלבבכם עד אין תכלית ולא שווה לכם כל אשר ראיתם וחטאתם.

ג וְלֹא-נָתַן ה' לָכֶם לֵב לָדַעַת וְעֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנַיִם לִשְׁמֹעַ עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

והטעם הוא כי **לא נתן ה' לכם לב לדעת,** והוא מאמרם ז"ל (עבודה זרה ה ב) מכאן שאין אדם יורד לסוף דעתו של רבו עד ארבעים שנים. והוא למה כי גשמי הוא והיה צריך להיות על ידי מתנה מאתו יתברך כי שלא בטבע היה להשיג השגה קודם לארבעים שנה, וזהו אומרו

לא נתן לכם כלומר כי לא חסרו רק מתת ה' בבחינת מתנה שלא כטבעם, וגם **לא עינים לראות** לירד עד סוף נוראות אשר ראו עיניך להכיר גדולתו יתברך, וגם **לא אזנים לשמוע** ולקבל אשר ישמיעך ה' בעצם **עד היום הזה** שהוא סוף הארבעים שנה. ועל כן גם שמאז כרת אתכם ה' ברית בחורב בתחילת הארבעים שנה, צריך עתה לכרות הברית שנית למען יושרש הדבר בעצם אחר שירדתם לסוף הדעת והכיר נפלאות אלו ולקבל בעצם ענין הברית והתורה.

והנה ראה הוא יתברך לתקן דבר אחד במאמר משה, וגם לומר טעם שני אל צורך כריתת הברית בפעם שנית, וגם לשוב להחזיק טעמו של משה. והוא, כי הנה ממוצא דבר אשר דבר משה, יצא עתק מפי איש לדבר ולומר על מה עשה ה' ככה שלא נתן להם מתנה טובה הזאת שיהיה להם לב לדעת ועינים לראות ואזנים לשמוע מאז, ולא שיצטרכו ארבעים שנה. על כן בא הוא יתברך בעצמו כמדבר לנוכח אתם, ואמר אל תתמהו אם לא נתתי לכם **לב לדעת וכו',** כי הלא לא מצדי היא המניעה רק מאיכותכם שקצר כוחכם להשיג. כי הלא תראו ראיה לזה כי הנה למען תדעו כי אני ה' אלוהיכם, שהוא דבר אשר ראיתם במצרים פעמים רבות שפעלתי דין ורחמים כאחת להורות כי ה' הוא האלוהים, כי ממכת הדם שהיה ישראל שותה מים והמצרי שותה דם אפילו בשתות שניהם יחד בכוס אחד וכן בכל מכה ומכה ועל הים, ועם כל זה לא ידעתם עד -

ד וְאוֹלֵךְ אֶתְכֶם אַרְבָּעִים שָׁנָה בַּמִּדְבָּר לֹא-בָלוּ שַׂלְמֹתֵיכֶם מֵעֲלֵיכֶם וְנַעַלְךָ לֹא-בָלְתָה מֵעַל רַגְלֶךָ :

ש**ואולך אתכם ארבעים שנה במדבר לא בלו שלמותיכם וכו',** הנה כי הייתי פועל דין בהגיעי אתכם במדבר ארבעים שנה ורחמים מצד אחר, כי **לא בלו כו'** והייתם נזונים ובריאים עם היות -

ה לֶחֶם לֹא אֲכַלְתֶּם וְיַיִן וְשֵׁכָר לֹא שְׁתִיתֶם לְמַעַן תֵּדְעוּ כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם:

ש**לחם לא אכלתם ויין ושכר לא שתיתם,** וכל זה הוצרך ארבעים שנה **למען תדעו כי אני ה'** בעל הרחמים **אלוהיכם** בעל הדין כי ה' הוא האלוהים, וגם לזה הוצרכתם ארבעים שנה עם שראיתם כל אשר עשיתי במצרים, ומה גם עתה לירד עד סוף דעת חכמת התורה להיות לכם **לב לדעת וכו'** עד ארבעים שנה. באופן שאל תתמהו על מה שלא היה לכם לב לדעת כו' עד ארבעים שנה כי מכם היה העיכוב.

ו וַתָּבֹאוּ אֶל-הַמָּקוֹם הַזֶּה וַיֵּצֵא סִיחֹן מֶלֶךְ-חֶשְׁבּוֹן וְעוֹג מֶלֶךְ-הַבָּשָׁן לִקְרָאתֵנוּ לַמִּלְחָמָה וַנַּכֵּם :

ועל הטעם שאמר משה על צורך ברית השני. הנני מוסיף טעם שני ואומר כי אז עדיין לא קבלתם טובה ולא חזקה קבלתכם בלבותיכם, אך עתה אחר ש**ותבואו אל המקום הזה** הוא גבול מואב הנה קבלתם טובה, כי **ויצא סיחון מלך חשבון כו' ונכם,**

ז וַנִּקַּח אֶת-אַרְצָם וַנִּתְּנָהּ לְנַחֲלָה לָרְאוּבֵנִי וְלַגָּדִי וְלַחֲצִי שֵׁבֶט הַמְנַשִּׁי :

ונקח את כל **ארצם** והיחלתם לקבל חלק הארץ ונתחלקה **לראובני וכו'** שכבר קבלתם טובה, על כן יאות תשוב תהיה כריתת הברית עתה שתקבלו אותה מלב ומנפש.

ח וּשְׁמַרְתֶּם אֶת-דִּבְרֵי הַבְּרִית הַזֹּאת וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם לְמַעַן תַּשְׂכִּילוּ אֵת כָּל-אֲשֶׁר תַּעֲשׂוּן :

וגם הטעם אשר אמר משה שהוא על כי עד כה לא היה לכם לב לדעת וכו', גם הוא אמר כי הנה **ושמרתם** בלבבכם **את דברי הברית הזאת** בייחוד אשר היה אחר ירידתכם אל ההשכלה עצמית, **למען תשכילו את כל אשר תעשון** שהיה בהשכלת התורה והאמונה ותבינו בעצם את כל אשר תעשון בעבודת הבורא יתברך כנודע. כי בלמוד הוא כשרון המעשה (אבות פרק א משנה יז), שעל כן לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה שעל ידו, כי לא עם הארץ חסיד (אבות פרק ב משנה ה), כי לא ידע איכה יעבוד את ה' ולא ישכיל פנימיות ועיקר כוונתו, באופן ישכיל הברית הזאת שיהיה אחר היות לכם לב לדעת תבינו ותשכילו את כל אשר תעשון שעל ידי כן תהיה מעשה ועבודת ה' נאות.

או יהיה אומרו תשכילו מלשון הצלחה, לומר **ושמרתם את דברי הברית הזאת** שהיה באלה גדולה ומוסר עצמיי, באופן שתהיה יראת ה' שקועה בלבבכם ועל ידי כן **תשכילו** ותצליחו **את כל אשר תעשון,** על ידי היות יראת ה' שקועה בלבבכם.

או יאמר אל תאמרו אנוסים אתם מחמת הברית, כי הלא איני אומר לשמור הברית כי אם **את דברי הברית,** שלא תשמרו בשביל הברית כי אם בשביל **דברי הברית** מצד עצמם, ובזה ימשך כי ועשיתם אותם שאת המצות ואת דברי התורה שלהם תעשו, כי רוחניות עצום בהם. ועל ידי השמירה הראויה אתם עושים הויה חדשה בהם רוחנית כאילו אותם אתם עושים, על דרך מאמרם ז"ל (עיין אבות פרק ד משנה יא) שממעשה המצווה נברא מלאך סנגור, וזהו **ועשיתם אותם.**

ושמא תאמרו אין אנו רואים כי אם המעשה ולא הרוחניות ואין לנו בהם רק מעשה בלי השכלה אל שורש רוחניותה, לזה אמר דעו כי עוד על ידי המעשה תעלו אל גדולה מזו, והיא ש**תשכילו** בשכל כדבר נרגש **את אשר תעשון,** וזהו ריבוי ה**את** שהוא גם המלאך הנעשה באומרו **ועשיתם אותם.**

פרשת נצבים

ט אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם כֻּלְּכֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם רָאשֵׁיכֶם שִׁבְטֵיכֶם זִקְנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם כֹּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל :

י טַפְּכֶם נְשֵׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ :

יא לְעָבְרְךָ בִּבְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ וּבְאָלָתוֹ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ כֹּרֵת עִמְּךָ הַיּוֹם :

יב לְמַעַן הָקִים-אֹתְךָ הַיּוֹם לוֹ לְעָם וְהוּא יִהְיֶה-לְּךָ לֵאלֹהִים כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב :

יג וְלֹא אִתְּכֶם לְבַדְּכֶם אָנֹכִי כֹּרֵת אֶת-הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת-הָאָלָה הַזֹּאת :

יד כִּי אֶת-אֲשֶׁר יֶשְׁנוֹ פֹּה עִמָּנוּ עֹמֵד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הַיּוֹם :

ראוי לשים לב:

א. למה לא התחילה הפרשה באמירה או דבור לומר ויאמר משה אל בני ישראל אתם נצבים כו'.

ב. האם עד כה לא היו **לפני ה'** והלא מלא כבוד ה' את כל הארץ.

ג. אומרו כלכם ואומרו **שבטיכם** ואומרו **כל איש ישראל** הוא דבר אחד שנוי ומשולש.

ד. כי אחר אומרו כלכם כל שאר הפסוק עד סופו מיותר.

ה. כי אומרו ראשיכם יורה שעם כללות העם ידבר,

ובאומרו שבטיכם יורה שעם הראשים ידבר,

ובאומרו זקניכם ושוטריכם יורה שחוזר לדבר עם הכלל,

ובאומרו כל איש יורה שלא לנוכח ידבר מה שאין כן עד כה ומהראוי יאמר **כלכם.**

ו. אומרו איש ולא אמר אנשי ישראל.

ועוד אומרו וגרך ולא אמר וגרכם.

ואומרו אשר בקרב מחניך הוא מיותר.

ועוד באומרו לעברך בברית כו', מה צורך זה הברית אחר ברית שכרתו בחורב.

ועוד אומרו בפסוק זה ושאחריו **לשון יחיד** מה שאין כן לא למעלה ולא למטה.

ועוד אומרו למען הקים אותך היום לו לעם, כי הלא ממצרים קראם הוא יתברך עמו, ואם לא היה אז בברית הלא היה מהר סיני.

ועוד אומרו והוא יהיה לך כו', בכלל האמור הוא.

ועוד שאומר כאשר דבר לך וכאשר נשבע לאבותיך, ואם כן מה יתן ומה יוסיף עתה אם הוא מושבע ועומד מאז.

ועוד אומרו ולא אתכם כו', בלשון רבים.

ועוד כי למעלה אמר **כי ה' כורת** הברית ופה ייחס אל עצמו ואומר **אנכי כורת כו'.**

ועוד אומרו כי את אשר ישנו פה, הוא מיותר, והיה לו לומר את אשר איננו פה עמנו גם הוא, שהוא מה שמחדש.

והנה על אשר הערנו מהשלישית והלאה הנה במאמרם ז"ל על פסוק **ואת אשר איננו פה** מלמד שכל הנשמות שמבראשית היו שם. שהנה מאשר לא אמרו שכל הנשמות העתידות לבוא שם היו, אלא אמרו שמבראשית, יורה כי גם נשמות שקדמו וכבר מתו הביאו אתו הוא יתברך, ואם כן איפה אין זה כי אם ראשי עם כאבות העולם ושבטי ישורון. ובזה אפשר יאמר כי במעשה רב כזה לכרות ברית התורה באלה ובשבועה **את אשר ישנו ואת אשר איננו** שהוא דבר שהעולמות מתקיימים בו, קרוב הדבר לאמר כי שם נמצאו ושם היו האבות ושבטי ישורון שנים עשר שבטי יה עם כל הנשמות העתידות הבאות גם המה. ויבואו כל תיבות הכתוב על נכון בלי יתור, **ראשיכם** הם **שלשת האבות, שבטיכם** הם **שנים עשר בני יעקב** אבות לישראל, ואחריהם **זקניכם ושוטריכם וכל ישראל** יחד.

ועל דרך הפשט יאמר, כי למה שהקבוץ ההוא לכרות ברית עמו יתברך נעשה, אין ספק כי ה' היה שם, לקיים וכרות עמו הברית. ובזה יאמר **אתם כו',** והענין כי בסוף פרשה הקודמת נאמר **ויקרא משה אל כל ישראל ויאמר אליהם אתם ראיתם את כל אשר עשה ה' כו' ולא נתן ה' לכם לב לדעת כו' עד היום הזה,** ועוד היטיב כי **ואולך כו',** לכן היום הזה קראתי את כלכם כדי ש**ושמרתם את** דברי הברית כו'. כי מה ש**אתם נצבים כו'** הוא **לעברך בברית כו'.** ועל כן לא נאמר ויאמר, כי מפרשה הקודמת הוא.

ט אַתֶּם נִצָּבִים הַיּוֹם כֻּלְּכֶם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵיכֶם רָאשֵׁיכֶם שִׁבְטֵיכֶם זִקְנֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם כֹּל אִישׁ יִשְׂרָאֵל :

והתכת הכתוב יתכן הוא, כי הנה **רש"י** ז"ל פרשת מטות כתב כי בכל דבור או אמירה שהיה משה אומר לישראל היה חולק כבוד לנשיאים לדבר בם ראשונה ואחריהם אל כל איש ישראל.

ובזה נבוא אל הענין, אמר משה הנה **אתם נצבים היום כלכם** מה שבימים אחרים לא היה כן רק הנשיאים תחילה לבדם. והטעם כי בבואכם אלי הייתי חולק כבוד לנשיאים לדבר בם ראשונה הם הראשים, אך עתה הוא **לפני ה' אלוהיכם** שהוא לכרות עמו ברית. ומי הוא היודע לפניו יתברך מי הוא הגדול, כי לפניו יתברך לפעמים תחתונים למעלה ועליונים למטה. על כן אל אדם לא אכנה לאיש ואיש בתואר מעלתו, כי אם אומר **כלכם לפני ה'** סתם, כי הוא ידע מתי שווא וירא מי הוא הגדול. והוא מאמרנו על פסוק (איוב ג יח) קטון וגדול שם הוא, והוא כי אחור וקדם הפסוק הוא נודע מעצמו, אך יאמר מי שהוא גדול ואשר הוא קטון לא יודע לפני איש הרואה לעינים כי אם שם הוא, ועבד גם הוא ימצא שם חפשי יותר מאדוניו, ומ"ם שמאדוניו כמה דאת אמר הטובה ממנה (אסתר א יט) שהוא יותר ממנה וכאלה אין מספר.

וזה מאמר משה באומרו **כלכם,** והוא בשום לב אל אומרו **ראשיכם שבטיכם כו'** ולא אמר ראשים שבטים זקנים ושוטרים, כי באומרו ראשים שלכם יורה שאינו מדבר עם הראשים, ובאומרו שבטים שלכם יראה שאינו מדבר אתם, ואם כן עם מי ידבר כי זה כל האדם. אך הוא לומר הנה למה ש**אתם נצבים היום לפני ה' אלוהיכם,** אין יום זה כיתר ימים שהייתי מסדרם לבוא לפי מעלתם למטה, כי אם **כלכם** סתם, למה שהוא לפני ה' ולפניו יתברך לפעמים עליונים למטה ותחתונים למעלה. וזה מאמרו **ראשיכם שבטיכם כו'** לומר אם הן ראשים הוא לכם. וכן אשר הם שבטים נחשבים מהמון עם הוא לכם וזהו אומרו **ראשיכם שבטיכם.** אך אולי נהפוך הוא לפניו יתברך הרואה ללבב שאשר הם ראשים אפשר ראוי יהיו שבטים או בהפך, וכן **זקניכם ושוטריכם** שרירתם היא לכם. אך הצד השוה שבכל הכתות הוא כי כל אחד חשוב לשבשם ישראל יכנה, וזהו **כל איש ישראל.**

וכיוון להשרישם בשפלות, כי כל אחד יחוש שחברו גדול הימנו עם היותו שפל פה. כאשר סופר מאיש שהיה מכבד את כל זולתו כקטון כגדול ותמהו עליו, והשיב אם גדול בשנים ממני, הנה עשה יותר מצות ממני ואם רך בשנים לא רבו אשמותיו כמוני, ואם חכם ממני ראוי לכבד תורתו, ואם חכמתי אני יותר הוא לא ידע חומר אשמותיו כמוני ואשמתי כמוהו, וההיקש בזה. ועל כן אמרו רבותינו ז"ל (עירובין יג ב) המגביה עצמו הקדוש ברוך הוא משפילו כו'.

וזה אצלי מאמר הנביא ישעיה (ישעיה ב ט - יא) וישח אדם וישפל איש [ואל תישא להם בוא בצור והטמן בעפר מפני פחד ה' ומהדר גאונו. עיני גבהות אדם שפל ושח רום אנשים ונשגב ה' לבדו ביום ההוא]. לומר וישח שתראה שמכניע עצמו ההוא יקרא אדם שהוא תואר חשיבות, וישפל שהוא יותר מוישח ההוא יקרא איש גובר וכובש את יצרו, ואשר תראה במידה זו אל תישא להם לאשר תראם שחים ושפלים משא זו לאמר להם שיקראו אדם ואיש פן יתגאו ויאבדו מדתם. או יאמר אמור אליהם מעלות השפלות כי השח יקרא אדם כו' כמדובר, ובזה אל תישא להם משא דבר ה' הלזה שהוא בא בצור כו' לומר אם תתגאה טוב לך ייתי משיחא ולא תחמיניה כי אם שתמות תחלה. וזהו בא בצור והטמן בעפר בקבר מפני פחד ה' בימים ההם שבא לערוץ ולהשפיל גאים אשר בארץ המה, כי אז עולם הפוך תראה עליונים למטה ותחתונים למעלה, כי אשר לו עיני גבהות, אדם גבה עיניים יהיה שפל, ואשר הוא שח יהיה רום אנשים. ואל תאמר אם כן מעט ישארו אז כי מי ומי השח ושפל, כי הלא אין הוא יתברך כמלך בשר ודם שצריך עם רב כי הלא ונשגב ה' לבדו גם שיהיה לבדו ביום ההוא, והוא כי המתגאה אינו מסוג אדם או איש כי אם בגדר אנוש הגרוע מכל תארי בן אדם כנודע.

והוא מאמר התנא (אבות ב ב) רבי לויטס אומר מאד מאד הוי שפל רוח שתקוות אנוש רמה. כי ראוי לשים לב אל כפל מלת מאד וגם אל אומרו תקוות שהיה לו לומר שסוף אנוש רמה וכיוצא בזה הלשון. אך לשון תקווה יורה על מה שאדם מקווה ותאב לו ומי יקווה היות רמה.

ועוד אומרו אנוש ולא אדם ולא איש. אך הנה מוסר חכמים הוא לבחור במצוע, אמר במידת השפלות מאד מאד הוי שפל רוח, כי הבט אל סופך שתקוות אנוש רמה, ותראה שבכל שתי מאד אלה לא תגיע אל המיצוע. והוא כי הגאה אנוש יקרא ולא איש או אדם, ולא יבצר ממנו רימה ותולעה, וידוע כי אין המת מוצא מנוח עד יתעכל בשרו, ואנוש אשר הוא עתיד להיות רימה מתאווה ומקווה מתי יעשה רמה כדי למהר עיכולו, ואין לך פחיתות גדול מזה שזולת העשות רימה יתאווה לה, וזהו שתקוות כו'.

או יאמר אתם נצבים כו' במה שידענו כי כל איש שבעולם הזה מעלתו או שפלותו תוכר למעלה גם עודנו בחיים חיותו, אלא שרוב אדם הפוך עניינם, כמו שאמרו בגמרא (פסחים נ א) דחלש דעתיה והראו לו בעלופו עולם העליון ואמר לו אביו מה ראית אמר עולם הפוך ראיתי תחתונים למעלה ועליונים למטה. אמר לו ולנו איך ראיתנו אמר כן גם שם למעלה. הנה כי בהיות בישראל קצתם צדיקים וקצתם בלתי כשרים הנה יהיו שם קצתם למעלה וקצתם למטה אך בהיות כולם צדיקים כולם יהיו למעלה.

ונבוא אל הענין, ויתבאר בזה מה שלא התחילה הפרשה בויאמר או וידבר. והוא כי הנה הנותרים אז בישראל ביום סילוק משה רבנו ע"ה היו כולם צדיקים, כי כלו מתי מדבר ואשר חטאו בשטים גם הם, ונשארו היוצאים קטנים ממצרים נוחלי הארץ כולם קדושים, ואליהם אמר **אתם נצבים היום כלכם לפני ה',** כלומר **כלכם** בהתייצבות ומעלה לפניו יתברך שהוא בעולם העליון המתייחס לפניו כי כולכם צדיקים. והנה אין ספק שעם שהצד השוה שבהם שכלם עליונים לא יבצר מהיות אלו למעלה מאלו, אלא שלפעמים אשר היו פה במעלה גם שם מעלתם למעלה ממעלת השאר ולפעמים בשווה, אמר הנה בראשיכם הם נשיאי המטות בעלי שררה אשר השררה מונעת יתרון צדקות, כי אם שכאשר הם ראשים פה כן הם ראשים למעלה כי כל אחד כמעלתם פה מדרגתם למעלה לפני ה'. וזהו **אתם נצבים** בהתייצבות מעלה לפני ה' בעולם העליון כאשר אתם בעולם הזה **ראשיכם כו'** כל מדרגה כאשר היא אצליכם, ועל דרך זה **כל איש ישראל** כמעלתם כל איש פה הוא שם.

או שיעור הכתוב אתם נצבים היום בהתייצבות ומעלה למעלה בעולם העליון המייחס לפני ה', אך עם היותכם **כלכם** עליונים אתם מדרגה למעלה ממדרגה. כי הלא אל כללות השבטים אני אומר **ראשיכם** כלומר ראויים הם להיות **ראשיכם.** ואחר כך מדבר עם הראשים ואומר להם **שבטיכם,** לומר כי ראויים הם להיות **שבטיכם** כענין (איוב כט יג) צדק לבשתי כו', לדוד מזמור (תהלים כד א) מזמור לדוד (שם כג א) שאמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט** תהלים רמז תרצה) המזמור היה ראוי לדוד ודוד היה ראוי למזמור. ואחר כך מדבר עם ראשי המטות וכללות השבטים ואומר להם **זקניכם ושוטריכם** כי הם ראויים להיות דייניכם ושוטריכם. באופן שדרך כלל כולם במעלה אלא שכל כת כמדרגתה פה כן הם גם שם בערך השאר.

ופירש דמיונם ואמר **כל איש ישראל** כלומר כל הכתות הם איש ישראל, כלומר כי כל ישראל גוי אחד הוא כי כל הנשמות הם משורש ואיכות אחד, וכאשר איש אחד כלול מאיברים רבים וכללות כולם הם איש אחד, עם היות שלא תשווה מדרגת הראש אל הרגל, וההיקש בכל יתר האברים, אך צד השוה שבהם הוא כי אין גם אחד שאינו מאיכות מין האנושי. כן כל אישי ישראל הצד השווה שבהם כי יחד כולם קדושים הם אך לא ישתוו במדרגה בפחות ויתר, זה במדרגת מח וזה במדרגת יד וזה במדרגת רגל, אך לאחד יחשבו כולם כאיש אחד מפאת שורשם, זהו **כל איש ישראל** כלומר כל שהוא הכללות הם **איש ישראל** והוא מאמר הכתוב (שופטים כ) כל ישראל כאיש אחד חברים. וזהו אומרו כל בחול"ם ובטיפחא שאינו נמשך אחר תיבה שאחריה כמו בהיות בקמ"ץ ובמק"ף, והוא כאילו אמר הכל איש אחד הם שהם כאיש אחד כי משורש אחד המה.

עוד יתכן על פי דרך זה, באומרו **כל איש ישראל** פירש ענין היות כולם צדיקים. והוא כי ישראל נקרא גוי אחד ונפש אחד (**ויקרא רבה** ד ו), כמה דאת אמר (בראשית מו כז) שבעים נפש שהוא להיותם משורש הקדושה שהיא אחדות שלימה, ועל כן ישראל ערבים זה לזה יחשבו כל איש ואיש מישראל כאבר אחד מגוף שלם, וכל הכללות כגוף מקובץ מאברים רבים, ונפשותם כנפש אחת המחיה את כולם יחד. והנה בהיות קצת ישראל צדיקים ונמצאו בעמנו רשעים בטל האחדות, כי הלא אם עיקר אילן שיש לו ענפים רבים עם שראש העליון מהענפים נפרד זה מזה, הלא יחשבו כל הענפים אחד מפאת חבור שרשי כל הענפים בעיקר האילן, ואולם אם איזה ענף מהם יקוצץ ממקום חיבורו באילן הלא יבטל אחדות הבדים זה בזה כי כולם מחוברים וזה נקצץ. כן הדבר הזה כסא הכבוד הוא עיקר האילן שממנו יתפשטו נשמות עד למטה לארץ בגויותיהן, אלא ששורשי כל נפש אדם בחיים חייתו דבק בשורשו מה שאין העין יכולה לראות. והוא מאמרם ז"ל (קידושין מ ב) למה צדיק דומה בעולם הזה לאילן שהוא נטוע במקום טהרה ונופו נוטה למקום טומאה, והוא ענין נצר מטעי (ישעיה ס כא). אך כאשר יחטא איש אז משם תיפרד נפשו כי טומאת העוון תפריד כמה דאת אמר (ישעיה נט ב) עונותיכם היו מבדילים כו', ואם כן בהבדל נפש הרשע ממקום דביקות נפשות הצדיקים נתפרדה חבילתם ולא יקראו עם אחד כאשר בהיות כולם צדיקים כי הם כולם כאברים בנפש אחד.

וזה יאמר פה, הנה לכם יחד כולם התייצבות ומעלה כי **אתם נצבים כולכם** ועם שאתם כולכם בהתייצבות, מעלה הוא לכם מצד היותכם מתוארים לאיש אחד שהוא אחדות עצום, כי עתה כולכם תקראו **איש ישראל** כאילו כולכם איש אחד, אתם כאברים בנפש אחד כוללת כולכם שהוא מצד הכישרון והוא מעלה אין למעלה ממנה כי על כן אמרו (שבת לא א) שבואהבת לרעך כמוך כלולה כל התורה, והוא דבר בחר ה' במאד מאד כמאמרם ז"ל (**בראשית רבה** לח

ו) על פסוק (הושע ד יז) חיבור עצבים אפרים כו'. ועל כן הקפידו רבותינו ז"ל על תפילת הימים הנוראים שתהיה באהבת שלום בין איש ובין רעהו לשתקובל תפילתם, שאז השטן אומר מי כעמך ישראל שהם כמלאכי השרת שאין בהם קנאה ושנאה כו', והוא סוד גדול כי בהתאחדות הנפשות פה כך יתאחדו שורשיהן למעלה. והנה בנפשות בני ישראל יש אשר היא מבחינת חסד, ויש שהיא מבחינת דין, ויש מבחינת רחמים מעין בחינות העליונות, ועל ידי התאחדם למטה יתאחדו שורשיהן ויהיה ייחוד בכל בחינות עליונים שהוא תכלית כל עסק תורה ומצווה.

וזה אחשוב שהנביא דבר באומרו (הושע יא ז - ט) ועמי תלואים למשובתי ואל על יקראוהו [יחד לא ירומם. איך אתנך אפרים אמגנך ישראל איך אתנך כאדמה אשימך כצבאים נהפך עלי לבי יחד נכמרו נחומי, לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת אפרים כי אל אנכי ולא איש בקרבך קדוש ולא אבוא בעיר], לומר כי הנה בינו יתברך ובין בני ישראל הפרש דבר, והוא כי הוא יתברך חפץ נתחיל לשוב והוא יעזרנו כי בא ליטהר מסייעין אותו (יומא לח ב), ואנחנו מפצירים ומהפכים ואומרים השיבנו ה' אליך שתתחיל אתה ואחר כך ונשובה כמפורש במקומו. וכן באומרו (ירמיה לא יז) השיבני ואשובה כי אתה ה' אלוהי, ונמצינו תלואים בזה תמיד אמר הוא יתברך הנה בזה עמי תלואים בשביל משובתי הנזכר, והנני מודיעם שאם אל על יקראוהו בתפילה יחד, שהוא באחדות אחד, לא ירומם העל הנזכר מעליהם כי אם על גוזליו ירחף שיהיה עמם לעשות רצונם.

כי הנה בהיותי נדון ומחשב כמצטער ואומר איך אתנך ואעזבך אפרים כמה דאת אמר (במדבר כא כג) ולא נתן סיחון, וכן אמגנך ישראל ביד האומות, איך אתנך כאדמה להפכה ולא חלו בה ידי אויב אשימך כצבויים, ואם אז אתם באים יחד אלי לבקש רחמים באחדות אזי מיד נכמרו ניחומי וארחמם ואבטל כל הגזרה שהייתי חושב לעשות, כי אומר לא אעשה חרון אפי לא אשוב לשחת כו' כי איני כאדם שלא יקבל תשובה כי אל אנכי ולא איש.
ועוד שעל ידי האחדות בלב ונפש, בקרבך קדוש כי הוא יתברך שורה על נפש בעל אחדות בקרבו וזה אני חפץ שיהיו היכל ה' המה שהאנשים עצמם יהיו המקדש וההיכל ולא העיר והבית. וזהו אומרו ולא אבא בעיר כי אין השראת שכינתו בעיר כי אם באנשים צדיקים בקרבם בהיותם זכי הלב והכישרון.

או יאמר אתם נצבים כו' לעברך כו', לומר גם שאין שלטון ביום המוות והצבתי היום את כולכם לפני, והיה ראוי אלכה לי אליכם כענין וילך משה וידבר שהיה מטעם זה, אל תקפידו כי מה ש**אתם נצבים** בהיות שהוא יום סילוקי לא לפני אתם, כי אם **לפני ה' כו'** כי הדבר הוא על מה שבינו יתברך וביניכם שהוא **לעברך בברית כו',** מה שאין כן בפרשה שאחר זו שנאמר שם וילך משה וידבר כו'. כי שם כיוון זה בפירוש באומרו את הדברים האלה, לומר מה שעתה

וילך משה שהלך אליהם ולא קבצן כאשר בפרשת נצבים עם היות זה וזה ביום אחד הוא. כי שם היה **לעברך בברית כו',** ופה מה ש**וילך משה** בעצמו הוא בהיות הענין לדבר **את הדברים האלה** שהם דברים שבינו לבינם שהוא אומר **בן מאה ועשרים שנה אנכי היום כו'** כאשר יבוא ביאורו שם בס"ד.

או יאמר דרך אחרת וימשכו בה המקראות כולם, והוא בשום לב טעם הברית הזאת אחר היותם מושבעים בחורב ואין שבועה חלה על שבועה. והנה דחקו רבותינו ז"ל (**תנחומא** נצבים ג) שהוא על שביטלוהו במדבר. ויתכן שזה כל כוונת הכתובים, שאמר הלא אמרתי בפסוק הקודם **ושמרתם את דברי הברית הזאת כו'** שהוא זה שבא לעוברם **בברית ה',** אמר, אל תחשבו שהייתם פטורים עד כה, כי אם הן אמת כי **אתם נצבים היום לפני ה'** שכבר הוא אלוהיכם ו**אתם נצבים** לפניו לו לעם. ואל תאמרו שאם כן מה צורך אל שבועה זו והלא אין שבועה חלה על שבועה, הלא היא כי ברית שבחורב היה אל הכללות לשון רבים כמה דאת אמר (שמות יט ה) **ושמרתם את בריתי והייתם לי סגולה** ואומר (שמות כד ח) **הנה דם הברית אשר כרת ה' עמכם.** וזהו אומרו **אתם נצבים** לעם **כלכם** דרך כלל **לפני ה' אלוהיכם ראשיכם כו'** לשון רבים **כל איש ישראל** דרך כלל **טפכם כו',** אך עתה הוא **לעברך** לשון יחיד את כל אחד ואחד **בברית**.

ועוד תוספת אחר והוא **ובאלתו** מה שאין כן בחורב שלא היה שם אלה רק שבועה בלבד.

י טַפְּכֶם נְשֵׁיכֶם וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בְּקֶרֶב מַחֲנֶיךָ מֵחֹטֵב עֵצֶיךָ עַד שֹׁאֵב מֵימֶיךָ :

ואומרו **וגרך כו',** יהיה, כי יש שני מיני גרים:

אחד גרי הצדק,

שנית האספסוף על דרך וחוטבי עצים כו' שבאו בערמה גם בימי משה כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** נצבים ב).

והנה הגרי צדק היה הענן קולטם כיתרו ודומה לו. וזהו אומרו **וגרך אשר בקרב מחנך** שהם תוך המחנה בקרב הענן, מה שאין כן **מחטב כו' ו**הערב רב שהיו חוצה לו. ועל כן לא אמר גרכם לומר הגרים המתייחסים אל כללות ואחדות ישראל גוי אחד שהם בעלי נפש מהשכינה, מה שאין האחרים חוטבי עצים שהן מהחוץ כנודע. ועל כן נאמר **גרך** לשון יחיד שהוא על גרי הצדק.

יא לְעָבְרְךָ בִּבְרִית ה' אֱלֹהֶיךָ וּבְאָלָתוֹ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ כֹּרֵת עִמְּךָ הַיּוֹם :

ונחזור אל הענין, אמר **לעברך** את כל יחיד, וגם **ובאלתו אשר** זו מחדש **כורת ה' עמך היום** מה שלא היה לכם בטרם יום זה.

יב לְמַעַן הָקִים-אֹתְךָ הַיּוֹם לוֹ לְעָם וְהוּא יִהְיֶה-לְּךָ לֵאלֹהִים כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר-לָךְ וְכַאֲשֶׁר נִשְׁבַּע לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב :

ואל תתמה לומר כי במה נחשב יחיד להחשיבו כל כך, כי הלא רצונו יתברך **למען הקים אותך** עם היותך יחיד **לו לעם,** כאילו עם שלם הוא כל יחיד מכם.

ולא עוד כי אם שאינו כמלך שאין כבודו מלוך על מתי מעט ומכל שכן על איש אחד. אך הוא יתברך מכנה אלוהותו על איש אחד, וזהו אומרו **והוא יהיה לך לאלוהים.** ואל תתמה, כי הלא הוא כאשר דבר לך, והוא במה שדבר לך פנים בפנים ושמעת קולו שהוא **אנכי ולא יהיה לך** מפי הגבורה הלא לא אמר **אנכי ה'** אלוהיכם כי אם **אלוהיך** לשון יחיד. והוא מאמרם ז"ל (**שמות רבה** מג ו) שהיה הפיוס שפייס משה על עוון העגל כלום אנכי ה' אלוהיכם אמרת, *אלוהיך* אמרת, והרי אני שמרתי מצותיך. וכן אל תתמה, שזהו **כאשר נשבע לאבותיך** כי סגנון השבועה היה להיות לך לאלוהים ולזרעך (בראשית יז ז) הרי שהייתה השבועה על יחיד כאומרו לך, וגם באומרו זרעך אפילו אחד נקרא זרע.

או יאמר, שאומר הוא יתברך אם תאמר נא ישראל למה אשביעך זה כמה פעמים להיותך לי לעם ואני איני נשבע לך להיות לך לאלוהים. כי דע לך כי אין צריך כי אם **למען הקים אותך היום לו לעם** אפילו יחיד כאמור, אך לענין אלוהותו עליך **והוא יהיה לך לאלוהים** מבלי ישבע עתה.

והטעם כאשר דבר לך ודבורו מספיק כל שכן כי גם הוא **נשבע לאבותיך,** וזהו להיות לך לאלוהים ולזרעך אחריך. גם רמז הטעם באומרו **והוא יהיה לך לאלוהים** לומר מה שהוצרכתי להשביע אתכם שנית הוא על היחיד שלא היה כך מתחילה, אך אני תמיד יחיד אני וכבר נשבעתי. וזהו **והוא יהיה לך** כלומר הוא כי יחיד הוא והוא **כאשר דבר לך** שהוא כאשר נשבע כמה דאת אמר (מלאכי ג ו) אני ה' לא שניתי.

יג וְלֹא אִתְּכֶם לְבַדְּכֶם אָנֹכִי כֹּרֵת אֶת-הַבְּרִית הַזֹּאת וְאֶת-הָאָלָה הַזֹּאת :

שמא תאמרו, לא ימנע או אתה משה כורת הברית או הוא יתברך, אם אתה הוא הכורת אינך יכול רק אל אשר הם בגוף ונפש אך לא אל נפשות כל דורות הבאים כי רוחניות ובשמים המה, ואם הקדוש ברוך הוא הוא הכורת הברית הלא לא יהיה רק לנפשות הבאות ולא עמנו אנחנו שהרי עתה לא ידבר אלוהים עמנו כאשר במתן תורה להשביענו, ואם נאמר כי אתה תשביע אותנו והקב"ה את הנפשות למה נגרע מהדורות הבאים. לזה אמר **ולא אתכם כו',** והוא בשום לב אל אומרו **לפני ה' אלוהינו** על **אשר ישנו פה** ולא על אשר איננו פה. אך יאמר (על) [אל] יעלה אל רוחכם שהאלוהים בשמים ואני על הארץ ואתם עמי אך נפשות העתידות עם ה' למעלה.

יד כִּי אֶת-אֲשֶׁר יֶשְׁנוֹ פֹּה עִמָּנוּ עֹמֵד הַיּוֹם לִפְנֵי ה' אֱלֹהֵינוּ וְאֵת אֲשֶׁר אֵינֶנּוּ פֹּה עִמָּנוּ הַיּוֹם :

כי הלא **אשר ישנו פה עמנו** בגוף ונפש הם **לפני ה' אלוהינו** כי פה הוא יתברך, **ואת אשר איננו פה** הם הנפשות אינם בשמים כי אם **עמנו היום** עמי נמצא כי הנשמות עמי ועמכם פה, ואם כן גם את הנפשות אני כורת ברית בשליחותו יתברך עמנו הוא עם כל הנפשות העתידות ועם הגופים. ושיעור הכתוב **ולא אתכם לבדכם אנכי כורת** כלומר להיות **אנכי** ה**כורת** שאין בי כח לכרות עם הנפשות אשר בשמים עם ה', כי האלוהים פה עם **אשר ישנו פה** בגוף, ואני ואתם עם הנשמות, כי **אשר איננו פה** הם הנשמות, **עמנו** ועמכם הם, ובהורמנותא דידיה אני **כורת** עתה **הברית**.

או יאמר בהקדים ענין רמזנו למעלה, והוא כי **כל איש ישראל** אשר בארץ המה גם כי נפשם בגויותם לא נאמר שאין נשאר לנפש ורוח שארית למעלה, כי לא כן הוא, כי אין רוחני נוסע ממקום למקום שלא ישאר מאיכות מציאותו במקום שנסע משם כנודע ליודעי חן, ומה גם לנפש שהיא חלק אלוה ממעל. ועל כן כל נפש ונפש יהיה שורשה למעלה בקשר אמיץ עם שורשו לאשר לא הפסיק והבדיל על ידי אשמותיו כאומרו (ישעיה נט) עונותיכם היו מבדילים כו'.

ונבוא אל הענין, והוא כי הלא יקשה על אומרו **טפכם כו'** כי הלא הטף הם קטנים ואיך ישביעום ויקבלו אלה, נמצא שאין כריתות הברית רק עם הגדולים, וגם הנפשות הבאות לדורות הבאים עדיין לא היו. לזה אמר **ולא אתכם לבדכם** אשר אני דובר אתכם שהם הגדולים **אנכי כורת כו'** ולא את הטף מן הטעם הנזכר ולא את הדורות הבאים. כי הנה **את אשר ישנו פה עמנו** כקטון כגדול אשר הם בחיים לא נפסקה נפשם מלמעלה כי אם עודנו עומד לפני ה' אלוהינו, וה' אלוהינו פה הוא כאומרו **אתם נצבים כו' לפני ה',** כי שורשם עמו יתברך כהקדמה שהקדמנו אלא שאין נראים לנו, ואם כן השבועה תחול בנפשותם כאשר ביתר נפשות הדורות הבאים. וגם הנפשות הבאות, כי **ואת אשר איננו פה** גם הוא **עמנו היום** לבוא גם המה **בברית ואלה הזאת,** וזה מוכרח שאם לא כן גם בברית הר סיני איך נתחייבו הטף בגדלן.

טו כִּי-אַתֶּם יְדַעְתֶּם אֵת אֲשֶׁר-יָשַׁבְנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֵת אֲשֶׁר-עָבַרְנוּ בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֲבַרְתֶּם :

טז וַתִּרְאוּ אֶת-שִׁקּוּצֵיהֶם וְאֵת גִּלֻּלֵיהֶם עֵץ וָאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עִמָּהֶם :

הנה לזר יחשב ימשכו ישראל אחרי אלוהי מצרים, והמה ראו כי באלוהיהם עשה ה' שפטים וגם בגויים אשר עברו בהם, ההצילו אלוהיהם את סיחון ועוג מהם.

טו כִּי-אַתֶּם יְדַעְתֶּם אֵת אֲשֶׁר-יָשַׁבְנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם וְאֵת אֲשֶׁר-עָבַרְנוּ בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עֲבַרְתֶּם :

אך לזה נשית לב אל כפל הלשון, שאחרי אומרו **עברנו** חוזר ואומר **עברתם**.

אך יהיה, כי דרך היצר הרע, בבואו להטעות את האדם להעלים פני הראות ההרחקה מהחטא, ומשים כל מעייניו אל פני הראות קרוא אל הרע טוב, והן דברי הכתוב הזה. והוא, כי לו חכמו ישראל, יביטו לאחרית אלוהי המצריים בצאת ישראל ממצרים, אין גם אחד יטה אחריהם, כי עיניהם ראו כי בכולם עשה ה' שפטים. אך יצרם הזונה לא ישים פניו רק אל זמן ישיבתם במצרים מאז החילו לשעבד את ישראל, באמור להם איך עצרו כח המצריים לשעבדכם בחומר ובלבנים ובכל עבודה, אם לא כי יד תועבותם עמדה להם, ותואנה יבקש יצרם אל אבודם באחריתם. וכן כאשר ישיתו לב אל הגויים אשר עבדו בהם, יצרם הרע לא יתנם להביט אל גלולי העמים אשר האבידו ישראל כסיחון ועוג ומדי ויתר האמורי והכנעני מלך ערד, כי אם אל שקוצי הגויים אשר עברו בם דרך העברה לבד, באמור להם כי אלוהיהם הגינו עליהם מלשלוח ישראל יד בהם. וזהו אומרו **אתם ידעתם את אשר ישבנו בארץ מצרים,** כלומר כי תשימו לב אל זמן הישיבה ולא אל זמן היציאה משם. וגם **את אשר עברנו בקרב הגוים** ולא כבשתם אותו רק **אשר עברתם,** כי יאמר כי זו כחם לאלוהיהם שהגינו עליהם. וזהו אומרו **אשר עברתם** כלומר אותם שלא עשיתם זולת העברה בלבד.

טז וַתִּרְאוּ אֶת-שִׁקּוּצֵיהֶם וְאֵת גִּלֻּלֵיהֶם עֵץ וָאֶבֶן כֶּסֶף וְזָהָב אֲשֶׁר עִמָּהֶם :

ושמא תאמרו עדיין מי פתי יטה לבו אחר עץ ואבן אשר לא ייטיבו ולא ירעו. לזה אמר, הן אמת כי **ותראו את שקוציהם ואת גלוליהם,** שתראו כי שקוץ וטומאה המה **עץ ואבן,** אך יטעו אתכם **כסף וזהב אשר עימהם** עם הגויים הנזכרים.

ושמא יתעה אתכם יצריכם הרע כי שקוציהם הקנם להם, כי הלא זה היה עוון הנשים בימי ירמיהו באומרם (ירמיה מד יח) ומן אז חדלנו לקטר למלאכת השמים חסרנו כל. ובזה יצדק אומרו **עימהם** שאין הענין שהגלולים הם מכסף וזהב.

יז פֶּן-יֵשׁ בָּכֶם אִישׁ אוֹ-אִשָּׁה אוֹ מִשְׁפָּחָה אוֹ-שֵׁבֶט אֲשֶׁר לְבָבוֹ פֹנֶה הַיּוֹם מֵעִם ה' אֱלֹהֵינוּ לָלֶכֶת לַעֲבֹד אֶת-אֱלֹהֵי הַגּוֹיִם הָהֵם פֶּן-יֵשׁ בָּכֶם שֹׁרֶשׁ פֹּרֶה רֹאשׁ וְלַעֲנָה :

עתה גלה כוונת ההקדמה שהקדים באומרו **כי אתם ידעתם כו'.** והענין, לתת טוב טעם אל צורך קבלת **אלה ושבועה** בלשון יחיד. והוא כי טרם היות הקבלה הזאת לכל אחד בפרטות רק בלשון כולל, היה מקום ליחיד או יחידה לפרוש עצמו ולהתחבר עם אחד מעמי הארץ עובדי פסל, באמור כי יחידי הוא ואיננו לוקה בברית כרותה דרך כללי, על כן לא יוכל עתה להשמט. וזהו אומרו **פן יש בכם איש או אשה** יחיד או יחידה כו', כי -

יח וְהָיָה בְּשָׁמְעוֹ אֶת-דִּבְרֵי הָאָלָה הַזֹּאת וְהִתְבָּרֵךְ בִּלְבָבוֹ לֵאמֹר שָׁלוֹם יִהְיֶה-לִּי כִּי בִּשְׁרִרוּת לִבִּי אֵלֵךְ לְמַעַן סְפוֹת הָרָוָה אֶת-הַצְּמֵאָה :

והיה בשמעו את דברי האלה הזאת שבלשון יחיד, כי עתה אם **יתברך בלבבו לאמר שלום יהיה לי** היחיד **בשרירות לבי אלך,** ודי להיות הנשארים בברית, והוא באומרו שרוצה להיות נוסף עם אומה מהאומות ולהיות מהן. וזהו **למען ספות,** והעדיף תוספת על **הרוה** הם אומה רווה ושכורה, עם **הצמאה** היא חלק מאומה זו צמאה משכרות יין והוללות האומות.

יט לֹא-יֹאבֶה ה' סְלֹחַ לוֹ כִּי אָז יֶעְשַׁן אַף-ה' וְקִנְאָתוֹ בָּאִישׁ הַהוּא וְרָבְצָה בּוֹ כָּל-הָאָלָה הַכְּתוּבָה בַּסֵּפֶר הַזֶּה וּמָחָה ה' אֶת-שְׁמוֹ מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם :

על כן הודיענו כי נהפך הוא, כי **לא יאבה ה'** שם מידת הרחמים **סלוח לו** עתה, כי על כן הוא בלשון יחיד למען ילקה הוא לבדו, כי אז כו'. ואם ישמע מאלות שבספר משנה תורה זה שהוא בלשון יחיד, וזהו **ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה** שהוא בלשון יחיד זה הוא על היחיד. **איש או משפחה.** ואם היחיד הוא **שבט** שלם כאומרו למעלה **או שבט. והבדילו ה' לרעה כו'.**

או שיעור הענין, אל יעלה על רוחכם שגם מהברית הראשון לא היה לוקה **היחיד** הפורש את עצמו, כי דעו נא כי גם מתחילה היה כך, אלא שעתה יוסר מלבו מה שהיה אפשר לטעות. כי יאמר **איש או אשה או משפחה כו' אשר לבבו פונה** מהיום טרם שמוע האלה ושבועה הזאת מעם ה', או לפחות שיש לו מעתה שורש סברא רעה פורה ראש ולענה, שהם תולדות רעות כעבוד עבודה זרה וכיוצא. **והיה בשמעו את דברי האלה הזאת** בלשון יחיד, יתברך בלבבו במקום קבלת אלה **לאמר שלום יהיה לי,** שלא קבלתי אלה זאת שבלשון יחיד, ומבלי קבלה בלב לא חל האלה והשבועה והחיוב, **כי בשרירות לבי** שהיה לי טרם שמעי **אלך,** ואם כן לא נכנסתי בכלל זאת.

וכוונתו **למען ספות הרוה** שלא בלבד ליפטר מהשוגג הוא עושה, כי אם להוסיף **הרוה** ביין שכרות המזיד, עם **הצמאה** היא נפש צמאה ממחשבת רעה שהוא השוגג. והוא כי הברית הראשונה דרך כללי היה, ולא יפקד לרעה בין השאר. על כן בא הפרטות עתה להודיע כי לא כן הוא, כי הנה **לא יאבה ה' סלוח לו** בכלל השאר, גם שלא קבל זאת האלה שבלשון יחיד. כי גם הברית הראשונה עם היותם בלשון רבים, הכוונה לחייב גם את כל יחיד מתוך הכלל. **כי** אם **אז יעשן כו' ורבצה בו כל האלה הכתובה בספר הזה,** בפרשת כי תבוא שהיה קודם לברית הזאת, ו**האלה** הזאת להורות כי גם על הראשון היה כך.

ועל **השבט** שאין הקדוש ברוך הוא רוצה את שבט שלם למחות מתחת השמים, לפחות **והבדילו ה' לרעה כו'.**

כ וְהִבְדִּילוֹ ה' לְרָעָה מִכֹּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אָלוֹת הַבְּרִית הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה :
כא וְאָמַר הַדּוֹר הָאַחֲרוֹן בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ מֵאַחֲרֵיכֶם וְהַנֵּכְרִי אֲשֶׁר יָבֹא מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה וְרָאוּ אֶת-מַכּוֹת הָאָרֶץ הַהִוא וְאֶת-תַּחֲלֻאֶיהָ אֲשֶׁר-חִלָּה ה' בָּהּ :
כב גֹּפְרִית וָמֶלַח שְׂרֵפָה כָל-אַרְצָהּ לֹא תִזָּרַע וְלֹא תַצְמִחַ וְלֹא-יַעֲלֶה בָהּ כָּל-עֵשֶׂב כְּמַהְפֵּכַת סְדֹם וַעֲמֹרָה אַדְמָה (וּצְבוֹיִים) [וּצְבוֹיִם] אֲשֶׁר הָפַךְ ה' בְּאַפּוֹ וּבַחֲמָתוֹ :
כג וְאָמְרוּ כָּל-הַגּוֹיִם עַל-מֶה עָשָׂה ה' כָּכָה לָאָרֶץ הַזֹּאת מָה חֲרִי הָאַף הַגָּדוֹל הַזֶּה :
כד וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת-בְּרִית ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאוֹ אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :
כה וַיֵּלְכוּ וַיַּעַבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָהֶם אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא-יְדָעוּם וְלֹא חָלַק לָהֶם :
כו וַיִּחַר-אַף ה' בָּאָרֶץ הַהִוא לְהָבִיא עָלֶיהָ אֶת-כָּל-הַקְּלָלָה הַכְּתוּבָה בַּסֵּפֶר הַזֶּה :
כז וַיִּתְּשֵׁם ה' מֵעַל אַדְמָתָם בְּאַף וּבְחֵמָה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיַּשְׁלִכֵם אֶל-אֶרֶץ אֲחֶרֶת כַּיּוֹם הַזֶּה :

ראוי לשים לב איך יקושר עם הקודם, כי עד כה דבר על הפרט ועתה על הכלל בזמן החורבן.
ועוד מה הוא אשר יאמר **הדור האחרון והנכרי,** כי טרם יאמר גזירה מתחיל ואומר **ואמרו כל הגוים כו'.** ואם מה שיאמרו כל הגוים היא גזירה על הכל, למה חילקן לשנים ולא אמר מתחלה הדור האחרון והנכרי כו' וכל הגוים.
ועוד שמתחילה לא אמר רק אשר הוא מארץ רחוקה, ואחר כך אמר כלל הגויים.

אמנם הנה לבוא אל הביאור, נשית לב אל ענין ההבדל לרעה שבלקות **השבט אשר לבבו פונה כו'** שנאמר בו **והבדילו ה' כו',** כי לא פורש לאיזו רעה יבדל, כי אם היא **לרעה הכתובה בספר הזה** אין שם הבדל לזה מזה, ואם כן אין ספק רעה זולת רעה המפורשת בכתוב. אך הוא כי הנה ידוע מרבותינו ז"ל (**ילקוט** תהלים תתכד, **רש"י** קידושין לא ב) כי זה חסדו יתברך אשר עשה לנו בעת החורבן, כי הכעס אשר היה ראוי להביא על האנשים אמר ויביאהו על העיר ועל המקדש, כמה דאת אמר (איכה ד יא) כלה ה' את חמתו כו' ויצת אש בציון כו', וכמו שכתבנו על פסוק (תהלים עט א) מזמור לאסף אלוהים באו גוים כו'.
ועוד מצאנו במאמרי רבותינו ז"ל כי יותר לקתה הארץ בחורבן שני מבחורבן ראשון, כי גם שבראשון לקתה הארץ, עם כל זה היות **גפרית ומלח שרפה כו' ולא תצמיח** לא נאמר אלא על השני, כמו שאמרו ז"ל במדרש שחכמי המדרש ראו כאש וגפרית בהדא בקעתא דארבל לקיים מה שנאמר גפרית ומלח שרפה כו' עכ"ל.
וכן כל ענין שאר הכתוב ומה שראו הם לא היה אלא אחר חורבן שני.

כ וְהִבְדִּילוֹ ה' לְרָעָה מִכֹּל שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל כְּכֹל אָלוֹת הַבְּרִית הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה :
ונבוא אל הענין, אמר הנה רחמיו יתברך הוא שמכלה חמתו בעצים ובאבנים לבל יכלה האנשים, אך אין זה אלא על הכלל, אך לא על איש או משפחה או שבט רק ורבצה בו מעצמו

כל האלה ולא בעיר ומקדש. וזהו **והבדילו ה' לרעה מכל שבטי ישראל כו',** כי אל הפרט והיה **ככל אלות הברית הכתובה בספר הזה** שהוא אל האדם. כי אין באלות ספר הזה זכר אלה אל הארץ כי אם אל האנשים.

כא וְאָמַר הַדּוֹר הָאַחֲרוֹן בְּנֵיכֶם אֲשֶׁר יָקוּמוּ מֵאַחֲרֵיכֶם וְהַנֵּכְרִי אֲשֶׁר יָבֹא מֵאֶרֶץ רְחוֹקָה וְרָאוּ אֶת-מַכּוֹת הָאֶרֶץ הַהִוא וְאֶת-תַּחֲלֻאֶיהָ אֲשֶׁר-חִלָּה ה' בָּהּ :

אך על הכלל לא כן הוא, כי אם ואמר הדור האחרון אשר יקומו מאחריכם בזמן החורבן, והנכרי אשר יבוא מארץ רחוקה שהוא מבבל, כמה דאת אמר (מלכים ב כ יד) **מארץ רחוקה** באו אלי מבבל, שהוא בחורבן ראשון שעל ידי מלך בבל יהיה. **וראו את מכות הארץ כו'** כי מה שיאמרו בראותם מכות בארץ עצמה ויתמהו, והוא אשר חלה ה' בה כי אשר היה קצף על האנשים והחולי שהיה ראוי לבוא על האנשים חלה על הארץ. וזה הוא בזמן חורבן ראשון שאינו גפרית ומלח כו' רק פורענות קל.

כב גֹּפְרִית וְמֶלַח שְׂרֵפָה כָל-אַרְצָהּ לֹא תִזָּרַע וְלֹא תַצְמִחַ וְלֹא-יַעֲלֶה בָהּ כָּל-עֵשֶׂב כְּמַהְפֵּכַת סְדֹם וַעֲמֹרָה אַדְמָה (וּצְבוֹיִים) [וּצְבוֹיִם] אֲשֶׁר הָפַךְ ה' בְּאַפּוֹ וּבַחֲמָתוֹ :

אבל כאשר יהיה **גפרית ומלח שרפה כו' כמהפכת כו'** שהוא בחורבן שני, אז -

כג וְאָמְרוּ כָּל-הַגּוֹיִם עַל-מֶה עָשָׂה ה' כָּכָה לָאָרֶץ הַזֹּאת מֶה חֲרִי הָאַף הַגָּדוֹל הַזֶּה :

ואמרו פה אחד כל הגוים, כנודע כי מכל גויי הארץ באו לעזרת טיטוס כמפורש בספר בן גוריון. ויאמרו **על מה עשה ה' ככה כו' לארץ** ההיא, שהוא פורענות עצום על האדמה שלא חטאה, **מה חרי האף הגדול הזה.**

כד וְאָמְרוּ עַל אֲשֶׁר עָזְבוּ אֶת-בְּרִית ה' אֱלֹהֵי אֲבֹתָם אֲשֶׁר כָּרַת עִמָּם בְּהוֹצִיאוֹ אֹתָם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם :

אז יסכימו ויאמרו **על אשר עזבו את ברית כו',** כי הפירו ברית.

שנית שהיו כפויי טובה לאלוהי אבותם.

שלישית אשר כרת עמם ממש פנים בפנים, וגם שהיה **בהוציאו** יתברך עם היות **מארץ מצרים** מקום אשר אין עבד יוצא לחירות, והיו כפויי טובה על מה שהיטיב להם עצמם.

כה וַיֵּלְכוּ וַיַּעַבְדוּ אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָהֶם אֱלֹהִים אֲשֶׁר לֹא-יְדָעוּם וְלֹא חָלַק לָהֶם :

וילכו ויעבדו אלוהים אחרים, אשר האלוהים ההם אפילו לא ידעום את ישראל, כי דעה אין בהם.

ושמא תאמרו כי יעבדו את הבלתי יודעים עץ ואבן, לא על עצמו רק אל מה שהם דוגמא אליהם הם שרים ומזלות עליונים. לזה אמר **ולא חלק להם** כי חלק ה' עמו ולא חלק להם שרים ומזלות.

כו וַיִּחַר-אַף ה' בָּאָרֶץ הַהוּא לְהָבִיא עָלֶיהָ אֶת-כָּל-הַקְּלָלָה הַכְּתוּבָה בַּסֵּפֶר הַזֶּה :
ויחר אף ה' בארץ ההיא להביא עליה על הארץ הקללה הכתובה בספר הזה, שכל קללות ספר זה כולם על עצמם ולא על הארץ, והחליף הצרה על האדמה. ולמה עשה כך מפני שעל ידי כן לא הרגם, רק -

כז וַיִּתְּשֵׁם ה' מֵעַל אַדְמָתָם בְּאַף וּבְחֵמָה וּבְקֶצֶף גָּדוֹל וַיַּשְׁלִכֵם אֶל-אֶרֶץ אֲחֶרֶת כַּיּוֹם הַזֶּה :
ויתשם ה' בעל הרחמים בלבד **מעל אדמתם,** ולא כלה אותם, עם היות **באף ובחימה ובקצף גדול,** לא הספיק כל הרוגז ההוא רק לנותשם מעל אדמתם **וישליכם כו'** ולא כלה אותם, ואין זה כי אם על שכלה חמתו שפך חרון אפו בארץ.

כח הַנִּסְתָּרֹת לַה' אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלֹת לָנוּ וּלְבָנֵינוּ עַד-עוֹלָם לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת :
שמא תאמר למה יעשה עיקר הוא יתברך מצרות העולם הזה, לומר שאם יעזבו את ה' ייסרם בעולם הזה ואת אדמתם, ולא אמר שידונו בגיהינום שהוא עיקר הרעה. וכן על הטיבם לעשות אומר להם טובות העולם הזה כדלעיל, ולמה יניח העיקר הוא שכר העולם הבא. לזה אמר **הנסתרות לה' אלוהינו** ולא לנו, כי מי ראה מה שיהיה אחריו, על כן נזכיר **הנגלות** שהם **לנו ולבנינו** כדי שעל ידי זה יוכנו **לעשות את כל דברי התורה הזאת,** מה שאין כן במה שאין רואים בעיניהם.

פרק ל

א וְהָיָה כִי-יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל-לְבָבֶךָ בְּכָל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה :
ב וְשַׁבְתָּ עַד-ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר-אֲנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אַתָּה וּבָנֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :
ג וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-שְׁבוּתְךָ וְרִחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ מִכָּל-הָעַמִּים אֲשֶׁר הֱפִיצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה :
ד אִם-יִהְיֶה נִדַּחֲךָ בִּקְצֵה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם יְקַבֶּצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקָּחֶךָ :
ה וְהֱבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יָרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירִשְׁתָּהּ וְהֵיטִבְךָ וְהִרְבְּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ :

ו וּמָל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-לְבָבְךָ וְאֶת-לְבַב זַרְעֶךָ לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ :

ז וְנָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ אֵת כָּל-הָאֲלֹות הָאֵלֶּה עַל-אֹיְבֶיךָ וְעַל-שֹׂנְאֶיךָ אֲשֶׁר רְדָפוּךָ:

ח וְאַתָּה תָּשׁוּב וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וְעָשִׂיתָ אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם :

ט וְהוֹתִירְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ בִּפְרִי בִטְנְךָ וּבִפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבִפְרִי אַדְמָתְךָ לְטֹבָה כִּי יָשׁוּב ה' לָשׂוּשׂ עָלֶיךָ לְטוֹב כַּאֲשֶׁר-שָׂשׂ עַל-אֲבֹתֶיךָ :

י כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה כִּי תָשׁוּב אֶל-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :

לבוא אל הענין, נזכיר קצת הערות הראויות להעיר, הלא המה:

א. אומרו והיה, כי הלא הסמכת רבותינו ז"ל (**פתיחתא דאסתר רבה** יא) היא, כי כל מקום שנאמר והיה הוא שמחה הפך אומרו ויהי, ובזה שמחה מה זו עושה כי יבואו הברכה והקללה.

ב. אומרו הברכה, כי הלא מה שישובו אל ה' לא מפאת **הברכה** הוא כי אם מ**הקללה**, ואם כן איפה למה נזכרה הברכה פה.

ג. אומרו אשר נתתי לפניך, שהוא מיותר.

ד. אומרו והשבות אל לבבך, כי הוא משולל גזירה שאינו אומר מה ישיב אל לבו כי אם המקום אשר יהיה בו.

ה. אומרו ושב וקבצך כו', כי אומרו **ושב** הוא מיותר ומשולל הבנה, כי לא נזכר שקבצם פעם אחת שיאמר **ושב וקבצך.** וגם אומרו **ומשם יקחך** הוא מיותר.

ו. אומרו אם יהיה נדחך כו', כי הלא בכלל אומרו **וקבצך מכל העמים** הוא גם אשר **בקצה השמים** כי אין הריחוק מעצור לה'.

ז. אומרו ומל ה' אלוהיך כו', יראה כי עד כה לבם ערל ואיך ייטיב להם את כל הטובה לשוב שבותם ולקבץ גלותם ולהביאם אל הארץ אשר ירשו אבותם ולהטיבם והרבותם מאבותם אם עדיין ערלי לבב המה.

ומה ענין אומרו למען חייך.

ח. מה היה שעם הייעודים אשר אמר למעלה לא אמר **ונתן ה' אלוהיך את כל האלות על אויביך כו',** כי אם אחר אומרו **ומל ה' כו'.**

ט. אומרו ואתה תשוב כו', שיורה כי עד כה לא שב, והלא הכתוב אמר למעלה אחר התשובה כאומרו **ושבת עד ה' כו',** **ועוד הוסיף** ואמר **ומל ה' אלוהיך כו'** שהוא תוספת על התשובה הנזכרת, ואיך יאמר אחרי כן **ואתה תשוב.**

י. אומרו ואתה, כי היתכן יהיה אחר שישוב במקומו שיאמר **ואתה תשוב.**

יא. אומרו והותירך כו', כי מאחר שאחר הגלות מדבר שעל ידי התשובה ישוב יקבצנו, מהו **והותירך,** מה השארות יצדק שישאירנו בפרי אדמתינו כו', ויותר היה צודק יאמר וקבצך בפרי בטנך כו', וגם **פרי אדמתך** לא יזכיר כי לא בארץ ישראל המה.

יב. אומרו כי ישוב ה' לשוש כו', על מה זה יודיע שידמה אותנו לאבותינו.

יג. אומרו כי תשמע בקול ה', מי לא ידע כי זו היא התשובה לשמוע בקולו יתברך.

יד. אומרו אחר כך **כי תשוב אל ה',** כי הלא כל האמור עד כה על מה שישובו היה ומה מחדש ואומר **כי תשוב כו'.**

אמנם לבוא אל הביאור נקדים שתי הקדמות:

אחת, כי אשר תחת ארבע גלויות נתנונו עונותינו, לו חכמו ישכילו דורות ראשונים אשר הגלו בראש גולים בבלה לשוב עד ה' תשובה שלמה מאהבה מסותרת, לא היה עוד הוא יתברך נותנם בגלות שני וההיקש מהשני לשלישי ומהשלישי לרביעי. והוא מפורסם בדברי רבותינו ז"ל (מגילה יב א) לא נתחייבו ישראל שבדור מרדכי ואסתר אלא מפני שהשתחוו לצלם נבוכדנצר, ולמאן דאמר (שם) על שנהנו מסעודת אחשורוש, והוא גלות מדי שהוא השני. וכן אמרו רבותינו ז"ל ב**מדרש חזית** כי הקטרוג שהיה השטן מקטרג לפניו יתברך בימים ההם היה מהלך באומרו שאינם שבים בתשובה שלימה לפניך כו', הנה כי לו שבו תשובה שלימה בגלות בבל, לא היו עוד משתעבדים באומה אחרת ולמלכות אחרת, וההיקש בזולת הגליות.

עוד הקדמה שניה והיא כי בגאולה העתידה מהמלכות הרביעית במהרה בימינו לא נירא מפחד רעה אחריה חלילה, והטעם כמאמרם ז"ל כי גדולה תשובה והבטחה אשר הבטיחנו הוא יתברך כי לא יבצר ממנו מלשוב עד ה' והביאו הרמב"ם בהלכות תשובה (פרק ז הלכה ה). ואם נעשה מאלינו הרי טוב, ואם לאו על ידי חבלי משיח, ואז תהיה תשובה שלימה מאהבה כי נמסור עצמנו על קדוש שמו יתברך מאהבה מסותרת, כי לצורך השעה כי הוא אחרית הימים ימול הוא יתברך לאהבה אותו יתברך בכל לבב באופן כי הנשאר בציון והנותר בירושלים קדוש יאמר לו (ישעיה ד ג).

ושתי הקדמות האלה אמר הנביא הושע מפי השם יתברך ישתבח שמו לעד באומרו (הושע יא י - יא) אחרי ה' ילכו כאריה ישאג [כי הוא ישאג ויחרדו בנים מים]. יחרדו כציפור [ממצרים וכיונה מארץ אשור והושבתים על בתיהם נאם ה']. והוא כי אמר הנביא להוכיח את דורו המעותדים הם או בניהם להגלות בבלה, ואמר הנה לעתיד אחרי ה' ילכו בתשובה ונהימת לב כאריה ישאג לבקש טרפו, והיא אהבה תכליתית עד מאד, אך לא יעשו מאליהם רק כי הוא ישאג תחילה בחבלי משיח, ואז יחרדו בנים מים להתקבץ מן המקומות אשר נדחו שם, והיא ההקדמה השנית.

ועל זה הוכיחם יחרדו כו', לומר, דעו הרעה חולה, כי מה לכם תדכאו עצמכם בגליות ולא תעשו מעתה התשובה שלימה העתידה ולא תגלו עוד, כי הלא דעו כי אילו יחרדו כציפור ממצרים, כי מאז יצאו ממצרים אילו היו כציפור שמחרידים אותה ובורחת מקנה שלא תיתן אל

לבה לשוב שמה ימים רבים ואדרבא בכל כחה תרבה לפרוח, אילו כן חרדו מאז לבלתי היות בלבם שוב מצרימה מה שלא כן היה, כי על כן היה כי לא נחם אלוהים דרך ארץ פלשתים, ועם כל זה אמרו נתנה ראש. וכן אילו היו כיונה מארץ אשור, אשר לא היו ממירים בת זוגם בשום צד, ולא השתחוו לצלם, וגם היו עם קונם בן זוגם באהבה לכל דבר כיונה שבכל עת מתנה אהבים עם בן זוגה, שהיא תשובה שלימה מאהבה מסותרת, הנה אילו כך היו עושים, לא היו גולים עוד, כי גם אני עושה את שלי והושבתים על בתיהם ולא יגלו עוד מהם, והיא ההקדמה הראשונה. אך למה שלא הייתה רק מיראה ובלתי שלימה לא הייתה הגאולה גמורה, והושלכנו מארצנו אל ארץ אחרת כיום הזה.

א וְהָיָה כִי-יָבֹאוּ עָלֶיךָ כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה אֲשֶׁר נָתַתִּי לְפָנֶיךָ וַהֲשֵׁבֹתָ אֶל-לְבָבֶךָ בְּכָל-הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הִדִּיחֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה :

ונבוא אל כוונת הכתובים, והוא כי למה שאלוהי עולם ה' הוא אבינו הוא מלכנו, על כן כאב את בן ירצה יוכיחנו, ושם לפנינו את פרשת הקצף אשר יקצוף עלינו על רוב פשעינו ככל הכתוב מפרשת כי תבוא עד הנה. ועתה בא ויאמר מה אעשה לך בני, כי הלא ידעתי כי לא תמנע מחטא לי לבלתי בא עליך כל הרעה הכתובה הזאת, רק שאחרי כן אלי תשוב, וזהו **והיה כי יבאו כו' ושבת כו'.** וגם אז לא בשלמות, וגם אנכי אטיב לך וגם לא בשלמות, כי תשוב תלקה עוד רבות כי יציק לך אויבך ויגרשך ממצבך וממעמדך יהרסך, וצר לי עליך על תחלואיך גם שממכותיך ארפאך. כי הלא טוב טוב היה טרם תחרב ותגלה תשוב מאליך עודך שליו בביתך ורענן בהיכלך, בניך כשתילי זתים סביב לשולחנך, שלם בגופך שלם בממונך וכל קניינך שגר אלפיך ועשתרות צאנך ופרי אדמתך. ולא שיעלה הכורת עליך להשמידך ואחר תשוב אחרי היותך בזוז ושסוי נגוע מוכה מכת חרב ואבדן, כי הן זאת תעשה לך בלתי ראותך את הנולד לתקן מעשיך בטרם יחשיך. והוא כמקרה הכסיל אשר יחטא ולא יתעורר לשוב בחלוקי שנותיו, עד ימות ולא בחכמה. והנה זה הוא המכוון בכללות הכתובים.

ונבוא אל התכתן, והוא כי אומר הוא יתברך **והיה כי יבאו כו',** לומר הנה ידעתי את יצרך כי יחזיק בך ולא יתנך לשוב עדי, עד חצי אכלה בך. כי יתן בלבך שתים רעות:

אחת באמור לך, אם רעה היחלה לבוא בך, מקרה הוא היה לך ולא ה' פעל על חטאתיך, כי הלא תראה כמה צדיקים קרה למו כמוך, ומה גם כי רם ה' ועבים סתר לו והכל תלוי במזל. ואם גנבים באו לך וכיוצא בהם, זה דרכם מימי עולם. ואם חלית, היית כאחד האדם כי כל ראש לחלי.

שנית, כי יאמר לך לו הוכח כי ממכון שבתו יתברך ישגיח, הלא אחר העותך געלה נפשו בך והשמידך והשליכך מעל פניו, ועזבך ה' בקרב הגוים.

אך אין זה רק טרם **יבואו עליך כל הדברים האלה כו'.** אמנם והיה כלומר לשמחה יחשב כמשמעות מלת **והיה, כי יבאו עליך כו',** שעל ידי כן תדע מה שתשיב לאפיקורוס הוא יצרך המפקירך. והוא כי תראה שלשה דברים:

אחד, כי יבאו עליך כל הדברים האלה שהם כל הקללות האמורות, ותראה כי באו כולם ועודך קיים וזהו אומרו **עליך.** ומה גם כי באה תחילה הברכה והיית בה רך וענוג מאד אתה וזרעך, ויכולת לסבול אחרי כן הקללה כולה, וזהו **הברכה והקללה** כי חצי כלו ואתה לא כלית.

שנית, תראה כי **הברכה** אשר ברכתיך באה לך טרם תקלקל מעשיך, **והקללה** בעצמך שאמרתי לך אותם הפרטים בייחוד באו לך.

שלישית, כי בהיותך כשר הייתה לך **הברכה,** וכאשר חטאת הייתה **הקללה,** בשתי אלה תכיר ההשגחה בעצם וראשונה גם הרחמנות, כי גם בארץ אויביך מרחמך כי גם שם הוא עמך והוא אלוהיך.

ובזה **והשבות אל לבבך** תשובה ניצחת **אל לבבך** שהוא יצריך כנודע, כי כל מקום שנאמר לבב בשני ביתי"ן כולל היצר הרע (עיין ברכות נד א). ומה תשיב לו, הלא הוא, כי תאמר **אשר הדיחך כו',** לומר כי לא השליכך ה' מעל פניו כי אם **בכל הגוים אשר הדיחך** לא נתרחק ממך כי אם **ה' אלוהיך שמה,** כי גלו לבבל שכינה עימהם כו' (מגילה כט א).

ויתכן רמז באומרו הדיחך כלומר לא השליכך ונתרחק ממך כזורק חפץ מידו ומפרידו מעצמותו, כי אם כמדיח ודוחף דבר בידו לאט לאט, אשר יש שני דברים שיד המדיח דבקה תמיד בנדח, וגם הוא בשצף קצף לאט ולא כזורק בחמת כחו ומרחיקו כמו רגע.

ב וְשַׁבְתָּ עַד-ה' אֱלֹהֶיךָ וְשָׁמַעְתָּ בְקֹלוֹ כְּכֹל אֲשֶׁר-אֲנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם אַתָּה וּבָנֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :

ואז על ידי אשר תמצא ידך מענה ללבבך, **ושבת עד ה' כו',** וזה יהיה בגלות בבל. וזולת אשר התשובה ההיא תהיה מחמת הקללה אשר באה עליך כי הוא טרף וירפאך, גם הוא לקבל לעשות המצות, ולא שיתחילו מיד בגלות, כי הלא אפילו מצות סוכה נתחדש למו אחר היותם בירושלים. וזהו אומרו **ושמעת בקולו ככל כו'** שלא היה רק שמוע וקבל לעשות בכל לבב.

ג וְשָׁב ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-שְׁבוּתְךָ וְרִחֲמֶךָ וְשָׁב וְקִבֶּצְךָ מִכָּל-הָעַמִּים אֲשֶׁר הֱפִיצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ שָׁמָּה :

ואז **ושב ה' אלוהיך את שבותך כו',** והוא מאמרם ז"ל (יומא לח ב) כי בא ליטהר מסייעין אותו, נמצא כי אין האדם עושה רק ההתחלה, והשאר הוא יתברך העושה, ככתוב אצלנו על פסוק (ישעיה נד יז) וצדקתם מאתי.

וזה יאמר הנה תחילה ושבת כי אתה הוא השב מעצמך והוא ההתחלה,
ואחר כך ושב ה' הוא השב בעצם ולא אתה.
ועם כל זה יחשיב ויעלה עליך כאילו אתה עשית. ועל כן **ורחמך** ויהיה הרחמנות מה שיהיה בשוב ה' את שיבת ציון במצות כורש לבנות בית המקדש, כי אז החלו הרבה מישראל להתקבץ שם. ואחר שנתבטל על ידי אחשורוש שבו רובם להתפזר איש למקומו, והיה אז גלות מדי על ידי המן. ואחרי כן בסוף ימי אחשורוש שהיו אז עם מפוזר ומפורד בכל מדינות מלכותו שב וקיבצם על ידי עזרא ונחמיה. ועל זה יאמר **ושב וקבצך מכל העמים כו'.**

ד אִם-יִהְיֶה נִדַּחֲךָ בִּקְצֵה הַשָּׁמַיִם מִשָּׁם יְקַבֶּצְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ וּמִשָּׁם יִקָּחֶךָ :
ועל בלתי היות התשובה שלימה בעצם לא הייתה הגאולה שלמה בעצם פעם אחת. ולא אשנה לך כי אם עוד אוסיף לקבצך מהפיזור אשר בחורבן השני. וזהו **אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך כו'** ואחר כך **ומשם יקחך והביאך כו'**. והוא מה שכתבנו פרשת בחקותי על פסוק והבאתי אותם בארץ אויביהם (ויקרא כו מא), כי לא נאמר מארץ אויביהם רק בארץ, שהוא כי יקבצם מכל העמים אל מקום אחד שגם הוא מארץ אויביהם, ואחרי כן משם יקחם ויביאם אל הארץ הטובה. וזה יאמר פה **משם יקבצך** אל מקום אחד, ואחרי כן **ומשם יקחך.**

ה וְהֵבִיאֲךָ ה' אֱלֹהֶיךָ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-יָרְשׁוּ אֲבֹתֶיךָ וִירִשְׁתָּהּ וְהֵיטִבְךָ וְהִרְבְּךָ מֵאֲבֹתֶיךָ :
והביאך אל הארץ אשר ירשו אבותיך כו' שהוא הטוב המקווה בקבוץ גליות בגאולה האחרונה. כי אז יתקיים **וירשתה** שהיא ירושה שאין לה הפסק. **והיטבך והרבך מאבותיך.** ואין זה רק בבית העתיד, כי בשני לא הטיב להם מאבותיהם.

ו וּמָל ה' אֱלֹהֶיךָ אֶת-לְבָבְךָ וְאֶת-לְבַב זַרְעֶךָ לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשְׁךָ לְמַעַן חַיֶּיךָ :
וכל זה הוא על כי עדיין אין התשובה בכל אחד מן הגלויות רק מיראה. ועל כן הוצרכו ללכת מדחי אל דחי. אלא שבסוף בגאולה האחרונה **ומל ה' אלוהיך את לבבך כו'** שתהיה מאהבה. ומה שלא עשה כן בפעמים הראשונים, הלא הוא **למען חייך**, והוא כי אז יעשה לפנים משורת הדין. והוא כענין מאמרם בראש השנה (דף טז ב) באומרם שלש כתות ליום הדין:
רשעים גמורים נכתבין ונחתמין לאלתר למיתה לגיהינום,
צדיקים גמורים לאלתר לחיי עולם,
בינוניים רב חסד מטה כלפי חסד.
ולמה נשתנו אז מעתה, כי בכל ראש השנה הבינוניים תלויים עד יום הכפורים ואינו מטה כלפי חסד. אך הוא כי כעת יש זמן לתלות, אך אז לא יאריך באשר הוא סוף הזמן וה' חפץ חייהם על כן מטה כלפי חסד. ועל דרך זמן זה יאמר פה כי הוא יתברך ימול את לבבם להכינם, יזכו אל כל הטובה ההיא, **למען חייך** כי בעת ההיא אין תלויה רק או חיי עולם או גיהינום. על כן

יעשה למען חיינו כי הוא מלך חפץ בחיים. או כפשט הכתוב (יחזקאל יח לב) כי לא אחפוץ כו' כי אם בשובו מדרכיו וחיה, וזהו **למען חייך.**

ז וְנָתַן ה' אֱלֹהֶיךָ אֵת כָּל-הָאֵלֹות הָאֵלֶּה עַל-אֹיְבֶיךָ וְעַל-שֹׂנְאֶיךָ אֲשֶׁר רְדָפוּךָ:

ואז **ונתן כו',** והוא כי בימים ההם הוא מה שנראה נקמת כל אויבינו ושונאינו אשר רדפונו. והוא מאמר **ספר הזוהר** על פסוק (זכריה יד יב) אשר צבאו על ירושלים, אשר יצבאו או הצובאים לא נאמר, אלא [אשר צבאו] שכל אשר הצירו את ישראל וירדפו מאז נפרדו והלכו בגלות כולם יגלגלם ויביאם ה' לקבל עונשם חיים כולם בימים ההמה ובעת ההיא. ואז יכיר כל איש ישראל את כל מי שהיצר לו וינקם ממנו, והיד שנשתלחה אליו יראנה בין שני כלבים, ויתקיים מקרא שכתוב (תהלים סח כד) למען תמחץ רגלך בדם כו'. ובדבר הזה אחשבה יתכנו דברי דניאל ופתרונו על חלום נבוכדנצר באומרו (דניאל ב לה) באדין דקו כחדה דהבא כספא נחשא פרזלא אעא ואבנא, שהוא כי מלכות ישראל שהיא אבן די לא בידין ידוש ויפוצץ את כל המלכויות.

והלא יקשה איך יתכן ובימים ההם הגויים הראשונים ספו תמו, ומה גם הכשדים שלא נשאר מהם עד אחד ביום מפלתם ככל הדברים הרעים שבירמיה עליהם, ואם כן איפה איכה תבוא כל רעתם כחדא בנפילתם. אך בזה יתכן כי כולם ישובו ויבאו בימים ההם ובעת ההיא. וזה יאמר פה **ונתן כו' על אויביך ועל שונאיך אשר רדפוך** שהוא את כל כללות בכל הגלויות, **אשר רדפוך** כמדובר.

ח וְאַתָּה תָּשׁוּב וְשָׁמַעְתָּ בְּקוֹל ה' וְעָשִׂיתָ אֶת-כָּל-מִצְוֹתָיו אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם :

אמר הוא יתברך הלא הגדתי לך את כל אשר יקרך מהיום עד אחרית הימים, כי לא תתמיד בכישרון, כי אם שתעשה את הרע. וגם שלא תשוב בתשובה עד יבואו עליך כל הדברים הרעים שבקללה, ואחרי כן תשוב על פתגם מעשה הרעה הבאה עליך מיראה ולא מאהבה. ועם כל זה אשיב את שבותך וארחמך, ואשיב אקבצך גם מהגלות השנית, גם מהגלות הרביעית, אם יהיה נדחך בקצה השמים משם אקבצך. גם אז לולא שאמול את לבבך לא תגאל הגאולה השלימה. ועתה בני הביטה וראה רעת הבלתי רואה את הנולד. כי מי זה סכל ואין לב שידע לקיים בריאותו שלא יחלה, ולא ישמר ויחלה על בטחון התרופה. וההיקש בזה כי מי אשר יאמרו לו איזה תבחר ותקרב על עוונך, או תלך שבי וישכלך חרב אויביך, וכל אשר לך יאכל עם אשר לא ידעת, ומרעה אל רעה תלך עד תשוב מעוניך, ואז יושיבוך על כנך ובנים אחרים תוליד ובתים אחרים תקנה ונכסים תקנה.

או שטרם תבוא אליך הרעה, תשוב ותתקן מעשיך ותישאר שלו בביתך ורענן בהיכלך בבניך ובנותיך אשר הולדת וארמנותיך ובתיך הטובים ומקנך וכל מקנה קניינך ופרי אדמתך, ולא

תורק מכלי אל כלי ובגולה לא תלך. הנה מי בער לא ידע כי טוב טוב הדרך האחרון מן הראשון, כי הלא לא יהיה אלא כרועה עדר זולתו בשכר, שחייב להצילן עד כדי דמיהן מדמי בעליהן, והקשו בגמרא (בבא מציעא פג ב) כי מה ירוויחו בעלים, ותרצו משום כושרא דחיותא, שיותר חפצים בעלים בצאן שהורגל בהן מצאן אחרים שיקנה בדמיהן, ומה גם עתה שישמח האיש במעשיו ובניו ובנותיו וכל קניינו אשר רכש מלאבד אלו וקנות כיוצא בהן. ועל הדרך הזה יאמר למה תחטא ושבת ותהיה גולה ותאבד כל אשר לך ובניך ובנותיך כמה פעמים, בביטחון כי באחרית הימים אחדש אתכם בכל טוב, והלא טוב טוב לך כי מעתה טרם תגלה אתה בעצמך תשוב בתשובה. וזהו **ואתה תשוב** כלומר מעצמך, ולא על כי באה עליך הקללה **ושמעת כו'** ותרוויח, כי -

ט וְהוֹתִירְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכֹל מַעֲשֵׂה יָדֶךָ בִּפְרִי בִטְנְךָ וּבִפְרִי בְהֶמְתְּךָ וּבִפְרִי אַדְמָתְךָ לְטוֹבָה כִּי יָשׁוּב ה' לָשׂוּשׂ עָלֶיךָ לְטוֹב כַּאֲשֶׁר-שָׂשׂ עַל-אֲבֹתֶיךָ :

והותירך ה' אלוהיך אותך בארצך בכל מעשה ידך בפרי בטנך כו' כי טוב אשר לך משתאבדם ותקנה זולתם.

ואם תאמר נא ישראל הלא בכל הייעודים האלה דברת אלינו בלשון יחיד **ואתה תשוב כו' והותירך כו'**, שיורה כי על כל אחד ואחד ידבר, והלא כמו זר יחשב היתכן שבשביל יחיד תפליא לעשות ככל הטובה הזאת. אל תתמה על החפץ, כי הלא **ישוב ה' לשוש עליך כאשר שש על אבותיך כו',** לומר כי כאשר באבות אחד היה אברהם ולא נמנע הוא יתברך מלהטיב לו, וכן יצחק אחרי מות אברהם, ויעקב אחרי מות יצחק היה יחיד גם הוא.

או יאמר כי ישוב ה' כו', לומר אל ישיאך לבך היתכן ישא פניו הוא יתברך אלי אחרי שובי, והלא אנוש כערכי אם אחטא לו פעם ושתים, ומה גם אם אכעיסנו גם כעס בעבור הרעימו, כי גם כי אבקש מחילה ממנו לא ישא פני, אם לא מדי דברי בו זכור יזכור את אשר העזתי פני נגדו ומעיו ירותחו ולא ידמו, ומה גם מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא כי אנוש רמה ירבה לפשוע לפניו, היעלה על לב לעולם יעלה על רצון קונו לעולמי עד. והלא אין לפניו שכחה, וכאשר יבוא לרחם עליו יהיו נגדו יתברך כל רוע מעלליו אשר פעל ועשה ויהיה ה' כאויב לו. על כן אמר אל תחוש כי הלא **ישוב ה' לשוב לשוש עליך לטוב** עם שחטאת **ושבת, כאשר שש על אבותיך** עם שלא חטאו מעולם.

ולא עוד אלא שיעלה הקדוש ברוך הוא עליך כאילו קיימת מצוותיו ועשית זכויות, אחר שתשוב מאהבה בכל לב ונפש. כמאמר רבותינו ז"ל בגמרא (יומא פו ב) ריש לקיש אמר גדולה תשובה שזדונות נעשים לו כזכיות ומסקינן שהוא כששב מאהבה. וזהו אומרו -

י כִּי תִשְׁמַע בְּקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו הַכְּתוּבָה בְּסֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה כִּי תָשׁוּב אֶל-ה' אֱלֹהֶיךָ בְּכָל-לְבָבְךָ וּבְכָל-נַפְשֶׁךָ :

כי תשמע כו' לשמור מצותיו וחקותיו, אימתי תחשב כעושה כל מצות אלו וזכויות אלו, **כי תשוב אל ה' כו',** וזה בהיות **בכל לבבך ובכל נפשך** שהיא מאהבה. ומה גם באומרו **אל ה'** ולא אמר עד ה' שהוא יותר בלי ספק.

יא כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לֹא-נִפְלֵאת הִוא מִמְּךָ וְלֹא-רְחֹקָה הִוא :

יב לֹא בַשָּׁמַיִם הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה-לָּנוּ הַשָּׁמַיְמָה וְיִקָּחֶהָ לָּנוּ וְיַשְׁמִעֵנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה :

יג וְלֹא-מֵעֵבֶר לַיָּם הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲבָר-לָּנוּ אֶל-עֵבֶר הַיָּם וְיִקָּחֶהָ לָּנוּ וְיַשְׁמִעֵנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה :

יד כִּי-קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ :

טו רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת-הַחַיִּים וְאֶת-הַטּוֹב וְאֶת-הַמָּוֶת וְאֶת-הָרָע :

טז אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחָיִיתָ וְרָבִיתָ וּבֵרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

יז וְאִם-יִפְנֶה לְבָבְךָ וְלֹא תִשְׁמָע וְנִדַּחְתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם:

יח הִגַּדְתִּי לָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן לֹא-תַאֲרִיכֻן יָמִים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר אֶת-הַיַּרְדֵּן לָבוֹא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

יט הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ הַחַיִּים וְהַמָּוֶת נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וּבָחַרְתָּ בַּחַיִּים לְמַעַן תִּחְיֶה אַתָּה וְזַרְעֶךָ :

כ לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ וּלְדָבְקָה-בוֹ כִּי הוּא חַיֶּיךָ וְאֹרֶךְ יָמֶיךָ לָשֶׁבֶת עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם :

ראוי לשית לב איזו מצווה היא, שאם היא מצווה פרטית מה נשתנית מכל השאר שהייתה בה חששה, ש**בשמים** או **מעבר לים היא.**

ורבותינו ז"ל (עירובין נה א) פירשו שהיא השגת חכמת התורה, אך הלשון יורה יותר על מצווה פרטית.

ועוד איך היה עולה על לב שהייתה שום מצווה נפלאת ורחוקה או **בשמים** או **מעבר לים** והיא אצלם מקובלת בפניהם.

ועוד אומרו בפיך ובלבבך, שהיה לו לומר בלבבך ובפיך לעשותו והיו כסדר מחשבה דבור ומעשה.

ועוד כי עד כה דבר בלשון נקבה ואחר כך בלשון זכר באומרו **הדבר** ובאומרו **לעשותו.**

ועוד אומרו ראה נתתי לפניך כו', איך יקושר אל הקודם.

ולמה מחלק לשנים החיים והטוב וכן **המות והרע.**

ועוד כי גם הצדיקים לא יבצר מהם כי גם המותה לחסידיו.

ועוד אומרו אשר אנכי מצוך כו', שהוא אמור למעלה כמה פעמים.

וכן ענין ואם יפנה לבבך כו'.

ועוד אומרו העדותי כו' החיים והמות נתתי לפניך, הלא נאמר למעלה.

ועוד אומרו ובחרת בחיים, למה לא נאמר למעלה סמוך אל אומרו **ראה נתתי לפניך כו'.**

ועוד אומרו הברכה והקללה, שגם **החיים והמות** ברכה וקללה המה.

ועוד כאשר אמר ובחרת בחיים היה לו לומר ובחרת בברכה.

ועוד אומרו למען תחיה אתה וזרעך, איך תחויב טובת זרעו מהיותו בוחר בחיים.

ועוד אומרו לאהבה כו', שכבר נאמר פעמים אין מספר.

ועוד אומרו כי הוא חייך ואורך ימיך לשבת כו', שנראה שתכלית היותו יתברך חיינו הוא לשבת על האדמה, ואינו כן כי אם שבת על האדמה אחד מהייעודים אשר החיים ואורך ימים גדולים ממנו.

ועוד כי החיים ואורך ימים הם בעולם הבא אחרי תום שבת על האדמה.

אמנם הנה אמרו רבותינו ז"ל (שם) כי אומרו **כי המצוה הזאת אשר אנכי מצוך היום לא נפלאת כו'** על התורה ידבר, והלא כמו זר נחשב על פשט המקרא. כי הלא טבע הלשון יורה כי על מצווה פרטית דסליק מינה ידבר ולא על כללות התורה. אך אחשבה לפי דעתם כי מקרא שכתוב קודם לפסוק זה על התורה ידבר. והוא שאומר **כי תשמע בקול ה' אלוהיך לשמור כו' הכתובה בספר התורה כו'.** והענין, כי אחרי אומרו למעלה **ואתה תשוב כו',** שמבטיח לומר שלא יבצר מישראל מלשוב עד ה', ועל ידי כן **והותירך כו',** אמר אחר כך אל תתמה על מציאות התשובה שאמרתי שתעשו.

כי הנני מייעצך תכין לך דרך שתדע בודאי שיכנע יצרך ותשוב עד ה' בלי ספק. והוא **כי תשמע בקול ה'** בלי ספק, **כי תשוב כו'** לומר כי תלך לבית המדרש שאז תשמע **בקול ה' אלוהיך,** כי השומע תורה בבית המדרש מרבו כשומע מפי השכינה כנודע, וגם שיהיה הלימוד בכוונה כדי **לשמור כו' הכתובה בספר הזה,** אז על ידי כך אמרתי **כי תשוב אל ה' אלוהיך בכל לבבך** בשני יצריך. והוא כנודע מאמר רבותינו ז"ל (קידושין ל ב) כי אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש אם אבן הוא נמוח כו'.

יא כִּי הַמִּצְוָה הַזֹּאת אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לֹא-נִפְלֵאת הִוא מִמְּךָ וְלֹא-רְחוֹקָה הִוא :

ועל פי דרך זה יהיה מאמרם ז"ל שאומרים **כי המצוה הזאת** על התורה הנזכרת ידבר. אך לבל יתפרש אומרו **המצוה** רק על מצוה פרטית, יתכן כי על התשובה הנזכרת למעלה ידבר. אלא שמדבריהם נקח כי פסוק **כי תשמע כו'** על התורה ידבר, שעל ידה תמשך התשובה כמדובר. ונאמר כי כהתימו לומר שעל ידי לימוד התורה בבית המדרש יכנע היצר הרע ותבוא התשובה. אמר **כי המצוה הזאת כו',** כאשר אמרתי לך שעל ידי הלימוד יכנע יצרך ותשוב, אל יפלא עתה בעיניך ניצוח את היצר הרע באמור ומה אם טרם אחטא גבר עלי והחטיאני, ומה

יעשה אחר שהחזיק בי והוא בעל הבית כי ישתרר עלי גם השתרר ולא אוכל לו, ומה גם כי כח רוחני הוא ואני חומר עכור לעמוד נגדו. על כן אפשר יעלה על לב איש, צריך כח אלוהי רוחני מן השמים להתאזר נגדו. ואם הכח ההוא נתנו יתברך למטה לארץ לא לנו הוא, ומי יתן ידענו ונשלח אחר חכם חרשים אשר לו הכח ההוא מסוף העולם ויודיענו. על כן אמר **המצוה הזאת** היא התשובה **לא נפלאת היא ולא רחוקה היא.**

יב לֹא בַשָּׁמַיִם הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲלֶה-לָּנוּ הַשָּׁמַיְמָה וְיִקָּחֶהָ לָּנוּ וְיַשְׁמִעֵנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה :
ופירש מה שאמרתי **לא נפלאת היא** כי **לא בשמים היא לאמר כו'.** ומה שאמרתי **ולא רחוקה היא** הוא כי -

יג וְלֹא-מֵעֵבֶר לַיָּם הִוא לֵאמֹר מִי יַעֲבָר-לָּנוּ אֶל-עֵבֶר הַיָּם וְיִקָּחֶהָ לָּנוּ וְיַשְׁמִעֵנוּ אֹתָהּ וְנַעֲשֶׂנָּה :
לא מעבר לים היא לבקש היודע הניצוח **ונעשנה,**

יד כִּי-קָרוֹב אֵלֶיךָ הַדָּבָר מְאֹד בְּפִיךָ וּבִלְבָבְךָ לַעֲשֹׂתוֹ :
כי קרוב אליך הדבר מאד שהוא הלימוד בבית המדרש שאמרתי לך לעמוד נגד יצרך. שהוא אם פגע בך מנוול זה משכהו לבית המדרש. וזהו אומרו **בפיך** שהוא הלימוד ועל ידי כן יטהר לבבך ממחשבות רע ויטפל בטוב לעשותו בפועל. ואמר **קרוב** לשון זכר וכן אומרו **לעשותו** ולא אמר לעשותה, אלא שאינו חוזר אל המצווה האמורה למעלה, כי אם אל הלימוד כמדובר, העוזר להכניע היצר הרע. ועל ידי כן תעשה התשובה היא המצווה האמורה למעלה, והוא כי על ידי עסק התורה נעשה בזכות התורה סנגור, הוא כח קדוש המכניע את היצר הרע, ומאליה תבוא המצווה שלמעלה היא התשובה.

הנה ללמד דעת את העם בא אלוהים והוא כלל מאמר התנא באומרו (אבות א ג) אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס כו', ולסלק טעות צדוק וביתוס אשר עלה על לבם הזונה כי היה דעת התנא לשלול שכר ועונש חלילה. ולו חכמו ישכילו כי יש ויש שכר טוב לעולם הבא ופירות בעולם הזה, אלא שטוב לגבר יעבוד את קונו מאהבתו אותו ולא מאהבת שכר, ויבטח בבעל מלאכתו כי נאמן הוא לשלם שכרו.

טו רְאֵה נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַיּוֹם אֶת-הַחַיִּים וְאֶת-הַטּוֹב וְאֶת-הַמָּוֶת וְאֶת-הָרָע :
וזה ענין המקראות אמר **ראה נתתי לפניך היום את החיים** של עולם הזה על ידי קיום התורה, כאומרו למעלה (ח א) **ולמען תחיון ובאתם וירשתם כו'.** וריבה ה**את** גם **טוב** העולם הבא הוא זולת **החיים** יש טוב ושפע תענוג, כי מציאות **החיים** הם טפלים לאושר התענוג, והוא יקרא טוב באמת. **ואת המות** שבעולם הזה, וריבה ה**את** גם אל כריתת הנפש משורש חייה. ואת הרע שהוא ייסורי העולם, וריבה ה**את את הרע** שאחר המות הוא ייסורי גיהינום.

ואמר **ראה נתתי לפניך היום את החיים** הם חיי העולם הזה. ואמר **ואת** לרבות חיי העולם הבא הנאמרים בתורה ברמז. **ואת הטוב** שבעולם הזה. ובמלת **ואת** רמז של העולם הבא. **ואת המות** של העולם הזה, ב**את** של העולם הבא. **ואת הרע** וייסורים של העולם הזה וב**את** רמז של העולם הבא. אך כל זה הוא ש**נתתי לפניך** לבד.

טז אֲשֶׁר אָנֹכִי מְצַוְּךָ הַיּוֹם לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לָלֶכֶת בִּדְרָכָיו וְלִשְׁמֹר מִצְוֹתָיו וְחֻקֹּתָיו וּמִשְׁפָּטָיו וְחָיִיתָ וְרָבִיתָ וּבֵרַכְךָ ה' אֱלֹהֶיךָ בָּאָרֶץ אֲשֶׁר-אַתָּה בָא-שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

אך **אשר אנכי מצוך היום** הוא בל תעבוד מיראת המות והרע או לאהבת השכר, רק **לאהבה כו'** שתעבדנו מפאת אהבה לבד **ללכת בדרכיו כו'** למה שהם דרכיו יתברך ולמה שהם **מצותיו וחקותיו.**

ולא שתטעה חלילה לומר שאין עונש או אין פרס, או שאם תעבוד שלא על מנת לקבל פרס שלא יתנוהו לך. כי אם שאתה תעשה את שלך, ואז הוא יתברך יעשה את שלו ויוסיף לך אז יותר. כי הלא בעשותך מאהבה, מאליו ימשך לך ש**וחיית ורבית כו'** גם שלא תעשה למען זה. וירמוז **בני חיי ומזוני** שהמה כללות אושר העולם הזה. ועל **חיי** אמר **וחיית,** ועל **בני** אמר **ורבית,** ועל **מזוני** אמר **וברכך כו'.**

יז וְאִם-יִפְנֶה לְבָבְךָ וְלֹא תִשְׁמָע וְנִדַּחְתָּ וְהִשְׁתַּחֲוִיתָ לֵאלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבַדְתָּם:

וגם שלא תעשה ליראת העונש, לא שיבצר ממך אם תעשה את הרע, כי **אם יפנה לבבך כו' -**

יח הִגַּדְתִּי לָכֶם הַיּוֹם כִּי אָבֹד תֹּאבֵדוּן לֹא-תַאֲרִיכֻן יָמִים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתָּה עֹבֵר אֶת-הַיַּרְדֵּן לָבוֹא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

הגדתי כו' כלומר איני מגיד ומקלל כי אם מגיד אשר יהיה מעצמו נמשך מאשר לא טוב תעשה. וענין הכתוב, דע כי **אם יפנה לבבך** מלהרהר במצותי, ימשך ש**לא תשמע** ולא תאבה לשמוע. ומן העדר השמיעה ימשך לך ש**ונדחת** שתהיה נדחה ונבוך באמונת ה' ותמשך להיות משתחוה וזהו **והשתחוית** ומזה תבוא לעבדם בקרבנות.

יט הַעִדֹתִי בָכֶם הַיּוֹם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ הַחַיִּים וְהַמָּוֶת נָתַתִּי לְפָנֶיךָ הַבְּרָכָה וְהַקְּלָלָה וּבָחַרְתָּ בַּחַיִּים לְמַעַן תִּחְיֶה אַתָּה וְזַרְעֶךָ :

אחרי אומרו **לאהבה כו' וחיית ורבית כו'** הפך אשר יפנה לבו שיאבד, אמר ומה נאמר אם יגיע לצדיק כמעשה הרשע כי לא ייטיבו לו מן השמים. לזה אמר הנה **העדותי בכם היום את השמים ואת הארץ** שהוא אמת, כי אם תטיבו דרככם **החיים** האמתיים **והמות** של עולם הבא **נתתי לפניך** שהם שכר ועונש של עולם העליון. וכן **הברכה** שבפרשת כי תבוא וכן **הקללה** שהם טובות ורעות של עולם הזה.

אך שמע בקולי ואל תשית לב אל הברכה והקללה של עולם הזה, כי אם אל **החיים והמות** של העולם הבא. ואם תהיה צדיק הרבה ולא תתברך בעולם הזה כי אם יהיו לך יסורין, אל תקוץ באמור הלא ייעד לנו הוא יתברך ברכות בעולם הזה זולת הטוב והחיים של העולם הבא ולמה אינם אתי. כי הנה זאת עצתי **ובחרת בחיים** הם החיים מהעולם הבא הנקראים חיים סתם, ולא בברכה של עולם הזה אומר, וזה תעשה **למען תחיה אתה וזרעך.** והוא כענין מאמרם ז"ל (**מדרש שמות** מד, ג) אם קבלו האבות פירות מעשיהם בעולם הזה מה היה נשאר לבניהם אחריהם, באמור משה זכור לאברהם כו' וכמה דורות שאכל זכות אבות. וזה יאמר פה מה שלא תאכל פירות בעולם הזה יסכון לך **למען תחיה אתה וזרעך** כי פירותיך יועילו לזרעך.

כ לְאַהֲבָה אֶת-ה' אֱלֹהֶיךָ לִשְׁמֹעַ בְּקֹלוֹ וּלְדָבְקָה-בוֹ כִּי הוּא חַיֶּיךָ וְאֹרֶךְ יָמֶיךָ לָשֶׁבֶת עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתֶיךָ לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לָתֵת לָהֶם :

ומה שאמרתי שתבחר בחיים, לא שתעבוד לאהבת החיים רק **לאהבה את ה' אלוהיך** מהדרגה אל הדרגה, עד גדר **שמע בקולו** היא השגת רוח הקדש, כמאמר רבי פינחס בן יאיר (עבודה זרה כ א) זהירות מביאה לידי זריזות כו' עד אומרו מביאה לידי רוח הקדש, ועל ידי כן **ולדבקה בו כי הוא חייך.** וזה בשלשה זמנים:

אחד כי הוא חייך בעולם הזה, **ואורך ימיך** בעולם הבא עולם שכלו ארוך, **לשבת על האדמה** אחר התחיה פה. וזהו **אשר נשבע ה' לאבותיך כו' לתת להם** שהוא כמאמרם ז"ל (סנהדרין צ ב) שהוא אחר התחיה כי בעולם הזה לא ניתנה הארץ להם רק לזרעם, וזה אמרו רבותינו ז"ל באומרו לך ולזרעך אתן. וזה יכוון פה שיזכו בניהם עמם בארץ.

ושיעור הכתוב, מה שאמרתי **ובחרת בחיים** לא שתעבוד בשביל החיים כי אם **לאהבה כו',** אך החיים על ידי דבקה בו בעבדך אותו מאליו ימשכו לך כדבר טבעי. כי הוא יתברך אשר דבקת בו **הוא חייך** עודך בעולם הזה, כי הצדיק להיותו דבק בו יתברך יקרא חי בעולם הזה הפך הרשע, וכמאמרם ז"ל (ברכות יח א) על פסוק ובניהו בן יהוידע בן איש חי. **ואורך ימיך** בעולם הבא אחר המות, וגם **לשבת על האדמה** אחר התחיה בגוף ונפש עם אבותיך כמדובר.

פרשת וילך

פרק לא

א וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל :
ב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם בֶּן-מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם לֹא-אוּכַל עוֹד לָצֵאת וְלָבוֹא וַיהוָה אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת-הַיַּרְדֵּן הַזֶּה :
ג ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ הוּא-יַשְׁמִיד אֶת-הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֶיךָ וִירִשְׁתָּם יְהוֹשֻׁעַ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :
ד וְעָשָׂה ה' לָהֶם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְסִיחוֹן וּלְעוֹג מַלְכֵי הָאֱמֹרִי וּלְאַרְצָם אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֹתָם :
ה וּנְתָנָם ה' לִפְנֵיכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָהֶם כְּכָל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם :
ו חִזְקוּ וְאִמְצוּ אַל-תִּירְאוּ וְאַל-תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הַהֹלֵךְ עִמָּךְ לֹא יַרְפְּךָ וְלֹא יַעַזְבֶךָ :

הנה אומרו וידבר היה מספיק, ולא יאמר ויאמר פעם שנית טרם ידבר דבר בינתיים,
וגם שינוי הלשון דבור ואמירה.
ועוד מה זו הודעת היותו **בן מאה ועשרים שנה** ו**שלא יוכל עוד לצאת ולבא.**
ועוד כי אשר לא כהתה עינו ולא נס ליחה גם אחר מותו, איך **לא יוכל עוד לצאת ולבא**.
וגם אומרו וה' אמר כו', מה צורך לאומרו פה, ומה גם כי ידוע היה להם.
ועוד שאחר אומרו ה' הוא עובר לפניך איך יאמר בסוף הפסוק **יהושע הוא עובר לפניך כו'.**
וגם אומרו כאשר דבר ה' הוא מיותר.
ועוד שאחר אומרו הוא ישמיד את הגוים כו', למה חזר ואמר **ועשה ה' להם כו' אשר השמיד כו',** ולמה ישלש ואמר **ונתנם ה' לפניכם.**
ועוד אומרו חזקו כו', אם הוא יתברך ישמיד הגויים מה צורך אל חיזוקם.
וגם סוף הפסוק ב**לשון יחיד.**

א וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל :

אך יאמר כו' הנה למעלה כינסם אליו ואמר **אתם נצבים היום כו',** ופה הולך הוא אליהם. לזה אמר מה ש**וילך משה** ולא הקהילם אליו, הוא על כי **וידבר את הדברים האלה,** שהוא מה שנוגע ממנו ואליהם שהוא **בן מאה ועשרים שנה אנכי כו',** וענין דברו על לב יהושע. ועל כן יאות ילך הוא אליהם כי אין שלטון ביום המוות, מה שאין כן למעלה שהיה כדי להעבירם בברית ה'. וזהו אומרו למעלה **אתם נצבים לפני ה'** שהוא על הנוגע אליו יתברך, ועל כן **אתם נצבים** לפניו, כי הלא **לעברך בברית ה' כו'.** אך עתה מה ש**וילך משה** אליהם, הוא להיות **הדברים** אליהם שהוא **בן מאה כו'**. באופן שאומרו וידבר אין הענין להגיד מה שדבר רק לאמר שההליכה הייתה למה שדבר **הדברים האלה.**

ב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם בֶּן-מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה אָנֹכִי הַיּוֹם לֹא-אוּכַל עוֹד לָצֵאת וְלָבוֹא וַיהוָה אָמַר אֵלַי לֹא תַעֲבֹר אֶת-הַיַּרְדֵּן הַזֶּה :

אך אחר כך מתחיל ואמר **ויאמר כו'.** והוא כי בא בלשון חיבה לדבר ולומר על לבם לאמר, אל יצר לכם על פרידתי לא מצד עצמי ולא על עצמכם. על הנוגע אל עצמי, אל תחשבו כי חסרו מימי על מי מריבה, כי אינו כן, כי הלא **בן מאה ועשרים שנה אנכי היום,** כי היום הושלמו הימים מאה ועשרים שלימות, כי כן ימלאו ימי הצדיקים שנים שלמים מיום ליום. וידוע היה לדור דעה כי זה קצבת ימים כד"א (בראשית ו ג) **בשגם הוא בשר והיו ימיו מאה ועשרים שנה,** ואמרו רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** כו טו) **בשגם** הוא **משה** בגימטריא ומידת ימיו **מאה ועשרים שנה.** ומה שענש אותי הוא יתברך אינו לקצר ימי, רק שלא אוכל עוד על פי גזרתו להיות המוציא והמביא את ישראל, וזהו אומרו **לצאת ולבא** וזהו אומרו (במדבר כ יב) **לכן לא תביאו כו'.**

ובכלל דבריו באומרו עוד, כיוון כי הגיע יום ממשלת יהושע, ואין מלכות נוגעת בחברתה אפילו כמלא נימא (שבת ל א). ואם תצטערו עליכם שאיני נכנס לפחות לעבור את הירדן, כי ביום הזה האחרון לא יבצר ממנו עבור את הירדן אשר לפנינו ותהיה הארץ נוחה ליכבש בזכותי, זה אי אפשר כי **וה'** הוא ובית דינו **אמר אלי לא תעבור את הירדן הזה.**

ג ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ הוּא-יַשְׁמִיד אֶת-הַגּוֹיִם הָאֵלֶּה מִלְּפָנֶיךָ וִירִשְׁתָּם יְהוֹשֻׁעַ הוּא עֹבֵר לְפָנֶיךָ כַּאֲשֶׁר דִּבֶּר ה' :

ושמא תאמרו הייתה שכינה עמי, ובעברי היה ה' עובר ולא על ידי מלאך, ככל היד החזקה אשר עשה משה לדחות המלאך בבואו לפני ישראל, אך לא כן עתה על ידי יהושע. לזה אמר **ה' אלוהיך** בעצמו הוא **עובר לפניך הוא ישמיד כו'.** ואשר תראו כי **יהושע הוא עובר לפניך** לא יבצר על ידי כן מעבור הוא יתברך, כי הלא הוא **כאשר דבר ה'** באומרו (לעיל כ יא) ה' אלוהיך עמך המעלך מארץ מצרים. או **כאשר דבר ה'** על ידי שאמרתי ליהושע (סוף פרשת דברים) **עיניך הרואות את כל אשר עשה ה' אלוהיכם לשני המלכים האלה כן יעשה ה' לכל הממלכות אשר אתה עובר שמה לא תיראום כי ה' כו' הוא הנלחם לכם.** או מה שהוא עובר הוא כאשר דבר ה' (לעיל ג כח) כי הוא יעבור והוא ינחיל שהוא לחלק הנחלה, אך הכבוש לה' הוא. ולרבותינו ז"ל (עיין **ספרי** פרשת ואתחנן כט) שאומרו ינחיל הוא על הכבוש, יאמר מה שהוא עובר הוא **כאשר דבר ה'** שאמר והוא **ינחיל אותם את הארץ אשר תראה,** כי אומרו **אשר תראה** הוא מיותר, אך הוא כי זכות ראייתך אותה יעשנה נוחה ליכבש, נמצא שעדיין זכותי עומדת לכם כאילו אני עובר ממש. ובזה מדבר על לבם בל ידאגו על היפרדו מהם.

ד וְעָשָׂה ה' לָהֶם כַּאֲשֶׁר עָשָׂה לְסִיחוֹן וּלְעוֹג מַלְכֵי הָאֱמֹרִי וּלְאַרְצָם אֲשֶׁר הִשְׁמִיד אֹתָם :

והנה היותו יתברך עושה המלחמה, אפשר שנותן חרב איש באחיו וכל העם נצבים אך לפשט החללים, או שהוא יתברך מכניע מזלם וישראל הורגים עם הרוג. על כן אחרי אומרו **ה' הוא עובר כו',** אמר אל יעלה על לבבכם שהוא יתברך יהרגם או יתן חרב איש באחיו ואיש ברעהו, כי אם **ועשה ה' להם כאשר עשה לסיחון ולעוג** שהוא הכניע מזלם וישראל הכום, כמאמר הכתוב בסיחון (במדבר כא כד) ויכהו ישראל לפי חרב, ובעוג ויכו אותו כו' (שם כא לה), כי אם שישראל הכום, אליו יתברך יתייחס הדבר, וזהו **אשר השמיד אותם** כי הכניע מזלם וניתן להם כח להכותם.

ה וּנְתָנָם ה' לִפְנֵיכֶם וַעֲשִׂיתֶם לָהֶם כְּכָל-הַמִּצְוָה אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם :

ושמא תאמרו למה לא יעשה בדרך האחרת, לזה אמר **ונתנם ה' לפניכם,** ולא יהרגם הוא שלא בפניכם כאשר עשה בימי חזקיה או כדרך אסא, הלא הוא, למה ש**ועשיתם** אותם ככל המצוה שתעשו המצוה בידיכם של לא תחיה כל נשמה, ויהיה לכם הזכות הלזה.

ו חִזְקוּ וְאִמְצוּ אַל-תִּירְאוּ וְאַל-תַּעַרְצוּ מִפְּנֵיהֶם כִּי ה' אֱלֹהֶיךָ הוּא הַהֹלֵךְ עִמָּךְ לֹא יַרְפְּךָ וְלֹא יַעַזְבֶךָ :

אמר מה שתצטרכו להתחזק ולהתאמץ בל תיראו **ואל תערצו** מהבטת פניהם, הוא בהיותכם בלתי בעלי אחדות ומתייחסים לרבים, כי על כן אמרתי בלשון רבים **חזקו כו',** אך אם תתאחדו אינכם צריכים דבר, **כי ה' אלוהיך עמך כו'** ומורא לא תעבור עליכם, **כי** הלא **ה' אלוהיך עמך לא ירפך** מלהיות לך רפיון, וכל שכן מורא ותשות כח, **ולא יעזבך** מהיות עמך להמיתם על ידיך.

ז וַיִּקְרָא מֹשֶׁה לִיהוֹשֻׁעַ וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְעֵינֵי כָל-יִשְׂרָאֵל חֲזַק וֶאֱמָץ כִּי אַתָּה תָּבוֹא אֶת-הָעָם הַזֶּה אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּע ה' לַאֲבֹתָם לָתֵת לָהֶם וְאַתָּה תַּנְחִילֶנָּה אוֹתָם :

אחרי אומרו לישראל כי ה' הוא עובר לפניהם, ומה שעובר יהושע לא שהוא הכובש והמביא, רק כאשר דבר ה' כמפורש למעלה, שהוא להנחיל בלבד לכל שבט חלקו. על כן קרא **ליהושע ויאמר אליו חזק ואמץ כי אתה תבוא את העם הזה** לומר אינך הכובש רק בא אתם. כי הלא היא **אשר נשבע לאבותם לתת להם** שהוא לתתה בעצמו יתברך. אך **אתה** לא תעשה רק ש**תנחילנה** את ישראל.

והנה זה היה **לעיני כל ישראל** על כן אמר **תבוא את העם,** ולא אמר תביא את בני ישראל **אל הארץ,** כאשר אמר לו אחר כך באומרו [להלן לא כג] **ויצו את יהושע ויאמר חזק ואמץ כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ כו'.** אמנם אם היה אומר לו לפני ישראל אתה תביא, היה נראה להם שהוא המביא והכובש ויחשבו שלא יהיה נעשה על ידו יתברך, כי לא יעלה על רוחם כי כאשר היה עם משה יהיה עמו, על כן **לעיני כל ישראל** אמר **תבוא את העם** כי **אתה**

בלבד **תבוא**. ושיעור הכתוב, **ויאמר אליו** למה שהיה **לעיני כל ישראל, חזק ואמץ כי אתה תבוא כו',** כלומר מה שאין כן כאשר דבר עמו לבדו כי אז גלה לו ואמר **תביא כו'.**

ח וַיהוָה הוּא הַהֹלֵךְ לְפָנֶיךָ הוּא יִהְיֶה עִמָּךְ לֹא יַרְפְּךָ וְלֹא יַעַזְבֶךָ לֹא תִירָא וְלֹא תֵחָת :

הנה למה שעדיין לא גלה שיהושע היה המביא, יקשה איך אמר **חזק ואמץ כי אתה תבוא כו',** מה חוזק ואומץ צריך הוא עודף על האמור דרך כלל חזקו ואמצו כו', הלא הוא ככל המון ישראל. כי אילו היה אומר תביא תצדק הוספת אומרו לו **חזק ואמץ**. על כן אמר **וה' כו'** לומר מה שאמרתי חזק ואמץ, הוא כי **וה'** ובית דינו ההולך עמך כי וסביביו נשערה מאד. ומה גם כי יהיה עמך ותצטרך לישמר. ולכן **לא תירא ולא תחת** כי תורה קוטן אמנה ובטחון ותאשם חלילה.

או יאמר, אל תאמרו אם כן איפה שה' הוא המשמיד אותם והוא העושה הכל, אם כן מה משמש יהושע והלא הוא כאחד העם, ומה יתרונו במה שיבוא עם ישראל. לזה אמר הלא תדע מה אתה תשמש, הלא הוא כי **וה'** ובית דינו שהוא שכינתו **הוא ההולך לפניך.** ואיזה מקום מנוחתו מכם שיהיה אל השכינה זה הדבר אשר תשמש, כי **הוא יהיה עמך,** ובמה יבחן כי הוא עמך, הלא הוא כי מעצמך **לא תירא ולא תחת** כאשר ה' אתך.

ט וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת וַיִּתְּנָהּ אֶל-הַכֹּהֲנִים בְּנֵי לֵוִי הַנֹּשְׂאִים אֶת-אֲרוֹן בְּרִית ה' וְאֶל-כָּל-זִקְנֵי יִשְׂרָאֵל :

אפשר רמז החמשה חומשים.

ראשון ויכתב משה,

שני את,

שלישי התורה,

רביעי הזאת,

חמישי ויתנה כו'.

ופירש ואמר **הנושאים כו'** שהוא למה שהם נושאים אותו מצד **הארון** כמו שכתבנו לפנים.

י וַיְצַו מֹשֶׁה אוֹתָם לֵאמֹר מִקֵּץ שֶׁבַע שָׁנִים בְּמֹעֵד שְׁנַת הַשְּׁמִטָּה בְּחַג הַסֻּכּוֹת:

אומרו לאמר, יהיה מה שאמרו ז"ל (סוטה מא א) כי היה הספר ניתן לו על ידי הכהנים, סגן נותן להכהן הגדול וכהן הגדול למלך והוא קורא בבימה גדולה. וזהו אומרו **ויצו אותם** הם הכהנים הנזכרים, **לאמר** הם סגן וכהן גדול, **מקץ כו'** אל המלך, **תקרא את התורה כו'.** והוא כי רצה הוא יתברך להורות כי שלש כתרים הם, **כתר כהונה וכתר מלכות** ושניהם בסיס אל התורה, כי **כתר תורה גדולה מכלם**. גם הורה בהזכיר כתר התורה כי כתר תורה כוללת אל כל המשפחות. וזהו נגד **כל ישראל** להורות כי כל הרוצה לזכות בה הוא זוכה. ולהורות ש**כתר**

שם טוב עולה על גביהן, על כן בעלי כתר כהונה ישרתו אל בעל כתר מלכות לתת בידו הספר תורה, ובעל כתר מלכות ישתעבד אל התורה להשמיעה להקרות בקהל אל כל הכללות כולו כתר שם טוב. וזהו **הקהל כו' למען ישמעו ולמען ילמדו ויראו את ה'** שהוא טוב המעשה, וגם מה שהיה קורא היו דברי כבושין מאלה הדברים והלאה.

יא בְּבוֹא כָל-יִשְׂרָאֵל לֵרָאוֹת אֶת-פְּנֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בַּמָּקוֹם אֲשֶׁר יִבְחָר תִּקְרָא אֶת-הַתּוֹרָה הַזֹּאת נֶגֶד כָּל-יִשְׂרָאֵל בְּאָזְנֵיהֶם :

והנה מהראוי היה יאמר מתחילה תקהיל את העם האנשים כו', ואחר כך יאמר ותקרא את התורה הזאת באוזניהם, אך אומרו תחילה **תקרא כו' נגד כל ישראל באזניהם** הוא בלתי מסודר.

אך הנה היה אפשר לומר הנה השלמים הנקראים ישראל, המה ידעו כל מה שכתוב שם ולמה צריך שישמעו. והעם הבלתי יודעים ונשים, גם בשומעם מה יועיל למו. לזה אמר **בבוא כל ישראל כו'**, והוא מאמרם ז"ל (שבת י א) על פסוק (משלי כח ט) מסיר אזנו משמוע תורה, שאומר הוא יתברך המסיר אוזנו משמוע תורה שאומר שכבר למדו ושמעו פעמים רבות, גם תפילתו שמתפלל לה' שלש פעמים ביום תועבה, שהרי גם ה' שמע בשחרית וחוזר לשמוע במנחה ובערבית. על דרך זה יאמר במועד שנת השמטה בחג הסוכות **בבוא כל ישראל**, שעם שגם בשנה ההיא נתראה זה פעמים בפסח ועצרת, וחוזר לראותם שם גם פעם שלישית ואינו קץ בהם זולת מה שרואה אותם בכל מקום. כן גם בשמוע תורה היודעים ונכנסים הדברים **באזניהם** כי מבינים הם **תקרא באזניהם**, ולא יקוצו גם שלמדו ושמעו פעמים רבות. וגם הבלתי נכנס **באזניהם** שהם העם המוני חסרי ידיעה.

יב הַקְהֵל אֶת-הָעָם הָאֲנָשִׁים וְהַנָּשִׁים וְהַטַּף וְגֵרְךָ אֲשֶׁר בִּשְׁעָרֶיךָ לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וּלְמַעַן יִלְמְדוּ וְיָרְאוּ אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם וְשָׁמְרוּ לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת :

והנשים והטף כו' גם שמעצמם לא ידעו ספר יבינו על פה. וזהו **למען ישמעו ולמען ילמדו** וגם **ויראו כו'** בשומעם שהם דברי תוכחות.

יג וּבְנֵיהֶם אֲשֶׁר לֹא-יָדְעוּ יִשְׁמְעוּ וְלָמְדוּ לְיִרְאָה אֶת-ה' אֱלֹהֵיכֶם כָּל-הַיָּמִים אֲשֶׁר אַתֶּם חַיִּים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

והכת השלישית שהם **בניהם אשר לא ידעו** הבנת הדברים גם בשומעם **ישמעו ולמדו** שיחשקו ללמוד.

עוד יתכן כיוון לאמר **בבוא כל ישראל לראות**, והוא כי הנה שלשה דברים מצווה הוא יתברך.

א. מציאות קריאת התורה.

ב. היות **במקום אשר יבחר ה'** במקום שבאים להראות שהוא בעזרת בית המקדש.

ג. שיקהילו גם **אנשים ונשים וטף** שכולל יודעים ובלתי יודעים אפילו טף שאין מבינים. על כן אחר אומרו הראשונה שהיא מציאות הקריאה באומרו **תקרא את התורה הזאת,** אמר מה שאמרתי שיהיה **במקום אשר יבחר ה'** שהוא בעזרה ולא בחוץ, הטעם הוא לשיהיה **נגד כל ישראל באזניהם.** והוא כי אילו חוץ לעזרת בית המקדש היו צריכים מקום רחב כמחנה ישראל שבמדבר שהייתה כמה מילין, ולא יהיו בפני המלך הקורא רק קצתם ולא ישמעו קולו כי אם הקרובים אליו, כי אך רחוק יהיה בין המלך ובין העם אשר בכל גבול מחניהם.

על כן ציוה יתברך יהיה בעזרה כי שם ציוה ה' את הברכה שמועט החזיק את המרובה. באופן שכל ישראל ימצאו בפני המלך ולא קצתם וכולם ישמעו קולו ויכנסו דבריו **באזניהם**. וזהו אומרו תדע למה אמרתי **במקום אשר יבחר,** הלא הוא כדי שיהיה **נגד כל ישראל,** שיקרא הקורא **נגד כל ישראל** שיהיו כל ישראל נגדך לפניך ויכנסו כל דברי התורה **אשר תקרא באזניהם,** כי כולם ישמעו כי סמוכים וקרובים המה אליך.

ועוד שלישית תעשה, והוא **הקהל את העם האנשים והנשים והטף וגרך כו',** מה שיהיו כל אלה במקום הנזכר הוא היודעים ומבינים **למען ישמעו,** מה שאין כן במקום אחר שלא ישמעו הכל כמדובר.

וענין התורה שישמיעום, הוא ללמוד ליראה על ידי דברי ספר משנה התורה שכלו תוכחות, וזהו **ולמען ישמעו ולמדו כו'.** ואשר לא יבינו שהוא הטף למה יבואו, והנה בגמרא (חגיגה ג א) אמרו לתת שכר למביאיהם לאבותם המביאים אותם. ומה הוא שכר אבותם הלא הוא שישמעו **ולמדו ליראה כו' כל הימים כו',** לומר שבזכות זה יזכו אבותם שבניהם ישמעו ולמדו תורת ה' **ליראה כו',** כי אין שכר לאב גדול מזה שיזכה בנו ללמוד **וליראה את ה'.** ואפשר שילש שכרו שהוא ב**בני חיי ובמזוני,** ב**בני** שיחיו בניהם ויזכו לתורה וזהו **ובניהם כו' ישמעו ולמדו כו',** ועל **חיי** אמר **כל הימים אשר אתם חיים,** ועל **מזוני** אמר **על האדמה כו'** שהוא זבת חלב ודבש.

יד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הֵן קָרְבוּ יָמֶיךָ לָמוּת קְרָא אֶת-יְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצְּבוּ בְּאֹהֶל מוֹעֵד וַאֲצַוֶּנּוּ וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וִיהוֹשֻׁעַ וַיִּתְיַצְּבוּ בְּאֹהֶל מוֹעֵד :

טו וַיֵּרָא ה' בָּאֹהֶל בְּעַמּוּד עָנָן וַיַּעֲמֹד עַמּוּד הֶעָנָן עַל-פֶּתַח הָאֹהֶל :

טז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הִנְךָ שֹׁכֵב עִם-אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנָה אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֵכָר-הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָא-שָׁמָּה בְּקִרְבּוֹ וַעֲזָבַנִי וְהֵפֵר אֶת-בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ :

יז וְחָרָה אַפִּי בוֹ בַיּוֹם-הַהוּא וַעֲזַבְתִּים וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מֵהֶם וְהָיָה לְאֵכֹל וּמְצָאֻהוּ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי-אֵין אֱלֹהַי בְּקִרְבִּי מְצָאוּנִי הָרָעוֹת הָאֵלֶּה :

יח וְאָנֹכִי הַסְתֵּר אַסְתִּיר פָּנַי בַּיּוֹם הַהוּא עַל כָּל-הָרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי פָנָה אֶל-אֱלֹהִים אֲחֵרִים :

יט וְעַתָּה כִּתְבוּ לָכֶם אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמְּדָהּ אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל שִׂימָהּ בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה-לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל :

כ כִּי-אֲבִיאֶנּוּ אֶל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָיו זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ וְאָכַל וְשָׂבַע וְדָשֵׁן וּפָנָה אֶל-אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבָדוּם וְנִאֲצוּנִי וְהֵפֵר אֶת-בְּרִיתִי :

כא וְהָיָה כִּי-תִמְצָאן אֹתוֹ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעוֹ כִּי יָדַעְתִּי אֶת-יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם בְּטֶרֶם אֲבִיאֶנּוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבָּעְתִּי :

ראוי לשית לב. כי בתחילת פרשת ואתחנן נאמר **וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו,** וכן עשה אחר כיבוש סיחון ועוג כמפורש סוף פרשת דברים שנאמר שם **ואת יהושע צויתי בעת ההיא,** ואם כן **למה חזר פה** לצותו באומרו **קרא את יהושע ואצונו.**

ב. כי למעלה ציוה את משה שיצוהו ויחזקהו, ופה אומר הוא יתברך **ואצונו** שיצוהו הוא יתברך בעצמו וכן עשה כאומרו לפנים **ויצו את יהושע כו'.**

ג. לא ימנע או כוונתו יתברך באמירה הייתה לקרא את יהושע לצוותו כאומרו **ואצונו,** אם כן למה אחר בואו עם משה לא ציוהו מיד, כי אם הפסיק בינתיים בשבעה פסוקים מענין אחר בלתי מתייחס אל הדבר, שהוא על ענין כתיבת השירה ולמודה את בני ישראל שתהיה לישראל לעד עד אחרית הגלות, ואחר כך נאמר **ויצו את יהושע כו'.**

ואם עיקר הכוונה הייתה על ענין מה שרצה לומר הוא יתברך למשה **הנך שוכב עם אבותיך כו',** שהוא שעל כן ציוה לכתוב **את השירה הזאת,** אם כן מה צורך ענין יהושע בינתיים, ומיד היה לו לומר **הן קרבו ימיך למות וקם העם הזה וזנה כו',** וככלות הענין קודם לפסוק **ויצו את יהושע** יאמר **קרא את יהושע ואצונו** ואחר כן יאמר **וילך משה ויהושע ויתייצבו באהל מועד ויצו את יהושע כו'.**

ד. למה כדי לצוות הוא יתברך את יהושע הוצרך שיקראנו משה, ולמה לא ידבר הוא יתברך עם יהושע בינו לבינו כי נביא היה יהושע, והוא יתברך דבר אתו באמור אליו **כי אתה תביא את בני ישראל כו' ואנכי אהיה עמך.**

ה. מה צורך הקדמת אומרו **הן קרבו ימיך למות לוקרא את יהושע,** כי הלא גם מאז כבש את סיחון ועוג מבלי התקרב ימיו למות נאמר **וצו את יהושע כו'.**

ו. מה צורך התייצבם **באהל מועד** שאומר **והתייצבו באהל מועד** ואומר **וילך משה ויהושע ויתיצבו באהל מועד.**

ז. אומרו וירא ה' באהל בעמוד ענן ויעמוד עמוד הענן על פתח האהל, שנראה כי בתחילה בא הענן על כללות האהל ואחר כך עמד פתח האהל ולמה היה כל זה, ומהראוי יקצר ויאמר וירא ה' בעמוד ענן ויעמוד על פתח האהל אם לא היו שתי מסעות.

ח. אומרו הנך שוכב עם אבותיך, כי אחר ששכיבה עם האבות היא מציאות המיתה כפירוש **רש"י** פרשת ויחי (מז ל), איך יאמר **הנך שוכב** לשון הויה ועדיין לא היה מסתלק.

ט. אומרו וקם, שאם עניינו שיקום משה אחר זמן אינו מהענין פה, ואם הוא חוזר אל העם אין זו קימה כי אין ירידה גדולה הימנה.

י. כי הלא יראה כי מיד אחרי מות משה יקום **העם וזנה,** והלא לא היה כן רק אחרי מות יהושע וכל הזקנים שהאריכו ימים אחריו.

יא. כי יראה ענין כפול אומרו **וזנה אחרי אלוהי נכר הארץ ועזבני,** כי בכלל אומרו וזנו כו' היא העזיבה והותר כי נוסף על העזיבה את ה' לוקח לו קלון אלוהי נכר הארץ.

וכן אומרו והפר את בריתי יראה בכלל הקודם.

יב. אומרו וחרה אפי בו ביום ההוא, כי הלא העוון הנזכר אינו יום אחד בלבד שיאמר **וחרה אפי בו ביום ההוא,** ואם כן איפה איזה יום הוא שיהיה מסוים לומר עליו **ביום ההוא.**

יג. שאחר אומרו ועזבתים שהוא יותר מהסתר פנים איך מוסיף עליה הסתר פנים שאומר **ועזבתים והסרתי פני מהם.**

יד. אומרו והיה לאכול ומצאוהו כו' כי הלא גם היותו לאכול הוא מכלל צרות רבות ולמה יצא מן הכלל וחשבה בפני עצמה.

טו. אומרו הלא על כי אין אלוהי בקרבי מצאוני הרעות האלה, כי מה זו לשון שלילה שלא יאמרו על שעבדתי אלוהי נכר מצאוני הרעות.

טז. כי הלא יראה כי שבו בתשובה באומרו **הלא על כי אין אלוהי בקרבי מצאוני הרעות האלה,** ואם כן איך יאמר על זה **ואנכי הסתר אסתיר כו'** האם זו תשובה וזו שכרה.

יז. אומרו כי פנה אל אלוהים אחרים, שנראה שלא הייתה עבודה ממש רק פניה מה, והלא נאמר **וזנה אחרי אלוהי נכר הארץ ועזבוני והפר את בריתי.**

יח. אומרו ועתה כתבו כו', כי אחר שכל הענין הוא למשה למה אמר לשון רבים ולא אמר כתוב כו' כאומרו אחר כך **ולמדה** לשון יחיד.

יט. אומרו תהיה לי השירה הזאת לעד, שנראה כי לו יתברך היא **השירה לעד,** ואחר כך הוא אומר **וענתה השירה הזאת לפניו לעד** נראה שמייחס עדות השירה להם ולא לו יתברך.

כ. אומרו כי אביאנו אל הארץ, כי אחר אומרו מה שיהיה אחרי שבת על אדמתם אשר יחטאו ואשר יענשו למה יחזור אל ההבאה.

כא. אומרו ואכל ושבע ודשן ופנה כו', כי כל זה היה מקומו למעלה באומרו **וקם העם הזה וזנה** כו'.

כב. אומרו והיה כי תמצאן אותו רעות רבות כו' וענתה השירה הזאת לפניו לעד, כי הלא אחר כל הרעות מה בצע בעדות השירה כי הלא העדות היא שאם ירשיעו יצר להם ורעה תבוא עליהם, שאם הוא שעל ידי כן ישובו הוא חסר מהכתוב, ואדרבא הוא אומר כי ידעתי את יצרו שיורה כי ידעתי את יצרו רע ואיך יאמר שישובו.

כג. אומרו אשר הוא עושה היום בטרם אביאנו כו' שיורה כי אז היה יצרם רע ומר ואשר לא טוב היו ישראל עושים אז, והלא כל הדור ההוא היו צדיקים וישרים הנשארים אחר ענין השטים, ועליהם אמר הכתוב **ואתם הדבקים בה' אלוהיכם כו'.**

אמנם לבוא אל הענין, נזכירה מאמרם ז"ל שהוא אומרם כי למה כשגלו למצרים שכינה עימהם, אמר הקדוש ברוך הוא כל זמן שאני עם בני אין קונים שם רע כו'. כוונת עניינם כי לבל יטמאו בגויים ותועבותם עדי אובד, על כן שכינה עימהם להגן בעדם בל ישתקעו לחטא, ולעזור את המוכן להיטיב לו למען יגן על בני דורו ותהיה להם תקומה, כמפורש בקצת מקומות מאמר רבותינו ז"ל באר היטיב אין צורך להזכירם.

עוד ידענו מאמר רבותינו ז"ל כי בכל מקום אשר חפצו יתברך להשכין שם שכינה צדיק גמור יבקש לו יהיה מכון לשבתו להשרות עליו שכינתו, והוא מאמר **ספר הזוהר** (ח"א קצ"ד ב) כי זו הייתה קדימת לכת יוסף למצרים טרם הגלות, כי היה חפצו יתברך להקדים שלוח שכינתו מצרים להגין על בניו, על כן שלח את יוסף יהיה מרכבה אל השכינה לשכון עליו יה אלוהים.

יד וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הֵן קָרְבוּ יָמֶיךָ לָמוּת קְרָא אֶת-יְהוֹשֻׁעַ וְהִתְיַצְּבוּ בְּאֹהֶל מוֹעֵד וַאֲצַוֶּנּוּ וַיֵּלֶךְ מֹשֶׁה וִיהוֹשֻׁעַ וַיִּתְיַצְּבוּ בְּאֹהֶל מוֹעֵד :

ונבוא אל הענין, והוא כי בקרוב למשה עת סילוקו אשר היה משכן השכינה בעצם אשר הייתה מגן לישראל לבל יתפקרו כמדובר, כי בהיות שכינה בישראל מצילם מהפליג בחטא למען יהיה להם תקנה לתקן וליגאל. על כן מה עשה הוא יתברך, אמר למשה **הן קרבו ימיך כו'** כלומר הנני מודיעך על פי דרכי בלשון הזה, בל יעלה על רוחך כי לא מלאו ימיך ואני מסלקך קודם זמנך, כי לא כן הוא כי אם **הן קרבו ימיך למות** כי מספר ימיך מלאתי. ומה גם למה שאמרו ז"ל (קידושין לח א) כי מת בז' באדר ביום היוולדו. אך הנני חפץ לתת בחינתך ביהושע למען כאשר הייתי עמך אהיה עמו, שיהיה הוא משכן לשכינה באופן מופלג כאשר היית אתה, ויהיה כמוך מגן על ישראל בל יזנו אחרי אלוהי נכר מיד בסילוקך כי הוא יגן כל ימיו. והנה להגיע יהושע אל מדרגה זו, אמר אלוהים **קרא את יהושע והתיצבו באהל מועד** אתה והוא יחד, באופן כי התחברותך עמו במקום הקדוש ההוא והראותי שם עמכם, יזכנו עד גדר שאדבר עמו בהקיץ. וזהו **והתיצבו ואצונו** כלומר בהתייצבו על עומדו שהיא בהקיץ **אצונו** שזה הוראת קנותו בעצמו זיכוך מספיק להשראת שכינה עליו כאשר הייתי עמך. וזה דבר נוסף על אשר קנה מאז כאשר ציוהו משה.

טו וַיֵּרָא ה' בָּאֹהֶל בְּעַמּוּד עָנָן וַיַּעֲמֹד עַמּוּד הֶעָנָן עַל-פֶּתַח הָאֹהֶל :

אך גם עתה בכל ההכנה הזאת עם שתספיק לדבר עמו בהקיץ לא הספיק לדבר עמו באספקלריא המאירה כמו שכתבנו. וזהו אומרו **וירא ה' באהל** הוא באספקלריא המאירה,

בעמוד ענן הוא שאינה מאירה, ואז **ויעמוד עמוד הענן על פתח האהל.** ואז **ויאמר ה'** הוא אספקלריא המאירה **למשה הנך שוכב כו'.** אך הבחינה אשר **פתח האהל** היא אשר דברה עם יהושע כאשר **ויצו משה את יהושע,** ועל כן נאמר **באהל בעמוד ענן ובפתח האהל** בעמוד ענן.

וענין הכתוב, שאמר לו הוא יתברך למשה הלא ציווית אתה את יהושע בעת ההיא שכבשת סיחון ועוג, ומה שאני בעצמי שב עתה לצוותו, הוא יען כי **הנך שוכב עם אבותיך** ומסתלק מהם, ולא תגן מאז זכותך לבל ימשכו אחרי אלוהי נכר. כי הנה מיד כאשר **וקם העם הזה** שתהיה להם קימה שישבעו ברוב טוב הארץ יבעטו מיד. וזהו אומרו **הנך שוכב עם אבותיך וקם העם הזה וזנה כו',** כלומר ועל כן אמרתי **קרא את יהושע ואצונו,** למען אהיה עמו שתשרה עליו שכינה כאשר הייתי עמך למען לא יזנו כל ימיו אחרי אלוהי נכר. וזהו אומרו (להלן פסוק כג) **ויצו את יהושע כו' כי אתה תביא כו' אל הארץ אשר נשבעתי כו' שהוא זבת חלב ודבש** שהיא הקימה המביאה אותם לזנות **אחרי אלוהי נכר.** ועל כן **ואנכי** שהוא השכינה **אהיה עמך** שהוא להגן בעדם כמדובר. ואומרו **הנך שוכב** לשון הווה, יהיה על כי תוך שלושים יום קודם הסילוק הנשמה עולה ופוקדת מקומה שעם האבות הצדיקים המתעוררים להקבילו, והוא ענין התחלת שכיבה עם אבותיו שהיא התחברות הנפש עם האבות כמפורש באר היטב פרשת ויחי.

טז וַיֹּאמֶר ה' אֶל-מֹשֶׁה הִנְּךָ שֹׁכֵב עִם-אֲבֹתֶיךָ וְקָם הָעָם הַזֶּה וְזָנָה אַחֲרֵי אֱלֹהֵי נֵכַר-הָאָרֶץ אֲשֶׁר הוּא בָא-שָׁמָּה בְּקִרְבּוֹ וַעֲזָבַנִי וְהֵפֵר אֶת-בְּרִיתִי אֲשֶׁר כָּרַתִּי אִתּוֹ :

ונחזור אל הענין, אמר **הנך שוכב כו' וקם העם הזה וזנה,** והוא כי אין היצר הרע עוקר את האדם הכשר מעבוד את ה' לעבוד עבודת גלולים בבת אחת ולעזוב את ה' לגמרי, כי אם מעט מעט יגרשנו. וזהו אומרו **וזנה כו',** והוא כי בראשונה לא יעזבו את ה' לגמרי כי אם יחלו מעט, כי את ה' יעבדו ויזנו תחתיו ולא יעזבו ה' לגמרי, אלא יהיו תחתיו כאשה שתחת אישה דרך זנות תחל לזנות אך עראי ומבעלה תעשה עיקר, כן מה' אלוהיהם יעשו עיקר כי אם שיזנו כזנות בעלמא אחר עבודה זרה. ולא יביט אל אשר הוא בא שמה בקרבו ולא יכלו להציל את ארצם מידכם. וקו לקו ימשכו עד עזוב לגמרי את ה' אלוהי ישראל חלילה. והוא מאמר רבותינו ז"ל ב**איכה רבתי** (פתיחתא י), כי עבדו ישראל עבודה זרה כמנין ימות החמה, ושהיה אומר להם הקדוש ברוך הוא האם כגרמיזי הבאה באחרונה לא עשיתם אותי ולעבוד אותי יום אחד בשנה. וזהו **וזנה כו' ועזבני,** תחילה **וזנה** בלבד כיושבת תחת בעלה ותזנה עליו שרוב בעילות אחר הבעל, אך אחר כך **ועזבני** לגמרי שלא יעבדוהו אפילו יום אחד.

ועוד יוסיפו לעשות הרע לגמור העזיבה את ה', והוא לבטל חותם אות ברית קודש אשר הוא הוראת היותנו עבדיו יתברך. והוא מאמרם ז"ל **באיכה רבתי** (א כא) שאמר הוא יתברך

לאברהם כשאמר לו היה לך להסתכל בברית מילה שבבשרם, והשיב לו הקדוש ברוך הוא ביטלו אותו שנאמר (ירמיה יא טו) ובשר קדש יעברו מעליך. וזה יאמר פה כי אחר העזיבה מלעבדו גם יפרו בריתו, וזהו אומרו **ועזבני והפר את בריתי כו'.** ועל ידי כן **וחרה אפי בו ביום ההוא** הוא יום שגמרו בו לעזוב את ה', כי מאז תהיה הפקידה.

יז וְחָרָה אַפִּי בוֹ בַּיּוֹם-הַהוּא וַעֲזַבְתִּים וְהִסְתַּרְתִּי פָנַי מֵהֶם וְהָיָה לֶאֱכֹל וּמְצָאֻהוּ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְאָמַר בַּיּוֹם הַהוּא הֲלֹא עַל כִּי-אֵין אֱלֹהַי בְּקִרְבִּי מְצָאוּנִי הָרָעוֹת הָאֵלֶּה :

ובדרך הזה יבוא על נכון מה שאחר אמור ישראל **הלא על כי אין אלוהי בקרבי מצאוני הרעות האלה,** אומר הוא יתברך **ואנכי הסתר אסתיר**. אך הוא כי תחילה יסלק שכינתו מהם וזהו **ועזבתים,** והוא כי מיד **וחרה אפי בו ביום ההוא** הוא אחד ממלאכים רעים לשלוט בהם. אך כל עוד שאני עימהם לא ימשול בם, לכן אז **ועזבתים,** ולא עוד אלא ש**והסתרתי פני מהם,** כלומר אך לא מהאף, ועל ידי כן **והיה לאכול** מהאומות **ומצאוהו רעות כו'**. ואז ואמר **ביום ההוא** הלא על **כי אין אלוהי בקרבי,** לומר הנה כאשר זניתי מעל אלוהי שהייתי עובד את ה' ומזנה גם אחר העבודה זרה, לא מצאוני הרעות האלה כי לא הייתה עלי פקידה רעה. אך עתה כאשר עזבתי את ה' לגמרי הייתה עלי יד ה' לרעה. אם כן הדבר שאעבוד גם את ה' עם האחרים כאשר בתחילה, באופן כי את ה' אעבוד וגם אפנה גם אחר אלוהי נכר. וזהו אומרו **הלא על כי אין אלוהי בקרבי** שהוא כי אינו כלל גם בשותפות, על כן **מצאוני הרעות האלה.**

יח וְאָנֹכִי הַסְתֵּר אַסְתִּיר פָּנַי בַּיּוֹם הַהוּא עַל כָּל-הָרָעָה אֲשֶׁר עָשָׂה כִּי פָנָה אֶל-אֱלֹהִים אֲחֵרִים :

על כן מאז **ואנכי הסתר אסתיר פני כו',** שתחת הסתר בלתי כפול שהסתרתי עד כה באומרו **והסתרתי פני כו',** מעתה אעשה הסתר כפול וזהו **ואנכי הסתר אסתיר.** והטעם הוא על **כי פנה אל אלוהים אחרים** שלא לקח אותי לבדי, כי אם עדיין פונה אל אלוהים אחרים ואינו שב, רק מאשר עד כה עזבני לגמרי אפילו דרך שיתוף.

עוד יתכן קרוב אל דרך זה, שמעתה הגיד מראשית אחרית המשך הארבע גלויות, והוא כי אמר כי בבת אחת יזנו אחרי אלוהים אחרים, וזהו **וזנה אחרי אלוהי נכר הארץ.** אך לא יפקדו מיד כל עוד שעוסקים בתוכה, כמאמרם ז"ל (ירושלמי חגיגה א ז) ויתר הקדוש ברוך הוא על עבודה זרה גילוי עריות שפיכות דמים ולא ויתר על ביטול תורה. וכתוב אצלנו על מאמר (נדרים פא א) דבר זה נשאל לחכמים כו' על מה אבדה הארץ.

וזה יאמר הנה תחילה **וזנה כו'** ולא יפקדו,

אך **אחרי כן ועזבני** שהוא ביטול תורה, כנודע כי עזיבת תורתו יתברך היה עזוב אותו יתברך חלילה.

וגם והיפר כו',

אז וחרה אפי בו ביום ההוא הוא היום המסוים, הוא יום שהוקבע בו בכיה לדורות הוא יום רע מאז, **ועזבתים** הוא ענין השיב אחור ימינו כו' (איכה ב ג), שהוא חרבן בית ראשון בגלות בבל. **אך העזיבה לא התמידה,** כנודע מאמר רבותינו ז"ל (**איכה רבתי פתיחתא** כד) כי על ידי בכיית רחל שב ה' ואמר (ירמיה לא טו) מנעי קולך מבכי כו', ואז שלח שכינתו לבבל ותהי לישראל תקווה על ידי כן. והיא בשורת יחזקאל (פרק א) באומרו בשורת המראה אשר ראה על נהר כבר, שבזה נחו שקטו ישראל, כי ידעו כי שכינה עימהם ותהי תקווה לאחריתם. **ואחרי כן** ו**הסתרתי פני מהם במדי** על ידי המן, שלא היה רק **הסתר**, כמאמר רבי שמעון בן יוחאי (מגילה יב א) הם לא עשו אלא לפנים גם הקדוש ברוך הוא לא עשה אלא לפנים.

ואחר כך בגלות יון והיה לאכול, כי לא היה רק טורף ואוכל פורץ פרצות בהיכל לאכול חמדת עושר שמור והמסים שהעמיס והנאת ההגמון שהוא נקרא אכילה כד"א (משלי ל כ) אכלה ומחתה פיה.

ואחר כך הגלות הרביעית הכולל רעות רבות וזהו **ומצאוהו רעות רבות.**

וגם בהמשך הגלות שמדות וזהו **וצרות** להעבידם אלוהי נכר.

ואז ואמר ביום ההוא הלא על כי אין אלוהי בקרבי כו', שאילו היה ה' בקרבי בקרב לבי, גם שלפנים אעבוד עבודתם לא מלבי.

והנה לא יבצר מלחלל חלילה בפרהסיא. לכן **ואנכי הסתר כו'** בשמדות וגירושין ככל אשר שמענו באוזנינו, על **כי פנה כו'** כי גם שהלב לא היה בעבודה זרה לא היה הפניה בגלוי חסרה.

יט וְעַתָּה כִּתְבוּ לָכֶם אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמְּדָהּ אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל שִׂימָהּ בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה-לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל :

לכן **עתה כתבו לכם את השירה כו' ולמדה כו',** הוא כאשר נכתוב בס"ד כי בה נרמזו כל פרטי הגלויות כסדרן. **ושימה בפיהם** ללמדה לבניהם **כי אביאנו כו' ואכל ושבע ודשן** הוא ענין וישמן ישורון כו' האמור בה. ומה תהיה לי לעד ולא להם, הוא בחורבן ראשון שנשתכחה תורה מהמון העם, כי בא להם לחידוש ענין מצות סוכה בסוף שבעים שנה, וכאשר דרשו ז"ל כן ב**איכה רבתי** (**פתיחתא** כא) על וטמא טמא יקרא. אבל **והיה כי תמצאן אותו רעות כו'** שהוא בגלות רביעית כמפורש, אז **וענתה השירה הזאת לפניו לעד** גם לפני ישראל.

והטעם כי אז **לא תשכח מפי זרעו** כאשר בחורבן ראשון מההמון. והוא כי בחורבן שני כולם יודעים את התורה בין רב למעט בכל משך הגלות. ואחר אומרו יתברך את אשר ירשיעו, אמר לא שיחוייבו על ידיעתי כי תהיה מכרחת כי אם שאני מגיד, כי ידעתי את יצרו המוכן להחטיא, אך לא יבצר מהם הכניעו. ואמר **אשר הוא עושה היום,** כי היום יצרו הוא עושה והוא גם כן

יעשה להם, ועם כל זה יש תקווה בטוחה לשוב על ידי התורה שלא תשכח כי התורה תחזירם למוטב.

והנה רבותינו ז"ל במסכת חולין (קלט ב) אמרו מנין לאסתר מן התורה שנאמר **ואנכי הסתר אסתיר כו',** יורו כי פסוק זה על **גלות מדי** ידבר, ואם כן לא ידבר פה רק על כל הנמשך מחורבן ראשון שהוא **גלות בבל וגלות מדי**. ולפי זה אחשוב יהיה שיעור הכתובים ועניינם במה שכתוב אצלנו בביאור המגילה, כי שתים רעות היו גרמת נזקם בימים ההם:

אחד מה שהשתחוו לצלם.

שנית, מה שנהנו מסעודת אחשורוש.

הגם ש**מדרש חזית** (**שיר השירים רבה** ז יג) עושה עיקר מעון הסעודה, ורבי שמעון בן יוחאי בגמרא (מגילה יב א) מעון הצלם, לא יבצר כי זה וזה גורם כי שם נמצאו ושם היו, וכמו שכתבנו שם כי מרדכי אשר היה מכריז שלא יבואו לסעודה הפך מעשה המן, זכותו תגין על עוון הסעודה. ואסתר שנצטערה על הכנסתה בבית הצלמים ותשם עצמה בסכנת מות, הוא להגין על עוון הצלם, כי על כן נצטרכו שני גואלים כמפורש אצלנו שם.

ולפי זה שיעור הכתובים, **וחרה אפי בו ביום ההוא בחורבן בית ראשון,** ואז **ועזבתים והסתרתי פני מהם** כאשר בדרך הראשון. ואחרי כן **והיה לאכול** בסעודת אחשורוש שאכלו מהסעודה והיו של שושן בלבד, על כן נאמר והיה לשון יחיד ואז **ומצאוהו רעות רבות** וצרות גזרות להשמיד להרוג ולאבד. ובראותם מגזרות כל כך רעות וכוללות לכל ישראל ולא לבני שושן בלבד. אז **ואמר ביום ההוא** אין זה על הסעודה, רק **על כי אין אלוהי בקרבי** שהוא על העוון הצלם, כי לעבודה זרה חשבו הוא יתברך, **מצאוני הרעות האלה** את כל כללות ישראל ולא את של שושן בלבד. וגם הרעות האלה הגדולים שאינם על דבר הסעודה, כי אינה כדאי לכל זה.

ועל כן יאחזמו רעד באומרו שאם כן אין תקנה, כי אין משוא פנים בדבר כקושיית תלמידי רבי שמעון בן יוחאי אליו (מגילה יב א) באומרו כי על הצלם היה הדבר. אך אין פחד, כי מה ש**אנכי הסתר אסתיר פני** לא יהיה רק **ביום ההוא** בלבד, והוא כי גם הוא לא עשה אלא לפנים. וזהו כי פנה כו' פנים בעלמא, והוא מאמר תשובת רבי שמעון בן יוחאי מה הם לא עשו אלא לפנים אף הקדוש ברוך הוא לא עשה אלא לפנים. ושיעור הכתוב **ואנכי** גם כן **הסתר אסתיר** הסתר בעלמא, **וביום ההוא** בלבד, כאשר גם הוא לא עשה אלא לפנים **כי פנה כו'.**

יט וְעַתָּה כִּתְבוּ לָכֶם אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת וְלַמְּדָהּ אֶת-בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל שִׂימָהּ בְּפִיהֶם לְמַעַן תִּהְיֶה-לִּי הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְעֵד בִּבְנֵי יִשְׂרָאֵל :

זולת מה שכתבנו למעלה, יאמר על פי מה שכתבנו בתחילת הענין, כי כוונתו יתברך באומרו **קרא את יהושע כו',** שהוא לאמר לו **הנך שוכב עם אבותיך** ומיד **וקם העם הזה** בקימת מעלה, ועל ידי כן ישמן ויבעט **וזנה כו',** על כן אמרתי ת**קרא את יהושע והתיצבו** אתה והוא **באהל מועד ואצונו,** שעל ידי הכנות אלו תשרה בו שכינה בעצם ותגן על כל ימי שני חייו ואגב המשיך העתיד כולו.

ועל כן עתה ראה והנה יוכל איש לדבר, מה הועיל הוא יתברך בתקנתו, הלא אחרי מות יהושע ישובו לכסלה, וגם בקצת הדורות גם ה' יתן איש צדיק כיהושע מה עשו שאר הדורות, ואם כן איפה בנדון הקדוש ברוך הוא את עולמו כי מי יודע אם יוכשרו דרי או איזה יכשר, או מה יהיה אחרית אלה, כי הלא הבחירה ביד כל אדם להרע או להיטיב, ואם ח"ו ירעו מעלליהם נמצאת בריאתו יתברך את העולם לבטלה, כי לא תוהו בראו לשבת בו צדיקים יצרו, ואם יעשו את הרע תשחת הארץ לפני האלוהים ולא יחפוץ בהשחתת עולם בל תהיה פעולתו לריק, או יפקפקו בני אדם בידיעה. על כן אמר אלוהים אל תחושו, כי הנה **ועתה כתבו לכם את השירה הזאת ולמדה את בני ישראל.** ואמר **כתבו** כי משה ויהושע יכתבו להורות לדורותם **ולמדה** עד תהיה **שימה בפיהם** לדורות שאחריהם. וזה **למען תהיה לי השירה הזאת לעד** כי שירת האזינו המעידה את אשר יקרה להם, יהיה כאילו יש לי **עד** מעיד מעתה את אשר תבואנה כמתרה בהם בכל דור ודור.

כ כִּי-אֲבִיאֶנּוּ אֶל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי לַאֲבֹתָיו זָבַת חָלָב וּדְבַשׁ וְאָכַל וְשָׂבַע וְדָשֵׁן וּפָנָה אֶל-אֱלֹהִים אֲחֵרִים וַעֲבָדוּם וְנִאֲצוּנִי וְהֵפֵר אֶת-בְּרִיתִי :

ולא תאמרו כי אני ידעתי את אשר יעשו את הרע ואשר רעה תבוא אליהם, ולמה זה הטבתי להם והבאתים אל הארץ דשנה ושמנה, ולא שמתי אל לבי כי רוב טובה יחטיאם ויאבדו ממנה, כי הלא אני דן באשר הוא שם. ואשר תראו **כי אביאנו אל הארץ** הלא הוא כי אני אעשה את שלי לקיים שבועתי. וזהו **כי אביאנו אל האדמה אשר נשבעתי כו'** לומר מה ש**אביאנו אל האדמה,** הלא הוא על **אשר נשבעתי כו'** ואני אעשה את שלי ואקיים שבועתי לתת להם ארץ **זבת חלב ודבש,** ואם אחרי כן תמשך להם מזה רעה כי **ואכל ושבע ודשן ופנה כו'** אז אדונם לפי העת ואצר להם.

כא וְהָיָה כִּי-תִמְצָאן אֹתוֹ רָעוֹת רַבּוֹת וְצָרוֹת וְעָנְתָה הַשִּׁירָה הַזֹּאת לְפָנָיו לְעֵד כִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי זַרְעוֹ כִּי יָדַעְתִּי אֶת-יִצְרוֹ אֲשֶׁר הוּא עֹשֶׂה הַיּוֹם בְּטֶרֶם אֲבִיאֶנּוּ אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבָּעְתִּי :

ולא תאמרו כי אם כן איפה תהיה תכלית בריאת העולם לריק ולא יבוא התכלית אל הפועל כי בחירתם חופשית. כי הלא דעו איפה כי ידעתי כי **והיה כי תמצאן אותו רעות כו' וענתה השירה הזאת לפניו לעד,** כי יקחו אותה **לעד** לבל יתייאשו מן התשובה, כי **השירה הזאת**

תהיה כעונה ומעידה לפניהם. ולא תאמרו אולי ישכחו התורה ואין שירה להעיד, **כי** הלא **לא תשכח מפי זרעו** השירה.

ומה הוא העדות אשר תעיד השירה הזאת לפניו, הלא הוא שתעיד **כי ידעתי כו'** כי גם שירשיעו לעשות לא אחוש לבלתי קבלם, כי יצרם הטעם וידעתי שישובו. והוא כמעשיהם עתה שעם שעשו את הרע הנה שבו עתה ואתן להם את הארץ כן אעשה להם וזהו **אשר הוא עושה היום.** והוא מאמר השירה שאחר אומרו כל **הרעות** והגליות, הוא אומר (לקמן לב כט) לו חכמה ישכילו זאת, כלומר מי יתן חכמו ישכילו זאת מטרם רעה תבוא אליהם, אך ידעתי כי יבינו לאחריתם, כי אז ישובו ויכירו כי איכה ירדוף אחד אלף כו' אם לא כי צורם מכרם כו' וכי לא כצורנו צורם כו', ויפקחו עיניהם לשוב עד ה' ויגאלו. נמצא כי לא תהיה בריאת עולם לריק, כי לא תבצר מהם תשובה בסוף ותהיה **להם השירה לעד** שאקבלם, כאשר כתבתי בשירה ההיא לבל אמאן לקבלם.

או יהיה שיעור הכתוב על פי דרך זה, ידעתי את יצרו כי גם שתחלה מחטיאם, אחרי כן בשובם הוא יהיה בעוזרם לשוב בשני היצרים שהוא בכל לבבם, והוא **אשר הוא עושה היום.** כי היום דור הבאים לארץ על ידי יהושע הוא דור זכאי עובדים את ה' בכל לבבם, כי גם יצרם עוזרם לעבוד אותי כן יעשו דור אחרון, וזהו **אשר הוא עושה** כי יצרם הנזכר הוא **עושה היום בטרם אביאנו,** שהוא בזמן שטרם ההבאה שהוא אחר שכלו מתי מדבר והוא הקודם כמדובר.

כב וַיִּכְתֹּב מֹשֶׁה אֶת-הַשִּׁירָה הַזֹּאת בַּיּוֹם הַהוּא וַיְלַמְּדָהּ אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

למה שצער סילוק משה רבנו ע"ה ועיקרו היה על ישראל כמו שכתבנו, שעל כן גלה לו יתברך שיתוקנו, כי בגלות האחרון תרבה תורה בישראל כי לא תשכח כמדובר והיא תעמוד להם. כאשר פירש משה עצמו בספר **רעיא מהימנא** (**זוהר** ח"ג רעו, א) על מאמר הכתוב (זכריה ט ט) שיבוא המשיח עני ורוכב על חמור שהוא על סמך עסק התורה כמה דאת אמר (בראשית מט יד) יששכר חמור גרם. על כן טרם יצווה יתברך את יהושע לרעות את ישראל אחרי משה, הפיס דעתו שייחל עד כתב **את השירה וילמדה את בני ישראל** למען תהיה לעדה, כי בה נרמזו כל הארבעה גלויות, שעל ידי ראות כך ידבקו בתורה ויתוקנו בה, כי יראו כי כאשר העיד בם יוצרם יתברך כן היה. וגם שם הקדים כי התורה היא תקנתם, באומרו (לקמן לב ב) יערוף כמטר לקחי כו'.

כג וַיְצַו אֶת-יְהוֹשֻׁעַ בִּן-נוּן וַיֹּאמֶר חֲזַק וֶאֱמָץ כִּי אַתָּה תָּבִיא אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-נִשְׁבַּעְתִּי לָהֶם וְאָנֹכִי אֶהְיֶה עִמָּךְ :

ואחר כך **ויצו** הוא יתברך **את יהושע כו'**. ואמר **כי אתה** בזכותך **תביא כו'**. וגם שאמר למעלה **ה' אלוהיך הוא עובר לפניך הוא ישמיד,** שיורה שהוא יתברך העושה ולא אתה, הלא הוא כי השכינה היא העושה באמת, אלא שצריך יהיה איש על עדה יהיה משכן לה לשרות עליו, וזהו **ואנכי אהיה עמך.** ומה שלמעלה נאמר **תבוא** ופה אמר **תביא** כבר ביארנו למעלה בס"ד.

כד וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה-הַזֹּאת עַל-סֵפֶר עַד תֻּמָּם :

כה וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת-הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית-ה' לֵאמֹר :

כו לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית-ה' אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה-שָׁם בְּךָ לְעֵד :

כז כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת-מֶרְיְךָ וְאֶת-עֹרְפְּךָ הַקָּשֶׁה הֵן בְּעוֹדֶנִּי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם מַמְרִים הֱיִתֶם עִם-ה' וְאַף כִּי-אַחֲרֵי מוֹתִי :

כח הַקְהִילוּ אֵלַי אֶת-כָּל-זִקְנֵי שִׁבְטֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם וַאֲדַבְּרָה בְאָזְנֵיהֶם אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָעִידָה בָם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ :

כט כִּי יָדַעְתִּי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי-הַשְׁחֵת תַּשְׁחִתוּן וְסַרְתֶּם מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם וְקָרָאת אֶתְכֶם הָרָעָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים כִּי-תַעֲשׂוּ אֶת-הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם :

ראוי לשים לב:

למה הפסיק בין ענין השירה שדבר עד כה, במה שכלה לכתוב משה את ספר התורה ושציוה לשום אותו **מצד הארון.** והיה ראוי שיאמר מיד **הקהילו אלי כו' וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה כו'.**

ב. אומרו ויהי ככלות כו', כי האם היה על לב שטרם כלות היה מצווה לשים אותו בארון.

ג. אומרו עד תומם, כי בכלל אומרו **ככלות** הוא.

ד. אומרו ויצו כו' לאמר, כי אומרו **לאמר** הוא משולל הבנה כי איננו לאמר לזולת.

ה. למה ציוה לשים אותו **מצד הארון** מה צורך לזה.

ו. כי הלא יפלא כי למה ישימו ספר כתוב בידי אדם על הספר בדיו בצד הלוחות כתובים באצבע אלוהים, כי גם שהלוחות שניות נאמר על פי משה (לעיל י ב) ואכתוב על הלוחות שמורה שמשה כתבם, הלא לעומת זה נאמר (שמות לד א) **פסל לך שני לוחות כו' וכתבתי על הלוחות כו'** שיורה כי **מכתב אלוהים** היו, והוצרכו רבותינו ז"ל (**ילקוט שמעוני** דברים רמז תתנד) לומר כי הוא יתברך היה הכותב בעצם והיה בהתחברות ליד משה.

וכן יורה מאשר גם בשניות היה מ"ם וסמ"ך עומדים בנס. ואם כן איפה הלא כמו זר יחשב להיותם מצד הלוחות.

ומה גם למאן דאמר (בבא בתרא יד א) שלא היה בדף אחד סמוך לארון, כי אם ממש סמוך ללוחות תוך הארון.

ז. אומרו והיה שם בך לעד, מה הוא עדותו ועל מה יעיד, והלא **השירה** היא **העד** כמדובר למעלה אך לא כללות הספר.

וגם אומרו והיה שם כי מלת **שם** מיותרת, אם לא נאמר כי היות שם הוא עדות ואין נראה שיש בזה שום עדיות.

והנה היה אפשר להשיב על זאת כמו שאמרו ז"ל (ירושלמי סנהדרין ב ו) כי מספר המונח בארון היו מגיהים כל הספרים מאז והלאה, ויהיה העדות על סגנון התורה שממנו יראו וכן יעשו כמוהו, אך מלת **בך** יורה שעל ענין הנוגע לישראל ידבר.

אמנם לבוא על הענין, נשית לב על מאמרם ז"ל (דברים רבה ט ד) כי בנשאר מ**היום ההוא** שמת בו כתב מבראשית עד לעיני כל ישראל, ולא נחלקו אלא אם היו שלש עשרה ספרי תורה שלמים או אחד, והנה ראוי לשית לב, כי אפילו אחד מה צורך היה יתחיל ויגמור **ביום ההוא,** והיתכן שלא כתב ספר עד **היום ההוא,** ואם היו חסרים מכאן עד סוף פרשת וזאת הברכה יכתוב זה השאר ולא הכל.

אך הנה טרם ידבר משה דברי השירה שם התראה לישראל על בטלם קיום כל התורה כלה, ראה והנה היה מקום פתחון פה לישראל לאמר, למה תתרה בנו על כל התורה, והלא אין לנו רק מה שכתוב על שני לוחות הברית כי אם על **כתובים באצבע אלוהים** אך לא כל יתר התורה חלילה.

או לפחות יאמרו כי אין קיום שאר כל התורה שווה לאשר בלוחות לשכר או לעונש ולייסורין וגליות הכתובים בשירה הזאת. על כן מה עשה בנשאר מהיום ההוא שנסתלק בו, כתב כל ספר התורה מראש ועד סוף. למען יאמרו ישראל תחת מה היה מקום לומר כי אין יתר התורה דומה לעשרת הדברות, על כי הדברות ההם גם שמשה כתבם היה העושה בעצם הוא יתברך, אלא שהיה על ידי משה אך לא שאר דברי התורה.

על כן מה עשה בקצת מהיום כתב כל התורה מבראשית עד לעיני כל ישראל, למען יראו כל ישראל ויאמרו הלא גם **מכתב אלוהים** זה כמעשהו בלוחות, כי מי גבר יכתוב כל התורה בקצת יום אחד, אך אין ספק כי כאשר בלוחות היה נראה כאילו משה הכותב, אך הוא יתברך היה העושה בעצם, כך בכתבו את ספר התורה היה נראה כאילו משה הכותב אך הקדוש ברוך הוא הוא היה העושה בעצם. ואם כן איפה לא יגרעו כל דברי ספר התורה לקדושה ולשכר ועונש מעשרת הדברות. ואשר נכתבו העשרה ההם ולא השאר, הוא כי כל שאר דברי התורה נכללים בהם כנודע, על כן אין עדות לישראל על קיום כל התורה כזה. אך הדור ההוא ראו הדבר ולא הדורות שאחריהם. על כן מה עשה משה ציוה לשום אותו **מצד הארון,** למען יהיה זכר לדבר כי על ידי היותם סמוכים לא תפסק הקבלה מפה אל פה, לומר שעל כן נסמכו להורות כי אלו ואלו דברי אלוהים חיים, ועונש המבטל ושכר המקיים שווה בזה ובזה.

כד וַיְהִי כְּכַלּוֹת מֹשֶׁה לִכְתֹּב אֶת-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה-הַזֹּאת עַל-סֵפֶר עַד תֻּמָּם :

וזהו ענין הכתוב **ויהי ככלות משה לכתוב כו' עד תמם** שהוא **מבראשית** עד **לעיני כל ישראל,** שהוא הוכחה אל שווי כל דברי התורה לעשרת הדברות. אז -

כה וַיְצַו מֹשֶׁה אֶת-הַלְוִיִּם נֹשְׂאֵי אֲרוֹן בְּרִית-ה' לֵאמֹר :
כו לָקֹחַ אֵת סֵפֶר הַתּוֹרָה הַזֶּה וְשַׂמְתֶּם אֹתוֹ מִצַּד אֲרוֹן בְּרִית-ה' אֱלֹהֵיכֶם וְהָיָה-שָׁם בְּךָ לְעֵד :
לקוח את ספר התורה ושמתם אותו מצד הארון, לומר כדי לאמר ענין השירה ההיא להתראה על הבלתי מקיים את כל דברי ספר התורה, צריך לקוח את הספר הזה שהוא זה בייחוד שנכתב ביום אחד לשים אותו מצד הלוחות. להורות כי שווים הם כל דברי הספר אל מה שבלוחות, כי גם אלה הם **מכתב אלוהים** כעשרת הדברות. וזהו **והיה שם בך לעד** כי היות הספר שם סמוך אל הלוחות יהיה **בך לעד** על היותם מערך הדברות. כי הדור שלא ראו כבני דור זה כי **מכתב אלוהים** היו גם אלה. כי כל התורה כלה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, על ידי היות הספר שם יהיה להם מזכרת על אשר היה כאשר הושם הספר שם.

כז כִּי אָנֹכִי יָדַעְתִּי אֶת-מֶרְיְךָ וְאֶת-עָרְפְּךָ הַקָּשֶׁה הֵן בְּעוֹדֶנִּי חַי עִמָּכֶם הַיּוֹם מַמְרִים הֱיִתֶם עִם-ה' וְאַף כִּי-אַחֲרֵי מוֹתִי :
ואחר כך פירש ואמר, תדעו למה עשיתי כן, הלא הוא כי הן אמת כי על מה שבלוחות לא היה כל כך קל בעיניכם, אך מה שהוצרכתי בזה הוא **כי אנכי ידעתי את מריך כו'**

כח הַקְהִילוּ אֵלַי אֶת-כָּל-זִקְנֵי שִׁבְטֵיכֶם וְשֹׁטְרֵיכֶם וַאֲדַבְּרָה בְאָזְנֵיהֶם אֵת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה וְאָעִידָה בָם אֶת-הַשָּׁמַיִם וְאֶת-הָאָרֶץ :
כט כִּי יָדַעְתִּי אַחֲרֵי מוֹתִי כִּי-הַשְׁחֵת תַּשְׁחִתוּן וְסַרְתֶּם מִן-הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוִּיתִי אֶתְכֶם וְקָרָאת אֶתְכֶם הָרָעָה בְּאַחֲרִית הַיָּמִים כִּי-תַעֲשׂוּ אֶת-הָרַע בְּעֵינֵי ה' לְהַכְעִיסוֹ בְּמַעֲשֵׂה יְדֵיכֶם :
כי ידעתי אחרי מותי כו' כי וסרתם מן הדרך אשר צויתי אתכם שהוא אשר לא כתוב בלוחות ומזה תבואו אל השאר. ואחר הקדמה זו אז וידבר משה כו' את דברי השירה כו'.

או יאמר ויצו כו' לאמר לקוח כו', לומר כי מה ש**ויצו משה את הלוים** ביחוד, הוא לאמר להם **לקוח את ספר התורה הזה ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' כו',** כי להם יאתה ענין זה. שאין ענייני הארון כי אם לשבט ההוא, כלומר אך כל מה שאמר אחר כך **כי ידעתי את מריך כו'** אינו ללוים כי העיקר הוא לשאר שבטים.

או יהיה שיעור הכתובים בדרך אחרת, בשום לב כי הלא הוא יתברך לא אמר למשה רק שיעיד על ישראל את השמים ואת הארץ, והוא אומר תחילה על הספר **והיה שם בך לעד.**
ועוד למה מתריס כנגדם באומרו **כי אנכי ידעתי את מריך כו'**.
ועוד אומרו ממרים הייתם עם ה' ומהראוי יאמר לה'.

ועוד אומרו הקהילו אלי את כל זקני כו' ואעידה בם את השמים כו', שנראה כי על הראשים בלבד מעיד את השמים ואת הארץ ולא את שאר העם, והנה אחר כך הוא אומר **וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה כו'.**

ועוד אומרו כי ידעתי אחרי מותי כו', כי הראוי יאמר כי אחרי מותי **השחת תשחיתון כו'** ולא לומר מלת כי אחרי מלת **מותי.**

ועוד כי כבר אמר **כי אנכי ידעתי את מריך כו',** והוא ענין פסוק זה כי ידעתי כו' ולמה הוכפל. וגם נאמר בינתיים **הקהילו אלי כו'** כיון שפסוק **כי אנכי ידעתי** ופסוק **כי ידעתי אחרי מותי כו'** על המון ישראל ידברו ולא ידבר הפסוק השני על הזקנים בייחוד.

ועוד כפל אומרו השחת תשחיתון.

ועוד אומרו וקראת אתכם הרעה כו', כי היה לו לומר ותקרא אתכם הרעה ולא לשון קריאה. ואם הוא על כי לשון מקרה לא יצדק כי השגחה תהיה ולא מקרה, הלא גם לשון קריאה לא יצדק ומהראוי יאמר ותבוא עליכם הרעה.

אמנם הנה טרם יאמר להם את דברי השירה שמעיד בה עליהם את השמים ואת הארץ, ראה והנה היה מקום יאמרו למה זה תעיד עלינו שמים וארץ, ולא את ה' אלוהינו החי וקיים תמיד עולם ועד, האם בהסתלקך שהיית משכן לו יתברך תאמר שתסתלק השכינה מאתנו ותהיה העדר השגחה חלילה לא כן הוא ודאי. ואם כן אחר שיש ה' בקרבנו הוא העד והוא הדיין, ומה צורך עדים זולתו יתברך והלא ממוראת עדותו נעבדהו.

ועוד שנית כי הנה ב**דברי השירה** הוא, כי משה הוא המעיד עליהם **שמים וארץ** באומרו **האזינו השמים כו',** וכן בפרשת ואתחנן הוא אומר **העדותי בכם היום את השמים כו',** על כן ראה והנה יוכל להשיב לו אילו היה הוא יתברך האומר אלינו שמעיד בנו שמים וארץ החרשנו, אך אתה בשר ודם עובר ואיך תעיד עלינו שמים וארץ, האם יודע מה שיהיה שתתרה ותעיד בנו, או כשנעשה את הרע האם תדע שעשינו אותו או יגידו או יגלו לך שמים עונינו או הארץ כי תשים אותם עדים עלינו.

שלישית כי יאמרו מה צורך עדות או התראה, ומה לנו סימן ועדות או התראה גדולה מאשר יראו בעיניהם כי בעשותם הרעה רעה תבואם ויראו ויבושו וישובו מדרכם.

על כן על שלש אלה הקדים ואמר, **על הראשונה** הנני מראה לפניכם כי **ה' אלוהיכם הוא העד על כל אשר תעשון.** כי אפילו בהסתלקי שהייתי משכן לא יבצר מכם. כי הלא אין צריך לומר בארון ה' כי שם הוא יתברך, אך זולת זה הנה ראיתם ככלותי ספר התורה ביום זה עד תומו, כאמור בפסוק הקודם **ויהי ככלות כו' עד תמם** שהוא **מבראשית** עד **לעיני כל ישראל.** ואין זה רק למה שכל התורה כולה שמותיו של הקדוש ברוך הוא, ואני היודע כוונת הצרופים

ואיך הוא שמותיו יתברך במחשבה שאני כותב נכתב מאליו, באופן כי מעשה אלוהים הוא, ובו שורה שכינתו יתברך. כי מעין **מכתב אלוהים** שבלוחות היה בו. ועל כן אני אומר **לקוח את ספר כו'**, לומר כי הראוי לאמר הוא לקוח **את ספר התורה ושמתם אותו מצד הארון** כי דומה הוא ללוחות, כי גם הוא **מכתב אלוהים.** ואם כן ודאי כי גם בסילוקי, ה' בקרבכם שרוי בארון אשר בו הספר הזה, כי גם שבלעדי הספר ה' שורה בארון הנה לא היה ניכר כי גם כל התורה יש לה קדושת העשרת דברות כאשר הוא עתה.

וגם שעין בעין ראיתם כי **מכתב אלוהים** הוא מה שלא ראיתם בלוחות שנכתבו שלא בפניכם. על כן תדעו ודאי כי ה' בקרבכם הוא שורה במקום ההוא ולא סילק שכינתו בסילוקי השמימה. וזהו אומרו **ושמתם אותו מצד ארון ברית ה' אלוהיכם, והיה שם בך לעד** ה' אלוהיכם הנזכר, כי **ה' אלוהיכם הוא שם בך לעד.** ואם כן לפי האמת לא היה צריך עד זולתו יתברך כי הוא העד והוא הדיין, ומה צורך העיד עליכם שמים וארץ. אך הוא כי זה אינו שווה לכם, **כי** הנה **אנכי ידעתי את מריך ואת ערפך הקשה** כי **הן בעודני חי עמכם** שידעתם כי ה' אתי, כמאמר הכתוב (שמות לג ח) **והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד** הוא בית מדרשו של משה שקרא לו אהל מועד. ואפילו מלאכי השרת אמרו רבותינו ז"ל (**תנחומא** כי תשא כז) שהיו הולכים שם לבקש את ה'. ועם כל זה **ממרים הייתם עם ה'** שהיא עם היותכם עם ה' בודאי, ולא שמתם לבכם כי ה' שעמכם הוא בך לעד, ואדרבה היו אומרים **היש ה' בקרבנו אם אין.** ומה גם עתה אחרי מותי, שתסתפקו אם סילק השגחתו חלילה, ועל כן גם שהוא יתברך הוא העד בודאי על הכל עם כל זה אינו מועיל עמכם.

ושמא תאמרו הלא לנו אתה מיקל בכבודנו כך לאמר שידעת את מריינו וקושי ערפינו ושממרים היינו עם ה'. אך אם היו לפניך ראשי עם זקנינו ושוטרינו ראשי ישראל לא היית אומר אליהם כדברים האלה. אל תאמרו כך כי הלא **הקהילו אלי את כל זקני שבטיכם** הם סנהדרין ודייני ישראל, ו**שוטריכם** שהם כל ראשי ישראל. **ואדברה באזניהם את הדברים האלה** אשר אמרתי, **כי אנכי ידעתי את מריך ואת ערפך כו'**, ולא אבוש מהם כי לא אחניף להם. וגם לגדולים ההם לא אומר להם כי **ה' הוא העד** ואיני מעיד עליהם את השמים ואת הארץ כי אם לכם בלבד, כי אם גם **ואעידה בם** גם הם **את השמים ואת הארץ**, כי גם כי ה' הוא העד האמיתי וקיים לעד, ואין צריך לומר כי ממכון שבתו ישגיח כי אם שגם על הארץ כבודו. אך למה שעיני בשרכם לא תראינה בו לא תשיתו לב, על כן אעיד עליכם את השמים ואת הארץ הנראים תמיד, שאם תרשיעו יד העדים תהיה בכם ראשונה **ועצר את השמים כו' והאדמה כו'.**

ועל השנית כי תאמרו איך אני אומר **ואעידה בם את השמים ואת הארץ** שאני המעיד ולא ה', ואיך אדע כי תחטאו וגם **אחר מותי** מי יגיד לי. דעו איפה **כי ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון** והוא שכולל שני דברים:

אחד שיודע מעתה ברוח קדשו כי אחר מותו ישחיתו מעלליהם.

ושנית כי אחרי מותו והוא בעולם העליון, יודע לו אשר יעשו את הרע, והוא כי כאשר החוטא משחית נפשו שבקרבו כן משחית ופוגם שורש נפשו למעלה בעולם העליון.

ועל כן שם יראה משה אחרי מותו את הפגם אשר יפגמו בשורשם. וזהו אומרו **השחת תשחיתון** שהוא השחת בנפשכם תשחיתון בשורשיכם של מעלה. ולהיות הכוונה על שני דברים:

אחד שידע כי יעשו את הרע אחר מותו,

שנית כי גם שם יגלה אליו משחתם בשורשם בהעוותם.

על כן אמר לשון היולי באומרו **כי ידעתי אחרי מותי** ולא אמר כי אחרי מותי השחת תשחיתון שהיה הפירוש הראשון נראה, וגם לא אמר מלת כי אחר מלת ידעתי לרמוז השני, כי שני הפירושים אמת בכוונתו.

ועל השלישית אמר **וסרתם מן הדרך כו'** לומר אלו מיד בעשותכם הרע הייתם לוקים לא היה צריך דבר כי תראו ותשובו. אך הענין הוא שדור אחד יחטא וכמה דורות יאריך על שלשים ועל רבעים, ומה גם בחורבן ראשון ששבע דורות עבדו עבודה זרה והאריך להם כל עוד שעסקו בתורה.

וזה יאמר תדעו למה צריך העדאת עדים והתראות אלו, הלא הוא כי הנה תחילה דור אחד **השחת תשחיתון** או שני דורות, ואחרי כן בהמשך הדורות יבואו ימי השילום, באופן שלא תכירו מיד רשעכם על הלקות, כי אדרבא תשגו בראות שמאריכים לכם. וזהו **וקראת אתכם הרעה באחרית הימים** שהוא בהמשך ימים רבים, ולא תלקו מיד כאשר תעשו את הרע קודם לאחרית הימים הרבה. ועל כן לא תרגישו בדבר מעצמכם. ומאומרו **וקראת** רמז אל המשחית הנברא בעונותיכם, כי הוא יקרא לפניכם כי תיסרכם רעתכם.

ועוד שנית כיוון באומרו לסלק קושי גדול הנופל בתוך דבריו, והוא כי אם דור אחד יעשו את הרע ויאריכו לו שנים או שלשה דורות או ארבעה דורות, ואז יפקדו הכל. והלא כמו זר נחשב כי אבי אבות יאכלו בוסר ושני בניהם תקהינה?!

על כן בא משה ברוח קדשו ותקן ואמר, **וקראת אתכם הרעה** לומר כי הרעה אשר עשו תקראם ממקומה ותביאם בגלגולים כרבי שמעון בן יוחאי לפקוד עליהם כפי רשעתם, וזהו **וקראת אתכם הרעה באחרית הימים** נמצא כי אשר אכלו בוסר תקהינה שיניהם. וזהו אומרו **וקראת** לשון קריאה כמשמעה, אך לא את כולם יחזיר בגלגולים, כי אשר היה עונו קל די לו אשר יענש בגיהינום מבלי יתגלגל בדור מלוי הסאה כי אם לאשר הכעיסו בעצם. וזהו אומרו

וקראת אתכם הרעה ותדעו מי תקרא ומי ומי תהיו המתגלגלים, הלא הוא אשר **תעשו את הרע בעיני ה' להכעיסו כו'** כי את קלי האשמה יורידם לבאר שחת, ושם יתמרקו עד יהיו ראויים להגלגל כדי ליתקן, כי הוא יתברך חושב מחשבות לבלתי ידח ממנו נדח.

ל וַיְדַבֵּר מֹשֶׁה בְּאָזְנֵי כָּל-קְהַל יִשְׂרָאֵל אֶת-דִּבְרֵי הַשִּׁירָה הַזֹּאת עַד תֻּמָּם :

יאמר כי להורות כי כל דברי השירה מאתו יתברך היה, ולא מאתו בבחירת עצמו, ועל כן עם היות בעת סילוקו שדרך אנשים שיחלש כחם מלהרים קולו, אמר כי משה עם היות ששים ריבוא יחזיקו שנים עשר מילין, עם כל זה נשמע קולו ונכנס באוזניהם. וזהו **וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תומם,** ואין זה כי אם באשר ה' אתו, וכל אשר הוא עושה הוא יתברך היה העושה למען יאמינו, כי הוא יתברך המעיד בם את כל דברי השירה בעצם, אלא שהוא על ידי משה כי על כן **משה ידבר והאלוהים יעננו בקול.**

פרשת האזינו

פרק לב

א הַאֲזִינוּ הַשָּׁמַיִם וַאֲדַבֵּרָה וְתִשְׁמַע הָאָרֶץ אִמְרֵי-פִי :

הנה על שנותו את טעמו ישעיהו ממשה, באומרו שמיעה בשמים והאזנה בארץ, הפך מאמר התורה, אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** שו) כי משה שהיה קרוב אל השמים מעל הארץ אמר האזנה בשמים ושמיעה שמשמעה מרחוק בארץ, אך ישעיה כי קרוב הוא אל הארץ יותר, היפך הסדר.

והנה עדיין ראוי לשית לב, כי הנה סמך **שמים וארץ** יחד ועל כולם כאחד אמר כי ה' דבר, אך משה אמר גזרה על כל אחד בפני עצמו, על **השמים** לבדן אמר **ואדברה,** ואחר כך על **הארץ** אמר **ותשמע אמרי פי.**

ועוד למה שינה לומר **דבור** על השמים **ואמירה** על הארץ.

ועוד כי בארץ הזכיר פיו כאומרו **אמרי פי,** ובשמים לא אמר וידבר פי.

ועוד כי **בשמים** אומר ש**יאזינו** תחילה ואחר כך ידבר, כאומרו **האזינו השמים ואדברה,** ו**בארץ** הוא אומר **ותשמע הארץ אמרי פי,** שמשמעו שעוד הוא מדבר והיא שומעת.

אמנם פתח דבריו, בבואו להוכיח את ישראל יעבדו את ה' פן רעה תבוא עליהם אם יעזבוהו ככל דברי השירה הזאת, רצה להורות להם כמה מעלות טובות לצדיק, כי הוא מושל ביראת אלוהים, וגם על השמים כבודו, ואפילו משרתי עליון אשר בשמים כבודם סרים אל משמעתו.

כי על כן באו מחנה אלוהים ללוות את יעקב, ואפילו להגר שפחת שרי נזדווגו לה שלשה מלאכים, כי כל העולמות שת ה' תחת רגליו. אך על בני אדם שוכני ארץ למה שבעלי בחירה הם, לא ימשול הצדיק בו להכריעו ולמשול בו בשום דבר, אם לא על פי בחירתו.

וזה אומרו האזינו והשקיטו **השמים** אפילו יושביהן תחילה כדי ש**ואדברה** אני, כי צדיק מושל על כל הבלתי בחיריים, ואפילו כי אדבר עליהם קושי שהוא ענין דבור. אך על בני אדם שוכני ארץ, למה שבעלי בחירה הם, הוא אומר **ותשמע הארץ,** אך לא דרך צווי לומר שמעו הארץ כי בחיריים הם, וגם לא אומר שיקדימו לשמוע טרם אדבר, רק בעת צאת **אמרי** מ**פי** עוד אני מדבר והם שומעים. וגם לא ישיתו לב אל עצמי שישמעו להיותי המדבר, כאשר אמרתי אל **השמים** ש**יאזינו** כדי ש**אדברה** אני, כי הלא יושבי הארץ בחיריים כמוני, ולא יעשו רק בעד המאמרים בעצמם היוצאים מ**פי** כי מאתו יתברך המה, ולא אל עצמי להיות אני הדובר. וגם לא בדרך קושי, כי אם בדרך חיבה שאפילו אמרי מוסר והתראה בבחינת חיבה כאב את בן ירצה ולא בבחינת קושי. והנה כל זה היה במשה, אך **ישעיה הנביא** לא ערב אל לבו לומר כמשה, שלהיותו הוא המדבר ראוי יאזינו השמים ואפילו הארץ. על כן מה עשה, שיתף שניהם ואמר **שמעו שמים והאזיני ארץ,** אך לא למעני רק **כי ה' דבר,** ומלפניו תחתו כאחד שמים וארץ. וגם בדרך **צווי** לומר **שמעו והאזינו.** אך להיות הוא הקורא אותם, שינה לומר שמיעה במי שהוא יותר רחוק ממנו כמאמרם ז"ל.

עוד אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** שם) כי אומרו **האזינו השמים** הוא שישתקו כל עולם הגלגלים מתנועתם, מעין אשר היה במתן תורה כמו שאמרו ז"ל (**שמות רבה** כט ט). ויהיה הענין, כי למה שאם לא בריתי יומם ולילה חקות שמים וארץ לא שמתי, על כן בקבלת התורה ראוי ישתקו מתנועתם. וזה משני טעמים:

אחד לומר כי במתן תורה בזכות קבלה מבלי מהלך המזלות והכוכבים מתקיים העולם.

שנית לרמוז כי אם אין מקבלים אין עולם, על כן הוא כאומר ראו עתה אם מקבלים אתם ואם לאו אין עולם.

כי הנה התנועות ומהלכים שבים ונחים, ואם אינכם מקבלים יתמיד ביטול התנועה ויתבטל העולם. וזה הטעם בעצמו הורה משה בדברו את דברי השירה הזאת, לומר **האזינו השמים** מתנועתכם, כי עתה גם כן בהתראה זו אם מקבלים תלוי קיום העולם, כאשר במתן תורה.

ושמא תאמרו אם שקול דבר זה למתן תורה, למה שם לא הוצרך לומר לשמים שיאזינו ויבטלו תנועתם, ופה צריך לצוות לומר **האזינו השמים,** כי הלא פה הוא כדי ש**ואדברה** למה שאני הדובר, אך **שם** יהיה **פי ה'** הדובר.

ועוד מטעם זה חילוק שני, והוא כי במתן תורה שתקו גם כל הבריות שבעולם, כמו שאמרו ז"ל ב**שמות רבה** (סוף פרשה כט) צפור לא צפצף, שור לא געה, אריה לא שאג, סוס לא צנף, הבריות לא דברו, אלא היה העולם יושב ומחריש. אך פה אינו שידמו הכל, רק **ותשמע הארץ אמרי פי** הוא כי יושבי הארץ ישמעו מפיו הוא שישמעו ישראל מאמריו, ועל כן לא דממו כל בריות הארץ, מה שאין כן **וידבר ה' על הר סיני,** שאז מאימתו היה העולם דומם.

עוד אמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** שם) כי ענין האזנת השמים ושמיעת הארץ, היה להיותם עדים, ועל כן מתרה על ידם שאם יעברו יד העדים תהיה בם בראשונה, כי יעצור את השמים ולא יהיה מטר והאדמה לא תתן את יבולה. ובזה יאמר הנה מה שהוא עיקר ההתראה הוא בשמים, כי אם הם לא יורידו טל ומטר הארץ מאליה לא תתן יבולה, כי כל ישעה מן השמים הוא. לזה אמר מה שאני עושה עיקר ואומר דרך צווי בעצם, היא **האזינו השמים** שהם עיקר שהכל תלוי בם, אלא שמאליה **ותשמע הארץ אמרי פי,** לבלתי תת יבולה אם לא ייטיבו מעלליהם.

או יאמר כי הנה הארץ יש בה דומם וצומח, נוסף עליה השמים שהם בעלי תנועה וחיונית, ונוסף עליהם האדם שהוא חי מדבר. אמר **האזינו השמים** בשבילי, כי גדול אני מכם, כי הנה **ואדברה** שאני גדול מכם, שיש בי דבור שאני חי מדבר, ואז מכל שכן כי **ותשמע** מעצמה **הארץ אמרי פי,** כי שתי יתרונות יש לי עליה תנועה ודבור.

ב יַעֲרֹף כַּמָּטָר לִקְחִי תִּזַּל כַּטַּל אִמְרָתִי כִּשְׂעִירִם עֲלֵי-דֶשֶׁא וְכִרְבִיבִים עֲלֵי-עֵשֶׂב :

הנה אין צורך להעיר קושיות בפסוקים אלו, כי כולם מקשה. והנה רבותינו ז"ל (תענית ז א) פירשו על לימוד התורה. ועל פי דרכם אפשר לנו לומר, כי כל דבר קודם לו צריך יזכור אדם בלימוד המביא לידי מעשה לעבוד את ה', כי אין בור ירא חטא (אבות ב ו). ועל כן תחילה ילמד דעת את הנפש מתופשי התורה, בל יאמר איש אעמול בתורה עד ארווה צימאוני ימים או עשור, ואחרי כן אעשה לביתי ולא אשוב אל התורה רק מזמן לזמן למה שיצטרך לעתים. אמר הישמר פן ואל תעשה כדבר הזה, כי הלא **לקחי** ידמה ל**מטר** כי דרכו יתברך לערוף והמטיר, עד אם הרוה את הארץ בכל ימות הגשמים, ואחרי כן לא ימיש מלתת בה בקיץ רסיסי לילה תמיד, פן תיבש הארץ מאז חדל המטר. כן הדבר ב**לקחי** כי אם יעסוק האדם בה בריבוי, עד ישבע כרסו ממנה, ואחר כך צריך שוב ישוב אליה בכל יום תמיד, פן תאבד ממנו בהיסח הדעת. וזהו **כשעירים עלי דשא,** והוא כדעת האומר (**רמב"ן** בראשית א יא), כי **דשא** יקרא בתחילת צאת מהארץ ו**עשב** כאשר יגדל. והוא כי תחילה מרווה את הארץ בגבורות גשמים בזעף, והוא **עלי דשא** ברביעיות ראשונות, ואחר כך ישלח **רביבים** מעל השמים בקיץ על העשב לעדנו ולבסמו יפה. כן הדבר בתורה, כי אחר ידיעת התורה כלליה ופרטיה הנמשל לעשב שכבר גדל, צריך לשוב אליה לבסם ולהחזיק ידיעתו בה.

או שיעור הענין על פי דרך זה, כי בא הוא יתברך ללמדנו איכה נעבוד את ה', הלא הוא כי עיקר עשות רצונו הוא נעסוק בתורה בלימוד המביא לידי מעשה, אך שיהיה יראת חטאינו קודמת לחכמתנו ושגם עד זקנה ושיבה לא נמיש מעסק התורה. והנה זה דרכה של תורה שבאה על ידי ייסורין ויגיעה רבה, והוא כי הנה תורה אל האדם היא כגשם על הארץ, כי כאשר ירד הגשם על הארץ והולידה והצמיחה, כן התורה לאדם תולידנו מצות ומעשים טובים, כי הלימוד מביא לידי מעשה. וכאשר בתחילה ירד הגשם בזעף כעריפה, כן יהיה **לקחי** כי תטרח בזיעת אפיך בתורה בבחרותך, וגם בזקנה ושיבה **תזל כטל** היורד אחר שגדל העשב בקיץ. כן אחר שגדלת בתורה והרבית מצות ומעשים טובים **תזל כטל.** כי אז לא תצטרך לעמול הרבה כי כבר יגעת ומצאת בבחרות.

עוד אני שואל ממך, והוא שלא תדמה תורה עליך אל מטר שיורד טרם דשא מארץ, רק **כשעירים עלי דשא** שכבר היחל להצמיח דבר מה. והוא כי לא תהיה תורתך כמטר על ארץ יבשה, שהוא משל אל טרם היות בך איזה כשרון, והוא שלא תקדים תורתך ליראת חטאך כי אם על דבר מה, וזה אומרו **עלי דשא.** וגם מה ש**תזל כטל אמרתי,** לא כטל היורד אחר הקציר שעשב אין, שיהיה נמשל כי תעסוק בתורה לעת זקנה בלי מעשה המצות, רק **כרביבים עלי עשב** שגדל כבר שהוא משל אל המצות, שהפרחת והגדלת מאז היית בחור, כי גדלת במצות ובשם טוב, והמצות שהיו כדשא הקצר בבחרות, יהיה כעשב הגדל בזקנה ואז תזל התורה על המצות כטל על העשב לעדנם ולבסמם, כי היא המבסמת המצות למען יתקיים בך ענין אשרי מי שעמלו בתורה גדל בשם טוב (ברכות יז א), למען תהיה הפטירה שהיא כמשל קצור העשב אחר גמר בישולו, נפטר בשם טוב.

או יהיה הענין, כי טרם יזהירנו בעבודתו יתברך, בא לסלק תואנת היצר הרע והנפתים אחריו האומרים, כי אם ה' אוהב הצדיקים ותופשי התורה למה ידכאם בייסורים. על כן החל לדבר על לבם ואמר, אם תראו **יערוף כמטר לקחי** שהוא כעריפת המטר בזעף, כן **לקחי** בזעף ייסורים. אל תחושו לומר זו תורה וזו שכרה. כי לעומת זה **תזל כטל אמרתי** באחרונה, כי יהיה כטל לישראל. ואם תראו זעף כעת, הלא הוא **כשעירים עלי דשא,** והוא כי כאשר הרוח סערה הבא בדשא אחרי המטר, שפורר עלי הדשא שדבקו בגבשושית הארץ על ידי המטר, ואלמלא זעף סערת הרוח היו העלים שדבקו בארץ נפסדים ונרקבים בגוש העפר ביבושת ארץ מהמים. הנה כי כאשר מה שנראה זעף וכעס בסערת הרוח **עלי דשא,** והוא לטובתו להפרידו מהעפר ולהצמיחו. כן הייסורים הבאים בזעף על עוסקי תורה, הוא לטובתם להפריד נשמותם מגבשושית איכות חומרם ותאוותיו, ולהביאם אל אושר הקדושה האמיתית.

ואם תראה חסידי עליון אשר אין להם דבקות כלל עם איכות חומרם ומתייסרים, אל תחוש כי הלא גם כן יש בחינה אחרת, והיא **כרביבים עלי עשב** שגדל כבר, אשר לא ידבק אל הגבשושית, והם רביבי מטר דק היורדים בלי זעף. כלומר כי הייסורים אשר תראה לאנשים כאלה, אך קלים יהיו שאין בהם ביטול תורה או ביטול תפילה, על כן מתייחסים לרביבים אשר הרביבים ההם אינם רק לעדנו, כן הם ייסורי הצדיקים ההם כי הם של אהבה לעדנם בגן עדן יותר על אשר להם במעשיהם. וגם אינם קשים כראשונים, כהפרש שבין מטר לרביבים, כי המטר בא בזעף ויורה כחץ, מה שאין כן הרביבים שהבאתם קלה כנראה בחוש ברביבי גשם דק הנקרא בגמרא (תענית ד א) עורפילא, שהבאת הטפות בנחת ולא בזעף.

ג כִּי שֵׁם ה' אֶקְרָא הָבוּ גֹדֶל לֵאלֹהֵינוּ :

ד הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל-דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא :

לכאורה יאמר ענין (תהלים סג ד) כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונך, והוא כי מה אנו מה חיינו ששבח ירצה מאתנו, על כן טוב הוא חסדך מתת לנו חיים במה שזכיתנו ששפתי ישבחונך. ועל דרך זה יאמר, **כי שם ה' אקרא** לומר, ראו עתה מה רב טוב העובד את ה', כי על כן מבלי תוכחתי ראוי תרדפנו אחר עבודתו. כי הלא אין צריך לומר עבודה, כי אם אפילו קרוא בשמו בלבד אין צריך לומר אתם, כי אם אפילו אני הגדול מכם שאזכה לקרא בשם ה', עם היותי גדול שבכם, **הבו גודל לאלוהינו** על הדבר. ואם כן וכל שכן כי תישאו קל וחומר בעצמכם, שמכל שכן שטוב להודות לה' על זכותכם לקרא בשם ה' כל שכן לעבדו.

או יאמר דרך אחרת נמשך מהפסוק הראשון האזינו כו' והוא בשום לב אל שינוי אשר הערנו מהחלו בלשון דבור ויצא באמירה.

ב. סמיכות פסוק יערף אל הראשון שיהיה קשר אמיץ מהאמור.

ג. לשום לב אל משל **המטר והטל ושעירים ורביבים ודשא ועשב** זולת האמור.

ד. אומרו כי **שם ה'** שיורה כבא לתת טעם אל האמור ואיננו.

ה. אומרו הצור תמים פעלו, למה שינה תוארו יתברך ולא אמר ה' תמים פעלו כפסוק הקודם.

ו. אומרו כי כל דרכיו משפט שיורה כבא לתת טעם אל האמור, ואיך יהיה המשפט טעם אל התמימות.

ז. החילו בפעולה ולשון יחיד וצאתו בדרכים ולשון רבים.

ח. אומרו אל אמונה ואין עול, כי אחר היותו **אל אמונה** מי לא ידע ש**אין עול**.

ט. אומרו צדיק וישר למה ייחד שני תואריו יתברך אלה פה.

אמנם ראה והנה בשמוע איש את כל הדברים הרעים שבדברי השירה הזאת, הלא יאחזהו רעד ותסמר שערת בשרו ויאמר, איך רחמי אבינו שבשמים אל בנו בכורו ישראל, כי מי יעמוד במוסר הגדול הזה.

ב. כי הלא מאשר הזכיר שם הרחמים במוסר באומרו **וירא ה' וינאץ כו',** הלא יראה כי גם מידת רחמים מתהפכת לדין, ואם כן איפה ה' מי יעמוד.

ג. שאם הוא יתברך המכה בנו לפי כחו, אוי מי יחיה כי כל גיבור מכה בגבורתו.

ד. למה העבירות פורע בעולם הזה ככל דברי המוסר הזה, והזכויות שלא יחסרו מישראל הן בהקפה לעולם הבא. על כן כל ארבע דברים אלו בא לתקן, על ראשון ראשון.

ובראשון החל, ואמר **האזינו השמים כו'** לומר גם כי הנה דרך המלך בשר ודם בקומו לערוץ הארץ להתרות על עוברי רצונו ברבת משטמה, שאין עיקר כוונתו רק לעשות משפט ולהנקם מעוברי רצונו. אך לא כן דרך המלך הקדוש, כי אם כל עיקר כוונתו בהתראותיו בהראותו את עונש פקודתו על עוברי רצונו, כל כוונתו היא למען על ידי כן ישובו עדיו יתברך וייטיב להם. ולהורות נותן בסוף תוכחתו דברי שלום ונחמות רבות ככל אשר בשירה הזאת, כי אחר כל דברי קושי התוכחות דבר נחמות כאומרו, **כי ידין ה' עמו כו'** ראו עתה כי אני אני הוא **אני אמית ואחיה כו' הרנינו גוים כו',** הנה זה יורה כי זה כל עיקר כוונתו יתברך כי חפץ חסד הוא. וזה יאמר פתח דבריו **האזינו השמים** שבהם עיקר ההתראה כמדובר בקודם. ואשר תשמעו הוא מה ש**ואדברה** שהם דברי קושי תוכחותי. ואין הדבר שהוא קושי התוכחות עיקר הכוונה, כי אם הכנה כדי שאחרי כן **ותשמע הארץ** הם שוכני ארץ **אמרי פי,** הם דברי חיבה המתייחסים לאמירה ופיוס. וזהו אומרו **אמרי** אחר אומרו לשון דבור בתחילה. ואל תתמהו מהקושי הלז, כי אם בתחילה **אדברה** דברי קושי, הלא התכלית הוא רחמים שבסוף **ותשמע הארץ אמרי פי** הם אמרי חיבה.

ותראו למה זה דומה, אל ענין **הטל ומטר.** כי הנה **כמטר** הוא מה ש**יערוף לקחי**, היא התורה המדברת לך את דברי השירה הזאת. כי כאשר עריפת וזעף המטר היא חיים לעולם, כן הייסורין והתוכחות האלה חיים הם למוצאיהם, למרק פה אשמותם להביאם לחיי עולם הבא. והראיה כי לא משנאה חלילה, כי הלא כהתם דברי התוכחות **תזל כטל אמרתי** הם דברים טובים דברי ניחומים כטבע לשון אמירה, כאומרו **מחצתי ואני ארפא כו' אשיב נקם כו' הרנינו גוים כו'.**

ושמא תאמרו אוי מי יחיה משומו אל כל הדברים הרעים שבשירה הזאת. אל תשיתו לב, כי הוא **כשעירים עלי דשא כו'** לומר ראו נא על מי יאות סערת זעף מטר ורוח חזק, אם לדשא הרך וקטן או לעשב שגדל כבר בעצם, ונהפוך הוא אשר נראה בעינינו, כי בהיות **דשא** יערוף ויסער רוח ומטר, וכאשר הוא **עשב** יבואו רביבי **טל** בשובה ונחת. אך אין זה כי אם שהוא

יתברך בגבורות גשמים בא בכח גדול להפקיע מן הכח אל הפועל כל עשב ותבואה מגוף הארץ, ועל כן נותן כח בדשא הרך לקבל רעם גבורותיו. כן הדבר הזה להוציא הוא יתברך כח קדושת תורה ומצות ומעשים טובים מתוך חומר האדם, צריך גבורת ייסורין להכניע החומר ולמרק אשמותיו להוציא יקר מזולל. ועם שהוא קטן ורך הכישרון נגש אל ערפל החומר. והוא יתברך כאשר יתן כח הדשא הרך לסבול שעירים שעליו, כן יתן כח באדם לסבול. ואחר היותנו שלמים, אז יוריד עלינו רביבי טלי ברכת אמרתו יתברך הטובה עלינו, **כרביבים עלי עשב** ויהיה **כטל** לישראל.

ועל השנית אמר כי שם ה' אקרא כו', לומר מה שתראו בתוכחות מוסר השירה הזאת, נזכר בה תמיד שם הגדול בעל הרחמים **וירא ה' וינאץ** וכיוצא בפסוק זה. ואפשר לדון באחד משני פנים, או לומר שהוא כי אף מידת רחמים יהיה להם לאויב, הוא נלחם בם מרוב הכעס והרוגז, או תהיה להפך שהוא כי למען הפשיר את הדין משתף מידת רחמים. לזה אמר כי תראו בתוכחתי ש**אדברה כי שם ה' אקרא,** אל תחשבו שהוא להגדיל הכעס, כי אם אדרבה **הבו גודל לאלוהינו,** כי למה שהוא אלוהינו אוהבנו בייחוד עושה על ידי מידה שהוא למתק הרוגז ולא מהבחינה האחרת.

ד הַצּוּר תָּמִים פָּעֳלוֹ כִּי כָל-דְּרָכָיו מִשְׁפָּט אֵל אֱמוּנָה וְאֵין עָוֶל צַדִּיק וְיָשָׁר הוּא :

ועל השלישית והיא כי כל המכה מכה כפי כחו, ועל כן כאשר נשער ייסורין יתברך כפי תקפו, מי זה האיש יוכל לסבול. לזה אמר **הצור וכו',** לומר כי עם היותו הצור וחזק הידוע בעל הדין ואין זולתו, לא בחזק יבוא לפעול ייסוריו אלינו, אך **תמים פעלו** המיוחד אל תואר **צור** הוא הרוגז והדין, בתמימות בלי אכזריות חמה. והטעם **כי כל דרכיו משפט,** שאינו כאדם שלפעמים כי יכעוס על עוברי רצונו יכוון להנקם ויגזור גזירות אשר לא על פי שורת הדין רק בבחינת רוגז. אך הוא יתברך לא כן הוא, רק תמיד יכלכל דבריו במשפט. והוא כי גדר משפט הוא מזוג מחסד ורוגז, ואינו מידת דין פשוטה, כנודע מ**ספר הזוהר.**

ועל הרביעית והיא שמא תאמרו הלא יהיה ראוי כי כאשר את הייסורין על עוון נקבל בעולם הזה ממידת **הצור**, גם את הטוב המקווה על המצוות נקבל מעתה ממידת החסד. על כן אמר **אל אמונה,** והוא כי **אל** הוא מידת החסד כד"א (תהלים נב ג) חסד אל כל היום, ואמר כי אל שהוא החסד, הוא **אמונה** לעתיד ולא בעולם הזה. ואין זה עול לשלם העונות בעולם הזה והזכויות לעולם הבא, כי הנה **צדיק וישר הוא** יתברך, והענין כי גדר **צדיק** הוא העושה **על קו הדין, וישר** הוא **לפנים משורת הדין** כמו שאמרו ז"ל (**רש"י** דברים ו יח) על ועשית הישר והטוב זו לפנים משורת הדין. ואם כן איך יתקיימו שני תואריו יתברך אלו, כי אם בזה שעל הדין מייסר בעולם הזה, כי **צדיק** הוא וקו הדין הוא, כי כאשר היה העוון בעולם הזה, כן משפטו ראוי גם הוא יהיה בעולם הזה. אך לענין האושר הוא **ישר** עושה לפנים מן השורה

להיות שכרו אתו עד העולם הבא, כי שם יהיה בלתי בעל תכלית מעין העולם ההוא, מה שאין כן אם היה נותן השכר בעולם הזה ההווה ונפסד, שגם השכר הניתן בו ידמה אליו ויהיה בעל תכלית.

או יאמר, הצור, כי יקרה במשפטי הגויים יהיה כל דין משפטו בפני עצמו טוב בעיני שומעו, אך בהיוסדם יחד תגלה ערות פחיתותם. והוא כי ישמע השומע משפט מלך להמית הגונב מחבריו ממון, יישר בעיניו כי יאמר בן מות הוא האיש ההוא כי נטל מחייתו, וכן כאשר תשמענה אוזניו משפט המלך ההוא כי כל הורג נפש יומת תחתיו, גם הוא יישר בעיניו ויכשר כי הוא נפש תחת נפש. אכן בהיוסדם יחד, כי יגידו ויאמרו כי כה משפטם לתלות הגונב מנה ואת הורג את עמיתו, הלא יתחמץ לב כל שומע ואמור יאמר לא יתכנו דרכי המשפט הלז, כי איך תדמו ותשוו המחסר ממון למחסר נפש ולא אחד המה באיכות, נמצא כי בהתאחדם יצא משפט מעוקל. מה שאין כן במשפטי התורה, כי בהיוסדם יחד שני המשפטים יצדקו ויתהללו. כי באמור איש כי כה משפטה לשלם הגנב פי שנים ולהמית את הרוצח, יצדקו ויאמרו אמת נכון הדבר מידה כנגד מידה, ההורג נפש לתת נפשו תחת נפשו, והגונב מנה יתן מאתים, הוא בקש להחסיר מחברו מנה ולהעדיף על נכסי עצמו, ותהי להפך כי בתתו פי שנים נמצא הוא חסר מנה והעדיפו על נכסי חברו. וזאת תהיה כוונת פסוק (תהלים יט י) משפטי ה' אמת צדקו יחדו, שיורה היותם אמת מה שצדקו בהיותם יחדו.

וזה ענין הכתוב הלזה **הצור תמים פעלו, הצור** שהוא כח **הדין, תמים** ובלי מום הוא **פעלו** כלומר כל פועל שלו. והראיה כי אין דופי בשום אחד מהם, שהרי בהיוסדם יחד **דרכיו** יהיו כולם **משפט** אחד. וזהו אומרו **דרכיו** לשון רבים, ואמר **משפט** לשון יחיד. והנה זה הוא לענין משפט והדין על עוברי רצונו. וגם לענין החסד שהוא הטוב המקווה לצדיקים עם שהוא **אמונה,** ואין יודע מתן שכרן של מצות אין להרהר יהיה עול בדבריו. וזהו **אל אמונה ואין עול,** והטעם כי **צדיק** שהוא עושה צדקה, **וישר** שהוא עושה **לפנים משורת הדין**, הוא גם בנראה לחוש, כענין העונשים, מזה ניקח לשכר המצוות.

ה שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפִתַּלְתֹּל :

ו הַ לְיהוָה תִּגְמְלוּ-זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם הֲלוֹא-הוּא אָבִיךָ קָנָךְ הוּא עָשְׂךָ וַיְכֹנְנֶךָ :

ז זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר וָדֹר שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֵּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ :

ח בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

ט כִּי חֵלֶק ה' עַמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ :

י יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֹהוּ יְלֵל יְשִׁמֹן יְסֹבְבֶנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ :

ראוי לשית לב איך מתקשר אל הקודם.

וגם אומרו בניו מומם, שלא פירש מה הוא מומם של בניו.

וכן אומרו דור עקש כו', כפול ובלתי מקושר אל ראש הכתוב.

ועוד אומרו עם נבל, כי אין אומרו **ולא חכם** מקביל אל נבל, והיה לו לומר נבל ולא צדיק או סכל ולא חכם.

ועוד אומרו אביך קנך, הם תוארים בלתי מתאחדים.

ועוד אומרו זכור ימות עולם, אין לו יחוס עם הקודם.

ועוד שאם הכוונה לאיים שיזכור מה שעשה לדורות ראשונים, היה לו לומר זכור דורות ראשונים, אך עולם מאן דכר שמיה, וגם הוא כפול.

ועוד באומרו בהנחל כו', מה הנחילם. ובאומרו **בהפרידו כו',** אם הוא ענין דור הפלגה כפירוש **רש"י** ש**יצב גבולות עמים,** שלא כלה אותם למה שיצאו משם בני ישראל, קשה שהיה אפשר לכלותם וישאיר את אברהם שהיה בן ארבעים ושמונה שנה כשנתפלגו ויצאו ממנו כל זרע ישראל.

ועוד שהיה לו לומר יצב כו' למען **ישראל** עמו, אך ה**מספר** מאן דכר שמיה.

ועוד איך יתקשר אחריו פסוק **כי חלק כו'.** וגם **חבל נחלתו** הוא הקודם, ולמה כפל וגם למה שינה הלשון.

וכן אומרו ימצאהו הוא בלתי מקושר, ומה הוא לשון מציאה, וגם לשון עתיד. וכן בפסוקים שאחר זה יש תיבות כפולות ודוחקים ניכרים.

ה שִׁחֵת לוֹ לֹא בָּנָיו מוּמָם דּוֹר עִקֵּשׁ וּפִתַּלְתֹּל :

אמנם הנה כתבנו כי תחת ארבע לא תוכל שאת האיש אשר יראה את כל פורענות הכתוב בשירה הזאת. והנה בפסוקים הקודמים העלה ארוכת ארבעתן כמדובר. אמר עתה כי הנה יש עוד **חמישית** אשר יפול לב אדם עליה, והוא כי יאמר איש לא ימנע האנשים החוטאים בנפשותם בהעוותם משחיתים את עצמם, או במלכם חלילה, כמלך בשר ודם שיפסיד המלך בשירות אשר יצווה על משרתיו אם ימנעוהו ממנו. אם לעצמם הם משחיתים יניחם וימוגגם בעוונם, ואם לה' הלא כמו זר נחשב, כי אם חטא איש מה יפעל בו הוא יתברך. על כן על **החמשית הזאת** אמר, דע לך כי **שחת לו** יתברך לא חלילה, כי אם רבו פשעיו מה יעשה לו יתברך.

ושמא תאמר הן אמת שלא יפעל בו, אך חושש על כבודו, כי הלא בנים אתם לה' קראנו אלוהינו, ולכן אם נחטא ונאשם יחוש על כבודו שיקראו בניו אשר לא טובים המה. לזה אמר גם זה אינו, כי **בניו מומם** כלומר היותם נקראים בניו אין הדופי והמום לאביהם חלילה בהיותם בלתי כשרים, רק **מומם** כי המום הוא להם, שעם היותם בני אל חי יצאו מדרך הטובה.

ועוד כי אילו כאשר לקחם לו לעם היו רעים, היה פתחון פה כלפי מעלה איך בחר בבלתי טובים, אך במתן תורה כולם קדושים היו, אלא שנתעקשו אחרי כן בעוון הראשון ונתפתל בשני ובשלישי.

או יאמר מומם הוא היותם **דור עקש כו'**, לומר כי אין אשמותם מפאת אלוהיהם רק מפאת עצמם, שבבחירתם מעקשים עצמם, כי לא עיקשם קונם. ומהיותו **עקש** נעשה **פתלתול**, כי עבירה גוררת עבירה.

ו הַלְיהוָֹה תִּגְמְלוּ-זֹאת עַם נָבָל וְלֹא חָכָם הֲלוֹא-הוּא אָבִיךָ קָנָךָ הוּא עָשָׂךְ וַיְכֹנְנֶךָ :

ושמא תאמר אם כן איפה יניחם ה' שיזיקו את עצמם, ולמה יכביד עליהם כיון שאין נוגע אל עצמו יתברך. לזה אמר הלא גם שהוא יתברך אינו צריך לכם, ואין לו היזק מהעדר עבודתכם, הלא יקפיד מכמה בחינות:

אחד על היותכם כפויי טובה, כי **הלה' תגמלו זאת** הלא תחשבו **לעם נבל**, כי אין נבלות ורשע גדול מזה לגעול באלוהי עולם ה' ולהיות לו כפויי טובה, ולא יבצר מהיות כעס גדול ורב על הדבר.

שנית והוא **ולא חכם**, כי ללא חכם יתייחס בעשותו הדבר הזה, באומרו שאניחהו כיתר עמים. כי לו היה חכם היה רואה את הנולד, כי הוא פורש מן החיים. ופירש ואמר מה שאמרתי שהוא **עם נבל** כפוי טובה הוא, כי אב הוא ואיה כבודו, ואדון הוא איה מוראו. כי **הלא הוא אביך** מצד הנפש כנודע, ו**קנך** שקנאך בדמים כאשר יבוא. ואם אב הוא איה כבודו, ואם אדונים הוא איה מוראו.

ולא עוד כי אם גם בלעדי הקניה גם מצד הגוף שלו אתה, כי **הוא עשך** מאז נאמר נעשה אדם ומחומרו יצאת. וגם אחר שברא איש ואשה ומהם אתם מתהווים, האם אב ואם כוננו איבריך, הלא הוא יתברך כוננך וזהו **ויכוננך** כד"א (איוב לא טו) ויכוננו ברחם אחד.

ז זְכֹר יְמוֹת עוֹלָם בִּינוּ שְׁנוֹת דֹּר וָדֹר שְׁאַל אָבִיךָ וְיַגֵּדְךָ זְקֵנֶיךָ וְיֹאמְרוּ לָךְ :

ועתה בא ופירש על ראשון ראשון. מה שאמרתי **שחת לו לא**, הנה לך ראיה כי אין החוטא מזיק רק לעצמו. כי הלא **זכור ימות עולם** כמה הם מבריאת עולם ועד עתה שהיה אז כאלפים ות"פ שנים ומעט יותר. ומשת**זכור ימות העולם** שית לבך להבין **שנות דור ודור**, כי תמצא שמאדם ועד נח שהיו עשרה דורות היו שנות כל דור מהם הרבה מאד, מאשר בדורות שמנח ועד דור המדבר כנודע. כי בשנת אלף ותרנ"ו שנה היה המבול, נשארו כשמונה מאות שנה לשש עשרה דורות שמנח עד דור המדבר, ואיך היו עשרה דורות כפלי כפלים משנות ט"ז דורות, אם לא שעל שהשחית כל בשר את דרכו נתמעטו חייהם מאז והלאה.

הנה כי לא השחיתו הבריות בהעוותם רק לעצמם, כי הבורא יתברך מה הפסיד, הלא בין כך ובין כך לא יתמו שנותיו, ואם כן הנה בפירוש כי **שחת לו לא**.

ועל השנית שאמר הלא **הוא אביך** אין צריך פירוש.

ח בְּהַנְחֵל עֶלְיוֹן גּוֹיִם בְּהַפְרִידוֹ בְּנֵי אָדָם יַצֵּב גְּבֻלֹת עַמִּים לְמִסְפַּר בְּנֵי יִשְׂרָאֵל:

אך מה שאמר **קנך** בא לפרש היכן קנאם. ואמר **בהנחל עליון גוים,** ויהיה כי ב**פרקי דרבי אליעזר** (פרק כד) אמרו רבותינו ז"ל על דבר דור הפלגה, כי כאשר בקש הקדוש ברוך הוא לפלגם, הוריד שבעים מלאכים וחילק העולם לשבעים לשון, ונתן לכל אחד מהמלאכים עם אחד, והניח לחלקו את ישראל והטיל גורלות ונפל לחלקו ישראל. וראוי לדעת על מה זה חילקם לשבעים לשון לא פחות ולא יותר.

אמנם עיקרי שורשי בני ישראל הם שלשה, ומהם מסתעפים לשנים עשר שבטים, והם מתפשטים עד שבעים נפש כפי סוד עניינם. והן הם המעותדים לרדת מצרימה בתוך חיצוניות טומאת מצרים. והיו נכונים למועדי רגל, כי ימשכו אחר תועבות מצרים, כאשר היה הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה. וזולת זה לא יבצר מהמון ישראל שיתעתדו לחטא, ועל ידי כן מתדבקים ואובדים בחיצוניים עדי אובד כנודע, ומה גם שר מצרים שיאחז בם וישקעם בטומאתו. על כן מה עשה כשחילק האומות חילקם לשבעים אומות, למען יהיה לכל שר אומה שלמה כמספר שבעים נפש בני יעקב. ועשה זה כמשחידם בשעיר עזאזל וכקונה את ישראל לתת בעד כל נפש מישראל אומה שלימה, לבל יחשקו להחזיק בישראל בעשותם אשר לא טוב.

וזהו אומרו **בהנחל כו'** לומר איך יתייחס הוא יתברך לקונה אותך באומרו **קנך**, הלא הוא כי **בהנחל עליון גויים** נחלה לשרים בזמן הפרידו בני אדם שהוא בדור הפלגה שאז הנחילם לשרים, אז **יצב גבולות עמים למספר בני ישראל** שהם שבעים עמים כמספר שבעים נפש אשר הכניס בין הגויים. ואם כן הרי הוא כקונה אותך מהשרים בדמי שבעים אומות שנתתי להם. הרי מפורש אומרו **קנך** שהוא פירוש מאמרו עם נבל.

ט כִּי חֵלֶק ה' עַמּוֹ יַעֲקֹב חֶבֶל נַחֲלָתוֹ :

ושמא תאמר הנה כל זה הוא טעם לחייב את האדם עובר רצונו יתברך על כפיות טובה שבו והעדר דעתו. אך עדיין צריך לתת טוב טעם אליו יתברך אשר לא ימאס את עוברי רצונו, כי מה לו יתברך ולצרתם כי בכל צרתם לו צר ולא יגעל בהם. לזה אמר **כי חלק ה' עמו,** כלומר חלק מה' הוא, וזה חסדו שעם היות שהם היה להם להיות רודפים אחרי ה' ולא הוא יתברך אחריהם ולהזניחם, כי החלק חושק את הכל ולא יתהפך, עם כל זה גדל חסדו כי לא יעזוב חלק מאיכותו עדי אובד, וזהו **כי חלק ה' עמו.**

ושמא תאמר אם כך הוא שישראל חלק אלוה ממעל הוא, למה הוצרך להטיל גורל הוא יתברך לראות באיזה מקום יהיה גורלו, אם לה' אם לשרים, היתכן כי חלק אלוה ממעל יפול בגורל חיצונים. לזה אמר **יעקב חבל נחלתו,** והוא כי לא יקראו יעקב רק הבלתי כשרים כנודע. וזהו אומרו **יעקב כו'** לומר שהוא נקרא **יעקב** שהוא בזמן היותם בלתי כשרים, שאז נקראים בשם **יעקב,** אז הוא שהוצרך **חבל** בגורל **נחלתו**, כי אז נבדלים ממנו יתברך, כד"א (ישעיה נט ב) עונותיכם היו מבדילים, והיה מקום לתפוס בם השרים, על כן הוצרך גורל ולהפיס דעתם כמדובר בתת על כל נפש מישראל אומה שלימה כמדובר למעלה.

י יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתֹהוּ יְלֵל יְשִׁמֹן יְסֹבְבֶנְהוּ יְבוֹנְנֵהוּ יִצְּרֶנְהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ :

על פסוק (ירמיה ב ב) זכרתי לך חסד נעוריך כו' אמרו רבותינו ז"ל (**ילקוט** ירמיה רמז רסב) כי טובה אחת עשו ישראל, והוא יתברך תמיד זוכרה. והיא כי באמור להם משה שיצאו ממצרים אל המדבר לא אמרו היכן הוא מאכל הראוי למעוברות ומניקות וחולים וזקנים וטף, ואיך ימצא סיפוק צרכם במדבר, אלא גדלה האמנתם ויצאו אחרי משה והוא יתברך מחזיק להם טובה, שנאמר **זכרתי לך חסד נעוריך כו' לכתך אחרי במדבר כו',** ואומר אני ידעתיך במדבר בארץ תלאובות.

ונבוא אל הענין, אמר שמא תאמר כי מה שהטיב הוא יתברך לישראל היה כי הם הקדימו מצות ומעשים טובים, ועל כן אינם חייבים לי כל כך. לא כן הוא כי אדרבה אבודים היו במצרים, כי שם טמאו נפשותם וירחקו מקונם כי עונותיהם היו מבדילים בינם לבינו והיו כאבודים ממנו. ולמה שראה שימצאהו **בארץ מדבר** כי שם יאמינו בו וידבקו בו ויקבלו תורתו, על כן מאז היו במצרים הקדים להיטיב להם, כי שם הקיצם מתרדמת איוולתם ועשה עימהם הטובות אין מספר. וזהו אומרו **ימצאהו כו'** שעל היות עתיד ש**ימצאהו בארץ מדבר** כי שם ימצאהו כמציאה שהייתה אבודה ממנו יתברך. והוא כי שם היה נאמן לו **בארץ מדבר** כי לא אמרו איה צורך עוברות ומניקות, רק יצאו בארץ לא זרועה בבצק טרם יחמץ משארותם על שכמם, וגם במקום פחד ואימה כי שם **ילל ישימון.**

וגם בכלל המציאה הוא שנפסק זוהמתן, באופן שיסובבנהו הוא יתברך בסיני שהיה קול ה' מסבב ועוקף את כל מחנה ישראל כמאמר **רשב"י במדרש חזית** (עיין **שמות רבה** ה ט), וזהו **יסובבנהו.** ועל ידי קדושתם זו שהיה להם **יבוננהו** בינת התורה מפיו יתברך. באופן שעל ידי מה שהוכנו שהיא המציאה שמצאם ה' הוכנו עד ש**יצרנהו כאישון עינו** המוקפות ומכוסה מבשר האיש מה שאין כן אבר זולתו. כן כביכול הוא יתברך הקיפם וכסה את ישראל בעני רוחניות כבוד קדושתו. והוא כי למה שעל ידי ישראל הוא יתברך חפץ להביט בעולם השפל, שאם לא כן מאין ולאין מחשיב הוא יתברך ארץ מאפליה בארץ הלזו. אך היא בשביל ישראל המקיימים את התורה ומשפיעים קדושה בעולם השפל. נמצא שישראל על ידי קדושתם

בשלילת זוהמתם וקבלת התורה, היו לקונם כלי לראות והשגיח בעולם השפל, כאשר אישון בת עין הוא כלי שעל ידו רואה ומביט בו האדם בעולם. ועל כן **יצרנהו כאישון** הוא יתברך את ישראל בענני כבודו, כי היו לו ישראל **כאישון** בת עין.

יא כְּנֶשֶׁר יָעִיר קִנּוֹ עַל-גּוֹזָלָיו יְרַחֵף יִפְרֹשׂ כְּנָפָיו יִקָּחֵהוּ יִשָּׂאֵהוּ עַל-אֶבְרָתוֹ :

והנה כל זה בכלל מה שימצאהו הוא יתברך את ישראל בארץ מדבר, שהיה ישראל עתיד להיות מציאה לפניו יתברך בהאמנתם בו, ופסיקת זוהמתן, וקבלת התורה, והיותם כלי לקיים העולם, והשגיח בו הוא יתברך על ידם. ועל כן גם שבמצרים לא מצאם ה', כי אדרבה בלתי טובים היו שם, עם כל זה על מה שהיה עתיד ש**ימצאהו בארץ מדבר,** על כן מאז היו במצרים שקועים בתרדמת משובה ומטומעים בשינת איוולת העולם הזה **כנשר יעיר קנו כו'** שמעורר בכנפיו גוזליו טרם בואו עליהן. כן הוא יתברך בהיותם ישנים במצרים בתרדמת משובה שטופים בעבודה זרה, העירם על ידי משה, ועירה עליהם רוח ממרום להפך לבבם אליו, לקדש שם שמים בלקיחת הפסח שעל ידי כן **על גוזליו ירחף** וגם **יפרוש כנפיו יקחהו.** שהוא מאמר רבותינו ז"ל על פסוק (תהלים קז ג) ומארצות קיבצם ב**מדרש שוחר טוב** (שם), כי היו ישראל מפוזרים בכל גבול מצרים, שהיה צריך זמן רב וקיבצם בכנפי מלאכיו עם טפם ומקניהם אל רעמסס בשעה קלה. ואחרי כן מרעמסס סכותה מהלך ששה ימים שנשאום בכנפיהם מלאכי השרת, כמאמרם ז"ל (**מכילתא** יתרו ב) על פסוק (שמות יט ד) **ואשא אתכם על כנפי נשרים,** וזהו **ישאהו על אברתו.**

יב ה' בָּדָד יַנְחֶנּוּ וְאֵין עִמּוֹ אֵל נֵכָר :

ועוד כי **ה' בדד** בלי אמצעי ינחנו, ולא שהיה משפיע אל שרי המדבר לנהלם במקומו באמצעות שר המקום ההוא, כי אם **ואין עמו אל נכר.**

יג יַרְכִּבֵהוּ עַל-(בָּמֳתֵי) [בָּמֳתֵי] אֶרֶץ וַיֹּאכַל תְּנוּבֹת שָׂדָי וַיֵּנִקֵהוּ דְבַשׁ מִסֶּלַע וְשֶׁמֶן מֵחַלְמִישׁ צוּר :

וכן יפליא לעשות בביאת הארץ, כי אין צריך לומר יושבי המישור, כי אם גם **ירכיבהו על במתי ארץ** הם הרים הגבוהים שבארץ ישראל. והוא כי אין בראשי ההרים הגבוהים מאד יוצאים תנובת שדי, כי שם הוא קשה מסלע, וגם אין הצלחת המטר שם כמקום המישור. אמר כי עם שארץ ישראל גבוה גם השרון מכל הארצות. ומה גם ב**במותי** ה**ארץ** במקומות הרמים שבה שמהרריה יוחצב נחשת. ועם כל זה משם **יאכל תנובות שדי,** אשר הם תנובות שבשדות אשר הם במישור. ואין זה אלא שירכיבהו ויתן שליטתו **על במתי הארץ,** להוציא השפע גם משם, וגם **יניקהו דבש מסלע** קשה, **ושמן** גם ממקום שהוא **חלמיש צור.**

או יאמר ירכיבהו כרוכב על סוס שמנהיגו ומשתרר עליו, כן יהיה הוא **על במתי ארץ** שעל פיו תהיה הצמחתה וגשמיה ועניייניה, כאשר **ויאכל תנובות שדי** שהם תבואות ודשאים וירקות ופירות הטובים. ועל אכילת **תנובות שדי** גם **ויניקהו** יתברך **דבש מסלע,** הם תאנים ותמרים שהדבש נוטף מהם. וכן שמן וחמאת בקר וחלב צאן.

יד חֶמְאַת בָּקָר וְחֲלֵב צֹאן עִם-חֵלֶב כָּרִים וְאֵילִים בְּנֵי-בָשָׁן וְעַתּוּדִים עִם-חֵלֶב כִּלְיוֹת חִטָּה וְדַם-עֵנָב תִּשְׁתֶּה-חֶמֶר :

הנה עד כה יחסתי הדבר אליו יתברך, שמרכיבו ומאכילו **תנובות שדי** ומניקו **דבש כו' וחמאת בקר כו',** שאין אלו מותרות המהוללים ומחטיאים את האדם. ומי יתן היית מסתפק באלו כי לא תבעט. אך אם אלה תאכל עם **חלב כרים ואלים בני בשן ועתודים** שתהיה זולל וסובא, זולל בשר מינים ממינים שונים, וגם לא יסתפקו בכל מיני חטה, רק **חלב כליות חטה** ויקרא **חלב כליות חטה** אל סולת מנופה פעמים רבות מאד, שנמצא אוכל הפנימי יותר מהחטה הדומה לכליות שהוא הפנימי ושמן שבבהמה. שהם גלוסקאות יפיפיות. וגם תהיה בסובאי יין, כי **ודם ענב תשתה חמר** שלא תשתה רק היין אדום המשכר ומהולל יותר, שעליו מזהיר שלמה בחכמתו (משלי כג לא) אל תרא יין כי יתאדם. וגם לא תשתה אותו מהול במים רק **תשתה חמר.**

טו וַיִּשְׁמַן יְשֻׁרוּן וַיִּבְעָט שָׁמַנְתָּ עָבִיתָ כָּשִׂיתָ וַיִּטֹּשׁ אֱלוֹהַּ עֹשֵׂהוּ וַיְנַבֵּל צוּר יְשֻׁעָתוֹ :

הנה על ידי רבות מותרות אלה, מה נמשך מזה, הלא הוא **וישמן ישורון ויבעט,** ולא שקשה עלי אכילתך ושתייתך, שמה שתשמן הוא הרע בעיני מצד עצמו, עם שהוא קלות ראש. אין זה העיקר, רק הנמשך ממנו קו לקו, כי כאשר **שמנת** ימשך שתעבה הכסוי שעל ראשך הוא מכסה עונותיך המבדילים ביניכם לבין אלוהיכם. וזהו **עבית** מה ש**כשית** ועדיין אינך עוזב את ה' לגמרי, ואני מדבר אתך לנוכח. אך אחרי כן **ויטוש אלוה עשהו,** ועוד מעט **וינבל כו',** כי יהיה חלילה בזוי בעיניו. ויעשו שהוא יתברך יבוא להיות מקנא בזרים אצלו אשר המה הבל לפניו, שידבקו בהם כתועבות אשר תיעב ה' פסל כל תמונה בתועבות המאוסים יכעיסוהו ויזבחו לשדים.

טז יַקְנִאֻהוּ בְּזָרִים בְּתוֹעֵבֹת יַכְעִיסֻהוּ :

או יאמר כי תחילה **יקניאוהו בזרים** הם שרים חיצונים, ומזה יבואו להכעיסו בתועבות כאלה וכיוצא המתועבים גם לבני אדם, ואחר כך -

יז יִזְבְּחוּ לַשֵּׁדִים לֹא אֱלֹהַּ אֱלֹהִים לֹא יְדָעוּם חֲדָשִׁים מִקָּרֹב בָּאוּ לֹא שְׂעָרוּם אֲבֹתֵיכֶם :

לשדים ואלוהים לא ידעום שאותם האלוהים לא ידעו את עובדיהם, ואיך יקבלו לאלוה את שאין צריך לומר שלא בראו ולא הטיב לו כי אם אפילו לא ידעו.

ועוד טענה שנית והוא, **חדשים מקרוב באו** כי ראו נא פתיות עובדיהם, כי אלוהים אלה חדשים מקרוב, כי יעבדו בני ארבעים או עשרים שנה את עבודה זרה שנתחדשה זה עשר שנים שעובדיהם גדולים מהם, ואיך בראם מי שמציאותו אחרי הבראם כמה שנים. והנה האומות לא יאשמו כל כך, כי הלא יחזיקו מעשה אבותיהם בידיהם, אך ישראל איכה יעבדו את **אשר לא שערום אבותיהם.**

יח צוּר יְלָדְךָ תֶּשִׁי וַתִּשְׁכַּח אֵל מְחוֹלְלֶךָ :

הנה אמרו רבותינו ז"ל ב**איכה רבתי** (פתיחתא י), כי בתחילה היו עובדים את השם יתברך, אך היו משתתפים עמו גם עבודת גילולים, אחרי כן עשו אלילים כמנין ימות השנה לעבוד את כל אחד יומו ולא הניחו אפילו יום אחד לה', וזה יאמר **צור ילדך תשי כו'.** ועל פי דרכנו נפרש מלת **יקניאוהו בזרים,** והוא כי תחילה היו עושים כמי שיש לו שתי נשים שמקנא אחת בחברתה, כן **יקניאוהו בזרים** שהיו עובדים עמו עבודת גילולים. ואמר עתה איך נמשכו לעוזבו לגמרי. והוא כי על ידי אשמתך זאת שעבדת עבודת גילולים עם ה', **צור ילדך** היא השכינה **תשי,** שלא נתת בהם כח להשפיע בך ויחסר לך שפע, כי אדרבא משפעת לזרים. ובראותך העדר שפע ממך והחיצונים מושפעים בזה, נמשך לך כי דבקת בחיצונים לגמרי ולא עבדת אותו גם עם האחרים. וזהו **ותשכח אל מחוללך** ולא שמת לבך אל זמן הבראך כי הוא בראך, והיה לך לומר כי אשר בראך יכול להשפיע בך עתה לולא פגמת בשורשך.

הנה ראוי לשים לב, מה טובו ייעודי הצרות שבפרשה זו, מאשר בפרשת בחקותי ושבפרשת כי תבא ונצבים וילך, לעשות מאלו שירה ולשומה בפיהם בעבור תהיה לעדה, זולת דקדוקים והערות רבות אין מספר שבפסוקים אלו, שיתיישבו בדרך אשר נדרוך בהם בס"ד. והוא כי בדברי השירה הזאת מספר קו לקו את כל אשר יקרה אותם הגליות והצרות כסדרן והלכתן בקוצר, למען ירוץ קורא בם ויראו ויבושו וישובו עד ה' יצדיקו עליהם את הדין.

יט וַיַּרְא ה' וַיִּנְאָץ מִכַּעַס בָּנָיו וּבְנֹתָיו :

ונבוא אל הענין, והוא כי הנה החל ואמר **וירא ה' כו'.** לומר ראו עתה התנהגו ברחמים וחס על כבוד הצדיקים מעל כבוד עצמו יתברך כדרכו, כאשר בענין עדוא הנביא במזבח ירבעם (מלכים א יג ד), וכענין אליהו אם יהיה טל ומטר כו' (מלכים א יז א), ועל מאמר אחאב באבל חיאל בית האלי כמו שאמרו בגמרא (סנהדרין קיג א). וזה יאמר עם היות ש**ותשכח אל מחוללך, וירא ה'** מה ש**וינאץ** לא היה רק על **כעס בניו ובנותיו** יתברך, הם הכשרים וכשרות שהיו מצירים אותם רשעי ישראל במשפט מעוקל, ככל הדברים הרעים שבירמיה וישעיה עמוס ומיכה מרעת איש את אחיו, ואשר מילא מנשה את ירושלים דם נקי פה לפה, **כי נאץ** על הנוגע אל צרת הכשרים המתייחסים אל צרת בניו ובנותיו, מעל כבוד עצמו.

כ וַיֹּאמֶר אַסְתִּירָה פָנַי מֵהֶם אֶרְאֶה מָה אַחֲרִיתָם כִּי דוֹר תַּהְפֻּכֹת הֵמָּה בָּנִים לֹא-אֵמֶן בָּם :
ואז **ויאמר** מה אעשה, אם **אסתירה פני מהם** ואניחם למקרי הזמן, הנה אראה מעתה **מה אחריתם,** כי ילכו בקרי ויבעטו בהשגחה. ואומרו **אראה** לשון עתיד הוא בעת כתיבת השירה, הוא עתיד מה שיראה כשהכעיסוהו.
או לרמוז כי עדיין הבחירה במקומה, על כן לא אמר חיובי לומר אני ראיתי או אני רואה, כי אם אראה כאילו אינו מוכרח כעת.

והענין לומר אם אמרתי **אסתירה פני מהם** אי אפשר, כי **אראה מה אחריתם.** והוא גם שבדור הראשון לא יאבדו, בשני יתפקרו באמונה. והוא כי הדור הראשון **דור תהפוכות המה,** כי הדור ההוא בראותם העדר השגחה הדור ההוא לא יגעלו באמונה לגמרי, רק יהיה לבם נדון מתהפכים מסברא אל סברא מחמת העדר השגחה. אך הדור השני בני הדור ההוא לא יהיו בעלי תהפוכות, רק יגעלו לגמרי באמונה וזהו **בנים וכו',** לומר בנים של הדור הנזכר **לא אמון בם** כלל. ולכן למה **אסתירה פני** מהם שאעשה דרך שיאבדו לגמרי חלילה.

כא הֵם קִנְאוּנִי בְלֹא-אֵל כִּעֲסוּנִי בְּהַבְלֵיהֶם וַאֲנִי אַקְנִיאֵם בְּלֹא-עָם בְּגוֹי נָבָל אַכְעִיסֵם :
ועוד ראיתי לבלתי האבידם או הכביד הרבה עליהם, והוא כי אמרתי לא גדלה רעתם לפני בעצם, אחת, כי **הם קנאוני** שגרמו שאקנא **בלא אל** במה שלא אל, ואינה קנאה בעצם, כי כלום מתקנא אלא גיבור בגיבור עשיר בעשיר כו'. וגם מה ש**כעסוני** היה **בהבליהם** הם פסילי עץ ואבן והבל המה מהחשיב אותם לכעוס בעצם. על כן אמרתי לא אהרגם, רק מידה כנגד מידה על ש**קנאוני בלא אל, אני אקניאם בלא עם** הם כשדים זה העם לא היה. ולא שיכבשום לגמרי מיד ויוליכום בגולה, רק ש**אקניאם** והוא בואם לירושלים והגלו את מנשה יוליכם בבלה ויתנו לו את מחמד זהבם.

ועדיין לא הייתה רק קנאה באומה זו איך העם לא היה עם גדול ורב ורם נתונים תחת רגלם. ועל מה ש**כעסוני בהבליהם בגוי נבל** כפויי טובה הנקראים נבלים, כמה דאת אמר **עם נבל כו' הלא הוא אביך קנך וכו', אכעיסם** והם המצריים כפויי טובה שלא ידעו את יוסף. ולא שבא וכבש את העיר, רק שפרעה נכה מדי עברו הכעיסם בהסיר את נזר ומגן המלך יאשיהו מעל ראשם, אשר אמרו בצלו נחיה בגויים, וגם הכעיסם בענוש את הארץ מאה ככר כסף וככר זהב והגלותו את יהואחז (מלכים ב כג).

כב כִּי-אֵשׁ קָדְחָה בְאַפִּי וַתִּיקַד עַד-שְׁאוֹל תַּחְתִּית וַתֹּאכַל אֶרֶץ וְיִבֻלָהּ וַתְּלַהֵט מוֹסְדֵי הָרִים :
אמר הנה עד כה התנהלתי לאטי בשצף קצף, אך כאשר אחרי זאת **אש קדחה באפי** הוא אש שרפת יהויקים את מגלת איכה באח שלפניו מבוערת, וכמו שאמרו ז"ל (עיין מועד קטן כו א)

שלא שרף אלא פסוק חמישי שהוא היו צריה לראש, אמר מי גזר כן אמר כי ה' הוגה על רוב פשעיה, עמד אז ושרף הפסוק ההוא שנאמר: ויהי כקרוא יהודי חמש דלתות כו'. אז על קנאת השם הגדול, אותו אש קדחה באפי, הוא האף, אחד ממלאכי משחית, ותיקד עד גדר שאול תחתית לידון בם כל הדור. אך מה עשיתי כרוב רחמי, לא הנחתי את האף לפעול את האף בעם, כי לא היה מניח משונאי ישראל שריד ופליט, אך השלטתי האף בציון ובית המקדש והוא מאמרם (**איכה רבתי** ד ו) ז"ל על פסוק (איכה ד יא) כלה ה' את חמתו שפך חרון אפו ויצת אש בציון, כי למען כלות האף בארץ טרם יגע בעם הצית אש בציון, ובזה יצדק סוף הפסוק ותאכל יסודותיה, שהוא למען יכלה האף לגמרי. וזה מאמרו יתברך כי בראותי **כי אש קדחה באפי,** לבל יכלה האף בעם, השלטתי אותו בעיר, וזהו **ותאכל ארץ ויבולה.** והראיה כי **ותלהט מוסדי הרים** הם הר ציון והר המוריה, כמה דאת אמר ותאכל יסודותיה, כי אין זה רק למען כלות האף.

כג אַסְפָּה עָלֵימוֹ רָעוֹת חִצַּי אֲכַלֶּה-בָּם :

והנה זה הוא על גלות בבל, הוא האחד מהארבע גלויות שישלוט נבוכדנצר בישראל, ולא יפלו נבוכדנצר ועמו ביד ישראל. אך שתי גלויות שאחרי כן, שהם **מדי** על ידי המן, וגלויות **יון**, לא אכלו ארץ ויבולה, כי לא השליטם ה' רק להביא על העם רבות רעות וצרות. אך נתן ה' את אויביהם בידי ישראל, כי את המן וכל בניו וסיעתו הרגו. וגם את יון ומלכם ושריו נפלו ביד החשמונאים. ועל שתי גלויות אלה אמר **אספה עלימו רעות** הם שתים **רעות** של **מדי** ושל **יון,** ולא שיכבשו הארץ ויחריבו כראשון, רק **עלימו** על העם שירעו ויצרו אותם, אך לא אשליטם לכלות ה**רעות**, כי אם אז אשוב ארחם וחצי הם המן ויון **אכלה בם** ישראל, כי חצי כלים בידם. מה שאין כן בראשון שלא כלו החצים ביד ישראל.

כד מְזֵי רָעָב וּלְחֻמֵי רֶשֶׁף וְקֶטֶב מְרִירִי וְשֶׁן-בְּהֵמֹת אֶשַּׁלַּח-בָּם עִם-חֲמַת זֹחֲלֵי עָפָר :

ואם לא ישובו אביא עליהם **גלות רביעי** אשר תחילת נפילתם היה ה**רעב,** כי שרפו הפריצים את האוצרות. ועליו אמר **מזי רעב,** כי מזה נמשך ליפול פגרים מתים והיו **לחומי רשף.** וגם מאז ניתן רשות וכח ל**קטב מרירי,** כמו שכתבנו באיכה רבתי על פסוק (איכה א ג) כל רודפיה השיגוה כו', שמי"ז בתמוז עד תשעה באב שבהם שולט, והיה מחורבן שני והלאה עיקר שליטתו, כמו שאמרו שם (איכה רבתי א ל) כי מעשה בחסיד אחד שראה אותו ומת, ויש אומרים יהודה ברבי היה, שמואל חמתיה ולא נפל כו', הנה כי אחר החורבן הייתה עיקר שליטתו. וכן אחר גלות זה ניתן כח ארסיות גם בשן בהמות להמית, וכמו שאמרו במדרש (עיין **תורת כהנים** פרשת בחוקותי ה ו) מעשה היה שהרחלים נושכים וממיתים כו'. ואפשר לפי זה שאומרו **עם חמת כו'**, הוא סוף הקודם שישלח **שן בהמות עם** כח **חמת זוחלי עפר,** כי כמוהם יהיה ארס ב**שן בהמות.** וזהו **עם חמת** שתשלוט **שן בהמות** לישוך, הפך דרכם עם ארס **זוחלי עפר** שיהיה ב**שן** ה**בהמות** להמית.

כה מִחוּץ תְּשַׁכֶּל-חֶרֶב וּמֵחֲדָרִים אֵימָה גַּם-בָּחוּר גַּם-בְּתוּלָה יוֹנֵק עִם-אִישׁ שֵׂיבָה :

ואחרי כן כמה שמדות והריגות, כי **מחוץ תשכל חרב כו'.** ואם נדקדק אומרו **מחוץ** והיה לו לומר בחוץ, וכן היה לו לומר ובחדרים אימה. יאמר דרך השמדות לומר לאדם המיר כבודך או תהרג, נמצא נכוה בשתי אשות, אם ימיר מאבד נפשו מחדריו, ואם נמנע מאבד גופו, ויחדו לא יהיו תמים, כי טוב לגבר לבוא לידי חרב שהוא על הגוף החצוני, כמלבוש אל הנפש מלהמיר טוב ברע ולאבד נפשו העיקרית חלק אלוה ממעל. וזהו אומרו **מחוץ תשכל חרב** הוא הגופים, **ומחדרים** היא הנפש תשכל האימה שמטילים. ושני מיני כוסות מהם ישתו זה ומהם זה **גם בחור כו'** לא ירחמו בהמשיך השמדות.

כו אֲמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם :

כז לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אֲגוּר פֶּן-יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ פֶּן-יֹאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה וְלֹא ה' פָּעַל כָּל-זֹאת :

ראוי לשים לב החילו בלשון יחיד **כעס אויב,** וכל השאר לשון רבים,

וגם שכופל ומשלש הדבר.

וגם מה ענין המלות השונות ובלתי מסודרות.

כו אֲמַרְתִּי אַפְאֵיהֶם אַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם :

אך יאמר במה שכתבנו פרשת נח, כי כשהרוגז נעשה על ידי אף או אחד מן המשחיתים אינו מבחין, אך כשנעשה על ידו יתברך מבחין אל השערה. אמר הנה בכל הארבע גלויות הנזכרים אמרתי **אפאיהם** אניח האף שקדחה בו האש להשחית ועל ידו **אשביתה מאנוש זכרם,** כי כשניתן רשות למשחית אינו מבחין בין צדיק לרשע.

כז לוּלֵי כַּעַס אוֹיֵב אֲגוּר פֶּן-יְנַכְּרוּ צָרֵימוֹ פֶּן-יֹאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה וְלֹא ה' פָּעַל כָּל-זֹאת :

לולי כעס אויב הוא כל כך **אגור.** והוא כי גם שמתחילה לא הכביד, ואדרבא לא היה רוצה לבוא עד שמן השמים הייתה בת קול בהיכלו. אך כאשר כעס אחר ענין הצלם, בעט ויאמר השמים אעלה, ועיקרו על ישראל כמו שכתבנו על אומרו ממעל לכוכבי אלו, הם ישראל, ארים כסאי. ואילו היו כלים תחת ידו, היה מוצא מקום לכעס רשעו.

ועל בעל גלות שני הוא המן, הנקרא איש צר וסיעתו שנקראו צרים, או יכלול גם את המלך אחשורוש שהיה חפץ בדבר יותר מהמן, כמו שאמרו ז"ל (מגילה יד א) במשל בעל התל ובעל החריץ שעל כן הוא נתן חפץ לקונה. ועל שניהם אמר **פן ינכרו צרימו,** ויהיה ההתנכרות שיאמרו כי מה שייעד הוא יתברך למחות את זכר עמלק, **ינכרו** ויאמרו כי נהפוך הוא כי נתקיים בישראל.

ועל היונים שבגלות יון האומרים כמו שאמרו ז"ל ב**בראשית רבה** (ב ה) כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלוהי ישראל, אם בזמניהם היו כלים ח"ו היו אומרים ידינו רמה על אלוהיהם, כי על שלא רצו לכתוב שאין להם חלק באלוהיהם רק דבקו בו האבדנום, הנה יאמרו כי ידם רמה.

ועל הגלות רביעי אמר ולא ה' פעל כל זאת. והוא כי טיטוס אמר כי אלוהי ישראל היה אלוהי ימים ולא אלוהי יבשה (גיטין נו ב), הנה היה מודה מקצת, ואם היה בזמנו **משבית מאנוש זכרם,** היו אומרים כי גם את הכל **לא ה' פעל**.

כח כִּי-גוֹי אֹבֵד עֵצוֹת הֵמָּה וְאֵין בָּהֶם תְּבוּנָה :

אמר שמא תאמרו למה אביא עליהם מהרעה העתידה, להישמר, והלא טוב טוב הוא הדרך האמור בפרשיות הקודמות, אשר בהן שתי בחינות:

אחת עצה טובה **ראה נתתי לפניך היום את החיים ואת הטוב ואת המות כו' ובחרת בחיים.**

וגם דרך שנית מאשר **עשה ה' במצרים, ואשר עשה לכל אשר הלך אחרי בעל פעור שהשמידו ה',** למען מזה יבינו את הנולד ולא להביא להם מהעתיד אשר לא ראו.

לזה אמר **כי גוי אובד עצות המה כו',** לומר הנה מה שיעצתי בפרשיות הקודמות יבחרו בחיים ובברכה, אינו מן התימה מה שלא קבלו. **כי גוי אובד עצות המה** כי העצות אבודות אצלם, ואשר מיעץ אותם טובה מאבד עצתו. ואשר מה שהתרתי גם כן על אשר תבוא עליהם, והראתי להם דרך את הנולד, להבין מאשר ראו בעיניהם אשר עשיתי למצרים ולהם בהעוותם, והיה להם להבין את הנולד דבר מתוך דבר, גם זה אינו תימה כי אין בהם תבונה.

כט לוּ חָכְמוּ יַשְׂכִּילוּ זֹאת יָבִינוּ לְאַחֲרִיתָם :

אך **לו חכמו** לפחות **ישכילו זאת,** אשר יראו ההשגחה לשכנגדם **יבינו לאחריתם**. והוא כי הלא מראשית צרתם ישכילו -

ל אֵיכָה יִרְדֹּף אֶחָד אֶלֶף וּשְׁנַיִם יָנִיסוּ רְבָבָה אִם-לֹא כִּי-צוּרָם מְכָרָם וַיהוָה הִסְגִּירָם :

איכה ירדוף אחד מן השונאים את **אלף** מישראל, **ושנים יניסו רבבה, אם לא כי צורם מכרם וה'** הוא ובית דינו **הסגירם,** וישובו עד המכהו. כי הלא לא יבצר מהם דעת -

לא כִּי לֹא כְצוּרֵנוּ צוּרָם וְאֹיְבֵינוּ פְּלִילִים :

כי לא כצורנו צורם לתת צורם כח למשול בנו לרדוף אחד אלף כו', **אם לא כי צורנו** פעל ועשה. כי הנה אין צריך לומר בעלי דת האמת, כי אם גם **ואויבינו** עצמם **פלילים**. כי הם עצמם ידונו ויאמרו כי אין כאלוהינו, כפרעה האומר ה' הצדיק כו' מי כמוכה באלים ה' כו', ונבוכדנצר פעמים ושלש ובלשצר ודריוש וכהם אין מספר. ואם כן בראות ישראל שעם כל זה **ירדוף אחד** מהם **אלף** מישראל **ושנים יניסו רבבה,** כי **ה' הסגירם** ואל על יקראוהו יחד בתשובה שלימה.

לב כִּי-מִגֶּפֶן סְדֹם גַּפְנָם וּמִשַּׁדְמֹת עֲמֹרָה עֵנָבֵמוֹ עִנְּבֵי-רֹאשׁ אַשְׁכְּלֹת מְרֹרֹת לָמוֹ :

שמא תאמר ואם **צורם מכרם וה' הסגירם**, מה פשעו הארבע מלכויות על מה שהרעו לנו. הלא הוא **כי מגפן סדום גפנם כו',** לומר כי לא שכרו מיין קנאת ה' על שחטאנו לו, רק **מגפן סדום** הרעים וחטאים לה' יינקו וישכרו להנקם ממנו. כי אדרבא נגד ה' קמו הכשדים. ו**מגפן שדמות עמורה** שחטאו יותר מסדום, שעל כן לא נמלט איש משם, כאשר מסדום ארבע נפשות. **מגפן שדמות עמורה** היו **המן וסיעתו** בגלות השני, שהיה לעקור את הכל נגד ה'. והנה שתי אלה היה רעתם נגד ה' בכח. אך **יון ענבימו** מבושלים **ענבי רוש** בפירוש שכל גזירותם היו להעביר על דת שהוא רוש ולענה אמיתית. ועדיין הכל אשכול אחד בפעם אחת במעט זמן, אך **בחרבן טיטוס** היו **אשכלות מרורות למו** שמדות רבים עד אין מספר בזמנים מתחלפים, והאשכולות ההם -

לג חֲמַת תַּנִּינִם יֵינָם וְרֹאשׁ פְּתָנִים אַכְזָר :

חמת תנינים הם מלכיהם, כמה דאת אמר (יחזקאל כט ג) התנין הגדול הרובץ בתוך יאוריו, שמלכיהם כ**חמת תנינים יינם** ושרם **ראש פתנים אכזר.**

לד הֲלֹא-הוּא כָּמֻס עִמָּדִי חָתוּם בְּאֹצְרֹתָי :

וגם שהאריך להם, לא ויתרתי, כי **הלא הוא כמוס עמדי חתום באוצרותי** לינקם מהם, כי שם כלי זעמו אוצרות סערה ושלג וקיטור כו'.

לה לִי נָקָם וְשִׁלֵּם לְעֵת תָּמוּט רַגְלָם כִּי קָרוֹב יוֹם אֵידָם וְחִשׁ עֲתִדֹת לָמוֹ:

ואל תתייאשו בהתארך קץ הגלות, כי הלא מהראשונים תשכילו לאחרונים, כי הלא **לי נקם** מיועד שבעים שנה של בבל, ושלם שנראה מה ששלמתי להם. וכן בשני הוא המן וסיעתו **לעת** אשר ייעדו אדרבא **תמוט רגלם** אז, כי נהפוך היה ביום אשר שברו אויבי היהודים וכו'. וזה יורה טעם שבמלת **לעת** שאינו נמשך עם מלה שאחריה. וכן ביוון **כי קרוב יום אידם** ליפול ביד החשמונאים. ואם כן מי שפרע מאלו יפרע גם כן כו' ואם יתמהמה, כי הנה **חש עתידות למו** כי יש קיצין הרבה, כמו שאמרו ב**ספר הזוהר** (ח"א סג א) אית קץ ואית קץ, והוא כי גם קץ של

בעתה אחת הוא, של אחישנה הם רבים. וזהו **וחש** שהוא אם זכו אחישנה יש **עתידות למו** תחת **אשכלות מרורות למו.**

לו כִּי-יָדִין ה' עַמּוֹ וְעַל-עֲבָדָיו יִתְנָחֵם כִּי יִרְאֶה כִּי-אָזְלַת יָד וְאֶפֶס עָצוּר וְעָזוּב :

שמא תאמרו הלא כאשר ידין את האומות גם ידין את ישראל לעתיד, כי הדין ההוא כולל יהיה אז לעתיד. הנה דעו כי הן אמת **כי ידין ה' עמו** אך **על עבדיו** שבהם **יתנחם** וירחמם. כי יראה בצרתם, כי יראה כי אזלת יד כי כלתה פרוטה מן הכיס כנודע, כי אין בן דוד בא עד שתכלה כו' (סנהדרין צז א), וגם **אפס עצור** כי מלך אין להם, וגם **אפס עזוב** בעל שררה מלשון ויעזבו כו', ועל דלותם ושפלותם יחוס עלימו, מה שאין כן האומות, כי לא חסרו שררה תמיד.

לז וְאָמַר אַי אֱלֹהֵימוֹ צוּר חָסָיוּ בוֹ :

חזר אל הענין מאשר יפיל הוא יתברך בימים ההם את אדום, כי חש עתידות למו. אמר כי יאמר הוא יתברך להם **אי אלוהימו** ולא יאמר אי אלוהיכם לנוכח, כי הלא אחרים הם להם כנודע מרבותינו ז"ל (**מכילתא** פרשת יתרו פרשה ו) כי על כן נקראו אלוהים אחרים שהם אחרים לעובדיהם, ומה שאכנה בשם אלוהים לא שיש בו ממש, רק בערך ש**חסיו בו** וזהו **צור כו'.**

או יאמר, צור כו' על השר השורר למעלה על כל אומה. ואמר שאין צריך לומר אל ההמון ש**אי אלוהימו**, כי אם גם את הקרובים ל**אלוהימו**, הם המקריבים -

לח אֲשֶׁר חֵלֶב זְבָחֵימוֹ יֹאכֵלוּ יִשְׁתּוּ יֵין נְסִיכָם יָקוּמוּ וְיַעְזְרֻכֶם יְהִי עֲלֵיכֶם סִתְרָה :

אשר חלב זבחימו של **אלוהימו יאכלו, ישתו** גם **יין נסיכם,** הקרובים אל כל תועבותם יותר, **יקומו** עתה אלוהיכם אלו **ויעזרוכם,** ו**הצור** שחסיתם בו הוא השר **יהי עליכם סתרה** להצילכם מידי.

או יהיה ענין המשך הכתובים כי מגפן סדום כו', והוא כי הארבע מלכויות כל אחת הייתה קללתו מרובה מהקודם אליו, כי **הראשון** ידמה **לגפן רע, והשני לענבים, והשלישי ליין, והרביעי לארס פתנים.** זה עמלק. והוא כי נבוכדנצר לא כיוון רק שיסתופפו בצלו, ומי רק שהיה בשלום הולך ונופל אל הכשדים הייתה לו נפשו לשלל, וכמאמר ירמיה אל המלך והעם (ירמיה לח ב), אלא שהיה גפנו **מגפן סדום כו'** שהמסתופפים בצלו היה להם צל עב, כמאמרם ז"ל (**שמות רבה** ל כ) שכל כך הייתה מעובה כצל גפנים ואילנות שלא שזפה עין את קרקע הארץ, אך היה להם החסות בצלם לבושת כי היו מרעיבין אותו עד שימות. כן היה גפן של נבוכדנצר שיבושו יושבי בצלו כי עוללים שאלו לחם פורש אין להם כי זה היה עוון סדום, וזהו כי **מגפן סדום גפנם.** והנה בסדום נמצא אחד בא לגור שם והיה מאכיל שהוא לוט, אך שם היו כולם מבחינת **שדמות עמורה** שאפילו אחד אין להם פורש לחם לזולת.

אך **גלות מדי** היה להפך שהאכילום ועשו סעודה גדולה לישראל בעצת המן והמלך שקבצו י"ח ות"ק אלף מישראל לההנותם מסעודת אחשורוש. אך **ענבימו** שהאכילום היו **ענבי רוש,** כי משם נמשכו **אשכלות מרורות למו** הם קיבוצי צרות כגרגרים באשכול שהוא להשמיד להרוג ולאבד, וזהו **אשכלות מרורות למו.** אך למה שלא היו נוגעים בדת כי הדת הוא הנפש, לא יתייחס לכוס תרעלת ארס ממית רק ל**אשכלות** של **מרורות** שהוא להשמיד להרוג את הגופים, שאין שם רק מר המות, אך הרוח תשוב אל האלוהים אשר נתנה לחיי עולם.

אך יון הוא היה המשקה יין תרעלת **חמת תנינים,** שלא נגעו רק להמית הנפשות, כי כל עניינם היה על הדת, כמאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (ב ה) שהיו אומרים לישראל כתבו על קרן השור שאין לכם חלק באלוהי ישראל. והן הם אשר הרגו את שבעת בני חנה באמור להם יעבדו עבודת גילולים, והיו נוגעים גם בשבת השקולה ככל התורה כולה, ולטמא בנות ישראל ולפרוץ פרצות בהיכל ה'. עליהם אמר **חמת תנינים יינם,** שהיה יינם כארס נחש, שמתחילתו על ידו חטא אדם ואשתו והרג נפשות ובשר יחדו.

ועל טיטוס אמר **וראש פתנים אכזר,** כי שרו של טיטוס הוא ראש לכל הפתנים אכזר בחרבן בית שני, כי גדלה אכזריותו לגופים ולנפשות. או יקראנו **ראש פתנים** על כי **ראש** ותחילה לכל המצרים לישראל היה טיטוס, כי טיטוס הוא עמלק והיה אכזר מכולם.

והלא הוא כמוס עמדי כי לא גליתי, והוא סגור ו**חתום באוצרותי.** ומה הוא הדבר ה**כמוס** ו**חתום,** הלא הוא מה שלי נקם ושלם כי לבוא לפומא לא גלי. וענין הכתוב שכפל אומר **נקם ושלם,** וגם שאינם מסוג אחד **נקם ושלם,** וגם אומרו **ושלם** כאילו מדבר על זולתו שישלם. אך יאמר הנה משכון גדול יש לישראל לבל יתייאשו מליגאל ולהשיב גמול אויביהם הנזכר בראשם. והוא כי **לי נקם** כי על הנוגע לי יש **לי נקם** עליהם, שהוא כי מלחמה לה' בעמלק ובכל המלכויות שמחריב ביתו וגלתה שכינה ביניהם ונגעו על כבוד שכינתו שבגלות, ואז השם עצמו המתנקם ויוציא מהגלות אז **ושלם** גם על הנוגע לישראל. והוא מאמרם ז"ל (**שוחר טוב** צא) כי ישועתו של הקדוש ברוך הוא ישועתן של ישראל שנאמר (ישעיה כה ט) זה ה' קיווינו לו נגילה ונשמחה בישועתו. וזה יאמר **לי נקם ושלם** אך הוא לעת תימוט רגלם שהוא בעת הקץ שאז תימוט רגלם ויהיו כעור מן אדרי קיט כו'.

ושמא תאמרו כי עת הקץ רחוקה היא. הנה אם העת רחוקה היום שהעת בו קרוב הוא. וזה כי **קרוב יום אידם** והוא אלף הששי שהוא יומו של הקדוש ברוך הוא אלף שנים.

ושמא תאמר מאחר שהעת רחוק מה יסכון היות היום קרוב אם הוא בשלהי היום. לזה אמר הנה חש עתידות למו אפילו עת בעתה רחוק עת של אחישנה הם קיצים רבים ומהם בתחילת היום הנזכר. ואם יזכו אל חש שהוא זמן של אחישנה קרוב תהיה גם העת, כי חש עתידות יש למו כמו שיש קץ קבוע, ואולי יזכו, כי הבחירה חופשית.

ומה שאמרתי **ושלם** הוא **כי ידין ה' עמו**, והוא כי שם יה נפרד מחצי השם שהוא ו' ה' עד ינקם מעמלק, ואז כשיהיה השם שלם בארבע אותיותיו שהוא אחר הנקם, אז **ידין עמו** וזהו **כי ידין ה' עמו.** והוא מאמרו למעלה לי **נקם ושלם,** שאומר הוא יתברך **לי נקם,** ואז **ושלם,** ופירש ואמר מי ישלם הלא הוא **כי ידין ה' עמו,** הוא כללות מה שיתייחד השם כמדובר, ועל עבדיו הצדיקים שהרגו למשחית יתנחם **כי יראה כו'** כדלעיל.

או שיעור כתוב זה, הלא אמרתי כי **לי נקם** להוציא את שם אלוהים מהגלות, ואז הוא **ושלם** גמול גלותכם לעת תימוט רגלם לעת קץ.

ושמא תאמר האם מטרם עת הקץ האם לא תשיב להם גמול. לזה אמר הן אמת כי בכל אומה שיגלו אניף ידי ואראה השגחתי לתקן ולהשיב גמול בצד מה, והוא כי על בבל כי **ידין ה' עמו,** שהוא כל הדברים רעים שבירמיה על כשדים לפי מלאת לבבל שבעים שנה, שישיב גמולם בראשם.

ועל מדי הוא המן, אין צריך לומר שאשיב גמול, כי אם שאפילו לא יניח יצרו המן וסיעתו את ישראל, כי ועל עבדיו שחזרו אז בתשובה ונעשו עבדיו יתנחם, מאשר חייבם כלייה והושיעם. ועל יון גם הוא כי יראה כי אזלת יד ישראל בגזרותם **ואפס עצור ועזוב,** כי לא היה בישורון מלך עדיין. ואמר ה' הנזכר על יון המחזיקים בעבודת גילולים להחטיא את ישראל אז יאמר עתה אתקן היותם ב**אפס עצור,** ויהיה מלך על ישראל, כאומר הוא יתברך לישראל **אי אלוהימו** של יון או **צור חסיו בו** הוא השר שלהם. וכן יאמר להם אותם **אשר חלב זבחימו** של **אלוהימו יאכלו כו' יקומו** אלוהיכם **ויעזרוכם**, או **צור** חסיתם **בו** יבואו **ויהי עליכם סתרה.**

הנה כל זה יעשה הוא יתברך טרם זמן **עת תמוט רגלם** של כל המלכויות, שעל זמן זה אמר **לי נקם ושלם.** אמנם אינו דומה אל עת שאמרתי עליו **לי נקם ושלם** שהוא **לעת** קץ **תמוט רגלם.** כי הלא על עת זו אני אומר **ראו עתה כו' כי אני אני הוא** מה שלא ראיתם בשלשה פרקים הראשונים על כל אחד משלש מלכויות ראשונות, כי עתה באחרונה תראו כי **אני אני הוא,** כי עד הזמן ההוא גם שדן ה' את עמו והפיל את **בבל** ואת **המן ויון** לא הודע גדולת שכינתו בעולם, כי לא יצאה שכינה לגמרי עד עת קץ מהגלות ולא הוכרה גדולתו.

וכמאמרם ז"ל (**אסתר רבה** ז יז) שאפילו אחר מפלת **כשדים** ומלכותם אמר המן לאחשורוש, אלוהיהם של אלו שעשה גדולות ונוראות במצרים כבר הוא זקן שהרי הוא ראה ראה שהחריבו ביתו ושתק. ועל דרך זה לא נתקן עד עת קץ במהרה בימינו. וזהו אומרו **ראו עתה לעת תמוט רגלם,** שאמרתי כי אני שהייתי כביכול בגלות ורואה שמחריבים ביתי, אני הוא העושה עתה גדולות כי לא שניתי. ולא שהוצרכה שכינה שהייתה בגלות שתתחבר עמה שם אלוהים המתואר על גבורה עליונה לעשות נוראות לעתיד, כי הנה **ואין אלוהים עמדי** כי אם **אני אמית כו',** כלומר תואר אני הנזכר שהוא השכינה אמית את אשר הצירו לישראל **ואחיה** את ישראל.

לט רְאוּ עַתָּה כִּי אֲנִי אֲנִי הוּא וְאֵין אֱלֹהִים עִמָּדִי אֲנִי אָמִית וַאֲחַיֶּה מָחַצְתִּי וַאֲנִי אֶרְפָּא וְאֵין מִיָּדִי מַצִּיל :

וגם זה ש**אני אמית ואחיה** שהם שני הפכים, תכירו אז בעת ההיא מה שלא הכרתם עד כה. ובמה תראו כי אני אעשה השני הפכים המוות והחיות, והלא אפשר כי מידת הדין ממיתה ומידת רחמים תחיה. לזה אמר הנה תראו כי אני ש**אני מחצתי ואני ארפא** שאעשה שני הפכים בבת אחת לעיניים שלכם. והוא הנודע מרבותינו ז"ל (נדרים ח ב) על פסוק הנה יום בא לה' בוער כתנור כו', מלמד שעתיד הקדוש ברוך הוא להוציא חמה מנרתקה לשרוף את כל הרשעים והיו כל זדים כו', ואותו השמש מרפא את הצדיקים הדא הוא דכתיב וזרחה לכם יראי שמי שמש צדקה ומרפא כו'. ואין השגחה גדולה מזו שיראו שני הפכים כאחת ובדבר אחד. וזהו אומרו **מחצתי ואני ארפא** שבשמש שמחצתי ארפא.

ועוד תראו ותכירו אז מה שלא נודעה בהצלת ופקודת שלש מלכויות ראשונות. והוא כי אז תראו כי **ואין מידי מציל**, אין גם אחד, מה שלא נגלה זה בקודמות. ובכלל האמור השבנו אל שאלת השואלים, איך אחר אומרו **אמית ואחיה** חזר ואמר קלה הימנה, והיא **מחצתי ואני ארפא.** שעל כן אמרו רבותינו ז"ל (סנהדרין צא ב) כי בתחיית המתים כל אחד יקום במומו, שלא יאמרו כי אחרים הם ואחר תחייתם ירפאם ה'. וזהו אומרו תחילה **ואחיה** ואחר כך **מחצתי ואני ארפא.** ועל פי דרכנו נתיישב גם כן אומרו **אמית** לשון עתיד.

או יאמר ראו כו' והוא בהעיר קושי אחד שבספר דניאל (ב לח) שאחר אומרו שהארבע מלכים יקומו זה אחר זה רישא דדהבא ובתריה יקום מלכו אחרי עד הרביעי ואחר כך יקום אלה שמיא כו' והדקת דהבא וכספא נחשא פרזלא וכו', כי הלא יקשה כי בזמן ההוא ספו תמו דהבא וכספא ונחשא. אך הנה אחשבה להשיב במאמר **ספר הזוהר** (ח"ב נח ב) על פסוק (זכריה יד יב) אשר צבאו על ירושלים אשר יצבאו לא נאמר, אלא שאותם שצבאו בגלויות בבל והצירו את עם ה' ולא לקו כי מתו מיתת עצמם לא ילכו ריקם, כי יגלגלם ויחזירם ה' אז ויפילם ביד ישראל ביום בא גוג. וזה אפשר יאמר אז הוא יתברך ראו עתה כי אני שסבלתי מה

שריקדו בהיכלי והרגו בחירי והנחתים שמתו מיתת עצמם ולא לקו, אני הוא שאשלם להם. ולא מבלתי יכולת חלילה הרפיתי אז מהם, כי הלא **עתה אין אלוהים עמדי** עוזר לי ואני עושה משפטים בהם. ואל תאמרו כי הלא אשר החריבו ועשו עיקר הרעה לא לקחו חלקם.

כי דעו איפה **אני אמית** את כל הארבע מלכויות הנזכרות ואחזור **ואחיה אותם.** והוא כמו שאמרו ז"ל שיאמר איש ישראל המוכה בראותו את מכהו הנה זה הכני בידו, ויראהו יתברך נקמות באותו היד וההיקש בכל אבר. וגם זה אחד מהטעמים שהקב"ה יחיה כל מתי ישראל במומן, כי באותה מכה שיש בו יקום ויראה מה שמכת מכהו הכהו וינקם. ואחר שישמח צדיק כי חזה נקם ירפאהו יתברך. וזה יאמר אחר שואחיה את הכל מה שמחצתי ארפא ולא מקודם, להורות **כי אין מידי מציל,** כי כל אשר הצירו לישראל בגלות ומתו מיתת עצמן אל יחשבו שניצולו, כי הנה **ואין מידי מציל.**

מ כִּי-אָשָׂא אֶל-שָׁמַיִם יָדִי וְאָמַרְתִּי חַי אָנֹכִי לְעֹלָם :

עוד אודיעם לבל יעלה על רוחכם שמכח האומות הארכתי אתכם להם. כי הנה **אשא אל שמים ידי** ואשבע חי **אנכי לעולם.**

מא אִם-שַׁנּוֹתִי בְּרַק חַרְבִּי וְתֹאחֵז בְּמִשְׁפָּט יָדִי אָשִׁיב נָקָם לְצָרָי וְלִמְשַׂנְאַי אֲשַׁלֵּם :

שאם הייתי בלבד משנן ברק חרבי ולא אכה בה ועושה במשפט, רק **ותאחז במשפט ידי** לאחוז במשפט לעכבו מלפעול, ולא אניח כי אם בריקת ושנון החרב בלבד, הוא מספיק להשיב **נקם לצרי ולמשנאי אשלם.** אלא שאיני חפץ לכלותם מהר, כי אם להוסיף מכאוב בהתמדת רעתם.

מב אַשְׁכִּיר חִצַּי מִדָּם וְחַרְבִּי תֹּאכַל בָּשָׂר מִדַּם חָלָל וְשִׁבְיָה מֵרֹאשׁ פֹּרְעוֹת אוֹיֵב :

כי **אשכיר חצי מדם** הם אף וחימה כו' **מדם** אשר שפכו שירוו רוגז ודין מהדם ההוא, ולא אמית כרגע רק אניחם בחיים לימרק, עד ש**חרבי** היא שכינתי הנקראת חרב לה', אחר נקמת חצי בהם **תאכל בשר,** כי לא תוציא הנפש עד תכלה הבשר בייסורים אשר הביא עליהם במכתם, והדם שאמרתי ש**אשכיר חצי** ממנו הוא **מדם חלל ושביה.**

או יאמר **אשכיר חצי** שהם אף וחימה וזעם כו' **מדם** אויבי, שצרות ונקמות שיעשו חצי ימרקו בהם עד בלתי השאיר בהם לחלוחית דם. באופן שבבא אחר כך **חרבי** להורגם, לא תמצא רק בשר בלבד, וזהו **וחרבי תאכל בשר.** ולא יספיק זה לנכות כל פרעות אויב שעשו כי רבות המה **דם חלל ושביה** וטמאם היכל ה' והחריבו, ושלוח יד במחמדיה הם ספרי התורה כמו שאמרו ז"ל (יבמות טז ב) ורבות כהנה וכהנה. כי הנה כל זה לא יהיה רק **מראש פרעות אויב** מחמת **ראש פרעות אויב** היא הראשונה שבהן, כי טרם בא פירעון רשע שני לא ישאר מהם

לא דם ולא בשר, וכמאמרם ז"ל (עבודה זרה ד א) ידעתי כו' על כן אפקוד כו' (עמוס ג ב) ועל פסוק (ירמיה ל יא) ויסרתיך למשפט כו'.

מג הַרְנִינוּ גוֹיִם עַמּוֹ כִּי דַם-עֲבָדָיו יִקּוֹם וְנָקָם יָשִׁיב לְצָרָיו וְכִפֶּר אַדְמָתוֹ עַמּוֹ:

הפך פניו כמדבר אל הבבלים ואמר, אל תכבידו מעתה הגלות על עמו יתברך. והוא על דרך אומרם ז"ל (**שיר השירים רבה** ב יח) שהקב"ה השביעם על זה בפסוק השבעתי אתכם בנות ירושלים שהוא אל השרים. וזהו **הרנינו כו'** לומר עשו להם לעמו יתברך שירונו וישמחו ואל יעצבו לגמרי, כי לא הפקדתים לכם, **כי** הלא **דם עבדיו יקום** מידכם, ואם גם עמו שפכו דם גם המה, הנה **וכפר אדמתו עמו** כי כלה ה' חמתו שפך כו'. כי סבלה האדמה מה שהיה ראוי יסבלו הם. ולא אמר וכפרה רק **וכפר,** כי הוא יתברך יכפר כי אדמתו הסובלת צרה כמעט היא עמו, כי יש ייחס לישראל עם אדמתו אשר כנגד ארץ העליונה היא כנודע.

מד וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַשִּׁירָה-הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשֵׁעַ בִּן-נוּן :

מה וַיְכַל מֹשֶׁה לְדַבֵּר אֶת-כָּל-הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֶל-כָּל-יִשְׂרָאֵל :

מו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שִׂימוּ לְבַבְכֶם לְכָל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵעִיד בָּכֶם הַיּוֹם אֲשֶׁר תְּצַוֻּם אֶת-בְּנֵיכֶם לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת :

מז כִּי לֹא-דָבָר רֵק הוּא מִכֶּם כִּי-הוּא חַיֵּיכֶם וּבַדָּבָר הַזֶּה תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

ראוי לשים לב:

א. באומרו כי לא דבר רק הוא מהם, כי אם הכוונה היא כי התורה אינה **דבר רק,** אומר **מכם** הוא מיותר ומשולל הבנה.

ועוד כי היתכן תהיה התורה דבר רק, חלילה שיצטרך להודיע **כי לא דבר רק הוא.**

ועוד איך מוכיח שאינה **דבר רק** במה שהיא חיינו, כי הנה הוא מוכיח דבר בנעלם ממנו, כי המסתפק אם התורה היא דבר רק, גם לא ידע כי הוא חיינו.

ועוד כי הלא צריך להודיע תחילה כי חיינו אינה **דבר רק,** ואחרי כן יודיע כי גם התורה איננה **דבר רק** על כי היא חיינו.

ועוד אומרו ובדבר הזה תאריכו ימים כו', כי אחר שהיא חיינו מי לא ידע כי בה נאריך ימים.

ועוד למה תלה הדבר **באדמה אשר עוברים שמה לרשתה.**

והנה על פי דרכנו נשים לב אל הפסוקים הקודמים באומרו **ויכל משה לדבר כו',** כי כל פסוק זה הוא מיותר, כי הרי נאמר **וידבר את כל דברי השירה כו'.**

ועוד אומרו שימו לבבכם כו' מה צורך שימת הלבב למען יצום את בניהם, והראוי יאמר צוו את בניכם.

ואם הכוונה שלא יתעצלו בצוות את בניהם, היה לו לומר שימו לבבכם לצוות את בניכם, ולא יאמר **אשר תצוום,**

וגם באומרו התורה הזאת מיותרת.

מד וַיָּבֹא מֹשֶׁה וַיְדַבֵּר אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַשִּׁירָה-הַזֹּאת בְּאָזְנֵי הָעָם הוּא וְהוֹשֵׁעַ בִּן-נוּן :

אמנם הנה משה רבנו ע"ה רצה לזכות את ישראל ישימו בפי זרעם אחריהם הדרוש הלזה כי רב הוא מאד לזכות אותו האדם תמיד, למען יהיה קל כנשר ורץ כצבי לעשות רצון אביך שבשמים. כי נפש כל איש מישראל שורשה השם יתברך ותורתו הבלתי נפרדת מאיכותו, ובהיותו דבק אל מקורו הוא חי באמת. כי הוא יתברך ותורתו הן הם חיי העולם, ואם יחטא ואשם משם יפרד ויהיה מת באמת בחיים חיותו, כדגי הים היוצאים אל היבשה כו' כי הם פורשים מתולדותם וחיותם. וזה מותר האדם, כי אחרי נפלם ויחשבו כמתי עולם בהעוותם, אם ישובו עד ה' תשוב רוחם אליהם ויהיו דבקים בה' חיים כולם, למען לא ישקוט האיש עד יתקן מעשיו וידבק אל אלוהיו יתברך.

והוא כי בראות משה רבנו ע"ה את כל הדברים הקשים שבשירה הזאת, אשר תבוא כל רעתם ההוא בהעוותם, חש פן יתחמץ לבבם בחושבם שהוא יתברך מתנהג עימהם כמלך בשר ודם המכביד על עמו עונש הבלתי משרת אותו מכעס עוברם רצונו, באופן שבעלות כן על רוחם תהיה עבודתם מיראה ולא מאהבה. על כן מיד כהתימו **את כל דברי השירה,** מיד שם לפניהם הדברים הבאים האלה, ובלשון חיבה, לשקע אהבת ה' בלבותם, ולהודיעם כי אהבם את ה' הוא אהוב את עצמם כי הוא חייהם. וזהו שחזר משה ואמר **ויכל משה כו',** לומר כי מיד **ככלותו לדבר את דברי השירה** שהוא קושי כמשמעות דבור, אז **ויאמר אליהם** לשון אמירה וחיבה ואמר **שימו לבבכם כו'.** והנה במה שידענו ההפרש שבין לב ללבב כי לבב כולל שני יצרים.

והנה בשירה זו יש שתי בחינות במאמרים:

יש דבר מתייחס אל היצר הטוב ולא יקבלנו היצר הרע, כענין **יערוף כמטר לקחי,** שהוא לומר שאם יהיו תופשי התורה אל יקוצו בייסורין, כי הלא **כמטר** סוחף **לקחי**, כי אשר בא בזעף הוא טוב לעולם להחיותם שהוא בחורף, שהוא עד הוציא דשא מארץ מתוך גבשושית העפר אשר היה הזרע נטמן שם. ואחר שהולידם והצמיחם ונעשה קמה, אז ירד הטל לעדנו בנחת. כן היא התורה לאדם, כי תחילה **יערוף כמטר לקחי** יתברך, כי יהיה על ידי ייסורין בזעף, עד הוציא את האדם מהמשך אחר עכירות החומר ותאוותו. ואחר כך **תזל כטל אמרתי,** שיעדנך אחר הטהרך מהחומר ותתקדש עצמך.

הנה טענה זו היא אל היצר טוב החפץ בייסורין ומקבלם מאהבה. ויתר דברי השירה, הם ברבה משטמה מן הצרות המעותדות לבוא ברוב פשעיהם, אשר הם דברים צודקים אל היצר הרע, כי מורא יעלה על ראשו לעבוד מיראה. והנה תכלית השלמות הוא אשר גם יצרו הרע עובד את ה', כמאמרם ז"ל (ירושלמי סוף ברכות) על ומצאת את לבבו נאמן לפניך, שגם היצר הרע של אברהם אבינו מצאו הוא יתברך נאמן, שהוא מאשר לא אמר את לבו.

מו וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם שִׂימוּ לְבַבְכֶם לְכָל-הַדְּבָרִים אֲשֶׁר אָנֹכִי מֵעִיד בָּכֶם הַיּוֹם אֲשֶׁר תְּצַוֻּם אֶת-בְּנֵיכֶם לִשְׁמֹר לַעֲשׂוֹת אֶת-כָּל-דִּבְרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת :

וזה אחשוב במאמר משה רבנו ע"ה באומרו **שימו לבבכם** הוא שני יצריכם, אל **כל הדברים אשר אנכי מעיד,** שלא ישרת היצר הטוב מאהבה וישמח בייסורין, והיצר הרע על המורא הגדול מהעונש, כי אם שני היצרים, לכלול גם היצר הרע, יושם גם אל כל הדברים שבשירה, שהוא גם על העבודה מאהבה ושמחה בייסורין שהוא יערוף כו'. באופן שלא תהיה שום בחינה מיראה. וכל זה הוא כי **אשר תצוום את בניכם כו'** יהיה בלי שום פניה, רק **לשמור ולעשות את כל דברי התורה הזאת,** כלומר למה שהיא זאת המיוחדת בקדושה, כי זה חיוב הוא טבעי עליכם להנאתכם.

מז כִּי לֹא-דָבָר רֵק הוּא מִכֶּם כִּי-הוּא חַיֵּיכֶם וּבַדָּבָר הַזֶּה תַּאֲרִיכוּ יָמִים עַל-הָאֲדָמָה אֲשֶׁר אַתֶּם עֹבְרִים אֶת-הַיַּרְדֵּן שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ :

כי הלא לא דבר רק הוא מכם, והוא העיקר הגדול כי נפשות עם בני ישראל חלק אלוה ממעל המה, והם כמטעי ה' נטועים בתורה הבלתי נפרדת מעצמותו יתברך תחת כנפי השכינה כנודע ליודעי חן. וזהו **כי לא דבר רק הוא מכם** כי מלא הוא מכם ולא ריק, כי נפשותיכם מתוך התורה, באופן שהיא מלאה מהם כי משם נסעו וישתלשלו עד לארץ ועד שורשם במקומם. וזהו **כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם,** כי חיות כל דבר תלוי בשורשו אשר הוא חלק ממנו, למען יבינו וישכלו כי עשות רצונו יתברך טובה וחייהם המה, וכל עוד שהם דבקים שם והתורה דבקה מהם ומלאה מהם חיים, ובהיפרדם פגרים מתים.

ועל כן ישמרו לנפשותם פן תעקר נפשותם וחיותם ממקורם, כי אוי להם בסורם ממנו יתברך והיפרדם מן עבודתו, כי הן גועו אבדו כמקרה דגי הים הפורשים מהם אל היבשה גם הוא יקרם. ועל כן בהעוותם ויחשבו כמתי עולם, אז ידלגו כאיל לשוב מהר להחיות נפשם כי מתה. ולבל יאמרו ללבבם כי הלא החיים ההם הם אל חיי הנפש, ולמה לא נעבוד על חיי הגוף גם הוא. לזה אמר **ובדבר הזה תאריכו ימים כו',** לומר אם תעשו עיקר על חייכם בעולם הזה, לא תהיה לכם חיי הנפש. אך בעשותכם על חיי הנפש יהיה לכם גם חיי הגוף, וזהו **ובדבר הזה** הוא **חיי הנפש** הנזכר **תאריכו ימים על האדמה.**

או יאמר ובדבר הזה כו' לומר אם כל כך נפרדו הגויים מכם, כי אתם חלק אלוה ממעל **כי דבר רק הוא מכם** ולא הם, ימשך מזה לבלתי האריך ימים ישראל על האדמה כגוים. כי הלא לפי גודל קדושת הנפש עד היותם חלקו יתברך בהינשא מעלתה תהיה הנשאה מעל הארץ, כי הלא יגדל החשק נמרץ לשוב אל מקורה יתברך כי היא חלקו עד בלי די, ואם כן או מי יחיה בעולם הזה ויזכה לשנים רבות. על כן אמר **ובדבר הזה** אדרבא **תאריכו ימים על האדמה כו',** והוא כי האדמה **אשר אנו עוברים את הירדן** היא ארץ ישראל קדושה אשר שם כבודו יתברך יותר מבכל העולם, כלומר ואם כן איפה אל יהי מקום לזעקת נפשך עד שוב עד כסא הכבוד, כי הלא גם כסא הכבוד מרום ה' רועה ישראל לא יחסר משם. ואומרו **אשר אתם עוברים שמה לרשתה** לומר כי הלא ישראל אצל נפשם הרוחנית הם כמשל ארץ ישראל אצל הקדוש ברוך הוא. וכאשר לא תמוש שכינתו מהארץ ההיא למה שהיא ראש עפרות תבל, כן ישראל לא תמוש נפשותם הרמתה מהם כי אין חומרם כשל זולתם. כי על כן נתייחדו ישראל לשכון בארץ ישראל מכל יתר אומות, ולכן להם ניתנה הארץ למורשה, וזהו **כי אתם עוברים וכו' לרשתה.**

מח וַיְדַבֵּר ה' אֶל-מֹשֶׁה בְּעֶצֶם הַיּוֹם הַזֶּה לֵאמֹר :

אמר כי בעצם היום הזה אשר אמר ה' ש**יאריכו ימים על האדמה, אשר עוברים את הירדן שמה לרשתה** בזכות התורה, כאומרו **כי הוא חייכם ובדבר הזה וכו'.** והנה היה מקום לבעל דין לחלוק ולומר, מי לנו דבק בתורה כמשה, ואפילו הכי אינו נכנס בארץ, ואיך בזכות התורה יירשוה. על כן אמר **בעצם היום הזה** שנאמר בו דבר זה, אמר לו הוא יתברך למשה -

מט עֲלֵה אֶל-הַר הָעֲבָרִים הַזֶּה הַר-נְבוֹ אֲשֶׁר בְּאֶרֶץ מוֹאָב אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי יְרֵחוֹ וּרְאֵה אֶת-אֶרֶץ כְּנַעַן אֲשֶׁר אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל לַאֲחֻזָּה :

עלה אל הר העברים הזה כו', הוא מקום מעברות ישראל לארץ, ולמה במקום המעברות, שאם הוא על היות שייכות בו עם הארץ, הלא הוא הר נבו אשר בארץ מואב. אך הוא להיות על פני ירחו, הוא מקום התחלת הכיבוש. והוא הענין, כדי שמשם וראה את הארץ, שעל ידי ראייתך אותה והיותך בעברים, תשפיע בה שפע ליכבש שאתננה לבני ישראל לאחוזה. הרי שאדרבא אתה הוא הכובש ומוריש להם את הארץ.

נ וּמֵת בָּהָר אֲשֶׁר אַתָּה עֹלֶה שָׁמָּה וְהֵאָסֵף אֶל-עַמֶּיךָ כַּאֲשֶׁר-מֵת אַהֲרֹן אָחִיךָ בְּהֹר הָהָר וַיֵּאָסֶף אֶל-עַמָּיו :

ואל יעלה על רוחך לומר שתפסיד במה שתמות בחוצה לארץ, כי לא תעלה במעלות אשר יעלו המתים בארץ, כי הנה **מות בהר,** ודע **אשר אתה עולה שמה** כי אינך כזולתך שלא יעלו בחוץ לארץ, כי אתה עולה במעלה שמה.

ולבאר הענין יפה נזכירה מאמרם ז"ל (דברים רבה יא ד) הייתה נפשו של משה מתקשה לצאת כו', כי שם נאמר כי אמר לנפשו שמא בקש מלאך המוות לפגוע בך, א"ל כי הצלת נפשי ממות, שמא ראית אותם בוכים ובכית עימהם כו', שמא בקשו לדחות אותך לגיהינום כו', ואן את עתידה לילך, אמר לו אתהלך לפני ה' בארצות החיים. ופירשנו בשערים פרשת ויחי, כי השאלה הראשונה הייתה למה תתקשה, האם מלאך המוות בקש לפגוע בך.

והשנית שמא המתייחסים אליך המקבילים פניך כדרך נפש מת, כנודע מ**ספר הזוהר** פרשת ויחי כי כל המתייחסים אל נפש הבא ליפטר מתעוררים להקביל פניו ומאספים אותו אליהם, והוא אצלי ענין ויאסף אל עמיו, וכמאמרם ז"ל במדרש וז"ל **והאסף אל עמיך** אצל אברהם יצחק ויעקב אבותיך אצל קהת ועמרם אצל אהרן ומרים אחיך ע"כ, הנה כי האסיפה אל עמיו הוא אל המתייחסים אליו. והנה ידוע כי דור דעה המה המתייחסים אל משה רבנו ע"ה.

ונבוא אל הענין והוא כי עליהם אמר, אחד שמא ראית אותם בוכים רצה לומר את נפשותם בוכים ובכית עימהם, כי לדעתך שלחת מרגלים ועל ידך נתגלגל מה שויבכו העם בלילה ההוא.

שנית אמר לה שמא בקשו לדחות אותך לגיהינום, שהוא, מדי עברך דרך גיהינום להוציא משם קצת על פי דרכך.

שלישית אמר לה היכן את עתידה לילך, שהוא אולי את כיתר נשמות המסתלקות בחוץ לארץ, שיפגעו באוויר ארץ העמים ובכחות החיצונים אשר בה, ואפילו הצדיקים תהיה לנפשותם לטורח עבור דרך חוץ לארץ, עד אויר שכנגד ארץ ישראל לעלות אל ארץ העליונה, כי גם למלאכים שליוו את יעקב בארץ הוקשה למו לצאת לאוויר חוץ לארץ.

על כן אמר לה להיכן את עתידה לילך האם תעלי שמים נגד ארץ מדבר שהוא מקום חיצונים, ומשם תלכי אל הפנימיות הקדוש, והשיבה אתהלך לפני ה' בארצות החיים, כי התהלכותי לא תהיה רק בארצות עליונים והתחתונים, כי גם שפע הארץ וקדושתה שם, כי על כן ראה את כולם משם.

ונבוא אל ענין הכתובים, והוא כי ארבעה הדברים הנאמרים באמת במאמרם זה נזכרו בכתובים הללו, אלא שאינם כסדר שנזכרו במאמרם. והוא כי באחרון היחל שהוא היכן את עתידה לילך, אמר **ומות בהר אשר אתה עולה שמה,** לומר אינך כיתר אנשים שלא יעלו במותם בחוץ לארץ אל המעלה כי אם אדרבא ירדו, אך **אתה עולה שמה** עם היות ארץ מואב כנזכר.

ועל ענין ראית אותם בוכים ובכית עימהם, אדרבא **והאסף אל עמיך** כי יעשו לך בני גילך הקבלה ואסיפה טובה.

ועל ענין אם ישלוט מלאך המוות, אמר **כאשר מת אהרן אחיך** שהוא בנשיקה, כאשר עיני משה ראו ולא זר וחמד מיתתו (**תנחומא** פרשת חקת ב).

ועל ענין אם יבקש לדחותו לגיהינום מדי עברו להצילם את אשר יאות להעלות משם, אולי ימצאו אחיזה על דבר מה ולא יעלה מיד אל רום מעלת זכיותיו, עד ישהה שם קצת ליטהר. גם זה לא יהיה, כי אם מיד **תאסף אל עמיך** בעדן גן אלוהים עם הצדיקים כיוצא בו. כמו שאמרו במדרש **והאסף** אברהם יצחק ויעקב עמרם כו'. וזה יאמר אל תירא תצטרך ליטהר בגיהינום טרם תאסף אל עמיך בגן עדן, כי הלא לא יהיה לך, כי אם כאהרן שאחר שמת מיד **ויאסף אל עמיו.** וזהו אומרו **כאשר מת אהרן ויאסף אל עמיו.**

נא עַל אֲשֶׁר מְעַלְתֶּם בִּי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּמֵי-מְרִיבַת קָדֵשׁ מִדְבַּר-צִן עַל אֲשֶׁר לֹא-קִדַּשְׁתֶּם אוֹתִי בְּתוֹךְ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל :

היה אפשר לומר שאמר, מה שאני מחשיב זה למעילה, הוא להיותכם אתם כי וסביביו נשערה מאד, מה שאינו רק ש**לא קדשתם** בלבד. אך אומרו על פעם שנית לא יצדק, והיה לו לומר אשר לא קדשתם כו'. אך יאמר כי הנה שני דברים היו, אחד בשב ואל תעשה שלא דברו אל הסלע.

שנית הכאת המטה בסלע בקום עשה. ועל הראשונה אמר **אשר לא קדשתם.** ועל השני אמר **אשר מעלתם** בקום עשה. ושיעור הכתוב **על אשר מעלתם** בהכאת הסלע, נוסף **על אשר לא קדשתם** בתחילה בהעדר הדבור אל הסלע. ועדיין צריך לשים לב אל אומרו בתוך בני ישראל זה פעמיים. והנה הפעם השנית יצדק בו יותר שהוא אמור אצל קדוש השם. אך יאמר **אשר מעלתם בי** ולא שהוא מעל בעצם, כי הלא היה **בתוך בני ישראל במי מריבת קדש וכו'.** והוא כי המה אשמו בדבר אשר רבו במריבת אומרם סרה, כמאמרם ז"ל שהיו אומרים כל אחד אם אמת הוא שיש בך להוציא מים הוצא לנו מסלע זה, וזולתם אמרו מסלע אחר, וכמו שכתבנו במקומו שעל כן נמנע משה רבנו ע"ה מלדבר אל הסלע, באומרו כי לא היו ראויים ליעשות להם נס כזה על הליצנות ההוא. וזהו אומרו **אשר מעלתם כו',** וזה להיות אתם, אך אינו בעצם, כי הלא היה במי מריבת קדש כלומר אשר רבו, באופן שאינו מעל רק לפיהם שמדקדק עם חסידיו.

נב כִּי מִנֶּגֶד תִּרְאֶה אֶת-הָאָרֶץ וְשָׁמָּה לֹא תָבוֹא אֶל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-אֲנִי נֹתֵן לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל :

שמא תאמר הלא השוויתי אותך ואת אהרן באושר ובחטא, ואמרתי כי **תאסף אל עמיך** כמוהו, ואם כן מה הוא עונשיכם על החטא. לזה אמר **כי מנגד תראה את הארץ,** לומר הנה שתי ארצות הם ארץ ישראל התחתונה וארץ העליונה, ועל שתיהן אמר **את הארץ** כי האת ריבה העליונה. וענין מה שאמרתי שעם היות סילוקכם בחוץ לארץ תעלה למעלה אל ארץ חיים המדובר, הלא הוא **כי מנגד תראה את הארץ** שהוא שתי ארצות כי תדבק בם. אך מה שיהא עונשך, אינו רק כי **שמה לא תבוא** ממש **אל הארץ אשר אני נותן לבני ישראל** שהיא

התחתונה, אך אל העליונה תבוא בעצם כי אין מעכב. ובדרך הזה נתיישב בכתובים הערות רבות, שיש מפסוק וידבר עד סוף הפרשה.

וזאת הברכה

פרק לג

א וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בֵּרַךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֱלֹהִים אֶת-בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לִפְנֵי מוֹתוֹ:

ראוי לשים לב אל **וא"ו** של **וזאת.**

אך הנה היה מקום לחשוב ולומר, כי לא תערך קדושת מאמרי התורה שמבראשית ועד כאן שהם מאמרי פיו יתברך, אל ברכות אלו היוצאים מפי משה רבנו ע"ה אל ישראל, ויהיו הדברים האלה ככל הברכות שיברך איש צדיק מעצמו את בנו ודומה לו. על כן הטיל **וא"ו**, ולא אמר זאת הברכה כלומר **וזאת** תוספות על הקודם ודומה לו. וזה משלשה טעמים:

אחד שהם דברי משה בלתי דומה לילידי אשה זולתו, וזהו **אשר ברך משה.**

שנית להיותו **איש האלוהים** וסתם דבריו מאתו יתברך המה מרוח קדשו, ומה גם להיות **את בני ישראל** שגם הם בני אל חי ומשפיע ברכתם מאתו יתברך.

שלישית שהוא **לפני מותו** סמוך למיתתו, כי אז שכינה שורה עם הצדיק ורוח יתירה, כמו שאמרו ב**ספר הזוהר** (עי' ח"ג נג א, פח א) על פסוק (תהלים קד כ) תוסף רוחם יגועון, ומה גם משה שעל תוספת ערכו וגדולתו תהיה תוספתו. וזהו **לפני מותו** ועל כן גדל יתרון ברכת כל צדיק בעת מותו מבקרב ימיו, ועל כן משיגים אז יותר מבכל חייהם כאשר שמואל הקטן התנבא לפני מותו (סנהדרין יא א).

עוד אפשר על מה שאין בברכות אלו ברכה לשמעון, והיה אפשר כי לא מאתו יתברך יצא הדבר, רק ממשה על שהקניטו זמרי ושבטו באומרם אליו בת יתרו מי התירה לך (סנהדרין פב א). על כן הטיל וא"ו לדמות זו אל הקודם, כי גם זה מאת ה' צבאות יצא. והראיה כי הלא היה איש האלוהים והכל מאתו, ואשר הוא **איש האלוהים** לא יטור איבה ומה גם לפני מותו.

או יאמר הפך זה, לומר כי בברכות ראשונות של יעקב ושל הקדוש ברוך הוא נכללו כל ישראל כמפורש בברכות יעקב, ובזו היה נראה שלא היו רק לי"א שבטים ולא לשמעון שלא נזכר. ועל כן אמר **וזאת** נוסף על ברכות ראשונות הוא כהם.

ושיעור הכתוב **וזאת הברכה אשר ברך משה** גם הוא **אל בני ישראל** ככל הקודמות, כי מה שלא גרע מהם בחייו באומרו (דברים א יא) **יוסף ה' עליכם כו'** לא גרע במותו, וזהו **לפני מותו.** והוא כמאמר רבותינו ז"ל (**ספרי** שמח) שנכלל שמעון בברכת יהודה באומרו **שמע ה' קול יהודה,** או בפסוק הכולל את כולם כאומרו **אין כאל כו',** ובפסוקים אלו שלפני **יחי ראובן.** ולפי זה אפשר גם כן לומר שה**וא"ו** **וזאת** תרמוז כמוסיף וזאת הסמוך עד **יחי ראובן,** היא הברכה ככל השאר.

ב וַיֹּאמַר ה' מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן וְאֲתָה מֵרִבְבֹת קֹדֶשׁ מִימִינוֹ (אֵשְׁדָּת) [אֵשׁ דָּת] לָמוֹ :

ג אַף חֹבֵב עַמִּים כָּל-קְדֹשָׁיו בְּיָדֶךָ וְהֵם תֻּכּוּ לְרַגְלֶךָ יִשָּׂא מִדַּבְּרֹתֶיךָ :

ד תּוֹרָה צִוָּה-לָּנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב :

ה וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם יַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל :

ראוי לשים לב:

א. אומרו **ויאמר** כי מלת **ויאמר** תראה מיותרת.

ב. אומרו **מסיני בא כו',** מה ענין פסוקים אלו אצל הברכות, ומיד אחר פסוק ראשון היה לו להתחיל ולומר **יחי ראובן.**

ג. אומרו **מסיני,** ומהראוי יאמר לסיני, וגם יותר היה צודק יאמר לשון הליכה מלשון ביאה, והראוי יאמר מסיני הלך.

ד. אומרו **וזרח משעיר כו',** שאם הוא ענין רבותינו ז"ל (**ספרי** שמג) שהלך לשעיר לאמר לאדום שיקבלו את התורה, מה ענין לזריחה בזה, ולא אמר לשון ביאה או הליכה.

ה. היה ראוי יאמר לשעיר ולא **משעיר,** וכן באומרו **הופיע מהר פארן** היה ראוי יאמר הלך להר פארן.

ו. אומרו **ואתה,** למה נאמר בלשון תרגום ולא אמר ובא.

ועוד אומרו **מרבבות,** ומהראוי יאמר ברבבות.

ז. אומרו **מימינו אש דת למו,** מהו ייחס ייחוד הימין אל הדת.

ח. אומרו **אש דת,** שאם הכוונה הוא שהייתה דת של אש, היה לו לומר דת אש ולא **אש דת.**

ט. כי מלת **למו** היא מיותרת.

י. אומרו **אף חבב עמים,** אם פירוש אומרו **עמים** הוא על האומות כמשמעו, **איך יתכן** שהוא יתברך **חובב** האומות ואדרבה לא יכנה שמו רק על ישראל, **ואם** פירושו על השבטים למה יקראם פה בלשון **עמים.**

יא. אומרו מלת **אף** ולא אמר גם **חובב עמים.**

יב. אומרו **קדושיו** לשון **יחיד** אחר אומרו **עמים** לשון **רבים.**

יג. אומרו **והם תכו** והיה לו לומר הכו.

יד. אומרו ישא מדברותיך והיה לו לומר ישאו.

טו. אומרו תורה צוה לנו משה כו', איך מתקשר אל הקודם.

טז. אומרו ויהי בישורון מלך כו', אם הוא כי **משה** הנזכר היה **בישורון מלך,** מה חידש לנו ומה יתן ומה יוסיף הגידו יתברך פה אותנו שהיה **בישורון מלך.**

יז. אומרו בהתאסף ראשי עם, האם התאספו להמליכו ראשי עם.

יח. אומרו יחד כו', שאחר שהתאספו מי לא ידע כי **יחד** היו **שבטי ישראל,**

וגם למה שינה תוארם ה**עם לישראל.**

ב וַיֹּאמַר ה' מִסִּינַי בָּא וְזָרַח מִשֵּׂעִיר לָמוֹ הוֹפִיעַ מֵהַר פָּארָן וְאֲתָה מֵרִבְבֹת קֹדֶשׁ מִימִינוֹ (אֵשְׁדָּת) [אֵשׁ דָּת] לָמוֹ :

אמנם הנה כיוון שני דברים בהקדמת ארבעה פסוקים אלו:

אחד כי הלא בראותם שאין ברכותיהם שוות כי אם מרבה לאחד וממעיט לאחד, פן יעלה על רוחם כי אך רחוק יהיה בין מדרגת אשר הרבה בו ובין מדרגת אשר מיעט בברכתו.

שנית כי בראותם את משה מברך אותם שהוא בשר ודם ולא ברכם ה', חש פן יאמרו ישראל כי קלי הערך היו הרבה בני ישראל לפני הקדוש ברוך הוא בערך משה, על כן רב להם לישראל יתברכו מפי משה, כי גם בזה גדול מאד חשיבותם כי הן מעט ערכם לפניו יתברך. על כן על שני הדברים האלה הקדים ואמר, ראו עתה מה גדול חשיבתכם לפניו יתברך, כי הלא גדלתם מאד, אין צריך לומר על כל העובדי גילולים כי אם גם אפילו על מלאכי עליון, כי הנה **ה' מסיני בא וכו' אף חובב עמים וכו'.**

ועל השנית אמר תורה צוה לנו כו' ויהי כו', לומר כי כמעט שווה ערכו לערכם, ומה גם בהיותם כל ישראל יחד שיש ריבוי ואחדות מכל ישראל קדושים. באופן שגם ברכתו אליהם מאתו יתברך תתייחס ולא ממשה. כי כל אשר ברך אותם משה מה' הוא כאשר החל לרמוז בפסוק ראשון.

וביאור הכתובים ויאמר ה' מסיני בא וכו', לומר הנה אמרה תורה **וזאת הברכה** כלומר אין הברכות מתייחסות לבשר ודם, כי הלא הם ככל גופי תורה, שהוא ענין הוא"ו כמפורש כי כל דברי ברכתו מאת ה' צבאות יצאו, כי גדול משה כי **איש האלוהים** הוא, ומה גם בהיות **לפני מותו** כמדובר בפסוק ראשון. ועתה אומרת התורה, הנה אשר רמזתי באומרי **וזאת** בוא"ו, אל יעלה על רוחכם כי לא כן לב משה רק שהוא גדול מאד בעת כל כללות ישראל יחד, ושרב להם להתברך מאיש כמוהו, כי אם אדרבה ויאמר משה אליהם טרם יברכם, הקדמה, להורות להם כי גדול ערכם לפני הקדוש ברוך הוא מאד, ושגם את עצמו אינו מחשיב לגדול מהם, באופן כי גם שמפיו יתברך הם מתברכים ואין עיקר הברכה כי אם ממנו יתברך.

וזהו **ויאמר ה' מסיני בא,** לומר ראו ענוותנות משה, כי גם הוא אמר **ה' מסיני כו',** שהוא הענין בעצמו להגיד איך ערכם לפניו יתברך ושאינו מחשיב עצמו לגדול מכללותם. והענין **ה' מסיני בא כו'** לומר ראו עתה חביבותו יתברך אליכם, כי הנה אין צריך לומר על הגויים ועל הממלכות, כי אם גם על מלאכי מרכבתו גדלתם מאד והוא על האומות. כי הלא **ה'** לישראל **מסיני בא** בכבודו ובעצמו להקביל פניהם, מה שאין כן לעשו וישמעאל, כי לא הלך אליהם בעצמו רק **וזרח משעיר,** כי לא בא שמה עיקר שכינה, כי אם למה שמלא כל הארץ כבודו מאתו התפשטות כבודו הנמצא שם **זרח** לדבר עם השר. וזהו אומרו **משעיר** שהוא מהנמצא משעיר. ועל דרך זה **הופיע מהר פארן.** הנה לישראל יתרון עצום ורב על האומות.

וגם על מלאכי השרת, כי הנה **ואתה מרבבות קדש** והוא שהיה לו לומר ברבבות, אך הוא כי בבקשו להקביל פני ישראל עזב בסיני את מרכבת מלאכיו, ובא להקביל את ישראל ועשה מרכבה מישראל עמו, וזהו **מרבבות** ולא אמר ברבבות. ומה מתוק מדבש מאמר התורה בזה באומרו **ואתה** ולא אמר ובא, והוא כי הנה ידענו מאמרם ז"ל (תוס' ברכות ג א ד"ה ועונין) כי נתקן הקדיש בלשון תרגום לבל יקנאו מלאכי השרת כי לא יבינוהו. והלא יקשה כי הלא אין לך קנאה גדולה מזו, שתגלה התורה שבא ונסתלק מהרבבות מלאכיו ועזב מרכבתם ויעשה מרכבה מישראל, ושיכתב בתורה ונקראו גלוי לכל העמים. על כן מה עשה הוא יתברך לא הכתיב ובא מרבבות, כי אם **ואתה** בלשון תרגום, כמעשה תיקון הקדיש לבל יקנאו.

ושמא תאמר איך יתכן יהיו בני אדם מלובשים בחומר מרכבה אל השכינה. אל תתמה כי הלא **מימינו** יתברך היה **אש דת למו** בסיני, שהוא מצד גדולות נפשותם כי חלק ה' אמרה נפשם, ואיך מלובשים בגוף עצרו כח לקבל אש דת, ולא נכוו וסבלו רוחניות אש דתו יתברך. אלא הוי אומר כי זה חסדו יתברך הנותן בהם כח בהשתלשלות נשמותם להשיג בגוף ונפש, מה שאין אומה זולתה יכולה לסבול. וזהו אומרו **מימינו** ולא אמר בימינו, לומר מצד חסד ימינו נמשך היות מה שהוא **אש דת למו** ולא עצרם הגשם.

או קרוב לזה, יאמר, איך יתכן יעשה מרכבה מחומריים, והלא התורה שנתן להם אז היה הפשט ולא הרוחניות הוא סוד פנימיות התורה. לזה אמר הנה **מימינו אש דת למו,** כי גם הפשט שניתן **למו** למה שהייתה **מימינו** יתברך, ולא על ידי השתלשלות שליח גם **אש** היא מה שהיה **דת למו.** כי גם הפשט תוכיותו אש ורוחניות, כמו שכתבנו בפירוש שיר השירים. כמאמר רבותינו ז"ל (מדרש שה"ש א נאו לחייך) באומרם על היות אש מלהטת סביבות בן עזאי והוא היה דורש, והשיב לו לאו אלא שהייתי חורז מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים והיו הדברים שמחים כנתינתן מסיני. שהוא כי גם הפשט לאיש מלובש יחשב כי הלא קול דברי פשט היו ישראל שומעים בסיני, אלא שלמה שהיה מפיו יתברך אשר הוא עצם

הרוחניות ומתוך האש הגדולה. ובכלל הדבר כי גם הסוד הרוחני ניתן לישראל לזוכה בו כנודע.

או יאמר, פן תאמרו אין זה יתרון, כי למה בחר ה' באדם מבמלאכי השרת אם שלא הייתה נאותה להם כי הם רוחניים והיא גשמית ופרטיים, כמו שאמרו ז"ל (שבת פח ב) שהשיבו למלאכים תורה מה כתיב בה **אדם כי ימות** וכי מיתה יש בכם, למצרים ירדתם לפרעה נשתעבדתם, לזה אמר **ואתה מרבבות קדש** שעזב את מלאכיו לתת תורה לישראל, ולא נתנה לרבבות קדש עם היות ש**מימינו אש דת,** שהוא דרך הסוד הרוחני הוא מתייחס **למו** אל הרבבות הנזכר, ועם כל זה אתה ובא מהם, ולא נתן דרך אש דת המתייחס להם כי אם לישראל ניתן גם את הכל. וזהו **ואתה מרבבות** כי בא מהם ועזבם עם היות שזולת הפשט היה **מימינו אש דת למו** למלאכים, עם כל זה לא נתנה להם רק לישראל.

או שיעור הכתוב מימינו כו' רצה לומר **מימינו** וחסדו יתברך היה לישראל, שבא להם **מסיני אש דת** שהוא הרוחניות שהוא אש שהיה צודק היות **דת למו** ל**רבבות קדש** הנזכר. ועם כל זה לא נתנה להם כי אם לישראל, ועלינו לשבח לאדון הכל כי הפליא חסדו לנו.

או יאמר הנה אמרתי **וזרח משעיר למו כו'** כי הלך אל עשו וישמעאל אם יקבלו התורה, ואמרו רבותינו ז"ל (**ספרי** פרשת וזאת הברכה שמג) שלעשו אמר שהיה כתוב בתורה לא תרצח ולישמעאל לא תגנוב, וזה אמר זאת ברכתי, וזה אמר זאת היא ברכתי ואומנותי, ונסתלקו מהתורה. וזה אפשר אמר הנה **וזרח כו'** וגם כיבדם ש**אתה מרבבות קדש**.

ושמא תאמר ואיך הניחוה עשו וישמעאל ויגעלו בכבוד ההוא. לזה אמר **מימינו כו'** לומר ממה שבימין הלוחות שהם חמשה דברות ראשונות, לא ניתן **אש דת למו,** כי אם **למו** לישראל, אך ל**שעיר** ו**פארן** לא נתן כי אם מהשמאל לא תרצח לא תגנוב. ולבל נאמר ולמה עשה כן לשיגעלו בה. לזה אמר לא אמר **מימינו** דת למו כי אם **אש דת,** לומר כי הנה לשעיר ופארן לא היה דת של אש רוחניות ראויה אז להם, וזהו **אש דת, למו** שהם ישראל ראויה להם ולא לפארן ושעיר. ושיעור הכתוב **מימינו** שהוא מימין הלוחות, וגם היות **אש דת, למו** לישראל הנזכר בפסוק הקודם היה ולא לשעיר ופארן. באופן כי לא היה הענין רק להסיר פתחון פה מעשו ומישמעאל.

ג אַף חֹבֵב עַמִּים כָּל-קְדֹשָׁיו בְּיָדֶךָ וְהֵם תֻּכּוּ לְרַגְלֶךָ יִשָּׂא מִדַּבְּרֹתֶיךָ :

ושמא תאמר כי גם לפעמים מחבב את העמים, כענין נבוכדנצר שקראו עבדי (ירמיה כז ו) ומסר ארצו ועמו בידו וכן לכורש וכיוצא. אינו דומה, כי הנה לפי האמת אינו מחבב אותם. ו**אף** שתאמרו שהוא **חובב עמים,** הנה גם אז בעת חביבותם אין צריך לומר שהם אינם מערכך, כי

אם גם אז **כל קדושיו** יתברך **בידך**, כי מלאכיו יצווה למו כענין גבריאל שהציל לחנניה וחבריו (**שמות רבה** יח ה). וגם דניאל אמר אלוהי שלח מלאכיה וסגר וכו' (דניאל ו כג). והוא ענין כי מלאכיו יצווה לך (תהלים צא יא). והם קדושיו הנזכרים, במקום שאפשר ש**תוכו** ותנגפו, הם משמשים **לרגלך.** והוא מאמר הכתוב (תהלים צא יב) על כפים ישאונך פן תגוף באבן רגלך.

ושמא תאמר איך ישרתוני בדברים גרועים כזה, והלא אנו צריכים להם שיהיו אמצעיים להעלות דברי תפילותינו לפניו יתברך. לזה אמר **ישא מדברותיך** כי אינך צריך ומה גם כללותיך אל מלאכיו ישאו דברותיך לפניו יתברך. כי הנה הוא בעצמו **ישא מדברותיך,** ויקבלם בלי אמצעי.

או יאמר מאמר הכתוב (תהלים כא ג) תאות לבו נתת לו כו', והוא כי אם ישאלו לפני מלך שני בני אדם איש שאלתו, והוא ידע שאלת כל אחד, ולאחד יאמר אל תדבר שאלתך כי ידעתי אותה ואתנה, ולשני ישמע כל דבריו, ואחר כך יאמר ידעתי ואתן. את איזה מהם מחבב יותר, הוי אומר את זה שעם יודעו שאלתו ודעתו לעשותו ערבים עליו כל דבריו. ואחר כך יאמר ידעתי ויקשב וישמע. וזהו תאות לבו נתת, ועם כל זה וארשת שפתיו בל מנעת סלה מלאומרו לפניך. וזה יאמר הנה אחר ש**כל קדושיו בידך והם תכו לרגלך** לעשות רצונך ולינצל מכל צרה, ואף על פי כן **ישא** וישמע ויקבל **מדברותיך.**

ד תּוֹרָה צִוָּה-לָנוּ מֹשֶׁה מוֹרָשָׁה קְהִלַּת יַעֲקֹב :

אחרי אומרו הדבר הראשון, שהוא להגיד מעלת וחשיבות ישראל לפניו יתברך, התחיל **הדבר השני**, שהוא שלא יעלה על רוחם שמגדיל משה את עצמו על כל כללות ישראל, ושעל כן לא זכו להתברך על ידו הקדוש ברוך הוא כי אם על ידי בשר ודם. והיה פתחון פה להם לומר כן, מאשר לו ניתנה התורה בעצם ולא זכו ישראל לקבל כי אם על ידו. ובכלל הדבר הוא כי גם על מאמרו למעלה כי **ה' מסיני בא כו'** שהחשיב את ישראל גם יותר מהמלאכים, היה מקום לומר כי גם כל הכבוד ההוא לא היה העיקר רק לכבוד משה, כי הלא משה לבדו קבל **תורה** מידו יתברך והוא **ציוה לנו,** אך בעצמו יתברך. לנו לא החשיבו כל כך, ואיך תגדיל חשיבותינו לפניו יתברך. לזה אמר אם תאמרו **תורה צוה לנו משה,** דונו לאידך גיסא, כי אלמלא זכות ישראל לא הייתה תורה ניתנה גם לי, כי הלא **מורשה** היא **קהלת יעקב.** והוא כי עד שקנו כל ישראל אחדות שלם, לא זכו שתינתן להם תורה, כמו שכתבנו על פסוק (שמות יט ב) **ויחן שם ישראל נגד ההר.** וגם משה לא היה מקבל כלל, כמו שאמרו ז"ל (ברכות לב א) שאמר הקדוש ברוך הוא למשה במעשה העגל רד מגדולתך כלום נתתי לך גדולה אלא בשביל ישראל. ושיעור הכתוב מה ש**תורה** שתאמרו ש**צוה לנו משה** ולא לעם, הנה לא לו תתייחס קבלתה, כי אם לכם כי **מורשה** היא אל **קהלת יעקב** על הקהלם והתאחדם. כמו

שכתבנו על **ויחן שם ישראל** כי בזכות קהלתם ש**צוה לנו משה,** שאם לא כן לא ניתנה לו, ולא היה מצווה לנו דבר.

ה וַיְהִי בִישֻׁרוּן מֶלֶךְ בְּהִתְאַסֵּף רָאשֵׁי עָם יַחַד שִׁבְטֵי יִשְׂרָאֵל :

ושמא תאמרו כי לא על חנם הייתי בישראל **מלך,** אם לא שיתרוני גדול על כולכם, כי הלא גם **ויהי בישרון** משה הנזכר **בישרון מלך** שיתרונו על ישראל כיתרון מלך על העם, זה היה מתחילה, אך אחרי כן **בהתאסף** ישראל שהוא כשבא יתרו, ונאמר (ותקרבון אלי כלכם) [ויעמד העם על משה (שמות יח יד)] שהיה קודם מתן תורה שהיא הסברא היותר נכונה. אז **בהתאסף** נעשו **ראשי** שרים **ראשי עם** שהיו ב**ישראל** ראשים לעם, כי אז נתמנו שרי אלפים ושרי מאות כו'. ואחרי כן במתן תורה קנו אחדות כאומרו **ויחן שם ישראל.** אז במעשה זה כמעט היו כל ישראל שווים, כי כולם פסקה זוהמתן וכולם התנבאו בהקיץ ופנים בפנים. כמה דאת אמר (לעיל ה ד) פנים בפנים דבר ה' אל כל קהלכם, מעין נבואת משה רבנו עליו השלום שנאמר בו **ודבר ה' אל משה פנים אל פנים** באופן כי אז על ידי אחדות ההוא בצד מה, היו כל ישראל שווים ליכלל בכלל **שבטי ישראל** כמוני ככם בלי העדפה ויתרון זה על זה. וזהו אומרו **יחד שבטי ישראל** כי כאשר היו יחד באחדות אחד, אז **שבטי ישראל** בשווי אחד יאמר להם בלי הפרש ראשים ועם.

ו יְחִי רְאוּבֵן וְאַל-יָמֹת וְיִהִי מְתָיו מִסְפָּר :

אומרו **ואל ימות** בכלל אומרו **יחי ראובן** היה ולמה נאמר.

ואם הוא לומר שלא יטעום לעולם טעם מיתה, אם כן יאמר **אל ימות** ולא יאמר **יחי,**

ועוד כי הלא מת.

אך בראובן היו שני דברים:

אחד עוון בלהה,

שנית ענין יוסף.

כי גם שלמען הציל אותו מידם יעץ ישליכו אותו הבורה, עם כל זה לא יבצר שהיה יכול לומר נשיבהו אל אביו. וגם כי על ידו טעם כמעט טעם מיתה בהשליך אותו אל בור נחשים ועקרבים כמו שאמרו ז"ל (שבת כב א). וגם על שהלך ולא שב עד שכבר נמכר והיה נראה כאשם בזה מצד מה. וכאשר על עוון יוסף נתגלגלו השבטים ומתו בעשרה הרוגי מלכות שימות גם ראובן כהם. על כן אמר **יחי ראובן** הוא חיי נפש בעולם הבא, **ואל ימות** כאחיו בהרוגי מלכות.

ושמא תאמר כי לא טוב הוא זה לו, אחרי מות קדושים במיתה ההיא השבטים שמכרוהו, כי הן המה היו בעצמם ועל ידי כן מתו שבטיהם, קנו מעלה יתירה. ועל כן בני ראובן לא יזכו לבוא בכלל מספר בני ישראל בשלמות שקנו על ידי הרוגי מלכות כי יעדר ממנו שלמותם, על

שלא הייתה נפש ראובן בצער ההוא כהם. על כן אמר **ויהי מתיו מספר** כאשר היה הוא עצמו, כאומרו (בראשית לה כג) **ויהיו בני יעקב שנים עשר.**

ז וְזֹאת לִיהוּדָה וַיֹּאמַר שְׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה וְאֶל-עַמּוֹ תְּבִיאֶנּוּ יָדָיו רָב לוֹ וְעֵזֶר מִצָּרָיו תִּהְיֶה :

אומרו וזאת וגם אומרו **ויאמר** הוא מיותר.

אך ידבר על יהודה בן יעקב, וגם על מלכות דוד אשר ביהודה ככתוב אצלנו על גור אריה יהודה (בראשית מט ט). ואמר **וזאת** שאמרתי **יחי ראובן** וברכה **זאת** גם היא **ליהודה**, ולא ילכד בחרם שקבל על דבר בנימין. ואחר כך על דוד המכונה ביהודה ויאמר **שמע ה' קול יהודה** בזמירותיו, **ואל עמו תביאנו** בברחו מפני אבשלום בנו. **וידיו** שדמים רבים שפכו יהיה **רב לו** שחישב לפניו יתברך, כאילו בנה מקדש והקריב קרבנות. כמו שאמרו ז"ל (עיין **שוחר טוב** סב ד) כי דמים רבים שפכת (דברי הימים א כב ח) ומהו לפני שמא תאמר שקשה לפני הדבר, הרי הן לפני כדם זבחים ועולות הקרבים לפני. ולפי דעתם זה יהיה טעם הכתוב שהוא לא יבנה הבית, כי דמים רבים שפך כזבחים ועולות, ודי לו זכות זה ויניח זכות בנין בית המקדש לבנו. וזה יאמר פה **ידיו רב לו** עם היות כי לולא עזרת ה' לא היה עושה דבר, כי הלא **ועזר מצריו** אתה ה' **תהיה** ולא הוא, עם כל זה תעלה עליו כאילו עשה ושפך דם קרבנות.

או יאמר זאת ברכתי כי **ידיו רב לו כו',** כלומר בהילחמו עם צריו ידיו שישיב באמצע בהילחמו רב ודי לו. כי אתה תעשה את הכל כי **ועזר מצריו תהיה,** אתה ה' שתמגן צריו בידיו.

או יאמר שמע ה' קול יהודה הוא דוד.

ולבוא אל הענין, נזכירה מאמרם ז"ל על (בראשית טו יא) וירד העיט על הפגרים כו' בקש דוד לכלות את כל האומות אלא שאברם לא הניחו וזהו וישב אותם אברם. ויהיה פירוש מאמרם זה כי דוד המלך ע"ה אמר (תהלים יח לח) ארדוף אויבי ואשיגם ולא אשוב עד כלותם, שבקש לכלות את כל האומות, אך מנעו ה' מצד אברהם. והוא כי אברהם הסגירנו למלכויות במקום גיהינום, ואם היה מכלה אותם דוד המלך ע"ה, לא ישארו מלכויות להגלות את ישראל. ועל כן העיט שהוא דוד לא שווה לו מה שהיה יורד על הפגרים, שהם המלכויות הרמוזים במה שביתר אברהם. אך אשר לא נתקיים בחיי דוד אחשבה שבירך משה אותו שיעשה משיח בן דוד שיתקיים לעתיד. וזהו **שמע ה' קול יהודה,** אך לא עתה רק ואל עמו תביאנו לעתיד, כי דוד מלך ישראל חי וקיים (ראש השנה כח א), והוא המוליך לעתיד עמו שאמר הכתוב (יחזקאל לז כה) ודוד עבדי נשיא להם לעולם, וכן נראה מ**ספר הזוהר** כי הוא הוא.

וגם אמרו רבותינו ז"ל שזה הוא ראשי תיבות של **אדם** אדם **ד**וד **מ**שיח. וזהו **ואל עמו תביאנו** שהוא לעתיד ואז **ידיו רב לו,** כי מה שתאוות דוד לרדוף אויביו ברגליו ולא ישוב עד כלותם

בידיו, אז **ידיו** בלבד **רב לו,** ולא יצטרך לרדוף ברגליו כאשר שאל במלכו תחילה, כי אם **ידיו** בלבד **רב** ודי **לו** שיכלה בהם, כי לעתיד כולם יבואו לפניו, כמה דאת אמר (תהלים עב ט) לפניו יכרעו ציים ואויביו עפר ילחכו, ולא יצטרך אל הרגלים לרדוף.
ולא עוד אלא ש**ועזר מצריו תהיה,** כי גם צריו יהיו לו לעזר מלכי תרשיש ואיים מנחה ישיבו וישתחוו לו כו' (שם).

ח וּלְלֵוִי אָמַר תֻּמֶּיךָ וְאוּרֶיךָ לְאִישׁ חֲסִידֶךָ אֲשֶׁר נִסִּיתוֹ בְּמַסָּה תְּרִיבֵהוּ עַל-מֵי מְרִיבָה :
הנה היה על אהרן פתחון פה על מעשה העגל. על כן אמר **תמיך ואוריך** שהם בלב אהרן לא ניתן לו רק להיות **לאיש חסידך,** שאם היה רעה בלבבו חלילה לא ניתנו **תמיך ואוריך** בלבו. והראיה **אשר נסיתו במסה** ויצא בנסיונו, ועם כל זה **תריבהו על מי מריבה** שכללת אותו עמי לאמר (במדבר כ יב) **יען לא האמנתם בי**, ועל אשר מריתם פי (שם כד). והנה הוא לא חטא כי אני לקחתי המטה ואכה הסלע, ולא הרהר ולא אמר מה עשיתי כי זה יורה על חסידותו וטוהר לבו.

ט הָאֹמֵר לְאָבִיו וּלְאִמּוֹ לֹא רְאִיתִיו וְאֶת-אֶחָיו לֹא הִכִּיר וְאֶת-בָּנָו לֹא יָדָע כִּי שָׁמְרוּ אִמְרָתֶךָ וּבְרִיתְךָ יִנְצֹרוּ :
ועל יתר אישי השבט אמר על כהנים ולוים, **האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו כו'** שלא נשאו פנים בעגל לאב ולאם לעשות משפט. וגם **כי שמרו אמרתך** שאמרת בפיך שהוא **אנכי ולא יהיה לך.** כי במצרים לא עבדו עבודת גילולים כשאר שבטים. וגם **בריתך ינצורו** שקיימו שם ברית מילה. וגם כיוון באומרו לשון נצירה, שזולת מה שנימולו היו גם כן נוצרים אותו מלטמאו בביאה אסורה ולא בהוצאת זרע לבטלה, כי נצירה גדולה משמירה כנודע.

י יוֹרוּ מִשְׁפָּטֶיךָ לְיַעֲקֹב וְתוֹרָתְךָ לְיִשְׂרָאֵל יָשִׂימוּ קְטֹרָה בְּאַפֶּךָ וְכָלִיל עַל-מִזְבְּחֶךָ :
על כן על שלש אלה, תחת מה שלא נשאו פנים במשפט בעגל, על כן **יורו משפטיך ליעקב,** כי האומר לאביו ולאמו לא ראיתיו הוא הראוי לדון שלא ישא פנים במשפט. והברכה היא שיזכם ה' להורות משפט. ומה שצריך לשפוט הוא את יעקב הם הבלתי צדיקים, כי הנקראים ישראל אין צריך לדון אותם כי הם יעשו דין לעצמם רק ילמדום תורה, וזהו **ותורתך לישראל.**

ועל מה ש**שמרו אמרתך** יזכו ש**ישימו קטורה באפך,** שאם יעלה אף על ישראל חלילה כנגף ודומה לו בעוונותם, יעשו קטורת לבטל האף כאשר עשה אהרן לעצור המגפה מעל ישראל, וזהו **ישימו קטורה באפך** לסלק אפך מעליהם, כי אשר **שמרו אמרתך** ודבקו בך וברחו מטומאת העבודת גילולים, הם ראויים לשים **קטורה באפך** לסלק כח חיצוני מעל ישראל.

ומאשר **בריתך נצרו** יעלו **כליל על מזבחך,** לומר כי ישרתו בימים האלו ולעתיד שהקרבנות העתידים אז הם **כליל** כי הם הרוב, כי לא על חטא יזבחו, כמה דאת אמר (תהלים נא כא) **אז תחפוץ זבחי צדק עולה וכליל.** ואחר אמרו **ישימו קטורה באפך** על הזמן הזה שיש חטא ואף, **וכליל על מזבחך** בזמן שהכל עולה וכליל ואין אף להביא על עוון, וזה לעומת מה ש**בריתך ינצורו,** והוא מאמר **תנא דבי אליהו,** כי מי ששמר בריתו מלטמאו ומזרע לבטלה, שהוא ערב עליו שישמש לעתיד ככהן על המזבח גם שיהיה ישראל, ואם כן כל שכן אם משבט לוי הוא. ובזה יתכן יאמר אחר כי **בריתך ינצורו** יאות להם שגם לעתיד ש**יעלו על מזבחך כליל.**

יא בָּרֵךְ ה' חֵילוֹ וּפֹעַל יָדָיו תִּרְצֶה מְחַץ מָתְנַיִם קָמָיו וּמְשַׂנְאָיו מִן-יְקוּמוּן :

יאמר על ברכת כהנים. והוא כי הוא יתברך אמר (במדבר ו כז) **ושמו את שמי על בני ישראל,** ובזכות זה **ואני אברכם** את הכהנים, כענין (בראשית יב ג) ואברכה מברכיך. אמר לא תהיה ברכתם אחר ברכם את ישראל, כי אם תחילה **ברך ה' חילו** ואחר כך **ופועל ידיו** כשישאו ידיו אל העם לברכם ודאי **תרצה,** כי יהיה לרצון כי תבוא ברכתם מפי ברוך. אך לא כל **פועל ידיו** גם של מכות חרב אויביו, שלא ישובו להתלמד בכלי חמס מכירותיהם. ועל כן אם יקומו עליהם לא תניח המלחמה אליהם, כי אם **מחץ** אתה ה' **מתנים קמיו.** אך ל**משנאיו** הבלתי קמים רק שנאתם בלבד לא תמחץ מאז ישנאוהו רק מעת יקומון בפועל. וזהו **ומשנאיו מן יקומון** כי משנאיו בלי קימה לא תמחץ, כי אם **מן יקומון** ולא טרם יקומון.

ועל דרך רבותינו ז"ל (**ספרי** שנב) האומרים כי אומרו חילו הוא על הנכסים. יאמר הנה שבט זה אין לו מעשה ידיים להתברך מעשה ידיו, כי הם עוסקים בעבודת שמים, על כן צריך מאליך ברך חילו ועל ידי כן שיהיה להם ברכה משלהם. **ופועל ידיו** שהוא בעבודתך **תרצה,** כי לא יכוונו בעבודה על הנאת חלקם מאשי ה' כי רב להם, רק יכוונו לגמרי לשם שמים. ועל כן תהיה **פועל ידיו** לרצון בעצם, וזהו **ברך כו' ופועל ידיו תרצה,** עד גדר רצוי עבודתו שבזכות פועל ידיו ת**מחץ מתנים קמיו וכו',** כענין יון ביד חשמונאים. וכן **משנאיו** בהיותם **מן יקומון** שהם מאותם שהם הקמים הנזכרים, אך לא אשר מישראל הם.

יב לְבִנְיָמִן אָמַר יְדִיד ה' יִשְׁכֹּן לָבֶטַח עָלָיו חֹפֵף עָלָיו כָּל-הַיּוֹם וּבֵין כְּתֵפָיו שָׁכֵן :

בכולם נאמר בוי"ו **וללוי וליוסף** וכן בכולם מה שאין כן בבנימין. אך הוא כי נשתנה זה מכולם, כי **לבנימין אמר** בלבד **ידיד ה' וכו'** מה שאין כן לשאר. והוא כי **בנימין** לא טעם טעם חטא מעולם שהוא מארבעה שמתו בעטיו של נחש (בבא בתרא יז א). ועל כן **ישכון לבטח** בהיותו משוכני עפר יהיה **לבטח** שלא יצטרך להתגלגל כי לא חטא, וכל שכן שלא תשלוט בו רימה כי יהיה לבטח ינוח, עד יעמוד לגורלו לקץ הימין.

ולא עוד כי אם השם הגדול הנזכר שהוא עליו למה שהוא ידידו יהיה **חופף עליו כל היום,** שהוא עד עת קץ שהוא בגמר היום. אך **בין כתפיו** שהוא המקדש לא יהיה בעצם חופף רק **שכן,** כי לא יהיה שם זה **חופף כל היום** כאשר של בנימין עצמו, כי בחורבן לא יהיה כן **חופף** תמיד **כל היום,** רק **שכן** כי לא יבצר מלשכון שכינה בכותל מערבית.

יג וּלְיוֹסֵף אָמַר מְבֹרֶכֶת ה' אַרְצוֹ מִמֶּגֶד שָׁמַיִם מִטָּל וּמִתְּהוֹם רֹבֶצֶת תָּחַת :

יד וּמִמֶּגֶד תְּבוּאֹת שָׁמֶשׁ וּמִמֶּגֶד גֶּרֶשׁ יְרָחִים :

טו וּמֵרֹאשׁ הַרְרֵי-קֶדֶם וּמִמֶּגֶד גִּבְעוֹת עוֹלָם :

טז וּמִמֶּגֶד אֶרֶץ וּמְלֹאָהּ וּרְצוֹן שֹׁכְנִי סְנֶה תָּבוֹאתָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו :

יז בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקַרְנֵי רְאֵם קַרְנָיו בָּהֶם עַמִּים יְנַגַּח יַחְדָּו אַפְסֵי-אָרֶץ וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה :

הנה כבר **מבורכת ה' ארצו ממגד שמים כו'** על ידי ברכת יעקב שאמר (בראשית מט כה) **ברכת שמים מעל ברכת תהום רובצת תחת,** ומה שאני מוסיף עתה הוא **וממגד תבואות שמש וממגד גרש ירחים.**

טו וּמֵרֹאשׁ הַרְרֵי-קֶדֶם וּמִמֶּגֶד גִּבְעוֹת עוֹלָם :

יאמר הלא ברכתי את הארץ התוספת על העיקר שהיה לו מברכת יעקב, ועתה בא ואמר על הברכה הנוגעת אל עצמו, ואמר **ומראש הררי קדם כו'.** והוא בשום לב אל אומרו בהרים ראש ובגבעות מגד.

ועוד שבכלל **מגד** ארץ ומלואה הם **הררי קדם וגבעות עולם.**

ועוד אומרו רצון שוכני סנה, כי אחר ששוכני סנה הוא האלוהים יאמר ורצון האלוהים או ורצון ה'.

וגם אומרו שוכני ולא אמר שוכן.

ועוד כי גם את הכל רצונו יתברך הוא.

ועוד מה ענין ה**סנה** בברכת יוסף.

ועוד אומרו תבואתה שהוא לשון משולל הבנה, כי מתחילת התיבה יורה עתיד ומסופו יורה על עבר והם שני הפכים בתיבה אחת.

ועוד שהוא לשון נקבה ואין דבר מתואר אל נקבה נזכר בכתוב.

ועוד אומרו לשון כמדבר לנוכח באומרו **תבאתה** ומהראוי יאמר יבאו ויחזור אל כל הדברים הנאמרים למעלה.

ועוד אומרו ולקדקד כו', שהיינו אומרו **לראש יוסף** ולמה אחר אומרו בפירוש חזר לאומרו ברמז.

ולמה קראו נזיר אחיו במקום זה.

ועוד אומרו בכור שורו, שאם הוא יהושע שהוא מאפרים למה קראו **בכור**.
ועוד אומרו וקרני ראם כו', מה הם שתי קרנות אלו.
וגם אומרו ינגח יחדו אפסי ארץ, מי הוליך את יהושע לאפסי ארץ.
וגם אומרו והם רבבות כו' למה חילקם לשנים.

אמנם לבוא אל הענין, נזכירה מאמר רבותינו ז"ל (**בראשית רבה** פו א) הלא הוא כי למה הקדים יוסף לרדת מצרים קודם ליעקב ולכל ביתו, אלא מפני כבוד יעקב אבינו כי ראוי היה יעקב לרדת למצרים בשלשלאות של ברזל, אלא שהקדים הקדוש ברוך הוא להוריד ליוסף וירד אחריו יעקב. משל לפרה שהיו מושכים אותה לבית השחיטה ולא הייתה נמשכת מה עשו לקחו שם את בנה ונמשכה אחריו, כך כדי להמשיך את יעקב כו'.

עוד אמרו ב**ספר הזוהר** (עיין ח"א קצד ב) למה הקדים יוסף אלא מפני שהיו ישראל עתידים להיות גולים במצרים והייתה עתידה שכינה להיות שם עימהם, על כן כדי שתקדים שם השכינה הוצרך להקדים יוסף שהיה שם מושב ומרכבה אל השכינה.

והן אמת כי שני הדברים אמת כי על כן נמשך יעקב אחר יוסף על שידע כי שכינה עמו. והוא מאמר יוסף באומרו (בראשית מה ט) **שמני אלוהים לאדון כו'** כי אלוהים הוא שכינה ועל כן **רדה אלי**, כלומר אחר שאלוהים אשר הוא פה למה שהוא עמי **שמני לאדון**, על כן טוב לך **רדה אלי** ולא אל פרעה כי ברדתך אלי אל אלוהים אתה בא. וזהו ענין הה"א שבמלת רדה שהיא רמז אל השכינה ועל כן נמשך אחריו.

ועדיין צריך לשית לב למה זכה יוסף להיות משכן אל השכינה מכל אחיו. אך הנה היו לו סיבות:
אחת להיות מתייחס אל האבות שהוא יעקב שהוא בחיר שבאבות (**בראשית רבה** עו א), וזה היה זיו איקונין שלו דומה לו (**בראשית רבה** פד ח), והיה לו מעין קדושתו. ועל כן כל מה שאירע ליעקב אירע ליוסף (בראשית רבה פד ו).

שנית מצד רחל אמו שבמטתה הייתה שורה שכינה כמאמר יעקב לראובן כשבלבל יצועי אביו (בראשית מט ד) כי עלית כו' אז חללת יצועי עלה, כמפורש אצלנו כי על ידי שבלבל יצועיו אז חילל הקדש, כי השכינה שהייתה שורה במטה של רחל עלתה ונסתלקה משם. ועל כן היה ראוי יוסף גם מצד אמו להיות מרכבה אל השכינה.

שלישית מצד עצמו שהוא אחר אביו היותר שלם שבכל העולם, על כן עלה ברצונו יתברך בעלות בגזירת חכמתו להיות שכינה בגלות, להיות שם **יוסף** לשרות ולחול עליו.

וזה מאמר הכתוב **ומראש כו',** והוא בהזכיר גם כן מאמרם ז"ל (**שמות רבה** ב ט) באומרם למה נגלה הקדוש ברוך הוא בסנה לרמוז גלות שכינה שהוא כביכול הוראת שפלות.

ונבוא אל הענין, אמר משה כמדבר עם השכינה שהייתה על ראש יוסף. הנה **מראש הררי קדם** שהוא מצד **ראש** ובחיר שבאבות שהוא יעקב, שהאבות נקראו **הררי** כמו שאמרו ז"ל על פסוק (תהלים קכא א) אשא עיני אל ההרים, ובפסוק (יחזקאל יח ו) אל ההרים לא אכל, ורבים כאלה. מצד זכות יעקב שירד אחרי יוסף שהוא זיו איקונין דומה לו.

טז וּמִמֶּגֶד אֶרֶץ וּמְלֹאָהּ וּרְצוֹן שֹׁכְנִי סְנֶה תָּבוֹאתָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף וּלְקָדְקֹד נְזִיר אֶחָיו :
וגם **ממגד גבעות עולם** הם ארבעה נשי בני יעקב שמהם הושת העולם מפאת זכות המגד ומיטב של ארבעתן, שהיא רחל שבמטתה הייתה שכינה שהיא הסבה השנית. וכן **וממגד ארץ ומלואה** הוא יוסף שהיה מגד ומיטב של ארץ ומלואה שזה כל העולם והיא הסבה השלישית.

ובהצטרף **רצון שוכני סנה** היא השכינה שרצונה בשכון בסנה היה להיות עם ישראל בגלות. על כן את השכינה שרצית בהוראת הסנה להיות עם ישראל בגלות מצרים, על כן **תבואתה לראש יוסף** שהוא לחול בראש יוסף שיהיה לך מרכבה בגלות ההוא מכל הטעמים הנזכרים. ולהיות כי השכינה הייתה מאז על **ראש יוסף** וגם אחרי כן, כי אפילו בארונו הייתה שורה שכינה שהיו מוליכין אותו במדבר ועודנה אתו. על כן נאמרה תיבה שתורה על העבר ועל העתיד.

ואמר הנה היה מספיק תשרה שכינה על יוסף בזמן הגלות, אך גם הוסיף הוא יתברך וישימהו לו למרכבה גם מאז פרשו אחיו ממנו ומכרוהו והרחיקו אותו ממנו מעליהם, וזהו אומרו **ולקדקד נזיר אחיו** כי לא בלבד **תבאתה** אתה השכינה השוכנת **סנה** ב**ראש יוסף**, כי אם גם הוספת לחול ב**קדקד נזיר אחיו,** שהוא גם מאז היה נזיר ומפורש מאחיו.

יז בְּכוֹר שׁוֹרוֹ הָדָר לוֹ וְקַרְנַי רְאֵם קַרְנָיו בָּהֶם עַמִּים יְנַגֵּח יַחְדָּו אַפְסֵי-אָרֶץ וְהֵם רִבְבוֹת אֶפְרַיִם וְהֵם אַלְפֵי מְנַשֶּׁה :
נוסף על זה גם ישראל הבא ממנו הוא יהושע אור ו**הדר** תורה שהיה ראש קבלת התורה של כל העולם אחר משה. כי משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע (אבות א א). על כן יזכה ש**קרני ראם קרניו** לנגח ולכבוש הארץ. והוא כי שני בנים נתייחסו ליוסף שזוכים בזכות יוסף להוריש גויים מפני ישראל, והם יהושע וגדעון, והוא מאמרם ז"ל ב**בראשית רבה** (צז ד) על פסוק המלאך הגואל אותי כו' יברך את הנערים מנשה ואפרים. ועל פי דרכם ז"ל שיחשבו שני

אלה לבני יוסף יתייחס יהושע לבכור שהוא הראשון. ועליו אמור **בכור שורו** שהוא **יהושע**, הנה **הדר לו** הוא **הדר תורה** נוסף על זכות יוסף, על כן יבורך ש**קרני ראם** יהיו **קרניו** לנגח ולנצח את כל העולם. וזהו **בהם עמים ינגח יחדו אפסי ארץ** שהם שלשים ואחד מלכי ארץ ישראל כי אלה כל העולם, כמו שאמרו ז"ל (**ילקוט שמעוני** יהושע רמז כב בשם **ספרי**) אפשר שבתחום ארץ ישראל היו אחד ושלשים מלכים, אלא שהם מלכים שבכל העולם אלא שלא היה מלך בעולם שלא היה לו חלק ונחלה בארץ ישראל. נמצא כי בניצוח את מלכי הארץ הוא כמנגח יחדו כל אפסי ארץ כאחת. והוא כי אחר שזכות יוסף היה המוציאם ממצרים לנחול את הארץ, על ידי היותו שם מרכבה אל השכינה שאלמלא הייתה שם לא היו נגאלים, וגם ליהושע זכות תורה המקיימת כל העולם, על כן הוא יכבוש את הארץ וגם הוא ככובש כל אפסי ארץ הנבראים בזכות התורה. ומה הם שני הקרנות האחד הם **רבבות אפרים** והשני **הם אלפי מנשה.**

או יהיה שעור הכתוב, שאחר שיוסף היה מרכבה אל השכינה שעל ידי כן זכו לצאת ממצרים, שיציאתם גרמה נחלת הארץ, כמאמר השכינה עצמה באומרה (שמות ג ח) וארד להצילו מיד מצרים ולהעלותו מן הארץ ההיא אל ארץ כו', שהוא כמפורש אצלנו שם שוארד כביכול בגלות כהוראת הגלותה בסנה, הוא כדי שעל ידי כן ינצלו ממצרים ויעלו אל הארץ. ואם כן אחר היות זה על ידי יוסף ראוי ש**בכור שורו** יהיה **הדר לו,** שיהיה שמעו בכל הארץ, שעל ידי יציאת מצרים לקבל תורה נתקיים וגם כיבוש ש**קרני ראם קרניו כו'.**

יח וְלִזְבוּלֵן אָמַר שְׂמַח זְבוּלֵן בְּצֵאתֶךָ וְיִשָּׂשכָר בְּאֹהָלֶיךָ :

אינך כדרך התגרים, שבצאתם ויפרשו בים להסתחר הם עצבים, כי לא ידעו מה תהיה הצלחתם אם ירוויחו או יפסידו, או מה תהיה עליהם מסערת הים ומשודדים, אך בשובם בהצלחה טובה אז ישמחו על הצלחתם הטובה. אמר בזה תשתנה מכל הסוחרים, שלא תייחל לשמוח עד בואך בהצלחה באניות סחורתך, כי אם **שמח בצאתך**, מעת צאתך להסתחר, כי הלא **ויישכר באהליך,** כי מדרשות יישכר שהם האהלים משל זבולון הם. וזהו **שמח זבולון** מעת **צאתך**, על זכות ש**יישכר** הוא עוסק בתורה באהלים שלך שהם מנכסיך.

יט עַמִּים הַר-יִקְרָאוּ שָׁם יִזְבְּחוּ זִבְחֵי-צֶדֶק כִּי שֶׁפַע יַמִּים יִינָקוּ וּשְׂפֻנֵי טְמוּנֵי חוֹל :

וכל כך תהיה הצלחתם בים לעיני כל העמים, כי **עמים הר יקראו** הוא הר ה', באומרם כי **שם יזבחו זבחי צדק,** כי על ידי כן **שפע ימים ינקו** כזבולון, **ושפוני** הדברים **טמונים** ב**חול.** והכוונה לומר כי על כן הצליח זבולון על זבחו זבחים בהר ה', ויעשו כן גם הם ויהיו יונקים **שפע ימים** כזבולן.

או יאמר שמח זבולון בצאתך כו' כמאמרם ז"ל (ירושלמי סוטה פ"ז ה"ד) על פסוק (קהלת ז יב) בצל החכמה כו', כי יש למהנים תלמידי חכמים מנכסיהם צל וחופות כעוסקים בתורה. וזה יאמר **שמח זבולון** המאכיל את יששכר שיעסוק בתורה בצאתך מן העולם כי הלא **ויששכר** הוא שם **באהליך** הוא צל החכמה, כי אהלך זבולון שפרנסת אותו יקרא, כי בצל החכמה בצל הכסף. ושם תסתופף עם שלא עסקת בתורה רק בפרקמטיא.

והנה אומרו **עמים הר יקראו** פירש המתרגם אומרו **עמים** על השבטים, כמה דאת אמר (בראשית כח ג) והיית לקהל עמים וכן פירש **רש"י** ז"ל, ואומרו **הר יקראו** פירש על הר בית המקדש. וזה לשון המתרגם שבטיא דישראל לטור בית מקדשא יתכנשון. ועל פי דרכם ננקוט ש**עמים** הם השבטים.

ויאמר אל תתמה שכל כך הגדלתי מעלת זבולון על פרנסתו את יששכר, ואמרתי שזבולון באהל יששכר הוא לעתיד לבוא. כי הלא **עמים** שהם השבטים, את **יששכר** הנזכר **הר יקראו** אותו, הוא הר סיני שממנו תורה יוצאת לכל ישראל.

ולא עוד אלא כי שם ב**יששכר יזבחו זבחי צדק** שיזבחו כל אחד את יצרו. והוא כי מיששכר **שפע ימים** עליונים של תורה יינקו. ועל כן היצר הרע נזבח ונשחט כענין (קידושין ל ב) אם פגע בך מנוול כו'. וגם **שם יינקו שפוני טמוני חול.** והוא כי כל השבטים אשר כל אחד קבלה נפשו בסיני חלק בתורה, וכל אחד חלקו טמון תוך נפשו ובלתי מתגלה, אם לא על ידי שייגע בבית המדרש וימצא. אמר על ידי יששכר בבתי מדרשם **יינקו** כל השבטים כל חלקי התורה הטמונים תוך נפשות ישראל הקרויים **חול**, כמה דאת אמר (בראשית לב יב) ושמתי את זרעך כחול הים.

ושיעור הכתוב כי שם ביששכר יזבחו זבחים של צדק שהוא כל אחד את יצרו, במה ששפע ימים עליונים מאתו יתברך מהתורה יינקו. וגם מה שהם שפונים תוך הדברים הטמונים בחול, הוא תוך הנשמות הטמונות בגופים שנקראים חול, כי בתוכם ספונים סודות וחלקי התורה שקבלה כל נפש בסיני, שעל ידי יששכר יתגלו. והוא הכתוב אצלנו בביאור משלי, כי כל מה שקבלה כל נפש בסיני על ידי יששכר יתגלו, צריך יגיעת בית המדרש לזכות להגלות, ולבוא מן הכח אל הפועל.

כ וּלְגָד אָמַר בָּרוּךְ מַרְחִיב גָּד כְּלָבִיא שָׁכֵן וְטָרַף זְרוֹעַ אַף-קָדְקֹד :

הנה דרך העולם, כי אשר אשתו ובניו רחוקים ממנו ושלא במקום בטוח ונשמר, כי יהיה לבו מיצר וחרד מדאגת צרת בני ביתו. ועל כן כי יקרה לפניו בדרך איש צר ואויב, והוא לבו בל עמו על צרת אשתו ובניו, לא יעצור כח להתגבר על האויב ולנצח מצרת לבו, כי הניצחון

וההתקוממות לב להתגבר צריך רוחב לב ושמחה, כי על כן במלחמות יקחו את התוף בידם וחליל ומצלתיים לשכוח הדאגה להתגבר. ואם כן **גד** כאשר **גדוד יגודנו** בכיבוש ארץ ישראל, הלא בדרך טבע יהיה לבו כלב אשה מצירה על הנשים והטף, אשר עזבו מעבר לירדן במקום שאין אנשים, פן יהיו לבז לגויים, באופן יותש כחם לפני אויביהם ויפלו בנופלים. אך לא כן היה, כי אם היה לבם כלב הארי בכח אמיץ הנה ועל אויביו יתגברו, כי הן המה היו היוצאים חלוצים לפני בני ישראל בראש העם מכים לאלפים ולרבבות, כי רחב לבם על אויבם, ואין זה כי אם מתת ה'. וזה יאמר **ברוך מרחיב גד** כלומר מרחיב לבו, עם היות ש**כלביא שכן** שהיה שכנו כלביא שבביתו לא ישכנו רגליו, כי ירחק מילדיו לבקש **טרף**. כן היה גד רחוק משכנו, ועם כל זה היה לו רחב לב להתגבר.

כא וַיַּרְא רֵאשִׁית לוֹ כִּי-שָׁם חֶלְקַת מְחֹקֵק סָפוּן וַיֵּתֶא רָאשֵׁי עָם צִדְקַת ה' עָשָׂה וּמִשְׁפָּטָיו עִם-יִשְׂרָאֵל :

ושמא תאמרו ובמה בטח לבו לעזוב נשיו וטפיו על פני הארץ. לזה אמר **וירא ראשית לו** טרם יצא למלחמה, ראה לו עזר סיוע, **כי שם חלקת מחוקק,** ולא שניכר כי שם הוא רק **ספון** וטמון. ועל בטחון זה **ויתא ראשי עם** שיצא חלוץ בראש העם. ואשר בטח בזכות המחוקק הוא מפני כי **צדקת ה' עשה כו'.** וכל זה לא היה רק לזכות את ישראל, וזהו עם ישראל לטובתם ובזה בטח גד שלא תאונה לו רעה.

או יאמר **ולגד כו' ברוך מרחיב גד וכו',** כלומר לא יאשם על לכתו ובחר בחוץ לארץ, בעבור מרעה צאנו, כאמור (במדבר לב ד) ארץ מקנה היא ולעבדיך מקנה, כי הלא מה' יצא מלא רוחב ארצו. ולכן **ברוך מרחיב גד** ראוי לומר. כי הראיה כי ה' עמו, כי הלא **כלביא שכן,** כי הלא יקרהו **כלביא** בשכנו כי גם כאשר הוא חוץ מביתו אין נגש שם ממוראו, כן גד בשכנו היה בטוח מהאויבים, עם היותו מעבר לירדן והלאה עם ישראל, וטף ונשים בלבד במקומותם, והוא מקום רחב ידיים ואין חומד ארצו. וגם **וטרף זרוע כו'** במקום מלחמתו אשר הוא שרוי שם.

ושמא תאמר הלא הוא אמר **ארץ מקנה היא ולעבדיך מקנה,** הרי כי על דבר המקנה הייתה בחירתו במקום ההוא. לא כן הוא, כי הנה **וירא ראשית לו,** כלומר טרם וראשית הביטו אל הנוגע אל מקנהו, ראה והביט לו לעצמו ולהנאתו. וזהו **וירא ראשית לו.** ומה הוא אשר הביט לו, שהוא דבר הנוגע לו, שעל כן בחר במקום ההוא, הלא כי **שם חלקת מחוקק ספון** ורצה להסתופף בצלו. ולא אמר חלקת מחוקק ספונה, וגם למה קראו **מחוקק**. אך הוא לומר פן יאמרו מה יתן ומה יוסיף לגד היות משה קבור שם, שאין שם רק הגוף, אך נפשו עולה מעלה מעלה, ומה יסכון לגד מה שנפשו בעולמות העליונים, ושלא לעומת נחלת בני גד רק לעומת ארץ ישראל, לזה אמר **כי שם חלקת כו',** לומר אל ימעט בעיניך מקום אשר שם גופו של

משה, כי הלא שם שכינה שורה, כי הלא באצבעו שבגופו חקק בלוחות חקק רוחני. והוא כי בלוחות שניות שכתב משה, גם בהן היה בחלל החקק רוחניות כנשמה אל הלוח. ועל כן גם בשניות היו מ"ם וסמ"ך עומדים בנס, הנה כי גם גופו כח רוחניות היה בו. וזהו כי שם **חלקת** שדה של מי שהיה **מחוקק** דבר **ספון** ונסתר שהוא רוחניות ולא דבר גשמי נגלה, עם היות חוקק בידו הגשמית. ואם כן גם בגופו אשר הוא שם, לא תעדר ממנו שכינה, כי גם הוא קדוש לאלוהיו.

ובמה ראה גד כי זכות משה הוא העומד לישראל, ואדרבא יש מקום לבעל דין לחלוק ולומר, הלא אם על עצמו לא היה לו כח ליכנס לארץ, ואיך יועיל לאחרים. לזה אמר, הנה בכלל מה שראה גד הוא כי הנה ה**מחוקק** האמור הנה זכותו הביא את ישראל ממצרים, שאלמלא זכותו לא יצאו. וזהו **ויתא ראשי עם** הם אשר היו ראשים, שהיו אחד מחמשים או אחד מחמש מאות, שהוא היותר כשרים הנקראים ראשים בערך כל שאר האובדים, וזהו **ויתא ראשי עם.** ועוד כי כל הצדקה אשר עשה ה' לישראל משה הוא העושה, כי בזכותו נעשה, כי **המן היה בזכות משה,** גם **באר** אחר סילוק מרים, **וענני כבוד** אחר סילוק אהרן.

ועל דרך זה כל הצדקה וכל סליחה היה על ידו בבקשתנו. וזהו **צדקת ה' עשה,** כי כל **צדקת ה' עשה** ה**מחקק** הנזכר, אחר שהוא הסבה על זכותו, **ומשפטיו** של משה שהוא מחקק שעשה לו הקדוש ברוך הוא, שלא יראה מלחמת ל"א מלכים ושלא יביא את ישראל לארץ, וגם שלא נכנס לארץ, הלא לא למענו עשה, רק לשיהיה ה**מחקק עם ישראל** פה. ולא ישארו בלעדו פן יאבדו, כי על ידי היותו עימהם יש תקווה להם לעתיד לבוא. וכמאמרם ז"ל (**דברים רבה** ב, ט) משל למי שנאבד לו איסר במקום אפל, ולא היה מוצא נר לבקשו, מה עשה השליך שם דינר זהב ושאל נר לבקשו, מיד נתנו לו ואגב הזהב מצא האיסר, וזהו **ומשפטיו עם ישראל.**

כב וּלְדָן אָמַר דָּן גּוּר אַרְיֵה יְזַנֵּק מִן-הַבָּשָׁן :

אפשר יאמר, כי ראשונה יהיה **גור** מושל על תחומו בלבד, ואחר כך יהיה **אריה** שישאג **ויזנק מ**ארץ **הבשן,** כי משם יכבוש ויחלק ויביא משם שלל שגם משם יכבוש.

כג וּלְנַפְתָּלִי אָמַר נַפְתָּלִי שְׂבַע רָצוֹן וּמְלֵא בִּרְכַּת ה' יָם וְדָרוֹם יְרָשָׁה :

הנה אחד ממידות הטובות היא, היות האדם שמח בחלקו. ומי שיש לו מידה זו שרצונו טוב במעט אשר לו, יזכה שגם ה' ייטיב לו. וזהו אומרו **נפתלי** הוא **שבע מרצון** שמח בחלקו, על כן יבורך שיהיה **מלא ברכת ה',** בזכות שהוא **שבע רצון.** ובמה היה מעט חלקו, שעל כן זכות יחשב לו היותו **שבע רצון,** הלא הוא כי הנה **ים ודרום ירשה,** כי בכלל אדמת חלקו היו ים כנרת אשר מפסיד קרקע לזרוע כל שיעור הים, ואין נותנים לו כנגד קרקע הים, רק דרום

שהוא לצד דרום הים שיעור אורך פרישת חבל הרשת שפירש בים. על כן צריך יהיה מלא **ברכת ה'** שמה שהיה זורע אם היה הים יבשה, יבורך בשאר בזכות מה שהיה **שבע רצון** כמדובר.

הנה בשלשה דברים יבורך גבר, בבני ובחיי ובמזוני. אך כל אחד משלש אלה צריך תנאי אחד עמו לשתהיה הברכה שלמה. והוא **ריבוי הבנים** צריך שיהיו צדיקים, שאם רשעים יהיו העדרם יפה ממציאותם. וכן **הנכסים** צריך יהיו שמורים, שאם יטילו עיניהם בה אנשי רשע כשודדי לילה או לסטים מזוינים וכיוצא, אז בהיות מרבה נכסים יהיו מרבה דאגה ופחד לבב. וכן **החיים** אם באורך הזקנה יהיה ראשו ואיבריו כבדים עליו וחיי צער יחיה, באופן שיהיה קץ בחייו, הנה איש כזה קללה תחשב לו אורך ימיו וימי הרעה המה לו בעצם. על כן משה בברכו את אשר, ברכו בשלשתן וכל אחד בתנאו הטוב.

כד וּלְאֲשֶׁר אָמַר בָּרוּךְ מִבָּנִים אֲשֶׁר יְהִי רְצוּי אֶחָיו וְטֹבֵל בַּשֶּׁמֶן רַגְלוֹ :

וזהו אומרו הנה על **ברכת הבנים, ברוך מבנים אשר,** ואני מברכך שלא יהיו רשעים, באופן שלא יהיה רצוי אחיו שאדרבא יאמרו ארור שזה ילד ארור שזה גדל, כי אם שיהיו כשרים באופן שבשביל הבנים **יהי רצוי אחיו,** שאחיו יחמדו בניו להתחתן בם, כדרך אשר יש לו בת שמרצה את אבי בן כשר להתחתן בו.

ועל השנית והוא **מזוני,** אמר **וטובל בשמן רגלו** מרוב תענוג מחמת עשרו, אך שיהיו בתנאי שלא תרבה לו דאגה כי אם שיהיה -

כה בַּרְזֶל וּנְחֹשֶׁת מִנְעָלֶךָ וּכְיָמֶיךָ דָּבְאֶךָ :

ברזל ונחשת מנעליך שתהיה כמסובב **ברזל ונחושת,** שלא תדאג על שמירת נכסיך, כי תהיה בטוח מלאבדם.

ועל השלישית והוא חיי, אשר אורך ימים בכבדות וחולאים וחולשה יתירה אינה ברכה, על כן אמר **וכימיך** של הבחרות יהיו ימי זקנתך שאדם דואב בהן, באופן יהיו שנות חיים בעצם, כמאמר כלב באומרו (יהושע יד יא) ככחי אז כחי עתה למלחמה לצאת ולבוא.

או יאמר בשום לב אל היות פסוק אחד שלא לנוכח והשני לנוכח. שהוא במה שכתבנו בברכות יעקב, שאמר (בראשית מט כ) **מאשר שמנה לחמו,** שהוא אוכל אך יסתפק בלחם לבדו, אך מה שהוא **יתן** לצדקה הוא **מעדני מלך** ולא לחם לבדו. ועל זה יאמר פה, הנך **ברוך מבנים אשר** שיש לשבט זה טפול בנים, אך אין כל ישעו וכל חפץ להיות רצוי בניו להשביעם מטובו וממעדניו, רק **יהי רצוי אחיו** ישתדל להיות רצוי אחיו אפילו לשאר שבטים, לרצותם

בכל טוב שמהנה אותם בשפע. ועל כן גם ה' ירבה לו שיהיה **טובל בשמן רגלו** מרוב טוב. והנה ידוע כי העושר יהולל חכם ויחטיא ועשה יעשה לו כנפיים, על כן להיות שגם עד כה שהוא מעותד לחטא כי יגבה לבו, לא דבר רק שלא לנוכח, וגם שעד כה דבר על מה שהיה לו כבר. אך עתה הפך פניו כמדבר אליו לנוכח, ואמר אם תרצה לשמור נכסיך שלא תאבדם, שמע בקולי איעצך והוא שתמיד כל ימיך תזכור ליצרך יום המיתה וכיוצא בה בדברי עונות וגיהינום, לבלתי תרבה לשמוח ולא יגבה לבבך לחטוא. וזהו **ברזל ונחשת** יהיה **מנעליך** הנועל בפני עושרך שלא ילך ממך, במה ש**וכימיך** יהיה **דבאך** כי יהיו כאבים נגד פניך שהם של מות ושל עונות ושל גיהינום. באופן שתעצב אל לבך ולא תחטא. וזהו היות **דבאיך** ביו"ד הריבוי לרמוז על כאבים ועצבונות רבים, אשר אין איש נקי מהם ואם בעל שכל הוא.

כו אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן רֹכֵב שָׁמַיִם בְּעֶזְרֶךָ וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים :

כז מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם וַיְגָרֶשׁ מִפָּנֶיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשְׁמֵד :

כח וַיִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בֶּטַח בָּדָד עֵין יַעֲקֹב אֶל-אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ אַף-שָׁמָיו יַעֲרְפוּ-טָל :

כט אַשְׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כָמוֹךָ עַם נוֹשַׁע בַּיהוָה מָגֵן עֶזְרֶךָ וַאֲשֶׁר-חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל-בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ :

ראוי לשים לב. איך מתקשר זה אל הקודם.

ב. אומרו ישורון ולא אמר ישראל.

ג. אומרו רוכב שמים בעזרך, האם הוא יתברך צריך עזר מבשר ודם חלילה.

ד. אומרו ובגאותו שחקים, כי הלא שחקים בכלל שמים הם.

וגם למה ב**שחקים** אמר לשון גאווה בו יתברך.

ה. אומרו מעונה אלוהי קדם, למה קראו **אלוהי קדם** בפסוק זה.

ו. אומרו ומתחת זרועות עולם, מה הנה הזרועות עולם שהם מתחת, שאם הוא כמו שאמרו רבותינו ז"ל (חולין פט א) שהוא על המשפיל עצמו, מה ענין הבחנה זו פה ללמד איזו בחינה היא המקיימת העולם.

ז. אומרו ויגרש מפניך, שהוא בלתי מקושר אל הקודם.

ח. אומרו וישכון ישראל בטח כו', למה לא אמר ישורון כמו שאמר למעלה **אין כאל ישורון.**

ט. אומרו בדד, שראוי לדעת בדד ממה היה **ישראל בטח,** שלא יתכן שהוא בדד מהקב"ה חלילה כי נהפוך הוא.

י. אומרו עין יעקב למה שינה פה ולא קראם לא **ישראל** ולא **ישורון** רק **יעקב.**

ומה ענין ה**עין** שאמר **עין יעקב,** אם הוא עין ממש או כאומרו מעין מה שהיה יעקב, כי לכל פירוש לא יחסר דוחק מה.

יא. אומרו אל ארץ דגן ותירוש, ולא אמר אל ארץ זבת חלב ודבש.

יב. אומרו אף שמיו כו', כי אין לו קשר אפילו עם ראש הפסוק, וגם אומרו **שמיו** ולא אמר שמים.

יג. אומרו אשריך ישראל כו', כי זה בלתי מקושר.

יד. אומרו עם נושע כו', כי אחר שישראל **נושע בה'** מה צורך לומר **מגן עזרך,** כי בכלל מאתים מנה כי יותר הוא היותו **נושע בה'** מהיותו מגן עזרו.

טו. אומרו ואשר חרב גאותך, כי איך יאמר על ישראל שחרב גאותם, ואינה רק גאות עשו כי היא ברכתו.

טז. אומרו ויכחשו אויביך כו', כי אחר היותנו נושעים והאומות תחתינו מה יתן ומה יוסיף לנו מה שיכחשו אויבינו לנו.

וכן מה שמוסיף ואומר **ואתה על במותימו תדרוך,** שטוב היה לבשרנו שיפלו חללים משנדרוך על במותם.

אמנם לבוא אל הביאור, נקדים ראשונה ענין מאמרם ז"ל פרק אין דורשין (חגיגה יב ב) מאמר רבי יוחנן ששבעה רקיעים הם: **וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון, ערבות.** וביארנו בביאור משלי בשערים, כי אין שבעה רקיעים אלו שבעה גלגלים או שבעה כוכבי לכת, שאם כן **ערבות** שהוא **שכינה** הוא **גלגל שבתאי**, ולמעלה הימנו הם שנים עשר מזלות, **ובגלגל חמה הוא זבול,** שבו **בית המקדש של מעלה**, והוא סובב סובב הולך ומגלגל את בית המקדש של מעלה, ונמצא בית המקדש העליון חוזר למעלה בעולם ופעם למטה ופעם מן הצדדין, והם דברים שאין להם שיעור.

ועוד כי שם נאמר כי **רקיע** שהוא **השני בו חמה ולבנה כוכבים ומזלות,** והלא לבנה היא בראשון וחמה היא ברביעי, וחמשה כוכבים האחרים בשאר רקיעים ומזלות בשמיני.

ועוד שאם כן למה לא אמרו שמונה רקיעים, ומה גם למאן דאמר שהגלגלים תשעה המה.

ועוד קושיות מורם מאלו כיוצא באלו ככתוב שם. והעלינו כי שבעה רקיעים האמורים בגמרא אינן שבעה גלגלים, והראיה כי על כן לא קראם רבי יוחנן גלגלים רק רקיעים.

אך הנה הרקיע הראשון הוא **וילון** שהוא כמסך בפני כולן.

והשני שנקרא רקיע הוא כללות כל עולם הגלגלים, אשר המה השמונה גלגלים הכוללים חמה ולבנה כוכבים ומזלות כמאמר רבי יוחנן ברקיע שני, אך מהשלישי ומעלה מתחיל עולם המלאכים. ועל כן אמרו רבותינו ז"ל שהוא נקרא **שחקים** כי שם שוחקים מלאכים מן לצדיקים לעתיד לבוא.

ועוד הקדמה שנית, והיא איך על ידי תורה ומצות שכינה שורה בעולם השפל הגשמי. אך הוא כי למה שעולם הלזה השפל וגם של הגלגלים גשמיים המה ואיככה תשרה אשר אין קצה לרוחניותו בדבר גשמי. אך הנה ידענו כי על ידי תורה ומצות עולה אור קיומן למעלה עד ה'

אלוהינו יתברך, ומהתהפכות האור חוזר ויורד שפע קדושה אל העולמות בהשתלשלות **מהעליון** אל **עולם המלאכים,** ומשם אל **עולם הגלגלים**, ומשם **אל השפל,** נמצא שעל ידי כן ברצות ה' לחול בעולם הגלגלים או בשפל אינו שורה בגשמיות, רק באור שפע קדושת ההתהפכות השורה בעולמות הגשמיים האחרונים האלה.

כו אֵין כָּאֵל יְשֻׁרוּן רֹכֵב שָׁמַיִם בְּעֶזְרֶךָ וּבְגַאֲוָתוֹ שְׁחָקִים :

ונבוא אל הענין, והוא כי אחרי אשר ברך משה את בני ישראל ביום סילוקו מן העולם והיה עת היפרדו, רצה לדבר על לבם בל יתעצבו אל לבם באומרם כי עתה יסור צלם מעליהם, ומה יעשו אחרי משה, אשר כבן ירצה היה מרחמם ומגן בעדם, והיה בין המלך ובין העם כאמצעי בתוכם, כי הוא היה קרוב אליו יתברך מה שאין כן המה, ולפי גודל רוממתו יתברך אך רחוק יהיה בין המלך ה' צבאות ובין העם, לולא משה בחירו העומד בין ה' וביניהם לכל דבר. על כן פיו פתח בחכמה וענה ואמר, **אין כאל ישרון** לומר אל תחושו על פרידתי, כי אין כאל להיטיב לכם אתם **ישורון,** ואל יעלה על רוחכם לומר כי רם ה' ואין לו מבוא לעולם גשמי, ועל כן בהיות משה אשר היה זך האיכות היה קרוב אליו יתברך ובכלל ביתו נאמן הוא, כי הלא עם שאין כאל לרוממיו רוחניותו לא יעצרנו הגשם של העולמות השפלים מלהיותו יתברך בהם, כי הלא עם היות ש**אין כאל** לאיכות רוחניותו, עם כל זה הוא **רוכב שמים** הוא עולם הגלגלים הגשמי.

ואל תתמה כי הלא רכיבתו יתברך על השמים הוא **בעזרך**, שאתה עוזר את השמים שיוכלו לקבל קדושתו יתברך, שהוא על ידי תורה ומצות שנשפע על עצם השמים, ועליו מטה שכינתו יתברך השרוי על השמים. וזהו **רוכב שמים בעזרך** שמה ש**רוכב שמים** לא שהם כדאים לכך, רק **בעזרך** שאתה בקיום תורה ומצות תעזור את השמים, שיוכנו על ידי השפע המתהפך שעל ידי כן הוא **רוכב שמים**. וזהו **בשמים**, שהם עולם הגלגלים, אשר הם גשמיים שאינו שורה שם רק בבחינה התחתונה שבשכינה. אך בנקראים **שחקים** שהוא תחילת עולם המלאכים, שם בבחינה עליונה המתייחסת ל**גאותו** יתברך **רוכב בעזרך,** כי רוחניות בו, וזהו **ובגאותו שחקים.**

או יאמר **ובגאותו שחקים** לומר אל יעלה על רוחך שאחר שבעזרנו הוא **רוכב שמים** כרוכב על סוס שהסוס סובלו, כי לא כן חלילה, כי הלא אין צריך לומר הארץ או שמים הגשמיים הם עולם הגלגלים, כי אם אפילו שחקים אינם סובלים אותו, עם היות איכותם רוחני בערך התחתונים, כי אם אדרבא **ובגאותו** תלויים ועומדים ה**שחקים** וזהו **ובגאותו שחקים.** וכמו שכתבנו על פסוק (דניאל ב כב) ונהורא עמיה שרא, כי אין צריך לומר הגשמיות כי אם אפילו הנהורא הרוחניות לא נאמר והוא בנהורא שרא, כי אם ונהורא עמיה שרא, שאפילו מה שנקרא נהורא ורוחניות עמיה שרא, כי הוא יתברך סובלה ומעמידה, ואין האורה סובלת אותו, ומה גם העולם השפל עצמו, כמפורש אצלנו על פסוק (שמות לג כא) הנה מקום אתי ועל

פסוק (תהלים סח יח) רכב אלוהים כו', שעם היות שאין הוא יתברך שורה על הארץ רק ברכב אלוהים כי ה' בם, עם כל זה לא תאמר כי הוא יתברך על המלאכים והמלאכים יסבלם הארץ, כי אם סיני הוא בקדש, לא הקדש בסיני, כי הקודש סובל את סיני, ולא הסיני סובל את הקדש.

כז מְעֹנָה אֱלֹהֵי קֶדֶם וּמִתַּחַת זְרֹעֹת עוֹלָם וַיְגָרֶשׁ מִפָּנֶיךָ אוֹיֵב וַיֹּאמֶר הַשְׁמֵד :

וזהו אומרו פה **מעונה אלוהי קדם** לומר כי הוא **מעונה** וסובל את העולם ואין העולם מעונו. והראיה כי כן הוא, כי הלא הוא יתברך **אלוהי קדם,** כי קודם יברא העולם אלוה יתברך היה, ואילו היה חס ושלום צריך יסבלוהו ארץ או שמים, איך היה נסבל כי אז לא היו שמים וארץ.

או מעין זה, הנה הוא מעונו של עולם ואין העולם מעונו, והראיה כי הנה הוא היה **אלוהי קדם** כי אלוה קדמון הוא ה' מקדם לעולם, ואם כן שהוא יתברך המציאו וחידשו ויצטרך אל מעשהו אשר חידש שיסבלהו.

ואמר **ומתחת זרועות עולם,** הלא הוא לפי מאמרנו על פסוק **הן לה' אלוהיך השמים ושמי השמים הארץ כו'** (לעיל י יב), והוא כי שם הערנו כי לא זה הסדר, או יאמר מלמטה למעלה הארץ ושמים ושמי השמים, או מלמעלה למטה שמי השמים והשמים והארץ, אך הוא כי בהיות ישראל עושים רצונו של מקום יותר חשובה הארץ לפניו יתברך מעולם הגלגלים ומעולם המלאכים, כי עיקר שכינה אצל הצדיקים הייתה למטה, כמו שאמרו ז"ל (**תנחומא** כי תשא כז) על פסוק (שמות לג ד) והיה כל מבקש ה' יצא אל אהל מועד, כי אפילו מלאכי השרת מעולמם היו באים לבקש את ה' למדרשו של משה. והוא כאומרם ז"ל במאמרם (**תנחומא** בחוקותי ג, **בראשית רבה** ג ט) משנברא העולם נתאווה הקדוש ברוך הוא שתהיה לו דירה בתחתונים, והוא כי בני העולם הזה הם על ידי תורה ומצות המשלשלים השפע ומתקיימים העולמים. כי על כן המה כללו את כולם, הגוף מעולם השפל, הנפש מעין עולם התנועה, הרוח מעין עולם המלאכים כמה דאת אמר (תהלים קד ד) עושה מלאכיו רוחות, הנשמה מעין העליון.

על כן בקיים האדם תורה ומצות בכללות חלקיו הכוללים העולמות, ישלשלו שפע מהעליון עד התחתון, כמפורש אצלנו פרשת ויצא. על כן אמר משה, בהיותנו צדיקים, סדר הדרגת העולמות הוא מלמטה למעלה, השמים שהוא עולם הגלגלים, ושמי השמים הם עולם המלאכים, ועליהם הארץ הוא עולם השפל המקיים את כולם. ועל כן סידרם כך באומרו השמים ושמי השמים הארץ כו', על כי בה מקיימים העולמות בקיום התורה בבחירתם. ובזה יאמר פה **רוכב שמים בעזרך כו'** כי הוא יתברך שורה ו**רוכב שמים** הוא **עולם הגלגלים** בעזר הצדיקים בזכותם, ובהדרגה גדולה מאשר הוא בשמים הוא גם כן **בעזרך בשחקים** הוא **עולם**

המלאכים כמדובר, כי משם הוא התחלתו. וזהו **ובגאותו שחקים** כי באופן גאותו ובחינת גדולתו יתירה על מה ש**רוכב שמים** הוא **בשחקים** שהוא **עולם המלאכים.** ולא ששמים ושחקים סובלים אותו, אלא אדרבא הוא מעונו של עולם יתברך שמו ואין העולם מעונו כי **מעונה אלוהי קדם.**

ועל עולם השפל אמר **ומתחת זרועות עולם,** לומר אל יעלה על רוחכם כי גדול כבוד שמים ושחקים להשראת שכינה לפניו יתברך יותר מארץ. כי דעו איפה כי אדרבא ומתחת שהוא מהארץ משם הוא **זרועות עולם,** כי הצדיקים אשר בה הם המקיימים העולמות בזרועות הסובלים אותם. ועל כן סידרם כך **השמים** תחילה, ואחר כך **שחקים**, ואחר כך **הארץ מתחת,** ומפורש אצלנו במקומות רבים, כי התורה לא תחלק בין עולם השפל ושל גלגלים ושל מלאכים לשלשה כחכמי המחקר, כי אם את כולם בשם עולם יקרא אותם, כי גם שלשתם כאחד נכללו במעשה בראשית, **שמים וארץ בראשון**, **ומלאכים בשני** ולמאן דאמר בחמישי.

או יהיה שיעור הכתוב על פי דרך זה, שאומר הוא יתברך הנה **בשמים** הוא **עולם הגלגלים, רוכב** הוא יתברך שמשרה שם מציאות שכינה כרוכב על סוס, אך בהדרגה יתירה המתייחסת **לגאותו** הוא **רוכב בשחקים** הוא **עולם המלאכים.** ועדיין אינו כמתלבש בעולם כי אם כרוכב על סוס שלא יהיה התלבשות, וגם אין הרוכב מסוג הסוס. אך אתה **ישרון** שאמרתי שהוא רוכב שמים ושחקים, אינך עם ה' בגדר זה כי אם אתה ממש **מעונה** של **אלוהי קדם,** שאתה משכן לו יתברך כי היכל ה' המה, וכמאמר הכתוב (שמות כה ח) ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם ולא אמר בתוכו. ואמר אלוהי לומר כמאמרם ז"ל (**תנחומא** בחוקותי ג, **בראשית רבה** ג ט) כי משנברא העולם נתאווה שתהיה לו דירה בתחתונים, והוא כי רבותינו ז"ל הטיבו אשר דברו בדקדוק לשונם, שלא אמרו למטה אלא בתחתונים, שהוא באנשים כי היכל ה' המה. וזה **מעונה אלוהי קדם** כי אתה מעונה של אלוהי קדם, על כי מקדם שברא העולם היה לכך. ואל תתמה שהחשיבך ה' על העולמות העליונים, כי הלא מתחת שהוא מעולם השפל הוא **זרועות עולם,** כי הצדיקים אשר בארץ המה הם המקיימים את העולם כולו, שכולל שמים ושחקים וארץ הלזו.

ושיעור הכתוב אין כאל שיעמוד לך אתה הנקרא **ישורון**, כלומר ואל תחוש פרידתי ממך, כי הלא הוא יתברך טוב מעשרה ממני, כי הלא ראה אשר עשה למענך ואשר הפליא חסדו לך, כי הנה הוא יתברך **רוכב שמים בעזרך** ויותר **בשחקים** כמדובר, ותקטן זאת בעיניו כי אם זולת היותו בשני עולמות שלמעלה ממך בעזרך בעולם השפל, אתה **מעונה** אל **אלוהי קדם** ולא כתואר רכיבה בלבד. והטעם כי **מתחת זרועות עולם.** והביטה וראה איך בהיותך מכונה לתואר ישורון שהוא מרוב כשרון, קדושתך עולה עד למעלה, כי הלא ויגרש מפניך אויב כי את השר השורר על אויביך בבואך להלחם בם מגרש הוא יתברך את האויב הוא השר, ואחר כך

ויאמר לך השמד את עמו. והנה אין ספק כי מושב השר על השמים הוא ושם מגרשו יתברך, כמה דאת אמר (ישעיה כד כא) **יפקוד ה' על צבא המרום במרום כו',** ועם כל זה אני מגרשו מפניך כי זיו צלם אלוהים שעל פניך מפלש ועולה עד מרום, ושם מפניך שהוא מאור פניך אני מגרש אותו מחמת אור פניך. ואם כן אמור מעתה כי אין זה רק מאשר אתה **מעונה** ה' משכן לו, שעל כן אור פניך עולה עד צבא המרום במרום, ושם מגרש את השר מפניך, ואחר כך ויאמר השמד את עמו למטה בארץ.

כח וַיִּשְׁכֹּן יִשְׂרָאֵל בֶּטַח בָּדָד עֵין יַעֲקֹב אֶל-אֶרֶץ דָּגָן וְתִירוֹשׁ אַף-שָׁמָיו יַעֲרְפוּ-טָל :

הנה אמר משה לישראל, בל ישיתו לב אם יפרד מהם, כי **אין כאל ישורון,** שאם משה מת הקדוש ברוך הוא נשאר. ואחר סיימו מאמרו כמפורש, באה התורה ותאמר אין צריך לומר בהיקראם **ישורון**, שהוא על זמן עשותם רצונו של מקום יותר מאשר בהיקראם ישראל, כי אם גם **וישכון ישראל** בהיות להם כשרון עד גדר היקראם **ישראל, בטח,** גם שהיו **בדד** ממשה, כי האל הנזכר שאמר משה שיעמוד להם היה אתם.

ולא עוד כי עם היות שהיו בלתי שלימי הכישרון ביניהם הנקראים בשם יעקב כנודע כי על מיעוט שלמות יקראו בשם יעקב, כמה דאת אמר (ישעיה מג כב) **ולא אותי קראת יעקב וכאשר יגעת בי תקרא ישראל**. אמר כי היו **ישראל בטח** על כישרונם עם היותם **בדד** ממשה, עם היות שה**עין** של הנקראים בשם **יעקב**, לא היה כל מגמתם אל שלמות הנפש שישבו בארץ ישראל יותר מבחוץ לארץ, כי אם אל שלמות ובריאות הגוף למה שהיא **ארץ דגן ותירוש,** שהדגן סעיד לבא וכן היין סעיד ומשמח (ברכות לה ב). ועל כן היה ראוי שעל מגמת עיני הנקראים בשם יעקב, ימנע ה' טל שמיו המיוחדים הם שמים העליונים אשר שם אוצרו הטוב, אחר שעם כל זה על זכות הנקראים בשם ישראל, עם ש**עין** הנקראים בשם **יעקב** לא היה רק על **דגן ותירוש.** עם כל זה למען הנקראים **ישראל**, **אף שמיו** של **ישראל** המיוחדים לשם ההוא **יערפו טל** בהוציא להם **דגן ותירוש.**

כט אַשְׁרֶיךָ יִשְׂרָאֵל מִי כָמוֹךָ עַם נוֹשַׁע בַּיהוָה מָגֵן עֶזְרֶךָ וַאֲשֶׁר-חֶרֶב גַּאֲוָתֶךָ וְיִכָּחֲשׁוּ אֹיְבֶיךָ לָךְ וְאַתָּה עַל-בָּמוֹתֵימוֹ תִדְרֹךְ :

מוסיף ואומר הוא יתברך לישראל **אשריך כו'.**

ולבוא אל הענין, נזכירה ענין מלחמת יהושע בכיבוש הארץ, שהוא כי ראשונה ביריחו החל ולא בחרב ולא בחנית נעזרו כי אם בשם ה' שהקיפו את העיר נשקעה ותיכבש לפניהם, ואחרי כן ציוה ה' במלחמת העי השנית שישימו מארבים דרך תחבולה ויזדרזו בכלי מלחמה.

והנה לפי האמת מבלעדי תחבולות מלחמה לא יבצר ממנו יתברך לתת את העי בידם, אך היה כי ראה יתברך כי יארך הזמן עד כבוש את כל הערים של ל"א מלכים אחד לאחד, ואולי

בהארך הזמן להם יחטא איש באופן מספיק לערבב הניצחון כאשר היה על ידי עכן, על כן ציוה למו הוא יתברך יעשו מלחמה מתייחסת אל ניצוח אנושי, ולא אל השגחי כשל יריחו, למען יתעוררו לומר כי אחר שניצחונם דרך טבעי הוא ובחרב ובחנית ובתחבולות יעשו מלחמה, אם כן גם המה יתקבצו מלכים גדולים וכן רבים יחד על ישראל, כי בדרך טבע ינצחו גם הם, באופן כי בבת אחת בקרב ימים תכבשו חצי הארץ וימהרו יחישו מעשיהם.

וכן היה כי אז יתקבצו חמשה מלכים הגדולים מכלם בגוייהם באומרם כי הוסר מישראל הכח שהיה להם ביריחו, מאשר ראו בעי. וזה מאמר הכתוב (יהושע ט, א - ב) **ויהי כשמוע כל המלכים את כל אשר עשה ליריחו ולעי ויתקבצו וכו' להלחם עם יהושע ועם ישראל פה אחד,** מהכוונה לומר כי המה ראו את אשר עשה ליריחו ולעי, כי לא ראי זה כראי זה, כי לא היה בדרך השגחה ולשנות בדרך טבע, וזהו ליריחו ולעי, ומה נשתנה זו מזו, אך אמרו אין זה כי אם שאותו הכח כבר הוסר מהם בעוונם, על כן **ויתקבצו כו'**, שעל ידי היותם רבים ובאחדות ינצחו בדרך טבע וגשמי אומר זה פה אחד, ועל ידי כן נפלו בנופלים המה מלכיהם שריהם עד בלתי השאיר שריד. **ויצו יהושע כו' לשים את רגליהם על צוארי המלכים ההם** לאמץ את לבם למהר לכלות השאר אם יזכו. אך הן אמת כי אנשי גבעון הבינו כוונת יהושע וישראל שהיה למען יחשבו כי מלחמתם טבעית ויתקבצו למען הביא עליהם רעה כאחד, וזהו **ויעשו גם המה בערמה באשר נכלו להם בלחם נקודים ונעלות בלות ומטולאות.** וכן שמעתי בשם **מהרי"ב** שהיה מפרש אומר גם המה בערמה, שהוא גם הם כיהושע למען יחיו אותם.

ונבוא אל ענין הכתוב, אומרת התורה **אשריך ישראל מי כמוך** בעמים יהיה **עם נושע בה'** בלי חרב וחנית רק בשם ה', כמאמר הכתוב (שמות טו ג) **ה' איש מלחמה ה' שמו,** כי שמו בלבד עשה התשועה, וזהו **עם נושע בה'.**

ועוד שעושה שתי פעולות יחד, שהוא **מגן** מאויב שלא יהרג, והמגן עצמו הוא **עזרך** להמית ב**אויביך**, וזהו **מגן עזרך.**

ולא עוד אלא שכאשר **חרב גאותך** שהיה במלחמת העי, שהוראת כי החרב ותחבולה טבעית הייתה גאוותך לנצח ולא בדרך השגחה, גם אז שלא ידעת אתה כי תחבולה היא, כי אם ה' לבדו אשר יעץ. אך אתה החרב נוקמת בטבע הייתה גאוותך, ועם כל זה עזרך ה' וגלגל ש**יכחשו אויביך לך**, הם הגבעונים שכיחשו ואמרו שמארץ רחוקה באו, ועל ידי זה לבשו קנאה כל המלכים לבוא על גבעון, על אשר השלימה את יהושע, עם היות מלחמתו בדרך טבע, ואז נתקבצו ואזרו חיל ישראל על כולם עד דרוס ישראל ברגליהם על צוואריהם, כאשר ציוה יהושע ויעשו כן לדרוך ברגליהם על צוואריהם עודם חיים. וזה יאמר **ואתה על במותימו תדרוך** שהם ראשי מלכיהם, וזה שבח לישראל שאשריהם שעושה הקדוש ברוך הוא כל כך בשבילם.

פרק לד

א וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעַרְבֹת מוֹאָב אֶל-הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיַּרְאֵהוּ ה' אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֶת-הַגִּלְעָד עַד-דָּן :

ב וְאֵת כָּל-נַפְתָּלִי וְאֶת-אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל-אֶרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן :

ג וְאֶת-הַנֶּגֶב וְאֶת-הַכִּכָּר בִּקְעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד-צֹעַר :

ד וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה הֶרְאִיתִיךָ בְּעֵינֶיךָ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר :

ה וַיָּמָת שָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד-ה' בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל-פִּי ה' :

ו וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַּגַּי בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוּל בֵּית פְּעוֹר וְלֹא-יָדַע אִישׁ אֶת-קְבֻרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

ז וּמֹשֶׁה בֶּן-מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בְּמֹתוֹ לֹא-כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא-נָס לֵחֹה :

ראוי לשים לב, כי אחר שמקום קבורתו אינו על ההר כי אם בגי, למה עלה ההרה.

ואם עלה למען משם יראה את הארץ, כמאמר הכתוב (דברים ג כז) **עלה ראש הפסגה כו' וראה בעיניך כו',** הלא גם זה קשה מאד, כי לא הייתה לו השגת ראיה זו בדרך טבעי רק בהשגחה גמורה, ואם כן מה יתן ומה יוסיף לו העלותו אל מקום גבוה, כי גם בגי היה אפשר לו לראות הארץ, כי אין מעצור לה' להראות לו בשפלה כמו בהר.

ב. למה נותן כל כך סימנים, **הר נבו, ראש הפסגה, אשר על פני יריחו.**

ג. אומרו **ויראהו ה' את כל הארץ** מה באו לרבות **את** ו**כל** האמורים פה.

ד. כי אחר אומרו **את כל הארץ** למה חוזר ומפרש פרטי מקומות,

וגם למה השמיט שאר מקומות.

ה. אומרו **ויאמר ה' אליו זאת הארץ,** למה הזכיר שבועת האבות.

ו. אומרו **לאמר**, ולא יצדק כי אינו לאמר לזולת.

ז. אומרו **בעיניך,** שהיא מלה יתירה.

ח. אומרו **וימת שם משה,** כי אחר שמסיים מקום פרטי שהוא **הר נבו** ש**בארץ מואב**, ועל המקום הפרטי אומר **וימת שם משה,** למה אמר **בארץ מואב** שהוא כללות המחוז, ונהפוך הוא הראוי שאחר ידיעת המחוז יסיים ויפרט פרטות החלק מארץ מואב.

ט. אומרו פה תואר **עבד ה'** אחר שקראו **איש האלוהים** בראש הפרשה.

ומה גם כי איש כמוהו בן לה' יחשב ולא לעבד כי אם לא הוא מי הראוי ליקרא בן ויבא בכלל מקרא שכתוב **בנים אתם לה' כו'.**

י. אומרו **ויקבור אותו כו',** כי לא ימנע אם היה גשמי איך קברו הוא יתברך, ואם רוחני איך נקבר בארץ ומה גם בעכירות ארץ העמים ו**מול בית פעור.**

יא. אומרו ולא ידע איש את קבורתו, למה זה הסתיר ה' קבורתו מבני אדם.

יב. למה לא נאמר פה **ויגוע ויאסף אל עמיו.**

יג. אומרו ומשה בן מאה ועשרים שנה כו', כי טרם יאמר וימת שם היה ראוי יזכיר סכום שנותיו לומר ויחי משה מאה ועשרים שנה וימת כו', ולא שאחר סיפור קבורתו חוזר ואומר משה בן מאה ועשרים שנה במותו,

וגם מלת **משה** ומלת **במותו** מיותר.

יד. איך מתקשר בראש הכתוב אומרו לא **כהתה עינו כו',**

ועוד שאם כן לא למת יחשב.

א וַיַּעַל מֹשֶׁה מֵעַרְבֹת מוֹאָב אֶל-הַר נְבוֹ רֹאשׁ הַפִּסְגָּה אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי יְרֵחוֹ וַיַּרְאֵהוּ ה' אֶת-כָּל-הָאָרֶץ אֶת-הַגִּלְעָד עַד-דָּן :

אמנם הנה רצה הקדוש ברוך הוא להפיס דעת משה, בענין הארץ הקדושה אשר נמנע מלבוא שמה, ולזכות את ישראל שתהיה נוחה להיכבש לפניהם. ויצו את משה יעלה אל ראש הפסגה לראות את הארץ, כדבר שנאמר (לעיל ג כג) **עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה כו',** ושם נאמר כי זולת מה שישיג בעיני בשר לו את כל הארץ כאילו היא תחתיו, וגם יועיל לישראל להיות נוחה להיכבש, כאומרו **והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה,** שינחיל על ידי זכות ראייתך בה, ותגד לנו התורה איך עשה כן משה, כי **ויעל משה מערבות מואב אל הר נבו כו' ויראהו ה' את כל הארץ.** והנה לבל יאמר איש מה צורך להראותו דרך השגחה את כל הארץ לעלות אל הר גבוה, לזה אמר כי מה שעלה שם, הוא למה ש**הר נבו ראש הפסגה** הוא **על פני יריחו,** שעיניו רואות קצת ארץ ישראל נגדו, שיש בזה קצת הכנה אל השגת ראייתה. וזהו אומרו **אל הר נבו כו' אשר על פני יריחו.**

והנה זולת אשר הערנו ראוי להעיר עוד, כי הנה בפרשת ואתחנן נאמר **עלה ראש הפסגה ושא עיניך ימה וצפונה ותימנה ומזרחה,** אך בפרשה זו יראה הפך הסדר ההוא כי פה נזכר המזרח ראשונה באומרו **ויראהו כו' את הגלעד עד דן** שהוא **מזרחה,** ואחר כך **ואת כל נפתלי** שהוא משך **לצד צפון** כי קדש נפתלי הוא לצד ההוא, ואחרי כן **עד הים האחרון** הוא **ימה**, ואחר כך **ואת הנגב כו'** שהוא **דרום,** ואיך נהפך סדר מאמרו יתברך אליו.

אך אמנם הנה שם כתבנו כי למען הכין אותו **ולראות את כל ארץ ישראל תחתונה, הראהו תחילה ארץ העליונה** שלעומתה למעלה. וזהו אומרו שם **ושא עיניך** מה שלא נאמר וראה בעיניך, אך הוא שנאמר לו **שא עיניך** למעלה ממך **ותראה** מה שלמעלה שהיא ארץ העליונה שהוא מראות אלוהים, ואז תשיג בהדרגה מלמטה למעלה. וזהו אומרו **ימה,** שיתחיל מבחינת מערב שהיא בחינה תחתונה מהאחרות, ואחריה תהיה עולה ורואה **צפונה**, ואחר כך **תימנה**

ואחריה **מזרחה**. והענין שעל ידי קדימת ראייה ההיא כל מה שלעומתם למטה בכל חלקיה תשתעבד להראות לפניו לגמרי.

ועל הראיה השנית שהיא לראות אגב העליונה התחתונה, אמר אחר כך שם **וראה בעיניך,** לומר נוסף על מה שתשא עיניך השמים בעיני שכלך ראיה רוחנית, גם וראה אגבה ראיה בעיניך הם עיני בשרך את **הראיה השנית,** כי היא פליאה, אם לא על ידי ההכנה של מראות אלוהים בארץ העליונה יוכל לראות גם בעיני בשר לו את התחתונה, ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה, כאילו כולה תחת ארבע אמותיו. ועל כן להיות הבחינה אחרונה אשר ראה מהארץ העליונה בחינת מזרח, על כן משם היחל לראות בארץ התחתונה בהשתלשלות מה שהיה מביט למעלה נשתלשלה ראשונה ראייתו מיד במה שהיה למטה ממנו.
וזהו מה שמספר פה על שלמטה ואומר **ויראהו ה' את הגלעד עד דן** שהוא לצד **מזרח.**

ב וְאֵת כָּל-נַפְתָּלִי וְאֶת-אֶרֶץ אֶפְרַיִם וּמְנַשֶּׁה וְאֵת כָּל-אֶרֶץ יְהוּדָה עַד הַיָּם הָאַחֲרוֹן :
ואחר כך **לצפון** שהוא **ואת כל נפתלי,** ואחר כך **עד הים האחרון,** ואחר כך -

ג וְאֶת-הַנֶּגֶב וְאֶת-הַכִּכָּר בִּקְעַת יְרֵחוֹ עִיר הַתְּמָרִים עַד-צֹעַר :
ואת הנגב, והוא **סדר עלית המזבח**:
מקרן **דרומית מזרחית,**
בא לו לקרן **מזרחית צפונית,**
ומשם **לצפונית מערבית,**
ואחר כך **למערבית דרומית** (זבחים סג א).
ולהיות כי אין עיקר הכוונה פה, רק על הנוגע אל של מטה לספר הענין, כי לא נכנס בארץ, כי אם שראה אותו בלבד ולא סדר השתלשלות ראייתה, לא נכתב ענין ראייתו תחילה ארץ העליונה רק ברמז. והוא באומרו **ויראהו ה' את כל הארץ,** כי באומרו את ריבה גם **כל** ארץ העליונה שקדמה ראייתה. והוא כי הנה בין תיבות **את** ותיבות כל יש תשע תיבות בסיפור מה שהראו יתברך. והנה הראשון הוא לרבות ארץ העליונה כמו שכתבנו, והשמונה עם חמישה שמות השבטים הנזכר שהם דן ונפתלי ואפרים ומנשה ויהודה הרי י"ג, שהוא כי כל י"ג חלקים שנתחלקה ארץ ישראל הראה לו הוא יתברך, כי אפרים ומנשה לקחו שני חלקים והם מהנזכרים בכתוב. ולא שמתי לבי כעת אל מה שנזכר חמישה אלה בשם יותר מהשאר, כי צריך להבין מה שפירש **רש"י** והוא מרבותינו ז"ל ברמז הפרטים האלה, וצריך ביאור ועוד נשוב אליו בס"ד.

ד וַיֹּאמֶר ה' אֵלָיו זֹאת הָאָרֶץ אֲשֶׁר נִשְׁבַּעְתִּי לְאַבְרָהָם לְיִצְחָק וּלְיַעֲקֹב לֵאמֹר לְזַרְעֲךָ אֶתְּנֶנָּה הֶרְאִיתִיךָ בְּעֵינֶיךָ וְשָׁמָּה לֹא תַעֲבֹר :

הנה באומרו **לאמר**, אמרו רבותינו ז"ל (ברכות יח ב) שהוא שציוהו יתברך למשה ללכת בסילוקו **לאמר לאבות** כי אשר השם יתברך נשבע כבר קיימו.

ועל דרך הפשט יאמר כי בא הוא יתברך לפייס את משה, על בלתי עוברו את הירדן. ואמר לו הנה גדלת מאד במה שעשיתי לך, כי הלא **זאת הארץ** שהוצרכתי לישבע שלש רגלים כדי **לאמר לזרעך אתננה,** גדולה מזו עשיתי לך מבלי הכרח שבועה. והוא כי **הראיתיך בעיניך** כי בעיני בשר לך השגת השגה גדולה מהנתן הארץ למקבליה. והוא כי הנתן הארץ לישראל הלא הוא לזכך איכותם בקדושתה, ואין ספק שאין היושבים בה מכל זרעם ישיג גופו זיכוך עד גדר מבלתי מראה נבואית, רק בעיני בשר לו יראה כשולחן לפניו ארבע מאות פרסה על ארבע מאות פרסה. ואם כן המעט בעיניך כי מבלי שתעבור תשיג יותר ממה שישיגו העוברים ויושבים בה. וזהו אומרו **זאת הארץ אשר** על ידי שלש שבועות לא היה רק לתת ולא להשיג כמוך, ואתה **הראיתיך בעיניך** עם היות **ושמה לא תעבור** כי מבלי עבור השגת יותר מהם בעברם, כלומר ועל כן רב לך ולא תקוץ.

או יאמר מה שכתבנו בביאור מאמרם ז"ל (דברים רבה יא ד) שאמר משה כשהיה מסיח עם נפשו היכן את עתידה ללכת, ואמרה לו **אתהלך לפני ה' בארצות החיים,** והוא כי הלא כמו זר נחשב מה זו שאלה הממנו יפלא שילך בארצות החיים. אך הנה אמרו רבותינו ז"ל במדרש (ירושלמי כתובות יב, ג) על הצדיקים המתים בחוץ לארץ ונקברים בארץ ישראל, אמרו אינה דומה פולטתו בידי אמה לפולטתו בידי צרתה. והוא כי חלל ארץ העמים טמא, ובכן בצאת נפש החיצונית אל הנגדית שבחוץ לארץ הלא תצטער עד עלותה השמימה דרך אויר ארץ העמים, ומשם עד תטה אשורה אל חלק השמים שלעומת ארץ ישראל, כי יבקשו כחות חיצונים לידבק בה בצאתה בחוץ לארץ, מה שאין כן כאשר תצא בארץ ישראל אשר הוא מושב השכינה כי אמה היא.

ועל כן בראות משה את נפשו מצירה מלצאת אמר לה היכן את עתידה לילך, האם השמים תעלה דרך אויר ארץ העמים, ותמצא גם על השמים במקום תחום החיצונים עד תטה ותפנה משם אל הקדושה, ותאמר לו **אתהלך לפני ה' בארצות החיים,** כי מעתה עם שאני יוצאת בחוץ לארץ, לא אתהלך למה שאני לפני ה' רק בארצות החיים מיד. וזה יאמר פה הוא יתברך למשה, אל תחוש על מה שלא תכנס לארץ פן תעלה דרך כחות חיצונים, כי הלא **זאת הארץ אשר נשבעתי וכו'** לומר אם אפילו ארץ ישראל אתה רואה כולה בעיני בשר לך, כי כל ארץ ישראל תשעבדה לגופך, ומה גם עתה לנפשך שארץ ישראל שלפניך בה תהיה, ולא עוד אלא כי **ושמה** שהוא בארץ התחתונה שנשבעתי כו' הוא ש**לא תעבור** כלומר אך בעליונה אתה עובר, כי לא תעכב לך צאת נפשך בחוץ לארץ, כי בארצות החיים תתהלך.

או שיעור הכתוב על דרך זה, זאת הארץ אשר נשבעתי כדי **לאמר לזרעך כו'** שהיא ארץ התחתונה, הראיתיך בעיניך שבצאת נפשך ולא תצטרך לצאת מתחום חוץ לארץ ולעבור לארץ ישראל, כי **ושמה לא תעבור** כי אם מעתה אתה בתוכיות קדושתה.

ה וַיָּמֶת שָׁם מֹשֶׁה עֶבֶד-ה' בְּאֶרֶץ מוֹאָב עַל-פִּי ה' :

ושמא תאמר האם יוכחש המוחש כי הוא מת בחוץ לארץ, וצריך ללכת נפשו דרך אוויר טמא של ארץ העמים עד עלותה למקומה. לזה אמר **וימת שם משה** לומר אל יעלה על רוחך כי בחוץ לארץ מת משה, כי אם **וימת שם משה** כלומר שם במקום הנזכר, שהוא במקום שאמרתי **ושמה לא תעבור** שהוא בארץ ישראל שם מת משה, ומלת **שם** תראה מיותרת, אך הוא לומר כי גם שאת זולתו עם שצדיק יהיה, לא למת בארץ ישראל יחשב אם ימות בחוץ לארץ, אין זה משה האיש כזולתו, וזהו **וימת שם** למה שהוא **משה** כי מי דומה לו בכל האדם.

ואם תאמר כי הלא אשר חושב למת בחוץ לארץ אם ימות בה הלא הוא אשר כח לחיצונים למשול בו בצד מה ונפשו יוצאה על ידי מלאך המוות, כמאמר הכתוב (ישעיה כו יט) יחיו מתיך, ואמרו רבותינו ז"ל (כתובות קיא א) אלו מתי ארץ ישראל, נבלתי יקומון הם מתי חוץ לארץ. והוא כי נבלה יקראו שמתים בסכין פגום הוא מלאך המוות, אך **משה** הוא **עבד ה'** כלומר לא היה כשכיר יקווה פעלו רק כעבד העובד את רבו שלא על מנת לקבל פרס כי כספו הוא ואינו שכיר. ועל כן מת **על פי ה'** שהיא מיתת נשיקה על ידי השכינה שמתדבקת בנפשו ומושכה אליו, ואם כן איפה למה יחשב כמת בחוץ לארץ, אם בדבקות השכינה מסתלקת נפשו.

או יהיה נותן טעם גדול אל דרך זה, והוא במה שהערנו כי לעיל קראו הכתוב **איש האלוהים** ופה **עבד ה'.** אך יהיה הענין כי **האלוהים היא השכינה,** ולגבי דידה לאיש יתייחס כי במעשיו הטובים מוריד שפע מלמעלה אליה, אך לגבי השם הגדול **עבד** יקרא, כי על ידי עבוד את ה' הוא מוריד שפע אל האלוהים. ובזה יאמר ראה נא איך למת בארץ ישראל יתייחס, כי הלא הוא בין שני שמותיו יתברך, כי הלא הוא **עבד ה'** הוא השם שתחתיו הוא כעבד, והוא על פי ה' משפיע על הנקרא פי ה' הוא השכינה, על ידי עבוד את ה', נמצא שהוא בין שני שמותיו יתברך. ואם כן איפה מה יחסיר ומה יגרע במותו בחוץ לארץ, כי כל מקום אשר ימות בו, ימצא שם ה' ושכינתו. והוא מסובב מהם והשכינה היא ארץ החיים. ובכל מקום שתהיה, שם איכות ארץ ישראל באמת. ולכן הטבתי אשר אמרתי כי מת שם בארץ ישראל יאמר עליו.

ו וַיִּקְבֹּר אֹתוֹ בַגַּי בְּאֶרֶץ מוֹאָב מוּל בֵּית פְּעוֹר וְלֹא-יָדַע אִישׁ אֶת-קִבְרָתוֹ עַד הַיּוֹם הַזֶּה :

ושמא תאמר הלא כל זה יהיה לנפש בצאתה כי כבוד ה' יאספה ותעלה גם עלה עמה, אך גופו הנשאר על הארץ הלא יקרנו ככל אשר ימות בחוץ לארץ, כי פירשה שכינה מהגוף וידבקו

בו חיצונים. אל תאמר כדבר הזה כי הלא גם ה' לא פירש מגופו, כי הלא פי ה' הנזכר, הוא שכינה קבר אותו, וזהו **ויקבור אותו בגי**.

ושמא תאמר האם גוף של איש מת יקבור הוא יתברך, וגם יעשה פעולה בעפר גשמי. לזה אמר לא יעלה על דעתך שהושם תוך עפר ארץ מואב, חלילה לקדוש כמוהו, כי אם ש**הגי** הוא **בארץ מואב** אך לא **משה**.

ושמא עתה תאמר שני דברים:

אחד למה נקבר במקום תחום מואב,

שנית שאחר שנקבר בגי והגי הוא עפר ארץ מואב איך נקבר בגי ולא בעפר.

כי הנה **על האחת** הלא מה שהיה **בגי,** הוא להיות **מול בית פעור** שהוא להגין על עוון פעור להכניעו ממוראת קדושתו.

ועל השנית אמר אל יעלה על רוחך שנטמן תוך עפר ארץ הגי, כי הנה **לא ידע איש את קבורתו עד היום הזה.** והוא כי קברו עפר רוחני היה שנברא בין השמשות בזמן שפע קדושת שבת, שהיה מה שנברא דבר משולל עכירות, זך ונקי, מעין אילו של יצחק, כי על כן הועמד חי יותר מאלפים שנה והיה רועה תחת עץ החיים בגן עדן. ואחשוב כי אומרם ז"ל (אבות ה ו) ויש אומרים אף קברו של משה, כי לדעת תנא קמא גדול היה יותר קברו של משה שהוא למעלה מאיכות כל דברים הנבראים בין השמשות, שהוא למה שנקרא עפר תחת כסא הכבוד.

כלל הדברים כי עפר קבורתו היה דבר שלא שלטה בו עין איש כי רוחני היה. וזהו **ולא ידע איש קבורתו עד היום הזה** הוא יום הגאולה, שאז תראינה עיני ישראל במה שלא השיגו מקודם. ואם כן הוי אומר כי לא בעפר הגי נקבר, כי בעפר רוחני נגנז, ואותו עפר הוא על הגי **מול בית פעור** להכניע הקליפה ההיא.

ז וּמֹשֶׁה בֶּן-מֵאָה וְעֶשְׂרִים שָׁנָה בְּמֹתוֹ לֹא-כָהֲתָה עֵינוֹ וְלֹא-נָס לֵחֹה :

ושמא תאמר אחר שנשאר גוף בלי נשמה, למה נגנז תוך קדושה רוחניות, וטוב טוב היה בעפר גשמי של ארץ ישראל. לזה אמר **ומשה בן מאה ועשרים שנה במותו וכו',** והוא כי אינו כשאר כל אדם שבמותו חלפו ימיו, ולא יאמרו על מי שחי מאה שנה שהוא בן מאה שנה אם לא עודנו בחיים, אך לא אחרי מותו לומר פלוני בן מאה שנה אך יאמרו היה בן מאה שנה. וגם לא כשאר הצדיקים שימיו מתקרבים בזמן הסילוק, כי על עשותו בהם מצות ומעשים טובים ימיהם קיימים, כמאמר **ספר הזוהר** (ח"א רכב א) על ויקרבו ימי ישראל, ויקרבו ימי דוד, כי גם בהם יתדבקו הימים הרוחניים ההם בנפש בלבד אך לא בגוף. אך משה גם אחר מותו יאמר עליו **בן מאה ועשרים שנה.**

ולא עוד כי אם שגם ימיו לא בלבד דבקו בנפשו כשאר צדיקים, כי אם גם שהימים היו דבקים גם בגופו כי קדוש היה גם גופו. וזהו אומרו **ומשה בן מאה ועשרים שנה** גם **במותו,** כי הגוף המת היה בן הסך ההוא, ולא כבני אדם שבמותם חלפו ימיהם, שלא יאמרו על מת כך וכך שנים הוא עתה כי לא יספרו לו ימיו כי אם עודנו חי, אך במשה עליו יאמר כי גם **במותו** הוא **בן מאה ועשרים שנה.** ולא בלבד תהיה קדושת הימים עם נפשו, כי אם גם עם גופו, וזהו אומרו **במותו** שהוא לנקרא מת הוא הגוף. ולא בלבד הימים שאחר שגדל ועשה מצות ומעשים טובים, כי אם כל ימיו, שמעת לידתו שהוא כל מאה ועשרים שנה. ואל תתמה כי הלא גופו היה כנפש זולתו, כי הלא **לא כהתה עינו ולא נס לחה** ואם כן לחי ורוחני יחשב ואיך יטמן בעפר.

וזולת מה שכתבנו באומרו **עבד ה',** אפשר לומר עוד שכיוון לומר **וימת שם משה וכו'** לא מיתה ממש כי אם גופו חיוני גם כן, כי אם בערך היותו עבד ה' כי מאז לא יעבוד עוד כי ינוח ויעמוד.

או יאמר **וימת שם משה** וגם אחרי כן הוא **עבד ה',** והוא מה שגלה אחר כך שהוא **מול בית פעור,** להתיש כח הטומאה ורוגז המתואר אחר בעל פעור מלקטרג על ישראל.

ח וַיִּבְכּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה בְּעַרְבֹת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְכִי אֵבֶל מֹשֶׁה :
ט וִיהוֹשֻׁעַ בִּן-נוּן מָלֵא רוּחַ חָכְמָה כִּי-סָמַךְ מֹשֶׁה אֶת-יָדָיו עָלָיו וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה :
י וְלֹא-קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יְדָעוֹ ה' פָּנִים אֶל-פָּנִים :
יא לְכָל-הָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ ה' לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל-עֲבָדָיו וּלְכָל-אַרְצוֹ :
יב וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל-יִשְׂרָאֵל :

הנה אומרו **ויתמו** הלא כמו זר נחשב כי האם היה עולה על לב שלא יתמו.
ב. שנכנס בבכי ויצא בבכי ואבל, ומהראוי יאמר ויתמו ימי בכי משה, או יאמר מתחילה ויבכו ויתאבלו ויסיים **ויתמו ימי בכי אבל משה.**
ג. אומרו **ויהושע בן נון מלא וכו'**, איך מתקשר אל הקודם, ויותר היה ראוי לאומרו במקום שמספר ש**סמך ידיו עליו.**
ד. אומרו **וישמעו אליו כו',** ולמה לא היה להם לשמוע אליו אחרי היותו **מלא רוח חכמה.**
ה. אומרו **ויעשו כאשר צוה ה' את משה,** כי אחרי אומרו **וישמעו אליו** מהראוי יאמר ויעשו כאשר צוה יהושע, כי מה ענין שומעם את יהושע אצל עשותם מה שצוה ה' את משה.

ו. אומרו ולא קם נביא עוד בישראל כמשה וכו', היה ראוי לאומרו עודנו הדבר על משה טרם יאמר ויהושע בן נון מלא וכו'.

ז. אומרו אשר ידעו ה' פנים אל פנים, כי הלא גם בישראל נאמר (לעיל ה ד) **פנים בפנים דבר ה' אל כל קהלכם וכו'.**

ח. אומרו לכל האותות כו' כי למ"ד שלכל האותות ולמ"ד שב**ולכל היד החזקה** בלתי צודקת, כי הראוי יאמר בכל האותות וכו' ובכל היד החזקה כו'.

ט. כי מה ענין הדרגת השגת הנבואה שאמר **ולא קם נביא עוד וכו'** אל ענין **האותות**.

י. אומרו ולכל המורא הגדול אשר עשה שנראה שהוא עשה מורא גדול והוא משולל הבנה.

ח וַיִּבְכּוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת-מֹשֶׁה בְּעַרְבֹת מוֹאָב שְׁלֹשִׁים יוֹם וַיִּתְּמוּ יְמֵי בְכִי אֵבֶל מֹשֶׁה :

אמנם יאמר **ויבכו בני ישראל את משה שלשים יום,** והנה אחר שבמקום שלשה לבכי (מועד קטן כז ב) היו להם שלשים, לערך זה היה ראוי יהיה הספד ואבל עוד ימים רבים. לזה אמר דע לך כי אחר שבכו לו שלשים יום, והיה ראוי שלא יספיקו השלשים לבכי לבדו, וגם שלערך זה ירבו גם להספד ואבל. אך על ידי השלשים של בכי **תמו ימי בכי ואבל משה,** יען כי -

ט וִיהוֹשֻׁעַ בִּן-נוּן מָלֵא רוּחַ חָכְמָה כִּי-סָמַךְ מֹשֶׁה אֶת-יָדָיו עָלָיו וַיִּשְׁמְעוּ אֵלָיו בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל וַיַּעֲשׂוּ כַּאֲשֶׁר צִוָּה ה' אֶת-מֹשֶׁה :

ויהושע בן נון מלא רוח חכמה והיה מאשר **סמך משה את ידיו עליו,** בזה שתו כוס תנחומין, באומרם כי אין צריך לומר שחכמתו לא חסרה מן העולם, כי אם שגם זה היה על ידי אצילות שפע ברכת סמיכות ידו בזה היה בעיניהם כאילו עודנו חי, ומה להם עוד לעצבים ולהתאבל עליו עוד. וזהו **ויתמו כו' ויהושע בן נון מלא רוח חכמה,** והייתה לו על ידי מה ש**סמך משה את ידיו עליו,** ואז כל כך התנחמו ממשה, שהיה נראה להם כאילו עוד משה קיים. כי הנה **וישמעו אליו ויעשו כאשר צוה ה' את משה,** שהיו דבריו נראים להם כמו עוד משה קיים, שהיה **אשר צוה ה' את משה,** כי היה בעיניהם כאילו הוא משה שעודנו קיים ומצווה להם מפי ה'.

או יאמר וישמעו אליו בני ישראל כי בו התנחמו אחרי משה, אך לא הייתה האמנתם בו כל כך שאם יחדש דבר חדש אשר לא ציוה משה שיעשו אותו, כי אם בהיות **כאשר צוה ה' את משה** אך לא מה שלא ציוה. וזהו **וישמעו אליו כו' ויעשו כאשר צוה את משה,** והוא כי **לא קם נביא עוד בישראל כמשה** ולא יקבלו דבר מחודש בתורה בשם ה' זולת **אשר ציוה ה' את משה.**

י וְלֹא-קָם נָבִיא עוֹד בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה אֲשֶׁר יְדָעוֹ ה' פָּנִים אֶל-פָּנִים :

זולת האמור יאמר הלא אמרת שהיה **מלא רוח חכמה** על **כי סמך משה את ידיו עליו.**

ושמא תאמר למה לרוח חכמה שווה לו סמיכות ידיו ולא להשגת רוח נבואה, לזה אמר זה אי אפשר, כי הנה **ולא קם נביא עוד בישראל כמשה** כי אינו בחק בן אדם להינבא כמדרגתו, כי הלא זה משה היה בו כח לסבול אשר ידעו ה' הוא אספקלריא המאירה, ידעו כלומר השפיע בו כי זה הוא ענין ידעו כי השפיע המשפיע במושפע תקרא ידיעה, כמה דאת אמר (בראשית ד א) והאדם ידע את חוה אשתו, ואיש לא ידעה (בראשית כד טז), רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה (עמוס ג ב).

וזהו כי ידעו והשפיע בו ה' שהוא אספקלריא המאירה הנקראת **פנים** כלומר שלא על ידי שאינה מאירה הנקראת אחוריים, כמה דאת אמר (שמות לג כג) וראית את אחורי, כי אם פנים מבלי תתעבה השפע הנבואה של המאירה על ידי הבלתי מאירה ויכול לסבול משה. וזהו **אל פנים** שהיו פני משה מוכנים לעומת פנים של מעלה, ולא יגווע כאשר גוועו ישראל בשומעם **אנכי ולא יהיה לך.** וזהו שלא אמר **פנים בפנים כאמור בישראל,** כי גם המה שמעו פנים בפנים, אלא שלא עצרו כח לסבול ומתו, אך **משה** הוא אומר **פנים אל פנים** ש**ידעו ה'** באספקלריא של שם זה שהיא המאירה, והיו פני משה מקבילים אל פניו יתברך, וזהו **פנים אל פנים** כי אין זה רק כי לית דין בר נש, כי איכות חומרו היה זך ובהיר מה שאין כן לשום בריה, כלומר ועל כן מה שהספיקו ידי משה להשפיע ביהושע לא היה רק רוח חכמה, שהוא הוספה ברוחו של יהושע, אך להוסיף על איכות גופו לסבול כח הקדושה הנפלאת ההיא ומה גם בהקיץ, זה אי אפשר להשפיע בו משה בחירו כח זה.

יא לְכָל-הָאֹתֹת וְהַמֹּפְתִים אֲשֶׁר שְׁלָחוֹ ה' לַעֲשׂוֹת בְּאֶרֶץ מִצְרָיִם לְפַרְעֹה וּלְכָל-עֲבָדָיו וּלְכָל-אַרְצוֹ :

ושמא תאמר אם כן מה היה שברא יתברך אדם על הארץ מאיכות גדול מכל האדם אשר על פני האדמה זך ובהיר מהכל גם גופו. לזה אמר אל תתמה, כי הוצרך לשעתו להיות כן לפי הצורך לכל האותות כו', כלומר בשביל האותות וכו' לא היה יכול לעשות עניינים אלו אם לא היה זך ובהיר בשיעור זה.

יב וּלְכֹל הַיָּד הַחֲזָקָה וּלְכֹל הַמּוֹרָא הַגָּדוֹל אֲשֶׁר עָשָׂה מֹשֶׁה לְעֵינֵי כָּל-יִשְׂרָאֵל :

וכן **ולכל היד החזקה** שהוא כי שידו בלי מטה האלוהים היה קרע הים בנטות ידו החומרית, וכמו שאמרו ז"ל (עיין **רש"י** ישעיה סג יב) כי ימין ה' רוממה שראה בימינו של משה, ואיך יד זולת תכיל קדושה זו. וכן **ולכל המורא הגדול** שהיו ישראל יראים פן תאכלם האש הגדולה, **אשר עשה** אז **משה** על המורא ההיא, כי שם עצמו כשליח צבור והקב"ה כמו סניף. וכל מה שאמרו ז"ל (**בראשית רבה** ה ג) שהיה קולו של הקדוש ברוך הוא מיטטרון למשה, שהיה הקדוש ברוך מצרף קולו בקולו של משה בשמונה הדברות ומשמיעם לישראל, ומי גבר יעצר כח בפיו החומרי לעשות. וזהו **ולכל המורא הגדול** כי בשביל המורא הגדול כי **אשר עשה** אז

משה היה **לעיני כל ישראל** כי כל ישראל הכירו זה. כמאמרנו על (שמות כ טז) דבר אתה עמנו ונשמעה, שאמרו דבר אתה עמנו וידענו שנשמעה כל מחנה ישראל שנים עשר מיל על שנים עשר מיל, כי אתה כדאי שיצרף הקדוש ברוך הוא קולו עמך, וזהו ה"א יתירה שבונשמעה לרמוז אל קול השכינה. וכן אמרו ואת תדבר אלינו בלשון נקבה. וזה **עשה משה לעיני כל ישראל** ומי זך כמוהו לעשות כדבר הגדול הזה. וזהו **ולכל המורא הגדול** בשביל המורא הגדול **אשר עשה משה וכו'** בשביל זה הוצרך ה' יברא הודו ויהיה האיש משה גדול מאד לעיני כל ישראל.

תם ונשלם שבח לאל בורא עולם